

PARENTELA ARISTOCRÀTICA, DOMINI I PROJECCIÓ SOCIOPOLÍTICA. ELS VESCOMTES DE CABRERA ENTRE 1199 I 1423

Alejandro Martínez Giralt

Per citar o enllaçar aquest document:
Para citar o enlazar este documento:
Use this url to cite or link to this publication:
<http://hdl.handle.net/10803/398029>

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

UNIVERSITAT DE GIRONA

TESI DOCTORAL

**PARENTELA ARISTOCRÀTICA, DOMINI
I PROJECCIÓ SOCIOPOLÍTICA.
ELS VESCOMTES DE CABRERA
ENTRE 1199 I 1423**

Alejandro Martínez Giralt

2015

UNIVERSITAT DE GIRONA

TESI DOCTORAL

**PARENTELA ARISTOCRÀTICA, DOMINI I
PROJECCIÓ SOCIOPOLÍTICA.
ELS VESCOMTES DE CABRERA
ENTRE 1199 I 1423**

Autor: Alejandro Martínez Giralt

Director: Dr. Pere Orti Gost

Tesi doctoral presentada per optar
al títol de doctor per la Universitat de Girona

Inclou Annexos 1 i 2

Universitat de Girona

Departament d'Història i Història de l'Art

Institut de Recerca Històrica

Programa de Doctorat

en Ciències Humanes i de la Cultura

2015

A la memòria de l'avi Joan,
de l'àvia María
i de la besàvia Asunción.

RESUM

La present tesi doctoral vol ser una contribució a la millora i a l'ampliació del coneixement que es té del passat medieval dels vescomtes de Cabrera, una de les famílies més rellevants de l'alta aristocràcia medieval catalana, però alhora una de les menys conegudes. L'estudi s'ha desenvolupat seguint tres eixos principals: la reconstrucció de les accions dels Cabrera en els terrenys polític, social, militar, a través de l'anàlisi biogràfic o prosopogràfic del grup de parentiu; l'anàlisi de les vies biològiques i memorístiques de creació, de conservació i d'expressió de la seva identitat familiar; i, finalment, dels mitjans i dels processos de creació i de gestió d'un domini familiar més o menys cohesionat. Aquesta tasca s'ha beneficiat de la possibilitat, mitjançant una beca predoctoral patrocinada per l'Ajuntament d'Hostalric, de treballar sobre la documentació de l'antic arxiu vescomtal, en gran mesura inèdita, conservada en el fons Cabrera i Bas de l'Archivo Ducal de Medinaceli i consultable en format digital al l'Arxiu Històric d'Hostalric. Atès que els tres processos esmentats es fan més visibles durant l'etapa compresa entre els anys 1199 i 1423 (és a dir, entre els inicis de govern del primer Cabrera comte d'Urgell i la mort del primer Cabrera comte de Modica, a Sicília), i atès, també, que és precisament una de les millors documentades de tota la història de la família, aquesta ha estat la cronologia escollida per al treball.

D'aquesta recerca s'ha conclòs que, en el seu intent de donar continuïtat a la família dels vescomtes de Cabrera i de perpetuar-ne el control sobre el patrimoni i la posició de poder, els seus membres van anar desplaçant el focus de la seva atenció de l'Urgell a la Mediterrània Central. Pel camí van consolidar els seus trets identitaris, van donar forma a un vescomtat de Cabrera que durant molt de temps seria el nucli central dels seus dominis, i, malgrat experimentar en moments determinats els riscos inherents al servei de proximitat als monarques de la Corona d'Aragó, van assegurar-se una gran projecció econòmica, social i política. Al mateix temps, van començar a modificar les formes d'exercir el seu poder als seus dominis per així guanyar consentiment, cohesionar els territoris sota la seva senyoria i afavorir la integració de les seves elits socials en un aparell de govern progressivament adaptat a les necessitats senyoriales.

RESUMEN

La presente tesis doctoral quiere ser una contribución a la mejora y a la ampliación del conocimiento que se tiene del pasado medieval de los vizcondes de Cabrera, una de las familias más relevantes de la alta aristocracia medieval catalana, pero al mismo tiempo una de las menos conocidas. El estudio se ha desarrollado siguiendo tres ejes principales: la reconstrucción de las acciones de los Cabrera en los terrenos político, social, militar, a través del análisis biográfico o prosopográfico del grupo de parentesco; el análisis de las vías biológicas y memorísticas de creación, de conservación y de expresión de su identidad familiar; y, finalmente, de los medios y de los procesos de creación y de gestión de un dominio familiar más o menos cohesionado. Esta tarea se ha beneficiado de la posibilidad, mediante una beca predoctoral patrocinada por el Ajuntament d'Hostalric, de trabajar sobre la documentación del antiguo archivo vizcondal, en gran medida inédita, conservada en el fondo Cabrera y Bas del Archivo Ducal de Medinaceli y consultable en formato digital en el Arxiu Històric d'Hostalric. Dado que los tres procesos mencionados se hacen más visibles durante la etapa comprendida entre los años 1199 y 1423 (es decir, entre los inicios de gobierno del primer Cabrera conde de Urgell y la muerte del primer Cabrera conde de Modica, en Sicilia), y dado también que es precisamente una de las mejor documentadas de toda la historia de la familia, esta ha sido la cronología escogida para el trabajo.

De esta investigación se ha concluido que, en su intento de dar continuidad a la familia de los vizcondes de Cabrera y de perpetuar su control sobre el patrimonio y su posición de poder, sus miembros fueron desplazando el foco de su atención del Urgell al Mediterráneo Central. Por el camino consolidaron sus rasgos identitarios, dieron forma a un vizcondado de Cabrera que durante mucho tiempo sería el núcleo central de sus dominios, y, pese a experimentar en momentos determinados los riesgos inherentes al servicio de proximidad a los monarcas de la Corona de Aragón, se aseguraron una gran proyección económica, social y política. Al mismo tiempo, comenzaron a modificar las formas de ejercer su poder en sus dominios para así ganar consentimiento, cohesionar los territorios bajo su señorío y favorecer la integración de sus elites sociales en un aparato de gobierno progresivamente adaptado a las necesidades señoriales.

ABSTRACT

The present Doctoral Thesis wants to be a contribution to the improvement and the extension of what is known about the Medieval past of the Viscounts of Cabrera. This was one of the most important but also one of the worst known families among the Medieval Catalan high nobility. The study has been developed on three main axis: the reconstruction of the Cabrerases' actions in political, social, military fields, through the biographical or prosopographic analysis of its kinship; the analysis of the biological and memory means to create, preserve and express its family identity; and, finally, of the means and processes to create and manage a more or less consistent family domain. This task has benefitted from the chance to work on the largely unknown documentation from the Cabrera y Bas collection of the Medinaceli Ducal Archive, which can be consulted in digital format at the Hostalric Historical Archive, by means of a predoctoral fellowship financed by the Hostalric Town Council. Since the three aforementioned processes become more evident during the 1199-1423 period (that is, between the beginnings of the government of the first Cabrera to become Count of Urgell and the death of the first Cabrera to be Count of Modica in Sicily), and since this is precisely one of the best documented of all that family history as well, this chronology has been the chosen one for this dissertation.

This research drawn to the conclusion that in their attempt to give continuity to the Viscounts of Cabrera family and to perpetuate its control over the heritage and its power position, its members brought its main focus from Urgell into the Central Mediterranean. While doing so they strengthened their identity characteristics, shaped a Viscounty of Cabrera which would become the main core of their domains for a long time, and, despite experiencing the inherent risks to proximity service to the monarchs of the Crown of Aragon at a given time, they ensured a great economic, social and political projection. Simultaneously, they began to modify the ways in which they exerted power inside their states in order to earn consent, to draw the lands under their dominance together and to encourage their social elites to integrate into a rule machinery progressively adapted to seigneurial needs.

ÍNDIX GENERAL

AGRAÏMENTS	25
INTRODUCCIÓ	29
1. Objecte d'estudi i estat de la qüestió	30
1.1. Dels orígens de la família al destí del seu patrimoni	30
1.2. Un repàs historiogràfic	41
1.3. L'encaix en el marc d'estudis sobre la noblesa medieval a Catalunya	51
2. Metodologia, fonts i estructura de l'estudi	68
2.1. Consideracions prèvies, proposta i justificació	68
2.2. Fonts primàries: procedència i tipologies	80
2.3. Estructura del treball	91
PRIMERA PART	
CAPÍTOL 1	
L'ALLUNYAMENT D'URGELL (1199-1328)	97
1.1. Els precedents i els temps de la nova Pau i Treva	99
1.2. El vescomte trobador i la successió d'Urgell	110
1.3. La línia vescomtal de Cabrera i la reconciliació amb la Corona	130
1.4. L'entrada en l'òrbita d'Empúries	136
1.5. Els temps de la comtessa d'Empúries	143
1.6. De nou vers la línia col·lateral	160
CAPÍTOL 2	
ELS DESCENDENTS DELS SENYORS DE MONTCLÚS (1328-1364)	171
2.1. El jove Bernardí de Cabrera, hereu de Montclús	172
2.2. Els primers anys del vescomte Bernat II de Cabrera	180
2.3. Els anys de Ponç IV i l'aproximació personal al Cerimoniós	188
2.4. L'herència materna d'Aguilar	195
2.5. El conseller reial i el comte d'Osona	203
2.6. La lenta caiguda en desgràcia	214
CAPÍTOL 3	
DE LA REHABILITACIÓ A L'EMPRESA SICILIANA (1364-1423)	227
3.1. Les raons d'una caiguda	228
3.2. Els temps de la resistència a l'autoritat reial	238
3.3. La rehabilitació del darrer Bernardí	254
3.4. El projecte sicilià i la realitat política del regne insular	264
3.5. L'ascens del primer comte català de Modica	272
3.6. Dels difícils temps de l'Interregne als primers Trastámara d'Aragó	282
SEGONA PART	
CAPÍTOL 4	
LA FAMÍLIA I LA PERPETUACIÓ DEL LLINATGE	313
4.1. Una ullada als orígens familiars	314
4.2. La memòria familiar i dinàstica	328

4.3. El sentit de les aliances matrimonials	340
4.4. La descendència i les solucions successòries	360
4.5. Vellesa, viduïtat i mort	375
4.6. Els afers devocionals i les relacions amb les institucions religioses	384
CAPÍTOL 5	
LA CONFIGURACIÓ DEL DOMINI VESCOMTAL	411
5.1. L'espai físic, humà i econòmic	412
5.2. La formació del vescomtat de Cabrera	424
5.3. Els primers grans canvis i les grans disputes jurisdiccionals	446
5.4. A l'avantsala de les grans concessions reials	457
5.5. Concessió del vescomtat de Bas i creació del comtat d'Osona	472
5.6. De la restitució parcial a les concessions sicilianes	490
CAPÍTOL 6	
ELS CABRERA I L'EXERCICI DEL PODER SENYORIAL	511
6.1. Els agents de l'entorn domèstic	512
6.2. Els oficials de la cort	537
6.3. Altres agents o suports	572
6.4. Selecció, manteniment i correcció	581
6.5. Els dominis dels Cabrera sota control de la Corona	599
6.6. Els Cabrera i les comunitats	608
CONCLUSIONS	621
1. La família vescomtal de Cabrera entre 1199 i 1423	623
2. Perpetuació biològica i expressió identitària	626
3. Creació i gestió del domini i exercici del poder senyorial	628
ANNEX 1	
TAULES	633
ANNEX 2	
FIGURES	653
BIBLIOGRAFIA	699

ÍNDEX D'ABREVIATURES

AL TEXT

<i>ca.</i>	<i>circa</i>
cap.	capítol
carp.	carpeta
doc./docs.	document/documents
f./ff.	foli/folis
fasc.	fascicle
fig.	figura
fot./fots.	fotograma/fotogrames
là.m./là.ms.	làmina/làmines
ll.	lligall
ll. n.	lligall número
ms.	manuscrit
n./ns.	número/números
n. e.	número especial
perg. n.	pergamí número
p./pp.	pàgina/pàgines
par./pars.	paràgraf/paràgrafs
r./rs.	registre/registres
rt.	rotlle
s. n.	sense número
Us.	Usatge
v.	vers
vol/vols.	volum/volums

ARXIUS I BIBLIOTEQUES

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
ACB	Arxiu Capitular de Barcelona
ADG	Arxiu Diocesà de Girona
ADM	Archivo Ducal de Medinaceli
AEV	Arxiu Episcopal de Vic
AHCB	Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
AHFF	Arxiu Històric Fidel Fita
AHG	Arxiu Històric de Girona
AHN	Archivo Histórico Nacional
AHPB	Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
AMBL	Arxiu Municipal de Blanes
ASP	Archivio di Stato di Palermo
ASV	Archivio Segreto Vaticano

BC	Biblioteca de Catalunya
BNE	Biblioteca Nacional de España
RAH	Real Academia de la Historia
THSA	The Hispanic Society of America

COL·LECCIONS I PUBLICACIONS PERIÒDIQUES

<i>ACFUB</i>	Acta Curie Felicis Urbis Panormi
<i>ACLCHM</i>	Annexes des Cahiers de linguistique et de civilisation hispaniques médiévales
<i>ACSHMESP</i>	Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public
<i>AEM</i>	Anuario de Estudios Medievales
<i>AESC</i>	Annales. Économies, Sociétés, Civilisations
<i>AH</i>	Anuari Heràldic
<i>AHAM</i>	Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia
<i>AHDE</i>	Anuario de Historia del Derecho Español
<i>AHES</i>	Annales d'histoire économique et sociale
<i>AHS</i>	Annales. Histoire, Sciences Sociales
<i>AHT</i>	Acta Hostalrici
<i>AIEA</i>	Anales del Instituto de Estudios Ampurdaneses
<i>AIEE</i>	Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos
<i>AIEG</i>	Anales del Instituto de Estudios Gerundenses Annals de l'Institut d'Estudis Gironins
<i>AM</i>	Annales du Midi
<i>APEHOC</i>	Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca
<i>ARAMHG</i>	Anales de la Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía
<i>AREM</i>	Aragón en la Edad Media
<i>ASNSP</i>	Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa
<i>ASS</i>	Archivio Storico Siciliano
<i>ASSI</i>	Archivio Storico Siracusano
<i>ASSO</i>	Archivio Storico per la Sicilia Orientale
<i>AST</i>	Analecta Sacra Tarraconensia
<i>AT</i>	Aplec de Treballs
<i>AUA</i>	Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval
<i>BCEC</i>	Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya
<i>BEC</i>	Bibliothèque de l'École des Chartes
<i>BH</i>	Bulletin Hispanique
<i>BRABLB</i>	Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona
<i>BSCC</i>	Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura
<i>BSCEH</i>	Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics
<i>BQH</i>	Barcelona Quaderns d'Història

<i>BUCEMA</i>	Bulletin du Centre d'Études Médiévales d'Auxerre
<i>CAHMFF</i>	Circular del Archivo Histórico y Museo Fidel Fita
<i>CC</i>	Continuity and Change
<i>CCM</i>	Cahiers de Civilisation Médiévale
<i>CEG</i>	Cuadernos de Estudios Gallegos
<i>CHARH</i>	Cuadernos de Historia. Anexos de la revista Hispania
<i>CHE</i>	Cuadernos de Historia de España
<i>CHEC</i>	Cuadernos de Historia Económica de Cataluña
<i>CEHM</i>	Cahiers d'Études Hispaniques Médiévales
<i>CHM</i>	Cuadernos de Historia Moderna
<i>CHR</i>	Catalan Historical Review
<i>CLCHM</i>	Cahiers de linguistique et de civilisation hispaniques médiévales
<i>CLHM</i>	Cahiers de Linguistique Hispanique Médiévale
<i>CODOIN</i>	Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón
<i>CTC</i>	Cuadernos de Teatro Clásico
<i>CTEEHR</i>	Cuadernos de Trabajos de la Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma
<i>EBE</i>	Estudis del Baix Empordà
<i>EEM</i>	En la España Medieval
<i>EEMCA</i>	Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón
<i>EG</i>	Estudi General
<i>EHA</i>	Estudis d'Història Agrària
<i>EHDAP</i>	Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols
<i>EHM</i>	Estudis d'Història Medieval
<i>EM</i>	Edad Media. Revista de Historia
<i>EMS</i>	Essays in Medieval Studies
<i>ER</i>	Estudis Romànics
<i>ERO</i>	Études Roussillonaises
<i>ETF</i>	Espacio, Tiempo y Forma. Serie III. Historia Medieval
<i>EUC</i>	Estudis Universitaris Catalans
<i>FMASM</i>	Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria
<i>HE</i>	Histoire de l'éducation
<i>HID</i>	Historia, Instituciones y Documentos
<i>HPE</i>	Hacienda Pública Española
<i>HS</i>	Hispania Sacra
<i>HSO</i>	Historia Social
<i>HT</i>	History and Theory
<i>IT</i>	Imago Temporis. Medium Aevum
<i>JGAH</i>	Journal of the Georgia Association of Historians
<i>JH</i>	Jewish History
<i>JHR</i>	Journal of Hispanic Research
<i>JMH</i>	Journal of Medieval History
<i>JS</i>	Journal des savants
<i>LA</i>	Locvs Amoenvs

<i>LER</i>	La España Regional
<i>LFMTM</i>	Libro de Fiesta Mayor de Torroella de Montgrí Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí
<i>LHR</i>	Law and History Review
<i>LL</i>	Llengua i Literatura
<i>LVC</i>	La Veu de Catalunya. Setmanari Popular
<i>MCV</i>	Mélanges de la Casa de Velázquez
<i>MC</i>	Miscel·lània Cerverina
<i>MEAH</i>	Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos. Sección Árabe-Islam
<i>MEFR</i>	Mélanges de l'École Française de Rome
<i>MM</i>	Monografies del Montseny
<i>MMM</i>	Miscelánea Medieval Murciana
<i>MRABLB</i>	Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona
<i>MRACAB</i>	Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona
<i>MSR</i>	Mot So Razo
<i>MSRA</i>	Medioevo. Saggi e Rassegne
<i>MSS</i>	Miscellanea di Studi Storici
<i>OA</i>	Opuscles de l'Arxiu
<i>PDR</i>	Population and Development Review
<i>PP</i>	Past & Present
<i>PS</i>	Perspectiva Social
<i>PV</i>	Príncipe de Viana
<i>QAE</i>	Quaderns de les Assemblees d'Estudis
<i>QCECB</i>	Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles
<i>QEAN</i>	Quaderns d'Estudis Andorrans
<i>QM</i>	Quaderni Medievali
<i>QS</i>	Quaderns de la Selva
<i>QST</i>	Quaderni Storici
<i>QV</i>	Quaderns de Vilaniu
<i>RA</i>	Revista Agustiniana
<i>RABM</i>	Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos
<i>RC</i>	Revista de Catalunya
<i>RCH</i>	Revista de Ciencias Históricas
<i>RCT</i>	Revista Catalana de Teologia
<i>RDHC</i>	Revista de Dret Històric Català
<i>REE</i>	Revista de Estudios Extremeños
<i>RFL</i>	Revista da Faculdade de Letras: História
<i>RG</i>	Revista de Gerona Revista de Girona
<i>RH</i>	Revue Historique
<i>RHCHUP</i>	Revista de História do Centro de História da Universidade do Porto
<i>RHI</i>	Revista de História das Ideias
<i>RHIS</i>	Revue Hispanique

<i>RIH</i>	Revista Internacional d'Humanitats
<i>RHJZ</i>	Revista de Historia Jerónimo Zurita
<i>RHM</i>	Revista d'Història Medieval
<i>RHMI</i>	Revista de Historia Militar
<i>RHMO</i>	Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante
<i>RJC</i>	Revista Jurídica de Catalunya
<i>RLM</i>	Revista de Literatura Medieval
<i>RMR</i>	Reti Medievali Rivista
<i>RS</i>	Revue de Synthèse
<i>SH</i>	Studia Historica. Historia Medieval
<i>SSFG</i>	Sonderabdruck aus den Spanischen Forschungen der Görresgesellschaft
<i>TAHR</i>	The American Historical Review
<i>TCHR</i>	The Catholic Historical Review
<i>TJMH</i>	The Journal of Military History
<i>ZGO</i>	Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins

ÍNDIX DE TAULES I FIGURES

TAULES

Taula 1	
Documentació consultada	82
Taula 2	
Evolució onomàstica de la successió	633
Taula 3	
Donacions matrimonials	633
Taula 4	
Oficials domèstics dels vescomtes de Cabrera i barons de Montclús	634
Taula 5	
Religiosos de la <i>casa</i>	634
Taula 6	
Tinents de castells de la <i>casa</i>	634
Taula 7	
Domèstics sense càrrec conegut	635
Taula 8	
Veguers dels vescomtes de Cabrera fins a mitjan segle XIV	635
Taula 9	
Veguers del comtat d'Empúries, 1278-1313	636
Taula 10	
Veguers de Montsoriu a partir de mitjan segle XIV	636
Taula 11	
Procuradors generals o lloctinents dels Cabrera	636
Taula 12	
Clavaris, collidors, llevadors i recaptadors als dominis	637
Taula 13	
Oïdors de comptes per a tot el domini	637
Taula 14	
Procuradors i regents de dominis	637
Taula 15	
Veguers del vescomtat de Bas	637
Taula 16	
Veguers i batlles de la ciutat de Vic	638
Taula 17	
Jutges ordinaris dels vescomtes i del vescomtat de Cabrera	638
Taula 18	
Jutges ordinaris de la baronia de Montclús	638
Taula 19	
Jutges ordinaris de la senyora de Pals	639
Taula 20	
Jutges ordinaris dels comtes d'Empúries	639
Taula 21	
Notaris públics de tot el vescomtat de Cabrera	639
Taula 22	
Notaris públics de la baronia de Montclús	639

Taula 23	
Notaris públics de la senyoria de Pals	640
Taula 24	
Notaris públics de tota la vall d'Osor	640
Taula 25	
Notaris públics de tot el vescomtat de Bas	640
Taula 26	
Notaris públics de l'antiga part de Montcada de la ciutat de Vic	641
Taula 27	
Notaris públics de Sant Celoni i Sant Martí de Pertegaç	641
Taula 28	
Castlans dels vescomtes de Cabrera	641
Taula 29	
Batlles al vescomtat de Cabrera	641
Taula 30	
Batlles a Caldes i Llagostera	643
Taula 31	
Batlles a Pals	643
Taula 32	
Batlles a la baronia de Montclús	644
Taula 33	
Batlles a la vall d'Osor	644
Taula 34	
Batlles al vescomtat de Bas	645
Taula 35	
Batlles al comtat d'Osona i la part sobirana de Vic	645
Taula 36	
Batlles a la vila de Sant Celoni i a Sant Martí de Pertegaç	645
Taula 37	
Saigs, pregoners i corredors públics al vescomtat de Cabrera	645
Taula 38	
Saigs, pregoners i corredors públics a la baronia de Montclús	645
Taula 39	
Saigs, pregoners i corredors públics al vescomtat de Bas	646
Taula 40	
Saigs, pregoners i corredors públics al comtat d'Osona i part de Vic	646
Taula 41	
Clavaris locals al vescomtat de Cabrera	646
Taula 42	
Clavaris locals a la baronia de Montclús	647
Taula 43	
Jutges locals al vescomtat de Cabrera	647
Taula 44	
Notaris públics locals al vescomtat de Cabrera	647
Taula 45	
Notaris públics locals a la senyoria d'Aguilar	650
Taula 46	
Notaris públics locals al vescomtat de Bas	650
Taula 47	
Lloctinents del batlle general de Catalunya als dominis Cabrera	650

Taula 48	
Oficials reials superiors a la vegueria i a la batllia de la part jussana de la ciutat de Vic	651
Taula 49	
Notaris públics reials a tot el vescomtat de Cabrera	651
Taula 50	
Tinents de castell als dominis Cabrera sota domini reial	651
Taula 51	
Batlles reials al comtat d'Osona	651
Taula 52	
Batlles reials al vescomtat de Cabrera	651
Taula 53	
Saigs reials al vescomtat de Cabrera	651
Taula 54	
Jutges locals reials al vescomtat de Cabrera	651
Taula 55	
Notaris públics locals reials al vescomtat de Cabrera	651
Taula 56	
Notaris públics locals reials al vescomtat de Bas	651

FIGURES

Figura 1	
De vescomtes de Girona a vescomtes de Cabrera	654
Figura 2	
Els Cabrera del comtat d'Urgell al de Modica	655
Figura 3	
Extinció i relleu de la vella nissaga de Cabrera	656
Figura 4	
Els comtes d'Urgell del llinatge de Cabrera	657
Figura 5	
La successió d'Ermengol VIII d'Urgell	658
Figura 6	
Els Cabrera del Cabrerès	659
Figura 7	
Els Santaeugènia de Torroella de Montgrí	660
Figura 8	
Fi de la vella dinastia d'Empúries	661
Figura 9	
Dels senyors del Montseny als senyors de Montclús	662
Figura 10	
Els Cabrera senyors de Montclús	663
Figura 11	
Orígens i successió dels Yáñez de Aguilar	664
Figura 12	
Armes del comte Ponç II Guerau o <i>Ponce de Cabrera</i>	665
Figura 13	
Segell de Guerau IV de Cabrera (1)	665
Figura 14	
Segell de Ramon de Cabrera	666

Figura 15	L'emblema dels Cabrera al sepulcre de Leonor Yáñez	666
Figura 16	Revers de segell de Bernat II de Cabrera (1)	667
Figura 17	Revers de segell de Bernat II de Cabrera (2)	667
Figura 18	Heràldica de Bernat Joan de Cabrera (1)	668
Figura 19	Heràldica de Bernat Joan de Cabrera (2)	668
Figura 20	Possible heràldica de Marquesa, comtessa d'Empúries	669
Figura 21	Segell de Sança de Santaeugènia	669
Figura 22	Heràldica de Violant de Prades	670
Figura 23	Heràldica de Timbor de Prades (1)	670
Figura 24	Heràldica de Timbor de Prades (2)	671
Figura 25	Heràldica de Cecília d'Urgell	671
Figura 26	Heràldica de Sança Ximenis de Cabrera	672
Figura 27	Heràldica familiar de Clara de Castellet, monja de Pedralbes	672
Figura 28	Segell de Guerau IV de Cabrera (2)	673
Figura 29	Heràldica del comte Ponç I d'Urgell (1)	673
Figura 30	Heràldica del comte Ponç I d'Urgell (2)	674
Figura 31	Heràldica del comte Ponç I d'Urgell (3)	674
Figura 32	Heràldica del comte Ponç I d'Urgell (4)	675
Figura 33	Heràldica de Bernat IV de Cabrera	675
Figura 34	Mapa del vescomtat de Cabrera entre 1199 i 1276	676
Figura 35	Mapa de l'evolució de la condició jurídica dels dominis al vescomtat de Cabrera fins l'any 1405	677
Figura 36	Mapa de situació de la senyoria extremenya d'Aguilar	678
Figura 37	Mapa dels dominis catalans dels Cabrera en temps de les <i>Constitucions dels castells</i> (1358)	679

Figura 38	
Mapa de situació dels dominis catalans dels Cabrera en temps de les <i>Constitucions dels castells</i> (1358)	680
Figura 39	
Mapa dels dominis catalans dels Cabrera a la mort de Bernat IV l'any 1423	681
Figura 40	
Mapa de situació del comtat sicilià de Modica	682
Figura 41	
Dels senyors de Palafoolls als Palafox d'Ariza	683
Figura 42	
Els senyors de Blanes	684
Figura 43	
Els Puigpardines, veguers del vescomtat de Bas	685
Figura 44	
Els Malla, veguers i batlles de Vic	686
Figura 45	
Els Xatmar, feudataris de la força de la Roqueta	687
Figura 46	
Els Vilademany a Argimon	688
Figura 47	
Els Montsoriu	689
Figura 48	
Les connexions a l'entorn dels Catllar	690
Figura 49	
Els Cartellà i els Marata de Maçanet de la Selva	691
Figura 50	
Els Satrilla i els Llançà	692
Figura 51	
Els Bedós	693
Figura 52	
Els Pineda i els Menola	694
Figura 53	
Els Blancaç	695
Figura 54	
Els Camós de Santa Maria de Pineda	696
Figura 55	
Els Cruïlles de Caldes de Malavella	697
Figura 56	
Les connexions a l'entorn dels Vilalba	698

AGRAÏMENTS

Entre els llocs que m'han marcat la infantesa, n'hi ha dos amb els quals em sento particularment vinculat des del punt de vista emocional. L'un, la casa que els avis materns van aixecar en una urbanització del municipi de Dosrius, mirant al Montseny. L'altre, la vila castellonenca de Xèrica, d'on era la besàvia Asunción. Quan acabada la llicenciatura d'Història vaig decidir fer el pas i començar el doctorat, aleshores a l'Institut d'Estudis Medievals de la Universitat Autònoma de Barcelona, em vaig centrar en una tesi doctoral sobre el projecte occità dels comtes de Barcelona que havia de morir amb Pere el Catòlic a Muret l'any 1213. Les circumstàncies em van dur a canviar de tema, fins que el 2006 em vaig trobar amb una oportunitat inesperada: la possibilitat de sol·licitar una beca predoctoral, cofinançada per l'Ajuntament d'Hostalric i el Consell Comarcal de la Selva, i vinculada a la Universitat de Girona, per estudiar una de les famílies més importants de l'alta aristocràcia catalana de l'Edat Mitjana partint d'una documentació en bona mesura inèdita i per explotar. I em vaig sorprendre a mi mateix treballant sobre el Montseny, i sobre la relació dels seus senyors amb els de Xèrica en el decenni de 1330. Sobre Breda, d'on sovint l'avi duia ametllats (els millors!). Sobre Blanes, on els pares d'un vell i bon amic d'escola, el Dr. Xavier Rubio (Barcelona Supercomputing Center), m'havien convidat més d'una vegada a passar caps de setmana a finals d'estiu. Aquest estudi és, així doncs, fruit d'una recerca que d'una manera o una altra m'ha fet tornar en aquests mateixos indrets, a connectar amb el meu propi passat.

Sense la voluntat, l'esforç i el suport de moltes persones no hauria pogut arribar fins aquí. Voldria començar donant les gràcies al professorat amb el qual em vaig formar a l'Autònoma de Barcelona, en especial al professor José Enrique Ruiz-Domènec, per haver avivat el meu entusiasme per l'Edat Mitjana i haver-me animat a iniciar-me'n en la recerca; així com al professor José Martínez Gázquez i als Drs. Ramon Martí, Antoni Rossell, Alexander Fidora (ICREA) i Óscar de la Cruz, per seguir alimentant-lo. Voldria fer extensiu també el meu agraïment a la Montse Viader, tècnic de patrimoni, i en Carles Mitjà, secretari d'alcalde de l'Ajuntament d'Hostalric, per haver confiat en mi tots aquests anys. Al personal docent de la Universitat de Girona, especialment a la Rosa Congost, Enric Sagner i Joaquim Maria Puigvert, sobretot, per haver-me ajudat a sentir-me acollit en la institució.

Voldria agrair també l'ajuda i el suport que d'una manera o una altra m'han prestat els professors Josep Maria Salrach (Universitat Pompeu Fabra), Stephen P.

Bensch (Swarthmore College, Pennsylvania), Josefina Mutgé, Eduardo Aznar (Universidad de La Laguna) i Joseph Morsel (Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne); i els Drs. Elvis Mallorquí Garcia (IES Santa Coloma), Roser Salicrú (Institució Milà i Fontanals-CSIC), Ana Gómez (Institució Milà i Fontanals-CSIC), Jordi Morelló, Carles Vela, Albert Reixach, Mario Lafuente (Universidad de Zaragoza), Iván Armenteros, Eduard Juncosa (Universidad Complutense de Madrid), Stefano M. Cingolani, Víctor Farías (Universitat Pompeu Fabra), Juan Manuel Bello León (Universidad de La Laguna), Rosa Lluch (Universitat de Girona-Universitat de Barcelona) Alexandra Beauchamp (Université de Limoges), María Narbona (Universidad de Zaragoza), Jorge Sáiz Serrano (Universitat de València), José Miguel Andrade (Universidade de Santiago de Compostela), Antoni Conejo (Universitat de Barcelona), Elena Woodacre (University of Winchester), Nicholas Paul (Fordham University, Nova York), Núria Silleras-Fernández (University of Colorado at Boulder), Roberto J. González Zalacain (Universidad de La Laguna), Carme Muntaner, Joan Maria Jaime (Institució Milà i Fontanals-CSIC), Sadurní Martí (Universitat de Girona) i Josep Maria Gironella; així com a la Gemma Font (La Gabella-Museu Etnològic del Montseny), en Narcís Figueras (Universitat Oberta de Catalunya) i en Joan Llinàs (Atri Cultura i Patrimoni).

També regraciar el personal d'arxius i biblioteques, sense la tasca dels quals els investigadors probablement estaríem perduts, en especial la Neus Puig (Arxiu Històric d'Hostalric), la Iris Torregrossa i la Lourdes Martín (Biblioteca de Catalunya), l'Albert Serrat (Arxiu Diocesà de Girona), l'Isidre Prades (Arxiu Històric de Girona), la Montserrat Catalan i la Judith Poblet (Arxiu del Monestir de Poblet), l'Hug Palou (Arxiu Històric Fidel Fita, Arenys de Mar), la Marisa Roig (Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries), en Vicenç Ruiz i en Jordi Tor (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona), l'Antoni Reyes i l'Aitor Roger (Arxiu Municipal de Blanes), en Joaquim Carreras i en Joaquim Puigdemont (Arxiu Comarcal de la Selva), així com a la Marta Ezpeleta, l'Ángeles Rubio, la Fina Valiño i en Ramón Gabara (Institució Milà i Fontanals-CSIC), i, també, al personal de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Encara he de donar les gràcies a la resta d'amics pel seu caliu, pel seu suport i per les estones de somriures. Alguns ja han estat esmentats; d'altres, els he reservat pel final. Parlo d'en Víctor Muñoz, l'Esther Tello, en Xavier Marcó, la Laura Romero, en Lluís Sales, en Mario Orsi, l'Esther Redondo, l'Albert Martí, l'Andrea Puentes, la Marta Manso, en Sergi Grau, la Marina Navàs, l'Alberto Reche i en Sebastian Roebert, molts dels quals s'estan ja doctorand o estan amb vistes a fer-ho en un futur. De la Dra. Karen

Stöber (Universitat de Lleida). De la Laia, l'Edu, en Javi, la María, els Alberts, la Joana, la Sílvia, la Lorena, en Víctor, la Sabina, l'Oriol, l'Anna, en Rodrigo, en Miquel, en Fer, la Lucía i l'Àngel.

Vagi la meva especial gratitud envers unes persones sense la guia, la paciència i l'immens suport de les quals no hauria pogut recórrer mai aquest camí. M'estic referint al Dr. Toni Ñaco (ICREA, Universitat de Girona), al professor Manuel Sánchez (Institució Milà i Fontanals-CSIC), als Drs. Lluís To (Universitat de Girona) i Pere Verdés (Institució Milà i Fontanals-CSIC), i, com no podia ser d'una altra manera, al meu director de tesi, el Dr. Pere Orti (Universitat de Girona), a qui he d'agrair també que s'oferís a elaborar els mapes.

Per descomptat, les errades que hagi pogut cometre en el decurs de la recerca, així com en l'elaboració del present treball, són responsabilitat exclusivament meva.

Finalment, no podria acabar sense donar les gràcies a la meva família. Als meus pares, l'Esther, el Jose, el petit Roc, la tia Gracieta, en Carles, la Montse, en Martí i en Mateu, l'Enrique, la Susana, l'Angelo, la Valentina i la Claudia, el Manolo i la Roser. Naturalment, no puc esmentar-los a tots. Però espero que tots sàpiguen que en aquest moment no m'oblido d'ells.

I a la Claudia. Per tot allò que em regala cada dia.

Barcelona, desembre de 2015

La present tesi doctoral ha estat elaborada en el marc dels projectes de recerca que s'anomenen a continuació:

—Projecte del Ministerio de Ciencia e Innovación "Crédito y morosidad en la Cataluña nororiental (siglos XIV y XV)", HAR2008-05757, Universitat de Girona. Integrat en la xarxa de projectes de recerca "Arca Común" sobre Història de la Hisenda i de la Fiscalitat Hispanes (segles XIII-XVIII).

—Investigador principal: Pere Orti Gost (Universitat de Girona).

—Grup de Recerca Consolidat de la Generalitat de Catalunya "Renda feudal i fiscalitat a la Catalunya medieval", 2009-SGR-136, Institució Milà i Fontanals-CSIC.

—Investigador principal: Manuel Sánchez Martínez (Institució Milà i Fontanals-CSIC).

—Grup de Recerca "Història de les Societats Rurals", GRHCS35, Universitat de Girona.

—Investigador principal: M. Rosa Congost i Colomer (Universitat de Girona).

INTRODUCCIÓ

"Mandaré el Rey, mi señor,
que me corten la cabeza,
por desgraciado y sin dicha,
no por delitos que tenga."

Amb aquestes paraules es lamenta del destí que l'espera el protagonista de *La adversa fortuna de don Bernardo de Cabrera*, alhora que proclama la seva innocència. La comèdia històrica que protagonitza aquest Don Bernardo de Cabrera és de fet la segona d'una bilogia del subgènere anomenat *de validos* o *de privanza*, escrita pel dramaturg granadí Antonio Mira de Amescua, contemporani d'un Lope de Vega a qui fins fa no massa s'atribuïen totes dues comèdies. Aquestes se situen en les etapes de màxim ascens i de posterior caiguda d'un personatge que està inspirat en la figura real del vescomte Bernat II de Cabrera. És clar que de Mira de Amescua no es podia esperar un rigor històric que n'encorsetés la creativitat i el desviés del seu objectiu literari. No obstant això, val a dir que el seu Don Bernardo s'adiu força bé amb la idea general que avui dia es té d'aquell vescomte: la d'un alt noble prou capaç de guanyar-se la confiança del rei Pere el Cerimoniós per esdevenir-ne el seu gran privat (com sovint se'l sol anomenar), i tan dissortat com per convertir-se inmerescudament en víctima d'un monarca desagraït i cruel que el faria decapitar.¹

Pel seu perfil personal, pel seu pes polític i militar i pel seu tràgic final, Bernat II és considerat a dins i a fora de Catalunya no ja un dels grans vescomtes de Cabrera, sinó el més rellevant de tots,² amb l'excepció de Sicília, on aquesta plaça l'ocupa el seu nét

¹ La cita concreta correspon a la Jornada Segona, vv. 1809-1812, de *La adversa fortuna*, que ha estat editada i analitzada juntament amb la seva comèdia germana *La próspera fortuna de Don Bernardo de Cabrera* per Antonio Serrano Agulló a: DE LA GRANJA, Agustín (coord.), *Antonio Mira de Amescua. Teatro Completo*, vol. 3. Universidad de Granada, Granada 2003, pp. 23-326; i SERRANO AGULLÓ, Antonio, *Teatro e historia en Mira de Amescua: Don Bernardo de Cabrera*. Reichenberger, Kassel 2006. Sobre l'interès de Mira de Amescua pels *validos*, i en concret per la figura de Bernat II de Cabrera, a: IDEM, "Dos notas sobre comedias de validos en Mira de Amescua". Dins DE LA GRANJA, Agustín i MARTÍNEZ BERBEL, J. Antonio (eds.), *Mira de Amescua en candelero: actas del Congreso Internacional sobre Mira de Amescua y el Teatro Español del Siglo XVII (Granada, 27-30 octubre 1994)*, vol. 1. Universidad de Granada, Granada 1996, pp. 533-543; i SERRANO AGULLÓ, Antonio, "Para recuperar a Mira de Amescua". *CTC*, n. 11 (1999), pp. 127-138.

² D'aquí que la seva vida hagi atret no només l'atenció de Mira de Amescua. Pel cap baix, se sap que a mitjan segle XIX el marquès de Molins, mecenes aleshores de José Zorrilla, animà el

Bernat IV de Cabrera. La preferència siciliana per Bernat IV és del tot lògica si hom té en compte que l'any 1392 esdevindria el primer comte de Modica d'origen hispànic, assolint amb els anys una posició de poder en la cort de Martí el Jove només comparable a l'adquirida pel seu avi patern.³

Ambdós Bernats, avi i nét, pertanyien en una de les famílies més antigues i més poderoses de l'alta aristocràcia catalana dels segles centrals i finals de l'Edat Mitjana, de la que Santiago Sobrequés deia a *Els Barons de Catalunya* (d'aquí en endavant, *Els Barons*) que entre les "vescomtals, la de Cabrera fou una de les més afortunades".⁴ Però malgrat la seva rellevància, el cert és que el grau de coneixement que se'n té segueix sent encara molt bàsic. El propòsit principal de la present tesi doctoral és millorar-ne i ampliar-ne aquest coneixement per a l'etapa compresa entre 1199 i 1423.

1. Objecte d'estudi i estat de la qüestió

1.1. Dels orígens de la família al destí del seu patrimoni

La família dels vescomtes de Cabrera, que convé no confondre amb la dels Cabrera osonencs,⁵ tingué continuïtat durant disset generacions fins a la mort l'any 1526

veneçolà José Heriberto García de Quevedo a escriure'n una obra, i aquest darrer li respongué amb un drama històric. Un segle i mig més tard, l'escriptor Jesús Mestre tornaria a situar Bernat II de Cabrera en el marc de la ficció literària amb una novel·la centrada en la relació entre aquest i el Cerimoniós. Fins i tot Ildefonso Falcones l'ha inclòs en la seva exitosa *L'església del mar*, malgrat en el seu cas només ho hagi fet de passada a propòsit de les armades a Sardenya; GARCÍA DE QUEVEDO, J. Heriberto, *Don Bernardo de Cabrera. Drama trágico en cuatro actos*. Viuda de D. R. J. Domínguez, Madrid 1850; MESTRE I GODES, Jesús, *El poder i la dignitat. Relat sobre les vides encreuades de Pere III i Bernat de Cabrera*. Edicions 62, Barcelona 2005; FALCONES DE SIERRA, Ildefonso, *L'església del mar*. Rosa dels Vents, Barcelona 2006.

³ Potser per això, a més de per l'atractiu històric de la figura de Bernat II, Víctor Balaguer identificà amb aquest l'"hombre muy notable, de casa real -e casi la segunda persona del rey en poderío en Aragón, mayormente en Cecilia- por nombre Mosén Bernard de Cabrera" a qui a mitjan segle XV el castellà Alfonso Martínez de Toledo decidí atribuir una de les anècdotes mencionades al seu *Arcipreste de Talavera, Corbacho o Reprobación del amor mundano*. Vegeu ALFONSO MARTÍNEZ DE TOLEDO, *Arcipreste de Talavera o Corbacho*, part 1, cap. 17 (edició a cura de Michael Gerli; Cátedra, Madrid 1979); i BALAGUER, Víctor, *Historia de Cataluña*, vol. 5. Manuel Tello, Madrid 1886, p. 203, nota al peu.

⁴ SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons de Catalunya*. Base, Barcelona 2011, p. 62 (primera edició de 1957). Totes i cadascuna de les cites d'aquesta obra essencial que apareixen en el present treball s'han extret de la darrera edició.

⁵ Ja que malgrat compartir cognom es tracta de dues nissagues diferents, sent la segona feudatària de la primera, i, possiblement d'origen castlà, fet que ha conduït Antoni Pladevall a fer palesa la necessitat de distingir entre la "línia vescomtal" i la "línia castlana" de Cabrera; PLADEVALL I FONT, Antoni, "Castell de Cabrera". Dins CATALÀ ROCA, Pere (dir.), *Els Castells Catalans*, vol. 4. Rafael Dalmau, Barcelona 1993, p. 771. En el present treball es fa ús de les expressions "la família" o "la nissaga dels vescomtes de Cabrera", "els vescomtes de

de la darrera hereva per via legítima, Anna I de Cabrera, besnéta de Bernat IV, comtessa de Modica i vescomtessa de Cabrera i Bas. En serien divuit si comptéssim la dels seus nebots il·legítims, Anna II i Antic (vegeu Figures 1, 2 i 3, pp. 654-656). Per raons òbvies, no és aquest el lloc per exposar de manera detallada les vicissituds del llinatge, molt menys encara la d'aquells individus que en formaren part en el període que vol cobrir el present estudi.⁶ Tanmateix, convindria fer-ne ni que sigui un esbós abans d'entrar definitivament en matèria.

La història de la nissaga arrenca amb Amat de Montsoriu, home assidu a l'entorn dels comtes de Barcelona, Girona i Osona durant el decenni de 990⁷ que l'any 1018 era ja vescomte de Girona. Amat transmetria el càrrec vescomtal a la seva filla Ermessenda, que al seu torn el transferiria a qui el gener de 1032 era el seu espòs, un Guerau de Cabrera procedent segurament de la família dels vescomtes de Besalú que deu anys abans figurava entre els acusats d'haver usurpat béns eclesiàstics pel bisbe Oliba de Vic, i, en conseqüència, amenaçats amb l'excomunió per l'arquebisbe de Narbona.⁸ Els vescomtes gironins Ermessenda i Guerau serien els fundadors del monestir de Sant Salvador de Breda. El seu fill i hereu Ponç Guerau s'intitulava també vescomte, certificant així el procés d'apropiació familiar del càrrec vescomtal gironí i la seva conversió en títol hereditari que havia començat amb en els temps del seu avi Amat.

Mitjançant el seu segon matrimoni amb Ledgarda, filla d'Arnau Mir de Tost, Ponç I Guerau no només obtindria per via conjugal un nou títol vescomtal, el d'Àger, que podria llegar als seus successors,⁹ sinó que sentaria també les bases d'una política

Cabrera", o, més habitualment, "els Cabrera". El seu ús és indistint perquè allò que interessa és parlar no només dels vescomtes o de les vescomtesses, sinó també dels seus parents més directes i propers en termes d'espai i de relacions de poder. D'aquí que l'estudi de parentiu no es limiti a la branca vescomtal, sinó que inclogui també la branca dels senyors de Montclús.

⁶ Vegeu *infra*, Capítols 1, 2, 3 i 4.

⁷ El comte Borrell II el va designar un dels seus marmessors el 24 de setembre de 993. Sis anys després, el 28 de juliol de 996, Amat figurava entre aquells components de la *innumera caterua fidelium utriusque sexus scilicet et ex palatinis copia multitudo* dels comtes Ramon Borrell, fill i successor de Borrell II, i Ermessenda de Carcassona, presents en el judici per la disputa entre Sesnanda i Bonfill Sendred pel delme de l'alou de l'Espelta, situat al terme del castell d'Òdena; UDINA ABELLÓ, Antoni (ed.), *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. De Guifré Borrell a Joan II*. Fundació Noguera, Barcelona 2001, doc. 6, p. 77; JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard, *Diplomatari de la Catedral de Vic: segles IX-X*. Patronat d'Estudis Osonencs, Vic 1980-1986, doc. 604.

⁸ ORDEIG I MATA, Ramon (ed.), *Diplomatari de la catedral de Vic (Segle XI)*, fasc. 1. Patronat d'Estudis Osonencs, Vic 2000, doc. 816 (començaments de 1022).

⁹ A l'entorn de la coneguda figura d'Arnau Mir de Tost i de la seva creació d'una senyoria vescomtal a la vall d'Àger, vegeu sobretot: CORREDERA GUTIÉRREZ, Eduardo, *Noticia de los condes de Urgel*. Instituto de Estudios Ilerdenses, Lleida 1973, pp. 36-44; LLADONOSA

urgellenca que atreuria l'atenció de la família fins el segle XIII. Com es veurà més endavant, la instal·lació en territori urgellenc, la incorporació del patrimoni creat per Arnau Mir i els posteriors enllaços matrimonials amb membres de la mateixa família comtal d'Urgell, facilitarien la seva entrada en la disputa pels drets a la successió del comte Ermengol VIII. Alhora, l'entrada dels vescomtes de Girona en el tauler polític de Ponent comportaria també la seva incorporació a la nòmina d'aristòcrates catalans que participarien en els assumptes dels regnes de Castella i de Lleó i que, fins i tot, prendrien muller en aquelles contrades. Tot indica que el primer vescomte de Girona i Àger en fer-ho hauria estat Guerau II Ponç, fill i successor de Ponç I Guerau. Havent participat en la segona i en la tercera conquestes cristianes de Balaguer (la de l'any 1101 i la definitiva de 1105),¹⁰ Guerau II Ponç combatria després al servei del rei aragonès Alfons I el Bataller en la guerra que aquest mantindria entre 1111 i 1114 amb la seva esposa Urraca, filla d'Alfons VI de Lleó, i, a més, maridaria en terceres noces amb una tal Gelvira, nascuda probablement en el si d'una família noble del regne de Lleó.

És gairebé segur que tant l'experiència lleonesa del vescomte Guerau II Ponç com l'origen de la seva tercera muller tindrien una influència decisiva en la marxa precisament al regne lleonès del fill comú d'ambdós, Ponç II Guerau. Aquest darrer començaria a fer fortuna estant al servei d'Alfons VII l'Emperador, que el convertiria en comte de Zamora i en el seu majordom en el decurs del decenni de 1140. Amb el temps, això faria que se'l conegués com el comte *Ponce de Cabrera*. Tot apunta, a més, a que les dues dames que esdevindrien les seves esposes haurien estat també filles de famílies de la mateixa aristocràcia lleonesa; de la primera, anomenada Sancha, el comte-vescomte Ponç II Guerau tingué almenys un fill, Guerau III, que esdevindria el seu successor a terres catalanes a mitjan segle XII¹¹ i que, entre altres coses, seria el fundador del priorat torderenc de Santa Maria de Roca Rossa.

PUJOL, Josep, *Arnau Mir de Tost*. Rafael Dalmau, Barcelona 1974, pp. 19-23 i 47; SABATÉ CURULL, Flocel, "Organització territorial i administrativa del comtat d'Urgell". Dins BERTRAN I ROIGÉ, Prim *et alii*, *El Comtat d'Urgell*. Universitat de Lleida, Lleida 1995, pp. 23 i 34-35; i FITÉ I LLEVOT, Francesc i GONZÁLEZ I MONTARDIT, Eduard, *Arnau Mir de Tost: un senyor de frontera al segle XI*. Universitat de Lleida, Lleida 2010.

¹⁰ La tercera l'encapçalaria precisament un castellà. Es tractava del sogre d'Ermengol VI, que havia mort en combat a Mollerussa poc després de la segona presa de Balaguer, que era comte de Carrión i de Saldaña, i que responia al nom de Pedro Ansúrez; SANAHÜJA I VALLVERDÚ, Pere, *Història de la ciutat de Balaguer*. Pagès, Lleida 2000, pp. 103-110 i 118 (edició original de 1965); i SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 43-44 i 64.

¹¹ El vincle paternofamiliar entre Ponç II Guerau o *Ponce de Cabrera* i Guerau III de Cabrera a través de Sancha sembla estar més que confirmat. De fet, el que fins fa molt poc plantejava força dubtes als historiadors no era aquest lligam, que les fonts suggerien però no acabaven de

Seria justament a partir d'aquell moment que els vescomtes de Girona i Àger, adaptant-se a les noves modes que s'estaven transmetent entre les famílies poderoses de l'Europa Occidental, començarien a variar els seus costums antroponímics, abandonant així els noms compostos a dos elements en favor d'altres d'un sol element més un cognom familiar; aquest darrer quedaria incorporat des d'aleshores al títol que feia temps que aquells detenien, facilitant en endavant que se'ls identifiqués com a vescomtes de Cabrera, mentre l'adopció d'unes armes (és a dir, d'un emblema heràldic) pròpies lligades precisament al cognom familiar, en permetria el reconeixement públic. I seria també aleshores quan la política urgellenca dels Cabrera, en particular la matrimonial, els donaria drets a la successió del comtat d'Urgell.

Com es veurà més endavant, les creixents desavinences polítiques del successor del tercer Guerau en la línia vescomtal, Ponç III de Cabrera, amb el comte Ermengol VIII d'Urgell i els primers reis d'Aragó de la dinastia de Barcelona, sumades a la decisió del Guerau de Cabrera trobador, fill del mateix Ponç III i de la seva muller Marquesa d'Urgell, germana d'Ermengol VIII, i a la del seu propi hereu, el futur Ponç I d'Urgell, de fer valer els drets que tenien al comtat d'Urgell una vegada mort sense hereus mascles el germà de Marquesa, comportaria a la llarga una consecució de xocs militars amb Alfons el Cast, Pere el Catòlic i Jaume el Conqueridor. A canvi de quedar-se al marge de les campanyes de Mallorca i de València, els conflictes pel comtat d'Urgell reportarien als Cabrera l'adquisició d'un títol comtal que els successors del comte

confirmar del tot, sinó la possibilitat que el vescomte Ponç II Guerau i el comte Ponç de Cabrera no fossin en realitat la mateixa persona. El debat sobre allò que François Pirot va anomenar "el problema del comte Ponç" ha donat origen a no poca literatura. Vegeu: VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario á las iglesias de España*, vol. 9. Real Academia de la Historia, Madrid 1850, pp. 101-103; MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó. Con datos inéditos de los condes de Àger*. La Catalana, Barcelona 1900, pp. 97-99 (facsimil; Garsineu, Tremp 2006); SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 64-65; PIROT, François, "Recherches sur les connaissances littéraires des troubadours occitans et catalans des XIIe et XIIIe siècles. Les "sirventes-ensenhamens" de Guerau de Cabrera, Guiraut de Calanson et Bertrand de Paris". *MRABLB*, vol. 14 (1972), pp. 118-120 i 119, nota 46; COMA I SOLEY, Vicenç, *Los vizcondes de Cabrera. Monografía histórica. Condes soberanos de Urgel, condes de Mòdica y Osona, vizcondes de Gerona, Bas, Ager y Montsoriu*. Balmaes, Blanes 1968, p. 15; COLL I CASTANYER, Jaume, "Els vescomtes de Girona". *AIEG*, n. 30 (1988-1989), pp. 75-78; i FITÉ I LLEVOT, Francesc, *Reculls d'història de la vall d'Àger*, vol. 1. Centre d'Estudis de la Vall d'Àger, Àger 1985, pp. 213-214. Però com es veurà més tard, actualment no hi pot haver ja dubtes sobre la coincidència d'identitats entre el Ponç II Guerau vescomte de Girona i d'Àger i el Ponç de Cabrera comte de Zamora. Per contra, algunes evidències documentals porten a pensar que les absències continuades d'aquest Ponç II Guerau/*Ponce de Cabrera* haurien possibilitat l'encimbellament d'un dels seus germans a la condició vescomtal dels dominis de Girona i Àger, posició en la que es mantindria durant un breu període de temps, i en la que seria rellevat després per Guerau III. Tanmateix, aquesta és encara una hipòtesi a verificar.

urgellenc Ponç I mantindrien en les seves mans fins a la mort del seu nét Ermengol X l'any 1314 (vegeu Figura 4, pp. 657). Per la seva banda, el segon fill mascle de Guerau IV de Cabrera, Guerau V, continuaria la línia dels antics vescomtes de Girona, desproveïda aleshores ja d'uns drets a la dignitat vescomtal d'Àger que havien estat incorporats precisament per la branca urgellenca dels Cabrera.

El vescomte Guerau V de Cabrera i els seus descendents centrarien la seva atenció preferentment en uns dominis dels quals era originària la seva família, i que des de feia temps rebien el nom de vescomtat de Cabrera, així com en la veïna baronia de Montclús, que el seu fill Ramon adquiriria avançada la dècada de 1270. Des de mitjan segle XIII, per exemple, això es traduí en iniciatives com ara la fundació de la vila d'Hostalric i la concessió de franqueses als habitants de la vila i del port de Blanes. El patrimoni vescomtal quedaria finalment en mans d'una altra Marquesa, la filla de Guerau VI de Cabrera i de Sança de Santaugènia, néta per tant de Guerau V i muller del comte Ponç Hug V d'Empúries; però per bé que aquest darrer esdevindria vescomte de Cabrera pel seu enllaç matrimonial amb Marquesa (que al seu torn passaria a ser també comtessa d'Empúries), els fills d'ambdós no rebrien aquest títol. De fet, l'hereu de Marquesa d'Empúries al vescomtat de Cabrera seria el nét del seu oncle Ramon i tercer dels senyors de Montclús de la dinastia Cabrera, que no era cap altre que el Bernat II de Cabrera que inspiraria les esmentades comèdies de Mira de Amescua.

Els molts serveis polítics i militars que el vescomte Bernat II de Cabrera prestà a Pere el Cerimoniós li donarien accés directe a la persona del monarca, que el convertiria en un dels seus consellers més poderosos i influents i que el recompensaria concedint-li, entre altres coses, el vescomtat de Bas, i creant l'any 1356 el comtat d'Osona per al seu fill i successor a la mort de l'hereu Ponç IV de Cabrera, Bernat III, aprofitant en part el dot de Margarida de Foix, filla dels vescomtes de Castellbò i muller d'aquest. Bernat II, que rebria fins i tot l'encàrrec d'exercir de tutor de l'hereu al tron d'Aragó (el futur Joan el Caçador), i el seu fill el comte d'Osona, van mantenir les seves posicions de privilegi fins veure's superats alhora pel rumb que estava prenent la Guerra dels Dos Peres i per la capacitat de pressió dels enemics que s'havien creat, que en darrer terme servirien per atiar el ressentiment que el Cerimoniós havia anat acumulant envers ells i empènyer aquest darrer a obrir-los un procés per lesa majestat. Amb la captura del comte d'Osona al setge castellà de Calataiud (que aviat generà sospites de canvi de bàndol), la càrrega sobre el seu pare de tota la responsabilitat de l'esclat de la guerra i la seva execució pública, i, finalment, amb la confiscació del patrimoni familiar, els Cabrera entrarien en

la seva primera gran fase crítica des dels temps del vescomte Guerau IV. Malgrat això, a partir de 1372 el Cerimoniós començaria a restituir part del patrimoni familiar al jove hereu del ja difunt comte d'Osona, Bernat IV de Cabrera, premiant així la tenacitat desplegada per la vescomtessa vídua Timbor de Fenollet i per la comtessa d'Osona, àvia i mare del nou vescomte de Cabrera.

Bernat IV de Cabrera no només recuperaria la posició adquirida pels seus antecessors, sinó que assoliria de nou el rang comtal quan Martí l'Humà, aleshores encara duc de Montblanc, li concedís l'any 1392 el comtat de Modica a Sicília per la seva implicació en l'expedició de conquesta d'aquell regne. A diferència del comtat d'Osona, el comtat de Modica quedaria a partir d'aleshores en propietat de la família, per bé aquesta no es lliuraria de nous períodes d'incertesa. Com havia succeït amb el seu pare i el seu avi, Bernat IV experimentaria també els riscos de l'adquisició d'un poder desmesurat en la cort reial, tot i que en el seu cas l'escenari fos la cort reial siciliana; com ells, seria objecte d'un procés judicial endegat per la seva gran enemiga, la reina vídua Blanca de Navarra, però el canvi de dinastia al tron d'Aragó i la revolta de Jaume II d'Urgell jugarien a favor seu, i Bernat IV de Cabrera seria finalment rehabilitat. A la seva mort l'any 1423 havia deixat repartit el gruix de la seva herència entre Bernat Joan de Cabrera i un dels molts germans bastards d'aquest, de nom Ramon. Al primer li corresponien les senyories catalanes dels Cabrera, i al segon, les sicilianes.

Superat el conflicte amb Blanca de Navarra, i recuperada la posició política de la nissaga, la situació semblava més o menys estabilitzada, però el cert és que els cent anys següents a la defunció de Bernat IV de Cabrera es caracteritzaren per tot el contrari. En la figura de Bernat Joan coincidirien l'inici de "l'ensorrament del seu llinatge", produït, en paraules de Sobrequés, "per l'atzar de les successions i la dissipació del patrimoni en el gran xuclador de la guerra civil",¹² i, atenent en un altre historiador de referència obligada, el sicilià Enzo Sipione, el del "declivi" del poder dels comtes de Modica.¹³

D'entrada, Bernat Joan no encaixà massa bé que se'l privés d'una part de l'herència, com per altra banda era d'esperar. Conseqüència directa d'això serien els enfrontaments entre ell i Ramon, que acabarien amb una sentència reial per la qual

¹² SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 200.

¹³ "La potenza dei suoi conti, che aveva toccato il vertice con Manfredi Chiaramonte (1377-1392), e s'era ancora rafforzata sotto il suo rivale e successore Bernardo Caprera (1392-1423), iniziava il suo declino durante la signoria dell'erede di quest'ultimo"; SIPIONE, Enzo, *Economia e società nella contea di Modica (secoli XV-XVI)*. Intilla, Messina 2001, p. 13 (edició pòstuma a cura de Clara Biondi d'un manuscrit original del mateix Sipione).

Bernat Joan rebria els drets sobre el comtat de Modica a canvi de l'entrega d'una suma de diners a Ramon;¹⁴ de manera que Bernat Joan i la seva esposa Violant de Prades, a més de vescomtes de Cabrera i Bas, serien també comtes de Modica pels volts de 1426. Ara bé, al marge d'una intensa activitat a Corts i d'una important implicació en les guerres itàliques d'Alfons el Magnànim, els esdeveniments que marcarien el destí de Bernat Joan, i el dels seus familiars i successors, serien, d'una banda, les revoltes que esclataren al comtat de Modica els anys 1447 i 1449, i d'una altra, el seu posicionament i el de la seva muller Violant de Prades durant la Guerra Civil Catalana. Així, a Sicília les revoltes contra allò que els modicans percebien com un abús del poder comtal desembocarien en greus disturbis (inclosa la crema del palau dels comtes a Ragusa l'any 1447) i en un nou procés judicial que obligaria Bernat Joan a desprendre's de bona part de les seves senyories a l'illa. Mentrestant, a Catalunya la decisió d'aquest de canviar de bàndol quan se'l tenia per servidor de la causa del príncep de Viana li costaria l'empresonament l'any 1462 i la pèrdua del seu patrimoni, que Violant intentà conservar mantenint-se, almenys en aparença, del costat de la Diputació del General. Violant, vídua des de 1466, moriria abans de poder veure uns resultats dels seus esforços que serien clarament contraris a les seves esperances, ja que el setembre de 1471 el patrimoni Cabrera es convertiria precisament en moneda de canvi en el traspàs de lleialtats de set dels antics grans partidaris de la Diputació, que facilitaren així la victòria del rei Joan II. Els successors de Bernat Joan i Violant, Joan I de Cabrera i el seu fill Joan II, àlies *Giannotto* ("Joanet") ni tan sols tindrien capacitat de reacció, doncs no els seria concedit el temps necessari per exhibir-la: el comte Joan I va morir tres anys més tard que la seva mare, i el seu hereu el seguiria tan sols uns altres tres anys després, el 1477.¹⁵

La mort d'un jove *Giannotto* sense descendència legítima coneguda assenyalaria la imminent extinció biològica de la nissaga Cabrera. En els dies de la comtessa

¹⁴ SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 200; SIPIONE, Enzo, "I Caprera dalle viscontea di Catalogna a la contea di Modica". *ASSI*, n. 2 (1972-1973), pp. 109-175; *IDEM*, "Gli ultimi conti di Modica di casa Caprera". *ASSO*, vol. 78, ns. 1-3 (1982), pp. 21-55; i COSTAFREDA PUIGPINÓS, Virgínia, "Cecília d'Urgell, germana de Jaume el Dissortat, darrera representant d'aquesta família comtal a Catalunya". *Urtx*, n. 25 (2011), p. 287.

¹⁵ PONS I GURI, Josep M., "Producció de dret paccionat al vescomtat de Cabrera. Capítols dels anys 1387, 1398, 1415 i 1488". Dins *IDEM*, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 4. Fundació Noguera, Barcelona 2006, pp. 255-276 (edició revisada d'un article publicat el 1934); *IDEM*, "Les jurisdiccions dels vescomtats de Cabrera i Bas, de l'any 1527". *RDHC*, n. 1 (2001), pp. 156-158; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 200-205; SIPIONE, Enzo, "I Caprera dalle viscontea..."; *IDEM*, "Gli ultimi conti..."; i *IDEM*, *Economia e società...*, pp. 13-15.

d'Empúries aquesta havia pogut dirigir la vista envers els seus cosins de la branca de Montclús, però al marge d'un germà bastard anomenat Joan, en el darrer quart del segle XV ja no hi havia aquesta possibilitat; aleshores les úniques capaces de succeir el darrer comte de Modica d'origen català serien les seves germanes Anna i Isabel, el que invariablement significava la incorporació, més tard o més d'hora, de l'herència dels Cabrera en una altra família. A les darreries de l'Edat Mitjana i a començaments de l'Edat Moderna, això es traduïa normalment en el casament de nobles procedents de la Corona de Castella amb les hereves de moribundes nissagues nobiliàries catalanes.¹⁶

De fet, seria exactament el que succeïria. Anna I de Cabrera, comtessa de Modica i vescomtessa de Cabrera i Bas, casaria l'any 1480 amb Fadrique II, fill de l'almirall castellà Alfonso II; un Enríquez, per tant, i com a tal, un descendent directe de l'infant Fadrique, que era fruit de la relació d'Alfons XI de Castella amb la seva amant Leonor de Guzmán, mestre de l'Orde de Santiago, i, en definitiva, germà (es creu que bessó) de l'aleshores comte Enrique, el primer Trastámara en assolir el tron castellà al servei del qual moriria a l'exili ni més ni menys que Bernat III de Cabrera (és a dir, el rebesavi patern d'Anna I). El rei Pere I de Castella, germanastre d'ambdós i successor d'Alfons XI, faria matar l'infant Fadrique l'any 1358, però l'hereu d'aquest, el jove Alfonso, sobreviuria sota la protecció del seu oncle patern Enrique; seria justament per això que Alfonso i els seus successors prendrien el cognom d'Enríquez. Aquests darrers rebrien també en herència les gràcies que els reis de Castella concediren a Alfonso I Enríquez, entre les quals cal comptar la senyoria de Medina de Rioseco (Palència), rebuda l'any 1421, i el càrrec d'almirall de Castella, que havia estat del seu cunyat Diego Hurtado de Mendoza, i al qual fou elevat l'any 1405.¹⁷ En els dies d'Alfonso I els almiralls de Castella encara s'implicaven personalment en els afers marítims de la Corona, però quan el seu besnét Fadrique II es va convertir en el quart almirall castellà de la dinastia dels Enríquez a la mort del seu pare l'any 1485, feia ja molt que els

¹⁶ MOLAS RIBALTA, Pere, *L'alta noblesa catalana a l'Edat Moderna*. Eumo, Vic 2004, p. 14.

¹⁷ MARTÍNEZ SOPENA, Pascual, *El señorío de Medina de Ríoseco bajo el Almirante Alfonso Enríquez (1389-1430)*. Universidad de Valladolid, Valladolid 1977, p. 28; MOLAS RIBALTA, Pere, *L'alta noblesa...*, pp. 27-49; LADERO QUESADA, Miguel Á., *La España de los Reyes Católicos*. Alianza, Madrid 2014, p. 79 (primera edició de 1999); i CALDERÓN ORTEGA, José M., *El almirantazgo de Castilla, historia de una institución conflictiva: 1250-1560*. Universidad de Alcalá de Henares, Alcalá de Henares 2003, pp. 73-150.

almiralls de Castella havien deixat d'intervenir de manera directa en els assumptes de la mar per concentrar-se sobretot en les rendes jurisdiccionals que els oferia el càrrec.¹⁸

És bastant probable que la comtessa Anna veiés alguna mena de benefici en la bona sintonia que semblava haver entre el seu cònjuge i Ferran II el Catòlic, del qual n'era cosí germà (la mare de Ferran, la reina Joana Enríquez, era tia paterna de Fadrique II), ja que el parentiu del seu espòs amb el monarca segurament jugaria a favor seu en el llarg procés de reclamació d'aquelles heretats dels Cabrera que encara no li havien estat retornades. Però la satisfacció de les compensacions econòmiques als afectats per les devolucions demanava temps, i quan Anna i Fadrique II van estar en disposició de visitar per primera vegada els seus dominis catalans l'any 1487, l'afer encara no estava resolt. Per altra banda, sembla estar força clar que la voluntat del mateix Ferran pesaria molt en el casament de la comtessa de Modica amb l'hereu a l'almirallat de Castella, el que en aquelles circumstàncies, sense una parentela forta ni uns aliats sòlids sobre els quals recolzar-se, constituïa una mena de salvació per a Anna I de Cabrera i per al llegat d'una nissaga que es trobava en vies d'extinció. En aquell estat de coses, Anna I difícilment podria fer més que resignar-se a l'encerclament gairebé total del que restava de la seva família i del seu patrimoni, que es faria efectiu a través de dos enllaços matrimonials més, l'un, tingut lloc pels volts de 1490 entre la seva germana Isabel, senyora de Caccamo, i el seu cunyat Bernardino Enríquez, comte de Melgar; i l'altre, entre la seva neboda per via bastarda Anna II de Cabrera i un altre dels seus nebots, Luis I Enríquez.

En aparença pressionada per Ferran el Catòlic fins que, a manca de descendència, accedí a deixar l'herència dels seus ancestres precisament a l'esmentat Luis I,¹⁹ Anna I de Cabrera ha quedat, com és habitual en aquests casos, a l'ombra del seu espòs, d'altra banda un personatge remarcable dels inicis de la Monarquia Hispànica. Desterrat a Sicília per ordre d'Isabel I de Castella poc després d'haver casat amb Anna per un incident violent a la cort, Fadrique II recuperà el favor reial i succeí

¹⁸ A l'entorn de l'evolució de l'almirallat a Castella, vegeu per exemple: AZNAR VALLEJO, Eduardo, "Navegación atlántica y orígenes del Estado Moderno. El papel del almirantazgo". Dins MALPICA CUELLO, Antonio (ed.), *Navegación marítima del Mediterráneo al Atlántico*. Universidad de Granada, Granada 2001, pp. 59-95; AZNAR VALLEJO, Eduardo, "La organización de la flota real de Castilla en el siglo XV". Dins GONZÁLEZ JIMÉNEZ, Manuel (coord.), *La Península Ibérica entre el Mediterráneo y el Atlántico. Siglos XIII-XV*. Sociedad Española de Estudios Medievales, Cadis 2006, pp. 335-336; AZNAR VALLEJO, Eduardo, "Las rentas del Almirantazgo castellano. Entre la ley y la costumbre". *EEM*, n. 37 (2014), pp. 131-163; i CALDERÓN ORTEGA, José M., *El almirantazgo de Castilla*, pp. 31-150.

¹⁹ MOLAS RIBALTA, Pere, *L'alta noblesa...*, pp. 18-20.

amb èxit el seu pare en l'almirallat de Castella, sent capaç també de conservar per als seus successors un patrimoni dispers pels regnes de Lleó i de Sicília i pel Principat de Catalunya, als quals s'afegí l'any 1506 un segon almirallat, el del regne de Granada; això darrer generaria conflictes amb els habitants de poblacions com ara Málaga, que s'hi revoltaria el 1516. L'almirall Fadrique II destacà entre altres coses pel seu suport continu al seu cosí germà Ferran el Catòlic; la seva col·laboració amb el govern de l'arquebisbe (més tard cardenal) Cisneros havent traspassat el marit de la reina Joana el 1506; i pel seu perfil humanista. Però, sobretot, Fadrique II destacà pel seu alineament amb el bàndol monàrquic contra els *comuneros*, als quals ajudà a derrotar en la batalla de Villalar l'any 1521, per bé que amb reserves. De fet, tot indica que l'almirall intentà negociar per tal d'evitar els enfrontaments. En això trobaria el suport d'Anna, que es mostraria molt activa en les negociacions, tot i que a la fi la solució vingués per la via de les armes.²⁰

Anna I de Cabrera moriria l'any 1526; Fadrique II Enríquez la seguiria el 1538. Donat que finalment no havien tingut fills del seu matrimoni, i que Fadrique II tampoc no n'havia tingut tampoc en els seus anys de viduïtat, els títols que havia heretat del seu pare Alfonso II, això és, els d'almirall de Castella, senyor de Medina de Rioseco i comte de Melgar, passarien a mans del seu germà Fernando Enríquez, per a qui Carles V convertiria immediatament en ducat la senyoria palentina de Medina de Rioseco, mentre els de comte de Modica i de vescomte de Cabrera i Bas, transmesos per la seva esposa

²⁰ Sobre les figures d'Anna I de Cabrera, i, en especial, del seu cònjuge Fadrique II Enríquez, vegeu sobretot: PONS I GURI, Josep M., "Producció de dret paccionat...", pp. 258-262 i doc. 5, pp. 270-275; *IDEM*, "Les jurisdiccions...", pp. 158-162; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 205-207; TORRENT I ORRI, Rafael, "Jaume Ferrer de Blanes, els comtes de Mòdica i la descoberta del Nou Món (Continuació)". *AIEG*, n. 24 (1978), pp. 96-106; SIPIONE, Enzo, "Gli ultimi conti...", pp. 22-55; AVALLE ARCE, Juan B., "Rasguño de un humanista entreverado: el Almirante Don Fadrique Enríquez". Dins LÓPEZ GRIGERA, Luisa i REDONDO, Augustin, *Homenaje a Eugenio Asensio*. Gredos, Madrid 1988, pp. 67-77; FERRER-CHIVITE, Manuel, "El Almirante Fadrique Enríquez y las versiones de su «Perque»". Dins GARCÍA MARTÍN, Manuel (coord.), *Estado actual de los estudios sobre el Siglo de Oro: actas del II Congreso Internacional de Hispanistas del Siglo de Oro*, vol. 1. Universidad de Salamanca, Salamanca 1993, pp. 365-374; AVALLE ARCE, Juan B., *Cancionero del Almirante Don Fadrique Enríquez*. Quaderns Crema, Barcelona 1994, pp. 13-269; LADERO QUESADA, Miguel Á., *La España de los Reyes Católicos*, pp. 543-554 i 566-568; LÓPEZ BELTRÁN, M. Teresa, "Cabalgadas en el mar de Alborán en tiempos de los Reyes Católicos". *MEAH*, n. 50 (2001), p. 183; MOLAS RIBALTA, Pere, *L'alta noblesa...*, pp. 17-19; i PEREA RODRÍGUEZ, Óscar, "Un epigrama a la muerte de Fernando el Católico (1516): ¿obra del almirante Fadrique Enríquez?". *eHumanista*, n. 5 (2005), p. 128. Malgrat no s'hi esmenti el seu matrimoni amb la comtessa de Modica, paga la pena llegir també CALDERÓN ORTEGA, José M., *El almirantazgo de Castilla*, pp. 129-146.

Anna, serien per a l'hereu de Fernando, el també almirall Luis I Enríquez de Cabrera, espòs de la seva neboda Anna II de Cabrera.

Més enllà del cognom compost, dels Cabrera descendents dels vescomtes de Girona els Enríquez de Cabrera retindrien només el patrimoni sicilià. Davant la impossibilitat de fer front al pagament de les més de 40.000 lliures que devia a Francesc de Montcada, comte d'Aitona,²¹ l'almirall Luis II Enríquez de Cabrera, duc de Medina de Rioseco, comte de Modica i vescomte de Cabrera i Bas, es veuria obligat a transferir al comte d'Aitona els seus estats catalans l'any 1574 fins que fos capaç d'eixugar el deute.²² Ja fos per incapacitat financera, per manca de voluntat, o bé per una combinació d'ambdós factors, el cas és que els Enríquez de Cabrera mai no recuperarien les possessions que havien tingut a Catalunya. Així, mentre la dinastia dels almiralls de Castella retenia el comtat de Modica a l'illa de Sicília, els Montcada comtes d'Aitona, després marquesos, integrarien al seu patrimoni els títols de vescomtes de Cabrera i Bas, que perdrien només temporalment degut al seu suport a la causa borbònica. Concretament, l'any 1706 l'arxiduc Carles d'Àustria féu confiscar els dominis catalans dels marquesos d'Aitona, que no els recuperarien fins a la victòria final de Felip V.²³ I en qualsevol cas el marquès Guillem Ramon de Montcada moriria aviat sense descendència masculina legítima i deixant enrera una hereva, la marquesa Teresa de Montcada, que el 1722, quan comptés catorze anys, casaria amb un altre marquès, concretament el de Cogolludo, anomenat Luis Antonio Fernández de Córdoba y Spínola de la Cerda.

Aquest darrer ostentava l'aleshores títol comú als hereus dels ducs de Medinaceli, el llinatge dels quals descendria, segons un cronista anònim de principis del segle XVI, del malaguanyat infant Ferran, dit de la Cerda, fill d'Alfons X de Castella i

²¹ Els Montcada eren senyors d'Aitona des dels temps de l'enllaç entre Constança, filla borda de Pere el Catòlic, i el senescal Guillem Ramon I. En concret, Francesc de Montcada seria el primer marquès d'Aitona, pare d'un virrei de Sardènia i avi d'un marquès homònim que hauria de morir combatent a Flandes per Felip IV el 1635, i que seria autor, entre altres obres, d'una *Genealogia de la Casa de Moncada* i d'una *Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*. Vegeu SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 152-156 i 275-287; BARÓ I QUERALT, Xavier, "La presència del llegat grec en la Catalunya Moderna: Francesc de Montcada i l'*Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*". *Pedralbes*, n. 18:1 (1998), pp. 475-482; i MOLAS RIBALTA, Pere, *L'alta noblesa...*, pp. 55-61.

²² PONS I GURI, Josep M., "Actes possessoris de les jurisdiccions dels vescomtats de Cabrera i de Bas. Federique Enríquez de Cabrera, any 1527. Gastó de Montcada i Gralla, any 1594". Dins *IDEM, Recull d'estudis...*, vol. 4, p. 289 i doc. 1, pp. 294-295.

²³ MOLAS RIBALTA, Pere, "El marquès d'Aitona a la Guerra de Successió". *BSCEH*, n. 11 (2000), pp. 54-59; i *IDEM, L'alta noblesa...*, pp. 67-68.

de Violant d'Aragó.²⁴ La condició d'hereu del marquès Luis Antonio es mantindria fins que aquest es veiés elevat al títol ducal el 1739. Dissset anys més tard, la mort de Teresa comportaria per al nou duc de Medinaceli la integració al patrimoni familiar de tot allò que posseïen els marquesos d'Aitona,²⁵ el que, lògicament, inclouria els estats nobiliaris de Catalunya que havien estat sota domini dels Cabrera. Aquesta és, en darrer terme, la raó principal per la qual, en l'actualitat, aquells estats segueixen formant part del vast patrimoni dels ducs de Medinaceli.

1.2. Un repàs historiogràfic

Arribat aquest punt, el lector haurà pogut veure com a fora de Catalunya alguns Cabrera han despertat prou interès per donar peu a estudis monogràfics. Són els casos de *Ponce de Cabrera* i de l'almirall Fadrique II Enríquez. Fora d'Espanya això mateix ha succeït amb el primer Cabrera comte de Modica, i, de nou, amb Fadrique II, cadascun dels quals disposa d'almenys una biografia escrita en italià.²⁶ Mentrestant, altres figures rellevants del període que es vol cobrir amb la present tesi doctoral esperen encara la seva biografia. Bernat II de Cabrera, per exemple, segueix sense motivar estudis d'envergadura, com ha denunciat no fa massa Alexandra Beauchamp;²⁷

²⁴ Segons aquest cronista, l'infant Ferran *fue así llamado porque nació con una çerda muy larga de cabellos*; BNE, ms. 3454, f.5v; NÚÑEZ BESPALOVA, Marina, "Origen del linaje de la Cerda y de las casas y mayorazgos que de ella proceden: BNE: MS. 3454". *RLM*, n. 20 (2008), p. 21. Sobre els comtes de Medinaceli (Sòria), ducs en temps d'Isabel la Catòlica i *Grandes de España* des del 1520, així com els seus antecessors de la Cerda, vegeu MOXÓ Y ORTIZ DE VILLAJOS, Salvador de, "La nobleza castellana en el siglo XIV". *AEM*, n. 7 (1970-1971), pp. 503; GERBET, Marie-C., *Las noblezas españolas en la Edad Media. Siglos XI-XV*. Alianza, Madrid 1997, pp. 186-188 i 360-362; LADERO QUESADA, Miguel Á., *La España de los Reyes Católicos*, p. 81; EDWARDS, John, *La España de los Reyes Católicos (1474-1520)*. Crítica, Barcelona 2001, pp. 160-161; i NÚÑEZ BESPALOVA, Marina, *op. cit.*, pp. 9-16.

²⁵ MOLAS RIBALTA, "El marquès d'Aitona...", p. 59; i *IDEM*, *L'alta noblesa...*, p. 69.

²⁶ Es tracta de biografies escrites per l'advocat sicilià Francesco Garofalo i per Paolo Monello, alcalde de la ciutat siciliana de Vittoria en el decenni de 1980 (posteriorment parlamentari comunista), respectivament; GAROFALO, Francesco, *Bernardí*. Fondazione Teatro Italiano Carlo Terron, Milà 2012; MONELLO, Paolo, *Federico Enriquez e Anna Cabrera, conti di Modica*. Utopia, Chiaromonte Gulfi 1994; i *IDEM*, *In lu tempu chi vivia l'illustri Conti di Modica... Federico Enriquez ed Anna Cabrera da Modica alla Corte dei Re Cattolici e dell'imperatore Carlo V (1486-1538)*. Paolo Monello 2012. El llibre de Garofalo aporta una perspectiva siciliana de la figura de Bernat IV de Cabrera que es complementa molt bé amb les pàgines d'*Els Barons*, però fora d'això, convé llegir-lo amb certa prudència; vegeu-ne la ressenya crítica publicada a *Medievalia*, n. 16 (2013), pp. 318-321. Pel que fa als treballs de Monello, encara no ha estat possible consultar-los.

²⁷ En concret, Beauchamp afirma amb contundència que "aucune étude d'envergure n'a cependant été menée sur ce personnage central du règne de Pierre IV"; BEAUCHAMP, Alexandra, "Régence et continuité de l'oeuvre royale: un testament et des codicilles inédits (1354) de Pierre IV d'Aragon". *MCV*, n. 38:1 (2008), p. 211, nota 36.

en aquest sentit, no hi ha per ara pràcticament res que estigui a l'alçada del mateix interès que el seu personatge ha despertat en l'àmbit literari i que hagi estat escrit després de la dècada de 1950. El greuge no afecta exclusivament la figura de Bernat II, doncs molts altres membres del seu llinatge com ara la seva esposa Timbor de Fenollet, els seus fills Ponç IV i Bernat III o la seva nora Margarida de Foix, tampoc han estat sotmesos a cap estudi de certa profunditat, i un dels pocs que ho ha estat, el seu rebesavi patern Guerau IV (el mateix vescomte de Cabrera trobador amb drets successoris al comtat d'Urgell que es proposà reivindicar-los a tota costa), no n'ha tornat a ser objecte des de que Joaquim Miret i Sans hi posés el focus l'any 1910.²⁸

Per fortuna, la situació està canviant en els darrers anys, majoritàriament a cop d'article,²⁹ però el que és innegable és que les monografies d'unes certes dimensions segueixen escassejant. Estiguin centrades en un o més dels Cabrera o bé en el seu conjunt, és precís que parteixin d'un estudi rigorós de les fonts documentals que permeti així aprofundir més i millor en el coneixement de la seva història en el marc de la seva família, del seu grup social i de la societat dels quals formaven part.

Això darrer implica, de retruc, la necessitat de posar al dia, que no de superar,³⁰ una obra de síntesi cabdal com és *Els Barons* de Sobrequés, que segueix sent a dia d'avui absolutament imprescindible per a l'estudi de la noblesa medieval, per bé que el seu contingut no hagi variat de manera substancial des de la seva primera edició l'any 1957; perquè és precisament l'estancament d'una obra de referència bàsica com

²⁸ MIRET I SANS, Joaquim, "Notes per la biografia del trobador Guerau de Cabrera". *EUC*, vol. 4 (1910), pp. 299-331.

²⁹ Vegeu per exemple els treballs sobre Sança Ximenis de Cabrera i Cecília d'Urgell, germana i segona esposa de Bernat IV de Cabrera, respectivament, així com el més recent, centrat en Marquesa de Cabrera, comtessa d'Empúries; ANDREU I DAUFÍ, Jordi, CANELA I FARRÉ, Josep, i SERRA I TORRENT, M. Àngels (eds.), *El llibre de comptes com a font per a l'estudi d'un casal noble de mitjan segle XV. Primer llibre memorial començat per la senyora dona Saxa Ximenis de Fox e de Cabrera e de Navalles*. Fundació Noguera, Barcelona 1992, pp. 23-34; VINYOLES I VIDAL, Teresa M., "Unes cartes de dones del segle XV, notes sobre la crisi feudal". *AHAM*, n. 25 (2003), pp. 445-460; *IDEM*, *Història de les dones a la Catalunya medieval*. Eumo, Vic 2005, pp. 89 i 108-112; *IDEM*, "Encuentros con una dama del siglo XV: Sança Ximenis de Cabrera". Dins GARÍ DE AGUILERA, Blanca (coord.), *Vidas de mujeres del Renacimiento*. Universitat de Barcelona, Barcelona 2008, pp. 87-102; VALERO MOLINA, Joan, "Sança Ximenis de Cabrera i la capella de Santa Clara i Santa Caterina de la catedral de Barcelona". *LA*, n. 8 (2005-2006), pp. 47-66; COSTAFREDA PUIGPINÓS, Virgínia, "Cecília d'Urgell"; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Marquesa, una Cabrera al comtat d'Empúries". *MSR*, n. 13 (2014), pp. 35-46.

³⁰ Quelcom fora d'abast tenint en compte que es tracta d'un llibre d'encàrrec escrit "en un temps rècord", en plena dictadura franquista i amb els mitjans i els coneixements de la dècada de 1950; a l'entorn de les condicions en les que fou elaborat, vegeu la introducció de Jaume Sobrequés i Callicó a la darrera edició del llibre a: SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 9-20.

aquesta³¹ el que llasta en molts casos els avenços en l'adquisició i en l'anàlisi del coneixement històric, en especial quan els recursos a l'abast de l'investigador o de l'erudit són més aviat limitats. Com implica també trobar alternatives a la que fins ara constitueix l'única monografia sobre els Cabrera. Es tracta de *Los vizcondes de Cabrera* del periodista i escriptor blanenc Vicenç Coma i Soley. Publicat l'any 1968, l'estudi de Coma i Soley és un lloable esforç de síntesis que, malgrat això, es ressenteix massa d'una forma si més no curiosa d'enfocar el tema,³² però, per sobre de tot, de la insistència del seu autor en emprar de manera acrítica una crònica, el *Libre dels feyts d'armes de Catalunya*, l'autenticitat medieval de la qual ell mateix defensava a ultrança malgrat hi hagués ja aleshores prou proves de la seva condició de fals, elaborat segurament entre 1673 i 1675 pel teòleg i cronista reial fra Gaspar Roig i Jalpí, i atribuït a un Bernat Boades rector de Santa Maria de Blanes l'existència real del qual al principi del segle XV està, per altra banda, suficientment demostrada.³³ Fins ara l'únic intent

³¹ Tan bàsica que llegint-ne les entrades relatives als Cabrera, hom té la sensació que *Els Barons* constituïria la font principal del *Diccionari Biogràfic*, si més no pel que respecta a les entrades sobre els membres de la família Cabrera. Vegeu: *Diccionari Biogràfic*, vol. 1. Albertí, Barcelona 1966, pp. 367-388.

³² Prengueu com a mostra el parer de Coma i Soley sobre la forma de governar dels Cabrera: "El dominio feudal de los Cabrera no se distinguió por opresiones, sino por todo lo contrario. En mis investigaciones nunca encontré el menor hecho que confirmara la idea, muy extendida, del despotismo y crueldades comunes a todos los señores feudales. Los vizcondes de Cabrera se portaron siempre con un paternalismo ejemplar y por esta razón, sin influir para nada ilusiones de matices nobiliarios, de las cuales afortunadamente estoy exento, todos los Cabrera me cayeron simpáticos, incluso la oveja negra de la familia, al cual Pedro el Ceremonioso concedió el condado de Osona"; COMA I SOLEY, Vicenç, *Los vizcondes de Cabrera*, p. 5.

³³ Tot i existir ja dubtes a l'entorn de la seva autenticitat, la pol·lèmica a l'entorn de la veritable autoria d'aquesta crònica saltà quan, havent-se encarregat de la seva edició, el filòleg Miquel Coll i Alentorn conclogué que darrera de Boades hi havia en realitat la mà de Roig i Jalpí. Això provocaria una encesa resposta del propi Coma i Soley. Sobre aquesta discussió, vegeu especialment COLL I ALENTORN, Miquel, "El problema de l'autenticitat del «Libre de feyts d'armes de Catalunya»". Dins BERNAT BOADES, *Libre de feyts d'armes de Catalunya* (edició a cura del mateix Miquel Coll i Alentorn; vol. 4, Barcino, Barcelona 1948, pp. 11-89); RIQUER I MORERA, Martí de, "Examen lingüístico del «Libre de feyts d'armes de Catalunya»". *BRABLB*, n. 21 (1948), pp. 247-274; COMA I SOLEY, Vicenç, *¿Quién escribió el «Llibre dels feyts d'armes de Catalunya»?*. Proa, Blanes, 1948; *IDEM*, *Autenticidad de la crónica de Bernardo Boades*. Proa, Blanes, 1949; *IDEM*, *Jaime Ferrer de Blanes y el descubrimiento de América. Fr. Roig Jalpí, víctima de los errores de unos eruditos. El cronista Bernat Boades y la filología*. A. Ortega, Barcelona, 1952; MADURELL MARIMÓN, Josep M., "La Crónica de la Casa de Blanes de Fray Juan Gaspar Roig y Jalpí". *AST*, n. 25 (1952), pp. 375-392; PONS I GURI, Josep M., "Roig y Jalpí y el Prior de Meyá". *AIEG*, n. 14 (1960), pp. 39-81; i, més recentment, GARCÍA CÁRCEL, Ricardo, "La memoria del Compromiso de Caspe". Dins FALCÓN PÉREZ, M. Isabel (coord.), *El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*. Obra Social de Ibercaja, Saragossa 2013, pp. 85-86. Sobre el Bernat Boades històric es tornarà a parlar bastant més endavant; vegeu *infra*, Capítol 6.

d'oferir una alternativa procedeix de Sicília, més concretament de la síntesi que el modicà Marcello Vindigni ha editat sobre els comtes de Modica de la dinastia de Cabrera, la major virtut de la qual és que acostava els passats català i sicilià dels Cabrera al públic menys o gens familiaritzat amb cadascun d'aquells.³⁴ En l'actualitat el veterà genealogista i heraldista gallec Ernesto Fernández-Xesta treballa en una nova monografia sobre la nissaga vescomtal dels Cabrera, però fins a la seva publicació, i a manca de sorpreses de darrera hora, tot indica que l'única visió de conjunt veritablement fiable seguirà sent la que en proporcionà Santiago Sobrequés a *Els Barons*.

Tanmateix, els fonaments sobre els quals dur a terme una bona recerca que doni peu en una sòlida síntesi sobre aquesta família existeixen des de fa temps. Les fonts d'arxiu, inèdites i editades, públiques i fins i tot privades, són cada vegada més accessibles, i el volum de treballs que s'hi han dedicat no sols no escasseja, sinó que facilita nous salts endavant. Ara bé, és veritat també que en molts aspectes el coneixement que es té dels Cabrera no passa de ser encara bastant elemental, i que en aquest sentit les llacunes són grans, fins al punt que, a banda dels historiadors professionals, dels historiadors de l'Art, i dels filòlegs, el record de l'existència i de la importància de la nissaga vescomtal de Cabrera difícilment es fa present entre altres que no siguin els naturals i els habitants de poblacions enclavades en territoris històricament vinculats en aquella família, tant els catalans com els sicilians.

A Catalunya, com a la resta d'Espanya, els estudis que han anat vertebrant aquest saber sobre els Cabrera han girat des d'un bell començament a l'entorn de cinc grans temes: els orígens altmedievals de la família (sobretot l'ascendència del vescomte gironí Guerau I), tasca duta a terme a principis del segle XX per historiadors de l'anomenada de Joaquim Botet i Sisó, Joaquim Miret i Sans i Lluís Nicolau d'Olwer;³⁵ entrant ja en la cronologia pròpia d'aquest treball, la identitat del vescomte trobador, durant molt de temps relacionat amb la persona del vescomte Ponç III de Cabrera, i darrera de la qual

³⁴ Ara bé, al marge d'algunes dades relatives als dominis sicilians del llinatge i dels interessants paral·lelismes que estableix entre el palau de Blanes i la torre-palau de Pozzallo, les novetats que aporta són més aviat escasses; vegeu VINDIGNI, Marcello, *I Cabrera conti di Modica tra Catalogna e Sicilia 1392-1480*. Torí-Pozzallo 2008; a més de la ressenya crítica i la nota bibliogràfica publicades a *QS*, n. 21 (2009), pp. 405-406; i *AEM*, n. 42:1 (2012), pp. 339-341. En aquest sentit, la referència bàsica segueixen sent els estudis de Sipione, com ara SIPIONE, Enzo, "I Caprera dalle viscontea di Catalogna...".

³⁵ BOTET I SISÓ, Joaquim, "Notes sobre vescomtes de Gerona". *BRABLB*, vol. 5, n. 35 (1909), pp. 108-114; MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica...*, pp. 81-82; i NICOLAU D'OLWER, Lluís, "Clarícies per la història dels vescomtes de Girona-Cabrera". *AH*, n. 1 (1917), pp. 99-107. Aquesta línia de recerca fou actualitzada molts decennis més tard a: COLL I CASTANYER, Jaume, "Els vescomtes de Girona".

Stefano Maria Cingolani ha demostrat que cal situar el fill d'aquell, és a dir, Guerau IV de Cabrera;³⁶ el suposat retir monàstic de Bernat II de Cabrera a Sant Salvador de Breda de la dècada de 1340;³⁷ el procés de 1364-1372 contra el mateix Bernat II i el seu fill el comte d'Osona, molt especialment la controvèrsia sobre la culpabilitat o la innocència del Gran Privat;³⁸ i, per últim, el presumpte urgellisme de Bernat IV de Cabrera, del qual encara molts consideren que el seu matrimoni amb Cecília d'Urgell és evidència clara.³⁹

Fora d'això, els Cabrera han estat estudiats sobretot des del territori que una vegada fou el vescomtat de Cabrera, i parant atenció en els afers d'aquell mateix territori. En aquest sentit, l'investigador més destacat que han donat els antics dominis vescomtals i el que més ha contribuït a escriure'n la història és, sense cap mena de dubte, Josep Maria Pons i Guri, historiador del dret, arxiver i durant un cert temps fins i tot alcalde d'Arenys de Mar. En bona mesura, Pons i Guri centrà els seus esforços en la transcripció, la contextualització i l'anàlisi de nombroses fonts documentals altament

³⁶ Vegeu, a banda del ja citat estudi de Miret i Sans: MILÀ I FONTANALS, Manuel, *De los trovadores en España*. Joaquín Verdaguier, Barcelona 1861, pp. 107, 265-277 i 287-289; NICOLAU D'OLWER, Lluís, *op. cit.*; FRANK, István, "Pons de la Guardia, troubadour catalan du XIIe siècle". *BRABLB*, vol. 22 (1949), pp. 229-327; PIROT, François, *op. cit.*, pp. 77-595; i CINGOLANI, Stefano M., "The *sirventes-ensenhamen* of Guerau de Cabrera: A Proposal for a New Interpretation". *JHR*, vol. 1, n. 2 (1993), pp. 191-201.

³⁷ Sobre aquest problema en concret i la bibliografia relacionada, vegeu *infra*, Capítols 2 i 4.

³⁸ En la percepció històrica del processament i de la posterior execució de Bernat II la creença en el retir monàstic té un paper decisiu, sobretot pel que respecta als defensors de la figura de Bernat II, que amb sonades excepcions (com la de Ramon d'Abadal), encara avui semblen formar una majoria aclaparadora, si no a favor de la seva innocència, si almenys de la seva condició de víctima de les enemistats i de les lluites de la cort del Cerimoniós. Vegeu sobretot: BALAGUER, Víctor, *op. cit.*, vol. 5, pp. 197 i 200-203; CHÍA, Julián de, *El Ducado y Principado de Gerona. Apuntes Históricos*. Vicente Dorca, Girona 1888, pp. 131 i 137; SITGES, Juan B., *La muerte de D. Bernardo de Cabrera, consejero del rey D. Pedro IV de Aragón (1364)*. Sucesores de Rivadeneyra, Madrid 1911; SOLDEVILA, Ferran, *Història de Catalunya*, vol. 1. Alpha, Barcelona 1962, pp. 479-480 (edició revisada de l'original de 1934-1935); SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 191-193; ABADAL I DE VINYALS, Ramon d', *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*. Edicions 62, Barcelona 1972, pp. 89-93 i pp. 211-213; i KAGAY, Donald J., "The "Treasons" of Bernat de Cabrera: Government, Law and the Individual in the Late-Medieval Crown of Aragon". *Mediaevistik*, n. 13 (2000)", pp. 39-54. El procés va ser editat en tres volums per l'arxiver de l'Arxiu de la Corona d'Aragó Manuel de Bofarull en la segona meitat del segle XIX. Fa molt poc s'ha defensat una tesi doctoral a Bordeus centrada en aquest mateix procés, que no ha pogut ser consultada detingudament, però de la que s'està en condicions d'avançar que no es tracta de cap edició crítica, d'altra banda molt necessària; vegeu BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera. Mandado formar por el rey don Pedro IV*. Dins *CODOIN*, vols. 32-34. José Eusebio Montfort, Barcelona 1867-1868; i BEHROUZI, Mahine, *Le procès fait à Bernat de Cabrera (1364-1372)*. Tesi doctoral inèdita. Université de Bordeaux 3, Bordeus 2014. A l'entorn d'aquest complex afer, vegeu *infra*, Capítols 2 i 3.

³⁹ Vegeu *infra*, Capítol 3.

rellevants i inèdites fins aleshores, entre les que sobresurten pel que fa al període de 1199-1423 el *Cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*, que reuneix documentació medieval considerada essencial per als interessos de la comunitat de Roca Rossa des de la seva fundació, i el *Llibre de privilegis de la vila de Blanes*, que inclou tota una sèrie de privilegis concedits pels vescomtes als veïns de Blanes fins al segle XVII.⁴⁰

Com Pons i Guri, del medi arxivístic sorgí també l'arxiver Antoni Maria Aragó, responsable el 1974 de la fins ara única nòmina coneguda d'oficials vescomtals dels temps de les adquisicions dels castells i viles de Blanes i Palafolls per part de Bernat IV de Cabrera, elaborada a partir de registres notariais blanencs, aleshores encara a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (del qual el mateix autor en seria sotsdirector).⁴¹ Tanmateix, l'única aportació al marc dels estudis dels vescomtes de Cabrera a l'Edat Mitjana

⁴⁰ PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*. Fundació Noguera, Barcelona 1984; i *IDEM*, *Llibre de la universitat de la vila de Blanes*. Ajuntament de Blanes, Blanes 1969. Sobre l'estudi i el procés d'edició d'aquest últim paga la pena llegir REYES I VALENT, Antoni, "Josep Maria Pons i Guri i el *Llibre de la universitat de la vila de Blanes*". *QS*, n. 13 (2001), pp. 9-18. Juntament amb el text que dona fe de la visita del procurador general vescomtal a les senyories catalanes dels comtes de Modica l'any 1527, una vegada morta Anna I de Cabrera, l'edició del qual ja ha estat referenciada abans, una selecció de la realment vasta producció historiogràfica de Pons i Guri hauria d'incloure pel cap baix els següents: PONS I GURI, Josep M., "Un fogatjament desconegut de l'any 1358". *BRABLB*, n. 30 (1963-1964), pp. 323-498; *IDEM*, "La successió de Guillem Umbert de Basella". *AIEG*, n. 22 (1974), pp. 153-175. *IDEM*, "El mercat de Calella i la carta de poblament de Calella". Dins *IDEM*, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 3. Fundació Noguera, Barcelona 1989, pp. 145-162 (article editat originalment el 1981); *IDEM*, "Les cases aloeres i les quadres. (El cas de la quadra de Campins)". Dins *IDEM*, *Recull d'estudis...*, vol. 3, pp. 99-115 (edició revisada d'un article publicat el 1961); *IDEM*, "Jurisdiccions compartides a la Catalunya baix-medieval". Dins *IDEM*, *Recull d'estudis...*, vol. 3, pp. 117-143; *IDEM*, "Hostalric, capital i arxiu del Vescomtat de Cabrera". *QS*, n. 14 (2002), pp. 7-20; *IDEM*, "El castell de Montpalau. Pervivència de la jurisdicció d'un castell abandonat". *AHAM*, n. 25 (2002-2003), pp. 519-539; *IDEM*, "Unes franqueses per a la vila i el port de Blanes". *AHAM*, n. 26 (2005), pp. 263-270; *IDEM*, *Inventari dels pergamins de l'Arxiu Històric «Fidel Fita» d'Arenys de Mar*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1984; PONS I GURI, Josep M., i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús (eds.), *Dels privilegis al règim municipal de Calella*. Ajuntament de Calella, Calella 1988; *IDEM* (eds.), *Inventari dels pergamins de l'Arxiu Històric Municipal de Calella*. Fundació Noguera, Barcelona 1990; i PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús, *Els noms de lloc a l'Alt Maresme dels segles IX-XII. Antics termes de Montpalau, Palafolls i Tordera*. El Set-Ciències, Arenys de Mar 2000. Per a un repàs exhaustiu de la seva obra, vegeu PALOU I MIQUEL, Hug, "Bibliografia de Josep Maria Pons i Guri". *RDHC*, n. 7 (2007), pp. 39-80.

⁴¹ ARAGÓ CABAÑAS, Antoni M., "Els castells de Blanes i Palafolls i el vescomtat de Cabrera, el segle XIV". *AIEG*, n. 22 (1974), pp. 177-190. La informació aportada per Antoni Maria Aragó sobre els homes de *casa i cort* del vescomte de Cabrera, pot completar-se amb les dades relatives en algunes famílies benestants i a l'oficialitat de la franja marítima del vescomtat de Cabrera recollides a ROURA I ROGER, Joaquim, "Blanes al segle XVII: homes bons, fidels, lleials i obedients vassalls". *Blanda*, n. 15 (2012), pp. 71-93; així com amb les aparegudes a MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal, els seus agents i el territori. El vescomtat de Cabrera*. Centre d'Estudis Selvatans, Santa Coloma de Farners 2012.

comparable per ara a l'ingent esforç que Pons i Guri desplegà en aquest camp, i que tants resultats donà als nivells local i regional, és la del pare Antoni Pladevall i Font, a qui es deuen nombroses monografies sobre la història del territori osonenc i de les seves famílies nobles, però, sobretot, l'edició d'una font cabdal per a comprendre el procés de formació i la composició dels dominis dels Cabrera i la creació del comtat d'Osona a mitjan segle XIV, com són les *Constitucions dels castells* de 1358.⁴²

Cal comptar també amb l'edició que ha dut a terme Elvis Mallorquí de diversos documents anteriors a 1301 que permeten seguir amb molta més precisió que abans la història del llinatge dels Cartellà (de Maçanet de la Selva), cavallers del vescomtat de Cabrera,⁴³ així com amb els treballs de Josep Formiga, que des d'una òptica bastant més local desenvolupa una tasca de recerca centrada sobretot en els antics marcs jurisdiccionals de Vidreres i de Sils.⁴⁴

Per la seva banda, els arqueòlegs (i, més darrerament, els especialistes en arqueozoologia), han realitzat també nombroses i valuoses aportacions a la recerca històrica. Així, mentre des de La Gabella-Museu Etnològic del Montseny (Arbúcies) s'organitzen cada any campanyes d'excavació al castell de Montsoriu i s'estudia el passat de la vall d'Arbúcies,⁴⁵ d'altres equips d'arqueòlegs contribueixen també des de fa

⁴² Les *Constitucions dels castells*, sobre les que es tornarà a parlar més endavant, les edità a PLADEVALL I FONT, Antoni, *El comtat d'Osona a mig segle XIV. Origen i extensió del comtat d'Osona creat pel rei Pere III a favor de Bernat III de Cabrera -el I.- de març de 1356-*. Subiranas, Barcelona 1972. Més enllà d'això, vegeu alguns exemples de treballs d'aquest altre prolífic historiador a: IDEM, "Sant Marçal del Montseny. Antiguo monasterio y parroquia del obispado de Vich". *Ausa*, vol. 4, n. 35 (1961), pp. 9-25; IDEM, "Les arrels històriques de Palautordera". *MM*, n. 2 (1987), pp. 45-70; IDEM, "El Montseny a l'època medieval. Dominis i jurisdiccions". *RG*, n. 141 (1990), pp. 71-77; IDEM, "El Montseny a l'època medieval. L'organització religiosa". *MM*, n. 8 (1993), pp. 101-124; IDEM, "La *domus* de Menola, a Pineda de Mar". *QS*, n. 13 (2001), pp. 57-66; o IDEM, "Fra Ramon de Vilademany i Roger de Vilademany: dos nobles afincats al Montseny". *MM*, n. 25 (2010), pp. 145-155. També PLADEVALL I FONT, Antoni i CATALÀ I ROCA, Francesc, *Els monestirs catalans*. Destino, Barcelona 1978.

⁴³ MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Col·lecció diplomàtica dels Cartellà, cavallers de Maçanet de la Selva (1106-1301)*. Fundació Noguera, Barcelona 2014.

⁴⁴ Vegeu FORMIGA I BOSCH, Josep, "La Roqueta o torre de l'Esparra, una construcció medieval al llarg dels segles". *QS*, n. 11 (1999), pp. 125-160; IDEM, "Les propietats dels vescomtes de Cabrera a Vidreres". *QS*, n. 12 (2000), pp. 37-50; IDEM, "Els senyors directes eclesiàstics de Vidreres". *QS*, n. 14 (2002), pp. 133-148; FORMIGA I BOSCH, Josep, LOAISA I DALMAU, Esther i MOLLA I CALLÍS, Joan, "Els cavallers de Bedós i les seves possessions a Caldes de Malavella, Calonge, Sils i Vidreres (s. XII-XIV)". *QS*, n. 24 (2012), pp. 67-96; juntament amb la seva contribució a LLINÀS I POL, Joan *et alii*, *La capella del castell de Sant Iscle de Vidreres*. Ajuntament de Vidreres, Vidreres 2007.

⁴⁵ Vegeu d'entrada FONT VALENTÍ, Gemma *et alii*, "El castell de Montsoriu a l'entorn de l'any mil". Dins OLLICH I CASTANYER, Imma (coord.), *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r Mil·leni*. Vic-Ripoll, 10-13 de

temps a conèixer millor altres jaciments com ara els dels castells de Torcafelló (Maçanet de la Selva) o de Sant Iscle (Vidreres).⁴⁶

En darrer terme, no es pot deixar de banda l'interès que han despertat els Cabrera entre algunes autoritats en estudis de genealogia i d'heràldica. Es tracta del reconegut genealogista i heraldista català Armand de Fluvià, responsable de fet dels arbres genealògics que acompanyen la darrera edició d'*Els Barons*;⁴⁷ així com l'esmentat Ernesto Fernández-Xesta, compromès en la recerca de les arrels catalanes del llinatge lleonès dels Ponce de Cabrera i de l'origen de les seves representacions heràldiques.⁴⁸ En aquesta mateixa línia, però procurant anar més enllà de la mera descripció, l'historiador de l'art Joan Valero Molina ha reflexionat recentment sobre els codis

novembre de 1999. Eumo, Vic 1999, pp. 399-408; FONT VALENTÍ, Gemma *et alii*, "El castell de Montsoriu al segle XIII". *Lauro*, n. 20 (2001), pp. 7-11; *IDEM*, *El Castell de Montsoriu*. Consell Comarcal de La Selva, Arbúcies 2003; i NOVELLA DALMAU, Violeta, *Estudi de les pautes d'accés i consum dels recursos animals a partir de l'arqueozoologia. L'exemple del castell de Montsoriu*. Tesi doctoral inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona, Cerdanyola del Vallès 2014. Agraïxo a la Dra. Violeta Novella que me n'hagi facilitat la seva consulta.

⁴⁶ Vegeu a tall d'exemple FOLCH IGLESIAS, Cristian *et alii*, "Torcafelló. La descoberta arqueològica d'un castell del vescomtat de Cabrera". *QS*, n. 13 (2001), pp. 37-47; LLINÀS I POL, Joan, "La capella romànica del castell de Sant Iscle (Vidreres)". *QS*, n. 18 (2006), pp. 101-114; i *IDEM*, "Crisi i transformació dels castells a la Baixa Edat Mitjana. L'exemple del vescomtat de Cabrera i les senyories veïnes". Dins MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, PUIG I AMAT, Neus i VIADER I CROUS, Montserrat (eds.), *Les senyories a la Catalunya baixmedieval (ss.XIII-XV). Actes del I Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (13-14 de novembre de 2008, Hostalric)*. Ajuntament d'Hostalric, Hostalric 2009, pp. 45-59.

⁴⁷ Esquemes sobre els quals ja havia treballat amb anterioritat. Vegeu FLUVIÀ I ESCORSA, Armand de, "Los vizcondes de Girona, después llamados de Cabrera". Dins *Estudios genealógicos, heráldicos y nobiliarios en honor de Vicente de Cadenas y Vicent con motivo del XXV aniversario de la Revista Hidalguía*, vol. 2. Hidalguía, Madrid 1978, pp. 441-445; i *IDEM*, *Els primitius comtats i vescomtats de Catalunya. Cronologia de comtes i vescomtes*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1989, pp. 145-146.

⁴⁸ Vegeu sobretot BOTET I SISÓ, Joaquim, "Sello de D Ramon de Cabrera". *RG*, n. 12 (1888), pp. 202-205; FERNÁNDEZ-XESTA Y VÁZQUEZ, Ernesto, "Apuntes para un estudio posterior acerca de la evolución histórica y distintos avatares por los que ha atravesado el escudo de armas del linaje de los vizcondes de Cabrera". *Hidalguía*, n. 193 (1985), pp. 291-325; *IDEM*, "De cuándo y dónde nació el uso de la Cabra como signo distintivo en el linaje de los vizcondes de Cabrera". *Hidalguía*, n. 193 (1985), pp. 801-825; *IDEM*, "Dos sellos del linaje de Cabrera en el siglo XIII: El sello de Doña Sancha, Vizcondesa de Cabrera 1299. El sello de Don Fernando Fernández 1222". Dins *Actas del Primer Coloquio de Sigilografía. Madrid, 2 al 4 de abril de 1987*. Dirección de los Archivos Estatales, Madrid 1990, pp. 329-342; *IDEM*, "«El motín de la trucha» y sus consecuencias sobre don Ponce Giraldo de Cabrera, «Príncipe de Zamora»". Dins *Primer Congreso de Historia de Zamora*, vol. 3. Instituto de Estudios Zamoranos, Zamora 1991, pp. 261-283; *IDEM*, *Un magnate catalán en la corte de Alfonso VII. Comes Poncius de Cabreira, Princeps Çemore*. Prensa y Ediciones Iberoamericanas, Madrid 1991; i l'edició d'*IDEM*, "Relaciones familiares entre el Condado de Urgell y Castilla y León". Discurs de recepció pública a la Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía, Madrid, 28 de juny de 2001. També GARCIA, Charles, "Une allégorie politique ambivalente. La chèvre et la dynastie des Cabrera dans le Léon du XIIe siècle". *CEHM*, n. 25 (2002), pp. 363-383.

heràldics, i, molt recentment, en base a les disposicions testamentàries dels Cabrera, sobre el paper que jugava el símbol heràldic en la supervivència de la memòria del llinatge una vegada la branca principal s'extingia.⁴⁹ Tot i això, en tant que historiador de l'art, les línies de recerca de Valero Molina estan més aviat relacionades amb el patronatge artístic dels vescomtes de Cabrera, el que inclou el procés de construcció i d'embelliment del palau que aquells començaren a edificar a Blanes a les darreries del segle XIV.⁵⁰

A Sicília, en canvi, la producció historiogràfica sembla ser molt menys nombrosa, per bé que en els darrers anys se n'intueix un repunt que ve determinat pel creixent interès en conèixer millor la història dels Cabrera comtes de Modica. Així, investigadors i erudits sicilians s'han sentit impulsats a capbussar-se en el passat i en els afers catalans dels vescomtes de Cabrera, quelcom del que no sembla haver cap símil en el cas català, tret potser del diccionari genealògic que Josep Gramunt publicà l'any 1931, la fiabilitat històrica del qual és baixa malgrat el recurs a clàssics de la historiografia siciliana i el notable mèrit de la seva iniciativa.⁵¹

No es tracta, en tot cas, d'una novetat, doncs ja es detecta aquesta mateixa inquietud als vells estudis directa o indirectament relacionats amb l'experiència italiana dels vescomtes de Cabrera de 1392 en endavant, com ara el treball de Carmelo Traselli sobre el registre del protonotari de l'infant Martí,⁵² els excel·lents estudis sobre la història política baixmedieval del regne sicilià duts a terme per Vincenzo d'Alessandro i Pietro Corrao;⁵³ sense oblidar, naturalment, els esforços d'edició i d'interpretació de

⁴⁹ Algunes idees en aquest sentit, a presentar properament, les va avançar a VALERO MOLINA, Joan, "El llinatge dels Cabrera i la promoció artística a la Catalunya baixmedieval". Ponència presentada en el marc del Cicle "El gòtic a l'abast". Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 23 de gener de 2012. A l'entorn d'aquesta utilitat de l'heràldica vegeu MAUREL, Christian, "Un artifice contre l'extinction des familles? La substitution de nom et d'armes a Marseille (fin XIVe siècle-fin XVIe siècle)". *Médiévales*, vol. 9, n. 19 (1990), pp. 29-35.

⁵⁰ Vegeu sobretot VALERO MOLINA, Joan, "Sança Ximenis de Cabrera..."; *IDEM*, "La font gòtica de Blanes". *QS*, n. 21 (2009), pp. 195-216; i *IDEM*, "Dues mènsules del Museu de Mataró, procedents del Palau dels Cabrera a Blanes. Reflexions sobre l'escultura en els tallers d'Arnau Bargués". *FMASM*, n. 96 (2010), pp. 22-34.

⁵¹ GRAMUNT I SUBIELLA, Josep, *Els llinatges catalans a Sicília*. Successors de Torres i Virgili, Tarragona 1931. Més tard, Gramunt n'elaboraria un altre per al context sard, premiat al III Congreso Internacional de Genealogía y Heráldica de Madrid que se celebraria l'any 1955. Vegeu *IDEM*, *Los linajes catalanes en Cerdeña*. Stemmata, Barcelona 1958.

⁵² TRASELLI, Carmelo, "Il protonotaro di Martino, duca di Montblanc". *RABM*, vol. 63, n. 2 (1957), pp. 467-502.

⁵³ Vegeu a tall d'exemple D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Politica e società nella Sicilia aragonesa*. Manfredi, Palerm 1963; D'ALESSANDRO, Vincenzo *et alii*, "Famiglie medioevali siculo-catalane". *MSRA*, n. 4 (1978), pp. 105-133; i CORRAO, Pietro, *Governare un regno*.

fonts d'arxiu empresos per l'esmentat historiador ragusà Enzo Sipione, dirigits ja en algun cas a complementar la informació disponible amb aquella procedent de Catalunya. Ara bé, donades les circumstàncies, no pot sorprendre que fins i tot en els treballs més recents l'obra de referència més consultada segueixi sent, com ho és encara també a terres catalanes, *Els Barons* de Santiago Sobrequés.

Cal insistir, per tant, en que no es pot parlar d'una mancança d'estudis històrics sobre el passat de la nissaga vescomtal de Cabrera, inclosos els dedicats o d'alguna manera relacionats amb el període que va de 1199 a 1423. Paradoxalment, en molts aspectes el coneixement que es troba encara en un estat que, en el millor dels casos, es pot qualificar de superficial, quan no de molt superficial, i en aquest sentit els Cabrera continuen sent, malauradament, un dels llinatges nobiliaris catalans pitjor coneguts.

Hom pot preguntar-se si això no dependrà, en certa mesura, de la pràctica expulsió dels Cabrera del record col·lectiu aliè al dels investigadors i dels naturals dels antics dominis d'aquells. Aquesta podria haver vingut motivada per una combinació, d'una banda, de l'eclipsi polític del llinatge i del seu progressiu esgotament biològic durant la segona meitat del segle XV, i d'una altra banda, del fet que a Catalunya els Cardona (que passarien de ser vescomtes a esdevenir comtes, i més tard, ducs) s'haguessin convertit, tal com ha assenyalat Pere Molas, en "la família central" de l'alta aristocràcia "a l'època dels Àustria", malgrat no escapar a al canvi de dinastia.⁵⁴ Al cap i a la fi, que els segles de l'Edat Moderna siguin cronològicament més propers que no pas els medievals podria molt bé donar avantatge als Cardona en aquest sentit; a més, el cognom associat al títol evoca ràpidament un patrimoni central ben conegut (així, la identificació dels ducs amb la vila i les salines de Cardona és pràcticament automàtica), mentre que els Cabrera no sols semblen estar més allunyats en el temps, sinó que el seu cognom es presta a confusió (quina Cabrera? La d'Osona, la de Mar, la d'Anoia...?⁵⁵).

Però en tot cas, les causes més evidents, que no són precisament exclusives dels estudis dedicats als Cabrera, són sobretot tres: la tendència a prendre per certes dades i afirmacions no sempre ben contrastades; les dificultats plantejades per les restriccions d'accés a la documentació de l'antic arxiu vescomtal (que, com es veurà aviat, no han

Potere, società e istituzioni in Sicilia fra Trecento e Quattrocento. Liguori, Nàpols 1997. El lector trobarà més referències en aquest context a *infra*, Capítols 3 i 4.

⁵⁴ MOLAS RIBALTA, Pere, *L'alta noblesa...*, p. 16 i 32-55. Pel que fa als antecedents baixmedievals, vegeu: SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 208-231.

⁵⁵ Al segle XX, per exemple, István Frank i François Pirot identificaren amb la localitat de Cabrera d'Anoia (propera a Igualada) el topònim castral que donà el cognom al llinatge vescomtal; FRANK, István, *op. cit.*, p. 253; i PIROT, François, *op. cit.*, p. 113.

pogut salvar-se fins fa molts pocs anys), i, en darrer terme, un desinterès crònic (i en certs casos fins i tot un rebuig) per fer de la història de la noblesa catalana medieval una de les línies de recerca principals de la historiografia catalana, que molt sovint li han acabat assignant un paper de clara antagonista del poder reial en el gran relat de la història nacional.

1.3. L'encaix en el marc d'estudis sobre la noblesa medieval a Catalunya

La mateixa paradoxa que es dona en l'àmbit dels estudis sobre la nissaga vescomtal de Cabrera es produeix a escala general del Principat. Dit amb altres paraules, tot i que perviu encara una llarga tradició de recerca sobre la noblesa catalana medieval que ha donat no pocs fruits, en especial pel que fa als períodes de l'Edat Mitjana Alta i Central, i que en el seu moment va constituir una part important de la base de coneixements de la que Sobrequés es va servir per escriure *Els Barons*, el bagatge historiogràfic existent no ha començat fins fa molt poc a explotar vies d'anàlisi que permetin fer un lloc a la noblesa en els estudis de la història de les societats rurals.

Amb posterioritat a la monumental obra cronística de Jerónimo Zurita, el primer gran impuls de la història de la noblesa catalana medieval, que fou fruit de l'interès i de l'empenta d'homes d'Església del segle XVIII marcats pel racionalisme científic i pel criticisme historiogràfic, que havien començat a obrir-se pas a Europa durant la centúria anterior,⁵⁶ implicà erudits com ara el filoborbònic Josep de Taverner i d'Ardena, fill del primer Taverner comte de Darnius, bisbe de Girona i de Solsona i germà d'un abat de Sant Salvador de Breda;⁵⁷ el bagenc i frare premostratenc Jaume Caresmar; o el dominic

⁵⁶ El criticisme historiogràfic, d'arrel francesa, hauria estat en els orígens d'una lenta i particular Il·lustració catalana, en la que tindrien molt a dir a partir de la segona meitat del segle XVIII els representants eclesiàstics de la discutida idea de Miquel Batllori d'una "Il·lustració cristiana". A l'entorn d'aquesta qüestió, vegeu sobretot ANTÓN PELAYO, Javier, "La Il·lustració a Catalunya". *CHR*, n. 6 (2013), pp. 170-175.

⁵⁷ Concretament, de Fèlix de Taverner i d'Ardena, que abans d'esdevenir abat de Breda l'any 1716 ho havia estat del monestir de Sant Pere de Camprodon. El 1720 Josep succeí en el càrrec a l'anterior bisbe de Girona, Joan Miquel de Taverner, del que potser també fou germà, i amb el que sens dubte compartia la preocupació per els excessos festius en l'àmbit parroquial. Uns anys després, les reflectiria en la seva *Instrucció Pastoral per lo bon govern de las parròquias*, adreçada als clergues diocesans. Sobre la procedència social i l'obra eclesiàstica de Josep de Taverner i d'Ardena, vegeu a tall d'exemple: MOLAS RIBALTA, Pere, *L'alta noblesa...*, p. 118; *IDEM*, "Taverner i d'Ardena, Josep de". Dins SIMON I TARRÉS, Antoni (dir.), *Diccionari d'historiografia catalana*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 2003; ANTÓN PELAYO, Javier, "La historiografia del segle de les llums (de Maians a Capmany)". Dins BALCELLS I GONZÁLEZ, Albert (coord.), *Història de la historiografia catalana. Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 23, 24 i 25 d'octubre de 2003*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2004, p. 129; PUIGVERT I SOLÀ, Joaquim M., "Pedagogia de la festa al

valencià d'origens aragonesos i italians Jaime Villanueva Astengo. Aquests eclesiàstics es veieren en la seva majoria beneficiats per l'accés directe als arxius reials, i, en el cas concret de Villanueva, als pròpiament eclesiàstics, però la seva important obra historiogràfica va romandre inèdita durant molt de temps, en ocasions massa temps, o bé va passar gairebé inadvertida després de ser editada a la segona meitat del segle XIX, com succeí amb la de Taverner i d'Ardena,⁵⁸ a diferència de l'impacte que tindria la publicació de la *Historia de los Condes de Urgel*, escrita pel ciutadà barceloní i arxiver reial Dídac Monfar entre 1641 i 1652.⁵⁹

No obstant això darrer, les següents generacions d'historiadors que s'ocuparien del tema, entre els quals es trobaven els pioners del medievalisme català actual, no desconeixien precisament aquesta herència. L'abans esmentat Miret i Sans arribaria a consultar el text inèdit de Villanueva que es conservava a la Bibliothèque Nationale de París,⁶⁰ i els treballs de Taverner i d'Ardena, acabats o inacabats, tingueren influència en la producció no sols del mateix Miret i Sans, sinó també de Botet i Sisó, Francesc Carreras Candi i Josep Pella i Forgas.⁶¹

segle XVIII a través de la Consueta parroquial de Riudellots de la Selva (1763)". *QS*, n. 1 (1984), pp. 168-171; i *IDEM, Església, territori i sociabilitat (s. XVII-XIX)*. Eumo, Vic 2001, pp. 33-34, 66 i 182-183. Del seu assaig sobre la història dels vescomtes de Rosselló se'n parlarà més endavant; vegeu *infra*, Capítol 4.

⁵⁸ Quant al pes de Caresmar i de Villanueva en l'estudi de l'aristocràcia catalana medieval, vegeu a tall d'exemple, i sense pretensió d'exhaustivitat: GARÍ, Marina, MASDÉU, Raimon, i URBINA, Manuela, "Jaume Caresmar. L'home i la seva obra". *Manuscrits*, n. 10 (1992), pp. 331-371; BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "La historiografia del comtat d'Urgell". Dins BERTRAN I ROIGÉ, Prim *et alii, op. cit.*, pp. 13-14; i RIERA I SANS, Jaume, "Jaume Villanueva i el comtat d'Urgell". Dins SABATÉ CURULL, Flocel i FARRÉ, Joan (coords.), *Els grans espais baronials a l'edat mitjana. Desenvolupament socioeconòmic*. Pagès, Lleida 2002, pp. 61-81.

⁵⁹ BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "La historiografia del comtat d'Urgell", pp. 12-13. L'estudi original de Monfar fou publicat per Pròsper de Bofarull en dos volums a: DIEGO MONFAR Y SORS, *Historia de los Condes de Urgel*. Dins *CODOIN*, vols. 9 i 10. José Eusebio Monfort, Barcelona 1853.

⁶⁰ Desestimant-ne les aportacions per obsoletes ja a començaments del segle XIX, i contestant amb un rotund "no hi ha motiu per tanta ansia" els qui esperaven trobar en les *Memorias cronológicas de los Condes de Urgel* de Villanueva una muntanya de dades fins aleshores insospitades; MIRET I SANS, Joaquim, "Les «Memorias cronológicas de los Condes de Urgel» per Don Jaime Villanueva". *BRABL*, n. 39 (1910), pp. 415-427.

⁶¹ Pella i Forgas recorreria més d'una vegada al text del bisbe Taverner i d'Ardena sobre els comtes emporitans per elaborar la seva història de l'Empordà; vegeu TAVERNER I D'ARDENA, bisbe Josep de, *Història de los condes de Ampurias y Peralada* (editat per Salvador Sanpere i Miquel a *Revista de Ciencias Históricas*, vols. 2-4, 1886); i PELLA I FORGAS, José, *Historia del Ampurdán*. Tasso y Serra, Barcelona 1883. El deute de la resta dels historiadors esmentats més a dalt amb l'obra de Taverner i d'Ardena és ben visible, per exemple, a: BOTET I SISÓ, Joaquim, *Condado de Gerona. Los condes beneficiarios*. Paciano Torres, Girona 1890, p. 7, nota 1; MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica...*, pp. 23-

A banda de mossèn Joan Serra i Vilaró, que esdevindria canonge de la Seu de Tarragona,⁶² els quatre historiadors acabats d'esmentar, alguns d'ells ja pròpiament medievalistes, i als que caldria afegir, Pelai Negre i Pastell, Ferran Valls i Taberner, i Ramon d'Abadal i de Vinyals, van viure i dur a terme la seva tasca investigadora entre les darreries del segle XIX i mitjan segle XX. Eren homes nascuts en el si de famílies benestants, sobretot barcelonines i de les comarques gironines, formats en Dret, compromesos amb la cultura, la literatura i la història catalanes,⁶³ membres i detenedors de càrrecs de responsabilitat en institucions com ara l'Institut d'Estudis Catalans o la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, i, amb excepció potser de Miret i Sans,⁶⁴ prou interessats en política per implicar-s'hi a través de la militància en una Lliga Regionalista caracteritzada per un catalanisme conservador i monàrquic.⁶⁵ Amb ells aflorarien noves obres, algunes d'elles monogràfiques, sobre els titulars dels càrrecs comtals sota domini carolingi fins a la seva patrimonialització, i, així, fins al naixement de les primeres nissagues comtals, de les quals, excloent la dinastia de comtes de Barcelona que després ocuparia el tron d'Aragó, hi hauria continuïtat pel que fa als llinatges comtals d'Empúries i de Pallars, així com als vescomtals no sols de Girona i Àger, sinó també de Barcelona, Castellbò, Bas, Cerdanya o Rocabertí. Fins i tot s'estudiarien altres nissagues aristocràtiques de menor rang com ara la dels senyors de Torroella de Montgrí dels segles XII i XIII.⁶⁶

31; i CARRERAS CANDI, Francesc, "Descripció política=històrica=social". Dins *IDEM* (dir.), *Geografia General de Catalunya*, vol. 2. Albert Martín, Barcelona 1913, pp. 868 i 895-896.

⁶² D'entre els seus treballs, vegeu per exemple: SERRA I VILARÓ, Joan, *Baronies de Pinós i Mataplana: investigació als seus arxius*, en 3 vols. Biblioteca Balmes, Barcelona 1930-1950; i *IDEM*, "Los señores de Portell, patria de san Ramón, descendientes de los vizcondes de Cardona". *AST*, n. 30:1 (1957), pp. 97-152.

⁶³ Botet i Sisó seria, per exemple, cofundador de la *Revista de Gerona*; NADAL I FARRERAS, Joaquim, "Joaquim Botet i Sisó (Girona, 1846-1917)". *RG*, ns. 75-77 (1976), pp. 197-201.

⁶⁴ Segons Maria Teresa Ferrer, Miret i Sans no demostrà en aparença cap interès en desenvolupar una vessant política; FERRER I MALLOL, M. Teresa, *Joaquim Miret i Sans. Semblança biogràfica. Conferència pronunciada davant el Ple per M. TERESA FERRER I MALLOL el dia 17 de juny de 2002*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2003, p. 9.

⁶⁵ A Pella i Forgas el seu desacord amb el funcionament intern de la Lliga li costaria l'expulsió l'any 1905, en un episodi que no pot qualificar-se d'altra cosa que no sigui joc brut; RIQUER I PERMANYER, Borja de, "La «defenestració» política d'en Pella i Forgas, o sobre la pretesa «honradesa» electoral de La Lliga". *RG*, n. 97 (1981), pp. 248-250.

⁶⁶ Sembla que Miret i Sans i Carreras Candi començaren a treballar en un projecte conjunt sobre el comtat de Pallars, que mai veuria la llum; FERRER I MALLOL, M. Teresa, *Joaquim Miret i Sans*, p. 10. Al marge d'això, vegeu d'entrada els estudis següents: MIRET I SANS, Joaquim, "La princesa grega Láscaris, condessa de Pallars en Catalunya". *RHIS*, n. 10 (1903), pp. 455-470; *IDEM*, *Sempre han tingut bec les oques*. Adesiara, Barcelona 2012, pp. 85-115 (edició original de 1905-1906); VALLS I TABERNER, Ferran, "Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça". *EUC*, vol. 9 (1915-1916), pp. 1-101; BOTET I SISÓ, Joaquim, "Sobre uns

Resulta lògic pensar que, com aquests mateixos historiadors a cavall entre els segles XIX i XX (que a diferència de molts altres dels seus predecessors sí que van freqüentar els arxius⁶⁷) procedien d'estrats socials acomodats i eren política i socialment conservadors, poguessin sentir una major inclinació a dedicar treballs a la història dels sectors dirigents de la societat medieval, el que evidentment inclouria els nobles. I no sols perquè la seva situació socioeconòmica els garantís unes educació universitària i connexions intel·lectuals d'abast fins i tot internacional, sinó perquè, en la mesura en què ells eren part també dels sectors dirigents de la seva societat, es podien sentir d'alguna manera identificats amb aquells. En el cas de Pelai Negre, la seva tasca històriogràfica, centrada en bona mesura en l'estudi de llinatges de l'aristocràcia empordanesa medieval i en la seva implantació territorial, és del tot coherent amb la seva condició de propietari rural, i, tot i el seu convenciment de la necessitat de millorar les condicions d'accés a la terra, la seva posició contrària a que la reforma agrària significués el desmantellament d'un sistema que l'afavoria.⁶⁸

L'interès dels medievalistes catalans per la noblesa no s'esvaí del tot, però al marge de la important i àmplia obra de Santiago Sobrequés sobre la pròpiament medieval, que no es limita ni molt menys a la síntesi d'*Els Barons*,⁶⁹ fins els volts de

sepulcres de la família comtal d'Empuries". *BRABLB*, vol. 8, n. 61 (1916), pp. 265-288; ABADAL I DE VINYALS, Ramon d', *Catalunya Carolíngia*, vol. 3. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1955; i *IDEM*, *Els primers comtes catalans*. La Magrana, Barcelona 2011 (primera edició de 1958). Les referències a estudis sobre vescomtes catalans, més enllà de les ja citades, així com les relatives als senyors de Torroella, es detallen a *infra*, Capítols 1 i 4.

⁶⁷ I que, en aquest sentit, certificaven la seva condició d'hereus dels erudits i cristians il·lustrats del segle XVIII. És clar que això depenia molt de l'accessibilitat als arxius, però el cert és que, segons Ramon d'Abadal, fins avançat el segle XIX semblava haver-hi entre els historiadors una manca general de l'empenta necessària per emprendre una recerca d'arxiu percebuda, entre altres coses, com massa feixuga; ABADAL I DE VINYALS, Ramon d', "Balari y Jovany y sus «Orígenes Históricos de Cataluña»". *BRABLB*, vol. 29 (1961-1962), p. 11.

⁶⁸ SAGUER I HOM, Enric i TÉBAR HURTADO, Javier, "Pelai Negre: Un hisendat gironí i la qüestió agrària (1921-1939)". *RG*, n. 144 (1991), pp. 67-71; i SAGUER I HOM, Enric, "La *Acción Social* en casa. Gestión patrimonial de un dirigente sindical (Pelayo Negre Pastell, 1924-1936)". Dins ROBLEDO HERNÁNDEZ, Ricardo i LÓPEZ GARCÍA, Santiago M. (coords.), *¿Interés particular, bienestar público? Grandes patrimonios y reformas agrarias*. Universidad de Zaragoza, Saragossa 2007, pp. 281-303.

⁶⁹ Vegeu sobretot: SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *La alta nobleza del norte en la Guerra Civil Catalana de 1462-1472*. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1966 (primera edició de 1952); *IDEM*, "El linaje de los Requesens". *RG*, n. 1 (1955), pp. 9-14; *IDEM*, *Jofre VIII de Rocabertí, señor de Peralada, y el ocaso de la Edad Media en el alto Ampurdán*. Palacio de Peralada, Barcelona 1955; *IDEM*, "Una il·lustre família banyolina: els Samasó." *QCECB*, s. n. (1956), pp. 29-44; *IDEM*, "Documentos relativos a la familia Margarit. Ensayo de reconstrucción del árbol genealógico del «Cardenal gerundense»." *AIEG*, n. 12 (1958), pp. 245-299; *IDEM*, *Altres barons de Catalunya i el Compromís de Casp*. Rafael Dalmau, Barcelona 1968; *IDEM*, "El pretès «Parlament de Peralada» i la cavalleria del bisbat de Girona en

1980 no es pot parlar de propostes novedoses sobre el tema. Per altra banda, com ja s'ha dit abans, la història de l'aristocràcia catalana medieval encaixa malament en la construcció del relat nacional, o, si es vol, es pot dir que en força ocasions li toca jugar un paper desagradable tant a ulls dels especialistes com dels profans. Tret d'alguna sonada excepció,⁷⁰ fins i tot entre els medievalistes de tallat catalanista conservador anteriors a la Guerra Civil Espanyola, la noblesa feudal catalana, bé que atractiva des d'un punt de vista cultural sempre i quan les velles dinasties tinguessin continuïtat, no tenia massa bona premsa, i avui dia segueix sense tenir-la.

Això últim sembla respondre fonamentalment a raons de caire polític i social. En relació a les primeres (és a dir, a les raons polítiques), cal dir que, en general, la historiografia catalana tendeix a veure en la noblesa un bloc oposat gairebé sistemàticament als grans projectes reials, i, en conseqüència, a presentar l'actitud de la noblesa envers la monarquia en clau disruptiva, quan no directament de rebel·lia. En la construcció del relat històric nacional, per tant, el monarca esdevé l'encarnació de l'Estat o de la idea del futur Estat modern. Per contra, lluny ja d'aquella noblesa que interessa en la mesura en la que, des d'una perspectiva nacional, donà forma als comtats catalans i protagonitzà el posterior deslligament del control franc, l'aristocràcia feudal catalana és vista com un poderós i perillós rival mancat de sentit d'Estat que trigaria molt a ser degudament domesticat.⁷¹

l'interregne de 1410-1412". *AEM*, n. 6 (1969), pp. 253-343; *IDEM*, "La petita noblesa catalana i l'interregne de 1410-1412". *EHM*, vol. 3 (1970), pp. 94-104; i *IDEM*, *El Compromís de Casp i la noblesa catalana*. Curial, Barcelona 1973. Menció especial mereix *IDEM*, "La noblesa catalana en el siglo XIV". *AEM*, n. 7 (1970-1971), pp. 513-532, assaig en el que Sobrequés s'interrogava sobre les característiques de la noblesa catalana del Tres-cents i, en especial, sobre els termes més adients per designar-la. De l'enorme contribució de Sobrequés a la història de l'aristocràcia medieval catalana se'n va parlar a MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els nobles i la noblesa vistos per Santiago Sobrequés". Ponència presentada en el marc de la Jornada-Seminari d'Història Santiago Sobrequés. Universitat de Girona, Girona, 14 d'octubre de 2011. En aquesta mateixa línia, és molt recomanable també la lectura de SALRACH I MARÉS, Josep M., "Santiago Sobrequés i la història social del poder: entre el present de l'historiador i el present medieval". *BSCHEH*, n. 22 (2011), pp. 283-298. Pel que fa al darrer dels articles de Sobrequés esmentats més a dalt, vegeu MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La percepción de la nobleza como grupo social durante la Baja Edad Media (reflexiones en clave catalana)", en premsa.

⁷⁰ La més sorprenent és la de Jaume Vicens Vives. A *Notícia de Catalunya*, arribà a afirmar que "no coneguérem magnats (...) que per llur sobergueria fossin capaços d'enfrontar-se amb el poder de la Casa de Barcelona, per altra banda desenvolupat amb un liberalisme suau, típic de tan il·lustre nissaga"; vegeu VICENS VIVES, Jaume, *Notícia de Catalunya*. Edicions 62, Barcelona 1995, p. 63 (primera edició de 1954).

⁷¹ Per a una crítica d'aquesta concepció de l'Estat, o de l'absència del mateix, vegeu especialment MONSALVO ANTÓN, José M., "Poder político y aparatos de estado en la Castilla bajomedieval. Consideraciones sobre su problemática". *SH*, n. 4 (1986), pp. 100-167.

No són pocs els riscos que comporta explicar les relacions polítiques entre monarquia i noblesa en termes d'oposició i de conflicte gairebé permanents, com ha assenyalat Julio Escalona per al cas castellà de 1272-1273,⁷² i com de fet hi haurà ocasió de veure més endavant. Tanmateix, a Catalunya sembla que aquest és exactament l'escenari almenys fins el 1280, moment a partir del qual Sobrequés considerava acabats els grans desafiaments aristocràtics a l'autoritat reial, això és, els liderats pels barons, als quals fins aleshores veia en constant "estat de rebel·lia".⁷³

En aquest sentit és bastant il·lustrativa, així com probablement també bastant representativa, l'opinió del gran especialista en literatura catalana medieval i també primer president de l'Institut d'Estudis Catalans que fou Antoni Rubió i Lluch, fill del poeta de la Renaixença Joaquim Rubió i Ors. Mentre esperava l'arribada d'un "historiador en llengua catalana" capaç de narrar "como un Thierry, o un Michelet, un Macaulay, un Herculano o un Gregorovius (...) la historia nacional", en un discurs pronunciat l'abril de 1913 a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona Rubió i Lluch es lamentava obertament del fet que al segle XVII reconegudes autoritats com ara el jurista rossellonès Andreu Bosch⁷⁴ o l'historiador barceloní Esteve de Corbera haguessin escrit els seus estudis "con más vistas a la nobleza que a Cataluña", i que, en conseqüència, a través seu la història hagués esdevingut una "servil aduldora de toda vanidad señorial".⁷⁵

L'obra de Corbera, en especial la seva *Cataluña Ilustrada*, acabaria convertint-se en un més dels intents no reeixits d'elaborar una història general de Catalunya durant

⁷² ESCALONA MONGE, Julio, "Los nobles contra su rey. Argumentos y motivaciones de la insubordinación nobiliaria de 1272-1273". *CLCHM*, vol. 25, n. 1 (2002), pp. 132-133.

⁷³ El segle següent "assenyalava, a Catalunya, una etapa de transició entre la noblesa prepotent i indiscriminada de la centúria anterior i la noblesa parlamentària de l'època dels Trastàmara"; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 88; i *IDEM*, *El Compromís de Casp...*, p. 28.

⁷⁴ Vegeu BOSCH, Andreu, *Summari, índex, o epítome dels admirables, y nobilíssims títols de honor de Cathalunya, Rosselló, y Cerdanya*. Pere Lacavalleria, Perpinyà 1628.

⁷⁵ RUBIÓ I LLUCH, Antoni, "La escuela histórica catalana". Dins *Discursos leídos en la Real Academia de las Buenas Letras de Barcelona en la recepción pública del Dr. D. Cosme Parpal y Marqués el día 13 de abril de 1913*. Casa Provincial de Caridad, Barcelona 1913, p. 107; i BALCELLS I GONZÁLEZ, Albert, *Antoni Rubió i Lluch, historiador i primer president de l'Institut d'Estudis Catalans*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2008, pp. 17-21. El darrer punt abans citat del discurs que féu el 1913 Rubió i Lluch a les Bones Lletres ha estat també ressaltat a MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La percepción de la nobleza...". Més sobre la seva figura a: BOHIGAS, Pere, "Els Rubió i els llibres, una dinastia d'homes de lletres". Dins *IDEM*, *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1982, pp. 408-437.

l'Edat Moderna.⁷⁶ Salvant les distàncies culturals i ideològiques, el seu projecte no estaria en aparença massa allunyat de la idea general de Rubió i Lluch, tret de per dos detalls fonamentals: el primer, que enfront dels nous corrents racionalistes del seu segle, Corbera optà per cenyir-se en una llarga tradició cronística en la qual els elements ficticis o llegendaris eren considerats útils i necessaris; i el segon i darrer, que aquell era un membre de l'oligarquia barcelonina de la primera meitat del Sis-cents, d'ascendència noble, que almenys en una ocasió va escriure sota patrocini d'una de les famílies més antigues i reputades de l'alta noblesa, la dels Montcada.⁷⁷ Davant de tot això, resulta també lògic que, en el marc del gran relat nacional, Rubió i Lluch, que en termes polítics sembla no haver anat més enllà de l'exercici d'un catalanisme cultural dins d'un Estat espanyol⁷⁸ que, òbviament, no responia ja al mateix model que aquell conjunt d'Estats hispànics dels temps de Corbera, identifiqués els comtes de Barcelona i els reis d'Aragó d'aquesta dinastia amb els grans conductors del país, receptius als interessos generals dels catalans, i els nobles, atents només als seus interessos particulars, amb el pol oposat d'aquells. Per tant, és del tot natural que Rubió i Lluch renegué de la perspectiva històrica d'Esteve de Corbera, cosa que, per altra banda, també revela l'evident influència que tingué en ell el treball sobre fonts d'origen reial.⁷⁹

A Catalunya, el llenguatge i el contingut dels documents eclesiàstics i dels comtals barcelonins (més tard regis),⁸⁰ així com els de les cròniques reials, dels

⁷⁶ Temptatives que es repetirien, de nou sense èxit, durant el segle següent; vegeu especialment SERRA I PUIIG, Eva, "Una aproximació a la historiografia catalana: els antecedents". *RC*, n. 26 (1989), pp. 30-33.

⁷⁷ ESTEVE DE CORBERA, *Cataluña Ilustrada. Contiene su descripción en comun, y particular, con las Poblaciones, Dominios, y Successos, desde el principio del Mundo hasta que por el valor de su Nobleza fue libre de la Opresion sarracena*. Antonio Gramignani, Nàpols 1678. A l'entorn del pensament historiogràfic i de la xarxa de relacions d'amistat i de patronatge d'Esteve de Corbera, vegeu SÁNCHEZ MARCOS, Fernando, "Historiografía e instituciones políticas en la Cataluña del siglo XVII. El caso de la *Cataluña Ilustrada* de Esteve de Corbera". *Pedralbes*, n. 13 (1993), pp. 547-556; i BARÓ I QUERALT, Xavier, "Concepció i funció social de la història segons Esteve de Corbera (1563-1633?) i Francesc de Montcada (1586-1635)". *Pedralbes*, n. 23 (2003), pp. 491-501. Pel que fa a la tradició cronística a la que aquí es fa referència, vegeu *infra*, Capítol 4.

⁷⁸ BALCELLS I GONZÁLEZ, Albert, *Antoni Rubió i Lluch*, p. 9 i nota 13.

⁷⁹ En això segurament hi jugà un paper important l'atracció per la promoció reial de la cultura, i, en particular, de la literatura medievals; *IBIDEM*, p. 21.

⁸⁰ Tornant sobre això, cal tenir en compte no sos el poc treball d'arxiu que s'havia fet en el passat, i al que com s'ha vist abans ja havia al·ludit Abadal, sinó també, al costat de la conservació dels manuscrits de les cròniques reials i del seu prestigi; el potencial i les facilitats que l'antic Arxiu Reial de Barcelona, posterior Arxiu de la Corona d'Aragó, oferien a partir del segle XIX als qui pretenien consultar-ne el seu ric fons documental, gràcies en bona part a la reorganització de l'arxiu sota la direcció de Pròsper de Bofarull; i, per últim, les dificultats d'accés que presentaven aleshores la majoria d'arxius, especialment els nobiliaris; vegeu

cronicons eclesiàstics,⁸¹ i, des d'un punt de vista jurídic, la compil·lació progressiva del codi dels *Usatges*, gairebé han determinat l'èxit de la percepció reial de les tensions amb l'aristocràcia, segons la qual tots els xocs entre monarques i nobles s'haurien produït degut única i exclusivament al caràcter egoïsta, orgullós, bel·licós, obstinat i rebel propi del noble feudal. Es tracta d'una idea present tant en el discurs de Ferran Soldevila i de Valls i Taberner, que parlaven obertament d'un "antagonisme entre noblesa feudal i poder reial",⁸² com en el d'altres, per exemple l'esmentat Carreras Candi.⁸³ Certament, els comtes de Barcelona i més tard reis d'Aragó eren vistos com els continuadors d'un poder públic carolingi llargament desaparegut, per la qual cosa se'ls considerava la màxima autoritat política i els encarregats de mantenir la pau. Com es veurà, a Catalunya els monarques aragonesos del casal barceloní intentarien explotar aquestes atribucions al llarg de la segona meitat del segle XII per estendre la seva sobirania a tot el territori.⁸⁴ A nivell historiogràfic, hom té sovint la sensació que la concepció del

especialment RIERA I SANS, Jaume, *El Archivo de la Corona de Aragón*. Ministerio de Cultura, Madrid 1999; i ABADAL I DE VINYALS, Ramon d', "Balari y Jovany...", p. 11.

⁸¹ A l'entorn d'això, vegeu sobretot PAU RUBIÉS, Joan i SALRACH I MARÉS, Josep M., "Entorn de la mentalitat i la ideologia del bloc de poder feudal a través de la historiografia medieval fins a les quatre grans cròniques." *EG*, ns. 5-6 (1986), pp. 476-510.

⁸² Ambdós consideraven que el jove Jaume I estava rodejat d'una "noblesa indisciplinada i soberga", i que en general els reis d'Aragó necessitarien "llargues i perfidioses lluites amb la noblesa (...) per arribar a un definitiu afermament de l'autoritat reial"; VALLS I TABERNER, Ferran i SOLDEVILA, Ferran, *Història de Catalunya*. Abadia de Montserrat, Barcelona 2002, pp. 134-135 i 139 (edició original de 1922).

⁸³ L'estudiós gironí Julián de Chía va concloure a les darreries del segle XIX que els barons catalans de l'Edat Mitjana Alta i Central actuaven de forma arbitrària a les seves senyories tot "dándose ínfulas de soberano", i exhibien un "carácter duro y altanero" propi dels "hombres de guerra y en su mayor parte descendientes de raza germánica". Francesc Carreras Candi es pronunciaria al respecte en uns termes molt similars, fent referència al "poch respecte que's tingué á la justicia y á la suprema autoritat reyal, en lo segle XIII" i a "la manera com satisfeyen les sues concupiscencies lo magnats d'aquell temps, mercés á la conxorxa y solidaritat, que establien los d'una matexa adherencia", en el sisè d'una col·lecció d'articles publicats sota el mateix i molt il·lustratiu títol de "Caciquisme polítich en lo segle XIII". Per la seva banda, l'historiador del dret i del pensament polític Francisco Elías de Tejada, de caire hispanista tradicionalista, opinava que els comitents i els autors de la literatura trobadoresca del segle XII eren majoritàriament aristòcrates de diversa categoria que "retaban a sus reyes y, caso de disgusto, rendían parias al vecino". Opinió aquesta en la qual l'interès d'Alfons el Cast per la cultura trobadoresca no sembla haver tingut, però, massa pes. Vegeu CHÍA, Julián de, *Bandos y bandoleros en Gerona: apuntes históricos desde el siglo XIV hasta mediados del XVII*, vol. 1. Paciano Torres, Girona 1888, p. 13; CARRERAS CANDI, Francesc, "Caciquisme polítich en lo segle XIII (Continuació)". *BRABLB*, vol. 3, n. 23 (1906), p. 431, i, pel que aquí interessa, tres dels anteriors en la sèrie, editats a *BRABLB*, vol. 3, ns. 18 (1905), pp. 63-79, 19 (1905), pp. 134-143 i 20 (1905), pp. 174-185; i, finalment, ELÍAS DE TEJADA Y SPÍNOLA, Francisco, *Historia del pensamiento político catalán*, vol. 1. Montejurra, Sevilla 1963, p. 123

⁸⁴ A través entre altres coses de la instrumentalització de les assemblees de Pau i Treva de Déu. Vegeu *infra*, Capítol 1.

comte de Barcelona i del rei d'Aragó com a hereu o restaurador de l'antic poder públic ha establert cert automatisme, pel qual tota oposició noble als interessos del príncep és susceptible de constituir un desafiament a la seva autoritat, amb independència de si les reivindicacions aristocràtiques podien arribar a tenir o no algun component de legitimitat real.

De fet, l'automatisme pràcticament venia creat ja des dels temps de la redacció primitiva i de les primeres compilacions del codi legal dels *Usatges*, a través de les quals els comtes de Barcelona, i els reis d'Aragó d'aquella mateixa dinastia, impulsaren la creació d'un marc jurídic ordenador d'unes relacions feudovassallàtiques preexistents i d'un edifici polític en el qual els corresponia la màxima potestat sobre els habitants del territori que després s'anomenaria Catalunya. En aquell marc, als nobles feudals, als qui es reconeixia el dret a exercir el poder en els seus dominis, se'ls assignà els rols de consellers i de servidors del príncep, i, per tant, s'establí el seu sotmetiment teòric a la voluntat d'aquell.⁸⁵ Però quan la perspectiva dominant és la principesca o reial, si no s'entren a analitzar cas per cas els interessos i les intencions personals, i, en particular, els compromisos adquirits per cadascun dels actors implicats (incloses les condicions a les que s'arribà), el resultat és la generació automàtica d'una sèrie d'explicacions a determinades situacions que poden ser enganyoses.

L'exemple de Guerau IV de Cabrera, en el qual s'aprofundirà més detalladament en el capítol primer, és una bona mostra d'això. Se sol admetre que l'actitud del vescomte és de desafiament obert i d'ambició desmesurada. Però són el contingut i el to de la crònica de Jaume I, i els dels textos d'autors afins a la dinastia de Barcelona, els que han anat donant forma a la imatge que ens ha quedat de la figura de Guerau IV de Cabrera, i, en general, del conflicte per la successió del comtat d'Urgell. En realitat, tal com es veurà després, al darrera de l'exercici de memòria selectiva del Conqueridor la situació es presenta de manera menys simple i menys maniquea de com sovint ho ha fet, sobretot si es tenen en compte els compromisos anteriors al retorn d'Aurembiaix

⁸⁵ Com es desprèn de la lectura de ZIMMERMANN, Michel, "La représentation de la noblesse dans la version primitive des *Usatges* de Barcelone (milieu du XIIe siècle)". *CLCHM*, n. 25:1 (2002), pp. 20-24 i 37. Més sobre els orígens del codi i del seu procés de compilació a *infra*, Capítol 4. A l'entorn del procés i dels mecanismes d'assentament sobre el conjunt del territori català de l'autoritat comtal, primer, i reial, després, i a l'entorn també d'alguns dels principals problemes als que aquella s'hagué d'enfrontar a l'hora d'imposar-se a l'autoritat nobiliària, vegeu en especial ORTI GOST, Pere, "La primera articulació del Estado feudal en Cataluña a través de un impuesto: el bovaje (ss. XII-XIII)". *Hispania*, vol. 61, n. 209 (2001), pp. 972-977.

d'Urgell, que, curiosament, són de procedència règia i no nobiliària.⁸⁶ Ara bé, no tots els aixecaments nobiliaris han estat ni són percebuts de la mateixa manera.

Així, per més irònic que pugui semblar, la realitat és que a casa nostra hi ha un enfrontament entre rei i noblesa (encara que està per veure quants nobles hi havia realment al darrera) que, tot i el seu caràcter tardà, ha quedat exclòs de l'esquema que oposa noblesa i monarquia. Es tracta d'aquell que tingué lloc entre Ferran el d'Antequera i el comte Jaume II d'Urgell (un noble de sang reial, però noble al cap i a la fi).⁸⁷ La visió d'aquest conflicte l'ha deformat el plany tant per l'extinció de la dinastia dels comtes de Barcelona, com per la mala fortuna de qui, encara avui, la memòria popular del sobiranisme i d'una part del catalanisme identifica amb l'únic candidat legítim a la successió de Martí l'Humà.⁸⁸ En qualsevol cas, deixant de banda el fet que Ferran era

⁸⁶ És precisament la visió reial del conflicte amb Guerau IV de Cabrera la que s'ha consolidat, i, finalment, ha influït en un altre tipus de literatura. De les breus notes biogràfiques dels personatges històrics que apareixen en la primera part de la seva trilogia sobre la vida del rei Jaume I, el novel·lista andorrà Albert Salvadó n'ha reservat una al mateix Guerau IV, a qui qualifica, ras i curt, d'"usurpador del comtat d'Urgell"; SALVADÓ I MIRAS, Albert, *Jaume I el Conqueridor: El punyal del sarraí*. Columna, Barcelona 2001, p. 9.

⁸⁷ El fet que un títol nobiliari estigués en mans d'un familiar directe o d'un descendent d'aquests no era en absolut garantia de concòrdia, més encara si aquest era contemporani d'un rei del perfil (i de la fama) de Pere el Cerimoniós. En els seus darrers anys de vida, les relacions d'aquest monarca amb el seu cosí germà el comte Joan I d'Empúries s'enverinaren tant que acabaren en guerra; les tensions, de fet, continuaren sota el regnat de Joan el Caçador. Sobrequés comentava el següent sobre la figura d'aquest comte d'Empúries: "Fill del seu temps, aquest magnat fastuós i refinat tenia encara quelcom de feudal i va donar el sorprenent espectacle de la darrera lluita del comtat d'Empúries contra la monarquia, tot i que ell, a més de cunyat i cosí germà, era el propi gendre del sobirà"; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 164. També es produí un notori distanciament entre el Cerimoniós i un altre Joan cosí germà seu, el comte de Prades, però no s'arribà als mateixos extrems. Per si això no fos prou, no es pot oblidar tampoc que l'avi homònim del Dissortat era germà del Cerimoniós, i que les diferències entre ambdós eren tan grans que, tot i haver-se assolit la reconciliació, la prematura mort de Jaume I d'Urgell va donar lloc a sospites sobre un emmetzinament per ordre del rei; *IBIDEM*, pp. 171 i 175-176. D'alguns d'aquests comtes se'n parlarà més endavant.

⁸⁸ En aquest sentit, es pot prendre a títol representatiu l'afirmació de Ferran Valls i Taberner i Ferran Soldevila, segons la qual "la nostra terra tenia posat tot el seu afecte i totes les seves esperances en Jaume d'Urgell"; VALLS I TABERNER, Ferran i SOLDEVILA, Ferran, *op. cit.*, p. 264. Seguint aquesta mateixa línia de l'antagonisme entre el Dissortat (vist com el candidat català) i el d'Antequera (per oposició, el candidat castellà), és bastant possible també que la castellanització progressiva de la noblesa catalana hagi influït (i segueixi influïnt avui dia) molt en la tendència tradicional de la historiografia catalana a prioritzar l'estudi d'altres grups socials. Eva Serra ha estat contundent al respecte en afirmar que "durant el segle XVI l'alta aristocràcia" catalana "havia esdevingut un sector castellanitzat forà i estrany al país"; SERRA I PUIG, Eva, "Els Països Catalans a l'època dels Àustries". Dins *La cultura catalana del Renaixement a la Il·lustració. Cicle de conferències fet al CIC de Terrassa, curs 1981-1982*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1997, p. 22. Com es pot veure, l'opinió de Serra recorda molt a la que manifestava tenir Enric Prat de la Riba, quan deia que la noblesa catalana de començaments del segle XX "ja no és noblesa ni catalana", perquè anteriorment "va deixar de ser catalana i ja no és res". Alhora, aquesta última hauria pogut estar bastant allunyada

nebot d'aquest darrer, mentre que Jaume, malgrat ser-ne cunyat, n'era només cosí segon (i, per tant, en termes de parentiu de sang estava més allunyat de Martí I),⁸⁹ caldria no prendre de vista el fet que menys d'un segle i mig abans d'apropiar-se del tron aragonès, la dinastia de Barcelona no era pas l'única opció de lideratge en el marc polític català, sinó que fins el segle XI ni tan sols seria capaç de fer ombra a d'altres dinasties comtals catalanes. Com ha assenyalat Stephen Bensch en una ponència molt recent, la d'Empúries n'és una bona mostra, ja que mantindria la seva sobirania sobre els seus propis dominis comtals fins el primer quart del segle XIV.⁹⁰

Finalment, entre les altres raons que expliquen la visió actual del paper de la noblesa catalana a l'Edat Mitjana, les de tipus social, es troba segurament la percepció d'una noblesa feudal que, no contenta amb la seva actitud rebel, exerciria el poder senyorial de manera abusiva, depredadora i violenta. En conseqüència, des d'una perspectiva social és ben lògic que l'aristocràcia feudal sigui vista per sobre de tot com la gran opressora dels drets de la pagesia, en especial de la pagesia de remença. Al cap i a la fi, ni es pot negar el caràcter violent i forçat de moltes accions exactives, sobretot quan es tractava d'homes i dones sobre els que el senyor pretenia exercir uns drets jurisdiccionals dels que no podia aportar cap evidència provatòria, ni la tendència

segurament de la de l'esmentat Rubió i Lluch, atès que el seu catalanisme no el va fer mai renegar de l'herència cultural castellana; PRAT DE LA RIBA I SARRÀ, Enric, "La noblesa catalana". *LVC*, n. 23 (6 de juny de 1897), p. 185; i BALCELLS I GONZÁLEZ, Albert, *Antoni Rubió i Lluch*, p. 28. Sobre el desenvolupament del procés castellanitzador de la noblesa catalana, vegeu especialment MOLAS RIBALTA, Pere, *L'alta noblesa...*, pp. 215-217; també *IDEM*, "Noblesa absentista i retòrica catalana". *BSCHEH*, n. 12 (2001), pp. 27-41.

⁸⁹ I, sobretot, que el d'Antequera tenia millor reputació, una experiència de govern realment sòlida com a regent de Castella, i, sens dubte, més poder i més cintura en termes diplomàtics que no pas el comte d'Urgell; a més, és clar, d'un potencial econòmic i militar superior, tot i que d'entrada sembla partir sense suport polític a la Corona d'Aragó. A l'entorn de la seva candidatura al tron d'Aragó, vegeu-ne el repàs recent de MUÑOZ GÓMEZ, Víctor, "La candidatura al trono del infante Fernando de Antequera y la intervención castellana en la Corona de Aragón durante el Interregno". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa (ed.), *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'Interregne i el Compromís de Casp*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2015, pp. 867-896.

⁹⁰ BENSCH, Stephen P., "Nobility and regional identity in medieval Catalonia: the case of Empúries". Ponència presentada en el marc de l'11è Seminari d'Història Medieval. Curs 2014-15. Universitat de Girona, Girona, 9 de gener de 2015. En aquesta línia, fa ja bastants anys que Thomas Bisson observà a propòsit de les adquisicions d'altres comtats catalans per part dels comtes de Barcelona que "almenys cinc altres comtes restaren pars seus; els del Rosselló i el d'Urgell eren *potestates*"; BISSON, Thomas N., "L'arrencada de Catalunya: identitat, poder i ideologia en una societat del segle XII". Dins *IDEM*, *L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis*. Eumo, Vic 2002, p. 20 (article publicat originalment en francès el 1984). Tenint en compte això, resulta més que interessant hipotetitzar sobre quina hauria estat l'evolució política i territorial dels comtats catalans si els comtes de Barcelona no haguessin obtingut l'hegemonia.

d'aquest a perjudicar l'adversari en cas de conflicte armat a través de l'atac directe als seus depenents.

Tot això habilità a Pierre Bonnassie per construir una imatge ja clàssica de "terrorisme feudal" als comtats catalans dels segles X i XI,⁹¹ del que la documentació dels segles posteriors segueix presentant un bon nombre d'evidències.⁹² Amb tot, encara que la violència no desaparegués, ja que aquesta seguiria latent, i, en qualsevol cas, formava part integral d'una cultura nobiliària convertida aleshores en cavalleresca,⁹³ en el futur s'anirien introduint canvis en la manera de concebre i d'exercir el poder als dominis nobiliaris, tal com ha demostrat ja Andreu Galera, i pel que es desprèn també dels resultats del projecte guanyador de la V Beca de Recerca de La Selva (2011).⁹⁴

En qualsevol cas, això no va ser ni ha estat suficient per estroncar la línia d'estudis sobre la noblesa catalana medieval. Reprenent el fil, es pot dir que mentre continaven publicant-se estudis centrats en els senyors i en els espais de grans dominis nobiliaris, que han seguit fins avui en dia, en ocasions a càrrec de nou d'eclesiàstics com ara el reputat arqueòleg i arxiver vigatà Eduar Junyent i Subirà,⁹⁵ a partir dels darrers anys del decenni de 1970 i dels inicis del següent començarien a publicar-se també treballs que bevien de les aleshores noves tendències en l'estudi del parentiu. Aquestes tendències, que, com s'ha vist, no arribarien a influir prou en el marc dels estudis sobre els Cabrera com per generar-hi una línia de recerca pròpia, presentaven per referents les

⁹¹ BONNASSIE, Pierre, *Catalunya mil anys enrera. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya de mitjan segle X al final del segle XI*, vol. 2. Edicions 62, Barcelona 1979, p. 41-72 (primera edició francesa de 1976).

⁹² BISSON, Thomas N., *The Crisis of the Twelfth Century. Power, Lordship and Origins of European Government*. Princeton University Press, Princeton 2009, pp. 45-50 i 56-58. Vegeu-ne un exemple a escala local a VILAGINÉS I SEGURA, Jaume, "Huguet de Bigues, un bandoler feudal". Dins *IDEM, La gent i el paisatge Estudis sobre el Vallès medieval*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2006, p. 87-97 (article publicat originalment el 1993). Hom pot trobar-ne més a *infra*, Capítols 5 i 6.

⁹³ Sobre l'acceptació dels valors cavallerescos per part de l'aristocràcia, i, en general, sobre el model cavalleresc com a via de canalització de la violència inherent al guerrer feudal, vegeu només a tall d'exemple: CARDINI, Franco, *Alle radici della cavalleria medievale*. La Nuova Italia, Florència 1982; KEEN, Maurice H., *Chivalry*. Yale University Press, New Haven 1984, pp. 18-124 i 143-178; FLORI, Jean, *Caballeros y caballería en la Edad Media*. Paidós, Barcelona 2001, pp. 179-233; i FLECKENSTEIN, Josef, *La caballería y el mundo caballeresco*. Siglo XXI, Madrid 2006, pp. 86-97.

⁹⁴ Publicats a MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*.

⁹⁵ Vegeu només a tall d'exemple: BAUCELLS I REIG, Josep, "La successió dels comtes de Pallars en els Dos-cents". Dins *Jaime I y su época: X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. 3. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1979, pp. 21-36; i SAROBE I HUESCA, Ramon i SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume, *Hug Roger III. Epistolari de guerra i exili del darrer comte de Pallars (1451-1500)*. Base, Barcelona 2008.

tesis de l'antropòleg francès Claude Lévi-Strauss,⁹⁶ les del medievalista alemany Karl Schmid,⁹⁷ i les del seu col·lega francès Georges Duby,⁹⁸ sens dubte força més conegut pels medievalistes catalans o interessants en Catalunya que no pas Schmid. L'entrada d'aquella tendència d'inspiració antropològica en l'esmentat marc d'estudis donà i està donant lloc a treballs centrats, sobretot, en l'anàlisi de les estratègies matrimonials de l'aristocràcia i de la construcció d'una memòria de llinatge per a un període que va del segle IX al segle XIII, de la mà inicialment de José Enrique Ruiz-Domènec, i de Blanca Garí.⁹⁹ Els seguiria després el nord-americà John C. Shideler, amb una important monografia sobre l'ascens social i polític dels Montcada,¹⁰⁰ i Martí Aurell, un altre medievalista consagrat, com els dos primers, que encara en l'actualitat manté activa

⁹⁶ LÉVI-STRAUSS, Claude, *Las estructuras elementales del parentesco*. Paidós, Barcelona 2009 (primera edició francesa de 1949).

⁹⁷ Conjuntament amb el també alemany Gerd Tellenbach, Schmid és considerat encara el màxim exponent d'anàlisi del parentiu de l'anomenada escola alemanya de Münster-Freiburg. Vegeu sobretot SCHMID, Karl, "Zur Problematik von Familie, Sippe and Geschlecht, Haus und Dynastie beim mittelalterlichen Adel". *ZGO*, n. 105 (1957), pp. 1-62; *IDEM*, "Heirat, Familienfolge, Geschlechterbewusstsein". Dins *Il matrimonio nella società altomedievale. Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo XXIV. 22-28 aprile 1976*, vol. 1. CISAM, Spoleto 1977, pp. 103-138; i *IDEM*, "The structure of the nobility in the earlier middle ages". Dins REUTER, Timothy (ed.), *The medieval nobility. Studies on the ruling classes of France and Germany from the sixth to the twelfth century*. North-Holland, Amsterdam 1979, pp. 37-60. Un repàs als orígens i a l'evolució de l'escola de Münster-Freiburg es troba disponible a MINEO, E. Igor, "Di alcuni usi della nobiltà medievale". *Storica*, ns. 20-21 (2001), pp. 9-58.

⁹⁸ Vegeu per exemple: DUBY, Georges, "Structures familiales dans le Moyen Âge Occidental". Dins *XIIIe Congrès International des Sciences Historiques. Moscou, 16-23 Août 1970*. Nauka, Moscou 1970, pp. 152-161; i DUBY, Georges, "Estructuras de parentesco y nobleza en la Francia del Norte en los siglos XI y XII". Dins *IDEM, Hombres y estructuras de la Edad Media*. Siglo XXI, Madrid 1977, pp. 162-183 (article publicat originalment en francès el 1967). A l'entorn de com els treballs d'Schmid van inspirar les teories de Duby sobre el parentiu de l'aristocràcia de les Edat Mitjana Alta i Central, paga la pena llegir CROUCH, David, *The Birth of Nobility. Constructing Aristocracy in England and France 900-1300*. Pearson, Harlow 2005, pp. 105-107.

⁹⁹ Vegeu per exemple: RUIZ-DOMÈNEC, José-E., "Système de parenté et théorie de l'alliance dans la société catalane (env.1000-env.1240)". *RH*, n. 262:2 (1979), pp. 305-326; *IDEM*, "Estrategias matrimoniales y sistemas de alianza entre Castilla y Cataluña en el siglo XII". *Hispania*, vol. 40, n. 145 (1980), pp. 271-284; *IDEM*, "Sistema de parentesco y teoría de la alianza en la sociedad catalana (c. 1000-c. 1240)". Dins FIRPO, Arturo R. (ed.), *Amor, familia, sexualidad*. Argot, Barcelona 1984, pp. 113-140; RUIZ-DOMÈNEC, José-E., *La memoria de los feudales*. Argot, Barcelona 1984; *IDEM, L'estructura feudal. Sistema de parentiu i teoria de l'aliança en la societat catalana (c.980-c.1220)*. Del Mall, Barcelona 1985; GARÍ DE AGUILERA, Blanca, "El matrimonio de Guillerma de Castellvell". *Medievalia*, n. 4 (1983), pp. 39-49; *IDEM, El linaje de los Castellvell en los siglos XI y XII*. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 1985; i *IDEM, El Señorío de Ventalló. Historia de las familias Requesens, Caramany y Perramón, que lo poseyeron*. Casa Perramón, Ventalló 1989.

¹⁰⁰ SHIDELER, John C., *Els Montcada: una família de nobles catalans a l'Edat Mitjana (1000-1230)*. Edicions 62, Barcelona 1987. Vegeu-ne també *IDEM*, "Les tactiques politiques des Montcada, seigneurs de Vic du début du XIIIe siècle". *Ausa*, vol. 9, n. 99 (1981), pp. 329-342.

aquesta línia de treball,¹⁰¹ alhora sostinguda per recerques del tallat de les de Francesc Rodríguez-Bernal sobre els vescomtes de Cardona i d'un novell Oliver Vergés Pons, sobre els llinatges nobiliaris urgellencs de l'Alta Edat Mitjana.¹⁰² Més enllà d'això, l'empremta de Duby segueix ben viva a Catalunya en els treballs de Josep Fernández Trabal i del genealogista Armand de Fluvià, a través d'una teoria que el mateix Duby rescatà dels postulats de Paul Guilhiermoz i de Marc Bloch, segons la qual arribaria un moment en el qual noble (*nobilis*) i cavaller (*miles*) esdevindrien termes equivalents, de manera que noblesa i cavalleria haurien passat a ser exactament el mateix.¹⁰³ Tot i això, fa temps que aquest model ha estat degudament contestat entre d'altres per Pierre Bonnassie, que ja va assenyalar que la documentació altomedieval no el fa aplicable al cas català, com tampoc al germànic.¹⁰⁴

¹⁰¹ AURELL I CARDONA, Martí, "Jalons pour une enquête sur les stratégies matrimoniales des comtes catalans (IXe-XIe s.)". Dins *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, vol. 1. Barcelona 1991, pp. 281-364; IDEM, "Du nouveau sur les comtesses catalanes (IXe-XIIe siècle)". *AM*, n. 109 (1997), pp. 357-380; IDEM, *Les noces del comte. Matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*. Omega, Barcelona 1998 (primera edició en francès de 1995); i IDEM, "El casament de Bernat III de Besalú: lluita fratricida i annexió territorial entorn del 1111". *QAE*, n. 1 (2014), pp. 183-192. Vegeu també IDEM, "La parenté en l'an mil". *CCM*, vol. 43, n. 170 (2000), pp. 125-142.

¹⁰² Vegeu-ne RODRÍGUEZ-BERNAL, Francesc, "L'origen del llinatge dels Claramunt i les seves relacions amb el monestir de Sant Cugat del Vallès des de finals del segle X fins a finals del segle XI". Dins SANS I TRAVÉ, Josep M. i ROCA I RODRÍGUEZ, Encarna (coords.), *XLII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos: Sant Cugat del Vallès, 23, 24 i 25 d'octubre de 1998*. Arxiu Nacional de Catalunya, Sant Cugat del Vallès 2000, pp. 452-459; RODRÍGUEZ-BERNAL, Francesc, *Els vescomtes de Cardona al segle XII. Una història a través dels seus testaments*. Universitat de Lleida, Lleida 2009; VERGÉS PONS, Oliver, "Els Lavansa. Història d'un llinatge urgellenc dels segles XI-XII". *Interpontes*, n. 2 (2013), pp. 65-89; i IDEM, "Quan els vescomtes d'Urgell eren: orígens, història i territorialització del llinatge dels Castellbò". *Interpontes*, n. 3 (2014), pp. 49-71.

¹⁰³ FLUVIÀ I ESCORSA, Armand de, "Prolegómenos para una historia de la nobleza catalana". *Hidalguía*, n. 228 (1991), p. 662; i FERNÁNDEZ TRABAL, Josep, "Introducció. Notes per a una història de la noblesa a Catalunya". Dins IDEM (dir.), *Història dels Llupià (1088-1771) i dels seus llinatges incorporats: Icard, Roger i Vallseca*. Trabucaire, Canet-en-Roussillon 2007, p. 10. En relació als orígens i a l'evolució d'aquesta teoria, vegeu els estudis ja clàssics de GUILHIERMOZ, Paul E., *Essai sur l'origine de la noblesse en France au Moyen Âge*. Picard, París 1902, pp. 348-349 i 370-392; BLOCH, Marc, "Sur le passé de la noblesse française; quelques jalons de recherches". *AHES*, n. 40 (1936), pp. 368-375; IDEM, *La sociedad feudal*. Akal, Madrid 2002, pp. 306-312 (primera edició francesa de 1939-1940); DUBY, Georges, "Une enquête à poursuivre: la noblesse dans la France médiévale". *RH*, n. 226 (1961), pp. 1-22; i IDEM, "La diffusion du titre chevaleresque sur le versant méditerranéen de la Chrétienté latine". Dins CONTAMINE, Philippe (ed.), *La Noblesse au Moyen Âge: XIe-XVe siècle. Essais à la mémoire de Robert Boutruche*. Presses Universitaires de France, París 1976, pp. 40-43.

¹⁰⁴ WARLOP, Ernest, *The Flemish Nobility before 1300*, vol. 1. G. Desmet-Huysman, Kortrijk 1975, pp. 298-303; BONNASSIE, Pierre, *Vocabulario básico de la Historia Medieval*. Crítica, Barcelona 1983, "Caballería"; KEEN, Maurice H., *op. cit.*, pp. 144-160; CROUCH, David, *The Image of Aristocracy in Britain, 1000-1300*. Routledge, Londres 1993, pp. 4 i 8; i MORSEL, Joseph, *L'aristocratie médiévale. La domination sociale en Occident (V^e-XVe siècle)*. Armand

Més enllà d'aquestes influències i de les línies de recerca derivades, en les proximitats del darrer canvi de segle la bibliografia disponible s'ha anat ampliant per la via de perspectives fins aleshores reservades als camps d'estudis reial i municipal. Així, després de Shideler s'ha mantingut l'interès dels medievalistes procedents dels Estats Units per, seguint la corda de Thomas Bisson,¹⁰⁵ aprofundir en l'estudi de l'exercici del poder nobiliari a comtats com ara el Pallars, i, en el cas particular de l'esmentat Stephen Bensch, sobretot el d'Empúries.¹⁰⁶ Per altra banda, des dels punts de vista polític i institucional és també interessant la línia de recerca que centra l'atenció en la resposta dels nobles a les crides a determinades Corts, en la qual destacà el recentment desaparegut Prim Bertran,¹⁰⁷ pel que aporta a l'anàlisi de les relacions polítiques entre noblesa, monarca i els altres grups socials amb representació estamental.

Colin, París 2004, pp. 116-126. Encara que no menciona Duby, Michel Zimmermann ha demostrat també que el model no és aplicable al cas català a ZIMMERMANN, Michel, "La représentation de la noblesse...", pp. 26-37.

¹⁰⁵ Del que el mateix Shideler és deixeble, segons SALRACH I MARÉS, Josep M., "Els Montcada entre 1000 i 1230. Una nova recerca". *AHAM*, ns. 7-8 (1986-1987), p. 133.

¹⁰⁶ BISSON, Thomas N., "The feudal domain of Pallars Jussà (c. 1157): a record of obligations and custom". *Medievalia*, n. 7 (1987), pp. 73-84; *IDEM*, "Poder escrit i successió al comtat d'Urgell (1188-1210)". *AHAM*, ns. 20-21 (1999), pp. 187-201; BENSCH, Stephen P., "Three Peaces of Empúries (1189-1220)". *AEM*, n. 26 (1996), pp. 583-603; *IDEM*, "Lordship and coinage in Empuries, ca. 1080-ca. 1140". Dins BERKHOFER III, Robert F., COOPER, Alan i KOSTO, Adam, *The Experience of Power in Medieval Europe, 950-1350*. Ashgate, Aldershot 2005, pp. 73-92; BENSCH, Stephen P., "La séparation des comtés d'Empúries et du Roussillon". *AM*, vol. 118, n. 225 (2006), pp. 405-410; *IDEM*, "Jaume I i Hug IV d'Empúries". *MSR*, n. 7 (2008), pp. 7-12; i *IDEM* "A baronial *aljama*: The Jews of Empúries in the thirteenth century". *JH*, n. 22 (2008), pp. 19-51. Als seus treballs cal sumar els d'un altre deixeble de Bisson, Paul Freedman, habitualment dedicat a estudiar les condicions socials de la pagesia i el seu procés d'asserviment sota la senyoria feudal, algun concret de Zimmermann i d'altres historiadors catalans que d'una manera o una altra es poden considerar hereus de Shideler per la seva manera d'abordar els orígens de nissagues de menor rang que els Montcada com són els Cervelló o els Sant Vicenç de Vilassar; vegeu FREEDMAN, Paul H., "Un document del comte Oliba abans de la seva entrada en religió". *Ausa*, vol. 21, n. 151 (2003), pp. 23-28; També ZIMMERMANN, Michel, "La première mort de Guifred de Cerdagne (8 novembre 1035)". *ERO*, vol. 22 (2006), pp. 63-77; BENET I CLARÀ, Albert, "Hug de Gurb, un vigatà iniciador de la família Cervelló (996-1027)". *Ausa*, vol. 10, n. 101 (1982), pp. 1-12; *IDEM*, "L'origen de les famílies Cervelló, Castellvell i Castellet". *AHAM*, n. 4 (1983), pp. 67-86; i BENITO I MONCLÚS, Pere, "Poder i societat al Maresme medieval: els Sant Vicenç (1022-1271)". Dins *L'arquitectura militar medieval. Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme*. Grup d'Història del Casal de Mataró, Mataró 2000, pp. 25-35.

¹⁰⁷ BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "La nobleza catalana y la guerra de Cerdeña. La expedición de 1354". *Hidalguía*, n. 271 (1998), pp. 737-754; *IDEM*, "Les respostes de la baixa noblesa al reclam de Pere el Cerimoniós per anar a Sardenya (1354)". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa, MUTGÉ VIVES, Josefina i SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (eds.), *La Corona catalanoaragonesa i el seu entorn mediterrani a la Baixa Edat Mitjana*. CSIC, Barcelona 2005, pp. 1-22; TURULL I RUBINAT, Max, "Respostes de nobles i cavallers de la vegueria de Cervera per a la campanya de Sardenya de 1354-1355". *MC*, n. 12 (1998), pp. 131-134.

Lentament es van obrint pas altres línies d'investigació que giren a l'entorn de l'espai nobiliari, la seva formació, els aspectes jurisdiccionals relacionats, i els efectes sobre l'organització del poblament,¹⁰⁸ però també, cada vegada més, des de l'òptica de l'estudi de la fiscalitat, de les finances i del crèdit, en especial el crèdit censal, un aspecte aquest últim que ja era present a la monografia de Serra i Vilaró sobre les baronies de Pinós i Mataplana. Partint doncs de la tasca duta a terme per deixebles (de primera o de segona generació) i col·laboradors de Manuel Sánchez Martínez, veritable impulsor d'aquesta mena d'estudis a Catalunya, especialment Jordi Morelló, Andreu Galera, Albert Martí Arau, Lluís Sales i Albert Reixach, està sent possible endinsar-se en la realitat de la fiscalitat, del mercat del crèdit i de l'impacte social d'ambdós a dominis aristocràtics com ara els comtats de Cardona i d'Empúries o la baronia de Caldes i Llagostera (o de Montcada).¹⁰⁹

Amb tot, el bagatge historiogràfic sobre la noblesa medieval catalana (i pel que aquí interessa, el relatiu a les darreries de la Plena i bona part de la Baixa Edat Mitjana),

¹⁰⁸ Vegeu a tall d'exemple els treballs de RUIZ GÓMEZ, Vicenç, "La cúpula del poder institucional laic al *castrum Terracie* (segles X-XI)". *Terme*, n. 15 (2000), pp. 30-37; SOLER I JIMÉNEZ, Joan, *La formació de la pobla de Santa Pau a redós del castell dels barons (1248-1331)*. Fundació Noguera, Barcelona 2008; i ROBLES MONTESINOS, Javier, "Guillema de Montcada, senyora de Terrassa (1300-1303), *que nunc locum habet in Terracia a domino regi ad violarium*". *Terme*, n. 23 (2008), pp. 63-82.

¹⁰⁹ BRINGUÉ I PORTELLA, Josep M., "Redelme, qüestia i llibertats camperoles al comtat de Pallars (segles XIV-XV)". *Collegats*, n. 6 (1992-1993), pp. 99-124; *IDEM*, "Comunitats, senyors i societat rural al Pallars Sobirà (segles XV-XVII)". *MCV*, n. 29:2 (1993), pp. 135-151; GALERA I PEDROSA, Andreu, "Endeutament i fiscalitat senyorial a la Catalunya del segle XV: el cas del comtat de Cardona (anys 1419-1433)". Dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (coord.), *Fiscalidad real y finanzas urbanas en la Cataluña medieval*. CSIC, Barcelona 1999, pp. 378-391; GALERA I PEDROSA, Andreu, "Endeutament censal, pressió fiscal i alçaments populars (el cas del comtat i la vall de Lord a mitjan segle XV)". Dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (coord.), *La deuda pública en la Cataluña bajomedieval*. CSIC, Barcelona 2009, pp. 309-331; MORELLÓ BAGET, Jordi, "Les universitats de la baronia de la Llacuna a la llum d'una concòrdia amb llurs creditors de l'any 1397". *Recull*, n. 10 (2007), pp. 105-118; *IDEM*, *Municipis sota la senyoria dels creditors de censals: la gestió del deute públic a la baronia de la Llacuna (segle XV)*. Fundació Noguera, Barcelona 2008; MARTÍ ARAU, Albert, "Endeutament censal i crisi financera en una vila senyorial: Castelló d'Empúries (1381-1393)". Dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (coord.), *La deuda pública...*, pp. 153-218; MARTÍ ARAU, Albert, "Governar el deute en temps de crisi: Castelló d'Empúries (1386-1421)". *AEM*, n. 40:1 (2010), pp. 129-179; SALES I FAVÀ, Lluís, "Suing in a local jurisdictional court in late medieval Catalonia. The case of Caldes de Malavella (1328-1369)". *CC*, n. 29:1 (2014), pp. 49-81; GIRONELLA I GRANÉS, Josep M., *Els molins i les salines de Castelló d'Empúries al segle XIV. La molla de cereals, el batanatge de teixits i l'obtenció de sal en una vila catalana baixmedieval*. Fundació Noguera, Barcelona 2010; *IDEM*, *Els molins empordanesos baixmedievals. Propietat, explotació i fiscalitat*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Girona 2014; REIXACH SALA, Albert, "A mercè dels creditors: l'endeutament dels senyors de Santa Pau amb ciutadans de Girona a la primera meitat del segle XIV". *APEHOC*, n. 23 (2012), pp. 133-156.

segueix sent, com a la resta de territoris de l'antiga Corona d'Aragó, bastant deficitari respecte del de la veïna Corona de Castella. Perquè tot i que sigui evident que a Catalunya la recerca en aquest camp segueix ben viva, també és cert que des de les darreries del decenni de 1990¹¹⁰ s'ha avançat molt poc en termes generals. Manca assajar l'aplicació de vies interpretatives alternatives que permetin acostar-se millor a la realitat social, cultural i política dels nobles, i entre altres coses, en una segmentació interna del grup de la que encara se'n sap molt poca cosa, com ha denunciat no fa massa Armand de Fluvià.¹¹¹

Així, s'està lluny encara de les propostes dels estudiosos de les nobleses de la Corona de Castella i del regne de Portugal, sobretot les baixmedievales, que malgrat un volum de fonts arxivístiques molt menor i unes condicions d'accés a les mateixes sensiblement pitjors que les que hi ha a Catalunya, fa temps que han aconseguit que la seva recerca gaudeixi d'una millor salut que no pas al nostre país,¹¹² on, a més, els historiadors de l'aristocràcia medieval no han sabut o no han pogut atrevir-se a incloure-hi una noblesa nord-catalana baixmedieval tant dependent dels seus vincles amb l'occitana com dels que mantenia amb la seva homòloga meridional.¹¹³ Per a un coneixedor de la història dels Cabrera, això darrer pot evocar quasi inevitablement el desequilibri existent entre el coneixement de la seva realitat catalana i el de la seva realitat siciliana des de 1392.

¹¹⁰ SESMA MUÑOZ, J. Ángel, "La nobleza bajomedieval y la formación del Estado moderno en la Corona de Aragón". Dins *La nobleza peninsular en la Edad Media. VI Congreso de Estudios Medievales*. Fundación Sánchez-Albornoz, Ávila 1999, p. 345.

¹¹¹ FLUVIÀ I ESCORSA, Armand de, "La promoció de la genealogia, l'heràldica i la nobiliària dins la història en general". *BSCEH*, n. 15 (2004), p. 44.

¹¹² Hi ha en curs de publicació un volum monogràfic de caire interdisciplinar dedicat a l'infant Pere, comte d'Empúries, primer, i de Prades, després: CONEJO DA PENA, Antoni (coord.), *L'infant Pere d'Aragó i d'Anjou: "molt graciós e savi senyor"*. Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant/Cosetània, Valls, en premsa. Agraïxo aquesta informació als Drs. Eduard Juncosa i Antoni Conejo. Al marge d'això, el lector trobarà treballs relatius als contextos castellà i portuguès en el decurs d'aquesta mateixa introducció, i, naturalment, en el dels sis capítols que la segueixen.

¹¹³ Segurament no sigui massa agoserrat concloure que, almenys en part, la incorporació d'antics territoris de llengua catalana a l'Estat francès a partir del Tractat dels Pirineus ha estat un factor determinant en el que sembla un allunyament progressiu dels historiadors de la noblesa catalana medieval del context transpirinenc. Com és lògic, la gran majoria de treballs sobre el tema, des dels estudis ja clàssics de Pierre Ponsich fins als més actuals, estan escrits per especialistes francesos i en llengua francesa. En aquest treball la majoria de referències a les famílies aristocràtiques nord-catalanes de l'Edat Mitjana, bàsicament vescomtals, es concentren a *infra*, Capítols 2, 3 i 4.

2. Metodologia, fonts i estructura de l'estudi

2.1. Consideracions prèvies, proposta i justificació

Malauradament, hi ha aspectes com l'últim dels abans esmentats que no es poden pretendre reequilibrar mitjançant aquest treball. L'arc cronològic escollit, de 1199 a 1423, és prou ampli, i conté prou temes complexos i controvertits en el context de la península ibèrica, com per a que el trànsit per la vessant siciliana del primer Cabrera comte de Modica s'hagi de veure per força limitat, sobretot pel que fa a la construcció i a la gestió del domini. Tot i això, s'ha procurat en tot moment acostar-s'hi el millor possible per evitar que el conjunt de la proposta es veiés perjudicat en excés.

Abans de descriure al detall aquesta proposta i de plantejar-ne les línies principals, convé però parar esment en un parell d'assumptes relatius a la terminologia del parentiu i del grup social. Com el lector ja haurà pogut comprovar, en benefici de la claredat expositiva s'ha renunciat en aquest treball a establir distincions terminològiques que poguessin afectar la comprensió del missatge, per bé que l'ús indiscriminat i indistint de certs termes plantegi problemes sobre la naturalesa de les realitats que aquests amaguen, i, almenys en el cas concret del que escriu, generi no pocs dilemes i incomoditats (la renúncia no inclou el títol, en el que precisament queden plasmades les meves inquietuds al respecte).¹¹⁴

Així, per tal d'agilitzar la lectura del text, termes com ara els de "família", "llinatge" o "nissaga" s'empren com a sinònims, tot i que és possible que en determinats

¹¹⁴ Donat que, malgrat ser presents en el lèxic medieval, no hi ha una correspondència entre el significat medieval i l'actual dels termes, i, fins i tot en el cas concret de "noblesa", ni tan sols la mateixa funció gramatical; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La percepción de la nobleza...". A l'entorn de la crítica a l'abús per part d'alguns medievalistes de termes com ara "casa", "dinastia" o "llinatge", entès aquest darrer com un grup estret d'unifiliació estret basat en principis de successió agnàtica, vegeu GOODY, Jack, *La evolución de la familia y el matrimonio en Europa*. Publicacions de la Universitat de València, València 2009, pp. 216-221 (primera edició anglesa de 1983); GUERREAU-JALABERT, Anita, "La Parenté dans l'Europe médiévale et moderne: à propos d'une synthèse récente". *L'Homme*, vol. 29, n. 110 (1989), p. 71; i IDEM, "El sistema de parentesco medieval: sus formas (real/espiritual) y su dependencia con respecto a la organización del espacio". Dins PASTOR DE TOGNERI, Reyna (comp.), *Relaciones de poder, de producción y de parentesco en la Edad Media y Moderna*. CSIC, Madrid 1990, pp. 102-104; BOUCHARD, Constance B., "Family structure and family consciousness among the aristocracy in the ninth to eleventh centuries". *Francia*, n. 14 (1986), p. 647; IDEM, *Strong of Body, Brave and Noble*. *Chivalry and Society in Medieval France*. Cornell University Press, Ithaca 1998, pp. 67-74; però, sobretot, CROUCH, David, "The Historian, Lineage and Heraldry 1050-1250". Dins COSS, Peter i KEEN, Maurice H. (eds.), *Heraldry, Pageantry and Social Display in Medieval England*. Boydell Press, Woodbridge 2008, pp. 20-26. També pel que fa als termes "noble" i "noblesa", vegeu les reflexions al respecte de SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, "La nobleza catalana del siglo XIV", p. 513; i BOUCHARD, Constance B., *Strong of Body*, pp. 1-2.

moments un de sol prevalgui sobre els altres. Es tracta de la paraula "família", emmarcada aquesta en una xarxa de parents o parentela més àmplia, i entesa en un sentit extens, com un conjunt flexible de parents en grau divers i variable, que manifesta uns vincles de proximitat bastant estrets i un contacte més o menys freqüent, tant verticals (entre generacions) com horitzontals (entre parents), tant agnàtics com cognàtics. D'acord amb això, el "llinatge" no designa aquí una estructura de parentiu específica ni restringida, sinó que es pot intercanviar amb "família" sense alterar per això el significat d'una frase. Tanmateix, en aquest punt és convenient precisar que el més idoni seria emprar "família" per etiquetar un grup de parentiu del tipus abans descrit, i reservar "llinatge" per a la imatge, que la mateixa família es crea, de la successió al llarg del temps en rigurosa seqüència lineal.¹¹⁵ Per raons que s'explicaran de seguida, "casa" és un dels pocs termes exclosos d'entre els relatius al parentiu.

De manera molt similar, a l'hora de designar el grup social al que pertany l'objecte d'estudi els binomis "noble-noblesa" i "aristòcrata-aristocràcia" són utilitzats indistintament. Tot i que s'ha suggerit que en el millor dels casos se'ls hauria de considerar més aviat complementaris,¹¹⁶ el cert és que els termes d'ambdós binomis remet en una mateixa idea genèrica, en una accepció igualment dèbil¹¹⁷ d'un grup de famílies reduït social, econòmic i políticament preminent respecte de les altres, i que, en vista que la seva substitució definitiva és poc recomanable, tal com va advertir Sobrequés,¹¹⁸ segueix sent preferible cercar una altra paraula que, si més no, en faciliti l'alternança d'ús.¹¹⁹

¹¹⁵ O en paraules del britànic David Crouch, "the way that family develop an image of themselves as on a track through time"; CROUCH, David, "The Historian", p. 18. A l'entorn d'aquesta mateixa diferència entre "família" i "llinatge", vegeu també MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles a la Catalunya baixmedieval: el cas dels Vescomtes de Cabrera (1199-1423)". Dins PUIG I AMAT, Neus i VIADER I CROUS, Montse (eds.), *Família a la baixa edat mitjana (s. XIII-XV). Actes del III Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (15-16 de novembre de 2012, Hostalric)*. Ajuntament d'Hostalric, Hostalric 2013, pp. 9 i 24, notes 5 i 6; així com MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La percepció de la noblesa...", nota 1.

¹¹⁶ MARTÍNEZ SOPENA, Pascual, "La aristocràcia hispànica. Castilla y León (siglos X-XIII)". *BUCEMA* [En línia], n. 2 (*hors-série*, 2008). En línia des del 22 de gener de 2009. URL: <http://cem.revues.org/index10052.html>. DOI: 10.4000/cem.10052.

¹¹⁷ Així ha qualificat la noblesa Sandro Carocci a: CAROCCI, Sandro, "Presentazione". Dins IDEM (ed.), *La nobiltà romana nel medioevo*. École française de Rome, Roma 2006, pp. 2-3. Més sobre aquesta debilitat o vaguetat del terme a MINEO, Igor E., "States, orders and social distinction". Dins GAMBERINI, Andrea i LAZZARINI, Isabella (eds.), *The Italian Renaissance State*. Cambridge University Press, Cambridge 2012, p. 334.

¹¹⁸ SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, "La noblesa catalana en el segle XIV", p. 514.

¹¹⁹ De nou sobre això: MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La percepció de la noblesa..."

Fetes aquestes precisions, el pas següent ha de consistir en tornar a l'objectiu bàsic de la present tesi doctoral, que ha estat definit al començament d'aquesta introducció com un plantejament de millora i d'ampliació del coneixement actual sobre la família vescomtal de Cabrera. Treballar sobre el passat medieval d'aquella nissaga era precisament el compromís que vaig adquirir quan l'any 2006 em va ser concedida una Beca de Recerca d'Acció Especial (BRAE) de la Universitat de Girona, en règim de cofinançament amb l'Ajuntament d'Hostalric i el Consell Comarcal de la Selva, sotmesa a la condició de fer-ho a partir dels documents conservats de l'antic arxiu privat dels Cabrera, integrat en la secció Cabrera i Bas de l'Arxiu Ducal de Medinaceli, i, amb posterioritat a l'arribada l'any 2002 de les primeres còpies dels microfilms d'aquesta secció a l'Arxiu Històric d'Hostalric, accessible en format digital a la seu d'aquest.¹²⁰

El que es vol és il·luminar les moltes zones obscures de la història de la família des de múltiples perspectives per a un període que va de 1199 a 1423. La tria d'aquest arc cronològic, que va de l'inici del govern del primer Cabrera en intitular-se comte d'Urgell i soca de la branca de comtes urgellencs de la seva família, fins a la mort del primer comte català de Modica, a Sicília, s'explica principalment per quatre raons. La primera és que aquest període de dos-cents vint-i-quatre anys resulta ser un dels més i millors documentats de tot la secció Cabrera i Bas de l'arxiu dels Medinaceli.¹²¹ La segona, que durant aquesta etapa els Cabrera toquen sostre pel que fa a les seves quotes de poder polític i jurisdiccional. La tercera, perquè és precisament en el decurs d'aquesta fase que es produeixen els més grans ajustos a nivell patrimonial. I la quarta i última és que, tot i ser cert que treballar sobre una cronologia tan àmplia comporta alguns inconvenients, entre els quals hi ha la impossibilitat pràctica d'abordar al detall totes i cadascuna de les qüestions que n'emergeixen, també ho és que s'hi ofereix una molt bona oportunitat de percebre millor continuïtats i canvis al llarg del temps.

Com que el mètode prosopogràfic, definit com una mena de biografia col·lectiva,¹²² es considera també apte per a l'estudi d'un sol grup familiar, aquest ha

¹²⁰ LLACH I PALMADA, Emma i PUIG I AMAT, Neus, "L'arxiu del Vescomtat de Cabrera i Bas, Comtat d'Osona i de Mòdica". *QS*, n. 17 (2005), pp. 190 i 205-206.

¹²¹ En qüestió de nombre de documents, només els textos relatius al vescomtat de Cabrera per al període entre els segles XII i XV sumen un total de 2.390, dels que el 78,28% estan repartits entre els segles XIII i XIV. La repartició és bastant desigual, perquè sols els documents del Tres-cents en representen un 60,84%. Vegeu *IBIDEM*, p. 202.

¹²² Si és que aquesta definició es pot considerar inclusiva. A l'entorn de la manca d'una sola definició per al terme "prosopografia", vegeu KEATS-ROHAN, Katharine S. B., "Introduction". Dins *IDEM* (ed.), *Prosopography approaches and applications: a handbook*. University of Oxford, Oxford 2007, pp. 18-24.

estat el mètode escollit per dur a terme aquest treball. La clau està en que l'estudi a emprendre no es pot limitar únicament a les relacions internes entre els seus membres, sinó que s'ha d'ampliar d'alguna manera en aquelles, sigui quina sigui la seva tipologia, establertes amb la resta de grups de parentiu i d'individus del mateix i d'altres estrats socials (generalment de rang inferior),¹²³ tant de dins com de fora de l'espai territorial en el qual la família havia quedat fixada. En aquest sentit, l'anàlisi biogràfic del col·lectiu familiar discorrerà per tres eixos principals: d'entrada, la reconstrucció de les accions dels Cabrera en terrenys com el polític, el social, l'econòmic o el militar, i, quan s'escaigui, omplir buits i replantejar situacions; les seves estratègies i tàctiques familiars de perpetuació biològica i memorística, en definitiva, les seves vies de creació, de conservació i d'expressió d'una identitat familiar pròpia; i, per últim, els mitjans i els processos de creació i de gestió d'un domini propi més o menys cohesionat, així com els diferents actors implicats, en el marc d'un canvi progressiu en les formes d'exercici del poder senyorial.

A propòsit del primer d'aquests tres eixos, val a dir que la reconstrucció, la revisió i l'aprofundiment en l'anàlisi de les accions d'una família com és la vescomtal de Cabrera són absolutament necessaris si el que es vol és millorar-ne el coneixement. I, en qualsevol cas, la recerca sobre l'aristocràcia medieval no és un mer caprici. No pel sol fet de tractar-se de l'elit social tradicional el seu estudi es pot donar per superat, doncs no només hi ha molts afers que mereixen ser rescatats; cal insistir, sobretot, en el fet que del grup social nobiliari se'n sap bastant menys d'allò que en general es pensa. Això afecta també el seu paper en l'escenari polític i la seva relació amb la monarquia, doncs és necessari poder determinar si finalment l'esquema i la periodització traçats per Santiago Sobrequés segueixen sent aplicables, o bé si s'han de matisar.

Tornant per un moment a l'antagonisme natural entre noblesa i monarquia, la relectura de Sobrequés suggereix que a partir de 1280 ja no hi hauria rebel·lions on els barons formessin grans fronts comuns contra els reis, però no pas perquè la noblesa, que caminaria vers una de servei, perdés la seva tendència a l'oposició violenta.¹²⁴ En relació amb això, no es pot negar el fet que la idea del sobirà encarnant l'Estat concorda amb la concepció, plenament vigent en el pensament dels reis d'Aragó des d'Alfons el Cast, d'una unió en la persona del monarca dels diversos territoris de la Corona, que

¹²³ Segons VERBOVEN, Koenraad, CARLIER, Myriam i DUMOLYN, Jan, "A Short Manual to the Art of Prosopography". Dins KEATS-ROHAN, Katharine S. B. (ed.), *op. cit.*, p. 40.

¹²⁴ SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 97 i 157-159.

donaria peu en un ideal d'unió territorial sota un monarca comú,¹²⁵ com tampoc es pot negar l'ambició pròpia de l'aristòcrata, que hom podria dir que n'és un tret definidor, com ho és de tota elit social. Ara bé, tal volta sigui necessari reflexionar sobre la conveniència o no de mantenir l'esmentada dualitat. Cal recordar que l'aristocràcia no era un grup homogeni; així, l'alta noblesa dels barons, a la que pertanyien els Cabrera, constituïa probablement, com a elit de grup social que era, el segment més poderós i més socialment conservador del seu. Això i la difusió de l'ètica cavalleresca fan difícil de creure que, fins i tot durant la segona meitat del segle XII i bona part del segle XIII, els seus elements no volguessin veure el sobirà al cim de l'edifici feudal. Una altra cosa és que el preferissin més o menys manipulable, o que percebessin l'ampliació del poder reial com un perjudici als seus interessos.¹²⁶ Però en això darrer no es pot dir que l'aristocràcia laica fos massa diferent dels altres estaments amb representació a Corts.¹²⁷ Tanmateix, la visió que se'n té no és ben bé aquesta última.

Pel cap baix, considerar la noblesa un bloc unitari tendent a l'oposició a la monarquia equival, d'entrada, a negligir la qüestió dels interessos i dels drets familiars (successoris, jurisdiccionals), que, juntament amb les emocions,¹²⁸ les ambicions personals, i la salut del poder reial, que normalment transitava entre diversos graus de debilitat i de fortalesa, determinaven en última instància el sentit que havien de prendre les relacions polítiques (de suport, de desafecció, d'enemistat), i que podien donar lloc tant a confrontacions com a inesperats canvis de bàndol. En segon lloc, a obviar, involuntària o voluntàriament, el fet ineludible que, mentre hi hagués un front nobiliari contrari a les polítiques monàrquiques del moment, hi hauria sempre una altra facció,

¹²⁵ MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs de, "La constitució política de la Corona d'Aragó". Dins FALCÓN PÉREZ, M. Isabel (coord.), *op. cit.*, pp. 111-113.

¹²⁶ Sobre això resulta força interessant la comparació amb el cas castellà per al segle XV, en el qual fins i tot els més grans opositors al sobirà podien veure com a beneficiós un sistema polític on no es possessin excessius límits al poder d'aquest, sempre i quan les polítiques de mercès reials els seguissin garantint la preeminència política i social; vegeu NIETO SORIA, J. Manuel, "La nobleza y el «poderío real absoluto» en la Castilla del siglo XV". *CLCHM*, vol. 25, n. 1 (2002), pp. 237-254.

¹²⁷ Sobretot si es consideren les pautes de negociació habituals desplegades pels representants dels tres braços. Vegeu-ne una breu panoràmica a SABATÉ CURULL, "Estamentos, soberanía y modelo político en la Cataluña bajomedieval". *AREM*, n. 21 (2009), pp. 254-256.

¹²⁸ Des de la perspectiva nobiliària, la incertesa, i, sobretot, la por a una reacció monàrquica extrema. Aquest darrer aspecte ha despertat darrerament molt interès de nou en els estudis sobre la Corona de Castella. Vegeu a tall d'exemple FORONDA, François, *El espanto y el miedo. Golpismo, emociones políticas y constitucionalismo en la Edad Media*. Dykinson, Madrid 2013, pp. 145-200; i VILLARROEL GONZÁLEZ, Óscar, "Imponer el miedo en la política bajomedieval castellana". *EEM*, n. 36 (2013), pp. 61-78.

per reduïda que fos, fent costat als sobirans.¹²⁹ I, en tercer lloc, a passar per alt una vegada més la manca d'homogeneïtat interna de la noblesa, les diferències en el si de la qual, de fet, acabarien provocant durant l'Interregne un intent d'elements dels seus segments inferiors de crear un quart braç a Corts, separat del braç militar i capaç per tant de representar-hi els seus interessos.¹³⁰

En relació al segon dels eixos esmentats, una família nobiliària com la dels vescomtes de Cabrera presentava tota una sèrie de trets característics que la feien reconeixible i distingible de la resta de llinatges del mateix grup. O, el que és el mateix, una identitat pròpia. En les anomenades "societats feudals" la família, i per extensió, la resta de la parentela, constituïa la cèl·lula bàsica d'actuació, de solidaritat i de protecció de l'individu, malgrat aquesta no estigués lliure de tensions internes¹³¹, més encara, malgrat no fos l'únic element en la construcció i en la consolidació de l'edifici social (per bé que en fos un d'essencial). Com assenyala Marc Bloch, d'entrada la persona formava part de la societat no per ella mateixa, sinó en qualitat de membre d'un grup familiar concret.¹³² Així, la família era la responsable de dotar d'identitat l'individu, determinant-ne d'entrada la posició i la funció que se suposava que havia d'assumir tant

¹²⁹ A l'entorn d'això últim, vegeu *IDEM*, "Servir al rey en las ligas nobiliarias: los eclesiásticos en las confederaciones políticas". *AEM*, n. 36:2 (2006), pp. 751-781.

¹³⁰ De manera similar a la representació a les Corts del regne que els petits aristòcrates aragonesos havien aconseguit l'any 1301. Vegeu SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, "El pretès «Parlament de Peralada»..."; *IDEM*, "La petita noblesa catalana..."; *IDEM*, "La noblesa catalana en el siglo XIV", pp. 517 i 524-525; ABELLA SAMITIER, Juan i LAFUENTE GÓMEZ, Mario, "La proyección parlamentaria de la baja nobleza aragonesa en el reinado de Martín I (1396-1410)". *Medievalismo*, n. 21 (2011), pp. 139-159; com també MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La percepción de la nobleza...". La temptativa catalana acabaria en res. Però el fet que es produís permet plantejar-se determinades preguntes. Per exemple, si aquest fet pot estar indicant que un dels obstacles al coneixement de la realitat social interna de la noblesa és la tendència habitual a imaginar i a presentar els nobles assistents a les convocatòries de Corts, i en general els estaments, com blocs unitaris amb una política definida, coherent i poc o gens dependent d'interessos particulars, en el marc d'un sistema polític, el de la Corona d'Aragó, caracteritzat en bona mesura pels límits que s'imposaven al poder reial i per la cerca constant de compensacions a les concessions fetes als monarques. Perquè per bé que els membres dels diversos sectors nobiliaris tinguessin molts punts en comú, el cert és que també hi havia punts de vista divergents, com precisament demostra aquell mateix intent de crear un braç a Corts separat de l'aleshores dominat per l'elit del grup nobiliari.

¹³¹ Especialment entre germans. Vegeu per exemple LELEU, Laurence, "Frères et soeurs ennemis dans la Germanie du Xe siècle". *Médiévales*, n. 54 (2008), pp. 35-52; i GONZÁLEZ ZALACAIN, Roberto J., "Las relaciones entre hermanos en la legislación de alcance territorial de la Castilla bajomedieval: de la protección al conflicto". *AEM*, n. 43:2 (2013), pp. 649-676.

¹³² BLOCH, Marc, *La sociedad feudal*, p. 153. No obstant no incloure-hi l'aristocràcia, Karl Bosl compartia també la visió de Bloch sobre la posició de l'individu en el si de la societat feudal; BOSL, Karl, *Modelli di società medievale*. Il Mulino, Bologna 1979, pp. 145-147 (edició original en alemany de 1966).

a l'interior del llinatge com en l'ordre social establert. Per molt poder personal que pogués arribar a exercir un Cabrera com ara el tantes vegades esmentat Bernat II, fins i tot el seu nom quedava lluny d'entrada d'individualitzar ningú més que un candidat a la successió dels seus progenitors, ja que, com el cognom, Bernat (*Bernardus*) formava part del patrimoni antroponímic de la seva família.¹³³

Així doncs, d'allò que s'està parlant és d'una sèrie de trets que conformaven un autèntic patrimoni identitari familiar. Tal com hi haurà ocasió de veure més endavant, la incorporació d'un cognom i la formació d'un estoc antroponímic limitat reservat als hereus mascles, fou, després de l'apropiació de títols nobiliaris i la seva transmissió als hereus, el primer d'una sèrie de subprocessos que, en el marc d'un procés encara més ampli, anirien donant forma a la identitat de la família aristocràtica de la Plena i la Baixa Edat Mitjana. En aquests caldria sumar la fixació en un espai territorial sota control propi (tot i que matisable); i l'adopció d'unes armes pròpies (és a dir, d'una heràldica familiar). A l'alçada de l'any 1199 els resultats d'aquests subprocessos es poden considerar bastant complets, tot i que òbviament seguirien sent modificables. Juntament amb altres factors, com ara les pràctiques devocionals i el patronatge de determinades institucions religioses, tots ells funcionarien alhora com a consolidadors o redefinidors i com a mitjans d'expressió legitimadora, propagandística i reivindicadora d'aquella mateixa identitat grupal.¹³⁴

En aquest sentit, el paper que l'heràldica jugava en el marc identitari familiar com a sistema simbòlic polivalent, eficaç en termes comunicatius, i versàtil a l'hora d'adaptar-se en un suport material, tal com l'ha definit recentment Torsten Hiltmann,¹³⁵ mereix almenys alguns comentaris. Se l'anomeni emblema, símbol o senyal (*signum*)

¹³³ És clar que no exclusivament. Sobre el nom en tant que part del patrimoni familiar, vegeu especialment KLAPISCH-ZUBER, Christiane, *La maison et le nom. Stratégies et rituels dans l'Italie de la Renaissance*. École des Hautes Études en Sciences Sociales, París 1990, p. 105; DUNBABIN, Jean, "What's in a name? Philip, King of France". *Speculum*, vol. 68, n. 4 (1993), p. 949; BECK, Patrice, "Anthroponymie et parenté". Dins BOURIN, Monique *et alii*, *L'anthroponymie, document de l'histoire sociale des mondes méditerranéens médiévaux. Actes du colloque international (Rome, 6-8 octobre 1994)*. École française de Rome, Roma 1996, pp. 366-372; i TOUBERT, Pierre, *Europa en su primer crecimiento. De Carlomagno al Año Mil*. Publicacions de la Universitat de València, València 2006, pp. 302-303.

¹³⁴ Vegeu sobretot *infra*, Capítol 4.

¹³⁵ HILTMANN, Torsten, "Potentialities and Limitations of Medieval Armorial as Historical Source. The Representation of Hierarchy and Princely Rank in Late Medieval Collections of Arms in France and Germany". Dins HUTHWELKER, Thorsten, PELTZER, Jörg i WEMHÖNER, Maximilian (eds.), *Princely Rank in Late Medieval Europe. Trodden Paths and Promising Avenues*. Jan Thorbecke, Ostfildern 2011, pp. 158-159.

heràldic, blasó o armes (*arma*),¹³⁶ el símbol heràldic sembla haver nascut en temps de les primeres Croades amb l'objectiu clar d'identificar i de fer reconeixible un grup de guerrers a cavall sota un mateix líder, i no únicament l'individu; avançat el segon quart del segle XII s'aniria generalitzant de manera progressiva entre les elits, començant per reis, prelats i barons, seguits de les seves esposes o filles de sobirans i d'alts nobles, difonent-se més tard entre l'aristocràcia urbana, les institucions i les confraries municipals. Fora dels escenaris bèl·lic i festiu (és a dir, el del torneig), l'heràldica seria, per tant, una expressió simbòlica del poder.¹³⁷

Al marge dels detalls descriptius dels que normalment s'ocupen els heraldistes, sigil·lògrafs i vexicòlegs (els treballs dels quals, a parer de Michel Pastoureau, han collit mala fama, provocant que molts els considerin mostres de pur antiquarisme¹³⁸), les representacions heràldiques interessen aquí pels usos potencials que hi podien veure els membres d'una família de l'alta noblesa catalana medieval, des de la manifestació del dret a la successió, normalment representada mitjançant l'adopció per part de l'hereu o de l'hereva de les armes plenes, és a dir, de l'heràldica familiar sense cap partició ni cap altre símbol (*sine aliqua mixtura*, com es fa explícit a certes disposicions testamentàries

¹³⁶ Tot i que sembla que l'ús dels dos darrers termes esmentats hauria de restringir-se al moment a partir del qual l'heràldica començà a estar ben codificada; MENÉNDEZ PIDAL DE NAVASCUÉS, Faustino, *Heràldica medieval española*, vol. 1. Instituto Salazar y Castro, Madrid 1982, p. 11.

¹³⁷ PASTOUREAU, Michel, *Les armoiries*, Brepols, Turnhout 1976; GALBREATH, Donald L., *Manuel du blason*. Spes, Lausana 1977, pp. 17-52; RIQUER I MORERA, Martí, *Heràldica catalana des de l'any 1150 al 1550*. vol. 1. Quaderns Crema, Barcelona 1983.

¹³⁸ PASTOUREAU, Michel, *Traité d'héraldique*. Picard, París 1979, p. 11. Seguint aquesta mateixa línia, Duby opinava que els estudis dels genealogistes reflectien els procediments d'una disciplina regressiva; DUBY, Georges, "Une enquête à poursuivre", p. 4. A les darreries del segle XX començà a emergir una corrent crítica entre els aleshores ja més reputats dels genealogistes i heraldistes, entre ells el gallec Eduardo Pardo de Guevara i l'hongarès Szabolcs de Vajay, que cridaven a la renovació a través de la introducció de nous enfocaments i de la interdisciplinarietat; vegeu PARDO DE GUEVARA, Eduardo, "¿Hacia una nueva ciencia genealógica? Reflexiones para una renovación en sus métodos y objetivos". *Medievalismo*, n. 2:2 (1992), pp. 171-183; així com UBERTI, Pier F. degli, "L'utilizzo di nuove fonti di carattere genealogico per una più completa storia di famiglia"; i VAJAY, Szabolcs de, "L'interdisciplinariété: le contexte interdisciplinaire de généalogie et d'héraldique en tant que sciences sociales". Ambdós darrers dins RICCI, Stefania i SIMONELLI, Fabio (eds.), *L'Identità genealogica e araldica. Fonti, metodologie, interdisciplinarietà, prospettive. Atti del XXIII Congresso internazionale di scienze genealogica e araldica. Torino, Archivio di Stato, 21-26 settembre 1998*. Ministero per i beni e le attività culturali, Roma 2000, vol. 1, pp. 257-283 i vol. 2, pp. 821-826, respectivament. Vegeu finalment una apologia i una reivindicació d'aquests camps d'estudis de part de qui avui és la seva màxima autoritat a Catalunya a: FLUVIÀ I ESCORSA, Armand de, "La promoció de la genealogia", pp. 61-66.

dels segles XIV i XV¹³⁹), fins, per exemple, a la reivindicació d'un títol (és el cas del segell de Guerau IV de Cabrera i dels drets al comtat d'Urgell, dels que es parlarà més endavant¹⁴⁰), passant per l'expressió d'una aliança matrimonial entre les famílies dels cònjuges, plasmada en la combinació en l'heràldica femenina dels emblemes del pare i de l'espòs.¹⁴¹ Així doncs, els significats de la simbologia heràldica podien ser múltiples i variar molt depenent tant del tipus suport en el que aquella es representava, com del context i de la intencionalitat. En aquest sentit, per exemple, l'adaptació de l'heràldica al suport d'una matriu sigil·logràfica significava afegir a les propietats del segell (*sigillum*), objecte icònic d'autoritat que permetia autenticar un document, una nova funcionalitat, la del símbol que expressava trets com ara el rang social, el poder i els drets d'una persona pertanyent en una família determinada,¹⁴² en suma, tot allò que es

¹³⁹ I com, de fet, Valero Molina ha assenyalat en el cas precisament dels Cabrera durant el segle XV; VALERO MOLINA, Joan, "La font gòtica de Blanes", pp. 201-202.

¹⁴⁰ Vegeu *infra*, Capítol 1. A l'entorn d'aquesta mena de reivindicacions, vegeu AILES, Adrian, "Heraldry in Medieval England: Symbols of Politics and Propaganda". Dins COSS, Peter R. i KEEN, Maurice H. (eds.), *op. cit.*, pp. 83-104.

¹⁴¹ Sense oblidar l'ús del penó senyorial en el decurs de les cerimònies de presa de possessió o el rol de la simbologia heràldica com a via d'expressió de conflictes familiars interns; vegeu *infra*, Capítol 5; i HABLLOT, Laurent, "Le lignage brisé: les armoiries comme signe des conflits familiaux au Moyen Age". Dins AURELL I CARDONA, Martí (dir.), *La parenté déchirée: luttes intrafamiliales au Moyen Âge*. Brepols, Turnhout 2010, pp. 401-410. A l'entorn de les moltes possibilitats de l'heràldica com a mitjà visual d'expressió i de propaganda de la identitat familiar en contextos diversos, vegeu a tall d'exemple: GIVEN-WILSON, Chris i CURTEIS, Alice, *The royal bastards of medieval England*. Routledge, Londres 1988, pp. 51-53; MORSEL, Joseph, *L'aristocratie médiévale*, pp. 127-128; CROUCH, David, *The Birth of Nobility*, pp. 161-162; *IDEM*, "The Historian"; HABLLOT, Laurent, "Entre pratique militaire et symbolique du pouvoir, l'écu armorié au XIIe siècle". Dins METELO DE SEIXAS, Miguel i LURDES ROSA, Maria de (dirs.), *Estudos de Heráldica Medieval*. Instituto de Estudos Medievais/Centro de Estudos Genealógicos e Heráldicos/Caminhos Romanos, Lisboa 2012, pp. 143-165; i HABLLOT, Laurent, "Aux origines de la dextre héraldique. Écu armorié et latéralisation au Moyen Age". *CCM*, vol. 56, n. 223 (2013), pp. 281-294.

¹⁴² BEDOS-REZAK, Brigitte M., "Women, Seals, and Power in Medieval France, 1150-1350". Dins ERLER, Mary i KOWALESKI, Marianne (eds.), *Women and Power in the Middle Ages*. University of Georgia Press, Athens 1988, pp. 61-64; BEDOS-REZAK, Brigitte M., "A Sign and a Concept". *TAHR*, vol. 105, n. 5 (2000), pp. 1489-1533; *IDEM*, "L'au-delà du soi. Métamorphoses sigillaires en Europe médiévale". *CCM*, vol. 49, n. 196 (2006), pp. 337-358; i *IDEM*, *When Ego Was Imago. Signs of Identity in the Middle Ages*. Brill, Leiden-Boston 2011, pp. 26-31. Sobre les propietats simbòliques del segell heràldic en el marc hispànic, vegeu MENÉNDEZ PIDAL DE NAVASCUÉS, Faustino, *op. cit.*, vol. 1, p. 11; SERRANO COLL, Marta, "Iconografía de género: los sellos de las reinas de Aragón en la Edad Media (siglos XII-XVI)". *Emblemata*, n. 12 (2006), p. 15; i *IDEM*, "Influencias artísticas europeas en la cancillería de la Corona de Aragón: algunos ejemplos de sigilografía". Dins COSMEN ALONSO, Concepción *et alii* (coords.), *El intercambio artístico entre los reinos hispanos y las cortes europeas en la baja edad media*. Universidad de León, Lleó 2009, p. 295.

pretengués plasmar en el contingut heràldic. Perquè, com afirma Brigitte Bedos-Rezak, els segells eren "active extensions of their users".¹⁴³

Per últim, el tercer eix situa el pla d'anàlisi sobre l'aspiració d'una família aristocràtica a arrelar, a fixar-se en un territori determinat a l'entorn del qual anar construïnt un domini propi al marge de drets senyorials molt concrets i dispersos en espais que en conjunt es trobaven sota altres senyors, que, a nivell territorial, fos el més coherent i el més gran possible, i aconseguir, arribat el moment, cedir-ne la propietat o la possessió als successors, perpetuant així l'esmentat vincle entre família i patrimoni. Així, en tant que senyors d'homes, dones, terres i drets rendístics de diversa mena, els titulars dels dominis principals d'una mateixa família, sobretot les de l'alta noblesa de la Plena i la Baixa Edat Mitjana, seguits de ben a prop pels seus parents en senyories secundàries, buscaven sempre procurar-se o mantenir el control sobre almenys un espai geogràfic més o menys compacte, salvant, és clar, la complexitat jurisdiccional pròpia de l'època. En aquest context, el caràcter de relacions de fidelitat i de dependència, i, en definitiva, el diàleg constant que mantenien amb els que estaven per sota d'ells, podien molt bé determinar l'èxit o el fracàs de les seves aspiracions. I això depenia en bona mesura del model escollit per a l'exercici del poder senyorial.

A parer de Max Weber, "un determinado mínimo de *voluntad* de obediencia, o sea de *interés* (externo o interno) en obedecer, es esencial en toda relación auténtica de autoridad".¹⁴⁴ El que això implica és que fins i tot el governant més autoritari necessita convèncer de la necessitat d'obeir-lo, és a dir, generar acceptació. Tanmateix, com més brutals i menys consensuats siguin els seus mètodes, més dificultats tindrà per mantenir la seva posició i el tipus de règim que encapçala o defensa, doncs cada vegada hi haurà més probabilitats que es despertin moviments de resistència més i més costosos de reprimir. En resum: un sistema de dominació basat en una coerció desmesurada no és probable que tingui una llarga vida.

Aquest raonament parteix del model proposat per l'antropòleg francès d'inspiració marxista Maurice Godelier, que considera que l'èxit i la longevitat d'un sistema de dominació depenen de les seves proporcions de coerció i de consentiment. En els sistemes més exitosos, el consentiment té un pes major que una coerció que es manté en reserva per si baixa el nivell d'acceptació. Per tal d'arribar en aquesta situació,

¹⁴³ BEDOS-REZAK, Brigitte M., *When Ego Was Imago*, p. 28.

¹⁴⁴ WEBER, Max, *Economía y sociedad. Esbozo de sociología comprensiva*, vol. 1. Fondo de Cultura Económica de México, Mèxic D.F. 1979, pp. 170-171 (primera edició en alemany de 1921-1922).

Godelier afirma que cal que la dominació "parezca un *servicio*", i per aconseguir aquest efecte es requereixen principis i representacions compartides entre dominants i dominats. De manera que és necessari generar un "consentimiento basado en el reconocimiento de los beneficios de la legitimidad y de la necesidad de ese poder".¹⁴⁵ Ara fa uns quants anys, el francès Jean-Philippe Genet, atret precisament pel model de Godelier, reclamà als medievalistes que paressin atenció als processos de creació del consentiment que es donaven en les societats feudals, així com en els seus fonaments ideològics.¹⁴⁶ La petició sembla pertinent, perquè si el règim que anomenem feudal fou capaç de sobreviure a la fi de l'Edat Mitjana això es degué a que, en general, els seus arquitectes i els seus màxims beneficiaris varen ser capaços de comprendre que calien canvis, molt particularment en aquelles regions més afectades per la crisi multifactorial d'Occident dels segles XIV i XV. En el sistema feudal, la forma d'exercir el poder hauria de dependre cada vegada menys de la violència, característica dels seus primers segles de vida, i cada vegada més d'un consentiment que, naturalment, calia estimular.

Les fórmules d'estimulació i de creació del consentiment en el marc dels dominis dels vescomtes de Cabrera es deixaran per a més endavant.¹⁴⁷ De moment, hi haurà prou amb destacar que les seves ideació i aplicació tindrien fortes repercussions en la història del territori que s'anomenà vescomtat de Cabrera, això és, en l'espai geogràfic i natural, però també humà (i, en conseqüència, social)¹⁴⁸ que el llinatge havia convertit poc a poc en el seu primer nucli senyorial estable des dels dies d'Amat de Montsoriu, i en la manera, per tant, en la que se'l va anar modelant o configurant a través del temps, tenint en compte, a més, que un territori no es modela només des de dalt, sinó que en el procés participen sempre diferents sectors i actors socials a diversos nivells.¹⁴⁹ Amb el temps,

¹⁴⁵ GODELIER, Maurice, *Lo ideal y lo material. Pensamiento, economías, sociedades*. Taurus, Madrid 1989, p. 186-195 (primera edició francesa de 1984). Vegeu una reflexió recent sobre l'obra de Godelier a: VINATEA SERRANO, Eduardo, "Maurice Godelier. Elogio y defensa de la antropología". *Papers*, vol. 97, n. 1 (2012), pp. 225-247.

¹⁴⁶ GENET, J.-Philippe, "Le problème du pouvoir dans le Moyen Âge Latin". Dins SABATÉ CURULL, Flocel i FARRÉ I VILADRICH, Joan (coords.), *El poder a l'Edat Mitjana. Reunión científica VIII Curs d'Estiu Comtat d'Urgell (Balaguer, 9, 10 i 11 de juliol de 2003)*. Pagès, Lleida 2004, pp. 24-25.

¹⁴⁷ Quant a aquestes, i en general sobre els elements dels que s'està tractant aquí, vegeu *infra*, Capítol 6.

¹⁴⁸ Perquè el paisatge natural esdevé modificat per l'acció humana i s'acaba convertint en espai d'arrelament de les seves estructures socials; NOGUÉ FONT, Joan, "Paisatge, identitat i territori". Dins *Actes del Congrés: El Paisatge, element vertebrador de la identitat empordanesa*, vol. 2. Institut d'Estudis Empordanesos, Figueres 2007, p. 722-723.

¹⁴⁹ És a dir, que cal entendre'l com un producte social; MENJOT, Denis, "La «fabrique» des territoires: quelques remarques conclusives sur les processus sociaux de territorialisation". Dins

la creació progressiva de consentiment a través dels canvis en el discurs de l'autoritat aristocràtica i en la mena de relacions que s'hi mantenien, i, en especial, la possibilitat que els naturals del territori poguessin accedir a escales de poder que tradicionalment havien estat reservades a les aristocràcies laica i eclesiàstica, contribuirien, i molt, a la consolidació d'una idea de territori més o menys compacte sota domini d'una nissaga.

Naturalment, al domini original de la nissaga vescomtal de Cabrera s'anirien incorporant altres espais senyoriais en els que, a la llarga, també s'observen pautes similars. Per altra banda, no es pot perdre de vista que en el marc general català de fragmentació jurisdiccional els Cabrera disposaven, com altres senyors forans, laics i eclesiàstics, a l'interior dels seus mateixos dominis, de drets sobre béns, persones i rendes que, en realitat, estaven fora dels límits físics teòrics de les seves terres. Tot i això, si aquí es posa un especial èmfasi en el domini territorial és perquè realment hi hagué un espai territorial en particular en el qual els Cabrera aconseguiren establir una fixació permanent, fins el punt que al segle XIII era reconeixible i reconegut veritablement com a vescomtat de Cabrera,¹⁵⁰ i al qual, cal insistir-hi, s'anirien afegint altres espais senyoriais més o menys compactes. Però, sens dubte, és en el cas del vescomtat de Cabrera en el que hom pot percebre millor el triomf de la voluntat, la perseverança, i la capacitat dels seus senyors de construir-lo i de donar-li les majors coherència i homogeneïtat possibles,¹⁵¹ un fet aquest que influeix encara avui dia en les relacions intercomarcals.¹⁵² Com és també, amb el permís de la veïna baronia de Montclús, el context que millor reflecteix la manera en la qual els canvis operats en la concepció i en l'exercici del poder afectaren les dinàmiques de cohesió veïnal i interveïnal construïdes a escala jurisdiccional durant decennis, segles fins i tot, i afavoriren

BOISSELLIER, Stéphane (ed.), *De l'espace aux territoires. La territorialité des processus sociaux et culturels au Moyen Âge. Actes de la table-ronde des 8-9 juin 2006, CESC* (Poitiers). Brepols, Turnhout 2010, p. 297.

¹⁵⁰ Com es veurà, ja hi havia uns vincles previs que havien donat una certa coherència al que després es denominaria vescomtat de Cabrera. En aquest cas sembla demostrar-se, com afirma Stéphane Boissellier, que la difusió del terme sobre la realitat territorial "n'est pas indispensable à son existence sociale"; *IDEM*, "Introduction à un programme de recherches sur la territorialité: essai de réflexion globale et éléments d'analyse". Dins *IDEM* (ed.), *op. cit.*, p. 40. En tot cas, convé assenyalar que l'aparició dels vescomtats és sempre posterior a la dels vescomtes, tal com s'explica a *infra*, Capítol 4.

¹⁵¹ Sobre això, vegeu *infra*, Capítol 5.

¹⁵² Que, en el fons, evidencien molt bé que els esdeveniments del passat medieval, en particular la manera en com s'ordena (però també en com es gestiona) el territori, "condicionen el nostre present", com tal com afirma Flocel Sabaté; SABATÉ CURULL, Flocel, *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*. Fundació Salvador Vives Casajuana/Rafael Dalmau, Barcelona 1997, p. 18.

la implicació progressiva de més i més persones en la consolidació, en el funcionament i en la defensa del territori on vivien i de les seves institucions.

2.2. Fonts primàries: procedència i tipologies

En bona mesura, això últim és conseqüència lògica de la manera en la que s'ha organitzat la recerca documental, que ha començat condicionada pel compromís de fer-la girar a l'entorn sobretot d'aquelles fonts arxivístiques accessibles a l'Arxiu Històric d'Hostalric procedents de la secció Cabrera i Bas de l'Archivo Ducal de Medinaceli, per bé que aquestes no hagin estat les úniques estudiades. El fet que la secció Cabrera i Bas sigui en part hereva de l'antic arxiu privat de la nissaga vescomtal de Cabrera, juntament amb el caràcter majoritàriament inèdit dels seus registres, converteix el seu estudi en una fantàstica oportunitat a l'hora d'aproximar-se al passat de la família.

Gràcies, sobretot, a l'interès per la conservació i la difusió del patrimoni familiar de la recentment desapareguda Victoria Eugenia Fernández de Córdoba y Fernández de Henestrosa, divuitena duquessa de Medinaceli, vehiculat a través de la creació l'any 1978 de la Fundación Casa Ducal de Medinaceli, i a la mediació del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, que vetllava per la incorporació a la seva xarxa d'arxius històrics de la documentació dels estats catalans dels Medinaceli, s'aconseguí, en primer lloc, el dipòsit de les còpies dels microfilms de les seccions corresponents a la seu de l'Arxiu-Biblioteca del Monestir de Poblet, ubicada al Palau de l'Abat, això és, a l'exterior dels murs del mateix monestir.¹⁵³ Sota el paraigua de la política d'arxius de la Generalitat s'agrupaven aleshores aquells arxius que es considerava que tenien drets històrics a l'accés en aquella documentació, entre ells el d'Hostalric, que ostentaria, en opinió de Pons i Guri, "la capitalitat (...) sobre l'idèntic territori que durarà fins al sistema demo-liberal del segle XIX quan s'extingeix el règim senyorial i les deixalles del feudalisme".¹⁵⁴ No sense dificultats, l'Ajuntament d'Hostalric obtindria al seu torn les còpies dels microfilms de la secció Cabrera i Bas, que començarien a arribar a l'Arxiu Històric (aleshores situat a l'edifici del Centre Cívic Can Llensa el 2002, i, des

¹⁵³ Segons un conveni signat el 28 de maig de 1999; COSTA I FERNÁNDEZ, Lluís, "El patrimoni català dels Medinaceli, més a l'abast". *QS*, n. 12 (2000), pp. 139-140.

¹⁵⁴ L'afirmació es basa en la centralitat administrativa de la qual ha gaudit històricament la vila d'Hostalric en el marc del vescomtat de Cabrera; PONS I GURI, Josep M., "Hostalric, capital i arxiu...", p. 10.

de fa no massa, al del mateix consistori) per, posteriorment, passar pels corresponents processos de catalogació i de digitalització.¹⁵⁵

Les fonts d'arxiu recopilades i estudiades en aquest treball, en la seva majoria inèdites, sumen un total de 3.193 documents (3.236 si es compten altres de rellevants anteriors i posteriors a la cronologia escollida). Poc més d'una cinquena part d'aquests procedeix de la secció Cabrera i Bas de l'Archivo Ducal de Medinaceli, mentre que l'aportació d'altres seccions d'aquest mateix arxiu, tot i ser molt menor en termes numèrics, inclou documents vitals per a la reconstrucció de les relacions de parentiu i de fidelitat.¹⁵⁶ Pràcticament la meitat dels documents procedeix de registres notariais produïts a les escrivanies del vescomtat de Cabrera (principalment Blanes), de la baronia de Montclús, i de Barcelona, conservats a l'Arxiu Històric Notarial d'Arenys de Mar, l'Arxiu Històric de Girona i a l'Arxiu Històric de Protocols, respectivament.¹⁵⁷ Les aportacions més petites, que novament venen compensades per la rellevància del seu

¹⁵⁵ *IBIDEM*, pp. 18-20; i LLACH I PALMADA, Emma i PUIG I AMAT, Neus, *op. cit.*, pp. 189-206.

¹⁵⁶ Les possibilitats que oferien els fons catalans de l'Archivo Ducal de Medinaceli ja van ser assenyalades pels investigadors formats en el Departament de Paleografia i Diplomàtica de la Universidad de Sevilla des de les darreries del decenni de 1970, que aprofitarien la proximitat física dels mateixos i la política aperturista de la duquesa per elaborar estudis, incloses diverses tesis doctorals, a partir de la seva documentació. Vegeu d'entrada: RAVINA MARTÍN, Manuel, "Documentos de Pallars en el Archivo Ducal de Medinaceli"; i SIMÓ RODRÍGUEZ, M. Isabel, "Aportación a la documentación condal catalana". Ambdós dins *Miscelánea de estudios dedicados al profesor Antonio Marín Ocete*, vol. 2. Universidad de Granada/Caja de Ahorros y Monte Piedad de Granada, Granada 1974, pp. 912-920 i 1011-1036, respectivament; així com *IDEM*, "Un conflicto entre Ponce Hugo IV, conde de Ampurias, y los venecianos". *HID*, n. 4 (1977), pp. 583-596; LÁZARO DE LA ESCOSURA, Pilar, "El condado de Prades: contribución al estudio de sus documentos". *HID*, n. 3 (1976), pp. 349-396; ROMERO TALLAFIGO, Manuel, "El señorío catalán de los Entenza a la luz de la documentación existente en el Archivo Ducal de Medinaceli (Sevilla). Años 1173-1324". *HD*, n. 4 (1977), pp. 515-582; *IDEM*, "Ordenanzas para la explotación de la plata en el condado de Prades y baronía de Entenza (Años 1343-1352)". *HID*, n. 6 (1979), pp. 325-340; *IDEM*, *La Cancillería de los condes de Prades y Ribagorza (1341-1414)*. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1990; *IDEM*, "Un libro del "Ius sigilli" de la cancillería itinerante del conde de las Montañas de Prades y Ribagorza. (1342-1345)". *HID*, n. 19 (1992), pp. 413-432; ÁLVAREZ MÁRQUEZ, M. Carmen, "El señorío de los Odena a través de la documentación existente en el Archivo Ducal de Medinaceli (año 990-fines del siglo XII)". *HID*, n. 5 (1978), pp. 11-112; OSTOS SALCEDO, Pilar, "Documentación del vizcondado de Vilamur en el Archivo Ducal de Medinaceli (1126-1301). Estudio diplomático y edición". *HID*, n. 8 (1981), pp. 267-384; *IDEM*, "Los notarios de los documentos de los condes de Pallars". *HID*, n. 13 (1986), pp. 111-175; i *IDEM*, "Roger de Comenge, Conde de Pallars, en el Archivo Ducal de Medinaceli (1229-1256)". *ETF*, n. 2 (1989), pp. 233-252. A l'entorn de l'impuls de l'escola sevillana de diplomàtica durant els decennis de 1970 i 1980, vegeu sobretot *IDEM*, "Notas sobre diplomática señorial catalana". *HID*, n. 20 (1993), pp. 293-296.

¹⁵⁷ A l'entorn del panorama arxivístic del fons notariais a Catalunya, vegeu especialment PAGAROLAS I SABATÉ, Laureà (coord.), *Els fons de protocols de Catalunya. Estat actual i proposta de sistematització*. Associació d'Arxivers de Catalunya, Girona 2005.

contingut, corresponen als quatre documents localitzats a la secció Noblesa de l'Archivo Histórico Nacional i a l'Arxiu Municipal de Blanes.

Taula 1 - Documentació consultada¹⁵⁸		
Arxiu	Cronologia	Nombre de documents
Arxiu de la Corona d'Aragó	1304-1398 (-1444)	283 (284)
Arxiu Capitular de Barcelona	1279-1382 (-1447)	17 (19)
Arxiu Diocesà de Girona	ca.1200-1423 (1116-1438)	357 (363)
Archivo Ducal de Medinaceli	1199-1423 (1163-1432)	700 (701)
Arxiu Episcopal de Vic	1348-1362	18
Arxiu Històric Notarial d'Arenys de Mar	1336-1423 (-1425)	717 (718)
Arxiu Històric de Girona	1363-1422	583
Archivo Histórico Nacional	1344-1423	2
Arxiu Històric de Protocols de Barcelona	1385-1423 (-1424)	293 (305)
Arxiu Municipal de Blanes	1347-1383	2
Archivo di Stato di Palermo	1397-1423 (-1424)	4 (5)
Biblioteca de Catalunya	1199-1423 (ca.1100-1424)	217 (230)
Total		3.193 (3.226)

Abans de continuar amb la relació de les fonts, val la pena posar el focus sobre un detall en particular: la dispersió de la documentació procedent de l'arxiu patrimonial de la família dels Cabrera i la seva integració en altres fons d'arxiu. Perquè en la mesura en la qual la creació, l'organització i la mobilitat geogràfica dels registres d'un arxiu d'aquestes característiques depenen directament de les decisions dels seus propietaris últims; en la mesura també en la qual en el decurs d'aquests processos té lloc una selecció de fonts considerades sensibles (el que sol incloure el trasllat o còpia de les mateixes) d'una manera més o menys regular, o sigui, la construcció d'una determinada memòria lligada sobretot als interessos patrimonials;¹⁵⁹ i, en darrer terme, considerant que l'historiador no hauria de limitar-se a analitzar el contingut d'un document, sinó que hauria de tenir molt present la manera en la qual aquest ha estat elaborat i conservat fins el moment de la seva consulta,¹⁶⁰ convé resseguir, ni que sigui a l'engròs, les traces de

¹⁵⁸ Les dates entre parèntesi amplien la cronologia abans o després dels límits marcats. El nombre de documents entre parèntesi correspon al total de la suma dels que es limiten a la cronologia de treball i els que la superen però se'n fa ús en aquest estudi.

¹⁵⁹ Ja que en aquest context família i patrimoni són inseparables, tal com recorda FERNÁNDEZ TRABAL, Josep, "Els arxius familiars i patrimonials. Problemàtica, caracterització i metodologia". *Lligall*, n. 4 (1991), p. 5. Citat també a LLACH I PALMADA, Emma i PUIG I AMAT, Neus, *op. cit.*, p. 192.

¹⁶⁰ Una bona reflexió a l'entorn de l'ús històric dels arxius, això és, el seu ús en el passat, que és el que en definitiva "explique comment et pourquoi ces documents ont été archivés et conservés à travers le temps", a: ANHEIM, Étienne i PONCET, Olivier, "Fabrique des archives, fabrique

l'itinerari que l'esmentada secció arxivística ha fet fins arribar als seus propietaris actuals, així com els de les fonts directament relacionades dipositades en institucions de titularitat pública.

Així, dels arxius suara esmentats, n'hi ha dos que es reparteixen en bona mesura els fruits de la dispersió de l'arxiu patrimonial dels Cabrera. Es tracta de la mateixa secció Cabrera i Bas, pertanyent al fons Aitona de l'Archivo Ducal de Medinaceli,¹⁶¹ així com de la secció Osuna del fons Nobleza de l'Archivo Histórico Nacional.¹⁶² El tercer és el de la ciutat de Viena, l'Österreichisches Staatsarchiv Wien, que encara no ha pogut ser visitat.

Es considera probable que ja al segle XIV l'arxiu dels vescomtes de Cabrera es guardés al castell de Montsoriu, tot i que és difícil de dir on podria haver-se trobat en un principi.¹⁶³ El gruix de la documentació relativa exclusivament a les batllies del vescomtat de Cabrera l'elaboraven els titulars de la notaria pública d'Hostalric o altres escrivans en nom seu. En ocasions, aquests escrivans rebien indicacions expresses dels mateixos Cabrera per tal que determinats documents es registressin en els llibres de cort de la batllia local,¹⁶⁴ que, malauradament, no semblen haver-se conservat.¹⁶⁵

És de suposar que la creació de l'escrivania (*scribania* o *tabellonia*) pública hostalriquenca en la qual desenvolupaven la seva activitat coincidís amb l'etapa de *notarium publicum de Hostalrico* del prevere Ferrer Bonhom, que apareix per primera vegada actuant sota aquesta denominació el dia 22 de desembre de 1262;¹⁶⁶ això tingué lloc menys de vint anys després de la fundació d'Hostalric, el que indica que la notaria pública de la vila hauria nascut en dates molt primerenques com una escrivania

de l'histoire". *RS*, n. 125 (2004), pp. 1-14. Més sobre això a: MORSEL, Joseph, "Du texte aux archives: le problème de la source". *BUCEMA* [En línia], n. 2 (*hors série*, 2008). En línia des del 28 de febrer de 2009. URL: <http://cem.revues.org/index4132.html>.

¹⁶¹ SÁNCHEZ GONZÁLEZ, Antonio, "Baronías de los Moncada en los reinos de la Corona de Aragón: fondos documentales para su estudio". *AREM*, n. 20 (2008), p. 746.

¹⁶² Tal com han advertit LLACH I PALMADA, Emma i PUIG I AMAT, Neus, *op. cit.*, p. 194.

¹⁶³ *IBIDEM*, pp. 192-193.

¹⁶⁴ Com quan el 15 d'agost de 1309 Ponç Hug V d'Empúries ordenava el veguer de Montsoriu que manés copiar un dels seus manaments *e'l libre de la cort*; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*, p. 28, nota 42.

¹⁶⁵ El més antic dels registres notariais conservats és un llibre de precaris de l'any 1435, fora per tant de la cronologia en la què es centra aquest treball. En canvi, els primers registres seriatos arrenquen l'abril de 1670. Tots ells pertanyent al fons notarial d'Hostalric de l'Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar; vegeu PONS I GURI, Josep M. i PALOU I MIQUEL, Hug, *Catàleg de l'Arxiu Històric Notarial d'Arenys de Mar*. Fundació Noguera, Barcelona 1992, p. 207.

¹⁶⁶ ADM, Cabrera i Bas, r.3247, ll.11-ll.n.70, rt.980, fot. 485.

eclesiàstica.¹⁶⁷ Més tard, aquesta mateixa notaria esdevindria la seu de la general del vescomtat de Cabrera. La fita cal situar-la en una data encara indeterminada pels volts del 1304, atès que la primera menció al *notarius publicus Hostalrici et totius vicecomitatus Caprarie* és uns dies anterior a l'1 de novembre d'aquell any.¹⁶⁸ En els darrers anys de govern del comte d'Osona, aquesta notaria elaborà trasllats de documents amb una certa regularitat destinats precisament a l'arxiu familiar, el que d'entrada en suggereix la possibilitat d'un primer gran reordenament en un moment en el qual es considerava que el conjunt de dominis de Bernat III de Cabrera mereixia la denominació única de comtat d'Osona.¹⁶⁹

Amb la compra dels dominis catalans dels comtes de Modica, els Aitona incorporaren al seu propi arxiu el vell dels Cabrera, la documentació del qual anà a parar a Barcelona en el darrer quart del segle XVI, concretament a la Casa Gralla, situada al carrer de Portaferrissa i propietat dels mateixos Aitona,¹⁷⁰ un fet aquest que motivaria un nou reordenament dels fons. Posteriorment, quan els Montcada d'Aitona entroncaren amb els Medinaceli, el seu arxiu, inclòs l'antic arxiu dels Cabrera, fou incorporat als fons generals l'Archivo Ducal de Medinaceli i traslladat després al palau que els ducs de Medinaceli tenien al Paseo del Prado, a Madrid, on, tret d'una breu interrupció, hi romangué fins que es decidí ubicar l'arxiu ducal a la seva seu de la Casa de Pilatos, a Sevilla. Actualment, la documentació que es trobava a Casa de Pilatos està dipositada a l'Hospital Tavera, a Toledo, on comparteix espai amb els fons nobiliaris de l'Histórico Nacional, que, precisament, inclou la secció Osuna, és a dir, l'arxiu dels ducs d'Osuna que l'Estat espanyol va comprar l'any 1919.¹⁷¹

Sembla que, de manera similar al cas vienès, la presència de documentació relativa als Cabrera a la secció Osuna de l'Archivo Histórico Nacional podria estar

¹⁶⁷ PONS I GURI, Josep M., "Hostalric, capital i arxiu...", p. 10.

¹⁶⁸ ADM, Cabrera i Bas, r.3139, ll.10-ll.n.66, rt.979, fot. 513. Una dualitat que no hauria estat cap raresa, atenent al cas del comtat de Pallars. Vegeu OSTOS SALCEDO, Pilar, "Los notarios...", pp. 119-120.

¹⁶⁹ Això mateix es va apuntar ja a MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*, p. 25.

¹⁷⁰ Casa que, de fet, seria la residència dels Montcada d'Aitona una vegada va haver mort el seu propietari, el lleidatà Francesc Joan Gralla, senyor de Subirats, que era sogre de Francesc de Montcada i Cardona, comte d'Aitona; vegeu MOLAS RIBALTA, Pere, *L'alta noblesa...*, p. 57.

¹⁷¹ SÁNCHEZ GONZÁLEZ, Antonio, *Documentación de la Casa de Medinaceli: El Archivo General de los Duques de Segorbe y Cardona*. Dirección de Archivos Estatales, Madrid 1990, pp. 230-231; IDEM, "Baronías de los Moncada...", pp. 745 i 748; i MONTOJO MONTOJO, Vicente, "Fondos documentales nobiliarios e investigación sobre familias". Dins CHACÓN JIMÉNEZ, Francisco i HERNÁNDEZ FRANCO, Juan (eds.), *Espacios sociales, universos familiares. La familia en la historiografía española*. Universidad de Murcia, Murcia 2007, p. 294.

relacionada amb la pèrdua del ducat de Medina de Rioseco per part dels Enríquez de Cabrera. Durant un temps, aquests últims van ser capaços de conservar el patrimoni, inclòs el comtat de Modica. Això canviaria amb l'esclat de la Guerra de Successió Espanyola. L'any 1702 l'almirall Juan Tomás Enríquez de Cabrera, que havia estat oficial del darrer dels Àustries, i que no simpatitzava precisament amb el projecte borbònic, hagué de fugir a Portugal.¹⁷² Els seus descendents romangueren a l'exili, mantenint-se sempre al costat d'aquell qui havia deixat de ser arxiduc i candidat al tron espanyol per convertir-se en l'emperador Carles VI d'Àustria. I aquesta és, de fet, la raó per la qual aparentment part del fons documental de la família hauria pogut acabar a la ciutat de Viena.¹⁷³

Mentrestant, a Espanya Felip V suprimiria el títol d'almirall de Castella, alhora que confiscava els béns als Enríquez de Cabrera, incloent-hi el ducat de Medina de Rioseco, que quedaria integrat durant anys al patrimoni reial.¹⁷⁴ Tanmateix, a despit de les anades i vingudes, la presència dels Enríquez de Cabrera entre els exiliats austriacistes a la cort imperial de Viena els suposaria, pel cap baix, la garantia del manteniment del títol de comtes de Modica¹⁷⁵ fins que la seva darrera descendent morís sense fills el 1742, quan, a més, feia ja quatre anys que el regne de les Dues Sicílies havia estat cedit per l'emperador Carles VI al duc de Parma, fill de Felip V de Borbó i futur Carles III d'Espanya.¹⁷⁶ Mentrestant, el ducat de Medina de Rioseco havia passat

¹⁷² Vegeu ALCOBERRO I PERICAY, Agustí, *L'exili austriacista (1713-1747)*, vol. 1. Fundació Noguera, Barcelona 2002, p. 88.

¹⁷³ Segons Martínez Sopena, "el Almirante Juan Pascual Enríquez de Cabrera, partidario del archiduque Carlos de Austria, se exilió a Portugal, y de allí a Viena, llevándose gran cantidad de papeles"; MARTÍNEZ SOPENA, Pascual, *El señorío de Medina de Rioseco...*, p. 13.

¹⁷⁴ LEÓN SANZ, Virginia i SÁNCHEZ BELÉN, Juan A., "Confiscación de bienes y represión borbónica en la Corona de Castilla a comienzos del siglo XVIII". *CHM*, n. 21 (1998), p. 134.

¹⁷⁵ Així com el cobrament dels deutes, a través del Consell d'Espanya de Carles VI, per l'alineament del darrer almirall de Castella del bàndol austriacista en la Guerra de Successió; LEÓN SANZ, Virginia, "Los españoles austriacistas exiliados y las medidas de Carlos VI (1713-1725)". *RHMO*, n. 10 (1991), p. 174.

¹⁷⁶ De fet, hi seguiria només com a rei de Dues Sicílies fins al seu accés al tron espanyol l'any 1759. Pel que fa a la darrera dels Enríquez de Cabrera, que responia al nom de María Enríquez de Haro, aquesta cediria l'herència siciliana a la seva cosina paterna María Teresa Álvarez de Silva y Mendoza, duquesa d'Alba, morta el 1755. En tant que duquesa d'Alba, María Teresa era aleshores descendent d'una nissaga ducal de *Grandes de España* que, com la de Medinaceli, tenia els seus orígens en un comtat, el mateix d'Alba de Tormes (Salamanca), concedit per Joan II de Castella 1439 a Fernando Álvarez de Toledo, senyor de Valdecorneja. Aquest descendia d'una família toledana d'avantpassats mossàrabs (i no bizantins, com sovint s'ha suposat). El seu fill García, besavi del "Gran Duc" que guanyaria renom a les campanyes militars de Carles V i de Felip II, es convertiria en el primer duc d'Alba en temps d'Enric IV de Castella; vegeu sobretot SALAZAR Y ACHA, Jaime de, "Orígenes históricos de un gran linaje". Dins GARCÍA PINACHO, M. del Pilar (ed.), *Los Álvarez de Toledo. Nobleza viva*. Junta de Castilla

als nés de Francisco Pimentel, comte-duc de Benavente (Zamora), darrer sumiller de corps (l'oficial més important del servei de cambra dels monarques hispànics del segle XVII) de Carles II i primer de Felip V fins a la seva mort el 1709.¹⁷⁷ Com que la besneta d'aquell, María Josefa, duquessa de Benavente, seria la darrera hereva de la família, l'herència passaria als fills del seu matrimoni amb Pedro Téllez-Girón i Pacheco, duc d'Osuna (Sevilla), i, com a tal, descendent per línia masculina d'Enric II de Castella.¹⁷⁸ D'aquí probablement que els ducs d'Osuna també disposessin de documentació relativa a la nissaga vescomtal de Cabrera.

En el marc descrit de successives i enrevessades transferències documentals, la secció Cabrera i Bas de l'arxiu dels ducs de Medinaceli ha mantingut fins avui dia una certa integritat, malgrat segurament no s'hagi lliurat de pèrdues irreparables. Així, és el lloc més adient on trobar (tot i que no l'únic) documents cabdals per a reconstruir les relacions familiars, en particula capítols matrimonials, entregues de dots i donacions esponsalícies, heretaments en vida (especialment interessants són els de Bernat II de Cabrera en favor del seu fill Ponç IV, que han tingut molt a veure en la construcció del mite del retir monàstic del primer), i, sobretot, testaments i codicils. En el cas dels últims, del total d'onze documents localitzats corresponents al període 1199-1423, nou disposen de còpia a la secció Cabrera i Bas. D'aquests hi ha uns pocs trasllats redactats en dates molt properes a les dels originals, però la majoria estan recollits en un mateix llibre, microfilmada en el rotlle 977, que en el catàleg de l'Arxiu Històric d'Hostalric figura sota el registre 2962. En aquest volum una mateixa mà va copiar, entre d'altres, els testaments dels vescomtes Guerau VI de Cabrera (1278), Beatriu de Cardona (1348) i el seu espòs Ponç IV de Cabrera (1349), i Bernat IV de Cabrera (1419), del que també

y León, Valladolid 1998, pp. 21-52; LÓPEZ DE COCA CASTAÑER, J. Enrique, "Fernando Álvarez de Toledo, capitán de la frontera de Jaén (1434-1437)". *AEM*, n. 33:2 (2003), pp. 643-666. A l'entorn de la formació del grup dels *Grandes de España*, vegeu també QUINTANILLA RASO, M. Concepción, "El engrandecimiento nobiliario en la Corona de Castilla: las claves del proceso a finales de la Edad Media". Dins *IDEM* (coord.), *Títulos, grandes del reino y grandeza en la sociedad política: sus fundamentos en la Castilla medieval*. Sílex, Madrid 2006, pp. 88-100.

¹⁷⁷ Sembla que en l'època en la que el comte-duc de Benavente fou sumiller de corps aquest càrrec havia entrat ja en decadència. Tot i això, el seu detenedor estigué present quan el darrer dels Àustries dictà testament i s'incorporà després al Consell de Regència; GÓMEZ-CENTURIÓN JIMÉNEZ, Carlos, "Al cuidado del cuerpo del Rey: Los sumilleres de corps en el siglo XVIII". *CHM*, s. n. (2003, annex 2), pp. 200-228.

¹⁷⁸ Els ducs d'Osuna eren successors i continuadors dels castellans Girón, comtes d'Urueña (Valladolid) des de 1464. Sobre això vegeu per exemple VIÑA BRITO, Ana del C., "Don Pedro Girón y los orígenes del señorío de Osuna". *HID*, n. 17 (1990), pp. 267-285. També QUINTANILLA RASO, M. Concepción, "El engrandecimiento nobiliario...", p. 95.

se'n copià el codicil (1421), en una data que hauria oscil·lat entre els darrers anys del segle XV o els primers del segle XVI, però que amb tota seguretat seria posterior a l'1 d'octubre de 1491.¹⁷⁹

Altra documentació d'aquest tipus es troba repartida entre la secció Empúries de l'arxiu dels Medinaceli (digitalitzada a l'Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries),¹⁸⁰ i els fons de l'Arxiu Capitular de Barcelona, l'Arxiu Diocesà de Girona, l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, i l'Archivio di Stato de Palerm, més en concret la col·lecció de pergamins procedents de la Biblioteca Universitaria de Palerm, que afegeix alguns documents als ja de per si escassos de la secció Cabrera i Bas sobre el comtat de Modica fins el 1423.¹⁸¹ Pel que fa a la secció Osuna de l'Histórico Nacional, el seu pes semblar ser, com ja s'ha dit, considerablement menor. Tanmateix, aquesta és la base sobre la qual reconstruir la història de la lluita de Bernat II de Cabrera per la senyoria materna d'Aguilar (de la Frontera) i la seva obtenció d'un domini propi a l'actual Extremadura mentre no es resolgués el plet per la titularitat d'Aguilar, tal com ha demostrat Emilio Cabrera Muñoz.¹⁸²

Després de l'antic arxiu dels Cabrera (o de la seva herència dispersa), l'Arxiu Diocesà de Girona és un dels que més informació ha proporcionat sobre la mateixa família, en especial a través dels abundants fons de Lletres Episcopals i de Dotacions de Beneficis. Així, sense deixar de banda afers patrimonials com ara l'alienació dels castells de Brunyola i d'Anglès a les darreries del segle XIII, els registres diocesans han permès accedir a contingut molt rellevant relatiu a relacions conjugals, naixements i defuncions, a més, com és lògic, de les diverses vies de patronatge laic d'institucions de tipus religiós. Alhora, les cartes episcopals constitueixen la font més detallada sobre la

¹⁷⁹ Quan se l'afegí al registre, el testament de Bernat IV havia estat ja objecte d'un trasllat a càrrec del notari barceloní Joan Gener. La data és l'1 d'octubre de 1491; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 273. El primer dels testaments que es copià en aquest volum, el del vescomte Guerau VI, i el de la mare de Bernat II, Leonor de Aguilar, han estat publicats a: NONÓ I RIUS, Brígida, *Mil anys d'història escrita: Maçanet de la Selva*. Taller d'Història de Maçanet de la Selva, Maçanet de la Selva 2001, doc. 20, pp. 63-65; i NONÓ I RIUS, Brígida i GIRONELLA I DELGÀ, Anna, "La presència d'una dama al claustre. Estudi i edició del testament i la inscripció funerària d'Elionor de Cabrera". *AIEG*, n. 14 (2004), pp. 457-470.

¹⁸⁰ I integrada en el fons Sogorb-Cardona, en el que troben encaix també altres seccions catalanes tan rellevants com les de Prades i de Pallars. Els documents d'aquest fons van romandre a Catalunya fins a mitjan segle XIX; vegeu SÁNCHEZ GONZÁLEZ, Antonio, *Documentación de la Casa de Medinaceli*, pp. 65-182; i ROIG SIMÓN, Marisa, "L'arxiu dels comtes d'Empúries: un origen mil·lenari". *RdG*, n. 227 (2004), pp. 70-72.

¹⁸¹ Consultats a través la pàgina web del Sistema Informatico degli Archivi di Stato. URL: http://www.archivi-sias.it/Scheda_DatoInventariale.asp?FiltroDatoInventariale=70000011.

¹⁸² Sobre l'afet d'Aguilar i l'aportació feta al respecte per Emilio Cabrera, vegeu *infra*, Capítol 2.

revolta del vescomtat de Cabrera, sobretot perquè en elles es recull la identitat dels principals líders de l'aixecament rere el breu retorn del comte d'Osona. Les altres referències documentals sobre aquest episodi són fruit de la recerca, com no podia ser d'una altra manera, en els fons de Cancelleria Reial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó,¹⁸³ als que en general s'ha recorregut per tal d'obtenir suport documental en contextos molt determinats, com per exemple la Guerra dels Dos Peres, o bé per contrastar accions que necessitaven d'una llicència reial, com ara alienacions patrimonials, o concessions que depenien únicament de la seva gràcia. En aquest sentit, s'han consultat sobretot registres pertanyents a les sèries Graciarum, Sigilli Secreti i Vendicionum. Les úniques sèries documental de l'Arxiu de la Corona d'Aragó que s'han abordat de manera sistemàtica són les dels fons de Reial Patrimoni, i, molt especialment, les de Batllia General, ja que la seva consulta és del tot imprescindible si el que es vol és estudiar l'etapa en la qual les senyories dels Cabrera van passar al domini reial després de la caiguda en desgràcia del Gran Privat.

En aquesta mateixa línia, i a manca dels aparentment desapareguts registres hostalriquencs, és la producció textual de les principals notaries públiques del territori la que garanteix les millors fonts (i, en la mesura que se n'hagin conservat suficients, les més regulars) per afinar la recerca en el marc jurisdiccional i per poder comprovar, en definitiva, com, a través de qui i en quines condicions els Cabrera exercien el seu poder a les seves senyories. Per al vescomtat de Cabrera, sobretot la seva franja marítima (la Marina de la Selva), s'ha procedit al buidatge d'un total de vint-i-nou registres del fons notarial de Blanes de l'Arxiu Històric de Girona, en la seva majoria manuals notarial i llibres de nòtules,¹⁸⁴ als que cal sumar dos més procedents del fons de Palafolls de l'Arxiu Històric Notarial d'Arenys de Mar; d'aquest darrer s'han buidat uns altres quinze volums produïts a la batllia de Montclús,¹⁸⁵ tots ells llibres de la cort del batlle, en el

¹⁸³ En aquest treball, la recerca a l'Arxiu de la Corona d'Aragó ha combinat la presencialitat amb la consulta de registres digitalitzats mitjançant el Portal de Archivos Españoles en Red (PARES). URL: <http://pares.mcu.es>.

¹⁸⁴ Corresponents a: quatre volums del notari Guillem de Pas entre 1362 i 1381; un de Jaume de Fogassot, de 1374; dotze del notari Jaume de Puig entre 1385 i 1405; tres de Joan Verdaguer de 1405 a 1411; i nou més de Joan Manresa, dels anys 1411-1425. Vegeu sobretot GRAU I PUJOL, Josep M. T., *Catàleg del fons notarial del districte de Santa Coloma de Farners*. Fundació Noguera, Barcelona 1996, pp. 141-143.

¹⁸⁵ Un del notari Pere d'Angelats, de 1304; set de Guillem Bonmacip, redactats entre 1336 i 1379; un altre del notari Francesc de Fàbrega, de 1376; un més de Bernat Xifré, dels anys 1382 i 1383; i la resta, cinc, durant l'activitat notarial de Ferrer Miquel, entre 1379 i 1430. La llista completa d'aquests registres i els de la batllia de Palafolls, a: PONS I GURI, Josep M. i PALOU I MIQUEL, Hug, *op. cit.*, pp. 35-40 i 159-160.

marc de l'extint projecte "Crédito y morosidad en la Cataluña Nororiental (siglos XIV y XV)", finançat pel Ministerio de Innovación y Ciencia i dirigit per Pere Orti.¹⁸⁶

La tipologia documental que presenten aquests registres notariais sol ser força variada, tot i que per norma els de la cort del batlle contenen una proporció molt alta d'entrades relatives als mercats crediticis local i regional.¹⁸⁷ Als llibres blanencs predominen els establiments emfitèutics, habitualment de cases o de peces de terra, autoritzats bé pels mateixos vescomtes, bé pels seus oficials, però també les entrades relacionades amb els afers fiscals i amb les finances municipals, entre les que destaquen les que evidencien els processos de negociació amb l'autoritat senyorial. Per la seva banda, els volums de la batllia de Montclús registren també un bon nombre de cartes emeses tant per Bernat II de Cabrera com per Timbor de Fenollet, pels procuradors generals i pels mateixos batlles, a més de pregons de manaments senyorials. En comparació amb això, la gran dels registres notariais consultats a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona presenten un contingut homogeni. Es tracta de cinc llibres que recullen èpoques de censals venuts per les universitats del vescomtat de Cabrera amb l'objectiu de reunir el més ràpidament possible els subsidis sol·licitats pels seus senyors.¹⁸⁸ Per la seva banda, dels registres notariais de la Cúria Fumada de l'Arxiu Episcopal de Vic s'han pogut extreure algunes dades referents, sobretot, a adquisicions de drets patrimonials a Osona uns anys abans de l'erecció del comtat.

Per últim, cal fer menció directa a dos fons arxivístics més: el de la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona, conservat a l'Arxiu Capitular de Barcelona; i l'Històric de pergamins de la Biblioteca de Catalunya, en part format per documents adquirits en el seu moment per Miret i Sans. Mentre el primer conserva pergamins de l'administració forana de Palautordera, que suposen un bon complement als registres notariais de Montclús des de l'òptica de l'estudi de la fragmentació jurisdiccional, el segon és una col·lecció bastant més heterogènia, de la que han sorgit, per exemple, la primera notícia

¹⁸⁶ Codi HAR2008-05757. Integrat en la xarxa de recerca "Arca Comunis" d'Història de la Hisenda i de la Fiscalitat Hispanes (segles XIII-XVIII). URL: <http://www.arcacomunis.uma.es>.

¹⁸⁷ A l'entorn de l'utilitat d'aquesta mena de fonts per a l'estudi del crèdit, vegeu SALES I FAVÀ, Lluís, "Los libros de la corte del baile: fuente para el estudio de las élites urbanas y sus actividades financieras en el noreste catalán (s. XIV-XV)". Dins COLLANTES DE TERÁN SÁNCHEZ, Antonio (ed.), *Fuentes para el estudio del negocio fiscal y financiero en los reinos hispánicos (siglos XIV-XVI)*. Instituto de Estudios Fiscales, Madrid 2010, pp. 249-265.

¹⁸⁸ En concret, un llibre d'èpoques del notari barceloní Bartomeu Eiximeno i quatre llibres de negocis del vescomtat de Cabrera del notari Pere Roig, redactats entre els anys 1387-1388 i 1403-1426; CASES I LOSCOS, Lluïsa, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (segles XIII-XV)*, vol. 1. Fundació Noguera, Barcelona 2001, p. 67.

de la construcció de defenses a la mateixa vila d'Hostalric, així com una de les primeres relatives als incendis de Blanes causats pels atacs genovesos. Però, sobretot, es tracta d'una font molt útil per aproximar-se a la història de les famílies de la mitjana i de la petita noblesa catalanes, com han demostrat Elvis Mallorquí i Josep Formiga per als casos dels Cartellà i dels Bedós, respectivament.¹⁸⁹

Uns pocs d'aquests documents han estat editats fa relativament pocs anys, però, com ja s'ha dit, la majoria de les fonts arxivístiques romanen inèdites.¹⁹⁰ Dels textos publicats, a més dels de caràcter cronístic (tant regis com nobiliaris), dels capítols i dels processos de Corts, dels inventaris i documents publicats per Pons i Guri (inclòs el *Cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*), del procés contra Bernat II i el comte d'Osona (del que cal segurament una edició crítica), així com de la vella edició de les cartes del període de regnat de Blanca de Navarra a Sicília, i la més recent de la documentació emesa per la cúria palermitana,¹⁹¹ interessen especialment les *Constitucions dels castells* i el *Llibre de la universitat de la vila de Blanes*.

Per una banda, perquè les *Constitucions dels castells*, redactades pel jurista Jaume de Sant Feliu l'any 1358 i conservades en dos trasllats dipositats a l'Archivo Ducal de Medinaceli i a l'Arxiu Episcopal de Vic, que en opinió del seu editor Antoni Pladevall podrien haver estat redactats en el trànsit del segle XVI al segle XVII,¹⁹² ofereix una imatge més o menys estàtica i estructurant dels dominis territorials vescomtals tal i com devien ser dos anys després de concedit el comtat d'Osona, tot detallant-ne els termes castrals i les batllies que el configuraven. Això la converteix en una font de primera categoria per establir els límits termenals del vescomtat de Cabrera, tota vegada que no es disposa de descripcions similars per a èpoques anteriors.¹⁹³ I, per

¹⁸⁹ Com han demostrat Elvis Mallorquí i Josep Formiga pels casos dels Cartellà i dels Bedós. Vegeu *supra*.

¹⁹⁰ A banda dels fons consultats directament, una petita part de la documentació utilitzada en aquest treball procedeix de les sèries notarials d'altres institucions, en concret de l'Arxiu Històric de Girona (en especial de la notaria de Caldes i Llagostera) i de l'Arxiu Municipal de Girona, a més de l'Archivo Segreto Vaticano, que han estat treballades per col·legues i alhora amics. Dec la seva coneixença i el seu contingut a l'ajuda espontània i desinteressada d'aquests últims.

¹⁹¹ STARRABBA, baró Raffaele (ed.), *Lettere e documenti relativi al vicariato della Regina Bianca in Sicilia (1411-1412)*. Società Siciliana per la Storia Patria, Palerm 1887; i SARDINA, Patrizia (ed.), *Registri di Lettere e atti (1395-1410)*. Dins *ACFUB*, vols. 11 i 12. Palerm 1995 i 1996.

¹⁹² "És probable que les còpies vigitanes fossin fetes a finals del segle XVI. Probablement a rel de la compra que els Montcada feren dels vescomtats de Cabrera i Bas el febrer de 1572"; PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, pp. 20-21.

¹⁹³ La informació que es proporciona en aquesta font és tan detallada o més que en el cas de l'itinerari del procurador general de Fadrique II Enríquez l'any 1527 editat per Pons i Guri. De

altra banda, perquè el *Llibre de la Universitat* editat per Pons i Guri no és només un simple recull d'ordinacions i de privilegis, sinó un retrat de molts aspectes de la vida, de l'entorn i dels costums dels blanencs de la Baixa Edat Mitjana i els inicis de l'Edat Moderna, i del que brollen, a més, el contingut i els codis propis del diàleg entre senyors i súbdits a les darreries del segle XIV.

Finalment, cal tenir en compte la procedència de les representacions heràldiques, algunes de les quals es troben a parets i claus de volta d'esglésies i palaus, o bé a sepulcres, però també, tal com s'ha comentat abans, en suport sigil·logràfic. El conjunt més important i útil en aquest sentit és el que formen les matrius d'empremtes de segells conservades en diplomes d'arxius i de tipus molt diversos, repartides entre les col·leccions Fèlix Domènech i Roura i del Museu Militar de Montjuïc de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, i la sèrie de segells laics de la col·lecció Ferran de Sagarra de la Biblioteca de Catalunya, i reproduïdes a començaments del segle XX a les làmines de la *Sigil·lografia catalana* de Sagarra.¹⁹⁴ No totes les matrius han arribat fins a l'actualitat. Tanmateix, les que encara es conserven en les esmentades col·leccions constitueixen autèntiques imatges en negatiu de la identitat i de l'autoritat dels Cabrera de la Plena i la Baixa Edat Mitjana.

2.3. Estructura del treball

Si el centralisme documental fa que el contingut del present treball giri sobretot a l'entorn de la documentació consultada a Hostalric, o, en el seu defecte, de la procedent de les notaries del vescomtat de Cabrera i de la baronia de Montclús, l'estructura del mateix no ve directament determinada pels tres eixos interpretatius (en altra manera, els tres eixos haurien donat peu a una distribució tripartita). Ve determinada, en primer lloc, pel convenciment que una adient manera de presentar-ne els resultats és a través d'una estructura bipartita, en la qual s'exposi, per una banda, l'anàlisi polític i social en perspectiva diacrònica, al llarg de tres capítols sencers, sense renunciar del tot a la forma narrativa, i, per una altra banda, els altres d'aspectes en els tres capítols que resten. I, en segon lloc, per la necessitat d'establir un cert equilibri

fet, l'existència d'ambdues fonts permetria a qui ho desitges estudiar els canvis operats de mitjan segle XIV a començaments del segle XVI en la composició i en l'estat intern, exclusivament, això sí, dels dominis que els Cabrera van aconseguir recuperar entre 1372 i 1386.

¹⁹⁴ SAGARRA I DE CISCAR, Ferran de, *Sigillografia catalana, inventari, descripció i estudi dels segells de Catalunya*, vols. 1 i 2. Henrich i Cia., Barcelona 1915 i 1922.

formal capaç de compensar el pes dels tres primers capítols, generat alhora per la manera en què s'han plantejat, i, és clar, per l'ampli arc cronològic de referència.

Així doncs, d'acord amb allò anteriorment exposat i amb això darrer, el contingut d'aquesta tesi doctoral es compon, com aquesta mateixa introducció, de dues parts. La primera abasta els capítols primer, segon i tercer, mentre la segona abraça els restants capítols, això és, el quart, el cinquè i el sisè. Cadascun d'aquests capítols es divideix en sis parts.

En el primer capítol, titulat "L'allunyament d'Urgell", s'analitza el procés pel qual, després de les lluites amb la monarquia que varen concloure amb la instal·lació d'una branca de la família en el comtat d'Urgell, els successors de Ponç III i de Guerau IV al vescomtat de Cabrera anirien centrant-se cada vegada més en consolidar i expandir el seu domini a terres gironines i osonenques, fins que la darrera descendent de la línia principal, la vescomtessa Marquesa, acabés maridant amb el comte Ponç Hug V d'Empúries. Alhora, s'introdueix la història de la branca col·lateral dels senyors i futurs barons de Montclús, que prengueren el relleu de Marquesa en la generació següent.

El segon reprèn el fil de l'immediatament anterior per tal de situar el lector en els orígens de la línia dels Cabrera de Montclús, descendents de Ramon I de Cabrera, i en especial l'evolució personal de Bernat II de Cabrera fins el moment en què es convertí en vescomte de Cabrera. D'aquí que el capítol dugui el títol d'"Els descendents dels senyors de Montclús". En ell se segueix la trajectòria de la família i dels seus membres, amb el propòsit de posar en primer pla figures que fins ara han quedat a l'ombra de les considerades grans, com són el vescomte Ponç IV de Cabrera o la seva mare Timbor de Fenollet, i d'esclarir els fets que precedeixen a la decapitació de Bernat II.

Atesa la cloenda del capítol segon, que tanca amb la mort del Gran Privat, el tercer, que porta per títol "De la rehabilitació a l'empresa siciliana", s'inicia amb una reflexió a l'entorn de les raons que van conduir a la pèrdua de confiança del Cerimoniós en el que fins 1364 havia estat el seu conseller més influent i al seu destí final, i com la família aconseguí refer-se de la caiguda dels seus caps visibles degut, en bona mesura, a la tenacitat de la vescomtessa mare Timbor i de la seva nora Margarida de Foix, i, posteriorment, a la desaparició del comte d'Osona. Partint d'aquest punt, s'estudien la millora de relacions amb la Corona, l'inici del procés de restitució patrimonial, i, en definitiva, l'ascens progressiu de la figura de Bernat IV de Cabrera, amb la seva capacitat de sobreviure a la derrota durant l'Interregne i de conservar així una herència que poder llegar al seu fill Bernat Joan, en la que ja s'incloïa el comtat sicilià de

Modica, i que, per tant, estaria certificant (amb permís del seu tardà matrimoni amb Cecília d'Urgell) l'allunyament de les posicions urgellenques de la línia segundogènita de descendent de Guerau IV i la seva progressiva orientació envers la Mediterrània Central.

Tancada així la primera part, la segona comença amb el capítol quart, "La família i la perpetuació del llinatge". Inicialment concebut com una actualització del treball de recerca de doctorat, presentat el 2007,¹⁹⁵ s'hi desenvolupen els abans esmentats subprocessos de creació identitària, i s'aprofunditza en aspectes tals com els orígens del títol vescomtal gironí i la seva vinculació en un territori que en un principi no constituïa un vescomtat pròpiament dit, la creació de la memòria de la família i els mitjans d'expressió de la seva identitat, les estratègies de parentiu, les disposicions testamentàries, o el patronatge religiós, incorporant en el procés referències en aquells Cabrera (en especial, aquelles) que van ingressar en institucions eclesiàstiques.

Sota el títol de "La configuració del domini vescomtal" el següent capítol, això és, el cinquè d'aquesta llista, aprofundeix en les estratègies i en els procediments de configuració i redefinició dels límits senyorials a través d'incorporacions i d'alienacions de senyories a través de diverses vies, així com del seu ordenament intern i la creació i l'evolució dels diferents espais jurisdiccionals, des de la creació d'un domini territorial més o menys compacte fins a l'obtenció d'un comtat al regne de Sicília, passant per la suma i la pèrdua de drets senyorials que, a la fi, acabarien configurant a la mort de Bernat IV de Cabrera un patrimoni d'unitats relativament coherents encara que geogràficament allunyades o molt allunyades segons els casos. En bona mesura, el text de les *Constitucions dels castells* en constitueix la referència bàsica a l'hora d'estructurar el discurs, detallar la composició del domini i la divisió interna de les senyories dels Cabrera, i, en darrer terme, comparar cronologies a través del contrast amb la documentació recollida.

Finalment, el sisè i darrer capítol, titulat "Els Cabrera i l'exercici del poder senyorial", es centra en la manera en què la família vescomtal exercia el seu poder i dialogava amb aquells respecte dels qui mantenia una o una altra posició de dominació, en el marc sobretot de les seves pròpies senyories, i de com se servia per governar d'unes estructures domèstiques i territorials integrades per diversos d'agents dotats

¹⁹⁵ Que estava fonamentalment centrat en els aspectes més genealògics, memorístics i d'estudi del parentiu; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *Els vescomtes de Cabrera (1199-1423). Proposta d'estudi d'un llinatge nobiliari català de la Baixa Edat Mitjana*. Treball de recerca de doctorat inèdit. Universitat de Girona, Girona 2007.

d'atribucions més o menys específiques. La intenció no és limitar-se a estudiar aquestes estructures, sinó la manera en què funcionaven, i, molt particularment, aquella en la que reflectien el llarg procés de canvi de les concepcions sobre l'exercici del poder senyorial que havia de repercutir en intents de crear consentiment o d'ampliar-ne el ja existent. En bona mesura, doncs, aquest últim capítol vol ser una adaptació al conjunt de la tesi del contingut, actualitzat, esmenat i ampliat, del treball resultat de l'obtenció de la V Beca de Recerca de La Selva (2011), publicat l'any 2012 amb el títol *El poder feudal, els seus agents i el territori. El vescomtat de Cabrera (1199-1423)*.

A continuació s'exposen les conclusions generals del treball i es presenten els Annexos 1 i 2. A excepció de la Taula 1 que acompanya aquesta mateixa introducció, en els dos annexos el lector trobarà les taules i les figures (imatges, arbres genealògics i mapes) referenciades entre parèntesis. Completa el volum el corresponent llistat bibliogràfic de les obres i dels estudis, sense excloure'n ponències ni comunicacions no editades o en procés d'edició, que han estat realment consultats per a l'elaboració d'aquest estudi.

Per acabar, hi ha dos aspectes que requereixen d'una breu justificació. L'un és que en la present introducció, com en les pàgines que la segueixen, s'ha decidit mantenir els noms de les persones en la llengua del seu país d'origen, excepte en els casos dels monarques, els infants i els papes, dels que sí es catalanitza el nom. Així, es parla del comte Enrique de Trastámara mentre aquest no és rei, i no pas d'Enric de Trastàmara; en canvi, a partir de la seva entronització ja esdevé Enric II de Castella. Amb això només es pretén mantenir la coherència de qui pretén conservar els noms en català dels individus catalans, sigui quini sigui la llengua en la que s'expressa. L'altre, que enlloc de la numeració catalana dels reis de la Corona d'Aragó, s'ha escollit seguir la numeració aragonesa, ja que el títol que es prioritza en la documentació és el reial. En aquesta mateixa línia, s'utilitza sovint l'expressió "reis d'Aragó de la dinastia de Barcelona" a l'hora de conciliar l'origen familiar i la identitat linagística amb el títol principal dels monarques anteriors a Ferran el d'Antequera.

PRIMERA PART

CAPÍTOL 1

L'ALLUNYAMENT D'URGELL (1199-1328)

Avançat el segle XII la frontera sud catalana romania estancada a l'Ebre. El primer rei d'Aragó de la dinastia comtal de Barcelona aprofitaria el moment per intentar imposar la pau reial, i, així, reforçar la seva autoritat.¹⁹⁶ Quant als comtes d'Urgell, la conquesta de Lleida el 1150 en tallava definitivament l'expansió territorial, mentre el vassallatge als reis d'Aragó ratificava la seva subordinació política. Les tradicionals debilitats d'aquell llinatge urgellenc sovint dit "dels Ermengols", caracteritzat sobretot per governs breus i llargues minories d'edat, alimentaven les ambicions de la resta de l'aristocràcia del seu comtat. Alhora, obligaven les seves víctimes a convertir el comtat en una porta de sortida vers els països veïns, on la frontera seguia sent relativament mòbil, i on es continuaven presentant oportunitats de prosperar al servei d'altres reis, com ara els de Castella o bé els de Lleó.¹⁹⁷

Fou en aquest entorn en el que va créixer aquell qui hauria de ser el vescomte Guerau IV de Cabrera. Com s'ha dit abans, els seus avantpassats s'havien instal·lat al comtat d'Urgell quan encara eren vescomtes de Girona. En efecte, entrada la dècada de 1060 Ponç I Guerau de Girona hi havia trobat, a través del seu matrimoni amb Ledgarda de Tost, una suculenta herència creada pel mateix pare d'aquesta, Arnau Mir de Tost.¹⁹⁸ La situació d'aleshores guardava certs paral·lelismes amb la de les dècades finals del segle XII. L'avenç territorial barceloní havia quedat limitat a les línies del Gaià i del Francolí, i el comte Ramon Berenguer I tenia feina a sotmetre els aristòcrates que

¹⁹⁶ Via la instrumentalització reial de la Pau i Treva; BISSON, Thomas N., "La pau organitzada a la França meridional i a Catalunya (vers 1140-1233)". Dins *IDEM, L'impuls de Catalunya*, pp. 102-103 (article publicat originalment en anglès el 1977); *IDEM*, "Prelude to Power: Kingship and Constitution in the Realms of Aragon, 1175-1250". Dins BURNS, Robert I. (ed.), *The Worlds of Alfonso the Learned and James the Conqueror. Intellect and Force in the Middle Ages*. Princeton University Press, Princeton 1985, pp. 23-27; GONZALVO I BOU, Gener (ed.), *Les Constitucions de Pau i Treva: segles XI-XII*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1994, pp. xxiv-xxviii; i GONZALVO I BOU, Gener, "El comtat d'Urgell i la Pau i Treva". Dins BERTRAN I ROIGÉ, Prim *et alii*, *op. cit.*, p. 76. Aquesta es reflectí en diverses iniciatives, entre les més rellevants les de tipus fiscal. És el cas del *bovatge*, un intent no reeixit d'establir un impost general per a tota Catalunya. Vegeu SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*. Eumo, Vic 1995, pp. 33-35; i, sobretot, ORTI GOST, Pere, "La primera articulació del Estado feudal...", pp. 968-978.

¹⁹⁷ Vegeu un bon resum de la situació dels comtes d'Urgell en aquesta època a l'edició de BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "La dinastia condal de Urgel, desde los orígenes hasta su unión a la Corona". Ponència presentada a la seu del Real Cuerpo de la Nobleza de Cataluña, Barcelona, 8 d'abril de 1997, pp. 11-13. També a SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els barons...*, pp. 41-47.

¹⁹⁸ SABATÉ I CURULL, Flocel, "Organització...", pp. 34-35.

havien donat suport a la revolta de Mir Geribert;¹⁹⁹ per la seva banda, malgrat ser governat per uns comtes sotmesos a tuteles seguides de governs curts farcits d'absències, o potser precisament per això mateix, l'Urgell atreia els que cercaven el botí de les campanyes contra els musulmans. Allà uns quants hi trobaven bones oportunitats tant d'adquirir títols i patrimoni com d'imposar als comtes els seus interessos.²⁰⁰

L'atracció que el comtat d'Urgell exercí sobre els ancestres de Guerau IV féu que aquells s'hi instal·lessin i hi prosperessin. El mateix pare de Guerau IV, el vescomte Ponç III de Cabrera i d'Àger, prosperaria encara més en prendre per esposa en segones núpcies Marquesa, filla del comte Ermengol VII d'Urgell i vídua potser del senescal comtal Gombau de Ribelles.²⁰¹ En el futur, el seu hereu podria reivindicar els seus drets a la successió del comtat. No obstant això, d'entrada res no semblava prefigurar que Ponç III anés a entrar en conflicte amb els seus senyors, molt menys encara que el seu successor en seguís l'estela, com de fet ocorregué, obrint així una etapa en la història dels vescomtes de Cabrera (una de més de dos segles) marcada per unes intenses, sovint difícils, relacions amb els reis d'Aragó.

¹⁹⁹ SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els grans comtes de Barcelona*. Vicens-Vives, Barcelona 1970, pp. 57-73 i 75-76; BONNASSIE, Pierre, *Catalunya mil anys enrera*, vol. 2, pp. 86-87, 141-162 i 184-193; SABATÉ CURULL, Flocel, "Organització...", pp. 23-24; KOSTO, Adam J., *Making Agreements in Medieval Catalonia. Power, Order and the Written World, 1000-1200*. Cambridge University Press, Cambridge 2001, pp. 74-77; i BISSON, Thomas N., *The Crisis of the Twelfth Century*, pp. 57-58.

²⁰⁰ BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "La dinastia condal de Urgel", p. 11; SABATÉ CURULL, Flocel, "Organització...", pp. 23-24.

²⁰¹ La documentació mostra clarament una Marquesa (habitualment anomenada *na Marchesa* o *za Marchesa*) casada el 1164 amb Gombau de Ribelles. Sembla haver-hi acord sobre el fet que aquesta hauria contret matrimoni amb Ponç III de Cabrera entre les dècades de 1170 i 1180. Però tot i que Gombau hauria mort l'any 1179, hom tendeix a identificar la seva esposa amb una suposada germana de Ponç III, enlloc de amb la seva muller, basant-se en l'existència d'una germana homònima d'un tal Ponç de Balaguer. A l'entorn del debat sobre la data de casament amb Ponç III, vegeu VILLANUEVA, Jaime, *Memorias cronológicas de los condes de Urgel* (edició a cura d'Eduardo Corredera Gutiérrez; Ajuntament de Balaguer, Balaguer 1976, p. 186 i doc. 26, p. 329); CORREDERA GUTIÉRREZ, Eduardo, *op. cit.*, p. 104, nota 23; DIEGO MONFAR Y SORS, *op. cit.*, vol. 9, p. 420; FRANK, István, *op. cit.*, pp. 253-254, nota 7; i PIROT, François, *op. cit.*, p. 122, nota 56. Quant a la inversemblant correspondència entre Ponç de Balaguer i Ponç III de Cabrera, vegeu MIRET I SANS, Joaquim, *Les cases de templers i hospitalers en Catalunya. Aplech de noves y documents històrics*. Casa Provincial de Caritat, Barcelona 1910, p. 102, nota 3; CATALÀ ROCA, Pere i TORT-MARTORELL, Xavier, "Castell de Ribelles". Dins CATALÀ ROCA, Pere *et alii*, *Els Castells Catalans*, vol. 6:1. Rafael Dalmau, Barcelona 1979, p. 498; i BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "Per a un diplomatarí d'Ermengol VII: els ordes militars al Comtat d'Urgell". *Ilerda*, n. 45 (1984), p. 152.

1.1. Els precedents: els temps de la nova Pau i Treva

En els primers temps de Ponç III de Cabrera, les relacions amb el rei Alfons II el Cast semblen haver estat prou bones com per a que el vescomte s'avingués no només a donar-li suport en les constitucions de Pau i Treva aprovades a Fondarella l'any 1173,²⁰² sinó també, suposant que les dades aportades pel cronista Pere Tomic siguin veraces, a acompanyar-lo al setge de la ciutat de Toulouse l'any 1175 i combatre així el comte Ramon V de Tolosa, gran rival del rei d'Aragó en la lluita per la Provença.²⁰³ Altres gestos evidencien el seu grau de proximitat a la Corona. El 6 d'abril de 1177, féu una donació *post mortem* de la torre d'Ores i de 1.000 morabetins sobre les rendes de Castelló de Farfanya a Santa Maria de Poblet. Aquest monestir cistercenc fundat pel comte Ramon Berenguer IV el 1151 esdevindria el cenotafi familiar dels reis d'Aragó per designi d'Alfons el Cast, en detriment del fins aleshores panteó dels comtes de Barcelona, Santa Maria de Ripoll.²⁰⁴ Ponç III de Cabrera prometria a l'abat Hugó que si no ingressava monjo a Poblet quan li arribés la vellesa, s'hi faria enterrar.²⁰⁵ Aquell mateix any de 1177 serviria també Alfons el Cast, així com al comte d'Urgell, en ajuda d'Alfons VIII de Castella en la presa de Conca als musulmans.²⁰⁶

És molt probable que la seva proximitat al rei d'Aragó es degués en gran part a l'ineludible fet que l'esposa de Ponç III de Cabrera, la vescomtessa Marquesa, de qui el cavaller i trobador ripollès Ponç de la Guàrdia deia que era dama de *bel cors (...) gai e cortés*, fos alhora de llinatge o *de lin reial*²⁰⁷ en tant que filla de la comtessa Dolça de

²⁰² GONZALVO I BOU, Gener, (ed.), *op. cit.*, doc. 15, p. 82.

²⁰³ PERE TOMIC *Històries e Conquestes del Realme d'Aragó e Principat de Catalunya*, cap. 36 (edició a cura de Joan Iborra Gastaldo; Afers, Catarroja, 2009, pp. 227-228). Es tracta d'una dada a verificar, doncs a l'estudi que el pare Agustí Altisent féu d'aquella expedició no hi ha constància que hi participés; vegeu ALTISENT I ALTISENT, Agustí, "À propos de l'expédition d'Alphonse le Chaste à Toulouse en 1175". *AM*, vol. 79, n. 84 (1968), pp. 429-436. Sobre les pugnes del Cast amb els comtes de Tolosa, vegeu MACÉ, Laurent, *Les comtes de Toulouse et leur entourage. Rivalités, alliances et jeux de pouvoir, XIIe-XIIIe siècles*. Privat, Tolosa de Llenguadoc 2003, pp. 30-32.

²⁰⁴ ALTISENT I ALTISENT, Agustí, *Història de Poblet*. Abadia de Poblet, Poblet 1974, pp. 25-34 i 75-76; i GONZALVO I BOU, Gener, *Poblet, panteó reial*. Rafael Dalmau, Barcelona 2001, pp. 11-13.

²⁰⁵ (...) *si in aliqua reli[gi]one antequam discedam a seculo venire vellem, Populetum veniam per religionem (...) si forte in vita non venero, dono et concedo meum corpus ad sepeliendum in monasterio Sancte Marie de Populeto*; ALTISENT I ALTISENT, Agustí (ed.), *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, vol. 1. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1993, doc. 584, p. 427.

²⁰⁶ FERNÁNDEZ-XESTA Y VÁZQUEZ, Ernesto, "Relaciones familiares...", p. 20. Sobre la participació dels súbdits del rei d'Aragó a la campanya de Conca, vegeu VENTURA I SUBIRATS, Jordi, *Alfons el Cast. El primer comte-rei*. Aedos, Barcelona 1961, pp. 179-182.

²⁰⁷ Ponç de la Guàrdia, que fou assidu de la cort d'Alfons el Cast entre 1177 i 1188, assenyalava a la seva cançó *Mandat m'es...* l'ascendència reial de Marquesa; FRANK, István, *op. cit.*, pp.

Foix, besnéta del Cid, neboda de Ramon Berenguer IV de Barcelona, i, per tant, cosina germana precisament d'Alfons el Cast.²⁰⁸ De la mateixa manera, la proximitat del vescomte Ponç III a la persona d'Ermengol VII d'Urgell no podia ser menor, ja que no només era aquest darrer pare de Marquesa, sinó que Ponç III era també renebot d'Arsenda d'Àger, esposa d'Ermengol VI i mare del mateix Ermengol VII,²⁰⁹ i descendent alhora (probablement nét) d'un germà d'Arsenda, el vescomte Ponç II Guerau de Girona. Els seus lligams amb l'aleshores comte d'Urgell, inclosos els d'aquest enrevesat parentiu, l'haurien impulsat segurament a acompanyar-lo als dominis de Ferran II de Lleó, de qui Ermengol VII era alhora vassall i oficial, i que mantenia constants enfrontaments amb el seu nebot el rei Alfons VIII de Castella.²¹⁰ Aquest viatge podria explicar perfectament la misteriosa captura de Ponç III a Castella el 1184, produïda justament l'any que Ermengol VII moria a la tornada d'una ràzzia contra el regne musulmà de València. Se sospitava que el comte havia estat assassinat per enemics castellans.²¹¹ El vescomte de Cabrera i d'Àger fou finalment alliberat gràcies a les gestions d'Alfons el Cast, a qui juraria fidelitat i prestaria homenatge a la ciutat de

247-273 i doc. 6, pp. 301-303, vv. 39-40. No seria l'únic en dedicar-li cançons, doncs el també trobador Peire Vidal deia del mateix Alfons que lloava públicament la seva cosina *midons de Cabreira*; MILÀ I FONTANALS, Manuel, *De los trovadores en España*. Joaquín Verdaguer, Barcelona 1861, p. 107.

²⁰⁸ BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "Donacions de la comtessa Dolça d'Urgell als ordes religiosos (1184-1210)". *AST*, ns. 49-50 (1976-1977), p. 41; i *IDEM*, "Dolça, comtessa d'Urgell, i els orígens del monestir de les franqueses". *Urgellia*, vol. 1 (1978), p. 291.

²⁰⁹ SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 27.

²¹⁰ MARTÍN RODRÍGUEZ José-L., "El conde Armengol VII de Urgel en el reino de León". Dins SABATÉ CURULL, Flocel i FARRÉ I VILADRICH, Joan (coords.), *El Comtat d'Urgell a la Península Ibèrica. Reunió Científica II Curs d'Estiu Comtat d'Urgell (Balaguer, 7, 8 i 9 de juliol de 1997)*. Pagès, Lleida 2002, pp. 15-31; CALDERÓN MEDINA, Inés, *Cum magnatibus regni mei. La nobleza y la monarquía leonesas durante los reinados de Fernando II y Alfonso IX (1157-1230)*. CSIC, Madrid 2011, pp. 175-177. Sobre les tensions entre Castella i Lleó a la mort d'Alfons VII l'Emperador, vegeu especialment GONZÁLEZ GONZÁLEZ, Julio, *El reino de Castilla en la época de Alfonso VIII*, vol. 1. CSIC, Madrid 1960, pp 679-699.

²¹¹ En contra de l'opinió de Fernández-Xesta, per a qui hauria caigut en una emboscada sarraïna; vegeu FERNÁNDEZ-XESTA Y VÁZQUEZ, Ernesto, "Relaciones familiares...", p. 19. Zurita afirmava que la mort del comte d'Urgell tingué lloc prop de Requena l'11 d'agost de 1184, y *en anal muy antiguo se escribe que fue muerto por cristianos y no infieles, y lo mismo afirma el autor antiguo de las cosas de Aragón*; ZURITA, Jerónimo, *Anales de la Corona de Aragón*, llib. 2, cap. 40 (edició a cura de CANELLAS LÓPEZ, Ángel, vol. 1, Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1967, p. 285). De fet, el text de la *Gesta Comitum Barcinonensium* assenyala que l'ocieren cristians a València; vegeu: *Gestes dels Comtes de Barcelona i Reis d'Aragó* (edició a cura d'Stefano M. Cingolani; Publicacions de la Universitat de València, València 2008 p. 112). Tant Monfar com el pare Villanueva es feren ressò d'aquell rumor; DIEGO MONFAR Y SORS, Dídac, *op. cit.*, vol. 9, p. 459; i VILLANUEVA, Jaime, *Memorias cronológicas...* (pp. 189-190). Per obtenir una panoràmica completa de les teories al voltant de la mort d'Ermengol VII, vegeu VENTURA I SUBIRATS, Jordi, *op. cit.*, pp. 225-228; i CORREdera GUTIÉRREZ, Eduardo, *op. cit.*, pp. 107-109.

Lleida pels castells d'Artesa, Montmagastre, Castelló de Farfanya, Torcafelló, Camporells i Hostalric l'abril de 1186.²¹² Mentrestant, la comtessa Dolça assumia el seu paper com a tutora del seu fill Ermengol VIII.²¹³

La tutela de Dolça de Foix durà gairebé tres anys, temps durant el qual sembla haver comptat si més no amb el recolzament públic de la seva filla Marquesa, casada ja aleshores amb Ponç III de Cabrera.²¹⁴ Arribat el 1187, Ermengol VIII d'Urgell i la seva esposa Elvira²¹⁵ assumiren ja plenament el seu rol comtal. A començaments d'aquell any, el comte era a Valladolid, fins on el vescomte de Cabrera es desplaçaria el mes de febrer amb el clar objectiu de jurar-li fidelitat.²¹⁶ Tanmateix, alguna cosa no devia anar massa bé entre cunyats per a que, després d'alliberat el vescomte de l'empresonament a Castella, el Cast s'hagués reservat la possibilitat de donar-li suport en cas que entrés en guerra amb el comte. Segons Sobrequés, tot començà amb una disputa sobre les potestats d'Os de Balaguer i d'Àger.²¹⁷ En tot cas, l'origen de les tensions entre Ermengol VIII i Ponç III està encara per determinar. El 19 de maig d'aquell mateix 1187 el comte d'Urgell fou capaç de forçar el seu cunyat a signar i prometre respectar les constitucions de Pau i Treva d'Agramunt, instigades per Berenguer de Vilademuls, arquebisbe de Tarragona, i dirigides a permetre que el comtat d'Urgell es convertís en territori sota la protecció especial del seu comte, com Alfons II d'Aragó havia ja intentat fer amb tota Catalunya.²¹⁸ Però per alguna raó, i sense que encara a dia d'avui sigui

²¹² MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica...*; SÁNCHEZ CASABÓN, Ana I. (ed.), *Alfonso II Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza. Documentos (1162-1196)*. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1995, doc. 423, p. 561; VENTURA I SUBIRATS, Jordi, *op. cit.*, p. 228.

²¹³ Preneu per exemple els documents que relacionen Dolça amb els ordes religiosos l'any 1185. En tots els casos, l'ordre dels noms és primer el de *Dulcia, Dei gracia Urgellensis comitissa*, seguida immediatament del seu fill, el que sens dubta indica que encara aleshores Dolça controlava els afers comtals, com segons Prim Bertran ja hauria fet durant les freqüents absències d'Ermengol VII; BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "Donacions de la comtessa Dolça d'Urgell...", p. 41 i docs. 1-3, pp. 46-49 (5 de maig i 11 de novembre de 1185).

²¹⁴ *IBIDEM*, docs. 1-4, pp. 6-10 (13 de maig i 14 de novembre de 1185, i 15 de maig de 1186). També *IDEM*, "Dolça, comtessa d'Urgell", doc. 1, pp. 295-296.

²¹⁵ La família de procedència d'Elvira no està clara. La teoria més acceptada entre els investigadors de llengua castellana és la que la identifica amb la dama galaicocastellana Elvira Núñez de Lara; CALDERÓN MEDINA, Inés, *Cum magnatibus regni mei*, pp. 177-178. A Catalunya, Sobrequés l'anomena simplement "Elvira de Subirats"; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 47.

²¹⁶ VILLANUEVA ASTENGO, fra Jaime, *Memorias...* (p. 192).

²¹⁷ Suposadament "heretada dels pares"; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 66.

²¹⁸ BISSON, Thomas N., "L'arrencada de Catalunya", p. 40; i *IDEM*, *The Crisis of the Twelfth Century*, pp. 507-509.

possible establir qui va decidir transgredir primer la pau comtal ni per què, aviat esclatà la guerra entre el comte d'Urgell i el vescomte de Cabrera i d'Àger.

La pau comtal d'Agramunt demostra, com ha apuntat Gener Gonzalvo, que lluny d'haver estat un personatge irrellevant en la història dels comtes d'Urgell,²¹⁹ Ermengol VIII fou un comte decidit que intentà tornar a enfortir el poder comtal en front de la resta de l'aristocràcia urgellenca, mostrant fins i tot intencions d'escapar a la influència (quan no a la interferència directa) de la Corona, com per exemple emetent moneda pròpia.²²⁰ Tanmateix, l'absència de barons de la talla d'Arnau de Castellbò, continuador d'una tradició familiar de conflictes amb els bisbes d'Urgell pel control de possessions a l'Urgell i a les valls d'Andorra que es remuntava a mitjan segle XII,²²¹ restava legitimitat i força a les constitucions de 1187, i, en qualsevol cas, aquestes no serviren Ermengol VIII per impedir el conflicte amb el seu cunyat. De fet, Alfons el Cast es lamentava que en la *gerra ista quam Ermengol VIII habet contra Poncium de Capraria*, el comte podria haver comptat perfectament amb l'ajuda dels homes de Lleida i de 40 cavallers del regne d'Aragó durant els mesos de juny i juliol de 1188.²²² La incapacitat d'Ermengol VIII per fer front a Ponç III de manera eficaç mogué definitivament el rei d'Aragó a intervenir, comminant el vescomte de Cabrera a entregar-li la potestat dels castells que tenia en nom seu, i a alliberar dos homes que mantenia retinguts, a saber: Arbert de Castellvell, a qui la llegenda atribueix la captura del seu cunyat Guillem Ramon de Montcada sis anys més tard, i Guillem de Cervelló. En no obtenir cap resposta, Alfons el Cast reaccionà amb una cavalcada (*cavalcate domini regis*) que suposà el saqueig dels dominis vescomtals i forçà Ponç III a negociar unes treves (*carta treguarum*) no conservades, però que sens dubte serien posades per escrit a finals de 1188 o bé a començaments de 1189.²²³

²¹⁹ Aquesta era l'opinió de BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "La dinastia condal de Urgel", p. 13.

²²⁰ GONZALVO I BOU, Gener, "El comtat d'Urgell i la Pau i Treva", pp. 85-86.

²²¹ Vegeu sobretot BAUDON DE MONY, Charles, "Origines historiques de la question d'Andorre". *BEC*, vol. 46, n. 1 (1885), p. 101; MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica...*, pp. 142-146; VENTURA I SUBIRATS, Jordi, *Alfons el Cast*, pp. 228-229; BISSON, Thomas N., "The war of the two Arnau: a Memorial of the Broken Peace in Cerdanya (1188)". Dins *Miscel·lània en homenatge al pare Agustí Altisent*. Diputació de Tarragona, Tarragona 1991, p. 98; i BARAUT I OBIOLS, Cebrià, "L'evolució política de la senyoria d'Andorra des dels orígens fins als Pariatges (segles IX-XIII)". *Urgellia*, vol. 11 (1992-1993), pp. 260-274. També SMITH, Damian J., *Innocent III and the Crown of Aragon: The Limits of Papal Authority*. Ashgate, Aldershot 2004, pp. 185-186.

²²² SÁNCHEZ CASABÓN, Ana I. (ed.), *op. cit.*, doc. 481, pp. 640-641.

²²³ Els homes del rei llençaren un dilluns de març de 1189 una cavalcada en la qual *uenirent ad depopulandam et dissipandam ubique totam terram Poncii de Capraria*; CHESÉ LAPENÑA, Ramon (ed.), *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger fins 1198*, vol. 2. Fundació Noguera,

A les treves no seguí cap pau duradora, sinó un breu període durant el qual els adversaris intentaren reforçar-se cercant aliances. Així, el 18 de gener de 1190 Ponç III de Cabrera establí un acord d'ajuda mútua amb Arnau de Castellbò,²²⁴ a qui el comte Ermengol VIII i el bisbe d'Urgell reconeixien les seves senyories andorranes, però demanant-li a canvi l'entrega de la potestat de Castellbò a l'autoritat comtal.²²⁵ Per la seva banda, en vista de l'augment del nombre d'aristòcrates decidits a discutir, violentament si s'esqueia, el projecte de pau comtal, Ermengol VIII trobà en Alfons el Cast el seu aliat natural. Aquest darrer venia de cedir a les demandes dels barons, decidits a subscriure la Pau i Treva de Girona de 1188 només si aquesta se cenyia al text dels *Usatges* i se'ls mantenien certs privilegis,²²⁶ el que sens dubte significava un retrocés en el projecte d'enfortiment del poder reial.

Tot plegat desembocà en una represa de les operacions militars. L'única notícia que se'n té al respecte correspon a uns versos de Guillem de Berguedà, en els quals aquest recriminava al Cast que les seves forces possessin setge a Marquesa, esposa de Ponç III, assegurant-li que el seu pare no ho hauria aprovat mai: *Reis, si fos vius lo procsoms, vostre paire,/ non fera pas per mil marcs de deniers:/ la Marquesa far fondejar ni traire/ aissi cum faitz vos ab vostres archiers*. El trobador prosseguia demanant ajuda alhora al rei de Castella i al comte de Tolosa.²²⁷ El novembre d'aquell mateix any, el monarca aragonès se sentia prou fort per impulsar uns nous estatuts de Pau i Treva a Barbastro, el que podria estar indicant que la fortuna començava a somriure-li en el

Barcelona 2011, doc. 591, pp. 937-938 (març de 1189). La intervenció d'Alfons el Cast contradiu la versió de Jordi Ventura, per a qui al principi de la guerra el monarca, "per les raons que fossin", s'hauria posicionat del bàndol dels Cabrera; VENTURA I SUBIRATS, Jordi, *Alfons el Cast*, p. 228.

²²⁴ (...) *ego, Poncius, uicecomes de Capraria, et ego, Arnallus de Castelbo, componimus amicitiam pariter inter nos et facimus inter nos hanc conuenienciam cum sacramento, nostris propriis manibus iurato et firmato, "gens valams, ens ajudems et mantingens" in bona fide (...)*; CHESÉ LAPENÑA, Ramon (ed.), *op. cit.*, vol. 2, doc. 599, p. 947.

²²⁵ MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica...* ; i VENTURA I SUBIRATS, Jordi, *Alfons el Cast*, pp. 245-246.

²²⁶ Vegeu GONZALVO I BOU, Gener, (ed.), *op. cit.*, doc. 17, pp. 92-100.

²²⁷ *Reis castellans, q'etz en luec d'emperaire,/ aissi cum etz rics de totz bos mestiers,/ mandat[z] viatz per tot vostre repaire/ vostras grans ostz, a flocs et a milliers... Coms de Tolsan, parton se las amors/ s'a Marquesa non faitz calque socors,/ que val trop mais non fetz Elionor:/ eras parra si l'amatz de bon cor.*"; FRANK, István, *op. cit.*, apèndix, p. 320, vv. 9-12, 25-28 i 33-36; RIQUER I MORERA, Martí de, *Les poesies del trobador Guillem de Berguedà*. Quaderns Crema, Barcelona 1996, doc. 23, pp. 308-312, vv. 9-12, 25-28 i 33-36; i MACÉ, Laurent, *op. cit.*, pp. 30-32.

terreny bèl·lic.²²⁸ La situació, en efecte, devia aleshores ser tan desfavorable al vescomte de Cabrera que aquest encarregà a la seva esposa demanar el perdó reial. Marquesa es presentà davant d'Alfons el Cast el gener de 1193, jurant-li fidelitat pels castells de Montsoriu, Finestres i Pinyana, i assegurant-li que, si hom li garantia el guiatge reial, el seu espòs s'avindria a presentar-se davant d'ell i repetir aquell mateix jurament.²²⁹

Els acords de pau definitius van haver d'esperar fins a l'estiu de 1194. Abans no arribés aquella estació, es produí l'assassinat de l'arquebisbe Berenguer de Vilademuls, un dels consellers de major confiança d'Alfons el Cast i defensor del projecte d'enfortiment de l'autoritat reial reflectit en les constitucions de Pau i Treva. L'arquebisbe fou atacat el 16 de febrer de 1194, ordenant testament quan encara *jacebat vulneratus in terra*, i morint immediatament després.²³⁰ L'autoria del crim s'atribuí a Guillem Ramon de Montcada, germà de Gastó de Montcada, vescomte de Béarn, que amb aquell acte estaria intentant venjar una ofensa personal. La situació es complicava en ser la víctima oncle de l'esposa del Montcada, Guillema de Castellvell.²³¹ Aquest succès passà a formar part d'una ben coneguda llegenda, la de Guillem Ramon de Montcada, en la que el protagonista és producte de la fusió (quan no de la confusió, accidental o deliberada) de les persones històriques de Guillem Ramon II, el Gran Senescal de Ramon Berenguer III i Ramon Berenguer IV,²³² i el seu nét homònim, assassí de l'arquebisbe i vescomte de Béarn a la mort del seu germà Gastó l'any 1214.²³³

²²⁸ BISSON, Thomas N., "Prelude to Power...", pp. 28-29; i *IDEM, The Crisis of the Twelfth Century*, pp. 508-509.

²²⁹ MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", p. 311.

²³⁰ VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario...*, vol. 19. Real Academia de la Historia, Madrid 1851, pp. 165-171 i apèndix, doc. 41, p. 309; COLL I ALENTORN, Miquel, *La llegenda de Guillem Ramon de Montcada*. Aymà, Barcelona 1947, p. 33; SHIDELER, John C., *Els Montcada*, pp. 124-127; BISSON, Thomas N., *The Crisis of the Twelfth Century*, p. 500. El següent arquebisbe electe de Tarragona, Ramon de Castellterçol, bisbe d'Osona, rebé l'autorització papal per accedir al seu nou càrrec el 29 de novembre d'aquell mateix 1194; VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario...*, vol. 19, pp. 171-173 i apèndixs, doc. 38, pp. 300-304; i BLANCH, Josep, *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana de Tarragona*, vol. 1. Diputació Provincial de Tarragona, Tarragona 1985, pp. 115-116 i 123.

²³¹ Així ho reconeixia el Papa Celestí III. En el seu manament d'excomunió, aclaria que Guillem Ramon havia occit aquell *cujus neptem in uxorem habebat*; VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario...*, vol. 19, apèndixs, doc. 40, p. 305 (17 de juny de 1194). Vegeu també SHIDELER, John C., *Els Montcada*, pp. 124 i 126.

²³² SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 80-83.

²³³ *IBIDEM*, pp. 84-86 i 124. Sembla, en efecte, que el Guillem Ramon de Montcada llegendari fou resultat de la fusió en un sol personatge de dos a tres Montcades homònims. L'autèntic assassí sembla haver estat Guillem Ramon I de Montcada, vescomte de Béarn des de la mort del seu germà Gastó l'any 1214, a qui, mitjançant el que John C. Shideler anomena "un lapsus

Amb posterioritat a la difusió de la llegenda de Guillem Ramon de Montcada, Tomic assegurava a mitjan segle XV que l'assassinat s'havia comès *ab consell e ajuda de aquells nobles barons En Ponç, vezcomte de Cabrera, En Pere Alamany, [qui] après s'és dit de Cervelló, e Galceran de Pinós, sos cosins germans*, i que el mateix Ponç III de Cabrera havia participat directament en l'assalt.²³⁴ S'ignoren quines són les fonts en les que es basà el cronista baganès per incloure Ponç III entre els instigadors i els autors de la mort de Berenguer de Vilademuls, i no és de descartar, com afirmà Miquel Coll i Alentorn, que pràcticament tot es degué en una mera invenció del propi Tomic.²³⁵ Ara bé, el mateix Coll i Alentorn també assenyalà que la suposada implicació del vescomte en aquell escabrós episodi podria tenir fonaments del tot reals: "no hem d'oblidar", afirmava, "que la història ens mostra realment el vescomte Ponç de Cabrera com un dels principals cabdills del bàndol enemic de l'arquebisbe Berenguer".²³⁶ Succeeix, a més, que Arbert de Castellvell, nebot de Berenguer de Vilademuls i antic captiu de Ponç III de Cabrera, a banda d'atribuir-se-li la captura de l'assassí, acabà capturant també Ponç III. Alfons el Cast es mostrà aleshores disposat a alliberar-lo, condicionant-ho tot però al compromís del vescomte a renunciar a qualsevol mena de clam o exigència de compensació d'Arbert de Castellvell, així com al de jurar-li fidelitat i prestar-li homenatge. Com a garantia que respectaria aquestes condicions, Ponç III obligà els castells de Sant Iscle, Brunyola i Anglès.²³⁷

La data d'aquest compromís és incerta. Coll i Alentorn el situà entre 1188 i 1189, mentre que Ana Isabel Sánchez Casabón l'ubica entre 1188 i 1193.²³⁸ Considerant el fet que Arbert de Castellvell era encara aleshores presoner de Ponç III de Cabrera, hom pot estar bastant segur que l'acord no es pot remuntar als primers anys del conflicte entre el vescomte de Cabrera i d'Àger i Ermengol VIII d'Urgell, sinó que cal situar-lo més aviat a la fi del mateix, quan la situació del vescomte ja era desesperada. Fins i tot si s'accepta la possibilitat que Ponç III hagués estat implicat realment en l'assassinat de Berenguer de Vilademuls (el que hauria convertit de retruc la seva lluita personal amb Arbert en una veritable pugna entre famílies), la data del document en qüestió hauria de ser

singular", se'l confongué sobretot amb el seu avi Guillem Ramon, dit el Gran Senescal; COLL I ALENTORN, Miquel, *La llegenda...*, pp. 26 i 137-138; i SHIDELER, John C., *Els Montcada*, p. 124, nota 31.

²³⁴ PERE TOMIC, *op. cit.*, cap. 35 (pp. 225-226).

²³⁵ COLL I ALENTORN, Miquel, *La llegenda...*, p. 128.

²³⁶ *IBIDEM*.

²³⁷ SÁNCHEZ CASABÓN, Ana I. (ed.), *op. cit.*, doc. 596, pp. 772-773.

²³⁸ COLL I ALENTORN, Miquel, *La llegenda...*, p. 96; i SÁNCHEZ CASABÓN, Ana I. (ed.), *op. cit.*, doc. 596, p. 772.

desplaçada als mesos que van del febrer a l'agost de 1194. La raó principal és que el 28 d'agost d'aquell mateix any, un mes després d'assegurar a la seva esposa que a la seva mort (*post obitum meum*) aquesta tindria dret als castells que li havia donat en esponsalici, i en l'augment d'aquest,²³⁹ Ponç III de Cabrera i d'Àger complí la seva promesa: comparegué davant d'Alfons el Cast a Santa Maria de Poblet per fer jurament de no tornar a desafiar-lo des dels seus castells de Montsoriu i de Castelló de Farfanya, jurament que el seu fill Guerau fou obligat a signar. En cas de transgressió, els castells de Sant Iscle, Torcafelló, Hostalric, Avellana i Mediona serien aleshores entregats al rei en franc alou. L'assumpte era prou rellevant per a que el compromís s'escenifiqués *in plena curia*, en presència del nou arquebisbe de Tarragona, d'Arbert de Castellvell, de Ramon Galceran de Pinós, i d'Arnau de Castellbò,²⁴⁰ el qual, de fet, era a Poblet justament aquells mateixos dies per tal de signar una concòrdia amb el comte i el bisbe d'Urgell.²⁴¹ Seguidament, Ponç III i Marquesa feren promesa al rei que quan el seu fill Guerau hagués assolit els vint anys (*cum filius noster Guiraldus pervenerit ad legitimam etatem, id est, XX annorum*), aquest renovaria el sacramental i l'homenatge al rei. Com a garantia de compliment, es va recórrer a la designació de deu ostatges que passarien a disposició d'Alfons el Cast si Guerau no respectava els pactes subscrits pels seus progenitors. En cas que succeís això darrer, el rei també hauria de rebre de mans del vescomte els castells de Sant Iscle, Torcafelló, Hostalric, Avellana i Mediona.²⁴²

Encara que ho fes més per força que per grat, no es pot dubtar de la voluntat de Ponç III de Cabrera de complir amb els compromisos adquirits amb la Corona, compromisos similars si més no en esperit al que adquirí també amb el comte Ermengol

²³⁹ En la donació esponsalícia figuraven els castells d'Ivars, Pinyana, Valldellou, Baells, Camporells, Pinçà, Cubells i Camarasa. Amb el millorament (*meliomento*) s'hi afegien els d'Àger i d'Artesa. Ponç III assegurà a Marquesa que en retindria els drets a la seva mort *sine blandimento filiorum et filiarum uel alicuius hominis et sine uinculo* el 28 de juliol de 1194; *IBIDEM*, doc. 610, pp. 958-959.

²⁴⁰ MIQUEL ROSELL, Francisco (ed.), *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, vol. 1. CSIC, Barcelona 1945, doc. 413, pp. 434-435.

²⁴¹ Exactament els dies 27 i 28 d'agost de 1194. Vegeu BAUDON DE MONY, Charles, *Relations politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIV siècle*, vol. 2. Alphonse Picard et fils, París 1896, docs. 24 i 25, pp. 42-47. De fet, l'acord del 28 d'agost entre Arnau de Castellbò i el comte d'Urgell per les valls de Castellbò i d'Aguilar, i pels castells de Castelliutat i d'Estamariu, comptà entre els seus testimonis amb *Ponçii de Capraria*; *IBIDEM*, doc. 25, p. 47.

²⁴² Els mateixos ostatges subscripiren aquesta nova promesa. Es tractava d'Arnau d'Estopinyà, Ramon Berenguer d'Àger, Arnau de Conques el Jove, Ramon d'Aina, Bernat de Serós, Arnau Guillem de Cartellà, Berenguer d'Anglès, Guillem de Rocafort, Arnau de Cabrera i Bernat de Vilagelans; MIQUEL ROSELL, Francisco (ed.), *op. cit.*, vol. 1, doc. 414, p. 435.

VIII, a qui es declararia fidel per la possessió dels castells d'Àger, Montmagastre i Casserres el 14 de març de 1195 o 1196.²⁴³ Això es féu palès quan, havent mort Alfons el Cast, Ponç III jurà fidelitat al fill i successor d'aquell, Pere II el Catòlic, pels castells de Girona, Argimon, Blanes, Montpalau, Cabrera, Mirta, Camarasa, Cubells, Estopinyà, Fals, Viacamp i Benavarre.²⁴⁴ Sense cap mena de dubte, la seva esposa Marquesa tingué un paper mediador fonamental en aquell conflicte. No està tan clar, en canvi, que Ermengol VIII adoptés un rol parell al de la seva germana, com creia Dídac Monfar,²⁴⁵ sobretot si es té en compte la promesa d'ajuda mútua en cas de guerra contra Ponç III de Cabrera i Arnau de Castellbò que ell i Alfons el Cast s'havien fet l'agost de 1191, així com el pacte subsegüent a l'entorn de com caldria repartir-se els honors i els castells que posseïa el vescomte de Cabrera una vegada aquest últim hagués estat derrotat. L'acord de repartiment afectava allò que Ponç III posseïa *in tota Catalonia*, en especial els castells de Pinyana, *Zoffera*, Finestres, Bellmunt, Fet, Baells, Camporells i Valldedou, que quedarien en poder del rei, i d'Artesa, Montmagastre, Àger, Castelló de Farfanya i Os, que passarien a mans del comte d'Urgell. Finalment, el castell de *Monte Sor* hauria de ser demolit.²⁴⁶ Encara més important que aquest pacte entre el rei d'Aragó i el comte d'Urgell contra el vescomte de Cabrera és el llenguatge del que hom féu ús en aquest cas. En efecte, Alfons II i Ermengol VIII no creien que s'enfrontessin a uns oponents qualsevol, sinó a vassalls que havien iniciat una autèntica insurgència i que els feien la

²⁴³ DIEGO MONFAR Y SORS, *op. cit.*, vol. 9, pp. 16-17; MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", p. 313; CHESÉ LAPEÑA, Ramon (ed.), *op. cit.*, vol. 2, doc. 613, pp. 962-963.

²⁴⁴ DIEGO MONFAR Y SORS, *op. cit.*, vol. 9, p. 18; i MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", p. 314.

²⁴⁵ MONFAR I SORS, Dídac, *op. cit.*, vol. 1, pp. 16-17.

²⁴⁶ MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica...*, p. 103. La traducció toponímica de *Monte Sor* es presta molt a la confusió. Si hom l'assimila a Montsor, cal decidir-se després per les actuals localitats de Montsor (ben a prop de la Pobla de Segur) o de Castellet de Montsor (al Nord de la vila d'Àger). Tanmateix, existeix també la possibilitat que *Monte Sor* fes referència a Montsoriu, possibilitat gens descartable tenint en compte la similitud toponímica, la importància del castell, i el fet que en pactes anteriors els castells gironins de Torcafelló i Hostalric ja havien estat esmentats al costat d'altres situats al comtat d'Urgell. Estranyament, i després d'haver afegit "Montsor" a la llista de castells en mans dels vescomtes de Cabrera, l'any 1193 Miret i Sans transcriuria *Montis-Surici* per davant de Finestres i Pinyana; MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica...*, p. 103; *IDEM*, "Notes...", p. 311; i SÁNCHEZ CASABÓN, Ana I. (ed.), *op. cit.*, doc. 711, p. 711. Arrel d'aquesta transcripció de Miret i Sans, István Frank identificà *Montis-Surici* amb *Monte-Sor*, "près de Balaguer", tota vegada que al seu sirventès *Reis, s'anc nuill temps foz francs*, Guillem de Berguedà cridava el rei de Castella a ajudar la vescomtessa Marquesa, perquè així "... a Lerida vej'om dinz e defor/ los fums de l'ost e nos de Montesor"; FRANK, István, *op. cit.*, p. 255 i apèndix, p. 320, vv. 31-32; RIQUER I MORERA, Martí de, *Les poesies...*, doc. 23, p. 312, vv. 31-32. El fet que el castell fos visible des de Lleida fa pensar realment en Castellet de Montsor, però la transcripció ocasional per *Montis-Surici* no deixa de generar dubtes que encara esperen a ser resolts.

guerra (*insurgerint et ei guerram facerent*),²⁴⁷ cosa que equivalia, en definitiva, a declarar-los rebels per estar combatent l'autoritat pública, i, d'aquesta manera, justificava plenament la supressió i el repartiment de les seves possessions.²⁴⁸ Vist en retrospectiva, el posicionament pres pels interessats, i en particular pel comte Ermengol VIII, no seria en absolut irreversible. Però si es prescindeix de l'avantatge retrospectiu, i es té en compte que la resolució presa per ell i per Alfons el Cast significava la cerca de la submissió definitiva de l'adversari per mitjà de les armes, no sembla massa lògic que el mateix Ermengol VIII es presentés al final com a mediador. El que sí és perfectament plausible és que l'assassinat de l'arquebisbe de Tarragona hagués sacsejat prou la seva consciència com per aconseguir atemperar el seu estat d'ànim.

John C. Shideler observa que "no es conserva cap registre de reaccions a Catalunya a l'assassinat de l'arquebisbe Berenguer, llevat de la carta del papa" Celestí III²⁴⁹ del 17 de juny de 1194, que excomunicava W. (això és, Guillem Ramon de Montcada) *et complices ejus*, i n'exigia l'expulsió de la Corona d'Aragó.²⁵⁰ La realitat, però, és que Guillem Ramon desaparegué aviat d'escena i no tornà a entrar en el pla polític fins vint anys després, quan va heretar el vescomtat de Béarn a la mort del seu germà Gastó. Una carta sense data, però que hom situa l'any 1215,²⁵¹ assegurava a l'aleshores arquebisbe de Tarragona que el Montcada s'havia presentat a Roma per confessar que *bonae memoriae Berengarium, Tarraconensem Archiepiscopum, suadente diabolo, interfecit*, i demanar l'absolució, a la qual cosa se li respongué amb una dura penitència, inclosa l'obligació de fer-se croat i marxar a combatre a Terra Santa.²⁵² Mentrestant l'assassí mirava d'expiar els seus pecats, Alfons el Cast i Ermengol VIII obtenien la submissió pacífica de Ponç III de Cabrera i Arnau de Castellbò. No es pot pas negar que Ponç III ja havia pres la iniciativa de negociar un any abans, com tampoc no es pot demostrar que aquest no hagués pres part realment en la mort de Berenguer de Vilademuls. Allò segur és que l'agost de 1194 el monestir de Poblet es convertí en escenari d'uns acords que havien de servir per posar fi en una llarga guerra. Fa l'efecte com si els protagonistes del conflicte haguessin pres de sobte

²⁴⁷ SÁNCHEZ CASABÓN, Ana I. (ed.), *op. cit.*, doc. 540, pp. 709-710.

²⁴⁸ Precisament "rebetes" és la paraula emprada per Miret i Sans per referir-se a Ponç III de Cabrera i Arnau de Castellbò; MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", p. 311.

²⁴⁹ SHIDELER, John C., *Els Montcada*, p. 126.

²⁵⁰ VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario...*, vol. 19, apèndixs, doc. 40, p. 308.

²⁵¹ SHIDELER, John C., *Els Montcada*, p. 137.

²⁵² (...) *ultra mare fuerit pugnaturus, et donec iter Hyerosolymitanum accipiat*; VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario...*, vol. 19, apèndixs, doc. 39, p. 305; i SHIDELER, John C., *Els Montcada*, p. 137.

consciència que amb l'assassinat de l'arquebisbe s'havia creuat una línia vermella, i haguessin resolt no dur-la fins a les seves últimes conseqüències, cosa que en cap cas hauria estat impediment per a que el sagaç Alfons el Cast s'hagués permès el luxe d'imposar pesades condicions a un Ponç III de Cabrera que hom hauria de considerar ja aleshores pràcticament vençut.

De fet, el gran triomfador d'aquell conflicte no era altre que Alfons el Cast. Sabedor segurament de la poca longevitat i de la fragilitat de les minories d'edat de la línia dels "Ermengols", és més que probable que estigués esperant la seva oportunitat d'aprofitar-se'n, com estaria indicant la seva promesa l'abril de 1186 de suport a Ponç III de Cabrera en cas de guerra contra el comte d'Urgell. Potser el sorprengué la determinació d'Ermengol VIII, capaç d'intentar imposar al seu comtat una pau com la que el Cast volia per als seus dominis catalans. Finalment, Alfons II i Ermengol VIII acabaren col·laborant en front de la violenta reacció baronial a les seves temptatives d'enfortir les seves autoritats reial i comtal, però a la fi l'únic dels dos que podia prevaler era el monarca. Com molt bé apunta Gonzalvo, la major debilitat d'Ermengol VIII era que la seva única descendent i hereua era una filla, Aurembiaix.²⁵³ Alfons moriria havent deixat la Corona en una posició envejable per abraonar-se sobre l'herència d'Ermengol VIII quan arribés el moment. De fet, l'actitud envers el comtat d'Urgell dels successors d'Alfons el Cast fins el segle XIV evidencia la intenció d'incorporar-lo a la Corona tan aviat com això fos possible.

Ponç III de Cabrera n'era, en canvi, el gran perdedor. Independentment de la seva implicació o no en l'assassinat de l'arquebisbe de Tarragona, el cert és que des de l'agost de 1194 havia quedat eliminat del tauler polític. Des de la seva precària posició ja només podia intentar supervisar el sempre delicat tràmit del relleu familiar. En la seva derrota, i en la seva submissió, passà a la història com un alt aristòcrata "que volia emparar-se del comtat d'Urgell",²⁵⁴ tot i no haver-hi cap prova concloent que permeti demostrar aquesta afirmació. En el fons, tant ell com Arnau de Castellbò no perseguïen altra cosa que la limitació de les polítiques de pau reial i comtal. No se'n detecta ni tan sols un intent d'intitular-se comte d'Urgell. Per contra, el seu fill Guerau sí estaria disposat a lluitar pels seus drets a la successió d'Urgell, arribant, ell sí, a l'extrem

²⁵³ GONZALVO I BOU, Gener, "El comtat d'Urgell...", p. 86.

²⁵⁴ En paraules de VENTURA I SUBIRATS, Jordi, *Alfons el Cast*, p. 228. Aquesta és també l'opinió de GONZALVO I BOU, Gener, "El comtat d'Urgell...", p. 86; i de FERNÁNDEZ-XESTA Y VÁZQUEZ, Ernesto, "Relaciones familiares...", p. 20.

d'intitular-se'n comte, i aconseguint, a la fi, transferir aquests drets en un dels seus fills. Però per a que això succeís, encara haurien de passar molts anys.

1.2. El vescomte trobador i la successió d'Urgell

Com es veurà de seguida, Guerau jurà fidelitat al rei Pere el Catòlic l'estiu de 1199. Suposant que Marquesa hagués estat efectivament esposa de Gombau de Ribelles, i per molt que fos poc el temps transcorregut entre la seva entrada en la viduïtat i el seu casament amb Ponç III de Cabrera, Guerau no hauria pogut néixer ni tan sols abans de 1180.²⁵⁵ No hauria arribat encara als vint anys quan es veié obligat a personar-se davant Pere el Catòlic. Seria per tant molt petit quan el seu pare fou capturat a Castella, i no tindria ni set anys quan, el desembre de 1186, acompanyà Ponç III de Cabrera i Marquesa en la donació d'una peça de terra amb oliveres a l'església de Sant Martí de *Campterrers*.²⁵⁶ Guerau tindria, a més possiblement dels seus germanastres Ramon, Marquesa, Gombau i Saurina de Ribelles, amb els quals no se sap encara quina relació mantenia,²⁵⁷ un germà menor anomenat Ponç, del qual hom ignora quina edat tenia l'any 1199 i què se'n va fer després. Ambdós signarien la promesa del seu pare a la seva mare sobre la seva donació esponsalícia i el millorament de juliol de 1194,²⁵⁸ no tornant a figurar junts fins el 18 d'abril de 1197, quan els seus progenitors empenyoraren els drets que tenien al castell de *Zoffera* a Guillem de Basella per 500 sous.²⁵⁹

Què succeí després amb Ponç III de Cabrera és encara un misteri. És evident que el seu sotmetiment escenificat a Poblet l'agost de 1194 assenyalà la neutralització d'un dels adversaris *a priori* més poderosos i més perillosos per a la Corona i per al comte d'Urgell. També ho és que, malgrat Arnau de Castellbò semblava seguir el mateix camí en la relació que mantenia amb el bisbe d'Urgell i els seus valedors, l'època de turbulències estava lluny d'haver acabat, com demostren el revifar de les operacions bèl·liques i els saquejos de la catedral d'Urgell i d'altres esglésies que en depenien a càrrec dels homes d'Arnau i del seu aliat Ramon Roger, comte de Foix, entre els anys

²⁵⁵ El testament de Gombau fou redactat amb data 17 de setembre de 1179; BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "Per a un diplomata...", p. 153. Aquest fet obligaria fins i tot a modificar el càlcul més ajustat de la data de naixement de Guerau, fet per Miret i Sans, per a qui aquest no podria haver nascut mai abans de 1174; MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", p. 315.

²⁵⁶ CHESÉ LAPEÑA, Ramon (ed.), *op. cit.*, vol. 2, doc. 571, p. 914.

²⁵⁷ BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "Per a un diplomata...", pp. 154-155.

²⁵⁸ *Sig+num Geralli. Sig+num Poncii. Filiorum eius, qui hec laudamus et firmamus*; CHESÉ LAPEÑA, Ramon (ed.), *op. cit.*, vol. 2, doc. 610, p. 960.

²⁵⁹ *Sig+num Geraldii de Capraria, sig+num Poncii, filiorum nostrorum*; *IBIDEM*, doc. 644, p. 966.

1195 i 1198.²⁶⁰ Però en el cas concret de Ponç III, més enllà del seu codicil redactat el 23 de gener de 1197 (o 1198), on demanava ser enterrat a l'església de Sant Salvador de Breda,²⁶¹ i de l'empenyorament del castell de *Zoffera*, no se'n sap res més, tot i que el més segur és que s'hagués mantingut al marge d'altres conflictes de relleu. Pràcticament el mateix succeeix amb la seva esposa Marquesa, a qui no es torna a trobar fins el 1205. En el cas de Ponç III, fins i tot, la impossibilitat de saber del cert si tingué o no alguna cosa a veure amb l'assassinat de Berenguer de Vilademuls, fa inviable plantejar-se si el silenci documental posterior està amagant la necessitat de complir amb alguna penitència específica, o bé un simple retir del primer pla en la tardor de la seva vida.

Durant els darrers anys de regnat d'Alfons el Cast i els de Pere el Catòlic, els constants xocs d'interessos definiren un escenari on, en el procés de construcció d'una Catalunya sota l'autoritat dels reis d'Aragó del llinatge comtal de Barcelona, aquests darrers experimentaren serioses dificultats a l'hora d'imposar-se a uns sectors aristocràtics recalcitrants, malgrat l'eliminació progressiva de grans adversaris com ho havia estat Ponç III i ho seguien sent d'altres com ara Arnau de Castellbò o Guillem de Berguedà.²⁶² Suposadament, aquest panorama no començaria a canviar fins a les darreries del segle XIII, quan el darrer gran desafiament aristocràtic a l'autoritat reial fou esclafat per Pere III el Gran gairebé la vigília de la invasió francesa. Les raons d'aquest últim gran enfrontament entre la Corona i l'aristocràcia catalana s'han de cercar en una maniobra del rei Jaume I el Conqueridor, qui aprofitant la minoria d'edat dels aleshores hereus al comtat d'Urgell se n'apoderà l'any 1270.²⁶³ Aquest fet atiaava el foc a

²⁶⁰ Els conflictes continuaren fins el reconeixement dels Castellbò de la senyoria episcopal sobre les valls andorranes l'any 1206. A l'entorn d'això, vegeu sobretot BARAUT I OBIOLS, Cebrià, *op. cit.*, pp. 260-274; i SMITH, Damian J., *Innocent III and the Crown of Aragon*, pp. 185-186.

²⁶¹ Monfar creia que Ponç III hauria estat enterrat a Bellpuig de les Avellanes; citat per MILÀ I FONTANALS, Manuel, *op. cit.*, p. 268. Ni el pare Villanueva, com tampoc Miret i Sans, li donaren cap credibilitat. De fet, Villanueva assegurava haver vist el codicil de Ponç III "en el monasterio de Sant Salvador de Breda"; VILLANUEVA, Jaime, *Memorias cronológicas...*, p. 193. Miret i Sans interpretà que aquell estava assenyalant Sant Pere d'Àger com a indret de sepultura de Ponç III. Per contra, l'escrit del pare Villanueva afirmava que Ponç III de Cabrera "Elige sepultura en aquella iglesia" justament a continuació d'esmentar el monestir bredenc; MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", pp. 314-315. Curiosament, Pere Tomic escrivia que a partir de la mort de l'arquebisbe, els suposats instigadors del seu assassinat *han lurs sepultures en los dits monastirs*, cosa que en el cas dels vescomtes de Cabrera constitueix una clara referència a Sant Salvador de Breda; PERE TOMIC, *op. cit.*, cap. 35 (p. 226).

²⁶² ORTI GOST, Pere, "La primera articulació del Estado feudal...", pp. 972-976.

²⁶³ Entre els defensors dels hereus al comtat d'Urgell es trobaven ni més ni menys que els comtes de Pallars i de Foix, el vescomte de Cardona i Pere de Montcada. Segons Sobrequés, la darrera gran guerra baronial durà de 1274 fins a 1280, quan Pere el Gran capturà els seus enemics a Balaguer. Posteriorment "conduïts a Lleida, varen romandre, el que menys, un any en

l'escenari urgellenc, posant de manifest que el reconeixement del dret dels Cabrera a governar Urgell que arribaria l'any 1236 seria tan sols una concessió temporal d'un monarca, Jaume I, decidit a incorporar el comtat a la Corona de manera definitiva. Ara bé, malgrat la clara desfeta baronial, encara hi hauria temps per a que un comte de sang Cabrera, Ermengol X, senyoregés el comtat d'Urgell. No seria fins a la seva mort, ocorreguda l'any 1314, que el comtat d'Urgell passaria per fi a mans de la família reial.²⁶⁴ Però per a que això fos possible, primerament caldria que un vescomte de Cabrera assolís el títol comtal d'Urgell, exposant-se a un nou i més que segur enfrontament amb la Corona.

Això encara havia d'arribar. D'entrada, res no feia pensar que el jove Guerau, és a dir, que el jove vescomte Guerau IV de Cabrera, fill i successor de Ponç III i de la seva esposa Marquesa, pogués acabar optant i pugnant per la dignitat comtal d'Urgell. De fet, en marcat contrast amb el que havia de succeir als futurs vescomtes decidits a (o acusats de) desafiar i posar en perill els interessos dels reis i les reines d'Aragó, podria semblar que el preu a pagar per la submissió de 1194 no hauria estat massa alt, i que els inicis del govern del vescomte Guerau IV de Cabrera estarien evidenciant nous i esperançadors signes d'acostament a la Corona. Ara bé, un examen més atent de la situació permet entreveure que la trajectòria personal de Guerau IV de Cabrera havia estat dissenyada no pels seus progenitors, sinó per aquells que els havien derrotat, per la

el captiveri, fins que el rei els va perdonar. L'agafada de Balaguer i l'energia de Pere el Gran i el seu fill, el futur Alfons el Franc, amb els captius assenyalen una fita transcendental en la lluita entre l'alta noblesa i la monarquia. Es pot dir que a partir de Balaguer s'hauran acabat els grans aixecaments i lligues dels barons contra els monarques". Per contra, l'afirmació següent del mateix Sobrequés, segons la qual a partir d'aleshores s'obririen enormes possibilitats per a que els en altres temps "barons rebels" poguessin "desenvolupar llurs energies bèl·liques al servei d'una gran causa nacional, fent oblidar els seus particularismes i fonent noblesa i monarquia en un magne ideal patriòtic", ja és força més discutible; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 96-97.

²⁶⁴ El comte Ermengol X d'Urgell era, de fet, besnét del vescomte Guerau IV de Cabrera. Reconegut comte d'Urgell per Pere el Gran a l'acord d'Agramunt de 1278, Ermengol X fou el màxim impulsor de la construcció d'un panteó dels comtes d'Urgell al monestir de Bellpuig de les Avellanès a partir dels primers anys del segle XIV, traslladant-hi, per començar, les despulles del comte Ermengol VII, fundador de l'esmentat monestir. Ermengol X morí sense descendència legítima, de manera que els drets de successió van recaure sobre la seva neboda Teresa d'Entença. El casament d'aquesta amb l'infant Alfons, futur rei Alfons IV el Liberal, permeté incorporar per fi el comtat d'Urgell a la Corona; sobre això, vegeu *IBIDEM*, pp. 97-100; BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "Alfons el Benigne, comte d'Urgell". Dins *Dia de la seu vella, 1986: commemoració del 650 aniversari de la mort d'Alfons el Benigne*. Amics de la Seu Vella de Lleida, Lleida 1989, pp. 35-41; i GONZALVO I BOU, Gener, *Història del panteó dels comtes d'Urgell*. Universitat de Lleida, Lleida 2007.

qual cosa es pot deduir que existiria una clara intenció per part de la monarquia de prevenir que el jove vescomte de Cabrera es mostrés també hostil.

Com ja s'ha dit anteriorment, els pactes signats pels seu progenitors obligaven Guerau IV a renovar l'homenatge als monarques aragonesos una vegada assolida l'edat de vint anys, una obligació apuntalada pel compromís d'entrega d'ostatges, entre els que figuraven Ramon Berenguer d'Àger, Arnau Guillem de Cartellà, Berenguer d'Anglès i Arnau de Cabrera, i per la transferència en alou a la Corona dels castells de Sant Iscle, Torcafelló, Hostalric, Avellana i Mediona en cas d'incompliment dels termes d'unes darreres conviencences que, com reconeixeria Pere el Catòlic, havien suposat un greuge per al pare de Guerau IV.²⁶⁵ Amb la intenció manifesta de complir amb l'esmentada obligació, Guerau IV es personà a Barcelona, on el 6 de juny de 1199 Pere el Catòlic retribuí la seva promesa de fidelitat amb el retorn en feu de tot allò que els vescomtes tenien infeudat a Catalunya pels reis d'Aragó, així com la totalitat dels *castra que in tota Rippacurcia habes et tenes per me et per meos*.²⁶⁶ Posteriorment, Guerau IV de Cabrera donaria suport a les iniciatives reials de renovació i consolidació de la política reial de Pau i Treva. Així, un any més tard, concretament el 9 de juny de 1200, Guerau figurava entre els primers *barones* a la llista de signants de les noves constitucions, promulgades aleshores a Barcelona.²⁶⁷ Fins i tot assegurava la presència institucional de la seva família al comtat d'Urgell, subscriuint l'abril de 1204, a Agramunt, la promesa dels comtes Ermengol VIII i Elvira d'Urgell a Pere de Sanaüja i els habitants de Sanaüja de posar-los sota la seva especial protecció.²⁶⁸

Amb anterioritat en aquest jurament, la manca de documents que en facin esment fa pràcticament impossible de dir si l'ingrés del futur vescomte de Cabrera a la casa-cort d'Alfons el Cast es degué a una resolució presa pels seus progenitors, a una exigència reial de garantia o mostra de bona voluntat, o bé a una combinació d'ambdues. Els acords de Poblet sobre els quals es basa la reconstrucció de la pau entre Ponç III de

²⁶⁵ (...) *illis novis convencionibus quas dominus Ildefonsus rex, pater meus, felicis memorie, fecit cum Poncio de Capraria, patre tuo, apud Populetum, de quibus asserebat se fore adgravatum hoc modo*; MIQUEL ROSELL, Francisco (ed.), *op. cit.*, vol. 1, doc. 416, pp. 436-439.

²⁶⁶ Quelcom que implicava els castells i les forces de Girona, Argimon, Montpalau, Cabrera, Mirta, Camarasa, Cubells, Estopanyà, Fals, Viacamp i Benavarre; *IBIDEM*, doc. 416, pp. 436-439; MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", p. 315.

²⁶⁷ GONZALVO I BOU, Gener (ed.), *op. cit.*, doc. 20, p. 123; MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", p. 315.

²⁶⁸ DOMINGO RÚBIES, Dolors, *A la recerca d'Aurembiaix d'Urgell*. Universitat de Lleida, Lleida 2007, doc. 3, p. 143.

Cabrera i Alfons el Cast presenten importants llacunes,²⁶⁹ i en tot cas, no és improbable tampoc que els acords sobre el destí immediat de Guerau IV s'establiessin únicament de paraula. Sigui com es vulgui, Alfons hauria vist aleshores la clara oportunitat que se li presentava de modelar el jove aristòcrata a la seva conveniència i a la de la Corona. D'aquí que el jurista anglès Gervais de Tilbury hagués tingut realment ocasió de conèixer Guerau IV en una de les visites que Alfons féu a la ciutat provençal d'Arles, potser el març de 1194 o a començaments de 1196.²⁷⁰

En el seu recull d'històries meravelloses titulat *Otia Imperialia*, elaborat durant els primers anys de la dècada de 1210 i dedicat a l'emperador Otó IV de Brunswick, Gervais inclogué un conte protagonitzat per un tal *Giraud de Cabrera* i el seu cavall màgic, que aparentment li donava consell i li permetia escapar veloçment dels seus enemics.²⁷¹ Si s'elimina l'element fantàstic del cavall màgic, el retrat de Guerau IV de Cabrera adquireix traces molt reals, en part perquè en el conte Gervais recordava a Otó que aquell havia proporcionat entreteniment a la seva casa d'Arles en presència entre d'altres d'Alfons el Cast, i en part també perquè segons Gervais aquell aristòcrata era extremadament cortès, enginyós i hàbil músic,²⁷² perfil que reforça la seva candidatura a l'autoria de *l'ensenhamen* al joglar Cabra,²⁷³ i que vindria recolzat pel suport que els

²⁶⁹ Vegeu sobretot el foli 56 de la compil·lació del *Liber Feudorum Maior*, on el trasllat de la promesa del vescomte de no atacar el rei des de Montsoriu ni de Castelló de Farfanya s'inicia amb el jurament sobre els Evangelis de servir unes disposicions anteriors (*tactis sacrosantis Evangeliiis iuramus supradicta fideliter tenere, attendere et observare nostrique semper post nos idem faciant vobis et vestris post vos*) que, a falta d'una altra còpia, i, més enllà del títol, ens són desconegudes; MIQUEL ROSELL, Francisco (ed.), *op. cit.*, vol. 1, doc. 413, p. 434.

²⁷⁰ Les visites d'Alfons el Cast a la Provença, on les pretensions dels comtes de Tolosa i dels emperadors germànics amenaçaven la seva autoritat i els drets del seu fill Alfons a heretar el comtat, es tornarien recurrents a partir de 1193. Tot apunta a que el darrer viatge transpirinenc d'aquest rei tingué lloc el març de 1196. De fet, Perpinyà sembla haver estat el lloc de la seva defunció el mes d'abril següent. Segons el seu itinerari publicat per Miret i Sans, la presència del Cast a Arles està provada per al març de 1194; CABESTANY I FORT, Joan F., "Alfons el Cast". Dins BAGUÉ I GARRIGA, Enric *et alii*, *Els primers comtes-reis*. Vicens-Vives, Barcelona 1991, pp. 76-77; i MIRET I SANS, Joaquim, "Itinerario del rey Alfonso I de Cataluña, II en Aragón. III (de 1186 á 1196)". *BRABLB*, vol. 2, n. 16 (1904), pp. 257, 389 i 437.

²⁷¹ De la darrera traducció al francès modern: *Il y avait de nostre temps en Catalogne un chevalier de très noble lignage, de haute prouesse militaire, plein de distinction, dont le nom était Giraud de Cabrera. Il avait un cheval qui n'avait pas son pareil, d'une rapidité sans égale et, merveille sans exemple, de bon conseil dans les cas difficiles*; TILBURY, Gervais de, *Le livre des merveilles. Divertissement pour un Empereur (Troisième partie)*, cap. 92 (traducció i comentaris a càrrec de d'Anne Duchesne; Les Belles Lettres, París 1992, p. 102).

²⁷² *C'était un chevalier en pleine jeunesse, agréable, gai, jouant très bien des instruments de musique (...) Dans notre palais (...) en présence d'Alphonse, de pieuse mémoire, l'illustre roi d'Aragon, aujourd'hui défunt (...) le dit chevalier jouait de la viole*; *IBIDEM* (p. 103).

²⁷³ Excepte per a François Pirot, qui considerà que les dades aportades per Gervais de Tilbury no eren més que "un argument supplémentaire pour attester une activité lettrée chez les Cabrera

seus pares havien donat a la cultura trobadoresca. El relat finalitza amb la mort de Guerau, occit pels seus enemics prèvia traïció d'un escuder, un altre element fictici de la narració que, tanmateix, tenint en compte la datació dels *Otia Imperialia*, podria haver-se beneficiat de la incertesa generada a l'entorn del destí del vescomte amb posterioritat a la seva derrota a mans de Pere el Catòlic,²⁷⁴ de la que es parlarà tot seguit.

L'experiència real de l'autor dels *Otia Imperialia* suggereix que, efectivament, Guerau IV de Cabrera passà la fase final de la seva juvenesa a la cort dels reis d'Aragó. En temps d'Alfons el Cast, la Corona no era gens aliena al llenguatge i a la dialèctica trobadorescos, convertits en una via d'expressió política d'uns sectors dirigents de la societat per als quals aquella era essencialment emocional. Ben al contrari, la cort reial del Cast es nodria d'aquests recursos i els instrumentalitzava tant o més que qualsevol altra cort coetània, per bé que, naturalment, en favor d'uns objectius propis²⁷⁵. Així doncs, en aquest entorn l'exhibició d'una conducta cortès no estaria precisament fora de lloc, i, per tant, tampoc no ho estaria la presentació de *gabs*, composicions destinades a entretenir i divertir mitjançant l'exhibició i l'ostentació públiques de coneixement i d'habilitats en front dels competidors,²⁷⁶ com era el cas del *sirventes-ensenhamen* de Guerau IV de Cabrera, en el que aquest pressumia d'un ampli ventall de coneixements literaris, incloent-hi de relatius al cicle artúric.²⁷⁷ Poc més de cinc anys després, el 6 de

pendant le XIIe siècle", i que havien donat peu a "vues simplificatrices"; PIROT, François, *op. cit.*, p. 186. Entre aquestes visions "simplificadores", segons Pirot, hi havia la de Nicolau d'Olwer, per a qui el text del Gervais era una prova fonamental per reconèixer en Guerau IV a l'autor del *sirventes*; NICOLAU D'OLWER, Lluís, "Clarícies...", p. 107. Més tard, Cingolani llençaria una dura crítica a Pirot per haver desestimat aquesta font; CINGOLANI, Stefano M., "The *sirventes-ensenhamen*...", pp. 195-199.

²⁷⁴ Hom podria pensar també si això darrer no es derivaria de la circulació enllà dels Pirineus de rumors sobre l'assassinat de Guerau IV, a finals del regnat del fill d'Alfons el Cast. Sobre la fi d'aquest segons l'autor de les *Otia Imperialia*, vegeu GERVAIS DE TILBURY, *op. cit.* (p. 103).

²⁷⁵ Aquesta és la postura de Bisson, per a qui Alfons el Cast segurament "mediated a courtly discourse of love, service, and benevolence that came and went with its transpyrenean language of lordship and fidelity"; BISSON, Thomas N., *The Crisis of the Twelfth Century*, pp. 431-437.

²⁷⁶ Sobre això, vegeu especialment MONSON, Don A., "The troubadours at play: irony, parody, and burlesque". Dins GAUNT, Simon i KAY, Sarah (eds.), *The Troubadours: An Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge 1999, pp. 197-211.

²⁷⁷ *Cabra juglar./ non puese mudar/ q'eu non chan pos a mi sap bon;/ e volrai dir,/ senes mentir,/ e comtarai de ta faison (...) E de Rollan./ sabs atretan/ coma d'aiso que anc non fon./ Conte d'Artus/ non sabes plus/ ni del reproier de Marcon;* vegeu l'edició de PIROT, François, *op. cit.*, doc. 1, estr. 1, ll. 1-6 i estr.10, ll. 55-60, pp. 546 i 548.

En opinió de Cingolani, això constituïa un *gab* en tota regla: "the encyclopedic learning displayed in Cabra joglar may be interpreted as a comic *gab* in which a young knight proves to be the most up-to-date on this latest fashion, making fun of it at the same time, since a simple jongleur could be expected to master it"; CINGOLANI, Stefano M., "The *sirventes-*

juny de 1199, a Barcelona estant, el rei Pere el Catòlic, prèvia consulta i deliberació amb els seus consellers,²⁷⁸ armava cavaller el nou vescomte de Cabrera, i, seguidament, n'acceptava els juraments de fidelitat i d'homenatge (*suscipio te, Geraldum de Capraria, vicecomitem, filium marchisie, in militem, vassallum et hominem propriis manibus comendatum*).²⁷⁹ Aquest darrer esdeveniment clausurava, almenys nominalment, l'etapa formativa del vescomte Guerau IV de Cabrera, certificant, de retruc, que durant part de la seva joventut aquest havia estat a prova de la monarquia.²⁸⁰

L'entrada del nou vescomte de Cabrera a l'edat adulta encara no estava completa: mancava l'enllaç matrimonial. Inopinadament, aquest es produí passats uns anys com a resultat d'haver seguit una tradició que es remuntava als temps del seu avantpassat Guerau II Ponç, i de Ponç II Guerau, fill d'aquest últim, consistent en cercar noves oportunitats als regnes de Lleó i de Castella desplaçant-s'hi, participant-hi en conquestes, i emparentant amb velles i poderoses famílies de les altes aristocràcies lleonesa i castellana,²⁸¹ quelcom que Josep Maria Salrach ha anomenat l'"esguard cap a

ensenhamen...", p. 199. Aquest *gab*, de fet, donaria peu en una rèplica de Guiraut de Calanson, editada també per PIROT, François, *op. cit.*, doc. 2, pp. 564-595.

²⁷⁸ (...) *habita deliberacione in plena curia, cum consilio magnatum ac virorum nobilium Aragonensium et Catalonie* (...); MIQUEL ROSELL, Francisco (ed.), *op. cit.*, vol. 1, doc. 416, p. 438.

²⁷⁹ *IBIDEM*.

²⁸⁰ Pirot suggerí la idea d'un jove Guerau IV enviat a la cort reial en qualitat d'ostatge; PIROT, François, *op. cit.*, p. 182. No és del tot agosarada, per bé que convé ressaltar que no hi ha cap evidència textual d'un acord d'aquestes característiques. De fet, donades les aparentment excel·lents relacions que els Cabrera mantenien amb la Corona abans de 1187, no és improbable que aquests haguessin plantejat amb anterioritat la possibilitat que Guerau s'eduqués a la cort reial, i que després de la guerra Alfons se n'aprofités per "reeducar" un possible futur adversari.

²⁸¹ El vescomte de Girona Guerau II Ponç ja havia estat a terres castellanes al servei del rei Alfons I d'Aragó, dit el Bataller, durant el conflicte que aquest mantingué amb la seva aleshores esposa Urraca, filla d'Alfons VI de Castella i Lleó, entre 1111 i 1114, segons els monjos del monestir castellà de Sahagún; vegeu: *Crónicas anónimas de Sahagún* (edició a cura d'Antonio Ubieto Arteta; Anubar, Saragossa 1987, p. 47). També FERNÁNDEZ-XESTA Y VÁZQUEZ, Ernesto, *Un magnate...*, pp. 51-52; BISSON, Thomas N., *The Crisis of the Twelfth Century*, p. 256, nota 201; i REILLY, Bernard F., *The Kingdom of León-Castilla under Queen Urraca, 1109-1126*. Princeton University Press, Princeton 1982, pp. 47-118. Per la seva banda, el seu fill Ponç II Guerau sembla haver acompanyat Berenguera, filla del comte Ramon Berenguer IV de Barcelona i de Peronella, reina d'Aragó, en el camí que aquesta emprengué per casar-se amb el rei Alfons VII de Castella i Lleó l'any 1128, moment després del qual començà a acumular més i més patrimoni al regne de Lleó, esdevenint comte de Zamora el 1143 i majordom del monarca castellano-lleonès només dos anys més tard. A petició reial, refundà el monestir cistercenc de Santa María de Moreruela (al nord de Zamora) l'any 1143. Participà en les conquestes d'Almeria (1147) i Còrdova (1150), morint molt probablement al regne de Lleó l'any 1162. A l'entorn d'això, vegeu sobretot: *Chronica Adefonsi Imperatoris* (edició a cura de Luis Sánchez Belda; Diana, Madrid 1950, pp. 175-176); MIQUEL ROSELL, Francisco (ed.), *op. cit.*, vol. 1, docs. 28 i 29, pp. 37-42 FERNÁNDEZ-XESTA Y VÁZQUEZ, Fernando, *Un magnate...*, pp. 57-62; BARTON, Simon, "Two Catalan Catalan magnates in the courts of the kings of León-Castile:

Castella dels catalans de ponent".²⁸² El 2 de febrer de 1205 Guerau IV dictà testament, tot manifestant la seva intenció d'*ire in Castella*. Al càrrec de la seva herència deixava la seva mare Marquesa (*domine matri mee Zamarchesie*), que es veuria recolzada pels seus vassalls i els del seu fill.²⁸³ El que succeí durant l'estada del vescomte a Castella és molt difícil de dir.²⁸⁴ Ara bé, el que està clar és que en retornà viu, i, segurament, ja casat amb una dama de l'aristocràcia castellana.

L'esposa de Guerau IV de Cabrera duia el nom d'Elo. Aparentment, Elo seria filla de Pedro Fernández de Castro, nebot de Ferran II de Lleó i de Sanç III de Castella, i vassall *et amico fideli* del comte Ermengol VII d'Urgell en la dècada de 1180.²⁸⁵ Al seu testament, el fill d'aquest darrer, això és, Ermengol VIII d'Urgell, mencionava certs acords signats amb Pedro Fernández (*cartis inter me et Petrum Ferrandum confectis*)

the careers of Ponce de Cabrera and Ponce de Minerva re-examined". *JMH*, vol. 18 (1992)", pp. 237-238, 241-242, 245-246 i 253-260;; ALFONSO ANTÓN, Isabel, "Morueruela revisitada: viejos documentos, nuevos interrogantes". Dins LARRÉN IZQUIERDO, Hortensia (coord.), *Moreruela. Un monasterio en la historia del Císter*. Junta de Castilla y León, Valladolid 2008, pp. 57-77; BUENO DOMÍNGUEZ, María L., *El monasterio de Santa María de Morueruela de 1143 a 1300*. Caja de Ahorros Provincial de Zamora, Zamora 1975, pp. 39-51 i doc. 10, pp. 126-128; CALDERÓN MEDINA, Inés, "El impulso nobiliario a la expansión del Císter en el reino de León. La parentela de Ponce de Cabrera en los monasterios de Santa María de Morueruela y San Esteban de Nogales". *Medievalismo*, n. 18 (2008), pp. 341-374; ALFONSO ANTÓN, Isabel, "Morueruela en época cisterciense". Dins LARRÉN IZQUIERDO, Hortensia (coord.), *op. cit.*, pp. 119-141; REILLY, Bernard F., *The Kingdom of León-Castilla under King Alfonso VII 1126-1157*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998, p. 128; GARCIA, Charles, "Pouvoir royal et violence sociale dans le royaume de León au XIIe siècle". *CEHM*, vol. 28, n. 1 (2005), pp. 281-306.

²⁸² SALRACH I MARÉS, Josep M., "«De l'esperit a la matèria»: catalans en terra castellana a l'Alta Edat Mitjana". *AHAM*, n. 26 (2005), p. 93.

²⁸³ MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", pp. 316-318.

²⁸⁴ Els motius que varen impulsar Guerau IV a emprendre aquest viatge als seus vint-i-sis anys són del tot obscurs. Se sap, però, que Alfons VIII de Castella es trobava en una situació força complicada com a resultat de la seva derrota contra els almohades a Alarcos el 1195, amb dissensions internes entre l'aristocràcia, continus enfrontaments fronterers amb els regnes de Lleó i Navarra, i incursions musulmanes constants que fins i tot feren témer la pèrdua de Toledo. Només un any després de l'arribada del vescomte de Cabrera, el rei castellà aconseguia de Roma una butlla de croada contra els almohades. És molt probable que les oportunitats que oferia un panorama d'aquesta mena en un aristòcrata del llinatge de Guerau IV li semblessin prou atractives com per prendre aquesta iniciativa. També ho és fins i tot que el vescomte de Cabrera pretengués sumar-se a l'expedició que Alfons VIII llança l'any 1205 contra Gascunya, territori sobre el que tenia drets en tant que dot de la seva esposa Elionor d'Anglaterra, filla del rei Enric II i d'Elionor d'Aquitània. A l'entorn de la situació a Castella en aquells anys, vegeu sobretot GONZÁLEZ GONZÁLEZ, Julio, *op. cit.*, vol. 1, pp. 709-740; i MARTÍNEZ DÍEZ, Gonzalo, *Alfonso VIII, rey de Castilla y Toledo (1158-1214)*. Trea, Gijón 2007, pp. 73-76, 92-96, 141-172 i 237-246.

²⁸⁵ MARTÍN RODRÍGUEZ, José-L., *op. cit.*, pp. 29-31. El fet que l'esposa d'Ermengol VIII fos una Lara i la de Guerau IV, una Castro, famílies enfrontades secularment pel repartiment de poder a Castella, no deixa de ser interessant. Es tracta d'un element que no ha estat encara convenientment explotat.

que s'havien d'activar en cas que tingués un hereu mascle abans no hagués dictat un nou testament (*si contingerit me habere filium masculum antequam aliud testamentum faciam*),²⁸⁶ però tot apunta a que la informació relativa en aquests acords es limita única i exclusivament en aquesta menció. És possible que Ermengol VIII tingués en ment aleshores al vell amic del seu pare per a que exercís de tutor i protector d'un hipotètic hereu mascle, com també és possible fins i tot que desconegués l'existència del pacte entre el mateix Pedro Fernández i el rei Pere el Catòlic, signat el febrer de 1206, pel qual el cap de la família castellana dels Castro i el monarca aragonès acordaven que el segon ajudaria el primer a apoderar-se del comtat d'Urgell.²⁸⁷

La successió d'Ermengol VIII d'Urgell seria, de fet, l'element que faria retornar el clima de les relacions entre els vescomtes de Cabrera i els reis d'Aragó en un de similar al moment previ als pactes de 1193-1194, condicionant així la imatge del vescomte Guerau IV que la historiografia retindria després, imatge que Monfar sintetitzà molt bé referint-se a un "hombre muy bullicioso y de altos pensamientos".²⁸⁸ La manca d'hereus mascles situava el comtat urgellenc en una conjuntura política que es complicaria amb la mort del comte. Les disposicions del testament que Ermengol VIII dictà l'agost de 1208 deixaven ben clar que, a manca de fills mascles, l'hereva i comtessa d'Urgell havia de ser la seva filla Aurembiaix, que aleshores no passaria dels dotze anys. En cas que Aurembiaix morís sense descendència legítima, els drets al títol comtal d'Urgell recaurien successivament, en el supòsit que el seu destí fos el mateix que el d'Aurembiaix, en les germanes del seu pare Marquesa i Miracle, i, finalment, en Guillem de Cardona, cosí d'aquest. Mentrestant, i fins que Aurembiaix no hagués assolit la majoria d'edat, la responsabilitat de la seva tutela i del govern del comtat correria a càrrec de la seva vídua Elvira.²⁸⁹

²⁸⁶ DOMINGO RÚBIES, Dolors, *op. cit.*, doc. 5, p. 146 (30 d'agost de 1208).

²⁸⁷ MIRET I SANS, Joaquim, "Itinerario del rey Pedro I de Cataluña, II de Aragón". *BRABLB*, vol. 3, n. 22 (1906), p. 375.

²⁸⁸ DIEGO MONFAR Y SORS, *op. cit.*, vol. 9, p. 439.

²⁸⁹ *Et constituo heredem meum filiam meam Aurembiaix et comitissam totius terre mee et comitatus Urgelli; et si ipsa decesserit absque liberis substituo et in omnibus bonis Marquesiam sororem meam et si ipsa decesserit sine liberis substituo ei sororem meam Miracle et si ipsa Miracle decesserit absque liberis sustituo ei Guillelmum de Cardona consanguineum meum (...) Dimitto siquidem filiam meam predictam cum omnibus bonis suis sub tutela et potestate Alvire comitisse matris sue donec ipsa filia sit perfecte et plene etatis; DOMINGO RÚBIES, Dolors, *op. cit.*, doc. 5, p. 146. Sembla que Elvira, amb qui Ermengol VIII hauria casat pels volts de 1178, pertanyia a la família castellana dels Lara; MARTÍN RODRÍGUEZ, José-L., *op. cit.*, pp. 18-21.*

Una situació d'aquest tipus només podia afavorir la irrupció en la política comtal de forces interessades a imposar-hi la seva influència, tan internes com externes. Precisament, el rei Pere el Catòlic endegà aviat iniciatives per tal de situar Elvira sota la seva protecció i atraure progressivament el comtat d'Urgell als dominis reials, amb l'aquiescència de les que aleshores eren les seves titulars. Aquestes maniobres consistien, en primer lloc, en l'acceptació pública el 31 d'octubre de 1209 de l'autoritat d'Elvira durant la minoria d'Aurembiaix, seguida de la promesa de defensar-les, i, en segon lloc, en la comanda de la seva guarda i de l'administració comtal a Guillem de Cardona i el seu parent Ramon Folc durant cinc anys, manament aquest darrer que s'emeté uns pocs dies més tard, el 6 de novembre del mateix 1209.²⁹⁰ Segons el monarca, *Petrus Ferrandi et Geraldus de Capraria* eren les majors amenaces potencials a les que ambdós defensors es podrien haver d'enfrontar.²⁹¹

L'instint de Pere el Catòlic a l'hora d'identificar l'adversari no l'enganyava. Guerau IV de Cabrera tenia les seves opcions, ja que era nebot del difunt Ermengol VIII (vegeu Figura 5, p. 658). La teoria segons la qual el vescomte no podia pretendre el títol comtal, ja que, a diferència de la seva mare Marquesa, no se l'esmentava en la línia de successió d'Urgell, no se sustenta perquè la menció a Marquesa inclou els hereus. I qui era Guerau IV si no el seu hereu?²⁹² Però per a que els seus drets a la successió urgellenca fossin plenament reconeguts, primer era necessari que la seva cosina Aurembiaix morís sense fills capaços d'heretar. Curiosament, la redacció catalana de les *Gesta Comitum Barchinonensium* (i amb ella les altres cròniques que s'hi recolzen) posa l'èmfasi en els drets agnàtics a la successió per explicar l'accés de Guerau IV a la titularitat comtal d'Urgell. Segons aquesta, el vuitè *Ermengol comte d'Urgell morí sens infant, e jaquí-lo al dit Guerau, qui era son nabot, fill de sa sor*, això és, de Marquesa.²⁹³ Resulta molt interessant que un producte historiogràfic barceloní

²⁹⁰ *IBIDEM*, pp. 45-46. A més d'això, el gener de 1209 Pere el Catòlic s'assegurà la neutralitat del comte de Foix en l'assumpte d'Urgell, i prometé més tard a Elvira que la seva tutela seria respectada; vegeu BAUDON DE MONY, Charles, *Relations politiques...*, vol. 1, pp. 137-138.

²⁹¹ ALVIRA CABRER, Martín, *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196-1213). Documentos, Testimonios y Memoria Histórica*, vol. 2. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 2010, doc. 1092, p. 1154 (1210).

²⁹² Teoria defensada per Dolors Domingo. Vegeu DOMINGO RÚBIAS, Dolors, *op. cit.*, p. 38.

²⁹³ *Gestes dels Comtes...*, cap. 23, par. 1 (p. 131). Redactat uns anys més tard, el *Llibre dels reis*, per exemple, recull exactament les mateixes paraules; vegeu el *Llibre dels reis*, cap. 173 (edició a cura d'Stefano M. Cingolani; Publicacions de la Universitat de València, València 2008, p. 202).

encarregat per Jaume I com la primera versió al català de les *Gesta*,²⁹⁴ reconegué tan clarament els drets de Guerau IV al comtat d'Urgell en temps del pare d'aquell. Tal volta això estigui indicant que, en realitat, Aurembiaix seria acceptada políticament més com un mitjà per assolir el títol comtal d'Urgell, que no pas com l'hereva autèntica que Ermengol VIII havia designat.

És molt possible que això mateix, combinat amb el greuge causat a Guerau IV pel trencament de la promesa del rei al seu sogre Pedro Fernández, acordada, com ja s'ha vist, un parell d'anys abans de la mort d'Ermengol VIII, fes molt difícil l'acostament pacífic entre el vescomte de Cabrera i la Corona. Per si amb això no hi hagués prou, Pere el Catòlic acordaria amb Elvira un compromís matrimonial entre Aurembiaix i el fill d'aquell, l'infant Jaume, nascut el febrer de 1208 de la seva unió amb Maria de Montpeller, que pretenia lligar Urgell al destí del llinatge reial.²⁹⁵ Val a dir que l'actuació de Pere el Catòlic en l'assumpte d'Urgell no afavorí precisament la creació d'un clima de pau i de concòrdia, i que, tenint això en compte, no és difícil veure en la guerra la resposta lògica que Guerau IV decidí donar a la política reial envers aquesta la qüestió. Una rèplica que, de retruc, demostrava que el control al que la Corona havia sotmès al vescomte Guerau IV durant la seva etapa formativa no tenia per què constituir una garantia de domesticació d'un aristòcrata que, de la mateixa manera que el monarca, obrava en bona mesura per interès, i estava més que disposat a defensar el seu.

El conflicte armat entre Pere el Catòlic i Guerau IV de Cabrera sembla haver durat relativament pocs anys, a la fi dels quals el vescomte es reconeixia derrotat. En el decurs de la campanya bèl·lica ni tan sols es perdonaren possessions eclesiàstiques, com el castell de Corçà, que depenia en realitat de l'abadia de Sant Pere d'Àger, com el Papa Innocenci III acabaria recriminant a Pere el Catòlic, responsable últim d'atacar-lo.²⁹⁶ Finalment, l'any 1211 el successor de Ponç III de Cabrera, segurament assetjat al castell

²⁹⁴ Cingolani anomena aquesta redacció *Gesta II*, redactada segurament entre 1268 i 1269 en qualitat de revisió i actualització de l'original llatina redactada al monestir de Ripoll, que cal identificar, per tant, com a *Gesta I*; CINGOLANI, Stefano M., *La memòria dels reis. Les quatre grans cròniques i la historiografia catalana, des del segle X fins al XIV*. Base, Barcelona 2007, pp. 26-27.

²⁹⁵ BAGUÉ I GARRIGA, Enric, "Pere el Catòlic". Dins BAGUÉ I GARRIGA, Enric *et alii*, *op. cit.*, p. 113. El pacte pel matrimoni entre Aurembiaix i l'infant Jaume tindria lloc el febrer de 1210; DOMINGO RÚBIAS, Dolores, *op. cit.*, doc. 6, pp. 148-150.

²⁹⁶ El pontífex asseverava que *G[eraldum] vicecomitum de Capraria era fidelem eiusdem abbatis* de Sant Pere d'Àger; vegeu ALVIRA CABRER, Martín, *op. cit.*, doc. 1163, p. 1227 (1211).

de Llorenç,²⁹⁷ se sotmetia davant del successor d'Alfons el Cast en aquell mateix lloc parlant en els següents termes: *io en Guerad de Cabrera venc en poder de vós sèinner en Pere, per la gràcia de Déu Rei d'Aragó e comte de Barcelona, per pres e per presó (...) e liure-us lo castel de Lorenz a tota vostra voluntat*. A canvi de la seva rendició, el vescomte de Cabrera demanava al rei que aquest li donés un marge de quatre dies per poder treure *dona Elo o mos fils e-ls cavalers e-ls homes e totes les coses del castel*, a més de sol·licitar-li *q-els guidetz tro a Àger o tro a Castelló on mils vullen anar*.²⁹⁸ A més, aquell mateix any Guerau IV també faria entrega al rei Pere dels castells de Montsoriu, Montmagastre i Àger.²⁹⁹ Segons sembla, el monarca manà tancar-lo al castell aragonès de Loarre, on, malgrat la voluntat del vescomte de Cabrera, s'hi estarien també presoners la seva dona i els seus fills.³⁰⁰

La desfeta militar i l'empresonament de Guerau IV de Cabrera, d'Elo de Castro i dels seus fills al regne d'Aragó l'any 1211, certificava en aparença la victòria definitiva de la monarquia en la qüestió successòria del comtat d'Urgell. Tanmateix, Pere el Catòlic hauria de fer front molt aviat a l'impacte negatiu que la croada contra els càtars estava tenint en la política transpirinenca de la Corona d'Aragó. Aquest important front, així com la participació en l'aliança amb els reis de Castella i Navarra en la campanya de les Navas de Tolosa contra els almohades, varen atraure l'atenció del monarca aragonès durant els darrers anys del seu regnat,³⁰¹ desviant-la així de l'assumpte urgellenc. De fet, la necessitat d'apaivagar els ànims al Llenguadoc motivà el rei a acordar el matrimoni de l'infant Jaume amb Amícia, filla del líder croat Simon de Montfort, comte de Leicester,³⁰² quelcom que deixà obsolet l'acord pel casament de l'infant amb Aurembiaix i impulsà la comtessa Elvira a trobar-ne finalment un espòs l'any 1212 en la figura d'Álvaro, fill de Pedro Fernández i, per tant, cunyat de Guerau

²⁹⁷ En això, les versions llatina primitiva i catalana intermèdia de les *Gesta* (*Gesta I i Gesta II*) són plenament coincidents. Vegeu CINGOLANI, Stefano M. (ed.), *Les Gesta Comitum Barchinonensium (versió primitiva), la Brevis Historia i altres textos de Ripoll*. Publicacions de la Universitat de València, València 2012, p. 154; i *Gestes dels Comtes...*, cap. 23, par. 1 (p. 131).

²⁹⁸ ALVIRA CABRER, Martín, *op. cit.*, vol. 2, doc. 1193, p. 1256.

²⁹⁹ *IBIDEM*, vol. 2, doc. 1194, p. 1257.

³⁰⁰ *Gestes dels Comtes...*, cap. 23, par. 1 (pp. 131-132).

³⁰¹ BAGUÉ I GARRIGA, Enric, "Pere el Catòlic", pp. 118-131.

³⁰² El 27 de febrer de 1211. Acord pel qual, a més, l'infant Jaume era enviat a nodrir-se a la cort de Simó *quousque fuerit illius etatis scilicet decem et octo annorum quod terram possit regere*; SOLDEVILA, Ferran, *Els Primers temps de Jaume I*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1968, pp. 19-22; i *IDEM, Jaume I. Pere el Gran*. Vicens-Vives, Barcelona 1985, p. 21, nota 19.

IV de Cabrera.³⁰³ El projecte d'integració d'Urgell a la Corona que Pere el Catòlic s'havia esforçat tant a construir s'ensorrava així ràpidament. Mort aquest el setembre de 1213 a Muret, l'aleshores Jaume I esdevingué un monarca en minoria d'edat a rescatar de mans de Montfort. Això el deixà exposat a la influència i al domini que les aristocràcies catalana i aragonesa poguessin exercir sobre la seva persona. Entre els lleials al seu pare i al seu projecte hi havia Guillem de Cervera, segons Jaume I un dels *majors consellers nostres* juntament amb l'aragonès Jimeno Cornel,³⁰⁴ qui el 1214 pactà amb la comtessa Elvira que defensaria els seus interessos i els d'Aurembiaix en front de les pretensions de Guerau IV de Cabrera.³⁰⁵ Una solució del tot necessària tenint en compte que, segons el text de les *Gesta, après de la mort del senyor rey en Pere, los richs hòmens del comtat d'Urgell e de Catalunya recobraren del procurador del regisme* (l'infant Sanç, besoncle de Jaume)³⁰⁶ *lo comte davant dit* (això és, el vescomte Guerau IV de Cabrera) *e sa muylar e sos fils*.³⁰⁷

Així doncs, el traspàs de Pere el Catòlic i la minoria d'edat de Jaume I, que comptaria només sis o set anys quan tornà a la península ibèrica, proporcionaren a Guerau IV de Cabrera i a la seva família un respir que els havia de permetre, en primer lloc, recuperar-se del daltabaix políticomilitar que acabaven d'experimentar, i, en segon lloc, tornar a l'assalt del comtat d'Urgell. Obligat en aquells que l'havien alliberat, Guerau IV acceptà el 19 de juny de 1217 a Monzón l'arbitratge del vescomte Guillem I de Cardona, que l'empenyia a entregar a un joveníssim Jaume I els castells i les viles d'Agramunt, Balaguer, Linyola i Albesa, i la resta de possessions que Guerau IV tenia al comtat d'Urgell. Aquestes podrien ser rescatades en cas que el vescomte de Cabrera i els seus successors abonessin un total de 24.000 morabetins d'or i 55.000 sous, sempre i quan Aurembiaix no fes acte d'aparició per reclamar els seus drets en un període que anés del 19 de juny fins a la festa de Sant Miquel, i fins a dos anys a comptar

³⁰³ SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 90.

³⁰⁴ JAUME EL CONQUERIDOR, *Crònica o Llibre dels Feits*, cap. 18 (edició a cura de Ferran Soldevila; *Les Quatre Grans Cròniques*. Selecta, Barcelona 1971, p. 10). Sobre la figura del vescomte Guillem I de Cardona, vegeu sobretot SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 134.

³⁰⁵ *IBIDEM*, p. 91; DOMINGO RÚBIÉS, Dolors, *op. cit.*, pp. 53-54.

³⁰⁶ L'infant Sanç, que havia estat procurador del comtat de Provença en temps del seu germà Alfons el Cast, exerciria de procurador de Jaume I fins l'any 1218; SOLDEVILA, Ferran, *Els Primers temps...*, pp. 59-65.

³⁰⁷ *Gestes dels Comtes...*, cap. 23, par. 2 (p. 132).

d'aleshores. En aquella ocasió només se'l reconeixia *vicecomitem Caprarie*.³⁰⁸ Les clàusules de l'arbitratge de Monzón es confirmarien a Tarròs (Tàrraga) l'any 1222. La posada per escrit d'aquest darrer pacte revela que s'havia produït ja aleshores un canvi molt significatiu en la dignitat pública de Guerau IV, doncs en aquella ocasió es parlava de *Geraldum* en tant que *vicecomitem Caprarie, nunc comitem Urgelli*.³⁰⁹

El reconeixement de Guerau IV de Cabrera com a successor legítim del comte Ermengol VIII d'Urgell està obert a diverses lectures, entre elles la possibilitat que hom comencés a descartar el retorn d'Aurembiaix amb posterioritat a 1219, data límit que marcava l'arbitratge de Monzón. Més clares encara són les que permeten veure-hi el profit que els grans aristocràtes catalans i aragonesos van treure de l'aparent debilitat política d'un monarca nen i orfe de pare. En la seva senectud, Jaume recordava com en *aquella saó nós no havíem sinó catorze anys*.³¹⁰ Arribats en aquest punt, cal insistir en el paper clau que Guillem I de Cardona jugà en la rehabilitació del vescomte de Cabrera, quelcom que explicaria en part la lleialtat mostrada envers aquell darrer per un dels fills de Guillem I, anomenat també Guillem, a finals de la dècada de 1220.

El veterà vescomte de Cardona era aleshores un dels líders de la facció que controlava el consell del jove monarca, i que estava enfrontada en una altra encapçalada principalment per la família Montcada. En els dies de l'arbitratge de Monzón, el representant més destacat dels Montcada era el vescomte Guillem Ramon I de Béarn, esmentat assassí de l'arquebisbe Berenguer de Vilademuls i un dels principals defensors de continuar amb el conflicte transpirinenc, esdevenint fins i tot corresponsable de la represa de Tolosa per part del comte Ramon VI el setembre d'aquell mateix 1217. Tres anys abans, el vescomte de Cardona i el de Béarn havien estat d'acord en acompanyar el comte Nunyo Sanç de Rosselló, fill de l'infant Sanç, a combatre Montfort, fins que el pontífex Innocenci III establí el retorn de Jaume I sota la tutela dels templers.³¹¹ La política transpirinenca de Sanç motivà Innocenci III a amenaçar-los a ell i al seu besnebot amb l'excomunió i una intervenció croada, fet que obrí una falla en les relacions entre els Cardona i els partidaris del procurador reial, entre els quals es

³⁰⁸ HUICI MIRANDA, Ambrosio i CABANES PECOURT, María D., *Documentos de Jaime I de Aragón*, vol. 1. Diputación de Valencia, València 1976, doc. 2, pp. 18-23; SOLDEVILA, Ferran, *Els Primers temps...*, pp. 118-119.

³⁰⁹ HUICI MIRANDA, Ambrosio i CABANES PECOURT, María D., *op. cit.*, vol. 1, doc. 39, p. 92.

³¹⁰ JAUME EL CONQUERIDOR, *op. cit.*, cap. 20 (p. 11).

³¹¹ SHIDELER, John C., *Els Montcada*, pp. 140-141.

trobava precisament Guillem Ramon de Béarn.³¹² La falla s'eixamplà i es féu més profunda després del casament de Jaume amb Elionor de Castella.

En opinió de Shideler, darrera del conflicte que estava per venir hi havia la disputa sobre quin havia de ser "l'*status*" de cadascú "en el consell de regència de Jaume".³¹³ En començar el decenni de 1220, el bàndol dels Montcada estava encapçalat ja pel fill de Guillem Ramon I de Béarn, el vescomte Guillem II, que havia ocupat la procuració dels dominis reials després de la deposició de Sanç el 1218, juntament amb Ramon II, el germà d'aquest últim, el senescal Guillem Ramon, i el seu fill Guillem I de Montcada, seguint l'ordre en el qual se'ls menciona al pacte d'ajuda mutua signat el 14 d'octubre de 1223 entre Guerau IV de Cabrera i el futur vescomte Ramon Folc IV de Cardona.³¹⁴ Mitjançant aquest acord ambdós es coaligaven amb la intenció manifesta de combatre els *inimicos domini Regis et nostri*, el que certificava que Guillem I de Cardona s'havia guanyat finalment l'adhesió d'un valuós aliat. En aquest estat de coses, no és estrany que la parella formada pel rei Jaume i Elionor de Castella s'hagués adreçat abans al nou comte d'Urgell en termes amistosos a l'hora de comprometre's a combatre junts els Montcada a Huesca, el 19 d'abril de 1223, si abans els primers no reparaven els perjudicis que aquests havien causat³¹⁵.

Enmig d'aquesta complicada conjuntura, Guerau IV aprofità la seva nova situació política per anar consolidant la seva autoritat sobre el comtat d'Urgell.³¹⁶ La

³¹² SOLDEVILA, Ferran, *Els Primers temps...*, pp. 140-145.

³¹³ SHIDELER, John C., *Els Montcada*, p. 146.

³¹⁴ En efecte, l'acord esmentava directament *.G. de Montecateno .R. de Montecateno et G. filium eius ac G. R Dappiferi*, titllant-los *d'inimicis domini nostri Jachobi Dei gracia illustris regis Aragonie*. Amb ells hi havia, entre d'altres, Ramon de Cervera, Guillem de Cervelló i els seus fills respectius; SERRA I VILARÓ, Joan, "Don Jaume lo Conqueridor y en Guerau de Cabrera". *BRABLB*, vol. 4, n. 29 (1907-1908), p. 304; MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", p. 322; SOLDEVILA, Ferran, *Els Primers temps...*, pp. 54 i 209; i GALERA I PEDROSA, Andreu (ed.), *Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)*. Fundació Noguera, Barcelona 1998, doc. 351, pp. 424-426. Per aprofundir més en les que aleshores eren les majors figures de la parentela dels Montcada, vegeu especialment SOBREQUÉS I VIDAL, *Els Barons...*, pp. 84-86, 123-125 i 149-150; SHIDELER, John C., "Les tactiques politiques des Montcada, seigneurs de Vic du début du XIIIe siècle". *Ausa*, vol. 9, n. 99 (1981), pp. 329-342; *IDEM*, *Els Montcada*, pp. 135-137 i 143-152.

³¹⁵ Concretament, Jaume i Elionor s'hi referiren en tant que *dilecto nostro, Geraldo Dei gratia comiti Urgelli et vicecomiti Capraria*. Vegeu HUICI MIRANDA, Ambrosio i CABANES PECOURT, María D., *op. cit.*, vol. 1, doc. 43, pp. 102-103; i DOMINGO RÚBIES, Dolors, *op. cit.*, doc. 13, pp. 168-169, que incomprendiblement fixa la data el 24 d'abril de 1223.

³¹⁶ La documentació posterior a 1223 així ho avala. En aquesta, Guerau IV ja és esmentat amb la doble titularitat corresponent a les de comte d'Urgell i de vescomte de Cabrera, prioritant lògicament aquella relacionada amb el rang comtal. Succeïa d'aquesta manera, per exemple, en temps de la concessió de carta de franqueses als habitants d'Agramunt, el 22 de març de 1224 (*Geraldus, Dei gratia comes Urgelli, vicecomes Caprarie*), en la concessió de la batllia de

guerra contra els Montcada se saldà amb el fracàs del bàndol aleshores més proper a Jaume I, i després d'assegurar-se que el monarca era retingut a Saragossa, Guillem II de Béarn el convencé el març de 1225 d'indemnitzar-lo amb 20.000 morabetins. A partir d'aquell moment el vescomte de Béarn anà imposant el seu control sobre la figura reial. Poc temps després es reconciliava amb Ramon Folc IV de Cardona, no sense abans haver apostat per llençar una expedició contra Peníscola l'estiu de 1225.³¹⁷ No sembla que ni això, ni tampoc la pau d'Alcalá, signada el març de 1227, on el de Béarn enfortiria encara més el seu poder polític,³¹⁸ tinguessin cap efecte immediat, si més no cap de perjudicial, en les relacions entre el vescomte de Cabrera i els seus pars de Cardona i de Montcada, ni tan sols en les que mantenia amb el rei, tot i que Miret i Sans considerava que en aquelles dates Guerau IV ja tenia motius per pensar que tenia "perduda la amistat y consideració que desde 1217 li dispensava Don Jaume", i que més li convenia pensar en el seu retir.³¹⁹ Una reflexió aquesta última que té la seva base en l'ingrés de l'aleshores comte d'Urgell i vescomte de Cabrera en l'Orde del Temple.

La primera redacció catalana de les *Gesta* assenyala secament que Guerau IV *se n'entrà en l'orde del Temple, e morí aquí*.³²⁰ I en efecte, el 23 de setembre de 1226, *Gueraldus Dei gracia comes Urgelli vicecomes Caprarie* feia donació prèvia del castell i de la vila de Mediona a la casa del Temple de Monzón *antequam votum facerem nec habitum domus Milicie templi reciperem*.³²¹ L'ingrés en l'esmentat orde el ratifica el fet que quan l'abril de l'any següent aconsellava el seu fill Ponç que considerés pagats els deutes que la comanda templera de Gardeny havia contret en el passat amb ell i amb la seva mare Marquesa, el vescomte signava ja com fra Guerau (*fratris Geraldii*), antic comte d'Urgell (*quondam comitis urgellensis*).³²² Però els seus motius per esdevenir

Tordera que el veguer vescomtal Bernat de Bassella féu a Ramon Queròs el 20 de desembre de 1225 (*domini Geraldus de Capraria, comitis de Urgello et vicecomitis de Capraria*), i en la confirmació que el mateix veguer féu al prior Joan de Santa Maria de Roca Rossa de la donació que Pere Queròs havia fet al priorat del mas Surell, el 3 de març de 1226 (*domini Geralli de Capraria comitis Urgellensis et vicecomitis Caprarie*); FONT RIUS, Josep M., *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. 1. CSIC, Barcelona 1969, doc. 244, pp. 342-344; ADM, Cabrera i Bas, r.3552, ll.14-ll.n.65, rt.984, fot. 21; PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 87, p. 175.

³¹⁷ Expedició que no donaria els fruits esperats; SHIDELER, John C., *Els Montcada*, pp. 148-149.

³¹⁸ SOLDEVILA, Ferran, *Jaume I*, p. 8.

³¹⁹ MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", p. 322.

³²⁰ *Gestes dels Comtes...*, cap. 23, par. 2 (p. 132).

³²¹ Donació, i alhora venda (*hanc cartam vendicionis et donacionis*) que es féu a canvi de 1.100 morabetins; MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", p. 323.

³²² *IBIDEM*, p. 324.

templers podrien haver tingut poc o gens a veure amb els que esmentava Miret i Sans. Per començar, experts en l'Orde del Temple com Alan Forey ja van dictaminar en el seu moment que l'aïllament del món no era propi de les comunitats templeres,³²³ pertanyents a l'orde predilecte dels aristòcrates que sentien que acaraven ja la recta final de les seves vides, i, en aquest sentit és bastant més plausible que Guerau IV de Cabrera, a qui de fet no li quedaven més de dos anys de vida, se sabés malalt, o, simplement, que camí dels cinquanta anys hagués resolt prendre'n l'hàbit pel temps que encara li havia estat concedit.³²⁴ A més, val la pena recordar que els templers constituïen un orde militar consagrat a la defensa dels pelegrins que anaven a Jerusalem des de la seva fundació a mitjan segle XII. En tant que orde militar, combinava els trets propis de la vida monàstica amb obligacions com ara exercitar-se i estar disponible per entrar en combat, característiques aquestes que convertien els seus convents en recursos molt útils per societats de fronteres en moviment, com eren aleshores les cristianes ibèriques, i on l'alicent de combatre l'enemic de la fe cristiana ja feia segles que estava present.³²⁵ A tot això cal afegir que la decisió vindria segurament afavorida pel

³²³ "A Templar convent was by no means an isolated community of warrior-monks, living away from the world"; FOREY, Alan J., *The Templars in the Corona de Aragón*. Oxford University Press, Londres 1973, p. 293.

³²⁴ Segons Malcolm Barber, a l'Orde del Temple "age was less of a barrier among entrants who might be thought to have passed beyond the stage where they could be active soldiers. Many men joined while middle-aged or even elderly, and were never sent to the east but worked in the Order's western houses. Some, especially those of high social standing, postponed entry until near death with the intention of making "a good end", as was the custom in more traditional monastic orders"; BARBER, Malcolm, *The New Knighthood: A History of the Order of the Temple*. Cambridge University Press, Nova York 2012 (primera edició de 1994), p. 215. Dues dècades abans, Forey ja havia apuntat aquest fet en el cas específic dels templers de la Corona d'Aragó; vegeu FOREY, Alan J., *op. cit.*, p. 284. Talment com no hi havia un límit d'edat estipulat per entrar a l'orde templer, tampoc no n'hi havia una de sola de vincular-se a l'Orde, sinó moltes. Sobre les diverses existents, vegeu per exemple *IBIDEM*, pp. 110-111 i 273-293; i NICHOLSON, Helen, *Los Templarios: una nueva historia*. Crítica, Barcelona 2006 (primera edició de 2001), pp. 175-178 i 187-190.

³²⁵ LUTTRELL, Anthony, "Las órdenes militares de San Juan de Jerusalén y del Temple". Dins AYALA MARTÍNEZ, Carlos i NOVOA PORTELA, Feliciano (eds.), *Las órdenes militares en la Europa medieval*. Lunwerg, Barcelona 2005, p. 50; i BARBER, Malcolm, *op. cit.*, p. 209. En el cas ibèric, sembla estar provat també que, dins de l'àmplia diversitat de personal del que es nodria l'orde dels templers, en la seva majoria aquests eren laics amb força competència i experiència militars, en front d'una minoria d'autèntics capellans; LINAGE CONDE, Antonio, "Tipología de vida monástica en las órdenes militares". *Yermo*, n. 12 (1974), pp. 79-106. Per a l'escenari catalanoaragonès, vegeu a tall d'exemple FOREY, Alan J., *op. cit.*, pp. 278-281; VIRGILI COLET, Antoni, "Acerca del Quinto Templario: La Orden del Temple y los condes de Barcelona en la conquista de al-Andalus". *AEM*, n. 27:2 (1997), pp. 775-802; SANS I TRAVÉ, Josep M., "Els ordes militars a Catalunya". *CHR*, n. 4 (2011), pp. 201-225; i, molt especialment, BONET DONATO, Maria, "Las órdenes militares en la expansión feudal de la Corona de Aragón". *AUA*, n. 17 (2011), pp. 245-302.

convenciment que la seva successió quedava garantida, en especial en les figures dels seus fills més grans, Ponç i Guerau, els quals s'havien de repartir els lots més potents de la seva herència, això és, el comtat d'Urgell i el vescomtat *de Girones*.³²⁶

Tenia Miret i Sans la ment posada en el *Llibre dels Feits* quan escrivia sobre la conversió a la vida templera de l'aleshores comte d'Urgell i vescomte de Cabrera? Vista la seva interpretació d'aquest episodi, no és improbable que els seus arguments estiguessin poderosament condicionats per la lectura de la narració que el rei Jaume féu dels fets posteriors relacionats amb el comtat d'Urgell. Però el cert és que el darrer dia de juliol de 1228, després de setze anys d'absència, Aurembiaix tornà a escena per reivindicar, segons Jaume I, *que tota la terra sabia com ella era filla del comte d'Urgell, N'Ermengou, e que aquell comtat pertanyia més a ella que a negun altre per ço car ella era sa filla, e no hi havia més fill ne filla, si ella no*.³²⁷ Malgrat el temps que feia que Guerau IV havia estat reconegut comte d'Urgell, malgrat que el seu fill Ponç semblava destinat a succeir-lo en aquella posició, aquest fet permetia activar una clàusula de l'arbitratge de 1217 que obligava el rei a transferir Aurembiaix la seva herència si aquella abonava les quantitats que constituïen la penyora de les possessions urgellenques de l'aleshores vescomte de Cabrera.³²⁸

Jaume I, que es trobava en aquell moment negociant amb Roma l'anul·lació del seu matrimoni amb Elionor de Castella, cedí al consell, entre d'altres, del vell defensor

³²⁶ Així quedava estipulat en el darrer testament dictat per Guerau IV, el 18 de setembre de 1223: *Dimitto filio meo Pontio totum comitatum Vrgelli cum omni jure et potestate, fortia et posse quod ibi habeo et habere debeo ullo modo et totam ipsam terram quam habeo et habere debeo ratione Pontii de Capraria patris mei de Mediona et suo termino. Item dimitto Geraldo filio meo Castrum de Montsoriu cum suis terminis et etiam ea que ad illud pertinent et pertinere debent; et totum vicecomitatum de Girones, cum omni honore quam habeo et habere debeo de Mediona et suo termino et extra ubicumque sit. Als altres dos fills, Àlvar i Roderic, Guerau IV els assignà els castells d'Estopinyà i Fals, així com *toto ipso honore domine Elo matris eius, quem habet in Castela*, i els de Benavarre i de Viacamp, respectivament, en cas que el més petit no volgués esdevenir *clericum in ecclesia de Terragona*; MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", pp. 328-329.*

Observeu que aquest testament es dictà en un context de conflicte bèl·lic amb el partit dels Montcada, i en el qual les pretensions de Guerau IV de Cabrera al comtat d'Urgell ja havien estat reconegudes. L'any 1227 el seu fill Ponç ja governava el comtat d'Urgell (*dompnus Poncius, Dei gratia Urgellensis comes*) juntament amb la seva esposa Maria (*domina Maria comitissa, coniuge nostra*), com es desprèn de la donació que la parella féu a Gombau de Guàrdia de la seva *alumpna* en qualitat de *legalem uxorem*; BC, Històric, Pergamins, n. 139, r. 4160 (13 de juliol de 1227). Sobre Ponç I d'Urgell, vegeu SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 92-93.

³²⁷ JAUME EL CONQUERIDOR, *op. cit.*, cap. 34 (p. 21).

³²⁸ (...) *et quodocunque postea dicta comitissa et filii nobis offerret et solveret dictam pecuniam, nos teneamur eam recipere, et ipsis solventibus teneamur statim eis reddere et tradere comitatum*; vegeu *supra*.

de la vídua i de la filla d'Ermengol VIII d'Urgell, Guillem de Cervera,³²⁹ i, havent-li jurat que la defensaria l'1 d'agost de 1228 a canvi de rebre'n l'homenatge,³³⁰ el monarca anà encara més lluny, signant amb Aurembiaix un contracte de concubinatge que el lligava en ella mentre no aparegués una candidata a esposa de sang reial o capacitat econòmica equivalent a la de la comtessa. El contracte establia que en cas de morir Aurembiaix abans no ho fes ell, el comtat d'Urgell hauria de revertir al fill que hagués pogut néixer d'ambdós, o, en el seu defecte, a la Corona.³³¹

L'actitud de Jaume I envers la qüestió d'Urgell una vegada va haver reaparegut l'hereva Aurembiaix és del tot inequívoca, i donada la reacció de Guerau IV de Cabrera en temps del seu pare, l'oposició frontal dels vescomtes de Cabrera estava pràcticament garantida des d'un primer moment. Segons Ferran Soldevila, el monarca volgué mantenir les formes, convocant el *comte d'Urgell, per nom en Guerau de Cabrera, que vingué a nostra cort per fer dret a la comtessa, e que fossen totes les citacions, totes tres, així com se devien fer. E a la primera citació que hom li féu no venc. Es comminava Guerau IV, per tant, a reconèixer Aurembiaix comtessa d'Urgell.*³³² Lògicament, això era esperar massa, i quan Guillem de Cardona, fill (com s'ha vist) del difunt vescomte Guillem I de Cardona, es presentà en resposta a la segona citació en nom de Guerau IV, la sessió es tancà amb una autèntica declaració de guerra.³³³ Encara l'agost de 1228 les forces lleials a Jaume I posaven setge a Balaguer, on Ponç de Cabrera aparentment seguiria resistint l'octubre d'aquell mateix any.³³⁴

Al *Llibre dels Fets* el monarca tractava la figura de Guerau IV de Cabrera amb un menyspreu del tot indissimulat per la seva, al seu judici, incapacitat de sotmetre's en aquell assumpte, insistint d'aquesta manera en l'error del seu adversari per oposició a la seva causa.³³⁵ En aquest sentit, Jaume compartia el mal concepte que els autors de la

³²⁹ El mateix Guillem de Cervera i un altre dels valedors d'Aurembiaix, Ramon de Peralta, li feren saber quin era, al seu judici, *ofici de rei: que aquells qui no poden haver dret per altre que ell, que ell llurs do, car Déus vos ha mes en son lloc per tenir dretura*. En conseqüència, corresponia en ell vetllar *per que li tornats la sua cosa e açò que son pare li lleixà*; vegeu *supra*.

³³⁰ SOLDEVILA, Ferran, *Els Primers temps...*, pp. 273-281.

³³¹ El contracte se signà a Agramunt el 23 d'octubre de 1228; *IBIDEM*, pp. 292-295.

³³² JAUME EL CONQUERIDOR, *op. cit.*, cap. 35 (p. 22); i SOLDEVILA, Ferran, *Els Primers temps...*, pp. 273-295.

³³³ El rei explica que en el decurs del diàleg amb Guillem de Cardona, aquest assegurà a Guillem de Cervera que *ja per plet no perdrà el comte son comtat: àls hi haurà mester*, a la qual cosa el veterà protector d'Aurembiaix replicà que *l'àls hi serà*; JAUME EL CONQUERIDOR, *op. cit.*, caps. 35-36 (pp. 22-23).

³³⁴ SOLDEVILA, Ferran, *Els Primers temps...*, p. 284.

³³⁵ Jaume I arribaria a dir de Guerau IV que *no havia el sen de Salamó*; JAUME EL CONQUERIDOR, *op. cit.*, cap. 44 (p. 26).

versió llatina de les *Gesta* tenien de Guerau IV, per als quals havia rebut un merescudíssim càstig en temps de Pere el Catòlic.³³⁶ En realitat, però, tot indica que fou el fill gran del vescomte de Cabrera convertit en templer, Ponç, qui dirigí la defensa dels drets de la seva família i del seu llinatge sobre el comtat d'Urgell. Ponç resistí tant de temps com li fou possible. El 1231 moria Aurembiaix, que havia passat a un segon pla rere el casament del rei amb Violant d'Hongria, sense deixar descendència, i cinc anys més tard Jaume I i Ponç signaven la reconciliació que havia de permetre aquest últim confirmar-se com a comte d'Urgell. Ponç I d'Urgell moriria l'any 1243, sent succeït pels seus fills Ermengol IX i Àlvar. En morir aquest darrer el 1268 es desfermà l'enèssim conflicte per la successió d'Urgell. Davant d'això, Jaume I s'apressà a prendre el control del comtat aprofitant la minoria d'edat dels fills d'Àlvar. Tanmateix, un d'ells, Ermengol, estaria destinat encara a ser comte d'Urgell fins a la seva mort l'any 1314.³³⁷

Guerau IV de Cabrera moriria segurament abans d'acabar l'any 1228. Aleshores devia estar proper a la cinquantena. Mai no arribaria a veure com, finalment, un ramal del llinatge vescomtal de Cabrera s'instal·lava i es mantenia al comtat d'Urgell, a despit de les dificultats, fins el primer quart del segle XIV. Enrera deixava el seu suposat primogènit Ponç enfrontat a la dura tasca de defensar els seus drets a Urgell contra el bàndol reial, i el seu segon fill Guerau, convertit en el cinquè vescomte de Cabrera que duia aquest nom.

³³⁶ Segons les addicions a les *Gesta I* dels episodis de la vida de Pere el Catòlic, consta que el rei tenia en ment sumar-se a la causa contra els almohades del *rex Marrochensis*, però li calgué primer enfrontar-se a Guerau IV. El text ripollès és també, com Jaume I al seu *Llibre dels Feits*, molt dur amb el vescomte: *Et dominus rex mox mente voluntaria illuc properaret, nisi a Gerallo a Capraria impediretur. Qui cum esset generosus, regi valde fid[e] ex[iti]osus per guerre maleficia, et hac de causa perperditus, tunc ire non potuit. Et Gerallus est punitus prout digne meruit; Les Gesta Comitum...*, cap. 14, par. 11 (p. 154).

³³⁷ En aquest sentit, l'addició final al capítol 23 de la redacció catalana de les *Gesta Comitum Barcionensium* és una prova més de la seva probable datació entre 1268 i 1269. El text diu que la mort del comte Àlvar *lexà lo comtat en gran tribulació e en gran discòrdia*. Seguidament, afegeix que *lo qual comtat tot d'Urgell se pres lo senyor en Jacme rey d'Aragó, lo qual avia, el temps d'en Pons de Cabrera, ja ganyat per raó de la dona n'Aurembiaix, filla d'en Ermengou davant dit comte d'Urgell; Gestes dels Comtes...*, cap. 23, par. 4 (p. 132); vegeu també supra, nota 42. Jaume I tornava a apoderar-se aleshores dels drets al comtat d'Urgell al·ludint a les reivindicacions de la difunta Aurembiaix. La successió al comtat no es va resoldre fins que Ermengol, conegut per la historiografia com el comte Ermengol X d'Urgell, fou reconegut successor d'Àlvar per Pere III el Gran en la concòrdia de 1278. Ermengol X moriria sense fills, com el seu oncle Ponç I d'Urgell, l'any 1314, i el comtat passà finalment a mans de la Corona. A l'entorn d'això, vegeu sobretot SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 93-100.

1.3. La línia vescomtal de Cabrera i la reconciliació amb la Corona

Comparat amb el seu pare i el seu germà Ponç, el vescomte Guerau V de Cabrera aparenta ser *a priori* una figura de perfil molt més baix, menys ressenyable.³³⁸ Bona part d'això es deu a que sobre els poc més de disset anys que aquest vescomte ostentà el títol es conserva molt escassa documentació. Altrament, les referències a la seva implicació en la nova guerra d'Urgell són per ara absolutament nul·les, tant per un bàndol com per l'altre. El paper clau que els lligams familiars jugaven en les lluites de bàndols suggereix que Guerau V podria molt bé haver prestat ajut polític i militar al seu germà Ponç, tot i que, suposant que les relacions entre ambdós germans no haguessin estat precisament cordials, no seria gens agosarat pensar que, com a mínim, el primer hagués decidit no implicar-s'hi. En tot cas, la seva absència en la campanya de la conquesta de Mallorca, així com en la conquesta de València i en els seus posteriors repartiments,³³⁹ posa de relleu que, a banda del seu més aviat poc interès pels beneficis que se'n poguessin derivar, el vescomte de Cabrera no se sentia encara prou inclinat a fer costat públicament a Jaume I.

Un document amb data imprecisa, que tanmateix caldria situar abans del 25 de desembre de 1228,³⁴⁰ conté els acords pels quals el vescomte Guillem II de Béarn i el fill del seu cosí Ramon II, Guillem de Montcada, prometien convèncer Ramon d'entregar a Guerau V en matrimoni la seva filla Ramona.³⁴¹ No es pot passar per alt el fet que aquests actors eren els mateixos que cinc anys enrera s'havien oposat, al costat del senescal, al bàndol reial que defensaven els vescomtes Guillem I de Cardona i

³³⁸ Deia Sobrequés que "d'aquest Guerau V (...) gairebé només sabem que es va casar amb Ramona de Montcada"; *IBIDEM*, p. 141.

³³⁹ Així de clar ho ha deixat Enric Guinot: "a la conquesta de Mallorca, el bàndol nobiliari Cabrera-Cardona no hi va assistir i no va rebre tampoc compensacions en forma de lots del repartiment de l'illa, per la qual cosa podem albirar l'existència d'un constant distanciament entre aquest sector i les campanyes bèl·liques -i els seus beneficis- de la corona"; GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "L'alta noblesa catalana en la conquesta de València". *AEM*, n. 26:2 (1996), p. 684. En el cas dels Cabrera urgellencs, els seus motius són encara més clars, doncs aquells continuaven batallant per garantir els seus drets al títol comtal, com es veurà tot seguit.

³⁴⁰ L'any es correspon sens dubte al 1228, i el compromís del vescomte és el de complir amb els acords en un termini que vagi *usque ad proximum festum Natale Domini*; ADM, Cabrera i Bas, r.2912, ll.7-ll.n.20, rt.976, fot. 446. Posteriorment, Guerau V i la seva esposa apareixien ja casats el 10 d'octubre de 1229 en la seva confirmació de les deixes testamentàries que Bertran de Falgars havia fet al priorat de Roca Rossa; PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 153, pp. 269-270.

³⁴¹ (...) *Quod nos Guilelmus de Montecatheno, Dei gratia vicecomes Bearnii, et Guilelmus, filius Raimundi de Montecatheno, promittimus bona fide et in verbo veritatis per firmam stipulacionem tibi Gerallo, Dei gratia vicecomiti de Capraria, stipulanti quod nos faciemus et fieri faciemus quod Raimundus de Montecatheno dabit Raimundam, filiam suam, tibi in uxorem* (...); ADM, Cabrera i Bas, r.2912, ll.7-ll.n.20, rt.976, fot. 446.

Guerau IV de Cabrera. Ponç I d'Urgell seguia resistint-se encara aleshores a l'autoritat d'un monarca que, precisament el mes de desembre de 1228, convocaria Corts a Barcelona per endegar els preparatius per a la conquesta de Mallorca, vers la qual salparia el 5 setembre de 1229.³⁴² El 12 de setembre següent, el vescomte de Béarn i Ramon II de Montcada van perdre la vida a l'illa quan ambdós quedaren rodejats juntament amb part de l'avantguarda cristiana durant la batalla de Portopí. Guillem de Montcada restà aleshores a càrrec de l'hereu de Guillem II de Béarn, el petit Gastó.³⁴³ Mentrestant, la seva germana Ramona de Montcada feia ja temps que era casada amb Guerau V de Cabrera.

És una incògnita si hi hagué algun tipus de pressió prèvia sobre el vescomte de Cabrera per part d'alguns Montcada per a que aquest contregués matrimoni amb la seva parenta. El que aquesta promesa convida a pensar és que Guerau V tenia algun tipus d'interès particular, potser de tipus sentimental (per bé que això últim no pugui quedar sinó en una mera especulació), en casar amb Ramona de Montcada, i que, evidentment, donat que li calia ser convençut, el futur sogre bé podia no saber-ho encara, bé fins i tot podia haver fet palesa inicialment la seva desaprovació. D'haver estat aquest darrer el seu autèntic parer, aquest hauria canviat ja el 6 de febrer de 1229, quan Ramon II de Montcada autoritzava la seva filla Ramona a casar-se i la donava *in uxorem Geraldo, Dei gratia vicecomitis Caprarie*.³⁴⁴ Sigui com es vulgui, el que no es pot obviar en cap cas és el fet que l'enllaç matrimonial de Guerau V de Cabrera amb Ramona de Montcada tingué lloc en un moment en el qual la Corona estava en guerra pel comtat d'Urgell, i li calia resoldre els conflictes interns si volia escometre amb èxit una operació tan delicada com era la conquesta de Mallorca. Una aliança matrimonial entre els Cabrera i els Montcada, des d'aquest punt de vista, podria servir per ajudar a acostar postures. Una coincidència cronològica de tipus molt similar es tornaria a produir el 1236, quan el germà gran de Guerau V seria reconegut comte d'Urgell, doncs l'any següent el rei Jaume I es trobava preparant l'assalt final a la ciutat de València, que s'allargaria fins a la capitulació de la guarnició el 28 de setembre de 1238.³⁴⁵

³⁴² SOLDEVILA, Ferran, *Jaume I...*, p. 12-13.

³⁴³ SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 124-125 i 149-150; SHIDELER, John C., *Els Montcada*, pp. 143-152; i HERNÁNDEZ CARDONA, F. Xavier, *Història Militar de Catalunya*, vol. 2. Rafael Dalmau, Barcelona 2004, p. 91.

³⁴⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.2912, ll.7-ll.n.20, rt.976, fot. 444.

³⁴⁵ La campanya militar definitiva contra la ciutat, que es veié afavorida el 1237 mitjançant una butlla de croada, havia estat plantejada a les Corts de Monzón de l'any anterior; SOLDEVILA, Ferran, *Jaume I*, p. 18; HERNÁNDEZ CARDONA, F. Xavier, *op. cit.*, vol. 2, pp. 102-104.

Una vegada més, no hi ha dades que demostrin ni la participació de Guerau V en aquella conquesta, ni tampoc en el decurs de les campanyes posteriors que permetrien incorporar al regne de València nous territoris al sud de la ciutat, però la millora progressiva de les relacions dels vescomtes de Cabrera amb la monarquia sembla haver estat una realitat. Prova d'això és que l'abril de 1241 Guerau V acompanyava Jaume I a Montpeller, on el rei reuní per segona vegada els comtes Ramon VII de Tolosa i Ramon Berenguer V de Provença per tal d'assegurar-se un acord que frustrés la incorporació de les seves herències respectives a la Corona de França.³⁴⁶ Més encara, el 18 d'octubre de l'any següent, estant a València, Jaume I concedí a Guerau V llicència per celebrar mercat a la vila d'Hostalric el dimarts de cada setmana.³⁴⁷ Donada la manca de la seva subscripció al document, cal entendre que Guerau V no devia d'estar present en el moment en el que el privilegi era emès, a diferència del seu germà Ponç, comte d'Urgell, que sí hi era present i el signà juntament amb d'altres com ara Guillem de Montcada, cunyat de l'aleshores vescomte de Cabrera.³⁴⁸

Aquesta llicència reial, amb tota seguretat una resposta en una sol·licitud directa feta al respecte, s'avançà uns mesos a la que tal volta constitueixi la iniciativa més destacable empresa pel vescomte Guerau V de Cabrera: la fundació de la vila d'Hostalric el 2 de gener de 1243. El document de la carta de poblament s'obria amb la declaració de Guerau V de la seva intenció de *construere villam in podio de Hostalrico, in alodio iuxta castrum quod ibi habemus*,³⁴⁹ una decisió que evidencia una preocupació

³⁴⁶ La descendència dels comtes de Tolosa i de Provença es comptava en filles. La marxa desfavorable de la croada albigea i la seva submissió a Lluís IX de França a Meaux el 1229, havien obligat Ramon VII a casar la seva filla i hereva Joana de Tolosa amb Alfons de Poitiers, germà del rei francès, que alhora era espòs de Margarida de Provença, filla gran de Ramon Berenguer V. L'any 1239 tingué lloc una primera trobada a Montpeller per acostar postures entre els comtes tolosà i provençal, i aquell 1241 els hi tornà a convocar. El projecte que sortí d'aquella reunió requeria el casament de Sança de Provença, hereva de Ramon Berenguer V, amb Ramon VII. El fill que es derivés d'aquella unió seria hereu als comtats de Tolosa i de Provença, però les noces no arribarien mai a celebrar-se; HUICI MIRANDA, Ambrosio i CABANES PECOURT, María D., *op. cit.*, vol. 2, docs. 326, 327 i 329, pp. 99-101 i 103-105; SOLDEVILA, Ferran, *Jaume I*, pp. 22-26; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els orígens del mercat i de la vila nova d'Hostalric (1242-1243)". *AHT*, n. 1 (2008), p. 9.

³⁴⁷ (...) *nos, Iacobus, Dei gratia rex Aragonum, Maioricarum et Valencie, comes Barchinone et Urgelli et dominus Montispessulani, per nos et nostros concedimus vobis, dilecto nostro Geraldo, vicecomiti Caprarie, quod in villa vestra, que vocantur Ostalrich, habeatis et teneatis singulis septimanis, videlicet, in die martis, mercatum*; ADM, Cabrera i Bas, r.3327, ll.12-ll.n.19, rt.981, fot. 381; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els orígens...", doc. 1, p. 17.

³⁴⁸ *IBIDEM*. Tenint en compte això, no resultaria gens estrany que un d'ells, quan no ambdós, hagués exercit en aquella ocasió de representant del vescomte davant de l'autoritat règia.

³⁴⁹ ADM, Cabrera i Bas, r.3326, ll.12-ll.n.18, rt.981, fot. 377; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els orígens...", doc. 2, pp. 18-19.

per la dinamització econòmica i demogràfica de les seves senyories, a més d'un clar interès per augmentar amb això la seva autoritat i el seu prestigi personals (i els del llinatge) a l'interior de les mateixes.

En els anys precedents al viatge amb Jaume I a Montpeller i a la fundació de la vila d'Hostalric, les activitats de Guerau V de Cabrera, amb excepció de l'homenatge prestat al bisbe de Girona el 6 de maig de 1228,³⁵⁰ semblen haver-se circumscrit als assumptes interns del vescomtat. Entre aquests destaca la resolució de les diferències sorgides amb el seu vassall Guillem de Blanes a l'entorn dels drets reals que aquest gaudia sobre l'honor que posseïa a *Terrabona*, dos masos a Sant Esteve de Tordera i la *forcia* i l'honor de Brugueres. El de Blanes insistia que *Terrabona* i Brugueres els tenia en franc alou. Finalment, una sentència arbitral dictada el 12 de gener de 1231 per Marquès, jutge reial i canonge de Girona, i Reverter, jutge del vescomte, reconegué únicament l'honor de *Terrabona* alou de Guillem de Blanes.³⁵¹ Molt més tard, el vescomte s'assegurà que la *forcia* que Guillem Xatmar estava fent aixecar a la parròquia de Sant Martí de l'Esparra, *in loco vocato* "Rocheta", no seria utilitzada en contra seva ni dels castlans d'Argimon.³⁵² A través del seu testament, a més, Guerau V sembla haver retingut honors a Castella³⁵³ que, almenys en part, haurien procedit del dot aportat per la seva mare Elo,³⁵⁴ sense que sigui possible per ara conèixer-ne ni la localització exacta ni si patiren modificacions substancials en el seu caràcter i en les seves dimensions.

No està clar quant de temps exactament sobrevisqué Guerau V de Cabrera a la data del seu testament del 9 de febrer de 1243,³⁵⁵ però tot apunta a que a mitjan mes de

³⁵⁰ MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M. (ed.), *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, vol. 2. Fundació Noguera, Barcelona 1993, doc. 423, pp. 616-617.

³⁵¹ Guillem de Blanes es veuria obligat a reconèixer que la resta i altres possessions les tenia en feu del vescomte de Cabrera; ADM, Cabrera i Bas, r.4428, ll.29-ll.n.17, rt.997, fot. 487.

³⁵² Concretament, el 13 de novembre de 1240; ADM, Cabrera i Bas, r.4276, ll.24-ll.n.15, rt.993, fot. 153. Un tal Ramon Xatmar, suposadament fill de Guillem, prometé exactament el mateix a *domino Poncio Ugoni, Dei gracia Impuriarum comitis*, el 26 d'octubre de 1278; CINGOLANI, Stefano M. (ed.), *Diplomatari de Pere el Gran: 1. Cartes i Pergamins (1258-1285)*. Fundació Noguera, Barcelona 2011, doc. 140, pp. 279-280.

³⁵³ Segons el vescomte Guerau V, a cadascun dels seus dos fills mascles els correspondria *medietatem honoris de Castella*; ADG, Pia Almoina, Pergamins, perg. n. 7595.

³⁵⁴ En el testament de Guerau VI, dictat pel fill i successor de Guerau V de Cabrera el 26 de juliol de 1278, quedava clar l'existència d'un *honore sive honoribus qui sunt in Castella et fuerunt quoque domine Elo, avie nostre*; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 273; NONÓ I RIUS, Brígida, *op. cit.*, doc. 20, p. 63.

³⁵⁵ *IBIDEM*.

juliol de 1245 el vescomte ja havia traspassat.³⁵⁶ Enrera deixava una esposa, Ramona de Montcada, al càrrec d'una nova generació liderada per l'hereu Guerau, i on ni aquest ni els seus germans Ramona, Ramon i Gueralda eren encara majors d'edat. La mala fortuna ha fet que la identitat d'aquell o d'aquells a qui Guerau V assignà el govern de les seves senyories fins que *fili mei pervenerint ad ydoneam etatem completam* desaparegués en un dels trams il·legibles del document.³⁵⁷ Tanmateix, la intitulació amb al·lusió divina de Ramona de Montcada (*domina Raimunda, Dei gratia vicecomitissa de Capraria*) en un enfranquiment d'octubre de 1251 concedit en favor de Maria, filla de Pere d'Horta, de Sant Dalmai de Brunyola,³⁵⁸ i la seva posició natural com a antiga cònjuge i com a mare dels fills del difunt vescomte de Cabrera, permeten sospitar que aquesta responsabilitat hauria pogut recaure en la seva persona. A més d'això, Guerau V pregava tota una sèrie de personalitats que mantinguessin i protegissin la seva descendència i el seu patrimoni. Es tractava del seu germà Ponç, comte d'Urgell, el seu cunyat Guillem I de Montcada i un cosí d'aquest, el senescal Pere de Montcada,³⁵⁹ Ramon Berenguer d'Àger, Guillem de Cervelló, així com d'un sagristà de la Seu de Girona, anomenat Guillem, i Bernat de Santaeugènia.³⁶⁰ La tardor de 1246, aquesta darrera tasca semblen haver-la assumit únicament el sagristà Guillem de Montgrí, amb

³⁵⁶ El 17 de juliol de 1245, Arnau d'Aguilar prometia als tutors de Guerau, fill de Guerau V de Cabrera, que arribat el moment li prestaria homenatge pels seus honors de Palautordera, de Sant Llorenç i de Maçanet; ADM, Cabrera i Bas, r.1502, ll.2-ll.n.1, rt.970, fot. 436.

³⁵⁷ ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 7595.

³⁵⁸ Pel preu de 7 sous de Barcelona; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 1159 (6 d'octubre de 1251). No és, però, la primera evidència d'actuacions de la vescomtessa Ramona. Anteriorment, havia fet acte d'aparició acompanyant el seu espòs. Així, el 10 d'octubre de 1229, Guerau V i Ramona (*ego Geraldus de Capraria vicecomes, et Raimunda vicecomitissa coniux mea*), confirmaven al prior Joan de Roca Rossa la donació íntegra que Bertran de Falgars havia fet al priorat en motiu del seu darrer testament. El 24 de novembre de 1233, de nou ambdós (*ego Geraldus Dei gracia vicecomes Caprarie et uxor mea Raimunda vicecomitissa*) apareixien junts donant al mateix prior una feixa de terra situada *in plano de Bancellos*. I encara ho tornarien a fer el 12 de juliol de 1237, en motiu de la donació a Pere, ebdomadari de Sant Llorenç de Maçanet, de la tasca que cobraven al mas Verrat, de Santa Maria de Vidreres; vegeu PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, docs. 153 i 156, pp. 269-270 i 274-275; i BC, Històric, Pergamins, perg. n. 54, r. 12177.

³⁵⁹ Pere de Montcada, senescal a la mort del seu pare, era fill del també senescal Guillem Ramon, germà de Ramon II de Montcada, i de Constança, filla natural del rei Pere el Catòlic. Amb el suport de Jaume I intentaria imposar a Àlvar, nét de Ponç I d'Urgell, el casament amb la seva filla Constança; vegeu sobretot SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 152-153.

³⁶⁰ *Item, rogo sicut melius possum dominum Guilelmum, Gerundensem sacristam, et fratrem meum Poncium, comitem Urgellensem, et Guilelmum et Petrum de Montecatheno, et dominum Raymundum Berengarium de Ager, et Guilelmum de Cervilione, et Bernardum de Sancta Eugenia, quod ipsi [manut]eneant et deffendant filios meos et eorum bona atque omnes milites meos et tota terram meam*; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 7595.

tota seguretat el mateix eclesiàstic a qui al·ludia Guerau V de Cabrera, i Bernat de Santaeugènia.³⁶¹

En realitat, Guillem de Montgrí i Bernat de Santaeugènia eren germans, membres tots dos d'una família aristocràtica que podria procedir d'una altra de vescomtal per ara impossible d'identificar,³⁶² i que, en principi, tenia infeudat el domini de Torroella de Montgrí des del segle XI, al qual caldria afegir més tard honors al territori de Santa Eugènia de Berga. A finals del segle XII, els avantpassats osonencs havien estat castlans de Taradell (vegeu Figura 7, p. 660). Tanmateix, no està gens clar en quin moment ni de quina manera els senyors de Torroella entroncaren amb els Santaeugènia. Sí ho està, en canvi, el fet que Bernat de Santaeugènia, que per cognom devia controlar aleshores les possessions a Osona,³⁶³ acabés reunint la seva pròpia herència i l'empordanesa dels seus altres germans Ponç Guillem i Pere de Torroella una vegada aquests van haver mort l'any 1228.³⁶⁴ Santaeugènia i el seu germà Guillem, que arribà a refusar la seva elecció per a arquebisbe de Tarragona, engrandiren el seu prestigi i el del seu llinatge mitjançant la seva poderosa implicació en els projectes de conquesta de les illes de Mallorca, Menorca i Eivissa.³⁶⁵ Arribat el 1246, feia ja

³⁶¹ El 14 d'octubre d'aquell any, Ponç de Montsoriu i Pere de Malla, cavallers i marmessors del vescomte Guerau V de Cabrera, determinaven que per bé que Ramona de Montcada tenia en franc alou el dret a exigir les tasques d'assecamment i a cobrar tota la resta del que es percebia a l'Estany de Sils, la meitat de la dècima quedava en mans del seu fill Guerau. La decisió s'havia pres amb els *consilio, voluntate et assensu domini Guilelmi de Montegrino, quorundam sacriste, et Bernardi de Sancta Eugenia, deffensorum ac consultorum terre et filii dicti Geralli de Capraria*; ADM, Cabrera i Bas, r.3626, ll.15-ll.n.31, rt.984, fots. 550 i 552.

³⁶² Si més no, aquesta és la opinió que Pelai Negre tenia dels orígens de la família; vegeu NEGRE I PASTELL, Pelai, "La villa de Torroella de Montgrí y sus primitivos señores". *AIEG*, n. 4 (1949), p. 87; i *IDEM*, "Els primers vescomtes de Rocafort". *AIEA*, n. 7 (1968-1969), p. 53.

³⁶³ No deixa de ser interessant que, enlloc d'adoptar un mateix *cognomen*, els germans d'una mateixa família optessin pels de Torroella, Montgrí i Santaeugènia. Sobre aquesta dada es pronuncià ja Negre a propòsit dels Santaeugènia; *IDEM*, "Torroellenses ilustres. Poncio Guillermo de Torroella, Guillermo de Montgrí y Bernardo de Santa Eugenia". *LFMTM*, s. n. (1958). Una opció sens dubte molt similar a la dels fills de l'aristocràcia aragonesa coetània, que, com en el cas dels Lihori i els Heredia, sembla haver donat l'opció d'escollir el cognom patern o el matern.

³⁶⁴ NEGRE I PASTELL, Pelai, "La villa de Torroella de Montgrí...", pp. 98-99.

³⁶⁵ *IBIDEM*, pp. 97-104; *IDEM*, "Documentos relacionados con Mallorca, otorgados por personalidades de tierras gerundenses". *AIEG*, n. 18 (1966), pp. 213-260; i ESCANDELL I DARANAS, Josep M., "Guillem de Montgrí, sagristà major de Girona i arquebisbe de Tarragona (s. XII-XIII) i la conquesta d'Eivissa". Dins *Miscel·lània en honor de Josep M. Marquès*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2010, pp. 119-129. *Guilelmus de Montegrino, Gerundense sacrista*, ja apareixia subscriuint el 16 de juny de 1229 la confirmació que Guerau V de Cabrera, pare de Guerau VI, feia a Arnau d'Escala i l'Almoïna de Girona de la compra de la sisena part de la dècima de Sant Andreu d'Estanyol a Pere Ramon de Vilademany; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 1059.

aproximadament tres anys que Ponç I d'Urgell havia mort, i el seu comtat estava en mans d'un nét menor d'edat. La resta de candidats a assumir el rol de protectors de l'infant Gualó (*infantis Geralloni*)³⁶⁶ podrien no haver estat immediatament disponibles en aquell precís moment, ja que segurament la majoria d'ells tindria la vista posada en Urgell, on la inestabilitat en la successió de Ponç I estava a punt de generar un nou conflicte armat. Bernat de Santaeugènia i Guillem de Montgrí tenien altres interessos. Això podria explicar, en definitiva, per què ambdós germans esdevindrien a la fi els protectors de l'hereu de Guerau V de Cabrera.

1.4. L'entrada en l'òrbita d'Empúries

La influència de Bernat de Santaeugènia i de Guillem de Montgrí sobre un Guerau VI de Cabrera aleshores menor d'edat permet visualitzar molt millor les línies polítiques seguides pel nou vescomte de Cabrera respecte de la Corona i dels seus poderosos veïns, els comtes d'Empúries. La seva etapa de govern, de fet, sembla haver-se iniciat al capdavant d'una dècada de tutela, sense que aparentment la seva mare Ramona torni a fer ja acte d'aparició fins el febrer de 1271, moment en el qual figura entre les monges de Valldemaria signants en l'establiment d'un alou concedit per aquesta comunitat a Arnau Prunera i la seva esposa Berenguera.³⁶⁷ El 2 de gener de 1256 el vescomte Guerau VI de Cabrera jurà fidelitat i prestà homenatge al bisbe de Girona,³⁶⁸ i el 21 d'octubre següent el seu nom ja duia aparellada l'expressió *gratia Dei vicecomes Capraria* en la donació que féu a Bertran de Vilar de les castlanies de Montsoriu i d'Hostalric, així com de la casa forta de Grions i l'honor de Buixalleu.³⁶⁹

Una de les primeres conseqüències de la influència que els defensors de Guerau VI de Cabrera haurien exercit sobre la seva persona seria el seu matrimoni amb Sança de Santaeugènia, filla de Bernat, en una data no posterior al març-abril de 1268.³⁷⁰ No

³⁶⁶ Com l'anomenaven els marmessors del seu pare; ADM, Cabrera i Bas, r.3626, ll.15-ll.n.31, rt.984, fots. 550 i 552. No confondre aquest Gualó, futur Guerau VI de Cabrera, amb el Gualó de Cabrera que optaria a succeir Àlvar d'Urgell a les darreries de la dècada de 1260; vegeu SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 95-96.

³⁶⁷ *Sig+num domine Raymunde, vicecomitisse Caprarie et monialis predicti loci*; ADG, Cadins, Pergamins, perg. n. 137 (7 de febrer de 1271).

³⁶⁸ En presència de Bernat de Santaeugènia; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M. (ed.), *Cartoral, dit de Carlemany*, vol. 2, doc. 473, pp. 653-654.

³⁶⁹ ADM, Cabrera i Bas, r.3407, ll.13-ll.n.2, rt.982, fots. 336-337.

³⁷⁰ Guerau VI de Cabrera i Sança de Santaeugènia tenien ja una filla la tardor de 1269. De fet, l'esposa del vescomte ratificava ja en qualitat de *domine Sancie Dei gratia vicecomitisse Caprariae* el 28 de març de 1268 unes franqueses concedides pel seu pare als habitants de Torroella de Montgrí tres anys abans. La parella vescomtal ratificaria aquelles franqueses de

seria l'única. L'esmentat Àlvar, nét de Ponç I d'Urgell, oncle difunt de Guerau VI de Cabrera, desencadenà una altra guerra a Urgell l'any 1259 quan refusà casar-se amb Constança, filla de Pere de Montcada. Recolzat sobretot pels Montcada, el rei Jaume I es veié enfrontat en una altra coalició d'aristòcrates que donava suport al comte d'Urgell, i que estava encapçalada pel vescomte Ramon Folc V de Cardona.³⁷¹ Aquesta vegada, però, enlloc de prendre partit en aquell conflicte a favor del seu cosí Àlvar, Guerau VI decidí acatar les condicions que l'imposà Jaume I el 5 de febrer de 1260 a Cervera: abstenir-se d'intervenir i guardar-li els camins.³⁷² A canvi, el monarca el recompensà amb la cessió durant sis anys dels ingressos procedents de les rendes de Caldes i Llagostera.³⁷³ El 24 de març següent Guerau VI prestaria homenatge per donar major validesa a l'acord.³⁷⁴ Cinc anys més tard, el vescomte de Cabrera seguia disposant encara dels drets sobre aquelles rendes.³⁷⁵

En els dies que van transcórrer entre la concessió reial del 5 de febrer de 1260 i la seva promesa de març al rei, Guerau VI de Cabrera aprofità per, juntament amb el seu vassall Guillem de Blanes, atorgar el 18 de febrer d'aquell mateix any una carta de franqueses als habitants de la vila de Blanes.³⁷⁶ Posteriorment, estaria present en la

nou l'1 d'abril de 1268; vegeu NEGRE I PASTELL, Pelai, "La villa de Torroella de Montgrí...", docs. 14 i 15, pp. 124-126. Suposant que Marquesa, filla de Guerau VI, ho hagués estat també de Sança, i comptant que el setembre de 1279 se sabia que Marquesa era *maiolem duodecim annorum et ultra*, la data del naixement d'aquesta podria fer-se recular fins a l'any 1267 o 1266, i, en conseqüència, la del casament dels seus pares es podria considerar fins i tot anterior; PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 6, p. 51.

³⁷¹ SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 93-95 i 135. A l'entorn dels conflictes provocats segons sembla per l'actitud desafiant de Ramon Folc V de Cardona amb anterioritat i durant la guerra baronial de 1259, i sobre aquesta mateixa, vegeu sobretot CARRERAS CANDI, Francesc, "Rebelió de la noblesa catalana contra Jaume I en 1259". *BRABLB*, vol. 6, n. 47 (1912), pp. 361-374; i *IDEM*, "Rebelió de la noblesa catalana contra Jaume I en 1259 (Acabament)". *BRABLB*, vol. 6, n. 48 (1912), pp. 502-540.

³⁷² (...) *nobis secundum forum aragonis seruiatis excepta tamen hac presenti guerra quod cum Comite vrgelli et alios nobiles Catalonie habemus set infra tempus dicte guerre teneamini custodire nobis caminos uestri districtus sic quod inimici nostri in dictis caminis nobis uel nostris malum facere non possint*; *IBIDEM*, doc. 40, p. 529-530.

³⁷³ *Nos Jacobus dei gratia etc. damus et concedimus uobis Geraldo vicecomiti Caprarie hinc usque ad VI annos primos continue uenturos et completos omnes redditus exitus iura et peruentus nostros calidarum et locustarie (...)*; *IBIDEM*.

³⁷⁴ *IBIDEM*, doc. 45, pp. 531-532.

³⁷⁵ Així consta per l'enfranquiment que Guillem Sunyer, batlle de Caldes i Llagostera, féu a Berenguer Vives de Vilarnau, de Caldes, pel preu de 25 sous, l'11 de maig de 1265. Guillem, que exercia el càrrec *pro domino rege et Gerallo de Capraria*, alliberava Berenguer Vives, entre d'altres coses, de les exigències que poguessin plantejar-li *dominus rex vel Gerallus de Capraria, eius tenens locum in Calidis et Lagosteria*; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 2638.

³⁷⁶ ADM, Cabrera i Bas, r.4103, ll.21-ll.n.1, rt.990, fots. 375-379; PONS I GURI, Josep M., *Llibre de la universitat...*, doc. 20, pp. 157-160; *IDEM*, "A l'entorn d'una carta de poblament...",

confirmació que l'infant Pere (el futur Pere el Gran) feia de la donació, entre d'altres possessions, del castell i la vila de Xèrica, que el seu pare Jaume I féu a Teresa Gil de Vidaure.³⁷⁷ Encara més tard, el 1263, avalaria l'obligació que el seu germà Ramon de Cabrera faria a la seva esposa Alamanda en concepte de donació esponsalícia, consistent principalment en el castell de Sant Iscle i la torre de Brugueres.³⁷⁸ Ramon, a qui es documenta ja a començaments d'aquella dècada acompanyant al seu germà gran,³⁷⁹ heretà de Guerau V de Cabrera les senyories dels castells d'Anglès i Brunyola i l'altra meitat dels seus honors castellans.³⁸⁰ La seva persona i les dels seus descendents i successors cobrarien gran rellevància per al llinatge vescomtal de Cabrera durant el primer quart del segle XIV. Però mentrestant aquell moment no arribava, i alhora que ajudava amb els assumptes fraterns, Guerau VI mantenia el compromís contret amb la Corona. Així doncs, no sembla que s'inmiscuís en l'afer de la successió d'Àlvar d'Urgell avançat el decenni de 1260. De fet, l'agost de 1269 estaria present entre els testimonis de l'arbitratge dictaminat per l'infant Pere, futur rei Pere III el Gran, en relació al conflicte urgellenc que sostenien Jaume I, per una banda, i els comtes Roger Bernat III de Pallars i Arnau Roger de Pallars i el vescomte Ramon Folc V de Cardona, de l'altra.³⁸¹ Guerau VI acompanyaria de nou l'aleshores ja Pere el Gran a Xàtiva el 18 de juny de 1277 per ajudar a convèncer Arnau Roger de Pallars de prestar suport a la Corona contra Roger Bernat II de Foix i el seu nebot Ermengol X d'Urgell.³⁸² El

pp. 61-63; *IDEM*, "Unes franqueses...", doc., pp. 268-269; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'expansió medieval de Blanes sota el domini dels vescomtes de Cabrera (Segles XIII-XV)". *OA*, n. 1 (2010), pp. 7-11.

³⁷⁷ El 10 de desembre de 1260 a Terol, i el 8 de febrer de 1261, a València; CINGOLANI, Stefano M. (ed.), *Diplomatari de Pere el Gran*, docs. 5 i 6, pp. 55-57.

³⁷⁸ El dia 9 de juny de 1263: (...) *nos Gueraldus, Dei gratia vicecomes de Capraria, laudamus, concedimus et confirmamus per nos et omnes successores nostros vobis, domine Alamande, uxori Raimundi de Capraria, fratris nostri, totam obligationem a dicto Raimundo de Capraria vobis factam pro dote vestra et sponsalicio de castro de Sancto Acisclo et dominio turris de Brugariis et de aliis honoribus (...)*; ADM, Cabrera i Bas, r.2914, ll.7-ll.n.21, rt.976, fot. 450.

³⁷⁹ Concretament, *Raimundus de Capraria* figurava en qualitat de testimoni de la confirmació que Guerau VI féu a Ramon de Gironella dels drets que aquest havia adquirit a la quarta part de la dècima de Caldes, el 28 de juliol de 1261; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 2501.

³⁸⁰ ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 7595; BOTET I SISÓ, Joaquim, "Sello de D. Ramon de Cabrera", p. 202.

³⁸¹ BAUDON DE MONY, Charles, *Les relations politiques...*, vol. 2, doc. 55, p. 138-139 (16 d'agost de 1269). Sobre la intervenció política de l'infant Pere en el que aleshores es coneixia com *la guerra Durgel*, vegeu MIRET I SANS, Joaquim, "Viatges de l'infant en Pere, fill de Jaume I, en els anys 1268 y 1269". *BCEC*, n. 18 (1908), p. 177. La implicació dels comtes de Foix en aquest assumpte, a més de per proximitat geogràfica i interessos propis a Urgell, es devia a les pretensions del comte Àlvar de casar amb Cecília de Foix. Vegeu SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 94-95.

³⁸² BAUDON DE MONY, Charles, *Les relations politiques...*, vol. 2, doc. 69, pp. 157-158.

comportament de Guerau VI en els assumptes d'Urgell és molt significatiu, sobretot tenint en compte que els parents urgellencs, tant Àlvar, com Guerau, com Ermengol X, eren descendents del seu avi patern Guerau IV. Pot dir-se, per tant, que en el seu cas segurament haurien pesat molt més els anys d'exposició a la influència de dos afectes a la Corona com eren Guillem de Montgrí i Bernat de Santaeugènia, la perspectiva dels beneficis derivats de les rendes de Caldes i Llagostera, i tal volta un desig personal de mantenir-se al marge de conflictes armats d'envergadura, que no pas la en teoria solidaritat connatural als vincles de sang.³⁸³

La necessitat de preservar l'estabilitat en un moment en què es presentaven altres oportunitats també hi hauria pogut jugar el seu paper. El 1268 moria el fill i hereu de Bernat de Santaeugènia, Ponç Guillem,³⁸⁴ i el 28 de març d'aquell any el mateix senyor de Torroella dictava testament. Bernat deixava a la seva vídua Beatriu les rendes que percebia a la *domus* d'Espinzella i a Santa Eugènia de Berga, així com la meitat d'aquelles altres que ingressava al castell de Torroella i a la parròquia de Sant Genís de Torroella.³⁸⁵ Més endavant, instituïa hereva la seva filla Sança, vescomtessa de Cabrera (*heredem meum universalem filiam meam Sanciam Vice comitissam Caprariae*), i li feia entrega de tots els seus alous i feus catalans, entre els quals figurava la senyoria de Torroella de Montgrí.³⁸⁶ Bernat de Santaeugènia no viuria massa temps més, tot i que, aparentment, en virtut d'un pacte anterior encara pogué autoritzar Sança i el seu espòs a permutar l'any 1269 amb Dalmau de Rocabertí, fill del vescomte Gausfred III de Rocabertí i futur successor seu, la senyoria de Torroella de Montgrí pel castell de Vilademuls i Sant Llorenç de la Muga.³⁸⁷

Tant els Santaeugènia com els Rocabertí eren aleshores vassalls dels comtes d'Empúries, i si els vescomtes de Cabrera no ho eren abans per una altra possessió

³⁸³ En ocasions, un familiar decidia el trencament dels llaços de solidaritat amb els parents més propers en grau divers, això és, amb els qui compartia cognom. Guerau VI no seria l'únic. En els temps de la guerra d'Urgell de 1260, per exemple, el templer fra Guillem de Cardona s'alineà amb el rei, i, per tant, en contra del seu nebot Ramon Folc V de Cardona; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 135.

³⁸⁴ Ponç Guillem estava aleshores, com aviat reconeixeria el seu pare, enfrontat al bisbat de Girona i al comte Ponç Hug IV d'Empúries, que el combaté amb l'ajuda del seu fill Hug d'Empúries; NEGRE I PASTELL, Pelai, "La villa de Torroella de Montgrí...", p. 103; i SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 104.

³⁸⁵ NEGRE I PASTELL, Pelai, "Documentos relacionados con Mallorca...", doc. 10, p. 258.

³⁸⁶ (...) *et dimitto eis castrum meum de Turrucella cum omnibus dominiis et pertinentiis suis (...)*; *IBIDEM*, p. 259.

³⁸⁷ Més tard, l'any 1272, Dalmau cediria els seus drets sobre Torroella a l'infant Pere, convertint la senyoria de Montgrí en una àrea principalment de reialenc; *IDEM*, "La villa de Torroella de Montgrí...", pp. 103-104; i SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 145-146.

situada als dominis d'aquests, ho serien ja a partir de la recepció dels honors de Torroella. Això, juntament amb la coincidència en el suport que Guerau VI de Cabrera i els comtes d'Empúries donaven a les polítiques de la Corona en el curs d'aquells anys,³⁸⁸ hauria afavorit sens dubte l'entesa entre ambdós veïns. És possible també que la proximitat geogràfica, així com la influència de Guillem de Montgrí i del seu germà Bernat sobre Guerau VI durant la seva etapa de creixement, i, naturalment, l'origen de Sança de Santaeugènia, haguessin aplanat més el camí. Tanmateix, el caràcter de les relacions establertes entre Guerau VI de Cabrera i el comte Ponç Hug IV d'Empúries és encara molt obscur. És una incògnita per quina raó el setembre de 1269 el vescomte de Cabrera esmentava dos deutes contrets amb el successor de Ponç Hug IV per valor de 50.000 i 10.000 sous, respectivament.³⁸⁹ Ho és també el fet que el 28 de maig de 1271, en el seu jurament de fidelitat pel castell de Rocabertí, Gausfred III de Rocabertí hagués de comprometre's a entregar a Guerau VI de Cabrera la potestat d'aquell castell en cas que el comte d'Empúries, aleshores ja Hug V, li ho demanés.³⁹⁰ Podria tractar-se d'alguna mena de compromís o d'una garantia de compromís no conservats. En aquest estat de coses, és molt difícil de dir si el salt en les relacions entre vescomtes de Cabrera i comtes d'Empúries es produí per una ofensiva dels segons destinada a sumar el títol dels primers al de vescomtes de Bas, amb les implicacions patrimonials que això comportava; si es tractà més aviat d'una iniciativa pròpia de Guerau VI; o bé si fou conseqüència d'una convergència d'interessos comuns entre un vescomte i un comte amb autoritat i prestigi i, potser fins i tot, amb vincles d'amistat. La qüestió és que, quan es donà, el salt prengué forma d'unió matrimonial, concretament la que tindria lloc entre Marquesa, filla de Guerau VI de Cabrera, i Ponç Hug, fill d'Hug V d'Empúries.

³⁸⁸ El vell Ponç Hug IV d'Empúries havia acompanyat el seu pare Hug IV a la conquesta de Mallorca, on aquest darrer moriria l'any 1230. Era, segons Sobrequés, "un dels homes de més confiança de Jaume I"; *IBIDEM*, pp. 101-104.

³⁸⁹ ADM, Empúries, r.50, rt.228, fots. 233-235 (24 de setembre de 1269). El juny de 1278, els *debitorum (...) et iniuriarum* encara no havien estat eixugats, d'aquí que el nét del comte Ponç Hug IV, Ponç Hug V d'Empúries, reservés per a Guerau VI el delme de Sant Llorenç de Maçanet amb l'evident esperança de resoldre el problema; ADM, Cabrera i Bas, r.3586, ll.14-ll.n.95, rt.984, fot. 286 (15 de juny de 1278). És possible que el deute original es derivés de les conseqüències que la guerra contra Ponç Guillem de Torroella haguessin pogut tenir sobre el patrimoni del seu pare quan aquest revertí a la vescomtessa Sança. Per ara, però, es tracta d'una hipòtesi que encara necessita ser demostrada.

³⁹⁰ El nom del vescomte de Cabrera figurava entre els dels altres signants en la resta de juraments prestats per Gausfred III a Hug V d'Empúries, aquell mateix dia del 1271, pels castells i les cases fortes de Capmany, Cabanes i Molins; ADM, Empúries, r.541, rt.232, fots. 84-86; r.551, rt.232, fots. 119-121; r.546, rt.232, fots. 103, 105 i 107; i r.568, rt.232, fots. 170-171 i 173-174.

Els acords entre ambdues famílies s'establiren entre setembre i novembre de 1269, quan cap dels dos promesos havia assolit encara l'*etatem aptam ad matrimonium contrahendum*.³⁹¹ Ponç Hug era aleshores un infant que a partir de la mort del seu pare, esdevenida l'any 1277, quedaria sota la tutela dels *milites* Simó Satrilla, senyor de Vilanova de la Muga,³⁹² i Ramon Jutge.³⁹³ Quant a la seva futura esposa, Marquesa no tindria més de tres anys en aquell precís moment. El progenitor d'aquesta, el vescomte Guerau VI, dictà testament el 26 de juliol de 1278 nomenant-la hereva seva als seus dominis, i en general de tot el *vicecomitatum de Capraria nostrum et castrum de Montesurico*.³⁹⁴ Poc després expiraria Guerau VI, completant així una cadena de defuncions que en un termini de tres anys a comptar de 1276 enviaria successivament al sepulcre Jaume I, el comte Hug V d'Empúries i el seu consogre Guerau VI de Cabrera.

A diferència del pes polític i familiar adquirit per la seva mare Ramona de Montcada, tot apunta a que l'única esposa coneguda del vescomte Guerau VI de Cabrera podria haver perdut el poc que tenia després de la mort de Bernat de Santaeugènia.³⁹⁵ Molts anys més tard, Sança figurava aparentment retirada a Pals, d'on es proclamava obertament senyora, a més de vescomtessa de Cabrera (*domine Sancia, Dei gratia vicecomitissa de Capraria et domina castri de Pals*).³⁹⁶ La probabilitat que s'hagués

³⁹¹ ADM, Empúries, r.50, rt.228, fots.233-235; i r.456, rt.231, fots. 87-89 (24 de setembre de 1269); r.48-1, rt.228, fots. 223-224; i r.48-2, rt.228, fots. 228-229 (6 de novembre de 1269).

³⁹² SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 105. Sobre Simó Satrilla i el seu enllaç matrimonial amb Ermessenda, filla de Berenguer de Llançà, vegeu FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Llançà, senyoriu del monestir de Sant Pere de Rodes, en els segles XIV-XV". Dins *II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català (Sant Joan de les Abadesses, 1970)*, vol. 2. Editorial, Poble 1974, p. 220.

³⁹³ Com es demostra a l'inici de la promesa que Ponç Hug V i Guerau VI feren el 9 de juny de 1278 de no perjudicar els interessos de Ramon de Cabrera: (...) *nos Poncius Hugo, Dei gratia Impuriarum comes, consilio, voluntate et auctoritate Raymundi Iudicis et Simonis de Trilia, militum curatorum nostrorum* (...); ADM, Cabrera i Bas, r.3408, ll.13-ll.n.3, rt.982, fot. 341. A diferència de Satrilla, el personatge de Ramon Jutge no sembla haver atret cap mena d'atenció. Tanmateix, és evident que aquest cavaller gaudia d'una molt bona reputació, doncs en altra manera la seva designació per part del comte Hug V d'Empúries com a cotutor del seu fill i hereu Ponç Hug hauria estat del tot impensable.

³⁹⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 273.

³⁹⁵ Sança de Santaeugènia només apareix en solitari confirmant, el 10 de març de 1271, la venda a l'infant Jaume de les possessions que el seu pare Bernat tenia a la illa de Mallorca, efectuada pel seu oncle Guillem de Montgrí; NEGRE I PASTELL, Pelai, "Documentos relacionados con Mallorca...", pp. 232-233 i doc. 8, p. 253.

³⁹⁶ PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 174, p. 312 (19 de juny de 1293); ADG, Dotalies, D-8, ff. 85v-86r (5 de desembre de 1310); Cúria, Pergamins, perg. n. 41 (20 de novembre de 1311); perg. n. 42 (28 de novembre de 1311); perg. n. 43 (2 de gener de 1312); perg. n. 44 (10 de gener de 1312); perg. n. 47 (16 de febrer de 1312); pergs. n. 45 i 46 (16 de gener de 1312); perg. n. 50 (12 de novembre de 1313); i perg. n. 51 (15 d'abril de 1314); MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", pp. 15-16. La senyoria de Pals

produït un clar i profund distanciament personal entre Sança i el seu espòs en els darrers anys de vida d'aquest últim és bastant alta, sobretot tenint en compte que en el text del testament dictat per Guerau VI la seva cònjuge no apareix esmentada ni una sola vegada. En canvi, sí que ho feia el seu germà Ramon de Cabrera, a qui el vescomte nomenava un dels seus marmessors.³⁹⁷

No és agosarat dir que, si alguna vegada hi estigué inclosa, cosa dubtosa donades les escassíssimes ocasions en les que Sança acompanyava el seu espòs a la documentació (que, de fet, es circumscriuen pràcticament als afers de Torroella), la figura del germà menor hauria anat desplaçant progressivament la de l'esposa fins expulsar-la del tot del cercle de confiança del vescomte de Cabrera. Això no impediria Sança seguir intitulant-se vescomtessa i exercir la seva autoritat des del castell de Pals, a la vora dels antics dominis de la família del seu pare. Mentrestant, la nova posició assolida pel seu cunyat Ramon, de la qual se'n parlarà més endavant, podria haver-li permès influenciar els futurs consorts Marquesa, neboda seva,³⁹⁸ i Ponç Hug, sense que l'enllaç d'ambdós li causés per això cap mena de perjudici.³⁹⁹ Encara havien de passar un parell d'anys abans no es pogués celebrar el matrimoni. De fet, el febrer de 1279 el jove comte d'Empúries seguia estant sota tutela,⁴⁰⁰ per bé que set mesos més tard ja demostrava prou independència de criteri per permetre's aconsellar la que properament

havia estat concedida per Jaume I a Bernat de Santaugènia a petició expressa d'aquest, i després d'haver-li encomanat el monarca la lloctinença de Mallorca, tot i la observació d'aquest que *preava més l'amor que nós li mostràvem que el do, que el lloc aquell no valia molt de renda*; JAUME EL CONQUERIDOR, *op. cit.*, cap. 105 (p. 55); i NEGRE I PASTELL, Pelai, "La villa de Torroella de Montgrí...", p. 99.

³⁹⁷ En efecte, Guerau VI triava *manumissores seus el venerabilem Raymundum de Capraria, fratrem nostrum*, juntament amb *Petrum de Campoplano, clericum Sancti Cipriani de Folgas*; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 271; NONÓ I RIUS, Brígida, *Mil anys...*, doc. 20, p. 63.

³⁹⁸ De fet, Botet i Sisó i Sobrequés defensaven la tutela de Ramon de Cabrera sobre la seva neboda; BOTET I SISÓ, Joaquim, "Sello de D. Ramón de Cabrera", p. 204; i SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 142.

³⁹⁹ A evitar causar-n'hi cap es comprometeren Ponç Hug V d'Empúries i Guerau VI el 9 de juny de 1278, sota pena pecuniària. La quantitat exacta no està clara, doncs al document no és legible del tot, per bé que sí és visible que s'expressava en milers de morabetins; ADM, Cabrera i Bas, r.3408, ll.13-ll.n.3, rt.982, fot. 341.

⁴⁰⁰ Simó Satrilla seguia estant encara molt a sobre del jove comte d'Empúries, com demostra la seva presència entre els testimonis a l'homenatge que li prestà Ramon Xetmar per la possessió de la *forcia* de l'Esparra, el 26 d'octubre de 1278; CINGOLANI, Stefano M. (ed.), *Diplomatari de Pere el Gran*, doc. 140, p. 280. Més tard, el 14 de febrer de 1279 Ponç Hug V establia a Ponç Alió de Castelló d'Empúries l'acapte de la lleuda del peix que es cobrava a la vila i la parròquia de Castelló d'Empúries, a canvi de 3.220 sous melgoresos. La decisió es prengué amb el consell i l'asens de Ramon Jutge i de Simó Satrilla; ADM, Empúries, r.1088, rt.236, fots. 94-95.

havia de ser la seva esposa.⁴⁰¹ El 30 de maig de 1280 l'enllaç matrimonial ja hauria tingut lloc, doncs en una missiva adreçada des de Gualba al *fideli et dilecto suo* Guillem de Blanes, *Ponczius Hugonis* era presentat incorporant als seus títols heretats aquell a que donava dret la seva qualitat de consort de Marquesa de Cabrera, figurant així com a comte d'Empúries i vescomte de Cabrera i de Bas (*Dei gratia comes Impuriarum et vicecomes de Basso et Capraria*).⁴⁰² Hom pot inferir, per tant, que el casament entre la vescomtessa Marquesa, filla de Guerau VI de Cabrera, i el comte Ponç Hug V d'Empúries, s'hauria celebrat en algun moment entre els mesos d'octubre de 1279 i de maig de 1280.⁴⁰³

1.5. Els temps de la comtessa d'Empúries

La vescomtessa Marquesa de Cabrera no deuria tenir més de catorze anys⁴⁰⁴ quan casà amb el segurament una mica menys jove Ponç Hug V, comte d'Empúries i

⁴⁰¹ El 26 de setembre de 1279 *domina Marchesia filia condam et heres nobilis Geralli vicecomitis de Capraria* venia i transferia al cavaller maresmenc Ramon de Menola, fill de Ferrer de Menola, la vuitena part de la dècima de Sant Esteve de Tordera, *de voluntate etiam consilio et assensu nobilis Poncii Hugonis Dei gratia comitis Impuriarum*; PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 6, p. 49.

⁴⁰² ADM, Cabrera i Bas, r.4105, ll.21-ll.n.3, rt.990, fot. 391.

⁴⁰³ La data d'aquest casament és situada comunament l'any 1282; MIRET I SANS, Joaquim, "Notes biogràfiques d'en Pere Salvatge y Fr. Romeu Sa Bruguera ab mostres de la Biblia catalana rimada de la XIIIa centuria". Dins *Congrés d'Historia de la Corona d'Aragó dedicat al rey en Jaume I y a la seua época*, vol. 1. Francisco Altés, Barcelona 1909, p. 155; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 105. La documentació episcopal gironina és la primera que els presenta emparellats, i ho fa, efectivament, el 1282. El 29 de juliol, el comte d'Empúries ratificà mitjançant la seva signatura autògrafa la venda que Ramon de Cabrera havia fet dels castells de Brunyola i d'Anglès, sumant-se així a l'aprovació que hi donava *Marchesia, Dei gratia comitissa Impuriarum et vicecomitissa Caprarie, uxore nostra*; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 937. En descàrrec dels autors que apostaven per aquella data, val a dir que aquests no tenien accés als fons d'arxiu dels Ducs de Medinaceli i que, per tant, la seva afirmació era correcta tenint en compte les dades de les que disposaven. Tanmateix, els resultats de la consulta del fons Cabrera i Bas obliguen a corregir aquesta data.

Hi ha un altre detall a considerar en tot aquest assumpte. Marquesa de Cabrera i Ponç Hug V eren parents en quart grau (*qua[r]to consanguinitate gradu*). Els capítols matrimonials signats el setembre de 1269 pels seus progenitors respectius recollien la necessitat d'obtenir la dispensa papal (*necessaria est dispensatio Domini*). A petició del mateix comte d'Empúries, el Papa Martí IV beneí la unió tot assegurant al bisbe de Girona que el seus lligams de parentiu no eren cap impediment. La lletra del pontífex duia data del 16 de febrer de 1281, però els termes conjugals amb els que es feia referència a la parella (*nobilis viri Poncii Hugonis, comitis Impuriarum, et dilecte in Christo filie nobilis mulieris Marchesie de Capraria*) confirmen que la seva unió matrimonial ja s'havia produït amb anterioritat a la resolució de Roma; ADM, Empúries, r.456, rt.231, fots. 87-89 (24 de setembre de 1269); i r.60-1, rt.228, fots. 267-268 (16 de febrer de 1281). Sobre aquest vincle de parentiu vegeu *infra*, Capítol 4. Irònicament, seria aquest mateix Papa, d'origen francès, qui concediria a Carles de Valois els territoris que els croats havien suposadament de conquerir en la invasió de 1285, de la que se'n parlarà tot seguit.

⁴⁰⁴ Suposant que, efectivament, hagués nascut l'any 1266.

vescomte de Bas. Dit amb fredor, Marquesa hauria pogut comptar ja plenament des d'un punt de vista reproductiu, però potser no encara des de l'òptica política. Raó de més per entendre per què la historiografia ha permès que la seva figura quedés pràcticament a les fosques, mentre tota la llum l'ha projectada gairebé sempre sobre el seu espòs Ponç Hug i el seu oncle Ramon.⁴⁰⁵ Degut a la dimensió de la figura de Ponç Hug V d'Empúries, les properes pàgines tampoc podran allunyar-se massa d'aquest costum. Tanmateix, Miret i Sans va demostrar ja a començaments del segle XX que la personalitat de l'esposa i de la neboda d'aquests bé li hauria valgut l'elogi de l'autor de l'anomenada *Bíblia rimada* de Sevilla, escrita a finals del segle XIII. L'autor, de fet, obria la traducció rimada al català dels textos bíblics amb una dedicatòria explícita *a honor de la Comtessa que Deus guart/ Dampuries Marchesa a nom/ e fo fiyla dun gran rich hom/ qui fo vescomte de Cabrera*, lloant-la en els següents termes: *de Catalunya porta flor/ densenyament e de valor/ de franquea de gai parlar/ dumili crey no apar/ de Deu li plats souen parlar/ molt deiunar e molt horar.*⁴⁰⁶ De poder creure aquesta lloança, el retrat resultant seria el d'una dona jove i bella que demostraria tenir seny, bones maneres, i ser piadosa. No hi ha manera de saber què hi ha de veritat, què de formulaic i què d'exageració en les paraules del redactor de la *Bíblia rimada*. Tanmateix, el sol fet d'haver merescut la seva dedicatòria és ja en si mateix prou indicatiu de les seves bona imatge i bona reputació.

La idiosincràsia de la documentació d'arxiu relacionada amb la seva persona no permet contrastar aquest retrat de la figura de *Marchesia*, ja des de 1280 reconeguda com a *Dei gratia comitissa Impuriarum et vicecomitissa Caprarie*, però sí evidencia altres coses. Fins a la mort de Ponç Hug V és molt habitual trobar plegats en aquest i a la seva esposa prenent iniciatives, rebent reconeixements o donacions, o sent simplement al·ludits en assumptes relatius a l'espai territorial i social del vescomtat de Cabrera, quelcom que constitueix tota una novetat per les seves proporcions en relació amb etapes anteriors, en les quals això sol limitar-se a les donacions o confirmacions de les mateixes a institucions eclesiàstiques, i en relació també amb la que ambdós

⁴⁰⁵ El comentari biogràfic més extens i precís que s'ha fet fins ara sobre Marquesa, més encara que l'escrit per Sobrequés, corre a càrrec de mossèn Marquès, i no figura enlloc més que en una nota a peu de pàgina de la seva edició de les cartes dels bisbes de Girona escrites en català al segle XIV; vegeu MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M (ed.), *Lletres del bisbe de Girona: segle XIV*, vol. 1. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2007, doc. 2, p. 76, nota 9.

⁴⁰⁶ MIRET I SANS, Joaquim, "Notes biogràfiques d'en Salvatge...", p. 155. Vegeu també MASSÓ I TORRENTS, Jaume, *Repertori de l'antiga literatura catalana. La poesia*, vol. 1. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1932, pp. 357-361; i VINYOLES I VIDAL, M. Teresa, *Història de les dones...*, p. 89.

apareixen a títol individual. Aquesta proporció és manifestament superior a les ocasions en les que Marquesa sembla actuar sola (en una relació de 7 a 1),⁴⁰⁷ i continua sent major en aquelles en les que sembla haver-ho fet Ponç Hug (en una relació de 1,75 a 1). Cal destacar que més de la meitat d'aquestes darreres correspon als àmbits del comtat d'Empúries i del vescomtat de Bas, i que fins i tot en algunes Marquesa és esmentada com la causa o la receptora de concessions.⁴⁰⁸

⁴⁰⁷ Les primeres són vint-i-dues amb data entre 1280 i 1309. Precisament en una d'aquestes, i en altres dues més, hi figura Marquesa actuant en solitari. Vegeu ACA, Cancelleria Reial, r.203, ff. 203r-204r (24 d'octubre de 1306); ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 938 (31 de juliol de 1282); Cadins, Pergamins, Pia Almoïna, perg. n. 137 (12 de novembre de 1292); i Sant Feliu de Girona, Pergamins, perg. n. 395 (27 de febrer de 1310); ADM, Cabrera i Bas, r.4106, ll.21-ll.n.4, rt.990, fot. 395 (octubre-novembre de 1280); r.4107, ll.21-ll.n.5, rt.990, fots. 399-403 (20 d'abril de 1284); r.1512, ll.2-ll.n.1, rt.970, fot. 446 (18 d'abril de 1285); r.3583, ll.14-ll.n.92, rt.984, fot. 265 (13 de juliol de 1286); r.3074, ll.10-ll.n.3, rt.978, fots. 582, 584 i 588 (1 de juliol de 1290-15 de juliol de 1292); r.1976, ll.2-ll.n.1, rt.971, fot. 193 (31 d'agost de 1291); r.3630, ll.15-ll.n.35, rt.984, fot. 569 (20 d'octubre de 1292); r.3585, ll.14-ll.n.94, rt.984, fot. 279 (11 de maig de 1293); r.3330, ll.12-ll.n.22, rt.981, fot. 404 (18 de juny de 1293); r.3584, ll.14-ll.n.93, rt.984, fot. 275 (20 de febrer de 1294); r.3289, ll.11-ll.n.108, rt.981, fots. 97 i 99 (30 d'abril de 1298); r.3591, ll.14-ll.n.100, rt.984, fot. 310 (29 d'octubre de 1304); r.1977, ll.2-ll.n.1, rt.971, fot. 194, r.5666, ll.50-ll.n.2, rt.1028, fots. 353-354 i r.3331, ll.12-ll.n.23, rt.981, fot. 441 (24 d'octubre de 1306); r.2719, ll.5-ll.n.9, rt.974, fots. 581-588 (15 de juliol-30 de setembre de 1308); r.4111, ll.21-ll.n.9, rt.990, fots. 420 i 422 (9 de setembre de 1310); PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 9, pp. 56-57 (5 de febrer de 1281), i doc. 176, pp. 311-312 (5 de gener de 1309); i MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*. Fundació Noguera, Barcelona 1997, doc. 356, pp. 556-559 (13 de novembre de 1285).

⁴⁰⁸ El total de mencions individuals és de vint-i-nou, però en realitat només dotze pertanyents al període 1280-1309 relacionen Ponç Hug V d'Empúries amb el patrimoni dels vescomtes de Cabrera. Les referències al títol vescomtal de Bas, que no es donen fins a partir de 1288, són més aviat mínimes. Vegeu ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 937 (29 de juliol de 1282); Lletres, U-1, f. 34r (21 d'agost de 1297); i Notularum, G-1, f. 97v (7 de febrer de 1299); ADM, Cabrera i Bas, r.4105, ll.21-ll.n.3, rt.990, fot. 391 (30 de maig de 1280); r.3409, ll.13-ll.n.4, rt.982, fots. 345-347 (8 de setembre de 1284); r.3515, ll.14-ll.n.29, rt.983, fot. 457 (29 d'agost de 1288); r.3390, ll.12-ll.n.79, rt.982, fot. 212 (22 de gener de 1291); r.4108, ll.21-ll.n.6, rt.990, fot. 407 (18 de juliol de 1293); r.1516, ll.2-ll.n.1, rt.970, fot. 450 (7 de maig de 1294); r.5446, ll.43, ll.n.1, rt.1019, fot. 632 (22 d'octubre de 1294); r.3159, ll.11-ll.n.4, rt.979, fot. 625 (12 d'abril de 1306); r.3776, ll.16-ll.n.84, rt.987, fot. 70 (28 de juny de 1306); r.1978, ll.2-ll.n.1, rt.971, fot. 195 (22 de novembre de 1306); r.3410, ll.13-ll.n.5, rt.982, fot. 350 (15 d'agost de 1309); Catalunya General, r.280, ll.49, rt.226, fot. 15 (18 de març de 1299); i r.293, ll.49, rt.226, fot. 79 (1313); Empúries, r.1117, rt.236, fots. 170-171 (9 d'agost de 1287); r.603, rt.232, fots. 252 i 253 (20 de desembre de 1293-29 de juliol de 1294); r.645-1, rt.232, fots. 349 i 350 (30 de maig de 1293); r.2135, rt.244, fots. 472 i 473 (27 de febrer de 1300); r.616, rt.232, fots. 272 i 273 (29 d'agost de 1300); r.623, rt.232, fots. 299 i 300 (14 de juny de 1307); r.625, rt.232, fots. 305 i 306 (14 de juny de 1307); r.3971, rt.267, fots. 371 i 372 (30 d'abril-1 de maig de 1308); r.638, rt.232, fots. 323 i 323 (19 de març de 1313); BC, Històric, Pergamins, perg. n. 150, r. 12137 (4 març de 1301); caixa 1-VI-2, perg. n. 22, r. 116 (10 de març de 1309); caixa 1-VI-2, perg. n. 21, r. 55 (29 d'octubre de 1309); i PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 4, pp. 43-44 (24 de novembre de 1294).

En part, aquest patró ratifica, si és que calia, els privilegis derivats de la dominació masculina en el si de la parella conjugal, encarnada en aquest cas en Ponç Hug V d'Empúries, sobretot tenint en compte el seu poder d'intervenció en els assumptes vescomtals de Cabrera en comparació amb l'absència total, o pràcticament total, de Marquesa en els comtals i vescomtals de Bas. Evidència en part el respecte a la clàusula dels capítols matrimonials pactats entre el comte Hug V i el vescomte Guerau VI el setembre de 1269, pels quals els dominis dels cònjuges es considerarien un de sol.⁴⁰⁹ I, en part, també, que Marquesa gaudia d'una autoritat en qualitat d'hereva legítima de Guerau VI de Cabrera que li garantia l'exercici del poder al costat o en absència del seu espòs als que havien estat els dominis del seu pare, i que podria ajudar a explicar el que succeí amb el seu patrimoni després de la seva mort.

En qualitat de vescomtes de Cabrera, tant Marquesa com Ponç Hug V d'Empúries varen intentar enfortir el control sobre les seves senyories en la mesura que els va ser possible, reclamant la plena potestat de castells com ara els de Palafolls i de Montpalau, i ampliant les franqueses de les que gaudien els habitants de la vila i el port de Blanes l'any 1293. Algunes de les seves reclamacions donarien lloc a llargs plets que es resoldrien en contra dels seus interessos a curt termini. Per contra, d'altres aspiracions acabarien sent satisfetes, encara que això tingués lloc ja durant l'etapa de viduïtat de Marquesa de Cabrera. Res d'això no impedí que, tal com li havia assegurat un jove comte Ponç Hug V al pare d'aquella quan aquest darrer encara vivia, s'evités perjudicar d'alguna manera el seu germà Ramon de Cabrera. Tant bon punt Ramon necessità que els comtes d'Empúries donessin el seu vist-i-plau a la venda dels castells de Brunyola i d'Anglès, executada el mes de juliol de 1282, aquells s'afanyaren a confirmar-la.⁴¹⁰ Tanmateix, el que no evitarien les pretensions de Ponç Hug V i de Marquesa seria enrarir, quan no dificultar i trencar, les relacions amb vassalls i altres senyors de vassalls, ni, a la llarga, enterbolir perillosament les que sostenien amb la Corona.

D'entrada, la inqüestionable lleialtat que Guerau VI de Cabrera havia demostrat envers Jaume I des dels seus primers dies de govern havia d'influir sens dubte molt

⁴⁰⁹ (...) *predictus vicecomitatus et castrum de Monte Surico et omnia alia castra et tota terra que nos Geraldus, Dei gratia vicecomes Caprarie, dedimus cum instrumento predictae Marchesie, filie nostre, et totus comitatum Impuriarum quem nos, Ugo de Impuriis, dedimus cum instrumento dicto Poncio Ugeti, filio nostro, v[e]niantur inseparabiliter.*

Itaque, predicta omnia sint semper unum et unita ac annexa et sint eiusdem domini, videlicet, qui sit comes Impuriarum in perpetuum decedentis de matrimonio supradicto (...); ADM, Empúries, r.456, rt.231, fots. 87-89 (24 de setembre de 1269).

⁴¹⁰ Sobre tot això, vegeu *infra*, Capítol 5.

positivament en la visió que la monarquia tindria de la seva filla Marquesa i del seu futur. L'alineament d'Hug V d'Empúries en el bàndol del seu cunyat Ramon Folc V de Cardona en la nova gran guerra aristocràtica que es desfermà el 1274,⁴¹¹ que trencava amb una llarga tradició de suport del llinatge comtal d'Empúries a la Corona, podia suposar d'entrada un problema. Però Hug V, derrotat pel mateix Jaume I, s'hi havia sotmès finalment, i el seu fill i jove successor Ponç Hug V sancionà aleshores la reconciliació amb la seva assistència als acords de pau signats amb el comte Roger Bernat II de Foix, i a la investidura de l'infant Jaume com a rei de Mallorca, a finals de la dècada de 1270.⁴¹² Ni tan sols sembla que se sumés a l'aixecament de Balaguer. De manera que, si més no inicialment, el matrimoni conformat per Ponç Hug V d'Empúries i Marquesa de Cabrera figurà entre els lleials a la Corona, posicionament que es mantingué durant la invasió francesa de maig-octubre de 1285.

S'ignora completament quin rol assumí Marquesa durant la invasió, tot i que Cingolani ha especulat sobre la possibilitat, val a dir que no sense una certa raó, que aquella col·laborés en la defensa des de les seves terres nadiues del vescomtat de Cabrera des del castell de Montsoriu.⁴¹³ Per contra, del seu espòs se sap a través del cronista Ramon Muntaner que a mitjan maig de 1285 es trobava defensant la frontera, ja que tan bon punt hagueren començat les operacions militars, afirma Muntaner que per ordre del rei Pere III es disposà que *el comte d'Empúries, ab les sues gents, gardàs lo coll de Banyuls e el coll de la Maçana*.⁴¹⁴ L'aparent incapacitat de Ponç Hug V a l'hora d'impedir que una nodrida força invasora travessés el coll de la Massana i avancés sobre Peralada, i la progressiva caiguda del gruix dels dominis emporitans en mans croades, inclosa la rendició de Castelló d'Empúries, dugué Pere el Gran a desconfiar de la seva lleialtat. Tot i això, el seu suport constant a la defensa li valgué la recuperació de la

⁴¹¹ De l'esclat de la guerra l'any 1274 ja se n'ha parlat abans. Entre d'altres explicacions al suport que el vescomte de Cardona rebé aleshores d'Hug V d'Empúries, així com a l'ajut que el primer creia que li devia, com li recordava Jaume I per carta el 29 de maig de 1274 (*encara deietz que vos sets en tan gran deute ab lo comte Dempuries que no li porietz falir de nuyll feit*), n'hi ha una de clarament parentelar: Ramon Folc V de Cardona estava casat amb Sibil·la, germana d'Hug V d'Empúries; FONDEVILLA, Fernando, "La nobleza catalanoaragonesa capitaneada por Ferrán Sánchez de Castro en 1274". Dins *Congrés d'Historia de la Corona d'Aragó...*, vol. 2, p. 1121; i SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 135.

⁴¹² SOLDEVILA, Ferran, *Jaume I*, p. 33; i SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 104-105.

⁴¹³ CINGOLANI, Stefano M., "El comte Ponç Hug V i la croada francesa de 1285". *MSR*, n. 8 (2009), p. 36.

⁴¹⁴ RAMON MUNTANER, *Crònica*, cap. 120 (edició a cura de Ferran Soldevila; *Les Quatre Grans Cròniques*, p. 777).

confiança del monarca,⁴¹⁵ a qui mitjançant un jurament prestat a Sant Celoni el 19 de juny de 1285 prometé ajudar contra qualsevol enemic.⁴¹⁶

Juntament amb el vescomte Dalmau VI de Rocabertí, i el fill d'aquest, Gausfred, el comte Ponç Hug V d'Empúries encara mantindria el control dels castells emporitans de Rocabertí, Requesens, Quermançó (Vilajuïga), Llers i Sant Salvador (de Verdera), a més de les seves possessions del vescomtat de Cabrera, entre elles el castell de Montsoriu, del que Bernat Desclot opinava *qui és un dels bells e dels nobles del món*,⁴¹⁷ i el castell i la vila d'Hostalric, on un nodrit nombre de *rics-hòmens e cavallers* s'hi concentrà *en frontera* i els convertí en una base de partida des de la qual es llençaven *tot dia molts bells ardots, e corrien tot dia tro sus en les tendes de la host dels francesos*, de manera similar al contingent aquarterat a Besalú, amb el qual es col·laborava en el desgast continu dels assetjants de la ciutat de Girona i en el bloqueig de les principals rutes d'accés directe a Barcelona.⁴¹⁸

Així doncs, el comte Ponç Hug V d'Empúries, vescomte de Cabrera, contribuí a la derrota final de la croada contra Catalunya,⁴¹⁹ i encara col·laboraria amb Alfons III el Franc en la defensa contra una nova invasió transpirinenca l'any següent, i una altra el 1288.⁴²⁰ Això hauria consolidat la seva aleshores bona reputació com a home lleial a la monarquia, una reputació que començaria a decaure tan sols uns pocs anys més tard, en temps de Jaume II el Just. De moment, vista la seva actitud en el decurs de la croada, no es pot dir precisament que Ponç Hug V hagués obrat de manera deslleial. En realitat, l'únic retret que Pere el Gran podia fer-li era el d'haver estat absent en el moment crític en què els croats aconseguiren passar per la Massana, sobretot perquè aquest era un dels dos colls dels quals el sobirà li havia encomanat la defensa. Pot ser que, simple i clarament, les seves aptituds i el seu instint militars no estiguessin a l'alçada de la missió defensiva que se li havia assignat, o bé que Ponç Hug V considerés que l'eficàcia d'una defensa estàtica als passos fronterers no depenia de la seva presència, i que ell podia

⁴¹⁵ BERNAT DESCLOT, *Llibre del rei En Pere*, caps. 147-152 (edició a cura de Ferran Soldevila; *Les Quatre Grans Cròniques*, pp. 545-553); RAMON MUNTANER, *op. cit.*, caps. 120-126 (pp. 777-785). Sobre la participació personal de Ponç Hug V en la defensa contra la croada, i sobretot pel que fa al contrast d'aquestes fonts amb d'altres, vegeu CINGOLANI, Stefano M., "El comte Ponç Hug V...", pp. 28 i 30-39; i *IDEM*, "Encara sobre Ponç Hug V i el rei Pere II". *MSR*, n. 9 (2010), pp. 39-46.

⁴¹⁶ CINGOLANI, Stefano M. (ed.), *Diplomatari de Pere el Gran*, doc. 446, pp. 778-779.

⁴¹⁷ BERNAT DESCLOT, *op. cit.*, cap. 153 (p. 556).

⁴¹⁸ *IBIDEM*, cap. 157 (p. 561).

⁴¹⁹ A l'entorn del desenvolupament sencer de la campanya croada contra Catalunya, vegeu sobretot HERNÁNDEZ CARDONA, F. Xavier, *op. cit.*, vol. 2, pp. 115-124.

⁴²⁰ SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 109.

arribar a ser més útil liderant o col·laborant en incursions a cavall que tinguessin per finalitat entorpir o tallar l'abastiment de les hosts croades.⁴²¹ Del que no es pot dubtar és

⁴²¹ A Ponç Hug V d'Empúries se li atribueixen almenys dues incursions contra l'aparell logístic de l'enemic: l'una, un gran *ardit* narrat per Bernat Desclot previ a l'entrada dels croats per la Massana; i l'altra, un atac sobre un dipòsit croat al monestir de Santa Maria de Roses en plena retirada de l'enemic, present al text català de l'anomenada *Crònica de Sant Joan de la Penya*.

La primera, una cavalcada executada per molt escassos efectius sobre una columna croada d'aprovisionament prop de la vall de Banyuls, al Rosselló, entre el 22 i el 31 de maig de 1285, és pràcticament l'única que ha atret l'atenció dels historiadors. Segons Desclot, aquesta empresa la liderava *N'Huguet, comte d'Empúries*. A punt de ser capturat en l'empresa, aquest Huguet se'n lliurà de ser-ho gràcies a l'heroica intervenció d'un germà seu que *encara no havia pus de setze anys*; BERNAT DESCLOT, *op. cit.*, cap. 143 (pp. 541-543). Tant per Sobrequés com per Cingolani, Ponç Hug V és l'únic candidat possible a haver estat aquest Huguet, i el seu germà Huguet, a ser el seu salvador en aquella jornada; vegeu SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 107; i CINGOLANI, Stefano M., "El comte Ponç Hug V...", p. 30. Només Soldevila, en la seva edició de la crònica de Desclot, dóna una identificació diferent: "Hug VI", això és, Hug de Cardona, fill del vescomte Ramon Folc VI de Cardona, qui efectivament esdevingué comte d'Empúries l'any 1323; SOLDEVILA, Ferran (ed.), *Les quatre grans cròniques*, p. 652, nota 2. Sobre Hug VI, vegeu SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 115. El problema el genera el títol que el cronista assigna a *N'Huguet*. Ara bé, Desclot no menciona el nom del comte d'Empúries just abans, quan al·ludeix a la guerra que mantenia amb el vescomte de Rocabertí, i no ho fa tampoc en cap de les mencions posteriors. En canvi, aquest Huguet sí és al·ludit pel seu nom; BERNAT DESCLOT, *op. cit.*, caps. 147-152 (pp. 545-553). No es pot descartar del tot que, efectivament, el cronista s'estés referint a Ponç Hug V d'Empúries. Ara bé, donat que les variants documentals del nom del titular del comtat emporità semblen haver-se limitat a les de Ponç Hug/Ponç Hugó, i que la denominació d'Huguet sí que s'adiu amb el nom del seu germà Hug, no és massa insensat proposar Hug d'Empúries, germà de Ponç Hug V, com la persona a qui Bernat Desclot anomenà *N'Huguet*. En aquest sentit, l'associació amb el títol es podria molt bé deure a una confusió, o bé a un reconeixement explícit dels drets d'Hug sobre l'herència del seu pare (potser fins i tot un posicionament polític velat contrari al comte Ponç Hug V). Així mateix, hom pot especular també amb la identitat del germà salvador, que podria correspondre al futur cavaller hospitaler fra Ramon d'Empúries.

La segona no sembla haver despertat el mateix interès, tot i haver estat suposadament liderada per *lo comte d'Empúries ab en Roger de Llòria e ab lo comte de Pallars e ab En Ramon Folch e d'altres cavallers*, i haver tingut com a resultat que els seus components capturessin *un gran pertret de provisions i matessin gran infinitat de gents al monestir de Santa Maria i a la vila de Roses, doncs allà s'havia concentrat tot lo pertret de viandes e d'altres coses e gran multitud de francesos*. Si se li pogués donar algun crèdit, aquest episodi hauria pogut tenir lloc entre el 4 de setembre, això és, just després que Roger de Llòria hagués esclafat definitivament la flota francesa i començat a hostigar els croats per terra amb els seus almogàvers, i l'1 d'octubre de 1285, quan el rei de França, greument malalt, era conduït ja cap a Panissars. La *Crònica de Sant Joan de la Penya*, de fet, la situa en un moment en què *los francesos eren en lo comdat d'Empúries que se'n tornaven*. Probablement, la manca de ressò d'aquesta acció recaigui en els inconvenients que planteja encara aquesta crònica per a l'ús dels historiadors, doncs la versió aquí referida és només la catalana, quan Pere el Cerimoniós la va concebre com una crònica general a distribuir en llatí, aragonès i català. La redacció catalana de la *Crònica de Sant Joan de la Penya*, per altra banda, podria no haver estat anterior a la dècada de 1360, i això l'allunyaria prou dels temps en què ocorregueren els fets per fer-li perdre fiabilitat respecte de la crònica de Desclot. Tanmateix, encara no s'ha contrastat degudament aquesta informació sobre l'assalt a Roses, episodi que, tenint en compte en quin punt de la campanya s'ubica, resulta profundament versemblant, i, a diferència del gran ardit de *N'Huguet*, no ofereix cap mena de dubtes sobre la identitat dels implicats, inclòs el comte Arnau Roger de Pallars, de lleialtat a

ni de la seva lleialtat, ni de la seva capacitat de percebre que el clima bèl·lic que es respirava a dins i a fora de la Corona d'Aragó durant la dècada de 1280 multiplicava les probabilitats de morir en combat.⁴²² Tal volta per això mateix el 8 de setembre de 1284 concedí a Marquesa de Cabrera, en cas de mort seva (*causa mortis*), els castells de Castelló d'Empúries, Tallada i Verges, així com una pensió vitalícia de 60.000 sous melgoresos.⁴²³ Ara bé, indubtablement, les senyals dels problemes polítics que Ponç Hug V acabaria arrossegant en el futur eren ja visibles abans de i durant la croada de 1285. Poc abans de l'arribada de l'exèrcit croat, mantenia amb Dalmau VI de Rocabertí

Pere el Gran sobradament reconeguda, i que podria procedir de fonts perfectament verificables. La única informació que sembla aproximar-s'hi és l'afirmació de Ramon Muntaner segons la qual Roger de Llúria s'hauria apoderat de Roses, i que *el senyor rei d'Aragó manà a l'almirall que retés Roses al comte d'Empúries; Crònica General de Pere III el Cerimoniós. Dita comunament Crònica de Sant Joan de la Penya* (edició a cura d'Amadeu-J Soberanas Lleó; Alpha, Barcelona 1961, p. 146); i RAMON MUNTANER, *op. cit.*, cap. 140 (p. 800). Vegeu també SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 117-118. Sobre els esdeveniments militars de setembre-octubre de 1285, vegeu HERNÁNDEZ CARDONA, F. Xavier, *op. cit.*, vol. 2, p. 122. Més a l'entorn de l'anomenada *Crònica de Sant Joan de la Penya o dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona* patrocinada pel Cerimoniós a CINGOLANI, Stefano M., *La memòria dels reis*, pp. 195-224.

⁴²² El decenni de 1280 fou un dels més intensos per a la Corona d'Aragó des del punt de vista bèl·lic. Convé recordar que la derrota de Ramon Folc V de Cardona i d'altres grans barons contraris al pes dels Montcada a la cort reial a Balaguer l'any 1280 serví per apagar un incendi, però aviat se'n declararien d'altres. La iniciativa de Pere el Gran de donar suport als antiangevins sicilians després de l'esclat de la revolta de les Vespres Sicilianes de l'estiu de 1282 comportà l'excomunicació de Pere el Gran i la investidura papal el febrer de 1284 de Carles de Valois, fill del rei Felip III de França, dit l'Ardit, i d'Isabel d'Aragó, germana de Pere, com a sobirà dels dominis de la Corona d'Aragó. A terres natives de la Corona, mentre l'aristocràcia aragonesa mostrava el seu rebuig frontal a la política reial a les Corts de Tarassona, el suport de Pere el Gran a les revoltes a Sicília li costà el 1283 la invasió de la Val d'Aran per part de tropes franceses i l'alçament del francòfil Juan Núñez de Lara a la seva senyoria d'Albarrassí. L'any següent es produí una incursió francesa amb suport del regne de Navarra, l'hereva del qual, la comtessa Joana de Xampanya i Brie, estava promesa amb Felip, fill de Felip III de França (futur Felip IV el Bell), i del comte de Foix, a la que Pere replicà amb una expedició de càstig tan bon punt va haver vençut en el setge d'Albarrassí, que l'havia de dur fins a la vila navarresa de Tudela el setembre d'aquell mateix any. Després vingué la croada contra Catalunya de 1285, combinada amb un alçament a Barcelona dirigit per Berenguer Oller i el suport del rei de Mallorca, i les ja esmetades incursions franceses de 1286 i 1288. Durant tot aquest temps, la guerra esdevingué també un mal endèmic a Sicília, i, de fet, així continuà fins a la pau de Caltabellota, signada el 31 d'agost de 1302. Vegeu per exemple SOLDEVILA, Ferran, *Jaume I*, pp. 95-117; RUNCIMAN, Steven, *Vísperas sicilianas. Una historia del mundo mediterráneo a finales del siglo XIII*. Alianza, Madrid 1979, pp. 199-276; HERNÁNDEZ CARDONA, F. Xavier, *op. cit.*, vol. 2, pp. 107-129. És molt probable que Ponç Hug V estigués aleshores combatent el seu veí i vassall Dalmau VI de Rocabertí, però també és possible que es veiés obligat a col·laborar en la defensa contra la incursió francesa de 1284 (o d'altres atacs fronterers dels que no ens ha quedat constància), fins i tot que conegués ja la investidura papal de Carles de Valois com a rei d'Aragó i que, per tant, intuís la imminència d'una invasió.

⁴²³ ADM, Cabrera i Bas, r.3409, ll.13-ll.n.4, rt.982, fots. 345-347.

*una guerra qui segons Desclot era llavors gran e sobrerera.*⁴²⁴ Passat un temps, el comte Ponç Hug V acusava el successor de Dalmau VI, Gausfred IV de Rocabertí, d'haver aprofitat les invasions per apropiar-se de drets que no li pertocaven en termes castrals pels quals li devia fidelitat.⁴²⁵ Les desavinences entre ambdós pogueren no haver afavorit massa la col·laboració defensiva, com també és molt possible que la defecció de molts vassalls emporitans no hagués implicat només gent d'Església simpatitzant de la causa croada, o súbdits aterrits davant les matances i els saquejos que els croats havien perpetrat a Elna el maig de 1285, sinó també enemics declarats del comte d'Empúries de l'interior dels seus mateixos dominis.⁴²⁶

⁴²⁴ BERNAT DESCLOT, *op. cit.*, cap. 139 (p. 533); CHÍA, Julián de, *Bandos y bandoleros en Gerona*, vol. 1, p. 29; i SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 147. No es tractava en cap cas del primer conflicte armat entre ambdós llinatges, doncs consta que, com a mínim, l'any 1235 n'hi havia hagut un altre; CHÍA, Julián de, *Bandos y bandoleros en Gerona*, vol. 1, p. 27.

⁴²⁵ Sobrequés parlà de passada "d'unes diferències" existents entre Ponç Hug V i Gausfred IV, però no entrà a tractar l'assumpte; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 148. Pere Serra, procurador del comte d'Empúries, suplicà a Jaume II que obligués el vescomte de Rocabertí a prestar homenatge al seu senyor pels castells de Cabanes i de Molins. Però, a més, acusava també Gausfred d'haver tallat fusta, requisat béns, proclamar bans i exigir *questiae* en espais de jurisdicció comtal. Bernat de Forques, veguer i procurador de Gausfred, replicà que totes les mesures preses per aquest eren necessàries per defensar-se en la guerra contra els francesos (*fuert facte propter guerram Gallicorum*), sense que quedí clar si s'estava referint a la croada de 1285 o a les incursions que la seguiren. Finalment, l'estiu de 1294 el rei obligà Gausfred IV de Rocabertí a jurar fidelitat a Ponç Hug V d'Empúries pels castells de Cabanes i de Molins en un termini màxim de deu dies a comptar de la seva sentència, alhora que obligava el comte a indemnitzar Gausfred amb 25.000 sous pels perjudicis causats; ADM, Empúries, r.603, rt.232, fots. 252-253 (entre el 20 de desembre de 1293 i el 29 de juliol de 1294).

La sentència no deuria satisfer massa el comte, qui el 24 de novembre de 1294 obria la confirmació de la donació que el cavaller Ramon de Marata havia fet a Santa Maria de Roca Rossa del delme que cobrava en part al lloc "de Roca", a Sant Cebrià de Fogars, intitulant-se *Poncius Hugonis Dei gratia comes Impuriarum, Ruppisbertini et Caprarie vicecomes*. En un principi, hom podria pensar que es tractaria d'un error del copista, quan no d'una manipulació i, per tant, d'una falsificació. Tanmateix, la seva proximitat temporal a la sentència, i, per tant, al conflicte que la motivà, fa que no es pugui descartar del tot que aquesta denominació es degués en un desafiament directe al seu veí, vassall, i alhora enemic, el vescomte de Rocabertí; PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 4, p. 43. I, en qualsevol cas, està clar que l'estiu de 1300 el conflicte encara estava per resoldre. Ponç Hug V i Dalmau de Rocabertí, senyor de Peralada i procurador del seu pare, el vescomte Gausfred IV, decidiren sotmetre's a l'arbitratge de Ramon Folc VI de Cardona, pel qual entre d'altres coses es va resoldre (si més no per aquell moment) la qüestió a l'entorn de quins eren els castells pels quals Gausfred havia de jurar fidelitat al comte; ADM, Empúries, r.616, rt.232, fots. 272-273 (29 d'agost de 1300).

⁴²⁶ El saqueig d'Elna es produí malgrat el suport explícit que el rei Jaume de Mallorca, germà de Pere el Gran, donà a la croada; SOLDEVILA, Ferran, *Jaume I*, p. 113. Pel que fa als qui afavoriren l'entrada dels invasors, Desclot, per exemple, menciona la disposició de l'abat de Sant Pere de Rodes d'ajudar la causa croada, informant diversos prohoms de Castelló d'Empúries *de part de lo rei de Mallorques, del gran bé e gran profit llur que seria si donaven e mostraven via e carrera com lo rei de França pogués entrar en Catalunya e si ho feïen, que els havia promès que serien francs ells e tot llur llinatge per tots temps, e si consentir no hi volien, que els en*

Aquests dominis s'ampliaren de nou temporalment quan l'any 1288 el seu germà Huguet d'Empúries li va haver cedit els seus drets sobre el vescomtat de Bas.⁴²⁷ Poc després moria Alfons el Franc, i Ponç Hug V s'embarcava en una galera camí de Sicília per presentar-se davant de l'infant Jaume, informar-lo que, segons el testament del seu pare, ell havia de ser senyor de *lo regne d'Aragó (...) e Catalunya e el regne de València* en morir sense fills el seu germà Alfons, i, suposant que aquell acceptés, cosa que va fer, escortar-lo en el trajecte de tornada a casa.⁴²⁸ Irònicament, Ponç Hug V d'Empúries estava escortant l'any 1291 el monarca que en poc temps havia de convertir-se en el seu pitjor enemic. Es pot dir que l'enfrontament entre Ponç Hug V i el flamant Jaume II era inevitable donats els seus conceptes oposats de quines havien de ser les relacions entre la Corona i els seus súbdits. La figura de l'aleshores comte d'Empúries, vescomte de Cabrera i de Bas, estava tallada a l'estil antic d'una gran aristocràcia que donava suport al monarca o el combatia depenent del lloc que se li reservés a la seva cort, de qui ocupava la resta, i de en quina mesura aquell podia beneficiar els seus interessos. La de Jaume II, en canvi, era la d'un rei decidit a enfortir l'autoritat reial al màxim mitjançant un ferri control de les institucions,⁴²⁹ a aconseguir així allò que l'avi Jaume I no havia pogut fer tot i les seves empreses de conquesta,⁴³⁰ ni el seu pare havia tingut tampoc temps material per assolir. En aquest sentit, la resolució ferma del nou rei d'Aragó de no acceptar la condició que el seu difunt germà Alfons el Franc imposava a qui fos el seu successor de cedir el regne de Sicília, en aquell cas al seu germà menor Frederic, i la

seguiria gran dan. Afegeix també que un dels qui afavoriren la invasió fou un piquer de Castelló, *qui era bandejat del comte d'Empúries, havia mostrat, e trobat e espiat aquell camí d'entrada a Catalunya per mil sous de tornesos que hom li havia promesos*; BERNAT DESCLOT, *op. cit.*, cap. 146 (p. 544).

⁴²⁷ Probablement amb la intenció d'embarcar-se cap a Sicília, on Huguet faria fortuna al servei de l'infant Frederic, futur rei de l'illa; ADM, Cabrera i Bas, r.3515, ll.14-ll.n.29, rt.983, fot. 457 (29 d'agost de 1288).

⁴²⁸ RAMON MUNTANER, *op. cit.*, cap. 175 (p. 824); *Crònica General de Pere III*, cap. 38 (p. 157); MARTÍNEZ FERRANDO, Ernest, "Jaume II". Dins MARTÍNEZ FERRANDO, Ernest *et alii*, *Els descendents de Pere el Gran*. Vicens Vives, Barcelona 1961, p. 68.

⁴²⁹ *IBIDEM*, p. 159. Això no implicà la invasió de jurisdiccions alienes a la reial, però sí la presa de mesures per assegurar la recuperació del control d'antics feus reials concedits inicialment sota la condició que revertissin a la Corona una vegada mort el feudatari, així com la integració dels patrimonis dels grans llinatges comtals que s'estroncaven, com succeí amb l'emporità el 1322; SABATÉ CURULL, Flocel, *El territori...*, pp. 172-180; i JUNCOSA BONET, Eduard, "La estrategia de Jaime II para consolidar el poder regio: la creación del Condado de Prades". *AHAM*, n. 29 (2008), pp. 327-343.

⁴³⁰ Per bé que, com observa Salrach, "en el pla de la correlació de forces interior, Jaume I deixava al seu hereu una herència millor que la rebuda: una monarquia més forta i uns recursos més grans"; SALRACH I MARÉS, Josep M., "Jaume I: una valoració del regnat". *BSCEH*, n. 19 (2008), p. 94.

bona amistat que tant Ponç Hug V com el seu germà Huguet mantenien amb aquest darrer, havien de fer la falla encara més fonda.⁴³¹

En un primer moment, sembla que les intencions de Jaume II d'imposar la pau reial i de convertir-se, per tant, en l'àrbitre dels conflictes existents als seus dominis a través de les vegueries reials, haurien pogut convenir Ponç Hug V d'Empúries, que ja havia recorregut a la justícia reial per assegurar-se el sotmetiment de Dalmau VI i Gausfred IV de Rocabertí. La sentència arbitral, de fet, es pronuncià molt a l'inici del regnat de Jaume II.⁴³² És possible que Ponç Hug V encara veiés motius per confiar en mantenir-hi una relació beneficiosa. Naturalment, l'actitud contestatària d'alguns opositors al comte provocà que alguns d'aquests cerquessin també empara en la justícia reial.⁴³³ Aquest és el cas de Dalmau Xatmar, descendent d'un llinatge de feudataris dels vescomtes de Cabrera a la parròquia de Sant Martí de l'Esparra,⁴³⁴ que la tardor de 1294 es queixava al veguer de Girona que Ponç Hug havia manat els seus homes fer-hi obres de setge.⁴³⁵ Les sentències reials segurament no ajudaren a apaivagar els ànims sinó temporalment, les tensions i les guerres internes entre senyors i vassalls difícilment desapareixerien, i, en tot cas, aviat arribaria el moment en què el mateix Jaume II hauria de convertir Ponç Hug V d'Empúries en blanc de la seva justícia.

Abans, però, el rei d'Aragó hauria de recórrer al seu suport per fer complir les exigències papals i ajudar al rei angeví Carles II de Nàpols contra el seu propi germà Frederic, de qui s'esperava que cedís Sicília en virtut de la pau d'Anagni signada amb França l'any 1295, i a qui, enlloc d'això, els sicilians havien decidit entronitzar. Val a dir que, en l'intent de posar pau entre les Corones d'Aragó i de França, les reclamacions que

⁴³¹ Durant el regnat del seu germà Alfons el Franc, l'infant Jaume esdevingué rei de Sicília. Una vegada li fou comunicada la mort d'aquell i li fou concedida la corona dels dominis peninsulars dels reis d'Aragó, Jaume es negà a despendre's de la corona siciliana. Quan abandonà Sicília, ho féu nomenant Frederic el seu lloctinent. Segons sembla, Jaume II declarà que s'atenia "a "la darrera voluntat escrita de son pare" i no a la del seu difunt germà; MARTÍNEZ FERRANDO, Ernest, *op. cit.*, pp. 60-69.

⁴³² El juliol de 1294.

⁴³³ Això concorda a grans trets amb la visió que Flocel Sabaté ofereix del desplegament de les vegueries en temps de Jaume II. Per a Sabaté, aquest assoleix l'estabilitat perquè es construeix sobre "quatre elements bàsics: l'acceptació de les realitats baronials, l'adaptació als espais naturals, l'assumpció de les capitalitats regionals i el respecte de la tradició"; SABATÉ CURULL, Flocel, *El territori...*, p. 174.

⁴³⁴ Cal recordar que el seu avantpassat Guillem Xatmar havia jurat fidelitat al vescomte Guerau V de Cabrera per la possessió en feu de la *forcia* de la Roqueta el 1240, i que el seu descendent Ramon Xatmar havia fet exactament el mateix l'any 1278.

⁴³⁵ (...) *nobilis comes Impuriarum fecisset edificari quondam forciam seu bastidera infra parrochiam Sancti Martini d-Esparres (...)*; ADM, Cabrera i Bas, r.5446, ll.43-ll.n.1, rt.1019, fot. 632 (22 d'octubre de 1294).

hi havia darrera de l'esclat de les Vespres Sicilianes, a saber, el rebuig a l'autoritat de Carles I d'Anjou, i l'aspiració a tenir un monarca sicilià independent (*re separatu*) del de Nàpols, foren totalment passades per alt, de manera que no costa d'entendre que els sicilians no acceptessin els acords d'Anagni, i, encara més, que oferissin la corona de Sicília a Frederic d'Aragó el març de 1296. Jaume II intentà eludir les pressions que arribaven de Roma, fins que finalment es veié obligat a intervenir contra Frederic.⁴³⁶ Aquest darrer manifestava en unes cobles la seva disposició a ser el rei dels sicilians (*dels latins lor signoriu m'apaia, per qu'eu aurai lor, e il me per sert*), sense amagar tanmateix la seva inquietud per l'actitud aleshores poc clara del seu germà (*mas mei parenz mi van un pauc cubert*).⁴³⁷ Ponç Hug V se sentí aleshores obligat a respondre-li per convèncer-lo que no era el desig dels seus parents perjudicar-lo (*Ne no-s cuig ges che-l seus parenz desir/ ch'el perda tan che-l regne no-il remagna*).⁴³⁸ Tanmateix, tot indica que el comte d'Empúries i vescomte de Cabrera acabaria participant d'alguna manera en les expedicions llançades contra Sicília conjuntament amb els angevins en 1298 i 1299.⁴³⁹

Sobrequés procurà no atribuir excessiva importància al conflicte entre Jaume II d'Aragó i Frederic II de Sicília en l'enfrontament de Ponç Hug V amb el Just, perquè considerava que la causa principal n'era "l'encreuament d'interessos entre l'autoritarisme creixent de la monarquia i el poder polític dels barons".⁴⁴⁰ Es tracta d'una afirmació que, a l'engròs, no admet contestació, però que, en vista de les cobles compostes pel rei de Sicília i Ponç Hug V d'Empúries, sí requereix d'alguna matisació. Perquè, encara que no

⁴³⁶ MARTÍNEZ FERRANDO, Ernest, *op. cit.*, pp. 74-84.

⁴³⁷ La data de la composició, titulada *Ges per guerra no-m chal aver consir*, cal situar-la en algun moment entre 1296 i 1298; RIQUER I MORERA, Martí de, *Los Trovadores. Historia literaria y textos*, vol. 3. Ariel, Barcelona 1999, doc. 361, vv. 18-20, p. 1690; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 110-111. En torn de la tradició siciliana del *re separatu* i com aquesta xocava frontalment amb les intencions de Jaume II d'Aragó i el seu acostament als Anjou, vegeu RUNCIMAN, Steven, *op. cit.*, pp. 265-268; GIUNTA, Francesco, *Aragonesi e catalani nel Mediterraneo*, vol. 1. U. Manfredi, Palermo 1973, pp. 7-22; HILLGARTH, Jocelyn N., *El problema d'un imperi mediterrani català, 1229-1327*. Moll, Palma de Mallorca 1984, pp. 61 i 70; CORRAO, Pietro, "Dal re separato al re assente. Il potere regio nel regno di Sicilia nel '300 e nel '400". Dins FALCÓN PÉREZ, M. Isabel (coord.), *Congreso de Historia de la Corona de Aragón (15°. 1993. Jaca): El poder real en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*, vol. 3. Diputación General de Aragón, Saragossa 1996, p. 71; i CORRAO, Pietro, *Governare un regno*, pp. 138-140.

⁴³⁸ En una altra cobla titulada *A l'onrat rei Frederic terz vai dir*; RIQUER I MORERA, Martí de, *Los Trovadores*, vol. 3, doc. 362, vv. 29-30, p. 1691; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 111.

⁴³⁹ No està comprovat si personalment, però sembla que almenys hi enviaria vassalls; *IBIDEM*, p. 110.

⁴⁴⁰ *IBIDEM*.

es pugui reduir l'enfrontament imminent entre ambdós a l'assumpte sicilià, sí es pot veure en això darrer un detonant. No són difícils d'imaginar el disgust, la desgana i el recel amb els que Ponç Hug V s'hauria posat a col·laborar amb Jaume II en contra d'un bon amic, que a més era protector del seu germà Huguet, i ho seria també del seu fill *Malgaulí* (com es veurà tot seguit), en coalició amb aquells que fins feia pocs anys havien amenaçat amb arrabassar els territoris de la Corona d'Aragó al llinatge regnant. De fet, els seus versos no deixen cap dubte sobre la seva animadversió envers els francesos.⁴⁴¹ Aquests, de retruc, ajuden a dissipar els dubtes sobre la seva lleialtat a Pere el Gran durant la croada. És molt probable, així doncs, que el seu disgust per les noves aliances de Jaume II i per la guerra entre aquest darrer i el seu germà Frederic no hagués passat desapercebut al rei, i que això, sumat a la confiscació reial del vescomtat de Bas el febrer de 1300 en represàlia per l'alineament d'Huguet d'Empúries en el bàndol enemic, que el monarca justificà com la reacció lògica a la rebel·lia d'un vassall *secundum Usaticos*,⁴⁴² hagués contribuït decisivament a enterbolir la relació entre Ponç Hug V i aquest darrer.

Creuada la frontera temporal del 1300, l'evident francofòbia de Ponç Hug V d'Empúries, la seva simpatia per Frederic II de Sicília i les represàlies jurídiques preses per Jaume el Just contra el seu germà Huguet, precipitarien el seu divorci amb el rei d'Aragó, i explicarien així la conducta díscola adoptada per Ponç Hug en el tram final de la seva vida. Paral·lelament, es generaren tensions amb Bernat de Vilamarí, bisbe de Girona. En qualitat de cap de la mitra gironina, Vilamarí mantenia la senyoria eminent

⁴⁴¹ En la seva resposta, assegurava a Frederic II que no s'afavoriria els francesos en contra seva amb les següents paraules: *ne-l bais d'onor per franzeis enrechir./ ch'en laiseron lo plan e la montagna./ Confunda-ls Deus e lor orgoil dezai!*; RIQUER I MORERA, Martí de, *Los Trovadores*, vol. 3, doc. 362, vv. 31-33, p. 1691.

⁴⁴² Molt probablement Jaume II s'estaria referint a l'usatge 38 *Qui ira ductus*, pel qual el desafiament d'un vassall es pagava amb la confiscació de tots els seus feus fins que no aquest no reparés el greuge i jurés fidelitat convenientment; vegeu ROVIRA I ERMENGOL, Josep (ed.), *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*. Barcino, Barcelona 1933, Us. 33, p. 73; i BASTARDAS I PARERA, Joan (ed.), *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*. Fundació Noguera, Barcelona 1984, Us. 35, p. 78. El mateix monarca considerava que *dictum nobilis Huguetus de Impuriis, naturalis et vassallus noster (...) manu armata (...) contra nos mente deliberata venerit* i que, en conseqüència, calia aplicar aquest usatge i confiscar-li allò que li havia infeudat. D'aquí que el 22 de febrer de 1300, Jaume II exigís a Bernat d'Estanyol, procurador del vescomte de Bas, que en un termini de deu dies a comptar des de la recepció del seu manament, fes entrega de les potestats dels feus que Huguet d'Empúries tenia per ell al vescomtat de Bas al veguer de Girona. Passats dos anys, la intercessió del vescomte Ramon Folc VI de Cardona, cunyat d'Huguet d'Empúries, serví per apaivagar els ànims del rei, i el 31 de març de 1302, aquest ordenava que els feudataris del vescomte de Bas recuperessin les seves possessions i en prestessin homenatge al procurador vescomtal corresponent; ADM, Cabrera i Bas, r.2828, ll.6-ll.n.4, rt.975, fot. 596.

sobre els delmes de la seva diòcesi,⁴⁴³ nombroses parts de les quals les tenia infeudades a Ponç Hug V, i per la qual cosa aquest darrer estava obligat a prestar-li homenatge.⁴⁴⁴ Però, a més, el bisbe Bernat de Vilamarí no havia estat escollit a la diòcesi, sinó que havia estat designat personalment pel Papa en un moment en què Roma, cal insistir-hi, donava ple suport a la causa d'Anjou.⁴⁴⁵ Des del mateix any del nomenament de Vilamarí el 1292, hi hagué disputes sobre els drets jurisdiccionals a la Bisbal i a Bàscara.⁴⁴⁶ Amb el temps els problemes anaren a més. Les reiterades accions violentes de Bernat Amat de Cardona, parent de Ponç Hug V i vassall seu pel feu de Verges, motivaren les protestes reiterades del bisbe de Girona, fins que aquest, fart de no rebre cap resposta satisfactòria de Ponç Hug V, convocà la comúnia, això és, la milícia al servei de l'autoritat episcopal, per anar contra Verges l'any 1301.⁴⁴⁷ Esperonades o no pel mateix Ponç Hug V, el cert és que les activitats de Bernat Amat tenien lloc sota la cobertura del comte d'Empúries i vescomte de Cabrera. I, en tot cas, aquell mateix any Ponç Hug V deixà molt clares les seves intencions en relació amb els assumptes episcopals fent aixecar el Castell d'Empordà, perillosament a prop de la Bisbal.⁴⁴⁸

L'augment de les tensions amb el bisbat de Girona vingué seguida ben aviat pel desafiament directe a l'autoritat de Jaume II. El 1306 el monarca aragonès havia aconseguit tancar una treva amb Granada després de molt esforç. Però aquell mateix any una galera del comte d'Empúries capturà un naviu granadí, i tot i les exigències

⁴⁴³ A l'entorn d'això vegeu MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII-XIV*. Fundació Noguera, Barcelona 2011, en especial les pp. 130-134, 237-240 i 476-477.

⁴⁴⁴ El 7 de febrer de 1299, Ponç Hug V d'Empúries reconeixia al bisbe Bernat de Vilamarí, al Palau Episcopal de Girona, que tenia per ell cent dotze cavalleries al vescomtat de Cabrera, així com els delmes que percebia o que tenia infeudades al comtat d'Empúries i al vescomtat de Cabrera: (...) *in feudum tenere recognovit ·CXII· cavallerias in vicecomitatu de Capraria./ Item, decimas picium maris et stagnorum, et omnes decimas quas ipse nobilis comes tenet vel alii tenent pro eo in toto comitatu Ympuriarum. Et omnes decimas quas ipse nobilis comes tenet ad proprietatem vel alii tenent pro eo in dicto vicecomitatu de Capraria*. I per tot això, *idem nobilis comes fecit dicto domino episcopo homagium*; ADG, Notularum, G-1, f. 97v.

⁴⁴⁵ MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Parròquia i societat rural...*, p. 294.

⁴⁴⁶ CHÍA, Julián de, *Bandos y bandoleros en Gerona*, vol. 1, p. 30.

⁴⁴⁷ *IBIDEM*. El bisbe de Girona afirmava estar defensant-se l'any 1297 de l'agressivitat de Bernat Amat de Cardona; ADG, Lletres, U-1, f. 34r (21 d'agost de 1297). L'estiu de 1300 el bisbe constatava que Bernat Amat havia atacat Corçà, on havia provocat *incendia, homicidia et alia*. Per al bisbe, estava molt clar que les ordres procedien del comte d'Empúries; ADG, Lletres, U-1, f. 49v (21 de juny de 1300) i ff.49rv (juny-juliol de 1300) Vegeu també MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Parròquia i societat rural...*, pp. 779-780.

⁴⁴⁸ *IBIDEM*, pp. 759 i 833.

reials, Ponç Hug V es negà a alliberar els captius.⁴⁴⁹ En resposta a això, Jaume II exigí la submissió de Ponç Hug V i de la seva esposa Marquesa per la possessió de diversos castells i forces. La parella se sotmetria a Tarragona el 24 d'octubre de 1306, reconeixent tenir en feu del rei els castells de Cabrera, Girona, Blanes, Montpalau i Argimon.⁴⁵⁰ Els ànims de Jaume II haurien estat prou crispats com per amenaçar aquell mateix dia amb l'enderrocament de les noves fortificacions que Ponç Hug V havia fet aixecar al castell d'Hostalric. El monarca fonamentava les seves exigències pràctiques en documentació conservada pels seus antecessors que demostrava la il·legalitat d'aquelles construccions,⁴⁵¹ i semblava decidit a procedir en contra dels interessos de Ponç Hug V, quan la intercessió i els precs de la reina Blanca el feren consentir finalment en el manteniment d'aquelles noves estructures.⁴⁵² En aparença, la crisi emporitana es resolia gràcies a uns acords en els quals potser calgui intuir bastant més de la mà pacificadora de la reina Blanca (irònicament, una Anjou) del que s'hi esbrina a simple vista. Fins i tot feia l'efecte que el canvi de la titularitat al vescomtat de Rocabertí s'havia de produir d'una manera més relaxada, en acordar el vescomte Dalmau VII i Ponç Hug V d'Empúries per quins castells exactament el primer li prestaria homenatge al segon, i sota quines condicions, el juny de 1307.⁴⁵³ Però els

⁴⁴⁹ ACA, Cancelleria Reial, r.236, ff. 158r-159r, 196v i 198rv; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 112; FERRER I MALLOL, M. Teresa, *La frontera amb l'Islam en el segle XIV. Cristians i sarraïns al País Valencià*. CSIC, Barcelona 1989, p. 92.

⁴⁵⁰ ACA, Cancelleria Reial, r.203, f. 204v; ADM, Cabrera i Bas, r.5666, ll.50-ll.n.2, rt.1028, fots. 353-354, i r.1977, ll.2-ll.n.1, rt.971, fot. 194; COROLEU INGLADA, Josep, *Algunos datos para la historia de Hostalrich*. Girona 1880, p. 140.

⁴⁵¹ Jaume II clamava contra *illa nova fortitudine seu fortitudinibus que constructe et condirecte fuerant noviter in castro de Hostalrico per comitem supradictum. I prosseguia fent menció als acords anteriors: Cum nos dicemus ipsam condirectionem et fortitudinem seu fortitudines [...] per ipsum comitem et comitissam eo quia intendebamus, iuxta tenorem instrumentorum seu cartarum antiquarum inter progenitores nostros et predecessoris dicte comitisse factarum, in dicto loco non posse fieri sive condirigi fortitudinem seu fortitudines sive castrum*; ACA, Cancelleria Reial, r.203, ff.203rv; ADM, Cabrera i Bas, r.3331, ll.12-ll.n.23, rt.981, fot. 441; *IBIDEM*. Es pot dir amb tota seguretat que el monarca estava fent referència directa, tret de l'existència d'algun altre acord no conservat al respecte, al pacte del 17 de febrer de 1106 en el que Guerau II Ponç de Girona prometé al comte Ramon Berenguer III no aixecar cap castell al lloc d'Hostalric. Aquesta promesa estava recollida a la compil·lació del *Liber Feudorum Maior*. Vegeu MIQUEL ROSELL, Francisco (ed.), *op. cit.*, vol. 1, doc. 408, pp. 430-431.

⁴⁵² Tan aviat el rei hagué arribat a Tarragona, *illustrissima domina Blanca, regina Aragonum, karissima consors nostra, nos rogavit instanter que dictis comiti et comitisse eorumque successoribus remitteremus graciosè demandam predicta, et que cum dictis comite et comitissa nos haberemus benigne et graciosè*; ACA, Cancelleria Reial, r.203, ff. 203rv; ADM, Cabrera i Bas, r.3331, ll.12-ll.n.23, rt.981, fot. 441; COROLEU INGLADA, Josep, *Algunos datos...*, p. 140.

⁴⁵³ ADM, Empúries, r.623, rt.232, fots. 299-300; i r.625, rt.232, fots. 305-306 (14 de juny de 1307).

problemes es presentaren aviat, quan Ponç Hug V tornà a oferir a Jaume II bons pretextos per passar a l'ofensiva.

El nou detonant de la ira reial fou un atac corsari d'Empúries sobre un vaixell venecià l'any 1310.⁴⁵⁴ Feia aleshores molt poc temps que Huguet d'Empúries, primogènit i hereu de Ponç Hug V i de Marquesa,⁴⁵⁵ havia mort en circumstàncies obscures. Del procés reial obert després contra Ponç Hug V es desprèn que Huguet estava enemistat amb Pere de Xèsia, home de confiança del seu pare,⁴⁵⁶ a conseqüència del que, segurament, Huguet hauria perdut el seu favor. El ressentiment hauria empès aleshores Huguet i els seus partidaris a fer córrer la veu que el seu progenitor i Pere de Xèsia eren amants.⁴⁵⁷ Obrir un procés per crims contra la moral com ho era la sodomia, significava desacreditar definitivament un enemic polític d'alçada sense necessitat de combatre'l militarment.⁴⁵⁸ L'oportunitat era clara i el rei Jaume II no va voler desapropiar-la: endegà el procés per sodomia contra el comte Ponç Hug V d'Empúries. Per bé que el fonament de les acusacions era escàs, que els qui deien haver vist alguna cosa acabaven recorrent a la rumorologia, i que les descripcions més detallades de les accions pecaminoses del comte d'Empúries i vescomte de Cabrera foren obtingudes sota tortura,⁴⁵⁹ l'escàndol i el descrèdit esquitxaren seriosament la figura de Ponç Hug V,⁴⁶⁰

⁴⁵⁴ SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 112.

⁴⁵⁵ El 14 juny de 1307, *nobilis Ugetus de Impuriis* signava i ratificava els pactes entre el seu pare Ponç Hug V i Dalmau VII de Rocabertí en tant que *domini comitis primogenitus et ab ipso domino comite emancipatus et de comitatu hereditatus*; ADM, Empúries, r.623, rt.232, fots. 299-300.

⁴⁵⁶ Un tal *Petrus Dexesia* es troba efectivament entre els signants de la promesa que Ponç Hug V féu a la seva esposa Marquesa de retornar en uns pocs mesos els 4.000 sous que li havia prestat Bernat de Cabrera, el 12 d'abril de 1306. Aquesta mateixa promesa era ratificada per *nobilis Huguetus, filius predictorum nobilium comitis et domine Marchesie*, qui per a més seguretat jurava servir-la per *Deum et eius Sancta ·IIIor· Evangelia corporaliter tacta*; ADM, Cabrera i Bas, r.3159, ll.11-ll.n.4, rt.979, fot. 625.

⁴⁵⁷ Aparentment, un dels testimonis més fiables del procés, Ramon Sanou, habitant de Camprodon, que havia servit a la casa de Ponç Hug V i a la del seu fill Huguet, declarà que *aquests rumors eren comuns a l'entorn d'Huguet, mas és semblant al dit Ramon que per mala voluntat ho deyen, com lo comte avia exelat lo dit fill seu de sa casa*; ROSSELLÓ VAQUER, Ramon (ed.), *Procés contra Ponç Hug comte d'Empúries per pecat de sodomia*. Leonard Muntaner, Palma de Mallorca 2003, p. 47. Segons Pella i Forgas, l'enemistat insalvable d'Huguet amb Pere de Xèsia hauria provocat l'assassinat del primer per part d'aquest últim; PELLA I FORGAS, José, *op. cit.*, p. 513; i SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 112, nota 61.

⁴⁵⁸ Un procediment seguit segons sembla pels primers reis angevins de Nàpols per minar el poder d'adversaris polítics incòmodes; MORELLI, Serena, "Corona, aristocrazia ed elites a Napoli nel XIII secolo". Ponència presentada en el marc del Seminari d'Història Medieval. Girona, 7 de maig de 2010. Agraieixo la Dra. Morelli que m'hagi permès citar aquesta ponència.

⁴⁵⁹ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon (ed.), *op. cit.*, pp. 31-66.

que reaccionà agressivament i provocà la resposta militar de Jaume II. El 1313, les hosts reials atacaven els lleials a Ponç Hug V a l'interior mateix del comtat d'Empúries, mentre les seves naus bloquejaven l'accés al port de Blanes.⁴⁶¹ Desprestigiat i derrotat, Ponç Hug V no sobrevisqué a l'estiu d'aquell 1313, com evidencia la declaració del seu fill Malgaulí, que manifestava el 4 de setembre a l'església de Santa Maria Castelló d'Empúries haver retornat de Sicília en assabentar-se de la mort del seu pare.⁴⁶²

Amb el comte Ponç Hug V d'Empúries, vescomte de Cabrera, moria un aristòcrata entregat a la causa contra els Anjou i el regne de França, i, en aquest sentit, també un home lleial als predecessors de Jaume el Just i a Frederic II de Sicília. Amb ell sembla haver mort alhora un senyor sever i intransigent, un veí conflictiu i un vassall difícil. Com ja s'ha vist, alguns dels seus propis vassalls, entre ells els vescomtes de Rocabertí, havien experimentat la seva duresa en cas de desacord. Les seves pretensions de control jurisdiccional a l'interior de la diòcesi gironina l'havien enfrontat directament amb el bisbe de Girona, així com a d'altres institucions religioses, entre elles el monestir de Sant Pere de Rodes.⁴⁶³ És possible que el seu conflicte amb el bisbe de Girona el motivés fins i tot a contribuir al vell i mai reeixit projecte dels comtes d'Empúries de recuperar la desapareguda diòcesi emporitana, i eludir així el domini directe dels bisbes gironins.⁴⁶⁴ Fou finalment aquesta capacitat per guanyar-se enemics la que jugà en contra seva davant de Jaume II i en precipità la defunció política, que acabà precedint per molt escàs temps la biològica.

⁴⁶⁰ Sobre l'impacte del procés i algunes valoracions recents al respecte, vegeu BRUNDAGE, James A., *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*. The University of Chicago Press, Chicago 1987, p. 460; i GENÍS I MAS, Daniel, "Les profecies de l'infant Pere d'Aragó (1305-1381): El comtat d'Empúries en l'inici del joaquinisme a Catalunya". *AIEE*, n. 35 (2002), pp. 121-124.

⁴⁶¹ SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 112-113.

⁴⁶² (...) [nos] Malgaulinus, *Dei gratia Impuriarum comes, nunc noviter de Sicilia perventi ad comitatum Impuriarum post mortem domini Poncii Hugonis, bone memorie comitis Impuriarum patrisque nostri* (...); ADM, Empúries, r.96-1, rt.228, fots. 438-439.

⁴⁶³ FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Llançà", pp. 215-218.

⁴⁶⁴ Les temptatives comtals de restaurar el bisbat d'Empúries, actiu entre els segles IV i VII, es reflecteixen en la majestuositat de l'església de Santa Maria de Castelló d'Empúries, a la que Pere el Cerimoniós barrà el pas a que assolís la dignitat de catedral; MARQUÈS I CASANOVAS, Jaume, "La catedral frustrada de Castelló d'Empúries". *AIEE*, n. 13 (1978), pp. 95-102. Sobre l'època de pervivència del bisbat emporità, vegeu FONT, Ramon, *Episcopologio ampuritano, precedido de una reseña histórica y arqueológica de Ampurias*. Tomás Carreras, Girona 1897; i AMICH I RAURICH, Narcís M., *Les terres del nord-est de Catalunya a les fonts escrites d'època tardoantiga (segles IV-VII). Les seus episcopals de Girona i Empúries i el culte a Sant Feliu de Girona a l'antiguitat tardana*. Institut d'Estudis Gironins, Girona 2006.

1.6. De nou devers la línia col·lateral

Marquesa, vescomtessa de Cabrera i comtessa d'Empúries pel seu matrimoni amb Ponç Hug V, hagué d'acarar la seva viduïtat enfrontada, entre d'altres coses, als deutes pendents del difunt.⁴⁶⁵ La seva actitud en els afers de la vida del seu espòs és una absoluta incògnita. Ni tan sols la seva presència documental possibilita seguir-ne les passes excepte, si es vol, en el cas de la croada de 1285, durant la qual Cingolani sospita, com s'ha dit abans, i potser amb encert, que Marquesa hauria sostingut la defensa del vescomtat de Cabrera mentre Ponç Hug V combatia al comtat d'Empúries. Fora d'aquest episodi concret, difícilment se li pot atribuir un o altre posicionament. És ben cert que a partir de 1294, és a dir, en ple període d'augment de conflictes a l'entorn de la figura de Ponç Hug V, les referències conjuntes en aquest i a la seva esposa Marquesa disminueixen molt la seva freqüència,⁴⁶⁶ però d'això no té per què inferir-se un distanciament de la parella, sobretot tenint en compte que la submissió d'octubre de 1306 els implicava a ambdós. En el supòsit que l'elogi que li dedicà l'autor de la *Bíblia rimada* tingués prou fonament, no seria estrany veure Marquesa actuant com a mediatora ni, de manera similar a la seva avantpassada homònima, adquirint un rol rellevant en la submissió de Tarragona en col·laboració estreta amb la reina Blanca d'Anjou.⁴⁶⁷ És molt probable que, a banda d'aquesta més que factible vocació pacificadora, Marquesa hagués donat el seu recolzament a molts dels objectius pretesos

⁴⁶⁵ El 10 de maig de 1313 Marquesa manifestava la voluntat del seu espòs que els 60.000 sous o 1.000 marcs d'argent que aquell havia promès pagar a Guerau VI en virtut del seu casament, pels quals obligà el castell de Montsoriu, restarien a disposició de Marquesa *sub hac conditione*: que se'ls entregués després de la mort d'aquesta (*post finem nostrum*) al monestir de Sant Pere de Rodes *pro remedio anime sue et mee et parentum suorum et nostrorum*. I per més seguretat, prometia al vescomte Ramon Folc VI de Cardona, designat *executorem in suo testamento*, que obligaria les cavalleries del terme castral de Torcafelló, la dècima de l'Estany de Sils i la dècima i les cavalleries del lloc de Maçanet i de la parròquia de Sant Llorenç de Maçanet; ADM, Cabrera i Bas, r.3632, ll.15-ll.n.37, rt.984, fot. 579.

⁴⁶⁶ N'hi ha només nou entre el període 1294-1309, un terç de les quals corresponen als acords de Tarragona de 1306.

⁴⁶⁷ Sobre la figura mediatora de la dona, vegeu: ECKHARDT, Caroline D., "Woman as Mediator in the Middle English Romances". Dins CAMPBELL, Josie P., *Popular Culture in the Middle Ages*. Bowling Green University Popular Press, 1986, pp. 63-76; COURCELLES, Dominique de, "Le Livre de les dones de Francesc Eiximenis: la femme et la paix en Catalogne au 14e siècle". *e-Spania* [En línia], 20 | de febrer de 2015. En línia des del 13 de febrer de 2015. URL: <http://e-spania.revues.org/24294>; DOI: 10.4000/e-spania.24294.; i MUÑOZ FERNÁNDEZ, Ángela, "La mediación femenina como forma de acción política. Tiempos, contextos y transformaciones de un rol político (Castilla, siglos XIV-XV)". *e-Spania*, [En línia], 20 | de febrer de 2015 En línia des del 13 de febrer de 2015. URL: <http://e-spania.revues.org/24146>; DOI: 10.4000/e-spania.24146.

per Ponç Hug V d'Empúries, que a grans trets podrien condensar-se en un de sol: la consolidació i l'ampliació del seu control jurisdiccional a les seves senyories.

En aquest sentit, la figura de la Marquesa vídua podria no haver-se distanciat massa de la figura de la Marquesa cònjuge. L'any 1316 Guillem, senyor del castell de Palafolls, li prestava homenatge per fer ús del mer imperi a l'interior del seu terme castral.⁴⁶⁸ Que Marquesa pogués cedir-l'hi en feu aquests drets implica que aleshores ja hi tenia accés, però aquesta afirmació ni era òbvia ni estava propera a poder fer-se el juliol de 1292, quan Guillem Galceran de Cartellà, senyor d'Hostoles, i l'abat Jaspert de Breda, dictaminaren que Marquesa i Ponç Hug V no estaven en condicions de reclamar l'homenatge als senyors de Palafolls pels drets jurisdiccional del terme.⁴⁶⁹ Per altra banda, aquesta victòria de Marquesa en la batalla per apropiar-se de més drets jurisdiccional a l'interior dels seus dominis territorials no comportà la fi de les disputes amb els senyors feudataris de Palafolls. Aparentment, n'hi havia d'altres pels drets d'ús de l'aigua de la Tordera a dins i a fora del terme del castell. El maig de 1317 els cavallers Berenguer de Sant Vicenç i Pere de Rabinat, aleshores veguer de la comtessa d'Empúries i vescomtesa de Cabrera, establiren que Guillem de Palafolls i els seus tenien llicència per aprofitar l'aigua de la Tordera i concedir establiments en el tram de riu que discorria entre el molí dit "de Cartellà"⁴⁷⁰ i el mar.⁴⁷¹

Palafolls no era l'únic castell de la façana marítima del vescomtat de Cabrera que constituïa la fita de les pretensions jurisdiccional de la comtessa Marquesa, o, com a mínim, on aquesta esperava poder exercir la seva autoritat sense ingerències externes. Aquestes darreres devien incloure les dels oficials reials. El gener de 1316 Jaume II comunicava al seu escrivà Berenguer de Torre que havien tingut lloc alienacions en el marc del feu i la castlania de Montpalau sense la deguda contribució al fisc reial.⁴⁷² Més

⁴⁶⁸ ADM, Cabrera i Bas, r.3080, ll.10-ll.n.9, rt.978, fots. 610, 612 i 614 (6 de novembre de 1316).

⁴⁶⁹ ADM, Cabrera i Bas, r.3075, ll.10-ll.n.4, rt.978, fot. 588 (1 de juliol de 1290-15 de juliol de 1292); MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els senyors de la Marina de la Selva (ss. XIII-XIV)". *Singladures*, n. 26 (2009), p. 27.

⁴⁷⁰ Aquest molí es trobava fora del terme de Palafolls, a la parròquia de Sant Esteve de Tordera; vegeu BOU I ILLA, Joan i VELLVEHÍ I ALTIMIRA, Jaume, "Molins medievals de l'Alt Maresme (segles XI-XVI)". Dins *II Jornades d'Història i Arqueologia del Maresme. L'organització de l'espai i els models de poblament*. Grup d'Història del Casal de Mataró, Mataró 2003, pp. 159-160.

⁴⁷¹ ADM, Cabrera i Bas, r.3081, ll.10-ll.n.10, rt.978, fot. 618; i r.3556, ll.14-ll.n.69, rt.984, fot. 46 (24 de maig de 1317).

⁴⁷² (...) *iuribus eorum alienata fuerunt in preiudicium iure nostri concessum seu firma nostris minime requisitis*; ACA, Cancelleria Reial, r.243, f. 38v (10 de gener de 1316).

d'un any més tard, el 27 de juliol de 1317, Ferrer de Canet rebia poders per defensar les accions dutes a terme a la castlania d'un terme de castell, el de Montpalau (*castlanie castrí de Montepalacio*),⁴⁷³ que havia estat obligat juntament amb el de Sant Iscle en el compromís que Ponç Hug V d'Empúries adoptà el 12 d'abril de 1306 de retornar a Bernat de Cabrera, fill de Ramon de Cabrera (i, per tant, cosí de la seva esposa Marquesa), un deute per valor de 4.000 sous.⁴⁷⁴ De fet, l'autor de la procura en favor de Ferrer de Canet el juliol de 1317 havia estat el mateix Bernat. Set anys més tard d'aquella procura els drets de la Corona sobre aquell territori estarien destinats a disminuir-hi considerablement quan, a Lleida estant, l'infant Alfons d'Aragó prometé a Marquesa de Cabrera que li'n concediria la plena propietat en franc alou una vegada hagués mort el seu pare Jaume II (*post obitum dicti domini patris nostri*)⁴⁷⁵.

Els motius pels quals l'infant Alfons féu aquella promesa l'any 1324 estaven molt relacionats amb l'estret cercle familiar que des de la segona meitat de 1313 recolzava i aconsellava les accions de la vídua Marquesa, comtessa d'Empúries i vescomtessa de Cabrera. A banda del paper que hi pogués haver jugat el vescomte Ramon Folc VI de Cardona en qualitat de cunyat i marmessor del seu difunt espòs,⁴⁷⁶ els individus en els que Marquesa sembla haver confiat més serien el seu fill Malgaulí, el seu cosí Bernat de Cabrera i, ben aviat, el fill d'aquest, Bernardí (*Bernardinus*).

Malgaulí, sovint considerat comte amb la denominació de Ponç VI d'Empúries tot i la tendència pròpia i dels seus contemporanis a referir-s'hi pel seu infreqüent nom, s'havia criat a la cort del rei Frederic II de Sicília, al costat segurament del seu oncle Huguet d'Empúries, a qui aquell monarca nomenà comte de Squillacce i féu casar amb una filla seva. Frederic procurà per esposa a Malgaulí una altra filla seva, anomenada Isabel.⁴⁷⁷ Una vegada desapareguts el seu progenitor Ponç Hug V i el seu germà

⁴⁷³ ADM, Cabrera i Bas, r.3140, ll.10-ll.n.67, rt.979, fot. 517.

⁴⁷⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.3159, ll.11-ll.n.4, rt.979, fot. 625.

⁴⁷⁵ ADM, Cabrera i Bas, r.3142, ll.10-ll.n.69, rt.979, fots. 524-526 (3 de novembre de 1324).

⁴⁷⁶ Segons el testament de Ponç Hug V, dictat el 27 d'octubre de 1309; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M. (ed.), *Cartoral, dit de Carlemany*, vol. 2, doc. 542, pp. 702-703.

⁴⁷⁷ El regist conservat a l'anomenat *Cartoral de Carlemany* d'un document perdut, expedit a Palerm amb data 8 de maig de 1309, conté la sol·licitud d'emancipació que Malgaulí féu al seu pare Ponç Hug V d'Empúries per tal de poder casar amb la seva promesa. Aquesta era, efectivament, "Isabel, filla del rei Frederic tercer". Zurita només identificava amb aquest nom la filla del rei de Sicília que hauria casat amb el comte de Squillacce; *IBIDEM*, vol. 2, doc. 540, pp. 701-702; JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 6, cap. 40 (vol. 3. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1972, p. 149); i MONTSALVATJE I FOSSAS, Francesc, *Los condes de Ampurias vindicados*. Ramón Bonet, Olot 1917, pp. 162-163. Res no és impediment, tanmateix, per a que les esposes respectives d'Huguet i del seu nebot Malgaulí haguessin estat homònimes.

Huguet, Malgaulí es convertí en el candidat a heretar el comtat d'Empúries, quelcom que Ponç Hug V ja havia ratificat en el seu testament de 1309.⁴⁷⁸ Retornat ja a terres emporitanes, el comte Malgaulí reaccionà el 1314 a la mort sense hereus mascles del comte Ermengol X d'Urgell fent valer els seus drets a la seva successió, però fou incapaç d'impedir que Jaume II aprofités el moment per casar Teresa d'Entença, néta d'Elionor (germana d'Ermengol X) amb l'infant Alfons, i integrar així el comtat d'Urgell al patrimoni de la Corona.⁴⁷⁹

Aquestes i altres accions de Malgaulí generaren tensions amb Jaume II, les quals s'haurien d'esvaïr ben aviat.⁴⁸⁰ En això últim hauria pogut contribuir molt la identitat de la cònjuge de Malgaulí i l'afecte que, tot i les diferències entre Jaume II i el seu germà Frederic, el monarca hauria professat envers la seva neboda. Així es desprèn de la carta que Jaume II adreçà *a-lo noble et amat baró en Malgaulí, comte de Empúries* el 19 de novembre de 1315, per la qual el primer requeria al comte (...) *que-la comtessa de Empúries, muller vostra et neboda nostra, venga a reunir-se amb Maria de Lusignan, molt nobla germana del molt alt rey de Xipre, esposa nostra molt beata* recentment desembarcada a Marsella, *e que-la accompany tro açí a Barchinona, on nós són*. El rei afegia aleshores que *sabem que-la dita comtessa haurà gran plaer de-la nostra vista, et nós atressí haurem gran plaer de-la sua*.⁴⁸¹ Segurament, la comtessa Isabel hauria emprès el viatge per dur a terme l'encàrrec que li sol·licitava el seu oncle, cosa que motivaria, a més, una invitació de la seva sogra Marquesa al sobirà i a la seva tercera esposa a sojornar a la vila d'Hostalric. L'especial contribució dels habitants de Blanes a l'ajuda per sufragar les despeses de la visita els valdria, de retruc, la promesa de Marquesa el desembre de 1315 que el pagament no afectaria per res la resta dels seus privilegis.⁴⁸² Serien aquests tipus de gestos els que millorarien molt les relacions amb la

⁴⁷⁸ El setembre de 1313, Malgaulí reclamava que *dictum dominum comitem, patrem nostrum, in suo testamento nos heredes suos universales fecisse*; ADM, Empúries, r.96-1, rt.228, fots. 438-439. Vegeu també MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M. (ed.), *Cartoral, dit de Carlemany*, vol. 2, doc. 542, pp. 702-703.

⁴⁷⁹ A despit de les nombroses oposicions, entre les quals estava la de Malgaulí, Jaume II casà l'infant Alfons amb Teresa aquell mateix 1314, instal·lant d'aquesta manera un llinatge de comtes d'Urgell de sang reial, i completant així el vell projecte urgellenc endegat per Pere el Catòlic i continuat pel seu fill Jaume el Conqueridor; SOBREQÜES I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 100.

⁴⁸⁰ Entre elles nous xocs amb els Rocabertí; *IBIDEM*, pp. 113-114.

⁴⁸¹ ACA, Cancelleria Reial, r.243, f.10v.

⁴⁸² Blanes sembla haver contribuït considerablement *in subsidium invitationis quam Marquesa afirmà que fecimus illustrissimi domino rege Aragonum et domine regine, eius uxori, hoc anno nupcias domesticas, quam eis et eorum familie et sequicibus dedimus in villa Hostalrici*.

Corona, i explicarien que Jaume II es referís a Malgaulí com a conseller seu (*consiliario nostro*) i decidís premiar-lo el gener de 1316 amb la concessió del vescomtat de Bas i els castells de Castellfollit, Mont-ros i Montagut, que havien revertit a la Corona durant el conflicte entre Jaume II i el seu germà Frederic per la qüestió siciliana.⁴⁸³

Així doncs, amb la inestimable col·laboració de la seva esposa Isabel i de la seva mare Marquesa, Malgaulí restabliria les bones relacions dels comtes d'Empúries amb els reis d'Aragó. Tardaria encara menys temps en fer exactament el mateix amb els bisbes de Girona. L'octubre de 1313 *Malgaulinus, Dei gratia Impuriarum comes*, es personava davant de l'autoritat episcopal per retre-li homenatge per totes els delmes que percebia a la seva diòcesi,⁴⁸⁴ i el gener de 1317 faria el mateix pels delmes del vescomtat de Bas.⁴⁸⁵ Posteriorment, el gener de 1318 aconseguia convèncer la seva mare d'assignar al prior fra Ponç de Montclús i els frares del convent de Sant Domènec de Castelló d'Empúries, que ell i la seva esposa havien fundat l'any immediatament anterior,⁴⁸⁶ 12 sous diaris a obtenir de les rendes que els comtes recaptessin a la vila.⁴⁸⁷ La confiança que li professava Marquesa féu que el designés procurador per assistir en nom seu a la promulgació de la sentència arbitral de maig de 1317 pels drets d'ús de l'aigua de la Tordera. És segur que aquesta no hauria estat la única vegada que Marquesa recorreria al seu fill Malgaulí per a que aquest actués en representació seva. Tanmateix, tot indica que cap al final de la seva vida Malgaulí acabà revivint les lluites del seu pare contra el bisbe de Girona, fet aquest que li costaria la interdicció episcopal el febrer de 1319.⁴⁸⁸

Aquesta ajuda ascendia a un total de 2.000 sous; ADM, Cabrera i Bas, r.4112, ll.21-ll.n.10, rt.990, fot. 426 (15 de desembre de 1315).

⁴⁸³ ADM, Cabrera i Bas, r.2830, ll.6-ll.n.6, rt.975, fot. 604 (22 de gener de 1316); ADG, Notarials, Mitra, Protocol de Pere de Capmany, c. 5, n. 3, ff. 40r-41r (27 de febrer de 1316); SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 123. Vegeu també *infra*, Capítol 5.

⁴⁸⁴ ADG, Notarials, Mitra, Protocol de Pere de Capmany, c. 5, n. 3, f.21r (22 d'octubre de 1313).

⁴⁸⁵ ADG, Notarials, Mitra, Protocol de Pere de Capmany, c. 5, n. 3, ff. 49rv; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M. (ed.), *Cartoral, dit de Carlemany*, vol. 2, doc. 559, p. 715 (15 de gener de 1317).

⁴⁸⁶ Vegeu RIERA I PAIRÓ, Albert i PUIG I GRIESSENBERGER, Anna M., "Emplaçament de l'orde de dominics en l'ambient urbà baixmedieval de Castelló d'Empúries. El primer convent". *AIEG*, n. 34 (1994), pp. 377-393. Aparentment, el comte Ramon Berenguer d'Empúries començaria a residir al convent de Sant Domènec, "on tenia unes dependències habilitades", a primers de la dècada de 1340; GIRONELLA I GRANÉS, Josep M., "Les residències castellanines dels comtes d'Empúries al segle XIV". *AIEE*, n. 42 (2011), p. 255.

⁴⁸⁷ Marquesa deixava ben palès que aquella decisió s'havia pres de *voluntate et assensu nobilis Malgaulini, per eandem gratiam comitis Impuriarum et vicecomiti de Basso, karissimi filii nostri*; ADM, Empúries, r.2143, rt.244, fot. 499 (25 de gener de 1318).

⁴⁸⁸ Malgaulí fou acusat d'imposar el bovatge als homes i dones d'Església de la diòcesi i d'atacar els dominis eclesiàstics. La interdicció pesà fins que, el 26 de febrer d'aquell mateix 1319, el comte d'Empúries i vescomte de Bas es personà davant del bisbe de Girona per signar-hi un

Per la seva banda, Bernat de Cabrera era fill de Ramon, germà del vescomte Guerau VI de Cabrera, i de la seva esposa Alamanda de Centelles.⁴⁸⁹ Els seus progenitors havien esdevingut senyors de Montclús després que Riembau II de Montclús, nebot de Ramon, els n'hagués venut la senyoria el maig de 1277. Poc temps més tard es desprendrien de les seves senyories d'Anglès i de Brunyola, alienant-les, per bé que Anglès seria recuperada al capdavant d'uns quants anys, romanent així com la fracció selvatana del seu patrimoni juntament amb el castell de Sant Iscle. Bernat apareixia acompanyant el seu pare en els afers de les seves senyories en el decurs de la dècada de 1280,⁴⁹⁰ fins que en el decenni següent, *après la mort del noble senyor en Ramon de Cabrera a primers de gener de l'any que hom comdava ·M·CC·XC·VI.*⁴⁹¹

compromís en qualitat de derrotat. A més, el fet que el bisbe fos d'una nissaga, els Rocabertí, que havia sostingut recentment no pocs conflictes amb els comtes emporitans, no jugà massa a favor de Malgaulí; vegeu sobretot MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., *El Cartoral de Rúbriques Vermelles de Pere de Rocabertí, bisbe de Girona (1318-1324)*. Fundació Noguera, Barcelona 2009, pp. 81-84 i docs. 135-139, pp. 521-541 (1 i 26 de febrer de 1319) (edició pòstuma a cura de Jaume de Puig i Oliver i d'Albert Serrat i Torrent).

⁴⁸⁹ A l'hora de les esponsalles, Ramon de Cabrera identificava la seva promesa (*sponse*) Alamanda com la *filie Bernardi de Scintillis* i de la seva muller Sança; ADM, Cabrera i Bas, r.2914, ll.7-ll.n.21, rt.976, fot. 452 (12 de juny de 1263). L'origen centellenc d'Alamanda ve recolzat per la deixa de 50 sous que aquesta féu *ecclesie castri de Scintilliis* per mantenir-hi enceses espelmes a perpetuïtat (*candele que in perpetuum ibi ardet*), en el testament que dictà el 5 de juliol de 1306; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fots. 255-257.

⁴⁹⁰ El 2 d'agost de 1282, per exemple, Dalmau de Peratallada, abat de Sant Feliu de Girona, concedia llicència a *Raimundo de Capraria* i a *Bernardo, filio vestro*, per vendre la coromina de la Crosa, que ambdós tenien en feu pel monestir de Sant Feliu; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 1016. Més tard, el 10 d'octubre de 1286, ambdós concedien en alou al jurista Bernat Guillem de Pinells d'un mas de la parròquia de Santa Maria de Palautordera, el 10 d'octubre de 1286. Es tractava del mas Pere Martí; ACB, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 4-102-42.

⁴⁹¹ Aquesta cita prové del reconeixement que *los hòmens de Vidreres del terme del castel de Sent Aïscle feren a la dama n·Alamanda de Cabrera, vídua de Ramon, d'estar sota la seva senyoria, i per la qual cosa li feeren homanatge*; ADM, Cabrera i Bas, r.3590, ll.14-ll.n.99, rt.984, fot. 306 (6 de gener de 1296). Tradicionalment, s'ha cregut possible que Ramon hagués perdut la vida l'any 1298 sent presoner a Sicília, on s'hauria desplaçat en ajuda de Jaume II per combatre el seu germà Frederic II; BOTET I SISÓ, Joaquim, "Sello de D. Ramón de Cabrera", pp. 204-205; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 142; FERNÁNDEZ-XESTA, Ernesto, "Apuntes para un estudio...", pp. 303-304. Ara bé, la data recollida per l'homenatge prestat pels homes del terme de Sant Iscle a la seva vídua Alamanda, i la corresponent al jurament que Bernat de Cabrera, *dominus de Montcluso*, féu a l'abat fra Ponç de Sant Cugat del Vallès pels feus que tenia en nom seu, del 29 de juny de 1296, situa la mort de Ramon de Cabrera, senyor de Montclús, l'any de 1296. Hauria estat impossible, per tant, que el pare de Bernat de Cabrera hagués participat en l'expedició siciliana de 1298. Podria tractar-se d'un problema d'homonímia. Consta que el desembre de 1297 Jaume II nomenà vicecanceller reial un canonge de Lleida anomenat també Ramon de Cabrera, probablement relacionat amb els Cabrera urgellencs. Aquest signava el codicil que el rei dictà el 30 de juliol de 1298; ACA, Cancelleria Reial, r.99, f.340v; i r.106, ff.145r i 148r; UDINA ABELLÓ, Antoni (ed.), *op. cit.*, doc. 31, pp. 178-180. Donades l'ononàstica i les dates, una hipòtesi més plausible és que fos

Bernat de Cabrera actuaria ja en qualitat de senyor de Montclús (*dominus de Montcluso*), fos ja en solitari o en companyia de la seva esposa, la castellana Leonor Yáñez de Aguilar,⁴⁹² amb qui estava ja casat a començaments de març de 1282.⁴⁹³ Com a tal, s'erigiria en creditor de Ponç Hug V d'Empúries i estaria present també al costat del germà d'aquest, fra Ramon d'Empúries, i del seu cunyat Ramon Folc VI de Cardona, quan el seu fill Malgaulí s'adreçés a l'església de Santa Maria de Castelló d'Empúries a assabentar-se del llegat testamentari del seu progenitor i de les responsabilitats per deutes que se'n derivaven, el setembre de 1313.⁴⁹⁴ Bernat continuaria fent costat presencialment a la seva cosina Marquesa i al fill d'aquesta, Malgaulí, en els assumptes relatius a Palafolls, i, molts anys més tard, en afers relacionats amb el vescomtat de Bas.⁴⁹⁵ A la vista de les proves documentals que ho evidencien, sembla que en aquest darrer període Bernat, juntament amb la seva esposa Leonor, governaria bàsicament els seus dominis del castell d'Anglès.⁴⁹⁶ La senyoria de Montclús l'havia deixada aleshores

aquest Ramon de Cabrera, vicecanceller reial, i no el Ramon de Cabrera, senyor de Montclús, qui s'embarqués vers Sicília el 1298.

⁴⁹² Botet i Sisó, i com ell més tard Santiago Sobrequés, afirmaren desconèixer del tot el llinatge al qual pertanyia Leonor, per bé que en reconeixien la procedència castellana. Posteriorment, Jaume Marquès constataria a través de la inscripció funerària del sepulcre de Leonor, situat a la capella de Sant Rafael de la Seu de Girona, que el seu *PATER FUIT D. DE AQVILARIO*, identificant-la així com una filla de la família dels Yáñez, senyors d'Aguilar (Aguilar de la Frontera, Còrdova); BOTET I SISÓ, Joaquim, "Sepulcro de Eleonor de Cabrera". *RG*, n. 14 (1890), p. 227; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 143, nota 133; i MARQUÈS I CASANOVAS, Jaume, "El Sepulcro de D.ª Leonor de Cabrera en la Seo de Gerona". *RG*, n. 12 (1960), pp. 20-22. A l'entorn del sepulcre conservat a la catedral de Girona, vegeu també: NONÓ I RIUS, Brígida i GIRONELLA I DELGÀ, Anna, *op. cit.*, pp. 457-470. Sobre la família d'origen de Leonor, vegeu *infra*, Capítol 2.

⁴⁹³ Entre els signants a la transferència que Ferrer, fill de Ferrer de Framea, de Sant Martí de Riells, féu el 7 de març de 1282 a Espuri de Montclús dels drets que Riebau de Montclús i la seva mare Gueralda de Cabrera li havien concedit sobre la batllia dels castells de Montclús, Ses Agudes i Miravalls, no sols hi havien Ramon de Cabrera i Alamanda de Centelles, sinó també *Bernardi, filii eorum*, i, tot seguit, *domine Alienor, uxoris eius*; ADM, Cabrera i Bas, r.3514, ll.14-ll.n.28, rt.983, fot. 453.

⁴⁹⁴ ADM, Empúries, r.96-1, rt.228, fots. 438-439 (4 de setembre de 1313).

⁴⁹⁵ ADM Cabrera i Bas, r.2841, ll.6-ll.n.48, rt.975, fot. 656 (10 de maig de 1326).

⁴⁹⁶ A Bernat i Leonor se'ls troba el 27 de febrer de 1322, per exemple, enfranquint Berenguera, filla de Bernat de Blanqueda, de la parròquia de Sant Amanç, després de cobrar-ne la remença, xifrada en 2 sous i 8 diners; ADG, Pia Almoina, Pergamins, perg. n. 1434 (27 de febrer de 1322-26 de novembre de 1323). L'agost de 1322 *nobili domino Bernardo de Capraria, domino (...) castri de Anglesio*, rebia el reconeixement dels habitants de més de seixanta masos de les parròquies de Sant Dalmai i de Sant Fruitós de Brunyola, Santa Maria de Salitja, i l'Estanyol, de la seva obligació d'anar a moldre el gra als molins de la riba del Ter que Bernat posseïa al lloc dit de "Trullars", situat al terme d'Anglès; ADG, Pia Almoina, Pergamins, perg. n. 948 (31 d'agost de 1322-5 de febrer de 1323). Més tard, el 27 d'octubre de 1323, ell i la seva esposa Leonor confirmaren al *miles* Ramon de Torroella els feus que el seu difunt germà Dalmau tenia per ells a les parròquies de Santa Maria d'Anglès, Sant Amanç i Sant Martí Sapresa; ADM, Cabrera i Bas, r.3431, ll.13-ll.n.25, rt.982, fot. 500. Posteriorment, la primavera de 1325 Bernat

ja en mans del seu fill Bernardí, tal i com reconeixia aquest a l'hora de prestar homenatge a l'abat Galceran de Sant Cugat del Vallès per tot allò que tenia en feu del seu monestir a l'interior dels seus dominis, el 30 de gener de 1322.⁴⁹⁷

L'ascens sociopolític d'aquest Bernardí de Cabrera, fill de Bernat de Cabrera i de Leonor d'Aguilar, del que es parlarà més endavant, es produí pràcticament al mateix temps que s'eclipsava la vida de Malgaulí d'Empúries i Bas. En efecte, el comte dictava testament el 2 d'agost de 1321 a Castelló d'Empúries, i moria l'any següent.⁴⁹⁸ Enrera quedava la seva vídua Isabel al càrrec d'una filla recentment vinguda al món, anomenada Marquesa, com la seva àvia. Aquesta, però, moriria també l'any 1323.⁴⁹⁹ Els traspassos de Malgaulí i de la seva filla Marquesa assenyalaren la fi d'un altre antic gran llinatge aristocràtic independent del poder dels comtes barcelonins, això és, el dels comtes d'Empúries, un fet que obria la porta al desmembrament del seu patrimoni.

Tot i que li fou possible seguir ostentant el títol de comtessa d'Empúries per a la resta de la seva vida, la vescomtessa Marquesa de Cabrera ja no va poder impedir que els drets sobre el comtat d'Empúries passessin l'any 1323 a mans d'Huguet de Cardona, fill del líder de la defensa de Girona contra els croats (i, per tant, cosí de Malgaulí), que esdevindria el comte Hug VI d'Empúries (vegeu Figura 8, p. 661), sols per permutar els drets al comtat a canvi de certes baronies i viles del regne de València amb l'infant Pere, comte de Ribagorça, un altre dels fills de Jaume II.⁵⁰⁰ Mentrestant, el títol de vescomte de Bas revertia temporalment a fra Ramon d'Empúries, oncle patern del difunt Malgaulí, passant després a mans del comte de Ribagorça just en el mateix moment en què aquest rebia el comtat d'Empúries en permuta.⁵⁰¹ Per acabar-ho d'adobar, Marquesa es veuria

de Cabrera i Leonor d'Aguilar apareixerien assegurant a Esclarmonda, esposa de Dalmau de Torroella, els drets que l'esmentat germà d'aquest darrer li havia transferit, i, mesos més tard, enfranquant Arnau, fill de Berenguer de Solà, de la vall d'Anglès, rere el pagament d'una remença de 70 sous; ADM, Cabrera i Bas, r.3432, ll.13-ll.n.26, rt.982, fots. 504 i 506 (12 d'abril de 1325); i ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 1442 (4 d'agost i 16 d'octubre de 1325). Com es pot veure, tot això tenia lloc en el marc dels dominis que la seva família tenia a Anglès i havia arribat a tenir a la veïna Brunyola.

⁴⁹⁷ (...) nos, *Bernardinus de Capraria, dominus castri de Montecluso, filius Bernardi de Capraria, habentes donacionem de dicto castro et aliis infrascriptis inter alia a dicto domino patre nostro* (...); ADM, Cabrera i Bas, r.3555, ll.14-ll.n.68, rt.984, fot. 35.

⁴⁹⁸ ADM, Cabrera i Bas, r.2968, ll.8-ll..16, rt.977, fots. 320-321; i Empúries, r.102, rt.228, fot. 464; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 114.

⁴⁹⁹ *IBIDEM*.

⁵⁰⁰ *IBIDEM*, p. 115.

⁵⁰¹ Per justificar l'entrega del vescomtat de Bas i dels castells de Castellfollit, Mont-ros i Montagut a l'infant Pere, Jaume II es va valer de la suposada clàusula del seu pacte de retorn d'aquests a Malgaulí l'any 1316, per la qual el rei podia recuperar-los en el moment que ho

enfrentada a una muntanya de deutes resultant dels que havien acumulat Ponç Hug V i Malgaulí, sense tenir en compte aquells que ella mateixa hagués pogut contreure. En una data tan avançada com el 10 de febrer de 1328, el bisbe de Girona informava Guillem de Socarrats, canonge de Sant Feliu de Girona, que s'estava pressionant *nobilem Marchesiam, Dei gratia comitissam Impuriarum et vicecomitissam Caprarie*, per a que, en qualitat de marmessora del seu fill Malgaulí, n'eixugués cert *debito* encara pendent.⁵⁰² Bona part d'aquests deutes corresponien a préstecs concedits per Bernat de Cabrera i el seu fill Bernardí. Incapaç de retornar-los, Marquesa optà per oferir en garantia a Bernardí el castell i la vila d'Hostalric, inclosos la lleuda del mercat i els ingressos del forn, el febrer de 1326.⁵⁰³

Tanmateix, els nombrosos i quantiosos deutes no són l'única cosa a destacar del tram final de la seva vida. Marquesa fou, de fet, la vescomtessa de Cabrera que concedí el 16 de juny de 1327 el que havia d'esdevenir el primer règim municipal de la vila d'Hostalric, en recompensa per les *naturalitatem et legalitatem et bonam fidem que universitas habitatorum ville nostre Hostalrici et singuli eorum nostris predecessoribus et nostris exhibuerunt*,⁵⁰⁴ i que havia d'ampliar considerablement les franqueses de que en gaudien els habitants des de la fundació de la vila en temps del seu avi Guerau V.

Marquesa, comtessa d'Empúries i vescomtessa de Cabrera, seguiria governant les seves senyories en aquesta difícil conjuntura fins que li va sobrevenir la mort, ocorreguda amb tota seguretat el mes d'abril de 1328. El dia 27 d'aquell mateix mes Simó Galet, clergue i jurista de la casa del bisbe de Girona, rebia del seu senyor l'ordre d'escoltar el que havien de dir els *milites* Ramon de Palau, Guillem de *Paba*, i Castelló

decidís, sense necessitat de transferir-los de nou als seus anteriors possessors; ADM, Cabrera i Bas, r.2836, ll.6-ll.n.13, rt.975, fot. 633 (7 de desembre de 1325).

⁵⁰² ADG, Lletres, U-3, ff. 77v-78v.

⁵⁰³ Concretament, *Marchesia, Dei gratia Impuriarum comitissa et vicecomitissa Caprarie, confitemur et recognoscimus debere vobis, nobili Bernardino de Capraria, ·Quinquaginta ·Mille· solidos Malgurensis (...) racione mutui per vos nobis facti amore et gratia ad solvendis debita et iniurias nostras et alia [ne]cessaria nostra*; ADM, Cabrera i Bas, r.3333, ll.12-ll.n.25, rt.981, fot. 419 (24 de febrer de 1326).

⁵⁰⁴ Entre els majors privilegis concedits aleshores per Marquesa als vilatans d'Hostalric hi ha el de poder *eligere ac facere et constituere duos aut quatuor consules, s[y]ndicos sive iuratos dicte ville*, elecció que tindria lloc cada any i que estaria en mans de *dicta universitas sive maior pars aut s[e]nior eiusdem*; ADM, Cabrera i Bas, r.3334, ll.12-ll.n.26, rt.981, fots. 422 i 423; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La vila d'Hostalric i els seus habitants al segle XIV: estructura socioprofessional i govern de la vila". Dins PUIG I AMAT, Neus i VIADER I CROUS, Montserrat (eds.), *Ciutats, viles, sagreres. Els nuclis urbans a la Baixa Edat Mitjana (segles XIII-XV). Actes del II Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (18-19 de novembre de 2010, Hostalric)*. Ajuntament d'Hostalric, Hostalric 2011, p. 64; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Marquesa", p. 41.

Gomir de Castelló d'Empúries, *manumissores et executores testamenti nobilis dompne Marquesie, condam comitisse Impuriarium et vicecomitise de Capraria*, a l'entorn de les reclamacions de fra Ramon d'Empúries.⁵⁰⁵

Tenint en compte això, és bastant evident que la mort de Marquesa de Cabrera s'hagué hagut de produir en algun moment abans del 27 d'abril de 1328. La data coincideix amb els preparatius per a la coronació d'Alfons el Benigne a Saragossa, on Muntaner diu que el fill de Jaume II arribà *la setmana del Ram*. Segons el cronista, ni Bernardí de Cabrera ni Gausfred de Rocabertí, fill del vescomte Dalmau VII de Rocabertí, hi pogueren assistir personalment, perquè *venc-los lo missatge que la comtessa d'Empúries (...) era morta, e hagren a romandre*.⁵⁰⁶ Per si amb tot això no n'hi hagués prou, el 7 de maig següent el bisbe Pedro de Urrea designava vicaris amb l'objectiu de reclamar a *nobilis Bernardinus de Capraria* que es personés davant d'ells en absència seva per prestar-li *homagium, fedelitatem et recognitionem pro feudis que ipse tenet et alii tenent pro eo pro nobis et ecclesia Gerunde, racione vicecomitatus de Capraria*.⁵⁰⁷ Durant tot l'any de 1328 la cadira episcopal gironina seguiria estant en mans de l'aragonès Pedro de Urrea. Bernardí ja havia prestat homenatge al bisbe el mes de febrer anterior, però la cerimònia s'havia produït en unes altres circumstàncies. Marquesa acabava de morir. El motiu de la reclamació està, doncs, força clar: la transferència del títol, els drets i el patrimoni propis dels vescomtes de Cabrera a l'hereu o hereva designats per Marquesa. Una transferència que operà en favor d'una línia col·lateral, "branca secundària, convertida més tard en la principal", en paraules de Sobrequés, de la que aviat "en sortirien les grans personalitats del llinatge de la Baixa Edat Mitjana".⁵⁰⁸

A les morts del vescomte Guerau VI de Cabrera i de la seva filla Marquesa, comtessa d'Empúries, el llinatge dels vescomtes de Cabrera havia clausurat una etapa i n'estava obrint una altra. Abandonava la vella tradició de posar la vista a l'Urgell, que els havia dut a enfrontar-se amb la Corona per un títol comtal al qual s'havien estat aproximant (conscient o inconscientment) des del segle XI, quan encara no havien ni adoptat el *cognomen* que havien de començar a dur a partir de ben entrada la centúria

⁵⁰⁵ ADG, Lletres, U-3, f. 121v.

⁵⁰⁶ RAMON MUNTANER, *op. cit.*, cap. 295 (p. 935).

⁵⁰⁷ Aquests *vicarios* eren Berenguer de Palau, ardiaca d'Empúries, i el canonge Rodrigo Çabata, que havien de col·laborar en la tasca amb Simó Galet; ADG, Lletres, U-3, ff. 128r-129r.

⁵⁰⁸ SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 141.

següent. Fins on hi ha constància, sembla haver-se produït un distanciament entre els descendents del comte Ponç I d'Urgell i els del seu germà el vescomte Guerau V de Cabrera, sense que es coneguin encara ni les raons ni els mecanismes que van endegar aquest procés. El costum d'esguardar més enllà d'Urgell, per contra, no cauria precisament en l'abandó. Tanmateix, i en marcat contrast amb aquells vescomtes que s'havien inhibit de participar en les conquestes balear i valenciana, l'atenció dels continuadors del llinatge aniria focalitzant-se cada vegada més en les conquestes a la Mediterrània, més concretament aquelles de les illes de Sardenya i de Sicília.

Naturalment, les noves tradicions que anaven a generar-se en el si de la família dels vescomtes de Cabrera a començaments del segle XIV no comportarien la fi de les tensions amb la Corona. Ben al contrari, l'època que aleshores s'iniciava hauria de dur els que esdevindrien els casos més famosos, en algun fins i tot teatralitzat i novel·lat, pel tràgic destí dels seus protagonistes. Però la primavera de 1328, com l'estiu de 1199, ben poca gent, per no dir ningú, era capaç de preveure-ho. Aquella primavera Bernardí de Cabrera esdevenia el primer senyor de Montclús en convertir-se en vescomte de Cabrera rere el traspàs de Marquesa. Un home que, amb el temps, passaria a ser conegut amb el nom de Bernat II de Cabrera.

CAPÍTOL 2

ELS DESCENDENTS DELS SENYORS DE MONTCLÚS (1328-1364)

Bernat II de Cabrera i els seus fills van obtenir protagonisme en un moment en el que l'expansionisme ibèric de la Corona d'Aragó havia estat desplaçat per un altre de caràcter ultramarí i mediterrani. Així ho anunciava la intervenció de Pere el Gran en els assumptes sicilians. La seva victòria a Balaguer l'any 1280 sobre els partidaris d'uns comtes d'Urgell que encara eren de sang Cabrera, hauria eliminat en teoria la capacitat de l'alta aristocràcia per oposar-se de manera directa a la voluntat reial. Fins aleshores, aquesta havia estat apta fins i tot de controlar un monarca jove, com es demostrà durant els primers anys de regnat de Jaume I. Com s'ha dit abans, per a Sobrequés la desfeta baronial de Balaguer suposà un veritable punt d'inflexió en les relacions entre l'alta aristocràcia i la Corona. A partir d'aleshores, i en contrast amb els barons dels regnes d'Aragó i de València, els catalans canalitzarien les seves energies en el suport a les grans empreses de la monarquia, limitant-se a alçaments de caire local o a la lluita política en el marc de les Corts.⁵⁰⁹

No deixa de ser cert que al tombant del 1300 els alts aristòcrates catalans ja no semblen haver estat en condicions de desafiar militarment el poder reial. El cas del comte Ponç Hug V d'Empúries evidencia que aquells qui ho feien s'arriscaven a una derrota humiliant. La incorporació al patrimoni reial de títols comtals antigament independents o semiindependents, com ara els d'Urgell o d'Empúries, a causa de l'extinció de les dinasties que els havien posseït fins aleshores, i la seva posterior redistribució entre certs membres de la família reial, hi jugarien un paper fonamental.⁵¹⁰ Deixant de banda per ara el fet que aquesta darrera pràctica no fos garantia d'una lleialtat inquebrantable a la Corona, no és menys cert també que els magnats catalans, i amb ells d'altres aristòcrates de menor rang, seguirien trobant vies d'expressar la seva oposició a la voluntat monàrquica. Aquestes incloïen les intervencions a les Corts

⁵⁰⁹ En opinió de Sobrequés, "es pot dir que a partir de Balaguer s'hauran acabat els grans aixecaments i lligues dels barons contra els monarques. Molt aviat la grandesa de la política dels sobirans de Catalunya donarà a aquests barons rebels magnífiques oportunitats de desenvolupar llurs energies bèl·liques al servei d'una gran causa nacional, fent oblidar els seus particularismes i fonent noblesa i monarquia en un magne ideal patriòtic". Unes poques pàgines enrera, afirmava que en els primers anys de govern de Pere el Cerimoniós "el principi monàrquic ha triomfat plenament i els barons estan anul·lats com a força política rival de la monarquia (...) Els moviments esporàdics de rebel·lia que encara es produiran durant el període següent tindran un caràcter purament local"; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 89 i 97.

⁵¹⁰ Sobre els casos concrets urgellenc i emporità vegeu especialment *IBIDEM*, pp. 100 i 115.

desfavorables a les peticions reials, així com la negativa a implicar-se en expedicions determinades, com ara les de 1354 relacionades amb Sardenya.⁵¹¹ Altrament, la creació d'enemistats i els enfrontaments al si de la cort reial, fins i tot les guerres nobiliàries⁵¹² derivades o no d'aquells (fos quin fos el seu impacte territorial), constituïrien eficaces vies indirectes d'entorpirament del poder monàrquic.

En contra del pensament historiogràfic tradicional, les trajectòries personals de Bernat II i Bernat III de Cabrera proporcionen clars exemples de formes aristocràtiques indirectes, conscients o inconscients, d'obstaculització dels projectes d'una monarquia aleshores encapçalada per Pere el Cerimoniós. En darrer terme, aquesta obstaculització els hauria de costar molt cara. Però passat el primer quart del segle XIV, els interessos i les accions dels vescomtes de Cabrera no entraven encara en conflicte amb els de la Corona. De fet, tret de comptades excepcions, la seva relació amb aquesta última fou durant molts anys una de progressivament estreta i profitosa.

2.1. El jove Bernardí de Cabrera, hereu de Montclús

Bernat II de Cabrera, anomenat encara Bernardí durant els seus anys de joventut, era (convé recordar-ho) nét de Ramon de Cabrera, germà i marmessor del vescomte

⁵¹¹ Vegeu BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "La nobleza catalana y la guerra de Cerdeña".

⁵¹² El terme "guerra" inclou aquí tota aquella classe de conflictes interaristocràtics que generalment s'anomenen "guerres privades", i que alguns historiadors denominen "faida", terme manllevat del context germànic (*faida* en llatí, *Fehde* en alemany) que reflecteix la pervivència en la Baixa Edat Mitjana del dret particular o subjectiu del senyor feudal a defensar violentament els seus interessos en el marc de l'ordre social establert (que no necessàriament el polític), o, dit d'una altra manera, a fer de la guerra un ritual emprat "muchas veces como forma de presión", tal com l'ha descrit Blanca Garí per al segle XI, per imposar la pròpia voluntat. A l'entorn de les característiques d'aquest tipus de conflictes i de la terminologia relacionada, vegeu en especial: KASMINSKY, Howard, "The noble feud in the Later Middle Ages". *PP*, n. 177 (2002), pp. 55-83; FIRNHABER-BAKER, Justine, "Seigneurial War and Royal Power in Later Medieval Southern France". *PP*, n. 208 (2010), pp. 37-76; i *IDEM*, "Techniques of seigneurial war in the fourteenth century". *JMH*, n. 36 (2010), pp. 90-103. Quant a la guerra com a mesura de pressió als comtats catalans de la primera etapa feudal, vegeu per exemple: GARÍ DE AGUILERA, Blanca, "La resolución de conflictos en la Cataluña del siglo XI. Apuntes para una relectura de los inventarios de "agravios" feudales". *AHAM*, n. 25 (2003-2004), p. 66; i SALRACH I MARÉS, Josep M., "Disputes i compromisos...", p. 937. I, per últim, sobre la seva evolució vers el concepte de "bàndol", que Xavier Torres, en un exercici característicament hispànic d'adaptació de la veu anglesa *feud*, ha rebatejat amb el terme "bandositat feudal", vegeu en especial DÍAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R., "Las luchas de bandos: ligas nobiliarias y enfrentamientos banderizos en el nordeste de la Corona de Castilla". Dins DE LA IGLESIA DUARTE, J. Ignacio (coord.), *Conflictos sociales, políticos e intelectuales en la España de los siglos XIV y XV: XIV Semana de Estudios Medievales, Nájera, del 4 al 8 de agosto de 2003*. Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 2004, pp. 81-111; i TORRES I SANS, Xavier, "Les bandositats de «nyerros» i «cadells»: bandolerisme català o «feudalisme bastard»?". *Pedralbes*, n. 18:1 (1998), p. 228.

Guerau VI. Aquest Ramon és habitualment recordat com el senyor d'Anglès. Per bé que aquesta denominació sigui correcta en correspondre el castell d'Anglès a l'herència paterna de Ramon, el cert és que és incompleta, doncs aquest era alhora senyor del veí castell de Brunyola.⁵¹³ I, en tot cas, la denominació esdevé obsoleta per al darrer quart del segle XIII, en concret des de que Riembau II de Montclús va vendre a Ramon, que de fet era el seu oncle matern,⁵¹⁴ totes les possessions, els drets i les rendes que tenia i percebia, incloses les que tenia en feu del monestir de Sant Cugat del Vallès, que, a l'engròs, conformaven la senyoria de Montclús. La venda es formalitzà el 22 de maig de 1277 pel preu de 200 morabetins alfonsins d'or,⁵¹⁵ però calgueren encara molts mesos de dures negociacions amb l'Orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem per a que aquella s'acceptés i es pogués procedir al traspàs de poders. Succeïa que Riembau havia desafiat la comanda hospitalera de Sant Celoni, de la qual era feudatari. Riembau havia seguit la línia marcada pel seu avi Guillem Umbert III de Montclús, i també pel seu pare Guillemó (Guillem III; vegeu Figura 9, p. 662), que en el passat havien començat a discutir a l'orde determinats drets jurisdiccionals, arribant al punt fins i tot d'assaltar Sant Celoni, i guanyant-se, per tant, la pèrdua de les seves senyories. Veient-se superat per les conseqüències polítiques i legals dels seus actes, Riembau optà, doncs, per vendre al seu oncle la senyoria de Montclús. Això enfrontà Ramon amb els hospitalers, que, òbviament, no tenien cap intenció d'acceptar aquella operació, però a la fi, després d'una sentència arbitral, aconseguiria ser reconegut *dominus de Montecluso*.⁵¹⁶ Aquest

⁵¹³ Tot i que Botet i Sisó no desconeixia que Ramon havia estat senyor de Brunyola, és probable que el fet que després se n'hagués després influís en el títol únic que li havia d'atribuir. També Sobrequés l'anomenava només "Ramon de Cabrera, el senyor d'Anglès"; BOTET I SISÓ, Joaquim, "Sello de D. Ramón de Cabrera", p. 414; i SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 142.

⁵¹⁴ L'11 d'abril de 1279 l'abat de Sant Cugat rememorava aquest vincle de parentiu mencionant a Ramon de Cabrera el nom de *Riambaldo de Montecluso, nepote vestro, filio quondam Guilelmoni de Montecluso et domine Gualde, uxoris eius, sororis vestre*; ADM, Cabrera i Bas, r.3513, ll.14-ll.n.27, rt.983, fot. 449.

⁵¹⁵ ADM, Cabrera i Bas, r.4444, ll.29-ll.n.33, rt.997, fot. 556.

⁵¹⁶ PONS I GURI, Josep M., "La comanda de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem a Sant Celoni". Dins *Actes de les Primeres Jornades sobre els Ordes Religioso-militars als Països Catalans (segles XII-XIX) (Montblanc 8-10 de novembre de 1985)*. Diputació de Tarragona, Tarragona 1994, pp. 291-292. Mentre no es resolva el conflicte, la paciència de Ramon degué estar cada vegada més al límit. En efecte, result segurament a fer valer els seus drets sobre els dominis adquirits al seu nebot abans fins i tot del tancament de les negociacions, Ramon de Cabrera els reivindicà ja el gener de 1278 intitulant-se en públic senyor de Montclús (*dominus de Montecluso*). Ho féu en el marc del reconeixement a fra Arnau de Castellnou, mestre, en aquest cas, de l'Orde del Temple a la Corona d'Aragó, conforme d'aleshores en endavant ell mateix *et mei qui erunt domini castri de Montecluso* tindrien en feu del Temple la *domus* de Bedós, situada a la parròquia de Santa Maria de Vidreres, amb els masos que en depenien, així

títol distingiria després el seu fill Bernat I de Cabrera, el seu nét Bernardí (vegeu Figura 10, p. 663), i els descendents d'aquest darrer.

Així doncs, en tant que descendent de Ramon de Cabrera i senyor de Montclús, Bernardí no era cap intrús en la línia de successió de Marquesa, comtessa d'Empúries i vescomtessa de Cabrera. Al contrari, el testament de Guerau VI de juliol de 1278 deixava ben clar que la mort de Marquesa sense descendència deixava lliure el traspàs de la seva herència a *Raymundum de Capraria, fratrem nostrum, vel suos filios vel filias aut alios procedentes ab ipsos per lineam descendentem*.⁵¹⁷ A més d'això, Bernardí era un veritable candidat potencial a ocupar el lloc de Malgaulí al comtat d'Empúries. En el seu testament, Malgaulí estipulava que, si Empúries no revertia al seu cosí Huguet (a qui de fet revertí), ni al germà d'aquest, el futur vescomte Ramon Folc VII de Cardona, el comtat havia d'anar a parar a mans del seu altre cosí *Bernardinum, filium nobilis Bernardi de Capraria*.⁵¹⁸ Una vegada mort el seu fill, i esvaïda la possibilitat que l'aleshores Bernardí n'agafés el relleu al capdavant del comtat d'Empúries, la comtessa Marquesa establí, com recordava l'infant Alfons, comte d'Urgell, l'any 1324, que aquell fos el seu successor al vescomtat de Cabrera.⁵¹⁹

Inicialment, però, Bernardí podria molt bé no haver esdevingut ni l'hereu dels senyors de Montclús, ni tampoc de Marquesa de Cabrera, ja que aquesta responsabilitat podria haver recaigut perfectament en el seu germà gran Ramon Berenguer. La seva mare Leonor havia promès Ramon Berenguer en matrimoni el maig de 1307 amb Isabel, filla d'aquell Guerau de Cabrera que, sent germà d'Ermengol IX i d'Àlvar d'Urgell, s'havia vist obligat a renunciar a la senyoria urgellenca l'any 1267, i de Constança, filla alhora de Sibil·la de Saga, antiga amistançada del rei Jaume I.⁵²⁰ Però Ramon Berenguer, que l'any 1309 sembla haver-se embarcat en la expedició a Almeria

com vuit masos més a la parròquia de Santa Maria de Sils; ADM, Cabrera i Bas, r.3512, ll.14-ll.n.26, rt.983, fot. 445 (10 de gener de 1278). De les difícils relacions del darrer quart del segle XIII entre els senyors de Montclús i la comanda hospitalera de Sant Celoni, i de la resolució dels conflictes que s'obriren entre ells, se'n parlarà amb més detall a *infra*, Capítol 5.

⁵¹⁷ ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 252; NONÓ I RIUS, Brígida, *op. cit.*, p. 64. Sobre aquesta clàusula del testament de Guerau VI es tornarà més endavant.

⁵¹⁸ ADM, Cabrera i Bas, r.2968, ll.8-ll.n.16, rt.977, fot. 320; i Empúries, r.102, rt.228, fot. 464.

⁵¹⁹ En la seva promesa de concessió de la plena potestat del castell de Montpalau, l'infant Alfons recordava a Marquesa que Bernardí *vobis debet succedere in vicecomitatu de Capraria*; ADM, Cabrera i Bas, r.3142, ll.10-ll.n.69, rt.979, fots. 524-526.

⁵²⁰ Suposadament, Sibil·la hauria estat amant del Conqueridor entre els anys de 1273 i 1275 (seguint així l'estela de la seva sogra Guillema de Cabrera), per a major disgust del seu espòs, el castlà Arnau de Cabrera. Sobre això vegeu PLADEVALL I FONT, Antoni, *Sibil·la de Saga: perfil biogràfic de la darrera amiga de Jaume I*. Subirana, Barcelona 1973, pp. 26-32.

de Jaume II en qualitat d'integrant de la *domus regia*, no sobrevisqué massa temps més,⁵²¹ i Isabel va contreure de nou matrimoni amb Bernat de Sarrià⁵²² (vegeu Figura 6, p. 659). Estroncada la línia de descendència directa de Guerau VI, el llinatge dels antics vescomtes de Girona havia de perpetuar-se aleshores a través de la línia de successió del seu germà Ramon. Lògicament, la desaparició de Ramon Berenguer, nét d'aquest darrer, n'impossibilitava l'habilitació com a successor. D'aquest fet se'n beneficiaria indirectament l'altre nét de Ramon, que no era altre que Bernardí de Cabrera.

En produir-se la defunció de la comtessa d'Empúries, Bernardí era ja prop dels seus vint-i-cinc anys⁵²³ un home prou format, amb una sòlida experiència de govern i un cert bagatge en els afers propis del vescomtat de Cabrera. Cal recordar que en els

⁵²¹ Si no és que perdé la vida en aquella campanya. Sobre la seva participació i la del seu pare Bernat I de Cabrera al servei del vescomte Jaspert V de Castellnou, vegeu MARUGAN VALLVÉ, Carmen M., "El ejército de la Corona de Aragón en la expedición contra Almería de Jaime II". *Medievalismo*, n. 19 (2009), p. 204, nota 17, i pp. 205-206.

⁵²² La seva existència es fa ja palesa el juliol de 1306, quan Alamanda de Centelles féu una deixa de *Quinque aureos a Raymundo Berengarii, nepoti nostro, filio nobilis Bernardi de Capraria, filii nostri*; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fots. 255-257. Gairebé un any després, el 20 de maig de 1307, Leonor d'Aguilar signava una clàusula de retrovenda per valor de 17.000 sous, quantitat que havia abonat a Sibil·la de Saga a canvi del castell de Voltregà, la *domus* de Soler, el mas de Comba i els molins de Soler, al riu Ter, estipulant que Sibil·la podria recuperar aquestes possessions, tingudes en feu de Guillem de Montcada, sempre i quan decidís retornar els 17.000 sous en un termini que expiraria per la festa de Sant Joan de l'any següent. Tanmateix, aquest pagament seria innecessari si *matrimonium fiat inter Raimundum Berengarii, filium nostrum, et dominam Isabel, neptem vestram*; ADM, Cabrera i Bas, r.4065, ll.20-ll.n.68, rt.990, fot. 201. El matrimoni tingué lloc, com demostra l'al·lusió que Sibil·la de Saga féu tot adreçant-se a la seva néta Isabel el 23 de febrer de 1312, a *nobilis Raymundi Berengarii de Capraria, primi mariti vestri*, però aquest o bé s'anul·là (raons de consanguinitat no en faltaven), o bé l'abocà a la fi la mort de Ramon Berenguer. Fos quina en fos la causa, el 19 de febrer de 1314, quan Isabel ja era esposa de Bernat de Sarrià, Sibil·la, juntament amb el procurador de la seva néta Pere de Solà, encarregà a Ferrer de Canet que dispensés els cavallers i els homes i dones del terme del castell de Ses Agudes de prestar-li homenatge en virtut de la obligació que *dictum nobilem Raimundum Berengarii, quondam, facte dicte nobile Isabeli* per raó dels 20.000 sous en que consistia l'*augmentum* que calia atorgar a Isabel en concepte d'*ipse nupciarum*. A més d'això, Ferrer de Canet hauria d'absoldre *nobilibus Bernardo de Capraria et domine Elienor, uxori eiusdem, parentibus dicti nobilis Raimundi Berengarii, quondam*, de qualsevol deute per raó d'aquell matrimoni; ADM, Cabrera i Bas, r.3777, ll.16-ll.n.85, rt.987, fot. 74; i r.3542, ll.14-ll.n.55, rt.983, fots. 608-611.

⁵²³ Se sol situar el naixement de Bernardí l'any 1298 a la vila aragonesa de Calataiud; SITGES, Juan B., *op. cit.*, p. 1. Aquesta informació resulta ser de molt mal comprovar. No obstant, és bastant probable que la data real no s'allunyés massa d'aquesta. Suposant que Bernardí de Cabrera s'hagués embarcat a Sardenya en el moment en què aleshores es pensava que un home entrava en la majoria d'edat (això és, als vint o vint-i-un anys), el més probable és que la data de naixement de Bernardí, futur vescomte Bernat II, s'hagi de situar en l'any de 1302 o 1303. Aquesta hipòtesi, però, encara espera ser contrastada. Respecte a les edats clau en la vida de l'aristòcrata medieval, amb totes les reserves que calguin, vegeu sobretot ORME, Nicholas, *From Childhood to Chivalry. The Education of the English Kings and aristocracy 1066-1530*. Methuen, Londres-Nova York 1984, pp. 7-8.

darrers dies del seu cosí Malgaulí, el seu pare Bernat ja li havia cedit totalment els drets sobre la senyoria de Montclús, que dominaria en companyia de la seva esposa Timbor de Fenollet, amb qui deuria casar pels volts d'agost de 1326.⁵²⁴ Timbor era filla del baró nord-català Pere VI de Fenollet, vescomte d'Illa des de 1314, i de la seva esposa Esclarmonda, germana del vescomte Guillem de Canet, i descendent, per tant, del Fenollet que havia perdut el vescomtat de Fenolleda per sospitós de catarisme.⁵²⁵ Per bé que el seu pare retindria la majoria dels drets que la seva família tenia sobre la castlania del castell de Montpalau des del seu oferiment per Ponç Hug V d'Empúries en garantia pels deutes contrets a començaments d'aquella centúria,⁵²⁶ Bernardí actuaria ja com a senyor a diversos indrets del terme de Montpalau. Així seria, per exemple, a la vall de

⁵²⁴ Els marmessors de Bernat de Cabrera, això és, els cavallers Ferrer de Canet i Berenguer de Marata, i el seu domèstic Pere Domènec, afirmaven l'abril de 1338 que aquell havia concedit ja a Bernardí els castells de Montclús, Ses Agudes i Miravalls en la donació que li havia fet el 16 d'agost de 1326 en motiu del seu casament; ADM, Cabrera i Bas, r.3150, ll.10-ll.n.76, rt.979, fots. 577-578 (7 d'abril de 1338). En el seu testament dictat l'estiu de 1333, Leonor d'Aguilar ampliava les condicions de l'heretament dels seus drets al castell d'Anglès atorgat al seu fill Bernardí el 19 d'agost de 1326, en un moment en què ja era estat *contracto matrimonio inter ipsum nobilem et nobilem dominam Tibors, nunc eius uxorem*; ADM, Cabrera i Bas, r.2973, ll.8-ll.n.21, rt.977, fots. 345-346; NONÓ I RIUS, Brígida i GIRONELLA I DELGÀ, Anna, *op. cit.*, apèndix, p. 467. Tant la cessió dels termes castrals que composaven el que més tard s'anomenaria la baronia de Montclús, com la concessió dels drets sobre Anglès, les redactà Bernat de Jonquers, notari públic de Castelló d'Empúries. La següent menció explícita a Timbor de Fenollet no apareix fins el 15 d'abril de 1328, quan el bisbe de Girona autoritzà *karissime dompne Tiburguete de Capraria* a tenir un altar portàtil per celebrar missa; ADG, Lletres, U-3, f.113rv; i Manuals, D-161, f. 135v; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", p. 18.

⁵²⁵ Els Fenollet havien estat, efectivament, vescomtes de Fenolleda, un territori que en origen havia format part del comtat de Rasès, que feia de frontera entre terres nord-catalanes i occitanes, i que, a més, no pertanyia a la diòcesi d'Elna, sinó a la de Narbona. El besavi patern de Timbor, Pere V de Fenollet, morí el 1243 havent pres els hàbits templers a la comanda rossellonesa del Masdèu, però, declarat heretge, les seves despulles foren desenterrades per treure-les del cementiri vint anys després del seu traspàs, mentre la família es veia privada de la dignitat vescomtal, que passà a mans dels reis de França. Pere VI de Fenollet intentà sense èxit recuperar el vescomtat que havia estat del seu avi. Tot i això, el rei Sanç I de Mallorca el recompensaria creant per a ell el vescomtat d'Illa l'any 1314. Per la seva banda, el cunyat de Pere VI, Guillem III de Canet, havia estat gratificat pel mateix monarca de manera similar, en constituir aquest darrer en favor seu el vescomtat de Canet el novembre de 1322. Més endavant, quan morís el seu fill Ramon IV de Canet, el títol de vescomte de Canet passaria a mans del seu nebot Pere VII de Fenollet, és a dir, del germà de Timbor; VENTURA SUBIRATS, Jordi, "El catarismo en Catalunya". *BRABLB*, vol. 28 (1959-1960), p. 97; PONSICH, Pierre, "Aperçu historique sur la seigneurie et la vicomté de Canet". *ERO*, vol. 11 (1992), pp. 44-45; SABATÉ CURULL, Flocel, *El territori...*, p. 248; i TRÉTON, Rodrigue (ed.), *Diplomatari del Masdèu*, vols. 1 i 5. Fundació Noguera, Barcelona 2010, pp. 15-16 i 42-48, i 2971.

⁵²⁶ Com de nou feien notar els marmessors de Bernat el 1338. De fet, aquest aprofitaria el poder que encara tenia sobre Montpalau per concedir-ne la *tabell[am] seu scribaniam publicam et iudiciariam totam [no]tariam seu scribaniam* a Astruc Marc, el 9 de maig de 1325; ADM, Cabrera i Bas, r.3143, ll.10-ll.n.70, rt.979, fot. 531.

Canet, d'on n'infeudà la *domus* a Bernat d'Olzet, ciutadà de Barcelona, i a la seva esposa Gueralda, en un acte que tingué lloc a la *plagia* de Barcelona el dilluns 9 de maig de 1323,⁵²⁷ i ho seguiria sent amb posterioritat al seu retorn de la illa de Sardenya, com demostra, entre altres coses, l'obtenció del rei Alfons IV el Benigne a instància seva d'un privilegi per celebrar mercat el dimecres de cada setmana i una fira durant deu dies al terme de Montpalau el 21 de juliol de 1327.⁵²⁸ Bernardí no obtindria el control total sobre el terme de Montpalau fins l'abril de 1338, havent mort el seu pare i sent ja vescomte,⁵²⁹ però fins aleshores hi exerciria la seva autoritat (encara que parcialment), n'intentaria estimular la vida econòmica amb la promoció d'un mercat setmanal i d'una fira anual, i n'obtindria la promesa de plena propietat per a la seva valedora Marquesa el novembre de 1324, com ja s'ha vist, pels molts i valuosos *serviciis* que Alfons IV, aleshores encara infant i comte d'Urgell, reconeixeria haver rebut de Bernardí *in adquisicione dicti regni Sardinie*,⁵³⁰ promesa que Alfons convertí en realitat sent rei d'Aragó, i traspasada ja Marquesa, el 26 d'octubre de 1328.⁵³¹

Durant aquell darrer any, mentre visqué encara la vescomtessa Marquesa, Bernardí la serví en qualitat de procurador encarregat de prestar homenatge al bisbe de Girona el 29 de febrer al seu palau episcopal.⁵³² Uns quants mesos abans, tants com des de juliol de 1327, Bernardí ja n'exercia de procurador general, ja que, com recordaven el 10 d'abril de 1328 Bernat de Carboneres, Bernat de Bach i Pere de Fremerich, tots ells habitants de la diòcesi de Vic, aleshores el *miles* Bernat de Mont-rodon, *procuratore*

⁵²⁷ Olzet, de fet, prestava homenatge per una *domus de Caneto, quam dicta domina Geralda habet et tenet in feudum per dictum nobilem Bernardinum de Capraria in diocesis Gerundensis, in termino castris de Montepalacio, in parrochia Sancti Aciscli de Vallealta*; ADM, Cabrera i Bas, r.3141, ll.10-ll.n.68, rt.979, fot. 521.

⁵²⁸ ACA, Cancelleria Reial, r.230, f.112rv; ADM, Cabrera i Bas, r.3145, ll.10-ll.n.71, rt.979, fots. 539-540; i PONS I GURI, Josep M., "El castell de Montpalau", doc. 3, pp. 532-533. A més d'això, el 12 de maig d'aquell mateix any infeudaria la torre dita "de Malpàs", actualment coneguda com la Torre dels Encantats (Caldes d'Estrac) a Guillem de Riudeperes, infeudació que es renovaria modificant certes condicions el 8 de novembre de 1330; ADM, Cabrera i Bas, r.3144, ll.10-ll.n.71, rt.979, fot. 536; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La torre "de Malpàs" o el passat medieval de la Torre dels Encantats". *Salobre*, n. 19 (2009), pp. 18-20.

⁵²⁹ En efecte, el 7 d'abril de 1338, *nos, Bernardus, Dei gratia vicecomes Capraria*, designava el seu domèstic Francesc Ferrer el seu procurador especial *ad recipiendum pro nobis et nomine nostro corporalem possessionem et quasi castris de Montepalacio* i tot el que en depenia de mans dels *manumissores testamenti seu ultime voluntatis nobilis viri domini Bernar[do de] Capraria, quondam, patris nostri*; ADM, Cabrera i Bas, r.3150, ll.10-ll.n.76, rt.979, fot. 573.

⁵³⁰ ADM, Cabrera i Bas, r.3142, ll.10-ll.n.69, rt.979, fots. 524-526.

⁵³¹ ADM, Cabrera i Bas, r.1150, ll.2-ll.n.1, rt.970, fot. 76.

⁵³² Segons el text de la procura esmentat en l'acta d'homenatge, Marquesa havia constituït *certos et speciales procuratores nostros vos, nobiles Bernardum de Capraria, consanguineum nostrum germanum, et eius filium Bernardinum de Capraria*. Finalment, seria Bernardí l'encarregat de dur-ho a terme; ADG, Notarials, Mitra, Protocol de Pere de Capmany, c. 5, n. 3, ff. 130r-131r.

substituto a nobili Bernardino de Capraria, procuratore generali nobilis domine Marquesie, Dei gratia comitisse Impuriarum (...) et vicecomitissa de Capraria, els havia arrendat els ingressos que es rebien als castells de Cabrera i d'Avellana, i a la fortalesa de Roda.⁵³³

Però Bernardí, a més, arribava al 1328 ben curtit en l'aspecte militar, havent-se guanyat una esplèndida reputació uns anys abans en el decurs de la tantes vegades referida expedició a Sardenya, dirigida per l'encara aleshores infant Alfons, comte d'Urgell. S'ignora sota la protecció exacta de quin veterà viatjà a Sardenya,⁵³⁴ així com en quin estol, si en el d'avantguarda enviat primer per Alfons sota el comandament del vescomte Dalmau VII de Rocabertí, com recullen les cròniques de Muntaner i de Pere el Cerimoniós,⁵³⁵ o bé en el considerat principal, que sortiria de Portfangós per arribar a

⁵³³ ADM, Cabrera i Bas, r.3780, ll.16-ll.n.88, rt.987, fot. 86 (29 de juliol de 1327).

⁵³⁴ Sobrequés suposava que Bernardí hauria fet "un bon aprenentatge" a recer "del gran almirall Bernat de Sarrià", a qui identificà precipitadament com a oncle seu, però no sembla haver-hi cap evidència capaç de recolzar aquesta suposició; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 143. Necessàriament, els joves aristòcrates com era l'aleshores Bernardí de Cabrera havien de provar-se en combat estant supervisats, com a mínim, per un de veterà, preferiblement un parent proper o un cavaller de renom. El seu fill Ponç és un bon exemple d'això. Pere el Cerimoniós explica que durant la campanya rossellonesa de 1344 envià un destacament en ajut dels seus lleials de Codolet. Al capdavant d'aquest grup estava Ponç de Cabrera, *però per tal com era fort jove, donam-li per consellers alguns cavallers antics*; PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 4, 13 (p. 1095). Sobre aquesta mena de pràctiques, vegeu sobretot SÁIZ SERRANO, Jorge, *Caballeros del rey. Nobleza y guerra en el reinado de Alfonso el Magnánimo*. Publicacions de la Universitat de València, València 2008, p. 239.

Entre els participants a l'expedició sarda de 1323-1324 hi havia certament parents de Bernardí, com ara Bertran de Castellet, cunyat seu pel matrimoni amb la seva germana Elionor; Gilabert de Centelles, del llinatge de la seva àvia Alamanda; o bé fins i tot Ramon Amat de Cardona, fill de Bernat Amat, cosí i vassall del comte Ponç Hug V d'Empúries pel feu de Verges. També s'hi trobaven, convé recordar, el vescomte Dalmau VII de Rocabertí i el seu oncle Guerau, senyor de Navata. Dels esmentats, tots menys, aparentment, Bertran de Castellet, van deixar la vida a terres o en aigües sardes; PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, caps. 1,16 i 1,35 (pp. 1011 i 1016); SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 139 i 148-149; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", p. 22 És ben cert que les relacions amb els Castellet eren excel·lents, i que Bertran devia gaudir ja d'una certa reputació guerrera, doncs a l'inici del setge d'Esglésies se'ns informa que Pere de Queralt i ell, *En Bertran de Castellet*, comandaven el sector de la vall *denant la porta de Sant Antoni*. En tant que parent seu i líder militar, com a mínim en aquesta campanya sarda, Bertran de Castellet hauria pogut ser un bon mentor per a un jove Bernardí; PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 1, 16 (p. 1011). Però tal com s'ha vist, d'opcions n'hi havia diverses. Tot i que en el moment de viatjar a Sardenya Bernardí hauria sigut menys jove que el seu fill Ponç ho seria en la guerra contra Jaume III de Mallorca, és possible que, davant la manca de supervisors adients, el mateix infant Alfons s'hagués encarregat d'assignar-los-hi. En tot cas, com en la resta d'alternatives (i la de Bernat de Sarrià no n'és cap excepció, tret del que fa a la campanya sarda d'aquells anys), no hi ha per ara manera de saber-ho.

⁵³⁵ El contingent despatxat en aquest primer estol quedaria destacat a Quartu (actual Quartu Sant'Elena), a l'Est de Càller, on rebria el suport de tropes del jutge d'Arborea; RAMON

terres sardes el 12 de juny de 1323.⁵³⁶ Ara bé, la *Crònica* del Cerimoniós constata que en ple setge d'Esglésies *fon acordat que En Francesc Carròs, almirall, e els nobles En Ramon de Peralta e En Bernardí de Cabrera, ab vint galees, anassen en les parts de Pisa per fer aquell dan que poguessen a les gentes d'aquell comú*. L'esquadra piratejà les fortaleses pisanes de la costa oriental de Sardenya amb relatiu èxit, però havent estat incapaç de prendre Terranova, *finalment, per contrari de temps*, els seus components *tornaren-se'n en lo golf denant lo castell de Càller*.⁵³⁷

Aquesta acció piràtica tenia lloc el juliol de 1323. Precisament el dia 30 d'aquell mateix mes l'infant manava el vescomte Dalmau VII de Rocabertí i el seu oncle Guerau que obressin *in auxilium nobilis Bernardini de Capraria*.⁵³⁸ Amb tota probabilitat, aquesta darrera ordre estigui indicant la necessitat d'assegurar el retorn de si més no una fracció de l'estol enviat a la costa Est de Sardenya. De retruc, el que això fa és confirmar de nou la participació de Bernardí en la conquesta del regne sard de 1323-1324. Uns mesos més tard, Bernardí figurava ja entre els barons que, com Juan Jiménez de Urrea o Guillem d'Anglesola, testimoniaven gairebé continuament els documents públics que l'infant Alfons dictava des del mateix començament del setge d'Esglésies,⁵³⁹ un fet que es convertí en habitual després de la presa d'Esglésies, el febrer de 1324,⁵⁴⁰ i que es tornaria a produir al castell de Càller el mes de març següent.⁵⁴¹ D'aquesta intensificació de la seva presència entre els signants de la documentació reial a les darreries de 1323 i començaments de 1324, se'n pot deduir clarament la ràpida adquisició d'una reputació basada sobretot en la seva conducta i en les seves dots militars, i, en conseqüència, la confiança de l'infant Alfons i del seu entorn envers la seva persona.

L'episodi sard de 1323-1324 és, per tant, altament significatiu, i ho és sobretot per tres raons fonamentals. La primera és que aquest posà les bases per a la construcció d'una fama de més que sòlid (per no dir brillant) guerrer i cabdill militar, una fama que aniria creixent progressivament amb els anys; que explicaria, per exemple, que les Corts acceptessin la col·lecta d'imposicions per a la creació d'una armada contra els rebels sards *ab aital condició que deguéssim fer capità de la dita armada lo noble En Bernat*

MUNTANER, *op. cit.*, cap. 273 (p. 915); i PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 1, 14 (p. 1010).

⁵³⁶ HERNÁNDEZ CARDONA, F. Xavier, *op. cit.*, p. 133.

⁵³⁷ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 1, 20 (p. 1011).

⁵³⁸ ACA, Cancelleria Reial, r.389, ff. 60rv.

⁵³⁹ ACA, Cancelleria Reial, r.389, f. 75r (18 de novembre de 1323).

⁵⁴⁰ ACA, Cancelleria Reial, r.389, ff. 87v, 89v, 91r-92r i 93v-95r (12 de febrer de 1324).

⁵⁴¹ ACA, Cancelleria Reial, r.389, ff. 93rv (14 de març de 1324).

de Cabrera;⁵⁴² i que, aparentment, contribuiria a cegar altres trets crucials de la seva personalitat, sense els quals difícilment es pot entendre la manera com acabà els seus dies. La segona, que això, combinat amb la seva resposta constant a les crides reials, li atorgà una fiabilitat que permet entendre per què el rei Pere el Cerimoniós insistí en recórrer-hi cada vegada més, a partir sobretot del desafiament de la Unió aragonesa, però especialment de les noves expedicions que es llençarien contra Sardènia. I, la tercera és que, comptant ja amb els precedents sicilians dels seus difunts parents d'Empúries, el primer vescomte de Cabrera de la línia dels senyors de Montclús obriria un període de pràcticament cent anys en el decurs del qual l'esguard del llinatge deixaria de dirigir-se vers el comtat d'Urgell (que no vers Castella), per anar orientant-se cada vegada més vers el mar. En mirar cada vegada més vers la Mediterrània, els Cabrera anaren abandonant de manera definitiva la perspectiva urgellenca, com certificaria més tard la resposta donada pel vescomte Bernat IV de Cabrera a la resolució del Compromís de Casp.

2.2. Els primers anys del vescomte Bernat II de Cabrera

La primera expedició sarda de Bernardí li proporcionà, tot i els riscos, una gran oportunitat de reivindicar-se en front de guerrers amb molta més experiència, i li permeté retornar a les seves senyories, on s'hauria dedicat, com ja s'ha vist, a auxiliar Marquesa de Cabrera. L'agraïment que semblava professar-li l'infant Alfons, a més, ajudà indubtablement a restablir les relacions dels vescomtes de Cabrera amb la Corona. Aleshores es produí la mort de Marquesa. La notícia interrompia els preparatius de Bernardí el 1328 per sumar-se a la festa de coronació d'Alfons a Saragossa com a successor de Jaume II, posterior a la celebrada a Barcelona, i l'obligaria, com explica Muntaner, a romandre al vescomtat de Cabrera.

⁵⁴² La crònica del Cerimoniós situa l'establiment d'aquesta condició l'any 1352 en el marc de les Corts de Vilafranca, però per força ha de tractar-se d'una confusió en la data o bé en el lloc de celebració, ja que les Corts de l'any 1352 es reuniren a Lleida i les de Vilafranca tingueren lloc l'any següent. En qualsevol cas, l'atorgament devia ser anterior a l'inici de la campanya sarda de 1353 dirigida per Bernat II de Cabrera; PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 5, 15 (p. 1115); SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel i ORTI GOST, Pere (eds.), *Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya: els capítols del donatiu (1288-1384)*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1997, pp. xiv i docs. 11 i 12, pp. 97-131. A l'entorn de les primeres passes de Bernat II com a capità general de l'armada de 1353, vegeu ORSI LÁZARO, Mario, ORSI LÁZARO, Mario, "Palabras de paz, planes de guerra. La diplomacia del juez de Arborea y la revuelta contra Pedro el Ceremonioso (1353). *eHumanista/IVITRA*, n. 7 (2015), pp. 104-108.

A Bernardí no només li caldria ser present als funerals de la difunta comtessa d'Empúries i vescomtessa de Cabrera, sinó assegurar-se també que era plenament reconegut com a hereu seu. El temps transcorregut entre la mort d'aquella i la renúncia de Bernat I de Cabrera als seus drets sobre el vescomtat de Cabrera en favor del seu fill indica que el procés no degué ser fàcil. Aquesta renúncia no tindria lloc fins el dia 26 de maig. En ella, Bernat concedia a *nobili Bernardino de Cappraria, carissimo filio nostro*, la totalitat dels drets *in toto dicto vicecomitatu* de Cabrera *et castro de Montesurico* que li corresponien *ratione substitutione* d'una inexistent descendència de Marquesa pels successors de Ramon de Cabrera. Estranyament, Bernat es remetia al testament del seu oncle avi Guerau VI i no al per altra banda desaparegut de la seva cosina Marquesa,⁵⁴³ de la qual cosa potser calgui inferir un desacord amb les disposicions testamentàries d'aquesta última, o algun altre tipus de greuge de tipus personal. El fet és que, tot i mantenir el tractament afectiu envers Bernardí, aquest últim es veié obligat a declarar-se home propi del seu pare en virtut d'aquella renúncia.⁵⁴⁴

Com és sabut, Bernat I no havia renunciat als drets que posseïa sobre la castlania de Montpalau, i aquests no revertirien al seu fill fins després de la seva mort l'any 1338. Per tant, és molt probable, que, abans de convertir-se en el vescomte Bernat II de Cabrera, Bernardí hagués hagut de resoldre primer els desacords existents amb el seu progenitor sobre la herència de Marquesa i el seu testament,⁵⁴⁵ desacords que, com preveia l'aleshores bisbe de Girona,⁵⁴⁶ afectarien també la marmessoria de la seva

⁵⁴³ (...) *nos, Bernardus de Cappraria, filius Raymundi de Cappraria, quondam, attendentes et recognoscentes que nobilis Geraldus de Cappraria, quondam vicecomes Capprarie, in suo ultimo testamento instituendo sibi heredem universalem nobilem dominam Marchesiam, eius filiam, dimisit eidem nobili domine generaliter vicecomitatum suum de Cappraria et castrum de Montesurico (...) Et que si dicta nobilis domina Marchesia, filia sua, decederet sine prole legitima, quandocumque substituit eidem nobilem Raymundum de Cappraria, fratrem suum patremque nostrum, vel suos filios vel filias aut alios procedentes ab ipso per lineam descendentem (...) ut hoc et alia in testamento eiusdem nobilis Geraldus, quondam vicecomitis, inde facto VII kalendas augusti anno Domini Millesimo CC^o Septuagesimo Octavo (...); ADM, Cabrera i Bas, r.3411, ll.13-ll.n.6, rt.982, fot. 355. El mateix dia, Bernat I ampliava les cessions al seu fill tot rememorant les disposicions testamentàries fetes per *nobilem Geraldum, bone memorie vicecomitem de Cappraria, nobili domina Marquesis, filia sua, et suis liberis legitimis decederet*; ADM, Cabrera i Bas, r.3696, ll.16-ll.n.7, rt.986, fot. 184.*

⁵⁴⁴ Bernat I afirmava que *recipimus vos, dictum nobilem Bernardinum, ad hominem pro predictis ore et manibus iuxta Usaticos Barchinone*; ADM, Cabrera i Bas, r.3411, ll.13-ll.n.6, rt.982, fot. 355.

⁵⁴⁵ I que la renúncia de Bernat I no hagués estat tan neta com es desprèn, per exemple, de les paraules de Sobrequés; vegeu SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 143.

⁵⁴⁶ El 9 de juny d'aquell mateix any, el bisbe Pedro de Urrea encarregava a Arnau de Viveres, canonge i jurista de Sant Feliu de Girona, la tasca de compilar totes i cadascuna de les

cosina fins el punt que, justament el mateix dia que renunciava als seus drets en favor de Bernardí, Bernat I s'hauria de comprometre a respectar els pactes als quals haguessin arribat el seu fill i els marmessors de Marquesa.⁵⁴⁷

Tanmateix, el senyor d'Anglès i la marmessoria de Marquesa no serien els únics en posar obstacles a que el senyor de Montclús arribés de manera plàcida a convertir-se en vescomte de Cabrera. Bastants dies abans de la renúncia, això és, el 8 de maig, el bisbe de Girona demanà a Simó Galet que investigués els drets jurisdiccionals que, aparentment, Bernardí li discutia en el marc de la seva pròpia diòcesi, i que procedís en la manera que considerés oportuna per defensar els seus.⁵⁴⁸ Probablement això, combinat amb els desacords acabats d'esmentar, expliqui en bona part el retard en l'homenatge prestat al bisbe de Girona, que no s'escenificà fins el 13 de juny.⁵⁴⁹ En el cas de l'autoritat reial, segurament les exigències dels primers mesos del regnat d'Alfons el Benigne permetin explicar també per què Bernardí hagué d'esperar a l'octubre de 1328 per personar-se al palau reial de Barcelona. El 26 d'aquell mes el monarca li confirmava la donació de Montpalau en franc alou promesa uns anys abans.⁵⁵⁰ Només un dia després, Bernardí li prestava homenatge pels castells de Cabrera, Blanes, Argimon, i el castell de la ciutat de Girona que hom anomenava "de Cabrera".⁵⁵¹

Les dues primeres dècades del govern de Bernardí, aleshores ja el vescomte conegut amb el nom de Bernat II de Cabrera, estan marcades pels contrastos. Per una banda, la seva participació en nous conflictes d'envergadura i la seva predisposició al servei a la Corona incrementaren molt el seu prestigi personal. Però, per una altra banda, alguns dels seus projectes no li proporcionaren, almenys en aquell moment, els resultats que probablement n'esperava. Tampoc es pot dir precisament que certes empreses al servei reial tinguessin un desenvolupament del tot plàcid. Per si això no fos

questionis seu questionum que vertuntur seu verti sperantur entre Bernat I i Bernardí de Cabrera, i els marmessors de Marquesa; ADG, Lletres, U-3, f. 142r.

⁵⁴⁷ Segons el notari gironí Pere de Maçanet, el 26 de maig *nobilis Bernardus de Capraria promisit et iuravit ad Sancta Dei Evangelia corporaliter a se tacta, complere et servare in omnibus omnia et singula instrumenta, pacta et convencionis facta (...) cuiuscumque condicionis existant inter ipsum nobilem Bernardinum de Capraria et venerabilem Raimundum de Palacio, militem, et Castilionem Gomir de Castilione, manumissores testamenti nobilis domine Marchesie, quondam comitisse Impuriarum et vicecomitisse de Capraria; ADG, Notularum, G-6, f. 196r.*

⁵⁴⁸ ADG, Lletres, U-3, f. 130r.

⁵⁴⁹ ADG, Mitra, Notarials, Protocol de Pere de Capmany, c. 5, n. 3, ff.132rv; i ADM, Cabrera i Bas, r.2720, ll.5-ll.n.10, rt.974, fot. 593.

⁵⁵⁰ ACA, Cancelleria Reial, r.477, ff.25r-27r; i ADM, r.5659, ll.50-ll.n.2, rt.1028, fots. 303-307.

⁵⁵¹ ADM, Cabrera i Bas, r.4113, ll.21-ll.n.11, rt.990, fot. 432.

poc, la família que s'havia començat a conformar a l'entorn del seu matrimoni amb Timbor de Fenollet veuria perillar aviat la seva integritat.

L'estiu de 1332 Bernat II se sumà a aquells aristòcrates que, com el comte emporità de Squillacce i fra Ramon d'Empúries, pretenien aprofitar la recent alienació reial del vescomtat de Bas i dels castells de Castellfollit, Montagut i Mont-ros, per fer-hi valer els seus drets a apoderar-se'n. Tot i això, Alfons el Benigne maniobrà prou bé per recuperar pacíficament aquestes possessions, i l'agost de 1335 el nou vescomte de Cabrera acceptava renunciar-hi, no sense moltes reticències, i a canvi, finalment, de la promesa d'atractives compensacions econòmiques.⁵⁵² Mort Alfons IV el gener de 1336, res no indica que Bernat II fes cap intent d'aprofitar el moment per apropiat-se del vescomtat de Bas. Al contrari, tot indica que el vescomte de Cabrera recolzà el fill i successor del sobirà difunt, això és, Pere IV el Cerimoniós, per bé que en aparença no estigués entre els delegats catalans que es personaren davant d'aquest per reclamar-li que, abans de fer-se coronar, jurés abans els *Usatges* i les *Constitucions* a la ciutat de Barcelona.⁵⁵³ Tot i això darrer, Bernat II seria escollit juntament amb Jofre Gilabert de Cruïlles, procurador reial al regne de València, Ferrer d'Abella, Lope de Gurrea i Rodrigo Díaz, com a part d'una comissió reial destinada a pressionar Pedro de Jérica (o de Xèrica). Pedro no havia respost a la crida reial a presentar-se a València per jurar fidelitat al Cerimoniós. Es rumorejava, a més, que havia proporcionat protecció a la vídua d'Alfons el Benigne, la reina Elionor de Castella, madrastra del rei d'Aragó, i el germanastre d'aquest, l'infant Ferran, en la seva fugida vers els dominis del seu germà Alfons XI de Castella. Una protecció bastant natural tenint en compte que el de Xèrica era tutor precisament dels germanastres de Pere IV d'Aragó, en els que aquest darrer veia una amenaça directa a la seva supervivència política.⁵⁵⁴

Més enllà del desafiament del propi senyor de Xèrica, cap aleshores d'un llinatge d'origen aragonès que descendia d'un fill bastard de Jaume el Conqueridor,⁵⁵⁵ i pel que

⁵⁵² Vegeu *infra*, Capítol 5.

⁵⁵³ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 2, 3 (p. 1024). Vegeu també TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*. Vicens Vives, Barcelona 1994, pp. 10-11 (primera edició de 1957).

⁵⁵⁴ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 2, 26 (p. 1029); TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, pp. 7-10; i COSTA I PARETAS, M. Mercè, *La Casa de Xèrica i la seva política en relació amb la monarquia de la Corona d'Aragó (segles XIII-XIV)*. Fundació Noguera, Barcelona 1998, pp. 150-164.

⁵⁵⁵ L'infant Jaime de Jérica, fill natural de Jaume I, era fruit de la seva relació amb la dama Teresa Gil de Vidaure, a qui cedí la vila i el castell de Xèrica, al regne de València, el 9 de maig de 1255. Vegeu *IBIDEM*, pp. 21-31.

sembla disgustat amb la Corona des de feia dos anys per raó de certs deutes,⁵⁵⁶ l'afer xericà estigué a prop de provocar l'esclat d'una guerra amb Castella. L'escalada començà quan Pedro prengué i manà empresonar els comissaris reials, entre ells el mateix vescomte Bernat II de Cabrera.⁵⁵⁷ El rei d'Aragó reaccionà iniciant l'octubre de 1336 un procés contra Pedro, confiscant-ne i atacant-ne militarment les senyories. Alhora, l'infant castellà dom Juan Manuel sol·licitava el suport del Cerimoniós contra Alfons XI de Castella.⁵⁵⁸ La intervenció de l'infant Pere, comte de Ribagorça, oncle i tutor del rei aragonès, que apostava per no donar ajut als enemics d'Alfons XI, resultà decisiva per apaivagar els ànims, i, a la fi, aconseguir la reconciliació entre el Cerimoniós i Pedro de Jérica a finals d'octubre de 1337.⁵⁵⁹ Pere IV d'Aragó es guanyaria així la lleialtat d'un poderós vassall, i, de retruc, evità de moment un enfrontament directe amb la Corona de Castella.

Però passada la crisi xericana, l'actitud de Bernat II de Cabrera estigué a punt de tornar-ne a provocar una altra. Aquest, Jofre Gilabert de Cruïlles i Lope de Gurrea havien hagut d'esperar encara a la concòrdia d'octubre de 1337 per ser alliberats del seu captiveri al regne de València. Per la seva part, Rodrigo Díaz feia temps que havia abandonat el captiveri. Quant a Ferrer d'Abella, aquest no sobrevisqué.⁵⁶⁰ És molt possible, per tant, que Bernat II i els seus pars valencià i aragonès haguessin estat captius un any sencer. Òbviament furiós, *nobilis Bernardus, vicecomes Caprarie*, s'encaminava a *turbare tanquam ipsius pacis, ut videbatur (...) eo quod nobilem Petrum de Xerica in curia nostra provocaverat ad duellum*, segons explicà el Cerimoniós al Papa per carta des de la ciutat de València el 15 de febrer de 1338.⁵⁶¹ Finalment, el mes de juny següent, el monarca aconseguí calmar el vescomte de Cabrera, no sense haver-lo advertit abans que l'expulsaria de la seva cort en cas que perturbés la pau reial.⁵⁶²

⁵⁵⁶ *IBIDEM*, pp. 167-168.

⁵⁵⁷ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 2, 26 (p. 1029).

⁵⁵⁸ TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, p. 13.

⁵⁵⁹ COSTA I PARETAS, M. Mercè, *La Casa de Xèrica...*, doc. 185, pp. 420-421 (29 d'octubre de 1337); i doc. 188, pp. 423-424 (30 d'octubre de 1337).

⁵⁶⁰ *IBIDEM*, pp. 150-164.

⁵⁶¹ *IBIDEM*, doc. 189, p. 425.

⁵⁶² *IBIDEM*, doc. 191, pp. 427-428 (16 de juny de 1338). Sobre aquest conflicte, Zurita explica que *había desafiado don Bernaldo vizconde de Cabrera a don Pedro de Ejérica reptándole que había sido malamente preso y debajo de seguro y como no debía; y aunque por las leyes y fueros del reino no se le podía estorbar que no pasase adelante el riego, considerándose en el consejo del rey cuán dañoso podía ser para la concordia, el rey por vía de trato se interpuso entre ellos*; vegeu JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 7, cap. 42 (vol. 3, p. 456).

D'haver decidit transgredir la pau reial, no hagués estat tampoc la primera vegada que Bernat II de Cabrera hauria provocat un conflicte per protegir els seus interessos. Pocs mesos abans de la seva captura, el juliol de 1336, el vescomte de Cabrera defensava Arnau d'Olzinelles, home propi seu i batlle de Sils, acusat d'assaltar el mas Geronès de Riudellots de la Selva, que estava en possessió de Francesc Geronès, ciutadà de Girona.⁵⁶³ En vista que els prohoms de la ciutat, entre ells el mateix Francesc Geronès, havien interposat una demanda contra Bernat II, i que el crim s'havia comès en territori pertanyent a la jurisdicció reial, el veguer gironí sol·licità autorització del vescomte de Cabrera per a que els seus oficials prenguessin Arnau d'Olzinelles, però aquell la hi denegà argumentant que aquest últim no era responsable de l'atac al mas Geronès per trobar-se aleshores a Vidrà, al terme del castell de Milany, i que, en tot cas, el batlle de Sils estava subjecte a la seva jurisdicció, per la qual cosa el veguer no tenia capacitat per procedir contra ell.

Bernat II seguiria exculpant el seu batlle i resistint-se a les sol·licituds del veguer de Girona fins que aquest darrer es convencé de la necessitat de resoldre el cas entrant *manu armata cum exercitibus* al vescomtat de Cabrera.⁵⁶⁴ El veguer reclamà aleshores la mobilització de la host, incloent-hi els homes d'Església de la diòcesi de Girona, a la qual cosa s'oposà explícitament el bisbe,⁵⁶⁵ així com Pere el Cerimoniós, que entre el 28 i el 26 de juliol d'aquell 1336 emeté cartes des de la ciutat de València adreçades al *fideli suo vicario Gerunde et Bisulduni*, i als *iuratis et probis hominibus civitatis Gerunde*, en les quals imposava de moment el sobreseïment del procés obert per Francesc Geronès *contra vicecomitem Caprarie*.⁵⁶⁶

⁵⁶³ El veguer de Girona exposava que Olzinelles, *cum quadam [viginti] clientum armatum ac turba vadunata, expugnavit hospicium seu manssum quam Ffranciscus Geronessii, civis Gerunde, habet in loco de Rivolutorum de Silva, arbores ibi talando, boves et alia animalia interfficiendo, portas trangendo et ipsum Ffranciscum manu armata invadendo. Et interfficere quantum in eo fuit volendo, et alia crimina ibi comitendo*; ADM, Cabrera i Bas, r.3635, ll.15-ll.n.40, rt.984, fot. 592 (11 de juliol de 1336). De l'assalt pròpiament dit ja se n'havia fet ressò De Chía a les darreries del segle XIX. Vegeu CHÍA, Julián de, *Bandos y bandoleros en Gerona*, vol. 1, pp. 61-63.

⁵⁶⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.3635, ll.15-ll.n.40, rt.984, fots. 592-593 (11-23 de juliol de 1336).

⁵⁶⁵ Segons una carta enviada per Pere el Cerimoniós a Ferrer de Lillet, batlle general de Catalunya, la petició del veguer afectava *aliqui homines Ecclesie infra vicecomitatu de Capraria habitantes*; ACA, Cancelleria Reial, r.1053, f.175r (21 de juliol de 1336); . L'abat d'Amer, a prec del bisbe de Girona, instà personalment els homes de la vall d'Amer que estaven sota la seva jurisdicció a no respondre a la crida a les armes feta pel veguer de Girona contra el vescomte de Cabrera; AHG, Notarials, Amer, r.24.

⁵⁶⁶ ACA, Cancelleria Reial, r.1053, ff. 180rv.

Segurament, el manament reial de sobreseïment deuria estar mogut per la necessitat que un Cerimoniós acabat de coronar tindria de guanyar-se el suport polític del vescomte de Cabrera. No se sap si Bernat II fou directament responsable de l'assalt suposadament perpetrat per Arnau d'Olzinelles al mas Geronès de Riudellots, com clamaven el veguer i els prohoms de Girona. En qualsevol cas, Bernat II es veié molt aviat reclamat per servir Pere IV en el delicat afer de Xèrica. Probablement això, sumat a d'altres factors, acabaria aconseguint que el procés iniciat a partir de la demanda interposada per Francesc Geronès a la cort vicarial de Girona quedés ajornat *sine die*.

Conforme avançava aquell decenni l'entorn familiar més proper començà a descomposar-se. El procés s'inicià amb els seus progenitors. Leonor, mare de Bernat II i senyora d'Anglès, dictà testament el 2 de juny de 1333,⁵⁶⁷ i, pel que sembla, morí el primer d'abril de 1337.⁵⁶⁸ Quant a Bernat I, que com s'ha vist encara conservava drets sobre Montpalau, s'hauria instal·lat segurament al priorat de Roca Rossa, on hauria mort com a molt tard el febrer de 1338.⁵⁶⁹

⁵⁶⁷ ADM, Cabrera i Bas, r.2973, ll.8-ll.n.21, rt.977, fots. 345-346; NONÓ I RIUS, Brígida i GIRONELLA I DELGÀ, Anna, *op. cit.*, apèndix, pp. 463-470.

⁵⁶⁸ Jaume Marquès proposà la data de la mort de Leonor d'Aguilar a partir d'una part pràcticament il·legible de la inscripció funerària del sepulcre de Leonor, i del fet que, aparentment, aquesta encara estava viva el juny de 1336; MARQUÈS I CASANOVAS, Jaume, "El Sepulcro de D.ª Leonor...", pp. 21 i 23-24. Una època amb data 18 de maig de 1336 atorgada per Dalmau, clergue de la capella de Sant Miquel d'Anglès, on aquest reconeix que Leonor li ha abonat el total d'un deute de 500 sous, sembla donar validesa en aquesta proposta; ADM, Cabrera i Bas, r.3434, ll.13-ll.n.28, rt.982, fot. 518.

⁵⁶⁹ El mateix Jaume Marquès s'aventurà també a proposar una data per a la mort de Bernat I de Cabrera. En aquest cas donà l'any 1332, tal volta una informació extreta d'*Els Barons*, publicats tres anys abans del seu article sobre el sepulcre de Leonor d'Aguilar; *IBIDEM*, p. 23; i SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 143.

Tanmateix, la documentació episcopal gironina i la ducal de Medinaceli demostren clarament que Bernat I sobrevisqué a 1332. El 2 de juliol de l'any següent, per exemple, el bisbe de Girona l'autoritzava a assignar els ingressos procedents de la part que rebia del delme de Sant Esteve de Tordera al manteniment de l'altar en honor a Sant Miquel que acabava de fundar al monestir familiar de Sant Salvador de Breda; ADG, Notularum, G-8, ff. 87v-88r. Posteriorment, la tria feta per Bernat I del priorat de Roca Rossa com a residència permanent es posa de manifest en una carta del mateix bisbe del 30 de juny de 1334, quan aquest donà permís a Guillem Lloret, *canonico et camerario monasterii Sancte Marie de Ruppe Ruffa*, per a que *possitis vos ab ipso monasterio licite absentare et obsequis nobile viri Bernardi de Capraria continue interesse constitutionibus quibuscumque tam provincialibus quam sinodalibus*; ADG, Lletres, U-5, f. 165v. Anys més tard, el 29 de febrer de 1338, els cavallers Ferrer de Canet i Berenguer de Marata i el notari Pere Domènec, *manumissores* de Bernat I, foren rebuts a l'esmentat priorat pel prior Guillem de Vilasclat i els monjos Ramon de Vallmanya i Guillem Lloret amb l'objectiu d'un *inventarium facere (...) de bonis mobilibus dicti defuncti, que erant in monasterio de Rocha Rossa, et que tamen pertinebant dicto nobili domino Bernardo de Capraria, defuncto*; ADM, Cabrera i Bas, r.3730, ll.16-ll.n.38, rt.986, fot. 519. Sobrequés afirmava que, després de cedir els drets sobre el vescomtat de Cabrera al seu fill Bernat II, Bernat I "es va retirar a la vida privada, o potser monàstica"; *IBIDEM*, p. 143. Les fonts aquí

Només un any després, aquest procés continuava amb el distanciament entre Timbor de Fenollet i el seu espòs.⁵⁷⁰ El 30 de desembre de 1339 Arnau, bisbe de Girona, escrivia Ferrer, el seu homòleg de Barcelona, per informar-lo que Bernat II de Cabrera li havia demanat que pressionés la seva esposa, que s'estava *in castro de Montecluso*, per a que retornés amb ell i hi cohabités com corresponia en una bona esposa, i com fóra que el terme de Montclús es trobava a l'interior de la diòcesi de Barcelona, li donés suport cridant la vescomtessa Timbor, al seu judici *in anime sue periculum*, a que es presentés davant seu en un termini inferior a deu dies.⁵⁷¹ Però a despit de les temptatives episcopals d'intermediació, la distància entre ambdós cònjuges no es reduí, sinó que s'eixamplà,⁵⁷² fins el punt que en una data tan avançada com ara l'octubre de 1346, el bisbe de Girona reconeixeria al Papa la seva creixent preocupació pel greu deteriorament de les relacions entre el vescomte i la vescomtessa de Cabrera.⁵⁷³

Els motius pels quals Timbor començà a defugir la convivència marital amb Bernat II són desconeguts, per bé que hom pugui especular amb possibles afers extramatrimonials del vescomte, i, fins i tot, amb els fruits sortits d'aquests,⁵⁷⁴ donada en part la insistència posterior en remarcar que cadascun dels germans Ponç (altrament dit Poncet) i Bernardí era *filius comunis nobis et nobili domine Timbors, uxori nostre (...) de legitimo matrimonio*.⁵⁷⁵ De fet, Poncet i Bernardí haurien suposat segurament un alleujament de la situació familiar, a més d'una promesa clara de continuïtat legítima del llinatge. El primer podria haver nascut pels volts de 1330 o 1331, mentre que la vinguda al món del segon podria haver-se retardat fins a l'entorn de l'any 1335.⁵⁷⁶

citades apunten a la segona opció, que podria molt bé estar relacionada amb els motius per al patrocini de l'altar de Sant Miquel a l'abadia de Breda, com potser ho estarien també, en part, les constants visites que hi faria el seu fill Bernat II, i que la historiografia hauria confós durant molt de temps amb un retir del món.

⁵⁷⁰ Distanciament advertit per COMA I SOLEY, Vicenç, *Los vizcondes de Cabrera*, p. 58.

⁵⁷¹ L'objectiu era que *ipsa nobilis vicecomitissa (...) ad virum suum redeat i cohabitetur pro ut debet et eiusdem et obsequatur ut uxor tenetur obsequi viro suo*; ADG, Lletres, U-7, f. 23r; VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario...*, vol. 14, carta 96, pp. 6-7; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'agitat retir monàstic del vescomte Bernat II de Cabrera". *QS*, n. 20 (2008), p. 51.

⁵⁷² L'any 1342 Timbor encara es negava a atendre les peticions de Bernat II per a que cohabités amb ell; ADM, Cabrera i Bas, r.2919, ll.7-ll.n.28, rt.976, fot. 521 (30 de desembre de 1342); *IBIDEM*.

⁵⁷³ ADG, Lletres, U-10, f. 127r (31 d'octubre de 1346); *IBIDEM*.

⁵⁷⁴ Aquesta possibilitat ja va ser apuntada a *IDEM*, "Família i llinatge nobles...", p. 18.

⁵⁷⁵ ADM, Cabrera i Bas, r.3699, ll.16-ll.n.10, rt.986, fot. 200 (13 d'abril de 1341).

⁵⁷⁶ Pel cap baix, el que es pot afirmar amb gairebé total seguretat és que Timbor no va poder donar a llum al primer amb anterioritat a l'agost de 1326, primerament perquè, pel que sembla, el seu casament amb l'encara no vescomte Bernardí de Cabrera acabava de celebrar-se, i, a més, perquè en l'ampliació de l'heretament del castell d'Anglès emesa precisament l'agost de 1326, i

2.3. Els anys de Ponç IV i l'aproximació personal al Cerimoniós

Com el seu germà menor Bernardí més tard que ell, Poncet esdevindria vescomte de Cabrera en vida dels seus pares, però, a diferència d'aquell, no estava destinat a sobreviure Bernat II ni a tenir descendència, o, com a mínim, cap que fos considerada legítima. La seva incorporació a les tasques de govern degué iniciar-se molt aviat, accelerada per la intensificació i l'ampliació de les absències del seu progenitor, unes absències a les que obligaria la implicació personal de Bernat II en les relacions entre les Corones d'Aragó i de Castella. El 1336, Pere el Cerimoniós havia afegit la seva signatura a les treves pactades entre Alfons XI de Castella i el soldà meriní Abu l-Hasan de Fes, aliat de l'emir de Granada, però ja aleshores semblava evident que la treva no havia de durar gaire. En front de l'amenaça d'invasió al regne de València i del perill que els seus habitants musulmans es revoltessin en suport del soldà de Fes, el Cerimoniós s'afanyà a destinar una esquadra naval en ajut del bloqueig que els castellans imposaven sobre el pas de l'Estret de Gibraltar. Aviat es féu evident que el

inclosa en el seu testament de juny de 1333, la mare de Bernat II de Cabrera recordava la possibilitat, esmentada en la primera ocasió, que aquest i Timbor morissin *sine infante vel infantibus ex ipso matrimonio conceptis et natis, o bé que en nasquessin fills quos seu quem ad etatem perfectam non pervenissent*. Arribat el moment de l'ampliació, les possibilitats es reduïen a que *filius noster carissimus mori quantumcumque sine liberis legitimis qui ad etatem perfectam non pervenirent contingerit, et ipsos liberos mori contingerit sine libero aut liberis legitimis qui ad etatem perfectam non pervenirent*; ADM, Cabrera i Bas, r.2973, ll.8-ll.n.21, rt.977, fots. 345-346; NONÓ I RIUS, Brígida i GIRONELLA I DELGÀ, Anna, *op. cit.*, apèndix, p. 467. Aquest darrer matís, així com la manca de mencions a cap nom en concret, permet pensar que el juny de 1333 ja existiria algun descendent legítim nascut del matrimoni dels vescomtes de Cabrera, per bé que d'edat tan curta com per a considerar la possibilitat que pogués morir abans d'assolir l'edat adient i acostumada per maridar.

És molt probable que Poncet en fos un primer descendent, si no el primer. L'abril de 1341 Bernat II l'obligaria a renovar el jurament per les condicions de la donació del seu patrimoni, de la que es parlarà tot seguit, *postquam etatem quatuordecim annorum*, una senyal inequívoca que Poncet encara no tenia els catorze anys. El maig de 1347 admetia que *sumus minoris viginti quinque annis, maiores tamen sexdecim*. Convé no oblidar que el Cerimoniós recordava d'ell que durant la campanya contra el Rosselló de només dos anys abans, *En Poncet seguia sent fort jove*. Tenint en compte aquestes dades, es pot suposar que l'hereu dels vescomtes de Cabrera no devia tenir més de catorze o quinze anys en el moment de la seva participació en la guerra contra Jaume III de Mallorca; ADM, Cabrera i Bas, r.3699, ll.16-ll.n.10, rt.986, fot. 207 (13 d'abril de 1341); i r.3524, ll.14-ll.n.37, rt.983, fot. 492 (5 de maig de 1347); MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", p. 18. Per la donació de 1341, Poncet hagué de comprometre's a reservar fins a 100.000 sous per al manteniment de la seva mare Timbor, i també del seu germà *Bernardinus* una vegada aquest *ad etatem viginti annorum pervenit*; ADM, Cabrera i Bas, r.3699, ll.16-ll.n.10, rt.986, fot. 205. És indubtable que Bernardí era més jove que ell, i és molt probable fins i tot que no hagués ni assolit els vint anys quan es produí la mort del seu germà el 1349.

perill més imminent amenaçava directament la frontera meridional castellana,⁵⁷⁷ sobretot després que la flota de Castella fos esclafada l'abril de 1340 i el soldà meriní desembarqués l'agost següent, encaminant-se a assetjar Tarifa.⁵⁷⁸

En aquell moment, Bernat II de Cabrera tindria l'oportunitat de redimir-se de l'assumpte de Xèrica a ulls de la Corona. Ho faria primer actuant d'interlocutor entre els reis d'Aragó i de Castella, per acabar participant més tard en accions bèl·liques. Probablement per aquest motiu, i en previsió dels molts viatges que hauria de fer, Bernat II demanaria al bisbe de Girona el desembre de 1339 llicència per triar confessor.⁵⁷⁹ Poncet hauria superat ja l'edat en la qual les probabilitats que un infant tenia de sobreviure augmentaven de manera considerable, així que Bernat II i Timbor n'arranjaren el matrimoni amb Beatriu de Cardona, filla del difunt Hug I de Cardona, que havia estat comte d'Empúries després de Marquesa, i de Beatriu d'Anglesola. Finalment, el 13 d'abril de 1341 Bernat II concedí al seu fill gran els drets sobre el vescomtat de Cabrera, inclosos els honors d'Osona, els castells de Montpalau i de Sant Iscle, i la baronia de Montclús, *ob causam vestrarum nuptiarum que contrahere speratis et debetis* una vegada hagués assolit els catorze anys.⁵⁸⁰

La presència entre els testimonis en l'acte públic de donació a Poncet de Cabrera d'un tal Pedro Gómez Alcaide, jutge del rei castellà que afirmava que *pusse nesta carta*

⁵⁷⁷ Al regne de València sembla que l'únic episodi seriós fou una algarada contra Oriola el 1340; FERRER I MALLOL, M. Teresa, *La frontera amb l'Islam en el segle XIV*, pp. 30-35 i 147. Més sobre la col·laboració de la Corona d'Aragó en el conflicte que la historiografia castellana anomena la Guerra de l'Estret a GASSIOT PINTORI, Sílvia i SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, "La Cort General de Barcelona (1340) y la contribución catalana a la guerra del Estrecho". Dins *Les Corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Història Institucional*, 28, 29 i 30 d'abril de 1988. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1991, pp. 222-240; i LÓPEZ PÉREZ, María, *La Corona de Aragón y el Magreb en el siglo XIV (1331-1410)*. CSIC, Barcelona 1995, pp. 58-96.

⁵⁷⁸ Vegeu LADERO QUESADA, Miguel A., "La guerra del Estrecho". Dins *XXXI Semana de Estudios Medievales de Estella, 18 a 22 de julio de 2004. Guerra y diplomacia en la Europa Occidental 1280-1480*. Gobierno de Navarra/ Institución Príncipe de Viana, Pamplona 2005, pp. 282-283. Tarifa era, en aquell moment, el port més important de l'Estret sota control de Castella; GARCÍA FERNÁNDEZ, Manuel, "La defensa de la frontera de Granada en el reinado de Alfonso XI de Castilla, 1312-1350". Dins SEGURA GRAIÑO, Cristina, *Relaciones exteriores del reino de Granada. IV Coloquio de Historia Medieval Andaluza*. Instituto de Estudios Almerienses, Almeria 1988, p. 48.

⁵⁷⁹ El bisbe Arnau l'autoritzà efectivament a escollir *quem volueritis probati, ydoneum ac discretum in confessorem*; ADG, Lletres, U-7, f. 22v.

⁵⁸⁰ La donació seria *cassa et vana et nullius valoris in casu, scilicet, que dictum matrimonium non compleveritis ut est dictum*; ADM, Cabrera i Bas, r.3699, ll.16-ll.n.10, rt.986, fots. 200 i 206-207; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'agitat retir monàstic...", p. 53; i *IDEM*, "Família i llinatge nobles...", p. 19.

esse mi nombre scritto con mi mano,⁵⁸¹ evidencia que Bernat II estava immers ja en els contactes amb Castella. El mes de setembre d'aquell mateix 1341, Bernat II es trobava en territori castellà per rebre l'encàrrec d'Alfons XI de presentar-se en nom seu davant del seu senyor Pere IV d'Aragó.⁵⁸² Aparentment, aquest darrer estava encara molt preocupat pel desenvolupament de la campanya militar contra granadins i merinís, tot i que la seva atenció s'estava desviant ja vers la possibilitat de sotmetre el seu cunyat Jaume III de Mallorca, i de, per tant, "reintegrar" el regne de Mallorca i els comtats de Rosselló i de Cerdanya a la Corona d'Aragó. Rere la decisiva victòria castellano-portuguesa a la batalla d'El Salado l'octubre de 1340, els granadino-merinís estaven en franc retrocés, d'aquí que el Cerimoniós estudiés fins i tot la possibilitat de retirar el seu estol d'aigües de l'Estret per redirigir-lo contra la Corona de Mallorca.⁵⁸³ Molest, Alfons XI intentà convèncer-lo mitjançant *don Bernaldí visconde de Cabrera* que les seves diferències amb Jaume III de Mallorca eren un assumpte del tot menor al costat de l'amenaça musulmana.⁵⁸⁴ De moment, l'estol compost de naus catalanes i valencianes sota comandament de Pere de Montcada seguiria operant en suport dels navius castellans, cantàbrics i genovesos que, de nou, guardaven l'Estret per impedir el creuament de reforços del Magrib durant el llarg setge d'Algesires, iniciat l'agost de 1342,⁵⁸⁵ per bé que el Cerimoniós el tornaria a reclamar durant la primera campanya del

⁵⁸¹ ADM, Cabrera i Bas, r.3699, ll.16-ll.n.10, rt.986, fot. 209.

⁵⁸² S'expedí una carta *en Alcalá de Guadaya* (Sevilla) *catorse días de setiembre de 1341, per la qual yyo don Bernalt, por la gracia de Dios visconde de Cabrera, del sennorio del rey de Aragón, reconeixia haver contret un deute de 7.000 maravedís, la qual moneda es del muy noble rey don Alffonso de Castiella, amb Arnau Serra, fill de Bernat Serra, mercador de Barcelona*. Uns dies més tard, el 27 de setembre, Alfons XI de Castella enviava Bernat II de Cabrera a exposar els seus assumptes davant Pere el Cerimoniós; ADM, Cabrera i Bas, r.3852, ll.18-ll.n.6, rt.988, fot. 353; MOXÓ Y MONTOLIU, Francisco de, "Cartas reales de Alfonso XI a Pedro IV en el Archivo de la Corona de Aragón". *AEM*, n. 18 (1988), doc. 15, p. 283; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'agitat retir monàstic...", pp. 51-52.

⁵⁸³ Vegeu especialment TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, pp. 19-21; GASSIOT PINTORI, Sílvia i SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, *op. cit.*, pp. 228 i 234-235; i LADERO QUESADA, Miguel A., "La Guerra del Estrecho", pp. 283-284.

A l'entorn del "reintegrament" de la Corona de Mallorca, vegeu també MARTÍNEZ FERRANDO, J.-Ernest, *La tràgica història dels reis de Mallorca*. Aedos, Barcelona 1960, pp. 226-255; i ENSENYAT I PUJOL, Gabriel, *La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó (1347-1349)*, vol. 1. Moll, Palma de Mallorca 1997, pp. 84-241.

⁵⁸⁴ MOXÓ Y MONTOLIU, Francisco de, *Estudios sobre las relaciones entre Aragón y Castilla (ss.XIII-XV)*. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1997, pp. 155-158 i doc. 2, pp. 165-166; ENSENYAT I PUJOL, Gabriel, *op. cit.*, vol. 2, doc. 13, pp. 18-19; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'agitat retir monàstic...", p. 52.

⁵⁸⁵ LADERO QUESADA, Miguel A., "La guerra del Estrecho", pp. 284-285. Amb la campanya d'Algesires, de fet, es tancaria un regnat, el d'Alfons XI de Castella, caracteritzat des del punt de vista políticomilitar per les lluites constants a la frontera amb Granada i la intenció d'arrabassar-

Rosselló de l'any següent. Alfons XI hauria d'insistir molt per aconseguir evitar una vegada més que el seu homòleg aragonès el privés d'aquells importants efectius.⁵⁸⁶

Bernat II de Cabrera seguiria estant present als seus dominis del vescomtat de Cabrera durant l'any 1342, alternant probablement amb visites esporàdiques al regne de Castella,⁵⁸⁷ però el març de 1343, acompanyat d'una comitiva en la que cal incloure vassalls procedents d'antics llinatges de castllans de la talla dels Blanes o els Hostalric,⁵⁸⁸ ja s'havia incorporat al setge d'Algesires.⁵⁸⁹ Fou justament aquell any quan s'iniciaren les hostilitats entre Pere el Cerimoniós i Jaume III de Mallorca. Per aquells temps, Poncet i Beatriu de Cardona deurien haver celebrat les seves noces o bé es trobarien a punt de celebrar-les, de manera que molt probablement Poncet ja hauria maridat, i, en absència del seu pare i amb l'aquiescència de la seva mare, hauria exercit les funcions de vescomte sobre els dominis i els afers de la seva família. D'aquí que

li tant territori com fos possible, cosa molt difícil tenint en compte la constant amenaça meriní. Sobre la guerra i l'expansió fronterera en temps d'Alfons XI, com a solució a les tensions internes, en especial amb l'aristocràcia, vegeu preferentment ARIAS GUILLÉN, Fernando, *Guerra y fortalecimiento del poder regio en Castilla. El reinado de Alfonso XI (1312-1350)*. CSIC, Madrid 2012, pp. 63-111 i 149-163.

⁵⁸⁶ GARCÍA FERNÁNDEZ, Manuel, *Regesto documental andaluz de Alfonso XI (1312-1350)*. Publicaciones de la Universidad de Sevilla, Sevilla 1990, doc. 374, p. 84 (23 de maig de 1343).

⁵⁸⁷ Així succeí el 2 de març de 1342, quan Bernat II demanà en un dels seus domèstics, Pericó de Coll, que preguntés als homes i dones de la vall de Gualba si pertanyien a la seva jurisdicció; ADM, Cabrera i Bas, r.3426, ll.13-ll.n.20, rt.982, fot. 452; el 25 de juliol següent, en acordar amb l'abat i els monjos de Breda els drets que la seva comunitat exercia a la parròquia de Santa Maria de Breda; ADM, Cabrera i Bas, r.3414, ll.13-ll.n.9, rt.982, fot. 368; i el 20 d'octubre d'aquell mateix any, en què el vescomte de Cabrera reconeixia tenir en feu de l'Orde de l'Hospital els castells de Ses Agudes i Miravalls, així com d'altres llocs del Montseny; PONS I GURI, Josep M., "Un cartoral de la milícia hospitalària". Dins *IDEM, Recull d'estudis...*, vol. 3, doc. 9, pp. 434-435 (article editat originalment el 1962).

⁵⁸⁸ En una carta adreçada el 23 d'octubre de 1343 a Juan Alfonso de Albuquerque, *maior domus ac procurator* del rei de Castella i futur tutor de Pere I de Castella, el bisbe de Girona Arnau de Mont-rodon esmentava els noms dels *plures nostri consanguinei et amici nunc et alios cum nobili vicecomite Caprarie et sine eo, et cum aliis nobilibus huius terre* havien marxat a Algesires *in subsidium stollis regis Castelle*, identificant així *inter ceteros* un nebot seu, Bernat de Canet, *nominatu in conflictu qui in loco D-"Alcalá" dicitur tunc fuisse*, juntament amb els qui probablement fossin germans seus, Gilabert Galceran i Ferrer de Canet, i, seguidament, Guillem de Blanes, Guillem de Montcorb, Pere d'Hostalric, un home anomenat "En Vallromanés", Bernat de Serra i Arbert Satrilla; ADG, Lletres, U-6, ff. 146v-147r.. Resulta lògic pensar que tant Guillem de Blanes com Pere d'Hostalric s'haguessin incorporat a la comitiva de Bernat II de Cabrera. A més, tenint en compte que aquests dos i un altre cavaller Satrilla, de nom Simó, foren designats marmessors seus per Ponç IV de Cabrera el juny de 1349, les probabilitats que l'esmentat Arbert Satrilla, com tal volta també els Canet, també n'hagués format part, augmenten considerablement; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 258 (17 de juny de 1349). Sobre els Satrilla vegeu *infra*, Capítol 6.

⁵⁸⁹ Més a l'entorn dels contactes de Bernat II amb la cort d'Alfons XI de Castella i de la seva incorporació al setge d'Algesires a LÓPEZ FERNÁNDEZ, Manuel, "Algunas precisiones sobre la aplicación del Tratado de Madrid de 1339, entre Aragón y Castilla". *ETF*, n. 21 (2008), pp. 193, 197 i 200.

quan el Cerimoniós recordés a la seva *Crònica* com a primers de maig de 1344 s'encaminava personalment al Rosselló, on s'estaven reprenent les operacions militars contra el rei de Mallorca, indiqués que *féu-se a carrera a nós Poncet, vescomte de Cabrera*, que l'acollí i el convidà a *dinar en lo seu lloc de Hostalric* i l'acompanyà després a prosseguir una guerra que li reportaria el control dels territoris continentals de la Corona de Mallorca, i, el que encara és més important, la rendició del seu enemic Jaume III de Mallorca.⁵⁹⁰

Malgrat el seu lloc en la cronística del Cerimoniós i la documentació d'origen reial, el desconeixement que la historiografia ha exhibit sobre la figura de Poncet, és a dir, del vescomte Ponç IV de Cabrera, i de la de la seva esposa Beatriu de Cardona, és comparable al que ha exhibit sobre les dels seus antecessors Guerau V de Cabrera i Ramona de Montcada.⁵⁹¹ Val a dir que a l'entorn de la figura de Beatriu la ignorància és pràcticament absoluta. Únicament se'n coneixen la identitat del cònjuge i el suposat any de la seva mort, que pren com a referència el seu testament del 4 d'agost de 1348. L'aleshores *Beatrix, Dei gratia vicecomitissa de Capraria filiaque nobilis domini Ugueti, eadem gratia vicecomitis Cardone*, segurament ja molt malalta, dictava les seves darreres voluntats en presència i en els dominis del seu oncle matern Ramon d'Anglesola, senyor de Bellpuig.⁵⁹² Entre aquelles no es mencionen ni una sola vegada ni el seu espòs ni els seus fidels, un aspecte que podria estar revelant, com en el cas de Sança de Santaeugènia, una manca d'afectivitat entre Beatriu de Cardona i Ponç IV de

⁵⁹⁰ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, caps. 3, 99 i 4, 13 (pp. 1067 i 1095); vegeu també supra, nota 271. Sobre aquesta segona campanya a la Catalunya Nord i la rendició del rei de Mallorca el 15 de juliol de 1344, acordada per Pedro de Jérica, vegeu TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, pp. 28-31.

⁵⁹¹ Abans d'entrar a valorar l'experiència vital de Bernat III de Cabrera, comte d'Osona, Sobrequés resumí el que se sabia (i se sap) sobre "el seu germà Poncet (Ponç IV)" i la seva esposa en els següents termes: "Aquest fou, doncs, vescomte de Cabrera des de la renúncia del seu pare en 1342 fins que va morir, vers 1349, després d'haver pres part en la presa d'Algesires (1344) i en la campanya del Rosselló (1347). No deixà successió de la seva esposa Beatriu de Cardona, germana d'Hug II, i el vescomtat revertí al seu pare, que renuncià tot seguit en el seu fill Bernat". Observi's per exemple l'atribució a Ponç IV de la implicació personal en el setge d'Algesires, que en realitat correspongué al seu pare Bernat II; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 194.

⁵⁹² El document fou redactat per Ramon de Santa Cecília, prevere i notari públic de Bellpuig, i subscrit per Antoni de Capdevila i Arnau Ratera, clergues beneficiats a Maldà. Ambdós llocs pertanyien a les senyories de Ramon d'Anglesola; ADM, Cabrera i Bas, r.2979, ll.8-ll.n.7, rt.977, fots. 387-389.

Cabrera que hauria perdurat fins el moment de la seva mort, potser precipitada per l'impacte de la primera onada de Pesta Negra a Catalunya l'estiu de 1348.⁵⁹³

Morta la seva esposa, Ponç IV de Cabrera juraria al seu pare que no en prendria cap altra sense el seu consentiment.⁵⁹⁴ L'escassa documentació conservada del breu període de govern de Ponç IV de Cabrera permet il·luminar uns pocs aspectes d'aquesta etapa, però així i tot es tracta d'aspectes crucials. Un any després de la seva participació en la segona campanya rossellonesa contra el rei de Mallorca, Ponç IV es preparava per *haver guerres ab alscunes persones*, per la qual cosa demanava suport militar al bisbe de Girona. El prelat s'excusà, argumentant en una carta emesa el 16 de març d'aquell 1345 que la seva posició l'impedia implicar-se en conflictes armats.⁵⁹⁵ No se sap amb qui esperava combatre el jove vescomte de Cabrera, per quins motius havien d'esclatar aquestes *guerres*, ni molt menys si aquestes s'arribaren o no a evitar, però pel to i pel contingut de la missiva episcopal és evident que, si més no de moment, el bisbe no considerava que amenacessin seriosament la pau a la diòcesi, en altra manera és probable que s'hagués avingut a ajudar-lo. Segurament la mitra gironina hauria percebut aquesta conflictivitat com un assumpte intern del vescomtat de Cabrera, fruit potser de greus desavinences entre senyors i vassalls.

És també una incògnita si Bernat II de Cabrera es trobà amb una situació conflictiva als seus dominis catalans en el seu retorn d'abril de 1345, o si el seu fill Ponç IV ja havia sotmès els seus rivals, fossin quins fossin aquests, quan aquell va haver arribat de Castella. En tot cas, sí hi havia afers als que calia trobar solució, com era el cas de els *officiales* vescomtals que, segons els síndics d'Hostalric, no respectaven els privilegis de la vila, i sobre els quals Bernat II prometé més control en aquest sentit, alhora que confirmava els privilegis als hostalriquencs el dia 27 d'aquell mes.⁵⁹⁶ És molt possible que aquesta inobservància i la transgressió per part de la oficialitat vescomtal

⁵⁹³ Vegeu a tall d'exemple: SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume, "La Peste Negra en la Península Ibérica". *AEM*, n. 7 (1970-1971), p. 79; i TRENCHS I ÓDNA, Josep, "Documentos pontificios sobre la peste negra en la diócesis de Gerona". *CTEEHAR*, n. 14 (1980), pp. 183-230.

⁵⁹⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.2921, ll.7-ll.n.30, rt.976, fot. 531.

⁵⁹⁵ El bisbe replicà que *con de clergues no-s pertangua de metre-si en guerres ne fer aiudes en aqueles en nuyla manera, nós no podem ne devem fer ço que demanats per gran periyl de nostra consciència e de nostre stament. E axí pregam-vos que-ns haïats per escusats*; ADG, Lletres, U-9, f. 192r.

⁵⁹⁶ El vescomte Bernat II afirmava haver confirmat els privilegis que Marquesa de Cabrera havia concedit als habitants de la vila d'Hostalric, el 29 de maig de 1328, això és, després d'haver succeït la comtessa d'Empúries al vescomtat de Cabrera; ADM, Cabrera i Bas, r.3337, ll.12-ll.n.29, rt.981, fot. 443 (27 d'abril de 1345).

dels costums d'Hostalric, per a perjudici dels seus habitants (en especial dels seus prohoms), constituïssin un problema que no era recent, sinó que feia ja temps que s'arrossegava. El novembre de 1346, per exemple, pels volts de 140 homes de mas i de borda depenents de l'abadia de Breda es congregaren precisament a Hostalric per, davant de Ponç IV i del seu procurador general Francesc de Malla, absoldre Bernat II de seguir reclamant-li els 4.090 sous i 6 diners en blat, froment i pollastres que aquest, deien, els havia sotstret injustament durant un període de deu anys.⁵⁹⁷

Ponç IV de Cabrera anà adquirint gradualment la pràctica totalitat dels drets senyorials que el seu progenitor no li havia cedit l'abril de 1341, a excepció del terme de Montclús, reservat a la seva mare Timbor de Fenollet,⁵⁹⁸ que consistien en el *regimen meri et mixti imperii et alterius cuiuscumque iurediccionis totius castri nostri de Montesurico cum eius terminis*. Bernat II, declarant-se *confidentes de fide et legalitate et sufficiencia* de Ponç IV, *fili nostri karissimi*, li atorgà la totalitat d'aquests drets el 5 de maig de 1347.⁵⁹⁹ El vescomte Ponç IV justificaria aquesta confiança poc temps després, quan donà suport al seu pare en el servei a Pere el Cerimoniós contra les Unions aragonesa i valenciana, contribuint d'aquesta manera a la concessió reial de les plenes potestats sobre els castells d'Argimon i de Blanes (aquesta darrera per compra), així com al dret a celebració de mercat setmanal i fira anual a la vila de Blanes, entre febrer de 1348 i desembre de 1349. Que les relacions de l'encara jove Ponç IV amb el Cerimoniós eren excel·lents ho prova la petició que el gener de 1348 li féu el bisbe de Girona de recomanar al rei Ferrer Sa Illa, ciutadà de Girona, pel càrrec de batlle de Prats de Segarra, o bé a qualsevol altre batllia que el monarca estimés oportú.⁶⁰⁰

En aquell moment, la mort de la seva esposa Beatriu de Cardona situà Ponç IV de Cabrera en la viduïtat i sense hereus legítims als que designar successors. Aviat es degué moure per tal de procurar-se'n una substituta adient. Això hauria motivat

⁵⁹⁷ Aquests *homines* del monestir bredenc residien a les parròquies i sufragànies de Sant Esteve de Tordera, Sant Martí de l'Esparra, Sant Martí de Riudarenes, Santa Maria de Sils, Sant Esteve de Massanes, Sant Andreu de Ramió, Sant Gabriel de Grions, Sant Llorenç de Gaserans, Sant Quirze d'Arbúcies, Sant Feliu de Buixalleu, Sant Salvador de Viabrea, Sant Martí de Riells, Sant Llorenç de Maçanet i Sant Pere de Martorell. L'absolució no fou unànime, doncs tres homes de la parròquia de Sils, coneguts com en Domènech, en Massot i en Picalunell, no l'arribaren a acceptar. Però a excepció d'aquests, la immensa majoria sí ho féu; ADM, Cabrera i Bas, r.3417, ll.13-ll.n.12, rt.982, fot. 387.

⁵⁹⁸ Una reserva feta *pro eius provisione in suis necessitatibus, alime[ntis] et expensis*, que Ponç IV acceptà el 5 de maig de 1347; ADM, Cabrera i Bas, r.3524, ll.14-ll.n.37, rt.983, fot. 492.

⁵⁹⁹ Insistent en la reserva del castell de Montclús; ADM, Cabrera i Bas, r.3523, ll.14-ll.n.36, rt.983, fot. 488.

⁶⁰⁰ ADG, Lletres, U-11, f. 135v.

l'exigència de Bernat II, traduïda en la promesa que *nobilis Poncius, Dei gratia vicecomes Caprarie*, féu a *domino patri sui* el 13 de juny de 1349 al Palau Episcopal de Barcelona, de *non ducere uxorem nec contrahere matrimonium per verba de presenti nec alter cum aliqua persona sine assensu et voluntate ipsius nobilis patris sui*.⁶⁰¹ L'emfàsi que Ponç IV posaria en el seu testament, dictat quatre dies més tard, a propòsit de les mesures successòries a prendre davant la possibilitat que pogués engendrar un *filiu[m] vel fi[lio]s masculum vel masculos, nobis de cetera nasciturum vel nascituros postumum seu postumos vel nobis vivente, natum vel natos de legitimo matrimonio*,⁶⁰² juntament amb la promesa feta al seu pare Bernat II, semblen indicar, per tant, que el vescomte Ponç IV esperava i planejava tornar a casar-se en segones núpcies. Tanmateix, la mort el sorprengué abans no hagués pogut contraure un nou matrimoni.

2.4. L'herència materna d'Aguilar

En efecte, tot i que la data de la defunció de Ponç IV de Cabrera no sigui del tot segura, és ben clar que aquesta ja s'havia produït abans de l'abril de 1350, quan Bernat II de Cabrera atorgà heretament en favor del seu altre fill Bernardí.⁶⁰³ Mesos després d'aquell mateix heretament, Pere el Cerimoniós procedia a ratificar a Bernat II la concessió dels drets alodials sobre el terme d'Argimon, que hauria beneficiat molt al *nobili et dilecto Poncio, vicecomiti Caprarie (...) tunc vivo et nunc deffuncto*,⁶⁰⁴ i que a partir d'aleshores serviria per incrementar el poder del que hauria de gaudir el seu nou hereu. Una carta del mateix Cerimoniós podria ser la clau per, fins i tot, fer retrocedir la data de la mort de Ponç IV als primers dies de 1350, o bé a la segona meitat de l'any anterior. En aquesta missiva, emesa a Morvedre el 30 de gener de 1350, el monarca es referia a Bernat II de Cabrera com *en Bernat, vezcomte de Cabrera*,⁶⁰⁵ quelcom molt significatiu si hom té en compte que, com es veurà després, si hi ha alguna renúncia veritablement visible per part de Bernat II és precisament al títol vescomtal.

Al llarg de tota la curta etapa de govern del seu fill i primer hereu conegut Poncet o Ponç IV, no hi ha rastre de desenteniment per part de Bernat II de Cabrera

⁶⁰¹ Ponç IV assegurà aquesta promesa *ad Sancta Dei Quatuor Evangelia manibus suis*.

⁶⁰² ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 260 (17 de juny de 1349).

⁶⁰³ ADM, Cabrera i Bas, r.654, ll.1-ll.n.1, rt.969, fot. 248.

⁶⁰⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.4124, ll.21-ll.n.22, rt.990, fots. 494-496 (1 d'octubre de 1350).

⁶⁰⁵ La carta, adreçada a Pere Desbosch, estava relacionada amb l'aparellament de dues galeres destinades a l'armada que havia de combatre els genovesos; ACA, Cancelleria Reial, r.1132, ff. 83rv. Sobre les operacions navals contra Gènova de l'any 1350, vegeu sobretot TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, pp. 53-54.

envers els assumptes que afectaven els seus interessos i les seves senyories. Les seves absències estaven motivades, cal insistir-hi, per afers polítics i militars que l'obligaven a desplaçar-se de manera recurrent a Castella, quan no a romandre-hi durant uns quants mesos. És innegable que, als seus dominis originaris, el monestir de Sant Salvador de Breda es convertí en la seva residència predilecta. A les darreries de 1343 el bisbe de Girona pretenia que, en qualitat de marmessor del comte Malgaulí d'Empúries, Bernat II contribuís a revisar els comptes de la marmessoria, però *cum ubi sit personaliter ignoremus*, optà per ordenar als rectors de Santa Maria d'Hostalric i de Santa Maria de Breda que el cerquessin *in monasterio Sancti Salvatoris de Breda et in villa Hostalrici ac in castro de Montesuriu, in quibus idem vicecomes morari consuevit*.⁶⁰⁶ Que l'abadia de Breda figurés esmentada la primera en la llista de residències habituals del vescomte no podia ser casualitat. De fet, això reforçaria la impressió de preeminència d'aquest cenobi respecte dels altres llocs de residència habitual de Bernat II. Al cap i a la fi, les seves aparicions documentals del març, el juliol i l'octubre de 1342, així com les corresponents a l'abril de 1345, tingueren Sant Salvador de Breda com a indret de redacció.⁶⁰⁷ Tanmateix, no es pot dir que aquest hàbit s'hagués gestat a partir de 1342, ja que aquest es registra amb anterioritat: a excepció d'una d'emesa al castell de Montclús, la totalitat de les cartes registrades als llibres de cort d'aquest castell a nom del vescomte Bernat II de Cabrera, això és, una redactada el setembre de 1336 i cinc més els mesos de gener, març i desembre de 1340, s'enviaren precisament des del monestir de Breda.⁶⁰⁸ Res d'això justifica l'atribució a Bernat II d'un retir monàstic que hom ha volgut situar majoritàriament entre els anys 1342 i 1347.⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ ADG, Lletres, U-7, ff.96rv (31 de desembre de 1343).

⁶⁰⁷ Inclòs l'acord signat amb Pere de Palau, senyor de la *domus* de Campins, sobre els drets jurisdiccionals d'aquesta *domus*, el 20 d'abril de 1345; ADM, Cabrera i Bas, r.1541, ll.2-ll.n.1, rt.970, fot. 476; PONS I GURI, Josep M., "Les cases aloeres i les quadres. El cas de la quadra de Campins". Dins *IDEM, Recull d'estudis...*, vol. 3, pp. 101-115.

⁶⁰⁸ El diumenge 8 de setembre de 1336 Bernat II manava a Pere Jaume, batlle del castell de Montclús, que reduís a la meitat els 100 sous que Elisenda i la seva filla Margarida Ses Tàpies havien d'abonar cada Nadal. La carta original l'havia emesa a *Sent Salvador de Breda sots nostre segel secret*; AHFF, Notarials, Montclús, r.337, f.2rv. Per a la resta, vegeu r.337, ff. 43v (30 de gener de 1340), 44v-45v (19, 20 i 27 de març de 1340) i 52r (18 de desembre de 1340).

⁶⁰⁹ Botet i Sisó indicà la data de 1342 per a l'inici del retir de Bernat II, i Santiago Sobrequés l'ampliaria fins el 1347, una datació acceptada per Pons i Guri, que interpretà aleshores el reconeixement de la possessió en feu de Ses Agudes i Miravalls a l'Orde de l'Hospital com una forma d'apuntalar la transició de govern que havia de beneficiar Ponç IV. Coma i Soley suposava que la implicació del vescomte de Cabrera en el setge d'Algesires havia d'obligar a retardar l'inici del retir a l'any 1344. Per a Coll i Castanyer, la presència de Timbor a Breda i el distanciament entre els esposos hauria impedit la instal·lació permanent de Bernat II al monestir. Només Emilio Cabrera, recolzant-se en noves evidències documentals, s'ha arribat a

La data límit d'aquest retir ve marcada pel passatge de la *Crònica* del Cerimoniós el qual el sobirà, immers en la crisi de la Unió aragonesa, crida al seu servei personal *mossèn Bernat de Cabrera, qui era ab nós e qui novellament havíem tret de Sent Salvador de Brea*. El Cerimoniós explica a continuació que el vescomte de Cabrera s'hi estava *apartadament per fer vida solitària*.⁶¹⁰ Convindria reflexionar molt i detingudament sobre el significat precís de l'expressió *fer vida solitària* i el sentit amb el que el rei la féu servir, però, a la llum de les evidències documentals, resulta bastant obvi que el retir monàstic de Bernat II de Cabrera no hauria estat tal. Allò que indicaria la seva presència habitual a Sant Salvador de Breda seria la seva preferència per una residència on, a més de poder satisfer les seves inquietuds espirituals, el vescomte s'hauria sentit probablement més còmode que al castell roquer de Montsoriu, en especial als mesos d'hivern, o que a Hostalric, on l'emergent poder municipal podria haver-li generat més d'una incomoditat.

No es pot oblidar tampoc que Sant Salvador era el monestir principal de la seva família. En virtut del seu patronatge, un vescomte de Cabrera com ell hauria estat més que benvingut a residir-hi el temps que li plagués.⁶¹¹ Per altra banda, Breda seguia pertanyent físicament, per bé que no jurisdiccionalment, al terme del castell de Montsoriu, que Bernat II es reservaria fins el maig de 1347; es trobava a molt poca distància respecte de les seves altres dues residències i de la baronia de Montclús, senyorejada per la seva esposa Timbor; i el que no és menys important, es trobava en els límits sudoccidentals del vescomtat de Cabrera i permetia la ràpida presa del camí en direcció a Barcelona tan bon punt el rei el necessités. De fet, el recurs cronístic del Cerimoniós a l'adverbi *novellament* mostra que, efectivament, això tingué lloc més d'una vegada.⁶¹²

manifestar seriosament sobre la necessitat no ja de retardar l'inici del retir degut a la campanya d'Algesires, sinó a relativitzar-lo; BOTET I SISÓ, Joaquim, "Sepulcro de Eleonor de Cabrera"; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 143-144; PONS I GURI, Josep M., "Un cartoral de la milícia hospitalària", pp. 421 i doc. 9, pp. 434-435; COMA I SOLEY, Vicenç, *Los vizcondes de Cabrera*, pp. 56-58; COLL I CASTANYER, Jaume, *Breda històrica i actual*. Montblanc, Barcelona 1971, pp. 207-208; i CABRERA MUÑOZ, Emilio, "Bernat de Cabrera, Alfonso Fernández Coronel...", p. 346. A l'entorn d'això, vegeu també MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'agitat retir...", pp. 47-48.

⁶¹⁰ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 4, 30 (p. 1099). Per entendre com aquest passatge ha influït sobre la cronologia del presumpte retir de Bernat II de Cabrera, vegeu especialment SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 143-144 i 185.

⁶¹¹ MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'agitat retir...", p. 58. Sobre aquest privilegi de sojorn vegeu més endavant, Capítol 4.

⁶¹² *IBIDEM*, p. 58.

Ja en aquesta etapa, la reputació de Bernat II de Cabrera creixeria a causa de les seves bones relacions amb Alfons XI de Castella, que convenien molt a Pere el Cerimoniós per tal de preservar la pau amb el rei castellà en un moment en el que el monarca aragonès es veia absorvit per la guerra contra Jaume III de Mallorca. El rei d'Aragó valorava molt la seva opinió, com manifestà en la crida que li féu el 4 de febrer de 1343, a Barcelona estant, per a que *vengats sens tardança i així haver alcun perlament ab vós et consell*.⁶¹³ Al mes següent, aquesta reputació havia augmentat prou per a que Bernat II de Cabrera fos destinat al *servicio del Rey* Alfons XI de Castella a *este real* d'Algesires, que estava ja instal·lat des dels darrers mesos de 1342, per dirigir els contingents terrestres procedents de la Corona d'Aragó.⁶¹⁴ Segons l'autor de la *Crónica de Alfonso XI* el sobirà castellà el rebé i li ordenà *que posase cerca de la mar de la parte de la villa nueva; lo uno porque la flota del Rey de Aragon, comandada per l'almirall Pere de Montcada i el sotsalmirall Mateu Mercer, estaba de aquel cabo, et lo otro porque era ome que acuciaba de buen talante este fecho, et sirvió bien al Rey en esta hueste*.⁶¹⁵

Molt avançada la primavera de 1343 es presentà la possibilitat que Bernat II embarqués en les galeres de Mateu Mercer per depredar els litorals granadí i magribí,⁶¹⁶ per bé que no es pot assegurar que aquesta operació es dugués finalment a terme. De fet, és molt probable que s'acabés cancel·lant. Precisament el 23 de maig Bernat II havia informat el rei de Castella que el seu homòleg aragonès necessitava l'estol per combatre en la guerra contra el rei de Mallorca. Tanmateix, el cronista d'Alfons XI assegura que *Don Bernaldin Vizconde de Cabrera* romangué al costat d'aquest, i, a més, intervingué en l'intent d'assalt de juliol per la banda de la vila nova, en el decurs del qual el monarca

⁶¹³ ACA, Cancelleria Reial, r.1117, f. 1r.

⁶¹⁴ Pel cap baix, des de novembre de 1342; CABRERA MUÑOZ, Emilio, "Bernat de Cabrera, Alfonso Fernández Coronel...", p. 347.

⁶¹⁵ La primera vegada que se l'esmenta en aquesta crònica castellana, Bernat II de Cabrera és identificat amb el nom de *Don Bernaldin de Rocaberti, Vizconde de Cabrera*. La raó de la intromissió del *cognomen* dels Rocabertí és una incògnita. Probablement no es tracti d'una altra cosa que d'un error de copista; *Crónica de Don Alfonso el Onceno*, cap. 285 (edició a cura de Cayetano Rosell; *Crónicas de los Reyes de Castilla. Desde Don Alfonso el Sabio hasta los Católicos Don Fernando y Doña Isabel*, vol. 1, Atlas, Madrid 1953, p. 356).

⁶¹⁶ En una carta sense data, però emesa a Barcelona probablement els primers dies de maig de 1343, Pere el Cerimoniós manava *al amat sotsallmirall nostre Matheu Mercer (...) que si lo rey de Castella e lo noble e amat nostre Bernardich, vizcomte de Cabrera, acordaven que las galeas nostras les quals vos tenits en lo Estret de Gibraltar a servey de Déu e honor nostra e del dit rey, degen e serà profitós que vagen per las costeras de la mar de-ça e si-s volrrà d'allà envés la Berberia, que açò plaurà a-nós que-s faça*. I afegia que *si lo dit vizcomte volrrà entrar e anar en-les dites galees, manam-vos expressament que vós lo hic reebats ab aquels cavalls e altres compaynes que ell hic vulla metra*; ACA, Cancelleria Reial, r.1117, f. 12r.

castellà li ordenà un contraatac amb el suport de la milícia del *concejo* de Sòria per auxiliar les hosts de Gaston II de Béarn, comte de Foix, i del seu germà, Roger Bernat III de Foix, vescomte de Castellbò, que estaven a punt de fugir. Els defensors sumaren més reforços a la lluita i la situació esdevingué perillosa, fins que la intervenció de les reserves castellanques impedí un veritable desastre per als assetjants.⁶¹⁷

El fracàs de l'assalt imposà el perllongament del setge, i Alfons XI experimentà tals dificultats financeres i d'abastiment de les tropes durant els mesos de tardor de 1343 que a punt estigué de donar per acabada la campanya. En la seva carta d'octubre a Juan Alfonso de Alburquerque, el bisbe de Girona donà fe de com un català present al setge d'Algesires es lamentava que el rei de Castella no autoritzés a marxar els qui volien fer-ho, entre els quals hi hauria vassalls de Bernat II de Cabrera.⁶¹⁸ Pel que fa a Bernat II, tot apunta a que s'hi quedà passada la caiguda definitiva d'Algesires en mans d'Alfons XI de Castella el març de 1344.⁶¹⁹ El motiu era que en el decurs de l'any anterior el setge d'Algesires s'havia endut a la tomba Gonzalo Yáñez III i el seu germà i successor Fernán González, darrers representants del vell llinatge dels senyors d'Aguilar, i el vescomte de Cabrera estava decidit a fer valer els seus drets a la successió.⁶²⁰ El

⁶¹⁷ *Crónica de Don Alfonso el Onceno*, cap. 302 (pp. 366-367).

⁶¹⁸ *IBIDEM*, cap. 325 (pp. 380-381); LADERO QUESADA, Miguel A., "La guerra del Estrecho", p. 285. Els problemes financers s'anaren agreujant conforme el regnat d'Alfons XI s'acostava al seu final. La situació es complicà encara més després de la primera gran epidèmia de Pesta Negra de 1348; vegeu VALDEÓN BARUQUE, Julio, *Los conflictos sociales en el reino de Castilla en los siglos XIV y XV*. Siglo XXI, Madrid 1975, p. 85; i ARIAS GUILLÉN, Fernando, *op. cit.*, pp. 237-268 i 315-320.

⁶¹⁹ *IBIDEM*.

⁶²⁰ Gonzalo Yáñez III era nét d'un aristòcrata portuguès amb arrels castellanques anomenat Gonçalo Anes (o Eanes) do Vinhal, que, com el seu germà Martim, cavaller de l'Ordre de Santiago, i com molts altres nobles, havia marxat del regne de Portugal arran del destronament de Sanç II per posar-se al servei de Ferran III de Castella, primer, i del seu fill Alfons el Savi, després, participant en les seves campanyes de conquesta a Múrcia i a Andalusia. Castellanytat el cognom Anes pel de Yáñez (però també Ibáñez), Gonçalo es veié recompensat amb la concessió de la senyoria andalusina de Poley, que rebatejà Aguilar en record de l'Aguilar d'on procedia la seva família. Sobre la procedència portuguesa dels Anes de Aguiar o do Vinhal i el destí posterior dels Yáñez de Aguiar, vegeu, seguint aquest ordre: MATTOSO, José, "A nobreza medieval portuguesa no contexto peninsular". *RFL*, vol. 8 (1991), p. 1032; PIZARRO, José A. P. de Sotto Mayor, "De e para Portugal. A circulação dos nobres na Hispânia medieval (Séculos XII a XV)". *AEM*, n. 40:2 (2010), pp. 903 i 910-911; DAVID, Henrique i PIZARRO, José A. P. de Sotto Mayor, "Nobres portuguesas em Leão e Castela (Século XIII)". *RHCHUP*, vol. 7 (1987), p. 139; DAVID, Henrique, "Os portugueses nos livros de «Repartimiento» da Andalusia (Século XIII)". *RFL*, vol. 3 (1986), p. 60; LADERO QUESADA, M. Ángel, "Portuguesas en la frontera de Granada". *EEM*, n. 23 (2000), p. 68; LÓPEZ FERNÁNDEZ, Manuel, "Medina de las Torres y Martín Anes do Vinhal. Un repoblador portugués en tierras de Extremadura". *REE*, vol. 58, n. 2 (2002), pp. 517-537; MOXÓ Y ORTIZ DE VILLAJOS, Salvador de, "De la nobleza vieja a la nobleza nueva. La transformación nobiliaria castellana en la Baja Edad Media". Dins *CHARH*, vol. 3 (1969), pp. 140-141; QUINTANILLA RASO, M.

canceller i cronista castellà Pedro López de Ayala destacava que Bernat II, *un vizconde e grand señor*, sostenia que *le pertenecía a él la villa de Aguilar por herencia*.⁶²¹

Els arguments que Bernat II de Cabrera podia esgrimir en favor de la seva candidatura a la successió de la senyoria cordovesa d'Aguilar eren fonamentalment dos: el fet de ser fill de Leonor Yáñez de Aguilar, tia paterna de Gonzalo Yáñez III i de Fernán González, i, per tant, ser cosí d'aquests; i que el 8 de juny de 1343 aquest últim, això és, *Ferrant González, señor de Aguilar*, que havia succeït el seu germà tot i l'intent de l'anterior transferir l'herència als seus fills il·legítims,⁶²² havia deixat clar als *homes buenos de Aguilar* que, si moria sense descendència, aquests *enbïen por don Bernaldín de Cabrera, mi primo, que le entreguen Aguilar e los otros lugares del dicho señorío*.⁶²³ Després que Fernán González s'ofegués el setembre de 1343 al riu Guadarranque juntament amb Nuño Chamizo, mestre de l'Orde d'Alcántara,⁶²⁴ sense deixar descendència, Aguilar havia de revertir en la persona de Bernat II de Cabrera. Alfons XI decidí retenir per a la Corona la senyoria d'Aguilar,⁶²⁵ composta per les viles d'Aguilar, Montilla i Monturque, per cedir-la a la seva amant Leonor de Guzmán, mare del comte Enrique de Trastámara. Tot i això, prometria a Bernat II que rebria *en emienda dello una quantía de marauedíes*.

El vescomte de Cabrera demanà aleshores, sempre segons Alfons XI, *quel diésemos heredad*, i el monarca castellà li oferí una nova senyoria composta per les viles extremenyas de Puebla de Alcocer, Herrera, Alcocerejo, Chillón i Aznahrón, pertanyents a la ciutat de Toledo.⁶²⁶ Atès el testament de Fernán González, Bernat II de

Concepción, "La nobleza señorial en el reinado de Alfonso X. Constitución y representación". *Alcanate*, n. 9 (2014-2015), pp. 166-172; CABRERA MUÑOZ, "Bernat de Cabrera, Alfonso Fernández Coronel y la cuestión del señorío de Aguilar". *AEM*, n. 19 (1989), pp. 345-349; *IDEM*, "La revuelta de Alfonso Fernández Coronel y su contexto histórico". Dins REGLERO DE LA FUENTE, Carlos M. (coord.), *Poder y sociedad en la Baja Edad Media hispánica. Estudios en homenaje al profesor Luis Vicente Díaz Martín*, vol. 1. Universidad de Valladolid, Valladolid 2002, p. 62; *IDEM*, "La señorialización de Andalucía en el siglo XIII y los orígenes de la primera casa de Aguilar". *HID*, n. 31 (2004), pp. 69-96; i *IDEM*, "La extinción de un linaje señorial en el siglo XIV: la primitiva casa de Aguilar". *Meridies*, n. 7 (2005), pp. 139-200.

⁶²¹ PEDRO LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Pedro Primero*, any 2, cap. 21 (edició a cura de José-L. Martín Martín; *Pero López de Ayala. Crónicas*, Planeta, Barcelona 1991, p. 52).

⁶²² CABRERA MUÑOZ, Emilio, "La extinción de un linaje señorial...", pp. 157-163.

⁶²³ *IBIDEM*, doc. 5, p. 190.

⁶²⁴ *IBIDEM*, p. 148.

⁶²⁵ Com recullen les Cròniques del canceller López de Ayala, *el rey tomó a Aguilar para sí, e non la dio a ninguno* dels qui la pretenien, això és, ni a Bernat II de Cabrera, ni a Alfonso Fernández Coronel; PEDRO LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Pedro*, any 2, cap. 21 (p. 53).

⁶²⁶ Els veïns de Puebla de Alcocer enviaren els seus procuradors a prestar homenatge *por señor a don Bernaldín, vizconde de Cabrera*, el 12 de juliol de 1344. L'homenatge s'escenificà a

Cabrera era aparentment el millor situat per fer-se càrrec de l'herència del vell llinatge d'Aguilar, i, de fet, en un principi aquesta li fou concedida.⁶²⁷ Però les reclamacions a l'herència d'Aguilar d'un nebot per via materna de Gonzalo Yáñez III, el cavaller castellà Alfonso Fernández Coronel, a qui cal comptar entre els consellers de major confiança d'Alfons XI, demorarien la resolució d'aquest darrer. Finalment, quan aquesta es produís, seria en perjudici dels interessos dels Cabrera (vegeu Figura 11, p. 664).

En efecte, l'any 1350 la senyoria d'Aguilar passaria a mans d'Alfonso Fernández Coronel.⁶²⁸ Fins que no va haver arribat aquella data, Bernat II decidí retornar a Castella i perllongar-hi la seva estada a mitjan estiu de 1345, com es desprèn d'una carta del Cerimoniós escrita a Perpinyà el 26 de juliol d'aquell mateix any, en la qual el sobirà aragonès se'n lamentava, tot i que deia comprendre'n la necessitat: *quant al vostre aturar en aquexa terra [tro] ivern que-ns fets saber, vos dehim que bo-ns plaguera més fóssets açí que en altres parts, mas emperò si dampnatge devia èsser de vostres affers, bé volem que-us aturets aquí tro vostres affers haïats asseguts en bon stament.*⁶²⁹ Fins i tot el 12 d'agost següent Bernat II es personaria *en la mi villa de Chillón per ordenar a los mis vasallos de la villa de Chillón e de Asnaharón e a todos los otros mis vasallos*

Tordesillas el 20 d'agost següent; CABRERA MUÑOZ, Emilio, "La extinción de un linaje señorial...", docs. 7, 8 i 9 pp. 195-198. Més tard, Bernat II atorgà privilegis als habitants de Puebla de Alcocer i d'Herrera, entre d'altres; AHN, Nobleza, Osuna, carp. 404, n. 2 (25 d'octubre de 1344). Alfons XI optà aleshores per compensar el *concejo* de la ciutat de Toledo, que s'havia oposat a la permuta des del primer moment, fent-li entrega de les viles de Capilla, Bayona i Valdemoro; *IDEM*, "Bernat de Cabrera, Alfonso Fernández Coronel...", doc. 1, pp. 359-360, i també p. 350; i *IDEM*, "La extinción de un linaje señorial...", pp. 170-173. Vegeu també LÓPEZ MUÑOZ, Tomás, "Toledo, señora de Puebla de Alcocer (su relación entre 1377 y 1432)". *REE*, vol. 61, n. 2 (2005), p. 609.

⁶²⁷ Emilio Cabrera sosté que "el rey concedió a Cabrera Aguilar, Montilla y Monturque en concepto de señorío. El privilegio por el cual se lo otorgó no ha llegado hasta nosotros. Sabemos que fue así a través de otros testimonios subsiguientes a esa decisión"; CABRERA MUÑOZ, Emilio, "La extinción de un linaje señorial...", p. 166.

⁶²⁸ Alfonso Fernández Coronel s'havia educat a la cort d'Alfons X el Savi, i era molt proper tant al rei Alfons XI, qui el 1342 l'escolliria com el seu ambaixador a Avinyó, com a Leonor de Guzmán, amb qui de fet estava emparentat: la seva tia paterna era María Alfonso Coronel, esposa d'Alfonso Pérez de Guzmán, germanastre precisament de Leonor de Guzmán; TRENCHS ÓDENA, Josep, "La comitiva de Alfonso XI: notas para su estudio". *Saitabi*, n. 30 (1980), p. 14; i VALDALISO CASANOVA, Covadonga, "El episodio de la rebelión de Juan de la Cerda en la Crónica de Don Pedro del Canciller Ayala y en el Romancero Castellano". Dins *Actas do Colóquio-Literatura e História: para uma prática interdisciplinar. Lisboa, 14 e 15 de Novembro de 2002*. Universidade Aberta de Lisboa, Lisboa 2003, pp. 118-119. Aquestes relacions, sumades a la seva conducta personal, el farien enemistar-se no només amb Juan Alfonso de Alburquerque, sinó amb el fill i successor d'Alfons XI, el rei Pere I el Cruel. Coronel havia rebut Aguilar en 1350 de mans d'aquest últim, però finalment s'hi acabaria rebel·lant. Pere el derrotaria i el faria executar a començaments de 1353; CABRERA MUÑOZ, Emilio, "La extinción de un linaje señorial...", pp. 173-176.

⁶²⁹ ACA, Cancelleria Reial, r.1123, f. 87r.

*del reyno de Castiella, que besedes la mano a don Bernaldo, mio fijo, e lo ayades por señor después de mis días.*⁶³⁰

Tanmateix, la pressió exercida per Alfonso Fernández Coronel, així com l'enfrontament d'aquest amb el vescomte de Cabrera, motivà Alfons XI de Castella a fer marxa enrera i a declarar nul·la la concessió de Puebla de Alcocer i la resta de viles que havien estat sota senyoria toledana a Jaén, el 10 de febrer de 1346, cosa que suposava teòricament la devolució a Toledo d'aquelles possessions recentment sotstretes.⁶³¹ En realitat, tot i la sentència reial de Jaén, Bernardí, segon fill de Bernat II i aleshores ja vescomte de Cabrera, sembla haver conservat els seus drets sobre les esmentades senyories castellanques a començaments de la dècada següent, però ben aviat el seu domini sobre la zona s'acabaria esvaïnt.⁶³²

Així doncs, es pot dir que entre 1344 i 1350 Bernat II de Cabrera atenia alhora els assumptes dels seus dominis catalans i castellans, i, en conseqüència, cal deixar molt clar que els seus afers el tingueren massa ocupat com per permetre-li allunyar-se del món. D'aquí sobretot que es faci necessari trobar explicacions alternatives al retir monàstic per tal de justificar les seves contínues estades a Sant Salvador de Breda. A més, Pere el Cerimoniós tendia a recórrer a la seva persona amb cada vegada més insistència. En part, el to resignat de l'esmentada carta que el monarca li adreçà el juliol de 1345 es pot relacionar segurament amb l'esclat de les desavinences amb el seu germà l'infant Jaume, comte d'Urgell, que no acceptava que es pogués declarar hereva a la Corona una filla del monarca havent-hi germans mascles.⁶³³

⁶³⁰ *IDEM*, "Bernat de Cabrera, Alfonso Fernández Coronel...", doc. 4, p. 363; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", p. 20.

⁶³¹ CABRERA MUÑOZ, Emilio, "Bernat de Cabrera, Alfonso Fernández Coronel...", doc. 5, pp. 363-366.

⁶³² El 5 de novembre de 1350, *el cavallero del regno de Castiella Alfonso Fernández de Jaén* prestà homenatge a Bernat II de Cabrera en absència del fill d'aquest, per *los castiellos de Chillon et d'Aznarón, situados en el regno de Castiella, los quales son del noble don Bernalt, por la gracia de Dios vizcomte de Cabrera, absent, fillo del noble don Bernalt de Cabrera, qui allí era present*; *IBIDEM*, doc. 6, pp. 366-367. Quatre anys més tard, Chillon i Aznahrón estaven en mans de Juan Alfonso de Alburquerque; *IDEM*, "La extinción de un linaje señorial...", pp. 176-177. Segons López de Ayala, *Puebla de Alcocer después la vendió don Bernal [de Cabrera] a Toledo*. D'haver estat així, Bernat II hauria venut a la ciutat de Toledo una part dels dominis que tenia a Castella, però no tots, cosa que podria explicar per què seguien controlant-se Chillon i Aznahrón pels volts de 1350. En qualsevol cas, es tracta d'una afirmació que necessita ser convenientment contrastada; vegeu PEDRO LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Pedro*, any 2, cap. 21 (p. 53).

⁶³³ La primera esposa de Pere IV, Maria de Navarra, no donava a llum més que filles, i el seu únic fill, que no sobrevisqué, li provocaria la mort l'any de 1347; TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, pp. 38-39.

2.5. El conseller reial i el comte d'Osona

Precisament Jaume es convertiria, juntament amb el seu germanastre l'infant Ferran, en abanderat de la causa de la Unió d'aristòcrates del regne d'Aragó. Seria en motiu de la crida a Corts a Saragossa d'agost de 1347, on es els unionistes aragonesos manifestarien obertament les seves intencions de monopolitzar el consell i els oficis reials,⁶³⁴ que el Cerimoniós reclamaria de nou els serveis de Bernat II, requerit ja uns mesos abans per combatre un Jaume III de Mallorca que tot just acabava de prendre Vilafranca de Conflent,⁶³⁵ treient-lo així *de Sant Salvador de Brea*. A la seva *Crònica*, Pere IV d'Aragó s'hi refereix després de relatar els fets de Saragossa, però en el mateix paràgraf el sobirà ja aclareix que Bernat II *venc ab nós en aquell viatge*.⁶³⁶ Malgrat el seu pèssim estat de conservació, una carta del Cerimoniós emesa a Girona a les darreries de juny de 1347 va adreçada *al noble e amat nostre en Bernat, veçcomte de Cabrera*. En ella Pere li feia saber que *per alcun[e]s rahons necessàries vullam ab vós haver perlament*.⁶³⁷ Uns dies abans havia signat el document que establí la nul·litat de qualsevol privilegi o concessió que els unionistes poguessin arrencar-li.⁶³⁸ Molt probablement aquesta carta correspongui a l'equivalent arxivístic de la crida a Bernat II relatada pel mateix monarca a la seva *Crònica*. El mes de juliol següent, a Agramunt

⁶³⁴ En efecte, l'oposició del comte d'Urgell al desig del Cerimoniós de proclamar la seva filla Constança hereva seva en el cas que morís sense fills mascles legítims, el convertí en líder de la Unió aristocràtica de 1347, que des dels regnes d'Aragó i de València intentà afeblir el poder reial i afavorir la candidatura a la successió d'un baró afí a la seva causa. Però l'alçament del 1347 no era res nou. La Unió estava ja en avançat estat de gestació quan començà la conquesta del regne de València, on quedà ben aviat clar que l'aristocràcia aragonesa no gaudiria en exclusiva del posterior repartiment de terres i rendes. Això, i la intervenció de Pere el Gran a Sicília el 1283, en contra de les advertències papals, facilitaren el sorgiment de la Unió. Ara bé, com ja ha indicat Esteban Sarasa, el seu sorgiment es degué principalment a problemes estructurals propis de la societat aragonesa que veié la fi de l'expansió del seu propi regne a les darreries del segle XII. A l'entorn d'aquest fenomen, vegeu especialment GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, *Las uniones aragonesas y las Cortes del reino (1283-1301)*, vol. 1. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1975, pp. 87-520; SARASA SÁNCHEZ, Esteban, *Sociedad y conflictos sociales en Aragón, siglos XIII-XV: estructuras de poder y conflictos de clase*. Siglo XXI, Madrid 1981, pp. 33-75; UTRILLA UTRILLA, Juan F., "La nobleza aragonesa y el Estado en el siglo XIII: composición, jerarquización y comportamientos políticos". Dins SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord.), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I (1213-1276)*. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 2009, pp. 204-211. Pel que fa a l'afer de 1347-1348, malgrat tractar-se fonamentalment d'una reconstrucció dels fets seguint fil per randa la *Crònica* del Cerimoniós, vegeu TESIS I MARCA, Rafael, *Les unions de nobles i el rei del Punyaleu*. Rafael Dalmau, Barcelona 1960.

⁶³⁵ A finals segurament d'abril de 1347; ACA, Cancelleria Reial, r.1127, f. 42v.

⁶³⁶ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 4,30 (p. 1099).

⁶³⁷ ACA, Cancelleria Reial, r.1127, f.106rv.

⁶³⁸ Concretament, el 9 de juny d'aquell 1347; TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, p. 41.

estant, acompanyaven ja Pere el Cerimoniós el que havia estat el seu sotsalmirall a Algesires, això és, Mateu Mercer, i *Bernardus de Capraria, vicecomiti Caprarie*, als quals el rei reconeixia de manera explícita consellers seus (*consilarii sui*).⁶³⁹

Fins aleshores Bernat II de Cabrera havia gaudit d'una certa confiança en l'entorn de Pere el Cerimoniós, i sens dubte se li havien arribat a assignar missions d'envergadura. Tanmateix, aquesta és, amb tota probabilitat, si no la primera, una de les primeres mencions a la seva persona amb el distintiu de *consiliarius regis*. Segurament el Cerimoniós ja li hauria avançat el seu desig d'incloure'l definitivament entre els seus consellers amb anterioritat, i això expliqui, per tant, la renúncia al domini sobre Montsoriu de maig de 1347 en favor de Ponç IV de Cabrera, amb l'ajut del qual, com ja s'ha vist, serviria el Cerimoniós en el decurs de les crisis següents. Retardada en el temps fins a cinc anys abans, és a dir, fins a les primeres mencions d'estades a Breda, aquesta renúncia s'ha volgut interpretar com una prova més del retir monàstic.⁶⁴⁰ Però el que realment succeeix a partir d'aquest moment és que tant la documentació d'arxiu com les cròniques produïdes a la mateixa Corona d'Aragó, deixen d'assignar a Bernat II de Cabrera el títol de vescomte. Des de primavera-estiu de 1347, el vescomte de Cabrera passaria a ser, oficialment, l'hereu al patrimoni del llinatge. Així seria amb Ponç IV i amb el seu germà Bernat III després d'ell. Mentrestant, Bernat II es dedicaria principalment (que no exclusivament) a la seva tasca de conseller reial.⁶⁴¹

La defunció de Ponç IV obligà, com s'ha explicat abans, a transferir els drets de successió al seu germà Bernardí, que malgrat la sentència de Jaén de 1346, en aquell

⁶³⁹ ACA, Cancelleria Reial, r.1127, f. 144r.

⁶⁴⁰ De manera similar al seu pare Bernat I, a Bernat II li ha estat tradicionalment atribuïda la renúncia en favor del seu fill Ponç IV.

⁶⁴¹ El Cerimoniós explica que, immediatament abans de celebrar-se Corts a Saragossa l'octubre de 1348, *hi havia haüt acord ab nostre Consell, en lo qual eren lo castellà d'Amposta, e lo noble en Llop de Luna, e mossèn Bernat de Cabrera, e misser Bernat d'Olzinelles, tresorer nostre, e molts d'altres*; PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 4, 49 (p. 1106). La situació és en aquest cas molt similar a la que té lloc durant el govern de Ponç IV de Cabrera, a qui convé recordar que el mateix Cerimoniós anomenava *En Poncet, vescomte de Cabrera, fill de mossèn Bernat de Cabrera*, per bé que el seu germà Bernat III era designat amb el títol que ostentaria més tard, figurant així a la Crònica reial amb el nom de *mossèn Bernardí de Cabrera, comte d'Osona, fill del dit mossèn Bernat de Cabrera*; *IBIDEM*, caps. 4, 13 i 5, 31 (pp. 1095 i 1120). Observi's que en ambdós casos Bernat II no ostenta el títol vescomtal. Moltes proves documentals són eloqüents en aquest mateix sentit. En el debitori que emeteren a Barcelona l'1 de setembre de 1355 en favor de Gilabert de Centelles, senyor de Nules, per un préstec de 48.000 sous amb els que pogueren rescatar els drets sobre el castell d'Anglès, Bernat II de Cabrera i el seu fill Bernat III es presentaren en tant que *nos, Bernardus de Capraria, et Bernardus, eius filius, Dei gratia vicecomes Caprarie*; ADM, Cabrera i Bas, r.3440, ll.13-ll.n.34, rt.982, fot. 559.

moment estava destinat a heretar els dominis castellans de la seva família.⁶⁴² Convertit per la historiografia en el vescomte Bernat III de Cabrera, Bernardí, que aleshores podria haver rondat els quinze anys, fou compromès amb Margarida de Foix, filla del vescomte Roger Bernat III de Castellbò, antic company d'armes de Bernat II a Algesires juntament amb el seu germà Gaston II de Foix, de qui la *Crónica de Alfonso XI* recorda que *Don Bernaldin, Visconde de Cabrera (...) era amigo*.⁶⁴³ En virtut del casament del seu segon fill, el 9 d'abril de 1350 Bernat II de Cabrera li transferiria els seus títols i el seu patrimoni, a excepció dels drets que la seva mare Timbor seguia tenint sobre els castells de la baronia de Montclús. Dinou dies més tard, probablement ja maridat, el vescomte Bernat III de Cabrera es personava al Palau de l'Aljafería de Saragossa per prestar homenatge a Pere el Cerimoniós.⁶⁴⁴

Hom pot dir que, fins pràcticament l'esclat de la Guerra dels Dos Peres, la confiança del Cerimoniós en la lleialtat i en les capacitats del seu conseller Bernat II de Cabrera seguia sent altíssima. Això es palesà en les responsabilitats que li assignà, relacionades tant amb la futura successió als reialmes de la Corona d'Aragó, com amb les diverses crisis polítiques i els enfrontaments bèl·lics que implicaven actors externs de la talla de Castella o de Gènova. En matèria de successió, Bernat II rebé el 21 de gener de 1351 l'encàrrec d'exercir de tutor del primer fill legítim del Cerimoniós, l'infant Joan, nascut del seu matrimoni amb Elionor de Sicília el 27 de desembre de l'any anterior,⁶⁴⁵ alhora que el mateix infant Joan era investit pel seu pare dels títols de duc de Girona i comte de Cervera.⁶⁴⁶

⁶⁴² El 7 d'abril de 1349, a València, Pere el Cerimoniós ordenava als seus oficials que respectessin el guiatge reial atorgat a *Rodrigo Álvaroç, escuder del noble e amat nostre en Bernardí de Cabrera, fill del noble e amat conseller nostre en Bernat de Cabrera per a que se'n vaia de present a les parts de Castella*; ACA, Cancelleria Reial, r.888, f. 178v. Per bé que es tracta de la única referència que es té de personal d'origen castellà al servei de l'encara jove Bernat de Cabrera, futur comte d'Osona, seria interessant veure fins a quin punt això podria estar indicant un procés de familiarització de Bernardí amb l'entorn en el que s'hauria de moure una vegada s'hagués instal·lat a Puebla de Alcocer i a les viles veïnes.

⁶⁴³ *Crónica de Don Alfonso el Onceno*, cap. 309 (p. 371).

⁶⁴⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.2726, ll.5-ll.n.16, rt.974, fot. 620 (28 d'abril de 1350).

⁶⁴⁵ TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, p. 139. A l'entorn d'aquest fet i de les seves conseqüències sobre l'entorn immediat de l'aleshores petit duc de Girona, vegeu BEAUCHAMP, Alexandra, "L'administration de l'hôtel d'un nourrisson, l'infant Jean d'Aragon (né le 27 décembre 1350)". *e-Spania* [En línia], 20 | de febrer de 2015. En línia des del 28 de febrer de 2015. URL: <http://e-spania.revues.org/24364>; DOI: 10.4000/e-spania.24364.

⁶⁴⁶ ACA, Cancelleria Reial, r.1801, ff. 5, 10, 11 i 14; i r.1538, f.26v; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 34, apèndixs, docs. 1-5, pp. 381-419; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 187. Sobre la creació d'aquests

Lo noble en Bernat de Cabrera, conseller del senyor rey, exerciria la tutoria sobre l'infant Joan durant els primers anys de vida d'aquest, com confirma la referència que el 17 de novembre de 1355 féu al Cerimoniós de *la carta de la educació a-mi comanada per vós, senyor, del dit senyor duch*, en el marc de les protestes dels prohoms de Girona per possibles alienacions de dominis reials en favor seu.⁶⁴⁷ Les disposicions testamentàries del Cerimoniós del mes de maig de 1354 (prèvies per tant a la marxa del rei al capdavant d'una nova expedició a Sardenya), recentment redescobertes per Alexandra Beauchamp,⁶⁴⁸ afegien al rol d'educador de Bernat II de Cabrera la responsabilitat de donar el seu parer sobre els afers de les parts de Catalunya, els territoris reintegrats de la Corona de Mallorca i els regnes de Còrsega i Sardenya, en el consell a tres que, conjuntament amb Lope de Luna, comte de Sogorb, i Pedro de Jérica, tenia per objectiu donar suport a la regència en el cas que el monarca perdés la vida en la campanya sarda.⁶⁴⁹

Pel que fa als assumptes políticomilitars que implicaven altres Estats, Bernat II es veié continuament exigit. Ara bé, el seu servei en aquest aspecte hauria de reportar a ell i al seu fill Bernat III poderoses i profitoses (bé que breus) retribucions. Només començar l'any 1350, el Cerimoniós decidí enviar una missió a Castella degut a les sospites que el seu homòleg Alfons XI conspirava contra ell atiat per la seva madrastra i el seu germanastre, l'infant Ferran. Considerant el seu interlocutor, la tradicional bona relació que tenia amb ell Bernat II des de feia molt de temps, i la considerable experiència que aquest darrer tenia en el marc polític castellà, l'elecció de l'emissari podia semblar fins i tot bastant òbvia. El cas és que si hi havia aleshores alguna conspiració en marxa, la visita que Bernat II féu en nom del Cerimoniós a Alfons XI de

títols, vegeu especialment SESMA MUÑOZ, J. Ángel, "El ducado/principado de Gerona y la monarquía aragonesa bajomedieval". *AREM*, n. 2 (1999), pp. 1507-1518.

⁶⁴⁷ ADM, Cabrera i Bas, r.4234, ll.23-ll.n.2, rt.992, fot. 272.

⁶⁴⁸ Contingudes en un testament amb data 20 de maig de 1354 i un codicil del dia 26 següent. Aquests documents es troben copiats juntament amb còpies dels testaments de l'infant Pere (de l'any 1358), l'infant Ferran, germanastre del Cerimoniós (1363) i el rei Frederic III de Sicília (1334 i 1377), suposadament per a ús de Jerónimo Zurita, i conservat actualment a la Real Academia de la Historia, segons BEAUCHAMP, Alexandra, "Régence et continuité de l'oeuvre royale", pp. 201-206.

⁶⁴⁹ Aquesta regència estaria encapçalada per la reina Elionor, que rellevaria Bernat II com a tutora del duc de Girona fins que aquell assolís els catorze anys, i per l'infant Pere, comte de les Muntanyes de Prades, que governaria nominalment la Corona d'Aragó sota la supervisió de la reina i recolzant-se en el consell de Cabrera, Luna i Xèrica. Per a Beauchamp, es tracta d'un "project dans le cadre d'un gouvernement par conseil" que pretenia garantir "le principe d'indivisibilité des royaumes" de la Corona d'Aragó; *IBIDEM*, pp. 206 i 211.

Castella va permetre anul·lar-la.⁶⁵⁰ Però el conqueridor d'Algesires morí el març de 1350, i el fruit del seu enllaç amb Maria de Portugal, el rei Pere I el Cruel (altrament dit el Justicier), començà a parar atenció a les reclamacions de l'infant Ferran.

La perillosa possibilitat d'una guerra amb Castella tornava a presentar-se. De nou es confià en Bernat II de Cabrera per assegurar la concòrdia peninsular, que quedà ratificada amb el pacte d'Ágreda-Tarassona, signat l'octubre de 1352 amb Juan Alfonso de Alburquerque, aleshores encara tutor de Pere I de Castella.⁶⁵¹ Aparentment, els acords d'Ágreda-Tarassona convenien els dos reis Peres, l'aragonès i el castellà, donat que ambdós havien d'acarar simultàniament greus problemes d'ordre intern, a saber: els problemes a Sardenya, que acabarien en la rebel·lió del *judike* Mariano IV d'Arborea, el primer,⁶⁵² i la creixent oposició aristocràtica a la seva autoritat, el segon.⁶⁵³ Però més

⁶⁵⁰ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 4, 65 (p. 1110). Aquesta missió degué tenir lloc entre els mesos de gener i març de 1350, ja que el rei castellà moriria de malaltia al setge de Gibraltar el 26 de març d'aquell mateix any; MASIÀ DE ROS, Àngels, *Relación castellano-aragonesa desde Jaime II a Pedro el Ceremonioso*, vol. 1. CSIC, Barcelona 1994, p. 239. A l'entorn de la mort d'Alfons XI de Castella, vegeu especialment DÍAZ MARTÍN, Luis V., *Pedro I el Cruel (1350-1369)*. Trea, Gijón 2007, pp. 39-41.

⁶⁵¹ ACA, Reial Cancelleria, r.68, f. 19; FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Causes i antecedents de la Guerra dels Dos Peres". *BSCC*, n. 63:4 (1987), pp. 452-460; MASIÀ DE ROS, Àngels, *Relación castellano-aragonesa...*, vol. 2, doc. 198/6, pp. 372-383.

⁶⁵² Sobre la rebel·lió del *judike* d'Arborea, els antecessors dels quals s'havien erigit en baluard dels interessos de la Corona d'Aragó des de la primera expedició de 1323, vegeu sense ànim d'exhaustivitat: MELONI, Giuseppe, *Genova e Aragona all'epoca di Pietro il Cerimonioso*, vol. 1. CEDAM, Padova 1971, pp. 181-213; CASULA, Cesare, *La Sardenya catalano-aragonesa: perfil històric*. Rafael Dalmau, Barcelona 1985; i ORSI LÁZARO, Mario, "Palabras de paz, planes de guerra", pp. 93-115.

⁶⁵³ La preferència de molts historiadors per atribuir a Pere I de Castella el sobrenom del Cruel per sobre de l'alternatiu del Justicier no és casual. En el fons, respon a la imatge que en va construir el canceller castellà López de Ayala; vegeu sobretot VALDALISO CASANOVA, Covadonga, *Historiografía y legitimación dinástica. Análisis de la Crónica de Pedro I de Castilla*. Universidad de Valladolid, Valladolid 2010, pp. 147-192; i *IDEM*, "La obra cronística de Pedro López de Ayala y la sucesión monárquica en la Corona de Castilla". *EM*, n. 12 (2011), pp. 193-211. A més del cas d'Alfonso Fernández Coronel i dels seus aliats, Pere I de Castella sembla que s'anà distanciant amb el seu antic privat Juan Alfonso de Alburquerque. Entre d'altres coses, Juan Alfonso havia estat el màxim responsable d'un matrimoni reial amb Blanca de Navarra condemnat d'entrada per la negativa de Pere a abandonar la seva amant María de Padilla; de la pau amb Aragó en un moment en què el Cruel havia decidit donar protecció als germanastres del Cerimoniós; i dels intents de suavitzar les relacions amb el comte Enrique de Trastámara, al seu torn germanastre del Cruel. Alburquerque moriria més tard en estranyes circumstàncies, presumptament enverinat per ordre del rei de Castella, i això desencadenaria la ira de bona part de l'alta aristocràcia castellana, que s'alçà contra el seu sobirà. Pere el Cruel emprendria aleshores una autèntica purga que continuaria encara l'any 1359. Aquests afers han estat llargament tractats per la historiografia castellana. Hom en pot trobar una esplèndida síntesi a les pàgines ja clàssiques de SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis, "Pedro I y la rebelión de la nobleza". Dins MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (dir.), *Historia de España*, vol. 14. Espasa-Calpe, Madrid 1966, pp. 7-38. Una recent actualització es troba actualment disponible a ESTEPA DÍEZ, Carlos, "Rebelión y rey legítimo en las luchas entre Pedro I y Enrique II". *ACLCHM*, vol.

tard es faria evident que la guerra amb Castella era només qüestió de temps, i que, a més, la manera en què es varen conduir els assumptes sards en facilitava l'esclat.

Si hom vol jugar amb l'avantatge de l'anàlisi retrospectiu, aleshores sens dubte pot dir que la decisió de com acarar la rebel·lió de Mariano d'Arborea constituí un seriós error de càlcul estratègic, ja que Pere el Cruel aprofitaria la seva amistat amb els genovesos per obtenir un pretext amb la qual encendre la guerra amb Aragó.⁶⁵⁴ Tanmateix, també és cert que els objectius del poderós *judike* d'Arborea només podien conduir a l'enfrontament contra el Cerimoniós, com es veurà tot seguit. A més, des del punt de vista tàctic era indubtable que l'amenaça més immediata la constituïa Gènova, que responia al constant perjudici que el domini aragonès a Sardenya causava al seu comerç sostenint les activitats dels rebels insulars.

Sembla que l'aposta explícita per declarar la guerra a Gènova i establir alhora una aliança duradora amb la seva tradicional adversària, la república de Venècia, hauria partit precisament de Bernat II de Cabrera. Segons el Cerimoniós, aquell opinava que els genovesos *molt nos eren ofeses e ens havien trencada pau*.⁶⁵⁵ El pes de Bernat II a l'interior del consell reial li hauria permès d'imposar el seu parer a la resta de consellers, tot i que hi hagi prou evidències per afirmar que el Cerimoniós hi estava més que predisposat.⁶⁵⁶ Bernat II intentaria primer assegurar-se la cooperació de Mariano d'Arborea, però aquest darrer, el vassallatge del qual era clau per sostenir la posició aragonesa a Sardenya, feia temps que estava enemistat amb el governador reial a l'illa, Rimbau de Corbera. No només intentava controlar territoris que el podien convertir en

16, n. 1 (2004), pp. 43-49. Sobre la relació del Cruel amb Alburquerque, vegeu especialment VALDALISO CASANOVA, Covadonga, "Privanza y privados en el reino de Pedro I de Castilla". *HID*, n. 34 (2007), pp. 301-304. Per últim, a l'entorn de com es percebia la situació castellana a la Corona d'Aragó i quina fou la resposta del Cerimoniós a les peticions d'ajuda del Cruel en el seu període més crític de 1356, vegeu FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Causas i antecedents...", pp. 460-467.

⁶⁵⁴ Es tracta de la captura de dues naus genoveses a Sanlúcar de Barrameda per part de l'almirall català Francesc de Perellós, que ja havia combatut els genovesos a les més recents campanyes sardes, i que es dirigia a patrullar el Canal de la Mànega en ajut del rei de França. L'incident es produí el 1356, i el mes de setembre la Guerra dels Dos Peres ja era una realitat; *IDEM*, "Noves dades per a la biografia de Ramon de Perellós, autor del Viatge al Purgatori de Sant Patrici". Dins *Miscel·lània en honor del doctor Casimir Martí*. Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona 1994, pp. 216-217.

⁶⁵⁵ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 4, 67 (p. 1111). Sembla que l'aliança amb Venècia es pactà a començaments de l'any 1351. En aquesta també estaria implicat el *basileus* bizantí Joan VI. A l'entorn d'aquest afer, vegeu especialment CABEZUELO PLIEGO, J. Vicente, "Diplomacia y guerra en el Mediterráneo medieval. La liga véneto-aragonesa contra Génova de 1351". *AEM*, n. 36:1 (2006), pp. 253-294.

⁶⁵⁶ Avançada la dècada de 1340, el Cerimoniós ja es mostrava interessat en establir aliances amb potències com ara Milà o la mateixa Venècia en contra de Gènova; *IBIDEM*, pp. 257-261.

el senyor sard amb més poder, sinó que no impedia precisament el comerç amb Gènova. El desig del Cerimoniós d'evitar que Mariano acumulés més força, i l'amenaça que això suposava per a les pretensions del *judike*, comportarien la rebel·lió d'aquest darrer amb el suport genovès.⁶⁵⁷ En conseqüència, l'esforç bèl·lic de la Corona d'Aragó s'orientà gairebé exclusivament a combatre els rebels sards encapçalats pel *judike* d'Arborea i els seus aliats ligurs, fet que reportà a Bernat II importants victòries militars: una primera a la vora de l'Alguer l'estiu de 1353, que acabà amb el desembarcament i la conquesta de la ciutat; una segona a la batalla de Quartu a començaments de l'any següent, en la que l'exèrcit enemic fou massacràt;⁶⁵⁸ i encara una tercera en acabar el setge de l'Alguer, supervisat personalment per Pere el Cerimoniós.⁶⁵⁹

Com s'ha dit, aquestes expedicions a Sardenya comportarien importants retribucions per a Bernat II i la seva família, a més d'atorgar-li el grau d'autoritat en els afers de guerra naval, reflectit en la redacció, a la tornada de la victòria a l'Alguer, d'unes *Ordinacions sobre lo fet de la mar* que foren signades pel Cerimoniós el 5 de gener de 1354.⁶⁶⁰ Així doncs, la participació del noble *En Bernat de Cabrera* en l'armada de 1353 en qualitat de capità general (condició que, cal recordar, havia estat imposada pels representants dels braços reunits a les Corts de Vilafranca), li reportà, *per los treballs que havia soferts per nós per los afers de la dita guerra e entenia a sostenir*, la donació reial el febrer d'aquell 1353 de *lo vescomdat de Bas a si e als seus en per tots*

⁶⁵⁷ ORSI LÁZARO, Mario, "Palabras de paz, planes de guerra", pp. 96-113.

⁶⁵⁸ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 5, 1 i 5, 28 (pp. 1111 i 1119). López de Ayala refereix de l'expedició que arribà a l'Alguer l'estiu de 1353 que *eran los venecianos e catalanes setenta galeas, e era almirante de los catalanes don Bernal, vizconde de Cabrera*; PEDRO LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Pedro*, any 3, cap. 8 (p. 62). Vegeu també MELONI, Giuseppe, *op. cit.*, vol. 1, pp. 164-171; i HERNÁNDEZ CARDONA, F. Xavier, *op. cit.*, vol. 2, p. 149.

⁶⁵⁹ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 5, 31-42 (pp. 1119-1123); i HERNÁNDEZ CARDONA, F. Xavier, *op. cit.*, vol. 2, p. 150. Per a un estudi rigorós i detallat dels problemes als que s'enfrontaren les expedicions a Sardenya del bienni 1353-1354, vegeu especialment BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "La nobleza catalana y la guerra de Cerdeña"; ORSI LÁZARO, Mario, "Les dotacions dels vaixells de l'armada de 1354: motivacions, context social i costos humans". *Drassana*, n. 15 (2007), pp. 54-73; i *IDEM*, "Estrategia, operaciones y logística en un conflicto mediterráneo. La revuelta del juez de Arborea y la "armada e viatge" de Pedro el Ceremonioso a Cerdeña (1353-1354)". *AEM*, n. 38:2 (2008), pp. 921-968.

⁶⁶⁰ El text es troba editat a: CAPMANY, Antoni de, *Ordenanzas de las armadas navales de la Corona de Aragón aprobadas por el Rey D. Pedro IV. Año de MCCCCLIV*. Imprenta Real, Madrid 1787, pp 77-96. Per situar-lo en el context de les ordinacions marítimes en època del Cerimoniós, vegeu especialment PALOU I MIQUEL, Hug, "La regulació de la navegació comercial per mar en temps de guerra. L'ordinació de Pere III de 1356". *AEM*, n. 29 (1999), pp. 775-801.

temps,⁶⁶¹ donació que el Cerimoniós li prometé poc després que obligaria a confirmar al duc de Girona.⁶⁶² Així mateix, el fet que el vescomte Bernat III, prou jove encara per a que el rei el seguís anomenant *mossèn Bernardí de Cabrera*,⁶⁶³ hagués servit juntament amb el seu progenitor en l'expedició sarda de 1354,⁶⁶⁴ redundaria de nou en benefici de la família dels vescomtes de Cabrera quan el 24 d'abril de 1355, a Càller estant, Pere IV afirmés a Bernat de Cabrera *et dicto nobili filio vestro vicecomiti* que els crearia el comtat d'Osona.⁶⁶⁵ Aquesta promesa es compliria el gener de 1356, poc després d'haver segellat Bernat II un tractat amb França que havia de permetre posar un estol a disposició d'aquella per a la seva guerra contra Anglaterra.⁶⁶⁶

Aparentment, Bernat II de Cabrera i el seu fill Bernat III de Cabrera, *Dei gratia vicecomes Capprarie et comes Ausonie*, es trobaven aleshores entre els aristòcrates més reputats i poderosos de tota la Corona d'Aragó, sent Bernat II amb diferència el *consiliarius regis* més influent. Sens dubte, això encara hauria pogut ser així en el decurs del primer any de la guerra amb Castella. Aquesta s'inicià quan el setembre de 1356 Pere el Cruel llançà una potent incursió contra la frontera del regne de València. Malgrat no permetin precisar en quin moment s'hi desplaçà, les lletres reials situen Bernat III de Cabrera entre els comandants que combatien a València a les ordres de l'infant Pere com a mínim des del febrer de 1357.⁶⁶⁷ Tres mesos després, el pare del

⁶⁶¹ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 5, 15 (p. 1115). Aquesta donació, que inclouria també la vall d'Osor, tindria lloc el dia 8 de febrer de 1353.

⁶⁶² ADM, Cabrera i Bas, r.2883, ll.6-ll.n.61, rt.976, fot. 198 (27 de maig de 1353).

⁶⁶³ Com feia el rei; PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 5, 31 (p. 1120).

⁶⁶⁴ *IBIDEM*.

⁶⁶⁵ ADM, Cabrera i Bas, r.4236, ll.23-ll.n.4, rt.992, fot. 278.

⁶⁶⁶ BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 33, pp. 247-248 i 250; i FERRER I MALLOL, Maria T., "Noves dades per a la biografia de Ramon de Perellós", p. 217.

⁶⁶⁷ En una carta enviada des de Perpinyà als jurats de València el 22 d'agost de 1356, el Cerimoniós assegurava que *de present tremetem aquí lo comte d'Osona e d'altres nobles e cavallers e órdenes, ab certs hòmens a cavall*; ACA, Cancelleria Reial, r.1068, ff.192r-193v; RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed.), *Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó. Textos en llengua catalana (1291-1420)*, vol. 2. Universitat de València, València 2013, doc. 508, p. 568. Posteriorment, segons es desprèn d'una altra missiva seva enviada el 24 de febrer de 1357, el Cerimoniós demanava al seu oncle l'infant Pere que enviés a la frontera aragonesa els contingents liderats per *don Pedro de Xèrica, lo comte d'Osona, lo prior de Catalunya, lo vezcomte de Cardona (...)* e encare el comte de Dénia, tret, en aquest darrer cas que el mateix infant no ho creiés convenient; ACA, Cancelleria Reial, r.1149, f. 77rv; GUBERN, Ramon (ed.), *Epistolari de Pere III el Cerimoniós*, vol. 1. Barcino, Barcelona 1955, doc. 20, p. 149; FERRER I MALLOL, M. Teresa, "La frontera meridional valenciana durante la guerra con Castilla de 1356-1369". Dins *IDEM, Entre la paz y la guerra. La Corona catalano-aragonesa y Castilla en la Baja Edad Media*. CSIC, Barcelona 2005, p. 367 (original publicat en català el 1989).

comte d'Osona jugaria un paper clau en la firma de la treva de Tudela impulsada pel delegat papal Guillaume de la Jugée.⁶⁶⁸ A partir d'aleshores, la relació que pare i fill mantenien amb el Cerimoniós dóna la impressió d'anar-se enrarint.

La causa més probable segurament calgui cercar-la en *la guerra dels barons de Catalunya*, de la que Pere el Cerimoniós reconegué l'existència en una carta escrita a Cervera l'1 d'abril de 1358,⁶⁶⁹ però que ometé en la seva *Crònica*. Aquest conflicte, que podria estar perfectament a l'alçada dels grans desafiaments aristocràtics als quals s'hagueren d'enfrontar Jaume I i el seu fill Pere el Gran, amb el clar perjudici que això hauria pogut suposar per a l'esforç bèl·lic de la Corona d'Aragó en plena Guerra dels Dos Peres, declama encara un estudi que n'esclareixi les causes, el desenvolupament i les conseqüències. No se sap, per exemple, si el fet que la dignitat de tutor del duc de Girona fos transferida de Bernat II de Cabrera a l'infant Ramon Berenguer, oncle del Cerimoniós i comte d'Empúries des de 1341,⁶⁷⁰ com ja era evident el febrer de 1356,⁶⁷¹ fou un dels motius de l'esclat de la guerra entre els aristòcrates catalans, ni tan sols si en constituí un dels pretextos. Allò que sí està clar, per contra, és que aquesta polaritzà bona part de l'aristocràcia catalana de diversos rangs en dos bàndols ben definits que giraven a l'entorn de les figures de Bernat II i Bernat III de Cabrera, per un costat, i de l'infant Ramon Berenguer, per l'altre.⁶⁷²

⁶⁶⁸ El maig de 1357; PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, caps. 6, 13 i 6, 16 (pp. 1132-1133); TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, pp. 66-67; i FERRER I MALLOL, M. Teresa, "La frontera meridional valenciana...", pp. 369-370.

⁶⁶⁹ ACA, Cancelleria Reial, r.1158, ff. 34rv.

⁶⁷⁰ Any en en el que permutà el seu títol comtal de Prades amb el seu germà l'infant Pere, que ostentava el d'Empúries; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 163-169.

⁶⁷¹ El 23 de febrer de 1356, l'*inclitus dominus infans Raimundus Berengarii, comes Impuriarum*, es presentava a si mateix com a *curator per serenissimum dominum nostrum regem (...) incliti ac magnifici domini infantis Iohannis, dicti domini regis primogeniti ducisque Gerunde*; ADM, Cabrera i Bas, r.4249, ll.23-ll.n.8, rt.992, fot. 325. La tutoria li havia estat encomanada pel seu nebot Pere el Cerimoniós a Barcelona el dia 8 d'aquell mateix mes; ACA, Cancelleria Reial, r.1542, f. 78; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 34, doc. 7, pp. 430-435.

⁶⁷² PONS I GURI, Josep M., "Un fogatjament desconegut de l'any 1358", p. 342. Maria Teresa Ferrer apuntà la possibilitat que moltes famílies de ciutadans honrats de Barcelona s'haguessin vist arrossegades en enfrontaments relacionats "amb el conflicte entre els dos bàndols de l'alta noblesa, aglutinada al voltant de l'infant Ramon Berenguer, oncle del rei i comte d'Empúries, o dels Cabrera durant l'any 1357"; vegeu FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Una família de navegants: els Marquet". Dins BATLLE I GALLART, Carme *et alii*, *El "Llibre del Consell" de la ciutat de Barcelona, s. XIV: les eleccions municipals*. CSIC, Barcelona 2007, pp. 194-195. Una aproximació en aquest conflicte ha estat exposada recentment a MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Royal councilors at war. The struggle between Bernat II de Cabrera and Infant Ramon Berenguer d'Empúries during the War of the Two Peters". Comunicació presentada en el marc de la Kings & Queens Conference 3: Entourage. Winchester, 11-13 de juliol de 2014.

De fet, la guerra baronial estigué a punt d'implicar fins i tot el duc de Girona, que pretenia prendre partit per Bernat II, però aquest mateix li ho desaconsellà, i, Joan, per respecte al seu antic tutor, optà per exigir dels seus oficials *que dels nostres lochs no hi venga dampnatge*.⁶⁷³ En canvi, entre els que efectivament militaren en el bàndol dels vescomtes de Cabrera es pot comptar el vescomte Felip Dalmau I de Rocabertí, que segons clamava l'infant Ramon Berenguer el març de 1358 aprofitava la recent treva reial per fortificar les seves senyories.⁶⁷⁴ En efecte, el Cerimoniós havia concedit *treva i guiatge als qui a Barcelona van per valença de Ramon Berenguer, oncle nostre molt car, o bé al amat conseller nostre en Bernat de Cabrera e de son fill lo comte d'Osona*,⁶⁷⁵ però ni el mateix comte d'Empúries hi deuria veure massa garanties, doncs quan el seu nebot li demanà ajuda contra Castella no en rebé cap resposta.⁶⁷⁶

Entre els que donaven suport a l'infant Ramon Berenguer cal situar el seu altre nebot Pere II d'Urgell, fill de l'infant Jaume, i el vescomte (aviat comte) Hug II de Cardona, gendre del comte d'Empúries pel seu primer casament amb la filla d'aquell, Blanca d'Aragó, cunyat també de Pere II d'Urgell per les seves terceres noces amb la seva germana Isabel, i, a més, sogre del d'Urgell en cedir-li la mà de la seva filla Beatriu.⁶⁷⁷ Tots tres, l'infant Ramon Berenguer, el comte d'Urgell i el vescomte de Cardona, estaven encara en alerta el setembre de 1358, després que Enrique de Trastámara els hagués desafiat en qualitat de valedor del comte d'Osona (*ut valitor nobilis comitis Ausonie*). El dia 13 d'aquell mateix mes, a Agramunt, el comte d'Empúries atorgava procura en favor dels seus consellers Gilabert de Cruïlles i Guillem de Vilagut, així com del donzell de la seva casa Asbert de Castellvell, per defensar-se públicament a la cort reial, i, en cas necessari, signar batalla amb el Trastámara o amb el comte d'Osona. L'infant Ramon Berenguer acabava de saber, de fet, que Bernat III de Cabrera havia pronunciat un discurs davant del Cerimoniós en els següents to i forma: *Senyor, io he entès que açí davant vós són estades dites alsunes paraules tocans desonor del comte de Trestámara, per què con ell sia mon valedor, io senyor dich que*

⁶⁷³ Segons una carta seva emesa a Terol el 20 d'octubre de 1357; ACA, Cancelleria Reial, r.1801, f. 136; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 34, doc. 10, pp. 465-466.

⁶⁷⁴ ADM, Empúries, r.349, rt.230, fot. 269 (18 de març de 1358).

⁶⁷⁵ ACA, Cancelleria Reial, r.1158, ff. 15r (9 de març de 1358) i 34rv (1 d'abril de 1358).

⁶⁷⁶ ACA, Cancelleria Reial, r.1158, ff. 153v-154r (7 de juliol de 1358); GUBERN, Ramon (ed.), *op. cit.*, vol. 1, doc. 23, pp. 162-163.

⁶⁷⁷ Tot això sense oblidar el fet que havia estat cunyat de Ponç IV de Cabrera pel matrimoni d'aquest amb la seva germana Beatriu; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 176, 178 i 208-209.

*no són veres, e açò són aparellat de tenir en peus a tot hom, e són aparellat de fermar per açò, e si fill de rey hia, io li hauré fill de rey, e a comte, comte, e a veçcomte, veçcomte.*⁶⁷⁸ En conseqüència, ell i els seus aliats es prepararen per entrar de ple en el terreny dels desafiaments personals.

És una autèntica incògnita per quina raó exactament Enrique de Trastámara, que havia estat acollit per Pere el Cerimoniós després d'haver passat a França a través de les senyories biscaïnes del seu germà Tello, escapant així del seu germanastre Pere el Cruel,⁶⁷⁹ intervingué en defensa de Bernat III de Cabrera de manera tan agressiva, tret de la possibilitat, per ara no contrastada, que no mantingués una relació personal massa cordial amb l'infant Ramon Berenguer. En tot cas, el comte Enrique es trobava a la frontera d'Aragó els mesos d'estiu de 1358, moment en el qual el Cerimoniós creia comptar amb el suport de Bernat III.⁶⁸⁰ Per alguna raó, aquest darrer es demorà fins el punt fins el punt de no haver-se posat en marxa a començaments de la tardor.

El comportament del vescomte Bernat III de Cabrera, comte d'Osona, en l'anomenada *guerra dels barons de Catalunya* degué exasperar molt el Cerimoniós, però la nova incursió de tropes castellanques sobre la frontera murciana a mitjan agost l'hauria obligat a prioritzar.⁶⁸¹ En vista que el mateix Bernat III li havia manifestat la

⁶⁷⁸ Pere II d'Urgell i Hug II de Cardona li acabaven de relatar que el comte d'Osona, *existens personaliter tunc coram dicto domino rege, et ipsi verba sua dirigendo, dixit talia verba vel similia in effectu*; ADM, Empúries, r.277, rt.229, fot. 548. Potser Bernat II de Cabrera tenia coneixement ja de l'empitjorament progressiu de les relacions entre el seu fill i l'infant Ramon Berenguer, i necessitava meditar bé la resposta a la petició de consell que el Cerimoniós li féu el 7 de juliol de 1358, a Perpinyà estant, sorprès per la negativa de Ramon Berenguer a donar-li suport per seguir sostenint la guerra amb Castella sense necessitat de recórrer a les Corts. El monarca li retreia que *no·ns hi havets respost*; ACA, Cancelleria Reial, r.1159, f. 153v; GUBERN, Ramon (ed.), *op. cit.*, vol. 1, doc. 23, pp. 162-163.

⁶⁷⁹ Sobre les raons de la seva fugida, vegeu especialment SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis, "Pedro I y la rebelión de la nobleza", pp. 30-38; DÍAZ MARTÍN, Luis V., "El prelude de la guerra civil: la traición nobiliaria en Castilla". Dins RUCQUOI, Adeline (dir.), *Genèse médiévale de l'Espagne moderne. Du refus a la revolte: les resistances (1250-1516)*. Publications de la faculté des lettres, arts et sciences humaines de Nice, Niça 1991, pp. 115-130; i DÍAZ MARTÍN, Luis V., *Pedro I el Cruel*, pp. 91-136.

⁶⁸⁰ *La companya de Trastámara és en la frontera d'Aragó* el mes de juny, i ho seguiria estant a l'agost, quan a banda de l'infant Alfons, comte de Dènia, Pere el Cerimoniós feia entrar en els seus plans de reforços el comte d'Osona; ACA, Cancelleria Reial, r.1159, ff. 123v-124r (21 de juny de 1358), f. 129r (22 de juny de 1358) i ff. 183v-184r (3 d'agost de 1358).

⁶⁸¹ Pere el Cruel havia tornat a atacar pels volts de la festivitat de Santa Maria d'agost; ACA, Cancelleria Reial, r.1159, f. 193r (20 d'agost de 1358). Es tractava d'un estol castellà que s'havia dirigit vers Guardamar; TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, p. 67; i HERNÁNDEZ CARDONA, F. Xavier, *op. cit.*, vol. 2, p. 153.

seva voluntat d'anar ab nós a-la frontera en servey nostre,⁶⁸² el rei li ordenà que s'afanyés a convocar les seves companyies (*companyes*) el més aviat possible. Li garantia que, malgrat tot, *no havem esguard a les maneres que en-aquests dies passats havets tengudes*.⁶⁸³ Probablement el Cerimoniós optaria aleshores per temptar la lleialtat de Bernat III de Cabrera integrant el dia 16 d'octubre d'aquell any de 1358 dins del comtat d'Osona la vila de Sant Celoni, el terme del castell de Montnegre i la *domus* de Vilardell.⁶⁸⁴ Sis dies més tard, Bernat III encara no s'havia presentat a Barcelona. El rei li exigí que ho fes com a molt tard el 15 de novembre següent.⁶⁸⁵ El comte d'Osona no deuria demorar-se gaire temps més, ja que l'1 de desembre el Cerimoniós s'adreçava en ell i en el comte de Dènia des de Cariñena per ordenar-los que fessin *camí devers regne de València*.⁶⁸⁶

2.6. La lenta caiguda en desgràcia

Tal volta els esdeveniments de la Guerra dels Dos Peres varen obligar Pere el Cerimoniós a mostrar-se conciliador, i a fer la vista grossa sobre els afers baronials del bienni de 1357-1358 a canvi de suport militar. Si el comte de Trastámara s'hi va involucrar, no fa l'efecte que això tingués massa repercussions en el tracte que li seguiria dispensant el rei d'Aragó. Per contra, la situació de Bernat II i de Bernat III de Cabrera sembla haver estat diferent. D'alguna manera, el monarca devia seguir pensant que el seu vell *consiliarius* encara li podia ser útil en aquell complicat context. Això permetria explicar per què el bisbe de Girona apel·là a Bernat II per a que no es cridés a l'host els homes i dones de la seva jurisdicció;⁶⁸⁷ per què se l'inclogué en la delegació de pau de Tudela el 1357;⁶⁸⁸ i per quina raó se li continuà confiant una armada, curiosament al costat del seu fins aleshores adversari Hug II de Cardona, *així com a*

⁶⁸² El comte d'Osona li havia comunicat les seves intencions mitjançant en Guillem de Muntcorb, cavaller. El rei deixà clar immediatament *que-ns pleya*; ACA, Cancelleria Reial, r.1159, f. 211r (15 d'octubre de 1358).

⁶⁸³ ACA, Cancelleria Reial, r.1159, f. 213r (9 d'octubre de 1358).

⁶⁸⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.4196, ll.22-ll.n.22, rt.991, fots. 456-457.

⁶⁸⁵ *E pus vós dia no assignats, convé que nós lo-us assignem*; ACA, Cancelleria Reial, r.1159, f. 216r (22 d'octubre de 1358).

⁶⁸⁶ ACA, Cancelleria Reial, r.1161, f. 3v.

⁶⁸⁷ ADG, Lletres, U-30, ff. 27rv i 91r-92r (8 i 24 d'octubre de 1356).

⁶⁸⁸ ACA, Cancelleria reial, r.68, ff. 88-97v; MASIÀ DE ROS, Àngels, *Relación castellano-aragonesa...*, vol. 2, doc. 209/64 pp. 414-417.

capità nostre, amb la missió de perseguir l'estol castellà que l'estiu de 1359 havia atacat Barcelona, primer, i les Balears, després, en direcció a les costes d'Almeria.⁶⁸⁹

Tanmateix, tot indica que la complicitat que hi havia abans entre Bernat II i el Cerimoniós estava començant a patir una greu erosió, i que la veu del primer sonaria progressivament menys forta en el si d'un consell reial que el mateix monarca reconegué dividit en front de la perspectiva d'una guerra amb Castella. Entre els qui aleshores integraven el *consilium regis* és difícil que Bernat II trobés altres suports més enllà del del seu sogre Pere de Fenollet i del seu vell company d'armes Mateu Mercer, sotsalmirall de la flota aragonesa al setge d'Algesires.⁶⁹⁰ Quant a un comte d'Osona que devia tenir poc més de vint-i-tres anys, el seu cas deuria semblar menys dramàtic. Probablement la seva joventut i els seus aparents desitjos de batre's amb les hosts de Pere el Cruel l'haurien presentat com a recuperable per a la causa del Cerimoniós. En cas que la seva rehabilitació es demostrés impossible, el rei d'Aragó podria acontentar-se pensant que ja li arribaria la ocasió de venjar-se.

De manera que Bernat III de Cabrera reuní les seves tropes i es posà al servei del Cerimoniós en la guerra contra Castella, primer en la frontera del regne de València, al costat del comte Alfons de Dénia, i, més tard, en la del regne d'Aragó, on ben aviat es reuniria amb Enrique de Trastámara. Aquest darrer havia liderat una destructiva cavalcada Castella endins que l'havia dut a la victòria sobre les tropes del camarlenc reial Juan Fernández de Henestrosa a Araviana, el setembre de 1359.⁶⁹¹ Amb un precedent tan favorable, el Cerimoniós acordà l'inici a l'any següent d'una altra cavalcada liderada pel comte de Trastámara, i en la qual estarien inclosos Tello i

⁶⁸⁹ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 6, 26 (p. 1136); PEDRO LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Pedro*, any 10, caps. 15-16 (pp. 223-226); HERNÁNDEZ CARDONA, F. Xavier, *op. cit.*, vol. 2, pp. 153-155.

⁶⁹⁰ I responsable, juntament amb el cambrer reial Lope de Gurrea, de desplaçar-se a Sicília a tractar el matrimoni del Cerimoniós amb la reina Elionor; PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 4, 64 (p. 1110). Tanmateix, el fet de tractar-se de dos veterans d'Algesires no tenia per què aproximar necessàriament les persones de Bernat II de Cabrera i Mateu Mercer. L'almirall Francesc de Perellós, que havia combatut a Sardenya contra els genovesos i viatjat a les costes del Canal de la Mànega en compliment del tractat franco-aragonès de 1356, mostraria més tard una certa animadversió envers Bernat II; FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Noves dades per a la biografia de Ramon de Perellós", pp. 217-218. Entre els altres *consiliarii regis* que debatrien aquest afer hi hauria el cavaller rossellonès Bernat de So, que lideraria les hosts reials destinades a combatre la rebel·lió del vescomtat de Cabrera ben bé una dècada més tard, i el batlle general de Catalunya Pere Sacosta, que administraria en nom de la Corona els dominis sotstrets als vescomtes de Cabrera entre 1364 i 1372. Sobre la composició del consell reial la vetlla de la Guerra dels Dos Peres cal remetre's al mateix passatge de la crònica reial. Vegeu PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 6, 4 (p. 1126).

⁶⁹¹ HERNÁNDEZ CARDONA, F. Xavier, *op. cit.*, vol. 2, p. 155.

Sancho, germans d'aquest, i Bernat III de Cabrera. López de Ayala explica com entrada la primavera de 1360 *el conde don Enrique, e don Tello, e el conde de Osona, e los otros caballeros que con ellos venían, eran ya entrados en Castilla*. Les forces aragoneses s'endinsaren fins a terres riojanes, però Pere el Cruel els sortí a l'encontre, i, previ intent de defecció per part de Tello, les esclafà el divendres 24 d'abril de 1360 a la primera batalla de Nájera.⁶⁹² Les restes de l'expedició, inclòs el comte d'Osona, es veieren forçades a retirar-se a través de Navarra per, finalment, cercar refugi a la vila aragonesa de Tauste.⁶⁹³ La guerra no s'aturava, i Bernat III seguiria prestant servei a la frontera aragonesa la primavera següent⁶⁹⁴ fins a la signatura de la treva de Deza-Terrer.

Aquesta treva, signada el 13 de maig de 1361, fou fruit de la insistència del nou llegat papal Guido de Boulogne, bisbe d'Oporto, i de les negociacions que s'endegaren poc després de la batalla de Nájera amb el concurs principalment de Ramon Alamany de Cervelló i de Bernat II de Cabrera (a qui el Cerimoniós enviaria després a escortar el cardenal de Boulogne de retorn a Avinyó i a tractar altres assumptes amb el pontífex),⁶⁹⁵

⁶⁹² Aquesta primera batalla de Nájera no tingué el mateix ressò que la segona, lliurada el 3 d'abril de 1367, degut sobretot a que en aquesta última hi intervingueren figures amb un paper molt destacat en l'anomenada Guerra dels Cent Anys. Entre aquestes es trobava el fill i hereu del rei Eduard III d'Anglaterra, conegut amb el sobrenom del "Príncep Negre", que féu costat al vencedor. Com en 1360, aquest seria Pere el Cruel. Vegeu l'estudi de la segona batalla de Nájera a CASTILLO CÁCERES, Fernando, "Análisis de una batalla: Nájera 1367". *CHE*, n. 77 (1991), pp. 107-146.

⁶⁹³ Pere el Cruel no aprofità immediatament la oportunitat que se li presentava de capturar Enrique de Trastámara, i tardà en iniciar la persecució. Segons el canceller López de Ayala, *el rey estaba ya muy enojado de estar en Castilla, e avía grand voluntad de tornar para Sevilla*. Poc després es posaria en marxa, rebent *nuevas que el conde don Enrique, e el conde de Osona, e los que con ellos eran avían desamparado a Nájera e a Haro, e que levaban camino de Navarra*, però el llegat pontifici Guido de Boulogne el convenceria aviat d'abandonar. Mentrestant, el que quedava de l'exèrcit invasor féu camí devers *un lugar de Aragón que dicen Tahuste, e allí estovieron algunos días descansando; ca iban muy lazdrados, e afanados e perdidos los caballos*; PEDRO LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Pedro*, any 11, caps. 10-12 (pp. 243-244).

⁶⁹⁴ Mario Lafuente en documenta la presència pel cap baix entre els mesos d'abril i de maig de 1361; LAFUENTE GÓMEZ, Mario, *La guerra de los Dos Pedros en Aragón (1356-1366). Impacto y trascendencia de un conflicto bajomedieval*, vol. 1. Tesi doctoral. Universidad de Saragossa, Saragossa 2009, pp. 456-457.

⁶⁹⁵ El sobirà afirmava que *trametem al Pare sant per missatger mossèn Bernat de Cabrera (...) per alguns afers nostres necessaris*, mentre que Bernat II mencionaria més tard *lo fet de les dècimes*; PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 6, 30 (p. 1138); i BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 33, p. 104. Segons un albarà emès pel mestre racional Berenguer de Codinachs amb data 20 d'octubre de 1362, destinat a que Berenguer Simó, ciutadà de Barcelona, cobrés 99 lliures, 7 sous i 4 diners que encara se li devien en qualitat de clavari de les dues galeres que havien de dur una nova ambaixada a Sevilla, la missió es postposà perquè *con les dites galeas foren armades, lo dit senyor rey volé e ordonà que les dites galeas anassen a Vinyó per portar-hi lo dit noble en Bernat de Cabrera per misatgeria del senyor rey al Pare sant, e encara per portar-hi lo*

per part aragonesa, i el canceller Juan Alfonso de Mayorga, per part castellana.⁶⁹⁶ Suposava un respir per a la Corona d'Aragó en un moment crític, doncs a la desfeta de la cavalcada d'Enrique de Trastámara a la primera batalla de Nájera calia sumar ara l'amenaça d'entrada a través del Rosselló de companyies mercenàries.

Aquestes companyies estaven compostes per soldadesca que havia quedat desocupada amb el tractat de Brétigny de 1360, signat entre els reis de França i d'Anglaterra, i que, lògicament, suposava un alt risc de desordre públic i de devastació del territori en temps de pau. Moltes d'aquestes tropes havien començat a instal·lar-se a l'entorn de la vall del Roine i a perjudicar seriosament els interessos del Papat d'Avinyó. El pontífex Innocenci VI proclamà una croada contra ells el 8 de gener de 1361, però a partir de febrer estigué ja en condicions d'acordar-ne el desplegament en zones que estaven en guerra, i on els seus serveis sí que podien ser apreciats. Un nodrit grup féu camí aleshores devers la península itàlica, mentre la intervenció d'homes com ara Arnoul d'Audrehem, lloctinent del rei de França al Llenguadoc, garantí a partir del mes d'abril que un altre s'endinsaria a la ibèrica a través dels reialmes del rei d'Aragó.⁶⁹⁷

Hom pot dir, per tant, que la treva de Terrer arribà just a temps per frenar l'entrada d'aquestes companyies mercenàries. De fet, Terrer proporcionà una pau nominal de poc més d'un any que el Cerimoniós aprofità per pactar de sotamà amb qui triomfés dels dos candidats al regne de Granada, el destronat Muhammad V, a qui donava suport Pere el Cruel, o el seu propi candidat, l'usurpador Muhammad VI. Mentrestant, el sobirà aragonès prometé al seu homòleg castellà que enviaria galeres per tal d'ajudar-lo en l'assumpte de Granada. Però, obviant aquest oferiment, Pere el Cruel

reverent pare en Christ lo cardenal de Bolunya, legat del dit Pare sant, deputat per aquell mateix Pare sant per dar fi als affers de la guerra que era entre-l senyor rey e el dit rey de Castella, lo qual se-n tornava en cort de Roma pus que-l fet de-la pau era estada feta entre-l senyor rey e el dit rey de Castella; ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Albarans, r.644, ff. 68r-69r.

⁶⁹⁶ ACA, Cancelleria Reial, r.68, ff. 171 a 190; MASIÀ DE ROS, Àngels, *Relación castellano-aragonesa...*, vol. 2, doc. 217/115, pp. 459-478.

⁶⁹⁷ Sobre això vegeu especialment CONTAMINE, Philippe, "Les compagnies d'aventure en France pendant la Guerre des Cent Ans". *MEFR*, n. 87 (1975), pp. 369-379; FOWLER, Kenneth, "L'emploi des mercenaires par les pouvoirs ibériques et l'intervention militaire anglaise en Espagne (vers 1361-vers 1379)". Dins RUCQUOI, Adeline (coord.), *Realidad e imágenes del poder. España a fines de la Edad Media*. Àmbito, Valladolid 1988, pp. 41-44; FOWLER, Kenneth, *Medieval mercenaries*, vol. 1. Blackwell, Oxford 2001; i *IDEM*, "Great Companies, Condottieri and Stipendiary Soldiers. Foreign Mercenaries in the Service of the State: France, Italy and Spain in the Fourteenth Century". Dins *XXXI Semana de Estudios Medievales de Estella*, pp. 144-145.

aconseguí posar de nou Muhammad V en el tron granadí⁶⁹⁸ i es preparà aleshores per emprendre una nova ofensiva contra Aragó, que hauria de començar l'estiu següent.

Les negociacions de Terrer no havien estat gens fàcils, havent-se de garantir l'acord mitjançant la tria d'ostatges. Entre aquests sembla que es comptava el mateix comte d'Osona.⁶⁹⁹ Convé suposar que la retenció del seu fill i hereu no degué contribuir massa a la tranquil·litat de Bernat II de Cabrera, i encara menys l'inici d'un procés al qual se'l va sotmetre el desembre de 1361 per les queixes a la seva gestió de les defenses rosselloneses en front de l'esperada entrada de companyies mercenàries. De fet, aquest procés li suposà la confiscació temporal del vescomtat de Bas.⁷⁰⁰ Tot això deuria haver contribuït, i molt, a la desorientació de Bernat II davant del fet que Pere el Cruel, fent miques la treva el juny de 1362, avancés per posar setge a Calataiud. Segons el Cerimoniós (o el redactor de la *Crònica* en nom seu), *mossèn Bernat de Cabrera deia que no era ver ne es podia fer*.⁷⁰¹ El seu fill Bernat III, que havia passat de ser ostatge a implicar-se personalment en les negociacions de pau en absència del seu pare,⁷⁰² es

⁶⁹⁸ MASIÀ DE ROS, Àngels, *Relación castellano-aragonesa...*, vol. 1, pp. 289-291; DÍAZ MARTÍN, Luis V., *Pedro I el Cruel*, pp. 191-195. El 25 d'octubre de 1361, el Cerimoniós manava *al comte d'Osona al vescomte de Rocaberti a Gilabert de Cruilles e a micer Bernat de Palou licenciat en Leys* que s'asseguessin que Pere el Cruel ratificava els acords de pau de Terrer, mentre retardava l'ajuda naval que li havia promès en l'afer granadí. Posteriorment, el 17 de desembre d'aquell mateix any, el pare del comte d'Osona era enviat com a ambaixador de la Corona d'Aragó a comprovar que la fi de la guerra de Granada no la perjudicava; ACA, Cancelleria Reial, r.1394, ff. 78rv i 84; MASIÀ DE ROS, Àngels, *Relación castellano-aragonesa...*, vol. 2, doc. 224bis/128, pp. 491-494.

⁶⁹⁹ Bernat III de Cabrera seria, en efecte, ostatge en nom d'Aragó, juntament amb Pedro de Luna, mentre que Fernando de Castro y Martín Gil de Alburquerque ho serien en nom de Castella. Aquests ostatges havien de quedar sota vigilància de Carles II de Navarra, quelcom que devia succeir ja pel començament de juny de 1361; AZCÁRATE AGUILAR-AMAT, Pilar, "Carlos II de Navarra y los avatares de la política hispánica: La etapa de no beligerancia (1349-1361)". *PV*, n. 193 (1991), pp. 124-127. Posteriorment, això fou aprofitat pel comte d'Osona per intentar gestionar des de Castella un matrimoni que pogués acostar els dos monarques en guerra, entre la infanta Elionor d'Aragó i l'infant Alfons de Castella, fills respectius del Cerimoniós i del Cruel. Un principi d'acord en aquest sentit, acceptat pel mateix Cerimoniós, ja s'havia assolit abans del mes de gener de 1362; vegeu COROLEU INGLADA, José, "Proyecto de matrimonio entre un príncipe de Castilla hijo de Pedro el Cruel y una infanta de Aragón hija de Pedro el Ceremonioso". *LER*, vol. 4 (1888), pp. 437-442.

⁷⁰⁰ Sobre aquest afer, vegeu BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 34, pp. 37-95.

⁷⁰¹ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 6, 32 (p. 1138).

⁷⁰² Interrogat per Berenguer d'Abella durant el procés endegat contra ell, Bernat II explicà que *con fou tornat d'Avinyó oy dir quel dit comte d'Osona sens era anat al Rey de Castella (...) per finir tots los capítols del tractament de la pau de Terrer*, fet del qual el Cerimoniós estava perfectament informat; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 33, p. 104.

trobava ja al mes d'abril als seus dominis culminant un procés endegat contra el seu vassall Guillem de Palafolls,⁷⁰³ però aviat fou destinat de nou al front del regne d'Aragó.

Els fets posteriors són francament difícils d'esclarir, i es veuen enterbolits pel procés que s'obrí més tard contra el seu progenitor. Fos el que fos el que succeís, si es tractà d'una rendició o bé d'una autèntica defecció, la realitat és que, en el suposat intent de socórrer la guarnició de Calataiud partint de Daroca, el vescomte Bernat III de Cabrera, comte d'Osona, els germans aragonesos Pedro de Luna i el santjoanista fra Artal de Luna, un cavaller castellà exiliat anomenat Gutierre Díaz de Sandoval,⁷⁰⁴ i els també germans Ramon i Vidal de Blanes, foren capturats per les tropes castellanques al lloc de Miedes el mes d'agost de 1362.⁷⁰⁵

Les obscures circumstàncies en les quals es produí la captura del comte d'Osona i dels seus acompanyants redundarien ràpidament en perjudici del seu pare, però després que el Cerimoniós autoritzés els habitants de Calataiud a rendir la seva vila el 29 d'agost de 1362,⁷⁰⁶ els esforços per sostenir les operacions militars d'un i d'altre bàndol es

⁷⁰³ Guillem de Palafolls, *dominus castri de Palafols*, havia estat acusat *apud dictum nobilem dominem comitem d'Osona, de homicidiis et de pluribus et gravissimis aliis criminibus et excessibus atque delictis (...) commissis et perpetratis infra dictum comitatum ut denunciatum exitaret dicto domino comiti. Bernat III transmisit ipsum venerabilem Guilelmum de Palafols captum apud castrum de Montesoricho* i, el 8 d'abril de 1362 es desplaçà personalment de la *cellaria sive sacraria aut loco de Vidreres* fins *ad castrum de Palafols*, on transferí públicament la senyoria de Palafolls al donzell Ramon de Cartellà; ADM, Cabrera i Bas, r.3088, ll.10-ll.n.17, rt.979, fots. 13 i 15; i AEV, Notarials, Cúria Fumada, r.157/4; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els senyors de la Marina de la Selva", p. 36.

⁷⁰⁴ López de Ayala precisa que acompanyaven el comte d'Osona *don Pedro de Luna, e don fray Artal de Luna, su hermano, freyre de la Orden de Sant Juan, e un caballero de Castilla que decían Gutier Díaz de Sandoval (que el rey don Alfonso echara del regno de Castilla (...)) e era un caballero muy bueno, e de buen cuerpo, e vivía en el regno de Aragón, e facíanle allí mucha honra*, e otrosí otros dos escuderos de Cataluña, que se llamaban de Blanes. Fra Artal i Díaz de Sandoval moririen en captiveri, i exceptuant Bernat III de Cabrera i Ramon de Blanes, els supervivents, *que estovieron presos en la Tarazona de Sevilla*, no serien alliberats fins que el comte de Trastámara no va haver entrat definitivament a Castella l'any 1366; PEDRO LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Pedro*, any 12, cap. 11 (pp. 281-282). Ramon i Vidal de Blanes eren fills de Guillem de Blanes, que havia participat dues dècades enrera en el setge d'Algesires al costat de Bernat II de Cabrera. Probablement Ramon s'hauria sumat als presoners de Pere el Cruel que no van arribar a sobreviure, doncs consta que el 27 de juliol de 1363 Blanca, *uxor honorabilis Raimundi de Blanis, quondam domini castri de Blanis*, actuava ja en qualitat de *tutrix testamentaria*, juntament amb Vidal de Blanes, *domicelli, fratre dicti defuncti*, del seu fill Pericó de Blanes; AHG, Notarials, Blanes, r.1, ff. 23v-24r. Sobre aquest aspecte, vegeu també LAFUENTE GÓMEZ, Mario, "Rebeldía, traición y lesa maiestas en Aragón durante la guerra de los Dos Pedros (1356-1366)". *e-Spania* [En línia], 14 | de desembre de 2012. En línia des del 16 de gener de 2013. URL: <http://e-spania.revues.org/21989>; DOI: 10.4000/e-spania.21989, par. 53.

⁷⁰⁵ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 6, 32 (p. 1139).

⁷⁰⁶ JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 9, cap. 41 (vol. 4. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1973, pp. 442-444).

perllongaren fins el juny de l'any següent, moment en el qual s'arribà a un acord de pau. Bernat II de Cabrera tornava a ser aleshores requerit en el terreny diplomàtic per contribuir a les negociacions de pau a Morvedre.⁷⁰⁷ Era aquell el moment que el Cerimoniós havia escollit per recuperar el projecte d'entrar a Castella del comte de Trastámara, recentment tornat de territori francès, on havia marxat en signar-se la treva de Terrer.⁷⁰⁸

Això anava clarament en detriment del seu germanastre, l'infant Ferran, a qui abans de la pau de Morvedre havia atret al seu bàndol, atorgant-li a més la lloctinença reial, així com la capitania general d'Aragó. Ferran havia aconseguit obtenir el suport de part de la noblesa contrària a Pere el Cruel que havia seguit el comte de Trastámara, i el Cerimoniós arribaria fins i tot a considerar-lo una opció seriosa per substituir Pere el Cruel al tron castellà.⁷⁰⁹ L'estiu de l'any 1363, l'infant col·laborava en organitzar la defensa de la Corona d'Aragó juntament amb Pere II d'Urgell (amb qui compartia la capitania general d'Aragó⁷¹⁰) i Bernat II de Cabrera. Aviat, però, davant les sospites que l'infant pretenia abandonar la seva causa, arrossegant en el procés les nombroses companyies al seu servei, el Cerimoniós el manà detenir. L'episodi acabà el 16 de juliol amb l'assassinat de Ferran a Castelló. S'endegà aleshores un procés contra el difunt Ferran que anava dirigit a llaurar pòstumament el seu desprestigi polític, el que implicà les acusacions de lesa majestat (se'n sospitava un acord amb el Cruel per depositar el Cerimoniós) i d'haver maquinat l'assassinat d'Enrique de Trastámara.⁷¹¹

És lògic que la coexistència entre dos candidats a ocupar el tron de Castella, com eren el comte de Trastámara i l'infant Ferran, resultés impossible. Vist això, Pere el Cerimoniós s'hauria afanyat a convertir la mort del seu germanastre i el procés en contra seva en una demostració pública del seu suport a Enrique. Requerit el seu testimoni

⁷⁰⁷ ACA, Cancelleria Reial, r.68, f. 231; MASIÀ DE ROS, Àngels, *Relación castellano-aragonesa...*, vol. 2, doc. 229/151, pp. 517-519.

⁷⁰⁸ Durant aquesta estada a França, el comte de Trastámara es guanyà la lleialtat de capitans de renom de companyies mercenàries durant la Guerra dels Cent Anys, com ara Bertrand Du Guesclin i l'anglès Hugh Calveley; sobre això, vegeu MITRE FERNÁNDEZ, Emilio, "Castilla ante la Guerra de los Cien Años: actividad militar y diplomática de los orígenes del conflicto al fin de las grandes treguas (c. 1340-c. 1415)". Dins *XXXI Semana de Estudios Medievales de Estella*, pp. 207-208.

⁷⁰⁹ En efecte, l'infant Ferran va servir la causa de Pere el Cruel fins el maig de 1357, quan finalment va decidir canviar de bàndol. Vegeu LAFUENTE GÓMEZ i SIMÓN BALLESTEROS, Santiago, "El proceso contra el infante Fernando de Aragón, acusado de lesa majestad, en 1363". *e-Humanista/IVITRA*, n. 7 (2015), pp. 157-158.

⁷¹⁰ *IBIDEM*, p. 158.

⁷¹¹ LAFUENTE GÓMEZ, Mario, "Rebeldía, traición y lesa maiestas...", pars. 44-49; i LAFUENTE GÓMEZ i SIMÓN BALLESTEROS, Santiago, *op. cit.*, pp. 151-192.

durant el procés, Bernat II de Cabrera afirmà tenir coneixement de la implicació de l'infant en la conjura contra el Trastámara. Segons quedà recollit a les actes, Bernat *hoy dir que-l rey de Castiella donave grans terras e moneda al dit infant, e que-l dit infant alcies lo comte de Trestamera*.⁷¹² Aquest fet hauria generat un greu clima d'inseguretat entre l'aristocràcia, a més, és clar, de sentar un perillós precedent. De ben segur que el testimoni de Bernat II contrari a l'infant Ferran no hauria ajudat a millorar les seves relacions amb el vescomte Hug II de Cardona, reconegut partidari de l'infant Ramon Berenguer. El nom d'Hug, de fet, se cità sovint en el procés com un dels aliats més fermes de l'infant Ferran, i, fins i tot, disposats a seguir-lo en cas d'abandonar el bàndol del Cerimoniós.⁷¹³

En aquelles circumstàncies sorgí la possibilitat que la Corona d'Aragó establís una aliança amb el regne de Navarra, governat per l'antic cunyat dels dos Peres i garant de la pau de Morvedre⁷¹⁴ Carles II d'Évreux, dit el Dolent. El Cerimoniós i Enrique de Trastámara signaren acords secrets amb el sobirà navarrès que, d'entrada, semblaven acostar Navarra al bàndol aragonès la tardor de 1363.⁷¹⁵ De manera que, amb tot teòricament decidit de cara a una nova fase del conflicte amb Pere el Cruel, es confià entre d'altres a Bernat II de Cabrera la tasca de tancar les negociacions.

Però l'actitud de Bernat II davant d'aquesta oportunitat no sembla haver estat massa favorable.⁷¹⁶ Per les seves declaracions posteriors, s'entèn que desconfiava de les intencions de Carles II de Navarra, que com recordaria després el comte Alfons de Dénia *era estret per covinença ab lo Rey de Castella*.⁷¹⁷ Fins i tot refusà en primera instància una demanda directa de vassallatge per donar més seguretat als acords, que se signarien finalment a Sos el 2 de març de 1364. A parer de la reina Elionor de Sicília i de l'arquebisbe de Tarragona, Bernat II hauria fet millor en acceptar.⁷¹⁸ La intuïció de Bernat II es descobriria encertada tant bon punt es demostrés que Pere el Cruel

⁷¹² *IBIDEM*, pp. 164-165 i 180.

⁷¹³ *IBIDEM*, pp. 163-164, 176-179 i 182. A més d'Hug II de Cardona, sembla que l'afer trasbalsà també el comte d'Urgell; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 177 i 209; i TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, pp. 73-74.

⁷¹⁴ JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 9, cap. 46 (vol. 4, pp. 464-467).

⁷¹⁵ El 25 d'agost se'n signà un a Uncastillo, i el 3 d'octubre un de nou a Binéfar; LEROY, Béatrice, *Historia del reino de Navarra*. Swan, Madrid 1986, pp. 121-122; i MITRE FERNÁNDEZ, Emilio, "Castilla ante la Guerra de los Cien Años", p. 207.

⁷¹⁶ FERRER I MALLOL, M. Teresa, "La frontera meridional valenciana...", p. 413.

⁷¹⁷ BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 32, p. 110.

⁷¹⁸ *IBIDEM*, pp. 114 i 117-121.

comptava amb el suport navarrès en les posteriors ofensives de l'octubre de 1364⁷¹⁹, i que, a més, el rei de Navarra havia ratificat el compromís amb el Cruel als acords de Libourne de setembre de 1366.⁷²⁰ Però, de moment, l'actitud del veterà conseller del Cerimoniós envers els acords amb Carles, sumada a les condicions sortides del tractat de Morvedre⁷²¹ i a la curta vigència d'aquest darrer, no feren altra cosa que augmentar el disgust reial. Per si amb això no n'hi hagués prou, Bernat II hauria manifestat obertament que el retorn del comte de Trastámara acompanyat de companyies mercenàries podia pertorbar severament l'ordre intern de la Corona d'Aragó, a més de malmetre'n l'economia.⁷²²

Considerant els seus anys de servei al Cerimoniós i el temps que feia que ambdós es coneixien; les senyals més que evidents d'una reducció en la confiança que aquell li professava; la seva conseqüent pèrdua de pes polític malgrat les missions que se li seguien encomanant (en especial després de les converses de Morvedre); i, encara més, el recent precedent de l'infant Ferran, resulta encara molt complicat d'entendre com és possible que Bernat II de Cabrera arribés a donar tantes passes en fals. Sigui com es vulgui, el cert és que ben aviat l'entorn reial començà a inundar-se de rumors, atïats per Carles II de Navarra i Pere el Cruel, segons els quals Bernat II planejava un assassinat, l'objectiu del qual hauria estat Enrique de Trastámara.⁷²³ Segons la *Crònica* del Cerimoniós, Bernat II reaccionà cercant refugi a les seves senyories, evità respondre a

⁷¹⁹ SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis, "Las guerras con Aragón", pp. 91-92; LEROY, Béatrice, *op. cit.*, pp. 122-125; i DÍAZ MARTÍN, Luis V., *Pedro I el Cruel*, pp. 198-199.

⁷²⁰ Pels acords de Libourne, Carles II de Navarra hauria de rebre Álava, Guipúzcoa i part de La Rioja. Vegeu per exemple *IBIDEM*, p. 109; MUNITA LOINAZ, J. Antonio, "Intereses político-estratégicos de Carlos II en Álava y Guipúzcoa: el tratado de Libourne (1366)". Dins *La formación de Álava: 650 aniversario del Pacto de Arriaga (1332-1982)*, vol. 1. Diputación Foral de Álava, Vitoria 1982, pp. 763-776; i DÍAZ MARTÍN, Luis V., *Pedro I el Cruel*, pp. 240-245.

⁷²¹ Entre aquestes condicions hi havia aliances matrimonials entre el rei de Castella i la infanta Joana d'Aragó, i entre l'infant Alfons d'Aragó, nascut l'any anterior, amb la infanta Isabel, filla de Pere el Cruel i de María de Padilla. indica que *hubo grande contienda entre los del consejo del rey sobre lo desta paz de Morvedre, porque muchos abominaban della y les parecía muy deshonesto*; JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 9, cap. 46 (vol. 4, p. 466).

⁷²² Deia que *dubtava que la terra ho pogues sostenir*, per bé que afegia que en cap moment *no contrestava si vengut lo dit compte hom anas en Castella decontinent*; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 32, p. 107.

⁷²³ La *Crònica* personal del Cerimoniós recull la implicació del monarca navarrès en la difusió dels rumors, mentre que és el canceller castellà López de Ayala qui afirma que Pere el Cruel inclogué aquesta notícia entre les excuses que oferí per no acceptar els termes de Morvedre; PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 6, 38 (p. 1141); i PEDRO LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Pedro*, any 14, cap. 7 (pp. 293-294).

les crides reials per a que s'expliqués, i, aparentment, es fingí malalt.⁷²⁴ Sobrequés opinava que, si de debò era innocent d'allò del que se l'acusava, l'opció de recloure's en els seus dominis no era la més adient. Ben al contrari, l'únic que podia crear era el convenciment que tenia quelcom a ocultar, i que, per tant, d'alguna cosa era realment responsable.⁷²⁵ La correspondència reial, de fet, certifica que la percepció de la reacció de Bernat II era exactament aquesta.⁷²⁶ Però és molt probable que el "gran privat" sospités que la seva sort ja estava decidida i que l'esperava una condemna severa si romania a la Corona d'Aragó, de manera que a primers de març de 1364 s'arriscà a emprendre la fugida aprofitant que es trobava al lloc navarrès d'Almudévar, en ple procés de negociacions entre el Cerimoniós i Carles el Dolent. En l'intent, uns homes d'aquest últim el reconegueren i l'apresaren.

A prec del rei d'Aragó, Carles el Dolent prometé entregar-li el presoner, tancat aleshores al castell de Novalés,⁷²⁷ a condició, si s'ha de creure el testimoni del mariscal navarrès Juan Ramírez de Arellano,⁷²⁸ que el fes matar si volia el seu ajut militar en la guerra contra el Cruel.⁷²⁹ El dilluns 1 de juliol, encara a Novalés sota la custòdia de Ramírez de Arellano, Bernat II de Cabrera fou sotmès a interrogatori per part de Berenguer d'Abella, majordom del duc de Girona,⁷³⁰ després que el Cerimoniós, acompanyat de la reina Elionor de Sicília, hagués optat per convocar a Barcelona un *gran Consell sobre lo fet de Bernat de Cabrera, de què ens teníem per mal servits*,⁷³¹ i

⁷²⁴ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 6, 38 (p. 1141).

⁷²⁵ SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 191.

⁷²⁶ El 8 de maig de 1364 aquest explicava a Berenguer de Malla *e a tots altres procuradors, regidors, oficials e universitats de viles, de castells e de lochs del comdat d'Osona e de les terres e lochs dels nobles en Bernat de Cabrera e d'en Bernat de Cabrera, fill seu, comte d'Osona*, que la fugida d'Almudévar la féu Bernat II *axí com aquell qui-s [s]entia culpable dels dits affers*; ACA, Cancelleria Reial, r.1075, ff. 181v-182r i 184v-186r; RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed.), *op. cit.*, vol. 2, doc. 567, p. 629.

⁷²⁷ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 6, 38 (p. 1141).

⁷²⁸ Si més no, ho era l'abril de 1365; vegeu AZCÁRATE AGUILAR-AMAT, Pilar, "Navarra y los prolegómenos de la guerra civil castellana", p. 172.

⁷²⁹ Ramírez de Arellano explicava del rei de Navarra que *jurave que per null temps ell nos armaria per la guerra si el Rey Darago no prenía et matave lo dit En Bernat*; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 32, p. 129. En una carta que Elionor de Sicília adreçà al duc de Girona a propòsit de la condemna a mort de Bernat II de Cabrera el 8 de juliol de 1364, queda patent en paraules de la mateixa reina que *lo rei de Navarra lo requer fort*; *IBIDEM*, vol. 34, p. 242.

⁷³⁰ *IBIDEM*, vol. 32, pp. 92-125.

⁷³¹ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 6, 47 (p. 1147).

de que, a primers de maig de 1364, la reina Elionor manés emetre crides per a que Bernat II i el seu fill Bernat III es personessin a Barcelona.⁷³²

S'estava iniciant un procés que res no podria ralentitzar, per no parlar ja d'aturar-lo. No serví de res la carta emesa per Berenguer de Malla, procurador general de Bernat II, i presentada al porter reial Pere Capmany el dia 10 de juny per fra Bernat Albert, monjo de Breda, i el prevere Guillem Guerau, en la que el primer feia notar, val a dir que encertadament, que la compareixença dels processats era impossible estant els dos retinguts respectivament pels reis de Navarra i de Castella.⁷³³ Després de desestimar els arguments oferts per Berenguer de Malla, i, sobretot, d'obviar-ne l'encert, la *Senyora Reyna com a lochtinent general*, manifestant no haver obtingut resposta a cap de les crides emeses, declarà *contumaç* Bernat II i disposà *que contra la persona sua sia procehit et bandejat e contra los seus bens a anotar*.⁷³⁴

La situació era irremeiable, i la condemna, només qüestió de dies. Pere el Cerimoniós escriuria a la seva *Crònica* que, *reebuts testimonis e altres proves suficients e bastants, trobam que el dit mossèn Bernat de Cabrera era digne de mort e de perdició de béns. E declaram e volguem, ab plena deliberació de nostre Consell, que perdés lo cap e que els béns seus fossen a nós confiscats*.⁷³⁵ Això no significaria el tancament del procés, que s'allargaria fins l'any de la restitució del patrimoni vescomtal, però sí la fi de la vida de Bernat II de Cabrera. El mateix sobirà, que s'havia ocupat de ratificar i d'ajudar a difondre el bandejament dictaminat per la seva esposa,⁷³⁶ manà que el seu abans apreciat *consiliarius regis* fos conduït a Saragossa i que el seu fill l'infant Joan, duc de Girona, s'ocupés personalment d'executar la sentència contra ell.⁷³⁷ Pel que sembla, Berenguer d'Abella i Jaume Desmonells, jurista gironí i allora vicecanceller del

⁷³² Crides que començaren a emetre's el 8 de maig de 1364, i que no es consideraren caduques fins el 10 de juny posterior; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 32, pp. 1-34.

⁷³³ Berenguer de Malla indicava que *inter alias* raons, la incompareixença de Bernat II i de Bernat III es devia a que *sunt capti diu est et capti detinentur videlicet dictus nobilis dominus Bernardus de Capraria major dierum in posse Regis Navarre et in regno suo Navarre et dictus nobilis dominus comes in et pro servicio dicti domini Regis Aragonum in pose hostis scilicet regis Castelle ratione guerre que est inter dictum illustrissium dominum Regem Aragonum et dictum Regem Castelle*; *IBIDEM*, pp. 11 i 13-30.

⁷³⁴ Una declaració que tindria lloc el 14 de juny de 1364; *IBIDEM*, p. 31.

⁷³⁵ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 6, 47 (p. 1145). Sobre el contingut precís de la esmentada reunió, convocada per deliberar sobre la sort de Bernat II de Cabrera i celebrada 22 de juliol de 1364 a la cambra major del Palau Reial de Barcelona, vegeu BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 33, pp. 259 i 337-382.

⁷³⁶ *IBIDEM*, vol. 32, pp. 30-34.

⁷³⁷ *IBIDEM*, vol. 33, pp. 382-384 i vol 34, pp. 236-270. El text d'aquesta sentència es recull també en un trasllat modern a l'ADM, Cabrera i Bas, r.4201, ll.22-ll.n.27, rt.991, fot. 489.

duc, foren els encarregats de comunicar la notícia a Bernat II el 23 de juliol, quan aquest feia ja alguns jorns que havia estat traslladat a Saragossa. Finalment, el divendres 26 de juliol de 1364 Bernat II de Cabrera fou tret de la presó i passejat per a escarni públic fins a la plaça de l'anomenada "Puerta" o "Arco de Toledo", on fou decapitat.⁷³⁸

L'execució de Bernat II de Cabrera i el captiveri del comte d'Osona situaren el llinatge dels vescomtes de Cabrera l'estiu de 1364 en una posició pròxima a l'eliminació política. Després d'haver assolit quotes de poder mai igualades pels seus antecessors, pare i fill es veieren exposats no només a una galopant pèrdua d'influència, sinó també a ser carregats amb la responsabilitat dels mals que sacsejaven aleshores la Corona d'Aragó, i amb la humiliació pública. Tal volta el seu exemple servís per certificar que els reis d'Aragó havien donat un pas endavant en la seva concepció de l'autoritat monàrquica i en el destí que esperava els que gosaven desafiar-la. En els temps de Jaume II, això hauria conduït a la reducció via tots els mitjans disponibles, però difícilment a la supressió física de l'adversari. En vida i govern de Pere el Cerimoniós, per contra, les necessitats polítiques haurien permès justificar aquest darrer recurs. Sens dubte, com es veurà tot seguit, el propi caràcter del Cerimoniós hauria afavorit aquesta pràctica. S'imposava, doncs, reconduir aquella situació, en un moment en el qual les relacions dels vescomtes de Cabrera amb la Corona s'havien desgastat fins el punt de posar en risc la supervivència mateixa del llinatge, i en el que, per acabar-ho d'adobar, el comte d'Osona era encara presoner del rei de Castella.

⁷³⁸ El rei explica que, *per tal com lo dit mossèn Bernat era en Saragossa pres (...) escrivim a nostre primogènit lo duc de Gerona, nostre procurador general de nostres regnes e terres, a fi i efecte que donàs mort al dit mossèn Bernat, ço és, que, en la plaça de la porta apellada de Toledo de la dita ciutat, li feés tolre lo cap.* Seguidament, relata la visita del majordom i del vicecanceller de l'infant Joan, *que fon en dijous de lo dit mes de juliol, e l'endemà, que fon divendres, lo dit mossèn Bernat fon menat a la dita plaça, e, en hora de tèrcia, públicament e en vista de tota la ciutat, en la dita plaça, fon-li tallat lo cap;* PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 6, 47 (p. 1145). La documentació de suport del procés contra Bernat II i Bernat III de Cabrera inclou una carta del Cerimoniós que confirma que el monarca cursà aquesta ordre des de Barcelona el dia 22 de juliol. Ho feia en els següents termes: *A nostre car Primogenit. Lo Rey. Car Primogenit huy vos havem scrit con nos havem condempnat En Bernat de Cabrera a perdre lo cap perque volem que encontinent con sie feta la execucio quens trametats lo cap. El mateix dia de la execució, el duc de Girona escrivia al seu pare informant-lo que huy en hora de tercià (...) Jo done sentencia contra En Bernat de Cabrera la qual donada de continent fiu lo menar al mercat de la ciutat et aqui fiu li tolre lo cap segons que per vos Senyor era stat ordenat* BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 34, pp. 270 i 275.

CAPÍTOL 3

DE LA REHABILITACIÓ A L'EMPRESA SICILIANA (1364-1423)

Mentre el cap del patriarca del llinatge vescomtal de Cabrera era separat del seu cos, la Guerra dels Dos Peres, aquell conflicte que Donald Kagay ha definit com "una lluita de voluntats",⁷³⁹ entrava en la seva fase final. Pere el Cerimoniós havia decidit passar a l'ofensiva, sumant victòries a Oriola i a Morvedre les primaveres de 1364 i 1365.⁷⁴⁰ Per la seva banda, després del desastre de la primera batalla de Nájera el comte de Trastámara s'havia traslladat als dominis del rei de França, on començà el reclutament de nous combatents adeptes a la seva causa. No veia l'hora de tornar a Castella, cosa que faria finalment a començaments del 1366. El març d'aquell any Enrique seria proclamat rei de Castella a la vila de Calahorra. El suport que rebé fou prou poderós per impel·lir Pere el Cruel a cercar refugi a les senyories continentals del rei d'Anglaterra, més concretament a la Gascunya. En efecte, el monarca destronat partiria de Galícia amb direcció a Baiona, on arribaria l'1 d'agost.⁷⁴¹

Amb el retorn d'Enrique a Castella i el seu pas de candidat al tron ocupat pel seu germanastre a rei, la Guerra dels Dos Peres arribaria a la seva fi. Al seu torn, començaria la Guerra Civil Castellana entre dos germanastres irreconciliables, Pere I el Cruel i Enric II de Trastámara.⁷⁴² Aquesta contesa, que hauria de durar uns pocs anys

⁷³⁹ "While this long episode of war had clear economic and geopolitical antecedents, it soon became a struggle of wills between men whose backgrounds were uncannily similar"; KAGAY, Donald J., "The Theory and practice of just war in the Late-Medieval Crown of Aragon". *TCHR*, vol. 91, n. 4 (2005), pp. 591-610.

⁷⁴⁰ *IDEM*, "The Defense of the Crown of Aragon during the War of the Two Pedros (1356-1366)". *TJMH*, n. 71 (2007), p. 27.

⁷⁴¹ Sobre l'entrada del comte de Trastámara a Castella, el suport que rebé i la fugida del seu germanastre, vegeu RUSSELL, Peter E., *The English Intervention in Spain and Portugal in the time of Edward III and Richard II*. Clarendon Press, Oxford 1955, pp. 61-69; VALDEÓN BARUQUE, Julio, *Enrique II de Castilla: la guerra civil y la consolidación del régimen (1366-1371)*. Universidad de Valladolid, Valladolid 1966, pp. 85-116; DÍAZ MARTÍN, Luis V., *Pedro I el Cruel*, pp. 225-240; i ESTOW, Clara, *Pedro the Cruel of Castile: 1350-1369*. Brill, Leiden 1995, pp. 224-237.

⁷⁴² Tradicionalment la historiografia castellana ha volgut presentar Pere el Cruel com un clar representant de l'autoritarisme reial, mentre que Enric de Trastámara seria el símbol del conservadurisme defensat principalment pels vells llinatges supervivents de l'alta aristocràcia. Els partidaris d'Enric haurien vist en la fortalesa de l'autoritat monàrquica un perjudici per als seus propis interessos i, per aquesta mateixa raó, haurien considerat tirànic el govern de Pere I de Castella. Tanmateix, en els darrers anys sembla que hom tendeix més a percebre en el regnat d'Enric II una continuïtat en la tendència dels reis castellans a procurar l'enfortiment del seu poder. Així doncs, malgrat que, en el seu cas, la noblesa vencedora combinaria parents o "epígons" de la dinastia Trastámara amb famílies aristocràtiques d'origen mitjà-baix que

més, situaria la península ibèrica en el mapa de zones en conflicte de la Guerra dels Cent Anys, que sostenien les Corones de França i d'Anglaterra.⁷⁴³ Quant al Cerimoniós, la seva estratègia consistiria en intentar assegurar-se el compliment dels compromisos contrets amb Enric durant el temps en el que li donà suport, però com es veurà després, tan aviat com aquest fos expulsat de Castella el rei aragonès deixaria d'ajudar-lo, i, fins i tot, n'intentaria l'aïllament polític.

Pere el Cerimoniós es lamentaria més tard del refús d'Enric II de Castella a les seves demandes. La realitat, però, és que en el seu moment el monarca es mostraria obertament hostil a la tornada d'Enric a Castella a través dels seus dominis. Alhora, es mantenia a l'espera d'un hipotètic retorn del comte d'Osona, a qui, com ja s'ha dit, havia manat jutjar *in absentia*. Aquest darrer mantindria el contacte amb la seva mare, la vescomtessa Timbor de Fenollet, i la seva esposa Margarida de Foix, comtessa d'Osona, abans i després de l'esclat de la Guerra Civil Castellana. Ambdues encapçalarien la resistència de la seva família des de l'interior mateix de la Corona d'Aragó, mentre ell esperava la seva oportunitat de fer-ho des de l'exterior. Tanmateix, el fet d'estar atrapats també en el joc mortal que implicava alhora Pere el Cruel i el comte de Trastámara, aviat rei de Castella, faria que d'entrada no ho tinguessin gens fàcil.

3.1. Les raons d'una caiguda

En bona part, el problema principal el constituïa la voluntat del Cerimoniós, en aquell moment completament contrària a tenir cap mena de clemència amb antics

s'haurien guanyat la confiança d'Enric en el decurs d'aquells mateixos conflictes, en aquest sentit el projecte trastamarista no passaria per un debilitament del poder reial castellà en favor de l'aristocràcia, sinó més aviat pel seu enfortiment a través, precisament, de l'estretament de lligams amb aquesta última, i en un procés d'integració de la noblesa en l'edifici construït per la monarquia que culminaria durant el govern dels Reis Catòlics. A l'entorn de les acusacions de tirania contra Pere el Cruel, vegeu per exemple ESTEPA DÍEZ, Carlos, "Rebelión y rey legítimo...". Pel que fa als canvis en la percepció o no d'una ruptura en la política seguida per Enric II respecte del seu germanastre i predecessor en el tron, vegeu especialment VALDEÓN BARUQUE, Julio, "La propaganda ideológica, arma de combate de Enrique de Trastámara (1366-1369)". *HID*, n. 19 (1992), pp. 459-468; PARDO PASTOR, Jordi, "La Monarquía Autoritaria y la Literatura Doctrinal en la Castilla de los siglos XIV y XV". *RIH*, n. 4 (2001), [En línia], el 6 de març de 2004. URL: <http://www.hottopos.com/rih4/jordi.htm>; OLIVERA SERRANO, César, "La Península bajo los primeros Trastámara (1350-1406)". *eHumanista*, vol. 10 (2008), pp. 6-11; i VALDALISO CASANOVA, Covadonga, "Privanza y privados...", pp. 299-301.

⁷⁴³ VALDEÓN BARUQUE, Julio, "La incidencia de la Guerra de los Cien Años en la península ibérica." Dins *Pere el Cerimoniós i la seva època*. CSIC, Barcelona 1989, pp. 47-57. Més sobre la Guerra dels Cent Anys als estudis ja clàssics d'ALLMAND, Christopher, *La Guerra de los Cien Años: Inglaterra y Francia en guerra, c.1300-1400*. Crítica, Barcelona 1989; i de CONTAMINE, Philippe, *La Guerra de los Cien Años*. Oikos-Tau, Barcelona 1989.

homes de la seva confiança als quals considerava traïdors.⁷⁴⁴ Estant Bernat II de Cabrera encara empresonat a Novalés, el Cerimoniós havia mostrat molt interès en què el justícia d'Aragó comprovés *si-l dicto don Bernat es vivo o muerto*, doncs circulaven rumors que Carles II de Navarra l'havia fet executar. El monarca aragonès exigia *que sea desenterrado e que bayades la cabeça*. Entenia que el fet que Bernat II seguís viu i que el seu homòleg navarrès no l'hagués posat en mans seves *no sería obra de amigo*, entre d'altres coses perquè volia tenir en poder seu Bernat II *por razón del crimen e de las malas obras que tractava contra nós*,⁷⁴⁵ i, d'aquesta manera, poder-lo ajusticiar.

Després que l'abans poderós conseller reial Bernat II de Cabrera fos tramès al rei d'Aragó, es dictés sentència contra ell i fos executat, les seves despulles ja no abandonarien Saragossa, sinó que rebrien sepultura al convent de Sant Francesc.⁷⁴⁶ El seu cap, per contra, seria enviat a Pere el Cerimoniós com a prova definitiva que s'havia fet justícia.⁷⁴⁷ El monarca manifestaria més tard que *d'aquesta justícia los nostres pobles no se n'agreuaren en res, ans parec que els plagués, pensants los grans dans qui a mà sua eren pervenguts a nostres regnes e especialment de la guerra de Castella*.⁷⁴⁸ Però *aquesta justícia*, que ha fet córrer molts rius de tinta, segueix plantejant avui dia importants dubtes i obliga encara a moltes reflexions.

És probable que, com opinava Ramon Gubern, més enllà del discurs estrictament reial, l'atribució a Bernat II de les darreres calamitats sofertes per la Corona d'Aragó no estigués mancada de fonament.⁷⁴⁹ La posició que aquest havia assolit, el seu accés directe a la persona del Cerimoniós i la seva poderosa influència sobre ell, tal i com assenyala Kagay, sens dubte haurien creat i atiat moltes enveges.⁷⁵⁰ El pes del seu parer a oïdes del rei redundà, de manera directa o indirecta, en seriosos perjudicis als interessos de gent de dins i de fora de la cort reial, per no parlar de morts. Això hauria estat font de greus animadversions. Els prohoms de les ciutats de Barcelona i Mallorca,

⁷⁴⁴ I contra els quals solia recórrer a la brutalitat; KAGAY, Donald J., "The Theory and practice...", p. 594.

⁷⁴⁵ ACA, Cancelleria Reial, r.1199, ff. 363rv (17 d'abril de 1364).

⁷⁴⁶ JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 9, cap. 57 (vol. 4, p. 520). Aquest convent, inclosos els sepulcres de Teresa d'Entença, mare de Pere el Cerimoniós, i del cos sense testa de Bernat II de Cabrera, fou arrassat durant la Guerra del Francès. Per a una descripció, vegeu *Guía de Zaragoza ó sea breve noticia de las antigüedades, establecimientos y edificios que contiene. Precedida de una ligera reseña histórica*. Vicente Andrés, Saragossa 1860, pp. 207-209.

⁷⁴⁷ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 6, 47 (p. 1145).

⁷⁴⁸ *IBIDEM*.

⁷⁴⁹ GUBERN, Ramon (ed.), *op. cit.*, vol. 1, pp. 58-59 i 164.

⁷⁵⁰ KAGAY, Donald J., "Poetry in the Dock: The Court Culture of Joan I on Trial (1396-1398)". *JGAH*, n. 22 (2001)", p. 51; i *IDEM*, "The «Treasons» of Bernat de Cabrera", pp. 41-42.

per exemple, no haurien oblidat que ell havia estat un dels grans instigadors de la guerra contra Gènova.⁷⁵¹ Tampoc l'infant Ramon Berenguer sembla haver-lo perdonat. Davant la demanda de consell del Cerimoniós, aquest oncle del rei, i alhora molts d'altres, no van perdre la oportunitat de demanar-ne el cap.⁷⁵² Com tot "ministre", "privat", o "favorit" de la Baixa Edat Mitjana, Bernat II gaudí de molts avantatges mentre ocupà aquella posició, però també es creà moltes enemistats i s'exposà a forts riscos, en especial la possibilitat que el descontentament per les accions del monarca revertís directament en la seva persona.⁷⁵³

Ara bé, la verificació de l'existència i de la procedència dels greuges i de les animadversions que Bernat II de Cabrera pogué haver generat en vida és una tasca difícil. La raó és que la font disponible per fer-ho és alhora la més perillosa i parcial de totes: el mateix procés reial contra Bernat II. Un procés que calia ampliar per així poder donar forma legal a una sentència⁷⁵⁴ que, com molt bé assenyala Mario Lafuente, sembla havia estat decidida abans que aquell s'arribés a posar en marxa.⁷⁵⁵ En concret, a Bernat II se'l sentenciava a mort *per crim de lesa majestat* per haver obrat en perjudici

⁷⁵¹ Sent presoner a Novalés, Bernat II recordà a Berenguer d'Abella que només els prohoms barcelonins i mallorquins s'havien manifestat contraris a combatre obertament els genovesos; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 32, p. 94. Vegeu també FERRER I MALLOL, M. Teresa, "I genovesi visti dai catalani nel Medioevo. Da amici a nemici". Dins GALLINARI, Luciano (ed.), *Genova. Una "porta" del Mediterraneo*, vol. 1. Consiglio Nazionale delle Ricerche, Gènova 2005, pp. 156-157.

⁷⁵² El juny de 1364 l'*Infant En Ramon Berenguer et pus los altres nobles et cavallers (...)* digueren *quel dit En Bernat de Cabrera era digne de mort e quel Senyor Rey ab bona consciencia podia aquell a mort condempnar*; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 33, p. 259.

⁷⁵³ La terminologia associada a les funcions d'individus de la talla de Bernat II de Cabrera necessita encara d'una crítica. A l'entorn dels conceptes, els avantatges i els riscos inherents a la seva posició, vegeu sobretot VALDALISO CASANOVA, Covadonga, "Privanza y privados...", pp. 293-296; i OSCEMA, Klaus, "The Cruel End of the Favourite. Clandestine Death and Public Retaliation at Late Medieval Courts in Europe". Dins SPIEB, Karl-H. i WARNTJES, Immo (eds.), *Death at Court*. Harrassowitz, Wiesbaden 2012, pp. 171-195.

⁷⁵⁴ Després d'haver-se sumat a les veus que demanaven al rei d'Aragó que posés fi a la vida de Bernat II de Cabrera un mes abans que s'executés la sentència, aparentment un dels membres del seu consell *dix que li dava vigares que alcun proces sen degues fer per tal quel Senyor Rey se pogues mils los bens confiscar. E apres los dits doctors et savis digueren quel Senyor Rey axi com a princep qui mils que altra era de les dites coses informat et al qual axi con a princep eren manifests li podia dar mort. E axi lin consellarien los dits savis. Empero siu havien aconsellar a alcu qui conegues axi com a judge consellarien que sen informas plenament et oydes les rahons den En Bernat de Cabrera lavors quey faes segons de justicia trobaria*; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 33, pp. 259-260. Proves com aquesta reforcen la impressió de Kagay segons la qual el règim dels temps de Pere el Cerimoniós era "a judicial regime in which royal will masqueraded as law"; KAGAY, Donald J., "The «Treasons» of Bernat de Cabrera", p. 45.

⁷⁵⁵ Això féu que no es diferenciés massa del procés obert contra l'infant Ferran; vegeu LAFUENTE GÓMEZ, Mario, "Rebeldía, traición y lesa maiestas...", pars. 41-57.

de la *cosa pública* de la Corona d'Aragó. Se l'acusava sobretot de ser el responsable últim de la llarga i sagnant guerra contra Castella, i, a més, d'haver pactat amb Pere el Cruel la mort de l'infant Ferran i d'Enrique de Trastámara com a preu a pagar per la pau entre les Corones d'Aragó i de Castella. Segons el Cruel, aquest pacte sinistre havia estat proposat pel Cerimoniós.⁷⁵⁶ Bernat II, és clar, ho negà categòricament.⁷⁵⁷ En qualsevol cas, no deixa de ser irònic que una de les grans acusacions llançades contra ell fos, precisament, la de participar d'un complot l'objectiu del qual hauria estat eliminar el comte de Trastámara, que ell mateix havia atribuït un any abans a l'infant Ferran. Pel que fa al seu fill, el comte d'Osona, es considerà que s'havia passat a l'enemic, completant així la major traïció mai vista des dels dies del comte Julià.⁷⁵⁸

La sentència tirà endavant perquè el procés estava ideat per fer fútil qualsevol defensa. Ni tan sols les rèpliques personals de Bernat II a les acusacions contra ell i el seu fill serviren de res. Això permet justificar d'entrada les nombroses crítiques al seu caràcter marcadament irregular, deliberat.⁷⁵⁹ De retruc, convida a criticar també el tractament que Pere el Cerimoniós en féu a la seva *Crònica*, i, en darrera instància, el seu comportament en tot aquest afer.

No es pot pas dir que el Cerimoniós tingués cap intenció d'amagar la mort de Bernat II, com tampoc la de l'infant Ferran, malgrat la forma en què es van produir pogués afectar la seva imatge, i el 1375 donà instruccions molt clares en aquest sentit.⁷⁶⁰ Però, a diferència de la interpretació que donà Abadal, no fa l'efecte que busqués

⁷⁵⁶ Vegeu especialment el parer personal del Cerimoniós en aquest afer a BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 33, pp. 337-379. També SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis, "Las guerras con Aragón", p. 84; i TESIS I MARCA, Rafael, *Vida del rei En Pere III*. Aedos, Barcelona 1961, p. 234 (primera edició de 1954).

⁷⁵⁷ *Diu lo dit en Bernat de Cabrera que ell per null temps tracta la mort del comte de Trestamara*; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 32, p. 117.

⁷⁵⁸ En la tradició ibèrica, el comte Julià és el gran traïdor cristià dels temps de la invasió musulmana de 711; KAGAY, Donald J., "The «Treasons» of Bernat de Cabrera", p. 51; i LAFUENTE GÓMEZ, Mario, "Rebeldía, traición y *lesa maiestas* en Aragón...", par. 56.

⁷⁵⁹ Vegeu-ne una anàlisi crítica a KAGAY, Donald J., "The «Treasons» of Bernat de Cabrera", pp. 49-53.

⁷⁶⁰ El destinatari de les seves instruccions era el seu segon cronista no oficial, Bernat Descoll. Els tres primers capítols de la *Crònica* estaven ja escrits en els dies en què el Cerimoniós li manà col·laborar-hi; ACA, Cancelleria Reial, r.1249, f. 80; RUBIÓ I LLUCH, Antoni (ed.), *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, vol. 2. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2000, doc. 283, pp. 263-265 (edició facsímil d'una original publicada entre 1908 i 1921); *IDEM*, *Estudi sobre la elaboració de la Crònica de Pere'l Cerimoniós*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1910, p. 13; CINGOLANI, Stefano M., *La memòria dels reis*, pp. 240-241 i 264-270.

sincerar-se.⁷⁶¹ El seu propòsit aparenta més el de legitimar unes decisions que un judici futur pogués percebre com brutals i desmesurades, fins i tot inacceptables, amparant-se en les necessitats del moment en el qual es varen prendre. El seu reconeixement de l'excès en el càstig als vescomtes de Cabrera era molt recent, i, probablement, no tindria cap interès a fer-ho públic, si més no de manera immediata. El Cerimoniós perseguiria amb això taponar qualsevol escletxa que permetés als seus detractors el qüestionament de la seva obra política, ometent, així doncs, qualsevol detall que pogués posar al descobert el més mínim indici de càrrec de consciència. Difícilment hi hauria cap intenció de tractar massa a fons la rebel·lió del vescomtat de Cabrera de les darreries d'aquella època, ni molt menys d'explicar els motius de la rehabilitació de la memòria de Bernat II de Cabrera i del comte d'Osona, com tampoc de la restitució del patrimoni familiar al seu hereu. El fet que la redacció de la *Crònica* no avancés més enllà de 1366 es pot dir que li estalvià de fer-ho, privant així les generacions posteriors d'una versió del text potser fins i tot menys desfavorable a Bernat II de la que avui es conserva.⁷⁶²

De fet, una senzilla relectura de la *Crònica* del Cerimoniós posa de manifest que el monarca aragonès se sentia en deute per la llarga carrera de Bernat II al seu servei, i, tanmateix, que n'estava realment ressentit. El seu disgust amb el comte d'Osona sembla haver estat tant o més profund, doncs en una carta adreçada a la seva esposa el dijous 27 de juny de 1364, això és, poc menys d'un mes abans de la decapitació de Bernat II, el Cerimoniós deixava ben clar que, pel que feia en ell, *val més que la persona del dit Comte estigues a perill e presó o de morir en aquella, o d'ésser escapçat per lo Rey de Castella*.⁷⁶³ Prenent això com a base, hom pot creure efectivament que Bernat II fou víctima de la malícia d'un sobirà extremadament ingrati i rancuniós.⁷⁶⁴ L'opinió de Zurita, que veia en *don Bernaldo de Cabrera* un home *de gran valor y prudencia por quien se gobernaba todo, encara el más prudente y valeroso caballero que había en sus*

⁷⁶¹ ABADAL I DE VINYALS, Ramon d', *Pere el Cerimoniós...*, p. 140. Rubió i Lluch ja havia manifestat la seva opinió en aquest punt, constatant que "malgrat totes aquestes instruccions, la seva superbia y l'afany constant de disculparse fan a voltes dubtosa la seva sinceritat y imparcialitat"; RUBIÓ I LLUCH, Antoni, *Estudi sobre la elaboració...*, p. 13.

⁷⁶² De fet, tot apunta a que els passatges de la *Crònica* del Cerimoniós relatius a la dècada de 1350 foren redactats després de 1375, i, en alguns casos fins i tot després de la mort del rei. Això inclou els episodis que impliquen Bernat II de Cabrera i el comte d'Osona. Sobre aquest afer, vegeu sobretot *IBIDEM*, pp. 40-50. També PAGÈS, Amédée (ed.), *Chronique catalane de Pierre IV d'Aragon III de Catalogne dit le Cérémonieux ou del Punyalet*. Privat, Toulouse 1941, pp. lxxi-lxxii; i CINGOLANI, Stefano M., *La memòria dels reis*, p. 270.

⁷⁶³ ACA, Cancelleria Reial, r.1198, f. 317r.

⁷⁶⁴ Segons Kagay, fins i tot, l'ambient que es respirava a la cort reial "mirrored the character of Pere III"; KAGAY, Donald J., "Poetry in the Dock", p. 51.

reinos, i en absolut mereixedor de *la ingratitud que se usó con él*,⁷⁶⁵ ha calat fons en tota una sèrie d'historiadors que han volgut veure en el procés publicat per Bofarull la prova definitiva de la injustícia comesa pel Cerimoniós amb el seu conseller. Per a molts d'aquests (si es vol) apologetes de la figura del vescomte, les intrigues del comte de Trastámara i del rei de Navarra, però, sobretot, l'odi i la gelosia desmesurats que li hauria professat la reina Elionor de Sicília, haurien tingut un paper decisiu en el processament i en la posterior execució de Bernat II.⁷⁶⁶

Les evidències de la pèssima relació entre la reina Elionor i Bernat II de Cabrera estan recollides en el procés. Tanmateix, i amb el permís d'una correspondència de la reina que no sobrepassa el to d'una lloctinent compromesa amb les decisions polítiques del seu espòs, l'únic odi que sembla clar, si es pot creure el testimoni del navarrès Ramírez de Arellano, és el que Bernat II guardava envers la reina.⁷⁶⁷ Segons aquell, Bernat II havia arribat a dir que *ella feya gran desonor a tot lo regne que per son consell se perdia tot ço ques perdia que james no fon dona ques entremetes de guerra sino aquesta*. Si aquest fos veritablement el seu pensament, que Bernat II hauria justificat per la *desamor que la Reyna li havia*, estaria revelant una misogínia que hauria excedit el desafecte personal.⁷⁶⁸ És possible que la reina estigués molt predisposada en

⁷⁶⁵ JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 8, caps. 15, 18 i 26; i llibre 9, cap. 57 (vol. 4, pp. 72, 88, 122-123 i 515-522).

⁷⁶⁶ BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 32, p. 126; BALAGUER, Víctor, *op. cit.*, vol. 5, pp. 202-203; CHÍA, Julián de, *El Ducado y Principado de Gerona*, p. 137; SOLÀ, Fortià, *Nostra Senyora de Cabrera (monografia històrica)*. Ibérica, Barcelona 1915, p. 43; PAGÈS, Amédée, *La Poésie française en Catalogne du XIIIe a la fin du XVe*. Privat, Toulouse 1936, p. 81; SOLDEVILA, Ferran, *Història de Catalunya*, vol. 1, pp. 479-480; TISIS I MARCA, Rafael, *Vida del rei En Pere III*, pp. 233-234; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 189-193; KAGAY, Donald J., "Poetry in the Dock", p. 51; i *IDEM*, "The «Treasons» of Bernat de Cabrera", pp. 40-41. Malgrat Sitges opinés que "D. Bernardo de Cabrera (...) no resulta exento de severa censura por la manera como ejerció su política, propia de aquella turbulenta y revuelta época", era també del parer que fou "víctima á un tiempo de la ingratitud del veleidoso y sanguinario rey D. Pedro IV de Aragón y del odio sañudo e implacable de su mujer, la reina D.ª Leonor, instigadora principal de la injusta muerte de Cabrera"; vegeu SITGES, Juan B., *op. cit.*, pp. vii i 76.

⁷⁶⁷ Les *Crónicas* de López de Ayala, que en aquest afer no semblen atraure massa l'atenció dels historiadors catalans, recullen un altre possible diana dels odis de Bernat II de Cabrera: l'infant Ferran. En la seva descripció de l'episodi de la seva captura i posterior assassinat a Castelló de la Plana l'any 1363, el canceller castellà explica que, en ser-li comunicat que estava pres, l'infant Ferran *tovo que aquello le venía a él por consejo del conde don Enrique e de don Bernal de Cabrera, que le quería mal, más que la voluntad del rey de Aragón su hermano non podía ser que le mandase prender*; PEDRO LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Pedro*, any 14, cap. 7 (p. 295).

⁷⁶⁸ BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 32, pp. 126-127. No és l'únic testimoni que recull animadversió envers Elionor de Sicília. El comte de

contra seva. Però, vist el to del procés, el fons de veritat que contenien aquestes declaracions és molt difícil de precisar, i donat que la imatge de la reina s'ha construït privilegiant les declaracions de l'acusat, és bastant obvi que aquesta ha de ser revisada.

En aquest estat de coses, només s'està en condicions d'assegurar el següent: que el veritable concepte que la reina tenia de Bernat II, com també el del comte de Trastámara, encara està per esclarir;⁷⁶⁹ que el procés és una autèntica farsa dirigida a revestir amb aparença de legitimitat una decisió presa ja amb anterioritat; i que el principal responsable del destí de Bernat II de Cabrera, a manca d'altres proves, no fou altre que el seu rei, Pere el Cerimoniós. Per altra banda, això no vol dir que el considerat "Gran Privat" del Cerimoniós fos exactament allò que des dels temps de Zurita molts han volgut veure en ell. Val a dir que, en l'afany de restablir la seva memòria, s'ha erigit a l'entorn seu una imatge de la seva persona, així com de les seves relacions amb l'entorn més proper al monarca, que molt probablement no es correspongui amb la realitat, i que altres com ara Joan Reglà o Ramon d'Abadal, assenyadament, han manifestat no compartir.⁷⁷⁰ En bona part, hi ha contribuït la creença en el retir monàstic de Bernat II a Sant Salvador de Breda, com si aquest fos suficient per conferir-li una aura d'innocència i de santedat.⁷⁷¹

Bernat II de Cabrera era fonamentalment (convé recordar-ho) un guerrer. Amb els anys s'havia convertit en un líder militar talentós i agressiu, curtit de ben jove a les

Dénia afirmava també que *lo dit En Bernat tenia per mal feyt que la Senyora Reyna tingues corts*; *IBIDEM*, p. 143.

⁷⁶⁹ Està en preparació una tesi doctoral a càrrec de Sebastian Roebert (Universität Leipzig), que ha de permetre aprofundir en el coneixement de la persona i de la figura de la reina Elionor. Per ara, l'aproximació més acurada segueix sent la duta a terme per la historiadora alemana Ulla Deibel, malgrat considerar que el més gran enemic de Bernat II de Cabrera era el comte de Trastámara, i, també, malgrat l'atribució a Elionor dels intents de convèncer el Cerimoniós de la necessitat de culpar-lo de la guerra contra Castella. Deibel reflexionava sobre Elionor en els següents termes: "Si bé la manera com la Reyna' s comportava políticament permet deduir alguns dels trets més sortints del seu caràcter, axò sol no 'ns pot donar una imatge aproximada de la seva manera d'ésser. Ab tot, investigacions més aprofundides podrien facilitar, encara, un més detallat coneixement de la personalitat."; DEIBEL, Ulla, *La Reyna Elionor de Sicilia*. Casa Provincial de Caritat, Barcelona 1927, pp. 34-36.

⁷⁷⁰ A més de Ramon Gubern, a qui ja s'ha fet referència, i que és potser el menys explícit de tots en aquest assumpte, cal sumar Joan Reglà, que veia en Bernat II un personatge tèrbol, sense escrúpols, i sobretot, Ramon d'Abadal, que mentre considerava l'infant Pere "l'àngel bo del rei", deia tot seguit que "no és possible de dir el mateix del personatge que el seguí en la privadesa, el noble Bernat de Cabrera"; vegeu REGLÀ I CAMPISTOL, Joan, "La lucha con Génova y el equilibrio peninsular". Dins MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (dir.), *op. cit.*, vol. 14, pp. 487-490 i 501-502; i ABADAL I DE VINYALS, Ramon d', *Pere el Cerimoniós...*, p. 91.

⁷⁷¹ Tasis opinava que la suposada reclusió a Breda i la presumpta renúncia als seus títols en favor del seu fill Ponç demostrava "el seu menyspreu per les vanitats del món"; TISIS I MARCA, Rafael, *Vida del rei En Pere III*, p. 109.

diffícils campanyes sarda de 1323-1324 i d'Algesires. En tant que aristòcrata de cultura cavalleresca, a més, creia en el desafiament com la solució a les afrentes personals, com es demostrà en l'afer de Xèrica. El seu creixent prestigi i el seu coneixement del medi polític castellà van atraure cada vegada més la confiança de Pere el Cerimoniós, fins que esclatà la crisi de les Unions. En aquest punt, el monarca semblava estar determinat des d'un bon principi a esclafar els seus elements i a imposar als dirigents càstigs exemplars, de la mateixa manera que tindria ja en ment la possibilitat d'una guerra oberta amb Gènova, fins i tot amb suport venecià, i que, de retruc, estaria més que predisposat a llançar expedicions punitives contra els rebels sards.

Segurament, el Cerimoniós hauria vist en Bernat II una prolongació de la seva persona. Un aristòcrata lleial, de confiança, astut, agressiu i resolutiu en els moments crítics.⁷⁷² Això explicaria, per tant, que la seva relació s'enfortís precisament durant el període que anà de les Unions dels regnes d'Aragó i de València a la rebel·lió del *judike* d'Arborea. El Cerimoniós hauria valorat de nou la utilitat dels vincles familiars, les amistats i l'experiència castellanés de Bernat II, per confiar-li els acords de pau d'Ágreda-Tarassona amb Juan Alfonso de Alburquerque, vitals de cara a poder seguir combatent Gènova i els rebels de Sardenya. Però seria precisament aquest coneixement de Castella el que hauria situat Bernat II entre els consellers reials contraris a una guerra peninsular pràcticament de sortida, i no només des de 1361, com sovint se suposa.⁷⁷³ Pere el Cerimoniós, en canvi, creia que Aragó no partia en inferioritat en cas de

⁷⁷² Sobre la personalitat i la concepció política del Cerimoniós s'han escrit moltes pàgines. A tall d'exemple, vegeu les que els dedicaren TESIS I MARCA, Rafael, *Vida del rei En Pere III*, pp. 96 i 126; i ABADAL I DE VINYALS, Ramon d', *Pere el Cerimoniós...*, pp. 139-191.

⁷⁷³ Bernat II de Cabrera declarà a Berenguer d'Abella al castell de Novales que *james no feu son poder de metre lo dit senyor rei en guerres sino per aquelles coses que li parien rasonables*. Posava aleshores com a exemple el cas castellà. El seu interrogador prengué nota del fet *quel dit En Bernat de Cabrera volent pacificar lo dit fet ab gran treball quen ahc lo pacifica ab En Johan Alfonso Dalboguer qui lavors cabia mes en los affers del Rey de Castella mes que altre*; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 32, pp. 96-97. Per bé que no es pot dir el mateix del cas sard i genovès, i malgrat l'opinió de Sitges, que considerava Bernat II com "tal vez el único promovedor de la guerra iniciada en 1356 entre Aragón y Castilla", i que només "cambió de modo de pensar" en 1361, és molt probable que calgui situar-lo més aviat entre els qui desaconsellaven l'entrada en guerra amb Castella ja en 1356. Per a Clara Estow, Bernat II era, ras i curt, "leader of the so-called peace party at the Aragonese Court that had long lobbied for a permanent settlement and a lasting peace with Castile". La seva mort, per tant, hauria permès silenciar els partidaris d'una pau duradora entre les Corones d'Aragó i de Castella. Vegeu SITGES, Juan B., *op. cit.*, p. 2; i ESTOW, Clara, *op. cit.*, pp. 216-218.

conflicte, i estava disposat a demostrar-ho. En aquesta divergència,⁷⁷⁴ en la manca de prudència, d'aptituds i de tacte en afers diplomàtics, i en la implicació al costat del comte d'Osona en la guerra dels barons de 1357-1358, s'hauria gestat, com ja s'ha dit, el distanciament personal entre Bernat II i el Cerimoniós, i, per tant, la pèrdua de rellevància progressiva del primer en el consell reial. Fins aleshores, Bernat II hauria estat per al Cerimoniós un instrument d'enorme utilitat, però des d'aquell moment la seva perspectiva sobre ell hauria canviat.

Els encàrrecs de perseguir la flota castellana que havia atacat per sorpresa les costes barcelonines i balears i de negociar les treves amb els delegats de Pere el Cruel indiquen que, malgrat tot, el Cerimoniós seguia necessitant-lo. Tanmateix, caldria discutir molt si era o no l'interlocutor més indicat per negociar unes treves. Tot i que el passatge de la *Crònica* reial podria haver estat deliberadament alterat, i que en el camp diplomàtic Mariano d'Arborea jugava amb molts avantatges,⁷⁷⁵ el fet que Bernat II hagués d'abandonar Sardenya a la cerca de reforços després de l'expedició de 1353 diu no sols molt poc de les seves possibilitats d'assolir una victòria estratègica decisiva,⁷⁷⁶ sinó també de la seva habilitat com a negociant. El Cerimoniós també li atribuï la decisió d'abandonar els ostatges dels acords amb els unionistes aragonesos, així com l'ordre de fer executar el líder unionista Juan Jiménez de Urrea.⁷⁷⁷ És probable que aquestes atribucions constituïssin un intent de transferir responsabilitats en un traïdor i, d'aquesta manera, excusar-ne el monarca, que malgrat tot pretenia presentar-se a si mateix com el defensor dels seus reialmes en una guerra justa,⁷⁷⁸ però no ho és menys el fet que aquesta mena de decisions casava precisament amb el que aleshores s'esperava d'ell. Podria ser, senzillament, que ni la prudència ni el tacte es comptessin entre les

⁷⁷⁴ Que el rei no encaixava gens bé el favoritisme castellà en cas de conflicte està ben demostrat. El 30 d'agost de 1356 responia des de Perpinyà als dubtes plantejats per l'aragonès Pedro Fernández de Híjar en els següents termes: *Encara, havem entès que vós deyets algunes paraules, és a saber, que feyets fort poderós lo rey de Castella, induín que nós ne el nostre poder no som per contrastar a ell, e pògrets e dègrets vos bé callar d'aytals paraules, de les quals no sòts menys de repressió. E nós sabem mils no nostre poder e ell seu que no sòts vós e devets pensar que, Déu volent, qui prosegueix la nostra justícia e confondrà la supèrbia del rey de Castella, lo nostre poder és tal e.s mostrarà que no deu ésser vituperat per lo dit rey ne per altre (...)*; ACA, Cancelleria Reial, r.1148, ff. 104rv; FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Causes i antecedents...", doc. 23, p. 508.

⁷⁷⁵ Com molt bé ha demostrat Mario Orsi, qui de fet sospita que les maniobres diplomàtiques del *judike* haurien atiat la rivalitat entre l'infant Ramon Berenguer i Bernat II de Cabrera. A l'entorn d'això, vegeu ORSI LÁZARO, Mario, "Palabras de paz, planes de guerra", p. 108.

⁷⁷⁶ Unes possibilitats clarament minvades degut a l'enorme esforç logístic i econòmic que implicava sostenir una expedició militar a Sardenya; *IBIDEM*, p. 111.

⁷⁷⁷ PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, caps. 4, 32 i 6, 47 (pp. 1100 i 1145).

⁷⁷⁸ Sobre això vegeu KAGAY, Donald J., "The Theory and practice...".

virtuts de Bernat II de Cabrera.⁷⁷⁹ En aquest sentit, la insistència del Cerimoniós en recórrer-hi en les treves amb Castella només s'entèn si es tractava de garantir la imposició de les seves pròpies condicions en el decurs de les negociacions. Altrament, el seu creixent disgust per les accions diplomàtiques de Bernat II podria estar evidenciant un greu error de judici del rei sobre les capacitats d'aquest conseller.

Així doncs, Bernat II de Cabrera hauria estat un alt aristòcrata dotat d'un caràcter agressiu que, combinat amb unes aptituds tàctiques excepcionals, l'hauria convertit en un instrument perfecte per a la mena de política pròpia del Cerimoniós, i, durant molt de temps, en el seu conseller més valorat. Però el seu posicionament en contra d'una guerra amb Castella, la seva evident manca d'habilitat en els processos negociadors, les enemistats que es creà (amb independència dels casos de la reina Elionor de Sicília i d'Enrique de Trastámara que, cal insistir-hi, precisen d'una revisió a fons), el feren també el candidat idoni a cap de turc de la Corona aragonesa tant bon punt es compliquessin les coses. I això sense oblidar un més que probable i gens menyspreable baix estat anímic, producte de la combinació entre la captivitat del seu hereu Bernat III i l'excessiva joventut dels seus néts, que, evidentment no eren la millor recepta per garantir la successió familiar.⁷⁸⁰

Pel que fa al comte d'Osona, el seu perfil i el del seu pare no haurien diferit massa. La seva captura a Miedes segueix sent encara un afer molt obscur, fins el punt que encara avui sembla impossible determinar si Bernat III de Cabrera es va passar realment a l'enemic, com hom sospitava (i de la qual cosa el Cerimoniós estava òbviament convençut) o bé si simplement caigué en mans de l'enemic.⁷⁸¹ Suposant que es tractés d'això últim i no d'una traïció, la seva actuació en aquell afer estaria revelant una actitud temerària. Tenint en compte, a més, que en dècades passades Bernat II havia decidit convertir les seves senyories castellanques en l'heretat d'un aleshores molt jove Bernardí a fi d'evitar que s'alcés contra el seu germà Ponç IV, l'agressivitat natural del comte d'Osona estaria fora de qualsevol dubte, cosa que, per tant, confirmaria una possible equiparació conductual entre el seu perfil i el patern. Tanmateix, seria possible

⁷⁷⁹ A parer de Tasis, "sembla probable, pels detalls de la seva biografia i sobretot per la seva fi dramàtica, que Bernat de Cabrera, guerrer estrenu i bon polític, tenia alguna falla, com a diplomàtic, que li era un obstacle per arribar a un triomf decisiu"; TESIS I MARCA, Rafael, *Joan I. El rei caçador i músic*. Aedos, Barcelona 1959, p. 25.

⁷⁸⁰ El comte Gaston III de Foix, vescomte de Béarn, opinava que *En Bernat de Cabrera qui no havia sino aquell fill ja no faria bona guerra*. Sembla haver estat una opinió bastant encertada; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 33, p. 310.

⁷⁸¹ Encara que Sitges afirmés que "sospéchase, no sin fundamento, que Osona se dejó prender"; SITGES, Juan B., *op. cit.*, p. 3.

arriscar-se a parlar d'una ment encara menys analítica, i, per tant, d'unes dots per a la tàctica bastant inferiors a les del seu pare, per bé que això darrer no l'impedís en absolut assumir rols militars de responsabilitat. Al cap i a la fi, aquests depenien d'entrada més del rang social i polític que no pas del mèrit, i en començar la dècada de 1360 el comte d'Osona es trobava al cim del rang aristocràtic de la Corona d'Aragó.

En qualsevol cas, a partir dels successos de Miedes les condicions en les que Bernat III de Cabrera desenvoluparia responsabilitats militars passarien a ser notablement diferents. De fet, tardaria encara bastant de temps en poder fer-ho novament. Cal recordar que, en el moment de l'execució del seu pare, el comte d'Osona era presoner del rei castellà Pere el Cruel. Segons López de Ayala, aquest l'envià juntament amb la resta d'aristòcrates capturats durant el setge de Calataiud a *Toledo, e allí estovieron un tiempo presos; e después los levaron a Sevilla, e allí estovieron presos*. Ara bé, a diferència de fra Artal de Luna i el castellà Díaz de Sandoval, el comte d'Osona tindria la fortuna de sobreviure al captiveri.⁷⁸² Més encara, la seva delicada situació política a la Corona d'Aragó acabaria convencent Pere el Cruel que Bernat III de Cabrera podia arribar a ser més valuós lliure que empresonat.

3.2. Els temps de la resistència a l'autoritat reial

Per la seva banda, la situació a la que s'haurien d'enfrontar la seva mare i la seva esposa tampoc no era fàcil. De fet, empitjorava per moments. Timbor de Fenollet i la seva jove Margarida de Foix havien quedat encarregades de defensar els seus descendents i el patrimoni familiar del desmantellament. Cap de les dues sembla haver-se avingut d'entrada a complir les exigències reials, però després d'algunes crides infructuoses i de feixugues negociacions, la vescomtessa de Cabrera i la comtessa d'Osona descartaren plantejar oberta resistència a l'autoritat reial, si més no momentàniament. A les darreries de maig de 1364 ja havien cedit els dominis de la família, quedant per exemple Hostalric i Blanes sota control de fidels a la Corona.⁷⁸³ A canvi, la reina Elionor s'havia compromès amb Timbor i Margarida que els homes als quals el rei comanaria les seves possessions fossin obligatòriament individus *no*

⁷⁸² PEDRO ÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Pedro*, any 13, cap. 11 (p. 283).

⁷⁸³ El 30 de maig de 1364, Pere el Cerimoniós constatava que els cavallers Berenguer Ses Pujades i Bartomeu de Vilafranca, *estis presenti in custodiendo castra et loca de Ostalricho et de Blanes (...) per nobilis comitissam Ausonie et vicecomitissam Caprarie, vobis nomine nostro per cunctibus terris tractatibus inter nos et eas liberari debent*; ACA, Cancelleria Reial, r.909, f. 129r (segona numeració).

sospitosos ne enamichs als dits nobles; que aquells haurien de prestar homenatge i jurar fidelitat a Berenguer de Malla, que en seguiria sent el procurador general; i que l'ocupació es mantindria *aytant com durarà la guerra de Castella, e no més avant*.⁷⁸⁴ Ara bé, aviat es posaria de manifest la seva actitud persistent, concretada en la presa de la iniciativa per provar de recuperar com a mínim els seus drets sobre els dots matrimonials, i sobre tot allò que els seus esposos respectius els havien assignat en concepte d'esponsalícis.

El 24 de juliol de 1364, això és, dos dies abans de l'execució de Bernat II de Cabrera, Timbor i Margarida es trobaven al monestir de Santa Maria de Pedralbes. Allà acordaren dotar de plens poders Arnau de Puigferrer, escrivà de la vila de Blanes, per a reclamar d'Umbert de Bellestar, lloctinent de Berenguer d'Abella, del veguer de Girona i de la resta d'oficials reials competents, la devolució de tot allò que els corresponia en virtut de les seves dots esponsalícies.⁷⁸⁵ Pel feia a Timbor, això significava demanar el retorn dels castells de Montclús, Miravalls i Ses Agudes. En el cas de Margarida, els castells i les viles d'Hostalric, Sant Iscle, Montpalau i Anglès, a més de la part de la ciutat de Vic que hom anomenava "de Montcada", els feus castrals osonencs d'Orís i Solterra, i la *domus* vallesana de Vilardell. Totes aquestes senyories havien estat *capta et occupata* per part dels oficials reials *de mandato et ordinacione eiusdem domini regis, racione suspicionis quam dictus dominus rex pretendebat se habere de dictus nobilibus domino Bernardo de Capraria et domino comite Ausonie, eius filio*.⁷⁸⁶

Aquestes sol·licituds toparen amb la desconfiança connatural a Pere el Cerimoniós, que el mes de juny de 1364 havia demanat a Elionor de Sicília que mantingués Margarida de Foix i els seus fills sota extrema vigilància, de manera que *us assegurets bé de la dita Comtessa e de sos fills aytants con n-i haia, que vinguen e*

⁷⁸⁴ Els capítols d'aquest acord es posaren per escrit en una data anterior al 8 de maig de 1364; RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed.), *op. cit.*, vol. 2, doc. 567, pp. 630-632.

⁷⁸⁵ (...) *nos, Timbors, Dei gratia vicecomitissa Caprarie, uxor nobilis viri domini Bernardi de Capraria senioris, et nos, Margarida de Fuxio, Dei gratia comitissa Ausonie uxorigue nobilis domini Bernardi de Capraria, Dei gratia comitis Ausonie filique prefati nobilis domini Bernardi de Capraria senioris, gratis et ex certa scientia, facimus, constituimus et ordinamus procuratorem nostrum et utriusque nostrum certum et specialem ac etiam generalem vos, discretum Arnaldum de Puygferrer, scriptorem habitatorem ville seu loci de Blanis, comitatus Ausonie (...) ad petendum et requirendum pro nobis et nomine nostro ac utriusque nostrum (...) restituant atque tradant incontinenti omnia et singula castra, loca, res, bona et iura nostra, dictarum vicecomitisse et comitisse, vel que tenemus et possidemus aut tenere seu possidere debemus pro nostris dotibus et sponsaliciis aut aliis iuribus nostris seu alterius nostrum obligata (...)*; ADM, Cabrera i Bas, r.3890, ll.18-ll.n.42, rt.988, fot. 510.

⁷⁸⁶ ADM, Cabrera i Bas, r.3890, ll.18-ll.n.42, rt.988, fot. 510.

estiguen en algun loch Reyal per avant que no haien avinentea de exir de nostra terra, emperò que estiguen sens greuge e violència. El sobirà aragonès es basava en informacions procedents d'antics presoners del rei de Castella, entre els quals destaca el donzell Ramon (o Ramonet) de Castellbell, qui afirmava que aquell havia proposat al comte d'Osona posar-lo en llibertat i nomenar-lo comte de Dénia i senyor de Morvedre a condició que la seva esposa i el seu hereu li fossin lliurats en qualitat d'ostatges.⁷⁸⁷ Però el temps passava i els temors del Cerimoniós no es materialitzaven, així que avançat el mes de febrer de 1365 el monarca aragonès acabà cedint a la pressió favorable a la causa de Timbor i Margarida: acceptà d'entrada la petició de curadoria dels béns del comte d'Osona a favor del donzell Arnau Guillem de Besora *pro parte filiorum et amicorum Bernardi de Capraria comitis Ausonie*,⁷⁸⁸ i en disposà restitucions malgrat els dubtes manifestats al respecte per l'infant Joan i el veguer de Girona.⁷⁸⁹

⁷⁸⁷ El Cerimoniós recordava des de Llúria el 27 de juny de 1364 a la seva aleshores esposa que havia obtingut informes recents dels plans que el Cruel reservava als comtes d'Osona: *l'altre dia vos escrisquem con havien sabut que ·I· d-aquelles persones qui era a Murvedre, del qual depuys havem sabut que ha nom Ramon de Castellbell, havia lexat anar lo Rey de Castella de-la presó per tractar a fer que la Comtessa d'Osona e son fill vinguessen deçà al dit Rey per rahenes e que·l dit Comte exaria de presó e seria fet Comte de Dénia e sènyer de Murvedre, e seria en aquestes partides capità de-la terra. Similars dades aportà en ·I· hom apellat Pere Pla, qui és natural de Barchinona, e habitant temps ha en Gandia, e és escapat de presó del Rey de Castella, el qual és vengut a-nós esta nit. En conseqüència, li demanava que extremés les precaucions i reforçés la vigilància sobre Margarida de Foix i els seus fills; ACA, Cancelleria Reial, r.1198, f. 317r. No és la primera carta que el Cerimoniós adreçà a Elionor en aquests termes. N'hi ha com a mínim una d'anterior, escrita a Cullera amb data 10 de juny. En aquell cas concret el rei no aportava el nom de cap testimoni; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 33, pp. 167-168.*

La declaració de Ramon de Castellbell figura registrada al procés obert contra Bernat II de Cabrera amb data 15 de juny de 1364. L'1 d'octubre del mateix any fou interrogat Juan Alfonso de Jérica, germà de Pedro de Jérica. Entre d'altres coses, se li preguntà si sabia que Ramon de Castellbell *fos estat trames per lo comte Dosona con vench de Murvedre en Cathalunya a la comtessa Dosona muller del dit comte et a la vezcomtessa de Cabrera mare sua que sisquessen de la terra e senyoria del Senyor Rey Darago per venirsen a Castella et que faessen alçar contra lo Rey Darago la terra e lochs e castells dels comdat Dosona e vezcomdat de Cabrera*; *IBIDEM*, vol. 32, p. 231, i vol. 33, pp. 170-175. Com Castellbell havia optat per presentar-se directament a l'autoritat reial, el 4 de juliol d'aquell mateix any obtingué el perdó del Cerimoniós; ACA, Cancelleria Reial, r.909, ff. 148r-149v (segona numeració).

⁷⁸⁸ ACA, Cancelleria Reial, r.1542, f. 233; *IBIDEM*, vol. 34, doc. 12, pp. 469-470 (17 de febrer de 1365).

⁷⁸⁹ ACA, Cancelleria Reial, r.1542, ff. 233-234; *IBIDEM*, vol. 34, docs. 13 i 14, pp. 469-473 (19 i 20 de febrer de 1365). Vegeu també la carta que la reina Elionor de Sicília envià al duc de Girona el 19 de febrer de 1365 recordant-li que, donat que en la seva minoria d'edat l'administració dels seus propis dominis li corresponia en ella, i degut a que aquella decisió s'havia pres *ab gran consell e deliberació i per justícia*, no estava autoritzat en cap cas a impugnar-la. En conseqüència, li digué que *jens per açò ne per àls no volem que vós impugnets les dites provisions per lo dits senyor rey fetes*; RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed.), *op. cit.*, vol. 2, doc. 571, p. 635.

No se sap quin fou exactament el patrimoni restituït a Timbor de Fenollet, la comtessa d'Osona i els seus fills. Ara bé, el fet que a les darreries d'abril de 1365 el cavaller osonenc Berenguer de Malla seguís actuant en qualitat de procurador general del comte d'Osona⁷⁹⁰ indica que la Corona no havia executat accions dràstiques sobre la gestió de les senyories dels aleshores vescomtes de Cabrera. Que se seguia cenyint a l'acord assolit per la reina Elionor. I que, per tant, els agents reials serien fidels a Malla mentre aquest ho fos al Cerimoniós. Tanmateix, l'actitud mostrada pel darrer envers la família del difunt Bernat II tornaria a canviar tan aviat com avançada aquella mateixa primavera arribessin notícies que Pere el Cruel havia alliberat el comte d'Osona i que pretenia utilitzar-lo per furgar en les divisions internes de la Corona d'Aragó.⁷⁹¹

El canceller castellà López de Ayala constatà, en efecte, que abans Enrique de Trastámara no hagués alliberat de la presó de Sevilla els supervivents de Miedes, *el conde de Osona fue primero suelto por el rey don Pedro por algunas pleitesías que traía en Aragón que placían al rey don Pedro.*⁷⁹² En aquest estat de coses, i davant de la possibilitat que Margarida de Foix considerés seriosament la necessitat d'abandonar la Corona d'Aragó seguida dels seus fills, el Cerimoniós tornà a activar el procés judicial. Quan el monarca s'assabentà pel seu nebot el comte d'Urgell que el vescomte de Rocabertí i Pere Galceran de Pinós desitjaven intercedir en favor de la comtessa d'Osona, procedí de seguida a retreure'ls-ho. En la seva resposta, escrita a Barcelona el 7 de desembre de 1365, afirmà que *és bo que sàpien, e axí-ls ho deyts, que en lo fet de-les dites vescomtessa e comtessa no fariem més per lur venguda com que-n faéssem menys*, per bé que assegurava que no estava predisposat a confiscar-los els béns: *[certa]ment no-havem proposat de fer exsecució en lurs béns ne la fariem tro que sapiam nostre dret ésser tal que a-nós pertanya lur terra per lur colpa.*⁷⁹³ Uns quants dies després, semblava disposat fins i tot a permetre que el castell de Montpalau seguís

⁷⁹⁰ El 29 d'abril de 1365, a la vila d'Hostalric, Berenguer de Malla reconeixia que Guerau Comí li havia abonat els 10 sous barcelonesos per l'establiment emfitèutic del mas de S'Olivera, situat a la parròquia de Sant Martí de Riells, al Montseny; ADM, Cabrera i Bas, r.3599, ll.15-ll.n.3, rt.984, fot. 346.

⁷⁹¹ Una revisió acurada de les actes del procés permet identificar testimonis que així ho asseguraven per unes dates que van de les darreries de maig fins a primers d'octubre de 1365; vegeu *IBIDEM*, vol. 32, pp. 243-261 i 266-271.

⁷⁹² PEDRO LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Pedro*, any 13, cap. 11 (p. 283).

⁷⁹³ ACA, Cancelleria Reial, r.1194, ff. 205v-206r.

en mans de la comtessa d'Osona a condició que no se'n fes ús per permetre un hipotètic desembarcament del seu espòs.⁷⁹⁴

Resulta encara molt complicat a hores d'ara determinar la fiabilitat de les notícies que es feien ressò de les condicions en les que havia estat alliberat Bernat III de Cabrera, sobretot tenint en compte la parcialitat del procés.⁷⁹⁵ Sigui com es vulgui, el cert és que l'estiu de 1366 l'entrada del comte d'Osona als territoris de la Corona d'Aragó, en companyia o no de tropes foranes, es considerava imminent. Hi contribuiria molt el fet que Pere el Cruel es trobés exiliat aleshores a Gascunya, que era domini d'Eduard III d'Anglaterra, després que el comte de Trastámara hagués envaït Castella i hagués estat proclamat rei a Calahorra el març anterior. Les sucoses promeses en concepte de terres i retribucions econòmiques que aquell rei destronat féu a canvi de l'ajuda militar d'Eduard de Woodstock, príncep de Gal·les (hereu a la Corona anglesa més conegut pel seu sobrenom de Príncep Negre), i de Carles II el Dolent, comportaren la signatura dels acords de Libourne el setembre de 1366.

Pere el Cerimoniós no devia ser aliè a la perillosa aliança per als seus interessos que s'estava coent enllà dels Pirineus,⁷⁹⁶ més encara quan circulaven notícies segons les quals Bernat III de Cabrera havia estat de nou empresonat, ara a Baiona. En aquest estat de coses, el fet que els dominis naturals del comte d'Osona estiguessin encara en mans dels seus familiars i seguissin sota gestió dels seus homes de confiança no feia sinó empitjorar la situació. Els mesos de juny i juliol d'aquell 1366 el Cerimoniós es mostrava francament inquiet, demanant repetidament al duc de Girona que obtingués el

⁷⁹⁴ Cosa que evidencia el temor, entre d'altres coses, que Bernat III de Cabrera pogués arribar a Catalunya per via marítima; ACA, Cancelleria Reial, r.1078, f. 23r (22 de desembre de 1365).

⁷⁹⁵ Aparentment, la revifalla de la guerra per part castellana el 1365 inclogué "una campanya marítima amb un fort estol en el qual figura el comte d'Osona"; TESIS I MARCA, Rafael, *Joan I*, p. 39. L'embarcament de Bernat III de Cabrera en una nau castellana al servei de Pere el Cruel, sota comandament de Martín Yáñez de Sevilla és una dada referida per diversos testimonis oculars citats al procés. Alguns d'aquests el responsabilitzaren de la massacre ordenada a Cartagena per Pere el Cruel contra els tripulants de cinc galeres catalanes capturades. L'episodi és certament descrit pel canceller López de Ayala, però el comte d'Osona no hi és esmentat, i l'ordre és directament atribuïda al Cruel; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 33, pp. 26-74; i PEDRO LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Pedro*, any 16, cap. 1 (p. 307). Tot i que no és impossible que Bernat III s'hagués embarcat aleshores a les ordres de Pere el Cruel, les informacions que així ho certifiquen semblen ser no només tendencioses, sinó de contrast més aviat difícil.

⁷⁹⁶ De fet, el rei d'Aragó sembla haver-ne seguit la gestació amb força preocupació. L'actitud ambivalent de Carles II de Navarra no deuria contribuir massa a calmar-li els ànims. D'aquí el seu interès per pactar amb Carles V de França. Vegeu sobretot MIRET I SANS, Joaquim, "Négociations de Pierre IV de Aragon avec la cour de France: 1366-1367". *RHIS*, vol. 13 (1905), pp. 76-135; i GUTIÉRREZ DE VELASCO, Antonio, "Los ingleses en España (siglo XIV)". *EEMCA*, vol. 4 (1950), pp. 220-224.

control de les senyories dels vescomtes de Cabrera.⁷⁹⁷ Insistia que s'afanyés a controlar la terra dels vescomtes de Cabrera *ramovent d-aquella tots alchayts e officials qu-y sien per los dits comte e en Bernat, e per lus mullers e fills, e posant-hi altres alchayts e officials qui tenguen les forces e exercesquen la iurediccó per nós e per vós en nom nostre. E açò és necessari que façats yverçosament si ia non havets fet (...) car en la tarda poria haver perill per rahó d-alcuns ardots certs que havien del dit comte d-Osona.*⁷⁹⁸ El duc de Girona no començaria a fer-se amb el control efectiu de les senyories dels comtes d'Osona fins els primers dies del mes d'agost següent.⁷⁹⁹ En aquell mateix període, el seu pare oferia a Roger Bernat IV de Castellbò la part de la ciutat de Vic anomenada "de Montcada", els castells de Tornamira, Orís, Solterra, i la *domus* de Vilardell, que havien constituït el dot de la seva germana Margarida de Foix.⁸⁰⁰ El 25 de setembre de 1366, només dos dies després de Libourne, el rei considerà definitivament confiscat el patrimoni dels comtes d'Osona i l'integrà al ducat de Girona.⁸⁰¹

La creixent inquietud del Cerimoniós s'havia vist potenciada a causa d'un esdeveniment que s'esperava des de feia temps, i que caldria entendre com el veritable preludi del retorn immediat de Bernat III de Cabrera als seus dominis: la fugida de Margarida de Foix i dels seus fills. Aparentment, Margarida rebé no només pressions de part del seu mateix espòs per a que abandonés els reialmes del rei d'Aragó amb l'objectiu de trobar-se amb ell el més aviat possible, sinó que, segons el donzell Ramon de Gurb, també cedí a la influència i al consell de la seva sogra Timbor de Fenollet, de Berenguer de Malla, procurador general dels vescomtes de Cabrera, de Guillem

⁷⁹⁷ El Cerimoniós així ho havia disposat al seu primogènit amb anterioritat al 17 de juny. Joan li hauria comunicat les seves reserves al respecte, guanyant-se una rèplica del seu pare, on li reconeixia que *havets duptat*, però li advertia que *deiats fer mà dura*; ACA, Cancelleria Reial, r.1077, ff. 51r-52v (17 de juny de 1366). Als dubtes del primogènit del Cerimoniós caldria afegir després els episodis de malaltia que semblen haver-lo afectat fortament el juliol i l'agost de 1366; TESIS I MARCA, Rafael, *Joan I*, p. 44.

⁷⁹⁸ ACA, Cancelleria Reial, r.1077, f. 137v (2 de juliol de 1366).

⁷⁹⁹ ACA, Cancelleria Reial, r.1077, ff. 84v-85r (4 d'agost de 1366). A instàncies del propi duc de Girona, el Cerimoniós adreçà també cartes als oficials vescomtals, inclòs el procurador general Berenguer de Malla, en les que els advertia que la seva resistència a fer entrega als oficials reials de les possessions que controlaven seria considerada traïció; ACA, Cancelleria Reial, r.1077, ff. 85v, 86r (4 d'agost de 1366).

⁸⁰⁰ Concretament, el dia 6 d'agost; ACA, r.985, f. 157; MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación històrica...*, pp. 253-255. El procediment per tal de fer efectiva la comanda es posà en marxa amb el manament corresponent, emès a Collbató el 3 d'octubre de 1366; ACA, Cancelleria Reial, r.1077, f. 181v.

⁸⁰¹ ADM, Cabrera i Bas, r.3004, ll.9-ll.n.4, rt.977, fots. 678-679.

Galceran de Rocabertí, senyor d'Hostoles, i de Pere Galceran de Pinós.⁸⁰² Alhora, Bernat III de Cabrera intentava obtenir la col·laboració del seu cunyat Roger Bernat IV de Castellbò. Aquest afirmava l'11 d'abril anterior que dos missatgers castellans l'havien visitat a la vila d'Orthez, al vescomtat de Béarn, i li havien comunicat que *vostre ermano lo comte Dosona vos envia molt a saludar e vos prega que vos li ajudets a endressar que ell puxa haver sa muller e ses inffants*. La reacció de Roger Bernat IV consistí en desaconsellar a la seva germana Margarida que emprengués cap moviment sense la pertinent autorització reial,⁸⁰³ però, evidentment, les seves recomanacions foren desestimades, doncs Margarida es posà en marxa en direcció al comtat de Foix en unes dates que, tenint en compte les informacions rebudes pel vescomte de Castellbò i les primeres evidències de manaments del Cerimoniós exigint la confiscació del seu patrimoni, caldria situar en algun moment a cavall de les darreries del mes d'abril i de principis del mes de juny de 1366.

Segons el testimoni de Ramon de Gurb, que s'havia desplaçat prèviament a Baiona, on el comte d'Osona li havia comanat la seguretat de la seva esposa i dels seus fills, la comtessa Margarida sortí del castell de Montsoriu acompanyada de *son fill En Bernat et II filles*.⁸⁰⁴ Segons Zurita, aquestes dues filles devien ser Elionor i Joana.⁸⁰⁵ Això hauria volgut dir deixar enrera els seus tres altres fills, és a dir, Ponç, Constança i Margarida. En el camí, els fugitius comptarien amb l'ajuda de Guillem Galceran de Rocabertí, que els hauria conduït personalment fins al comtat de Foix. Allà Margarida esperava poder posar els seus fills a disposició de Pere el Cruel en qualitat d'ostatges, mentre reunia diners per pagar el rescat del seu espòs.⁸⁰⁶

El comte Gaston III de Foix, vescomte de Béarn, dit Gaston Febus, fill i hereu d'aquell comte de Foix que havia exhibit una conducta més que dubtosa a la campanya d'Algesires, on finalment havia perdut la vida, acollí la seva cosina Margarida de Foix, comtessa d'Osona, i els infants que la seguien.⁸⁰⁷ El 17 d'agost el vescomte de Castellbò rebia informes que confirmaven que la seva germana havia assolit Orthez, que el *comte*

⁸⁰² BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 32, pp. 327-329; i vol. 33, pp. 71-72.

⁸⁰³ *IBIDEM*, vol. 32, pp. 318-320.

⁸⁰⁴ *IBIDEM*, vol. 33, pp. 71-72.

⁸⁰⁵ JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 9, cap. 57 (vol. 4, p. 522).

⁸⁰⁶ BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 33, pp. 71-72.

⁸⁰⁷ En aquells temps, Gaston III de Foix estava enfrontat al Príncep Negre, que li reclamava el vassallatge pel vescomtat de Béarn. Vegeu sobretot TUCOO-CHALA, Pierre, *Gaston Fébus: Un grand prince d'Occident au XIVe siècle*. Marrimpouey Jeune, Pau 1976, pp. 37-51.

*Dosona vostre cunyat es stat arrastat a Bayona es se manlevat a fi que es pogués reunir amb la seva família, i que, poc després, aquest ha lexat son fill, això és, el seu primogènit Bernardí, en hostatges del senyor de Puxana, vassall del Príncep Negre, que el tindria retingut des d'aleshores al castell de Guissen.*⁸⁰⁸

Davant d'aquesta nova situació, el Cerimoniós optà per ordenar la captura dels restants fills dels comtes d'Osona i en manà l'empresonament al castell de Perpinyà. Gaston Febus intentà aleshores intercedir, una mediació que se saldà amb una rèplica mesurada però ferma del Cerimoniós, emesa a Saragossa el 3 de juliol de 1366. En aquesta carta, el sobirà recollia les cinc súpliques de Gaston: *la primera, que volguéssem guiar lo comte d'Osona; la ·II^a, que deliuràssem sos fills, que són a Perpenyà; la terça, que restituíssem al dit comte o a son fill les terres del comdat d'Osona; la quarta, que relaxàssem lo procés que fem contra la comtessa d'Osona, per ço com, sens licència nostra, se'n anà en vostra terra, volent-se'n passar en Castella; la ·V^a, que donàssem loch que una carta, la qual toca los fills del dit comte, fos a ells liurada.* Òbviament, la natura de les peticions llistades pel monarca indica que Gaston hauria rebut sol·licituds de mediació per part dels comtes d'Osona, més enllà del seu possible desig personal d'implicar-se en aquell afer.⁸⁰⁹ Però, com era de preveure, la resposta del Cerimoniós a totes aquelles peticions, i a la primera en especial, fou del tot negativa. A propòsit dels infants capturats (el jove Ponç de Cabrera i dues altres germanes seves), el monarca explicava que *nós no·ls retenim ne·ls havem retenguts per alcuna culpa que ells haien, sinó tan solament per seguretat nostra, entenents que lur pare e cascun altre de part lur, per esguard dels dits fills, cessarien de tractar, fer e consentir alguna cosa sinistra contra nós o nostra terra.*⁸¹⁰

⁸⁰⁸ BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 32, pp. 431-435. La identificació de l'esmentat senyor de *Puyana*, *Puxana* o *Poyona* es fa ben difícil, doncs la toponímia actual no concorda amb aquestes denominacions, que evidentment deuriem ser aproximades a la grafia i a la pronúncia reals del títol. Tanmateix, el seu origen toponímic podria correspondre a l'actual municipi de Puyoo, situat uns quants quilòmetres a l'oest d'Orthez. Al segle XIV Puyoo era una vila prominent del vescomtat de Béarn, aleshores en mans dels comtes de Foix; vegeu TUCOO-CHALA, Pierre, "Principautés et frontières.- Le cas du Béarn". *ACSHMESP*, vol. 4, n. 4 (1973), p. 121. Pel que fa a Guissen, tal volta se'l pugui identificar amb Guiche, en el tram occidental de la ruta que uneix Baiona i Orthez.

⁸⁰⁹ En aquest sentit, la sospita de Miret i Sans conforme el comte de Foix hauria cedit a súpliques de Margarida en favor del seu espòs es revela encertada; MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica...*, p. 260. Vegeu també SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 195.

⁸¹⁰ Entre d'altres coses, el Cerimoniós respongué *al primer punct, del guiatge del comte d'Osona, que nós no havem acostumat de fer guiatge a alguna persona que sia inculpada d'aytal crim com ell és inculpat, e, si·l contrari feyem, seria cosa de mal exemple e reputat per*

Vist això, és evident que el Cerimoniós confiava, si més no moderadament, en que l'empresonament dels fills de Bernat III de Cabrera que encara romanien a Catalunya el disuadís d'actuar en contra seva, encara que si aquesta iniciativa tingué veritablement alguna mena d'efecte sobre el comte d'Osona, resulta bastant evident que aquest fou totalment contrari a l'esperat. Bernat III entrà de nou als seus dominis molt probablement el mes de febrer de 1367, justament el moment en què l'exèrcit encapçalat per Pere el Cruel i el Príncep Negre acampava als voltants de Pamplona,⁸¹¹ obligant el duc de Girona a posar en marxa la defensa del territori,⁸¹² i provocant que el cavaller rossellonès Bernat de So, senescal de Catalunya i capità general del comtat d'Osona i dels vescomtats de Cabrera i de Bas,⁸¹³ convoqués l'host general a Sant Salvador de Breda pel 12 de març següent.⁸¹⁴

Avançat març de 1367 el Cerimoniós ordenava també al vescomte de Castellbò i a Berenguer d'Abella, ocupats fins aleshores en vigilar la frontera del Rosselló, conduir hosts contra el comte d'Osona i els seus oficials i vassalls, que, en nombrosos casos, i en especial pel que fa al seu procurador general Berenguer de Malla, li continuaven sent lleials.⁸¹⁵ Com i amb el suport de qui féu entrada Bernat III a les seves senyories d'origen segueixen sent unes autèntiques incògnites, però encara que Ramon de Gurb

cosa mal feta de nostres gents; RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed.), *op. cit.*, vol. 2, doc. 582, p. 650.

⁸¹¹ Com defensaven Peter Edward Russell i Kenneth Fowler. Vegeu RUSSELL, Peter E., *op. cit.*, p. 58, nota 2, i pp. 62-63; i FOWLER, Kenneth, *Medieval mercenaries*, vol. 1, p. 203. També GUTIÉRREZ DE VELASCO, Antonio, *op. cit.*, pp. 224-230; ESTOW, Clara, *op. cit.*, p. 238; i MITRE FERNÁNDEZ, Emilio, "Castilla ante la Guerra de los Cien Años", p. 209.

⁸¹² Que, segons Tasis, exerciria amb energia; TASIS I MARCA, Rafael, *Joan I*, pp. 44 i 46-47.

⁸¹³ Bernat de So era germà de Joan de So, vescomte d'Évol. La seva família, originària del Conflent, havia obtingut l'any 1335 el que aleshores eren un títol i un vescomtat de nova planta, però Joan els perdria arran de la seva participació en la defensa del regne de Mallorca contra Pere el Cerimoniós. Gràcies al seu servei en aquest darrer, Bernat de So recuperaria el vescomtat d'Évol per al seu nebot Berenguer el setembre de 1351. Vegeu SABATÉ I CURULL, *El territori...*, p. 248; PONSICH, Claire, "Un témoignage de la Culture en Cerdagne, la correspondance de Violant de Bar (1380-1431)". *ERO*, vol. 21 (2005), p. 163; i CLAVERIE, Pierre-V., "La part d'ombre du vicomte d'Évol, Joan de So (1344-1347)". *AM*, vol. 126, n. 285 (2014), pp. 29-39.

⁸¹⁴ La crida pública s'emeté amb anterioritat al dia 6 de març de 1367, quan a pres de Blanca, senyora de Blanes, Bernat de So acceptà commutar el servei d'host i cavalcada que havien de prestar els homes de la vila de Blanes pel pagament de 60 lliures. Una quantitat que caldria destinar a pagar soldades; AHG, Notarials, Blanes, r.380, ff. 33rv; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'expansió medieval de Blanes...", p. 24.

⁸¹⁵ ACA, Cancelleria Reial, r.1217, f. 167 (22 de març de 1367); MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica...*, p. 259.

assegurés que aquell arribà sol a Montsoriu conduït pel prior de Santa Maria del Coll,⁸¹⁶ resulta francament molt difícil de creure que el comte d'Osona no s'hagués procurat el servei d'alguna companyia de combatents per donar més solidesa a la seva posició i a les seves aspiracions de desencadenar una rebel·lió en tota regla contra l'autoritat reial, més encara considerant les possibilitats de reclutament que devia haver a Gascunya en aquell moment. Una rebel·lió que, efectivament, esclatà i gaudí d'un fort recolzament a terres del vescomtat de Cabrera, i que comportà durs setges contra el castell d'Argimon, i, en especial, el de Montsoriu.⁸¹⁷

Inexplicablement, Bernat III de Cabrera abandonaria de nou les seves senyories quan no faria encara ni un any que hi havia tornat. Ho faria per via marítima. Els comptes de claveria dels jurats de la vila de Sant Feliu de Guíxols registren les despeses de Pere Sabisbal, batlle de l'esmentada vila, amb motiu de la persecució *que féu ab I lahut ab lo qual anà ab VIII persones darrera lo comte d'Osona qui fugia per mar, lo qual sera recullit a Tossa e fahia la via de Copliura ab lo lahut d'en Berenguer Reyes de Tossa.*⁸¹⁸ Darrera seu, Bernat III deixava una rebel·lió que resistia principalment a l'entorn del castell de Montsoriu, sobretot una vegada les tropes reials van haver culminat amb èxit el setge d'Argimon, i que el desembre de 1367 provocà la ira reial envers els batlles de Vilamajor i de Sant Celoni, incapaços de prevenir les incursions que els defensors de Montsoriu llençaven sobre les seves jurisdiccions.⁸¹⁹ La permanència a la zona de tropes reials situades sota comandament del senescal Bernat de So encara l'agost de 1368⁸²⁰ indica que Montsoriu continuava assetjat, i revela de

⁸¹⁶ BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 33, p. 73.

⁸¹⁷ Sobre la rebel·lió del vescomtat de Cabrera existí una ponència de Pons i Guri el text de la qual, malauradament, sembla avui dia impossible de trobar. Més enllà d'això, vegeu les pàgines i el temps que s'hi han dedicat a MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica...*, pp. 259-261; TESIS I MARCA, Rafael, *Joan I*, pp. 44 i 46-47; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., "Argimon: indret, castell i santuari. Dades inèdites". *QS*, n. 5 (1992), pp. 35-36; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "A violent voyage home. The Count Bernat of Osona and the revolt of the viscounty of Cabrera (1367-1368)". Comunicació presentada en el marc de l'International Medieval Congress. Leeds, 12-15 de juliol de 2010; i *IDEM*, *El poder feudal*, pp. 108-111.

⁸¹⁸ AHG, Notarials, Sant Feliu de Guíxols, r.1009, f. 20r. La sortida en *lahut* a través de Tossa coincideix amb el relat de la fugida del comte d'Osona ofert per Ramon de Gurb, sense detalls cronològics de cap tipus, el desembre de 1368; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 33, pp. 73-74.

⁸¹⁹ ACA, Cancelleria Reial, r.1079, f. 116r (11 de desembre de 1367).

⁸²⁰ El 24 d'agost de 1368 Guillem Ramon d'Horta, *conestable e companyó de la companyia de 70 soldats de Ponç Ferrer destinada a lo setge de Monsoriu*, reconeixia que se'ls havien afegit dos habitants de Santa Maria de Palautordera, als que es mantendria el sobresseïment reial de

retruc la impossibilitat reial de posar fi de manera contundent a una rebel·lió mancada ja del seu principal líder i inspirador, això és, el comte d'Osona.

La rebel·lió posa de relleu la solidesa dels vincles naturals que els vescomtes de Cabrera havien establert amb els seus vassalls i dominats en el decurs dels segles sobre el nucli dur de les seves senyories, alhora que reflecteix les dificultats de la Corona per fer front a les despeses i a l'esforç logístic que implicava combatre la rebel·lió del vescomtat de Cabrera, en un context socioeconòmic molt desfavorable degut a l'acumulació de factors, entre els que cal comptar els rebrots de la Pesta Negra, les campanyes contra el regne de Mallorca i els rebels sards, i una llarga i extenuant guerra contra Castella.⁸²¹ Però, per contra, segueix sense explicar quins motius varen forçar Bernat III de Cabrera a abandonar les seves senyories.

Pensava el comte d'Osona que la seva aposta estava destinada al fracàs? Tenia la seva fugida alguna relació amb la seva esposa i els seus fills, i en especial amb el fet d'haver entregat el seu hereu Bernardí com a ostatge? O bé prenia la decisió de marxar amb perspectives d'obtenir suport, de caire preferiblement financer i militar? Tal volta la resposta als dubtes que genera la seva actuació no estigui massa allunyada d'una combinació d'aquestes tres possibilitats. Cal recordar que en el moment de l'arribada de Margarida de Foix a Orthez, el comte de Trastámara ja havia estat proclamat rei de Castella a Calahorra, i que Pere el Cruel s'havia exiliat a territori gascó, però que l'any següent la situació política castellana havia variat com a conseqüència de la segona batalla de Nájera, on les tropes del rei Enric II de Castella havien estat derrotades per les hosts de Pere el Cruel i del príncep de Gal·les. Aquella primavera de 1367 Enric II havia decidit passar al regne de França i deixar els seus reialmes en mans del seu germanastre.⁸²² Tanmateix, el Príncep Negre perdé ràpidament la paciència degut a les constants demores en els pagaments acordats a Libourne amb Pere el Cruel, obligà el monarca a qui havia ajudat a recuperar el tron de Castella a signar la pau l'agost de 1367, i emprengué el camí de retorn a les possessions que els anglesos tenien al sud de

les causes judicials que poguessin tenir pendants mentre durés la seva participació en el setge; AHFF, Notarials, Montclús, r.344, ff. 132v-133r.

⁸²¹ MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*, pp. 108-111. La ciutat de Barcelona, per exemple, protestà el juny de 1367 pel fet d'haver d'afrontar despeses extraordinàries, doncs ja estava contribuïnt a la preparació de defenses contra la possible entrada de les companyies del príncep de Gal·les; ACA, Cancelleria Reial, r.1079, f. 69r (8 de juny de 1367).

⁸²² VALDEÓN BARUQUE, Julio, *Enrique II de Castilla*, pp. 149-162; i ESTOW, Clara, *op. cit.*, pp. 238-243; i DÍAZ MARTÍN, Luis V., *Pedro I el Cruel*, pp. 247-255.

França.⁸²³ A causa d'això, moltes companyies mercenàries es trobaren de sobte desocupades,⁸²⁴ quelcom que hauria suposat una magnífica oportunitat per a que aristòcrates de la talla i en la situació de Bernat III de Cabrera n'obtinguessin els serveis, o, si més no, hi trobessin compromís i aliances.

Sens dubte, així era en el cas del bastard Enrique de Trastámara, o, si es vol, de l'aleshores destronat Enric II de Castella. Segons López de Ayala, l'estiu de 1367 Enric començà a cercar ajuda per véncer el seu germanastre allà on anteriorment ja l'havia trobada, imposant-se finalment sobre les reticències de Carles V de França i del seu germà Lluís, duc d'Anjou, molt influïdes per súpriques de Pere el Cerimoniós destinades a impedir-los-hi el suport.⁸²⁵ El canceller castellà narra que *partió el rey don Enrique de Aguas-muertas mediado el mes de agosto deste año, e tornóse para el castillo de Pierapertusa, donde avía lexado a la reyna doña Juana su mujer, e los infantes sus fijos: e de allí envió buscar compañías para que viniesen con él en Castilla: e él tenía consigo fasta doscientas lanzas; e falló otras doscientas, de las quales eran capitanes el vizconde de la Illa, e don Bernal, conde de Osona, e el bastardo de Bearné, e mossén Guillén de Villamur, que fuera preso en la batalla de Nájara, e era ya suelto, i amb ells molts d'altres.*⁸²⁶

Això darrer estaria implicant que, bé per accident, bé per necessitat, Bernat III de Cabrera s'hauria vist incorporat a alguna companyia mercenària.⁸²⁷ Podria ser molt bé que es trobés en procés de reunir-ne una al seu entorn amb l'esperança que les dimensions d'aquesta augmentessin i el projecte prosperés prou per plantejar-se emprar-la contra el Cerimoniós, o bé, sense opcions ja de retorn a curt o a mig termini, el comte d'Osona hagués decidit fer d'aquell el seu *modus vivendi*. En tot cas, no hauria tingut

⁸²³ GUTIÉRREZ DE VELASCO, Antonio, *op. cit.*, pp. 275-279. La soldadesca forana mancada de l'estipendi promès reaccionà agressivament, recurrent a la pràctica habitual de substituir la paga pel dret al saqueig; ESTOW, Clara, *op. cit.*, pp. 242-248. Posteriorment, el Príncep Negre començà a considerar seriosament la possibilitat de cobrar-se els deutes contrets pel Cruel combatent Castella al costat de Pere el Cerimoniós, i hi negocià en conseqüència. Vegeu GUTIÉRREZ DE VELASCO, Antonio, *op. cit.*, pp. 240-257 i 261; RUSSELL, Peter E., *op. cit.*, pp. 114-125; ESTOW, Clara, *op. cit.*, p. 248; FOWLER, Kenneth, *Medieval mercenaries*, vol. 1, pp. 217-222; i DÍAZ MARTÍN, Luis V., *Pedro I el Cruel*, pp. 255-262.

⁸²⁴ Aviat molts d'aquests contingents serien contractats pels comtes d'Armagnac per tal de fer front a diversos desafiaments bèl·lics; CONTAMINE, Philippe, "Les compagnies d'aventure...", pp. 384-386.

⁸²⁵ MIRET I SANS, Joaquim, "Négotiations de Pierre IV d'Aragon", pp. 54-57; i GUTIÉRREZ DE VELASCO, Antonio, *op. cit.*, pp. 257-258.

⁸²⁶ PEDRO LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Pedro*, any 18, cap. 32 (p. 397); ESTOW, Clara, *op. cit.*, pp. 250-251; VALDEÓN BARUQUE, Julio, *Enrique II de Castilla*, pp. 167-168; i DÍAZ MARTÍN, Luis V., *Pedro I el Cruel*, p. 263.

⁸²⁷ CONTAMINE, Philippe, "Les compagnies d'aventure...", pp. 376-377.

cap inconvenient a posar-se al servei del Trastámara, fet que reforça la impressió que convé revisar de nou el seu paper en la condemna del seu pare, i que, encara i havent estat Enric hostil en aquest últim, res no impedia que les relacions entre aquest i el successor de Bernat II de Cabrera es mantinguessin cordials o tornessin a la cordialitat.

No hi ha motius d'entrada per desconfiar del text de López de Ayala, en general molt fiable en tot allò que explica tot i el seu evident trastamarisme,⁸²⁸ per bé que el cronista francès Jean Froissart no reculli el nom del comte d'Osona entre els qui acompanyaren Enric II de Trastámara en la seva tornada a Castella.⁸²⁹ Bernardí, hereu de Bernat III de Cabrera, declararia el 4 d'agost de 1372 que el seu progenitor estigué presoner a Baiona fins passats uns vuit mesos de la mort de Pere el Cruel, però aquesta no tindria lloc fins el març de 1369, i, tenint en compte la documentació reial anterior, aquesta afirmació és difícilment defensable. Bernardí podia estar mal informat, o, simplement, recordar malament la data. Sí sembla corroborable, en canvi, tenint en compte els precedents i el que relata Ayala, el fet que Bernardí fos alliberat i passés a estar sota control d'Enric. Segons el mateix Bernardí, aquest últim *loave fort son para*, el comte d'Osona, *que lo havia ben servit*.⁸³⁰

Si Bernat III de Cabrera s'incorporà com sembla als contingents que liderava Enric II de Trastámara de retorn a Castella, per força ho hagué de fer creuant de nou els dominis de Pere el Cerimoniós, a qui naturalment no devia satisfer massa la idea. El Cerimoniós s'havia oposat al pas de les companyies d'Enric II fins el punt de denegar-los qualsevol guiatge, perquè sospitava que això podia enterbolir les seves relacions amb el Príncep Negre. Com s'ha vist, el monarca aragonès cercà fins i tot la complicitat del rei de França i del seu germà el duc d'Anjou, intentant així aïllar el seu antic

⁸²⁸ A l'entorn del pensament polític de Pedro López d'Ayala, vegeu especialment SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis, *El canciller Pedro López de Ayala y su tiempo (1332-1404)*. Diputación Foral de Álava, Vitoria 1962; VALDEÓN BARUQUE, Julio, *Enrique II de Castilla*; i VALDALISO CASANOVA, Covadonga, "La obra cronística...".

⁸²⁹ JEAN FROISSART, *Chroniques* (edició a cura del baró Joseph B. M. C. Kervyn de Lettenhove, originalment publicada entre 1867 i 1877; vol. 7. Biblio, Osnabrück 1967). No ha estat possible accedir al text de l'herald anglès Chandos, per bé que *a priori* no hi ha dades que facin pensar que el resultat de la seva lectura sigui diferent de la de les cròniques de Froissart.

Zurita acceptà sense dubtar la possibilitat que Bernat III s'hagués posat al servei d'Enric, probablement perquè es refiava prou de la rigorositat (tot i la seva tendència) de López de Ayala. Tasis arribaria a observar respecte d'això que "estem ja massa avesats als costums de l'època per a sorprendre'ns de trobar entre els capitans de l'invasor el comte d'Osona, alliberat feia poc pel Príncep Negre"; JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 9, cap. 70 (vol. 4, p. 569); i TESIS I MARCA, Rafael, *Vida del rei En Pere III*, p. 265.

⁸³⁰ BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 33, pp. 87-88.

protegit.⁸³¹ Malgrat tot, el bastard d'Alfons XI travessà els reialmes del rei d'Aragó i envaí de nou el regne de Castella, començant a partir de gener de 1368 a consolidar la seva posició militar rere haver-se apoderat entre d'altres de les ciutats de Burgos, Palència, Valladolid, Salamanca, i, més endavant, Lleó.⁸³² Bernat III jugaria de ben segur un paper rellevant en el decurs d'aquestes i d'altres campanyes militars, fins que perdé la vida al setge de Tordehumos, prop de Valladolid. López de Ayala relata que *el rey don Enrique partió de León después que la cobró, e fue para Oterdehumos, que estaba alzada contra él, e fízola combatir, e diógele. E mataron y al conde de Osona, que avía venido con el rey, e fue fijo de don Bernal, vizconde de Cabrera, un grand señor del regno de Aragón.*⁸³³

La mort de Bernat III de Cabrera, comte d'Osona, al servei d'Enric II de Castella contra el seu més gran enemic (i aviat víctima) Pere el Cruel, arribà amb la rebel·lió del vescomtat de Cabrera per esclafar i amb alguns dels seus fills retinguts encara en mans dels oficials reials a Perpinyà.⁸³⁴ Probablement el seu traspàs hauria tingut lloc a finals d'octubre o principis de novembre de 1368. A partir d'aquelles dates, la documentació reial concernent als vescomtes de Cabrera empra el *quondam* per fer referència al comte d'Osona. Aquesta documentació engloba el guiatge que Pere el Cerimoniós concedí a

⁸³¹ PEDRO LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Pedro*, any 18, cap. 33 (pp. 397-399); JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 9, cap. 70, i llib. 10, cap. 2 (vol. 4, pp. 568-571 i 583); VALDEÓN BARUQUE, Julio, *Enrique II de Castilla*, pp. 234-242; GUTIÉRREZ DE VELASCO, Antonio, *op. cit.*, pp. 238 i 257-261; ESTOW, Clara, *op. cit.*, p. 251; i DÍAZ MARTÍN, Luis V., *Pedro I el Cruel*, pp. 263-264 i 269.

⁸³² VALDEÓN BARUQUE, Julio, *Enrique II de Castilla*, pp. 167-183; ESTOW, Clara, *op. cit.*, pp. 251-252; i DÍAZ MARTÍN, Luis V., *Pedro I el Cruel*, pp. 270-271.

⁸³³ PEDRO LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Pedro*, any 19, cap. 1 (p. 405). La narració del canceller castellà és inequívoca, i no permet dubtes sobre al servei de qui combatia Bernat III de Cabrera en l'època del setge de Tordehumos. Tot i això, a l'hora d'esmentar aquest fet concret, Zurita, accidentalment o deliberada, ometé el partit de Bernat III: *y el rey don Enrique se vino con su real a poner sobre Tordehumos y en un combate fue allí muerto el conde de Osona*; JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 10, cap. 2 (vol. 4, p. 583). Molt probablement el text de Zurita influí decisivament en la interpretació que en féu Sobrequés, qui assegurà que Bernat III "va retornar a Castella i va seguir lluitant al costat de Pere el Cruel contra Enric de Trastàmara. En l'ofensiva d'aquest darrer de l'any 1368, el comte d'Osona va trobar la mort combatent en el setge de Tordehumos (Valladolid) essent encara ben jove"; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 195. Mig segle més tard, Kagay cauria víctima d'aquesta mateixa afirmació de Sobrequés; vegeu KAGAY, Donald J., "The «Treasons» of Bernat de Cabrera", p. 53.

⁸³⁴ El 15 de juliol de 1368 Berenguer de Codinachs, mestre racional del rei d'Aragó, reconeixia a un altre home de la *domus* règia, anomenat Jaume Mermany, l'encàrrec que havia rebut de pagar amb moneda de Perpinyà el sou *d'alguns hòmens a cavall e servents e menestrals que, per ordinació del dit senyor, han estat en lo castell de Perpenyà dins lo dit temps per tuició e guarda d-aquell, com en provisió dels fills del comte d'Osona, qui estan presos en lo dit castell en poder del noble N·Arnau d·Ortau, portant veu de governador en los comtats de Rosselló e de Cerdanya*; ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Albarans, r.645, ff. 176v-178v.

Berenguer de Malla per a que es desplaçés per negociar amb ell; l'ordre de respectar aquest guiatge que el sobirà adreçà a Bernat de So l'11 de novembre;⁸³⁵ el perdó que el Cerimoniós concedí finalment als rebels entre el 12 i el 18 de novembre següents;⁸³⁶ i, per últim, la cura dels fills dels comtes d'Osona que el mateix Cerimoniós s'avení a concedir el 8 de desembre de 1368 a Timbor de Fenollet, vescomtessa de Cabrera. Excepte en el cas de *Bernardinus*, que es trobava *absens a terra nostra*, els altres néts de Timbor, això és, Ponç, Elionor, Constança, Joana i Margarida, passarien a estar oficialment sota curadoria i protecció de la seva àvia paterna.⁸³⁷

A mitjan març de 1369, és a dir, uns mesos després de la mort del comte d'Osona, Enric II de Castella derrotava i, segons el relat de López de Ayala, assassinava, el seu germanastre Pere I al setge de Montiel.⁸³⁸ Tot i això, de les hereves legítimes del Cruel que havien sobreviscut, la gran, això és, la infanta Constança, resistí encara al castell de Carmona gràcies al suport dels seus partidaris fins que se'n pogué negociar la sortida l'any 1371 i el seu casament amb John of Gaunt, duc de Lancaster, fill d'Eduard III d'Anglaterra i de la seva esposa Felipa d'Hainaut.⁸³⁹ Mentrestant, el primer monarca castellà de l'anomenada dinastia Trastámara procurava generar les condicions polítiques

⁸³⁵ ACA, Cancelleria Reial, r.916, f. 126r.

⁸³⁶ ACA, Cancelleria Reial, r.916, ff. 167v-173r. En vista de la concessió del perdó reial als rebels Enec, bisbe de Girona, decidí també aixecar-los l'excomunió. El 16 de febrer de 1369, per exemple, l'aixecava a set coneguts rebels originaris d'Hostalric i de Santa Maria de Breda; ADG, Lletres, U-59, ff. 2v-3r.

⁸³⁷ Timbor es referia aleshores al *comitis de Ausonia, quondam filii mei*; ACA, Cancelleria Reial, r.916, ff.165rv; ADM, Cabrera i Bas, r.3732, ll.6-ll.n.40, rt.986, fot. 527.

⁸³⁸ PEDRO LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Pedro*, any 20, caps. 5-8 (pp. 426-434); VALDEÓN BARUQUE, Julio, *Enrique II de Castilla*, 197-200; DÍAZ MARTÍN, Luis V., *Pedro I el Cruel*, pp. 274-275; i ESTOW, Clara, *op. cit.*, pp. 258-259.

⁸³⁹ Constança de Castella i la seva germana Isabel, esposa d'Edmund of Langley, duc de York, reivindicarien aviat el seu dret a recuperar el tron de Castella com a legítimes hereves de Pere I. De fet, el duc de Lancaster establiria una aliança amb el rei Joan I de Portugal per iniciar l'assalt militar a la Corona de Castella. Constança tornaria a la Península Ibèrica amb el seu espòs i amb la seva filla Caterina de Lancaster el 1386. Però la seva expedició acabaria fracassant. Finalment, les reivindicacions de Constança de Castella i del duc de Lancaster trobarien una sortida limitada en el casament entre Caterina i el futur Enric III de Castella, nét d'Enric II, acordada en el tractat de Baiona de 1388. És aleshores que es pot dir que la Guerra Civil Castellana encetada el 1366 acaba de manera definitiva. Sobre això, vegeu SEGURA GRAÍÑO, Cristina, "Las mujeres y la sucesión a la Corona en Castilla en la Baja Edad Media". *EEM*, n. 12 (1989), pp. 206-209; i ECHEVARRÍA ARSUAGA, Ana, *Catalina de Lancaster: reina regente de Castilla (1372-1418)*. Nerea, Hondarribia 2002, pp. 15-18 i 28-50. Mentre no es produïa el retorn de Constança, hi havia encara reductes de "petristes" (lleials a Pere el Cruel) sobretot a Portugal i a Anglaterra; vegeu especialment VALDALISO CASANOVA, Covadonga, "El control de los petristas: Integración y segregación en los inicios del reinado de Enrique de Trastámara". *AUA*, n. 18 (2012), pp. 39-66; i *IDEM*, "El exilio político de los petristas en Portugal (1369-1373)". *Erasmus*, n. 1 (2014), pp. 152-168.

ideals per a que aquesta pogués sobreviure'l i perpetuar-se en el poder.⁸⁴⁰ Al seu torn, aquesta situació significava que la contesa dels Dos Peres, acabada tres anys abans amb l'entronització de l'aleshores encara comte de Trastámara, ja no havia de revifar més. Per al Cerimoniós, la victòria de la seva aposta inicial al tron castellà resultà contraproductiu i decepcionant, doncs aviat Enric II s'encarregaria de demostrar-li que no podia esperar el compliment de molts compromisos adquirits amb anterioritat, menys encara sota l'amenaça de la força. Al cap i a la fi, les maniobres polítiques del Cerimoniós posteriors a la derrota d'Enric l'abril de 1367 havien suposat l'aïllament internacional del Trastámara. De ben segur que Enric no ho havia pas oblidat.⁸⁴¹

Pel que feia als vescomtes de Cabrera, el refredament de les relacions entre el rei d'Aragó i el seu antic protegit castellà dibuixava un panorama bastant incert. Segons Zurita, entre les demandes que el Cerimoniós havia arribat a traslladar al Trastámara hi hauria l'exigència *que le entregase al conde de Osona que estaba ya en su poder*.⁸⁴² Però considerant què era exactament el que Enric II de Castella esperava la tardor de 1367 del seu antic company d'armes en la Guerra dels Dos Peres, així com l'opinió del Cerimoniós que Enric estava acabant de formar-se, aquesta exigència estava destinada del tot al fracàs. Certament, la mort en combat de Bernat III de Cabrera lluny de les seves terres podria haver calmat un xic els ànims del rei d'Aragó, predisposant-lo així en un gest del calibre de la concessió a la vescomtessa Timbor de Fenollet de la tutoria dels

⁸⁴⁰ Vegeu especialment VALDEÓN BARUQUE, Julio, *Enrique II de Castilla*, pp. 33-81 i 273-363; i *IDEM*, *Los conflictos sociales en el reino de Castilla*, pp. 54-65 i 82-101.

⁸⁴¹ Tant Tasis com d'Abadal coincidirien en observar que, en aquest sentit, el comportament que Enric II de Castella mostrà envers les exigències del Cerimoniós amb posterioritat a la eliminació de Pere el Cruel el 1369 venia justificat per l'abandó de la seva causa per part del rei d'Aragó a partir d'abril de 1367; TAVIS I MARCA, Rafael, *Vida del rei En Pere III*, pp. 261-266; i ABADAL I DE VINYALS, Ramon d', *Pere el Cerimoniós...*, pp. 193-218. La impressió d'ambdós ve confirmada per López de Ayala, que constata que Enric deia al Cerimoniós que *era verdad que entre ellos oviera algunos tratos, segund el rey de Aragón decía, quando el rey don Enrique partió de Aragón para venir a Castilla; pero que después sabía que el rey de Aragón firmara contra él sus amistades con el príncipe de Gales, fiijo del rey de Inglaterra, que era enemigo suyo: por lo qual non le era tenuto a dar cibdad nin villa de Castilla. Otrosí que después de la batalla de Nájera (...) le enviara el rey de Aragón su gobernador de Rosellón a un castillo de Francia, do él estaba, que dicen Pierapertusa, a le requerir e decir que non entrasen nin pasasen por su regno, e mandó apercebir todos los suyos para le destorvar e detener el camino*; PEDRO LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Enrique, segundo de Castilla*, any 9, cap. 12 (pp. 482-483). Sobre això darrer, vegeu també VALDEÓN BARUQUE, Julio, *Enrique II de Castilla*, pp. 212-220.

⁸⁴² El cronista aragonès situava aquest fet després de la fuga de Pere el Cruel l'any 1366. Tot i que les demandes de Pere el Cerimoniós són més que probables, les evidències proven que el retorn de Bernat III de Cabrera a l'òrbita de l'aleshores ja rei Enrique de Trastámara hauria estat posterior a l'estiu de l'any següent; JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 9, cap.70 (vol. 4, pp. 569-570).

fills del difunt comte d'Osona. Tanmateix, no sembla que això fos prou per justificar la rehabilitació del llinatge a ulls del Cerimoniós. Caldrien encara uns anys per a que això fos finalment possible.

3.3. La rehabilitació per al darrer Bernardí

Una rehabilitació, una neteja de la seva memòria maculada, era un requisit indispensable per a que un llinatge de la rellevància dels vescomtes de Cabrera pogués aixecar de nou el cap, havent estat els seus darrers representants sotmesos en un procés per lesa majestat. Això estava només a l'abast de la mateixa autoritat que s'havia proposat enfonsar-la, i que no era altra que la reial. La veterana i enèrgica *vicecomitissa de Capraria* Timbor de Fenollet ho tenia tant clar que, com explicava el monarca aragonès a l'arquebisbe Pere de Tarragona, al doctor en lleis barceloní Guillem de Puig, i al jurista gironí Jaume de Cruilles l'estiu de 1369, la primavera anterior havia intentat, en la seva qualitat de *tutricem nepotum sive* «néts» *Bernardi de Capraria, quondam*, impugnar la *sentenciam contra dictum Bernardum de Capraria latam et processum per nos contra eius filium subsecutum*. En aquest cas, el Cerimoniós no havia dubtat a escriure al batlle general de Catalunya Pere Sacosta per manar-li que no fos acceptada cap mena d'oposició a la sentència ni al procés,⁸⁴³ que continuava el seu curs.⁸⁴⁴ Que aquestes fossin les ordres del Cerimoniós significa clarament que la seva voluntat seguia sent la d'aconseguir demostrar legalment la culpabilitat de Bernat II i de Bernat III de Cabrera, i, conseqüentment, justificar l'encert de la sentència reial de 1364.

Així doncs, malgrat la mort del comte d'Osona, la perspectiva del Cerimoniós en relació a aquest afer concret no havia canviat gens. Tot sembla indicar que, per tal d'aconseguir fer-lo canviar d'opinió, seria necessària una pressió encara més forta que la que pogués exercir la persistent Timbor de Fenollet. Afortunadament per a ella, existien partidaris de la seva causa amb prou autoritat, influència i capacitat d'insistència per anar minant la fèrria voluntat del Cerimoniós. Entre aquests cal comptar el Papa francès Gregori XI, darrer pontífex d'Avinyó. El 27 de juliol de 1371 Gregori envià una carta al Cerimoniós, acompanyada d'una altra adreçada a Elionor de Sicília (de qui deia esperar-

⁸⁴³ La carta adreçada a Pere Sacosta fou emesa a Barcelona el 6 d'abril de 1369. El rei d'Aragó continuava defensant el seu parer en aquest afer en una de posterior redactada a València el 3 de juliol següent; ACA, Cancelleria Reial, r.1223, ff. 40r-41r.

⁸⁴⁴ El procés, en efecte, seguia en curs. El febrer d'aquell mateix any apareixen interrogats nous testimonis sobre els suposats tractes entre el comte d'Osona i Pere el Cruel a Baiona estant; vegeu BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 33, pp. 82-86.

ne plena cooperació⁸⁴⁵), en la qual manifestava al rei d'Aragó el seu convenciment que els *nobiles viros Bernardum et Poncium de Capraria, domicellos*, eren innocents dels crims que l'havien motivat a privar-los de la seva herència, i que, en virtut del parentiu que l'unia a ells, li pregava que els restituís el patrimoni que els pertocava.⁸⁴⁶ Més d'un any després, el Cerimoniós confessaria haver rebut les súpliques insistents de familiars i d'amics dels descendents del comte d'Osona.⁸⁴⁷ Amb això revelava fins a quin punt aquestes havien tingut incidència en el seu canvi de política respecte dels fills de Bernat III de Cabrera i de Margarida de Foix.

El més afavorit en tot aquest afer fou Bernardí. Com ja s'ha dit abans, a només sis dies de complir els vint anys s'havia personat a la cort reial d'Aragó per tal de ser interrogat en el procés contra el seu pare.⁸⁴⁸ El mes de febrer anterior el Cerimoniós s'havia compromès a retornar-li un patrimoni que li pertocava en virtut d'aquell heretament que el seu pare i el seu avi havien signat al palau de l'Aljafería de Saragossa l'abril de 1350. Fins i tot l'havia convocat de cara a les Corts que tindrien lloc a

⁸⁴⁵ *Quia igitur firmiter credimus, quod tu in hoc multum poteris cooperari*; ASV, r.263, f. 306v. Agraeixo a Sebastian Roebert (Universität Leipzig) que m'hagi facilitat la referència i la transcripció completa del text de la missiva de Gregori XI.

⁸⁴⁶ (...) *sint, sicut veridica informatione percepimus, penitus innocentes et non habeant unde iuxta sui status decentiam valeant sustentari. Nos, qui tam premissorum consideratione, quam etiam pro eo, quod ipsi nobiles quibusdam nostris consanguineis affinitatis seu consanguinitatis linea coniunguntur, paterno compacientes affectu serenitatem tuam instanter et affectuose rogamus (...) velis de tua memoria penitus abolere ac prefatos nobiles habens propensius et efficaciter commendatos, eis comitatum et vicecomitatum, honores et castra ac loca et bona predicta integre restitui facias atque tradi*; ASV, r.263, f. 306r.

Els vincles de parentiu amb els germans Bernardí i Ponç de Cabrera als quals feia al·lusió Gregori XI el 1371 no estan gaire clars. És possible que fossin bastant remots, però que, efectivament, hi fossin. Pel que sembla, Gregori era oncle patern d'Helis Rogier de Beaufort, esposa de Guillaume de la Tour, nét de Constança de Foix i de Jean de Levis, senyor de Mirepoix. Aquesta mateixa Constança era tia àvia de Margarida de Foix, comtessa d'Osona. Tanmateix, aquests vincles encara demanen ser corroborats, i, en tot cas, hi ha la possibilitat que el pontífex tractés Bernardí i Ponç de *consanguineis* a nivell purament espiritual.

⁸⁴⁷ (...) *intervenientibus aliquibus agnatis et cognatis suis ex altera (...)*; ACA, Cancelleria Reial, r.923, f. 133r (22 de desembre de 1372).

⁸⁴⁸ Exactament el 4 d'agost de 1372. En resposta a la pregunta sobre la seva edat, Bernardí digué que *ha oyt dir a madona sa mara que ara a Sent Lorenç haura XX anys*; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 33, p. 89. Per tant, Bernardí hauria nascut el 10 d'agost de 1352. En contra del que vaig apuntar en la ponència presentada al III Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric, això coincideix amb la carta que el bisbe de Girona adreçà a Timbor de Fenollet, agraïnt-li que l'informés que *Nostre Senyor hagués dat novelament ·I· fiyl a madona la vescomtessa*, escrita amb data posterior al 10 d'agost de 1352; ADG, U-20, f. 55v; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", pp. 19-20 i 27, nota 65.

Barcelona en el bienni de 1372-1373.⁸⁴⁹ Uns anys més tard, en els temps de la restitució del vescomtat de Bas, el rei reconeixeria obertament que aquesta mena de reparacions eren de justícia (*ex debito justicie*).⁸⁵⁰ Però abans no arribés aquell moment, Bernardí s'hauria de conformar amb un acord de restitució que no incloïa els feus que havien estat concedits als seus antecessors durant la dècada de 1350. Per si no n'hi hagués prou amb això, caldria indemnitzar la seva mare i el seu germà Ponç amb l'entrega dels castells de Voltregà i de Torelló.⁸⁵¹ Les negociacions, en les que el bisbe de Lleida Romeu de Cescomes i el tresorer reial Berenguer de Relat semblen haver tingut un paper força destacat, culminaren en la signatura de l'acord a Barcelona el 17 de desembre de 1372. Passats cinc o sis dies, el Cerimoniós començà a posar-ne les clàusules a coneixement dels seus col·laboradors i interessats en aquest assumpte.⁸⁵²

⁸⁴⁹ Per tota resposta, *Bernardinus de Capraria* es presentaria al convent dels frares predicadors de Barcelona, on tindrien lloc les sessions de Corts, el dimarts 20 de juliol de 1372 (abans i tot, per tant, de declarar en el marc del procés contra el seu pare); *Cortes de los antiguos principados de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña, publicadas por la Real Academia de la Historia*, vol. 3. Viuda e Hijos de Manuel Tello, Madrid 1900, doc. 3, p. 191.

⁸⁵⁰ ACA, Cancelleria Reial, r.936, f. 63v; MONSALVATJE Y FOSSAS, Francisco, *El vizcondado de Bas*. Juan Bonet, Olot 1893, doc. 5, p. 17 i pp. 68-69 (5 de febrer de 1372).

⁸⁵¹ ACA, Cancelleria Reial, r.923, f. 133v (22 de desembre de 1372).

⁸⁵² A banda de la reina Elionor, els destinataris eren Bernat de So, Romeu de Cescomes, bisbe de Lleida, i el tresorer reial Berenguer de Relat. Els tres freqüentaven també la cort d'Elionor. Idèntiques cartes anaven dirigides als cavallers i prohoms del vescomtat de Cabrera i dels honors de Roda i del Cabrerès, al batlle general de Catalunya Pere Sacosta, i al cavaller Berenguer de Malla, durant molt de temps procurador general dels vescomtes de Cabrera; ACA, Cancelleria Reial, r.923, ff. 132v-135r (22-23 de desembre de 1372); i ADM, Cabrera i Bas, r.5674, ll.50-ll.n.2, rt.1028, fots. 382-385 (22 de desembre de 1372).

Tornant a la primera missiva, aquesta tenia entre els seus destinataris la reina Elionor de Sicília. Això deixa totalment obsoleta la idea de Tasis segons la qual la rehabilitació dels vescomtes de Cabrera no hauria pogut tenir lloc en vida d'Elionor, considerant la seva suposada animadversió envers Bernat II de Cabrera, sinó que hauria tingut lloc amb posterioritat a la seva mort, ocorreguda el 1375. El referent en aquest cas era el reconeixement públic de l'error comès amb els avantpassats de Bernardí que precedia a la promesa de restitució del vescomtat de Bas el febrer de 1380. A parer de Tasis, les acusacions vertides pels convocats a Corts a Monzón-Fraga el juny de 1383 contra els consellers i funcionaris reials dels que pretenien el processament (dirigides a carregar-los actuacions en benefici dels enemics de la Corona d'Aragó) s'assemblaven massa a les que havien provocat la decapitació de Bernat II de Cabrera. Tasis creia que la rehabilitació de la memòria d'aquest últim el 1380 significava que aquest recurs estava esgotat, perquè el Cerimoniós estava ja convençut de la innòcència del seu "gran privat". En això hauria ajudat també la mort d'Elionor amb anterioritat en aquelles dates, doncs "sembla difícil que aquella dona de geni admetés resignadament una desautorització tan rotunda per part del seu marit, en un afer" com el de Bernat II "que ella havia dut personalment fins a les darreres conseqüències"; TESIS I MARCA, Rafael, *Vida del rei En Pere III*, pp. 274-275 i 332-334. Tanmateix, segurament sia molt difícil trobar consellers i oficials de prínceps acusats de traïció als qui no s'hagi responsabilitzat en algun moment d'afavorir o d'ajudar l'enemic. Per la seva banda, Abadal inscrivía les de Monzón-Fraga de 1383 en una fase històrica de les Corts dels temps del Cerimoniós, de 1378 a 1386, durant la que hom hauria assistit a la derrota política interna del sobirà, de la seva manera d'obrar, i dels excessos dels seus homes de

Mitjançant aquest acord, Bernardí es convertia en el nou vescomte de Cabrera, Bernat IV. La historiografia i la memòria popular s'han entestat precisament a donar-li el sobrenom de "Bernardí", tot i que no consti enlloc que aquest fos realment el seu, ni encara menys que se'l seguís anomenant d'aquesta manera després d'haver contret les seves primeres núpcies. Per altra banda, si el seu germà Ponç havia tingut dret a herència, no sembla que el pogués arribar a exercir mai. Si més no, això és el que es desprèn de la seva completa desaparició de la documentació en els anys següents.⁸⁵³

En contrast amb els destins que van córrer el seu pare i el seu avi, la llarga carrera de Bernat IV de Cabrera al servei dels reis d'Aragó, així com dels reis de Sicília, està esquitxada de moments difícils que, tanmateix, no es varen traduir en la seva eliminació política. Al contrari, al final de la seva vida Bernat IV seguiria sent un dels barons més poderosos de l'aristocràcia catalana i, per extensió, de tota la Corona d'Aragó. De ben segur que el servei que prestava no era precisament desinteressat. El retorn del patrimoni familiar no tingué lloc d'un sol cop, de manera que les seves disponibilitat i voluntarietat de servei li haurien permès fer créixer la confiança que Pere el Cerimoniós tenia en ell, i, de retruc, aconseguir esgarrapar a poc a poc fragments del patrimoni familiar que encara eren en mans de l'administració reial. A més, això li reportaria nous beneficis. Més endavant, començada la dècada de 1390, Bernat IV de Cabrera hauria recuperat ja bona part dels dominis vescomtals. El seu poder i la seva reputació anirien creixent fins a situar-lo entre els aristòcrates de més pes que acabarien implicant-se en la posterior expedició de conquesta de Sicília encapçalada per l'infant Martí, duc de Montblanc. Però abans, li calia acumular experiència.

A diferència del que se sap sobre la joventut del seu avi patern, les activitats que desenvolupà Bernat IV i les responsabilitats que podria haver assumit durant les dues dècades prèvies a l'aventura siciliana romanen majoritàriament a l'ombra. El màxim que hom li coneix es redueix al comandament d'un en principi poderós estol que havia de conduir a Sicília per defensar-hi els interessos de Pere IV, però que no arribà a partir

confiança, ja denunciats en la convocatòria de 1375; vegeu ABADAL I DE VINYALS, Ramon d', *Pere el Cerimoniós...*, pp. 102-104 i 276-279. En tot cas, les acusacions llençades contra els homes del rei implicaven afavorir també Enric II de Castella i preparar la pau amb Gènova. A Bernat II, en canvi, se l'havia acusat precisament de tot el contrari.

⁸⁵³ I de les paraules de Zurita. Segons el cronista, *tuvo el conde de Osona de la condesa Margarita de Fox su mujer a este don Bernaldo, y otro hijo que murió muy mozo*. Si això fos cert, voldria dir aquest darrer fill que moriria sent ben jove hauria estat Ponç; JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 10, capítol 38 (vol. 4, p. 709).

mai,⁸⁵⁴ a més (tot i que això darrer en encara menor mesura) del seu possible suport en aquells que, com Alfons d'Aragó, marquès de Villena, o el comte Joan I de Prades, perseguïen canvis en l'entorn cortesà dels reis Joan I i Violant de Bar.⁸⁵⁵ En canvi, no sembla que hi hagi hagut gaire interès en indagar en la seva suposada intervenció en la defensa contra la invasió de Catalunya de les tropes del comte d'Armagnac el 1389, que segons Tomic hauria rubricat l'any següent amb una victòria personal contra la cavalleria francesa prop de Navata,⁸⁵⁶ tot i trobar-se a l'avantsala de l'aquesta vegada sí

⁸⁵⁴ La notícia del projecte d'expedició a Sicília el 1379 i de l'anul·lació del mateix la recollí Zurita; vegeu *IBIDEM*, llibre 10, capítol 25 (vol. 4, pp. 660-661). Aparentment, tant Sobrequés com Tasis s'interessaren només per la seva primera part, a diferència de Garofalo, que sí en menciona l'anul·lació; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 195 i 197; TISIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, p. 98; i GAROFALO, Francesco, *op. cit.*, p. 23. En opinió de Giuseppe Meloni, "la spedizione non era stata effettuata, probabilmente per difficoltà finanziarie"; vegeu MELONI, Giuseppe, *op. cit.*, vol. 3. CEDAM, Pàdua 1982, p. 157, nota 61.

En la seva recent biografia sobre Bernat IV de Cabrera, l'advocat sicilià Francesco Garofalo li atribueix també la dignitat de coper de la reina Sibilla de Fortià; GAROFALO, Francesco, *op. cit.*, p. 23. Si això fos cert, Bernat no hauria estat coper fins al casament o poc després del casament de Pere el Cerimoniós amb aquella abans concubina seva, celebrat l'11 d'octubre de 1377. Tanmateix, aquesta notícia no ha pogut ser contrastada encara. Es dona el cas, a més, que els únics detalls relatius al vescomte que destaca Alberto Boscolo en el seu estudi sobre la darrera esposa del Cerimoniós són, per una banda, l'enviament de bufons a la cerimònia de coronació de Sibilla el 30 de gener de 1381, i, per una altra banda, la seva pertinença en una majoria d'alts aristòcrates que, de manera similar al que feren els infants Joan i Martí, decidiren no presentar-s'hi. En aquest sentit, Bernat IV de Cabrera bé podria haver estat un d'aquells barons que no aprovava el casament del Cerimoniós amb Sibilla; BOSCOLO, Alberto, *La reina Sibilla de Fortià*. Rafael Dalmau, Barcelona 1971, pp. 27-28, 39 i 62-63.

⁸⁵⁵ Suposadament, la poderosa influència de la que gaudia la valenciana Carroça de Vilaragut a la cort reial la convertiria en objectiu de greus acusacions. Es deia d'ella que intervenia en els nomenaments de càrrecs, que era adúltera i que havia mantingut relacions sexuals amb diversos membres de la casa de la reina Violant. El desafiament fou de tal calibre que aquesta última i el seu espòs reclamaren en una carta, emesa amb data del 13 de juliol de 1389, que es fes empresonar entre d'altres el marquès de Villena i Bernat IV de Cabrera. Però les pressions polítiques de bona part dels integrants dels braços, incloses les dels consellers de Barcelona i de València, amenaçaven amb la suspensió de les Corts de Monzón (1388-1389) en un moment especialment crític en el qual, tot just sortint del conflicte entre la Corona i el comte Joan I d'Empúries, s'esperava aleshores una invasió per part dels Armagnac, i el Caçador hagué de cedir. Entre altres coses, això suposà finalment l'expulsió de Carroça la cort reial; DANVILA Y COLLADO, Francisco, *Na Carroça de Vilaragut. Estudio biográfico*. Fortanet, Madrid 1888, pp. 15-33; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 166; SOLDEVILA, Ferran, *Història de Catalunya*, vol. 2, pp. 496-504; PONSICH, Claire, "L'honneur en XIVE siècle de la vicomtesse d'Illa i de Canet, et d'une noble dame valencienne, deux favorites de la duchesse de Gérone, puis de la reine d'Aragon". *ERO*, vol. 20 (2003), pp. 81-83; i NARBONA VIZCAÍNO, Rafael, "El trienio negro: Valencia, 1389-1391. Turbulencias coetáneas al asalto de la judería". *EEM*, n. 35 (2012), pp. 186-190.

⁸⁵⁶ Segons el cronista baganès *lo noble baró En Bernat de Cabrera (...) se encontrà ab set capitans del comte d'Armanyac, els desbaratà e-n pres quatre-cent rocins. E tot açò fet fo davant Navata*; PERE TOMIC, *op. cit.*, cap. 34 (p. 260). A l'entorn de l'atac del comte d'Armagnac, immediatament posterior a la mort de la seva germana Mata d'Armagnac, esposa

realitzada expedició a Sicília. Ni tan sols se'n coneix el rol durant l'anterior invasió de 1374-1375, composta en bona part per companyies mercenàries i liderada per l'infant Jaume de Mallorca, veterà de la segona batalla de Nájera, aliat primer del Príncep Negre, més tard d'Enric II de Castella, i del mateix comte d'Armagnac, que seguia pugnans per recuperar l'herència dels reis de Mallorca sotstreta pel Cerimoniós a mitjan de segle.⁸⁵⁷

El paper que jugà Bernat IV durant la invasió de l'infant de Mallorca demana ser esclarit. El 26 de setembre de 1374 el Cerimoniós reprengué l'aleshores encara procurador general vescomtal, el *miles* Berenguer de Malla, per no haver-se afanyat a protegir les provisions de l'avenç de les *companyes estranyes que són dins nostra terra, e corren e dampnifiquen tot dia aquella, e maiorment les viandes*.⁸⁵⁸ Normalment les missives d'aquest tipus s'adreçaven als titulars de les senyories, la qual cosa indica clarament que el vescomte de Cabrera es trobava aleshores absent de les seves. La qüestió és saber on i per quins motius.⁸⁵⁹ Si anà en ajut del rei d'Aragó a les parts de Rosselló, Cerdanya i Conflent en els primers compassos de la campanya, aparentment no ho hauria fet assumint càrrecs d'alta responsabilitat.⁸⁶⁰ Aquell es queixava que, amb

de Joan I d'Aragó, vegeu TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, pp. 172-174; i HERNÁNDEZ CARDONA, F. Xavier, *op. cit.*, vol. 2.

⁸⁵⁷ Sobre la invasió de l'infant de Mallorca l'any 1374 vegeu sobretot LECOY DE LA MARCHE, Albert, *Les relations politiques de la France avec le royaume de Majorca (Iles Baléares, Roussillon, Montpellier, etc.)*, vol. 2. Ernest Leroux, París 1892, pp. 183-187 i 195-202; MARTÍNEZ FERRANDO, J.-Ernest, *La tràgica història dels reis de Mallorca*, pp. 261-273; OLIVERES DE PICÓ, Elisabeth, *El rei sense reialme (Jaume IV de Mallorca)*. Rafael Dalmau, Barcelona 1965, pp. 45-48; FOWLER, Kenneth, "L'emploi des mercenaires...", pp. 23-55; JULIÀ VIÑAMATA, J.-Ramón, "Defensa y avituallamiento de los castillos del Rosellón y la Cerdaña en la segunda mitad del siglo XIV". *AHAM*, n. 9 (1988), pp. 289-291; SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, "La presión fiscal en un año difícil: Cataluña, a mediados de 1374-mediados de 1375". *Mayurqa*, n. 27 (2001), pp. 25-45; i HERNÁNDEZ CARDONA, F. Xavier, *op. cit.*, vol. 2.

⁸⁵⁸ La carta reial començava així: *Mossèn Berenguer, entès havem que en aquexes partides ne en la terra de-n Berna[rdí] de Cabrera no havets feta provisió alcuna de recullir les viandes per los lochs forts, de-la qual cosa nos meravellam*; ACA, Cancelleria Reial, r.1245, f. 12v.

⁸⁵⁹ Després de les Corts de Barcelona de 1372-1373, les més que probables i repetides absències de Bernat IV de Cabrera a les Corts posteriors fins a la nova convocatòria de Barcelona de 1379-1380, exceptuant la presència en nom seu del donzell Alfons de Llòria en la sessió del 9 d'abril de 1373, venen a reforçar la idea que el nou vescomte de Cabrera s'anà trobant cada vegada més allunyat de les seves pròpies senyories. Vegeu *Cortes de los antiguos principados...*, vol. 3, doc. 3, p. 222 (9 d'abril de 1373), doc. 4, p. 267 (setembre de 1373) i doc. 5, p. 273 (gener de 1375); i vol. 4. Viuda e Hijos de Manuel Tello, Madrid 1901, doc. 1, p. 3 (20 d'abril de 1377) i doc. 2, p. 186 (25 de maig de 1379). Com es veurà tot seguit, en el darrer tram de la dècada de 1370 l'allunyament de les seves terres estaria justificat per l'assumpte de Sardenya.

⁸⁶⁰ Avançat el 1374, els comandants principals de les hosts catalanes eren els consellers reials *mossèn Dalmau, vezcomte de Rocabertí, capità de les gents d'armes de Cathalunya, N-Andreu*

l'enemic obrint-se pas a través del comtat d'Urgell entrada la tardor de 1374, *negun dels comtes ni barons de Catalunya* hagués respost a la crida una vegada va haver invocat l'usatge *Princeps Namque* i oberta la porta a la seva commutació per un donatiu.⁸⁶¹

Tot i això, sembla haver-hi prou indicis que confirmarien la participació d'una manera o una altra de Bernat IV de Cabrera en la defensa del Principat, com n'hi hauria de fet sobre una estreta col·laboració en el terreny marítim entre el jove vescomte i en Berenguer Morey, fill d'una important família de mercaders de Barcelona i batlle de la ciutat durant uns quants anys. Aquesta col·laboració prendria la forma d'activitats corsàries a partir de 1378, desenvolupades contra vaixells d'Estats que es disputaven amb la Corona d'Aragó el domini de la Mediterrània, i, en especial, dels que donaven suport a la causa dels Arborea.⁸⁶² Mentre l'infant de Mallorca intentava envair el Principat, al regne de Sardenya s'havia passat de l'aparent incapacitat dels comandants reials aragonesos per acabar la feina, a la derrota militar, fet que acabà situant els Arborea en disposició d'assegurar-se el control sobre gairebé la totalitat de la illa.⁸⁶³ D'aquí que intentessin fins i tot imposar un bloqueig al port de Càller, suposadament amb ajuda genovesa.⁸⁶⁴ Enmig del complex vesper que era Sardenya, Bernat IV hauria adquirit l'experiència que li hauria valgut l'elecció al càrrec d'almirall en la frustrada expedició del 1379. Això explicaria també el seu més que segur viatge a Sardenya amb

de Fonollet, vezcomte de Canet e d-Illa, capità de Rosselló, mossèn Galceran de Pinós, capità de Cerdanya i Galceran de Vilarig, capità de la guarnició de Girona; ACA, Cancelleria Reial, r.1244, f. 74v (5 de setembre de 1374).

⁸⁶¹ ACA, Cancelleria Reial, r.1245, ff. 84rv (24 de novembre de 1374); i SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, "La presión fiscal en un año difícil", pp. 29-39.

⁸⁶² Hi ha en preparació una tesi doctoral sobre la figura de Berenguer Morey a càrrec d'Alberto Reche Ontillera, en la que es tractaran a fons les relacions entre aquell i Bernat IV de Cabrera durant tota la dècada de 1370, en especial pel que fa als afers de Sardenya.

⁸⁶³ Sobretot després de la derrota de Pedro de Luna el 1368 a mans de les tropes de l'hàbil *judike* Mariano IV d'Arborea. A partir d'aleshores, el sosteniment de la posició dels reis d'Aragó a Sardenya no deixaria d'estar en risc de pèrdua fins al 1420, quan el vescomte de Narbona acceptà la desfeta davant d'Alfons el Magnànim i renuncià a la dignitat de *judike*. Mentrestant, els esforços de la Corona se centrarien en una altra illa: Sicília; FERRER I MALLOL, M. Teresa, "La conquesta de Sardenya i la guerra de cors mediterrani". Dins CARBONELL, Jordi i MANCONI, Francesco, *Els catalans a Sardenya*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1984, p. 35; i D'ARIENZO, Luisa, "La lotta contro gli Arborea in Sardegna. La spedizione di Martino il Giovane (1408-1409) e la fine del Giudicato". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa (ed.), *Martí l'Humà*, p. 335.

⁸⁶⁴ Per a Meloni, Gènova es trobava aleshores en treva amb Aragó i és força dubtós que s'impliqués en una acció com la del bloqueig de Càller si, a més, es disposava a renovar els acords el 1378. Si així ho féu, segurament l'ajuda genovesa arribaria a Sardenya en la segona meitat del 1375. Vegeu sobretot MELONI, Giuseppe, *op. cit.*, vol. 3, pp. 97-103; i CASULA, Francesco C., *op. cit.*, p. 40.

Berenguer Morey la tardor de 1380.⁸⁶⁵ Un darrer desplaçament que, de retruc, dona més sentit a la restitució del vescomtat de Bas.

En efecte, a començaments de 1380 el Cerimoniós endegà el procés de retorn del vescomtat de Bas a l'aleshores ja vescomte de Cabrera, per bé que la presa de possessió efectiva de les senyories que conformaven aquell altre vescomtat es demoraria encara dos anys més.⁸⁶⁶ N'hi ha qui suposa a Bernat IV un primer matrimoni en aquells temps (potser fins i tot una mica abans) amb la francesa Isabel de Lévis, del qual no sembla haver cap prova més enllà d'una mera i inexplicada addició a l'arbre genealògic dels vescomtes de Cabrera.⁸⁶⁷ La insistència en donar a Bernat IV el tractament de donzell (*domicellus*) fins al seu enllaç matrimonial amb Timbor de Prades, a partir del qual la documentació s'hi refereix emprant la paraula *vir*, o, més habitualment, *miles*,⁸⁶⁸ suggereix que l'emparellament amb Isabel de Lévis no hauria tingut mai lloc. Amb Timbor de Prades, per contra, sí n'hi hauria hagut la primavera de l'any 1385.

Timbor era filla de l'abans esmentat comte Joan I de Prades, fill de l'infant Pere, i, per tant, cosí germà de Pere el Cerimoniós,⁸⁶⁹ i de la seva esposa Sancha Jiménez de Arenós.⁸⁷⁰ El Cerimoniós i Sibil·la projectaven casar-la amb Bernat de Fortià, germà d'aquesta última, però tot indica que el pare de Timbor no hi estava d'acord. Sobrequés sostenia que el comte Joan es trobava aleshores distanciat de la Corona per aquesta i altres raons,⁸⁷¹ i, de fet, les condicions que posà pel casament entre la seva filla i el germà de la nova reina semblen haver estat excessives.⁸⁷²

⁸⁶⁵ Morey afirmà que aquella tardor *fo lo viatge que fé ab mi Bernat de Cabrera*. Citat per HURTADO CUEVAS, Víctor, *Els Mitjavia: una família de mercaders de la Barcelona del segle XIV*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2005, p. 364, nota 20.

⁸⁶⁶ Vegeu *infra*, Capítol 5.

⁸⁶⁷ Garofalo és l'abanderat d'una teoria que, aparentment, es deu a la inclusió que féu Armand de Fluvià de l'esmentada Isabel de Lévis en la genealogia vescomtal en qualitat de primera esposa de Bernat IV de Cabrera. El seu nom figura així en la genealogia dels Cabrera que acompanya la darrera edició d'*Els Barons de Catalunya*, sense que se'n trobi cap explicació al llarg de l'edició suposadament revisada del text de Sobrequés; vegeu GAROFALO, Francesco, *op. cit.*, pp. 25 i 92, nota 58; i SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 314. Aquesta mateixa Isabel de Lévis era filla de Constança de Foix, germana del comte Gaston I que era besavi al seu torn de Bernat IV de Cabrera. El seu hereu Guillaume de la Tour casà amb la neboda del pontífex Gregori XI, tal i com s'ha dit abans.

⁸⁶⁸ MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*, pp. 55-56. A començaments del mes de maig de 1385, per exemple, el notari barceloní Bartomeu Eiximeno l'anomenava *nobilis vir dominus Bernardus de Capraria*.

⁸⁶⁹ DURÁN I CAÑAMERAS, Fèlix, *Margarida de Prades*. Porcar, Barcelona 1956, p. 5.

⁸⁷⁰ SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 170-172.

⁸⁷¹ *IBIDEM*, p. 171; i BOSCOLO, Alberto, *La reina Sibil·la de Fortià*, p. 69.

⁸⁷² Entre altres coses, aparentment, el comte sol·licità per al seu fill Lluís el càrrec d'arquebisbe de Tarragona. Núria Silleras sospita que Joan imposà aquestes i altres condicions per obligar a

El comte de Prades preferí donar la seva aprovació al fet que Bernat IV de Cabrera *spos encontinent que sia en Ffalçet la filla del s[enyor] Comte*, a canvi *que dins quatre dies après de-les sposalles haia donada sentència* contra Guerau de Queralt⁸⁷³ en cas que Joan fos condemnat a la cort reial per un encara molt obscur afer de la crema d'uns masos.⁸⁷⁴ El casament estava també condicionat per l'obtenció de la dispensa papal necessària, ja que els lligams matrimonials entre les famílies dels vescomtes de Cabrera i dels comtes de Prades no acabaven aquí, sinó que implicaven Pere, fill de Joan I de Prades, i Joana de Cabrera, germana del vescomte Bernat IV.⁸⁷⁵ És possible que el comte de Prades hagués intentat evitar una condemna aconseguint la intervenció d'un altre baró d'un llinatge de prestigi i en bons termes amb la Corona, i segellar-ne la col·laboració fent-lo casar amb una de les seves filles. Entre el 8 i el 10 de maig de 1385, els procuradors d'ambdues famílies procediren, amb el consentiment previ de Margarida de Foix, al traspàs públic a Timbor de la possessió del castell i del terme de Palafolls, que Bernat IV havia posat com a garantia dels 10.000 florins promesos en qualitat d'esponsalici.⁸⁷⁶ D'això es podria deduir, per tant, i en contraposició a la teoria que dona per fet que caldria esperar a la mort del Cerimoniós per al casament entre Bernat IV i Timbor,⁸⁷⁷ que aquest ja hauria tingut lloc el maig de 1385.

L'enllaç matrimonial de Bernat IV de Cabrera amb Timbor de Prades anà seguit de la darrera restitució reial del patrimoni vescomtal segrestat el 1364. Es tractava de la baronia de Montclús i del castell del Montnegre, retornats l'estiu de 1386.⁸⁷⁸ Hom pot

desistir la parella reial; SILLERAS-FERNÁNDEZ, Núria, "Money Isn't Everything: Concubinage, Class, and the Rise and Fall of Sibil·la de Fortià, Queen of Aragon (1377-1387)". Dins EARENIGHT, Theresa (ed.), *Women and Wealth in Late Medieval Europe*. Palgrave Macmillan, Nova York 2010, p. 77.

⁸⁷³ Guerau de Queralt tindria un paper principal en l'expedició de Sicília del 1392, arran de la qual li seria concedit el comtat de Chiaromonte. Però Guerau estava destinat a deixar la vida en aquella illa ben aviat; BRESC, Henri, "L'«empresa de la correge» et la conquête de la Sicile". *AEM*, n. 23 (1993), p. 219, nota 64.

⁸⁷⁴ ADM, Sogorb-Cardona, r.311-18, ll.35, rt.211, fot. 53 (a l'entorn de 1385).

⁸⁷⁵ ADM, Sogorb-Cardona, r.311-18, ll.35, rt.211, fots. 53-54. També DURÁN I CAÑAMERAS, Fèlix, *op. cit.*, pp. 4-5; i SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 172.

⁸⁷⁶ Seguit dels juraments de fidelitat dels homes de la parròquia de Sant Genís de Palafolls, i d'alguns altres vinguts de la de Sant Pere de Pineda; ADM, Cabrera i Bas, r.3101, ll.10-ll.n.30, rt.979, fot. 124 (8-10 de maig de 1385).

⁸⁷⁷ Teoria que es basa sens dubte en el projecte reial de casament de Bernat de Fortià amb la que havia d'esdevenir més tard vescomtessa de Cabrera i comtessa de Modica. Vegeu sobretot SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 171. Curiosament, això no té en compte l'abans mencionada temptativa de casament del germà de la reina Sibil·la amb Isabel de Castella; BOSCOLO, Alberto, *La reina Sibil·la de Fortià*, pp. 69-71.

⁸⁷⁸ Vegeu *infra*, Capítol 5.

preguntar-se si la proximitat en el temps en aquell casament no amagaria una relació directa entre la necessitat del Cerimoniós de dosificar les restitucions, i la idoneïtat d'un moment com aquell a l'hora de procedir-ne a l'última i definitiva. Aquestes restitucions havien vingut precedides, segons recordava el mateix monarca, per les súpliques de Bernat IV, i la certesa, acabat el procés contra ambdós, del fet que *dicti vestri patre et avuus erant innocentes* d'allò del que havien estat acusats.⁸⁷⁹

La reintegració al patrimoni vescomtal de la baronia de Montclús i del veí castell de Montnegre va seguir a la compra dels termes de Blanes i Palafolls,⁸⁸⁰ amb la qual els vescomtes de Cabrera s'asseguraren l'ampliació dels seus drets senyorials sobre els seus propis dominis costaners i els seus habitants. Aquests estaven exposats a un risc d'incursions marítimes que els reiterats conflictes amb Gènova de la segona meitat del segle XIV havien incrementat. El port i la vila de Blanes n'havien sortit especialment afectats, i no seria fins ben entrat el decenni de 1380 que Blanes començaria a refer-se a l'abric de la renovació de vells establiments.⁸⁸¹ Fou en aquest context que començaren les obres de construcció del palau que Bernat IV de Cabrera féu aixecar al costat mateix de l'església parroquial de Santa Maria de Blanes.⁸⁸²

És molt probable que l'aliança matrimonial amb els Prades tingués bastant a veure amb el mencionat suport als qui volien canviar la composició de la cort de Joan el Caçador. Però en tot cas, poc després d'això el comte Jean III d'Armagnac, germà de Mata d'Armagnac, difunta primera esposa del duc de Girona,⁸⁸³ i comprador dels drets que Isabel, germana de l'infant de Mallorca, tenia sobre l'herència d'aquest darrer, envià el seu germà (i aviat successor) Bernard a envair Catalunya al capdavant d'un exèrcit

⁸⁷⁹ ADM, Cabrera i Bas, r.2892, ll.6-ll.n.70, rt.976, fots. 275-276 (14 de juny de 1386).

⁸⁸⁰ L'any de 1382. Vegeu també *infra*, Capítol 5.

⁸⁸¹ Els mesos de novembre de 1385 i de gener de 1387, per exemple, el procurador general de Bernat IV de Cabrera, Bernat Albertí, renovà una sèrie d'establiments concedits a diversos vilatans de Blanes, atenent al fet que *locus de Blanis propter guerram Genovensium fuit combustus [et devastatus]*; AHG, Notarials, Blanes, r.386, ff. 70r-71r (segona numeració) (16 de novembre de 1385); r.383, ff. 11r-12r, 19r-21v i 25v-27r (8 de gener de 1387); i r.386, ff. 12r-13r, 19r-22v, 26v-29r, (5 i 8 de gener de 1387). Vegeu també MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'expansió medieval...", pp. 20, 22 i 27.

⁸⁸² El 8 de març de 1388, el batlle blanenc Pere Mollet rebé l'encàrrec de supervisar les obres del palau; AHG, Notarials, Blanes, r.384, f.38v; *IBIDEM*, p. 27. Sobre el palau dels vescomtes a Blanes, vegeu per exemple COMA I SOLEY, Vicenç, *Santa Maria de Blanes. Palacio de los Vizcondes de Cabrera. Jaime Ferrer de Blanes*. Balmes, Barcelona 1941; però, sobretot, els dos treballs següents: VALERO MOLINA, Joan, "La font gòtica de Blanes"; i *IDEM*, "Dues mènsules del Museu de Mataró..."

⁸⁸³ Morta l'any 1378; TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, pp. 144-146.

majoritàriament format per tropes mercenàries.⁸⁸⁴ Una vegada allunyat el perill, el 5 de juliol de 1390 el rei Joan I encarregà al seu germà l'infant Martí, duc de Montblanc, que manés *mossèn Bernat de Cabrera (...) anar al Alguer e metre-s e estar aquí tro que l'estol dels Jenoveses que s'hi havia d'aproximar en la seva ruta vers la costa tunisenca sie passat.*⁸⁸⁵ La flota genovesa transportava una expedició croada liderada pel duc de Borbó que anava a assaltar la plaça tunisenca d'El Mahdia. Sembla que Bernat IV de Cabrera acabaria afegint-s'hi, retornant-ne avançat l'octubre d'aquell mateix 1390.⁸⁸⁶ Un any més tard, els esforços del vescomte de Cabrera i Bas estaven centrats ja del tot en la preparació del *felici transitu quod de proximo sumus facturi ad regnum Sicilie cum armata sive stoleo navium et glearum*, del qual el duc de Montblanc l'havia anomenat *ductorem et capitaneum.*⁸⁸⁷

3.4. El projecte sicilià i la realitat política del regne insular

El vescomte Bernat IV de Cabrera s'havia compromès temps enrera a participar en l'expedició siciliana encapçalada per l'infant Martí. Tant ell com els altres grans aristòcrates que hi havien de tenir un paper rellevant certificaren el seu compromís inscrivint el seu nom en l'anomenada Empresa de la Corretja, una societat cavalleresca els primers estatuts de la qual haurien estat redactats entre 1385 i 1390. Centrada en la

⁸⁸⁴ COURTEAULT, Henri, "La fuite et les aventures de Pierre de Craon en Espagne, d'après des documents inédits des archives d'Aragon". *BEC*, vol. 52, n. 1 (1891), pp. 439-440. Zurita segueix sent encara avui la font principal per a qui s'interessi per aquesta invasió del Principat. Basant-se en part en el text de Tomic, Zurita descriu la ruta d'unes hosts que entraren per l'Empordà, amenaçaren Girona, i en començar l'any 1390 *se fueron a poner sobre Besalú y la tuvieron cercada algunos días. Y don Bernaldo de Cabrera, que había estado en ella con muchas compañías de armas, teniendo aviso desto se fue a poner dentro para defenderla.* Seguidament, recollia entre altres la victòria de Bernat IV sobre els invasors a Navata, i com aquests se'n tornaren, sent perseguits a través del Rosselló. Vegeu JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 10, cap. 44 (vol. 4, pp. 737-741). És possible que Joan d'Armagnac confiés en el retorn de veterans de la campanya del seu germà per destinar-los a la seva aliança amb Florència, signada el 1390 per combatre Milà; CONTAMINE, Philippe, "Les compagnies d'aventure...", p. 367.

⁸⁸⁵ ACA, Cancelleria Reial, r.1959, f. 72r (5 de juliol de 1390); FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Documenti catalani sulla spedizione franco-genovese in Berberia". *MSS*, n. 1 (1969), p. 224 i doc. 13, p. 252.

⁸⁸⁶ *IBIDEM*, pp. 226, 229 i 235; i *IDEM*, "Activitats polítiques i militars de Ramon de Perellós (autor del «Viatge al Purgatori de Sant Patrici», durant el regnat de Joan I)". Dins *Medioevo Hispano. Estudios in memoriam del Prof. Derek W. Lomax*. Sociedad Española de Estudios Medievales, Madrid 1995, p. 166.

⁸⁸⁷ Per finançar la seva participació en l'empresa *Bernardus de Capraria, miles*, féu procura en favor de Jaume Vidal, *conversi familiaris nostri*, per a la venda de pensions de censals morts a les viles i els castells d'Hostalric i de Palafolls, així com a d'altres llocs del vescomtat de Cabrera; ADM, Cabrera i Bas, r.5121, ll.33-ll.n.3, rt.1004, fot. 157 (17 de desembre de 1391).

figura del duc de Montblanc, quedaria aviat limitada a catorze integrants. Estava acarada a assegurar la implicació de grans barons catalans, aragonesos i sicilians⁸⁸⁸ en una expedició que no deixava de ser una represa d'aquella fallida projectada pel Cerimoniós l'any 1379, i que, teòricament, també havia de comandar Bernat IV.

El frustrat projecte de 1379 tenia el seu origen en la decisió de Pere el Cerimoniós de casar un dels seus descendents amb la reina Maria de Sicília. Aquesta era néta seva en tant que fruit del matrimoni entre Constança, filla seva i de la difunta Maria de Navarra, i Frederic IV el Simple, rei de Sicília, i neboda alhora d'Elionor de Sicília, esposa de l'aleshores rei d'Aragó fins a la seva mort l'any 1375. Frederic IV havia traspassat dos anys després que la seva germana Elionor,⁸⁸⁹ deixant la seva filla Maria al capdavant del regne. S'obria així la possibilitat de reintegrar a la Corona una Sicília que se n'havia allunyat políticament des de la ja esmentada ruptura entre Jaume el Just i el seu germà Frederic. Inicialment es pretenia casar Maria amb el duc de Girona, però la negativa d'aquest últim féu que fos finalment promesa a Martí el Jove, aleshores comte de Xèrica, en favor del qual Elionor renunciaria a l'herència dels seus germans.⁸⁹⁰ Ara bé, per dur això a terme primer calia vencer la resistència del tutor de la reina siciliana, el vicari reial d'origen aragonès Artale II Alagona, comte de Mistretta.⁸⁹¹ En absència d'un monarca major d'edat Artale era la màxima autoritat política del regne de Sicília.⁸⁹²

El poder d'Artale II Alagona era fruit de la consolidació política i econòmica del *baronaggio* o alta aristocràcia siciliana. Originalment, les grans famílies aristocràtiques de Sicília havien fet fortuna gràcies principalment no a l'acumulació de patrimoni rural, sinó a la seva presència a les grans ciutats (en especial a Palerm), on tenia lloc la

⁸⁸⁸ Segons Henri Bresc, el compromís cavalleresc dels seus integrants significava que l'empresa, en tant que grup, adquiria el significat d'un "royaume errant" o "État imaginaire". Només deixaria de ser-ho quan s'hagués culminat la integració del regne de Sicília en el patrimoni de la Corona d'Aragó. Vegeu BRESC, Henri, "L'«empresa de la correge»...", pp. 197-198.

⁸⁸⁹ El 27 de juliol de 1377 als trenta-sis anys. Vegeu D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Politica e società...*, pp. 106-107.

⁸⁹⁰ TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, pp. 98-99; MELONI, Giuseppe, *op. cit.*, vol. 3, pp. 156-157; i PERI, Illuminato, *Restaurazione e pacifico stato in Sicilia, 1377-1501*. Laterza, Roma 1988, p. 7.

⁸⁹¹ Artale II Alagona era descendent d'Artal I de Alagón, que figurava al consell reial de Pere el Gran el 1279 i era espòs d'una filla natural de Pere, la infanta Teresa, així com de l'aristòcrata aragonès Blasco I de Alagón, que havia arribat a Sicília l'any 1291 al servei de Jaume el Just. El seu pare Blasco II havia esdevingut ja comte de Mistretta pels volts del 1338. Vegeu D'ALESSANDRO, Vincenzo *et alii*, "Famiglie medioevali siculo-catalane", p. 119; TRENCHS I ÓDENA, Josep, *Casa, corte y cancellería de Pedro el Grande (1276-1285)*. Bulzoni, Roma 1991, p. 71; i MARRONE, Antonino, *Repertorio della feudalità siciliana (1282-1390)*. Mediterranea, Palerm 2006, pp. 26-27.

⁸⁹² D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Politica e società...*, p. 107.

política del regne, i a l'obtenció de càrrecs de l'administració reial. Aviat es beneficiarien de la inestabilitat de la monarquia, que després de la mort del rei Frederic III el 1337 sumaria tres regnats i tres regències en un període de només quaranta anys. En temps de Frederic el Simple, importants càrrecs de l'oficialitat règia com ara els de mestre justicier (*magister iusticiarius*) o camarlenc major havien esdevingut hereditaris, alhora que les famílies aristocràtiques més influents havien començat a crear importants i compactes dominis territorials de caràcter patrimonial.⁸⁹³ Aquestes conformarien allò que Pietro Corrao ha batejat amb el nom d'"aristocràcia dels comtes" (*aristocrazia comitale*),⁸⁹⁴ els líders més poderosos de la qual acordaren col·laborar en el govern de l'illa mentre durés la minoria d'edat de la reina Maria. La iniciativa sembla haver procedit del mateix Artale II Alagona, qui amb l'objectiu de preservar la pau hauria ofert compartir el vicariat als barons sicilians Manfredi III Chiaromonte, comte de Modica (*Mohac*⁸⁹⁵) i almirall de Sicília,⁸⁹⁶ i Francesco II Ventimiglia, comte de Geraci i

⁸⁹³ En els seus casos, el títol comtal estaria a les seves mans abans fins i tot que es pogués parlar de veritables comtats, com ara els de Modica o Geraci. La resta de famílies nobles hagueren de conformar-se amb senyories potser no del tot modestes, però en tot cas sí geogràficament més disperses; vegeu CORRAO, Pietro, "L'aristocrazia militare del primo Trecento: fra dominio e politica". *ASS*, vol. 23 (1997), pp. 98-102. Pel que fa als càrrecs, el de *magister iusticiarius*, per exemple, el gaudia Blasco II Alagona vers el 1321. El 1348 el rei Pere II de Sicília concedí a Blasco II el dret a transmetre-lo al seu successor en línia masculina, privilegi que Frederic IV confirmaria a Artale II l'any 1363; MARRONE, Antonino, *op. cit.*, pp. 26-27 i 29.

Per a una aproximació a les característiques generals del bloc superior de l'aristocràcia siciliana en el decurs del segle XIV, vegeu especialment MOSCATI, Ruggero, *Per una storia della Sicilia nell'età dei Martini (appunti e documenti: 1396-1408)*. Università degli Studi di Messina, Messina 1954, p. 37; BRESC, Henri, "Società e politica in Sicilia nei secoli XIV e XV". *ASSO*, vol. 70, ns. 2-3 (1974), p. 304; PERI, Illuminato, *op. cit.*, pp. 5-9; CORRAO, Pietro, "L'aristocrazia militare...", pp. 81-108; *IDEM*, *Governare un regno*, pp. 41-54; i MINEO, E. Igor, *Nobiltà di stato. Famiglie e identità aristocratiche nel tardo medioevo. La Sicilia*. Donzelli, Roma 2001, pp. 158-159.

⁸⁹⁴ CORRAO, Pietro, *Governare un regno*, pp. 45-46. El creixent poder de l'alta aristocràcia, en opinió de Francesco Giunta, hauria conduït a un període d'anarquia nobiliar nefasta per a Sicília. Giunta considerava, de fet, que la societat siciliana havia entrat en crisi ja a les darreries del regnat de Frederic III degut a "un importante elemento di corrosione: l'introduzione di una feudalità catalano-aragonesa nella società siciliana"; GIUNTA, Francesco, *op. cit.*, vol. 1, p. 130. Corrao, en canvi, se centra en una anàlisi més pròxima a la realitat de l'aristocràcia siciliana del segle XIV, allunyada de la tesi clàssica que entèn "l'elemento aristocratico come «antistato»"; CORRAO, Pietro, "L'aristocrazia militare...", pp. 89-92.

⁸⁹⁵ *Mohac* i, menys comunament, *Moach*, són les formes sota les quals apareix aquest topònim en la documentació medieval; vegeu SIPIONE, Enzo, "La contea di Modica sotto i Chiaromonte". *ASS*, vol. 6 (1980), p. 115.

⁸⁹⁶ Originàriament, els Chiaromonte eren senyors del domini del mateix nom (actual Caccamo, al sud-est de Palerm). A mitjan segle XVII el jesuïta sicilià Agostino Inveges recollí certa tradició que els atribuïa arrels franceses, més concretament a la ciutat de Clermont; AGOSTINO INVEGES, *La Cartagine Siciliana*. Giuseppe Bisagni, Palerm 1651, llibre 2, cap. 6, ff. 161-163. L'obra d'Inveges segueix sent avui dia la font d'informació més antiga i fiable sobre els Chiaromonte, per bé que alguns dels noms que utilitzà i dels lligams de parentiu que traçà hagin

cambrer major,⁸⁹⁷ així com al comte de Caltabellotta Guglielmo II Peralta, descendent d'un vell llinatge ribagorçà emparentat amb els reis d'Aragó i de Sicília.⁸⁹⁸

Amb aquesta mesura, Artale II aconseguiria generar momentàniament un cert equilibri i evitar grans conflictes.⁸⁹⁹ Tanmateix, el seu rol de tutor de Maria de Sicília, a qui mantenia reclosa a Catània, el conduí a iniciar en solitari negociacions matrimonials en nom d'aquella. Artale II comptava amb candidats com el futur duc de Milà, Gian Galeazzo Visconti, fet que trencà l'aparent concòrdia amb la resta del tetravicariat⁹⁰⁰ i augmentà el ressentiment dels altres grans barons als quals no s'havia ofert participar en el govern de Sicília. Entre aquests darrers es trobava el comte d'Augusta, Guglielmo

estat contestats recentment. Sigui com es vulgui, sembla haver-hi acord a l'hora de considerar Manfredi I (mort l'any 1321) el primer Chiaromonte en esdevenir comte de Modica. El títol comtal pertanyia a la seva esposa Elisabetta Musca, filla del comte Federico Musca, que fugí de Sicília el 1296 per lleialtat a Jaume el Just. Dels dos germans coneguts de Manfredi I només un, Giovanni, anomenat el Vell (*il Vecchio*), es convertí en comte de Chiaromonte. Un dels fills d'aquest Giovanni, Manfredi II, seria alhora comte de Modica i de Chiaromonte. En temps del tetravicariat el líder dels Chiaromonte era el comte Manfredi III, però no està clar encara on convé situar-lo, si en la línia de descendència de Manfredi I o bé en la de Giovanni el Jove. Fins i tot s'especula sobre la possibilitat que no fos fill legítim. Sobre això vegeu especialment *IBIDEM*, ff.203-384; D'ALESSANDRO, Vincenzo *et alii*, *op. cit.*, pp. 111-113 i arbres, 130-131; SIPIONE, Enzo, "La contea di Modica...", pp. 119-126; CORRAO, Pietro, "L'aristocrazia militare...", pp. 98-99; SARDINA, Patrizia, *Palermo e i Chiaromonte: splendore e tramonto di una signoria. Potere nobiliare, ceti dirigenti e società tra XIV e XV secolo*. Salvatore Sciascia, Caltanissetta 2003, arbres 8 i 9, pp. 454-455; *IDEM*, *Il labirinto della memoria. Clan familiari, potere regio e amministrazione cittadina ad Agrigento tra Duecento e Quattrocento*. Salvatore Sciascia, Caltanissetta-Roma 2011, pp. 195-235; i MARRONE, Antonino, *op. cit.*, pp. 134-147.

⁸⁹⁷ El llinatge Ventimiglia s'havia instal·lat a Sicília procedent de la Liguria en temps de l'emperador Frederic II Hohenstaufen. L'ambivalència política que exhibiren els seus membres durant períodes crítics com ara el conflicte entre les cases d'Aragó i d'Anjou rere les Vespres, i la pugna entre Jaume el Just i l'infant Frederic, els costaria no poques confiscacions. El 1354 el jove Lluís I de Sicília concedí el perdó reial i la restitució del comtat de Geraci a Emanuele Ventimiglia, besnét d'Enrico I, el primer Ventimiglia comte de Geraci (títol que ostentaria ja avançat l'any 1300). Mort Emanuele sense successor, el títol comtal caigué en mans del seu germà menor Francesco II Ventimiglia, alhora comte de Collesano i cambrer major com el seu pare Francesco I ho havia estat abans del seu assassinat el 1338. Vegeu D'ALESSANDRO, Vincenzo *et alii*, *op. cit.*, pp. 105-107 i arbres, pp. 128-129; CORRAO, Pietro, "L'aristocrazia militare...", pp. 99-100; MARRONE, Antonino, *op. cit.*, pp. 437-445; i CANCELILA, Orazio, *Castelbuono medievale e i Ventimiglia*. Mediterranea, Palermo 2010, pp. 22-78.

⁸⁹⁸ Pel que fa als Peralta, se'ls tendeix a considerar tant catalans com aragonesos pel seu origen ribagorçà. Havien arribat a Sicília com a vassalls dels comtes d'Empúries. Allà el cavaller Ramon de Peralta desposà la infanta Isabel, vídua del comte Malgaulí d'Empúries, fet que el convertí en gendre de Frederic III de Sicília. El 1338 fou nomenat cambrer major enloc de Francesco II Ventimiglia, sent-li concedida la dignitat comtal de Caltabellotta. El seu nét Guglielmo II Peralta reforçà els lligams de la família amb la reialesa siciliana vers l'any 1364 mitjançant el seu matrimoni amb Elionor, filla de Guillem, bastard del rei Frederic IV. Just l'any abans de l'expedició del duc de Montblanc, Guglielmo II renuncià al comtat de Caltabellotta en favor del seu fill Nicola; vegeu sobretot MARRONE, Antonino, *op. cit.*, pp. 332-335.

⁸⁹⁹ GIUNTA, Francesco, *op. cit.*, vol. 1, pp. 163-170; D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Politica e società...*, pp. 107-108; i PERI, Illuminato, *op. cit.*, p. 6.

⁹⁰⁰ MELONI, Giuseppe, *op. cit.*, vol. 3, pp. 156-157; i PERI, Illuminato, *op. cit.*, p. 6.

Raimondo III Moncada, un parent llunyà de Bernat IV de Cabrera.⁹⁰¹ Decidit a donar un cop sobre la taula, el 23 de gener de 1379 Guglielmo Raimondo entrà per sorpresa a Catània i s'apoderà de la reina Maria, a la que més tard deixà en mans del vell aliat dels vescomtes de Cabrera Felip Dalmau I de Rocabertí, per bé que no sense reticències.⁹⁰² Felip Dalmau, que tornava de servir els interessos del Cerimoniós als ducats d'Atenes i de Neopàtria, duria Maria al castell de Càller la primavera de 1382, on romandria fins vuit anys després, moment en què en sortiria per casar-se amb el seu promès Martí el Jove, comte de Xèrica i hereu de l'infant Martí, duc de Montblanc.⁹⁰³

Havia arribat el moment que l'infant Martí reclamés per al seu fill homònim el regne que li corresponia per raó del seu casament amb la seva cosina germana Maria, hereva de Frederic IV de Sicília, celebrat el novembre de 1391.⁹⁰⁴ Es recuperava així, cal insistir-hi, el vell projecte del Cerimoniós de reintegrar a la Corona d'Aragó aquells reialmes que se n'havien separat.⁹⁰⁵ Els inicialment implicats en l'Empresa de la Corretja estaven ja preparats. I al seu capdavant estava el vescomte Bernat IV de Cabrera, que Zurita considerava *el principal autor y promovedor* de l'expedició.⁹⁰⁶ Els primers dies de desembre de 1391, en previsió del seu imminent viatge, el vicari de l'aleshores bisbe de Girona li atorgava llicència per dur un altar portàtil *intus vestram galeam quam habeatis in villa de Blanis*.⁹⁰⁷ De fet, l'estol de vint-i-sis galeres del duc de Montblanc sortí de Port-Fangós conduït pel vescomte Bernat IV de Cabrera camí de la ciutat sarda

⁹⁰¹ La presència de la família Montcada al regne de Sicília, suposadament sicilianitzada Moncada, es remunta als temps de les Vespres Sicilianes. Guglielmo Raimondo (pels historiadors catalans, Guillem Ramon III de Montcada, tercer comte d'Augusta de la seva nissaga) era besnét de Guillem Ramon, germà d'Elisenda de Montcada, reina d'Aragó. Pel cap baix, el seu parentiu es remuntava a l'enllaç entre Ramona de Montcada i Guerau V de Cabrera. Guglielmo Raimondo, de fet, descendia per línia paterna de l'oncle de Ramona. Vegeu SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 287-291; i D'ALESSANDRO, Vincenzo *et alii*, *op. cit.*, p. 119.

⁹⁰² SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 288-289; D'ALESSANDRO, Vincenzo *et alii*, *op. cit.*, p. 120; PERI, Illuminato, *op. cit.*, p. 7; i DI MATTEO, Salvo, *Storia della Sicilia. Dalla Preistoria ai nostri giorni*. Arbor, Palermo 2006, p. 256.

⁹⁰³ SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 257-258 i 289; TISIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, p. 99; D'ALESSANDRO, Vincenzo *et alii*, *op. cit.*, p. 120; i MELONI, Giuseppe, *op. cit.*, vol. 3, pp. 156-158.

⁹⁰⁴ PERI, Illuminato, *op. cit.*, p. 8.

⁹⁰⁵ Com molt bé assenyala CORRAO, Pietro, "Dal re separato al re assente", p. 72.

⁹⁰⁶ JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 10, cap. 50 (vol. 4, p. 763). Sobre la implicació personal de Bernat IV en la recerca de finançament per a l'expedició, vegeu TRASELLI, Carmelo, *op. cit.*, pp. 477-479.

⁹⁰⁷ ADG, Lletres, U-80, f. 74 (segona numeració) (9 de desembre de 1391).

de Càller, on hauria entrat ja el 15 de març de 1392,⁹⁰⁸ i arribaria al seu destí el dia 22 d'aquell mateix mes.⁹⁰⁹

En teoria, les condicions polítiques eren bastant favorables als interessos de l'infant Martí. Enlloc de presentar un front comú contra aquell i el seu fill el comte de Xèrica, l'aristocràcia siciliana estava dividida. Les divergències existents entre els membres d'una mateixa família s'accentuaren, com prova el contrast entre l'oposició del vicari Artal II Alagona i l'adhesió als Martins del seu fill, el canceller reial Jaime Alagona.⁹¹⁰ En aquest sentit, una vegada es va haver assegurat que la reina Maria es trobava sota control aragonès a Sardenya, les gestions diplomàtiques dutes a terme pel duc de Montblanc semblen haver estat vitals. Els contactes amb els barons sicilians s'intensificarien a partir de 1382, continuant fins i tot ben entrat l'any 1391. Això hauria permès, en principi, atraure a la seva causa Francesco II Ventimiglia i Enrico III Rosso, des de 1388 comte d'Aidone.⁹¹¹ El duc creia d'aquesta manera poder guanyar el reconeixement per al seu fill com a rei consort de Sicília. Mentrestant, esperava pacientment que la natura fes la resta amb els qui no s'avenien a reconèixer-lo, com demostrà en parlar el març de 1389 dels beneficis que els havia de reportar la recent mort d'Artale II Alagona.⁹¹² Martí fins i tot havia arribat a mantenir unes esplèndides relacions amb Manfredi III Chiaromonte, fet que conduiria a l'establiment vers 1383 de tractes matrimonials entre la família d'aquest i la dinastia de Barcelona. Aquests tractes quedaren en no res, i, tot i que les relacions seguiren sent aparentment cordials, Manfredi III decidí cercar aliances matrimonials entre els tradicionals rivals d'Aragó a

⁹⁰⁸ TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, p. 198; i TRASELLI, Carmelo, *op. cit.*, p. 499.

⁹⁰⁹ DI MATTEO, Salvo, *op. cit.*, p. 257.

⁹¹⁰ PERI, Illuminato, *op. cit.*, pp. 8 i 14.

⁹¹¹ TRASELLI, Carmelo, *op. cit.*, pp. 471-494; BRESC, Henri, "L'«empresa de la corree»...", pp. 201 i 205; i CANCELILA, Orazio, *op. cit.*, p. 91. Enrico III Rosso, que sobreviuria fins el 1421, descendia d'una família de cavallers de Messina que havien pres part ben aviat pel bàndol aragonès durant les Vespres Sicilianes. Havia recuperat el comtat d'Aidone, que el seu pare Enrico II havia perdut l'any 1375 a causa d'un enfrontament amb Frederic el Simple. El títol comtal d'Aidone estava en mans dels Rosso des de que l'avi homònim d'Enrico III l'ostentés pels volts de 1336; vegeu MARRONE, Antonino, *op. cit.*, pp. 364-369.

⁹¹² TRASELLI, Carmelo, *op. cit.*, p. 473. De fet, la renovació del tetravicariat que es produí en el canvi de dècada segurament hauria pogut donar esperances a l'infant Martí. Excepte Guglielmo II Peralta, que cediria el càrrec vicarial al seu fill Nicola el 1391 i no moriria segurament fins la primavera-estiu de 1394, la resta dels vicaris que havien pactat amb Artale II, això és, Francesco II Ventimiglia i Manfredi III Chiaromonte, van traspasar el 1387 i el 1391, respectivament; D'ALESSANDRO, Vincenzo *et alii*, *op. cit.*, p. 107; PERI, Illuminato, *op. cit.*, p. 7; SARDINA, Patrizia, *Palermo e i Chiaromonte*, pp. 77-81; i MARRONE, Antonino, *op. cit.*, pp. 335 i 445.

la regió (i dels mateixos sicilians, com havien deixat paleses les Vespres Sicilianes): els Anjou.⁹¹³ Vincenzo D'Alessandro sembla tenir raó quan nega que el duc de Montblanc perseguís una renovació de l'aristocràcia siciliana.⁹¹⁴ No obstant això, la intel·ligent estratègia de l'infant Martí comportava els seus riscos, traduïts ben aviat en constants rebel·lions durant el regnat del seu fill, i en un posterior alineament en el bàndol reginal dels antics rebels durant la guerra que havia d'esclatar entre Blanca de Navarra i Bernat IV de Cabrera a la mort de l'hereu de l'anteriorment duc de Montblanc.

Part important del problema residia segurament en la propensió de l'aristocràcia comital siciliana a canviar de lleialtat segons els seus interessos, en especial quan les maniobres reials eren percebudes com una amenaça directa als mateixos. En això, que és ben visible especialment entre els Chiaromonte, els Ventimiglia, els Moncada, i, fins i tot, els en teoria més fiables Rosso, cal sumar uns estrets i enrevesats lligams de parentiu entre els seus membres, quelcom que s'accentuava entre les famílies vicarials.⁹¹⁵ Aquests i altres factors, principalment la intenció de defensar els privilegis adquirits, haurien conduït molts nobles sicilians a reunir-se el 10 de juliol de 1391 a l'església de San Pietro di Castronovo, on van reconèixer públicament la figura de la

⁹¹³ El 1389 el duc de Montblanc negocià amb Manfredi III Chiaromonte els casaments de les seves filles Elisabetta i Costanza amb un fill del comte Joan I d'Empúries o amb Mateu, hereu de Guglielmo Raimondo III de Moncada i de Beatrice Alagona. Finalment, però, Elisabetta casaria amb Nicola Peralta, primogènit del comte de Caltabellotta, i Costanza, amb el monarca angeví Ladislau de Durazzo, rei de Nàpols; SARDINA, Patrizia, *Palermo e i Chiaromonte*, pp. 73-74 i 76.

⁹¹⁴ D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Politica e società...*, p. 295.

⁹¹⁵ Vegeu a tall d'exemple el cas dels germans i dels fills del vicari Francesco II Ventimiglia, comte de Geraci i de Collesano a la mort del seu germà. El pare de Francesco II havia arribat a casar en primeres noces amb Costanza Chiaromonte, filla potser de Manfredi I Chiaromonte, però la repudià el 1331. Se sap amb seguretat que Francesco II tenia tres filles, a saber: Elisabetta, casada amb Enrico III Rosso, comte d'Aidone; Giovanna, emparellada amb Matteo Chiaromonte; i Eufèmia, esposa del vicari Manfredi III Chiaromonte. És probable que en tingués una quarta, una altra Elisabetta que hauria maridat amb Giovanni III Chiaromonte, cosí patern de Matteo. Francesco II també tingué dos fills, un dels quals, Enrico, comte de Geraci, casaria en primeres noces amb la seva neboda Costanza Rosso, filla de la seva germana Elisabetta i d'Enrico III Rosso. De les altres germanes d'Enrico Ventimiglia, Giovanna fou mare entre d'altres d'Agata Chiaromonte, que seria esposa en segones noces d'Antonio Moncada, germà menor de Guglielmo Raimondo III, comte d'Adernò, i Eufèmia, muller de Manfredi III Chiaromonte, que seria mare d'Elisabetta, esposa d'un altre vicari, aquesta vegada Nicola Peralta; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 291; D'ALESSANDRO, Vincenzo *et alii*, *op. cit.*, arbres, pp. 128-131; SARDINA, Patrizia, *Palermo e i Chiaromonte*, arbres 8 i 9, pp. 454-455; MARRONE, Antonino, *op. cit.*, p. 445; i CANCELILA, Orazio, *op. cit.*, pp. 78-85.

reina Maria, alhora que es van negar a fer el mateix amb Martí el Jove com a rei consort de Sicília.⁹¹⁶

Simpatitzava el nou vicari Andrea Chiaromonte amb el contingut de la declaració de Castronovo? Més que simpatitzar-hi, es pot dir que ajudà a promoure-la.⁹¹⁷ Aquesta constituïa aparentment la seva resposta al duc de Montblanc, que ja en 1389 havia intentat convèncer el seu antecessor de la necessitat de casar una de les filles d'Andrea amb Fernando López de Luna, cosí de la seva esposa, l'aragonesa Maria de Luna.⁹¹⁸ Però de cara a l'infant Martí i els reis de Sicília, Andrea, que havia succeït Manfredi III al capdavant del comtat de Modica i del vicariat en morir aquest en els primers mesos de 1391,⁹¹⁹ semblava mantenir les formes. El gran inconvenient de la seva aposta era que s'havia convertit en el líder de la que probablement fos la família aristocràtica amb més poder de tota Sicília, i que la tradició familiar, tot i els seus suposats orígens, era molt menys enganyosa. Els interessos de la família Chiaromonte havien tendit amb el temps a convergir amb els de la família napolitana dels Anjou.⁹²⁰ A més, la seva posició i el seu gran patrimoni s'havien consolidat i expandit aprofitant la inestabilitat de la monarquia siciliana de sang barcelonina, forma a través de la qual els

⁹¹⁶ DI MATTEO, Salvo, *op. cit.*, p. 257. És en aquest sentit que Enzo Sipione es manifestava quan escrivia que Castronovo "fu solo il tentativo di perpetuare ed estendere i privilegi acquistati, rendendo permanente ciò che, in realtà, per sua natura, era solo contingente e provvisorio"; SIPIONE, Enzo, "La contea di Modica...", pp. 126-127.

⁹¹⁷ GIUNTA, Francesco, *op. cit.*, vol. 1, pp. 199-200 i 203-205; i SIPIONE, Enzo, "La contea di Modica...", p. 126.

⁹¹⁸ SARDINA, Patrizia, *op. cit.*, p. 80.

⁹¹⁹ No està clar si era fill legítim o il·legítim, ni tampoc si ho era de Manfredi III, comte de Modica com ell, o bé de Matteo Chiaromonte, descendent de Giovanni el Jove, comte de Chiaromonte. De fet, ni tan sols se sap si Manfredi III era o no fill legítim, ni tampoc de qui, si de Giovanni II Chiaromonte i Elionor d'Aragó, o bé de Matteo Chiaromonte. Vegeu sobretot SARDINA, Patrizia, *Palermo e i Chiaromonte*, p. 79.

⁹²⁰ Malgrat Agostino Inveges digués que el primer Chiaromonte en ser comte de Modica combaté els Anjou sent al servei del rei Frederic III, el també comte Simone Chiaromonte, nét alhora del mateix Frederic III de Sicília i de Giovanni il Vecchio, fill i també marit de dones de sang Palizzi (Lucca i Venècia), membres d'una de les famílies palermitanes més poderoses i més declaradament antiaragoneses, contestà l'autoritat del llinatge reial aragonès. Aquesta última estava aleshores representada per la reina regent Elisabet de Caríntia en nom del seu fill Lluís de Sicília. Simone aprofità la revolta antiaragonesa de Palerm de 1348 i la subsegüent guerra civil per demanar ajuda militar a l'angeví Lluís de Tarent, rei consort pel seu matrimoni amb la també angevina Joana I de Nàpols. Lluís de Tarent ocupà així Palerm el 1354 i Messina el 1356. Però la seva situació financera, la desconfiança creixent envers els Chiaromonte, i el desencant de les elits urbanes d'ambdues ciutats amb la seva pobra gestió, feren impossible que el de Tarent s'hi mantingués. Simone, que havia estat declarat rebel, morí l'any 1357. A fi i efecte d'assegurar la pau, el gener de 1361 el jove rei Frederic IV de Sicília perdonà els Chiaromonte, restituint-ne els títols i el patrimoni al successor de Simone, el futur vicari Manfredi III. Sense pretensió d'exhaustivitat, vegeu AGOSTINO INVEGES, *op. cit.*, llibre 2, cap. 6, ff. 204-206; i SARDINA, Patrizia, *Palermo e i Chiaromonte*, pp. 19-47.

Chiaromonte havien arribat, entre d'altres coses, a tenir el control de la ciutat de Palerm i de pràcticament la totalitat de la Sicília nordoccidental i meridional.⁹²¹ Això havia estat possible gràcies a unes bones relacions amb Gènova, tant a la mateixa Sicília com també al comtat de Malta i Gozzo,⁹²² els rebels sards i els reis angevins de Nàpols, i a la benedicció dels pontífexs hostils a l'expansió aragonesa per la Mediterrània Central.⁹²³ Andrea Chiaromonte mantingué intacta l'estratègia familiar, de manera que quan l'infant Martí desembarcà a Sicília i el cridà a la seva presència a fi i efecte de rebre'n l'esperat jurament de fidelitat, Andrea endegà accions dilatòries. Per tota resposta, el 4 d'abril de 1392 Andrea Chiaromonte era declarat rebel juntament amb els altres vicaris Manfredi Alagona, germà del difunt Artale II, i el seu fill Artale.⁹²⁴

3.5. L'ascens del primer comte català de Modica

Havia arribat el torn del vescomte de Cabrera, que aniria acumulant mèrits fins a esdevenir, en opinió d'Igor Mineo, "la maggiore figura politica di quegli anni".⁹²⁵ Juntament amb Guglielmo Raimundo III Moncada, mestre justicier de Sicília des de

⁹²¹ *IBIDEM*, pp. 13-86. A propòsit de la família Chiaromonte i la ciutat de Palerm, vegeu també SCARLATA, Marina, "Una famiglia de la nobiltà siciliana nello spazio urbano e nel territorio tra XIII e XIV secolo". *QM*, n. 11 (1981), pp. 67-83.

⁹²² Tradicionalment, la història de les illes de Malta i Gozzo ha estat estretament lligada a la de Sicília. En la dècada de 1190 se'n creà un comtat que Frederic II procurà mantenir integrat en el patrimoni reial sicilià, evitant així que es convertís en un focus d'insurreccions. Tot i això, vora el 1300 el comtat de Malta i Gozzo ja havia estat separat del patrimoni regi, passant a constituir la dot de Lucchina Alagona, esposa de Guglielmo Raimondo I Moncada. Més de mig segle més tard (més concretament el 4 de maig de 1366) l'almirall Manfredi III Chiaromonte n'arrencava la concessió de Frederic IV. Aquest darrer en reclamà l'ús com a base de partida per un atac sobre les illes tunisianes de Djerba i Kerkenna, que Manfredi III organitzaria finalment el 1388. Frederic IV intentà retornar Malta i Gozzo al domini regi llegant-ne el comtat al seu fill bord Guillem, però durant el tetravicariat Manfredi III en reforçà el control fins que el 1390 estigué en condicions d'oferir-lo en concepte de dot a la seva filla Elisabetta, esposa de Nicola Peralta; LUTTRELL, Anthony T., "Approaches to Medieval Malta". Dins *IDEM* (ed.), *Medieval Malta. Studies on Malta before the Knights*. The British School at Rome, Londres 1975, pp. 35-46; D'ALESSANDRO, Vincenzo *et alii*, *op. cit.*, p. 115; i SARDINA, Patrizia, *Palermo e i Chiaromonte*, pp. 74-75. A l'entorn dels interessos genovesos al comtat de Malta i Gozzo, vegeu sobretot LUTTRELL, Anthony T., "Approaches to Medieval Malta", p. 31; i EPSTEIN, Stephan R., *An island for itself. Economic development and social change in late medieval Sicily*. Cambridge University Press, Cambridge 1992, pp. 92-93.

⁹²³ Urbà VI i Bonifaci IX, ambdós d'origen napolità i primers papes dels temps del Cisma d'Occident, donaren suport respectivament a Manfredi III i al seu successor Andrea Chiaromonte, així com a la rebel·lió baronial de 1392. Bonifaci sembla haver estat també favorable a la causa d'Enrico Chiaromonte; vegeu D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Politica e società...*, p. 138; i SARDINA, Patrizia, *Palermo e i Chiaromonte*, pp. 75, 81 i 95.

⁹²⁴ A diferència d'ells, Antonio Ventimiglia, Guglielmo II Peralta i Enrico III Rosso havien respectat la promesa de fidelitat donada a Berenguer de Cruïlles, emissari del duc de Montblanc; D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Politica e società...*, pp. 128-129.

⁹²⁵ MINEO, Igor E., *Nobiltà di stato*, p. 257.

1389 i condestable de l'Empresa de la Corretja,⁹²⁶ l'aleshores almirall de l'expedició aragonesa encapçalà la reacció contra els insurrectes sicilians. Les seves tropes perseguiren i capturaren Manfredo Alagona, i des de començaments d'abril assetjaren Palerm, on Andrea Chiaromonte havia cercat refugi.⁹²⁷ Potser pels seus orígens i pel passat proaragonès del seu llinatge, Manfredi i el seu fill Artale reberen el perdó reial. La situació d'Andrea era ben diferent. Patrizia Sardina ha suggerit en aquest sentit que la seva eliminació podria haver estat planejada una vegada l'infant Martí s'hagués convençut que seria molt difícil guanyar-se'l.⁹²⁸ Andrea es reconegué derrotat el dia 13 de maig i procedí a comparèixer davant el duc de Montblanc el 17 de maig següent en companyia de Ludovico Bonito, arquebisbe de Palerm, quan ja era massa tard. Capturat i sotmès a un procés per lesa majestat sota la presidència de Guglielmo Raimondo III, Andrea fou declarat culpable i decapitat l'1 de juny d'aquell mateix 1392, just davant del palau que els seus avantpassats havien fet aixecar a la ciutat de Palerm.⁹²⁹

L'execució d'Andrea Chiaromonte deixà vacants els seus títols i les seves senyories. Restava només un fill il·legítim de Matteo Chiaromonte amb veritables opcions per fer-se amb ells: Enrico, casat amb Giovanna Ventimiglia, de la qual encara es desconeix la filiació exacta. Però el duc de Montblanc ja tenia decidit que el títol comtal de Modica havia de quedar reservat per a un dels seus més fidels col·laboradors. L'actitud exhibida i el suport prestats pel vescomte Bernat IV de Cabrera resultaren decisius, i el 20 de juny de 1392 aquest es veia recompensat amb la concessió per part dels reis Martí i Maria de Sicília i de l'infant Martí en nom de Joan I d'Aragó, del *comitatum vocatum* «de Moach».⁹³⁰

D'aquesta manera, als seus quaranta anys, Bernat IV de Cabrera no només havia aconseguit el retorn de part del patrimoni del seu llinatge, sinó que hi havia sumat el

⁹²⁶ D'ALESSANDRO, Vincenzo *et alii*, *op. cit.*, p. 121; i BRESC, Henri, "L'«empresa de la correge»...", p. 204.

⁹²⁷ D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Politica e società...*, pp. 129-130.

⁹²⁸ SARDINA, Patrizia, *Palermo e i Chiaromonte*, p. 81.

⁹²⁹ D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Politica e società...*, pp. 129-130; SARDINA, Patrizia, *Palermo e i Chiaromonte*, pp. 82-83; i DI MATTEO, Salvo, *op. cit.*, p. 258. Inveges sostenia que el palau que els Chiaromonte tenien a Palerm, l'*Osterium magnum* (conegut avui dia amb el nom de Palazzo Steri), es començà a construir el 1320 per desig de Manfredi I; AGOSTINO INVEGES, *op. cit.*, llibre 2, cap. 6, f. 173. Vegeu també SCARLATA, Marina, *op. cit.*, p. 79.

⁹³⁰ La concessió es féu en nom del *serenissimo domino Iohann[is], reg[is] Aragonum*; ADM, Cabrera i Bas, r.4326, ll.27-ll.n.8, rt.996, fot. 512. Confirmada el 26 d'agost de 1395; SIPPONE, Enzo, *Il regno di Sicilia sotto la dinastia aragonese [I successori di Federico II (1337-1412)]*. Giannotta, Catania 1980. Citada a IDEM, "Gli ultimi conti...", p. 22, nota 6. El comtat de Chiaromonte, en canvi, aniria a parar a mans de Guerau de Queralt.

títol comtal de Modica al regne de Sicília, per bé que aquest li hagués arribat després que a l'anterior comte li apliquessin la mateixa condemna que en el passat havia caigut sobre el seu avi Bernat II. Però la transmissió dels seus títols i del patrimoni vinculat esperava encara l'arribada d'un hereu mascle. En el testament manat redactar per la seva esposa Timbor de Prades l'estiu de 1397, és a dir, poc més de cinc anys més tard de la recepció del comtat de Modica, només se n'esmentaven dues filles: una Timbor, per a la que ja es preveia una heretat, i una Sança Ximenis que devia ser aleshores molt jove.⁹³¹ No és impensable que Bernat IV veiés una alternativa en la legitimació d'un dels fills bords que reconeixeria tenir al seu testament de desembre de 1419, algun dels quals podria haver nascut ja durant els primers anys de la seva estada a Sicília.⁹³² Tanmateix, si aquesta opció en algun moment es tingué en consideració, acabà passant a segon pla tan aviat hagué nascut el seu fill Bernat Joan, fet que perfectament podria haver-se retardat fins a la vora del 1400.⁹³³ Naturalment, caldria esperar primer a que el petit Bernat Joan sobrevisqués fins haver assolit l'edat d'heretar.

Mentre l'esperat hereu legítim no arribava, Bernat IV de Cabrera, comte de Modica, sempre al servei dels reis Martí I i Maria de Sicília i del duc de Montblanc, s'enfrontava en una situació política siciliana cada vegada més explosiva. Ni la captura del seu pare, ni l'execució d'Andrea Chiaromonte, havien fet desistir Artale Alagona i els seus partidaris, i la guerra continuà fins que aquest es veié obligat a rendir-se.⁹³⁴ Aparentment, Artale se sotmeté als nous monarques, rebent aleshores l'indult reial i el comtat de Malta i Gozzo. L'infant Martí hauria intentat utilitzar aquest comtat com un

⁹³¹ La jove Timbor, que encara no estava casada, tenia assignada per la seva mare una legítima de 50.000 sous de Barcelona. Pel que fa a la germana d'aquella, Sança Ximenis, seria tan petita que encara cabria la possibilitat que morís *infra pupillarem etatem*, però Sança Ximenis seguiria viva quan Timbor dictés un codicil el 1398; ADM, Cabrera i Bas, r.2982, ll.8-ll.n.30, rt.977, fot. 411; ASP, Diplomatico, Raccolta di pergamene depositate dall'Università di Palermo, Tabulario, n. 4 (21 d'agost de 1397); ANDREU I DAUFÍ, Jordi *et alii* (eds.), *op. cit.*, p. 25; i VALERO MOLINA, Joan, "Sança Ximenis de Cabrera...", pp. 48-49, nota 4.

⁹³² Possiblement això expliqui la quantitat de fills bords tinguts de mares diverses i reconeguts per Bernat IV en el testament manat redactar a Blanes el 14 de desembre de 1419. Es tractava de tres germans anomenats Ramon, Joan i Guerau, en Jaumet Martí Martinetti, un tal Martinet, i altres dos germans anomenats Galceran i Gastó; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fots. 263-273. Més sobre ells a *infra*, Capítol 4.

⁹³³ Com va suggerir Sobrequés. Vegeu SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 200.

⁹³⁴ El juny de 1392, mentre Bernat IV de Cabrera combatia els rebels a l'interior del comtat de Modica, el duc de Montblanc i Guglielmo Raimondo III Moncada mantenien la pressió sobre el partit d'Artale Alagona. El juliol següent la lluita encara continuava; D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Politica e società...*, p. 134; i D'ALESSANDRO, Vincenzo *et alii*, *op. cit.*, p. 122.

obsequi de prestigi a canvi del retorn a la fidelitat règia,⁹³⁵ però o bé la seva submissió corresponia en una estratègia calculada, o bé Artale no s'acabava de refiar del duc de Montblanc, i l'any següent aixecà una nova rebel·lió recolzada pel papa Bonifaci IX, a la qual s'adheririen ben aviat els germans Antonio Ventimiglia, comte de Collesano, i el seu germà Enrico, comte de Geraci.⁹³⁶ El clima de rebel·lió empitjorà encara més quan Enrico Chiaromonte, que havia cercat protecció a la cort del rei Ladislau de Durazzo, rei de Nàpols, gendre del seu antecessor Manfredi III, tornà a Sicília provocant aixecaments a Palerm i a Catània. Amb el suport papal, Enrico Chiaromonte sol·licità l'ajut del seu protector Ladislau, el qual liderà una expedició que prengué Palerm.⁹³⁷ Per si res d'això no fos prou, aquell mateix 1393 la rebel·lió arrossegaria també Guglielmo II Peralta i el seu fill Nicola.⁹³⁸

L'alçament baronial de 1393 amenaçava seriosament tota la posició de la Corona d'Aragó al regne de Sicília. La situació esdevingué tan crítica que Bernat IV es veié obligat a fer el viatge de retorn a Catalunya per cercar l'ajuda necessària. Calien més finançament i nous contingents de tropes amb els quals esclafar els rebels. Segons Zurita, Bernat *empeñó el estado que tenía en Cataluña y recogió de diversos mercaderes hasta ciento y cincuenta mil florines*, posant rumb de nou al regne de Sicília a començaments d'estiu de 1394 per tal de desequilibrar la balança en favor del seu bàndol.⁹³⁹

⁹³⁵ Segons Anthony Luttrell. Vegeu LUTTRELL, Anthony T., "Approaches to Medieval Malta", pp. 47-48. El comtat havia estat prèviament sotstret a Guglielmo Raimondo III Moncada, que ja s'havia beneficiat de l'acusació de rebel·lia llançada contra Artale amb la recepció del comtat de Novara, tradicionalment en mans de la família Alagona; D'ALESSANDRO, Vincenzo *et alii*, *op. cit.*, pp. 121-122.

⁹³⁶ D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Politica e società...*, pp. 135-138.

⁹³⁷ *IBIDEM*; i SARDINA, Patrizia, *Palermo e i Chiaromonte*, pp. 86-90.

⁹³⁸ D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Politica e società*.

⁹³⁹ Zurita afegia que *dio sueldo a trecientos hombres de armas y docientos cincuenta ballesteros a caballo, y con diversas compañías de catalanes, gascones y bretones se puso en orden tan en breve que dentro de pocos días arribó a Palermo*; JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 10, cap. 52 (vol. 4, p. 772). La velocitat atribuïda pel cronista aragonès a les gestions de Bernat IV, per molt que aquestes fossin ràpides i efectives de cara a obtenir ajut a curt termini, té més d'exageració que de realitat.

La recollida de les quantitats necessàries l'hauria pogut garantir un finançament basat en part en l'arrendament de lots de rendes i rendiments comercials, a canvi de sumes que es comptarien en desenes, fins i tot centenars, de lliures. Això podria explicar per què el 14 d'octubre de 1394 Francesc de Bancells, procurador general del vescomte de Cabrera, aconseguia reunir un total de 410 lliures venent els drets sobre els ribatges que es cobraven durant un any als termes de Blanes i Palafolls; i aquells que s'extreien de la compravenda de pa, vi i carn als termes de Blanes i Tordera; AHG, Notarials, Blanes, r.439, ff. 156r i 157r. A més, aquell mateix dia Pere Mollet, batlle de la vila de Blanes, obtenia unes altres 110 lliures de la venda per un any a Francesca, muller de Jaume Martorell, dels drets sobre el monopoli del forn

Sembla haver-hi un acord general respecte del fet que la intervenció del nou comte de Modica en suport de Martí el Jove i de Maria de Sicília resultà decisiva per anar tornant els rebels a l'obediència a la Corona.⁹⁴⁰ Catània es rendia a Bernat IV de Cabrera l'1 d'agost de 1394,⁹⁴¹ i, ben aviat, tot i haver-li estat ofert el perdó reial, Artale Alagona optava per la via de l'exili, primer a Gènova, i, després, a Milà.⁹⁴² Les campanyes militars contra la resta dels barons revoltats se succeïen de manera pràcticament continuada, garantint de manera progressiva que els Ventimiglia i dels Peralta es tornessin a sotmetre a l'autoritat reial.⁹⁴³ Però, de sobte, a les darreries de juliol de 1396 morí Joan I, fet que convertia el seu germà, el duc de Montblanc, en nou rei d'Aragó. S'imposava la marxa de Martí en un moment en què el regne de Sicília estava greument mancat d'estabilitat. L'oposició interna era encara massa forta. Per això mateix, el nou monarca aragonès intentà demorar-se el màxim de temps possible, deixant temporalment la seva esposa Maria de Luna a càrrec dels seus reialmes hispànics. Així, Martí I d'Aragó no abandonà el regne sicilià fins arribat el gener de 1397, desviant-se aleshores per tal de fer una aturada a Avinyó.⁹⁴⁴ Enrera deixava el seu fill Martí el Jove i la seva esposa Maria de Sicília. Al mestre justicier Guglielmo Raimondo III Moncada, comte d'Augusta, afirmà Zurita que *le dejó encargado todo el gobierno de aquel reyno (...) y le encomendó al rey su hijo*.⁹⁴⁵

Molts aristòcrates amb responsabilitats militars a Sicília feren aleshores el camí de tornada.⁹⁴⁶ També el comte de Modica, que s'avançà a l'arribada del nou rei d'Aragó per poder ser present, el novembre de 1396, a la crida a Corts que la reina Maria de

de la vila, mentre els síndics blanencs Pere Sala, Bernat Tió i Berenguer Artigues aconseguien 13.500 sous més arrendant per un any les imposicions que es cobraven a la seva vila; AHG, Notarials, Blanes, r.439, f.156v. Tenint en compte les dates i les quantitats reunides, no és gens improbable que bona part d'aquests ingressos haguessin anat destinats a cobrir els costos de les contínues campanyes militars de Bernat IV a Sicília.

⁹⁴⁰ Vegeu per exemple MOSCATI, Ruggero, *op. cit.*, p. 33; i SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 197.

⁹⁴¹ SARDINA, Patrizia, *Palermo e i Chiaromonte*, p. 94.

⁹⁴² Sobre la fugida d'Artale a redòs dels Visconti, vegeu JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 10, cap. 62 (vol. 4, pp. 818-819). També D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Politica e società...*, pp. 140-145.

⁹⁴³ Aquesta tasca ocupà els anys entre 1395 i 1397; D'ALESSANDRO, Vincenzo *et alii*, *op. cit.*

⁹⁴⁴ De fet, no desembarcaria a Badalona fins el 22 de maig de 1397; TISIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, pp. 198-199.

⁹⁴⁵ JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 10, cap. 62 (vol. 4, p. 819).

⁹⁴⁶ Com ara el nord-català Pere VIII de Fenollet o l'aragonès Miguel de Embún; BRESCH, Henri, "Un royaume pour Martin, duc de Montblanc". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa (ed.), *Martí l'Humà*, p. 317.

Luna havia fet ja amb motiu de l'amenaça d'invasió per part del comte de Foix.⁹⁴⁷ En efecte, Mateu de Castellbò, successor del seu cosí Gaston Febus al comtat de Foix, estava disposat a reclamar militarment l'herència de Joan el Caçador pel fet d'estar casat amb la infanta Joana, filla d'aquell. Bernat IV fou enviat a confiscar les possessions que Mateu, com a Castellbò que era, tenia a Martorell i a Castellví de Rosanes.⁹⁴⁸

Aleshores, sorprenentment per a molts, Guglielmo Raimondo III Moncada aprofità l'absència de Bernat IV de Cabrera i del seu cosí Jaume de Prades⁹⁴⁹ per revitalitzar la rebel·lió baronial,⁹⁵⁰ a la que molt aviat s'hi tornarien a sumar els Ventimiglia.⁹⁵¹ Bernat IV de Cabrera fou nomenat capità general d'una armada destinada a tornar a Sicília amb noves hosts per esclafar l'alçament d'una vegada per totes.⁹⁵² El Moncada seria derrotat. Pel que fa a Enrico Chiaromonte, que mantenia la ciutat de Palerm sota el seu control gràcies a l'ajuda dels homes de Ladislau de Durazzo, es veuria finalment obligat a refugiar-se a Nàpols, deixant Sicília definitivament orfa del darrer gran representant del seu abans poderós llinatge. El 4 de març de 1397, Martí el Jove feia per fi entrada a Palerm, que les tropes de Ladislau havien abandonat.⁹⁵³

Jaume de Prades, que havia estat el tutor de Giovanni Ventimiglia, intercedí per obtenir el perdó reial, si més no, per als comtes de Geraci.⁹⁵⁴ Per al Moncada comte d'Augusta, per contra, no hi hauria perdó. Aviat seria desposseït d'uns títols i d'unes terres que mai no tindria temps de recuperar. La seva mort l'any 1398 certificà el fracàs de la seva rebel·lió, les raons de la qual encara s'ignoren,⁹⁵⁵ impeding-li provar de

⁹⁴⁷ *Cortes de los antiguos principados...*, vol. 4, doc. 2, p. 304.

⁹⁴⁸ L'ordre de confiscació procedia de Maria de Luna; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 251.

⁹⁴⁹ Jaume de Prades arribà a ser nomenat condestable d'Aragó i almirall de Sicília, càrrec aquest darrer en el que succeïria Bernat IV de Cabrera; JERÓNIMO ZURITA, llibre 10, cap. 74; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 173.

⁹⁵⁰ Vegeu sobretot *IBIDEM*, pp. 290-291; D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Potere e società...*, pp. 151-152; i D'ALESSANDRO, Vincenzo *et alii*, *op. cit.*

⁹⁵¹ ADM, Cabrera i Bas, r.951, ll.1-ll.n.2, rt.969, fot. 581 (31 de gener de 1398).

⁹⁵² SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 197 i 291; i D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Potere e società...*, p. 152. Henri Bresc parla de "l'envoi de 300 bassinets, au moins 900 hommes d'armes (...) payés pour quatre mois"; BRESCH, Henri, "Un royaume pour Martin", p. 317.

⁹⁵³ D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Potere e società...*, p. 122; i SARDINA, Patrizia, *Palermo e i Chiaromonte*, pp. 94-98.

⁹⁵⁴ *IBIDEM*, p. 301. El 7 de març de 1399, de fet, es demanava l'indult per a un tal Francesco Ventimiglia, òbviament parent dels comtes de Collesano i de Geraci; vegeu SARDINA, Patrizia (ed.), *op. cit.*, vol. 12, doc. 3, p. 8.

⁹⁵⁵ Convé insistir sobre el fet que, aparentment, no sembla haver-hi motius de pes per a la rebel·lió de Guglielmo Raimondo III Moncada. Zurita, en canvi, apuntava a un descontentament compartit per molts altres aristòcrates sicilians derivat de la distribució de patrimoni als fidels a

rehabilitar-se. Ara bé, això no suposà la condemna política de la seva família.⁹⁵⁶ És ben cert que la invasió aragonesa de Sicília requerí d'un llarg procés de pacificació *manu militari*, o, per fer servir les paraules de Jean-Pierre Cuvillier, "de repressió",⁹⁵⁷ a fi d'assolir-ne els objectius. Però malgrat el clima que aleshores es vivia a Sicília, en general la solució adoptada pels vencedors una vegada abatut un oponent era la reconciliació. De manera que és possible que, per exemple, si Artale Alagona i Enrico Chiaromonte haguessin romàs a l'illa, haguessin pogut arribar a compromisos amb els conqueridors. Enlloc d'això, aquests decidiren fugir. L'un, per posar-se sota la protecció de vells enemics dels reis d'Aragó; l'altre, per fer-ho sota la d'aquells que el sicilianisme tradicionalment ha identificat amb la tirania.⁹⁵⁸ En qualsevol cas, la política conciliadora dels Martins sembla més forçada per les circumstàncies, que no respondre en un pla meditat d'actuació. No és massa sorprenent, per tant, que certs indults coincidissin en el

la Corona; ZURITA, Jerónimo, *op. cit.*, llibre 10, cap. 67 (vol. 4, p. 838). Fóra bo en aquest cas no menystenir tampoc el caràcter inquiet que el comte d'Augusta havia mostrat ja en els anys del tetravicariat, i el seu més que probable ressentiment envers uns Bernat IV de Cabrera i Jaume de Prades en franc ascens. També podria tenir-hi molt a veure la passada decisió del duc de Montblanc de guanyar-se Artale Alagona concedint-li el comtat de Malta i Gozzo, que estava aleshores en mans de Guglielmo Raimondo. És ben cert que aquest darrer rebé una compensació i que, més tard, recuperaria Malta i Gozzo ja no en qualitat de comte, sinó de marquès. Tanmateix, no és improbable que aquell fet no l'hagués satisfet massa. A banda de tot això, no és gens descartable que la rebel·lió del comte d'Augusta es degué en bona part a la seva pèrdua d'influència a la cort dels reis de Sicília, en la que joves aristòcrates substituïen els veterans fidels a l'abans duc de Montblanc. Vegeu sobretot MOSCATI, Ruggero, *op. cit.*, p. 39, nota 16; LUTTRELL, Anthony T., "La casa de Catalunya-Aragó i Malta: 1282-1412". *EHM*, vol. 1 (1969), pp. 17-30. i DALLI, Charles, "The Marquisate of Malta". Dins GRIMA, J. F., *60th Anniversary of the Malta Historical Society. A commemoration*. Malta Historical Society, Valletta 2010, pp. 103-116.

⁹⁵⁶ Aquesta, de fet, seguiria prosperant al servei dels reis de Sicília, sumant-se fins i tot a la causa de Blanca de Navarra en el seu enfrontament contra Bernat IV de Cabrera. Destaca sobretot la figura de Giovanni Moncada, fill del malaguanyat comte d'Augusta, que tindria un paper clau en la fugida de Blanca del castell de Marchetto. Sobre els Moncada després de Guglielmo Raimondo III, vegeu sobretot SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 292-293; i PAVÓN BENITO, Julia i GARCÍA DE LA BORBOLLA, Ángeles, "El "séquito" navarro de la infanta Doña Blanca en Sicilia (1402-1413)". Dins D'AGOSTINO, Guido i BUFFARDI, Giulia (eds.), *La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso il Magnanimo. I modelli politico-istituzionali. La circolazione degli uomini, delle idee, delle merci. Gli influssi sulla società e sul costume. Atti del XVI Congresso Internazionale di Storia della Corona d'Aragona. Napoli-Caserta-Ischia, 18-24 settembre 1997*, vol. 1 Paparo, Nàpols 2000, p. 972.

⁹⁵⁷ "(...) de janvier 1394 à septembre 1399: c'est une période de répression"; CUVILLIER, J.-Pierre, "Noblesse sicilienne et noblesse aragonaise en 1392-1408. Collusions et rivalités de deux groupes de privilégiés d'après Registres Tractatum (n° 2104 et 2324) de l'Archivio de la Corona de Aragón". *MEFR*, vol. 85, n. 2 (1973), p. 385.

⁹⁵⁸ El suport de Gènova als Alagona en temps de l'expedició dels Martins el 1392 es rebé a canvi, entre d'altres coses, d'alguns béns pertanyents en realitat a la persona de la reina Maria de Sicília, sobretot joies. A l'entorn d'això vegeu SANTORO, Daniela, "Il tesoro recuperato. L'inventario dei beni delle regine di Sicilia confiscati a Manfredi Alagona nel 1393". *AEM*, n. 37:1 (2007), pp. 71-106.

temps amb el moment de canvi en la titularitat dels regnes de la Corona d'Aragó i l'amenaça d'invasió per part del comte de Foix; com tampoc no ho és que l'Humà aconsellés Martí el Jove (a través de Bernat IV de Cabrera) augmentar la presència dels naturals en el consell reial sicilià, fins i tot després de la intensitat dels darrers alçaments baronials, amb l'esperança que aquest pogués començar a guanyar-se'ls.⁹⁵⁹

Pel que feia al propi Bernat IV de Cabrera, les seves repetides victòries sobre els rebels sicilians el convertiren molt aviat en el principal defensor de la monarquia aragonesa a Sicília. Ben aviat, el comte de Modica assumiria també el càrrec de *magister iusticiarius regni Sicilie*, ostentat abans per Guglielmo Raimondo III Moncada.⁹⁶⁰ Seria un dels pocs no sicilians amb un pes realment important en els afers del regne.⁹⁶¹ Quan Martí el Jove s'hi hagués d'enfrontar en un dels seus primers xocs d'interessos, el pare d'aquest últim s'afanyaria a recordar-li tant els *serveis prestats* als reis d'Aragó com *lo acostament de sanch o parentesch que ha ab vos* per raó del seu matrimoni amb Timbor de Prades.⁹⁶² La reina Maria de Luna també intercederia en favor de Bernat IV quan es desfermessin els conflictes entre aquest i el seu fill.⁹⁶³ Però mentre aquell moment no arribava, el primer comte català de Modica aniria assolint una posició dominant en l'escenari polític sicilià que li permetria promoure una expedició al regne de Xipre l'any 1400 (i posar-se'n al capdavant). Dos anys després, rebria fins i tot l'encàrrec de traslladar a Sicília la segona esposa del rei Martí el Jove, la reina Blanca de Navarra, néta de Carles el Dolent i d'Enric II de Castella, i futura mare del príncep de

⁹⁵⁹ BRESC, Henri, "Un royaume pour Martin", p. 317.

⁹⁶⁰ Sembla clar com a mínim que Bernat IV exercia de mestre justicier de Sicília des dels primers mesos de 1399. El 21 de gener d'aquell any apareixia sancionant la restitució dels béns incautats per deutes a un tal Antonio de Benvicenni, en qualitat de *comes Mohac* i alhora de *regni Sicilie magister iusticiarius*; vegeu SARDINA, Patrizia (ed.), *op. cit.*, vol. 11, doc. 44, pp. 91-92.

⁹⁶¹ Als no sicilians els estarien reservats els càrrecs especialment sensibles d'almirall, de *magisteri iusticiarius*, i de lloctinent d'aquest darrer, però la seva força numèrica al consell dels Dotze es limitaria a tres individus, entre ells el mateix Bernat IV. Aquest consell era una de les demandes que el Parlament reunit a Siracusa el 1398 féu a Martí el Jove. Suposava negar a l'administració reial el control sobre els dominis del regne i les despeses de la cort. La meitat dels seus membres els havien d'escollir les pròpies comunitats. En aquest, com en altres punts, Martí de Sicília hauria de cedir; BRESC, Henri, "Un royaume pour Martin", pp. 317-318.

⁹⁶² LO FORTE SCIRPO, Maria R., *C'era una volta una regina... Due donne per un regno: Maria d'Aragona e Bianca di Navarra*. Liguori, Nàpols 2003, pp. 177-182. Sobre el conflicte desfermat entre Martí el Jove i Bernat IV de Cabrera vegeu JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 10, caps. 76 i 78 (vol. 4, pp. 872-874 i 880).

⁹⁶³ Com es veurà més endavant. A l'entorn del paper intercessor jugat per Maria de Luna en els conflictes entre Martí el Jove i el comte de Modica, vegeu sobretot SILLERAS-FERNÁNDEZ, Núria, *María de Luna. Poder, piedad y patronazgo de una reina bajomedieval*. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 2012, pp. 97-98.

Viana.⁹⁶⁴ Seria probablement en aquells anys, a més, quan tindria lloc el naixement del seu primer fill mascle legítim, que rebria aviat el nom de Bernat (o Bernardí) Joan.⁹⁶⁵

Paradoxalment, aquests fets serien només l'avantsala dels molts problemes als quals Bernat IV de Cabrera hauria de fer front durant la primera dècada del segle que aleshores s'encetava. Per començar, sembla que l'expedició a Xipre, una iniciativa destinada més que probablement a intervenir en la presa del port de Famagusta al costat del rei xipriota Janus de Lusignan, no comptà amb un suport unànimе degut en part als perjudicis que aquesta podia comportar a les relacions amb Gènova.⁹⁶⁶ A més, bona part de l'aristocràcia siciliana el començava a responsabilitzar de les males decisions de Martí el Jove, a qui veien dèbil.⁹⁶⁷ Arribat el moment, aquella donaria suport a la reina Blanca de Navarra, que preferia la persona del cavaller aragonès Sancho Ruiz de Lihori. Primogènit del governador general del regne d'Aragó Gil Ruiz de Lihori, Sancho havia desembarcat a l'illa el 1396, i, poc a poc, havia anat cridant l'atenció de la cort reial.⁹⁶⁸

⁹⁶⁴ Blanca de Navarra va néixer l'any 1385 del matrimoni format per Carles III de Navarra, dit el Noble, i Elionor de Trastámara. Inicialment semblava que Martí el Jove es comprometria amb la seva germana Joana, tres anys major que ella, però en darrer terme es decidí per Blanca; LEROY, Béatrice i RAMÍREZ VAQUERO, Eloísa, *Carlos III el Noble*. Mintzoa, Pamplona 1991, pp. 220-221. Aquesta partí vers el regne de Sicília sota l'escorta de Bernat IV de Cabrera el setembre de 1402, arribant-hi el 9 de novembre següent. Vegeu JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 10, cap. 74; MOSCATI, Ruggero, *op. cit.*, doc. 9, pp. 138-139 (26 de setembre de 1402); i FODALE, Salvatore, "Blanca de Navarra y el gobierno de Sicilia". *PV*, n. 60:217 (1999), p. 314. Daniel Girona Llagostera recollí el text de la carta que Martí l'Humà envià el juliol anterior al rei de Navarra, a qui explicava que *por mostrar el gran coraçon que ha el dito rey*, és a dir, el seu fill Martí de Sicília, *de haver su muller, ha enviado aqui Mossen Bernat de Cabrera con II. galeas armadas por portar en Sicilia e acompanyar la dita reyna ensemble con las otras galeas que nos femos armar*; GIRONA LLAGOSTERA, Daniel, *Itinerari del rey en Martí (1396-1410)*. Henric y C^a., Barcelona 1916, doc. 47, p. 100 (13 de juliol de 1402).

⁹⁶⁵ Segons els capítols matrimonials derivats del compromís entre Bernat Joan de Cabrera i la seva cosina Violant de Prades, signats per Bernat IV de Cabrera el dijous 24 de gener de 1409 al palau reial major de Barcelona, *lo noble en Bernardí Iohan era fill comú al molt noble senyor mossèn Bernat de Cabrera, comte de Modicha e mestre iusticier del regne de Sicília, e a la senyora dona Timbors, quondam muller sua*; AHPB, Protocols, r.43/37, ff. 3r-4v. Sobre aquest matrimoni, vegeu també SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 200.

⁹⁶⁶ *IBIDEM*, p. 197; i BOSCOLO, Alberto, *La politica italiana di Martino il Vecchio re d'Aragona*. CEDAM, Pàdua 1962, pp. 66-67. Famagusta es trobava aleshores sota la influència genovesa. El rei Janus de Xipre pretenia recuperar-ne el control, projecte en el qual sembla haver-se vist recolzat per "an army of some 6000 men, and thirteen Catalan galleys in his pay". L'expedició se saldà en fracàs; HILL, George F., *A History of Cyprus*, vol. 2. Cambridge University Press, Cambridge 2010, p. 449 (primera edició de 1948).

⁹⁶⁷ BRESC, Henri, "Un royaume pour Martin", p. 320.

⁹⁶⁸ Les preferències de Blanca de Navarra i de Martí el Jove en matèria de cortesans començarien així a contrarrestar l'estratègia de Martí l'Humà i, sobretot, de Maria de Luna, subratllada per Núria Silleras, de "proveer los puestos más relevantes de la corte de su hijo con parientes como Artal de Luna, Bernat de Cabrera y Joan de Prades"; SILLERAS-FERNÁNDEZ, Núria, *María de Luna*, p. 96. Sobre els orígens de Sancho Ruiz de Lihori, vegeu

Per si res d'això no fos prou, l'any 1403 l'oposició de Bernat IV a les negociacions dels reis de Sicília per al casament d'Artal de Luna, germà de l'aleshores reina d'Aragó, amb Margherita Peralta, a qui el comte de Modica preferia per a Bernat Joan, l'exposà a la ira de Martí el Jove. Si aquest darrer no aprofità l'enfrontament directe amb Bernat IV per desempallegar-se de la seva influència fou degut a la la proverbial intercessió de Martí l'Humà, qui, de fet, aprofità per reclamar al seu hereu una major presència no siciliana a l'entorn reial.⁹⁶⁹ També deuria haver ajudat a calmar els ànims el fet que el comte de Modica triés precisament aquell moment per tornar a Catalunya.

Quan al seu torn hagués de donar-li suport davant del seu fill, la reina Maria de Luna retreuria a Bernat IV de Cabrera que hagués abandonat Sicília en aquelles circumstàncies.⁹⁷⁰ Tanmateix, no està gens clar si el comte de Modica decidí marxar única i principalment per l'empitjorament de la seva situació política al regne insular, o bé si hi varen influir també factors tals com l'oportunitat d'adquirir els drets sobre la comanda hospitalera de Sant Celoni. El cas és que just aquell mateix 1403 començaren les converses entre Bernat IV i l'Orde de l'Hospital. La manca d'acord inicial en el preu del lot endarrerí molt la signatura del contracte de compravenda, però a la fi aquesta tingué lloc el maig de 1405.⁹⁷¹

De tornada a Sicília, Martí l'Humà hauria d'intervenir de nou per tal de salvar la reputació del comte de Modica.⁹⁷² I encara així, quan el setembre de 1408 els rebels sards escollissin nou *judike*, Bernat IV de Cabrera optaria per tancar files amb Martí el Jove. Traspassat el *judike* Mariano V d'Arborea, nét de Mariano IV i de la seva esposa Timbor de Rocabertí, el títol fou ofert al seu cosí segon el vescomte Guillaume II de Narbona. Martí l'Humà intentà convèncer Guillaume de no acceptar la proposta sarda, però, finalment, Guillaume hi accedí, obtenint oficialment els drets al judicat d'Arborea el gener de 1409. Es presentava una oportunitat d'or per aconseguir un triomf que desequilibrés la balança a Sardenya, aquesta vegada a favor de la Corona d'Aragó,

sobretot COSTA, Antonina, "Vicende di un cavaliere aragonese in Sicilia, Sancio Ruiz de Lihori, visconte di Gagliano". *MSRA*, n. 21 (1996), pp. 67-68.

⁹⁶⁹ Tot i això, amb Blanca exercint ja les funcions vicarials, a l'agost de 1408 serien sicilians un total de setze dels vint-i-un membres del consell encarregat d'assistir-la. Vegeu BRESCH, Henri, "Un royaume pour Martin", pp. 320-321.

⁹⁷⁰ SILLERAS-FERNÁNDEZ, Núria, *María de Luna*, pp. 97-98.

⁹⁷¹ CARRERAS CANDI, Francesc, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya (Continuació). Ordinacions de Sant Celoni (1370); Fullola (Any 1385)". *BRABLB*, vol. 12, n. 86 (1925), pp. 124-125; i PONS I GURI, Josep M., "La comanda de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem a Sant Celoni", p. 294.

⁹⁷² L'any de 1406; D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Politica e società...*, p. 158.

colpejant el nou *judike* abans no tingués temps de consolidar la seva posició a l'illa. Guillaume estava en clar desavantatge, doncs no gaudia de massa suport al seu vescomtat d'origen, i tampoc aconseguia guanyar-se el dels sards. En l'àmbit militar, a més, tenia serioses dificultats per garantir la cooperació entre tropes de procedència molt diversa.⁹⁷³ De manera que l'expedició encapçalada per Martí el Jove tenia moltes possibilitats d'obtenir una victòria contundent. L'aconseguí el 30 de juny de 1409 a prop de Sanluri, on, en efecte, Bernat IV de Cabrera combaté al seu servei juntament amb altres nobles procedents de Sicília, com ara el seu gran rival l'almirall Ruiz de Lihori, o bé l'indultat Giovanni Ventimiglia.⁹⁷⁴ A conseqüència d'això, Guillaume de Narbona es veié forçat a retirar-se a Oristano.⁹⁷⁵

3.6. Dels difícils temps de l'Interregne als primers Trastámara d'Aragó

Però, com és ben sabut, la victòria militar de Sanluri anà seguida de la mort del rei de Sicília el 25 de juliol de 1409. Amb Martí el Jove desapareixia l'única autoritat siciliana capaç de reduir a l'obediència Bernat IV de Cabrera, els seus partidaris i els seus enemics, malgrat la seva capacitat per fer-ho es limités en realitat a l'amenaça (quan no a l'ús de la força), per tot seguit recórrer a la mediació de Martí el Vell. Sens dubte, la veterania i el prestigi de Bernat IV, juntament amb els vincles familiars que els unien (i que, com ja s'ha vist, l'Humà recordava al seu fill i hereu el 1403), li permeteren continuar ocupant un lloc a la cort del rei de Sicília. A més, el ràpid casament de l'Humà el setembre de 1409 amb Margarida de Prades, neboda del comte de Modica, estretà encara més els lligams familiars d'aquest últim amb la Corona. Margarida, que era filla de Joana de Cabrera, germana de Bernat IV, i del seu espòs el comte Pere de Prades,⁹⁷⁶ fou escollida nova esposa de l'Humà davant de la neboda d'aquest últim Cecília d'Urgell, degut, oficialment, a que era considerada més fèrtil.⁹⁷⁷ Mesos abans que això

⁹⁷³ Guillaume, de fet, era nét de Beatrice d'Arborea, filla de Mariano IV, i tia, per tant, de l'aleshores recentment traspassat Mariano V. A l'entorn de l'entrada del vescomte de Narbona en els afers de Sardenya, vegeu GALLINARI, Luciano, "Guglielmo III di Narbona, ultimo sovrano di Arborea, e la Guerra dei Cent' Anni". *MSRA*, n. 18 (1993), pp. 91-101.

⁹⁷⁴ De fet, les hosts del comte de Modica tindrien part de protagonisme en la presa final de Sanluri; JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 10, cap. 87 (vol. 4, p. 916); BOSCOLO, Alberto, *Martí el Jove a Sardenya*. Rafael Dalmau, Barcelona 1962, p. 14; CASULA, Francesco C., *op. cit.*, pp. 77-80; i BRESC, Henri, "Un royaume pour Martin", p. 321.

⁹⁷⁵ GALLINARI, Luciano, "Guglielmo III di Narbona", p. 103.

⁹⁷⁶ DURÁN I CAÑAMERAS, Fèlix, *op. cit.*, pp. 4-5 i 11; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 198.

⁹⁷⁷ Tot i que els motius polítics també haurien influït en aquesta decisió; VENDRELL DE MILLÀS, Francesca i MASIÀ DE ROS, Àngels, *Jaume el Dissortat, darrer comte d'Urgell*.

succéis, el mateix Bernat IV fixava amb la comtessa Elionor de Cardona, vídua de Jaume de Prades i àvia per tant de la reina Margarida, els capítols matrimonials per a l'enllaç que havia de tenir lloc entre Violant de Prades, filla d'aquests últims, i el seu cosí germà i hereu legítim del comte de Modica, el també encara molt jove Bernardí Joan de Cabrera.⁹⁷⁸ Res d'això evità, però, que a la mort de Martí el Jove sortissin a la llum les diferències irreconciliables entre la reina vídua Blanca de Navarra i Bernat IV de Cabrera.

La situació al regne de Sicília entrà en un procés de deteriorament tan ràpid que, el mateix 1409, Blanca i els seus pares es plantejaren la possibilitat que aquesta abandonés definitivament l'illa.⁹⁷⁹ Martí el Jove havia nomenat vicària la seva esposa en la seva absència. El pare del difunt va prometre a Blanca reconèixer-la públicament en el càrrec vicarial tan aviat es trobés ell mateix en disposició de desplaçar-se a Sicília, salvant així en teoria un perillós buit de poder, i Blanca acceptà.⁹⁸⁰ L'ajudaria en darrer terme la implicació activa dels seus progenitors, que li enviaren personal de confiança per engreixar significativament la fins aleshores petita nòmina de navarresos a la cort de la reina de Sicília.⁹⁸¹ Mentrestant, l'Humà ordenava Bernat IV de Cabrera que s'abstingués d'abandonar les seves possessions,⁹⁸² quelcom que evidència que coneixia perfectament els riscos que es podien derivar de la lectura personal que el comte de Modica pogués fer d'aquella situació.

Com ja s'ha comentat abans, la relació entre la reina vicària i Bernat IV de Cabrera no era precisament la millor possible. En aparença, Bernat IV afirmava que, com a mestre justicier de Sicília, li corresponia controlar el patrimoni depenent de la

Aedos, Barcelona 1956, p. 41; MASIÀ DE ROS, Àngels, *El Dissortat comte d'Urgell*. Rafael Dalmau, Barcelona 1960, p. 15; CARROVÉ I VIOLA, Domènec, *Jaume d'Urgell el Dissortat*. Romeu, Balaguer 1968, p. 43. Sobre això es parlarà més tard.

⁹⁷⁸ ZURITA, Jerónimo, *op. cit.*, llib. 10, cap. 89 (vol. 4, p. 922); GIRONA LLAGOSTERA, Daniel, *L'Extinció del Casal de Barcelona e capvespre de la nació catalana*. L'Avenç, Barcelona 1910, p. 35. Naturalment, el recargolament dels lligams familiars entre els vescomtes de Cabrera i els comtes de Prades obligaria a obtenir una dispensació per salvar enllaços matrimonials prohibits segons *dret divinal e les canòniques sancions, e encara ordinacions de Santa Mare Esglèya*; AHPB, Protocols, r.43/37, f. 4v (dijous 24 de gener de 1409); MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", pp. 11-12 i nota 15.

⁹⁷⁹ LO FORTE SCIRPO, Maria R., *op. cit.*, pp. 212-214.

⁹⁸⁰ *IBIDEM*, p. 210.

⁹⁸¹ Incloent-hi l'encarregat de dur-la de tornada al regne de Navarra l'any 1415. Sobre això, vegeu PAVÓN BENITO, Julia i GARCÍA DE LA BORBOLLA, Ángeles, *op. cit.*, pp. 970-975.

⁹⁸² JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 10, cap. 89 (vol. 4, p. 922).

cambrà de la reina.⁹⁸³ És possible que això expliqui per quina raó un home de la *domus* del comte de Modica, anomenat Antoni Rigau, apareixia el novembre de 1409 servint com a secretari personal de la reina Blanca.⁹⁸⁴ Però, encara així, les seves pretensions, en cas de confirmar-se, trobarien el seu límit en les atribucions de Sancho Ruiz de Lihori, a qui el 1405 havia estat assignat precisament el càrrec de camarleng de la reina.

En el seu moment, el nomenament de Ruiz de Lihori, que palesava la major confiança dels reis de Sicília (i en especial de la reina) en ell que no pas en Bernat IV, provocaria un conflicte que requeriria de la intervenció armada de Martí el Jove i de l'exigència a Bernat IV de viatjar a Catalunya per explicar-se davant de Martí l'Humà el març de 1406.⁹⁸⁵ Les tensions entre el comte de Modica i Ruiz de Lihori no eren tampoc noves, com recorda la carta que tres anys abans Martí l'Humà havia adreçat a la seva aleshores esposa Maria de Luna, segons la qual el *rey de Sicilia molt car primogenit nostre e vostre, ha fets bons amichs mossen Bernat de Cabrera e Mossen Sanxo Roiç de Lihori; e que tot lo regne de Sicilia per gracia de Deu, esta en molt bona disposicio.*⁹⁸⁶ Aquestes tensions no haurien de disminuir rere l'estroncament de la successió legítima de Martí l'Humà, sinó que augmentarien en comprovar-se que Martí el Jove havia convertit Ruiz de Lihori en el màxim beneficiat de la campanya de Sanluri. Encara ho farien més quan Blanca ratifiqués Ruiz de Lihori en el càrrec d'almirall del regne de Sicília l'1 de novembre de 1409.⁹⁸⁷

Degut a l'estreta relació i al parentiu que l'unia amb Bernat IV de Cabrera, Martí l'Humà tenia molt clar segurament què calia fer per evitar l'esclat d'un nou conflicte, però no tenia cap possibilitat d'aplicar-ho a l'escenari real. Bernat IV ja havia decidit que la mort del rei de Sicília significava que *lo offici de la dita senyora* esdevenia

⁹⁸³ És a dir, les possessions que el seu difunt espòs havia assignat com a fonts d'ingressos per al manteniment de les activitats i de la casa de Blanca. Sobre això vegeu *infra*, Capítol 4.

⁹⁸⁴ (...) *ego Anthonius Rigau, secretarius serenissime domine regine Sicilie et de domo nobilis et egregii viri domini Bernardi de Capraria (...)*; AHG, Notarials, Blanes, r.9, f. 67r (6 de novembre de 1409).

⁹⁸⁵ JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 10, cap. 82 (vol. 4, p. 891).

⁹⁸⁶ La carta fou emesa a València el 14 de setembre de 1403; GIRONA LLAGOSTERA, Daniel, *Itinerari del rey en Martí*, doc. 84, p. 122. Malgrat això, l'any següent la pressió de certs elements de la cort reial siciliana, entre ells el mateix Ruiz de Lihori, estigué a punt de costar al comte de Modica un processament judicial; BOSCOLO, Alberto, *La política italiana di Martino il Vecchio*, pp. 69-70.

⁹⁸⁷ L'aragonès substituïa així en l'almirallat sicilià al comte Jaume de Prades, l'ahora relleu de Bernat IV de Cabrera en aquell càrrec; JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 10, caps. 86 i 88 (vol. 4, pp. 908-909 i 919); BOSCOLO, Alberto, *La política italiana di Martino il Vecchio*, p. 176; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Bernat IV de Cabrera frente a la cuestión sucesoria de la Corona de Aragón". Dins FALCÓN PÉREZ, M. Isabel (coord.), *op. cit.*, pp. 166-167.

extinct, i que només el *magister iusticiarius* estava habilitat per controlar Sicília fins que es decidís qui succeïa el monarca difunt.⁹⁸⁸ Per la seva banda, la reina Blanca s'acollia a la promesa de Martí l'Humà per romandre en el càrrec de vicària, i exigia l'obediència de Bernat IV a la seva autoritat.⁹⁸⁹ En aquell context, la creixent confiança que la reina de Sicília exhibia envers Sancho Ruiz de Lihori⁹⁹⁰ no podia sinó garantir que la seva postura i la de Bernat IV es mantinguessin radicalment enfrontades. Quan finalment arribà a terres sicilianes la notícia de la mort de Martí l'Humà, ocorreguda el 31 de maig de 1410,⁹⁹¹ una part de la societat política del regne, liderada per Blanca, es reuní a Taormina amb la finalitat de prendre una decisió sobre la successió del difunt. Els assistents van resoldre esperar que els reialmes ibèrics de l'Humà es pronunciessin al respecte, però, aparentment, el nombre i la posició dels mateixos haurien fet que la seva resolució tingués més aviat poc pes. Tant Blanca com Bernat IV mantingueren les seves postures respectives, de manera que aviat es féu evident que era pràcticament impossible que els seus dos bàndols es reconciliessin, si més no a curt termini.⁹⁹²

Així doncs, mentre s'obria un llarg període d'incertesa política sobre qui havia d'ocupar el tron vacant d'Aragó, el regne de Sicília es convertia en el camp de batalla on Blanca de Navarra i Bernat IV de Cabrera dirimien les seves diferències. La guerra impedí el comte de Modica i mestre justicier de Sicília presentar-se a les Corts convocades a Montblanc per al mes d'agost de 1410. De fet, en la posterior convocatòria

⁹⁸⁸ BOFARULL Y MASCARÓ, Prósper de (dir.), *Procesos de las antiguas Cortes y Parlamentos de Cataluña, Aragón y Valencia*. Dins *CODOIN*, vol. 2. José Eusebio Montfort, Barcelona 1847, p. 97; i GREGORIO, Rosario i CARUSO, baró Giovanni B. (eds.), *Bibliotheca scriptorum qui res in Sicilia gestas sub Aragonum imperio retulere*. Impremta Reial, Palerm 1791-1792, p. 435. Això darrer citat per LO FORTE SCIRPO, Maria R., *op. cit.*, p. 221.

⁹⁸⁹ FODALE, Salvatore, *op. cit.*, p. 317.

⁹⁹⁰ Si no és que l'autoritat d'aquesta es trobés realment a mercè i sota control de Ruiz de Lihori. Aquesta dubtosa hipòtesi, formulada a les darreries del segle XIX per Antoni de Bofarull, com d'altres encara demana ser comprovada. Aquest afirmava que "era dicha señora" Blanca "más esclava del almirante Lihori, que del que se supuso era su opresor". Sobre això, vegeu BOFARULL I BROCÀ, Antoni de, *Historia crítica (civil) y eclesiástica de Cataluña*, vol. 5. Juan Aleu y Fugarull, Barcelona 1877, p. 219.

⁹⁹¹ TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*.

⁹⁹² GIUNTA, Francesco, *op. cit.*, vol. 1, p. 287. En contra de la visió tradicional, que atorga a la reunió de Taormina l'estatus de parlament, Vincenzo D'Alessandro la considera una convocatòria amb un impacte molt limitat i un resultat decebedor: "(...) considerata la parziale, ridotta presenza di prelati, nobili e sindici cittadini, non può considerarsi valida l'adunanza convocata nel 1411 a Taormina dalla regina Bianca (...) Nullo era infatti l'essito di quella riunione"; D'ALESSANDRO, Vincenzo, "Sulle assemblee parlamentari della Sicilia medievale". *ASpISO*, n. 80:1 (1984), pp. 10-11. A l'entorn d'aquesta reunió a Taormina, vegeu també FASOLI, Gina, "Giovanni di Peñafiel e l'unione della Sicilia all'Aragona". Dins BOSCOLO, Alberto *et alii*, *Fernando el Católico e Italia*. Institución Fernando el Católico, Saragossa 1954, pp. 95-96.

de novembre, ja a Barcelona, estaria representat per un tal Roger de Castellbisbal.⁹⁹³ Pocs dies abans de Nadal, Joan Gilbert, canonge i jurista de la catedral de Lleida, presentà als diputats de Corts novament reunits a Barcelona dues cartes emeses a començaments del mateix mes de desembre, en les que els prelats i prohoms de Saragossa els informaven dels afers de Sicília. Segons les informacions que els havien arribat, *havemos entendido que mossen Bernat de Cabrera (...) tiene la reina Blanca reclusa e sitiada en castell Marquet de la ciutat de Çaragoça*⁹⁹⁴, *combatiendo aquel con bombardas et en otras diversas maneras.*⁹⁹⁵

L'hivern possiblement obligués a aixecar el setge fins a la primavera següent, exactament el moment en el que Bernat IV de Cabrera estigué pràcticament a punt de capturar Blanca de Navarra. Com la mateixa reina vicària recordaria dos anys més tard, el setge que el comte de Modica mantenia sobre el castell de Marchetto la primavera de 1411 l'obligà a fugir després d'haver intentat atraure els jurats de Siracusa a la seva causa, aparentment sense èxit.⁹⁹⁶ Certament, algunes de les principals elits urbanes del regne, no només la siracusana sinó també altres com ara la palermitana, semblen haver simpatitzat amb la causa del comte de Modica.⁹⁹⁷ També ho feien alguns noms de l'aristocràcia de dins i de fora del regne, entre ells Archambaud de Foix, senyor de la baronia bearnesa de Navailles, nebot del comte Mateu I de Foix per via materna, i gendre del mestre justicier de Sicília pel seu matrimoni amb la seva filla Sança Ximenis.⁹⁹⁸ Tot i això, la reina vicària de Sicília, i amb ella el seu protector Ruiz de

⁹⁹³ *Cortes de los antiguos principados...*, vol. 7. Viuda e Hijos de Manuel Tello, Madrid 1903, doc. 1 pp. 13, 165, 172, 175, 181, 189 i 193 (7, 10, 12, 14, 21 i 22 de novembre de 1410).

⁹⁹⁴ Es tracta del castell de Marchetto, a la ciutat siciliana de Siracusa.

⁹⁹⁵ Les cartes estaven redactades els dies 7 i 12 de desembre de 1410; *IBIDEM*, vol. 7, doc. 1, pp. 317-318.

⁹⁹⁶ STARRABBA, baró Raffaele (ed.), *op. cit.*, doc. 23, p. 206 (Catània, 10 de febrer de 1413).

⁹⁹⁷ No serien aquests els casos de Messina ni de Tràpani; FASOLI, Gina, *op. cit.*, pp. 95-96; GIUNTA, Francesco, *op. cit.*, vol. 1, pp. 272-273; CORRAO, Pietro, *Governare un regno*, pp. 138-156; i MINEO, Igor e., *Nobiltà di stato*, p. 262. Basant-se probablement en Zurita, Daniel Girona afirmava que l'elecció de Blanca de Navarra s'havia fet "contra'l parer dels Sicilians, qui volien la sor de Ladislau, Rey de Pulla e Calabria" i, d'aquesta manera, "assegurar la pau ab ell", per bé que el cronista aragonès ho atribuïa només a una part de la societat política siciliana i no a la seva totalitat; GIRONA LLAGOSTERA, Daniel, *L'Extinció del Casal de Barcelona*, p. 18. Sobre la seva més que probable font, vegeu ZURITA, Jerónimo, *op. cit.*, llib. 10, cap. 72 (vol. 4, p. 864).

⁹⁹⁸ MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica...*; SOLÀ-MORALES DE ROSSELLÓ, José M., "Iconografía local de la Baja Edad Media: (Continuación)". *Pyrene*, n. 46 (primera època, 1954), pp. 1252-1258; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 251; D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Potere e società...*, p. 303, nota 41; ANDREU I DAUFÍ, Jordi *et alii* (eds.), *op. cit.*; VALERO MOLINA, Joan, "Sança Ximenis de Cabrera...", p. 48; i VINYOLES VIDAL, Teresa M., "Encuentros con una dama del siglo XV", p. 87. Consta que a

Lihori, encara podien confiar en molts altres aristòcrates i ciutadans alineats en el seu bàndol. Alguns d'ells resultaren ser antics enemics dels Martins, portadors de no poc ressentiment envers el comte de Modica, antic campió d'aquells, i dividits aleshores entre el suport directe a Blanca i l'esperança del retorn dels Anjou napolitans, també aspirants a la successió al tron de la Corona d'Aragó.⁹⁹⁹ D'altres no eren particularment hostils a la dinastia de Barcelona, però no deixaven de desafiar-la si els sorgia l'oportunitat. Entre aquests hi havia els Peralta,¹⁰⁰⁰ el màxim representant dels quals fou fins i tot considerat com una opció per a un hipotètic matrimoni amb Blanca.¹⁰⁰¹

El conflicte continuava. L'objectiu principal dels uns i dels altres sembla haver estat la lògica claudicació de l'enemic per via de la supressió del suport que pogués gaudir sobre el terreny, però sense renunciar a la seva captura mitjançant una acció audaç que requeria alhora d'astúcia, d'habilitat, i, sens dubte, d'una bona dosi de fortuna. Així sorgí el frustrat intent de captura de Blanca de Navarra a Marchetto. Posteriorment, el 15 de març de 1412, hi hauria una altra temptativa durant l'assalt que *lo egregi baro mossenyer Bernat de Cabrera* llençà sobre la ciutat de Palerm *ab certa gent darmes de nit per via descament et en altra manera*, però Blanca tornà a escapar *en una galera de monssenyer Ramon de Torrelles que era en lo port de la dita ciutat*.¹⁰⁰²

Fora d'aquests cops audaçs, en principi molt infreqüents i de resultats més aviat poc exitosos (si més no pel que fa als interessos del comte de Modica), la contesa no

principis de 1407 Bernat IV de Cabrera convocà els síndics de les universitats vescomtals a la vila de Blanes a fi d'obtenir una ajuda amb la que pagar el dot de *nobili Sanccie Ximenis, filie sue, uxori nobilis Archunbaldi de Fuxio*; ADM, Cabrera i Bas, r.5126, ll.34-ll.n.1, rt.1004, fot. 172 (7 de gener de 1407). Segons Valero Molina, està clar que el casament se celebrà finalment a Càller el 19 de juliol de 1408, en plena campanya de Sanluri; VALERO MOLINA, Joan, "Sança Ximenis de Cabrera...", p. 48.

⁹⁹⁹ No faltaven els qui veien en Frederic de Luna, fill bord de Martí el Jove, el proper *re separatu* sicilià, i els qui esperaven a l'exterior el moment propici per tornar, com el comte Artale Alagona, aleshores exiliat a Milà; GIUNTA, Francesco, *op. cit.*, vol. 1, pp. 260-265; D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Potere e società...*, pp. 302-303, nota 40; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Bernat IV de Cabrera...", p. 167.

¹⁰⁰⁰ D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Potere e società...*, p. 303, nota 40.

¹⁰⁰¹ Es tractava de Nicola Peralta. Tot i no arribar a bon terme, sembla que, efectivament, l'any 1411 s'iniciaren les negociacions per unir-lo en matrimoni amb la reina de Sicília; FODALE, Salvatore, *op. cit.*, p. 318; WOODACRE, Elena, "Blanca, Queen of Sicily and Queen of Navarre: Connecting the Pyrenees and the Mediterranean via an Aragonese Alliance". Dins WOODACRE, Elena (ed.), *Queenship in the Mediterranean. Negotiating the Role of the Queen in the Medieval and Early Modern Eras*. Palgrave Macmillan, Nova York 2013, pp. 214-215. De fet, consta que Carles III de Navarra envià el seu camarlenc Martín de Aibar a conduir aquestes negociacions. Sobre això vegeu PAVÓN BENITO, Julia i GARCÍA DE LA BORBOLLA, Ángeles, *op. cit.*, p. 973.

¹⁰⁰² *Cortes de los antiguos principados...*, vol. 10. Viuda e Hijos de Manuel Tello, Madrid 1906, p. 19; i LO FORTE SCIRPO, Maria R., *op. cit.*, pp. 227-228.

s'aturà. Fracassà l'any 1411 un intent de posar pau convocant un parlament a Messina.¹⁰⁰³ Des de Tràpani arribaren queixes a les Corts catalanes, aleshores traslladades a Tortosa, de que el comte de Modica, malgrat haver manifestat la seva intenció d'anar a Messina, seguia perseguint els seus objectius *subjugandu li chitati et terri di lu demaniu, quali per força et quali per bona vogla*.¹⁰⁰⁴ De fet, el 17 de desembre conclogueren les negociacions per a la rendició de Sciacca, que aparentment s'entregà a Bernat IV de Cabrera sense combatre.¹⁰⁰⁵ En ocasions el conflicte prenia tons realment brutals. Poc després de la rendició de Sciacca, *mossen Xanxo Roiç ab alguns barons daquest regne per via de scalament de nit havia entrada la ciutat de Cathania (...) on se son seguides moltes morts e robaments de cases*.¹⁰⁰⁶

Segons l'informador català Guillem Gavella, que escrivia des de Palerm el 6 de maig de 1412, en els mesos anteriors la mediació navarresa havia fet possible un nou intent d'acostament entre Blanca de Navarra i Bernat IV de Cabrera. La reina vicària exigia una indemnització de 20.000 florins i una treva general. Per la seva banda, el comte de Modica no s'oposava en aquestes condicions, però a canvi demanava que les propietats de la cambra de la reina estiguessin sota el seu control. Aparentment Blanca refusà aquesta petició i els combats no tardaren en reprendre's.¹⁰⁰⁷ Poc després, Giovanni Ventimiglia prengué la ciutat de Cefalù, conquesta que reivindicà *per nom e per part de la dita Senyora*.¹⁰⁰⁸ Aleshores arribà l'assalt de Bernat IV a Palerm i la segona fugida de Blanca. Irònicament, havia de ser el comte de Modica qui estigués destinat a caure presoner dels seus enemics. En efecte, avançat aquell any de 1412 Sancho Ruiz de Lihori aconseguia d'alguna manera fer-lo presoner.¹⁰⁰⁹ Immediatament se li obriria un procés per rebel·lia que seguiria encara en curs quan la majoria dels compromissaris de Casp optés com a nou sobirà d'Aragó per la candidatura de Fernando

¹⁰⁰³ D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Potere e società...*, pp. 303-304; i *IDEM*, "Sulle assemblee parlamentari...".

¹⁰⁰⁴ Notícies llegides el dijous 3 de desembre de 1411; *Cortes de los antiguos principados...*, vol. 9. Viuda e Hijos de Manuel Tello, Madrid 1905, doc. 2, pp. 118-119.

¹⁰⁰⁵ *IBIDEM*, doc. 2, p. 314.

¹⁰⁰⁶ *IBIDEM*.

¹⁰⁰⁷ (...) *la qual cosa me apar que la dita Senyora no hage volgut loar ne fermar jatsia moltes de vegades ho haja atorgat e dit de paraula (...)*; *IBIDEM*, vol. 10, p. 232-234.

¹⁰⁰⁸ *IBIDEM*, p. 233.

¹⁰⁰⁹ VICENS VIVES, Jaume, *Els Trastàmars (segle XV)*. Vicens Vives, Barcelona 1969 (primera edició de 1956), p. 93; i D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Potere e società...*, p. 304.

el d'Antequera,¹⁰¹⁰ nebot de Martí l'Humà, i durant uns quants anys regent de Castella.¹⁰¹¹

Els emissaris del rei Ferran I d'Aragó desembarcaren a Sicília entre les darreries de gener¹⁰¹² i els començaments de febrer de 1413. Els calgué vèncer la dura resistència que Blanca de Navarra i Sancho Ruiz de Lihori oposaren al desig del d'Antequera que Bernat IV de Cabrera tornés a la península ibèrica,¹⁰¹³ malgrat l'existència d'una promesa anterior de Blanca segons la qual el comte de Modica hi seria enviat tant bon punt hagués conclós el procés judicial obert contra ell. La intenció de la reina vicària era clara: volia primer *ki si faza pura et evidenti iusticia*.¹⁰¹⁴ Els emissaris de Ferran només pogueren complir la seva missió compromentent-se amb la reina vicària a executar la sentència que emergís del procés obert contra Bernat IV.¹⁰¹⁵ Finalment, aquests mateixos emissaris dictaminarien que el comte de Modica hauria de pagar una multa total de 13.700 florins.¹⁰¹⁶ Tot i així, amb el pas dels mesos Blanca hauria d'anar fent-se

¹⁰¹⁰ Pel que sembla, el procés estava ja en marxa l'octubre de 1412; STARRABBA, Baró Raffaele (ed.), *op. cit.*, pp. 154-159, 171-173, 183-184 i 189-190. Pel que fa a l'elecció de Casp, vegeu sobretot VICENS VIVES, Jaume, *Els Trastàmars*. També a l'entorn d'aquesta qüestió paga la pena llegir les més recents síntesis de SARASA SÁNCHEZ, Esteban, "El Compromiso de Casp. El hecho histórico"; i LADERO QUESADA, Miguel A., "Los Trastámara, de Castilla a la Corona de Aragón". Ambdós dins FALCÓN PÉREZ, M. Isabel (coord.), *op. cit.*, pp. 117-127 i pp. 128-146, respectivament.

¹⁰¹¹ Sobre l'experiència de govern acumulada per l'aviat rei d'Aragó durant la minoria d'edat de Joan II de Castella, vegeu (sense pretensió d'exhaustivitat): TORRES FONTES, Juan, "La regencia de Don Fernando de Antequera". *AEM*, n. 1 (1964), pp. 375-429; i MUÑOZ GÓMEZ, Víctor, "Las bases de poder de un príncipe real castellano en la Baja Edad Media: el infante Fernando de Antequera en el reinado de Enrique III (1396-1406)". Dins ARÍZAGA BOLUMBURU, Beatriz *et alii* (eds.), *Mundos medievales: espacios, sociedades y poder. Homenaje al profesor José Ángel García de Cortázar y Ruiz de Aguirre*, vol. 2. Universidad de Cantabria, Santander 2012, pp. 1647-1662.

¹⁰¹² BOSCOLO, Alberto, *La politica italiana di Fernando I di Aragona*. Università di Cagliari, Cagliari 1954, p. 38; i VICENS VIVES, Jaume, *Els Trastàmars*, p. 94.

¹⁰¹³ El mateix febrer de 1413 la reina vicària es queixava obertament a Ferran I del fet que el trasllat de Bernat IV de Cabrera fora de Sicília suposés la interrupció del procés contra ell. En la seva opinió, aquest necessàriament havia de continuar si es volia fer realment justícia; STARRABBA, baró Raffaele (ed.), *op. cit.*, pp. 202-203 i 205-207. En una carta anterior, escrita el desembre de 1412, Blanca exhortava el d'Antequera a respectar el procés obert contra el comte de Modica, a no ser que *la menti vostra fussi stata reformata contra via iusta et directa*; *IBIDEM*, pp. 171-173. A l'entorn d'això, vegeu també LO FORTE SCIRPO, Maria R., *op. cit.*, pp. 234-237.

¹⁰¹⁴ En efecte, Blanca de Navarra prometia al vencedor de Casp que *quando el procés sirra completu, in debita forma vi mandirimu cum persona certa*; STARRABBA, baró Raffaele (ed.), *op. cit.*, docs. 21-27, pp. 154-159 (del 20 d'octubre al 5 de novembre de 1412).

¹⁰¹⁵ JERÓNIMO ZURITA, *Jop. cit.*, llibre 12, cap. 3 (vol. 5. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1974, p. 294-295).

¹⁰¹⁶ Segons informaria més tard des de Palerm l'infant Joan, duc de Peñafiel, al seu pare el rei Ferran I, la reina Blanca volia que *sia feta e complida la execució contra mossén Bernat de Cabrera en los .XIII. milia .DCC. e tants florins en los quals per los dits vostres ambaxadors és*

la idea que Bernat IV sortiria millor parat del que inicialment hom podria pensar. Molt probablement això es degué a que, a diferència del seu pare i del seu avi, Bernat IV comptava aleshores amb molts més aliats i més poderosos, com per exemple el comte Roger Bernat I de Pallars, que havia estat valedor seu a les Corts de 1412,¹⁰¹⁷ i a que, a més d'això, en els primers temps del seu breu regnat Ferran I anà amb molta més prudència de la que molts li han suposat, buscant sobretot l'adhesió pacífica dels seus súbdits a la seva persona. Això implicava la necessitat d'assolir l'asserament de la situació política a Sicília, especialment en un moment en el qual la prioritat del d'Antequera passava per neutralitzar el comte Jaume II d'Urgell, durant molt de temps candidat a la successió de Martí l'Humà, i en el darrer moment perjudicat alhora per les seves pròpies accions, la indefinició del difunt monarca a l'entorn de qui havia de ser finalment el seu relleu, i la decisió presa a Casp.¹⁰¹⁸

Quan a començaments de 1413 Bernat IV de Cabrera arribà a Catalunya, encara pesava sobre ell l'acusació de rebel·lia contra l'autoritat reial, que Blanca de Navarra deia representar.¹⁰¹⁹ L'avversió que la reina vicària i molts dels seus seguidors sicilians compartien envers el comte de Modica podria ser a l'origen d'històries sobre l'ambició desmesurada d'aquest últim, històries que començarien a circular molt ràpidament, i que inclourien l'atribució d'un intent fallit de Bernat IV de maridar amb la mateixa Blanca.

estat condemnat per justícia; LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos (ed.), *Epistolari de Ferran I d'Antequera amb els infants d'Aragó i la reina Elionor (1413-1416)*. Universitat de València, València 2004, doc. 578, p. 394 (15 i 18 d'abril de 1415).

¹⁰¹⁷ Sobre la persona de Roger Bernat I de Pallars, vegeu SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 234-235. Pel que fa a les sessions de Corts de Tortosa de l'any 1412, vegeu *Cortes de los antiguos principados...*, vols 9 i 10.

¹⁰¹⁸ TESIS I MARCA, Rafael, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*; VICENS VIVES, Jaume, *Els Trastàmars*; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 180-181. Malgrat les suposicions de l'aragonès Andrés Giménez Soler i de Daniel Girona, Vicens Vives en féu responsable Martí l'Humà, que no hauria volgut ni sentir a parlar de la possibilitat que el comte d'Urgell el succeís. Segons Francesca Vendrell i Àngels Masià de Ros, les aspiracions de Jaume II d'Urgell haurien estat atacades sobretot per la seva mare Margherita de Montferrat. Vegeu GIMÉNEZ SOLER, Andrés, "Don Jaime de Aragón, último conde de Urgel". Dins *MRABLB*, vol. 7. Barcelona 1901, p. 140; GIRONA LLAGOSTERA, Girona, *L'Extinció del Casal de Barcelona*, pp. 35-39; VICENS VIVES, Jaume, *Els Trastàmars*, p. 78; i VENDRELL DE MILLÀS, Francesca i MASIÀ DE ROS, Àngels, *op. cit.*, pp. 41 i 169. A parer de Joan Baptista Xuriguera, que se sentí obligat per la seva "fama injusta" a redactar una autèntica apologia de Margherita, la derrota del seu fill a Casp acabà "llançant aquestes terres pel camí de la desfeta nacional"; XURIGUERA I PARRAMONA, Joan B., *Margarida de Montferrat, comtessa d'Urgell*. Rafael Dalmau, Barcelona 1977; i *IDEM*, *La darrera branca dels comtes d'Urgell (1314-1413)*. Editorial 7 1/2, Barcelona 1981, p. 113.

¹⁰¹⁹ L'any 1411 Blanca assegurava actuar pensant sempre en el bé *di la illustrissima casa di aragona, quantu per beneficiu universali di quistu regnu* de Sicília; STARRABBA, baró Raffaele (ed.), *op. cit.*, doc. 18, p. 54; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Bernat IV de Cabrera...", p. 166.

Dades com aquestes les recolliria i aprofitaria segurament l'humanista Lorenzo Valla, el qual se'n serviria per descriure el comte de Modica al seu panegíric de Ferran I d'Aragó, conegut amb el nom de *Gesta Ferdinandi Regis Aragonum*. En les seves *Gesta*, Valla presentava un Bernat IV de Cabrera immers en la senectud més decadent (*callidus ac vafer... nec iuveni nec formoso*), en la depravació, i en una ambició desmesurada que l'hauria impel·lit a cobejar la corona de Sicília (*res novas moliebatur et insule regnum affectabat*).¹⁰²⁰ Aquesta és la visió dels rols de Blanca i de Bernat IV de Cabrera que féu fortuna entre els historiadors sicilians de la segona mitad del segle XVI,¹⁰²¹ i que passà després a fornir de contingut la historiografia sicilianista.¹⁰²²

Les claus de tot plegat semblen residir, com ja va assenyalar en el seu moment Francesco Giunta, en primer lloc, en la interpretació impermeable al contrast i a l'anàlisi crític que tradicionalment hom ha fet de la correspondència de Blanca de Navarra.¹⁰²³ El 21 de juny de 1411, per exemple, Blanca escrivia al capità, als jurats i a la *universitas* de Caltagirone titllant-lo de *publicu ribellu di la excelsa casa di aragona et nostru comu vicaria, et notoriu occupaturi di questu regnu*.¹⁰²⁴ Moltes de les cartes de la reina vicària estan farcides de referències a Bernat IV de Cabrera en aquests termes o d'altres de similars. Aparentment, això succeí també en aquelles que remetia la seva mare

¹⁰²⁰ LORENZO VALLA, *Gesta Ferdinandi Regis Aragonum*, llibre 2, caps. 7 i 13-16 (edició a cura d'Ottavio Besomi; Antenore, Pàdua 1973, pp. 107 i 128-143). Si no és que es tracta d'una invenció del mateix Valla. A l'entorn d'això vegeu MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Bernat IV de Cabrera...", pp. 163-164 i 168. És possible fins i tot que la patètica escena que Bernat IV protagonitza al *Corbacho* d'Alfonso Martínez de Toledo tingués alguna influència sobre el text de Valla, sobretot tenint en compte que la redacció del *Corbacho* sembla haver estat set anys anterior a la de les *Gesta Ferdinandi*; vegeu *supra*, Introducció.

¹⁰²¹ Vegeu a títol d'exemple les obres del dominic TOMMASSO FAZELLO, *Le Due Deche dell'Historia di Sicilia*, llibre 9, cap. 8. Domenico e Giovanni Battista Guerra, Venècia 1574, ff. 860 i 863; i del matemàtic MAUROLICO, Francesco, *Sicanicarum rerum compendium*, llib. 5. Petruccio Spira, Messina 1562, f.188. Citat per DI BLASI, Giovanni E., *Storia Cronologica dei Vicerè Luogotenenti e Presidenti del Regno di Sicilia*. Oreste, Palerm 1842, p. 12. No manquen, malgrat tot, les crítiques a Valla. Jerónimo Zurita escrivia ja que *és muy dudoso en esta parte de dar del todo crédito a lo que escribe Lorenzo Valla*; JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 11, cap. 7 (vol. 5, p. 29). Valla fou molt criticat també en aquest sentit per SOLARINO, Raffaele, *La Contea di Modica*, vol. 2. Piccitto e Antoci, Ragusa 1905, p. 131; i GIUNTA, Francesco, *op. cit.*, vol. 1, pp. 274-276.

¹⁰²² Especialment pel que fa al cas de BECCARIA, Giuseppe, *La regina Bianca in Sicilia. Prospetto critico*. Palerm 1887. Sobre la mitificació de la reina vicària per part de Beccaria, i per extensió del sicilianisme en general, vegeu sobretot GIUNTA, Francesco, *op. cit.*, vol. 1, p. 276; CORRAO, Pietro, "Dal re separato al re assente", p. 69; FODALE, Salvatore, *op. cit.*, pp. 319-320; i LO FORTE SCIRPO, Maria R., *op. cit.*, p. 133. També WOODACRE, Elena, *op. cit.*, p. 214.

¹⁰²³ Ja que "nelle sue molte lettere" Blanca "elenca tutte le accuse contro il suo ostinato avversario"; GIUNTA, Francesco, *op. cit.*, vol. 1, p. 276.

¹⁰²⁴ STARRABBA, baró Raffaele (ed.), *op. cit.*, doc. 41, pp. 74-76.

Elionor de Trastámara. Segons la primera carta que el canonge Joan Gilbert presentà a les Corts de Barcelona el 22 de desembre de 1410, les gents de Saragossa explicaven que *assi per letras de la senyora reyna de Navarra e de la ssenyora reyna de Sicilia filla della como por letras e relaciones de otras personas havemos entendido que mossen Bernat de Cabrera faze todo su fuerço de querer desheredar la dita senyora*.¹⁰²⁵ En canvi, tret potser de Gina Fasoli, no sembla que hi hagi ningú disposat a prendre seriosament paraules com les de l'informant Guillem Gavella, que en relació a la fracassada treva de 1412 no s'estigué d'anotar que *se te per dit que la dita Senyora no ha cor ne voluntat de fer la dita concordia e aquells per qui ella se governa no li ho consellen*.¹⁰²⁶

I, en segon lloc, en una lectura massa lliure d'una *Crònica Siciliana*, l'anònim autor de la qual afirmava que *la Regina volia rignari comu Vicaria e misseri Bernardu comu mastru Iustizeri*.¹⁰²⁷ Pel que sembla, aquesta frase va conduir a la creença en les aspiracions del comte de Modica al regne de Sicília, quan la realitat és que les explicacions que aquest donava dels seus actes anaven exactament en la mateixa direcció que les de Blanca de Navarra. Així, mitjançant els seus procuradors a Corts, Bernat IV de Cabrera assegurava que a Sicília era ell qui *continuament hi soste hi prehica la dita casa Darago*.¹⁰²⁸ Sense cap possibilitat per ara de conèixer les intencions reals que amaguen aquestes manifestacions de servei a la reialesa aragonesa, no resta altra cosa que acceptar el fet que tant Blanca de Navarra com el comte de Modica lluitaven pel control polític del regne de Sicília mentre durés la crisi successòria a la Corona d'Aragó.¹⁰²⁹ D'aquí que tingui sentit parlar més d'una pugna personal entre Blanca i Bernat IV pel domini de l'illa, que no pas d'una rebel·lió del segon envers la primera presumptament motivada per aspiracions a obtenir-ne la corona.¹⁰³⁰

¹⁰²⁵ En la següent missiva, reiteraven que *la senyora Reyna de Sicilia por letras congoxosas nos ha notificado como mossen Bernat de Cabrera façe todo su esfuerço de privar la dita senyora del regimiento e vicariado del regno de Sicilia; Cortes de los antiguos principados...*, vol. 7, doc. 1, pp. 317-318.

¹⁰²⁶ *IBIDEM*, vol. 10, p. 233. Fasoli assenyala que Blanca de Navarra "doveva avere il gusto della politica e doveva averlo fino alla faziosità", quelcom que demostraria el seu posicionament envers uns els emissaris de Ferran, "che avevano assunto il titolo di «regi viceregenti» i que podria haver influït sobre la decisió final del d'Antequera de no renovar el vicariat de Blanca; FASOLI, Gina, *op. cit.*, p. 98.

¹⁰²⁷ Citat per GIUNTA, Francesco, *op. cit.*, vol. 1, pp. 276-277.

¹⁰²⁸ BOFARULL Y MASCARÓ, Pròsper (dir.), *op. cit.*, p. 100.

¹⁰²⁹ MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Bernat IV de Cabrera...", pp. 168-169.

¹⁰³⁰ Sobre això vegeu MOSCATI, Ruggero, *op. cit.*, pp. 38-39; GIUNTA, Francesco, *op. cit.*, vol. 1, p. 271; BOSCOLO, Alberto, *La politica italiana di Martino il Vecchio*, pp. 183-184;

Més interessada en el posicionament de Bernat IV de Cabrera enfront del dilema successori durant l'Interregne i amb posterioritat al Compromís de Casp, la historiografia catalana en general ha defensat la idea que aquest es trobava compromès amb la causa del comte Jaume II d'Urgell. Aquesta opinió, defensada per autoritats de la talla d'Antoni Rovira i Virgili o de Santiago Sobrequés, no es fonamenta en l'assumpció que la totalitat o pràcticament la totalitat de l'aristocràcia catalana estigués a favor de la candidatura d'Urgell, aviat superada,¹⁰³¹ sinó en les accions de Bernat IV en el context sicilià i en el seu compromís matrimonial amb Cecília d'Urgell.¹⁰³² Al marge d'aquests es trobava Lluís Domènech i Montaner, que li atribuïa preferències per la candidatura de l'encara infant Lluís d'Anjou, duc Calàbria, nét per via materna de Joan I d'Aragó.¹⁰³³ Aquesta darrera elecció no seria del tot forassenyada tenint en compte el fet que, malgrat ser ell mateix un angeví, el comte Lluís II de Provença, pare del duc de Calàbria, rivalitzava amb el seu cosí Ladislau de Durazzo pel tron de Nàpols,¹⁰³⁴ i que, en conseqüència, l'enemistat entre dos ramals de la mateixa família pel tron napolità permetia concebre que un lleial seguidor dels difunts Martins donés suport en un d'ells. Tanmateix, el cert és que a la llum de les proves existents la teoria de Domènech i Montaner pateix de la mateixa manca de solidesa que la dels defensors de l'urgellisme de Bernat IV de Cabrera.¹⁰³⁵

D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Politica e società...*, pp. 303-305; CORRAO, Pietro, "Dal re separato al re assente", p. 68; i *IDEM*, *Governare un regno*, pp. 138-156.

¹⁰³¹ Les crítiques en aquesta antiga assumpció demostren clarament l'existència d'una aristocràcia catalana dividida sobre aquest afer. A l'entorn d'això vegeu especialment REGLÀ I CAMPISTOL, Joan, *Introducció a la història de la Corona d'Aragó (Dels orígens a la Nova Planta)*. Moll, Palma de Mallorca 1969, p. 54; VICENS VIVES, Jaume, *Els Trastàmars*, p. 78; i BISSON, Thomas N., *Història de la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana*. Barcelona, Crítica 1988, p. 147.

¹⁰³² Vegeu principalment ROVIRA I VIRGILI, Antoni, *Història Nacional de Catalunya*, vol. 6. Pàtria, Barcelona 1931, p. 205; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 199; *IDEM*, *El Compromís de Casp...*, p. 113, nota 28; MASIÀ DE ROS, Àngels, *El Dissortat comte d'Urgell*, pp. 42-44; i BRESC, Henri, *Un monde méditerranéen: Economie et société en Sicile 1300-1450*, vol. 2. École française de Rome, Roma 1986, p. 848.

¹⁰³³ DOMÈNECH I MONTANER, Lluís, *La Iniquitat de Casp i la fi del comtat d'Urgell: Estudi historico-polític*. Llibreria Verdager, Barcelona 1931, pp. 121-122, 135 i 262.

¹⁰³⁴ En altra manera no s'entendria (per no parlar ja de demostrar-ho) que un estret col·laborador de Martí l'Humà com havia estat Bernat IV de Cabrera donés suport a l'aleshores rei de Nàpols, ja que aquest darrer era protector de rebels sicilians del perfil d'Enrico Chiaromonte. Fins i tot Martí tenia pensat dirigir contra ell l'estol que, segons Zurita, havia de destinar a una croada a Palestina poc abans del casament del seu fill amb Blanca de Navarra; JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 10, cap. 72 (vol. 4, p. 856).

¹⁰³⁵ Segurament Domènech i Montaner treballà sobre documentació com ara la carta que la reina Violant de Bar, vídua de Joan el Caçador, adreçaria al mateix Bernat IV de Cabrera el 14 d'abril de 1410, mitjançant la qual intentava obtenir la seva col·laboració per a la defensa dels drets del

La derrota de la seva candidatura a Casp enfront de la del d'Antequera féu entrar en una deriva bèl·lica Jaume II d'Urgell. Més conegut pel sobrenom del "Dissortat",¹⁰³⁶ nebot de Martí l'Humà i cunyat seu pel seu propi casament amb la infanta Isabel d'Aragó el 1405 (a prop va estar de ser-ho dues vegades, en convertir-se la seva germana Cecília en candidata a segona esposa del monarca), Jaume havia estat nomenat dues vegades lloctinent d'Aragó malgrat la seva implicació personal en les guerres internes del regne.¹⁰³⁷ Si hi hagué una vegada proves que Bernat IV de Cabrera hagués mostrar cap preferència per la candidatura de Jaume d'Urgell, o bé que la tingués envers cap altre candidat a la successió de l'Humà, no sembla haver-ne quedat cap rastre. De tota manera, fins ben avançat l'any 1412 el comte de Modica estaria altament concentrat en la guerra que lliurava contra Blanca de Navarra. Des d'aleshores fins a principis de l'any següent, Bernat IV havia quedat ja en mans dels seus enemics i esperava sentència al procés que s'havia obert contra ell, quan arribaren els emissaris de Ferran I amb ordres d'enviar-lo de tornada a la península ibèrica.

És obvi que la situació en què es trobava Bernat IV de Cabrera l'any 1413 no era precisament la més idònia per donar mostres d'urgellisme. Però, tot i les promeses fetes als seus captors sicilians, Ferran I havia resolt alliberar-lo, a canvi, això sí, de rebre'n jurament de fidelitat sota amenaça de multa de 120.000 florins.¹⁰³⁸ Molt probablement, el monarca s'hauria adonat de la necessitat d'apaivagar els ànims i de guanyar-se la lleialtat d'un vassall del calibre del comte de Modica, per bé que obtenint-ne una

nét del senyor rey don Johan, marit e senyor nostre; RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed.), *op. cit.*, vol. 2, doc. 913, pp. 977-978. Aquesta és molt similar a la que editaria Josep Maria Madurell. En aquesta, escrita el 28 d'agost de 1410, Violant de Bar feia diverses promeses al comte de Modica amb la intenció manifesta d'atraure'l a la causa de Lluís d'Anjou; MADURELL MARIMÓN, Josep M., "La reina Violante de Bar y el pleito sucesorio de la Corona de Aragón". *BRABLB*, vol. 19 (1946), doc. 14, pp. 223-224.

¹⁰³⁶ A conservar la memòria popular d'aquest sobrenom ha contribuït, i molt, l'edició que l'historiador barceloní Jaume Ramon Vila féu el 1624 de l'anònim *La fi del comte d'Urgell*. Vegeu *La fi del comte d'Urgell* (edició a cura de Xavier de Salas Bosch; Barcino, Barcelona 1931). Des de fa molt de temps hi ha un debat a l'entorn de l'autenticitat d'aquesta obra, majoritàriament polaritzat entre els que la consideren escrita al segle XV, a les darreries de o acabada ja la Guerra Civil Catalana, i els qui la creuen un fals del segle XVII. La troballa del manuscrit més antic, datat de 1598, ha dut Mar Batlle a proposar una solució de compromís: una redacció anònima a finals del segle XVI, que s'hauria elaborat aprofitant una crònica incompleta de la centúria anterior. En paraules de la mateixa Batlle, "el text conegut avui dia sota el títol de *La fi del comte d'Urgell* és més aviat un text del s. XVI que no del s. XV". A l'entorn del debat i de les raons d'aquest veredict, vegeu especialment BATLLE, Mar, *Patriotisme i modernitat a La fi del comte d'Urgell. Una aproximació a les fonts de l'obra, l'anònim autor i l'historiador Jaume Ramon Vila*. Curial, Barcelona 1999, pp. 11-36.

¹⁰³⁷ SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 179-180.

¹⁰³⁸ JERÓNIMO ZURITA, llibre 12, cap. 19 (vol. 5, pp. 341-342); SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 198; i IDEM, *El Compromís de Casp...*, p. 114.

garantia de cara al cas hipotètic de rebre'n algun perjudici, en un moment en el qual el comte d'Urgell i els seus partidaris desafiaven la seva autoritat a l'interior mateix dels seus reialmes, i en el que també necessitava assegurar el seu control sobre el regne de Sicília. Finalment, Ferran I aconseguí sotmetre l'illa al seu domini entregant-la al seu fill l'infant Joan, duc de Peñafiel. Això obligà Blanca de Navarra a assumir la desaparició del vicariat, aviat substituït per la institució del virregnat, i el seu retorn a Navarra el juliol de 1415.¹⁰³⁹ Mentrestant, tot apunta a que Bernat IV s'abstingué d'ajudar Jaume II d'Urgell. Com assenyala Sobrequés, si aquest fou alguna vegada partidari del comte demostrà molt de seny no traïnt la fidelitat recentment jurada a Ferran I.¹⁰⁴⁰

En efecte, Bernat IV de Cabrera jurà fidelitat al rei Ferran I d'Aragó sota les condicions abans descrites el 12 de juliol de 1413,¹⁰⁴¹ i, ja fos a grat o a desgrat seu, li prestà suport tan aviat com aquest reclamà l'ajuda dels seus vassalls catalans activant l'usatge *Princeps Namque*. Ferran I, que tenia *asetiat en Iacme d'Urgell, que's solia appellar Compte d'Urgell, e sos valadors en la ciutat de Balaguer*,¹⁰⁴² obrava així d'acord amb els costums tradicionals del país¹⁰⁴³ en assabentar-se que Jaume II d'Urgell rebia el suport de *gens d'armes strayes*, aconseguit mitjançant unes negociacions que es devien remuntar a començaments d'any.¹⁰⁴⁴ La petició arribà a través del sotsveguer de

¹⁰³⁹ En contra dels parlamentaris reunits a Catània el 1413, que demanaven un rei propi per a Sicília; FODALE, Salvatore, *op. cit.*, p. 319; BISSON, Thomas N., *Història de la Corona d'Aragó...*, p. 149; i CORRAO, Pietro, "Dal re separato al re assente", p. 67. Irònicament, el substitut de Blanca en el domini del regne de Sicília es convertiria en el seu espòs l'any 1420, esdevenint així rei de Navarra i, després, rei d'Aragó a la mort del seu germà Alfons el Magnànim el 1458. Sobre l'arribada del duc de Peñafiel i el retorn de Blanca al regne de Navarra vegeu FASOLI, Gina, *op. cit.*, pp. 99-101; VICENS VIVES, Jaume, *Els Trastàmars*, pp. 93-94; LEROY, Béatrice, *op. cit.*, pp. 158; LEROY, Béatrice i RAMÍREZ VAQUERO, Eloísa, *op. cit.*, pp. 222-225; FODALE, Salvatore, *op. cit.*, p. 319; i RAMÍREZ VAQUERO, Eloísa, "El retorno a Navarra de la reina de Sicilia en 1415". *PV*, n. 246 (2009), pp. 128-144.

¹⁰⁴⁰ SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 199.

¹⁰⁴¹ MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Bernat IV de Cabrera...", pp. 168-169.

¹⁰⁴² Les tropes de Ferran I d'Aragó ja eren a Balaguer avançat l'estiu, com prova la carta que aquest adreçà a l'infant Alfons *dada en lo reyal prop de Balaguer a IIII dies de agost del any MCCCCXIII*; GIMÉNEZ SOLER, Andrés, *op. cit.*, doc. 152, pp. 331-333.

¹⁰⁴³ El setembre de 1413; *IBIDEM*, p. 178; i MASIÀ DE ROS, Àngels, *El Dissortat comte d'Urgell*, pp. 42-44. L'encaix de la convocatòria en els *Usatges* es produí malgrat l'opinió de Rovira i Virgili, pel qual es tractava d'una disposició "contrària a les lleis catalanes"; ROVIRA I VIRGILI, Antoni, *op. cit.*, vol. 6, p. 178.

¹⁰⁴⁴ VENDRELL DE MILLÀS, Francesca i MASIÀ DE ROS, Àngels, *op. cit.*, p. 119; i MASIÀ DE ROS, Àngels, *El Dissortat comte d'Urgell*, p. 30. L'amenaça d'invasió estava clara el 5 de setembre de 1413, quan el rei Ferran escrivia al comte de Pallars informant-lo que *segons noves certes que havem gents de Gascunya se aparellan per entrar en nostra senyoria e par ques aiusten en Monreal que axi com sabets es a sis legues de la frontera darago prop dels ports de Ribagorça e de gistan e de la vall daran*, per la qual cosa *us manam ancaragam e pregam axi stretament com podem que vistes les presents façats aiustar la gent que sia necessaria e guarda*

Girona el 9 d'octubre d'aquell mateix 1413. Només dos dies més tard Joan de Castellet, procurador general del comte de Modica, ordenava al batlle de Montclús que convoqués la milícia del terme *en tal guisa que-la iornada que-us faré saber siats ab tota vostra gent apperallat de anar a Balaguer*.¹⁰⁴⁵ Molt probablement, aquestes i altres tropes de les senyories catalanes de Bernat IV es mobilitzarien per traslladar-se al setge de Balaguer. El mateix Bernat IV hi prendria part personalment. La prova és que el 29 de novembre de 1413 era present en la rendició de la ciutat i en la sentència pública contra Jaume II d'Urgell, que condemnava aquest darrer a la presó perpetua.¹⁰⁴⁶

Així doncs, la rehabilitació política de Bernat IV de Cabrera, comte de Modica i vescomte de Cabrera i Bas, havia esdevingut ja una realitat el gener de 1414, alhora que a Saragossa tenia lloc finalment la cerimònia de coronació de Ferran I d'Aragó. De fet, Bernat IV hi seria present.¹⁰⁴⁷ Posteriorment, el mes de juliol següent, el comte de Modica hauria format part segons Zurita de la delegació reial que aniria a Morella a rebre el papa Benet XIII.¹⁰⁴⁸ Mentrestant, Blanca de Navarra enviava a Ferran agres cartes de protesta davant de la paralització de la execució de la pena que havia acordat amb els emissaris d'aquell contra el mateix Bernat IV.¹⁰⁴⁹

e tuicio daqueix ports vostres e aquells façats penre e guardar per forma que de la dita gent sia feta la offensa o defensa ques pertany; GIMÉNEZ SOLER, Andrés, *op. cit.*, doc. 165, p. 344. De fet, el comte d'Urgell comptava ja des de 1411 amb l'ajuda dels seus parents de Comminges. Sobre això vegeu HIGOUNET, Charles, "Comté e Maison du Comminges entre France et Aragon au Moyen Age". *BH*, n. 49: 3-4 (1947), pp. 326-327.

¹⁰⁴⁵ AHFF, Notarials, Montclús, r.395, ff.74v-75r; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Bernat IV de Cabrera...", p. 169.

¹⁰⁴⁶ JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.*, llibre 12, cap. 31 (vol. 5, p. 378).

¹⁰⁴⁷ VICENS VIVES, Jaume, *Els Trastàmars*; i BISSON, Thomas N., *Història de la Corona d'Aragó...*, p. 149. Sobre aquesta coronació vegeu també SALICRÚ I LLUCH, Roser, "Les demandes de la coronació de Ferran d'Antequera i d'Elionor d'Albuquerque al principat de Catalunya: una primera aproximació". Dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (ed.), *Fiscalidad real y finanzas urbanas...*, pp. 77-119.

¹⁰⁴⁸ JERÓNIMO ZURITA, Jerónimo, llibre 12, cap. 41 (vol. 5, p. 404).

¹⁰⁴⁹ En aquest sentit, per exemple, s'expressava en una missiva escrita a Castiglione el 20 de juny de 1414; vegeu STARRABBA, baró Raffaele (ed.), *op. cit.*, doc. 6, pp. 229-230. Més tard, provaria de seguir pressionant el d'Antequera a través del duc de Peñafiel a fi i efecte que s'executés la pena dictaminada pels seus emissaris. En l'abans citada missiva d'abril de 1415, Joan informava el seu pare des de Sicília com a ell *fos donada una supplicació per part de la senyora reyna dona Blanca, queixant-se de una letra impetrada de vostra cort, signada de vostra mà, en favor del noble en Bernat de Cabrera, per la qual vós, senyor, manats als ambaxadors que en vigor de una lletra ja abans impetrada de vós, senyor, en favor de la dita reyna, no façen execució contra lo dit mossén Bernat, ans sobreseguen en aquella fins hajen altre manament en contrari. Afegia que no vol altra cosa e que ab açò partirà de continent*; LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos (ed.), *op. cit.*, doc. 578, pp. 393-394.

El 1414 fou també l'any de la condemna i de la reclusió de la família de Jaume II d'Urgell, una vegada endegat el procés judicial en contra seva¹⁰⁵⁰ i comprovat que la comtessa mare Margherita de Montferrato estava decidida a alliberar-lo.¹⁰⁵¹ Això obliga a tornar sobre l'afer del suposat urgellisme de Bernat IV de Cabrera. Ja s'ha parlat d'un dels arguments que teòricament el recolzen, és a dir, el de les seves accions durant l'Interregne. Però cal recordar que n'hi ha un altre: el seu projecte de matrimoni amb Cecília, germana del Dissortat. Suposadament, això demostraria que prenia part per la causa d'Urgell. Seguint aquest mateix raonament, fins i tot la pretensió de Bernat IV de Cabrera de fer casar l'any 1402 la seva filla Sança Ximenis amb Pere d'Urgell, germà també de Jaume,¹⁰⁵² podria prendre's com una mostra primerenca del seu urgellisme si no fos perquè aleshores Martí el Jove encara era ben viu. De fet, l'enllaç mai no arribaria a materialitzar-se. Sis anys més tard, Sança Ximenis maridaria amb Archambaud de Foix, de qui quedaria vídua el setembre de 1419.¹⁰⁵³

Un dels problemes fonamentals amb els que topa la tesi del matrimoni amb Cecília d'Urgell com a prova incortrovertible de l'urgellisme de Bernat IV de Cabrera, és la personalitat de la comtessa mare Margherita de Montferrato. Segons Monfar, es deia que Bernat aspirava a casar-se amb Cecília¹⁰⁵⁴, projecte que ve explicat pel fet que aquell havia quedat vidu de Timbor de Prades. La seva viduïtat estava ja clara el gener de 1409, durant la signatura dels capítols matrimonials que havien d'assegurar l'enllaç entre el seu fill mascle primogènit i la seva cosina Violant de Prades. En ella, el redactor

¹⁰⁵⁰ L'inici del procés es féu públic el 14 d'octubre de 1413, això és, pocs dies després d'haver començat el setge de Balaguer. Vegeu BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra el último conde de Urgel y su familia*. Dins *CODOIN*, vols. 35 i 36. Imprenta del Archivo, Barcelona 1868.

¹⁰⁵¹ Les acusacions contra ella incloïen un mai demostrat complot per assassinar Ferran; GIMÉNEZ SOLER, Andrés, *op. cit.*, p. 186. Per la seva banda, la seva filla Elionor també seria declarada culpable d'intentar ajudar Jaume II d'Urgell contra el triomfador de Casp; *IBIDEM*, p. 191. Sobre el destí d'aquesta Elionor i el de les seves germanes, vegeu en especial: CARRERAS CANDI, Francesc, "Dos mujeres célebres de la Casa de Urgell (Siglo XV). I". *BRABLB*, vol. 14, n. 102 (1929), pp. 2-14; "Dos mujeres célebres de la casa de Urgell (Siglo XV). II". *BRABLB*, vol. 14, n. 104 (1929), pp. 194-201; "Dos mujeres célebres de la casa de Urgell (Siglo XV). III". *BRABLB*, vol. 14, n. 105 (1930), pp. 238-244; i "Dos mujeres célebres de la casa de Urgell (Siglo XV) (Conclusión)". *BRABLB*, vol. 14, ns. 107-108 (1930), pp. 325-343.

¹⁰⁵² Intent assenyalat recentment per Valero Molina; AHG, Notarials, Blanes, r.385, ff. 37rv (14 d'agost de 1402); VALERO MOLINA, Joan, "Sança Ximenis de Cabrera...", pp. 48-49, nota 5.

¹⁰⁵³ Archambaud havia entrat aleshores al servei de Joan Sense Por, duc de Borgonya. El 10 de setembre de 1419, ell i el seu senyor Joan foren assassinats al pont de Montereau. Sobre això, vegeu sobretot VAUGHAN, Richard, *John the Fearless. The growth of Burgundian Power*. Boydell, Londres 1979, pp. 276-279; SCHNERB, Bernard, *Jean Sans Peur: le prince meurtrier*. Payot, París 2005, p. 824; i VALERO MOLINA, Joan, "Sança Ximenis de Cabrera...", pp. 48-49, nota 9.

¹⁰⁵⁴ DIEGO MONFAR Y SORS, *op. cit.*, vol. 2, p. 578.

deixava molt clar que Bernat Joan era *fill comú al molt noble senyor mossèn Bernat de Cabrera, comte de Modicha e mestre iusticier del regne de Sicília, e a la senyora dona Timbors, quondam muller sua*.¹⁰⁵⁵ Òbviament, les pretensions del comte de Modica les bloquejaria temporalment l'esmentada candidatura de Cecília a esposa de Martí l'Humà, fins que aquest últim es va haver decidit per Margarida de Prades, amb qui casaria el setembre de 1409. Però quan les vies per negociar l'enllaç tornaren a quedar obertes, tot apunta a que Margherita no hi hauria estat precisament a favor.¹⁰⁵⁶

Aparentment, la comtessa mare d'Urgell hauria refusat també una proposta de matrimoni entre Cecília i Joan, primogènit del comte Joan Ramon Folc I de Cardona, degut principalment a que, malgrat l'amistat que havien mantingut en el passat Jaume II d'Urgell i Joan Ramon Folc, aquest darrer havia decidit respondre a la crida de Ferran I contra el seu vell amic.¹⁰⁵⁷ Els capítols matrimonials, que ja estaven signats, quedarien en no res.¹⁰⁵⁸ En el cas concret de Bernat IV de Cabrera, és ben cert que aquest no és l'argument que Margherita faria servir per reiterar el seu refús en una proposta matrimonial que era anterior a la mort del darrer dels Martins. Tanmateix, no es fa difícil pensar que, en la ment de la comtessa mare d'Urgell, el posicionament final del comte de Modica al costat del d'Antequera en la guerra que aquell mantenia amb Jaume hauria estat decisiu per tal d'eliminar la seva candidatura.

En conseqüència, Cecília d'Urgell seguia sense estar casada encara avançada la dècada de 1410. Ni tan sols havia arribat a prosperar el suposat intent del seu germà i de la seva mare d'obtenir ajuda exterior casant-la amb l'anglès Thomas of Lancaster, fill d'Enric IV d'Anglaterra i duc de Clarence,¹⁰⁵⁹ de qui es deia que *ha gran cor de esser*

1055 A la qual es procedí a Barcelona el 24 de gener de 1409; AHPB, Protocols, r.43/37, f. 3r.

¹⁰⁵⁶ Monfar diu que Margherita "estimaba mas darla" en matrimoni a un tal Rodrigo de Villasanta, possiblement andalús, "con que sacase á su hijo de la cárcel, que á don Bernardo de Cabrera, que se la pédia por mujer, y era un caballero muy principal de Cataluña y tenia grandes estados en ella, y aun le hacia dote"; *IBIDEM*. Sobre això vegeu també VENDRELL DE MILLÀS, Francesca i MASIÀ DE ROS, Àngels, *op. cit.*, pp. 205-206.

¹⁰⁵⁷ SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 199; i COSTAFREDA PUIGPINÓS, Virgínia, "Cecília d'Urgell", p. 280.

¹⁰⁵⁸ CARRERAS CANDI, Francesc, "Dos mujeres célebres de la Casa de Urgell (Siglo XV). I", p. 4.

¹⁰⁵⁹ GIMÉNEZ SOLER, Jaime, *op. cit.*, p. 160; CARRERAS CANDI, Francesc, "Dos mujeres célebres de la Casa de Urgell (Siglo XV). I", p. 5; VENDRELL DE MILLÀS, Francesca i MASIÀ DE ROS, Àngels, *op. cit.*, p. 119; MASIÀ DE ROS, Àngels, *El Dissortat comte d'Urgell*, p. 38; i COSTAFREDA PUIGPINÓS, Virgínia, "Cecília d'Urgell", p. 280.

Rey.¹⁰⁶⁰ D'aquest, Margherita i el seu fill semblen haver esperat ajuda militar i financera a canvi de contraprestacions que haurien inclòs, des de la cessió dels regnes de Múrcia o de Sicília,¹⁰⁶¹ fins al nomenament com a hereu i successor en cas que el comte d'Urgell morís sense hereus mascles legítims, tot passant, precisament, per l'esmentat compromís matrimonial amb Cecília.¹⁰⁶² Val a dir, però, que la data en què començaren les negociacions amb el duc de Clarence no està del tot clara, i que, en qualsevol cas, aquest afer concret demana encara una recerca més profunda i acurada.¹⁰⁶³ Sigui com es vulgui, el cert és que Cecília d'Urgell mai tingué oportunitat d'assumir el rol que se suposava que hi havia de jugar, i el 1415 tant ella com la seva germana Elionor figuren recloses al monestir aragonès de Sijena, on també es trobaven la seva cunyada la infanta Isabel d'Aragó i les seves filles.¹⁰⁶⁴ Allà eren encara el 15 de juny de 1419, quan el rei Alfons V el Magnànim, fill i hereu de Ferran I, es féu ressò de la petició d'ambdues de poder sortir-ne per escapar de la pesta.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶⁰ Així ho afirmava, per exemple, el donzell Tomàs Sacosta al seu interrogador el 7 de desembre de 1413; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra el último conde de Urgel...*, vol. 35, p. 385.

¹⁰⁶¹ Segons el mateix Sacosta; *IBIDEM*. En el cas del regne de Múrcia convé no passar per alt el fet que la Sentència de Torrelles de 1304, que posava fi a velles disputes entre els reis d'Aragó i de Castella sobre el seu territori, establia que aquell passava a estar sota domini dels monarques castellans. Jaume el Just, que l'acabava de conquerir, va acceptar aquesta resolució; vegeu FERRER I MALLOL, M. Teresa, "La guerra con Castilla de 1296-1304. La conquista del reino de Murcia por Jaime II". Dins *IDEM, Entre la paz y la guerra*, pp. 111-130. En el cas que s'hagués considerat seriosament aquesta possibilitat, la cessió dels drets aragonesos sobre el regne de Múrcia en favor del duc de Clarence haurien significat sens dubte una nova guerra amb la Corona de Castella.

¹⁰⁶² En paraules del notari balaguerí Nicolau Cerdà, interrogat a Lleida el 18 de novembre de 1413, *lo dit don Jacme donali penyora o en renes per atendre ço que prometie dues filles sues e daltra part fahia matrimoni ab ell de dona Sicilia sa filla e prometreli de ferloli jurar per primogenit en cars que lo dit don Jacme moris sens fills mascles*; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra el último conde de Urgel...*, vol. 35, p. 112. Tot i que Cerdà identificava erròniament Cecília amb una filla de Jaume II d'Urgell i no amb una de les seves germanes, el seu relat concorda amb el de l'esmentat donzell Sacosta, que afirmava que les instruccions que rebé de la comtessa Margherita eren que oferís al duc de Clarence *quant vulles alre no te sie res massa de permetre ab que ells [els anglesos] venguen deça ab que no li prenets Cerdanya car dien que axo Barçelona ho te*; *IBIDEM*, p. 385.

¹⁰⁶³ La data varia segons el testimoni. Mentre que de la lectura de l'interrogatori del notari Cerdà es desprèn que els tractaments amb l'anglès tingueren lloc durant el setge de Balaguer, la del testimoni del valencià Pere Miró, que havia servit a la casa del comte d'Urgell i que no declararia fins el 6 d'abril de 1415, fa pensar que aquests tingueren lloc després de la rendició de Jaume; *IBIDEM*, vol. 36, pp. 335-336. Per altra banda, falta contrastar aquestes informacions amb les fonts foranes, sobretot angleses, a fi i efecte de valorar les veritables intencions del duc de Clarence i l'abast real de les seves maniobres en ajuda del comte d'Urgell.

¹⁰⁶⁴ CARRERAS CANDI, Francesc, "Dos mujeres célebres de la Casa de Urgell (Siglo XV). I", p. 5.

¹⁰⁶⁵ Aquell dia el rei explicava al comendador de Corbins que *segons som informats en lo Monestir de Xixena se moren de mal de pestilencia. E les germanes de Jayme durgell qui stan*

Aquesta correspondència amb el Magnànim és clau per comprendre quin va ser el significat polític real del matrimoni entre Cecília d'Urgell i Bernat IV de Cabrera, hagués professat o no aquest alguna mena de simpatia envers la causa del Dissortat. Esclafat militarment, processat i empresonat el comte Jaume II d'Urgell, el d'Antequera perseguiria no sols el control de la seva progènie,¹⁰⁶⁶ sinó també el de la seva mare, la recalitrant comtessa Margherita, el de la seva esposa Isabel, germana de Martí l'Humà, i el de les seves germanes. Al cap i a la fi, procurar el sosteniment de germanes i filles amb opcions encara de maridar era una responsabilitat, una obligació moral i social pròpia dels caps de família, però havent-ne quedat inhabilitats els de la família comtal d'Urgell, aquesta responsabilitat havia de recaure per força en aquell que els havia incapacitat i en el seus successors. Cecília i Elionor d'Urgell n'eren perfectament conscients. Així ho evidencien les seves súpriques de gener de 1419 al Magnànim, en les quals ambdues demanaven que les tregués de la seva *gran miseria*. Ho feien apel·lant al fet que *sots obligat a socorrer e sostener nosaltres qui som vostre sanch e acostades parents*.¹⁰⁶⁷ Dient això, però, ambdues reconeixien que *no haiam recolzador sino en la sola vostra clemencia*.¹⁰⁶⁸

La clemència reial l'exerciria el Magnànim a través de la seva esposa, la reina Maria de Castella. Ella s'encarregaria, de fet, d'acollir, mantenir i educar a casa seva fins que no assolissin l'edat idònia per a contraure matrimoni les filles menors de Jaume II d'Urgell i de la infanta Isabel, una vegada morta aquesta última l'any 1424, això és, les joveníssimes Caterina i Joana.¹⁰⁶⁹ Però, a més d'això, la reina Maria intervindria directament en el procés negociador que culminaria en l'acord matrimonial entre Cecília

en lo dit monestir per la dita raho se volrien mudar en lo loch de Corbins. En conseqüència, li manava que *acullats honorablement e haiats en special recomendacio de lot lo que hauran menester*; GIMÉNEZ SOLER, Andrés, *op. cit.*, doc. 223, p. 387.

¹⁰⁶⁶ DIEGO MONFAR Y SORS, *op. cit.*, vol. 2, p. 595.

¹⁰⁶⁷ Aquesta carta l'enviaven al Magnànim el 15 de gener de 1419 *vostres humils cosines ques recomanen en vostra gracia e merce*. *Lionor e Cicilia darago*; GIMÉNEZ SOLER, Andrés, doc. 228, p. 391.

¹⁰⁶⁸ *IBIDEM*.

¹⁰⁶⁹ Caterina moriria aviat, però Joana romandria a la casa de Maria de Castella fins l'any 1431, en el que contrauria matrimoni. Pel que fa a les altres dues germanes, Isabel i Elionor, aquestes havien estat enviades a la cort d'Elionor d'Alburquerque, esposa de Ferran el d'Antequera, a desgrat de la seva mare i de la seva àvia. Sobre la integració de les filles dels comtes d'Urgell a les cases de les reines d'Aragó, vegeu NARBONA CÁRCELES, María, "Noblas donas. Las mujeres nobles en la casa de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)". *STVDIVM*, n. 15 (2009), pp. 111-113. Més sobre el seu destí a CARRERAS CANDI, Francesc, "Dos mujeres célebres de la casa de Urgell (Siglo XV). II"; COSTAFREDA PUIGPINÓS, Virgínia, "Elionor d'Urgell, filla del comte Jaume el Dissortat, i la seva trajectòria al regne de Nàpols". *Urtx*, n. 16 (2003), pp. 55-73; i *IDEM*, "Cecília d'Urgell", p. 285.

d'Urgell i Bernat IV de Cabrera. En una lletra seva redactada al monestir de Sant Cugat del Vallès el 6 de novembre de 1419, Maria intentà convèncer a *Dona Sicília* que el casament amb el comte de Modica podia fer-li molt de profit, no solament per l'atractiva quantitat promesa en concepte d'esponsalici, sinó també perquè *segons cós de natura humana, la sua vida no és larga, e ab ço del seu porets millorar a vostre voler*.¹⁰⁷⁰ Aquests motius, probablement units a la impetuosa necessitat de sortir de Sijena, degueren semblar suficients a Cecília per acceptar el matrimoni amb Bernat IV. Finalment, els capítols matrimonials serien signats a Sant Llorenç de Maçanet el 3 de febrer de 1420 següent.¹⁰⁷¹

El matrimoni entre Bernat IV de Cabrera, comte de Modica, i Cecília d'Urgell, per tant, s'ha d'interpretar més aviat com a part d'una estratègia de la dinastia Trastámara, recentment entronitzada a la Corona d'Aragó, destinada a certificar la derrota del seu màxim opositor intern, això és, de Jaume II d'Urgell, mitjançant el control directe sobre les dones de la seva família i sobre el destí d'aquelles que estaven ja en edat o mantenien encara possibilitats de maridar.¹⁰⁷² El sentit de responsabilitat social, és a dir, la consciència que la Corona s'havia d'ocupar d'assegurar el destí de donzelles i vídues, hauria fet la resta. Tenint en compte tot això, i els antecedents ja esmentats, sembla bastant difícil que el comte de Modica hagués projectat el seu matrimoni amb Cecília d'Urgell com una via de fer revifar les opcions del germà d'aquesta. Convé no oblidar en aquest sentit que Bernat IV havia acabat auxiliant el rei Ferran I al setge de Balaguer; que, en l'improbable cas que Jaume II d'Urgell fos alliberat, aquest difícilment podria obtenir més suport del que havia rebut en la seva pugna amb el d'Antequera;¹⁰⁷³ i, sobretot, que molt probablement en aquelles alçades el suport en una candidatura fallida a la successió dels Martins no hauria entrat en els plans de Bernat IV. En aquest sentit, el suposat urgellisme del comte de Modica, si és que alguna vegada va existir, hauria jugat un paper molt menor, quan no directament insignificant, en l'assoliment del seu enllaç matrimonial amb Cecília d'Urgell. Una altra cosa és si Bernat IV aspirava en una eventual adquisició del comtat d'Urgell.

¹⁰⁷⁰ La reina afirmava *que nós havem per bo e millor lo matrimoni del dit mossèn Bernat que ço del altre, e açò per tal com l'altre demana gran quantitat e aquest ne done a vós*; RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed.), *op. cit.*, vol. 2, doc. 993, p. 1057. Es desconeix per ara qui era aquest *altre* que aspirava a maridar amb Cecília.

¹⁰⁷¹ ADM, Cabrera i Bas, r.2938, rt.977, fots. 14-19; COSTAFREDA PUIGPINÓS, Virgínia, "Cecília d'Urgell", pp. 283-284 i doc. 1, pp. 297-300.

¹⁰⁷² Com ja es va apuntar a MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Bernat IV de Cabrera...", p. 510.

¹⁰⁷³ Jaume, de fet, moriria encara empresonat l'any 1433; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 184.

Podria haver-hi encara una raó reial addicional per al casament de Bernat IV de Cabrera amb Cecília d'Urgell: el propòsit del Magnànim de guanyar-se la lleialtat del vell comte de Modica. De ben segur que Bernat IV no hauria oblidat la iniciativa presa pel duc de Peñafiel, avançant l'any 1415, d'ocupar els seus castells sicilians de Chiaromonte, Monterosso i Giarratana. Com es lògic, es tractava d'una decisió deguda en bona part a la pressió dels sectors aristocràtics que li eren més desfavorables.¹⁰⁷⁴ La pèrdua de reputació de Bernat IV a causa del seu enfrontament amb Blanca de Navarra, la seva derrota i el procés subsegüent, així com al ressentiment dels seus enemics, podrien explicar molt bé per què, malgrat la seva rehabilitació a ulls de Ferran I, el comte de Modica quedà en aparença marginat de les institucions virregnals sicilianes.¹⁰⁷⁵

Segueix sent una incògnita quina fou la resposta de Bernat IV en el medi sicilià, on possiblement no li quedaria de moment massa marge de maniobra. En canvi, al medi hispànic la seva nova situació política es traduí en una activitat contrària al Magnànim. Així, sembla que el comte de Modica fou un dels principals opositors del braç nobiliari a concedir el donatiu sol·licitat per Alfons V el Magnànim a les Corts de Barcelona de 1416. Aquest havia de destinar-se, en teoria, a finançar una armada amb la que fer front

¹⁰⁷⁴ L'infant Joan explicava per carta el 6 de setembre de 1415 al d'Antequera que *per pagar lo sou de les gents d'armes que tench ací (...) haüt .I. e molts consells (...) axí de aquells qui són venguts ab mi com dels sicilians (...) és estat, senyor, deliberat per justícia que sia feta execució en los béns de aquells, los quals en los temps passats destemprants se han indegudament ocupades les vostres rendes reials, e axí de mossén Bernat de Cabrera com d'altres tro en les quantitats que per veritat se trobaran haver-se preses e ocupades*. Per tota resposta, el 13 d'octubre següent el rei Ferran, a Perpinyà estant, deia al seu fill que donat que a Bernat IV de Cabrera *no li puxam ne li dejam fallir en justícia, majorment per los grans serveys per ell a nós e a nostra casa fets, volem e és de nostra mercé e intenció que (...) restituiscats al dit mossén Bernat los dits tres castells encontinent e sens triga*; LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos (ed.), *op. cit.*, doc. 661, p. 448 i doc. 679, p. 462. Sens dubte, el clima polític del regne de Sicília seria encara en part desfavorable al comte català de Modica, com també ho demostra el fet que el mateix infant Joan recordés l'abril de 1415 que *són estats a mi tots aquests comtes, barons e cavallers de aquest regne quexant-se fort* del sobreseïment de la condemna que pesava sobre aquell; *IBIDEM*, doc. 578, p. 393.

¹⁰⁷⁵ Encara que, com apunta Pietro Corrao, el panorama de l'assignació dels càrrecs de l'oficialitat reial a Sicília en temps del Magnànim és força desconeguda, tot indica que, d'entrada, ni Bernat IV de Cabrera ni el seu fill Bernat hi haurien tingut presència. És probable que això no convingués massa a Alfons, ja que, si volia conservar Sicília com a base d'operacions i font de finançament i de recursos per a l'empresa de Nàpols, li era necessari oferir contrapartides. D'aquí que optés per, sense obrar per això en perjudici d'aquells procedents de les Corones d'Aragó i de Castella, reservar un bon nombre d'alts càrrecs per als sicilians (com ara Nicola Speciale, que fou nomenat virrei de Sicília diverses vegades entre 1423 i 1423), entre ells els de Tresorer i de Mestre Racional, amb els que pretenia assegurar-se el major grau de control possible sobre la gestió fiscal i financera virregnal. Vegeu en especial CORRAO, Pietro, "Amministrazione ed equilibri politici nel Regno di Sicilia (1416-1443)". Dins D'AGOSTINO, Guido i BUFFARDI, Giulia (eds.), *op. cit.*, vol. 1, pp. 179-198.

als genovesos, que, aparentment, tornaven a representar una amenaça pels interessos de la Corona d'Aragó. L'oposició es mantindria mentre no se satisfessin les demandes que s'havien plantejat al seu antecessor a les Corts de 1414.¹⁰⁷⁶ A més, Bernat IV de Cabrera faria costat el mateix 1416 al seu antic defensor Roger Bernat I de Pallars, que s'oposava a la proposta (mai reexida) de creació d'un quart braç format en exclusiva per cavallers, donzells i homes de paratge.¹⁰⁷⁷

La seva oposició als donatius a Corts no significa que Bernat IV de Cabrera no reconegués la necessitat de passar a l'acció a la Mediterrània Occidental. Com havia succeït amb la darrera expedició de Martí el Jove, el comte de Modica s'implicaria en el moment en el qual es fes patent que tornava a perillar la posició aragonesa a Sardenya. Però la petició d'ajuda a les Corts per part d'Alfons el Magnànim l'any mateix de la seva pujada al tron estava relacionada, sobretot, amb el retard de Gènova en ratificar les treves que havia signat amb el seu pare Ferran I el 1413, així com amb els repetits clams dels patrons i mercaders barcelonins, que seguien veient-se afectats per la pirateria genovesa. Les treves es renovarien l'any 1417,¹⁰⁷⁸ de manera que el perill al que feia referència el Magnànim s'allunyà, si més no momentàniament.

En aquelles circumstàncies, es pot dir que la facció de la que formava part Bernat IV de Cabrera, que s'oposava a les peticions reials fins que no es veiessin satisfetes les seves demandes, sortí bastant reforçada. De moment, l'única opció possible per a Alfons el Magnànim i Maria de Castella era la negociació. D'aquí que tingui sentit parlar de maniobres de la monarquia aragonesa destinades a afavorir el casament de Bernat IV de Cabrera amb Cecília d'Urgell, i, així, atraure el comte de Modica al bàndol reial. Ara bé, com la reina Maria havia dit a la futura comtessa de Modica, Bernat IV acarava aleshores l'etapa final de la seva vida. S'acostava ja als setanta anys. Degut a

¹⁰⁷⁶ RIU I RIU, Manuel, "El papel de las Cortes catalanas en la política de los primeros años de reinado de Alfonso el Magnánimo (1416-1423)". Dins D'AGOSTINO, Guido i BUFFARDI, Giulia (eds.), *op. cit.*, vol. 1, pp. 660-661.

¹⁰⁷⁷ VICENS VIVES, Jaume, *Els Trastàmars*, pp. 104-107 i 117-118; i SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 199 i 234. Els cavallers i donzells no se sentien representats pel braç al que en teoria estaven adscrits, ja que aquest estava clarament dominat pels alts nobles. A l'entorn de les seves reclamacions, vegeu sobretot *IDEM*, "El pretès "Parlament de Peralada"..."; *IDEM*, "La petita noblesa catalana..."; i *IDEM*, "La nobleza catalana en el siglo XIV", pp. 517 i 524-525.

¹⁰⁷⁸ Tot i que en alguna ocasió, com ara en la captura d'una nau catalana a Xipre el mateix 1416, les autoritats de la república ligure s'afanyaren a compensar els damnificats; BALLETTTO, Laura, "Fra Genovesi e Catalani nel Vicino Oriente nel secolo XV". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa (dir.), *Els Catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana: Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-arqueològica: Barcelona, 16 i 17 de novembre de 2000*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2003, pp. 172-173.

això, el 14 de desembre de 1419 el comte de Modica feia testament a la seva vila de Blanes.¹⁰⁷⁹ Tanmateix, del seu matrimoni amb Cecília encara s'esperava descendència, valorant-se explícitament en els capítols matrimonials aquesta mateixa eventualitat.¹⁰⁸⁰ Considerant la documentació disponible, caldria situar aquest enllaç entre els primers dies de febrer de 1420 i el gener de 1421,¹⁰⁸¹ per bé que no es pugui descartar tampoc que tingués lloc abans de l'expedició a Sardenya de l'estiu de 1420.

Des dels punts de vista polític i militar, el viatge a Sardenya sí estava prou justificat, doncs la situació a l'illa, tal com reconeixien alguns, comprometia de manera seriosa *la honor* del Magnànim.¹⁰⁸² Allà, la qüestió dinàstica de la Corona d'Aragó, i la posterior necessitat de Ferran I d'Aragó de concentrar-se en resoldre el conflicte amb Jaume II d'Urgell, permeté el *judike* Guillaume mantenir-se en el poder, alhora que cercava aliances per reprendre el projecte dels seus antecessors. Amb suport francès i, de nou, genovès, Guillaume intentà apartar-se del compromís adquirit amb el d'Antequera, segons el qual hauria de vendre a la Corona tots els seus drets al judicat d'Arborea per 153.000 florins d'or d'Aragó,¹⁰⁸³ aprofitant el fet que el primer pagament no acabava d'arribar-li. Des del 1417 semblava que les seves campanyes militars tornaven a posar en risc tota la posició aragonesa a Sardenya, quan una invasió del ducat de Normandia per part d'Enric V d'Anglaterra, que ja havia atacat dos anys enrera, l'obligà a tornar al continent en setembre per ajudar el Delfí de França (més tard el rei Carles VII), de qui era conseller.¹⁰⁸⁴

Mentrestant, les absències i l'actitud dels assistents a les Corts de 1419 celebrades a Sant Cugat del Vallès i a Tortosa, part dels quals pretenia que el Magnànim esperés primer a haver resolt els afers dels seus dominis ibèrics abans de fer-se a la mar, retardaren molt la sortida de l'armada. Els interessos del jove monarca i els de molts

¹⁰⁷⁹ ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fots. 263-273.

¹⁰⁸⁰ La clàusula que s'obria amb un *si lo dit mossèn / Bernat haurà fill mascle de la dita dona Sicília* n'és només un exemple; ADM, Cabrera i Bas, r.2985, rt.977; COSTAFREDA PUIGPINÓS, Virgínia, "Cecília d'Urgell", doc. 1, p. 298. La mateixa possibilitat estava contemplada en el codicil que Bernat IV manà redactar a la vila de Ragusa el 8 de setembre de 1421, juntament amb la de que els seus fills no sobrevisquessin: *cum mori filio vel filiis moribus ex se et ex magnifica domina Sicilia, eius consorte et uxore carissima*; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 274.

¹⁰⁸¹ *IBIDEM*, p. 284.

¹⁰⁸² RIU I RIU, Manuel, "El papel de las Cortes catalanas...", pp. 664-665.

¹⁰⁸³ El compromís de venda se signà l'any 1414. En aquell moment, no serví de res l'acció de les autoritats de Sassari, que s'hi oposaven, i escolliren *judike* Aimery, germà menor de Guillaume, que feia temps que actuava a Sardenya en nom seu; GALLINARI, Luciano, "Amerigo di Narbona, ultimo sovrano di Arborea?". *AEM*, n. 29 (1999), pp. 315-334.

¹⁰⁸⁴ *IDEM*, "Guglielmo III di Narbona", pp. 101-118.

representants dels braços, en especial els del braç reial, estaven aleshores tan allunyats que només era qüestió de temps que aquell decidís marxar, deixant el govern dels seus reialmes hispànics en mans de la reina Maria de Castella, que n'esdevindria la lloctinent.¹⁰⁸⁵ Malgrat el seu posicionament en les primeres Corts convocades pel Magnànim, Bernat IV de Cabrera l'acompanyaria en una expedició a Sardenya que començaria el maig de 1420, i que acabaria amb la derrota definitiva dels homes de Guillaume de Narbona,¹⁰⁸⁶ qui finalment hagué de traspassar els seus drets al judicat d'Arborea, a canvi, això sí, d'una xifra inferior a la pactada amb el pare d'Alfons.¹⁰⁸⁷

Amb la seva participació en la campanya que assegurava el regne de Sardenya per a la Corona d'Aragó, el vell comte de Modica no només havia reduït, si més no una mica, la distància que el separava d'Alfons el Magnànim, sinó que, sobretot, havia tancat un capítol de relacions entre el seu llinatge i el reialme sard, que s'havia començat a escriure quan el seu avi Bernat II de Cabrera s'havia embarcat en l'expedició de conquesta de l'aleshores infant Alfons l'any de 1323 (és a dir, feia gairebé un segle), i al qual, de fet, ell mateix havia contribuït en diverses ocasions. Aparentment, Bernat IV serví també el Magnànim en la següent campanya, la de Còrsega,¹⁰⁸⁸ encara que, com a Sardenya mateix, l'abast de la seva participació estigui encara per determinar. És possible que aquesta s'acotés a l'enviament i al finançament de 32 homes d'armes capitanejats pel seu fill bastard Ramon de Cabrera, segons consta per unes anotacions de comptes de la Tresoreria Reial del Magnànim relatives a la campanya corsa.¹⁰⁸⁹

En aquell moment, l'empresa semblava en teoria bastant factible, i, a més, suposava un enorme al·licient. Per primera vegada, es plantejava la possibilitat real

¹⁰⁸⁵ Seria la primera gran absència del Magnànim, que no tornaria a trepitjar la costa catalana fins avançat el 1423; RIU I RIU, Manuel, "El papel de las Cortes catalanas...", pp. 661-672. A l'entorn de la lloctinença de Maria de Castella, vegeu sobretot EARENFIGHT, Theresa, "Absent Kings: Queens as Political Partners in the Medieval Crown of Aragon". Dins EARENFIGHT, Theresa (ed.), *op. cit.*, pp. 33-51; EARENFIGHT, Theresa, *The king's other body: María of Castile and the Crown of Aragon*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2010; i BEAUCHAMP, Alexandra, "Les lieutenants généraux des rois d'Aragon de la fin du Moyen Âge: médiateurs de la parole du prince ou voix de la royauté?". *CEHM*, n. 31 (2008), pp. 45-64.

¹⁰⁸⁶ SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 199.

¹⁰⁸⁷ Una xifra que s'havia reduït a 100.000 florins; CUADRADA MAJÓ, Coral, "Política italiana de Alfonso V de Aragón (1420-1442)". *AHAM*, ns. 7-8 (1986-1987), p. 271. En aquells temps, però, els interessos de Guillaume eren en domini francès, on seguiria combatent en defensa del Delfí fins a morir en combat l'estiu de 1424; GALLINARI, Luciano, "Guglielmo III di Narbona", pp. 118-119.

¹⁰⁸⁸ VICENS VIVES, Jaume, *Els Trastàmars*, pp. 110-113; i RYDER, Alan, *Alfonso el Magnánimo, rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1396-1458)*. Alfons el Magnànim, València 1992, pp. 110-116.

¹⁰⁸⁹ CAPMANY, Antoni de, *op. cit.*, apèndix, p. 18.

d'exercir els drets sobre Còrsega, que el Papa havia atorgat a Jaume el Just l'any 1297, però que la impossibilitat d'assegurar el control sobre Sardenya havia obligat a postposar de manera indefinida,¹⁰⁹⁰ alhora que es presentava una gran oportunitat de fer-se amb una base d'operacions des de la que poder desafiar el domini genovès en una zona molt propera al seu centre principal de poder. En aquest sentit, Alfons el Magnànim feia temps que havia posat les seves esperances en el suport del bàndol del proaragonès Vincentello d'Istria, a qui fins i tot havia nomenat virrei de Còrsega ja en 1418.¹⁰⁹¹ No obstant això, a l'hora de la veritat les dificultats resultaren ser majors de les esperades. Així, tot i que Calvi caigué en mans aragoneses el setembre de 1420, el setge de Bonifaci degenerà en un estancament que havia de resultar fatal pels interessos del Magnànim. De fet, després que el gener de 1421 aquest darrer hagués decidit desistir de continuar amb el projecte de conquesta de Còrsega, la facció del virrei d'Istria començà a descomposar-se, i, aviat, concretament el mes d'abril següent, Calvi es rebel·là per tornar sota domini genovès.¹⁰⁹²

El fracàs de l'expedició de 1420-1421 a Còrsega, al qual caldria sumar al temps que feia que Alfons el Magnànim era lluny dels seus reialmes principals, les dolentes perspectives de finançament, el seu profund coneixement del context polític regional, i, potser també la mala reputació de la reina Joana II de Nàpols, portaren segurament Bernat IV de Cabrera a desaconsellar-li que s'involucrés en els assumptes napolitans. Concretament, a recomanar al monarca que no intervingués en ajut de Joana per protegir-la dels seus adversaris polítics, en contra del desig d'aquella.¹⁰⁹³ La mateixa reina de Nàpols, que era germana del difunt rei Ladislau de Durazzo, i rebesneta del gran rival de Pere III d'Aragó, Carles II d'Anjou, rei de Nàpols i comte de Provença, cercava un aliat poderós capaç de protegir-la d'un altre angeví, el seu parent el duc Lluís

¹⁰⁹⁰ FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Corso y piratería entre Mediterráneo y Atlántico en la Baja Edad Media". Dins *La Península ibérica entre el Mediterráneo y el Atlántico. Siglos XIII-XV. V Jornadas Hispano-Portuguesas de Historia Medieval (Cádiz 1-4 abril 2003)*. Diputació de Cádiz-Sociedad Española de Estudios Medievales, Sevilla-Cádiz 2006, p. 261.

¹⁰⁹¹ MELONI, M. Giuseppina, "Alfonso il Magnanimo e la Corsica. Attività militare, politica e diplomatica tra il 1416 e il 1422". Dins D'AGOSTINO, Guido i BUFFARDI, Giulia (eds.), *op. cit.*, vol. 1, pp. 483-485.

¹⁰⁹² Alfons V, malgrat manar aixecar el setge de Bonifacio el juny de 1421, no es resignaria de moment a la pèrdua definitiva de les seves opcions sobre Còrsega, endegant de seguida un procés negociador que l'acostà a exiliats genovesos i al seu aliat Filippo Maria Visconti, duc de Milà, i que el féu projectar no sols una nova expedició de conquesta de l'illa, sinó, a més, instal·lar a Gènova un govern titella. Les converses s'allargarien fins al 1425, quedant finalment en res; CUADRADA MAJÓ, Coral, "Política italiana de Alfonso V de Aragón", p. 274; i MELONI, M. Giuseppina, *op. cit.*, pp. 485-495.

¹⁰⁹³ RYDER, Alan, *op. cit.*, p. 118.

II de Calàbria, o el que és el mateix, el nét de Joan I d'Aragó i de Violant de Bar. Joana fins i tot prometé a Alfons que l'adoptaria com a hereu a canvi de l'ajuda que necessitava, però la tensió s'elevà tan aviat com el pontífex Martí V hagué reconegut el dret de successió del duc de Calàbria.¹⁰⁹⁴ Enfront d'aquesta qüestió, Bernat IV manifestà al Magnànim el seu parer (cal recordar que contrari a l'aventura) mentre ambdós es trobaven al regne de Sicília, on s'havien desplaçat a principis de 1421, i on, amb tota seguretat, el comte de Modica romandria com a mínim fins al mes de setembre.¹⁰⁹⁵

En part per un ambició personal, i en part, també, per la pressió dels mercaders catalans, Alfons el Magnànim desoí el consell dels qui, com Bernat IV de Cabrera, li recomanaven no prendre aquell risc. Desembarcà al regne de Nàpols amb el suport d'una armada i de tropes terrestres el 5 de juliol de 1421, i ja el dia 8 la reina Joana el proclamava hereu i lloctinent general del regne. Però, tot i gaudir del suport de bona part de l'aristocràcia napolitana, i malgrat algunes victòries militars de prestigi contra el duc de Calàbria, que rebia l'ajuda militar dels milanesos Sforza i de la república de Gènova, Alfons no aconseguí guanyar-se ni la confiança de la reina, ni la dels habitants de la ciutat de Nàpols, que el juny de 1423, a més, es revoltaren contra les seves forces. La seva desmesurada resposta, que conduí al saqueig de la ciutat, féu fugir Joana II, però també el situà en una posició cada cop més insostenible, sobretot després que la reina li retirés el dret a l'herència i el traspassés al duc de Calàbria. El Magnànim es veuria obligat a tornar als seus dominis ibèrics, on, a més, tot indicava que podia esclatar un conflicte obert amb la Corona de Castella. L'infant Pere, germà d'Alfons, no tenia cap possibilitat enfront de Francesco Sforza, duc de Milà, que finalment ocupà la ciutat de Nàpols, facilitant així el retorn de la reina Joana. El monarca aragonès ja no podria tornar al regne de Nàpols fins a la dècada següent.¹⁰⁹⁶

És molt difícil de dir quin fou el paper de Bernat IV de Cabrera en el marc de la primera aventura napolitana del Magnànim, però, en contra del que se suposa,¹⁰⁹⁷ és bastant dubtós que s'hi impliqués de manera activa. D'entrada, perquè encara està per demostrar que s'hagués desplaçat a Nàpols amb el monarca, no se sap què hi hauria fet exactament, i, en tot cas, de moment, no sembla que a la nòmina de grans barons que

¹⁰⁹⁴ CUADRADA MAJÓ, Coral, "Política italiana de Alfonso V de Aragón", p. 273.

¹⁰⁹⁵ Cosa que prova el lloc de redacció del seu darrer codicil; COSTAFREDA PUIGPINÓS, Virgínia, "Cecília d'Urgell", p. 284. Vegeu també *supra*.

¹⁰⁹⁶ VICENS VIVES, Jaume, *Els Trastàmars*, pp. 110-113; i CUADRADA MAJÓ, Coral, "Política italiana de Alfonso V de Aragón", pp. 274-281.

¹⁰⁹⁷ SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 199-200.

van acompanyar alguna vegada el Magnànim a Nàpols figuri cap comte de Modica de nissaga Cabrera fins a l'expedició de 1432, oberta amb una sonada incursió a l'illa de Djerba (Tunis), i en la que participà el successor de Bernat IV, Bernat Joan de Cabrera.¹⁰⁹⁸ El més possible, tenint en compte la seva avançada edat i la seva experiència, és que Alfons V procurés limitar les accions de Bernat IV a l'àmbit diplomàtic, i que, davant del deteriorament de la situació als seus territoris ibèrics, l'autoritzés a marxar (si no és que li ho ordenà directament) per tal de servir d'ajut a la seva muller Maria de Castella, que aleshores seguia exercint de reina lloctinent. Consta, de fet, que Bernat IV era present ja a les sessions de Corts convocades a Barcelona per a la primavera de 1423, i el 22 d'abril de 1423 la seva signatura quedà registrada en els capítols aprovats d'acord amb la reina lloctinent Maria de Castella.¹⁰⁹⁹ Però a partir d'aleshores, Bernat IV només tindria temps per fer un darrer viatge al regne de Sicília, on finalment moriria aquell mateix 1423.

D'acord amb el seu testament de 1419,¹¹⁰⁰ el cadàver de Bernat IV de Cabrera fou enterrat a l'església de San Giorgio di Ragusa.¹¹⁰¹ A diferència del seu avi Bernat II (i potser també del seu pare, el comte d'Osona), Bernat IV havia pogut fer-se enterrar allà on ell havia disposat que es fes. Amb ell traspassava el primer comte català de Modica al regne de Sicília, el vescomte de Cabrera i Bas que havia estat capaç de recuperar el prestigi de la seva família i del seu llinatge, que la seva àvia Timbor de Fenollet i la seva mare Margarida de Foix tant s'havien esforçat a preservar en els anys de la seva infantesa. Havia aconseguit també rehabilitar la memòria de Bernat II de Cabrera i del seu fill Bernat III, comte d'Osona als ulls de Pere el Cerimoniós i dels seus successors, i, fins i tot, d'augmentar la reputació, els dominis i la fortuna seus i del seu

¹⁰⁹⁸ SÁIZ SERRANO, Jorge, "La caballería de Alfonso el Magnánimo en la expedición mediterránea de 1432: reclutamiento y estructura de tropas en la Corona de Aragón". *Saitabi*, n. extra 1 (1996), p. 39, nota 28; *IDEM*, *Guerra y nobleza en la Corona de Aragón. La caballería en los ejércitos del rey (siglos XIV-XV)*. Tesi doctoral. Universitat de València, València 2003, pp. 449, nota 49, i 451-452, nota 54; i *IDEM*, *Caballeros del rey*, p. 111, nota 35.

¹⁰⁹⁹ La seva presència s'hi documenta tan aviat com el 15 d'abril d'aquell mateix any; *Cortes de los antiguos principados...*, vol. 13. Viuda e Hijos de Manuel Tello, Madrid 1909, doc. 3, p. 360 i p. 529.

¹¹⁰⁰ *Eligimus autem corpori nostro sepulturam (...) si contingerit nos mori in partibus regni Sicilie, in ecclesia Sancti Georgi terre Raguse*; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 264.

¹¹⁰¹ La destrucció de l'església gòtica de San Giorgio a causa d'un terratrèmol comportà l'erecció d'una de nova sota la mateixa advocació al segle XVIII, a l'antic emplaçament de l'església de San Nicola. El sepulcre de Bernat IV de Cabrera fou traslladat en aquesta nova església, on es troba en l'actualitat; SOLÀ-MORALES DE ROSSELLÓ, José M., "Iconografía local..."

lminatge en el marc de l'expansió de la Corona d'Aragó a la Mediterrània Occidental i Central.

Certament, el seu ascens polític al regne de Sicília es féu a costa de poderoses famílies com els Chiaromonte, així com de la creació d'enemistats al si de la cort reial siciliana que el dugueren al conflicte amb Blanca de Navarra i Sancho Ruiz de Lihori durant l'Interregne. En aquest sentit, Bernat IV també es distingí dels seus antecessors en la línia vescomtal de Cabrera, ja que, malgrat haver estat sotmès a un procés per lesa majestat, no va córrer ni molt menys la mateixa sort que aquells. Tanmateix, allò que mai no aconseguí fou recuperar el títol de comte d'Osona i els honors que hi anaven aparellats. És ben cert que en rebria promeses de restitució per part de Martí l'Humà i d'Alfons el Magnànim el 1405 i el 1421, respectivament.¹¹⁰² Fins i tot Violant de Bar li havia fet alguna promesa al respecte en l'intent de captar-lo per a la causa del seu nét, el duc Lluís de Calàbria.¹¹⁰³ Cap d'aquestes promeses es complí. Tot i això, en el seu testament, el primer títol que Bernat IV deixà en herència a Bernat Joan fou, precisament, el de comte d'Osona. Senyal aquesta que confiava que el seu hereu prosseguís amb el projecte de recuperar-lo.¹¹⁰⁴

Curiosament, no obstant, Bernat IV sí enllaçaria amb el segon llinatge (d'origen reial, i també estroncat) dels comtes d'Urgell en maridar amb Cecília, germana del comte Jaume II. Sobre aquest afer, quin altre interès podia tenir-hi el comte de Modica, més enllà d'un urgellisme que sembla pràcticament descartat? Reforçar potser els seus lligams familiars amb la Corona, en la confiança que així es pogués guanyar algun dret futur a l'obtenció del comtat d'Urgell? Vist el seu caràcter ambiciós posat de relleu per

¹¹⁰² ADM, Cabrera i Bas, r.2892, ll.6-ll.n.70, rt.976, fots. 275-276; r.5335, ll.37-ll.n.2, rt.1008, fot. 606; i r.4261, ll.23-ll.n.30, rt.992, fots. 372-383 (22 de juny de 1421).

¹¹⁰³ *Item, com la senyora reyna ha gran afecció e voler al dit mossèn Bernat e sa honor, e ha cor venint lo càs de prosperar e exalçar sa casa; e com la dita senyora se recorda be de la petició de Vich, la qual lo dit mossèn Bernat feya vivint lo senyor rey don Johan, la qual la dita senyora li promet fer, obtenir, e no solament aquella, mas tota altra petició e demanda que ell faça per justícia;* MADURELL MARIMÓN, Josep M., "La reina Violante de Bar...", doc. 14, p. 224. A l'entorn de les frustrades temptatives d'internacionalització de la candidatura del seu nét per part de Violant, vegeu PONSICH, Claire, "De la parole d'apaisement au reproche. Un glissement rhétorique du conseil ou l'engagement politique d'une reine d'Aragon?". *CLHM*, n. 31 (2008), pp. 95-96. També MUTGÉ I VIVES, Josefina, "Els reials: la descendència il·legítima de Martí el Jove; la descendència de Joan I; la descendència de Pere el Cerimoniós; la descendència d'Alfons el Benigne; la descendència de Jaume II". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa (ed.), *Martí l'Humà*, pp. 720-721.

¹¹⁰⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 267.

alguns historiadors,¹¹⁰⁵ no es tractaria d'un projecte impensable, per bé que ara com ara el seu plantejament no pugui passar de ser una simple hipòtesi de treball de cara al futur.

Allò que no és cap hipòtesi, sinó una realitat, és que, al final de la seva vida, Bernat IV de Cabrera dirigí d'alguna manera el seu esguard vers un comtat en el qual els seus avantpassats dels segles XI i XII havien dipositat moltes esperances. Aquella era una mirada al passat que, aparentment, no sembla que n'augmentés la descendència. El futur del seu llinatge era ara en la direcció oposada, en la gran illa de la Mediterrània Central, a Sicília, allà on hi havia el comtat de Modica. En la cada vegada més complicada comunió entre el govern de les senyories catalanes i de les sicilianes. I en el difícil equilibri polític a mantenir en un context polític i social, el català, que s'encaminava lentament vers la guerra civil.

¹¹⁰⁵ Vegeu GIUNTA, Francesco, *op. cit.*, vol. 1, p. 274; i WOODACRE, Elena, *op. cit.*, p. 214.

SEGONA PART

Capítol 4

LA FAMÍLIA I LA PERPETUACIÓ DEL LLINATGE

La nissaga vescomtal de Cabrera, la que havia esdevingut amb el temps també senyora del vescomtat de Bas i, més important encara, del comtat sicilià de Modica, no sortiria massa ben parada del conflicte civil català de mitjan segle XV. Ara bé, a la seva mort no es pot dir que Bernat IV no hagués tingut èxit en la consecució de l'objectiu principal que hom li suposava (i li suposa), i que, al cap i a la fi, tant les generacions precedents com les següents semblen haver-se fet seu, amb més o menys fortuna, això és: sentar les bases per a la transició entre el seu govern i els dels seus hereus i successors. Que el 2 de desembre de 1423 Violant de Prades, actuant com a procuradora general del seu espòs, el comte Bernat Joan de Cabrera, ratifiqués els privilegis i les immunitats concedides en el passat pel seu difunt sogre als habitants de la Vilanova de Palafolls,¹¹⁰⁶ certificava, si més no aparentment, la realitat d'aquella transició. Una altra cosa seria la disputa entre germans que molt aviat enfrontaria alguns dels descendents de Bernat IV pel repartiment de la seva herència.¹¹⁰⁷

Perquè, en el fons, el que cada fornada de la família vescomtal de Cabrera pretenia era mantenir, i, alhora, perpetuar la seva condició social i els seus privilegis,¹¹⁰⁸ incrementar el seu patrimoni dominical i rendístic (o, si més no, evitar que disminuís), i, tan aviat un vescomte morís o decidís renunciar al seu títol, transferir-lo als *suis heredes de linea descendenti*¹¹⁰⁹ juntament amb tot allò que hi duia aparellat. Un costum inherent a tota família noble, més encara si aquesta pertanyia a una alta aristocràcia formada per un reduït conjunt de famílies, algunes de les quals podien remuntar els seus orígens als temps del naixement mateix de la societat feudal catalana. D'acord amb

¹¹⁰⁶ ADM, Cabrera i Bas, r.3104, ll.10-ll.n.33, rt.979, fot. 191.

¹¹⁰⁷ En no acceptar Bernat Joan de Cabrera que el seu germanastre Ramon, fill natural del seu pare, en rebés l'herència siciliana, quedant ell purament com a hereu dels territoris catalans. A l'entorn d'això vegeu breument SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 200; i COSTAFREDA PUIGPINÓS, Virgínia, "Cecília d'Urgell", p. 287.

¹¹⁰⁸ Com molt bé deia Georges Duby, els aristòcrates amb drets a títols i herència s'havien d'esforçar a "maintenir d'âge en âge l'«état» d'une maison"; DUBY, Georges, "Le mariage dans la société du Haut Moyen Âge". Dins *Il matrimonio nella società altomedievale. Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo XXIV, 22-28 aprile 1976*, vol. 1. CISAM, Spoleto 1977, p. 20. Vegeu una breu reflexió a l'entorn d'aquesta actitud, comuna a totes les elits socials, a CLARAMUNT RODRÍGUEZ, Salvador, "La nobleza en Cataluña durante el reinado de Jaime I". Dins SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord.), *op. cit.*, p. 220.

¹¹⁰⁹ Així ho estipulava el vescomte Guerau VI al seu testament de juliol de 1278; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 252; NONÓ I RIUS, Brígida, *op. cit.*, p. 64.

aquesta condició, els vescomtes de Cabrera adoptaren determinades pràctiques en termes de parentiu dirigides, per tant, com a mínim a perpetuar un estatus vescomtal heretat dels avantpassats. La qüestió de partida, però, consisteix en saber quins eren aquests avantpassats i de quina manera s'havia perpetuat la seva estirp.

4.1. Una ullada als orígens familiars

L'antiguitat de la família que nodrí d'individus el llinatge dels vescomtes de Cabrera fins el segle XV gairebé ni es discuteix. Hom admet, com ja s'ha dit abans, que els vescomtes de Cabrera eren els descendents directes dels vescomtes de Girona, sense interrogar-se però per allò que féu possible que dels uns es passés als altres. Com si es tractés de quelcom absolutament natural, sense precisar de cap explicació. Ara bé, el fet que a la segona meitat del segle XII els vescomtes de Cabrera constituïssin ja una família aristocràtica profundament arrelada al territori, dotada d'una antroponímia pròpia i d'un emblema heràldic distintiu, es devia a un procés de creació de la identitat familiar. Aparentment comú a tota la noblesa europea de l'Edat Mitjana Alta i Central,¹¹¹⁰ aquest implicava el desenvolupament d'uns altres quatre subprocessos més: un primer, d'apropiació i de patrimonialització del títol (en aquest cas inicialment un càrrec); un segon, de restricció de l'estoc antroponímic masculí; un tercer, de territorialització (o de patrimonialització de la senyoria territorial); i un quart i darrer, d'heraldització.¹¹¹¹ Que hom assumeixi avui l'existència d'una continuïtat entre vescomtes de Girona i vescomtes de Cabrera evidencia el triomf del referit procés de creació identitari.

Aquesta construcció de la identitat familiar començava amb l'apropiació d'un títol aristocràtic, que havia de comportar la identificació d'aquest amb una mateixa família mitjançant l'adquisició de la capacitat de transferir-lo als parents més propers, principalment cònjuges i fills. Per a Botet i Sisó, primer, i, per a Armand de Fluvià, molt de temps després, la patrimonialització del títol vescomtal de Girona s'havia endegat amb Guinguís, altrament dit "Mascaró", vescomte gironí mort pels volts de

¹¹¹⁰ BARTLETT, Robert, *La formación de Europa. Conquista, civilización y cambio cultural, 950-1350*. Publicacions de la Universitat de València, València 2003, p. 76.

¹¹¹¹ El procés d'heraldització ha de figurar per força el darrer. És una simple qüestió d'ordre cronològic. Pastoureau demostra haver intuït això darrer en observar que "le nom est le premier des emblèmes du lignage; les armes, le second"; PASTOUREAU, Michel, "Stratégies héraldiques et changements d'armoiries chez les magnats florentins du XIVE siècle". *AESC*, vol. 43, n. 5 (1988), p. 1243.

982, en el supòsit, tot i la manca de proves que ho demostrin, que els dos vescomtes següents, Seniofred i Amat, fossin respectivament fill i nét de Guiniguís.¹¹¹²

Sobre aquests vescomtes Seniofred i Amat de Girona es parlarà més endavant. Però per tal d'entendre aquest subprocés de patrimonialització, convé remuntar-se abans als inicis de la institució vescomtal. Els primitius vescomtes (*vicecomes*, *vicedominus*, *viceconsul*) aparegueren en època de domini carolingi. Les primeres mencions al respecte provenen dels comtats d'Autun (815), de Langres (828), del Rosselló (832), i, precisament, de Girona (841).¹¹¹³ A Catalunya la concepció clàssica del vescomte el suposa un càrrec de creació carolíngia destinat en origen a funcionar com a lloctinent o substitut del seu superior, el comte, sotmès inicialment a nomenament, i convertit en hereditari només a mitjan segle X.¹¹¹⁴

Es correspon aquesta imatge de la figura vescomtal amb la realitat? En certa manera sí, doncs sembla prou demostrat que es tractava d'entrada d'un càrrec subjecte a designació i no transmissible en herència. Com observa Hélène Débax, el vescomte carolingi era un subaltern d'alt rang que procurava un servei al comte, i que, com

¹¹¹² BOTET I SISÓ, Joaquim, "Notes...", pp. 108-111; FLUVIÀ I ESCORSA, Armand de, "Los vizcondes de Girona", p. 442; i *IDEM*, *Els primitius...*, pp. 145-146.

¹¹¹³ DEVIC, Claude i VAISSETE, Joseph, *Histoire générale de Languedoc. Avec des notes et les pièces justificatives*, vol. 1. Édouard Privat, Tolosa de Llenguadoc 1872, pp. 866-868; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M. (ed.), *Cartoral, dit de Carlemany*, vol. 1, doc. 3, p. 59; MIRET I SANS, Joaquim, "Los vescomtes de Cerdanya, Conflent y Bergadà". *MRABLB*, vol. 8 (1901), p. 127; i DÉBAX, Hélène, "Des vice-comtes aux vicomtes, des vicomtes aux vicomtés. Introduction". Dins *IDEM* (ed.), *Vicomtes et vicomtés dans l'Occident médiéval*. Presses Universitaires du Mirail, Tolosa de Llenguadoc 2008, p. 12.

¹¹¹⁴ Aquesta concepció començà a gestar-se amb Francesc Calça, per a qui els vescomtes *erant comitis, comite tamen absente*; FRANCESC CALÇA, *De Catalonia*. Jaume Cendrath, Barcelona 1588, llibre 1, cap. 21, f. 100. Tot i això, la distinció entre vescomtes per nomenament i vescomtes per herència tardà en implantar-se. Molt més tard, el pare Villanueva intuï l'existència d'un decalaix cronològic entre ambdues tipologies de vescomte, però no la va poder precisar; VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario...*, vol. 9, p. 89. En canvi, el seu antecessor i bisbe Josep de Taverner i d'Ardena havia establert ja, en un estudi inacabat sobre els vescomtes de Rosselló, inèdit fins el 1880, les característiques pròpies de l'esmentada visió clàssica de la figura vescomtal des dels seus orígens fins a mitjan segle X; TAVERNER I D'ARDENA, bisbe Josep de, *Tratado histórico de los vizcondes de Rosellón* (editat per Salvador Sanpere i Miquel a *Revista de Ciencias Históricas*, vol. 1, 1880, pp. 417-419). Finalment, pel que fa a l'acceptació de la seva concepció dels vescomtes per Miret i Sans i Botet i Sisó, entre molts d'altres, vegeu BOTET I SISÓ, Joaquim, *Condado de Gerona*, p. 7, nota 1; *IDEM*, "Notes...", p. 109; MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica...*, pp. 23-31; *IDEM*, "Los vescomtes de Cerdanya", pp. 128-135; i CARRERAS CANDI, Francesc, "Descripció política=històrica=social". Dins CARRERAS CANDI, Francesc (dir.), *Geografía General de Catalunya*, vol. 1. Albert Martín, Barcelona 1913 (facsimil de 1980 sobre el vol. 1 de l'edició de 1913, vol. 2, pp. 868 i 895-896); NEGRE I PASTELL, Pelai, *Divisiones territoriales y jerarquía nobiliaria en las comarcas gerundenses en la época medieval*. Aubert, Olot 1955, pp. 24-25; ABADAL I DE VINYALS, Ramon, "La institució comtal carolíngia en la pre-Catalunya del segle IX". *AEM*, n. 1 (1964), pp. 64-66; i BONNASSIE, Pierre, *Catalunya mil anys enrera*, vol. 1, pp. 148-151.

sostenien molts historiadors i erudits, gaudia del càrrec dependent d'un nomenament, impressió que ve reforçada per mencions irregulars suggeridores d'un caràcter marcadament individual i personalitzat¹¹¹⁵.

Ja que es tractava d'un càrrec associat a la funció pública, és lògic que la designació de qui havia d'exercir-lo estigués en mans de l'autoritat immediatament superior, això és, la del comte (*comes*), el qual reproduïa d'aquesta manera les pràctiques dels monarques carolingis envers els mateixos comtes¹¹¹⁶. Es pot afirmar, per tant, que el poder que exercia un vescomte emanava del comte. Sobre aquest últim recauria aleshores la responsabilitat de transferir als subordinats terres del fisc o honors (*honores*), sovint terres ermes destinades al poblament i a la seva explotació, en retribució per la lleialtat demostrada i l'ajuda prestada. Entre aquests es trobarien precisament els vescomtes i altres oficials comtals, com per exemple els vicaris.¹¹¹⁷ Ara bé, com assenyala Stephen Bensch, les atribucions del càrrec de vescomte i el tipus de servei que el seu detentor prestava al seu comte són aspectes que en realitat no es coneixen amb precisió.¹¹¹⁸ No només això, sinó que, a diferència del que tradicionalment s'ha suposat, el subprocés de patrimonialització dels càrrecs vescomtals no sembla haver tingut lloc al mateix ritme a tots i cadascun dels comtats.

Un ràpid examen del cas dels vescomtes de Girona pot servir per il·lustrar, si més no a nivell regional, l'aparent manca d'atribucions del càrrec vescomtal en el tombant del segle XI. En aquest context, les figures dels esmentats vescomtes Seniofred i Amat són les que acaparen l'atenció. Entre 986 i 1025 més d'un terç de les activitats

¹¹¹⁵ DÉBAX, Héléne, Des vice-comtes aux vicomtes, pp. 10-12.

¹¹¹⁶ Segons la descripció clàssica de Marc Bloch; BLOCH, Marc, *La sociedad feudal*, p. 207.

¹¹¹⁷ SALRACH I MARÉS, Josep M., "Bases materials de l'estat a l'època carolíngia. L'exemple dels comtats catalans". PLÁCIDO SUÁREZ, Domingo *et alii*, *Iles. Jornades de Debat. El poder de l'Estat: evolució, força o raó*. Centre de Lectura, Reus 1993, pp. 65-70 i 84; SALRACH I MARÉS, Josep M., "Orígens i transformacions de la senyoria a Catalunya (segles IX-XIII)". *RHM*, n. 8 (1997), pp. 30-32; i *IDEM*, *Entre Roma i el Renaixement. Història i textos de l'Occident Medieval*. Eumo, Vic 2002, p. 83.

¹¹¹⁸ BENSCH, Stephen P., *Barcelona i els seus dirigents 1096-1291*. Proa, Barcelona 2000, p. 55. Unes quantes dècades abans, Jesús Lalinde Abadía observava ja que el vescomte segurament hauria estat originàriament una figura política mancada de funcions administratives pròpies. Molt més recentment s'ha arribat fins i tot a considerar probable que l'ofici vescomtal no s'hagués relacionat amb cap funció concreta, de manera que el seu titular fos tan sols un més dels assistents a les assemblees comtals. Vegeu LALINDE ABADÍA, Jesús, *La jurisdicción real inferior en Cataluña ("Corts, veguers, batlles")*. Ajuntament de Barcelona, Barcelona 1966, pp. 30-31; i CONSTANT, André, "Entre Elne et Gérone: essor des chapitres et stratégies vicomtales (IXe-XIe siècle)". Dins DÉBAX, Héléne (ed.), *op. cit.*, pp. 170-171.

documentades d'ambdós es concentraven en la mera assistència als tribunals públics.¹¹¹⁹ En el cas d'Amat, a més, de les onze mencions documentades entre 993 i 1025, un total de sis corresponien a judicis on figurava entre els qui acompanyaven els comtes.¹¹²⁰ Això no significa que les funcions del vescomte gironí es reduïssin a la seva presència a les assemblees. Ara bé, pels volts de l'any 1020 les atribucions del vescomte de Girona diferien molt poc de les que tenia anteriorment: les activitats on Amat participava d'una forma o una altra eren només presencials, i la pràctica totalitat d'aquelles es donaven en el marc d'actes protagonitzats pels comtes de Barcelona. No sembla que es tracti de res que no pogués fer cap altre fidel als comtes. Conseqüentment, i tenint en compte que no es documenten casos de lloctinença, sostenir la imatge del vescomte de Girona als segles X i XI principalment com a substitut del comte sembla bastant inviable. En aquest sentit, i per bé que calgui una recerca més a fons sobre el tema, d'entrada dona la impressió que els vescomtes de Girona anteriors a la dècada de 1030 no gaudien pràcticament de cap funció que els distingís a nivell de servei de la resta d'*optimates*.

Pel que fa a la capacitat de convertir el càrrec en títol, i, d'aquesta manera, poder transferir-lo en herència, la creença en la seva generalització a mitjan segle X es deu

¹¹¹⁹ VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario...*, vol. 13. Real Academia de la Historia, Madrid 1850, apèndixs, doc. 20 (987); BOTET I SISÓ, Joaquim, "Notes...", p. 110 i 112 (18 d'octubre de 1008); MAS, Josep, *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, vol. 9. Barcelona 1914, pp. 54-55 (993); PONS I GURI, Josep M., "Document del vescomte Seniofred de Girona sobre Lloret (any 1002)". *CAHMF*, n. 12 (1962), pp. 2-17 (997); FONT RIUS, Josep M. (ed.), *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. 1. CSIC, Barcelona 1969, doc. 9, pp. 14-18 (23 de juliol de 986); FELIU MONFORT, Gaspar i SALRACH I MARÉS, Josep M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, vol. 1. Fundació Noguera, Barcelona 1999, doc. 89, p. 366, i doc. 93, p. 371; i UDINA ABELLÓ, Antoni (ed.), *op. cit.*, doc. 6, p. 77 (24 de setembre de 993).

¹¹²⁰ RIUS SERRA, José (ed.), *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, vol. 1. CSIC, Barcelona 1945, doc. 314, pp. 264-265 (6 d'octubre de 996); *IBIDEM*, vol. 2. CSIC, Barcelona 1946, doc. 426, pp. 70-71 (18 d'abril de 1010), doc. 437, pp. 81-83 (1 de maig de 1011), doc. 438, pp. 83-85 (3 de juny de 1011), doc. 451, pp. 97-98 (29 de març de 1013), doc. 464, pp. 110-113 (26 d'abril de 1017), doc. 488, pp. 138-139 (1 d'agost de 1022) i doc. 496, pp. 146-148 (16 de juny de 1025); JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard (ed.), *Diplomatari de la Catedral de Vic: segles IX-X*. Patronat d'Estudis Osonencs, Vic 1980, doc. 604, pp. 513-515 (28 de juliol de 996); MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M. (ed.), *Cartorial, dit de Carlemany*, vol. 1, doc. 76, pp. 169-170 (30 de juny de 1018), doc. 77, pp. 171-176 (26 d'agost de 1018) i doc. 80 (31 de març de 1020); ORDEIG I MATA, Ramon (ed.), *op. cit.*, doc. 688 doc. 797, pp. 134-135 (12 de novembre de 1017) i doc. 821, pp. 155-156 (21 de maig de 1022); UDINA ABELLÓ, Antoni (ed.), *op. cit.*, doc. 6, p. 77 (24 de setembre de 993); i GIL ROMAN, Xavier, *Diplomatario de Ermesèn, condesa de Barcelona, Girona y Osona (c.991-1 de marzo de 1058)*. Tesi doctoral inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 2004, doc. 73, pp. 335-336 (2 de setembre de 1018). Amb molt poques excepcions, la majoria de les activitats documentades pel seu predecessor en el càrrec tingueren lloc també no en substitució dels comtes, sinó acompanyant els mateixos. A més de les referències de la nota anterior, vegeu també COLL I CASTANYER, Jaume, "Els vescomtes de Girona", pp. 44-45.

principalment a la suposada condició hereditària del títol vescomtal de Barcelona en aquelles mateixes dates.¹¹²¹ Aquesta suposició ha influït enormement sobre els estudiosos del llinatge vescomtal de Girona, provocant que el càrrec vescomtal fos considerat hereditari ja pels volts de l'any 930, i, explicant, en definitiva, que es pensés en Guinguíus com l'avantpassat més antic de la nissaga,¹¹²² sense parar atenció en cap moment en dos fets cabdals: que en la majoria dels casos els vincles de filiació no es documenten, i que, en general, una primera aproximació als intents de patrimonialització de la dignitat vescomtal per part del cap d'alguna família revela que la periodització del procés, que podria estendre's del segle X al XII, variava segons la zona geogràfica.¹¹²³ Fa la impressió que aquests processos de patrimonialització d'un

¹¹²¹ Suposada perquè, per bé que la paternitat del vescomte Guitard I sobre el seu successor Udald I (mort en una data encara incerta, però segurament posterior a 1018) es considera confirmada, la teoria que Guitard era també nét i fill de vescomtes de Barcelona necessita ser convenientment demostrada. A l'entorn dels vescomtes de Barcelona en aquesta època, vegeu especialment CARRERAS CANDI, Francesc, *Los castells de Montserrat. Ensaig crítich històrich*. La Renaixensa, Barcelona 1890, pp. 27-30; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 56; i RUIZ-DOMÈNEC, José-E., *Quan els vescomtes de Barcelona eren. Història, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII*. Fundació Noguera, Barcelona 2006, p. 63, nota 5.

¹¹²² BOTET I SISÓ, Joaquim, "Notes...", pp. 108-111; COLL I CASTANYER, Jaume, "Els vescomtes de Girona", pp. 39-49; FLUVIÀ I ESCORSA, Armand de, "Los vizcondes de Girona", p. 442; i *IDEM*, *Els primitius...*, pp. 145-146.

¹¹²³ A l'engròs, es pot dir que els processos de patrimonialització dels títols vescomtals de l'anomenada Catalunya Vella, així com d'allò que avui es considera la Catalunya Nord, encaixen bé amb aquesta periodització. Deixant de banda el fet que seria desitjable una revisió de les relacions de parentiu sobre tota la base documental disponible, amb el que se sap fins ara es poden establir fins a cinc fases consecutives per a dotze dignitats vescomtals a banda i banda del Pirineu català (els títols que es donen a continuació duen el nom del *pagus* o comtat de referència; entre parèntesi el segueix el *cognomen* que els successors adoptarien més endavant): una primera, a les darreries de la dècada de 960, en la que hom trobarà els vescomtes de Barcelona, Cerdanya, i Conflent; una segona, durant el decenni de 980, en què es patrimonialitzaren els títols de vescomte d'Osona (Cardona) i d'Urgell (Castellbò); una tercera, en el decurs de la dècada de 990, on trobaríem els vescomtes de Girona (Cabrera) i els de Fenolleda (Fenollet); una quarta fase, en la que les famílies que hi accediren es van poder apoderar dels títols vescomtals de els de Berguedà i els de Pallars o de Siarb (més tard de Vilamur), durant la primera meitat del segle XI; i, una cinquena i darrera fase, en la que caldria afegir-los els vescomtes de Besalú (Bas) i els de Peralada (Rocabertí) durant els decennis que anaren de la segona meitat del segle XI a inicis del XII.

En aquest esquema no hi entren els casos sense verificar, és a dir, dels que ens manquen dades fiables pel que fa a aquesta cronologia (són els dels vescomtes d'Empúries; d'Urtx, documentats breument en l'esfera dels de Cerdanya i de Conflent; de Rosselló, més tard de Tatzó; i els de Vallespir, després anomenats de Castellnou, i coneguts millor a partir de l'adopció del cognom). Tampoc no hi entren els de nova planta (ni els dels vescomtes d'Àger, sorgits al darrer quart del segle XI en qualitat de descendents d'Arnau Mir de Tost; ni els dels vescomtes nord-catalans d'Illa, de Canet i d'Èvol, tots ells fruit de concessions reials de la primera meitat del segle XIV que, a més, ja duien aparellat un vescomtat propi). Només hi tenen cabuda, en definitiva, aquells títols que poden ser considerats amb total o gairebé total seguretat

càrrec vescomtal depenien tant de la força del poder públic a la zona (a menys força dels comtes, més capacitat d'apoderar-se'n) com de la continuïtat biològica de la família que el pretenia patrimonialitzar.¹¹²⁴ Això afectà de ple els vescomtes de Girona. D'entrada, perquè la pretesa relació de filiació entre els vescomtes Seniofred i Amat sembla que no és tal,¹¹²⁵ i, a més, perquè Amat no està documentat exercint realment el seu càrrec de vescomte fins l'any 1018, això és, deu anys després de la darrera menció a Seniofred.¹¹²⁶ Un predecessor aquest que havia intentat ja patrimonialitzar el seu càrrec,

hereus directes dels vells càrrecs propis de l'oficialitat dels comtats carolingis, i que estan mínimament documentats. Com és lògic, algunes de les famílies que se'ls van apropiari no aconseguirien perpetuar-se tant com haurien volgut els seus membres, i s'extingiren finalment, com de fet succeí al segle XII amb les que havien patrimonialitzat ja els càrrecs vescomtals als comtats de Barcelona i de Besalú. La resta tindria un recorregut més o menys llarg, depenent sempre de les circumstàncies. En tot cas, el seu èxit a l'hora d'apropiar-se de l'antic càrrec o ofici públic vescomtal (de caràcter individual) fins aconseguir convertir-lo en un títol hereditari, a través, fonamentalment dels *honores* associats a les funcions vescomtals (fossin quines fossin en realitat), i llegats en testament, així com de la transmissió de la pròpia dignitat a l'esposa, contrastava probablement amb les temptatives anteriors no reeixides, tal i com es constata en l'exemple gironí. Vegeu sobretot: TAVERNER I D'ARDENA, bisbe Josep de, *Tratado histórico...*, pp. 422-424; CARRERAS CANDI, Francesc, *Los castells de Montserrat*, pp. 27-30; MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica...*, pp. 31-33 i 92-93; *IDEM*, "Los vescomtes de Cerdanya", pp. 131-132, 152-163 i 187-140; VALLS I TABERNER, Ferran, "La primera dinastia vescomtal de Cardona". *EUC*, n. 16 (1931), pp. 112-136; NEGRE I PASTELL, Pelai, *Divisiones territoriales...*, pp. 28-29, 34-35 i 37; BROUSSE, Charles-E., "La vicomté de Castellnou (Essai Historique)". *ERO*, vol. 4, ns. 1-2 (1954-1955), pp. 116-131; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 56-62, 68-69 i 72-73; OSTOS SALCEDO, Pilar, "Documentación del vizcondado de Vilamur..."; BARAUT I OBIOLS, Cebrià, *op. cit.*, pp. 259-260; SABATÉ CURULL, Flocel, "Organització territorial...", pp. 34-37; FONT RIUS, Josep M. i MUNDÓ, Anscari M. (dirs.), *Catalunya Carolíngia*, vol. 6:2. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2006, doc. 607, p. 483; TRÉTON, Rodrigue (ed.), *op. cit.*, vol. 1, pp. 31, nota 65; i GASCÓN CHOPO, Carles, "Els darrers vescomtes de Cerdanya i el casal de Castellbò". *QEAN*, n. 9 (2012), pp. 53-77.

¹¹²⁴ Sobre els processos de patrimonialització i les relacions poder central-poder aristocràtic, vegeu especialment LE JAN, Régine, "Continuity and Change in the Tenth-Century Nobility". Dins DUGGAN, Anne J., *Nobles and Nobility in Medieval Europe. Concepts, Origins, Transformations*. Boydell Press, Woodbridge 2000, pp. 53-56. Pel que fa a la mitjana de la continuïtat biològica de les dinasties aristocràtiques que els endegaven, aquestes es retardaren a nivell comtal fins a la segona meitat del segle IX, i encara més a nivells inferiors. Per al cas italià Paolo Cammarosano constata que "la normalità delle fisionomie aristocratiche di età carolingia" es caracteritzava per "vicende (...) concludere alla nostra conoscenza nel giro di una o due generazioni"; CAMMAROSANO, Paolo, *Nobili e re. L'Italia politica dell'alto medioevo*. Laterza, Roma-Bari 1999, p. 119.

¹¹²⁵ MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica...*, p. 81; i COLL I CASTANYER, Jaume, "Els vescomtes de Girona", p. 46. L'única connexió documental entre ambdós és el seu nomenament com a marmessors en el testament que el comte Borrell II manà redactar el 24 de setembre de 993; vegeu UDINA ABELLÓ, Antoni (ed.), *op. cit.*, doc. 6, p. 77.

¹¹²⁶ Concretament el 30 de juny de 1018, durant la donació de l'alou d'Ullastret feta a la Seu de Girona per Ermessenda de Carcassona; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M. (ed.), *Cartoral, dit de Carlemany*, vol. 1, doc. 76, pp. 169-170. D'aleshores fins a la seva darrera menció en 1025, Amat aparegué gairebé sempre associat al càrrec de *vicecomes*.

com ho demostra entre altres coses el fet que la seva segona esposa Adalet, senyora d'Ogern i de Montmagastre, l'acompanyés el 18 d'octubre de 1007 en la permuta d'una casa per unes terres a prop de Malla ostentant la dignitat de vescomtessa.¹¹²⁷ L'existència aleshores d'una vescomtessa consort revela que el títol es podia adquirir per afinitat i que, per tant, aquest podia ja perfectament integrar-se en el patrimoni familiar. Tanmateix, per raons que es desconeixen cap fill o germà dels vescomtes Seniofred i Adaleta en rebé el títol, de manera que la seva temptativa de patrimonialitzar-lo s'extingí amb ells.

Per contra, l'intent d'Amat, altrament documentat com Amat de Montsoriu,¹¹²⁸ tindria una sort molt diferent a la dels seus predecessors. Seria la seva família, no pas la de Guiniguís, ni tampoc la de Seniofred, la que donaria inici al llinatge dels vescomtes de Girona en haver-se aconseguit apropiat del càrrec. Prova d'això és que la dignitat vescomtal sí passaria a mans d'Ermessenda.¹¹²⁹ Aquesta, que era filla del primer matrimoni d'Amat amb una tal Sança,¹¹³⁰ estava casada amb Guerau de Cabrera, probablement germà de Dalmau, vescomte de Besalú.¹¹³¹ Alhora, Ermessenda fou capaç

¹¹²⁷ FELIU MONTFORT, Gaspar i SALRACH I MARÉS, Josep M. (dirs.), *op. cit.*, doc. 89, p. 366.

¹¹²⁸ La primera menció en aquest sentit (*Amatus Monte Soricensis*) es troba en el judici que enfrontà el 3 de juliol de 1002 el bisbe Sala d'Urgell contra Sendred de Gurb per la possessió del castell de Queral; ORDEIG I MATA, Ramon (ed.), *op. cit.*, doc. 668, pp. 15-17.

¹¹²⁹ En efecte, quan el 10 de gener de 1032 Gausfred Bernat empenyorà a Ermessenda, el seu consort i un fill d'ambdós, anomenat Bernat, el seu alou al terme de Maçanet dit "Lloret," aquesta rebia el tractament de *uicecomitissa*; MARTÍ CASTELLÓ, Ramon (ed.), *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona*. Fundació Noguera, Barcelona 1997, doc. 204, pp. 220-222.

¹¹³⁰ Quelcom que queda clar en el sacramental que Ermessenda féu en favor del comte Ramon Berenguer I de Barcelona en algun moment entre 1041 i 1057. Aquest s'obre amb un clar *iuro ego Ermesindis, femina, filia qui fui de amato vel de Sancia femina*; FELIU MONTFORT, Gaspar i SALRACH I MARÉS, Josep M. (dirs.), *op. cit.*, vol. 2, doc. 536, pp. 986-987. Es desconeix la filiació d'aquesta tal Sança, com també la de la segona esposa del vescomte Amat, Sicarda (o Sicardis). Del matrimoni d'Amat amb aquesta última naixeria una nova Sicarda que seria senyora de Ses Agudes i de Lloret, i mare també d'un bisbe de Girona en el tombant del segle XII. Sobre això últim vegeu PONS I GURI, Josep M., "Sicardis, senyora de Montseny i de Lloret". *Medievalia*, n. 10 (1992), pp. 351-361.

¹¹³¹ Fins fa molt poc, segons les dues teories tradicionals sobre els orígens de Guerau de Cabrera, proposades respectivament per Miret i Sans i Pladevall, aquest es podia considerar o bé fill del vescomte Amat, o bé successor d'un tal Gausfred, castlà de Cabrera. Posteriorment, Armand de Fluvià va concloure que el suposat vincle entre Gausfred i Guerau era de filiació; MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica...*, pp. 81-82; PLADEVALL I FONT, Antoni, *El comtat d'Osona a mig segle XIV*, p. 9; FLUVIÀ I ESCORSA, Armand de, "Los vizcondes de Girona", p. 442; i *IDEM*, *Els primitius...*, pp. 145-146. Més recentment, el francès André Constant ha suggerit la possibilitat que Guerau hagués estat germà del vescomte Dalmau de Besalú. Una hipòtesi aquesta que sembla bastant més plausible que la de Gausfred; CONSTANT, André, "Entre Elne et Gérone", pp. 176-177. De fet, el més probable és que dos topònims idèntics en llatí, els de la Cabrera osonenca i de l'altempordanès de Maçanet de

de transmetre la seva dignitat al seu fill Ponç Guerau. Passades unes dècades, aquest, conegut pels historiadors com Ponç I Guerau de Girona, consolidaria el procés de patrimonialització familiar de l'ofici vescomtal gironí endegat pel seu avi Amat.

El vescomte Ponç I Guerau és recordat sobretot per haver casat amb Ledgarda, filla d'Arnau Mir de Tost, així com per haver aparegut el primer en la llista dels aristòcrates catalans més poderosos presents en l'assemblea de 1068 que hom considera l'origen dels *Usatges* de Barcelona.¹¹³² Encara que el seu amb Ledgarda seria només el segon dels tres matrimonis que contrauria,¹¹³³ seria aquest, combinat amb el casament anterior de la seva germana Ermessenda amb Ramon Folc I de Cardona,¹¹³⁴ el que l'hauria de convertir en membre del reduït grup de vescomtes dominadors de la frontera catalana a mitjan segle XI.¹¹³⁵ Tanmateix, potser els aspectes menys coneguts de la trajectòria vital de Ponç I Guerau, tot i tractar-se d'alguns dels més significatius, siguin,

Cabrenys, hagin provocat una confusió sobre la veritable ubicació del *castrum* o *roca* que Gausfred tenia al seu càrrec el 1017, que en realitat corresponia al segon; *IDEM*, "Châteaux et peuplement dans le massif des Albères et ses marges du IXe siècle au début du XIe siècle". *AM*, vol. 109, ns. 219-220 (1997), pp. 448-449.

¹¹³² Segons el text llatí de l'*Usatge* 4, 1: *HEC SVNT VSVALIA de curialibus usibus, quos constituerunt tenere eorum patria omni tempore, dominus Raimundus, Barchinonensis uetus comes et Adalmodis eius coniux, assensione et acclamatione illorum terre magnatum, videlicet: Poncii uicecomitis Gerunde et Raimundi uicecomitis Cardone et Vdalardi, uicecomitis Barchinone (...)*; ROVIRA I ERMENGOL, Josep (ed.), *op. cit.*, pp. 53-54; i BASTARDAS I PARERA, Joan (ed.), *op. cit.*, p. 52. Malgrat ser considerat una compil·lació dels temps d'Alfons el Cast, la data de 1068 es considera vàlida a l'hora de situar-ne els orígens. A l'entorn d'això vegeu BALARI I JOVANY, Josep, *Orígenes històrics de Catalunya*. Hijos de Jaime Jepús, Barcelona 1899, p. 459; MOR, Carlo G., "En torno a la formación del texto de los «Usatici Barchinonae». *AHDE*, n. 27-28 (1957-1958), pp. 413-459; ABADAL I DE VINYALS, Ramon d', *Pere el Cerimoniós...*, p. 65; BASTARDAS I PARERA, Joan, "Sobre la problemàtica dels Usatges de Barcelona." Discurs en l'acte de recepció pública de Joan Bastardas i Parera a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Barcelona, 10 de març de 1977; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els grans comtes de Barcelona*, pp. 77-78; BASTARDAS I PARERA, Joan (ed.), *op. cit.*, pp. 9-21; BONNASSIE, Pierre, *Catalunya mil anys enrera*, vol. 2, pp. 718-728; UDINA MARTORELL, Frederic i UDINA ABELLÓ, Antoni, "Consideracions a l'entorn del nucli original dels *Usatici Barchinonae*". Dins *La formació i expansió del feudalisme català. Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal*. Col·legi Universitari de Girona, Girona 1985-1986, pp. 87-104; i BISSON, Thomas N., *The Crisis of the Twelfth Century*, pp. 194-195.

¹¹³³ Pel que sembla, abans de maridar amb Ledgarda, altrament dita "Sibil·la", Ponç I Guerau hauria estat casat ja amb una tal Beatriu entre setembre de 1062 i setembre de 1066. Més tard, després potser de 1076, una dona anomenada Engèlsia o Inguílsia hauria substituït Ledgarda en tant que tercera esposa del vescomte; MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación històrica...*, p. 85; i COLL I CASTANYER, Jaume, "Els vescomtes de Girona", pp. 62-63.

¹¹³⁴ L'any 1054, segons la documentació inèdita de l'Arxiu Ducal de Cardona analitzada per RODRÍGUEZ-BERNAL, Francesc, *Els vescomtes...*, pp. 18-19 i nota 17.

¹¹³⁵ Grup format pels vescomtes d'Àger, així com els de Girona, Barcelona i Cardona; *IDEM*, "La frontera meridional catalana en el siglo XI: un espacio vizcondal". Dins MARTOS QUESADA, Juan i BUENO SÁNCHEZ, Marisa (eds.), *Fronteras en discusión. La Península Ibérica en el siglo XII*. Almadayna, Madrid 2012, pp. 64-71.

en primer lloc, el seu enfrontament bèl·lic contra el comte Ermengol IV d'Urgell en companyia dels seus cunyats, el comte Ramon V de Pallars Jussà i la seva esposa Valença de Tost, per evitar la penetració de l'autoritat comtal urgellenca sobre el domini d'Àger¹¹³⁶ (conflicte aquest que s'allargà fins que l'abril de 1074 Ponç I Guerau es féu feudatari d'Ermengol IV pels seus dominis al comtat d'Urgell);¹¹³⁷ i, en segon lloc, la seva decisió d'apostar per reconèixer el comte Berenguer Ramon II de Barcelona com a *baiulus* del seu nebot Ramon Berenguer III, malgrat les moltes veus que l'acusaven de la mort del seu germà Ramon Berenguer II, i d'ajudar a forçar, en suma, un compromís polític en aquest sentit que, a despit d'una certa oposició, es formalitzaria el juny de 1086, permetent Berenguer Ramon II governar en nom del seu nebot onze anys més.¹¹³⁸

Menys conegut és encara el paper exacte de Ponç I Guerau en el procés de construcció de la identitat de la seva família. A través seu i dels seus successors en el decurs de les dues generacions següents, Ponç I Guerau consolidaria la possessió i la transmissió de l'antic ofici vescomtal, aleshores ja patrimonialitzat en forma de títol hereditari, així com el control familiar d'un espai senyorial cada vegada més compacte que, tret d'unes possessions al comtat de Rosselló d'entitat encara desconeguda,¹¹³⁹ es concentrava als comtats de Girona i Osona, i que tenia en el castell de Montsoriu el seu centre de gravetat. En aquests dominis, a més, Ponç I Guerau incorporaria els drets temporals sobre l'esmentada altra senyoria creada en el seu moment per Arnau Mir de Tost, durant molt de temps fora del control dels comtes d'Urgell.¹¹⁴⁰ Això s'ajusta precisament al tipus d'estratègies adoptades per gran part de la noblesa europea occidental de la segona meitat del segle XI, de reivindicació, violenta en cas necessari,

¹¹³⁶ Sobre això vegeu especialment BONNASSIE, Pierre, *Catalunya mil anys enrera*, vol. 2, pp. 78-79; i SABATÉ CURULL, Flocel, "Organització...", p. 34.

¹¹³⁷ CORREDERA GUTIÉRREZ, Eduardo, *op. cit.*, p. 50; COLL I CASTANYER, Jaume, "Els vescomtes de Girona", p. 61; i BOIX POCIELLO, Jordi, "Torres derrocades en la frontera del Montsec". *AHAM*, n. 25 (2003), pp. 1034-1035.

¹¹³⁸ Segons Sobrequés, Ponç I Guerau seria el líder del que ell anomenava "el partit de la conciliació"; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 128-132.

¹¹³⁹ En una data indeterminada a cavall entre 1057 i 1074, per exemple, Ponç I Guerau jurà fidelitat als comtes Gausfred II i Adalaida de Rosselló pel castell d'Ultrera o Ultréra (*Vultrera*), a l'actual municipi d'Argelès-sur-mer; FELIU MONTFORT, Gaspar i SALRACH I MARÉS, Josep M. (dirs.), *op. cit.*, vol. 3, doc. 869, pp. 1425-1426. A l'entorn dels orígens i de les primeres mencions d'aquest castell en temps feudals, vegeu sobretot CONSTANT, André, "Châteaux et peuplement...", pp. 445-448.

¹¹⁴⁰ BONNASSIE, Pierre, *Catalunya mil anys enrera*, vol. 2, p. 233; i SABATÉ CURULL, Flocel, "Organització...", pp. 34-35.

del seu dret a exercir una senyoria sobre un territori determinat en el qual la seva família havia arrelat o hi estava aleshores arrelant.¹¹⁴¹

Però malgrat l'evident territorialització de les famílies i dels llinatges nobiliaris, en el cas dels vescomtes, i, per tant, també en el dels vescomtes de Girona, aquesta era encara molt parcial en el decurs del segle XI. A l'albada de l'anomenada "revolta feudal"¹¹⁴² el marc de referència territorial seguia sent el comtat (*pagus, comitatus*) i no el vescomtat, que no existia aleshores, ni havia existit tampoc en els temps d'Amat de Montsoriu. Les evidències demostren que els vescomtats són posteriors a l'aparició dels vescomtes,¹¹⁴³ el que explica que resulti més comú documentar el mot *vicecomes* desprovist del locatiu, que no pas a la inversa. El sorgiment dels vescomtats no seria possible fins molt de temps més tard.¹¹⁴⁴

En canvi, el subprocés de restricció antroponímica masculina es comença ja a percebre en les persones dels vescomtes Ponç I Guerau i del seu fill i successor Guerau

¹¹⁴¹ GUERREAU-JALABERT, Anita, "El sistema de parentesco medieval", pp. 103-104; LE JAN, Régine, *Famille et pouvoir dans le monde franc: VIIe-Xe siècle: essai d'anthropologie sociale*. Publications de la Sorbonne, París 1995, p. 381; i MORSEL, Joseph, *L'aristocratie médiévale*, pp. 101-102.

¹¹⁴² BONNASSIE, Pierre, "Du Rhône à la Galice: genèse et modalités du régime féodal". Dins *Structures féodales et féodalisme dans l'Occident Méditerranéen (Xe-XIIIe siècles)*. Bilan et perspectives de recherches (École Française de Rome, 10-13 octobre 1978). CNRS, París 1980, pp. 17-55; i BISSON, Thomas N., *The Crisis...*, pp. 57 i 62. Aquests fets, l'evidència i la importància dels quals no es discuteix, han potenciat la idea d'un model de canvi o "mutació feudal" en les estructures socials que ha generat no només consens, sinó també una forta controvèrsia. El debat és ben conegut. La seva anàlisi no és l'objectiu d'aquest treball i la seva bibliografia és, a més, massa extensa per citar-la aquí. Tanmateix, una bona síntesi en clau europea està disponible a LITTLE, Lester K. i ROSENWEIN, Barbara H., "Parte II. Introducció". Dins *IDEM* (eds.), *La Edad Media a debate*. Akal, Madrid 2003, pp. 179-189. Pel que fa a Catalunya, paga la pena llegir les més recents revisions de SABATÉ CURULL, Flocel, "La Catalunya dels segles X-XII i la definició historiogràfica del feudalisme". *CHR*, n. 3 (2010), pp. 163-184; i FELIU MONTFORT, Gaspar, *La llarga nit feudal. Mil anys de pugna entre senyors i pagesos*. Publicacions de la Universitat de València, València 2010, pp. 111-131.

¹¹⁴³ MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica...*, p. 24; NEGRE I PASTELL, *Divisiones territoriales...*, p. 24; i SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 54. Segons Hélène Débax, aquest fou un procés generalitzat arreu del litoral mediterrani d'influència carolíngia; DÉBAX, Hélène, *op. cit.*, p. 15. Sobre l'aparició d'un veritable vescomtat als antics dominis dels vescomtes de Girona del llinatge d'Amat de Montsoriu, vegeu *infra*, Capítol 5.

¹¹⁴⁴ Villanueva digué a propòsit dels vescomtes d'Urgell "que eran vizcondes de todo el condado, sin título de fundo particular, y con solo el general de todo el señorío", i que fins a mitjan segle XII "los llamados vizcondes de Urgel, nunca tomaron el título de heredamientos particulares, sino cuando mas el de todo el condado, siendo lo regular llamarse *vicecomes* sin añadidura alguna"; VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario...*, vol. 9, p. 90. Com a comparació, preneu a tall d'exemple les referències documentals als *vicescomes* o *vicedominos* del *Cartoral de Carlemany* del bisbat de Girona, en especial els associats als segles IX i X a comtats diferents del de Girona. En la majoria de casos només se n'esmenten el nom i el càrrec. Vegeu MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M. (ed.), *Cartoral, dit de Carlemany*, vol. 1.

II Ponç, amb un clar precedent en la figura d'Asbert o Arbert Amat, fill d'Amat de Montsoriu, i, per tant, germà de la vescomtessa Ermessenda.¹¹⁴⁵ Deixant de banda per ara la qüestió del progressiu triomf de l'ideal de successió agnàtica, sobre el que es parlarà més endavant, als comtats catalans s'evidencia a partir de les dècades de 1030 i 1040 una tendència entre les famílies aristocràtiques a la reducció dels noms reservats als fills mascles, predominant les fórmules compostes per nom (*nomen*) seguit de patronímic (*nomen paternum*).¹¹⁴⁶ La inclusió del patronímic afavorí el fet que la tria de nom complet per a un teòric successor centrés tota l'atenció en el nom del pare,¹¹⁴⁷ com demostra l'alternança dels Ponç Guerau i els Guerau Ponç en la línia de successió dels vescomtes de Girona fins a mitjan segle XII.

Seria precisament aleshores quan tindria lloc el darrer gran canvi antroponímic destinat a definir la identitat de la família i del llinatge vescomtals de Girona. En el curs només de dues generacions, la família passaria de ser coneguda com la família dels vescomtes de Girona a identificar-se amb la dels vescomtes de Cabrera. Transformació aquesta que es devia a l'adopció d'una nova fórmula antroponímica aleshores en voga entre l'aristocràcia, consistent en afegir a l'estructura del nom un cognom (*cognomen*) locatiu.¹¹⁴⁸ En una gran majoria de casos sembla que s'optà per l'abandonament del nom

¹¹⁴⁵ Asbert o Arbert Amat hauria mort a inicis de la dècada de 1030. Precisament l'any 1038 els fundadors del monestir de Sant Salvador de Breda, això és, la seva germana Ermessenda i l'espòs d'aquesta, Guerau de Cabrera, vescomtes de Girona, el van incloure entre aquells als que pretenien homenatjar; VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario...*, vol. 14, doc. 16; LLORENS I RAMIS, Josep M. *et alii*, *Estudi del poblament al segle XI a Sant Feliu de Buixalleu, Arbúcies, Breda i Riells*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1982, doc. 11, p. 82; COLL I CASTANYER, Jaume, "Els vescomtes de Girona", pp. 50-51; i PONS I GURI, Josep M., "Dotaries d'esglésies selvatanes del bisbat de Girona al segle XI". Dins *IDEM, Recull d'estudis...*, vol. 2, doc. 1.

¹¹⁴⁶ ZIMMERMANN, Michel, "Les débuts de la «révolution anthroponymique» en Catalogne (X-XII siècles)"; i TO FIGUERAS, Lluís, "Antroponimia de los condados catalanes (Barcelona, Girona y Osona, siglos X-XIII)". Ambdós dins MARTÍNEZ SOPENA, Pascual (coord.), *Antroponimia y sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX a XIII*. Universidad de Valladolid, Valladolid 1995, pp. 354-355 i 382-383; i TO FIGUERAS, Lluís, "Anthroponymie et pratiques successorales. À propos de la Catalogne, X-XII siècle". Dins BOURIN, Monique *et alii*, *op. cit.*, p. 427.

¹¹⁴⁷ Pràctica aquesta comuna a moltes cultures indoeuropees; WERNER, Karl F., "Liens de parenté et noms de personne. Un problème historique et méthodologique". Dins DUBY, Georges i LE GOFF, Jacques (dirs.), *Famille et parenté dans l'Occident médiéval. Actes du Colloque de Paris (1974)*. École française de Rome, Roma 1977, p. 17.

¹¹⁴⁸ Segons Pierre Bonnassie, excepte els de Cardona, que ja ho havien fet cent anys abans, la resta de vescomtes catalans, els de Girona entre ells, farien tria de *cognomen* locatiu a mitjan segle XII; BONNASSIE, Pierre, *Catalunya mil anys enrera*, vol. 1, p. 150.

compost en favor d'una combinació de *nomen* més *cognomen*.¹¹⁴⁹ Aquest fou, sens dubte, el dels vescomtes de Girona, que rubricaren a més la patrimonialització del càrrec vescomtal assolida pels seus avantpassats tot incorporant al títol el *cognomen* escollit, i esdevenint així vescomtes de Cabrera (*vicecomitis de Capraria* o *Caprarie*).

Arribat aquest punt només mancava que la identitat familiar assumís trets absolutament distintius i reconeixibles. Calia que el títol i el cognom quedessin aviat associats en un emblema que fes reconeixible la família, l'estatus social de procedència o els senyors al servei dels que hom estava. Això s'assolí amb el subprocés d'heraldització, que es traduí en l'adopció de la cabra per part de la família com a armes (*arma*) o emblema heràldic propis, que des d'aleshores haurien de permetre identificar-la a través dels segells, els escuts, els penons, etc.¹¹⁵⁰ En aquest cas concret, a més, la correspondència entre l'animal escollit i el *cognomen* familiar fa reconeixible el fenomen que els experts en heràldica denominen "armes parlants", això és, l'existència emblemes heràldics en els quals la figura principal, sigui un animal o un objecte, guarda una estreta relació amb la sonoritat i amb l'etimologia del cognom en qüestió.¹¹⁵¹

Les passes decisives en el procés de creació de la identitat familiar dels vescomtes de Cabrera es donaren en el decurs de tres generacions: les encapçalades pel vescomte Ponç II Guerau, més conegut a terres lleoneses amb el nom de *Ponce de Cabrera*, esdevingut comte de Zamora i majordom primer del rei Alfons VII de Castella i de Lleó, així com després de Ferran II de Lleó¹¹⁵²; per Guerau III de Cabrera, fill de Ponç II Guerau i fundador del monestir de canonges regulars de Santa Maria de Roca Rossa el novembre de 1145¹¹⁵³; i pel ja esmentat Ponç III de Cabrera. Fou precisament

¹¹⁴⁹ Sobre l'evolució antroponímica i l'aparició del *cognomen* en aquesta fase, paga la pena llegir TO FIGUERAS, Lluís, "Anthroponymie et pratiques succesorales", pp. 432-433; MARTÍNEZ SOPENA, Pascual, "L'anthroponymie de l'Espagne chrétienne entre le IXe et le XIIe siècle"; i DURAND, Robert, "Surnoms et structures de la famille". Ambdós dins BOURIN, Monique *et alii*, *op. cit.*, p. 70, nota 13 i pp. 418-419; i MARTÍNEZ SOPENA, Pascual, "La aristocràcia hispànica", pars. 24-29.

¹¹⁵⁰ En llenguatge heràldic modern, una cabra passant en sable sobre camp d'or.

¹¹⁵¹ Vegeu PASTOUREAU, Michel, *Traité d'héraldique*, p. 28. Però sobretot IDEM, *Una historia simbólica de la Edad Media occidental*. Katz, Buenos Aires 2006, pp. 255-260.

¹¹⁵² A l'entorn de la persona de Ponç II Guerau de Girona/*Ponce de Cabrera*, que hauria acompanyat Berenguera de Barcelona en el viatge que aquesta emprengué per casar-se amb Alfons VII l'any 1127, i que hauria guanyat renom a la presa d'Almeria vint anys més tard, vegeu sobretot FERNÁNDEZ-XESTA Y VÁZQUEZ, Ernesto, *Un magnate catalán...*; BARTON, Simon, "Two Catalan magnates...", pp. 238, 241-248 i 253-260; i IDEM, *The aristocracy in twelfth-century León and Castile*. Cambridge University Press, Cambridge 1997, pp. 284-285.

¹¹⁵³ PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 1, pp. 37-39 (20 de novembre de 1145). D'aquest vescomte Guerau III, malauradament, se'n té molta menys informació que del seu pare.

durant aquest període, a cavall entre els decennis de 1130 i 1190, que el títol vescomtal gironí i el *cognomen* de Cabrera (vinculat aquest darrer a un limitat estoc onomàstic) es fusionaren fins a esdevenir del tot indissociables; que qualsevol referència en ells començà a provocar l'establiment immediat d'un vincle directe amb un territori que tradicionalment es considerava sota el control del llinatge; i que, de la mateixa manera, el seu nom s'aniria associant en unes armes molt concretes.

L'aparició de les armes pròpies de la nissaga Cabrera és potser l'evidència més problemàtica de totes, doncs existeix un marcat decalatge cronològic entre la seva primera representació i les posteriors, que, per acabar-ho de complicar, pertanyen a tres branques de la família: la dels vescomtes de Cabrera, la dels Ponce de Cabrera i la dels Ponce de León, els representants de les quals emprendrien camins diferents.¹¹⁵⁴ Tot i això, sembla haver-hi cert acord sobre el fet que la cabra hauria esdevingut l'emblema d'un Cabrera durant l'esmentat període i que, més tard, aquesta hauria estat adoptada com a símbol heràldic pels seus descendents. En efecte, tot apunta a que la soca heràldica comuna a les diverses branques familiars pot identificar-se amb l'emblema de Ponç II Guerau de Girona, comte de Zamora àlies *Ponce de Cabrera*, a qui es representa al costat d'Alfons VII duent un escut ametllat amb una cabra en una esplèndida miniatura que acompanya el text de l'anomenat *Privilegium Imperatoris* del 30 de novembre de 1148, pel qual se certificava la concessió reial d'unes terres a Guillermo, abat del monestir madrileny de San Martín de Valdeiglesias (vegeu Figura 12, p. 665).¹¹⁵⁵

Malgrat això, tot apunta a que hauria mort possiblement l'any 1161 estant al servei de Ferran II de Lleó, a qui el seu pare també va servir; BARTON, Simon, "Two Catalan...", p. 260, nota 144.

¹¹⁵⁴ Els Ponce de Cabrera serien els descendents de Ponç II Guerau que acabarien arrelant a terres gallegues, mentre que els Ponce de León serien els seus descendents per via femenina, que s'instal·larien més tard a territori andalús. Vegeu sobretot FERNÁNDEZ-XESTA Y VÁZQUEZ, Ernesto, *Un magnate catalán...*; BARTON, Simon, "Two Catalan magnates...", pp. 241-248 i 253-260; IDEM, *The aristocracy...*, pp. 284-285; CARRIAZO RUBIO, Juan L., *La memoria del linaje. Los Ponce de León y sus antepasados a fines de la Edad Media*. Universidad de Sevilla, Sevilla 2002, pp. 13-25; CALDERÓN MEDINA, Inés, "El impulso nobiliario..."; i IDEM, *Cum magnatibus regni mei...*. Un arbre genealògic actualitzat sobre els Ponce de Cabrera està disponible a ALFONSO ANTÓN, Isabel, "Morueruela en época cisterciense", p. 141.

¹¹⁵⁵ La miniatura inclou també les representacions dels hereus d'Alfons, això és, dels futurs reis Ferran II de Lleó i Sanç III de Castella. Actualment, el document es conserva a la Hispanic Society of America (Nova York); THSA, B.16. A l'entorn de les armes de Ponç II Guerau i de l'aparició de la cabra en l'heràldica dels seus descendents, quelcom que a Lleó no succeeix fins a l'any 1200, i a Catalunya, fins a dues dècades més tard, vegeu els segells reproduïts a SAGARRA I DE CISCAR, Ferran de, *op. cit.*, vol. 2 (làmines). Enrich i Cia., Barcelona 1922; i, seguidament, MATEU I LLOPIS, Felip, "La iconografía y la heráldica de los condes de Urgel

D'ençà d'aquesta adopció per part de Ponç II Guerau, la cabra esdevindria el símbol visible i reconeixible dels membres de la família vescomtal, molt especialment del poder d'aquells que hi detenien algun títol i dels seus cònjuges. En són bones mostres les representacions sigil·logràfiques de les heràldiques de Guerau IV de Cabrera (vegeu Figura 13, p. 665); del seu nét Ramon, senyor de Montclús (Figura 14, p. 666); i de Bernat II de Cabrera sent ja vescomte (Figures 16 i 17, pp. 667). També les representacions monumentals, com ara la present al sepulcre de Leonor Yáñez, situat al claustre de la catedral de Girona (Figura 15, p. 666), o la que figura en un lateral de coberta sepulcral triangular dels temps de Marquesa, comtessa consort d'Empúries, a qui de fet ha estat atribuïda; aquesta segona està actualment exposada al claustre del que havia estat el segon convent de dominics de Castelló d'Empúries i que avui és seu de l'ajuntament, ben a prop de l'accés a l'arxiu municipal (Figura 20, p. 669).¹¹⁵⁶ Les armes familiars es transmetrien a la generació de Bernat Joan i a les posteriors. De fet, tant en suport sigil·logràfic com en escultòric, el segon comte de Modica de dinastia Cabrera incorporaria sobre l'escut l'elm amb cimera zoomorfa (Figures 18 i 19, p. 668).

en la sigilografía y la numismática". *Ilerda*, n. 29 (1966-1968), pp. 41-42; FERNÁNDEZ-XESTA, Ernesto, "De cuándo y dónde...", pp. 816-825; i *IDEM*, *Un magnate catalán...*, pp. 38-40 i 43-51; i CALLEJA-PUERTA, Miguel, "Memoria escrita de la aristocracia en monasterios hispanos de la edad románica". Dins GARCÍA DE CORTÁZAR, J. Ángel i RUIZ DE AGUIRRE, Ramón T. (coords.), *Monasterios y nobles en la España del románico: entre la devoción y la estrategia*. Fundación Santa María la Real, Aguilar de Campoo 2014, p. 215. Vegeu també, malgrat l'autor no tingui en compte ni el caràcter parlant de l'emblema, ni tampoc la conflictivitat aristocràtica desfermada a la mort del rei Alfons VII, el treball de GARCIA, Charles, "Une allégorie politique ambivalente".

¹¹⁵⁶ És possible que les restes de l'esmentada coberta corresponguin al sepulcre de la mateixa Marquesa, tot i que sense més proves que l'heràldica no es pot concloure que així sigui, a diferència de la rotunditat amb que s'afirma a: AGUSTÍ I FARJAS, Bibiana *et alii*, "Un intento de identificación de personajes a partir de los sepulcros condales de Castelló d'Empúries (Alt Empordà, Catalunya)". Dins CAÑELLAS TROBAT, Antonio (ed.), *Nuevas perspectivas del diagnóstico diferencial en paleopatología. Actas del VII Congreso Nacional de Paleopatología (Mahón-Menorca, 02 al 05 de Octubre de 2003)*. Universitat de les Illes Balears. Museu de Menorca, Maó 2005, p. 357. Quarterat amb el d'Empúries, l'emblema dels Cabrera estava present també en un monument funerari que, com l'anterior, procedia del primer convent dels predicadors de Castelló d'Empúries, però que ha patit diversos desperfectes i que ha estat objecte de reconstruccions seguides a diversos trasllats, primer, al segon edifici del convent (al que es traslladarien els frares fugint del vell, ubicat segurament extramurs i destruït durant les guerres amb França de mitjan segle XVII), l'any 1733, i, després, l'any 1842, a l'església de Santa Maria; BOTET I SISÓ, Joaquim, "Sobre uns sepulcres...", pp. 266-268 i doc. 4, pp. 285-288; i RIERA I PAIRÓ, Albert i PUIG I GRIESENBERGER, Anna M., *op. cit.*, pp. 382-388. Sobre les incògnites i els dubtes que susciten els canvis d'emplaçament i les modificacions d'aquests últims sepulcres (des de Botet i Sisó atribuïts per molts a Malgaulí i al seu germà Huguet), que no s'aturaren precisament el 1842, vegeu malgrat la manca de referències: VONDRA, Sylvain, "Aproximació a la indumentària militar aristocràtica a partir de l'escultura funerària dels segles XIII i XIV a les comarques gironines". *AIEG*, n. 50 (2009), pp. 55-56.

Hom pot dir, en resum, que molt avançat el segle XII, la identitat familiar estava ja perfectament definida. Sobreviuria al pas dels temps, malgrat la incorporació de nous títols, la creació de noves línies de sang orientades a escollir camins paral·lels, i la introducció de nous referents onomàstics masculins capaços de substituir els fins aleshores tradicionals. Però produïda la transformació, devers on dirigien els vescomtes la seva mirada quan es tractava de remuntar-se als seus orígens?

4.2. La memòria familiar i dinàstica

Mirar el passat significa fer memòria. I l'acte de fer memòria implica construir-la a partir de la percepció i de la interpretació personals de la realitat,¹¹⁵⁷ incloent-hi també els recursos a l'omissió i a la invenció de records. Les cròniques de Jaume I i de Pere el Cerimoniós en són bones proves. Però en el cas dels vescomtes de Cabrera no hi ha per ara rastre d'una acció de recordar, ni per part d'un membre de la mateixa família, ni tampoc per part d'un genealogista o d'un historiador medievals. No és gens impensable, per exemple, que en una abadia tan important i tan simbòlica pels Cabrera com era Sant Salvador de Breda s'hi hagués elaborat alguna mena de crònica o de genealogia familiar, però el fet que no se'n conegui cap es podria deure a dues possibilitats: o bé que aquesta o aquestes romanguin encara ocultes, o bé que no se n'hagi conservat cap còpia.¹¹⁵⁸ Tanmateix, com assenyala Elisabeth van Houts, la no conservació de fonts escrites que remetin a una preocupació medieval per fer memòria i per establir, per fixar, els orígens del llinatge, no significa que no hi hagués cap interès, o, si més no, que no se'n mantingués la memòria en el pla oral.¹¹⁵⁹

La literatura genealògica creada per (i dedicada a) l'aristocràcia europea, es començà a generalitzar als territoris de parla francesa entre els segles XI i XII,¹¹⁶⁰ època

¹¹⁵⁷ AURELL I CARDONA, Jaume, "La función social de la memoria". Dins ALVIRA DOMÍNGUEZ, Rafael *et alii*, *La experiencia social del tiempo*. Eunsa, Pamplona 2006, pp. 150 i 153. També AURELL I CARDONA, Jaume, "Memoria dinástica y mitos fundadores: la construcción social del pasado en la Edad Media". Dins DACOSTA, Arsenio, PRIETO LASA, J. Ramón y DÍAZ DE DURANA, J. Ramón (eds.), *La conciencia de los antepasados. La construcción de la memoria de la nobleza en la Baja Edad Media*. Marcial Pons, Madrid 2014, 303-334.

¹¹⁵⁸ Si n'hi havia alguna quan el pare Villanueva visità el monestir, aquest no es prengué la molèstia d'esmentar-ho; VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario...*, vol. 14, pp. 207-210.

¹¹⁵⁹ "(...) one cannot argue from the absence of written records that social memory of families did not exist"; VAN HOUTS, Elisabeth, *Memory and Gender in Medieval Europe, 900-1200*. Macmillan, Londres 1999, pp. 145-146.

¹¹⁶⁰ No està clar del tot si aquest gènere tingué orígens reials, sent després aprofitat per les famílies aristocràtiques, o bé si fou a l'inrevés. Tanmateix, la majoria d'opinions s'inclina per la primera opció. A tall d'exemple, vegeu GÉNICOT, Léopold, *Les Généalogies*. Brepols,

justament en la qual, com s'ha vist abans, les famílies de la noblesa estaven avançant molt en la construcció de la seva identitat. Els textos als quals es donà peu a partir d'aleshores compartien amb les genealogies i les cròniques reials, hereves com elles de gèneres conreats ja durant l'Antiguitat Clàssica,¹¹⁶¹ el fet de barrejar la realitat amb una ficció llegendària que adquiria autoritat a través, simplement, de la seva antiguitat. Les llegendes historiogràfiques eren, segons Anna Cortadellas, "posseïdores del valor que els conferia una tradició de segles",¹¹⁶² i, per tant, tenien sentit en tant que fonts de prestigi. Durant l'Edat Moderna, malgrat els criticistes que acusaven els seus redactors de falsejar el passat,¹¹⁶³ aquesta fusió d'elements històrics reals i ficticis gaudiria encara de partidaris,¹¹⁶⁴ i, el que encara és més important, seguiria interessant lectors i oïents,

Turnhout 1975, pp. 17-22; GUENÉE, Bernard, "Les généalogies entre l'histoire et la politique: la fierté d'être capétien, en France, au Moyen Âge". *AESC*, vol. 33, n. 3 (1978), pp. 450-477; RUIZ-DOMÈNEC, José-E., *La memoria de los feudales*, pp. 19 i 208; CAMMAROSANO, Paolo, *op. cit.*, p. 57; i KLAPISCH-ZUBER, Christiane, *L'Ombre des ancêtres. Essai sur l'imaginaire médiéval de la parenté*. Arthème Fayard, París 2000, pp. 187-189. Les primeres mostres de genealogies i cròniques d'aquest tipus semblen pertànyer als marcs francès i germànic, expandint-se més tard fins arribar a les darreries del segle XII a extrems com el català, el navarrès, l'anglès i el gal·lès; GÉNICOT, Léopold, *op. cit.*, pp. 17-22; DUBY, Georges, "Observaciones sobre la literatura genealógica en Francia en los siglos XI y XII". Dins *IDEM, Hombres y estructuras...*, pp. 184-197 (article publicat originalment en francès el 1967); i CROUCH, David, *The Image of Aristocracy in Britain*, pp. 10-11.

¹¹⁶¹ GÉNICOT, Léopold, *op. cit.*, pp. 11-13; i KLAPISCH-ZUBER, Christiane, *L'Ombre des ancêtres*, p. 87.

¹¹⁶² CORTADELLAS I VALLÈS, Anna, *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó (segles XIII-XVI)*. Curial, Barcelona 2001, p. 49.

¹¹⁶³ Es pot trobar, fins i tot, alguna mostra extrema de genealogista fantasiós, acusat precisament d'això per contemporanis seus, i de desgraciat final, com demostra Roberto Bizzocchi. A l'entorn d'aquest i d'altres esdeveniments relacionats amb la literatura genealògica en el context italià modern, vegeu sobretot BIZZOCCHI, Roberto, *Généalogies fabuleuses: inventer et faire croire dans l'Europe moderne*. Rue d'Ulm, París 2010, pp. 11-29. Pel que fa al context català, a començaments del segle XVI el cronista Pere Miquel Carbonell titllava de *cosa apòchrifa e de poca fe tot lo que és recitat per lo dit mossèn Thomic [de] certes gestes de Auger Cataló sens fundament algun*. Avançada aquella mateixa centúria l'aragonès Zurita, malgrat admetre la noblesa, y antigüedad grande de las casas, y linajes de aquellos nueve Barones, y de los Vizcondes, que verdaderamente es la mas confirmada, y sabida que ay en toda España, reprenia també Tomic, qui al seu judici *ha querido con vana ficcion dar a tanta antigüedad, y nobleza tan fabuloso principio*; JERÓNIMO ZURITA, *op. cit.* (vol. 1); i PERE MIQUEL CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, caps. 17 i 21 (edició a cura d'Agustí Alcoberro i Pericay; vol. 1, Barcino, Barcelona 1997, pp. 181-183). Més sobre la crítica a la tradició historiogràfica medieval a DURAN I GRAU, Eulàlia, "Historiografia humanística"; i SÁNCHEZ MARCOS, Fernando, "Historiografia del Barroc". Ambdós dins SIMON I TARRÉS, Antoni (dir.), *op. cit.*

¹¹⁶⁴ Aquest era precisament l'argument emprat pel dominic valencià Jaume Bleda, qui escrivia a començaments del segle XVII que "esta recebido por tradicion entre los Catalanes que vinieron entonces de los primeros a su conquista Auger señor de Catalon (...) y aquellos nueve cavalleros de la fama"; JAIME BLEDA, *Corónica de los moros de España*. Felipe Mey, València 1618, llibre 3, cap. 4, f. 216. També pel pare Mariano Ribera, el qual un segle més tard es justificava fent al·lusió a l'existència d'una "constante, è inviolada tradicion, de que los nueve Barones, uno

alguns dels quals en serien fins i tot patrons. Perquè el propòsit que hi havia al darrera de processos creatius d'aquest tipus no era el d'acostar-se a la realitat del passat, sinó el de crear un contingut textual que permetés legitimar i prestigiar un projecte familiar i dinàstic, generant continuïtat temporal a partir d'un passat remot, mític, èpic i efectiu en termes de propaganda.¹¹⁶⁵ Al cap i a la fi, del que es tractava era de reivindicar, en part, el prestigi i l'antiguitat d'un llinatge (necessitat aquesta que sorgiria depenent de la conjuntura social i política),¹¹⁶⁶ però en part, també, d'oferir als successors uns models de conducta basats en les accions dels avantpassats.¹¹⁶⁷

A la Corona de Castella, els estudis sobre memòria nobiliària permeten concloure que aquesta es començà a posar per escrit en el decurs dels segles XIV i XV, un fenomen que s'intensifica amb l'arribada al poder de la dinastia Trastàmara.¹¹⁶⁸ A la Corona d'Aragó, i a Catalunya en particular, el gust per aquesta mena de literatura sembla haver tingut un impacte molt limitat fora dels casos comtal i reial,¹¹⁶⁹ i, en tot

de los quales fue el de Cervellón, tomaron los Apellidos de sus Castillos, y Baronias principales, de que fueron Señores, la qual tradicion se adminicula con la autoridad de muchos Autores"; RIBERA, M. Mariano, *Genealogía de la nobilísima familia de Cervellón*. Pablo Campins, Barcelona 1733, f. 4. Sobre la llegenda d'Otger Cataló es parlarà tot seguit.

¹¹⁶⁵ La barreja d'elements històrics i ficticis dirigida a elaborar aquestes continuïtats no suposava, en aquest sentit, una irresponsabilitat, ben al contrari. En relació amb això, vegeu sobretot BLOCH, Raymond H., *Etymologies and Genealogies. A Literary Anthropology of the French Middle Ages*. The University of Chicago Press, Chicago 1983, p. 214; SPIEGEL, Gabrielle M., "Genealogy: Form and Function in Medieval Historical Narrative". *HT*, n. 22:1 (1983), pp. 44-47; i BIZZOCCHI, Roberto, *Généalogies fabuleuses*, pp. 70-89.

¹¹⁶⁶ Fer l'esforç de recordar, i de posar-ho per escrit, obeeix en unes determinades raons normalment relacionades amb la legitimitat social i política; RUIZ-DOMÈNEC, José-E., *La memoria de los feudales*, pp. 42-43.

¹¹⁶⁷ En aquest sentit vegeu sobretot PAUL, Nicholas L., "Crusade, memory and regional politics in twelfth-century Amboise". *JMH*, n. 31 (2005), pp. 127-141; i *IDEM*, "A Warlord's Wisdom: Literacy and Propaganda at the Time of the First Crusade". *Speculum*, vol. 85 (2010), pp. 534-566.

¹¹⁶⁸ Vegeu per exemple HEUSCH, Carlos, "La pluma al servicio del linaje". *e-Spania* [En línia], 11 | de juny de 2011. En línia des del 25 de maig de 2011. URL: <http://e-spania.revues.org/20313>; DOI: 10.4000/e-spania.20313.; i BECEIRO PITA, Isabel, "La memoria y el discurso de la nobleza en los relatos genealógicos castellanos (1370-1540)". Dins DACOSTA, Arsenio, PRIETO LASA, J. Ramón i DÍAZ DE DURANA, J. Ramón (eds.), *op. cit.*, pp. 119-143.

¹¹⁶⁹ Les poques mencions catalanes en aquest gènere, hereu de llistes de reis elaborades a partir com a molt del segle VIII, són únicament atribuïdes als marcs comtal i reial. Vegeu especialment COLL I ALENTORN, Miquel, "Les genealogies en la nostra historiografia". Dins *IDEM*, *Historiografia*. Curial, Barcelona 1991, pp. 300-303. I això que Jordi Rubió i Balaguer arribaria a afirmar que "en realitat, no constitueixen cap gènere veritablement literari". A l'entorn d'aquesta crítica i de les obres d'aquesta temàtica, vegeu RUBIÓ I BALAGUER, Jordi, "Decadència de la literatura catalana (segle XVI)"; i *IDEM*, "Decadència de la literatura catalana (continuació) (segles XVII i XVIII)", ambdós dins *IDEM*, *Història de la literatura catalana*, vol. 2. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1985, pp. 72-75 i 233-236.

cas, com es veurà aviat, potser se l'hauria de considerar no anterior a mitjan segle XV, malgrat a la noblesa catalana no li haguessin mancat motius ni ocasions per reivindicar els seus estatus social i polític. En el cas dels vescomtes de Cabrera, més concretament en el marc cronològic en el que es mou el present estudi, sens dubte hi hagué moments particularment propicis pel sorgiment d'aquestes necessitats reivindicatives. Els darrers temps de Ponç III de Cabrera, els del seu fill Guerau IV, i, en especial, els primers anys i els últims del govern de Bernat IV, per exemple, podrien haver-ne estat alguns, produïnt així temptatives de satisfer-les mitjançant un exercici narratiu a l'abast dels monjos i d'aristòcrates lletrats. Fins i tot, si es vol, aquest exercici s'hauria pogut dur a terme durant els temps de declivi de la nissaga, això és, entre el vescomte Bernat Joan i la seva néta Anna I de Cabrera.¹¹⁷⁰ Temps més tard, l'òptica del patriotisme ètnic i cultural català dels segles XVI i XVII hauria pogut afavorir reivindicacions de tipus nostàlgic o recriminatori.¹¹⁷¹

Aquest últim seria el cas, si s'accepta l'anteriorment esmentada possibilitat que el lament literari de *La fi del comte d'Urgell* no fos un original del segle XV, sinó un text elaborat com a molt d'hora a les darreries de la centúria següent (per tant, en un context polític molt diferent al que hi havia en els temps dels primers Trastámara de la Corona d'Aragó),¹¹⁷² de la invitació que el seu anònim redactor feia als seus lectors a que *contempleu la casa d'en Bernat de Cabrera, riquíssim baró e home de molt gran auctoritat. Mireu a què és vinguda, e lo punt e stat en què és vuy.*¹¹⁷³ Tal com s'ha dit abans, amb Anna I de Cabrera moria la darrera hereva de sang de la dinastia gironina dels vescomtes alhora que en prenia el relleu una de nova, la dels Enríquez, almiralls hereditaris de Castella. És ben cert que la vella dels vescomtes de Cabrera no era aleshores l'única nissaga que havia estat substituïda per una altra de forana una vegada es va haver esvaït el seu llegat genètic a finals de l'Edat Mitjana, ni integrada així

També SERRA I PUIG, Eva, "Una aproximació a la historiografia catalana", pp. 30-33; i SÁNCHEZ MARCOS, Fernando, "Historiografia del Barroc".

¹¹⁷⁰ Vegeu sobretot SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 200-207; i PONS I GURI, Josep M., "Les jurisdiccions dels vescomtats de Cabrera i Bas", pp. 156-162.

¹¹⁷¹ Un patriotisme que, comparat amb el defensor dels privilegis i del merament provincial (però en cap cas polític), hauria estat més aviat marginal; TORRES I SANS, Xavier, *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*. Publicacions de la Universitat de València, València 2008, p. 21.

¹¹⁷² Vegeu *supra*, Capítol 3.

¹¹⁷³ *La fi del comte d'Urgell* (p. 126).

mateix en un patrimoni molt més ampli, i, per tant, menys concentrat en l'espai.¹¹⁷⁴ També ho és que pels qui adoptaven la perspectiva de l'autor de *La fi del comte d'Urgell*. Segons aquell, l'aristocràcia catalana, en bloc i sense distincions, havia pagat la seva traïció al comte Jaume II d'Urgell amb la decadència, fins i tot, amb l'extinció biològica i la transferència dels seus títols i patrimonis a nissagues nobiliàries castellanès. Tanmateix, cal insistir-hi, això últim no tindria lloc fins que no es va entrar en l'Edat Moderna.

Convé deixar de banda aquest període, al que es tornarà de seguida, i concentrar-se ara en la memòria medieval de la nissaga. Com ja s'ha dit abans, aquesta memòria no es pot fer recular amb certesa més enllà del segle XV, quan es redactaren les primeres versions de la llegenda d'Otger Cataló. Aquesta estava ja ben arrelada quan pels volts de 1440 el cavaller baganès Pere Tomic la incorporà a les seves *Històries e Conquestes*.¹¹⁷⁵ Estant al servei de Bernat Galceran de Pinós, vescomte d'Illa i de Canet,¹¹⁷⁶ Tomic es responsabilitzà de connectar els cognoms i els títols nobiliaris catalans de la primera meitat del segle XV amb els seus suposats avantpassats de l'etapa immediatament posterior a la conquesta de pràcticament tota la península ibèrica per part dels musulmans, durant la qual aquests darrers intentaren estendre el seu domini més enllà dels Pirineus, en direcció al Roine, fins que Carles Martel, primer, i Carlemany, després, els varen fer retrocedir. Tomic féu que, una vegada mort Otger, el primer gran heroi de la cançó de gesta, Rotllà, aconseguís que els supervivents de la seva aventura i els seus descendents s'incorporessin als exèrcits de Carlemany, i fessin així mèrits per a que el

¹¹⁷⁴ En un moment en el qual els títols de comtes de Modica, vescomtes de Cabrera i Bas i barons de Montclús estaven en mans dels marquesos d'Aitona i ducs de Sogorb, Cardona i Lerma. L'autor de *La fi del comte d'Urgell* atribuïa la desaparició de les antigues nissagues baronials catalanes al seu suposat abandó de la causa de Jaume el Dissortat. En ella, assegurava que *no m'oblit de la grandíssima culpa, desídia e pusil·lanimitat del stament de la milícia e dels nobles e altres senyós de aquest principat; La fi del comte d'Urgell* (p. 123).

¹¹⁷⁵ MASSÓ TORRENT, Jaume, "Historiografia de Catalunya en català durant l'època nacional". *RHIS*, n. 15 (1906), pp. 586-587; VALLS I TABERNER, Ferran, "El sentit alemany de la llegenda d'Otger Cataló". *SSFG*, vol. 2 (1930), pp. 397-399; COLL I ALENTORN, Miquel, "La llegenda d'Otger Cataló i els nou barons", *ER*, vol. 1 (1947-1948), pp. 6-7 i 38-39; i CORTADELLAS I VALLÈS, Anna, *op. cit.*, p. 18. Tot i això, Stefano Maria Cingolani suggereix que les primeres versions de la llegenda de Cataló, relacionades molt probablement només amb les arrels històriques de Catalunya i del gentilici "català", haurien pogut començar a circular ja al segle XIII; CINGOLANI, Stefano M., "Estudi Introductor". Dins la seva edició del *Llibre dels reis*, pp. 21-38.

¹¹⁷⁶ Germà de Dalmau de Mur, arquebisbe de Saragossa; PERE TOMIC (p. 143). Quant a la ideologia social i política de Tomic, així com a les seves pretensions, vegeu HAUF I VALLS, Albert G., "Les cròniques catalanes medievals. Notes entorn a la seva intencionalitat". Dins BALCELLS I GONZÁLEZ, Albert (coord.), *op. cit.*, pp. 66-67.

791 l'emperador els concedís títols i senyories en el marc d'un Principat dividit en nou comtats, a l'interior dels quals es crearien altres divisions, entre elles els vescomtats.¹¹⁷⁷

El primer vescomte de Cabrera, per tant, hauria sorgit precisament d'aquesta segona divisió en vescomtats, després del comte d'Osona. Però tot i que Tomic n'esmentà el títol, no n'aportà el nom de cap ancestre mític.¹¹⁷⁸

És molt probable que els vescomtes de Cabrera, i, amb ells, molts altres aristòcrates catalans, quan no pràcticament la seva totalitat, haguessin acollit amb molta satisfacció la inclusió dels seus cognoms en una llegenda que reivindicava no només un passat heroic i prestigiós, sinó, sobretot, que els presentava com els grans campions de la causa cristiana contra l'Islam en un temps en el qual no hi havia cap autoritat reial establerta. En definitiva, aquella llegenda legitimava el seu poder, tot remuntant-lo als temps heroics de Carlemany, i els atorgava uns mèrits guerrers que justificaven el seu control sobre certes senyories.¹¹⁷⁹ Com el cronista castellà i oficial reial a Santo Domingo i La Española, Gonzalo Fernández de Oviedo, diria a través del personatge de l'alcaide a les seves *Batallas y quinquagenas*, suposadament redactades entre 1550 i 1552, *así se deue creer que [els companys de Cataló] no los seruían [a Carlemany i als seus descendents] para darles vasallos, sino seyendo de los mejores e más valientes caualleros, e que mejor lo avían fecho experimentando sus perssonas contra los moros infieles, de cuyas manos e poder avían librado a Cataluña, pues la avían conquistado.*¹¹⁸⁰

¹¹⁷⁷ PERE TOMIC, *op. cit.* (pp. 183-196).

¹¹⁷⁸ Exactament el mateix succeí amb la crònica de Berenguer de Puigpardines, que bevia sobretot del text de Tomic; BERENGUER DE PUIGPARDINES, *Sumari d'Espanya* (edició a cura de Joan Iborra Gastaldo, publicada per la Universitat de València a València, l'any 2000). Vegeu especialment MASSÓ TORRENT, Jaume, *op. cit.*, pp. 596-597. Pel que fa als armoriais, el primer dels compil·lats a la Corona d'Aragó, l'anomenat *Armorial Català* de l'italià Steffano Tamborino (entre 1516 i 1519), no representa les armes dels vescomtes de Cabrera entre les dels barons que haurien acompanyat Cataló, sinó més endavant; vegeu RIQUER I MORERA, Martí de, *Heràldica catalana...*, vol. 2, pp. 576-577; i NICOLÁS SÁNCHEZ, Andrés J., "El *Armorial Catalán* de Steve Tamborino". *Emblemata*, n. 10 (2004), p. 180.

¹¹⁷⁹ El principi que operaria aquí seria pràcticament idèntic al que el difunt Luís Krus observà en el cas dels Haro, senyors de Biscaia, que es remuntaven a uns orígens mítics en els que les senyories biscaïnes no haurien estat sotmeses als reis de Castella i de Lleó. Vegeu KRUS, Luís, "Una variante peninsular del mito de Melusina: el origen de los Haro en el *Livro de Linhagens* del conde de Barcelos". Dins DACOSTA, Arsenio, PRIETO LASA, J. Ramón y DÍAZ DE DURANA, J. Ramón (eds.), *op. cit.*, pp., pp. 32-33 (traducció castellana d'un original portuguès publicat primerament l'any 1985).

¹¹⁸⁰ GONZALO FERNÁNDEZ DE OVIEDO, *Batallas y quinquagenas*, f. 279v (edició a cura de Juan Bautista Avall-Arce; Diputación de Salamanca, Salamanca 1989; p. 108).

De manera similar al mateix Fernández de Oviedo, molts altres cronistes, genealogistes i heraldistes dels segles XVI i XVII, nobles o a sou dels nobles, es beneficiaren de la recent cristallització de les llegendes nobiliàries gestades en el decurs del segle XV per produir una quantitat cada vegada més gran de textos dirigits a satisfer les pretensions i les ànsies legitimadores dels seus patrons.¹¹⁸¹ Això garantiria als autors dels segles XVI i XVII l'existència de tradicions textuais llegendàries amb prou antiguitat per ser respectades (i, com no, manipulades segons les exigències dels promotors), però en molts de casos no els proporcionaven els noms dels avantpassats més remots coneguts, altrament dits apicals. I, precisament, aquest és el cas dels genealogistes dels vescomtes de Cabrera, que no semblen haver tingut a la seva disposició cap nom procedent dels textos baixmedievals, i alguns dels quals, en conseqüència, van haver de crear-ne de nous, en determinades ocasions fins i tot aprofitant, això sí, el llegendari sobre Cataló transmès per Tomic.

D'entrada, es pot dir que els genealogistes moderns ho tenien francament fàcil per enaltir encara més el llinatge dels Cabrera, ja que la mare del vescomte Guerau IV, Marquesa d'Urgell era rebesneta del Cid.¹¹⁸² Tot i això, cap de les tres versions dels orígens dels Cabrera que sobreviurien al pas del temps recorreria en aquest argument.¹¹⁸³

En la primera versió, que hom podria anomenar lleonesa o gallega, recollida pels germans Alberto i Arturo García Caraffa en els seus compendis genealogicoheràldics, s'afirma que el pare de la nissaga dels vescomtes de Cabrera era un tal Sanç el Pilós, suposadament nascut l'any 978 com a fill bord del rei Ramir III de Lleó i d'Ermessenda, germana d'aquest. Sanç hauria esdevingut després pare o avi de Ponç, el primer dels

¹¹⁸¹ A l'entorn d'això, vegeu sobretot DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio, *Las clases privilegiadas en el Antiguo Régimen*. Istmo, Madrid 1973, pp. 20-21; WERNER, Karl F., *Naissance de la noblesse. L'essor des élites politiques en Europe*. Arthème Fayard, París 1998, p. 458; NASSIET, Michel, "La monographie familiale à la fin du Moyen Âge: quelques problématiques d'histoire de la parenté". Dins AURELL I CARDONA, Martí (ed.), *La médiéviste et la monographie familiale: sources, méthodes et problématiques*. Brepols, Turnhout 2004, pp. 73-77; BIZZOCCHI, Roberto, "La culture généalogique dans l'Italie du seizième siècle". *AESC*, vol. 46, n. 4 (1991), pp. 790-791; *IDEM*, *Généalogies fabuleuses*; i MAUREL, Christian, "Construction généalogique et développement de l'État moderne: la généalogie des Bailleul". *AESC*, vol. 46, n. 4 (1991), pp. 807-825.

¹¹⁸² Marquesa, en efecte, era neta materna de Ximena, germana del comte Ramon Berenguer IV de Barcelona, ambdós fills de Ramon Berenguer III i María Rodríguez de Vivar, filla del Cid; vegeu MENÉNDEZ PIDAL, Ramón, *La España del Cid*, vol. 2. Plutarco, Madrid 1929, p. 624; SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els grans comtes...*, p. 162-163; i FLETCHER, Richard A., *El Cid*. Nerea, Madrid 1989, p. 189.

¹¹⁸³ I que serien recollides d'una manera o altra per SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 62-63.

vescomtes de Cabrera.¹¹⁸⁴ Aquest Ponç hauria estat un aristòcrata gallec descendent d'un rei de Lleó. Conegut més tard per haver viatjat als comtats catalans per lluitar contra els musulmans, els comtes de Barcelona, en recompensa pels seus serveis, l'haurien nomenat vescomte de Cabrera. La menció es considerava històricament justificada per la documentació d'un vescomte Ponç amb aquest títol en l'assemblea original dels *Usatges* l'any 1068.

El personatge del Ponç vescomte de Cabrera primigeni sembla ser en aquest cas producte de la fusió en un de sol de dos individus reals (ahora que homònims): l'un, el vescomte Ponç I Guerau de Girona; i l'altre, el nét d'aquest, Ponç II Guerau, el qual, com s'ha comentat en pàgines anteriors, féu fortuna a la cort d'Alfons VII de Lleó i de Castella a mitjan segle XII. La supervivència a Galícia d'una línia de descendència de Ponç II Guerau, la dels Ponce de Cabrera, permetria als germans García Caraffa oferir un origen lleonès per a aquest llinatge. El que se sabia aleshores sobre el primer Ponç Guerau de Girona conegut hauria fet la resta.¹¹⁸⁵ En el seu moment, els mateixos García Caraffa atribuirien la seva versió als jesuïtes que haurien configurat els índexs de la crònica de Zurita, potser, per tant, entre els decennis de 1560 i 1580.¹¹⁸⁶ Aquesta antiguitat no és improbable, sobretot tenint en compte que a ambdós germans se'ls atribueix el mèrit d'haver-se basat en part en l'obra de Francisco de Rades y Andrada, capellà de Felip II i autor d'una *Genealogía de los Ponce de León*.¹¹⁸⁷ En qualsevol cas, el fet és que al segle XVII Mira de Amescua feia que el personatge de Bernat II de Cabrera es presentés a si mateix amb les següents paraules: "Mi nombre es don Bernardo de Cabrera,/ hijo de Sancho de Cabrera".¹¹⁸⁸ Així doncs, tot i l'origen evidentment fictici del personatge de Sanç el Pilós, que Mira de Amescua el mencionés

¹¹⁸⁴ La diferència entre el Sanç avi i el Sanç pare de Ponç era la introducció d'un nou personatge, un tal Roderic, també dit "el Pilós", que seria fill de Sanç i que hauria convertit Ponç en el seu fill; GARCÍA CARAFFA, Alberto i Arturo, *Diccionario Heráldico y Genealógico de Apellidos Españoles y Americanos*, vol. 18. Antonio Marzo, Madrid 1925, pp. 111-115; i *IDEM*, *El Solar Catalán, Valenciano y Balear*, vol. 1. Librería Internacional Churrucá, San Sebastián 1968, pp. 334-335.

¹¹⁸⁵ Les dades que se'n donen coincideixen a grans trets amb les que oferia el genealogista i cronista aragonès José Pellicer de Ossau, mort l'any 1679, per a qui caldria parlar de *Don Ponce Vizconde de Girona en Cataluña, e del estado de Cabrera en Galicia. Vivió por los años 1040 en el qual se halla memoria suya; e en los de 1050 1068*. Malgrat els errors i les imprecisions pròpies d'un genealogista de la seva època, Pellicer estava en condicions d'afirmar, a més, que Ponç casó con Doña Ledgarda hija de Don Arnal Myr; RAH, Salazar y Castro, r.9/150, f. 151r.

¹¹⁸⁶ GARCÍA CARAFFA, Alberto i Arturo, *El Solar Catalán...*, vol. 1, p. 335.

¹¹⁸⁷ FERNÁNDEZ-XESTA Y VÁZQUEZ, Ernesto, "Apuntes para un estudio...", p. 291.

¹¹⁸⁸ MIRA DE AMESCUA, Antonio, *La próspera fortuna...*, vv. 311-312.

fa perfectament plausible que la teoria de la seva ascendència sobre els vescomtes de Cabrera estigués veritablement en circulació entrada l'Edat Moderna.

Les altres versions, concretament dues sostingudes per autors catalans, plantegen l'existència d'un pare de la dinastia dels vescomtes de Cabrera vinculat a la figura llegendària d'Otger Cataló, que hauria combatut els musulmans a Catalunya en companyia dels Nou Barons amb anterioritat a l'arribada de Carlemany. En la primera, l'heraldista Pere Costa, inspirant-se en les històries del franciscà Esteve Barellas, parlava d'un noble visigot fugit dels musulmans anomenat Asbert de Cabrera que s'hauria sumat a les tropes de Cataló seguit de milers d'homes l'any 720. L'any 805 Lluís el Piadós recompensaria els seus descendents amb el títol de vescomtes de Cabrera.¹¹⁸⁹ En la segona, defensada pel dominic Andreu Camós i per Narcís Feliu de la Penya, l'avantpassat primigeni dels vescomtes era identificat amb Benet de Cabrera, senyor de la vall d'Osor. Ferit al coll durant la persecució d'un grup de sarraïns, Benet s'hauria encomanat a la Mare de Déu, que l'hauria guarit. Restablert i capacitat per tant per seguir combatent l'enemic, Benet hauria fundat en agraïment vora el 780 l'ermita osonenca de la Mare de Déu del Coll.¹¹⁹⁰

En suma, per bé que és molt difícil tenir-ne la certesa absoluta, tot apunta a que no es pot parlar d'un origen baixmedieval de les versions que relacionen els vescomtes de Cabrera amb un avantpassat apical company d'armes del llegendari Otger Cataló, o bé amb un altre arribat amb posterioritat. Aquestes, de fet, no sembla que es puguin remuntar més enllà dels segles XVI o XVII.¹¹⁹¹ Per una banda, sembla bastant evident que el personatge de Benet de Cabrera és del tot inversemblant. No pel fet de ser fictici (o no almenys en un moment en què el fet que la tradició convertís en real allò fictici resultava convenient),¹¹⁹² sinó perquè des d'un punt de vista estrictament antroponímic

¹¹⁸⁹ BC, Manuscrits, ms. 153/2; PERE COSTA, *Nobiliario Catalán*, vol. 2. Còpia manuscrita del segle XVIII, n. 43, f. 23. Paga la pena contrastar-ho amb el text original de l'esmentat franciscà a ESTEVE BARELLAS, *Centuria o Historia de los famosos hechos del Gran Conde de Barcelona don Bernardo Barcino, y de don Zinofre su hijo, y otros caualleros de la Prouincia de Cathaluña*. Sebastián de Cormellas, Barcelona 1600, cap. 14, f. 13v-14r.

¹¹⁹⁰ NARCÍS CAMÓS, *Jardín de Maria, plantado en el Principado de Cataluña*. Josep Bró, Girona 1772, llibre 7, ff. 315-317 (impressió d'un original del segle XVII); i FELIU DE LA PENYA, Narcís, *Anales de Cataluña y epílogo breve de los progressos, y famosos hechos de la nación catalana*, vol. 1. Josep Llopis, Barcelona 1709, llibre 8, cap. 6, ff. 228-229.

¹¹⁹¹ Per bé que els textos que les recullen no s'imprimissin fins el segle XVIII. Vegeu CORTADELLAS I VALLÈS, Anna, *op. cit.*, p. 49; i BARÓ I QUERALT, Xavier, *La historiografia catalana en el segle del Barroc (1585-1709)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2009, pp. 101-102.

¹¹⁹² RUIZ-DOMÈNEC, José-E., *La memoria de los feudales*, pp. 124 i 203-209.

no és justificable.¹¹⁹³ El mateix es podria dir de la versió lleonesa o gallega que aposta per Sanç el Pilós, malgrat el recurs a noms reals d'evident procedència no lleonesa, més en concret els d'Ermessenda i Ponç. Per altra banda, és aquest mateix motiu el que podria atorgar alguna possibilitat a la figura d'Asbert, el nom del qual presenta similituds amb Asbert o Arbert Amat, germà de la vescomtessa Ermessenda de Girona. Però la transmissió del nom i el context en la qual aquesta es produeix són massa problemàtics.

En efecte, el nom d'Asbert podria derivar aquí d'una lectura massa moderna de la menció original, que hauria fet que es passés de parlar del *don Alberto de Cabrera* que citava Barellas, a l'Asbert que figurava al nobiliari de Costa, convertint-se finalment en Arbat, forma que prengué definitivament el nom del personatge amb Fortià Solà, i que Sobrequés acceptà sense crítica.¹¹⁹⁴ El seu origen cal buscar-lo en l'obra d'un Barellas a qui els historiadors posteriors, contraris a la catarata d'invencions del seu llibre, van criticar ferotgement fins el punt d'aludir-ne el títol i el contingut sense dignar-se a esmentar-ne l'autor.¹¹⁹⁵ En això cal afegir que el mateix Barellas situava també al costat d'Otger Cataló, amb posterioritat a l'episodi en el que participava Albert/Asbert, un tal *don Gisberto de Cabrera*, que entre altres coses hauria deixat una guarnició *a la fuerça principal de Cabrera Magna situada en el monte llamado Monseny*.¹¹⁹⁶

Donades la intencionalitat i les característiques de la *Centuria* de Barellas, resulta molt difícil donar crèdit a que el seu *don Alberto de Cabrera* fos d'alguna manera herència d'una tradició genealògica baixmedieval. Ara bé, no és menys cert que, en ocasions, els falsos contenen dades certes, sorprenentment no advertides per historiadors contemporanis amb una sòlida reputació i una declarada aversió a la fusió historiogràfica d'elements reals i ficticis. El blanenc fra Gaspar Roig i Jalpí, per exemple, s'avançà als demés el 1672 quan declarà que la vila d'Hostalric havia estat fundada per un vescomte anomenat Guerau de Cabrera l'any 1242.¹¹⁹⁷ En aquest sentit,

¹¹⁹³ El jurista rossellonès Andreu Bosch, contemporani de Camós, esmentava ja Benet de Cabrera, tot i que la seva menció sembla més aviat un error de lectura de "Bernat". Vegeu ANDREU BOSCH, *op. cit.*, f. 56.

¹¹⁹⁴ ESTEVE BARELLAS, *op. cit.*, ff. 13v-14r; PERE COSTA, *op. cit.*, vol. 2, n. 43, f.23; SOLÀ, Fortià, *op. cit.*, p. 27; i SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 63.

¹¹⁹⁵ MIRALLES JORI, Eulàlia, "La *Corónica Universal del Principado de Cataluña* de Jeroni Pujades, una obra interpolada?". *LL*, n. 13 (2002), p. 238.

¹¹⁹⁶ Topònim inventat per Barellas que segurament feia referència a Montsoriu; ESTEVE BARELLAS, *op. cit.*, cap. 27, f.28v.

¹¹⁹⁷ Cal recordar que sobre aquest vescomte, que com ja s'ha vist era Guerau V de Cabrera, la majoria d'historiadors no n'han sabut dir pràcticament res fora del seu casament amb Ramona de

es pot especular amb la possibilitat, encara que molt minça, que la referència a Albert/Asbert en tant que avantpassat apical dels Cabrera pogués tenir orígens baixmedievals. No obstant això, res no impedeix tampoc que Barellas hagués sabut de l'existència del germà gran de la vescomtessa Ermessenda de Girona, i s'hagués inspirat en el seu nom per crear aquest avantpassat apical. I, en tot cas, el fet que no hagi quedat rastre de textos anteriors que permetin establir no ja connexions, sinó comparacions amb els compostos entre els segles XVII i XVIII, no fa sinó reforçar la impressió que, ara com ara, no es pot anar més enllà.

Sense un avantpassat mític en què fixar-nos, l'única alternativa de què disposem és resseguir la documentació medieval d'arxiu per, si més no, rastrejar el nom de l'ancestre més remot recordat pels membres de la família. Però d'entrada, aquesta mostra una memòria activa del llinatge que, partint d'un individu, abasta només les tres, màxim les quatre generacions immediatament anteriors. En efecte, entre els membres de la família la memòria podia retrocedir fins a la generació de l'avi (*avus*), i, només en casos molt rars, a la del besavi (*attavus*).¹¹⁹⁸ La resta dels avantpassats l'englobava generalment un terme genèric i molt poc específic que legitimava verticalment aquell qui recordava: els seus antecessors (*antecessores*).¹¹⁹⁹

Montcada. Sobre l'aportació de Roig i Jalpí a la seva *Acta de la protocolización de la Crónica de la descendencia de la Casa de Blanes*, vegeu MADURELL MARIMON, Josep M., "La crónica de la casa de Blanes...", p. 392. També MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els orígens del mercat...", p. 6. El coneixement d'aquesta data fa pensar que Roig i Jalpí hauria tingut accés a fonts d'arxiu de difícil consulta fins fa molts pocs anys.

¹¹⁹⁸ Malgrat analitzi això des del punt de vista de la psicoanàlisi, i, en conseqüència, s'allunyi de l'explicació més pràctica i directa d'aquest costum, vegeu RUIZ-DOMÈNEC, José-E., "Los recuerdos familiares de Lambert de Watrelos: tres generaciones de hombres en una genealogía feudal". *Medievalia*, n. 5 (1984), pp. 65-69; i *IDEM*, *La memoria de los feudales*, pp. 50-51. Però sobretot, vegeu GARÍ DE AGUILERA, Blanca, "«Haec sunt rancuras...». Análisis de una querimonia catalana del siglo XI". Dins *Homenaje al profesor Juan Torres Fontes*, vol. 1. Universidad de Murcia, Murcia 1987, p. 607; AURELL I CARDONA, Martí, *Les noces del comte*, p. 87; i VAN HOUTS, Elisabeth, *op. cit.*, p. 6.

¹¹⁹⁹ El document de confirmació del vescomte Guerau V de Cabrera dels privilegis concedits en el passat per la seva família al monestir de Sant Salvador de Breda, redactat el 19 de juliol de 1228, començava així: *Ego Geraldus, Dei gratia vicecomes de Capraria, cupiens omnia privilegia ac beneficia patre meo Gerallo et avo Poncio de Capraria et aliis antecessoribus meis monasterio Sancti Salvatoris de Breda concessa servare et tenere*; ADM, Cabrera i Bas, r.3422, ll.13-ll.n.16, rt.982, fot. 405.

Ara bé, en el cas del conjunt d'ancestres en línia ascendent, aquest no només se sintetitzava mitjançant el terme *antecessores*, sinó també a través dels *attavus* i *avus meus*, variants que poden generar confusió. A l'entorn de l'accepció dels dos darrers termes que en possibilita la traducció com a "avantpassats" i "predecessors", vegeu BOUCHARD, Constance B., *Sword, Miter and Cloister. Nobility and the Church in Burgundy, 980-1198*. Cornell University Press, Ithaca 1987, p. 267, nota 33. Per a una definició clàssica de cadascun, vegeu DU CANGE, Charles du Fresne, senyor, *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, vol. 1.

L'estudi onomàstic, assajat abans per tractar de dictaminar si les llegendes de Benet i d'Albert/Asbert de Cabrera podrien haver tingut orígens medievals, esdevé aleshores la solució, doncs permet interrogar-se sobre la memòria del llinatge a través dels noms dels individus, més concretament de la seva selecció per als fills mascles, i, per tant, del seu posicionament en la línia de successió.¹²⁰⁰ Així, seguint aquesta via d'aproximació, hom constata que, malgrat molt possiblement Amat fos un nom que no hauria escapat al control que les dones de la família mantenien sobre les memòries cognàtica i agnàtica durant la resta del segle XI i els primers anys de la centúria següent,¹²⁰¹ no només és dubtós que el record hagués pogut anar més enllà d'aquesta cronologia, sinó que sembla confirmar-se l'afirmació de Martí Aurell segons la qual el record dels feudals era "selectivament masculí".¹²⁰²

Perquè, en un bon principi, el més natural seria pensar que la persona d'Amat de Montsoriu hauria estat considerada la soca de la que partia el llinatge dels vescomtes de Girona, i, després, de Cabrera. Així ho entenia Miret i Sans, per a qui aquell era sens dubte "el tronco de la familia vizcondal gerundense".¹²⁰³ Tanmateix, si l'ideal feudal (i cal fer un èmfasi especial en que es tractava d'això mateix, d'un ideal, negociable si amb això s'evitava l'estroncament de la nissaga) perseguia la successió patrilinial, és bastant obvi que, en pertànyer Amat a l'estoc de noms disponible per via materna a través de la seva filla la vescomtessa Ermessenda, aquesta no podia ser l'elecció més òptima.

La revisió dels noms dels vescomtes que se succeïren des dels temps de la vescomtessa Ermessenda (vegeu Taula 2, p. 633) mostra que, mentre la transmissió del nom d'Amat en qualitat de patronímic es limità a la persona d'Arbert Amat (de qui, malgrat no es pugui descartar, no consta en cap moment que arribés a ser vescomte), les de Guerau i Ponç es convertiren en una constant fins el primer quart del segle XII, quan

Louis Favre, Niort 1887; i NIERMEYER, Jan F., *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. Brill, Leiden 1976. La veu *avus*, que es documenta des del segle IX a Catalunya sobretot sota la forma *avius*, té per a Jan F. Niermeyer el significat d'"ancestre"; BASSOLS DE CLIMENT, Mariano *et alii*, *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, vol. 1. Universitat de Barcelona, Barcelona 1986; i NIERMEYER, Jan F., *op. cit.*

¹²⁰⁰ Malgrat aquest pugui revelar costums no necessàriament exclusius de l'aristocràcia, i no sempre condueixi a conclusions sobre una pràctica de denominació de tipus exclusivament patrilinial, com demostra VAN STEENSEL, Arie, "Kinship, Property, and Identity: Noble Family Strategies in Late-Medieval Zeeland". *JFH*, vol. 37, n. 3 (2012), p. 261.

¹²⁰¹ Sempre suposant que la memòria difícilment podia conservar-se amb precisió més enllà de la tercera o quarta generació; VAN HOUTS, Elisabeth, *op. cit.*, p. 66.

¹²⁰² AURELL I CARDONA, Martí, *Les noces del comte*, p. 87. Al cap i a la fi, el procés memorístic no només és conscient: també és selectiu. Vegeu AURELL I CARDONA, Jaume, "La función social de la memoria", p. 150.

¹²⁰³ MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica...*, p. 81.

s'abandonà l'antropònim a dos elements sense *cognomen* en favor d'un altre compost per nom i nom de família. Des d'aleshores fins a les darreries de la centúria següent, és a dir, fins els temps de Marquesa, comtessa pel seu matrimoni amb Ponç Hug V d'Empúries, l'alternança de Guerau i de Ponç (enlloc de la de Ponç Guerau i de Guerau Ponç) passà a ser la norma.¹²⁰⁴ Més tard, quan el llinatge seguí mitjançant Bernat II prenent la línia que descendia de Ramon, baró de Montclús, Ponç encara donaria nom a un altre vescomte, com bé demostra el cas de Ponç IV de Cabrera.

El lleuger predomini de Guerau fins a les darreries del segle XIII, tant en la seva funció purament nominal com en la de *nomen paternum*, posa de manifest les preferències onomàstiques dels vescomtes de Cabrera per als hereus a la successió, per als cridats a donar continuïtat al llinatge. Si, a més, hom hi afegeix el *cognomen* o nom familiar, les pretensions de mantenir l'ideal agnàtic no poden estar més clares, ja que a despit que el castell de Montsoriu sembla haver estat l'enclavament castral més important d'entre tots els posseïts pels vescomtes des dels temps d'Amat i de la seva filla Ermessenda, fou el castell de Cabrera, i no Montsoriu, el que acabà determinant quin havia de ser el *cognomen* dels descendents dels vescomtes de Girona, i, de retruc, quines havien de ser les armes que els havien d'identificar. De la qual cosa cal inferir que, si més no en aquest cas concret, la tria del nom familiar no dependria tant de la rellevància real i pràctica del castell triat en tant que referent toponímic, com del seu simbolisme com a castell més antic sumat al patrimoni per via agnàtica.¹²⁰⁵

Es pot dir, per tant, que a la llum de l'antroponímia l'avantpassat dels vescomtes de Cabrera amb més probabilitats d'haver estat considerat l'àpex d'aquella nissaga era Guerau de Cabrera, vescomte de Girona, espòs de la vescomtessa Ermessenda i pare de Ponç I Guerau, gendre d'Arnau Mir de Tost. El predomini onomàstic de Guerau i la tria del *cognomen* vescomtal prenent per referent el castell del qual era senyor el primer en dur aquell mateix nom, així ho demostren.

4.3. El sentit de les aliances matrimonials

Com és sabut, fou precisament amb un Guerau al capdavant, el quart en dur aquest mateix nom, que la nissaga dels vescomtes de Cabrera féu la seva entrada al

¹²⁰⁴ Fet que ja ha estat posat de relleu a MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", p. 12.

¹²⁰⁵ Tot i que Coll i Castanyer suposi que l'elecció de Cabrera es devia a que aquest era el castell més important de la família. Vegeu COLL I CASTANYER, Jaume, "Els vescomtes de Girona", p. 39.

segle XIII. Fins aleshores havia aconseguit tenir continuïtat en el temps. Per molt que pugui semblar una obvietat, el cert és que això es devia al fet que cada generació procurava assegurar la seva reproducció en la següent a través, és clar, de la seva pròpia descendència biològica, si es vol natural, i, sobretot, legítima. Ara bé, val a dir que la legitimitat d'aquesta descendència depenia de les condicions sota les quals havia tingut lloc l'aparellament d'un home i una dona. No podia tractar-se d'una unió qualsevol. Fou l'Església sorgida de la reforma gregoriana la que va procurar assegurar-se de restringir les condicions en les que podia tenir lloc. A causa d'això, costums com ara la poligàmia o el concubinatge s'anaren tornant cada vegada més residuals, mentre que el marc d'aparellament que proporcionava legitimitat a la descendència l'esdevenia el matrimoni cristià, en teoria únic i indissoluble (tot i que en la pràctica això podia canviar, prèvia justificació), i declarat sacrament l'any 1181.¹²⁰⁶ Després de molt de temps intentant imposar un costum encara més restrictiu amb l'objectiu manifest de promoure l'exogàmia, l'Església mateixa prohibí a partir del IV Concili Laterà de 1215 contraure matrimoni a parents fins el grau de cosí germà, quart grau en el còmput de parentiu romà i segon en el germànic; d'aquesta manera, a més, podia afavorir que es fessin cada vegada més estrets els vincles establerts entre les famílies del mateix estrat social que residien a l'espai de la Cristiandat llatina.¹²⁰⁷

D'entrada, sembla com si els enllaços matrimonials negociats per cada generació dels vescomtes de Cabrera entre els primers anys del segle XIII i el primer quart del segle XV tendissin a respectar les esmentades restriccions. Si més no, fins a la segona meitat del segle XIV dóna la impressió que a pràcticament totes les unions l'exogàmia constituïa la norma. Però potser fóra precipitat concloure això, donat que en ocasions hi ha lligams de parentiu que no semblen del tot evidents, o que poden no ser-ho. En aquest sentit, per exemple, la possibilitat que existís un vincle de parentiu abans insospitat entre Ponç Hug V d'Empúries i Marquesa de Cabrera, obliga a hipotetitzar sobre la necessitat de, com a mínim, restar-ne un al nombre de matrimonis exogàmics. En efecte, cal recordar que segons una carta adreçada pel Papa Martí IV a l'aleshores

¹²⁰⁶ LETT, Didier, *Famille et parenté dans l'Occident médiéval. V^e-XVe siècle*. Hachette, París 2000, pp. 103-105 i 107.

¹²⁰⁷ Vegeu especialment GOODY, Jack, *op. cit.*, pp. 57-66; LETT, Didier, *Famille et parenté...*, pp. 105-109; MORSEL, Joseph, *L'aristocratie médiévale*, pp. 60-61; i LORING GARCÍA, M. Isabel, "Sistemas de parentesco y estructuras familiares en la Edad Media". Dins DE LA IGLESIA DUARTE, J. Ignacio (coord.), *La familia en la Edad Media. XI Semana de Estudios Medievales. Nájera 2000*. Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 2001, pp. 19-25.

bisbe de Girona el 16 de febrer de 1281, es concedia la dispensa papal per al seu casament en ser ambdós cosins germans.¹²⁰⁸

No es tracta d'una connexió evident, doncs la documentació només permet inferir que Ponç Hug era fill de Sibil·la, vescomtessa de Bas, i d'Hug V d'Empúries,¹²⁰⁹ mentre que Marquesa ho era de Sança de Santaeugènia i de Guerau VI de Cabrera.¹²¹⁰ Tanmateix, és obvi que per tal que Ponç Hug i Marquesa fossin considerats cosins germans, calia que fossin fills de germans. La clau podria trobar-se en el nom del germà menor de Ponç Hug V i d'aquell que seria comte d'Squillacce, el futur cavaller hospitaler fra Ramon d'Empúries, doncs aquest últim nom, això és, el de Ramon, sembla haver estat una novetat en la tradició onomàstica dels comtes d'Empúries, fiada gairebé exclusivament als noms de Ponç i Hug.¹²¹¹ Per contra, entre els vescomtes de Cabrera el casament de Guerau V amb Ramona de Montcada havia introduït el nom de Ramon, juntament amb Guillem un dels preferits dels Montcada.¹²¹² Tenint en compte això, i considerant també el fet que Guerau VI tenia una germana anomenada Ramona, esmentada únicament en el testament del pare d'ambdós, Guerau V,¹²¹³ es pot plantejar la següent hipòtesi: que mentre Ponç Hug i el seu germà Huguet haurien estat fills del matrimoni entre Hug V d'Empúries i Sibil·la de Bas,¹²¹⁴ Ramon, més tard fra Ramon, hauria estat fruit d'un segon matrimoni contret per Hug V amb Ramona de Cabrera, tia

¹²⁰⁸ Vegeu *supra*, Capítol 1.

¹²⁰⁹ En la resolució de la controvèrsia sobre les jurisdiccions del castell de Palafolls s'esmenta *nobilem Poncium Hugonem, Dei gracia comitem Impuriarum et vicecomitem de Basso et Capraria, filium domine Sibilie, comitisse*; ADM, Cabrera i Bas, r.3075, ll.10-ll.n.4, rt.978, fot. 588 (1 de juliol de 1290-15 de juliol de 1292). La identitat de la mare de Ponç Hug V queda ratificada en el jurament de fidelitat que Gausfred de Rocabertí li féu per la possessió de la *forcia* de La Jonquera el 30 de maig de 1293; ADM, Empúries, r.645-1, rt.232, fot. 350.

¹²¹⁰ El 14 febrer de 1287 Marquesa entregava a Ponç Hug V en concepte de dot tot el vescomtat de Cabrera, *salvo* (parcialment) *iure quod domina Sancia, mater mea, ibi habet*; ADM, Cabrera i Bas, r.2917, ll.7-ll.n.25, rt.976, fots. 462-465; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Marquesa", p. 39.

¹²¹¹ Vegeu sobretot PELLA I FORGAS, José, *op. cit.*, pp. 434-435, 453-463 i 506-520; i SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 30-37 i 101-115.

¹²¹² Quelcom perfectament visible, per exemple, en l'arbre genealògic dels Montcada inclòs a SHIDELER, John C., *Els Montcada*, pp. 216-217.

¹²¹³ En efecte, entre les seves deixes testamentàries, el vescomte Guerau V assignava un total de *.L. morabetinos a filie mee Raymunde*; ADG, Pia Almoina, Pergamins, perg. n. 7959.

¹²¹⁴ El 27 de febrer de 1316, restituït el vescomtat de Bas a Malgaulí, el bisbe de Girona manava afegeir a la documentació un trasllat de la promesa que Sibil·la i els seus fills Ponç Hug i Huguet d'Empúries feren de transferir el vescomtat i els castells agregats de Montagut i de Castellfollit al rei Jaume II; ADG, Notarials, Mitra, Protocol de Pere de Capmany, c. 5, n. 3, ff. 40r-41r.

paterna de Marquesa. Tanmateix, cal insistir que es tracta d'una hipòtesi, i que, en tot cas, els lligams d'aquesta mena no tenen per què ser ni molt menys evidents.¹²¹⁵

Naturalment, l'Església ja preveia situacions com la que s'acaba de descriure, podent els pontífexs doncs atorgar dispensa si l'enllaç en qüestió tenia justificació. La dispensa papal, que per força s'hagué d'obtenir per als casaments respectius de Bernat IV i de la seva germana Joana amb els també germans Timbor i Pere de Prades,¹²¹⁶ hagué de ser novament sol·licitada l'any 1409 o poc després, a fi i efecte que els cosins germans Bernat Joan de Cabrera i Violant de Prades poguessin contraure matrimoni.¹²¹⁷

Suposant que la resta d'enllaços matrimonials contrets per la família dels vescomtes de Cabrera respectés la llunyania mínima entre parents exigida per l'Església, hom pot confiar en el caràcter més o menys exogàmic dels mateixos. Tanmateix, com s'haurà pogut observar, la retallada en aquesta distància es féu molt pronunciada entre les darreries del segle XIV i el primer quart de la centúria següent, motiu pel qual va créixer la necessitat de sol·licitar dispenses papals. En el fons, la tendència a l'exogàmia o a l'endogàmia depenia de la procedència social i geogràfica dels candidats o de les candidates a un matrimoni. Com més baix s'anés en la jerarquia del grup social aristocràtic a la cerca d'una esposa o d'un espòs, menys probabilitats hi hauria de creuar-se amb parents pròxims. Per contra, una cerca en la direcció oposada no faria altra cosa que augmentar-les.

En aquest darrer sentit, quan pels volts del 1200 es tractava de mirar cap a dalt en l'escala social, donada la pertinença dels vescomtes de Cabrera a l'alta aristocràcia catalana es feia francament molt difícil no optar per aliances matrimonials que caiguessin directament en l'incest. És clar que la tria d'una o d'un cònjuge venia dictada, sobretot, per les necessitats sorgides del context sociopolític del moment, i del lloc que

¹²¹⁵ I en tot cas, per més versemblant que pugui semblar, aquesta requereix encara de verificació. Naturalment, si això fos així, el cas de Ramona de Cabrera crearia un precedent en relació als enllaços matrimonials entre descendents de vescomtes de Cabrera i de comtes d'Empúries.

¹²¹⁶ Aquesta necessitat era òbvia, doncs es tractava de matrimonis entre cosins germans. En un moment indeterminat de l'any 1385 (abans o a inicis de la primavera) el comte de Prades disposava *que-lo matrimoni se faça solament ab dispensaceó de Papa Climent entre Bernat e dona Timborch, filla del dit comte*; ADM, Sogorb-Cardona, r.311-18, ll.35, rt.211, fot. 53.

¹²¹⁷ En efecte, el 24 de gener de 1409 el redactor dels capítols matrimonials referents al futur casament entre Bernat Joan de Cabrera i Violant de Prades posà per escrit que els contractants reconeixien *que ans de les dites sposalles se haie obtenier per les dites parts o la una de aquelles dispensació de nostro senyor lo Papa, sens la qual lo dit matrimoni bonament fer no-s poria segons dret divinal e les canòniques sanctions e encara ordinacions de Santa Mare Esglèya, per tal com són en grau segon de parentesch, ço és, cosins germans*; AHPB, Protocols, r.43/37, f. 4v; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", pp. 11-12.

hi ocupava la família. Si la pròpia posició es veia amenaçada convenia aleshores guanyar-se aliances poderoses. Aquest sembla haver estat el cas de Guerau IV de Cabrera. Tant ell com el seu germà Ponç, de qui es desconeix si arribà mai a l'edat de casar-se, eren producte d'un enllaç hipergàmic, del tipus que hauria predominat durant els segles XI i XII, en què un aristòcrata prenia per esposa una dona d'una família d'estrat social superior. Així havia succeït amb el seu pare Ponç III, casat amb Marquesa, filla del comte Ermengol VII d'Urgell. Un matrimoni que, d'acord amb el costum hipergàmic, es convertia en el segon de la seva esposa, cosa que normalment provocava el rebuig dels reformadors de l'Església, que no contents amb limitar els enllaços entre consanguinis insistien en les necessàries unitat i indissolubilitat del matrimoni.¹²¹⁸ Amb la seva unió amb Marquesa d'Urgell, Ponç III hauria respectat les regles de consanguinitat, doncs ambdós cònjuges eren fills de cosins segons, però no la segona. Per la seva banda, aparentment Guerau IV volgué assegurar-se el tret prenent muller a Castella, fora per tant de l'espai geogràfic que li era propi, i allà on els urgellencs, cal insistir-hi, dirigien molt sovint la seva mirada. Ho féu, a més, mitjançant un enllaç de tipus isogàmic, és a dir, entre cònjuges del mateix o de similar rang social.

Aquest recurs a la isogàmia, que s'ha d'entendre com un intent d'apuntalar la posició sociopolítica de l'individu, i, per extensió, de la família,¹²¹⁹ es percep també en els fills del vescomtes Guerau IV i Elo de Castro que se sap segur que van casar, el comte Ponç I d'Urgell i el vescomte Guerau V de Cabrera. De fet, Ponç seguiria les passes del seu progenitor maridant amb una tal María, dona castellana tradicionalment identificada amb María Rodríguez Girón, filla d'un Rodrigo Gutiérrez Girón mort pels volts de l'any 1193, cap d'un llinatge amb forta presència a Tierra de Campos i

¹²¹⁸ La tendència de l'aristocràcia feudal a la hipergàmia és un fenomen descrit per Georges Duby pel context de la França dels segles XI i XII. Des de la seva perspectiva, el terme d'hipergàmia s'aplica als casaments que tenien lloc entre fills de nobles (els germans menors de l'hereu, que quedaven exclosos de l'herència) i dones d'un rang social superior. Suposadament aquesta pràctica, que òbviamment esdevenia hipogàmica per als qui cedien les seves filles, redundava no només en el benefici de l'espòs, que accedia així en un matrimoni avantatjós, sinó també en el de la família de l'esposa, que així, mitjançant el parentiu, estretava lligams amb vassalls potencials. Aparentment, la hipergàmia constituí una eina política de primer ordre pels monarques francesos d'aquells dos segles. Sobre això, paga la pena llegir directament DUBY, Georges, *El caballero, la mujer y el cura: el matrimonio en la Francia feudal*. Taurus, Madrid 1987, pp. 35-37 i 70-72. També LETT, Didier, *Famille et parenté...*, pp. 99-100. Als comtats catalans, la difusió dels costums hipergàmics entre els aristòcrates en aquelles mateixes centúries, motivadora entre altres coses de repudis, divorcis i raptos (amb el consegüent rebuig de l'Església), també sembla haver estat registrada. A títol d'exemple, i sense ànim d'exhaustivitat, vegeu GARÍ DE AGUILERA, Blanca, "El matrimonio de Guillerma de Castellvell", pp. 39-49.

¹²¹⁹ DUBY, Georges, *El caballero, la mujer y el cura*. Taurus, Madrid 1999, pp. 69-70.

majordom ell mateix del rei Alfons VIII de Castella.¹²²⁰ Per la seva banda, la necessitat d'una pau amb la facció dels Montcada que asserenés una mica el clima polític de cara a l'aleshores imminent conquesta de l'illa de Mallorca, mogué com ja s'ha dit el vescomte Guerau V a contreure matrimoni amb Ramona, precisament una Montcada.

Però, una vegada més, els patrons de les unions matrimonials de la generació següent tornaren a canviar. Així, durant tota la minoria d'edat del futur vescomte Guerau VI de Cabrera el recurs predilecte, amb només una excepció, sembla haver estat el de la hipogàmia, tant en el cas de les filles com en el dels fills. En efecte, poc abans o poc després de la mort del vescomte Guerau V, en el decurs de la hipotètica tutela de la vescomtessa Ramona de Montcada, podrien haver tingut lloc perfectament els casaments de Gualda amb Guillem de Montclús¹²²¹ i de la seva germana Alamanda amb Guillem de Cervelló, suposat fill d'un altre senyor homònim de Cervelló.¹²²² El mateix succeïria amb els homes de la família, inclòs l'hereu mascle al gruix del patrimoni vescomtal, quan Guerau VI i Ramon de Cabrera desposessin Sança de Santaeugènia i Alamanda de Centelles,¹²²³ respectivament.

De confirmar-se la per ara només hipotètica unió matrimonial entre Ramona de Cabrera i Hug V d'Empúries, l'únic enllaç de les dècades centrals del segle XIII que es

¹²²⁰ Aquest Rodrigo Gutiérrez Girón, fill de Gutierre Téllez Girón i d'Urraca Gómez, fou de fet majordom del rei castellà Alfons VIII entre 1173 i 1193; GONZÁLEZ GONZÁLEZ, Julio, *op. cit.*, vol. 1, p. 357.

¹²²¹ Ja que pel que es desprèn del testament de Guerau V, aquesta encara ni estava promesa, ni molt menys casada, el febrer de 1243; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 7595.

¹²²² Segons Pere Català, Alamanda de Cabrera casà l'any 1246 amb Guillem, fill de Guillem de Cervelló, mort el 1255. D'aquest matrimoni en naixerien pel cap baix quatre fills: l'hereu Guerau, que rellevà el seu progenitor l'any 1269, el seu germà Alamany, i dues filles que haurien esdevingut monges, anomenades Gualda i Marquesa; CATALÀ ROCA, Pere *et alii*, "Castell de Cervelló". Dins *IDEM, op. cit.*, vol. 1, pp. 368-369. Seria convenient comprovar l'autenticitat d'aquesta Alamanda. Tanmateix, ja d'entrada, la referència directa en el testament de Guerau VI a *Gerallum de Cervillione, nepotem nostrum, (...) vel Alemandum, nepotem nostrum, fratrem dicti Geralli*, entre els qui tenien dret a heretar el seu patrimoni per darrera de la seva filla Marquesa i del seu germà Ramon, sens dubte posa de manifest, com a mínim, que Guerau VI devia tenir una germana casada amb un hereu dels Cervelló; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 252; NONÓ I RIUS, Brígida, *op. cit.*, p. 64.

¹²²³ La identitat dels progenitors d'Alamanda de Centelles encara no està clara. El ja esmentat document d'esponsalles entre Ramon i Alamanda deixa ben clar que aquesta era *filie Bernardi de Scintillis*, alhora que anomena *domina Sanctia, matre vestra*; ADM, Cabrera i Bas, r.2914, ll.7-ll.n.21, rt.976, fot. 452. Ara bé, a dia d'avui es coneixen molts Bernats de Centelles, però cap d'ells que estigués casat amb una tal Sança. Els redactors d'*Els Castells Catalans*, de fet, confessaren en el seu moment que ben sovint l'homonímia obria les portes al caos: "les notícies que aboquem, un xic pel broc gros, sobre el casal dels Centelles, proven que, com pràcticament tots els historiadors moderns, ens fem una mica d'embolic amb el devessall. És veritat; no ho ocultem al sagaç lector. Entre tants Bernats, Gilaberts i Eimerics de Centelles, no sempre reeixim a seguir el filó"; CATALÀ ROCA, Pere *et alii*, "Castell de Centelles". Dins *IDEM, op. cit.*, vol 4, p. 920. Com es pot veure, no són pas els únics.

desviaria del patró hipogàmic, que hauria permès estretar lligams amb famílies de senyors de la mitjana noblesa, algunes de les quals no es trobaven ni tan sols dins dels límits del bisbat de Girona,¹²²⁴ seria precisament aquest últim. És molt possible fins i tot que, donades les seves característiques, aquest casament, en cas d'haver tingut lloc, s'hagués produït abans Guerau VI no hagués maridat amb la filla de Bernat de Santaeugènia, més encara, abans del naixement de Marquesa de Cabrera, i prèviament encara al del seu cosí germà Bernat. Difícilment hi podria haver una altra explicació en un casament hipergàmic entre una filla dels vescomtes de Cabrera i un comte d'Empúries, que la de pretendre transferir el patrimoni familiar d'una manera honorable a manca d'hereus mascles d'edat idònia per heretar. Exactament els mateixos motius que haurien mogut al casament de Guerau VI amb Sança de Santaeugènia, i que haurien permès justificar també el de la seva filla i hereva única Marquesa amb el seu cosí germà Ponç Hug V, comte d'Empúries.¹²²⁵

Després d'això, en el cas dels vescomtes de Cabrera la primera meitat del segle XIV estigué poblada de tot tipus d'enllaços, amb predomini però dels isogàmics.¹²²⁶ No era el particular de Bernat II de Cabrera, qui havia de contreure un matrimoni hipergàmic amb una filla dels vescomtes nord-catalans d'Illa, Timbor de Fenollet. Tenint en compte que en el moment de celebrar les noces entre Bernat II i Timbor de Fenollet la vescomtessa Marquesa era encara viva, i, tanmateix, que aquesta tindria decidit ja aleshores el futur de Bernat II com el seu successor (sobretot una vegada mort Malgaulí sense descendència legítima), és obvi que aquesta unió estava encaminada a consolidar mitjançant el matrimoni el rang al qual l'aleshores Bernardí estava destinat.

La resta de la família dels senyors de Montclús havia endegat amb Bernat I una tradició isogàmica, que havia tingut continuïtat encara amb el germà desaparegut de Bernardí, Ramon Berenguer. Pare i fill havien casat amb respectivament amb la castellana Leonor de Aguilar i Isabel de Cabrera, ambdues enquadrades també en famílies de la mitjana noblesa, per bé que en aquest últim cas existís un parentiu llunyà entre els cònjuges, a causa, com ja s'ha dit moltes pàgines més amunt, del fet que Isabel descendís per línia legítima de Ponç de Cabrera, comte d'Urgell.¹²²⁷ Per la seva banda,

¹²²⁴ Es tractava, naturalment, dels senyors de Cervelló (bisbat de Barcelona) i dels de Centelles (bisbat d'Osona).

¹²²⁵ MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", pp. 16-17.

¹²²⁶ *IBIDEM*, p. 16.

¹²²⁷ Ramon Berenguer de Montclús (o de Cabrera) i Isabel de Cabrera eren, així doncs, cosins, però ho eren en un grau de consanguinitat tan allunyat que la dispensa eclesiàstica no els

la seva germana Elionor contragué un enllaç, també de tipus isogàmic, amb Bertran de Castellet, a qui ja s'ha vist abans entre els participants en l'expedició a Sardenya de l'infant Alfons el 1323-1324.¹²²⁸ Ara bé, la situació de Bernat II i d'Elionor de Montclús experimentaria una notable variació en relació amb els seus cònjuges, doncs si per a Bernat II l'obtenció de l'herència vescomtal de Marquesa de Cabrera, comtessa d'Empúries, l'equiparà en rang a la seva esposa, la seva germana Elionor passà a ser protagonista, des de la seva perspectiva, d'un matrimoni hipogàmic.

Arribat aquest punt, la tendència s'estabilitzà, de forma que Bernat II de Cabrera i Timbor de Fenollet recorregueren a acordar unions per als seus fills mascles amb filles d'altres famílies vescomtals del país. Així doncs, el casament de Ponç IV de Cabrera amb Beatriu de Cardona, i el de Bernat III de Cabrera amb Margarida de Foix, del llinatge dels vescomtes de Castellbò, haurien respost en un desig evident de fer encara més sòlids els fonaments que mantenia la família dels vescomtes de Cabrera entre el reduït grup d'alts aristòcrates catalans. Solament la situació de Bernat IV de Cabrera, obligat a lluitar per l'estatus comtal perdut per la família (malgrat la seva mare Margarida conservés nominalment el títol de comtessa d'Osona), però, sobretot, per a que es rehabilitessin la memòria del seu progenitor i la del seu avi, i per a que es retornés el patrimoni familiar, recomanava un matrimoni hipergàmic com el que contragué amb Timbor, filla dels comtes de Prades. A partir d'aleshores, havent passat a ser ja Bernat IV comte de Modica, el seu segon i tardà matrimoni amb Cecília d'Urgell el féu tornar a la isogàmia. Joana i Elionor, germanes de Bernat IV, foren destinades, la

constituïa cap necessitat. De fet, Isabel devia de ser forçosament més gran que el seu primer espòs, ja que ella pertanyia a la generació de Bernat I de Cabrera, senyor de Montclús, mentre que Ramon Berenguer era fill precisament d'aquell.

¹²²⁸ El castell de Castellet (a l'actual comarca del Garraf) era senyoria del llinatge homònim. Sobre aquesta senyoria en concret i el seu castell, vegeu CATALÀ ROCA, Pere *et alii*, "Castell de Sant Esteve o de Castellet". Dins *IDEM, op. cit.*, vol 3, pp. 874-891. Segons el testament conservat de Leonor de Aguilar, del matrimoni d'Elionor de Cabrera i Bertran de Castellet, haurien nascut com a mínim dos fills i cinc filles, tots ells vius encara el 1333. Aquests serien: Jaspert de Castellet, nebot i home de confiança de Bernat II de Cabrera, a qui acompanyaria a Sardenya el 1353; Bertran; Constança; Blanca i Francesca, ambdues monges de Sijena; Elionor, monja de Vallbona; i Clara, monja de Pedralbes; ADM, Cabrera i Bas, r.2973, ll.8-ll.n.21, rt.977, fot. 346; NONÓ I RIUS, Brígida i GIRONELLA I DELGÀ, Anna, *op. cit.*, p. 468; PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, cap. 5; i ORSI LÁZARO, Mario, "Estrategia, operaciones y logística...", p. 939. Clara, última de les filles esmentades del matrimoni Castellet-Cabrera, morí com a monja de Pedralbes el 1389. La seva làpida sepulcral encara es conserva al claustre del monestir. A l'entorn d'això darrer, vegeu RIQUER I MORERA, Martí, *Heràldica Catalana...*, vol. 2, p. 536. També CASTELLANO I TRESSERRA, Anna, *Pedralbes a l'Edat Mitjana. Història d'un monestir femení*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1998, pp. 246-247; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", p. 22.

primera en un matrimoni amb el seu cosí germà el comte Pere de Prades, germà de Timbor, cosa que el convertia en endogàmic, a més d'isogàmic (i, naturalment, obligava a demanar la dispensa papal),¹²²⁹ i la segona, en un enllaç marital hipogàmic amb Gilabert de Centelles, baró de Nules, d'alguna manera emparentat amb la difunta Alamanda de Centelles.¹²³⁰

Uns quants anys abans de traspassar, Bernat IV de Cabrera tenia ja ben arranats els matrimonis dels fills legítims que li havia donat la seva primera esposa Timbor de Prades.¹²³¹ Dos d'aquests enllaços tenien caràcter isogàmic. El primer corresponia al de l'hereu Bernat Joan, el que no fa sinó certificar la preferència per la isogàmia en la incorporació d'esposes a la família dels vescomtes de Cabrera, una vegada consolidada la posició sociopolítica.¹²³² El segon es pactà exactament el mateix any que se signaren els capítols de l'enllaç entre Bernat Joan i la seva cosina germana Violant, això és, el 1409. Es tractava d'aquell que havia de convertir en esposos la seva filla Elionor i Joan, fill del comte Joan Ramon Folc I de Cardona, vescomte de Vilamur i almirall general del rei d'Aragó, i de Joana de Villena.¹²³³ Aparentment, Joan sembla haver estat el comte conegut amb el nom de Joan Ramon Folc II de Cardona. El que no està tan clar és que aquest darrer casés finalment amb Elionor, doncs malgrat els acords de començaments de 1409 entre els seus progenitors, fa l'efecte que el 1414 Joan Ramon Folc II va contreure matrimoni finalment amb la comtessa Joana de Prades, neboda de

¹²²⁹ D'aquest matrimoni nasqué, com ja s'ha dit abans, la reina Margarida de Prades.

¹²³⁰ Vista la impossibilitat per ara de situar Alamanda en l'arbre genealògic dels Centelles, resulta agosarat plantejar-se la relació de parentiu que hi pogués haver exactament amb Gilabert. En tot cas, fa l'efecte que els Centelles estigueren presents en la conquesta del regne de València des dels primers compassos. Un avantpassat de l'espòs d'Elionor de Cabrera, Gilabert V de Centelles, obtingué la baronia valenciana de Nules comprant-la l'any 1314 a Ramon de Montcada, pare de la seva consort Blanca de Montcada. Sobre la família dels Centelles, els orígens de la seva senyoria sobre la baronia de Nules i la seva activitat al regne i a la ciutat de València, vegeu especialment FELIP SEMPERE, Vicent, "Els Centelles, senyors de Nules, Rebollet i Oliva". *Cabdells*, n. 4 (2004), p. 39; i NARBONA VIZCAÍNO, Rafael, "Los Rabassa, un linaje patricio de Valencia medieval". *AUA*, n. 7 (1988-1989), pp. 114-116. Pel que fa al Centelles baró de Nules i espòs d'Elionor de Cabrera, que com el seu sogre va participar en l'expedició siciliana de 1392, vegeu especialment SILLERAS-FERNÁNDEZ, Núria, *María de Luna*, pp. 110-117.

¹²³¹ No s'inclouen aquí els nombrosos fills bords de Bernat IV de Cabrera, els matrimonis dels quals, en cas d'haver-ne, són per ara una autèntic incògnita.

¹²³² MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", p. 16. Igualment isogàmica hauria estat la pretesa unió entre Bernat Joan i Margarida de Peralta, en ser aquesta filla de comtes de Caltabellotta.

¹²³³ AHPB, Protocols, r.43/37, ff.7r-10v i 11rv (16 de febrer i 22 d'abril de 1409). Des de l'any 1375, un privilegi de Pere el Cerimoniós convertia els antics vescomtes osonencs de Cardona en comtes de Cardona, el primer dels quals fou Hug II de Cardona, pare de Joan Ramon Folc I. Sobre això darrer, vegeu SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 208-216.

fet de Bernat IV de Cabrera en ser aquesta filla de Pere de Prades.¹²³⁴ Pel que fa als altres dos matrimonis acordats per Bernat IV, ambdós eren unions hipogàmiques que suposaven l'entrega a Archambaud de Foix, senyor de Navailles, de la seva filla Sança Ximenis, i al noble aragonès Juan Fernández de Híjar (per a qui aquelles eren les seves segones noces) de la seva altra filla Timbor.¹²³⁵ Segons la documentació testamentària del vescomte Bernat IV, aquests dos darrers casaments ja haurien tingut lloc el 1419.¹²³⁶

Una vegada més, els compromisos matrimonials acordats per Bernat IV de Cabrera en favor dels seus fills legítims demostren que, malgrat la persecució de l'ideal marital imposat per l'Església, cada generació negociava les unions entre esposos depenent primer de les necessitats conjunturals. Això explica que, a més de contreure's enllaços amb individus amb els quals no sembla haver-hi *a priori* cap relació de parentiu, es prengué la decisió de casar filles i fills amb parents la proximitat dels quals, com ja s'ha vist, hauria fet necessària la sol·licitud d'una dispensa papal. Veient els matrimonis dels germans Bernat IV i Joana de Cabrera amb els també germans Timbor i Pere de Prades, i encara més, la reincidència en el cas precisament del casament entre Bernat Joan de Cabrera i Violant de Prades, productes ambdós d'aquelles dues unions endogàmiques, sorprèn fins i tot no trobar cap rastre de conflictes amb les autoritats eclesiàstiques.¹²³⁷ En altres casos, el parentiu amb els cònjuges podia ser tan llunyà que no tenia per què fer témer cap mena de represàlia espiritual a la

¹²³⁴ Això permeté que l'any 1425, després de moltes reclamacions, Joan Ramon Folc II de Cardona fos reconegut també comte de Prades; *IBIDEM*, p. 174.

¹²³⁵ Juan Fernández era el sisè senyor d'Híjar, descendent d'un llinatge que tenia les seves arrels en Pedro Fernández, fill bastard de Jaume I d'Aragó mort pels volts del 1301, per a qui el seu pare creà precisament la senyoria d'Híjar; CASAUS BALLESTER, M. José, "Acumulación de posesiones y títulos nobiliarios de la Casa de Híjar (Teruel) siglos XIII-XVIII". *ARAMHG*, n. 8:1 (2004), p. 217; i *IDEM*, "Los Pedro Fernández de Híjar y el espíritu cruzado entre los siglos XIII y XIV". *AREM*, n. 20 (2008), pp. 187-202.

¹²³⁶ Tal com s'ha dit en pàgines anteriors, Valero Molina creu possible fins i tot que el casament entre Sança Ximenis i Archambaud de Foix es remuntés a l'any 1408. Malgrat això no es pugui afirmar amb seguretat, sí és cert que aquell hauria tingut lloc amb anterioritat al desembre de 1419, com demostra la disposició de Bernat IV per a que, en cas d'esdevenir els seus successors, Sança Ximenis, Archambaud i el primogènit mascle que ambdós tinguessin del seu matrimoni, poguessin *cognomen, signum et arma de Capraria assumere, facere et portare, cum mixtura si voluerint nominis et armorum comittis de Foix*. Quant a *nobili domine Timbor de Capraria, filie nostre*, el comte de Modica pretenia que es beneficiés d'un total de 20.000 sous barcelonesos, a percebre dels seus dominis sicilians. Aquesta quantitat havia de beneficiar també el seu espòs *nobilis Iohannis d-Ixer, in regno Aragonum domiciliati*; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 266.

¹²³⁷ Tal volta una visita a l'Archivio Segreto Vaticano permeti sortir de dubtes.

transgressió de les directrius de l'Església,¹²³⁸ un risc en el que sí es podia caure en cas de contreure injustificadament unes segones noces. Aparentment, entre 1199 i 1423 no n'hi ha gairebé cap exemple entre els vescomtes de Cabrera i la seva progènie, malgrat no en manqués la intencionalitat, com ja s'ha vist en relació amb Ponç IV de Cabrera una vegada hagué enviduat de Beatriu de Cardona. Només se'n sap de Bernat IV de Cabrera, i, encara així, no hi ha rastre per ara del fet que el seu darrer casament amb Cecília d'Urgell hagués provocat una resposta negativa en l'Església.

Per altra banda, és bastant evident que, a més del parentiu, en la tria del rang dels cònjuges influïen criteris socials, polítics i, naturalment, també econòmics. Mitjançant la isogàmia, que afegia noves complicacions als lligams segurament preexistents entre les famílies de l'alta noblesa per raó de matrimonis anteriors, hom cercava consolidar la posició de l'individu i de la seva família en l'escala social, reforçar-la a través de la renovació de velles aliances o de la creació de noves, en especial si l'enllaç tenia lloc amb membres de famílies foranes. En el cas concret dels vescomtes de Cabrera, la isogàmia sembla haver estat característica sobretot dels hereus al títol vescomtal, al contrari d'una hipergàmia per a la qual solia haver molt poques oportunitats, donada la disminució en el nombre de famílies i en el de probabilitats de no incórrer en l'incest que tenia lloc conforme s'ascendia en l'escala aristocràtica, i que, amb excepció del cas de Bernat IV amb anterioritat a la seva conversió en comte de Modica, es reservava per a l'hereva que així ho esdevenia en absència de germans mascles. Quant a les filles, el destí preferit per a elles, quan no es tractava de l'ingrés en una institució eclesiàstica, era un matrimoni hipogàmic que, en bona mesura, s'esperava que servís per crear sòlids vincles amb vassalls o aliats, com demostra per exemple el posicionament d'Archambaud de Foix al costat del seu sogre en la guerra que es desfermà a Sicília entre aquest últim i la reina Blanca de Navarra durant l'Interregne.

De tots els enllaços esmentats contrets per les filles dels vescomtes de Cabrera no es coneixen ni un dot, ni una donació esponsalícia o un escreix,¹²³⁹ ni tampoc una

¹²³⁸ Aquest seria el cas, entre d'altres, de l'aragonès Juan Fernández de Híjar, parent llunyà de la seva esposa Timbor degut al fet de ser fill de Toda de Centelles, muller d'Alonso Fernández de Híjar i descendent dels barons de Nules (i de retruc, doncs, d'Alamanda de Centelles). Vegeu CASAUS BALLESTER, M. José, "Acumulación de posesiones...", p. 217.

¹²³⁹ És a dir, la donació patrimonial que l'espòs feia a l'esposa, anomenada esponsalici (*sponsalicio*) en cas que es tractés d'una promesa feta amb anterioritat al matrimoni, i escreix (*augmentum*), quan tenia lloc després del casament. En ambdós casos es plasmava en un contracte legal que obligava l'espòs i comprometia al matrimoni. La denominació és peculiar del dret civil català; LALINDE ABADÍA, Jesús, *La dote y sus privilegios en el derecho catalán (según el orden de la Compilación vigente)*. Anábasis, Barcelona 1962, p. 216; IDEM,

donació *propter nuptias*¹²⁴⁰ de cap altra que no sigui Marquesa de Cabrera. I això a despit del fet que de les referències a les quantitats acordades només se'n conserva una referent al dot, val a dir que molt tardana i expressada en un llenguatge certament críptic. Ni tan sols es diu que es tracti exactament del dot. Marquesa recordava la primavera de 1313 que *tempore tractatus matrimonii inter nos et dictum comitem facti*, el seu pare, el vescomte Guerau VI, havia promès restituir a Ponç Hug V d'Empúries un total de 60.000 sous, o 1.000 marcs d'argent pels quals hi obligava tot el seu patrimoni.¹²⁴¹ Com ja s'ha dit anteriorment, la coincidència entre aquesta xifra i la suma dels dos deutes que el vescomte de Cabrera deia haver contret amb els comtes d'Empúries el setembre de 1269 segurament no sigui casual.

Probablement el que això darrer estigui indicant sigui el compromís de Guerau VI de restituir a Ponç Hug V el deute a través del dot de la seva filla.¹²⁴² Tanmateix, arribat el moment de contreure matrimoni la quantitat en qüestió encara no s'hauria pogut reunir. Curiosament, anys després Marquesa rebria del seu progenitor *vicecomittatum de Capraria nostrum et castrum de Montesurico cum omnibus iuribus et pertinenciis, et cum toto suo honore et emolumento, et cum omnibus aliis bonis et rebus nostris ubique*, amb només algunes excepcions; dit d'una altra manera, li quedaria en herència el patrimoni que el seu pare havia obligat.¹²⁴³ Donades les circumstàncies, aquest hauria de ser precisament el sucós dot de la futura comtessa Marquesa

Capitulaciones y donaciones matrimoniales en el derecho catalán. Revista Jurídica de Cataluña, Barcelona 1965, pp. 110-113; PONT, Maria, "L'esponsalici dins la pràctica matrimonial catalana al s. XII". *Medievalia*, n. 4 (1983), pp. 52 i 53, nota 7; i LETT, Didier, *Famille et parenté...*, p. 126. Vestigi de les legislacions romana i visigoda, l'esponsalici i l'escreix equivaldrien en una desena part del patrimoni de l'espòs; BONNASSIE, Pierre, *Catalunya mil anys enrera*, vol. 1, pp. 226-227; i AURELL I CARDONA, Martí, *Les noces del comte*, p. 102. A l'entorn dels orígens d'aquestes pràctiques, vegeu sobretot LAURANSON-ROSAZ, Christian, "Douaire et sponsalicium durant le haut Moyen Age"; i LE JAN-HENNEBICQUE, Régine, "Aux origines du douaire médiéval (VIe-Xe siècles)". Ambdós dins PARISSE, Michel (ed.), *Veuves et veuvage dans le haut Moyen Age. Table ronde organisée à Göttingen par la Mission Historique Française en Allemagne*. Picard, París 1993, pp. 99-105 i pp. 107-121, respectivament.

¹²⁴⁰ Pròpia del costum gironí i altrament coneguda amb el nom de *tantundem*, constituïa una donació de l'espòs equivalent al dot; COMAS VIA, Mireia, *Les dones soles a la Baixa Edat Mitjana: una lectura sobre la viduïtat*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona, Barcelona 2012, pp. 47-48.

¹²⁴¹ ADM, Cabrera i Bas, r.3632, ll.15-ll.n.37, rt.984, fot. 579 (10 de maig de 1313).

¹²⁴² Malgrat el seu mal estat de conservació, així es dedueix de la lectura del document d'heretament de Guerau VI en favor de la seva filla, expedit el 24 de setembre de 1269; ADM, Empúries, r.50, rt.228, fots. 233-235.

¹²⁴³ Entre les quals hi havia la pensió de violari que havia de cobrar de les rendes del castell d'Ullastret i del delme de Sant Llorenç de Maçanet; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 252; NONÓ I RIUS, Brígida, *op. cit.*, p. 63.

d'Empúries. Autoritzat en això pel seu pare en el moment de comprometre'l amb l'hereva de Guerau VI,¹²⁴⁴ Ponç Hug V d'Empúries hauria estipulat una determinada quantitat destinada a la donació *propter nuptias*, quantitat que en teoria havia de ser equivalent al dot.¹²⁴⁵ En tot cas, el comte la garantí mitjançant un lot format pel castell i la vila de Castelló d'Empúries i el castell de Quermançó.¹²⁴⁶

De la mateixa manera que en el cas de Marquesa de Cabrera i de Ponç Hug V d'Empúries, el gruix de les donacions matrimonials entre esposos s'expressava en moneda,¹²⁴⁷ però el dot, l'esponsalici (o escreix), la donació *propter nuptias* o *per cambra*, a més, havien de quedar garantits per un lot patrimonial capaç de substituir-los en cas que no fos possible satisfer a temps uns pagaments que podien arribar a fraccionar-se¹²⁴⁸ (vegeu Taula 3, p. 633).

¹²⁴⁴ Hug V aclaria aleshores al seu fill que *volumus etiam et concedimus tibi, que cum tempus fuerit contrahendi matrimonium inter te et dictam Marchesiam possis in ipso comita[tu Impuriarum facere?] eidem donationem propter nupcias sive sponsalitiu[m]*; ADM, Empúries, r.48-1, rt.228, fot. 223 (novembre de 1269).

¹²⁴⁵ Malgrat he escrit recentment sobre la donació matrimonial que Ponç Hug V d'Empúries féu en favor de Marquesa qualificant-la d'esponsalici, el cert és que aquesta no es pot considerar un *augmentum* sinó una *donatio propter nuptias*. Sobre aquesta errada en concret vegeu MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Marquesa", p. 39. Del fet que es tracti precisament d'una donació *propter nuptias* o *tantundem* es pot concloure, en principi, que dot i donació de l'espòs s'haurien presentat en quantitats equivalents.

¹²⁴⁶ ADM, Cabrera i Bas, r.2917, ll.7-ll.n.25, rt.976, fots. 462-465. És curiós que el document conservat que consigna l'intercanvi (si és que se'l pot anomenar d'aquesta manera) del dot i del *tantundem* dugui data del 14 de febrer de 1287, quan tot apunta a que Marquesa i Ponç Hug V ja estaven casats el 1280. En l'endemig, concretament el setembre de 1284, tingué lloc, a més, la donació a Marquesa anteriorment esmentada de Castelló d'Empúries, La Tallada, Verges i un violari de 60.000 sous melgoresos, garantida per les viles de Sant Pere Pescador, Siurana i Roses. Donats els riscos plantejats pel context políticomilitar d'aquells anys, és possible que el febrer de 1287 hom considerés necessari rescatar el pacte original, tret, és clar, que el contingut de la *donatio propter nupcias* hagués variat en el decurs d'aquells anys.

A més d'això, consta per boca de Marquesa que Ponç Hug V li perdonà el deute *sub hac conditione: quos dictos denarios siue marchas argenti post finem nostrum teneamur dare monasterio Sancti Petri Rodensii pro remedio anime sue et mee et parentum suorum et nostrorum*; ADM, Cabrera i Bas, r.3632, ll.15-ll.n.37, rt.984, fot. 579 (10 de maig de 1313).

¹²⁴⁷ Com afirma Didier Lett, "à mesure que l'on progresse vers la fin du Moyen Âge, que le numéraire circule davantage (surtout dans les villes) et que s'affirme la volonté de préserver intact le patrimoine foncier, l'apport dotal se réalise de plus en plus en argent"; LETT, Didier, *Famille et parenté...*, p. 127.

¹²⁴⁸ Únicament hi ha notícies en aquest sentit pel que fa al dot de Ramona de Montcada. Segons el vescomte de Bearn i el germà de Ramona, el pare de la seva promesa pagaria al vescomte Guerau V de Cabrera *in dotem Duo Milia morabatinorum* en dos terminis, és a dir *Mille morabatinos quando duces eam in uxorem et alios [...] Mille morabatinos infra anum a tempore nupciarum contractarum*; ADM, Cabrera i Bas, r.2912, ll.7-ll.n.20, rt.976, fot. 446.

En la majoria de casos no es coneix allò que l'espòs assigna en concepte d'esponsalici, tret del de Bernat IV,¹²⁴⁹ i en un, fins i tot, sols es conserva el patrimoni obligat com a garantia. Es tracta de *les rendes e los esdeveniments* dels castells de Montclús, Ses Agudes i Miravalls, que l'any 1336 Bernat II de Cabrera tenia concedits a la seva esposa Timbor de Fenollet,¹²⁵⁰ el que segurament s'hagi de prendre com una evidència que, fos quin fos l'esponsalici o l'escreix que el vescomte de Cabrera li havia promès, aquest no hauria estat capaç de transferir-lo a Timbor. Quelcom de similar hauria succeït amb la *donatio propter nupcias* de Margarida de Foix a l'hora de casar amb Bernat III de Cabrera, doncs el juliol de 1350 els procuradors de les universitats de la vila d'Hostalric i dels castells de Montpalau i de Sant Iscle, que figuraven com a garantia de l'esponsalici promès a Margarida, hagueren de prestar homenatge en aquesta última.¹²⁵¹ Sense oblidar, a més, que el mateix Bernat III tindria dificultats per rebre el dot de la seva esposa degut als problemes que hi posaria el seu cunyat Roger Bernat III de Foix, vescomte de Castellbò.¹²⁵² En general, no consta que es paguessin les quantitats monetàries estipulades en els contractes matrimonials. Per contra, el més habitual sembla haver estat la transferència efectiva del patrimoni que en garantia el pagament.

El lloc exacte que ocupaven aquestes esposes dels vescomtes de Cabrera en l'exercici del poder, com també el que corresponia a les mullers dels senyors de Montclús, depenia de molts factors. Naturalment, l'indret, la cultura i la família de procedència, així com les diferències lingüístiques (en cas d'haver-n'hi), haurien jugat

¹²⁴⁹ Que oferiria el mateix escreix tant a Timbor de Prades com a la seva segona (i darrera esposa) Cecília d'Urgell, això és, 10.000 florins d'or d'Aragó; vegeu *supra*, Capítol 3; i ADM, Cabrera i Bas, r.2938, rt.977, fots. 14-19; COSTAFREDA PUIGPINÓS, Virgínia, "Cecília d'Urgell", doc. 1, p. 297.

¹²⁵⁰ Tal i com Bernat II reconegué el dimarts 11 de setembre de 1336 als seus oficials, especificant-los *que vosaltres deyats respondre a la dita vescomtessa de les dites rendes e esdeveniments*, tret dels drets d'host i d'explotació de boscos; AHFF, Notarials, Montclús, r.337, f.2r; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", p. 15. Seria precisament sobre aquests castells que Timbor reivindicaria els seus drets al Cerimoniós el 24 de juliol de 1364; ADM, Cabrera i Bas, r.3890, ll.18-ll.n.42, rt.988, fot. 510.

¹²⁵¹ ADM, Cabrera i Bas, r.3518, ll.11-ll.n.3, rt.979, fots. 615-619 i 621 (4 de juliol de 1350). L'obligació segons la qual *dos augmentum seu sponsalitium et alia iura dicte domine Margarite affectarentur eidem super locis de Ostalrico, de Montepalacio et de Sancto Acisclo* datava del 27 de juny anterior; ADM, Cabrera i Bas, r.3338, ll.12-ll.n.30, rt.981, fot. 441.

¹²⁵² En concret, Roger Bernat bloquejava el traspàs de la llegítima de la seva germana, que ascendia a 370.000 sous. Sobre això se'n parlarà de manera detallada a *infra*, Capítol 5.

també un paper important.¹²⁵³ Tanmateix, en bona part la posició d'aquestes dones estaria condicionada per l'afecte i la complicitat que es poguessin professar els esposos, el seu propi caràcter i el dels seus cònjuges, la seva preparació i les seves aptituds personals, el personal de confiança d'unes i d'altres, i, l'opinió, en definitiva, que tant les unes com els altres poguessin tenir precisament de la posició que pertocava a les dones. Opinió que, de retruc, estaria molt influïda per les corrents de pensament al respecte.

No cal dir que la majoria de factors que s'acaben de citar són de difícil mesurar. En canvi, la mentalitat imperant és més fàcil de conèixer, i està ben estudiada. L'inconvenient principal radica en el fet que hom tendeix a estendre una concepció determinada del rol de la dona per a tot el període, quan la realitat demostra que aquesta va evolucionar al llarg dels segles medievals, imposant-se progressivament una mentalitat que rebaixava la condició de la dona, fins i tot la d'un cert estatus social, a la de mera comparsa silenciosa de l'espòs.¹²⁵⁴ Segons Duby, a l'Europa feudal la dona era vista com una eterna menor d'edat, útil només per casar-s'hi i generar una descendència que ella mateixa s'encarregaria de nodrir, i mereixedora de quedar reclosa en l'àmbit domèstic. No sols això, sinó que, amb la mirada més posada en l'Eva incitadora al Pecat Original que no pas en la Verge Maria, molts homes la veien com un perill i preferien tenir-la sota estreta vigilància. En un context d'aquesta mena, les dones només podien aspirar, com a molt, a convertir-se en les auxiliars domèstiques de l'espòs.¹²⁵⁵

Duta a l'extrem, la teoria de Duby pot arribar al punt de concebre la dona aristocràtica com un autèntic ens estrany dins del grup nobiliari, ja que en estar aquest profundament militaritzat, el seu encaix esdevé impossible. No en podria prendre part,

¹²⁵³ Factors a tenir molt en compte en els casos d'Elo Fernández de Castro i de Leonor de Aguilar. A la inversa, aquests haurien pogut afectar, per exemple, el matrimoni de Sança Ximenis de Cabrera amb Archambaud de Foix.

¹²⁵⁴ Al voltant d'aquesta idea d'evolució de la imatge de la dona, tot i que centrada sobretot a l'Alta Edat Mitjana, vegeu MCNAMARA, Jo A. i WEMPLE, Suzanne, "The Power of Women Through the Family in Medieval Europe, 500-1100". Dins ERLER, Mary i KOWALESKI, Marianne (eds.), *op. cit.*, pp. 83-101; VINYOLES I VIDAL, Teresa M., "La condició social de les dones a la Catalunya de la Baixa Edat Mitjana". *PS*, n. 26 (1988), pp. 21-23; i *IDEM*, *Història de les dones...*, pp. 57-121.

¹²⁵⁵ Vegeu sobretot DUBY, Georges, *El caballero, la mujer y el cura*, p. 43; i *IDEM*, "La vida privada en las familias aristocráticas de la Francia feudal". Dins ARIÈS, Philippe i DUBY, Georges (dirs.), *Historia de la vida privada*, vol. 3. Taurus, Madrid 1992 (primera edició francesa de 1985), pp. 67-88. Aquesta tesi generà un profund debat entre els medievalistes, de la qual tal volta el col·loqui de Maubeuge (Nord-Pas de Calais) de l'octubre de 1988, presidit pel mateix Duby, en constitueixi la mostra més esclaridora. A l'entorn d'aquest important col·loqui, vegeu les seves actes, publicades a ROUCHE, Michel i HEUCLIN, Jean (eds.), *La femme au moyen-âge*. Ville de Maubeuge, Maubeuge 1990. Vegeu també a l'entorn del rol de la dona en tant que auxiliar domèstic VINYOLES I VIDAL, Teresa M., *Història de les dones...*, pp. 83-90.

només en podria ser víctima, i, en conseqüència, en resultaria exclosa.¹²⁵⁶ Però, cal insistir, aquesta darrera visió és massa extrema. És clar que la superioritat de l'autoritat masculina en el nucli domèstic és innegable.¹²⁵⁷ Tot i això, de debò es pot considerar que aquest era el pensament dominant a l'entorn del paper de la dona en la societat medieval? Es veien les aristòcrates efectivament esclafades per un costum ancestral que els impedia, "calificándolo de *contra naturam*, cualquier intento de participación directa en las instituciones de poder", tal com afirmaria María Milagros Rivera?¹²⁵⁸

En aparença, Sança de Santaeugènia podria molt bé exemplificar aquesta idea de la dona apartada del poder malgrat la seva ascendència noble. Però si aquesta era realment la manera en la que Guerau VI de Cabrera concebia el poder senyorial, difícilment es pot explicar aleshores que deixés la seva herència a la seva filla única Marquesa enlloc, per exemple, de llegar-la al seu germà Ramon de Cabrera. Com ja s'ha comentat abans, l'exclusió de Sança del poder, si és que aquesta veritablement es produí (i, pel que es desprèn de la seva absència entre els esmentats al testament del seu espòs, tot indica que així va ser), podria estar posant de relleu exclusivament l'existència d'una mala relació entre ambdós cònjuges motivada, qui sap, per la impossibilitat de concebre un hereu mascle. Una vegada mort el seu espòs, Sança exerciria des de Pals la seva autoritat personal en qualitat de vescomtessa vídua de Cabrera, i, sobretot, de senyora del castell i de la vila de Pals.

Tanmateix, el cas de Sança sembla ser un d'aïllat entre les vescomtesses i les vescomtesses consorts de Cabrera, doncs tant aquestes com les seves parents de la baronia de Montclús donen signes d'haver desenvolupat diversos tipus d'activitats públiques, com ara les de mediació i d'intercessió dutes a terme, segurament, per Marquesa de Cabrera, o bé, tal com es veurà més endavant, les de patrocini i de manteniment de nombroses institucions religioses i caritatives. Així que no desenvolupaven només aquelles tasques que se li suposaven en una teòrica auxiliar

¹²⁵⁶ Aquesta era l'opinió de Marie-Therèse Caron sobre les nobles de la Baixa Edat Mitjana presentada al col·loqui de Maubeuge; vegeu CARON, M.-Therèse, "Mariage et mesalliance: la difficulté d'être femme dans la société nobiliaire française à la fin du moyen âge". Dins ROUCHE, Michel i HEUCLIN, Jean (eds.), *op. cit.*, p. 316. Paga la pena també llegir la rèplica posterior de Janet Nelson, on se li recordà l'existència de nombrosos exemples literaris de dones nobles encapçalant la defensa d'un castell durant un setge; vegeu *IBIDEM*, p. 324.

¹²⁵⁷ Al cap i a la fi, com molt bé observa Ruth Mazo Karras, el món medieval és essencialment un món masculí; MAZO KARRAS, Ruth, *From Boys to Men: Formations of Masculinity in Late Medieval Europe*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2003, pp. 1-12.

¹²⁵⁸ RIVERA GARRETAS, M. Milagros, "Normativa y litigios en torno a la dote durante la época de Jaime II". Dins *Las mujeres en las ciudades medievales. Actas de las III Jornadas de Investigación Interdisciplinaria*. Universidad Autónoma de Madrid, Madrid 1984, p. 19.

domèstica de l'espòs, incloent-hi sens dubte l'administració de les senyories d'un pes cada vegada menor en la mesura en què aparegueren oficials de la casa nobiliària especialitzats en aquests i en d'altres afers. Al cap i a la fi, el fet que aquelles disposessin d'un rang aristocràtic concret no impedia que aquest fos merament nominal i honorífic. Però que fossin denominades senyores, *dominae*, havia de significar per força el gaudi d'una certa autoritat dins i fora de l'espai domèstic.¹²⁵⁹

En aquest sentit, l'autoritat femenina es fa visible no ja acompanyant el cònjuge en actes públics, sinó exercint directament el poder, cosa que es podia fer de dues maneres. La primera tenia lloc en el marc d'aquell patrimoni que l'esposa rebia del seu espòs en usdefruit, i que corresponia a les senyories que figuraven com a garanties en el contracte d'esponsalici o d'escreix. De ben segur que aquella no estava autoritzada a realitzar certes operacions sense el consentiment exprés de l'espòs,¹²⁶⁰ però el cert és que el seu traspàs les podia convertir *de facto* en senyories sota la seva autoritat personal, convertint-les, a més, en receptores exclusives de certs drets i rendes, salvant allò que l'espòs decidís salvar. Quan Bernat II de Cabrera posà en coneixement dels seus oficials a la baronia de Montclús que *nós avem liurades les rendes e los esdeveniments dels dits casteyls a la vescomtessa de Cabrera* l'11 de setembre de 1336, els digué que *vosaltres deyats respondre a la dita vescomtessa de les dites rendes e esdeveniments dels dits casteyls de quí avant, e no a nós, de tot ço que iustament e de dret aver puscats*.¹²⁶¹

En ocasions, però, la transmissió a l'esposa dels drets sobre el patrimoni garant de l'esponsalici no comportava, almenys nominalment, cap canvi en la titularitat última de la senyoria, que corresponia a l'espòs, com es desprèn del jurament de fidelitat i la prestació d'homenatge feta el 6 de gener de 1296 pels homes del castell de Sant Iscle a la ja vídua Alamanda de Centelles, *en així com lo dit senyor en Ramon lo tenia, e en*

¹²⁵⁹ Que en opinió de Werner hauria estat inferior a la de l'espòs, però superior a la de la resta; WERNER, Karl-F., "Les femmes, le pouvoir et la transmission du pouvoir". Dins ROUCHE, Michel i HEUCLIN, Jean (eds.), *op. cit.*, pp. 366-369. Sobre les implicacions del mot *domina* i de l'exercici del poder de les dones aristocràtiques, vegeu també DÉBAX, Hélène, "Le lien d'homme à homme au féminin. Femmes et féodalité en Languedoc et en Catalogne aux XIe-XIIe siècles"; i VERDON, Laure, "Les femmes et l'exercice de la *potestas* en Provence (XIIe-XIIIe siècles). Transgression des rôles ou perméabilité des sphères de compétences", ambdós estudis publicats a *ERO*, n. 25 (2013), pp. 74-75 i 83-88, respectivament.

¹²⁶⁰ Possiblement fos aquest el cas dels enfranquiments d'homes i dones propis i solius. El 27 de novembre de 1306, Bernat de Cabrera, senyor de Montclús, confirmava l'enfranquiment que *nobilis domine Elienor, uxor eius*, havia fet en favor de Maria, filla de Berenguer de Bell-solà, dona pròpia seva de la vall d'Anglès, a canvi de l'entrega d'una lliura de cera; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 1438.

¹²⁶¹ AHFF, Notarials, Montclús, r.337, f.2r; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", p. 15.

*aquela fe que eren tenguts al dit senyor en Ramon, malgrat el fet que la [dama] n-Alamanda de Cabrera (...) té lo dit castel e les rendes e la iurisdicció per rahó de son espon[sal]lici.*¹²⁶² En d'altres, per contra, els pobladors dels termes obligats rebien l'ordre de traspassar la seva fidelitat a la beneficiària de l'esponsalici. Així, el dilluns 4 de juliol de 1350 als homes de *los lochs de Ostalrich, de Muntpalau et de Sent Aÿsclé e sos termes*, havent sabut que s'havia disposat *que la dita madona Margarida (de Foix) tingués los dits lochs poderosiment*, ja que havien estat obligats pel seu espòs Bernat III de Cabrera en concepte d'escreix, els era manat que *ara de present farets homanatge et faeltat an Guiamó des Palau, procurador de madona Margarida.*¹²⁶³

Pel que fa a la segona manera que tenien d'exercir el seu poder, la documentació demostra que aquelles dones es convertien en el doble femení dels vescomtes (o dels senyors de Montclús) en absència seva. Això inclouria la substitució temporal del *dominus* en qualitat de lloctinent durant els desplaçaments d'aquell, fins i tot ostentant un càrrec indicatiu d'aquella funció. Seria el cas, ja tardà pel que fa a la cronologia d'aquesta tesi doctoral, de Violant de Prades, que l'any 1426 figurava com a procuradora general de Bernat Joan de Cabrera.¹²⁶⁴ Però també inclouria el seu relleu per causa de captura o bé de defunció, en teoria fins que el teòric successor hagués assolit l'edat d'heretar.¹²⁶⁵ Uns rols aquests que encaixen perfectament amb la proposta de Theresa Earenfight d'estudi del paper de la dona en el marc de la reialesa hispànica de la Baixa Edat Mitjana. En opinió seva, les sobiranes hispàniques assumirien un paper molt important en qualitat d'auxiliars i de substitutes dels monarques, complint així la funció

¹²⁶² En concret, *los hòmens de Sent Aÿsclé (...) en aquela fe que eren tenguts al dit senyor en Ramon, promesen tots en general a la dita dona fe e layaltat, e de mantener e de deffendre ela e les sues coses, com totes persones en aquella forma que al dit senyor sà en[re]re eren tanguts, et d-assò feeren homanatge a la dita dona tots los hòmens apropiats del dit terme*; ADM, Cabrera i Bas, r.3590, ll.14-ll.n.99, rt.984, fot. 306.

¹²⁶³ Afegint tot seguit que *los dits senyors en Bernat e en Bernardí vos absolven en aquell cas et ara axí com lavors, de tot homenatge et feeltat que a ells fessets o siats tenguts, segons que en les cartes nupcials largament és contengut*; ADM, Cabrera i Bas, r.3339, ll.12-ll.n.31, rt.981, fots. 451 i 453.

¹²⁶⁴ Concretament, al text era presentada com *nos, Iolans, uxor nobilis et egregii viri domini Bernardi Ioanni de Capraria ac [etiam] procuratix generalis dicti viri et domini nostri charissimi*; ADM, Cabrera i Bas, r.3273, ll.11-ll.n.93, rt.980, fots. 631-633; PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús, *Dels privilegis...*, doc. 2, pp. 31-40 (dissabte 10 d'agost de 1426); i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*, pp. 64-69.

¹²⁶⁵ En aquest sentit, les accions dutes a terme per Timbor de Fenollet i la seva jove Margarida de Foix a partir de 1364 són força il·lustratives. Sobre aquestes es tornarà a parlar més endavant.

que els estava reservada en qualitat de reines consorts.¹²⁶⁶ Funció aquesta que es pot sintetitzar en el terme anglès *partnership*, que fa referència estricta a la col·laboració en el marc conjugal i que, en el cas concret de reines i d'emperadrius, ha acabat derivant en el de *queenhip*.¹²⁶⁷ En un cert sentit, hom pot parlar d'una revisió del marge de maniobra de l'esposa en les funcions de suport al seu cònjuge. En qualsevol cas, sens dubte, es tracta d'un acostament bastant més acurat a la realitat que emergeix dels documents en el cas hispà, i, malgrat no es pugui parlar exactament de "reginalitat" per raons òbvies, bastant més proper també a la realitat de les vescomtesses de Cabrera, així com a la de les seves parents de la baronia de Montclús.

Segons David Crouch, un clar indicador de la capacitat de manar de la que haurien gaudit les reines, i, per extensió, també les dones de l'aristocràcia (en especial les de l'alta aristocràcia), estaria en l'ús d'un segell propi.¹²⁶⁸ Coincidint ja amb la seva etapa de viduïtat i de senyoria sobre Pals, Sança de Santaeugènia disposava pels volts del 1300 d'un segell personal. No es tracta d'un cas únic, donat que hi ha prou evidències de l'existència d'altres segells corresponents a dones dels estrats més alts de la societat de l'Edat Mitjana central i tardana.¹²⁶⁹ Ara bé, tenint en compte les particularitats de la seva situació personal, és molt probable que en el cas de Sança calgui afegir un cert matís reivindicatiu de la seva persona.

De l'esmentat segell de Sança de Santaeugènia se'n conserva només la degradada impressió d'una matriu de l'anvers que, malgrat tot, permet distingir una figura femenina

¹²⁶⁶ Exceptuant una minoria d'hereves al tron. Earenfight posa un èmfasi especial en el fet que, "like their counterparts in England, France, and the German Empire, Spanish queens and empresses faced the imperative to produce an heir, to raise and educate their children; they participated in public ceremonial functions, performed charitable work, and were important patrons of religion and art. Unlike northern queens, however, Spanish royal women were more likely to be active in the governance of the realm. They exercised considerable legitimate authority more often, more publicly, and more directly than queens elsewhere in Europe"; EARENFIGHT, Theresa, "Preface". Dins EARENFIGHT, Theresa (ed.), *Queenhip and Political Power in Medieval and Early Modern Spain*. Ashgate, Aldershot 2005, p. XIII.

¹²⁶⁷ Sobre el concepte de *queenhip* vegeu EARENFIGHT, Theresa, "Absent Kings"; i *IDEM*, *The king's other body*, pp. 12-18. Com succeeix amb *partnership*, aquest terme no té cap equivalent en les llengües romàniques. Recentment se l'ha intentat traduir per "reginalitat". Sobre aquesta proposta de traducció vegeu SILLERAS-FERNÁNDEZ, Núria, "Queenhip en la Corona de Aragón en la Baja Edad Media: estudio y propuesta terminológica". *La Corónica*, n. 32:1 (2003), pp. 119-133; i *IDEM*, "Reginalitat als regnes hispànics medievals: concepte historiogràfic per a una realitat històrica". *BRABLB*, n. 50 (2005-2006), pp. 121-142.

¹²⁶⁸ CROUCH, David, *The Birth of Nobility*, p. 315. Una afirmació que troba recolzament en el següent treball de Bedos-Rezak: BEDOS-REZAK, Brigitte M., "Women, Seals, and Power...", pp. 61-82.

¹²⁶⁹ En efecte, com afirma Pastoureau, durant el segle XII les dones no quedaren excloses del fenomen de difusió del segell, que aleshores tenia lloc entre els alts i mitjans aristòcrates; PASTOUREAU, Michel, *Les sceaux*. Brepols, Turnhout 1981, p. 29.

equestre (vegeu Figura 21, p. 669).¹²⁷⁰ El fet que no se'n conservi cap matriu del revers, ni tampoc cap imatge d'aquesta, impedeix conèixer l'emblema mitjançant el qual hom distingia Sança. Aparentment, la diversitat de costums a l'hora d'assignar un emblema heràldic a les dones fa molt difícil de dir exactament quin motiu podria haver inclòs el revers del segell de Sança.¹²⁷¹ Tot i això, la seva esmentada desvinculació per permuta de l'herència paterna l'any 1269, així com la seva insistència en seguir-se intitulant *vicecomitissa Caprarie*, fan pensar en la cabra pròpia dels Cabrera com a únic emblema distintiu de Sança de Santaugènia.¹²⁷² Considerant el també esmentat i més que probable distanciament de Guerau VI respecte de la seva persona, el recurs a la cabra en tant que senyal heràldic personal podria haver constituït una declaració d'intencions, un autèntic recordatori pels qui podien arribar a pensar que alguna vegada s'havia resignat a la pèrdua del seu poder com a vescomtessa consort.

No hi ha més evidències de segells de vescomtesses de Cabrera per a la present cronologia d'estudi que la de Sança de Santaugènia; de fet, la següent pertany ja a la primera meitat del segle XV i correspon, segurament, a la del segell de Violant de Prades (vegeu Figura 22, p. 670). Per contra, del que sí n'hi ha és de representacions escultòriques a l'interior d'edificis. Aquestes altres representacions responen en allò que, per a Michel Nassiet, seria el patró heràldic típic de la dona casada del segle XIV en endavant: una partició de l'escut que permetia exhibir alhora els emblemes heràldics propis de dues famílies, la paterna i la de l'espòs.¹²⁷³ Sens dubte, es tractava de fer perfectament visible i reconeixible una aliança matrimonial entre dues famílies.¹²⁷⁴ Bona prova d'això són precisament els escuts heràldics de les dues esposes de Bernat IV

¹²⁷⁰ El de Sança no és pas l'únic exemple de dona noble catalana medieval el segell de la qual presentava una figura femenina a cavall, "ecuestre, de caza", segons Fernández-Xesta. Aurembiaix d'Urgell era representada de la mateixa manera al seu segell, datat del primer quart del segle XIII, com evidencien SAGARRA I DE CISCAR, Ferran de, *op. cit.*, vol. 2, lám. 189, fig. 2010; MATEU I LLOPIS, Felipe, *op. cit.*, p. 23; i FERNÁNDEZ-XESTA Y VÁZQUEZ, Ernesto, "Dos sellos del linaje de Cabrera...", pp. 331-332. Tanmateix, no sembla que s'hagi donat la importància que mereix ni a l'existència del segell d'Aurembiaix, ni encara menys a les armes que lluia al seu revers, que no eren altres que les de l'herència que reclamava: la dels comtes d'Urgell.

¹²⁷¹ Sembla que els emblemes heràldics s'estengueren també a les dones, amb l'excepció d'unes poques documentades ja per a les darreries del segle XII, a partir del primer quart de la centúria següent, començant per emperadrius, reines i altes aristòcrates. Sobre els orígens de l'heràldica femenina medieval vegeu GALBREATH, Donald L., *op. cit.*, pp. 23-24; PASTOUREAU, Michel, *Les armoiries*, pp. 29-30; i *IDEM*, *Traité d'héraldique*, pp. 47-49.

¹²⁷² Una solució perfectament possible, com es pot veure a *IBIDEM*, p. 47.

¹²⁷³ GALBREATH, Donald L., *op. cit.*, p. 52; PASTOUREAU, Michel, *Les armoiries*.

¹²⁷⁴ NASSIET, Michel, "Nom et blason. Un discours de la filiation et de l'alliance (XIVe-XVIIIe siècle)". *L'Homme*, vol. 34, n. 129 (1994), pp. 15-16.

de Cabrera, als que és comuna una partició que, a excepció d'un sol cas, mostra les armes familiars del cònjuge situades a l'esquerra, i les del llinatge del pare, a la dreta. Avui dia aquests encara escuts són visibles: el de Timbor de Prades es troba en un medalló de clau de volta que descansa a la intempèrie en un jardinet que, precisament, mira a les restes del palau vescomtal de Blanes d'on procedeix, i a l'antiga capella de Santa Clara de la catedral de Barcelona, en els capitells de l'arcossoli on a mitjan segle XV s'emplaçaria el sepulcre de la mateixa Timbor, morta feia ja alguns decennis (vegeu Figures 23 i 24, pp. 670-671); mentre que el de Cecília d'Urgell figura en un altre medalló conservat a l'interior mateix de la torre-palau siciliana de Pozzallo (vegeu Figura 25, p. 671). Tret del medalló blanenc, en el que les armes dels Prades figuren a l'esquerra i no a la dreta, la resta de mostres s'ajusten al model proposat per Nassiet, com ho fan també l'abans esmentat segell de Violant de Prades i les armes de Sança Ximenis, representades en les parets laterals de la mateixa capella de la Seu barcelonina en la que s'instal·là el monument funerari a la seva mare Timbor de Prades (vegeu Figura 26, p. 672).¹²⁷⁵ En aquest mateix sentit, de l'heràldica de la làpida sepulcral de Clara de Castellet, monja de Pedralbes, en la que es representen en vertical els emblemes dels Castellet i dels Cabrera, es pot deduir que la seva mare Elionor, germana de Bernat II de Cabrera, hauria pogut conservar l'emblema patern (vegeu Figura 27, p. 672).

És de suposar que les citades dames haurien disposat del seu propi segell, amb el que haurien pogut autenticar els documents emesos pels seus escrivans de cort, i que lògicament durien incorporades les seves armes. Unes armes que les identificaven visualment com el nexa d'unió entre les seves dues famílies, aquella de la que eren filles, i aquella en la que ingressaven en qualitat d'esposes.

4.4. La descendència i les solucions successòries

La finalitat última de l'ingrés d'aquestes dones en la família de l'espòs, així com el de les seves predecessores i contemporànies, era rubricar l'aliança matrimonial amb la concepció d'un hereu legítim que donés continuïtat al llinatge d'aquell. Perquè a l'Edat

¹²⁷⁵ VALERO MOLINA, Joan, "Sança Ximenis de Cabrera...", p. 54, figs. 1 i 2; *IDEM*, "Dues mènsoles...", p. 25; i VINDIGNI, Marcello, *op. cit.*, pp. 98-99 i fig. 10, p. 106. Valero Molina ha fet un recent repàs d'aquestes tres clares mostres d'heràldica femenina nobiliar a VALERO MOLINA, Joan, "Una dama de l'alta noblesa catalana: Sança Ximenis de Cabrera i les arts". Ponència presentada en el marc del Cicle "Promoció artística femenina a la Corona d'Aragó baixmedieval". Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 27 de gener de 2014.

Mitjana l'objectiu principal del matrimoni cristià era, com ho havia estat en el passat clàssic,¹²⁷⁶ establir el marc legítim en el que havia de tenir lloc i s'havia d'assegurar, en general, la reproducció de l'espècie, per altra banda natural i obligada per mandat diví,¹²⁷⁷ i, en particular, la perpetuació d'una família a través d'una descendència a la que es pogués garantir legalment l'accés als drets de successió.¹²⁷⁸

Així doncs, en principi aquests drets només els podien adquirir els fills *natos de legitimo matrimonio*¹²⁷⁹. Significava això que els fills bastards no tenien també les seves opcions? Tot depenia de si el seu progenitor els reconeixia o no. De tota manera, en el cas dels vescomtes de Cabrera fins començat el segle XV el seu rastreig documental es fa francament difícil, per no dir impossible. Això no vol dir que no existissin, sinó que probablement no haurien estat reconeguts. L'excepció és la dels fills bords de Bernat IV de Cabrera, sonora sobretot per la menció directa que aquell en féu al seu testament de 1419. En aquella ocasió, el comte de Modica els situava en la línia de successió darrera del seu hereu Bernat Joan i dels seus descendents, *discurrendo totam lineam masculinam descenden[tiam] ex masculino sexu ex ipso primo nato filio iamdicti Bernardi Iohannis*,¹²⁸⁰ de la seva filla Sança Ximenis; dels seus parents, els vescomtes Pere VIII d'Illa i de Canet i Gausfred de Rocabertí, i dels seus descendents respectius *per lineam masculinam*. Això afectava *Raymundo, Iohanni et Geraldo de Capraria, filiis nostris, et dictis aliis filiis nostris qui legitimi et naturales non fuerint*.¹²⁸¹

D'aquesta manera, Bernat IV no apartava els seus bastards de la seva línia de successió, per bé que també és cert que en situar-los els darrers de la llista els atorgava unes probabilitats realment molt minces d'accedir-hi,¹²⁸² i a que, a més, per a que els

¹²⁷⁶ A l'entorn de les connexions entre el matrimoni romà antic i el cristià medieval, vegeu BRUNDAGE, James A., *op. cit.*, p. 33; i, especialment, BROOKE, Christopher N. L., *The Medieval Idea of Marriage*. Oxford University Press, Oxford 1991, pp. 39-60.

¹²⁷⁷ "Sigueu fecunds i multipliqueu-vos"; Gn 1, 28.

¹²⁷⁸ DUBY, Georges, "El matrimonio en la sociedad de la Alta Edad Media". Dins *IDEM, El amor en la Edad Media y otros ensayos*. Alianza, Madrid 1990, pp. 13-31.

¹²⁷⁹ Com queda ben clar en el testament de Ponç IV de Cabrera; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 259.

¹²⁸⁰ Quedant-ne expressament exclosos tots aquells *filiis et aliis descendantibus qui sane mentis non fuerint et qui in sacris ordinibus fuerint constituti vel in religione professi*; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 268.

¹²⁸¹ ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fots. 270-271.

¹²⁸² En vista d'això, als bastards sols els quedava confiar en tenir sort. Per altra banda, els costums locals podien incrementar o disminuir notablement les seves possibilitats d'accedir a l'herència o en una porció de la mateixa. A l'entorn d'aquest tema vegeu BRUNDAGE, James A., *op. cit.*, pp. 543-544; GIVEN-WILSON, Chris i CURTEIS, Alice, *op. cit.*, pp. 48-51; LETT,

seus drets es poguessin exercir de manera efectiva calia primer que el monarca aprovés la legitimació d'aquests fills.¹²⁸³ A banda d'aquest cas, cal insistir-hi, no hi ha constància documental de cap altre fill bord dels vescomtes de Cabrera amb anterioritat al primer quart del segle XV, per bé que segurament d'oportunitats per a la seva concepció no en mancarien.¹²⁸⁴ L'ideal, però, era que la successió dels vescomtes de Cabrera discorregués a través dels descendents nascuts de matrimonis legítims, i, a ser possible, dels fills mascles que, per dir-ho d'alguna manera, "farien cua" en funció del moment del seu naixement, de les seves capacitats mentals i del manteniment de la seva laïcitat.

En efecte, l'ideal successori era rigorosament agnàtic i es basava en l'ordre de primogenitura, en manifesta complementarietat amb els patrons de construcció de la memòria del llinatge. Això explica la possibilitat que una parella la descendència de la qual es comptés només en filles acabés per alterar les seves previsions successòries tan

Didier, *Famille et parenté...*, pp. 49-50; OTIS-COUR, Leah, *Historia de la pareja en la Edad Media. Placer y amor*. Siglo Veintiuno, Madrid 2000, pp. 62-67; i HICKS, Michael, "Heirs and non-heirs. Perceptions and realities amongst the English nobility, c. 1300-1500". Dins LACHAUD, Frédérique i PENMAN, Michael (dirs.), *Making and breaking the rules: succession in medieval Europe, c. 1000-1600*. Brepols, Turnhout 2006, pp. 199-200.

¹²⁸³ Es té constància que, pel cap baix, Alfons el Magnànim va subscriure la legitimació de dos dels fills bastards de Bernat IV de Cabrera. Es tracta de Galceran i de Ramon, legitimats pel sobirà el 8 de març de 1421 i el 26 d'agost de 1423, respectivament; ASP, Diplomático, Recollec de pergamentes depositades dall'Universitat de Palermo, Tabulario, n. 7; i AHN, Nobleza, Osuna, c. 4215, d. 10.

¹²⁸⁴ Chris Given-Wilson i Alice Curteis sostenen que el caràcter polític del matrimoni deixava més aviat poc marge a l'amor conjugal, i que això semblava justificar la promiscuïtat de l'espòs; GIVEN-WILSON, Chris i CURTEIS, Alice, *op. cit.*, pp. 7-8. Fos això o no cert, el cas és que l'adulteri masculí, malgrat ser rebutjat per l'Església i haver estat posat per aquesta al mateix nivell en la teoria que el femení, continuà sent una realitat; BRUNDAGE, James A., *op. cit.*, pp. 306-308. Per altra banda, la documentació demostra que, a diferència de les conseqüències per a l'espòs, les conseqüències per a la dona adúltera podien arribar a ser molt greus, incloent fins i tot la mort a mans del cònjuge com a mesura de restitució de l'honor perdut. Sobre aquest punt en particular, vegeu per exemple CÓRDOBA DE LA LLAVE, Ricardo *et alii*, "Violencia y adulterio en la Andalucía bajomedieval". Dins *Actas del III Coloquio de Historia Medieval Andaluza. La sociedad medieval andaluza: grupos no privilegiados*. Diputación Provincial de Jaén, Jaén 1984, pp. 266-270. Més enllà de tot això i de la tendència medieval a l'exaltació de les gestes virils mencionada per Duby, Leah Otis-Cour planteja un context social feudal on la bastardia estaria pitjor vista que en temps passats, però on hauria pogut considerar-se un mal menor en etapes de crisi demogràfica com fou la posterior als primers impactes epidèmics de Pesta Negra, i fins i tot, per què no, un remei en cas d'inexistència d'hereus legítims; DUBY, Georges, "El matrimonio...", p. 19; i OTIS-COUR, Leah, *op. cit.*, pp. 62-67. Més sobre la descendència il·legítima en contextos ben diferents a HARSGOR, Mickhaël, "L'essor des bâtards nobles au XVe siècle". *RH*, n. 253 (1975), pp. 319-354; AUTRAND, Françoise, "Naissance illégitime et services de l'État: les enfants naturels dans le milieu de la robe parisien XIVe-XVe siècle". *RH*, n. 542 (1982), pp. 289-303; i BOUTET, Dominique, "Bâtardise et sexualité dans l'image littéraire de la royauté (XIIe-XIIIe siècle)". Dins *Femmes, mariage, lignages: XIIe-XIVe siècles. Mélanges offerts à Georges Duby*. De Boeck/Wesmael, Brusel·les Lovaina? 1992, pp. 55-68.

aviat en nasqués un mascle, fent que aquest darrer n'esdevingués l'hereu i successor. Aquesta era una solució que contemplava el comte Malgaulí d'Empúries en el seu testament de 1321,¹²⁸⁵ i que, com ja s'ha vist, s'aplicà en el cas de Bernat Joan de Cabrera, precedit en el temps com a mínim per les seves germanes Timbor i Sança Ximenis de Cabrera. El dret a la successió es transferiria aleshores d'aquests hereus als seus descendents mascles. Tanmateix, la realitat podia fer també que es plantejessin situacions com ara la mort del primogènit mascle sense descendència legítima, cas que se solia resoldre convertint en hereu el següent germà mascle en ordre de naixement, i recorrent a les germanes en cas de no haver-ne d'altres fills mascles ni d'haver tingut el darrer d'aquests un fill o una filla a títol pòstum,¹²⁸⁶ o bé com la reducció de la descendència a una única filla. Aquesta darrera, que correspon precisament a la situació dels vescomtes Guerau VI de Cabrera i Sança de Santaeugènia i de la seva filla i hereva Marquesa de Cabrera, revela que, encara que aquesta fos exclusivament femenina, la prioritat la tenia la descendència directa del cap de família.¹²⁸⁷

Hom pot dir, per tant, que les normes que regien la successió dels vescomtes de Cabrera podien arribar a ser tan flexibles com ho exigissin les circumstàncies. L'ideal de primogenitura masculina estava clar, però en no existir un codi escrit que limités prèviament el marge de maniobra dels progenitors, al final tot depenia tant de l'atzar com de la voluntat d'aquells, ja es plasmés aquesta en testaments i codicils, ja ho fes en heretaments sotmesos a condicions especials. En la donació parcial de l'herència que Bernat II de Cabrera concedí al seu fill Ponç el 13 d'abril de 1341, per exemple, quedava ben clar que aquella no tindria cap validesa si aquest darrer no contreia

¹²⁸⁵ En el supòsit que Malgaulí tingués descendents i aquests *sint duo, scilicet, masculus et femina*, aquell disposà en el seu testament de 1321 que *masculus sit heres noster universalis et femina habeat ·Centum· Milia· solida· Malgurensia·*; ADM, Cabrera i Bas, r.2968, ll.8-ll.n.16, rt.977, fots. 320-321; i Empúries, r.102, rt.228, fot. 464.

¹²⁸⁶ El febrer de 1243 Guerau V estipulava que *verum si quod Deus avertat, si filius meus Geraldus sine legitima sobole decesserit, substituo ei Raymundum, filium meum, et si Raymundus filius meus similiter sine legitima sobole decesserit, substituo ei illum qui in ventre est si masculus erit et laycus, si vero non esset masculus vel esset [femine...] sine liberis decesserit vel clericus esset, substituo ei Raymundam, filiam meam...*; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 7595.

¹²⁸⁷ En paraules de Lluís To, "les filles tenien preferència en la successió als germans i altres parents d'un testador quan aquest no tenia fills i només deixava filles". Segons To, "el caràcter bilateral de l'heretament, és a dir, la possibilitat que els béns circulin indistintament a través dels homes i les dones, queda perfectament establert en la societat catalana dels segles IX i X". Vegeu TO FIGUERAS, Lluís, *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1997, p. 124. Com es pot comprovar, aquesta possibilitat era encara molt viva a Catalunya a les darreries de l'Edat Mitjana.

matrimoni amb Beatriu de Cardona sota les condicions prèviament pactades.¹²⁸⁸ El vescomte Bernat II fins i tot tenia en compte la possibilitat que la unió matrimonial entre Ponç IV i Beatriu no produís descendència. Si aquest era el cas, el seu fill menor Bernardí se'ls avançaria en la línia de successió, assegurant-los però el sosteniment tot deixant-los en usdefruit part del patrimoni vescomtal. Mentrestant això no passés, seria Ponç el responsable de garantir els mitjans necessaris pel manteniment del seu germà *cum ipse ad etatem viginti annorum pervenit*, així com el de la seva mare.¹²⁸⁹

Aquesta preocupació per assegurar una fracció de l'herència als altres fills anava clarament en contra de l'ideal de concentració del patrimoni familiar en mans d'una sola persona, preferiblement el primogènit en el cas d'haver-hi fills mascles, que en general es considerava la millor manera d'evitar-ne la fragmentació. Se suposava que la seva concentració en la figura del primogènit mascle ajudava els progenitors a prevenir un repartiment de l'herència entre germans que pogués desembocar en la temuda *dissolucio de lur linatge*.¹²⁹⁰ Tanmateix, el costum del país podia perfectament acotar-la.¹²⁹¹ Sembla que entre les famílies aristocràtiques catalanes era comú ja entre els segles X i XII recórrer al vell costum visigot de beneficiar un fill, màxim dos, amb un terç de l'herència (l'anomenada "millora" o *melioramentum*), destinant-ne les fraccions restants al seu repartiment en virtut de la obligació de garantir l'usdefruit de l'escreix a les cònjuges, els dots de les filles i les altres porcions, menors, és clar, per a la resta de fills mascles.¹²⁹² Lògicament, l'obligació en els dos darrers casos només existia suposant que es tractés de descendents nascuts d'un matrimoni legítim, o bé bastards posteriorment

¹²⁸⁸ *Item, volumus et expresse retinemus atque iubemus, que predicta donatio quam vobis facimus sit cassa et vana et nullius valoris in casu, scilicet, que dictum matrimonium non compleveritis ut est dictum*; ADM, Cabrera i Bas, r.3699, ll.16-ll.n.10, rt.986, fot. 206.

¹²⁸⁹ El patrimoni que rebrien Ponç IV de Cabrera i Beatriu de Cardona en usdefruit correspondria als termes dels castells de Sant Iscle, Montpalau i Torcafelló, i als honors osonencs de Roda i del Cabrerès; ADM, Cabrera i Bas, r.3699, ll.16-ll.n.10, rt.986, fot. 205.

¹²⁹⁰ Aquesta expressió s'extreu d'una de les tres traduccions catalanes del segle XIV del reglament de la casa escrit pel monjo francès Bernard Silvestre (o Bernard de Chartres, mort pels volts de l'any 1150), titulat *De cura et modo rei familiaris gubernandae*; vegeu PAGÈS, Amédée, "Deux versions catalanes inédites du *De cura et modo rei familiaris gubernandae*, de Bernard Silvestre". *EUC*, vol. 18 (1933), doc. 2, p. 243.

¹²⁹¹ LETT, Didier, *Famille et parenté...*, pp. 48-49. En el cas portuguès, per exemple, tot apunta a que fins al segle XIV la tònica hauria estat el repartiment igualitari entre germans de l'herència familiar. Sobre això, vegeu especialment VASCONCELOS E SOUSA, Bernardo, "Linhagem e identidade social na nobreza medieval portuguesa (séculos XIII-XIV)". *Hispania*, vol. 67, n. 227 (2007), pp. 889-896.

¹²⁹² Pràctiques aquestes estretament relacionades amb el costum germànic del repartiment igualitari de les herències paterna i materna entre tots els fills d'un matrimoni; TO FIGUERAS, Lluís, *Família i hereu...*, pp. 122-123.

reconeguts i legitimats i als quals els progenitors haguessin esmentat expressament en un testament, un codicil o un heretament en qualitat de beneficiaris. En aquests casos, el dret català reconeixia l'opció dels germans i de les germanes de l'hereu de participar de porcions de l'herència a través de la llegítima.¹²⁹³ En el seu testament de 1306, Alamanda de Centelles reconeixia que el seu pare li havia entregat 2.220 morabetins *tempore nubiarum pro legitima tamen sua et hereditate*.¹²⁹⁴

Malgrat aquesta cita del testament d'Alamanda de Centelles es pugui interpretar com una mostra que llegítima i herència eren considerades una mateixa cosa, el cert és que en la pràctica l'obtenció de la llegítima, tret d'accident, significava l'exclusió de l'herència, que requeia així sobre la figura de l'hereu únic.¹²⁹⁵ Això ja fa temps que es va plantejar pel que fa a l'acció de dotar les filles.¹²⁹⁶ En la majoria de casos es procurava assignar quantitats en moneda a garantir sobre una mínima fracció del patrimoni, de manera que afectés el menys possible l'hereu. L'any 1243 el vescomte Guerau V preveia inicialment per a la seva filla Ramona una llegítima de només 50 morabetins,¹²⁹⁷ tot i que si de debò Ramona maridà a la fi amb Hug V d'Empúries és d'esperar que aquesta quantitat hagués experimentat un increment més que notable. Per la seva banda, el 1397 Timbor de Prades assignava 50.000 sous a la seva filla petita Timbor de Cabrera *pro hereditate et le[g]ittima sua materna*. No obstant això, no és inhabitual trobar-se casos en els que l'obligació de transferir la llegítima donava peu a malentesos i, fins i tot, a seriosos conflictes entre pares i fills. També entre germans, sobretot si l'hereu se'n sentia d'alguna manera perjudicat, o si els deutes a satisfer l'impossibilitaven de pagar. Com hi haurà ocasió de veure més endavant, les demores en l'obtenció de la seva llegítima per part de Margarida de Foix dugueren aquesta última a sol·licitar un arbitratge.¹²⁹⁸

Ara bé, res d'això impedia que la llegítima es traduís en una transferència de béns i de patrimoni a costa de part de l'herència familiar, encara que aquesta fos més aviat modesta. En la ment dels pares hi havia segurament la necessitat de vetllar per la

¹²⁹³ ROCA I TRIAS, M. Encarna, *Natura i contingut de la llegítima en el dret civil català*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1975, pp. 17-60.

¹²⁹⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fots. 255-257 (5 i 10 de juliol de 1306).

¹²⁹⁵ Sobre això, vegeu especialment *IBIDEM*, pp. 125-142.

¹²⁹⁶ BONNASSIE, Pierre, *Catalunya mil anys enrera*, vol. 1, p. 260; i TO FIGUERAS, Lluís, *Família i hereu...*, p. 127. Aquest, de fet, podria haver estat el cas de Timbor de Cabrera, a qui segons Valero Molina el vescomte Bernat IV hauria desheretat el 1419, doncs ni tan sols apareixia en l'ordre de successors, encapçalat per Bernat Joan i la seva descendència, i seguit de Sança Ximenis i els seus fills; VALERO MOLINA, Joan, "Una dama de l'alta noblesa catalana".

¹²⁹⁷ ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 7595.

¹²⁹⁸ Vegeu *infra*, Capítol 5.

pau en el si de la família, com ho prova el fet que Bernat II de Cabrera admetés l'agost de 1345 haver promès al seu fill Bernardí les seves senyories extremenyas per a *que el dicho don Bernaldo no pueda demandar a don Ponçe, mi fijo, ninguna cosa en su heredad por rasón de derecho que auer ouiesse de mí nin de la viscondessa su madre*.¹²⁹⁹ Probablement convingui fer una lectura similar del repartiment desigual de l'herència entre els fills legítims laics de Guerau IV de Cabrera¹³⁰⁰ i els del seu successor homònim al vescomtat de Cabrera, el vescomte Guerau V.¹³⁰¹

Com ja s'ha dit abans, tret que no esclatés un conflicte amb un d'ells se suposava que els fills legítims eren els primers en la llista de candidats a la successió, ordenats segons el sexe i el moment del seu naixement. Més enllà d'aquí no és recomanable parlar de patrons generals, perquè l'ordre en què apareixen els fills il·legítims reconeguts només és visible en el testament de Bernat IV de Cabrera i no en la resta, fet que no elimina automàticament la possibilitat que els vescomtes anteriors haguessin tingut descendents il·legítims, cal insistir-hi, sinó que simplement indica que o bé no se'ls voldria reconèixer de manera pública (tant per part del progenitor com per part de l'autoritat reial corresponent), o bé fins i tot que se'ls hagués reconegut però que no se'n hagi conservat la documentació acreditativa. L'únic que es pot dir en aquest sentit és que, a parer de Bernat IV, la legitimitat d'un descendent estava per davant del seu grau de parentiu respecte del testador. D'aquí que els següents en l'ordre de candidats a la seva successió fossin els altres parents, aquells denominats simplement *parenti* i *consanguinei*, i, en cas d'haver-n'hi, aleshores sí, els fills il·legítims reconeguts.

Independentment de quina fos la seva relació de parentiu amb el vescomte i la vescomtessa de Cabrera, candidat a la seva successió ho podia ser virtualment qualsevol dels seus fills legítims, fos aquest mascle o femella. Les probabilitats que es produïssin alteracions en l'ordre successori eren molt altes, tant pels índexs de supervivència dels infants propis de les societats preindustrials,¹³⁰² com per la llista d'accidents que podien

¹²⁹⁹ CABRERA MUÑOZ, Emilio, "La cuestión del señorío...", doc. 4, p. 363 (12 d'agost de 1345); i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", p. 20.

¹³⁰⁰ Amb el comtat d'Urgell per al primogènit Ponç, el vescomtat de Cabrera per a Guerau, i certs castells a l'Aragó reservats per a Àlvar.

¹³⁰¹ En aquest cas, cal recordar que el gruix de l'herència recaigué en el seu primogènit Guerau, mentre els castells d'Anglès i de Brunyola anaren a parar a mans del seu germà Ramon.

¹³⁰² Bastant similars segons sembla als que es donen en l'actualitat als països de l'anomenat Tercer Món. En teoria, l'alta mortalitat infantil s'intentava compensar obtenint el major nombre possible de descendents; BURGUIÈRE, André, "Les rapports entre générations: un problème pour l'historien". *Communications*, vol. 59, n. 1 (1994), pp. 18-19. La impossibilitat d'aplicar els moderns mètodes d'anàlisi demogràfic degut a la manca o a la parcialitat de les fonts, que ni tan

resultar mortals pels adults, per exemple els soferts en el decurs de llargs desplaçaments, però, sobretot, els ocorreguts en campanyes militars. Aquests podrien haver estat els casos de les morts de Ramon Berenguer, germà gran de Bernat II de Cabrera, i del fill d'aquest darrer, Ponç IV de Cabrera, defuncions aquestes que caldria considerar inesperades, fins i tot, si es vol, produïdes abans de temps.

Tanmateix, per més difícil que resultés garantir la pervivència de la família i de la seva memòria a través de la pròpia descendència, els esforços en aquest sentit no disminuïen. És més, malgrat aquesta pugués variar molt depenent del caràcter personal i de la condició social dels progenitors, hi hauria si més no un mínim de responsabilitat que hauria permès superar les barreres aixecades pels prejudicis socials envers la infància, i tenir encara que fos un mínim de cura envers els infants.¹³⁰³ Calia, en resum,

sols presenten dades referents a l'aristocràcia laica, significa que aquesta mena d'afirmacions no es poden sustentar sobre bases numèriques fiables. Tanmateix, com molt bé han demostrat Danièle Alexandre-Bidon i Didier-Lett en base a certa documentació (en especial, la testamentària nobiliària) i als resultats d'algunes excavacions de necròpolis altomedievals, hi ha encara prou dades per confirmar-ne a grans trets la validesa; ALEXANDRE-BIDON, Danièle i LETT, Didier, *Les enfants au Moyen Âge. Ve-XVe siècle*. Hachette, París 1997, pp. 61-64. Sobre la problemàtica de l'estudi de la demografia medieval, i a Catalunya en particular, vegeu FELIU MONTFORT, Gaspar, "La demografia baixmedieval catalana, estat de la qüestió i propostes de futur". *RHM*, n. 10 (1999), pp. 13-44. A l'entorn de les característiques fonamentals de la demografia pròpia de les societats anomenades "tradicionals", vegeu HAJNAL, John, "Two Kinds of Preindustrial Household Formation System". *PDR*, vol. 8, n. 3 (1982), pp. 450-451.

¹³⁰³ Als anys seixanta del segle XX, l'historiador de les mentalitats Philippe Ariès dibuixà un quadre de la societat medieval, en la seva opinió no massa diferent de l'antiga, en la que, davant la pressumpta manca d'evidències que demostressin el contrari, i enfront també dels seus alts índexs de mortalitat, els infants i la seva cura quedarien desatesos pels adults, pels que ni tan sols hi hauria hagut un lloc reservat a la infància en la seva concepció del món. Ariès retardaria el que ell anomenaria el "descobriment de la infància" fins al segle XIII, malgrat la preocupació pels infants s'hauria generalitzat molt més tard, a partir dels segles XVI i XVII; ARIÈS, Philippe, *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*. Seuil, París 1973, pp. 53-61 i 70-71 (edició original de 1960). Aquesta teoria d'Ariès, considerada pionera, obtingué un èxit degut sobretot al seu atractiu i a la capacitat discursiva i comunicativa de l'autor. I, de fet, és ben cert, tal com assenyala Didier Lett, que en la mentalitat medieval el nen era sovint considerat un ésser humà incomplet, un no-adult font de desordre i de molèsties, però alhora també que se'l creia un dotat d'un ànima que s'havia d'ajudar a salvar; LETT, Didier, "L'enfance: Ætas infirma, Ætas infima". *Médiévales*, n. 7:15 (1988), pp. 85-95. Tot i això, molt aviat s'alçaren veus en contra de la tesi d'Ariès, com la de Herlihy, que criticaven la seva inconsistència metodològica, i refusaven també unes conclusions basades sobretot en el context artístic, però molt allunyades de la realitat que emana de la documentació i de la literatura. Sobre les crítiques a Ariès vegeu sobretot LASLETT, Peter, "Characteristics of the Western Family Considered over Time". *JFH*, vol. 2, n. 2 (1977), p. 94, nota 6; PATERSON, Linda M., "L'enfant dans la littérature occitane avant 1230". *CCM*, vol. 32, n. 127 (1989), pp. 233-245; SHAHAR, Shulamith, *Childhood in the Middle Ages*. Routledge, Londres 1990; ALEXANDRE-BIDON, Danièle, "Grandeur et renaissance du sentiment de l'enfance au Moyen Âge". *HE*, n. 50 (1991), pp. 39-63; HERLIHY, David, "Medieval Children". Dins *IDEM, Women, Family and Society in Medieval Europe. Historical Essays, 1978-1991*. Berghahn Books, Providence 1995, pp. 215-243; i, en especial, els estudis d'HANAWALT, Barbara A., *Growing up in medieval London: the experience of*

assignar als descendents directes un lloc determinat en el si de la família, tenir-ne la millor cura possible, i, alhora, procurar-los una formació adient amb l'esperança que visquessin prou com per complir el paper que s'esperava d'ells.¹³⁰⁴

El nom indicava el lloc que estava destinat a cada fill. Per tal de comprendre aquesta afirmació només cal retrocedir unes quantes pàgines enrera i recordar els noms predominants entre l'estoc antroponímic dels Cabrera: Guerau i Ponç en les primeres centúries, Bernat a partir ja del segle XIV.¹³⁰⁵ En aquest mateix sentit, ni tan sols la tria del nom per a Marquesa de Cabrera, hereva universal de Guerau VI de Cabrera i esposa del comte Ponç Hug V d'Empúries, es pot considerar casual. Era exactament el mateix element antroponímic que identificava la seva rebesàvia urgellenca, filla d'Arnau Mir de Tost i esposa de Ponç III de Cabrera. Temps després també l'efímera filla única de Malgaulí duria el seu nom. En aquest darrer cas sembla bastant clar que l'afecte d'aquest

childhood in history. Oxford University Press, Nova York 1993, pp. 6-16; *IDEM*, "Narratives of Nurturing Culture: Parents and Neighbors in Medieval England". *EMS*, n. 12 (1995) [En línia]. En línia des de 2002. URL: <http://www.illinoismedieval.org/ems/VOL12/hanawalt.html>; i *IDEM*, "Medievalists and the Study of Childhood". *Speculum*, n. 77:2 (2002), pp. 440-460.

En clau hispànica, el lector trobarà una bona reflexió sobre aquest tema a: GARCÍA HERRERO, M. del Carmen, "Elementos para una historia de la infancia y de la juventud a finales de la Edad Media". Dins DE LA IGLESIA DUARTE, J. Ignacio (coord.), *La vida cotidiana en la Edad Media. VIII Semana de Estudios Medievales. Nájera, del 4 al 8 de agosto de 1997*. Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 1998, pp. 223-252.

¹³⁰⁴ En definitiva, calia invertir en la seva cura i en la seva formació. David Herlihy posà l'accent precisament en l'estudi d'aquesta inversió com a condició necessària per tal de conèixer el grau de preocupació pels infants. En paraules d'aquest darrer, "I would propose that we seek to evaluate, and on occasion even to measure, the psychological and economic investment which families and societies in the past were willing to make in their children"; HERLIHY, David, "Medieval Children", p. 219. Tot i això, cal no oblidar, com assenyala Barbara Hanawalt, que aquesta preocupació no tenia per què anar carregada de component sentimental. Des d'aquest punt de vista, n'hi hauria hagut prou amb el sentit pràctic d'assegurar la supervivència i la socialització dels infants, i el seu pas posterior a l'edat adulta; HANAWALT, Barbara A., *Growing up in medieval London*, p. 11. A l'entorn de la dificultat de sondejar la inferència dels sentiments i de les emocions en les relacions entre pares i fills a l'Edat Mitjana, vegeu MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Néixer i créixer en una família noble medieval. Els joves Cabrera". Dins PUIG I AMAT, Neus i VIADER I CROUS, Montse (eds.), *La vida quotidiana a l'Edat Mitjana. Actes del IV Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (20-21 de novembre de 2014, Hostalric)*. Ajuntament d'Hostalric, Hostalric 2015, pp. 94-96.

¹³⁰⁵ Un vescomte consort de Cabrera, el comte Ponç Hug V d'Empúries, en proporciona un altre exemple ben clar en canviar a Ponç Hug el nom del seu fill i hereu Malgaulí al seu testament del 27 d'octubre de 1309, i en exigir també al segon dels substituïts d'aquest, el vescomte Ramon Folc VI de Cardona, que s'afanyés a "anomenar els seus fills Ponç Hug o Hug" en cas que aquests estiguessin destinats a heretar els seus títols i dominis; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M. (ed.), *Cartoral, dit de Carlemany*, vol. 2, doc. 542, p. 704. Com ja s'ha dit abans, Malgaulí seria conegut també amb el nom de Ponç VI, i el segon fill de l'aleshores vescomte de Cardona, que heretaria el comtat d'Empúries a la mort de Malgaulí, duria precisament el nom d'Hug (Huguet de Cardona).

envers la seva mare hauria jugat un paper essencial en la tria,¹³⁰⁶ i que, per tant, no és massa agosarat atribuir-li la responsabilitat d'haver posat nom a la seva filla, una informació aquesta de la que habitualment no se sol disposar.¹³⁰⁷

El cas de la filla de Guerau VI era especial, doncs es tractava de la seva hereva universal. En general, la mare no sembla haver estat responsable de la transmissió de noms directament als hereus. Tot i això, el seu propi nom i altres procedents de l'estoc antroponímic de la seva família podien perfectament introduir-se a través seu en la família del seu cònjuge, proporcionant així noms als no hereus a excepció d'un cas, més concretament el corresponent a Bernat Joan, fill de Bernat IV de Cabrera i Timbor de Prades, el qual sembla haver sorgit de la combinació en un sol antropònim de dos elements propis de les tradicions onomàstiques d'ambdues famílies, això és, aquelles propietàries dels títols de vescomtes de Cabrera i de comtes de Prades.¹³⁰⁸ El fet que els vescomtes Guerau V de Cabrera i Ramona de Montcada tinguessin una filla anomenada Ramona i un fill anomenat Ramon no n'és sinó un clar exemple.

En certs casos, a més, a la tradició onomàstica pròpia d'una família diferent calia sumar-hi la pròpia d'un altre territori, i, per tant, d'una cultura propera però alhora també diferent. Així ho evidencien els casos d'Àlvar i de Roderic, fills ambdós de la dama castellana Elo de Castro i del vescomte Guerau IV nascuts després de Ponç i de Guerau, com també ho fa el cas d'Elionor, filla de Bernat I de Cabrera i de la seva esposa Leonor de Aguilar. Es tracta, a més, de noms que resistiren més d'una generació.¹³⁰⁹ Finalment, la creació de vincles afectius entre parents podia fer que els noms circulessin no només en vertical (de generació en generació a través dels fills), sinó també en horitzontal (d'una branca de filiació en una altra). El fet, per exemple, que una de les filles de

¹³⁰⁶ Un afecte que quedà ben palès quan Malgaulí escollí *nobilem dominam Marchesiam, Dei gratia comitissam Impuriarum et vicecomitissam Caprarie, karissimam matrem nostram*, la primera dels seus *manumissores et executores*; ADM, Cabrera i Bas, r.2968, ll.8-ll.n.16, rt.977, fot. 320; i Empúries, r.102, rt.228, fot. 464 (2 d'agost de 1321). Vegeu també MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Marquesa", p. 40.

¹³⁰⁷ En els llibres de família de les ciutats del Nord d'Itàlia de la Baixa Edat Mitjana, Klapisch-Zuber constatà que en la majoria dels casos era el pare qui posava el nom en un fill; KLAPISCH-ZUBER, Christiane, *La maison et le nom*, pp. 86-88. La manca de fonts similars per a l'alta aristocràcia catalana fa impossible de dir-ne el mateix amb seguretat, per més que en casos com els de Malgaulí i la seva filla Marquesa es pugui intuir sobre qui va recaure el pes d'aquella elecció.

¹³⁰⁸ Cal recordar que el pare de Timbor era el comte Joan I de Prades.

¹³⁰⁹ Si més no, Àlvar resultà ser un nom prou vàlid per assignar-lo a cert nombre de descendents de Ponç de Cabrera, comte d'Urgell. Sobre això, vegeu SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 93-97. Pel que fa al d'Elionor, identificaria com a mínim una filla, una besnéta i una rebesnéta de Leonor de Aguilar. Vegeu per exemple NONÓ I RIUS, Brígida i GIRONELLA I DELGÀ, Anna, *op. cit.*, doc., p. 466.

Bernat I de Cabrera i de Leonor de Aguilar, senyors de Montclús, dugués el nom de Marquesa, tindria segurament molt a veure amb l'estreta relació que suposadament haurien mantingut Bernat I i la comtessa consort d'Empúries.¹³¹⁰

La formació de cadascun d'aquests fills i filles s'adequava a la posició que havia d'adquirir i responia, en general, a les exigències de la seva categoria social. Rere una etapa inicial a l'ombra de la mare, de les germanes no casades en cas d'haver-n'hi, i en ocasions, també d'una àvia, els infants compartien espais i activitats lúdiques pròpies de les edats més tendres fins que, a partir més o menys dels set anys,¹³¹¹ se'ls començava ja a separar per sexes. La manca total de dades al respecte no ens permet saber si els vescomtes de Cabrera i els senyors de Montclús haurien escollit també aquest moment per procedir a l'ingrés d'alguns d'ells en institucions eclesiàstiques. De fet, a excepció dels casos ja esmentats de Guerau IV de Cabrera, Ramona de Montcada i Bernat I de Cabrera, en els que l'ingrés es féu sens dubte a edats avançades, resulta per ara del tot impossible determinar si aquell tingué lloc en el període d'infantesa o bé ja durant l'etapa adulta. Tanmateix, es pot suposar que, si més no en alguns casos, l'ingrés s'hauria produït en edats bastant primerenques.¹³¹²

Altrament, tret de la coneguda estada del jove Guerau IV a la cort d'Alfons el Cast i de la més que probable incorporació de Ramon Berenguer a l'entorn domèstic de Jaume II, tampoc no sembla haver-hi entre els Cabrera dades relatives a l'enviament de nenes i de nens a educar-se i a fer-se conèixer a les corts d'altres senyors, tant de veïnes com de llunyanes i, a ser possible, d'alts rang i prestigi.¹³¹³ Si no és que hi havia una

¹³¹⁰ *IBIDEM*, p. 462 i doc., p. 466.

¹³¹¹ Les edats de referència, és clar, són purament orientatives. Com adverteix Nicholas Orme, no és recomanable intentar aplicar-les de manera general a tots els individus, ja que "medieval children grew up at different rates for different purposes, and 7, 14 and 21 were not the only years that counted"; ORME, Nicholas, *op. cit.*, pp. 7-8. Ara bé, malgrat les etapes vitals no tinguessin els seus límits del tot definits, aquestes sí eren reconeixibles. Sobre això vegeu SEARS, Elizabeth, *The Ages of Man. Medieval Interpretations of the Life Cycle*. Princeton University Press, Princeton 1986, pp. 9-37; SHAHAR, Shulamith, *Childhood in the Middle Ages*, pp. 21-31; i GARCÍA HERRERO, M. del Carmen, "Las etapas de la vida". *Medievalismo*, ns. 13-14 (2004), pp. 29-48.

¹³¹² Una hipòtesi que es podria plantejar en el cas de Roderic, darrer fill de Guerau IV de Cabrera i de la seva esposa Elo. Tanmateix, com en tantes altres circumstàncies, caldria contrastar-la. Sobre aquest assumpte es tornarà a parlar en les pàgines següents.

¹³¹³ En el cas de les filles dels Cabrera ens manca informació bàsica. En contrast amb això, algunes mencions testamentàries ens parlen de dones que podrien haver entrat de ben joves a la cort d'algunes vescomtesses i senyores de Montclús. En el seu testament d'agost de 1397, per exemple, Timbor de Prades deixava 30 florins a una tal Elisenda, *consobrino* de Ximena de Xaxano (a qui just abans havia assignat 100 florins) *que nobiscum morata fuit*; ADM, Cabrera i Bas, r.2982, ll.8-ll.n.30, rt.977, fot. 411. És d'imaginar que les famílies nobles de rang inferior

necessitat política urgent, com així era en els darrers anys de govern de Ponç III, el més normal, de fet, era que els pares preferissin retenir a casa els mascles primogènits per tal d'educar-los ells mateixos.¹³¹⁴

Com ja s'ha vist, una xifra gens menyspreable d'aquests nens i, sobretot, d'aquestes nenes destinats a la vida laica, havien estat promesos en matrimoni pels seus pares a edats molt primerenques amb l'esperança que assolissin l'idònia per poder contreure'l, un moment aquest que, naturalment, es retardava com a mínim fins a l'inici de l'edat fèrtil per a elles (situada pels volts dels dotze anys) i per a ells (a l'entorn dels catorze).¹³¹⁵ En aquell punt de la seva vida se suposava que les noies havien rebut una educació adient que comprendria tasques domèstiques de tipus no servil, com ara la cura de les criatures o filar, el coneixement de la religió cristiana, la lectura, el cant i el ball, però també l'equitació, la caça i la falconeria. Aquestes darreres activitats les compartien, tot i que de manera diferent, amb els nois, els quals eren instruïts en l'ús de les armes i en les tàctiques guerreres, podent fins i tot estrenar-se en la batalla sent encara molt joves.¹³¹⁶ Una vegada casats, els i les joves podien convertir-se ràpidament en progenitors i formar les seves pròpies corts en qualitat d'emancipats (*emancipatus*), però no per això se'ls considerava ja adults.¹³¹⁷ De fet, l'entrada en la majoria d'edat es produïa només en el decurs de la segona dècada de vida.¹³¹⁸

s'haguessin mostrat interessades en enviar els seus fills a les corts dels Cabrera. En aquest mateix sentit no és difícil pensar que per aquests darrers les corts reials, les d'altres famílies de l'alta aristocràcia i també, per què no, les episcopals, haguessin estat les preferides. Sobre això últim vegeu *infra*, Capítol 6. Per altra banda, no està clar fins a quina edat les nenes romanien al casal matern. Podria ser que moltes haguessin marxat sent encara bastant joves a integrar-se a les corts dels seus futurs marits, com detecta Theresa Earenfight pel que fa a les esposes dels reis. Aquestes generalment "lived in their prospective husband's household for education and acculturation"; EARENIGHT, Theresa, *The king's other body*, p. 32. Per a d'altres el destí primer seria, però, una altra casa en la que créixer i educar-se a la manera considerada convenient. Els exemples coneguts per a aquesta època provenen de l'entorn reial. Vegeu sobretot NARBONA CÁRCELES, María, "Noblas Donas", pp. 102-109.

¹³¹⁴ CLANCHY, Michael T., *From memory to written record: England 1066-1307*. Edward Arnold, Londres 1979, pp. 175-201; i SHAHAR, Shulamith, *Childhood in the Middle Ages*, p. 209.

¹³¹⁵ *IBIDEM*, p. 24.

¹³¹⁶ *IBIDEM*, pp. 212-213 i 221-224; ALEXANDRE-BIDON, Danièle i LETT, Didier, *op. cit.*, pp. 79-82 i 194-202; i SÁIZ SERRANO, Jorge, *Caballeros del rey*.

¹³¹⁷ BROCÀ, Guillem M. de, *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil, y Exposición de las Instituciones del Derecho civil del mismo territorio en relación con el Código Civil de España y la Jurisprudencia*, vol. 1. Hereus de Juan Gili, Barcelona 1918, pp. 678-680. També VELA I AULESA, Carles, *Especiers i candelers a Barcelona a la Baixa Edat Mitjana. Testaments, família i sociabilitat*, vol. 1. Fundació Noguera, Barcelona 2007, p. 269, nota 53.

¹³¹⁸ Una edat que, als territoris de l'Europa Occidental, hom ha de situar entre els vint i els vint-i-cinc. Com molt bé subratlla Shahar "in essence, there was no uniforme age of maturity in

Així doncs, en assolir la majoria d'edat no era improbable que un aristòcrata gaudís ja d'una sòlida experiència militar (Bernat II de Cabrera n'és un molt bon exemple), com tampoc no ho era que alguns dels seus germans haguessin perdut la vida seguint el mateix procés (aquest hauria pogut ser el cas del germà gran de Bernat II, Ramon Berenguer). Però a més de les formacions militar i política, li calia també una formació de govern, sobretot si el jove en qüestió era l'hereu. Aquesta instrucció tenia lloc en teoria sota la supervisió del pare (si aquest vivia). L'hereu, seguit ocasionalment d'algun altre germà, l'acompanyava en el seu itinerari per les seves senyories, aprenent sobre el terreny i familiaritzant-se amb el territori i amb els habitants del país, que així reconeixien en ell el seu futur senyor.¹³¹⁹ En el cas de les filles no és tant fàcil documentar aquesta presència dels descendents al costat dels pares. Ara bé, no seria lògic pensar que una esposa tindria moltes més possibilitats d'actuar de prou manera eficaç en qualitat d'auxiliar del seu espòs, i, més tard, si s'esqueia, com a tutora, si rebia també una educació similar en alguns aspectes?¹³²⁰

the Middle Ages"; SHAHAR, Shulamith, *Childhood in the Middle Ages*, p. 29. De fet, en la legislació visigoda recollida al *Liber Iudiciorum*, s'estipulava que l'home esdevenia major d'edat als vint anys; citat per PÉREZ DE TUDELA VELASCO, M. Isabel, "Ancianidad, viudedad... El hombre medieval en su edad postrera". Dins DE LA IGLESIA DUARTE, J. Ignacio (coord.), *La familia en la Edad Media*, p. 287, nota 3. Tanmateix, a la Catalunya baixmedieval l'edat estipulada per assolir la majoria era els vint-i-cinc anys; BROCA, Guillem M. de, *op. cit.*, p. 681; i VELA I AULESA, Carles, *op. cit.*, pp. 253.

¹³¹⁹ La tardor de 1286 Bernat I de Cabrera apareix acompanyant així el seu pare Ramon, senyor de Montclús (i signant-hi al costat), per exemple, en l'enfranquiment que ambdós feren del mas Pere Martí, de la parròquia de Santa Maria de Palautordera, a favor del jurista Bernat Guillem de Pinells; ACB, Pia Almoina, Pergamins, perg. n. 4-102-42 (10 d'octubre de 1286).

¹³²⁰ *IBIDEM*, p. 30. Earenfight observa a propòsit de la reina Maria de Castella, esposa d'Alfons el Magnànim, que "norms and practices of queenship were conveyed to her by the training and example of her mother and her mother-in-law, who were duty bound to instruct the young bride in queenship particular to each realm, and by her advisors at court who taught her how to be a queen in the Crown of Aragon"; EARENFIGHT, Theresa, *The king's other body*, p. 19. Aquesta instrucció podia complementar-se mitjançant lectures basades en fets propis de la Història o de la Història Sagrada i dirigides a dones dels sectors dirigents de la societat, com molt bé podria estar indicant l'anomenada *Bíblia rimada* de Sevilla, suposadament redactada pel dominic mallorquí fra Romeu Sabruquera i destinada a Marquesa, comtessa d'Empúries i vescomtessa de Cabrera; MIRET I SANS, Joaquim, "Notes biogràfiques d'en Pere Salvatge...", pp. 147-171; VINYOLÉS I VIDAL, Teresa, *Història de les dones...*, p. 89; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Marquesa", pp. 37-38; i *IDEM*, "Néixer i créixer...", p. 93. Naturalment, això també dependria molt de quin concepte tingués el pare de família de les necessitats educatives i del paper de les dones, no només ja en l'entorn domèstic, sinó també en el social i polític, i de si el progressiu "culte a la saviesa" (una saviesa socialment útil, s'entèn) de les aristocràcies europees de la Plena i de la Baixa Edat Mitjana al que al·ludeix Isabel Beceiro també era també aplicable a les dones; vegeu BECEIRO PITA, Isabel, "La valoración del saber entre las elites". Dins SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis (coord.), *El Marqués de Santillana, 1398-1458: los albores de la España Moderna*, vol. 1. Nerea, Hondarribia 2001, p. 115. Per a dom Juan Manuel, per exemple, aquest tipus d'educació hauria d'estar només reservada als nois. Sobre això, vegeu

Fos quina fos l'educació inculcada o manada inculcar, aquesta inversió en els fills¹³²¹ podia molt bé malaguanyar-se si cap d'ells arribava a poder heretar o moria al cap de pocs anys. La solució en aquest cas estava en recórrer a parents que, lògicament, haurien rebut la mateixa preparació o una de similar i en els quals calia estar segur de poder confiar mínimament. D'entrada, això obliga a tenir en compte les afinitats i les amistats en el marc de la família extensa. Moltes d'aquestes no han deixat rastre documental, però en ocasions se les pot detectar a partir de la seva aparició en els testaments i en els codicils de parents més o menys propers.

Sovint aquests individus són visibles entre els marmessors, tot i que majoritàriament se'ls troba esmentats directament entre els candidats a la successió. Al testament del vescomte Guerau VI, per exemple, les alternatives a la seva filla Marquesa, al seu germà Ramon i a les seves descendències legítimes respectives eren els seus nebots Guerau i Alamany de Cervelló. En casos com aquest, els vincles de parentiu són coneguts o bé bastant propers a ser-ho.¹³²² Succeeix també amb els existents entre Ponç IV de Cabrera i la seva cosina Constança, vídua del cavaller ripollès Pere de Milany. El vescomte inclogué els fills d'ambdós entre els candidats a succeir-lo en el seu testament de 1348. Certament, Ponç no feia cap menció explícita a la condició de de *consanguinea* seva pròpia de Constança, quelcom que sí que s'infereix de la lectura del testament de la seva àvia Leonor de Aguilar.¹³²³ En d'altres casos, la relació exacta de parentiu, si és que n'hi havia, encara està per determinar. El mateix Ponç IV afegia també a la llista els fills de Gilabert de Centelles, senyor de Nules, però la posició que aquest ocupava en el si de la seva família i els vincles de parentiu amb l'aleshores vescomte de Cabrera presenten encara nombrosos dubtes.¹³²⁴

Fos quin fos el destí de l'herència, si el primogènit mascle legítim, la filla única o els seus substituïts, hi havia una preferència clara dels progenitors per donar continuïtat al cognom i a l'heràldica propis de la família. En els testaments més tardans dels vescomtes de Cabrera això es podia reflectir en clàusules que, en una majoria de

GARCÍA HERRERO, M. del Carmen, "La educación de los nobles en la obra de don Juan Manuel". Dins DE LA IGLESIA DUARTE, J. Ignacio de la (Coord.), *La familia en la Edad Media*, p. 43.

¹³²¹ Cal insistir en aquest sentit en la idea d'Herlihy, esmentada abans, d'una preocupació dels progenitors per la inversió (*investment*) en educació, sigui quin sigui el motor de la mateixa.

¹³²² Vegeu *supra*.

¹³²³ ADM, Cabrera i Bas, r.2973, ll.8-ll.n.21, rt.977, fot. 345; NONÓ I RIUS, Brígida i GIRONELLA I DELGÀ, Anna, *op. cit.*, p. 466

¹³²⁴ Això és, els vincles anteriors als creats mitjançant l'enllaç entre el Gilabert de Centelles cunyat de Bernat IV de Cabrera.

casos, intentaven garantir que en el futur el successor no adoptés un cognom diferent al de la família ni portés unes altres armes que no fossin les plenes dels Cabrera, a excepció, això sí, de casos molt especials als que es podia fer menció de manera preventiva.¹³²⁵ Tot i això, hi havia altres ocasions en les que els caps de família i els seus hereus podien alterar deliberadament la seva heràldica per motius polítics. Així, caldria interpretar la incorporació d'altres *arma* a les pròpies (a través per exemple del quarterat, que s'expandí a terres hispàniques des del segle XIII) com un exercici essencialment masculí de reivindicació de determinats drets, tant si el que es pretenia era recalcar-los com si s'aspirava a gaudir-los.¹³²⁶ Guerau IV de Cabrera optà per dotar la figura eqüestre de l'anvers del seu segell del símbol heràldic dels comtes d'Urgell, això és, els escacs, en un clar missatge als que li discutien els seus drets urgellencs (vegeu Figura 28, p. 673); en aquesta mateixa línia, però aparentment ja sense rastre de la cabra, el seu fill Ponç seguiria proclamant la legitimitat de la seva causa apropiant-se de l'emblema d'Urgell (vegeu Figures 29, 30, 31 i 32, pp. 673-675).¹³²⁷ Bastant més tard, el segell de Bernat IV apareixeria quarterat amb l'heràldica paterna dels Cabrera i materna dels Castellbò (vegeu Figura 33, p. 675). Encara que l'aplicació d'aquesta fórmula hauria pogut obeir a disposicions testamentàries dels seus pares, no es pot descartar tampoc la possibilitat que estigués anunciant així la seva intenció de competir per l'herència del seu cosí germà Mateu I, vescomte de Castellbò, que moriria sense descendència l'any 1399.¹³²⁸

¹³²⁵ El 17 de juny de 1349 el vescomte Ponç IV negava a qualsevol successor la possibilitat de *facere aliud aliquod signum, nec etiam aliquod aliud signum inmiscere in armis nec in aliis*, tret de l'aragonès Lope de Luna, que en cas d'esdevenir el seu hereu *possit portare signum suum cum signo nostro de Capraria, quod in omni casu portare teneatur in armas suis et in aliis, et que possit etiam se nomine suo facere nominari una cum nostro nomine de Capraria*; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 263; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", p. 13.

¹³²⁶ NASSIET, Michel, "Nom et blason", pp. 16-17; i *IDEM*, "Parenté et successions dynastiques aux XIVe et XVe siècles". *AHS*, vol. 50, n. 3 (1995), pp. 623-267. Així, quan en començar la Guerra dels Cent Anys Eduard III d'Anglaterra canvià les armes reials angleses per unes de quarterades amb les franceses, estava reivindicant els seus drets a la corona de França; AILES, Adrian, *op. cit.*, pp. 88-92.

¹³²⁷ Tot sembla indicar que, fins a la mateixa mort d'Ermengol X l'any 1314, la turbulenta història dels Cabrera comtes d'Urgell es caracteritzà en el pla simbòlic per la constància en l'ús dels escacs urgellencs, i, com a mínim, per una marginació del *signum* propi del llinatge d'origen. Vegeu per exemple: SAGARRA I DE CISCAR, Ferran de, *op. cit.*, vol. 2; i GONZALVO I BOU, Gener, *Història del panteó dels comtes d'Urgell*, pp. 97-100, figs. 13-18. En tot cas, es tracta d'un tema a estudiar més detingudament.

¹³²⁸ L'opció de les clàusules d'uns testaments que, malauradament, no semblen haver-se conservat, ja es va apuntar a MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", p. 13. Aquesta i la possible reivindicació de Bernat IV dels drets materns a l'herència dels Foix

En definitiva, les estratègies adoptades pels vescomtes i per les vescomtesses de Cabrera com a caps de família en relació als seus descendents anaven acarades a la perpetuació del llinatge i de la seva identitat, i al seu enfortiment als nivells social i polític. Els fills i les filles ocupaven una posició determinada respecte de la successió dependent del seu sexe, del seu ordre de naixement i de la seva concepció en el marc d'un matrimoni legítim (quelcom que, en cas contrari, podia no ser un problema si el progenitor el o la reconeixia). Tots ells, en principi, rebien durant la seva joventut una preparació adient al destí que se'ls tenia reservat. Tanmateix, alguns morien encara sent massa joves i, suposant que se'ls hagués concertat o se'ls volgués concertar un matrimoni, podien traspasar fins i tot abans d'haver tingut oportunitat de contreure'l. Malauradament, d'aquests no n'han quedat ni testaments ni codicils. Entre els vescomtes de Cabrera i els seus familiars aquesta és una documentació pròpia d'aquells que ja havien entrat en edat adulta i, en especial, d'aquells adults (però sobretot d'aquelles) entrats en la viduïtat.

4.5. Vellesa, viduïtat i mort

De la mateixa manera que, a la Baixa Edat Mitjana, les edats exactes en què els joves se suposa que cremaven etapes preparatòries són més orientatives que reals, podent variar segons el cas, l'establiment de la frontera entre l'edat adulta i la senil esdevé també complicada degut, en especial, al context demogràfic. Així, malgrat la manca d'estadístiques fiables, fa l'efecte que fins i tot entre els sectors socials més acomodats la longevitat era un rar privilegi i que, de fet, era ben estrany trobar individus capaços de passar la barrera dels seixanta, per no parlar ja de la setantena, entre uns homes de l'aristocràcia acostumats a arriscar la vida en unes campanyes militars cada vegada més freqüents, i unes dones del mateix estatus exposades continuament a riscos com els del part mentre es trobaven en edat fèrtil.¹³²⁹

vescomtes de Castellbò són vies a explotar. Pel que fa a aquesta última, vegeu d'entrada SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 248-251.

¹³²⁹ I això sense tenir en compte les conseqüències dels brots epidèmics. Vegeu per exemple les reflexions al respecte de SHAHAR, Shulamith, *Growing old in the Middle Ages: "winter clothes us in shadow and pain"*. Routledge, Londres-Nova York 1997, pp. 12-35. De fet, l'esperança de vida mitjana dels que arribaven a adults rondaria els cinquanta, segons ROSENTHAL, Joel T., *Old Age in Late Medieval England*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1996, pp. 173-174. Això és aplicable també als membres de les famílies reials, per bé que, naturalment, tothom qui gaudia d'un elevat nivell de vida tenia majors possibilitats de viure més anys; ALEXANDRE-BIDON, Danièle, *La mort au Moyen Âge, XIIIe-XVIe siècle*. Hachette, París 2008 (primera edició de 1998), pp. 67-68; PÉREZ DE TUDELA VELASCO,

Naturalment, tret de casos d'excelsa vitalitat, hi hauria un límit biològic pel sosteniment de l'activitat física continuada, fins i tot pel de la purament política, sobretot quan aquesta reclamava desplaçaments constants en una societat de senyors eminentment itinerants. Aquesta darrera podria haver estat una de les raons que haurien empès molts nobles laics a ingressar en institucions monàstiques al final de les seves vides.¹³³⁰ Tanmateix, precisament pels motius abans exposats no es pot parlar d'una edat específica per una "retirada d'escena" caracteritzada, en general, per la pèrdua de la visibilitat en els documents, quan no directament per una desaparició de les fonts compensada per alguna menció posterior a títol ja pòstum. En el cas concret de la família Cabrera, de fet, resulta inútil establir cap frontera fixa entre edat adulta i vellesa, sobretot perquè el seu inclou exemples (en especial Bernat II i Bernat IV de Cabrera) en els que l'assoliment de la vellesa física no implica l'abandó de l'activitat política o la "retirada" fins a, cal suposar, l'aparició de severes discapacitats. Tal com observa Raquel Homet, a l'Edat Mitjana "las personas proseguían sus actividades habituales mientras conservaban sus fuerzas".¹³³¹ En tot cas, pels qui d'una manera o una altra exercien el poder senyorial, el terme "vellesa" és quelcom que en la documentació sembla limitat a la de caire testamentari. Així succeeix amb Leonor de Aguilar, a qui

op. cit., pp. 287-288; i LE GOFF, Jacques i TRUONG, Nicolas, *Una historia del cuerpo en la Edad Media*. Paidós, Barcelona 2005, p. 87.

¹³³⁰ Com a mínim en el cas germànic pels segles XI i XII; LYON, Jonathan R., "The Withdrawal of Aged Noblemen into Monastic Communities: Interpreting the Sources from Twelfth-Century Germany". Dins CLASSEN, Albrecht (ed.), *Old Age in the Middle Ages and the Renaissance. Interdisciplinary Approaches to a Neglected Topic*. Walter de Gruyter, Berlín 2007, pp. 145-146. Tot i això, no es tractaria de l'única raó, com es veurà més endavant.

¹³³¹ HOMET, Raquel, *Los viejos y la vejez en la Edad Media: sociedad e imaginario*. Pontificia Universidad Católica Argentina, Rosario 1997, pp. 56 i 70-71. Vegeu també ANDRADE CERNADAS, José M., "Una aproximación a la historia de la vejez en la Galicia medieval: algunas fuentes y sus posibilidades de información". *Semata*, vol. 18 (2006), p. 237. En aquest sentit, no es pot assimilar simplement "retirada" a vellesa biològica. Com s'ha suggerit recentment, cal tenir molt en compte la possibilitat que la vellesa no signifiqui res "if judged by a simple chronological perspective or by people's self-estimation. Someone who had lost a spouse and children, or who suffered from a terminal disease, or someone who faced serious economic and political problems and felt pushed aside by the next generation, could easily claim to be old, whether at the age of thirty or of fifty. Almost everything depends on the social context, the particular role played by an individual, the attitudes expressed toward the old person by the younger generation, and the resources available for the old"; CLASSEN, Albrecht, "Old Age in the Middle Ages and the Renaissance: Also an Introduction". Dins *IDEM* (ed.), *op. cit.*, p. 12. En opinió d'Albrecht Classen, aquest tema d'estudi ha estat víctima durant molt de temps d'una flagrant "miopia científica" que, com en el cas de la infància medieval, pateix encara la poderosa influència de les atractives i tanmateix discutibles teories d'Ariès. Per un estat de la qüestió sobre el tema, vegeu especialment *IBIDEM*, p. 1-84.

hom troba afirmant haver entrat *in senectute* en el moment de dictar testament, el 2 de juny de 1333.¹³³²

Tampoc no és fàcil determinar les causes no biològiques d'aquesta retirada, ja que en molts casos aquestes ni tan sols arriben a transcendir. Quin paper podria haver-hi tingut, per exemple, la pressió generacional? El fet que aquesta es presentés dependria molt de les condicions en les que el noi noble avancés vers l'edat adulta i, per tant, d'aquelles susceptibles de despertar en aquest una actitud contestatària, considerada per altra banda connatural al jovent en etapa formativa.¹³³³ La contraposició entre els caràcters d'adults autoritaris ocupant posicions de caps de família, o bé de tutors de menors d'edat, i els de joves afamats d'exercir el poder, convenientment amanida amb la influència de consellers despagats o massa joves, podia perfectament provocar respostes emocionals a banda i banda capaces de degenerar en conflicte. El xoc ja descrit entre el comte Ponç Hug V d'Empúries i el seu primogènit Huguet, que com ja s'ha vist va acabar amb la mort d'aquest últim, i amb la conversió del seu pare en un autèntic cadàver polític a començaments del segle XIV, seria un bon exemple en aquest sentit.

Que tinguessin lloc enfrontaments d'aquest tipus entre altres membres de la família dels vescomtes de Cabrera, si més no pel que fa als drets al lideratge familiar i al control de l'herència, no és res d'improbable. No està clar que fos aquest el tipus de pressió que va moure Bernat I de Cabrera i Leonor de Aguilar a concedir al seu hereu Bernardí la senyoria sobre Montclús el 1322 però, cal insistir-hi, és ben segur que les desavinences entre pare i fill haurien existit en el moment de la transferència del títol vescomtal a Bernardí. Amb tota probabilitat hauria estat l'actitud de Bernat I, que de fet

¹³³² ADM, Cabrera i Bas, r.2973, ll.8-ll.n.21, rt.977, fot. 345; NONÓ I RIUS, Brígida i GIRONELLA I DELGÀ, Anna, *op. cit.*, p. 463.

¹³³³ Com molt bé observa Hanawalt, "a natural tension exists between the aspirations of youths and the demands of adults"; HANAWALT, Barbara A., *Growing up in medieval London*, p. 11. Aquesta mena de tensió no passava inadvertida a l'Edat Mitjana, en la que, per regla general, de fet, es pot dir que els homes joves eren concebuts com individus impulsius, propensos a la indisciplina i a la rebel·lia, i mancats, per tant, de la saviesa i del sentit comú propis de la maduresa. Al seu *Libro enfenido* Dom Juan Manuel explicava al seu fill que *el omne, sennalada mente el de grant estado et de gran linage, pasa de seze annos fasta que lega a-los veynte et çinco (...) es en-el mayor peligro que nunca puede ser, tan bien para el alma commo para el cuerpo, commo para la fazienda*; DOM JUAN MANUEL, *Libro enfenido*, cap. 3, ls. 37-41 (edició a cura de José Manuel Blecuá; *Obras completas*, vol. 1. Gredos, Madrid 1981-1983, p. 157). Per això mateix es procurava rodejar els joves senyors de consellers amb força edat i experiència, enlloc d'altres joves susceptibles d'arrossegar-los a accions imprudents, en especial en contextos bèl·lics; HOMET, Raquel, *op. cit.*, pp. 66-69. Més a l'entorn d'això a GARCÍA HERRERO, M. del Carmen, "Elementos para una historia...", pp. 243 i 248-252; *IDEM*, "La educación de los nobles...", pp. 17-20; i *IDEM*, "Las etapas de la vida", pp. 41-44. També MAZO KARRAS, Ruth, *op. cit.*, pp. 14-15.

obligà Bernardí a declarar-se'n home propi el 26 de maig de 1328, la que hauria provocat la demora final en l'obtenció per part del seu successor de la dignitat vescomtal i els drets que aquesta duia aparellats. En aquest cas concret, la documentació disponible no permet anar més enllà. Encara se'n pot dir menys de la resta, tot i que pel que fa als vescomtes forts de la talla del mateix Bernat II, i alhora longeus com Bernat IV, resulta molt difícil pensar que cap dels seus fills en línia de successió no manifestés en algun moment cap mena d'impaciència.

Encimbellat l'hereu (o trobant-se a punt de fer-ho), aquest podia coexistir encara amb els seus progenitors durant uns quants anys, tot i que això no fos el més freqüent. En la major part dels casos, fa l'efecte que la retirada d'escena dels homes coincidia amb la seva defunció. Quan no era així, l'alternativa solia consistir en el ja esmentat ingrés en institucions eclesiàstiques. No obstant això, Bernat I de Cabrera demoraria la seva presumpta incorporació a la congregació de canonges regulars de Roca Rossa, mantenint-se encara un temps com a senyor d'Anglès juntament amb la seva esposa Leonor de Aguilar. De manera molt similar, com també s'ha vist abans, el seu fill i successor no es retiraria després d'haver cedit (progressivament, això sí) els seus títols al seu hereu Ponç IV. De fet, cal insistir en què la cessió de dignitats li permetria fer-se més visible políticament al costat de Pere el Cerimoniós.

Fins i tot en aquestes situacions, la generació que assistia d'una manera o altra al seu relleu havia d'assegurar-se el manteniment. Entre les moltes disposicions destinades per Bernat II de Cabrera a la transició al govern del seu fill Ponç IV, estava la de garantir per exemple la provisió de la vescomtessa mare Timbor *in suis necessitatibus, alime[ntibus] et expensis*, cosa que s'aconseguí reservant-li el castell de Montclús.¹³³⁴ Segurament, la també esmentada retenció de Bernat I de drets sobre Montpalau a l'inici de l'etapa vescomtal del mateix Bernat II ajudaria a que tant el primer com la seva esposa veiessin garantida la seva manutenció.

Ara bé, convé no oblidar que, per norma general, el retir i el manteniment subsegüent s'associaven a la viduïtat, estat que, en el cas concret de la família vescomtal de Cabrera, es pot dir que majoritàriament seguia sent un assumpte femení. Significaria això que, malgrat tot, el nombre de dones que arribava a la vellesa era major que el

¹³³⁴ Acord pare-fill, aquest, fet públic el 5 de maig de 1346; ADM, Cabrera i Bas, r.3524, ll.14-ll.n.37, rt.983, fot. 492.

d'homes?¹³³⁵ La dona vídua podia ser encara jove i tenir opció, per tant, a un segon matrimoni. Entre els Cabrera del període estudiat només una consort, l'esmentada Isabel de Cabrera, esposa en primeres nocces de Ramon Berenguer, germà gran del vescomte Bernat II, i ja l'any 1314 muller de Bernat de Sarrià, podria haver esdevingut vídua del seu primer espòs i haver contret després un altre matrimoni, tot i que en no saber-se encara les causes de la fi del primer és impossible dir-ho amb certesa.¹³³⁶ L'única cosa segura en aquest sentit és que Isabel s'hauria tornat a posar sota el paraigua de la família d'origen en espera d'un segon compromís matrimonial.¹³³⁷

Per contra, allò habitual en l'entorn Cabrera seria que la vídua passés a ser-ho entrada ja l'edat adulta i que, després, ja no tornés a maridar. Res d'això implicaria necessàriament la retirada immediata, com demostren els casos ja analitzats de Ramona de Montcada, suposadament tutora d'un jove Guerau VI durant un període relativament breu de temps, però també d'altres vescomtesses de Cabrera que van sobreviure als seus esposos en situacions complicades com foren Marquesa, comtessa d'Empúries, i Timbor de Fenollet, alhora tutora dels seus néts després d'anys de reivindicacions. Amb el temps, però, tal volta el pes de l'edat i el tantes vegades esmentat relleu generacional les anirien convertint, efectivament, en vídues retirades.

S'entèn que de la mateixa manera que les donacions de l'espòs servien en principi per mantenir l'esposa durant el matrimoni, el dot que aquesta aportava li havia de garantir un retir digne una vegada hagués assolit la viduitat. Això volia dir que en cas

¹³³⁵ En contra, per tant, de les fonts de les que fa ús Homet? Vegeu HOMET, Raquel, *op. cit.*, pp. 46 i 50. Naturalment, fan falta molts més estudis de famílies per poder fer afirmacions concloents en un o en un altre sentit.

¹³³⁶ Vegeu *supra*, Capítol 2.

¹³³⁷ Tant si Isabel va efectivament enviudar del seu primer espòs, com si se'n va separar, el més lògic hauria era que tornés a casa dels pares. Òbviament, aquesta possibilitat estava subjecta al fet que encara existissin familiars directes vius, en disposició i amb capacitat per mantenir la vídua i garantir-li un dot en el moment de tornar a prometre's en matrimoni. Fa l'efecte que el destí concret d'Isabel fou el de posar-se sota la protecció de la seva àvia Sibil·la de Saga, que s'hauria encarregat de negociar el seu segon compromís marital. Sembla de fet que entre les vídues amb opcions a un segon matrimoni (i voluntat de contreure'l) de certes parts de la geografia itàlica baixmedieval el retorn a la casa paterna era el més comú. Sobre això concretament, vegeu per exemple GUGLIELMI, Nilda, "La viuda tutora (Itàlia del centro y del norte. Siglos XIII-XV)". *AEM*, n. 18 (1988), p. 157; i *IDEM*, "La «tornata» de la mujer viuda (Itàlia del centro y del norte, siglos XIII-XV)". Dins *Homenaje a Ferran Valls y Taberner*. Universidad de Málaga, Màlaga 1989, pp. 463-494. Pels moralistes, el segon enllaç d'una vídua no era recomanable, perquè segons ells exposava la dona a riscos com ara els derivats d'una segona viduitat o bé als conflictes entre fills d'esposos diferents. Aquest era, per exemple, el discurs de Francesc Eiximenis; vegeu COMAS VIA, Mireia, *op. cit.*, pp. 72-74.

que la parella hagués tingut fills,¹³³⁸ el dot, que fins aleshores hauria estat administrat per l'espòs, retornaria a la vídua amb permís dels hereus.¹³³⁹ L'alternativa sembla haver estat la donació *per cambra*, que l'espòs (habitualment el rei) feia en favor de l'esposa amb la intenció de garantir-li les seves funcions i la provisió de la seva casa. Aquesta, l'única vegada que se la troba en el context familiar dels Cabrera fins a 1423, està en aparença condicionada pel manteniment de la viduïtat:¹³⁴⁰ en efecte, en els capítols

¹³³⁸ Perquè en cas contrari l'alternativa podia comportar el retorn del dot a la família de l'esposa. Així, el 4 de juliol de 1350 Bernat II de Cabrera prenia mesures *en cas que l-exovar* [de Margarida de Foix] *se agués a restituir* [als vescomtes de Castellbò], *ço que no calrà si a Déu plau, car Déu les darà fills et filles qui ho posseiran*. Aquestes mesures, ja esmentades anteriorment, consistien en establir que en cas d'haver de retornar el dot a la família per manca de descendència, *la dita madona Margarida* pogués disposar directament de *los lochs de Ostalrich, de Muntpalau et de Sent Ayscle e sos termes*; ADM, Cabrera i Bas, r.3339, ll.12-ll.n.31, rt.981, fots. 451 i 453. Poc més de mig segle després Bernat IV de Cabrera i Elionor de Prades acordarien que si Violant de Prades, futura esposa de Bernat Joan de Cabrera, moria sense descendència, que els drets sobre el dot *tornan a la dita senyora dona Alianor si lavors viva serà, sinó a son hereu universal o a aquell o a aquells a que ella dar o iaquer ho volrà entremig o en testament o en altre qualsevol manera, exceptats cinquanta milia solidos de que la dita na Violant encars que en edat de fer testament vengue, puxa testar e en altre manera fer totes ses volentats*; AHPB, Protocols, r.43/37, ff.3r-4v (24 de gener de 1409).

¹³³⁹ RIVERA GARRETAS, M. Milagros, *op. cit.*, p. 19; VINYOLES I VIDAL, Teresa M., *Història de les dones...*, p. 91; COMAS VIA, Mireia, *op. cit.*, pp. 44 i 46-47.

¹³⁴⁰ Encara que potser aquesta no hauria estat la pràctica general. A Catalunya, fa l'efecte que el costum de fer una donació en el marc conjugal *per cambra o en nom de cambra* no ha atret l'interès dels estudiosos, malgrat a la segona edició del Diccionari de la Llengua Catalana (Institut d'Estudis Catalans), quedí prou clar a través de la desena accepció del mot que en el passat aquest va existir: "antigament, assignació de béns feta pel rei a benefici de la seva muller com a garantia del dot que aporta aquesta per sostenir la seva casa". Així doncs, és en els estudis sobre la reialesa que cal cercar les definicions més precises. Tot indica que en temps d'Alfons X el Savi la mateixa *cámara* del rei podia, entre altres coses, entendre's com el fisc (segons el text de la *Tercera Partida*). Sobre això, vegeu DE DIOS, Salustiano, *Gracia, merced y patronazgo real: la Cámara de Castilla entre 1474 y 1530*. Centro de Estudios Constitucionales, Madrid 1993, pp. 61-62; i KLEINE, Marina, "Sancho Pérez y la cámara del rey en el reinado de Alfonso X". *Alcanate*, n. 7 (2010-2011), pp. 334-339. Ara bé, en el cas de la cambra d'una reina caldria parlar, com ha assenyalat Álvaro Fernández de Córdoba per a la tradició règia castellana (i ratificat Ana Maria Rodrigues per a la portuguesa), de "la unidad administrativa del patrimonio" que garantia el sosteniment de les atribucions pròpies d'una reina i el de les de la seva casa; FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA MIRALLES, Álvaro, *La corte de Isabel I: ritos y ceremonias de una reina (1474-1504)*. Dykinson, Madrid 2002, p. 52; i RODRIGUES, Ana M. S. A., "For the Honor of Her Lineage and Body: The Dowry and Dowries of Some Late Medieval Queens of Portugal". *ePH*, n. 5:1 (2007) [En línia]. URL: https://www.brown.edu/Departments/Portuguese_Brazilian_Studies/ejph/html/issue9/html/arodrigues_main.html. Sempre circumscrit al medi reial, aquest significat de la paraula "cambra" sembla haver començat a aparèixer a començaments del segle XV, però no només a la Corona de Castella i a Portugal (*cámara*), sinó també, com ja s'ha vist, a la Corona d'Aragó dels Martins (la *camera reginale* de Blanca, esposa de Martí el Jove) i a la d'Alfons el Magnànim (la *cambra de la reyna* de Maria de Castella). Vegeu en especial: COLESANTI, Gemma T., *Una mujer de negocios catalana en la Sicilia del siglo XV: Caterina Llull i Sabastida. Estudio y edición de su libro maestro, 1472-1479*. CSIC, Barcelona 2008, p. 17, nota 21; i EARENIGHT, Theresa, "Royal Finances in the Reign of María of Castile, Queen-Lieutenant of the Crown of Aragon,

matrimonials entre Bernat IV i Cecília d'Urgell, signats el 3 de febrer de 1420, el comte de Modica, davant la possibilitat real que la seva promesa no pogués reunir el dot, *e per tal que après mort sua la dita dona Sicília sobreviurà, sia preservada de / inòpia o necessitats, dóna e constituheix e donarà o constituhirà a / ella per cambra o en nom de cambra los castells e vila d'Anglès o val de Osor ab totes rendes, drets, jurediccions d'aquells, dells quals la dita dona Sicília de tota la sua vida, tan solament vivent ella, / emperò estant viuda e casta sens marit, puxa fer ses pròpies voluntats, / les quals rendes són en suma de mil florins o aquen entorn.*¹³⁴¹ D'aquests mateixos capítols es desprèn que Cecília d'Urgell tindria garantit aquest dret a la cambra amb independència d'un escreix que Bernat IV ja li havia promès poc abans.¹³⁴²

Un cop traspasat el seu espòs, la comtessa Cecília d'Urgell hauria de veure com els desacords entre els fills d'aquell afectaven les possessions que constituïen la seva *cambra*.¹³⁴³ Però com la gran majoria de dones nascudes en el si de la família dels vescomtes de Cabrera, i d'aquelles que s'hi van incorporar en qualitat de consorts, Cecília es mantindria vídua fins a la seva fi.

Que en algun moment aquesta última ha d'arribar és quelcom incontestable. Les fórmules que els escrivans plasmaven en alguns preàmbuls de testaments, com ara els manats dictar pel vescomte Guerau IV de Cabrera l'any 1205 (abans doncs de marxar a Castella), el seu fill Guerau V o la vescomtessa Beatriu de Cardona, reflectien el convenciment de que la mort corporal és, efectivament, quelcom ineludible.¹³⁴⁴ Una altra cosa és com es produïa. En general es creu que el concepte de mort ideal, "la bona mort", era el d'un traspàs a casa, en presència de família, vassalls, amics i clergues,

1432-1453". Dins EARENIGHT, Theresa (ed.), *Women and Wealth...*, p. 230. Com es pot veure, l'assignació establerta per Bernat IV en favor de Cecília encaixa amb aquesta cronologia. Tot i això, convé insistir en que a Catalunya no es coneixen treballs específics a l'entorn d'aquest tema i que, en qualsevol cas, està per veure si la donació *per cambra* l'adoptà també la noblesa de manera general o només determinades persones en circumstàncies específiques.

¹³⁴¹ ADM, Cabrera i Bas, r.2938, rt.977, fots. 14-19; COSTAFREDA PUIGPINÓS, Virgínia, "Cecília d'Urgell", doc. 1, pp. 297-298.

¹³⁴² ADM, Cabrera i Bas, r.2938, rt.977, fots. 14-19; *IBIDEM*, p. 297.

¹³⁴³ *IBIDEM*, p. 287.

¹³⁴⁴ *Quoniam nullus in carne positus mortem evadere potest*; MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", p. 316; ADG, Pia Almoina, Pergamins, perg. n. 7595; i ADM, Cabrera i Bas, r.2979, ll.8-ll.n.7, rt.977, fots. 387-389. És també el cas del testament de Malgaulí d'Empúries; ADM, Cabrera i Bas, r.2968, ll.8-ll.n.16, rt.977, fot. 320; i Empúries, r.102, rt.228, fot. 464. Es tracta d'una fórmula que començà a proliferar en els testaments catalans en el tombant del segle XII, malgrat alguna de similar no sigui cap raresa ja als segles X i XI; vegeu sobretot UDINA ABELLÓ, Antoni M., *La successió testada a la Catalunya altomedieval*. Fundació Noguera, Barcelona 1984, p. 41; i ARNALL I JOAN, M. Josepa *et alii*, *De scriptis notariorum (s.XI-XV)*. Universitat de Barcelona, Barcelona 1989, p. 46.

després d'haver seguit els ritus pertinents i d'haver procedit a deixar escrites les últimes voluntats,¹³⁴⁵ però potser convingui no menystenir l'ideal guerrer de "la bella mort" en batalla, és a dir, aquella arribada combatent al costat dels companys d'armes, al servei del senyor i d'una causa justa.¹³⁴⁶ Ara bé, en qualsevol cas la prioritat principal era intentar assegurar-se que la mort d'un mateix tenia lloc només després d'haver-ho deixat tot en ordre, tot disposat, mentre encara s'estava en plenes facultats mentals¹³⁴⁷, sense imposició ni coacció.¹³⁴⁸ En la mentalitat cristiana medieval, la mort corporal era una operació de trànsit envers una altra vida, la qualitat de la qual dependria molt dels actes de l'individu durant la vida terrenal. En aquest sentit, la por a la mort era menys un temor a la fi de la biològica que al fet que l'esmentat trànsit es pogués produir sense haver tingut temps abans d'assegurar la salvació de la pròpia ànima, així com la successió familiar.¹³⁴⁹

Òbviament, en aquest punt l'Església catòlica jugava un rol fonamental. Al cap i a la fi, els membres de les seves jerarquies institucionals eren els representants i els intermediaris autoritzats de la divinitat, el Déu que havia decidit l'ordre de totes les coses, i els responsables últims de vetllar per la cura de les ànimes dels seus fidels.¹³⁵⁰

¹³⁴⁵ DUBY, Georges, "La mort du seigneur. France du Nord. XII siècle". Dins DUBY, Georges *et alii*, *La idea y el sentimiento de la muerte en la historia y en el arte de la Edad Media (II). Ciclo de conferencias celebrado del 15 al 19 de abril de 1991*. Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela 1992, pp. 13-15; i ARIÈS, Philippe, *Historia de la muerte en Occidente. Desde la Edad Media hasta nuestros días*. Acantilado, Barcelona 2000, p. 31.

¹³⁴⁶ És l'ideal cavalleresc del *bel morir* que Laura Vivanco documenta entre els nobles castellans del segle XV; VIVANCO, Laura, *Death in Fifteenth-Century Castile: Ideologies of the Elites*. Boydell and Brewer, Woodbridge 2004, pp. 54-63.

¹³⁴⁷ O com deia Leonor de Aguilar, *in toto nostro securo sensu memoria et loquela*; ADM, Cabrera i Bas, r.2973, ll.8-ll.n.21, rt.977, fot. 345; NONÓ I RIUS, Brígida i GIRONELLA I DELGÀ, Anna, *op. cit.*, pp. 463-464.

¹³⁴⁸ ALEXANDRE-BIDON, Danièle, *La mort...*, p. 70.

¹³⁴⁹ AVENTÍN I PUIG, Mercè, *La societat rural a Catalunya en temps feudals. Vallès oriental, segles XIII-XVI*. Columna, Barcelona 1996, pp. 546-562 i 572; i OTERO PIÑEYRO MASEDA, Pablo S. i GARCÍA-FERNÁNDEZ, Miguel, "Los testamentos como fuente para la historia social de la nobleza. Un ejemplo metodológico: tres mandas de los Valladares del siglo XV". *CEG*, n. 126 (2013), pp. 138-146. Sobre la por a la mort, entesa com una por no a la mort física, sinó a la perspectiva d'una condemna eterna de l'ànima pels pecats comesos, vegeu PAVÓN BENITO, Julia i GARCÍA DE LA BORBOLLA, Ángeles, *Morir en la Edad Media. La muerte en la Navarra medieval*. Universitat de València, València 2007, pp. 118-127.

¹³⁵⁰ La vessant que es mostra aquí, és clar, és purament institucional. N'hi ha una altra que permet identificar l'Església amb la comunitat dels cristians. En tot cas, proporcionar una definició acurada d'aquesta institució-comunitat és difícil. En opinió de Dominique Iogna-Prat, per exemple, l'Església es pot definir com "une organisation sociale commandée par le plan créateur renouvelé par le sacrifice rédempteur et entretenu par le don constant de la grâce"; a IOGNA-PRAT, Dominique, "Le «baptême» du schéma des trois ordres fonctionnels. L'apport de l'école d'Auxerre dans la seconde moitié du IXe siècle". *AESC*, vol. 41, n. 1 (1986), p. 107. En aquest mateix sentit, vegeu també *IDEM*, "La «substance» de l'Église (XIIe-XVe siècle)".

Enfront de la por a l'incertesa pel destí de l'ànima, el discurs eclesiàstic no només ofería consol al moribund capaç de fer neteja dels seus pecats, i, per tant, de salvar la seva ànima:¹³⁵¹ amenaçava també amb severos càstigs espirituals els qui desoïen els mandats de les autoritats religioses, però, sobretot, els qui perjudicaven directament els seus interessos o els d'aquells que es trobaven sota la seva protecció. Això darrer hauria pogut moure certes persones a mostrar penediment a corre-cuita.¹³⁵² Es poden considerar genuïns el sentiment de contrició i la voluntat de reparar els greuges causats en aquests casos? És possible, malgrat sigui molt difícil de saber, donat que l'únic que ens en queda és la intenció de salvar l'ànima de la seva condemna.¹³⁵³ Per exemple, la decisió de Ponç Hug V d'Empúries de transferir al monestir de Sant Pere de Rodes la quantitat que féu a la seva esposa Marquesa en concepte de *donatio propter nuptias* una vegada aquesta hagués mort (buscant així compensar, mitjançant una deixa testamentària, els danys que el comte havia causat a la seva comunitat monàstica en els conflictes dels anys anteriors),¹³⁵⁴ és prou tardana per a que, almenys, se'n pugui dubtar.

Tanmateix, convé no menystenir el temor genuí de la darrera hora.¹³⁵⁵ Perquè, en qualsevol cas, les mostres de penediment com la de Ponç Hug, sinceres o no, no són altra cosa que una evidència més del control religiós exercit per les institucions de l'Església. Aquesta posició dominant sobre la mentalitat religiosa dels cristians de l'Europa occidental es reforçaria en el tombant del segle XIII amb les resolucions dels

BUCEMA [En línia], n. 7 (hors-série) (2013). En línia des del 29 de juliol de 2013. URL: <http://cem.revues.org/13145-tocto2n8>.

¹³⁵¹ Les temptatives de consolar els greument malalts podien anar acompanyades de recordatoris de la condició humana. El 17 de setembre de 1468 fra Girolamo, cap dels dominics de Milà, es compadia del patiment que la malaltia causava a la duquessa Bianca Maria Visconti, però tot seguit afegia el següent: *ma Dio vole che ogni persona sia subiecta di simile miserie, acio se cognoscha essere nata mortale e passibile e ciercha cum el ben vivere de diventare immortale nel altro mondo*; NICOUD, Marilyn, "Expérience de la maladie et échange épistolaire. Les derniers moments de Bianca Maria Visconti (mai-octobre 1468)". *MEFR*, vol. 112, n. 1 (2000), doc. 99, p. 416.

¹³⁵² DELUMEAU, Jean, *El miedo en Occidente (Siglos XIV-XVIII). Una ciudad sitiada*. Taurus, Madrid 1978, pp. 45-49; ALEXANDRE-BIDON, Danièle, *La mort...*, pp. 103-108; VENTURA, Leontina, "Testamentària nobiliàrquica (séc. XIII). Morte e sobrevivência da linhagem". *RHI*, vol. 19 (1998), p. 146; i AVENTÍN I PUIG, Mercè, "La familia ante la muerte: el culto a la memoria". Dins DE LA IGLESIA DUARTE, J. Ignacio (coord.), *La familia en la Edad Media*, pp. 388-389.

¹³⁵³ Encara que a partir dels segles XII i XIII això tingués com a resultat una estada determinada fent neteja espiritual al Purgatori; LE GOFF, Jacques, *El nacimiento del Purgatorio*. Taurus, Madrid 1981, pp. 9-19.

¹³⁵⁴ Vegeu *supra*, Capítol 1.

¹³⁵⁵ Com demostren alguns exemples trets de testaments de cavallers portuguesos del segle XIII, en els que algun fins i tot expressava la por que certa acció tingués com a conseqüència el *perigoo da sua alma*; VENTURA, Leontina, *op. cit.*, pp. 146-147.

Concilis Laterans Tercer (1179) i Quart (1215), que, en bona part, reflectien la creixent preocupació de les jerarquies per l'existència en el si de la Cristiandat llatina de corrents espirituals divergents de l'ortodòxia catòlica.¹³⁵⁶ A partir d'aleshores, s'haurien anat multiplicant també els arguments amb els que els homes d'Església haurien educat els seus fidels en el temor a caure en el pecat, i en la necessitat, per tant, d'exhibir un comportament exemplar, així com de reparar els mals comesos quan convingués, per tal de guanyar-se la salvació.¹³⁵⁷

4.6. Els afers devocionals i les relacions amb les institucions religioses

El control eclesiàstic dels afers espirituals orientà de ben segur unes pràctiques que, des d'una òptica "potser grosserament materialista", per dir-ho en paraules de Mercè Aventura,¹³⁵⁸ és difícil no prendre com simples pagaments per la salvació. És aquest el cas de les deixes testamentàries per a misses, precis i cerimònies *pro anima*,¹³⁵⁹ el número de les quals sembla haver augmentat considerablement des del segle XIII.¹³⁶⁰ Si hom les desproveeix de tota càrrega religiosa, és natural que semblin un mer instrument de transacció. Però, atès el caràcter profundament cristià de la majoria social catalana dels segles centrals i finals de l'Edat Mitjana, això equivaldria a imposar al

¹³⁵⁶ A l'entorn de l'evolució pastoral de l'Església a partir de les darreries del segle XII, vegeu sobretot VAUCHEZ, André, *Les laïcs au Moyen Âge. Pratiques et expériences religieuses*. Les éditions du Cerf, París 1987, pp. 133-140.

¹³⁵⁷ "Culpabilitat i pastoral de la por" són, segons Jean Delumeau, propis del discurs eclesiàstic tradicional relatiu a la mort. Vegeu una interessant reflexió d'aquest autor en base a una experiència personal a DELUMEAU, Jean, *op. cit.*, p. 49, així com la crítica dels seus vincles entre estudi, experiència vital i, si es vol, obsessions, de l'estudiós, a mans de WORCESTER, Thomas, "In the Face of Death: Jean Delumeau on Late-Medieval Fears and Hopes". Dins DUBRUCK, Edelgard E. i GUSICK, Barbara I. (eds.), *Death and Dying in the Middle Ages*. Peter Lang, Nova York 1999, pp. 168-170.

¹³⁵⁸ AVENTÍN I PUIG, Mercè, *La societat rural a Catalunya*, p. 572.

¹³⁵⁹ Un tipus de pregàries que eren ja comunes als inicis del cristianisme i que, a partir del segle IX, es convertiren en una eina eclesiàstica de commemoració dels benefactors que havien passat a millor vida; LE GOFF, Jacques, *El nacimiento del Purgatorio*, pp. 61-62 i 145-148; LAUWERS, Michel, *La mémoire des ancêtres, le souci des morts. Morts, rites et société au Moyen Âge (diocèse de Liege, XIe-XIIIe siècles)*. Beauchesne, París 1997, pp. 103-126; i *IDEM*, "La prière comme fonction sociale dans l'Occident médiéval (Ve-XIIIe siècle)". Dins COTTIER, Jean-F. (ed.), *La prière en latin de l'Antiquité au XVIe siècle. Formes, évolutions, significations*. Brepols, Turnhout 2006, pp. 213-215.

¹³⁶⁰ CHIFFOLEAU, Jacques, *La comptabilité de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Age (vers 1320-vers 1480)*. École française de Rome, Roma 1980, pp. 227-229; LAUWERS, Michel, *La mémoire des ancêtres*, pp. 475-491; AVENTÍN I PUIG, Mercè, *La societat rural a Catalunya*, pp. 572-588; VENTURA, Leontina, *op. cit.*, pp. 137-141; i ANDRADE CERNADAS, José M., "Los testamentos como reflejo de los cambios de actitud ante la muerte en la Galicia del siglo XIV". *Semata*, vol. 17 (2005), pp. 109-110.

passat medieval un filtre modern, subestimant així perillosament la religiositat personal i familiar, i les seves lògiques implicacions emocionals. A més, cal tenir en compte que les motivacions materials i les espirituals no tenen per què ser contradictòries, sinó que poden perfectament complementar-se en grau molt divers,¹³⁶¹ quelcom que potser s'hagi de considerar també aplicable a certs contractes de compravenda.¹³⁶²

Des del punt de vista d'una família noble com la dels Cabrera, algunes d'aquestes motivacions eren ben evidents. Als seus membres, en efecte, els movia en bona part la ja esmentada necessitat de procurar la pròpia salvació i la dels seus parents. El vescomte Guerau IV justificà amb les següents paraules la concessió del mas anomenat "Joglar" a l'altar de Sant Miquel de l'església del castell d'Anglès, feta només començar el segle XIII: *ob remedium anime mee et parentum meorum*.¹³⁶³ Assegurar la salvació de les ànimes dels vius, sí, però també la de les ànimes dels difunts. Es volia preservar així la memòria familiar. És clar que amb això últim anava implícita també la memòria de la dominació, d'una autoritat i d'un poder temporals nominalment legitimats per la gràcia

¹³⁶¹ Com han assenyalat Emilia Jamroziak i Erin Jordan per a les relacions entre els cistercencs de Yorkshire i els seus veïns, i pel patronatge laic del Dos-cents als comtats de Flandes i d'Hainaut, respectivament; JAMROZIAK, Emilia, "Making and Breaking the Bonds: Yorkshire Cistercians and their Neighbours". Dins KINDER, Terry (ed.), *Perspectives for an Architecture of Solitude: Essays on Cistercians, Art and Architecture in Honour of Peter Fergusson*. Brepols, Turnhout 2004, p. 203; i JORDAN, Erin L., *Women, Power, and Religious Patronage in the Middle Ages*. Palgrave MacMillan, Nova York 2006, p. 62.

¹³⁶² Com podria ser el cas, per exemple, de la donació que Pere d'Estanyol i la seva esposa Maria feren el 10 de maig de 1262 a l'abat de Sant Salvador de Breda, al prior de Santa Maria de Roca Rossa, i a Agnès de Palau, del dret a fer circular per les seves terres l'aigua que eixia dels molins de Rupit, i a fer la molta sense cap obstacle. El llenguatge emprat pel notari, prevere i notari de la Bisbal, era el d'una donació (*damus concedimus vobis*), i així consta també en el títol que es donà a l'operació en el cartoral de Roca Rossa (*Instrumentum donacionis*), però el cert és que aquesta tingué lloc a canvi d'un pagament de 60 sous; PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 55, pp. 126-127. Respecte d'aquesta mena de donacions de benefactors laics a establiments monàstics, Jamroziak refusa el concepte de "compravenda encoberta" que se'ls sol aplicar. En el seu lloc, Jamroziak proposa emprar el de "contra do monetari" (*monetary counter-gift*), en el benentès que, ja que les motivacions espirituals no exclouen precisament les materials (i a la inversa), l'intercanvi comercial expressava l'existència d'un compromís de reciprocitat eclesiàstic que no es limitaria al d'acte benefactor-precis *pro anima*, sinó que incorporaria la necessitat d'oferir també una contrapartida material capaç, així, d'alimentar el flux de donacions; JAMROZIAK, Emilia, "Making and Breaking the Bonds", pp. 199-205. Aquesta proposta convida implícitament a revisar la idea de subversió de l'antic intercanvi de do-contra do a tres bandes (les institucions eclesiàstiques, els laics benefactors, i els seus difunts) provocat, segons Michel Lauwers, per la "monetarització" de l'economia evidenciada a partir del segle XIII; LAUWERS, Michel, *La mémoire des ancêtres*, pp. 172-204 i 475-477. Sobre la mecànica do-contra do que ha inspirat aquestes teories, vegeu l'obra original de l'antropòleg MAUSS, Marcel, *Ensayo sobre el don: forma y función del intercambio en las sociedades arcaicas*. Katz, Madrid i Buenos Aires, 2009 (primera edició en francès de 1925).

¹³⁶³ Probablement el 30 de juny de l'any 1200; ADG, Dotalies, D-1, f.173r.

divina (a través de la fórmula *Dei gratia*) des de les darreries del segle XII.¹³⁶⁴ En aquest sentit, per exemple, les fundacions religioses familiars, com observa Eliana Magnani pel cas dels monestirs aristocràtics provençals, feien visualment patents els pretesos vincles directes entre el poder suprem (diví) i el terrenal, sacralitzant així el domini senyorial de l'espai des dels primers temps feudals.¹³⁶⁵

És ben sabut que, en aquells mateixos temps, la fundació i el patronatge d'establiments religiosos no eren cap novetat. Tampoc ho eren pels Cabrera, és clar. La institució monàstica amb la qual mantenien unes millors i més intenses relacions era l'abadia de Sant Salvador de Breda, fundada precisament pels seus avantpassats, els vescomtes Ermessenda i Guerau I, a mitjan segle XI.¹³⁶⁶ Més endavant, tal com s'ha vist abans, Guerau III de Cabrera crearia el priorat de Santa Maria de Roca Rossa.¹³⁶⁷ Nascut en un moment en el qual l'abadia bredenca es trobava sota control de Sant Cugat

¹³⁶⁴ Així fou en el cas dels vescomtes de Cabrera; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*, p. 35. A l'entorn de la progressiva introducció de la fórmula *Dei gratia* als documents episcopals, reials i baronials, vegeu GUERREAU, Alain, *El feudalismo. Un horizonte teórico*. Crítica, Barcelona 1984, p. 233; ULLMANN, Walter, *Principios de gobierno y política en la Edad Media*. Alianza, Madrid 1985, pp. 121-125; i BLACK, Antony, *El pensamiento político en Europa, 1250-1450*. Cambridge University Press, Cambridge 1996, p. 36.

¹³⁶⁵ En paraules seves, "les monastères jouent un rôle capital par ce qu'ils symbolisent et par la justification qu'ils apportent aux nouveaux pouvoirs. La création d'un monastère est, avec l'élevation d'un château, un acte fondateur: le château est l'expression monumentale du pouvoir coercitif, le monastère est sa sacralisation"; MAGNANI SOARES-CHRISTEN, Eliana, *Monastères et aristocratie en Provence milieu X^e-début XIIe siècle*. Lit, Münster 1999, p. 415.

¹³⁶⁶ El de Breda, fundat l'any 1038 (com ja s'ha dit abans), i l'església del qual fou consagrada trenta anys més tard, era el segon monestir benedictí més antic d'allò que després s'anomenaria el "vescomtat de Cabrera", amb permís de Sant Pau del Maresme (Sant Pol de Mar), que era el primer. Sant Pau havia estat fundat pels comtes de Barcelona a mitjan segle X, sobre les suposades runes d'un monestir tardoantic. A l'entorn del naixement de Sant Salvador de Breda, vegeu sobretot: VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario...*, vol. 14, doc. 16, pp. 297-299; LLORENS I RAMIS, Josep M. *et alii*, *op. cit.*, docs. 11 i 12, pp. 81-85; PONS I GURI, Josep M., "Dotalies d'esglésies selvatanes...", docs. 1 i 2, pp. 467-472; i "Sant Salvador de Breda". Dins PLADEVALL I FONT, Antoni (dir.), *Catalunya Romànica*, vol. 5. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1991, pp. 247-287. Pel que fa a Sant Pau del Maresme, des del 1068 depenent de Sant Honorat de Lérins: PLADEVALL I FONT, Antoni i CATALÀ ROCA, Francesc, *op. cit.*, pp. 36-37; BENITO I MONCLÚS, Pere, "Els homes de Sant Pol del veïnat del Sant Crist. Gènesi, evolució de l'hàbitat i estructures dominicals d'un antic veïnat de Vilassar". *FMASM*, n. 41 (1991), pp. 17-24; i PALOU I MIQUEL, Hug, "Organització de l'espai i formes de poblament a l'Alt Maresme a l'Edat Mitjana". Dins *L'organització de l'espai i models de poblament. II Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. Actes (del 20 d'octubre al 17 de novembre de 2001)*. Grup d'Història del Casal de Mataró, Mataró 2003, pp. 45 i 50-52.

¹³⁶⁷ A l'alou de la Fredena, situat al terme d'Hostalric, el novembre de 1145. Tanmateix, és possible que abans de constituir-se el priorat s'hi hagués instal·lat primer un eremitori; VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario...*, vol. 9, doc. 11, pp. 241-243; PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, p. 10 i doc. 1, pp. 37-39; i BOU I ILLA, Joan i VELLVEHÍ I ALTIMIRA, Jaume, *Del romànic al gòtic. El monestir de Santa Maria de Roca Rossa. Tordera - El Maresme*. Grup d'Història del Casal de Mataró, Mataró 2010, pp. 25-30.

del Vallès (un lligam de dependència que no es trencaria fins el decenni de 1180¹³⁶⁸), Roca Rossa representava, de ben segur, un acte d'afirmació personal (sacralitzadora, s'entèn) del vescomte en tant que continuador de la vella nissaga dels vescomtes de Girona, però també, alhora, com un dels renovadors de la seva identitat a mitjan segle XII. Es tractava, a més, d'una aposta que evidenciava la seva confiança en un nou projecte religiós, el dels canonges regulars, basat en el convenciment que el clergat podia reformar-se des del retorn als ideals apostòlics de pobresa i caritat, practicant la vida en comunitat, però desenvolupant alhora tasques pastorals i d'ensenyament als laics en grau divers segons cada corrent de pensament. Abans d'estancar-se, al segle XII aquest moviment, que encara seguia generant una poderosa atracció, havia adquirit ja formes monàstiques.¹³⁶⁹ Tenint en compte els ideals que movien els canonges regulars,

¹³⁶⁸ Aparentment, Sant Salvador de Breda, que havia fundat fins i tot la seva pròpia filial al Rosselló, la de Sant Salvador de Cirà (venuda a la comanda templera de Masdèu l'any 1229), estava entre les cases monàstiques de dependents de Sant Cugat ja l'1 de desembre de 1098, segons una butlla del papa Urbà II. Ara bé, el 10 de maig de 1185, en una altra butlla en la que Lluç III en confirmava les possessions, Sant Salvador ja no figurava com a abadia subjecta a Sant Cugat; COLL I CASTANYER, Jaume, *Breda històrica i actual*, pp. 18 i 57; i TRÉTON, Rodrigue (ed.), *op. cit.*, vol. 1, pp. 27 i 47. És possible que aquesta subjecció calgui enmarcar-la en les iniciatives del comte Berenguer Ramon II de Barcelona acarades a evitar el pas dels cenobis dels seus comtats a la subjecció de les grans abadies transpirinenques i cisalpines. Des dels seus inicis a mitjan segle X als grans cenobis com ara els de Cluny i Gorze, els grans impulsos de reforma monàstica a l'Occident cristià es basaren en la creació de xarxes de filials unides en una casa mare reformadora. Sembla que, enlloc d'això, Berenguer Ramon II procurà canalitzar la reforma monàstica als seus comtats a través de Sant Cugat. Com l'intent de conquesta i reconstrucció de Tarragona i la seva posterior rehabilitació com a seu arquebisbat (un primer pas envers l'escapada de l'àrea d'influència de l'arquebisbat de Narbona), aquesta iniciativa només podia tenir èxit establint-se una dependència directa de l'autoritat de Roma. Vegeu KEHR, Paul F., *El Papat i el principat de Catalunya fins a la unió amb Aragó*. Fundació Patxot, Barcelona 1931, pp. 39-73; i SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els grans comtes...*, pp. 141-145. També SIMONS, Walter, "New Forms of Religious Life in Medieval Western Europe". Dins HOLLYWOOD, Amy i BECKMAN, Patricia Z. (eds.), *The Cambridge Companion to Christian Mysticism*. Cambridge University Press, New York 2012, pp. 86-87.

¹³⁶⁹ Vegeu VAUCHEZ, André, *La espiritualidad del Occidente medieval (siglos VIII-XII)*. Cátedra, Madrid 1985, pp. 81-85; JASPERT, Nikolas, "La reforma agustiniana: un movimiento europeo entre «piedad popular» y «política eclesiástica»". Dins *XXXII Semana de Estudios Medievales de Estella, 18 a 22 de julio de 2005. La reforma gregoriana y su proyección en la cristiandad occidental. Siglos XI-XII*. Gobierno de Navarra/ Institución Príncipe de Viana, Pamplona 2006, pp. 375-420; i SIMONS, Walter, "New Forms of Religious Life...", pp. 92-99. A diferència dels benedictins, per regla general els canonges regulars tendien a sortir del cenobi per assistir els rectors de parròquia o bé actuar en nom de bisbes i senyors laics, cosa que els feia molt populars. Inspirats en el model reformador de Saint Ruf d'Avinyó, molts cenobis foren incorporats al moviment de canonges agustinians en aquesta època. La introducció a Catalunya de la *regula* agustiniana s'hauria produït al comtat de Besalú avançant el segle XI, sent adoptada per exemple per les comunitats clericals de Sant Pere d'Àger i de Santa Maria de Solsona entre el darrer quart del segle XI i els primers anys de la centúria següent. Tot i això, fa l'efecte que la veritable expansió del moviment de canonges agustinians a Catalunya tingué lloc a mitjan segle XII. Precisament d'aquesta època daten, al bisbat de Girona, el mateix priorat de Roca Rossa i el

per als Cabrera Santa Maria de Roca Rossa havia de suposar, en principi, uns costos fundacionals i de dotació inicial inferiors als que hauria implicat la creació d'un altre monestir benedictí.¹³⁷⁰ Això dóna també una bona mesura de la influència de les modes espirituals sobre els patrons i benefactors potencials.¹³⁷¹ Sorgides normalment de la necessitat de trobar una resposta en termes religiosos a noves inquietuds socials, un cop consolidades, aquestes modes solien convertir-se en tradicions.¹³⁷² Sobre aquest aspecte, però, se'n tornarà a parlar més endavant.

A partir del 1200 les fundacions més habituals entre els Cabrera no foren precisament els nous monestirs, sinó les corresponents a beneficis de capelles i d'altars d'institucions ja constituïdes. Per exemple, el 5 de desembre de 1310 la vescomtessa vídua Sança de Santaeugènia, senyora de Pals, instituï un benefici a la capella de Santa Maria de l'església de Sant Pere de Pals; el prevere que se n'encarregués hauria de celebrar missa de difunts tres dies a la setmana.¹³⁷³ En ocasions, a més, aquestes fundacions anaven acompanyades d'assignacions econòmiques destinades a fer obra, ja fos en moneda o en forma de renda. Degué ser el cas de la capella que Leonor de Aguilar va manar construir al claustre de la Seu de Girona, dedicada als Sants Gabriel i Rafael (on, de fet, demanaria fer-se enterrar), de la que, tanmateix, no es coneixen les despeses d'obra.¹³⁷⁴ També, sens dubte, el d'aquella que la mateixa Leonor, en el seu testament, manà edificar a l'església del convent dels carmelites de Girona, del que era

de Sant Pere de Cercada, mentre que institucions més antigues, com Santa Maria de Vilabertran, fundaven aleshores les seves pròpies filials; PLADEVALL I FONT, Antoni i CATALÀ I ROCA, Francesc, *op. cit.*, pp. 52-60; ZARAGOZA PASCUAL, Ernesto, "Los monasterios de canónigos regulares de San Agustín en Cataluña". *RA*, vol. 37, n. 113 (1996), pp. 661-664; i MAGNANI SOARES-CHRISTEN, Eliana, *Monastères et aristocratie...*, pp. 384-391.

¹³⁷⁰ Com observa Karen Stöber pel que fa a aquest orde; STÖBER, Karen, "Bequests and Burials: Changing Attitudes of The Laity as Patrons of English and Welsh Monasteries". Dins JAMROZIAK, Emilia i BURTON, Janet (eds.), *Religious and Laity in Western Europe, 1000-1400: Interaction, Negotiation, and Power*. Brepols, Turnhout 2006, pp. 136-137.

¹³⁷¹ A l'entorn del terme "moda" aplicat a l'àmbit espiritual, vegeu per exemple JAMROZIAK, Emilia i BURTON, Janet, "Introduction". Dins *IDEM* (eds.), *op. cit.*, pp. 2-3.

¹³⁷² VAUCHEZ, André, *La espiritualidad del Occidente medieval*, pp. 75-77; i SIMONS, Walter, "New Forms of Religious Life...", pp. 82-87.

¹³⁷³ Per garantir-ne el sosteniment, dotà la capella amb els ingressos procedents de la ferreria del castell de Pals; ADG, Dotalies de Beneficis, D-8, ff. 85v-86r.

¹³⁷⁴ La llicència episcopal per començar les obres de la capella fou emesa el 18 de juliol de 1331; ADG, Notularum, G-7, f. 132v. Sí se sap, per contra, que Leonor assegurà el manteniment del benefici de l'altar mitjançant una renda de 400 sous, a la que afegiria en el seu testament de 1333 un llegat de 100 sous per fer-hi missa el dia de la seva mort; ADM, Cabrera i Bas, r.2973, ll.8-ll.n.21, rt.977, fots. 345-346; NONÓ I RIUS, Brígida i GIRONELLA I DELGÀ, Anna, *op. cit.*, p. 459 i doc., p. 464; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., *Inscripcions i sepultures de la Catedral de Girona*. Diputació de Girona, Girona 2009, doc. 36, p. 81.

prior un dels seus marmessors, Arnau de la Bisbal, per instal·lar-hi un altar dedicat a Santa Llúcia, i per a la construcció de la qual destinà la quantitat de 2.000 sous.¹³⁷⁵ Per la seva banda, Bernat II de Cabrera, fill i hereu de Leonor, assignà el delme del roldor, el peix, l'oli i altres productes de mar i de terra del delme de Montpalau¹³⁷⁶ a la construcció de la capella de Sant Bartomeu de l'Hospital de Pobres d'Hostalric, que, segons un manament del bisbe gironí Arnau de Mont-rodon amb data 21 de juny de 1346, s'havia de completar en un termini màxim de quatre mesos.¹³⁷⁷

L'Hospital de Pobres d'Hostalric, és, de fet, l'única fundació *ex nihilo* duta a terme pels vescomtes de Cabrera als seus dominis entre el 1200 i el 1400, i, a més, ho fou precisament per iniciativa de Leonor i del seu fill Bernat II. La idea inicial fou cosa de la primera. De nou en el seu testament de 1333, Leonor manifestava el desig que se'n creés un al terme del castell d'Hostalric.¹³⁷⁸ A la fi, l'encarregat de fer realitat aquest desig seu seria el seu successor,¹³⁷⁹ qui, tanmateix, no rebria la llicència episcopal per començar a aixecar l'hospital fins el desembre de 1340. Quant al finançament de l'obra, aquest dependria dels fruits de l'esmentat delme que es collia a Montpalau.¹³⁸⁰

Caldria preguntar-se, potser, si el fet que Bernat II de Cabrera hagués continuat amb el projecte matern d'un hospital de pobres a Hostalric serveix per explicar el vers d'una cobla, composta pel xantre i trobador occità Joan de Castellnou, en el qual s'atribueix precisament al vescomte una activitat o la permanència en un indret que són

¹³⁷⁵ ADM, Cabrera i Bas, r.2973, ll.8-n.21, rt.977, fots. 345-346; NONÓ I RIUS, Brígida i GIRONELLA I DELGÀ, Anna, *op. cit.*, doc., p. 465.

¹³⁷⁶ El roldor era una planta útil en el procés del curtit de pell; FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Emprius i béns comunals a l'Edat Mitjana". Dins BUSQUETA I RIU, Joan J. i VICEDO, Enric (eds.), *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes Agraris, organització social i poder local als Països Catalans (Primeres Jornades, Alguairó, 30 març-1 abril 1995)*. Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida 1996, pp. 57-59.

¹³⁷⁷ ADG, Lletres, U-10, f. 66v.

¹³⁷⁸ ADM, Cabrera i Bas, r.2973, ll.8-n.21, rt.977, fots. 345-346; NONÓ I RIUS, Brígida i GIRONELLA I DELGÀ, Anna, *op. cit.*, p. 462 i doc., p. 469.

¹³⁷⁹ Com molt bé observaren Brígida Nonó i Anna Gironella; *IBIDEM*, p. 462.

¹³⁸⁰ Segons reconegué el bisbe gironí el 4 de juliol de 1341; ADG, Manuals, D-157, f. 18v. El projecte, però, estava ja en marxa des de molt abans: el juliol de 1330 (amb anterioritat, per tant, a l'únic testament conegut de Leonor de Aguilar) Gastó de Moncada, bisbe de Girona, concedí una indulgència a favor de l'hospital; ADG, Lletres, U-4, f. 106r; MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Parròquia i societat rural...*, p. 573, nota 298; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La vila d'Hostalric i els seus habitants al segle XIV", p. 62. Una primera síntesi de la informació relativa a l'hospital de pobres d'Hostalric ha estat exposada recentment a *IDEM*, "L'hospital de pobres d'Hostalric. Un cas de patronatge aristocràtic d'institucions assistencials al segle XIV". Comunicació presentada en el marc dels Abrils de l'Hospital 2014: Seminari d'Estudis de Doctorat i Màster: Pràctiques i institucions d'assistència a l'Edat Mitjana i Moderna. Universitat de Barcelona, 25 d'abril de 2014.

qualificades de *beginatge*.¹³⁸¹ No es pot descartar que l'ús d'aquest terme per part del trobador no fes referència a les estades de Bernat II a l'abadia de Sant Salvador de Breda, freqüents sempre que tornava a Catalunya durant bona part del decenni de 1340,¹³⁸² però, d'entrada, la coneguda dedicació de beguines i begards a les tasques assistencials fa pensar en un retret poètic,¹³⁸³ tal volta una mica en to de mofa, envers

¹³⁸¹ El vers en qüestió, i el que el segueix, són aquests: *Cabreyra ja ne laixa-l beginatge./ Per ço que lay faça mant cop de lança*. He d'agrair aquesta dada a Marina Navàs i Farré (Universitat Rovira i Virgili) i al Dr. Sadurní Martí (Universitat de Girona). A l'entorn de Joan de Castellnou i de la seva obra, vegeu especialment CABRÉ OLLÉ, Míriam, MARTÍ CASTELLA, Sadurní i NAVÀS I FARRÉ, Marina, "Geografia i història de la poesia occitanocatalana del segle XIV". Dins ALBERNI JORDÀ, Anna, BADIA PÀMIES, Lola i CABRÉ OLLÉ, Lluís G. M. (eds.), *Transllatar i transferir. La transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*. Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, Santa Coloma de Queralt 2009, p. 358.

¹³⁸² I que, convé insistir, no s'han de veure com a proves d'un enclaustrament; vegeu *supra*, Capítol 2.

¹³⁸³ El terme llatí *beguina* designava una dona especialment devota que s'unia a d'altres per constituir una comunitat religiosa informal, no subjecta al control eclesiàstic, però des d'un enfoc pejoratiu, i allunyat, per tant, d'un dels més preferits per les mateixes beguines i per les qui sentien simpatia per elles: el de *mulier religiosa*. En aquestes congregacions, detectades per primera vegada en entorns urbans des de les darreries del segle XII a les terres de la Bèlgica actual, també hi havia homes, als que s'anomenaria *beguini* o "beguins". Al segle següent es crearien les primeres comunitats exclusivament masculines, els membres de les quals serien coneguts com "begards" (*beghard*, en llengua vulgar). Per la seva situació al marge dels quadres religiosos tradicionals, i per la seva tendència al pensament místic, foren vistos amb sospita per les institucions eclesiàstiques i laiques, i, en ocasions, fins i tot, víctimes de processos per heretgia, sobretot durant el segle XIV. Ara bé, les condicions en les quals s'agrupaven les beguines i els begards són molt difícils de precisar, com també ho són moltes de les activitats que desenvolupaven, tret, això sí, de les tasques assistencials a pobres i malalts. Vegeu, sense pretensió d'exhaustivitat, els següents estudis sobre el tema: LAUWERS, Michel, "Expérience béguinale et récite hagiographique [À propos de la "Vita Mariae Oigniacensis" de Jacques de Vitry (vers 1215)]". *Jds*, n. 1 (1989), pp. 61-103; POU Y MARTÍ, fra José M., *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*. Colegio "Cardenal Cisneros", Madrid 1991, p. 20; MÉRIL-BELLINI DELLE STELLE, Anne-L., "Faire connaissance avec une *mulier religiosa* dans les Pays-Bas méridionaux du XIIIe siècle". *BUCEMA*, n. 18:1 (2014) [En línia], nota 1. En línia des del 17 de juny de 2014. URL: <http://cem.revues.org/13383>; SIMONS, Walter, "The Lives of the Beghards". Dins RUBIN, Miri (ed.), *Medieval Christianity in Practice*. Princeton University Press, Princeton 2009, pp. 238-245; SIMONS, Walter, "New Forms of Religious Life...", pp. 106-113; i NIETO-ISABEL, Delfi-I., "«Qui spiritus ambo sunt unum». La red de espiritualidad beguina del Languedoc a inicios del siglo XIV". Dins GARÍ DE AGUILERA, Blanca (ed.), *Redes femeninas de promoción espiritual en los Reinos Peninsulares (s. XIII-XVI)*. Viella, Roma 2013, pp. 147-168. Pel que fa a la presència de beguines i begards des de començaments del segle XIV a la diòcesi de Girona (en particular) i a terres catalanes (en general), a les iniciatives inquisitorials llançades contra ells, i fins i tot a un exemple concret d'activitat beguina assistencial a la Corona d'Aragó (l'anomenat "Hospital dels Beguins" de València), vegeu: PERARNAU I ESPELT, Josep, "Noves dades sobre beguins de Girona". *AIEG*, n. 25:1 (1979), pp. 237-248; POU Y MARTÍ, fra José M., *op. cit.*, pp. 194-206; i RUBIO VELA, Agustín i RODRIGO LIZONDO, Mateu, "Els beguins de València en el segle XIV. La seua casa-hospital i els seus llibres". Dins *Estudis en memòria del professor Manuel Sanchis Guarner*, vol. 1. Ajuntament de València-Publicacions de la Universitat de València, València 1984, pp. 327-341. És, en definitiva, a través de la connotació pejorativa del mot *beginatge*, en una època, a més, en la que beguines i begards eren sovint vistos amb molta desconfiança per

allò que Castellnou hauria considerat una dedicació excessiva del vescomte de Cabrera en una institució com era l'Hospital de Pobres d'Hostalric.

Òbviament, el cost cada vegada més alt de les fundacions i de les dotacions de béns, numerari o rendes que duïen aparellades només de sortida, feia que aquelles no fossin ni de bon tros les iniciatives benefactores més freqüents. Al contrari, les donacions o concessions eren molt més abundants. Algunes d'aquestes fins i tot tenien lloc després d'una operació de compravenda, com ara la de la sisena part del delme de la parròquia de Sant Andreu d'Estanyol (Besanó), venuda per Pere Ramon de Vilademany al fundador de l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona. La transacció es féu abans del 16 de juny de 1229, data en què se sap que Guerau V de Cabrera la confirmà, afegint tot seguit que la cedia (*concedo*) pensant en la salvació de la seva ànima i en la de les ànimes dels difunts (*ob remedium anime mee et omium fidelium deffunctorum*).¹³⁸⁴

Entre les accions benefactores, la incorporació a les institucions de l'Església de personal de la família constituïa una altra mena de donació, la d'un mateix, encara en

les autoritats, sobretot les religioses, així com per l'activitat assistencial que normalment hi anava associada, que sembla tenir sentit el seu ús per part de Joan de Castellnou en al·lusió a Bernat II de Cabrera.

¹³⁸⁴ En efecte, la sisena part del delme de l'Estanyol estava aleshores en poder de Guerau V de Cabrera, que la tenia infeudada a Pere Ramon de Vilademany. Aquest darrer vengué la seva part del delme al clergue Arnau d'Escala, i el vescomte la ratificà el 16 de juny de 1229. La venda cal posar-la en el seu context, que no és un altre que el dels inicis de l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona, fundada l'any anterior precisament per Arnau d'Escala. En les circumstàncies en les que es produí, resultava bastant més fàcil apel·lar a la generositat dels nobles, malgrat es manifestés en una operació de compravenda; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 1059.

Pel que fa a la creació mateixa de l'Almoïna del Pa, el clergue Arnau d'Escala la dugué a terme el 4 març de 1228. Juntament amb les seves parts del delme de l'Estanyol (que, per tant, cal entendre que havia comprat a Pere Ramon de Vilademany molt abans de la ratificació feta pel vescomte de Cabrera), assignà al seu manteniment els delmes que havia adquirit a la *villa* de Sant Esteve de Marenyà i a la parròquia de Santa Llogaia del Terri. La fórmula textual emprada en els tres casos parla de "tots aquells delmes que he comprat" (*omnias illas decimas quas emi in parrochia Sancti Andree de Stagneolo*), en plural. Això suggereix la possibilitat que Arnau es referís a fraccions dels delmes, i no a la seva totalitat. A més de les porcions delmeres esmentades, aquest clergue adquirí per permuta les dues parts que Guerau V tenia del delme de Salt, a canvi de dos *honores* a la parròquia de Cassà. La procedència d'aquests dos *honores* la revelà Bernat II de Cabrera en el moment de reconèixer els seus feus al bisbe. Arnau cediria a l'Almoïna aquelles dues parts del delme de Salt en el seu darrer testament, manat redactar l'any 1237. A l'entorn de la fundació de l'Almoïna del Pa de la Seu i de l'assignació en ella de les dues parts del delme de Salt, vegeu ADG, Mitra, Notarials, Protocols de Pere Capmany, ff. 132rv; MARQUÈS I CASANOVAS, Jaume, "La Pia Almoïna del Pa de la Seu de Girona". *RG*, n. 81 (1977), pp. 328-331; *IDEM*, "La Pia Almoïna del Pa de la Seu de Girona II". *RG*, n. 82 (1978), pp. 15-17; i LLUCH BRAMON, Rosa, *Els Remences: la senyoria de l'Almoïna de Girona als segles XIV i XV*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Girona 2005, p. 32.

vida, o la d'un infant.¹³⁸⁵ La presa d'una decisió d'aquestes característiques, que de retruc havia de permetre reforçar o apuntalar les polítiques parentelars (fins i tot si no s'ingressava en fundacions pròpiament familiars), i, tot i que, a diferència dels temps que hom sol anomenar "prefeudals", el marge de maniobra s'havia restringit molt més a dins i a fora de les institucions eclesiàstiques, podia deure's, d'entrada, a molt diverses raons. Pels vescomtes, vescomtesses de Cabrera i parents d'edat més o menys avançada, el monestir podia resultar molt atractiu perquè, almenys en teoria, s'hi recloïen homes i dones que eren o tenien fama de models d'espiritualitat; perquè, fins als segles XII i XIII, el monestir era pràcticament l'única institució que procurava garantir la cura dels vells i dels malalts;¹³⁸⁶ i, perquè, en tot cas, no calia prendre l'hàbit si hom era senyor, sinó que podia decidir acollir-se en alguna mena de règim especial.¹³⁸⁷ Pels progenitors era una manera de donar sortida a fills i a filles que ni podien heretar, ni resultava profitós casar,¹³⁸⁸ assignant-los, això sí, un dot d'ingrés a la institució eclesiàstica escollida que cada vegada més prenia forma de renda vitalícia.¹³⁸⁹

Fins ben avançat el segle XIV, les persones eclesiàstiques procedents de la família Cabrera són més aviat una raresa. La majoria, a més, són homes. Els precedents, comptant-hi també els nebots, sumen dos de segurs i un de possible: Bernat Umbert, fill de Sicarda, senyora del Montseny, nebot d'Ermessenda, vescomtessa de Girona, i nét, per tant, d'Amat de Montsoriu, que fou un bisbe de Girona partidari, segons sembla, de la reforma eclesiàstica;¹³⁹⁰ Roderic, clergue, fill dels vescomtes Guerau IV i Elo, a qui

¹³⁸⁵ Sobre aquest acte de fer donació de la pròpia persona (*conversio*) o d'una altra persona de curta edat (*oblatio*) en una institució eclesiàstica, vegeu especialment MAGNANI-SOARES CHRISTEN, Eliana, "Donner soi-même, donner autrui. Conversion d'adultes et oblation d'enfants en Provence (fin X^e-XIIe siècles)". *Signum*, vol. 11, n. 1 (2010), pp. 131-154.

¹³⁸⁶ A partir dels segles XII i XIII, amb la proliferació d'almoines episcopals i d'hospitals, els monestirs deixarien de tenir el quasi monopoli de l'activitat assistencial. És el que Michel Mollat anomena una autèntica "revolució de la caritat"; MOLLAT, Michel, *Les pauvres au Moyen Âge. Étude sociale*. Hachette, París 1978, pp. 165-191.

¹³⁸⁷ ANDRADE CERNADAS, José M., "Una aproximación a la historia de la vejez en la Galicia medieval...", pp. 238-241.

¹³⁸⁸ En el cas concret de les filles, sosté AVENTÍN que "... una part notable de les noies de la noblesa ingressaven de petites, i sens dubte per voluntat paterna, en el convent"; AVENTÍN I PUIG, Mercè, *La societat rural...*, p. 581. Sobre els detalls d'aquest ingrés, vegeu per exemple CASTELLANO I TRESSERRA, Anna, *Pedralbes a l'Edat Mitjana*, pp. 268-271.

¹³⁸⁹ Si més no, aquest sembla haver estat el cas de les novícies de Santa Maria de Pedralbes entrat el segle XIV. En cas de poder aportar-lo en el moment de l'ingrés, s'entregava un dot consistent en una pensió de violari (o violari de dot) destinat al manteniment de la futura monja. En cas contrari, se solia oferir una quantitat mitjançant la qual el monestir pogués adquirir una pensió per mantenir-la; *IBIDEM*, pp. 102-105.

¹³⁹⁰ Consta que era bisbe ja en el moment del testament de la seva mare, redactat l'any 1103. Set anys després, el mateix Bernat Umbert dictava el seu en previsió de peregrinar a Jerusalem;

s'estava preparant per fer carrera a la Seu de Tarragona;¹³⁹¹ i, potser, Amat, primer abat documentat de Sant Salvador de Breda, que podria haver estat un parent molt proper dels vescomtes de Girona.¹³⁹² Més enllà d'això, descartat el retir monàstic de Bernat II, i deixant de banda el probable del seu pare a Roca Rossa, des del segle XIII el gruix dels Cabrera que es donen o són entregats a l'Església són dones.

La primera en la llista és la vescomtessa Ramona de Montcada, que, com ja s'ha vist, formava ja part l'any 1271 de la congregació cistercenca de Santa Maria de Valldemaria. De ben segur que hi seria encara el juliol 1278, quan Guerau VI féu testament, doncs aquest darrer l'incloué en la llista d'institucions i de persones religioses a rebre deixes, llegant-li un total de 50 *aureos*.¹³⁹³ El priorat de Valldemaria tenia el seu origen en un grup d'eremites encapçalat per una tal Ricsenda, al que l'arquebisbe de Tarragona havia concedit l'estatus monàstic el 1159 amb l'arribada de monges procedents del convent cistercenc occità de Nonenque (Rodez). Convertit així en el dels primers establiments femenins del Císter a terres catalanes orientals, deu anys després ja havia fundat fins i tot la seva filial: Sant Feliu de Cadins (Alt Empordà).¹³⁹⁴

PONS I GURI, Josep M., "Sicardis, senyora de Montseny i de Lloret", pp. 353-355; MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Parròquia i societat rural...*, p. 294; i *IDEM* (ed.), *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Galligants (911-1300)*, vol. 1. Fundació Noguera, Barcelona 2013, doc. 87, p. 161.

¹³⁹¹ En el seu testament de 18 de setembre de 1223, Guerau IV de Cabrera disposava el següent: *Dimitto filio meo Rodrigo per clericum in ecclesia de Terragona cum mille aureis quos persolvat Pontius* [és a dir, el seu hereu i futur comte Ponç I d'Urgell] *vel qui suum locum tenebit*. Si Roderic no volia esdevenir clergue, li reservava aleshores els castells de Benavarre i de Viacamp; MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", p. 329.

¹³⁹² Per no dir parent il·legítim. És només una hipòtesi basada en la cronologia, en la identitat dels fundadors del monestir bredenc i en l'onomàstica familiar, que, naturalment, encara cal posar a prova. Aquest mateix *Amatus, Sancti Salvatoris Bredensis abbas*, assistí al concili convocat a Girona pels volts de 1068 pel bisbe gironí Berenguer Guifred; MALLORQUÍ GARCIA, Elvis (ed.), *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Galligants*, vol. 1, doc. 42, p. 132.

¹³⁹³ ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 251; NONÓ I RIUS, Brígida, *op. cit.*, doc. 20, p. 63.

¹³⁹⁴ La primera referència, però, és encara més primerenca. Així, la comunitat que dirigia Ricsenda ja existia quan l'1 d'agost de 1146 Berenguer de Maçanet decidí donar una capella a Déu i a la Verge, i dotar-la amb les possessions que tenia a la vall de Valldemaria. Irònicament, el ja decadent priorat de Valldemaria fou posat sota control de la seva antiga filial de Cadins a mitjan segle XV, per bé que les seves monges preferiren quedar sota el de Sant Daniel de Girona; OBIOLS BOU, Montserrat, *El monacat femení en la Catalunya medieval: Santa Maria de Valldaura (1241-1399)*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona, Barcelona 2006, pp. 160-161 i 164; i ALBERTÍ I ORIOL, Jordi, *Santa Maria de Valldemaria, 1146-1580*. Taller d'Història de Maçanet de la Selva-Gregal, Maçanet de la Selva 2014, pp. 85-94, 186 i 197-209, i doc. 1, p. 227. A l'entorn del procés de creació del priorat de Valldemaria (de grup eremític a monestir regular), característic pel que sembla de les fundacions cistercenques catalanes més antigues, vegeu sobretot PIQUER I JOVER, Josep-J., "L'expansió monàstica femenina a

El monestir de Valldemaria, malgrat una etapa marcada per l'excomunió entre 1355 i 1364,¹³⁹⁵ sembla haver atret l'atenció de les elits del vescomtat de Cabrera, i, tot i no tractar-se d'una institució fundada per la seva família, també la dels vescomtes, a més, és clar, de la ja esmentada Ramona de Montcada. De fet, se sap amb seguretat que una altra Cabrera fou monja de Valldemaria: Constança, filla dels comtes d'Osona, que més tard arribaria a abadessa de dues de les més grans abadies femenines catalanes.

Abans de l'abadessa Constança de Cabrera, però, n'hi hagué una altra Cabrera homònima que el 1333 era membre d'una d'aquestes dues comunitats femenines del Císter de més anomenada, l'urgellenca de Santa Maria de Vallbona.¹³⁹⁶ També ho havia estat la seva germana Marquesa, que aquell any era ja abadessa en un altre monestir cistercenc, el de Santa Maria del Pedregal (Tàrraga), rellevant així Berenguera d'Anglesola.¹³⁹⁷ Ambdues eren filles de Bernat I de Cabrera i de Leonor de Aguilar, i és

Catalunya durant els segles XII i XIII (Anàlisi del fenomen dins el context de la història de l'espiritualitat)". *AST*, n. 45 (1972), pp. 4-8; i OBIOLS BOU, Montserrat, *op. cit.*, pp. 119-123.

¹³⁹⁵ Deguda al conflicte generat per l'ingrés en la congregació de Constança de Santantoni, filla del notari hostalriquenc Pere de Santantoni, amb un dot que no era altra cosa que l'herència paterna al complet; ALBERTÍ I ORIOL, Jordi, *op. cit.*, pp. 157-163.

¹³⁹⁶ Aquest cenobi, que segons el rei Joan I *és els pus notables de dones del Principat de Catalunya*, es trobava precisament en una de les zones geogràfiques de més concentració de monestirs cistercencs femenins, i donà origen a nombroses filials, entre elles Valldonzella i el Pedregal; MADURELL MARIMON, Josep M., *Miscel·lània de notes històriques del monestir de Valldonzella*. Germandat de Valldonzella, Barcelona 1976, p. 16; OBIOLS BOU, Montserrat, *op. cit.*, pp. 160-165 i 167; i GUINOT RODRÍGUEZ, Enric: "El Císter català: una mirada de conjunt". Dins GARCIA-OLIVER, Ferran (ed.), *El Císter, ideals i realitat d'un orde monàstic. Actes del Simposi Internacional sobre el Císter. Valldigna (1298-1998)*. Universitat de València-CEIC "Alfons el Vell", València 2001, p. 133. A l'entorn dels orígens i de la història de l'abadia de Vallbona durant l'Edat Mitjana, vegeu LLADONOSA PUJOL, Josep, *El monasterio de Santa María de Vallbona (Lérida)*. Imprenta-Escuela Provincial, Lleida 1973; PIQUER I JOVER, Josep-J., *Abaciologi de Vallbona (1153-1977)*. Fundació Roger de Belfort, Santes Creus 1978; LLOBET I PORTELLA, Josep M., "Algunes notícies sobre dos monestirs cistercencs: el Pedregal i Vallbona de les Monges (1354-1757)". Dins *Els monestirs cistercencs de la Vall del Corb*. Grup de Recerques de les Terres de Ponent-Generalitat de Catalunya, Tàrraga 1989, pp. 19-22; i SANS I TRAVÉ, Josep M., "Precedents, fundació i primers anys del monestir de Vallbona (1154-1185)". *AEM*, n. 29 (1999), pp. 959-1003.

¹³⁹⁷ El 2 de juny de 1333, en el seu testament, Leonor de Aguilar *dimitimus venerabilibus et carissimis dominabus Marchesie, Dei gracia abbatisse monasterii de Pedregallo, et Constancie, moniali monasterii Vallisboni, filiabus nostris, cuiuslibet earum, inter institutionis et pro hereditate et legitima sua materna, Quinquaginta agnos auri, et in ipsis et in aliis que iam eius dedimus, ipsas heredes facimus et instituimus*; ADM, Cabrera i Bas, r.2973, ll.8-ll.n.21, rt.977, fots. 345-346; NONÓ I RIUS, Brígida i GIRONELLA I DELGÀ, Anna, *op. cit.*, doc., p. 466. Sobre l'abadia del Pedregal, vegeu LLOBET I PORTELLA, Josep M., *op. cit.*, pp. 18-19; BERGA I ROSSELL, Ramon, "El monestir de Santa Maria del Pedregal de monges cistercencs. Aproximació documental a la seva història". Dins *Els monestirs cistercencs de la Vall del Corb*, pp. 55-85; OBIOLS BOU, Montserrat, *op. cit.*, pp. 160-161, 165 i 167; i RODRÍGUEZ-BERNAL, Francesc, "Noblesa i poder al monestir de Santa Maria del Pedregal a l'Edat Mitjana". *Urtx*, n. 29 (2015), pp. 42-55.

possible, a més, que coincidissin a Vallbona entre 1306 i 1308, que són les dates en què s'hi documenta la presència de Marquesa.¹³⁹⁸ No està clar si en el moment en què la seva mare dictà testament Constança era encara sagristana de Vallbona, responsabilitat que sí està provat que desenvolupava el 15 de març de 1327.¹³⁹⁹ Pel que fa a la seva germana Marquesa, d'ella se sap que seguia sent abadessa del Pedregal l'any 1341.¹⁴⁰⁰

Tornant a l'abadessa Constança, el seu ingrés a Valldemaria segurament es pugui explicar per l'atenció que el priorat rebia de la seva mare Margarida de Foix i de la seva àvia Timbor de Fenollet, coincidint amb l'època d'excomunicació de la priora Sibila de Reixach i de les seves monges. El setembre de 1363, Margarida i la seva sogra intentaren en va obtenir l'autorització de l'aleshores bisbe de Girona per enviar algú de la seva de confiança a visitar el monestir i comprovar quina n'era la seva situació. El bisbe replicà que l'enviament de visitadors era competència seva, però es comprometé a desplaçar-s'hi ell mateix.¹⁴⁰¹ A la fi, la pena sobre la comunitat s'aixecà en 1364 gràcies, en bona mesura, a les gestions de Margarida i de Timbor.¹⁴⁰² L'interès de Margarida per Valldemaria arribà fins el punt de fundar-hi un benefici.¹⁴⁰³ Tenint en compte la situació en què es trobava el priorat en aquells anys, és probable, però, que Constança de Cabrera no hi hagués entrat fins que aquest no hagués recuperat el favor episcopal.¹⁴⁰⁴

En qualsevol cas, la presència de Constança de Cabrera a Valldemaria no es constata fins a la reunió del capítol del monestir del 4 de juny de 1384, quan signà en la

¹³⁹⁸ Pel testament de la seva àvia Alamanda de Centelles, redactat el juliol de 1306, Marquesa, *moniali monasterii Vallisbone*, tenia dret a una deïxa de 15 *aureos*; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 256. Apareix de nou dos anys més tard, el 4 de maig de 1308, en la reunió del capítol del monestir, malgrat Josep Joan Piquer i Jover la confongui degut a l'homonímia amb la comtessa d'Empúries; PIQUER I JOVER, Josep-J., *Abaciologi de Vallbona*, pp. 114 i 142.

¹³⁹⁹ Molt encertadament, Piqué i Jover ja intuï la possibilitat que aquesta Constança de Cabrera fos "una predecessora parenta" de la que seria abadessa de Vallbona, i, més tard, de Vallonzella. Hi afegiria que "no és l'abadessa del mateix nom"; vegeu *IBIDEM*, pp. 133 i 142, nota 139.

¹⁴⁰⁰ El 4 de gener de 1341, el bisbe de Girona reconeixia que, en tant que marmessors del pare de l'abadessa de Santa Maria del Pedregal, Bernat I de Cabrera, els cavallers Ferrer de Canet i Berenguer de Marata, i el clergue Pere Domènec tenien encara un deute amb aquella, consistent en un pagament de 200 sous anuals a fer durant vuit anys mentre ella visqués; ADG, Notularum, G-15, ff. 43rv-44r; i ADM, Cabrera i Bas, r.3848, ll.18-ll.n.2, rt.988, fot. 337.

¹⁴⁰¹ ADG, Lletres, U-50, f. 8r (27 de setembre de 1363).

¹⁴⁰² ALBERTÍ I ORIOL, Jordi, *op. cit.*, p. 163.

¹⁴⁰³ Segons consta en un manament del bisbat de Girona amb data 1 d'octubre de 1409, en el que s'ordena els clergues de Sant Llorenç de Maçanet i als arrendataris de l'esmentat benefici que acceptin i facilitin la presa de possessió de Joan Garriga, prevere de la diòcesi, com a clergue beneficiat a petició de la priora de Valldemaria; ADG, Lletres, U-109, f. 57v.

¹⁴⁰⁴ Atès, sobretot, el ja esmentat interès de la comtessa d'Osona i de la vescomtessa de Cabrera per a que es regularitzés la situació de les habitants del priorat.

procura que sor Constança de Palafolls féu en favor de la seva mare per a que rebés, en nom seu i dels seus germans Pere i Francesca, els 100.000 sous que se'ls devia de la venda que el seu germà Guillem havia fet de la senyoria de Palafolls a Bernat IV de Cabrera tres anys abans. A més de la priora Sibil·la, de Constança de Cabrera i de Constança de Palafolls, aleshores solament hi havia a Valldemaria cinc monges més.¹⁴⁰⁵ Ara bé, atès que l'estiu de 1392 se sabé que l'abadessa del monestir de Vallbona estava greument malalta, Joan el Caçador, estant a la seva residència de Valldaura, recomanà el 13 d'agost a la priora de la comunitat que *elegiscats en abadessa, la noble e amada nostra Constança de Cabrera, munga del monestir de Vall de Maria, del orde del Cistell, la qual, segons que'n som informats, és de gran honestat e regiment, e aquí per sos mèrits havem gran affecció, e per contemplació d'ella, haurem en aqueix monestir en protecció special.*¹⁴⁰⁶ Constança de Cabrera esdevingué finalment abadessa de Santa Maria de Vallbona aquell mateix 1392, càrrec que ocuparia fins el 1401.¹⁴⁰⁷

En els primers anys del segle XV, Constança de Cabrera deixà de ser abadessa de Vallbona per ser-ho d'un altre monestir sota protecció reial, el de Santa Maria de Valldonzella.¹⁴⁰⁸ En aquella ocasió foren el mateix Martí l'Humà i, sobretot, la reina Maria de Luna, els qui varen apostar per ella, recomanant-la ja pel càrrec l'octubre de

¹⁴⁰⁵ Es tractava de la subpriora Alamanda Riera, la sacristana Constança Maçanet, Margarida Estruça, Constança de Reixach i Francesca de Castellet; ADM, r.3099, ll.10-ll.n.28, rt.979, fot. 114. Sobre la compra dels drets sobre la senyoria de Palafolls, vegeu els Capítols 3 i 5.

¹⁴⁰⁶ Tenint en compte els termes en els que s'expressà, la recomanació règia tenia molt de manament. *Pregam-vos, afectuosament, dehim e us manam*, manava escriure Joan I a la priora de Vallbona, fent afegir al final de la missiva que *del contrari nos deserviriets e no poch*; MADURELL MARIMON, Josep M., *Miscel·lània de notes històriques...*, p. 16. No és gens d'estranyar, però, tenint en compte que es tractava d'un monestir de patronatge reial.

¹⁴⁰⁷ Se la documenta exercint les funcions d'abadessa a Vallbona entre el 22 de novembre de 1392 i el 6 de juny de 1401, tot i que en ocasions se l'ha identificada de manera errònia com a "Constança de Cabra" i no pas "de Cabrera"; LLADONOSA PUJOL, Josep M., *El monasterio de Santa María de Vallbona*, p. 21; FERRER-VIVES, Francesc d'A., *Armorial de les Abadeses de Santa Maria de Vallbona*. Lloret, Badalona 1977; i PIQUER I JOVER, Josep-J., *Abaciologi de Vallbona*, pp. 132-136 i 149.

¹⁴⁰⁸ Tot i que la comunitat ja existia amb anterioritat, les monges de Valldonzella no van ser integrades oficialment en l'orde del Císter fins el novembre de 1237. Sobre la història d'aquest altre monestir cistercenc femení sota protecció reial, vegeu en especial: PAULÍ MELÉNDEZ, Antoni, *Santa Maria de Valldonzella*. Barcelona 1972; MADURELL MARIMON, Josep M., *Miscel·lània de notes històriques...*; OBIOLS BOU, Montserrat, *op. cit.*, pp. 160-167; i ALBACETE I GASCÓN, Antoni i GÜELL I BARÓ, Margarida, *El Reial Monestir de Santa Maria de Valldonzella (1147-1922). Història i art en un centre d'espiritualitat cistercenca*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2013.

1401.¹⁴⁰⁹ Durant la seva etapa de govern de Valldonzella, que s'allargà fins el 9 de setembre de 1433, Constança desenvolupà un patronatge artístic que l'ha fet guanyar-se la consideració d'abadessa "protectora de les belles arts",¹⁴¹⁰ viuria els darrers instants de Martí I, que hi morí precisament l'any 1410, i, més tard, el 1422, acolliria de manera temporal la seva neboda Margarida de Prades. La reina vídua cercà refugi a Valldonzella després de la mort del seu espòs secret;¹⁴¹¹ segons es diu, allà Constança la convencé de fer-se'n conversa i, més tard, li aconseguí l'abaciat d'una filial de Vallbona, el monestir de Santa Maria de Bonrepòs (Priorat).¹⁴¹²

Així doncs, aquesta presència continuada a les institucions eclesiàstiques de fills i filles, nebots i nebodes, cosins i cosines, néts o netes, permetia, en part, millorar les polítiques familiars a través de la consolidació (o, en la mesura del possible, de l'expansió), de la xarxa de solidaritat entre parents, i, de retruc, garantir la permanència de l'estretor de vincles entre el poder laic i el poder de l'Església. A la Baixa Edat Mitjana, el nucli d'aquesta xarxa era fonamentalment femení.¹⁴¹³ Com és lògic, els avantatges per a la família es potenciaven tan aviat com s'accedia a un càrrec rellevant dins de la jerarquia de l'establiment en qüestió, augmentant d'aquesta manera les

¹⁴⁰⁹ SILLERAS-FERNÁNDEZ, Núria, "Dues reines per a un rei Maria de Luna i Margarida de Prades, les mullers de Martí I l'Humà (c.1396-1410)". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa (ed.), *Martí l'Humà*, p. 694, nota 53.

¹⁴¹⁰ Segons sembla, Constança encarregà al pintor català Joan Mates dos retaules, un dedicat a Santa Margarida, i un altre a Sant Jaume i Santa Llúcia. A banda d'això, la seva època com a abadessa de Valldonzella destaca també pels nombrosos contractes de compravenda d'esclaus conservats, així com també per alguna manumissió. Sobre aquests i altres aspectes, PAULÍ MELÉNDEZ, Antoni, *op. cit.*, p. 39; MADURELL MARIMON, JOSEP, M., *Miscel·lània de notes històriques...*, pp. 18-31; i ALBACETE I GASCÓN, Antoni i GÜELL I BARÓ, Margarida, *op. cit.*, pp. 107, 110, 163, 256-257 i 393. A l'entorn de la figura de Joan Mates i de la seva obra, vegeu ALCOY PEDRÓS, Rosa, *Joan Mates, pintor del gòtic internacional*. Ausa, Barcelona 1998.

¹⁴¹¹ El valencià Joan de Vilaragut, que havia estat camarleng seu. Sobre la influència i les relacions de les reines Maria de Luna i Margarida de Prades amb l'abadessa Constança de Cabrera, vegeu SILLERAS-FERNÁNDEZ, Núria, "Dues reines per a un rei", pp. 691-694.

¹⁴¹² PIQUER I JOVER, Josep-J., *Abaciologi de Vallbona*, p. 133.

¹⁴¹³ En efecte, pel que fa als casos estudiats, la solidaritat familiar és, sobretot, una solidaritat entre dones, que no refusa precisament la jerarquia, i que, com assenyala María del Mar Graña Cid per al cas cordovès, s'expressa sobretot a través de relacions que posen de manifest necessitats pastorals, comunicatives i afectives. Vegeu sobretot GRAÑA CID, M. del Mar, *Religiosas y ciudades. La espiritualidad femenina en la construcción sociopolítica urbana bajomedieval (Córdoba, siglos XIII-XVI)*. Asociación Hispánica de Estudios Franciscanos, Córdoba 2010, pp. 200-210. Vegeu també GARÍ DE AGUILERA, Blanca, "Introducción". Dins *IDEM* (ed.), *op. cit.*, pp. 17-18. És clar que la llista de filles, nebodes, cosines i netes dels vescomtes de Cabrera presents a institucions monàstiques no s'acaba pas aquí. En aquest sentit, seria molt interessant poder a dur a terme una recerca prosopogràfica a través de la qual hom pugui visualitzar millor l'extensió, la densitat i la utilitat de la xarxa familiar en aquest àmbit concret.

garanties de consol espiritual, i, en cas necessari, també de suport polític i de protecció dins de l'espai eclesiàstic.

L'exemple de l'abadessa Constança de Cabrera n'és sens dubte paradigmàtic, perquè evidencia que la xarxa no només existia, sinó que era del tot funcional, i que s'hi podia recórrer quan així ho requerís la situació. Bona mostra d'això és l'acollida i l'ajuda que dispensà a Margarida de Prades sent abadessa de Valldonzella. Però també ho és el de la presència de Timbor de Fenollet i de la seva jove Margarida de Foix al monestir de les clarisses de Santa Maria de Pedralbes el juliol de 1364, des d'on llançaren la seva ofensiva per recuperar el patrimoni que els corresponia en qualitat de dots esponsalícis.¹⁴¹⁴ Segurament, l'estada a Santa Maria de Pedralbes hauria estat dictada també per la malaltia de la reina Elionor de Montcada, cofundadora del monestir amb del seu espòs, el rei Jaume II d'Aragó, que hi havia mort finalment el dia 19 de juliol.¹⁴¹⁵ Al cap i a la fi, Timbor de Fenollet i Elionor de Montcada eren parents, tot i que els vincles exactes entre ambdues siguin molt difícils de precisar.¹⁴¹⁶ De feia temps que aquest i altres vincles havien convertit Pedralbes en un cenobi d'especial importància per a la família de la noblesa nord-catalana de la que procedia Timbor: no només hi havien ingressat una germana, Beatriu de Fenollet, una neboda, i una possible cosina germana, Francesca Saportella (que n'arribà a abadessa l'any 1336), sinó que, a més,

¹⁴¹⁴ Vegeu *supra*, Capítol 3.

¹⁴¹⁵ CASTELLANO I TRESSERRA, Anna, *Pedralbes a l'Edat Mitjana*, pp. 25-41.

¹⁴¹⁶ Una possibilitat és que Timbor de Fenollet i la gran patrona de Santa Maria de Pedralbes fossin cosines segones. D'entrada, la informació disponible sobre les relacions de parentiu no sembla que permeti afinar tant. Tot i això, una ullada a la posició de Timbor en l'esquema genealògic suggereix que el seu parentiu amb Elisenda de Montcada podria haver estat precisament aquest. Ve a reforçar aquesta teoria l'afectuosa menció testamentària de Leonor de Aguilar el 1333 al seu cosí germà Ot de Montcada (*carissimum consobrinum nostrum*), germà d'Elisenda, senescal reial, i, des de 1324, baró de Llagostera, a qui escollí com a marmessor juntament amb un altre germà seu, Gastó de Montcada, bisbe de Girona entre 1329 i 1334. El problema està en intentar esbrinar els vincles directes amb la família Fenollet, cosa complicada perquè la identitat de la mare de la reina Elisenda, en teoria Elisenda de Pinós, encara no s'ha pogut confirmar. Sigui com es vulgui, seria el parentiu amb Elisenda de Montcada, a més de la mateixa rellevància política de la cerimònia, allò que hauria mogut el marit de Timbor (que encara no era vescomte de Cabrera) a presentar-se a l'acte d'inauguració de l'abadia de Pedralbes, celebrat el 3 de maig de 1327, i al que també hi anà Ot de Montcada. Tenint tot això en compte, i per bé que Anna Castellano assenyala que el nom de les dames presents a l'acte no es va registrar, es fa molt difícil de creure que la pròpia Timbor no hi assistís; ADM, Cabrera i Bas, r.2973, ll.8-ll.n.21, rt.977, fots. 345-346; NONÓ I RIUS, Brígida i GIRONELLA I DELGÀ, Anna, *op. cit.*, doc. p. 464; CASTELLANO I TRESSERRA, Anna, *Pedralbes a l'Edat Mitjana*, pp. 40-41; MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Parròquia i societat rural...*, taula 1, p. 87; i SALES I FAVÀ, Lluís, "El setge i l'ocupació del castell de Cassà de la Selva (1329): un conflicte jurisdiccional entre senyories provocat per les alienacions del patrimoni reial". *QS*, n. 22 (2010), p. 63.

també s'hi havien fet enterrar els seus pares, als que més tard acompanyarien el seu germà Pere VII de Fenollet, primer vescomte de Canet de la seva nissaga, i l'esposa d'aquest, Marquesa, senyora de Saportella.¹⁴¹⁷

A banda d'això, tal com es veurà més endavant, aquestes xarxes obrien vies alternatives d'exercici del poder senyorial de la família. I també certifiquen l'existència, com ja s'ha avançat abans, de determinades preferències a l'hora de triar ordes envers els que orientar les accions de patronatge i benefactors, inclòs, cal insistir-hi, l'ingrés de nous conversos o bé d'oblats. Està clar que pràcticament tots els casos de monges Cabrera exposats fins ara corresponen a membres de l'orde del Císter, el que, efectivament, ens parla de la dependència d'una moda espiritual específica. De manera molt similar, els ordes mendicants oferien ja al segle XIII solucions a problemes espirituals amb les que, com els succeïa enfront del Císter, les velles comunitats de monjos benedictins no podien ja competir fàcilment.¹⁴¹⁸

Les deixes testamentàries, cada cop més diversificades i monetaritzades,¹⁴¹⁹ permeten també fer un seguiment, a més dels possibles costums en l'elecció del lloc de

¹⁴¹⁷ De la neboda de Timbor de Fenollet ja se n'ha parlat abans: es tractava de Clara de Castellet, que era filla d'Elionor de Cabrera (germana del vescomte Bernat II, i, per tant, cunyada de Timbor), i que morí el 16 de maig de 1389. Pel que fa a la seva germana, es tractava de Beatriu de Fenollet, que l'any 1350 coincidia amb Clara de Castellet sota el govern de l'abadessa Francesca Saportella. Considerant els possibles lligams familiars entre Timbor i Elionor de Montcada descrits abans, Francesca podria haver estat cosina germana de l'aleshores vescomtessa de Cabrera, ja que és segur que era neboda d'Elionor de Montcada per via materna (més en concret, per ser filla de la seva germana Sibil·la). Les morts de Beatriu de Fenollet i de Francesca Saportella, sobretot la de la darrera, eren encara molt recents en el moment en el que es documenta la presència de Timbor i de la comtessa d'Osona al monestir. La primera havia mort el 12 de juny de 1362, i la segona, el 25 de maig de 1364. Com adverteix molt bé Anna Castellano, ambdues pertanyien al mateix "clan familiar", que no era altre que el de la sobirana fundadora, i, alhora, el de Timbor de Fenollet, vescomtessa de Cabrera; PONSICH, Pierre, "Aperçu historique...", p. 45; CASTELLANO I TRESSERRA, Anna, *Pedralbes a l'Edat Mitjana*, pp. 117, 352-357 i 365-366; i *IDEM*, "La reina Elisenda de Montcada i el monestir de Pedralbes. Un model de promoció espiritual femenina al segle XIV". Dins GARÍ DE AGUILERA, Blanca (ed.), *op. cit.*, pp. 127-130.

¹⁴¹⁸ Pel que fa als ordes religiosos alternatius al benedictí i als de canonges regulars (sense comptar-hi els moviments informals), vegeu sobretot VAUCHEZ, André, *La espiritualidad del Occidente medieval*, pp. 77-81 i 85-88; i SIMONS, Walter, "New Forms of Religious Life...", pp. 87-92 i 99-104. A l'entorn de la introducció i de la consolidació del Císter a terres catalanes, principalment a les de l'anomenada Catalunya Nova, vegeu a tall d'exemple: GUINOT RODRÍGUEZ, Enric: "El Císter català", pp. 125-142.

¹⁴¹⁹ És bastant evident que conforme avançava el segle XIII es produí una diversificació de les donacions. En opinió de Lauwers, això hauria comportat la substitució de les antigues pràctiques, concentrades en una o unes poques institucions concretes (generalment de fundació familiar), per unes altres que haurien resultat en l'abandonament d'aquelles mateixes preferències, a canvi d'una multiplicació de la "generositat" i de la disminució, per tant, del valor de les donacions; LAUWERS, Michel, *La mémoire des ancêtres*, pp. 477-491.

sepultura, de com s'obrien pas i de com s'afermaven les modes espirituals. Pel que fa als Cabrera, el vescomte Guerau IV es revela, d'entrada, hereu de les antigues tradicions familiars de patronatge d'esglésies del bisbat d'Urgell i de donacions als ordes militars de l'Hospital de Jerusalem i del Temple (fins el punt, com és sabut, d'ingressar en aquest últim),¹⁴²⁰ a més de seguidor de la promoció del moviment dels canonges regulars, que en el primer quart del segle XIII havia passat de ser ja una novetat a convertir-se en un costum linagístic, a través de deixes a la vella canònica familiar de Sant Pere d'Àger, i, a terres gironines, de d'altres al priorat de Roca Rossa. A la fi dels seus dies, la seva temptativa de legitimació i d'afirmació personals i familiars el durien a demanar ser enterrat a la nova seu monàstica del panteó dinàstic dels reis d'Aragó, és a dir, a Santa Maria de Poblet, com de fet sembla que hauria fet el seu pare abans que ell.¹⁴²¹ Com és lògic, el seu successor al vescomtat de Cabrera, Guerau V, es desmarcà del patronatge familiar a territori urgellenc, que quedaria aviat en mans dels descendents del seu germà, el comte Ponç I d'Urgell. Pel que se sap, exceptuant el Temple, concentrà la seva atenció benefactora en el bisbat gironí.¹⁴²² Però és amb el seu fill Guerau VI de Cabrera que s'intueix l'arribada de canvis, concretament quan aquest manifestà en el seu testament de juliol de 1276, el seu desig de ser enterrat al convent de Sant Domènec de Girona.¹⁴²³ A partir d'aquell moment, es multiplicaren els llegats de la família a les institucions pertanyents als ordes mendicants masculins i femenins. A més, el germà de Guerau VI, Ramon de Cabrera, senyor de Montclús, i la seva esposa Alamanda de Centelles, decidiren també fer-se enterrar exactament en el mateix convent que ell.¹⁴²⁴

¹⁴²⁰ Sobre la relació de Guerau IV amb aquests ordes, vegeu *supra*, Capítol 1.

¹⁴²¹ En els seus testaments de 1205 i de 1223, Guerau IV de Cabrera deixava a Sant Pere d'Àger i a Santa Maria de Roca Rossa, respectivament: el castell de Bellmunt, que després canvià per 2.000 sous; i el seu *honorem* d'Oliva, que substituï per 100 *aureos*. Resulta interessant veure com les donacions inicials en béns patrimonials es van transformar després en quantitats expressades en moneda; MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", pp. 314-317 i 330.

¹⁴²² Les deixes que hom pot llegir en el seu testament de 1243, consistien en 500 morabetins al Temple, un mas de Sant Andreu de Ramió (l'anomenat mas "de Boneva") a Santa Maria de Roca Rossa, 100 sous a la Seu de Girona, 50 més al monestir de Sant Daniel de Girona, i una quantitat impossible de precisar en una altra Seu, el nom de la qual tampoc no és llegible; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 7595.

¹⁴²³ *Eligimus autem nobis sepulturam in cimiterio fratrum predicatorum Gerundensis*. Hi afegia una deïxa *pro sepultura* de 50 sous. Més enllà d'això, Guerau VI també llegà a la mesa dels franciscans gironins un total de 15 sous; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 251; NONÓ I RIUS, Brígida, *op. cit.*, doc. 20, p. 63.

¹⁴²⁴ El lloc d'enterrament escollit per Ramon de Cabrera es coneix perquè, el juliol de 1306, Alamanda demanà ser sebollida exactament *simul cum memorato nobili Raymundo de Capraria, quondam viro meo*. Alamanda també disposà deixes testamentàries a favor dels mercedaris i dels carmelites de Girona. La seva jove Leonor de Aguilar, en el seu testament de

A partir dels primers anys del segle XIV, les institucions caritatives i assistencials, entre les que, òbviament, cal incloure l'Hospital de Pobres d'Hostalric,

1333, afavorí de nou les meses de dominics i de franciscans (donant 100 sous a cadascuna), el convent dels mercedaris (els deixà, entre altres coses, 50 sous per a l'obra de l'església), els carmelites (patrocinant-ne la capella en honor a Santa Llúcia, de la que s'ha parlat abans) i les monges del convent de Santa Clara (100 sous destinats a fer obra) de la ciutat de Girona. El seu nét Ponç IV de Cabrera ordenà el juny de 1349 fer deixes en aquests mateixos convents, així com als de la ciutat de Barcelona, comptant-hi franciscans (500 sous), dominics (altres 500 sous), carmelites, mercedaris i frares de Sant Agustí i de Santa Eulàlia del Camp (100 sous a cadascuna d'aquestes comunitats), així com les monges dels convents també barcelonins de Santa Clara i de Pedralbes (200 sous). Per la seva banda, el 1397 Timbor de Prades limità les seves deixes testamentàries als mendicants en aquells i en aquelles dels convents dels franciscans i dominics de Barcelona (10 lliures), carmelites i mercedaris de Barcelona (100 sous) i de Girona (100 sous), i, finalment, a les clarisses gironines (50 sous). Tret de les que es donaven per a l'obra de la institució o per als pobres, la majoria d'aquestes deixes testamentàries als ordes mendicants anaven dirigides a pagar les misses *pro anima*; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fots. 256-257 i 345-346; NONÓ I RIUS, Brígida i GIRONELLA I DELGÀ, Anna, *op. cit.*, pp. 461-462 i doc., p. 465; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 259; i r.2982, ll.8-ll.n.30, rt.977, fot. 411; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Sant Salvador de Breda: un obscur cas de vincles entre llinatges aristocràtics i institucions monàstiques a la Baixa Edat Mitjana". Dins *IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. Els monestirs medievals. Actes. Del 10 al 24 de novembre de 2007*. Grup d'Història del Casal de Mataró, Mataró 2010, pp. 136-137 i p. 140. L'entusiasme pels moviments mendicants que revelen aquestes pràctiques es veu també en els indrets triats pels enterraments de membres de la baixa noblesa, com per exemple Brunissenda de Santa Llogaia, esposa del *miles* Bernat de Vilanova, i el també cavaller Arnau d'Arenys, que volgueren fer-se enterrar al convent de Sant Domènec de Girona; MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Parròquia i societat rural...*, taula 45, p. 475 (1 de maig de 1270 i 15 de març de 1293). Però l'exemple més extrem en aquest sentit probablement sigui el del comte Malgaulí d'Empúries. El gruix de les seves deixes testamentàries, establertes l'agost de 1321, havien de destinar-se a establiments dels ordes mendicants, sent les més quantioses les reservades als convents de Castelló d'Empúries (a dividir entre obra i mesa més vestits pels frares) de franciscans (30.000 sous melgoresos a distribuir en dues meitats), de clarisses (1.000 sous melgoresos i 4.000 més segons el propòsit), i de dominics (38.000 sous melgoresos). En aquest darrer cas, la despesa havia de reservar-se per la construcció d'una església al convent, *in qua corpus nostrum volumus tumulari*; ADM, Cabrera i Bas, r.2968, ll.8-ll.n.16, rt.977, fots. 320-321; i Empúries, r.102, rt.228, fot. 464.

Dins i fora de l'àmbit d'influència dels Cabrera i de la diòcesi gironina, el creixement del prestigi dels nous ordes mendicants (que en contraposició als tradicionals monestirs rurals eren un fenomen bàsicament urbà) es percep a través, per exemple: del patronatge dels reis d'Aragó i de les elits de la resta de la Corona a partir de Jaume I, del propi de les reines i aristòcrates castellanques, i dels cavallers portuguesos. Vegeu, sense pretensió d'exhaustivitat: CASTELLANO I TRESSERRA, Anna, *Pedralbes a l'Edat Mitjana*, pp. 27-28; WEBSTER, Jill R., "Col·lecció de documents del convent de Sant Francesc de Girona (1224-1399)". *AIEG*, n. 28 (1985), pp. 157-189; *IDEM*, *Els franciscans catalans a l'edat mitjana. Els primers menorettes i menorettes a la Corona d'Aragó*. Pagès, Lleida 2000; *IDEM*, "La importancia de las aristócratas y la burguesía adinerada en la fundación y desarrollo de los monasterios de la orden de Santa Clara: Valencia, Játiva y Gandía", i GRAÑA CID, M. del Mar, "Reinas, infantas i damas de corte en el origen de las monjas mendicantes castellanques (c. 1222-1316). Matronazgo espiritual y movimiento religioso femenino", ambdós dins GARÍ DE AGUILERA, Blanca (ed.), *op. cit.*, pp. 91-108 i 21-43; DIAGO HERNANDO, Máximo, "El factor religioso en la actividad política y social de los linajes de la alta nobleza en la región soriana a fines de la Edad Media". *HS*, vol. 63, n. 127 (2011), pp. 18-23; i VENTURA, Leontina, *op. cit.*, pp. 145-146.

atreuien també moltes deixes testamentàries dels Cabrera.¹⁴²⁵ Tanmateix, malgrat l'evident impacte de les noves corrents espirituals, no es detecta una pèrdua d'interès envers les velles fundacions familiars, com tampoc envers altres centres religiosos que en el passat havien gaudit del favor de la família. Succeeix amb Sant Salvador de Breda. Així, després d'un període en el que semblava haver perdut prestigi, aquesta abadia benedictina l'anà recuperant conforme avançava el segle XIV.¹⁴²⁶ En aquest sentit, doncs, no es pot pas dir que els Cabrera haguessin trencat precisament els seus vincles amb les velles fundacions familiars. Això incloïa no només Roca Rossa,¹⁴²⁷ sinó també capelles i esglésies castrals, com ara les de Sant Pere de Montsoriu o de Montclús,¹⁴²⁸ però, sobretot, la capella del castell de Sant Iscle, un centre de culte privat que encara necessita de més estudi.¹⁴²⁹ Per suposat, tampoc no els trencaren amb altres institucions

¹⁴²⁵ L'Almoïna del Pa de la Seu, de la que ja s'ha parlat abans, i l'Hospital Nou de Girona, per exemple, havien de rebre deixes dels testaments d'Alamanda de Centelles i de Leonor de Aguilar (la primera assignà 100 sous a l'Almoïna per repartir-los entre pobres i pidolaires, i 10 més a l'Hospital Nou). Per la seva banda, Ponç IV llegaria un total de 1.000 sous a l'Hospital d'Hostalric; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fots. 256, 258 i 345-346; NONÓ I RIUS, Brígida i GIRONELLA I DELGÀ, Anna, *op. cit.*, p. 461 i doc., pp. 465 i 468. A l'entorn d'aquesta mena d'establiments, dels que a Catalunya el més antic sembla que fou fundat per un comte de Cerdanya l'any 965, vegeu en especial BRODMAN, James W., *Charity & Welfare. Hospitals and the Poor in Medieval Catalonia*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998.

¹⁴²⁶ MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Sant Salvador de Breda", pp. 140-141 i 143.

¹⁴²⁷ Sobre aquest priorat, caldria no oblidar, a més, que és molt possible que Bernat I s'hi retirés d'alguna manera i hi morís; vegeu *supra*, Capítol 1. Pel que fa als canonges de Roca Rossa, seguirien sent molt apreciats, com també els de Vilabertran, per la seva militància i els seus serveis extraclaustrals durant tota la Baixa Edat Mitjana, segons STÖBER, Karen, "Monks, Canons, and Pilgrimage in Medieval Catalonia". Comunicació presentada en el marc de l'International Medieval Congress. Leeds, 12-15 de juliol de 2010. Això últim hauria justificat el manteniment de la tradició d'assignar deixes a Roca Rossa, com ara els 100 sous que Ponç IV li llegà en el seu testament; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 258.

¹⁴²⁸ La capella *Sancti Petri de Montesurico*, per exemple, havia de rebre una deixa de 100 sous segons el testament de Guerau VI de Cabrera; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 251; i NONÓ I RIUS, Brígida, *op. cit.*, doc. 20, p. 63. En ocasions, hom podia fins i tot tenir un detall especial envers alguna capella de l'indret d'origen. Alamanda, cunyada de Guerau VI, el tingué per a l'*ecclesie castri de Scintilliis*, a la que féu una deixa per valor de 50 sous a fi que hi cremés una espelma a perpetuïtat; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 256.

¹⁴²⁹ El paper que jugà la devoció a Sant Iscle entre els Cabrera encara no ha estat convenientment estudiat. Tanmateix, l'assumpte seria prou important com per a que el 23 de març de 1263 el vescomte Guerau VI ordenés el trasllat d'algunes de les suposades relíquies del màrtir, de la capella del castell, on s'estaven, a Sant Salvador de Breda. Sobre aquest episodi, vegeu: ADG, Quesitòria, Q-2, ff. 50r-51r (23 d'abril de 1401); VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario...*, vol. 14, p. 206; MONSALVATJE, Francisco, *Los monasterios de la diócesis gerundense*. Juan Bonet, Olot 1904, pp. 416-418; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., *Ermites i santuaris de la diòcesi de Girona*. Diputació de Girona, Girona 2000, p. 53; i LLINÀS I POL, Joan, "La capella romànica del castell de Sant Iscle", pp. 102-103. Quant al seu possible impacte sobre el prestigi del monestir de Sant Salvador, vegeu MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Sant Salvador de Breda", pp. 142-143.

que, tot i no haver estat fundades per cap antecessor de la família, seguien tenint prestigi i l'avantatge de la proximitat territorial, com demostra el cas del priorat cistercenc de Valldemaria,¹⁴³⁰ o bé amb d'altres de caire més urbà, com podia ser el monestir benedictí de Sant Daniel de Girona.¹⁴³¹ Segurament això últim ajudaria a que, a mitjan segle XIV, determinats vescomtes i vescomtesses intentessin donar un nou impuls al monestir de Sant Pau del Maresme i a la seva influència sobre el seu veïnat.¹⁴³² En suma, es pot dir que hi havia relacions que, malgrat remuntar-se als orígens mateixos de la nissaga i a la posterior època de redefinició de la seva identitat, i tot i la continua aparició de noves modes espirituals, encara se seguien mantenint. En aquest mateix sentit, els casos de Sant Salvador de Breda, Santa Maria de Roca Rossa i Santa Maria de Valldemaria, assenyalen la vital importància que hi tingué un factor en particular: el de la proximitat geogràfica entre patrons i institucions religioses.¹⁴³³

Naturalment, els benefactors laics també esperaven poder aprofitar l'*ius patronatus* per interferir d'una manera o altra en la vida de les institucions que promovien. A través de l'exercici dels seus derivats del patronatge, els Cabrera podien, per exemple, reclamar l'hospitalitat d'una casa monàstica durant el temps que estimessin oportú,¹⁴³⁴ o bé, també, presentar candidats a vacants, com ara clergues de confiança a

¹⁴³⁰ Encara que modestes, les deixes a Santa Maria de Valldemaria es varen anar mantenint. El 1349 el vescomte Ponç IV deixava *amore Dei* un total de 1.000 sous. La quantitat estipulada, però, sembla que ho estava en vista a eixugar algun tipus de deute amb el priorat; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 258.

¹⁴³¹ En el seu testament d'agost de 1397, Timbor de Prades deixà 50 sous a les monges de Sant Daniel, per a *que rogent Deum pro anima nostra*; ADM, Cabrera i Bas, r.2982, ll.8-ll.n.30, rt.977, fot. 411. El monestir de Sant Daniel de Girona, fundat per la comtessa Ermessenda de Carcassona l'any 1018, fou una de les dues úniques comunitats de monges benedictines (l'altra fou Sant Pere de les Puel·les, a Barcelona) que aconseguí sobreviure al control eclesiàstic sobre els cenobis femenins. Vegeu a tall d'exemple: OLIVA PRAT, Miguel, "El monasterio de San Daniel". *RG*, n. 7 (1959), p. 77; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona*; i MALLORQUÍ GARCIA, Elvis i SIERRA VALENTÍ, Eduard, "La imposició de la clausura al monestir de Sant Daniel de Girona, 1300-1370". *AIEG*, n. 52 (2011), pp. 253-288.

¹⁴³² Timbor de Prades disposà el 1397 que a la seva mort s'instituís un benefici sacerdotal en honor a Sant Antoni a l'església del monestir de Sant Pau, a condició que el clergue residís a la parròquia de Sant Pol, per tal d'*ampliare cultum Dominum*; ADM, Cabrera i Bas, r.2982, ll.8-ll.n.30, rt.977, fot. 411.

¹⁴³³ El pes que jugava aquest factor en la continuació de velles relacions entre monestirs i patrons ha estat assenyalat per TUTEN, Belle S., "Fashion and Benefaction in Twelfth-Century Western France". Dins JAMROZIAK, Emilia i BURTON, Janet (eds.), *op. cit.*, p. 43.

¹⁴³⁴ Segons Julie Kerr, "patrons of the house were usually permitted a longer visit and might ever claim unlimited hospitality". És molt probable que Bernat II de Cabrera s'acollís en aquesta opció en les seves repetides estades a Sant Salvador de Breda, sense que això, cal insistir-hi, tingués res a veure amb l'enclaustrament (segurament convindria parlar més aviat d'una estada "en règim especial"). Els monjos, els del monestir bredenc entre ells, tindrien diversos motius

beneficis eclesiàstics instituïts per iniciativa personal o familiar. Pel que es veu en els casos documentats, solien seguir-se les pautes marcades per les autoritats episcopals,¹⁴³⁵ com féu Bernat II de Cabrera el 30 de setembre de 1340 quan des del *castel nostre de Montseriu* demanà a Arnau de Mont-rodon, bisbe de Girona, que aprovés la concessió del *beniffet de preveratge* de la capella del castell de Sant Iscle, aleshores vacant per mort de l'anterior beneficiari, al clergue Pere Domènec. El bisbe respongué a la petició el 8 de novembre següent admetent el clergue per al benefici, investint-lo com a tal, i manant-li que prengué *corporalem possessionem dicti beneficii*.¹⁴³⁶ En canvi, en algun moment abans del 24 de juny de 1347, Timbor de Fenollet suggerí al mateix bisbe Arnau la possibilitat de *metre ·I^a bona persona* en una altra vacant del monestir de Roca Rossa en cas que la comunitat de canonges regulars no trobés un candidat idoni. Aquesta vegada, tot i reconèixer que la vescomtessa havia tingut en compte que allò només podia fer-se *de licència nostra*, Arnau li replicà, diplomàticament, això sí, *ca·n cas s'esdevenga de metre per nós canonge el dit monestir, nós tota vegada farem que bona persona ne sia provehit e obeyr a vostres prechs en çò que pugam, en profit del dit monestir e ab bona consciència*.¹⁴³⁷ No obstant això, els intents de posar límits als drets obtinguts del patronatge religiós no sempre funcionaven, i, encara que ho fessin, sempre existia la possibilitat que s'assignés una plaça en algú díscol a ulls de la mitra. El 18 de març de 1327, el bisbe gironí Pedro de Urrea manava els clergues de l'església de Vidreres que obliguessin en nom seu al clergue beneficiat a la capella del castell de Sant

per acollir amistosament hostes de la talla d'aquell vescomte, a més, és clar, dels vincles que ja els unien. De fet, encara que la pràctica depenia de cada casa, els membres de les comunitats de monjos solien entendre l'hospitalitat com un precepte alhora bíblic i pròpiament monàstic, que, de retruc, podia augmentar el prestigi de la seva institució si s'oferia de manera adient, i, així, atreure-hi nous benefactors; KERR, Julie, *Monastic Hospitality. The Benedictines in England, c.1070-c.1250*. The Boydell Press, Woodbridge 2007, pp. 43-49. Però també STÖBER, Karen, *Late Medieval Monasteries and their Patrons: England and Wales, c.1300-1540*. The Boydell Press, Woodbridge 2007, pp. 114-116; i JAMROZIAK, Emilia, "Spaces of Lay-Religious Interaction in Cistercian Houses of Northern Europe". *Parergon*, vol. 27, n. 2 (2010), p. 42.

¹⁴³⁵ A l'entorn d'aquest dret i de la necessitat d'autorització episcopal, vegeu especialment MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Parròquia i societat rural...*, pp. 307-310 i 432-433.

¹⁴³⁶ En la seva petició, Bernat II es justificava dient al bisbe que *lo patronat del qual a nós fes guarda, e la presentació encara del clergue que aquel beniffet obtengua o obtenir dega*. Era per aquella raó que *aquel ab aquesta present letra presentam a vós, honrat pare (...) en Christ n·Arnau, per miseración divinal bisbe de Girona, sopleguam a la vostra paternitat que·l dit Pere Domènec reebats, e del beniffet damont dit l·emvestiats, e aquel li confermets per auctoritat ordinària ab tot son dret*; ADG, Notularum, G-15, f. 40v.

¹⁴³⁷ ADG, Lletres, U-11, f. 36v (divendres abans de Sant Joan de 1347).

Iscele a pagar allò que li devia, això és, el delme i el subsidi que havia d'haver abonat el novembre i el Nadal passats, respectivament.¹⁴³⁸

Ara bé, la capacitat del bisbe d'imposar-se en afers com aquest no era cap garantia de respecte a la seva jurisdicció si els benefactors decidien que hi havia un conflicte d'interessos. Era aleshores que podien generar-se tensions. Les més habituals semblen haver estat, precisament, les sorgides entre els vescomtes de Cabrera i els bisbes, no sols per causes com les adduïdes més a dalt, sinó també per alguns altres aspectes essencials de la política eclesiàstica de l'Edat Mitjana Central. Aquest és el cas del control sobre els delmes. Quan a partir de mitjan segle XI el Papat intentà recolzar-se en els partidaris de la reforma de l'Església, aquests cercaren traçar de manera molt més definida els límits d'intervenció dels laics en els seus afers. La resposta de moltes famílies aristocràtiques, afavorides pel repartiment de poder en el marc del nou ordre (el feudal), però conscients, sens dubte, que se'ls volien retallar privilegis derivats del patronatge religiós dels que havien gaudit les generacions que els havien precedit, fou agressiva.¹⁴³⁹ Tanmateix, part dels esforços dels reformadors se centraren sobretot a garantir els ingressos regulars de les institucions eclesiàstiques. En aquest sentit, s'intentà assegurar que el delme anava a parar a mans de l'Església,¹⁴⁴⁰ a la que els reformadors consideraven que corresponia la seva recaptació.¹⁴⁴¹ És en aquesta mateixa direcció que es procurà avançar en el concili de la Tarraconense celebrat a Lleida l'any 1229, que hom considera el punt de partida dels intents d'aplicar a la província els canons sortits de l'aleshores recent Quart Concili Laterà.¹⁴⁴² No obstant això, en molts

¹⁴³⁸ ADG, Lletres, U-2bis, f. 103r. L'aleshores clergue de la capella de Sant Iscele, Francesc Ferrer, havia estat ratificat per Bernat I de Cabrera el 5 de setembre de 1320 com a substitut de l'antic beneficiat, el difunt Bernat Gener; ADG, Notularum, G-3, f. 23v.

¹⁴³⁹ Molts dels religiosos que apostaren per aquests canvis s'havien curtit ja en el procés de reforma monàstica; SIMONS, Walter, "New Forms of Religious Life...", p. 82. La bibliografia sobre la reforma i l'intent de centralització des del Papat és molt abundant. Per a una síntesi recent, vegeu IOGNA-PRAT, Dominique, *La Maison Dieu. Une histoire monumentale de l'Église au Moyen Âge (v. 800-v. 1200)*. Seuil, París 2006, pp. 363-398.

¹⁴⁴⁰ SALRACH I MARÉS, Josep M., "Disputes i compromisos entre l'església de Girona i la noblesa: notes d'unes difícils relacions (segles XI i XII)". *AEM*, n. 29 (1999), pp. 933-936.

¹⁴⁴¹ Malgrat que la seva entrega era un costum força antic, a Occident l'obligació de pagar el delme (entès aquest, segons Xavier Puigvert, com una "taxa creada específicament per a garantir uns recursos exclusius de l'Església") s'intentà imposar inicialment en els territoris de l'Imperi Carolingi. Als primitius comtats catalans, aquesta obligatorietat s'introduí de manera progressiva mitjançant la consagració i la dotació d'esglésies i la creació de la xarxa parroquial. Vegeu sobretot PUIGVERT I GURT, Xavier, "La introducció del delme a la Marca d'Hispania". *AHAM*, n. 13 (1992), pp. 117-125.

¹⁴⁴² PONS I GURI, Josep M., "Constitucions conciliars tarraconenses (1229-1330)". Dins *IDEM, Reculls d'estudis...*, vol. 2, pp. 223-338 (article publicat originalment el 1974).

casos el delme seguiria estant en mans de senyors laics, trobant-se sovint fraccionat i quedant-ne fins i tot infeudades algunes fraccions, que es podien alienar sempre i quan es paguessin al senyor els drets corresponents a través del lluïisme.

Tal com observa Elvis Mallorquí, "la percepció del delme, en alguns llocs, és força complicada".¹⁴⁴³ Això, que s'explica pel seu fraccionament fins als nivells més baixos (podent-se'n recaptar una part només en uns pocs indrets d'una mateixa parròquia¹⁴⁴⁴), no podia sinó anar en favor dels perceptors laics, doncs, evidentment, a més fragmentació dels drets sobre els delmes, més dificultat i més lentitud per les autoritats de l'Església a l'hora de fer-se'n amb el control.

El cas de les adquisicions a laics de fraccions delmeres per part de Guillem Lloreta, prior dels canonges regulars de Santa Maria de Roca Rossa, n'és un bon exemple. És possible que la intenció última del bisbe de Girona Bernat de Vilert no fos deixar-les en mans d'una comunitat monàstica que, de fet, havia estat fundada per un vescomte de Cabrera, però també ho és que, com a mínim, això les seguia deixant sota control eclesiàstic. D'aquí que, aprofitant potser una bona relació de amb el *miles* Ramon de Menola, però, sobretot, l'aleshores curta edat de Marquesa de Cabrera i del seu promès Ponç Hug V d'Empúries, el bisbe Vilert procurés conduir a terreny eclesiàstic una part del delme que es recaptava a Sant Esteve de Tordera, que en concret n'era la vuitena. El prelat gironí presencià personalment la venda que en féu Marquesa a Ramon de Menola el setembre de 1279, i, més tard, la que aquest darrer en féu al prior Guillem el novembre de 1284.¹⁴⁴⁵ En la pràctica, alguns dels drets que el priorat de Santa Maria de Roca Rossa incorporaria mitjançant les compres de Guillem Lloreta els tindria infeudats directament pel bisbe de Girona, ajudant-lo així a allunyar-les dels

¹⁴⁴³ MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Parròquia i societat rural...*, p. 168.

¹⁴⁴⁴ La fragmentació s'ha vist ja abans, amb la donació de fraccions delmeres a l'Almoina del Pa de la Seu gironina. Quant al cobrament segons el lloc, vegeu el següent exemple. El 22 de juny de 1281 el cavaller Ramon de Marata vengué al prior de Santa Maria de Roca Rossa la meitat del delme anomenat "de Roca". Aquest es cobrava principalment als llocs "de Roca", "Ritort", "Pujols" i "Rabasses", que eren a la parròquia de Sant Cebrià de Fogars, però no a tota la demarcació parroquial; PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 3, p. 41.

¹⁴⁴⁵ El procés de compravenda de la vuitena part del delme de Sant Esteve de Tordera, incloses les renúncies als drets sobre la mateixa expressades, entre d'altres, per Ramon de Cabrera, senyor de Montclús, el seu fill Bernat I, i les seves esposes respectives, Alamanda i Leonor (totes elles sense compensació econòmica, tret del cavaller Arnau de Sant Lleïr, feudatari de fet dels senyors de Montclús per raó d'aquella fracció de delme, que s'endugué 400 sous en concepte de *laudoismo dominorum*), va quedar degudament registrat en l'anomenat *Cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*. Els folis 4 i 8 d'aquest cartoral contenen els trasllats dels contractes de compravenda i d'enfranquiments relatius en aquella operació, és a dir, un total de sis documents redactats originalment 1279 i 1284; PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, docs. 5-10, pp. 46-59.

senyors laics.¹⁴⁴⁶ D'altres, els posseïria en feu dels comtes d'Empúries i vescomtes de Cabrera,¹⁴⁴⁷ però com que aquests eren feudataris dels bisbes, en aquests darrers la situació no els degué semblar del tot dramàtica. En aquest sentit, convé recordar que el maig de 1228 Guerau V de Cabrera ja havia prestat homenatge al bisbe de Girona pels feus que tenia en nom seu. El seu descendent ho faria també el juny de 1328, reconeixent de fet al bisbe que li tenia en feu uns quants delmes (*decimas*).¹⁴⁴⁸

Amb tot, el més normal era, tret de sonades excepcions, que es procurés mantenir almenys una mínima concòrdia entre els benefactors laics i l'Església (entesa aquesta com un conjunt jeràrquic d'institucions religioses formals), i així perpetuar les seves posicions de poder en el marc d'una societat feudal basada en la desigualtat i en la benedicció d'aquesta per part de la divinitat. Com que la desigualtat és als fonaments del privilegi, el més natural és que un patró laic tingués precisament el privilegi, reservat només a les elits socials, de reflectir el seu estatus reclamant el seu dret a fer-se enterrar

¹⁴⁴⁶ El 26 d'agost de 1314 el prior Bernat Lloreta reconeixia a Guillem de Vilamarí, bisbe de Girona, que Santa Maria de Roca Rossa tenia en feu seu les meitats delmeres que el seu antecessor Guillem Lloreta havia adquirit als cavallers Ramon de Marata i Guerau de Montsoriu. Aquestes es percebien a diversos llocs de les parròquies de Sant Cebrià de Fogars i de Sant Esteve de Tordera. L'aleshores prior es comprometé a pagar al bisbe per aquells drets 16 sous anuals (a entregar per la festa de Sant Lluc), a banda de l'entrega que ja li havia fet d'uns altres 200 sous; *IBIDEM*, doc. 3, pp. 41-43; i ADG, Mitra, Notarials, Protocol de Pere Capmany, f. 20v. No està clar a què es devia el darrer pagament, tot i que podria molt bé correspondre al lluïisme.

¹⁴⁴⁷ Entre 1285 i 1293, el mateix prior Guillem Lloreta havia adquirit també per al seu monestir els drets sobre un mas anomenat Colomer, a més d'altres sobre rendes i taxes que es collien a diversos llocs de les parròquies de Santa Maria d'Hostalric i Sant Esteve de Tordera. L'agost de 1308, Bernat Lloreta *regonee tener a feu per vescomte de Cabrera* tots aquests drets al veguer vescomtal; ADM, Cabrera i Bas, r. 2719, ll.5-ll.n.9, rot. 974, fot. 583.

¹⁴⁴⁸ Vegeu *supra*, Capítols 1 i 2. La tendència de les autoritats episcopals a acceptar que els aristòcrates tinguessin el control del delme, però a condició que fos en feu seu, hauria estat vista com un mal menor davant la impossibilitat de fer realitat els propòsits dels reformadors. Això es féu aprofitant la consolidació de les pràctiques públiques cerimonials associades als acords entre feudals, el jurament de fidelitat i la prestació d'homenatge, des del segle XI en endavant; SALRACH I MARÈS, Josep M., "Disputes i compromisos entre l'església de Girona i la noblesa", pp. 936-942 i 952-955. A la llarga, els bisbes de Girona intentaren assegurar-se la percepció del lluïisme sobre els traspassos de delmes o de fraccions delmeres, no sols ja pels ingressos, sinó pel que significava el seu pagament per part d'un laic a un bisbe: el reconeixement del primer de la senyoria eminent del prelat sobre els drets alienats, i pels quals se n'havia fet vassall. La redacció a partir del 1362 de l'anomenat *Llibre Verd* s'encetà amb el propòsit precisament d'elaborar un registre acurat dels delmes tinguts en feu del bisbe de Girona. A l'entorn d'això, vegeu especialment MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Parròquia i societat rural...*, pp. 680-704; *IDEM*, "El delme en les economies senyorials de la Baixa Edat Mitjana. El bisbat de Girona a través del *Llibre Verd* (1362)". Dins MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, PUIG I AMAT, Neus i VIADER I CROUS, Montserrat (eds.), *op. cit.*, pp. 26-32; i *IDEM*, *El Llibre Verd del Bisbe de Girona (1362-1371): el delme i l'estructura feudal de la Diòcesi de Girona al segle XIV*. Diputació de Girona, Girona 2011.

en lloc sagrat (l'interior del temple) o en les proximitats del mateix (claustre o cementiri monacal).¹⁴⁴⁹ En bona mesura ja s'ha vist com s'exercia aquest dret. Tanmateix, convé incidir encara sobre un últim aspecte: tot i que la tria d'indret de sepultura era personal, la decisió tenia molt a veure amb la memòria familiar, que permetia mantenir els vincles entre vius i difunts, i era, per tant, una oportunitat de donar continuïtat o de bé redefinir costums. I arribat aquest punt, els lligams emocionals amb una casa religiosa en concret podien influir de manera decisiva.

Pels vescomtes de Cabrera i els seus familiars més propers, aquesta casa de religiosos o religioses, aquest "lloc de memòria"¹⁴⁵⁰ familiar, eliminades les iniciatives més radicals de legitimació testamentària en moments de conflicte amb la Corona pel comtat d'Urgell (és a dir, les aspiracions de Ponç III de Cabrera i del seu fill Guerau IV de fer-se enterrar a Santa Maria de Poblet) i les modes, no podia ser cap altra que Sant Salvador de Breda. Perquè, encara que no sigui possible parlar d'un sol panteó per a tots els difunts de la mateixa nissaga, sí és possible fer-ho de llocs en els que, més que no pas l'individu, es recordaven el seu llinatge i la seva parentela,¹⁴⁵¹ i en els que sorgia la

¹⁴⁴⁹ I això sense tenir en compte la tardana predilecció pel sepulcre individualitzat i sumptuós. Sobre això, vegeu ESPAÑOL BERTRAN, Francesca i ESCOLÀ I PONS, Marc, "Avinganya i els Montcada: la transformació d'una casa trinitària en panteó familiar". *D'Art*, n. 13 (1987), p. 155.

¹⁴⁵⁰ On els homes i dones d'Església es reunien per pregar pels difunts; LAUWERS, Michel, *La mémoire des ancêtres*, pp. 126-134.

¹⁴⁵¹ Pel Nord i Nord-Oest peninsular, s'ha arribat a afirmar que no hi hagué, almenys durant l'Alta Edat Mitjana, una "política familiar" d'identificació amb un monestir en concret, i que, com a molt, alguns membres d'una mateixa família aristocràtica haguessin triat un establiment determinat; PÉREZ, Mariel, "El control de lo sagrado como instrumento de poder: los monasterios particulares de la aristocracia altomedieval leonesa". *AEM*, n. 42:2 (2012), p. 804. Però és bastant evident que, tot i que no es pugui parlar d'un sol centre que concentrés les restes dels difunts d'una família, a la Baixa Edat Mitjana persistia la necessitat del reagrupament dels cossos en o ben a prop de l'espai sagrat d'una institució determinada. En paraules de Leontina Ventura (prescindint de la seva confiança en una més que dubtosa solidaritat parentelar): "cada um reclama sepultar-se no mesmo lugar onde se sintetizam as solidariedades familiares, a superioridade e a coesão da sua linhagem, bem como o serviço recebido do mosteiro. O indivíduo, que ao nascer saiu de uma determinada linhagem e viveu, durante a sua existência, solidário com todos os que dela saíram, ao morrer quer reingressar nela, confundindo os seus ossos e cinzas com os da linhagem, que ali está solidária, indivisa. O mosteiro é como que o solar mortuário, onde mais que o cadáver do indivíduo jaz o cadáver da linhagem. Revela-se, pois, uma clara consciência de linhagem, entendida então, não apenas entre magnates, mas também entre cavaleiros locais. Consciência de linhagem e desejo de comemorar"; VENTURA, Leontina, *op. cit.*, pp. 152-153. Alhora, vegeu especialment BARROCA, Mário J., *Epigrafia medieval portuguesa (862-1422)*, vol. 1. Fundação Calouste Gulbenkian-Fundação para a Ciência e a Tecnologia, Oporto 2000, pp. 286-301; i STÖBER, Karen, "Bequests and Burials", pp. 142-145. A Catalunya hi ha prou exemples d'aquesta mentalitat, tant en la dinastia de Barcelona, com en famílies nobiliàries del prestigi dels comtes d'Urgell i dels Montcada. Vegeu per exemple: ESPAÑOL BERTRAN, Francesca, "Els comtes d'Urgell i el seu panteó dinàstic".

possibilitat de fer-se enterrar al costat mateix dels avantpassats, conservant així la cohesió i la identitat familiar. De ben segur que aquesta hauria estat la motivació principal que hauria dut Bernat IV de Cabrera, comte de Modica, a expressar el 1419 el seu desig de ser sebollit a l'església de Sant Salvador de Breda si moria en terres hispàniques: l'oportunitat d'aconseguir que el seu cos pogués descansar *ubi corpora predecessorum nostrorum sepelita existunt*.¹⁴⁵²

El fet que al final Bernat IV de Cabrera no pogués ser enterrat a Sant Salvador de Breda no invalida la seva profunda consciència de llinatge. Ben al contrari, l'expressió del desig de ser-ho era tota una declaració d'intencions pel representant d'un llinatge que no només s'havia aconseguit sobreposar a greus i recents adversitats, sinó que a començaments del segle XV ja s'havia assentat al regne de Sicília. La família havia recuperat el seu prestigi, però, sobretot, havia estat capaç de perpetuar-se i de garantir-se sempre unes altes quotes de dominació social. És clar que això no era pas una conseqüència inevitable, per exemple, de les estratègies de parentiu (i dels seus diversos efectes polítics) desplegades pels seus membres. Altres famílies aristocràtiques catalanes havien pres decisions similars, i o bé havien acabat en l'esgotament biològic, com la vella dinastia dels comtes d'Empúries, amb la que a les darreries de la seva existència els vescomtes Cabrera havien entrocant, o bé havien acabat perdent força, quedant relegades en un segon pla, a l'espera del moment de ressorgir. Però, com era evident, la majoria de les decisions preses en aquest sentit en el si de la família Cabrera, més o menys influïdes per l'entorn, havien funcionat, i quan el primer Cabrera comte de Modica expirà, ho féu donant pas alhora en uns nous comte i comtessa de Modica, i vescomte i vescomtessa de Cabrera, Bernat Joan i Violant. D'ambdós s'esperava que procuressin assegurar-se la pervivència de l'estirp, i que, arribat el moment, poguessin passar el testimoni a la generació següent, dilatant així encara més la memòria familiar.

Dins BERTRAN I ROIGÉ, Prim *et alii*, *op. cit.*, pp. 149-183; ESPAÑOL BERTRAN, Francesca i ESCOLÀ I PONS, Marc, *op. cit.*, pp. 147-182; GONZALVO I BOU, Gener, *Poblet, panteó reial*. Barcelona 2001; i *IDEM*, *Història del panteó dels comtes d'Urgell*.

¹⁴⁵² ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 270; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Família i llinatge nobles...", p. 23.

Capítol 5

LA CONFIGURACIÓ DEL DOMINI VESCOMTAL

Fins als primers decennis del segle XIII, la memòria familiar dels Cabrera seguia dividida degut a l'acumulació d'interessos a banda i banda de la Depressió Central. En el passat, quan els vescomtes no havien adoptat encara el *cognomen* que els definiria, els interessos que havien pesat més havien estat els urgellencs, quan no els transurgellencs (sobretot els lleonesos). Sembla ser que a l'hora de triar el seu indret de sepultura, el presumpte rebesavi de Guerau IV de Cabrera, el vescomte Guerau II Ponç,¹⁴⁵³ es decantà pel lloc de memòria familiar que tant havien beneficiat els seus avis paterns Arnau Mir de Tost i la seva esposa Arsenda, i en el que, pel cap baix, s'hi haurien fet enterrar el mateix Arnau Mir i la primera muller de Guerau II Ponç, Estefania (més coneguda amb el malnom de *Malassenyada*),¹⁴⁵⁴ això és, la canònica o col·legiata de Sant Pere d'Àger. Tal com s'ha vist, Guerau IV mantingué el mateix rol de benefactor d'aquella institució que havien desenvolupat els seus antecessors, però els seus descendents gironins, els de la branca de Guerau V, ja no se sentirien lligats en aquella vella tradició de Ponent.

En efecte, mentre a l'Urgell una part de la família procurava consolidar el nou estatut comtal que havia adquirit recentment, i pel que tant s'havia lluitat, una altra es concentrava en aquells dominis que en el segle XII eren simplement anomenats "de Gironès" (*de Gerones*),¹⁴⁵⁵ i que conforme avancés el segle XIV li permetria posar cada

¹⁴⁵³ Presumpte rebesavi perquè, com ja s'ha vist, no hi ha certesa total sobre el vincle de parentiu més acceptat per a Ponç II Guerau o *Ponce de Cabrera*, fill de Guerau II Ponç, i Guerau III de Cabrera (el de pare i fill), encara que les evidències documentals apuntin justament en aquesta mateixa direcció. Vegeu *supra*, Introducció.

¹⁴⁵⁴ Pel que sembla, Arnau Mir de Tost hauria fet dipositar el seu cadàver en un sarcòfag tardorromà (tal com féu el comte Ramon Berenguer I de Barcelona). Al segle XIV, se li hauria fet un monument funerari, però, més tard, en el context de les guerres carlines, el seu cos hauria estat traslladat a l'església parroquial de Sant Vicenç d'Àger; FITÉ I LLEVOT, Francesc i GONZÁLEZ MONTARDIT, Eduard, *op. cit.*, p. 276. Pel que fa a Estefania, el seu fill Guerau (altrament anomenat Ferrer) donà a Sant Pere d'Àger un alou que tenien a Sant Pere de Casseres per a remei de les seves ànimes *et pro anima matris mee Malesignata que est sepulta intus galileam Sancti Petri eiusdem Ecclesie*; SANAHÜJA I VALLVERDÚ, Pere, *Historia de la villa de Àger*. Seráfica, Barcelona 1961, doc. 31, p. 352 (4 de maig de 1116). Sobre la suposada decisió de Guerau II Ponç d'escollir també ser enterrat a Sant Pere d'Àger, i, en general, sobre les seves accions continuadores de l'obra del seu avi Arnau Mir, vegeu FITÉ I LLEVOT, Francesc, *Reculls d'història de la vall d'Àger*, vol. 1, pp. 203 i 211.

¹⁴⁵⁵ Així mateix els anomenà Guerau II Ponç al seu testament del 4 de juny de 1131; MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", p. 302. Com es veurà més endavant, Guerau IV de Cabrera també

vegada més la seva atenció en els afers mediterranis. Així doncs, durant el període que anà de la mort de Guerau IV a la de Bernat IV de Cabrera, es produí per fi el naixement d'un vescomtat, el de Cabrera, amb el qual la nissaga podia identificar-se plenament, i a l'interior del qual els seus membres intentaren garantir-se sempre les majors quotes possibles de control jurisdiccional. El 1360, el penó amb la cabra dels Cabrera onejava sobre els castells d'un domini que començava a les valls meridionals de l'actual comarca de la Garrotxa i arribava fins al litoral altmaresmenc,¹⁴⁵⁶ comprnent no sols el vescomtat de Cabrera, sinó també la veïna baronia de Montclús, la vall d'Osor, el vescomtat de Bas i bona part de la plana de Vic. Malgrat aquestes senyories es perdessin ben aviat, moltes s'acabarien recuperant més tard, mentre s'afegien els dominis del regne de Sicília.

Aquesta expansió, que és ben coneguda, es va deure a diversos factors. Abans de l'empresa siciliana, aquests consistiren sobretot en la capacitat dels Cabrera de retenir i de cohesionar les senyories del que havia esdevingut el vescomtat de Cabrera, la inversió en adquisició de drets sobre altres dominis, i l'obligació moral de la monarquia, entrat el segle XIV, de recompensar adientment els qui aleshores passaven per ser uns vassalls fidels, tot i que, això sí, davant dels precés d'aquests. La insistència dels darrers, de fet, acabaria determinant els dominis que serien objecte de concessió reial, donant peu així a la creació d'uns vincles amb els seus senyors que, tret de les excepcions osonenques, a la llarga convertirien els dominis dels vescomtes de Cabrera en la gran entitat senyorial que hom pot reconèixer encara avui dia.

5.1. L'espai físic, humà i econòmic

El centre de gravetat d'aquests dominis era el vescomtat de Cabrera, el nucli constitutiu del qual, com s'ha dit anteriorment, es remunta a mitjan segle XI. El seu caràcter era, tret de les antigues possessions de la ciutat de Girona (de les quals es parlarà tot seguit), eminentment rural. S'extenia per bona part de la superfície actual de les comarques de La Selva i d'Osona, així com la totalitat de l'Alt Maresme, prenent

faria servir el topònim en el seu darrer testament, tot i que, en el seu cas, acompanyant un substantiu d'ús nou i altament significatiu, el de "vescomtat".

¹⁴⁵⁶ Per molt novel·lesca que pugui semblar, la imatge no està forçada. El dimecres 10 de febrer de 1356, després d'escenificat el traspàs de la possessió mitjançant la cerimònia d'entrega de claus, certs *familiars* de Bernat II de Cabrera pujaren al punt més alt del castell osonenc de Malla. Tot seguit, *plures altis vocibus exclamarunt* "Cabrera, Cabrera!", *ponendo in sumitate castri unum penonum cum agno de capra*; ADM, Cabrera i Bas, r.3942, ll.19-ll.n.6, rt.989, fot. 156.

com a eixos articuladors la conca de la Tordera fins a la seva desembocadura i el curs mig del Ter al seu pas per l'altiplà del Collsacabra. Els *honores* de la serra del Cabrerès indicaven els límits septentrionals del domini, des dels que es podien controlar les comunicacions terrestres entre les planes de Vic i d'Olot,¹⁴⁵⁷ mentre al sud del massís de les Guillerries la senyoria vescomtal s'expandia en sentit oest-est, a través de la vessant oriental de la serralada del Montseny i de la plana de La Selva, seguint així la ruta que marcava l'antiga Via Augusta o *strata francisca*, i en sentit nord-sud, entre les Guillerries i la costa.¹⁴⁵⁸ Excepte en el cas del Cabrerès, situat a l'extensa diòcesi d'Osona, l'espai ocupat pel vescomtat de Cabrera coincidia amb el sector meridional del bisbat Girona, arribant fins a la frontera d'aquest amb la diòcesi de Barcelona, que sembla haver seguit el curs de la riera del Torrentbò.¹⁴⁵⁹ Concretament, amb bona part d'allò que a partir del segle XII havia esdevingut l'ardiaconat de la Selva¹⁴⁶⁰ (vegeu Figura 34, p. 676). A mitjan segle XIV, els dominis continentals dels vescomtes de Cabrera havien experimentat noves ampliacions que extenien la seva superfície a través de les vessants vallesanes del Montseny fins a Sant Celoni i la cara nord del Montnegre, però també per la vall d'Osor, les fèrtils valls garrotxines d'en Bas i de Ridaura i, finalment, pràcticament la totalitat de la plana de Vic. Posteriorment, i a despit de la pèrdua de bona part de les possessions a Osona, s'hi incorporaria el comtat de Modica, a l'extrem meridional de l'illa de Sicília, que coincideix gairebé amb l'actual província de Ragusa.

En general, es pot dir que els condicionants físics havien definit ja anteriorment l'espai de les diverses unitats senyoriales que es van anar incorporant gradualment al patrimoni dels vescomtes de Cabrera en el decurs de la Baixa Edat Mitjana. Aquest fet, que no és exclusiu d'aquesta àrea del territori català,¹⁴⁶¹ influí decisivament en la

¹⁴⁵⁷ El Cabrerès figura ja al registre toponímic des del 986 (*Kabreires*). Precisament per aquesta zona muntanyosa passava a començaments del segle X la via o camí principal (*estrada*) que comunicava Vic amb la vall d'en Bas; BOLÒS I MASCLANS, Jordi i HURTADO MENDOZA, Víctor, *Atlas del Comtat d'Osona (798-993)*. Rafael Dalmau, Barcelona 2001, pp. 26 i 44-45.

¹⁴⁵⁸ Vegeu BORRELL I SABATER, Miquel *et alii*, *Deu llegües de pols i roderes: el camí ral de Girona a Tordera*. Centre d'Estudis Selvatans, Santa Coloma de Farners 2005, pp. 17-30; i SANTOS I HERMOSA, Gemma, "El paper de les comunicacions al Maresme Medieval". Dins *L'organització de l'espai i models de poblament*, pp. 71-82.

¹⁴⁵⁹ En el límit entre els actuals municipis d'Arenys de Mar i Caldes d'Estrac; PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús, *op. cit.*, p. 40.

¹⁴⁶⁰ Sorgit de la divisió de l'ardiaconat de Girona, que hauria coexistit amb el d'Empúries des de finals del segle X; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., *Una història de la diòcesi de Girona (ca. 300-2000)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2007, p. 41.

¹⁴⁶¹ Vegeu SABATÉ CURULL, Flocel, *El territori...*, pp. 41-45.

toponímia i, lògicament, en una gestió social i econòmica de l'espai que havia de contribuir a la llarga a la modificació del paisatge natural.

El territori que amb el temps esdevindria el vescomtat de Cabrera cobria parcialment el relleu ondulat de la plana selvatana. Encara que no s'està en disposició de determinar ni l'extensió ni la densitat de la seva massa forestal, tot apunta a que, fent justícia a la denominació d'ardiaconat de la Selva, haurien estat considerables.¹⁴⁶² Arribat el 1200, l'activitat humana secular hauria delmat les antigament abundants rouredes, convertint els roures en minoritaris en un context de predomini de l'alzinar tal i com succeïa també aleshores al Vallès i al pla de Barcelona.¹⁴⁶³ A la franja costanera o "Marina de la Selva", on el perfil rocós anterior a les destruccions del segle XVIII complicava sensiblement la navegació, sembla haver-s'hi anat imposant el pi pinyer.¹⁴⁶⁴ Per altra banda, la incorporació de nous dominis al Montseny fins el marge oriental de la Tordera implicaria un fort augment en la superfície forestal del vescomtat. Els boscos del Montseny, del Corredor i del Montnegre, als que aviat caldria afegir els de la Garrotxa meridional, esdevindrien a començaments del segle XIV una importantíssima reserva de fusta per a l'activitat constructora de les drassanes catalanes.¹⁴⁶⁵ Tot i això, el bosc que apareixia a les fonts (*boscho, silva, devesa*) podia no només fer referència a forestes denses, sinó, per exemple, a arbredes situades entre camps de conreu. Fos quina fos la seva tipologia, el bosc, és clar, era explotat aleshores amb vistes no només a l'obtenció de fusta o de llenya, sinó també per fer pasturar o bé com a espai de caça.¹⁴⁶⁶

¹⁴⁶² Atenent al significat del mot *silva*, que designaria un bosc espès i frondós. Vegeu FARÍAS ZURITA, Víctor, "El medio natural en una sociedad señorializada. Composición, explotación y apropiación del *incultum* en la Cataluña del noreste (siglos X-XIII)". Dins CLEMENTE RAMOS, Julián (ed.), *El medio natural en la España medieval. Actas del I Congreso sobre ecohistoria e Historia medieval*. Universidad de Extremadura, Cáceres 2001, p. 278.

¹⁴⁶³ GORDI SERRAT, Josep *et alii*, "Aproximació a l'evolució del paisatge vegetal a les comarques de La Selva i del Vallès". *EG*, n. 13 (1993), pp. 63-66.

¹⁴⁶⁴ Segons Pons i Guri, aquest perfil hauria estat molt similar a l'actual de la Costa Brava, amb cales interrompent una línia de costa accidentada; PONS I GURI, Josep M., *Quan nasqué, s'emancipà i s'organitzà una vila. Arenys de mar, 1574-1720*. Pagès, Lleida 1999, pp. 20-22. Vegeu també BOLÓS I MASCLANS, Jordi i HURTADO MENDOZA, Víctor, *Atlas del Comtat de Girona (785-993)*. Rafael Dalmau, Barcelona 2003.

¹⁴⁶⁵ FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Boscos i deveses a la Corona catalanoaragonesa (segles XIV-XV)". *AEM*, n. 20 (1990), pp. 488-489 i 509. Una reserva que seguiria tenint molta utilitat en aquest sentit durant l'Edat Moderna. Sobre això darrer, vegeu per exemple FONT VALENTÍ, Gemma i ILLA CORBERA, Joan, "L'explotació forestal a Arbúcies per la construcció de galeres (s. XVI i XVII)". *MM*, n. 26 (2011), pp. 73-89.

¹⁴⁶⁶ FARÍAS ZURITA, Víctor, "El medio natural...", pp. 278-283; *IDEM*, *El mas i la vila a la Catalunya medieval. Els fonaments d'una societat senyorialitzada (segles XI-XIV)*. Publicacions de la Universitat de València, València 2009, pp. 68-71.

L'orografia determinà l'organització del poblament, sobretot en valls i clarianes naturals afavorides per cursos d'aigua. A l'hora de parlar de la comunitat de vall a la Catalunya medieval, hom sol prendre el referent de la vall pirinenca, que coincidiria amb societats cohesionades gràcies, sobretot, a la defensa d'una activitat ramadera comuna,¹⁴⁶⁷ però no hi ha cap certesa que aquest model sigui extrapolable a altres regions geogràfiques. Com ja ha manifestat Hug Palou, en el cas de la façana litoral no hi ha dades suficients per adaptar-lo. Sí es pot afirmar, en tot cas, que la vall interior maresmenca constituïa un marc segur on protegir-se dels perills de la costa, alhora que una font de recursos bàsics. Efectivament, la toponímia suggereix, com en els casos de Vallalta (*Vallealta*) o de Vallmanya (*Vallemagna*), l'existència de demarcacions caracteritzades pels seus límits naturals.¹⁴⁶⁸ Condicions aquestes que no es limitaven al litoral, sinó que es reproduïen al nord del domini, com ara en el cas de la vall d'Arbúcies, així documentada (*valle Arbucias*) per primera vegada l'any 923,¹⁴⁶⁹ o bé a l'oest, en el de Vallgorguina (*Valle Gorguira*).¹⁴⁷⁰

L'explotació directa d'aquests territoris corria a càrrec d'una pagesia que es trobava majoritàriament dispersa en masos, cosa que, suposadament, permetia un millor aprofitament dels espais cultes i incultes, incloses les zones marginals i de baix rendiment agrícola.¹⁴⁷¹ El mas constituïa, de fet, la unitat fonamental de producció i d'enquadrament familiar de la pagesia a la Catalunya Vella des dels segles XI i XII,¹⁴⁷²

¹⁴⁶⁷ BOLÒS I MASCLANS, Jordi, *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004, pp. 66-71.

¹⁴⁶⁸ PALOU I MIQUEL, Hug, "Organització de l'espai...", p. 45; PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús, *op. cit.*, pp. 49, 52 i 67.

¹⁴⁶⁹ MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., "Les actes de consagració de les esglésies d'Arbúcies, Vallcanera i Martorell (s. X)". *QS*, n. 7 (1994), p. 153.

¹⁴⁷⁰ PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús, *op. cit.*, p. 76.

¹⁴⁷¹ BOLÒS I MASCLANS, Jordi, "El naixement d'un nou paisatge: Catalunya als segles IX-XII". Dins BARCELÓ PERELLÓ, Miquel *et alii* (eds.), *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*. Publicacions de la Universitat de València, València 2003, p. 147.

¹⁴⁷² La bibliografia sobre el paper del mas català a l'Edat Mitjana és massa extensa per citar-la aquí. A títol orientatiu, vegeu sobretot els treballs de TO FIGUERAS, Lluís, "Le mas catalan du XIIe siècle: genèse et évolution d'une structure d'encadrement et d'asservissement de la paysannerie". *CCM*, vol. 36, n. 142 (1993), pp. 151-177; SALRACH I MARÉS, Josep M., "Mas prefeudal i mas feudal". Dins BOLÒS I MASCLANS, Jordi i BUSQUETA I RIU, Joan (eds.), *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, Arqueologia, Documentació*, vol. 1. Pagès, Lleida 1997, pp. 13-40; BENITO I MONCLÚS, Pere, "La formació de la gran tinença pagesa i la gènesi del mas com a estructura senyorial (segles XII-XIII)". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa *et alii* (eds.), *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVII)*. CSIC, Barcelona 2001, pp. 103-124; DONAT PÉREZ, Lúcia *et alii*, "Usos i abusos del concepte de

per bé que a partir de mitjan segle XI començaven a crear-se nuclis de població eclesials, les anomenades sagrares o celleres,¹⁴⁷³ a les valls, a les conques fluvials i al litoral, acompanyades des de mitjan segle XIII per viles o petites ciutats, nuclis urbans de dimensions modestes que funcionaven com centres de producció artesanal, serveis i crèdit, i que, depenent del seu grau d'importància, exercien de centres econòmics, mercantils i financers als nivells local o regional.¹⁴⁷⁴ Tot i aquest desenvolupament a nivell intern, els vescomtes de Cabrera veurien frenada qualsevol gran temptativa d'expansió territorial més a l'interior de la Selva degut a la creació de la baronia de Llagostera (o de Montcada). Aquesta es produí entre el març de 1324 i el març de 1326, quan Jaume II d'Aragó concedí al seu senescal Ot de Montcada, germà de la seva esposa la reina Elisenda, els drets alodials sobre les viles i jurisdiccions de Llagostera, Caldes de Malavella, Lloret i Cassà, a més d'aquells sobre la fracció jurisdiccional que els hereus de l'emporità Guillem Esquerrer, antic batlle general de Catalunya, tenien al terme de Cassà, sempre i quan Ot fos capaç de pagar-los-en el preu.¹⁴⁷⁵ Ara bé, malgrat els límits del vescomtat de Cabrera no poguessin superar aquell límit territorial, els

mas: el cas de la regió de Girona (segles XIII-XIV)". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa *et alii* (eds.), *op. cit.*, pp. 125-158; i FARÍAS ZURITA, Víctor, *El mas i la vila...*, pp. 25-30.

¹⁴⁷³ La diferència en la denominació sembla respondre a una variant geogràfica. Així, la sagra era el nom que s'assignava al nucli de població nascut al voltant d'una església als bisbats de Barcelona i Osona, mentre que cellera era el nom predominant als bisbats de Girona i Elna. A l'ardiaconat de la Selva, això es traduïa en la distribució de celleres en el curs de la Tordera i en l'àrea costanera. Al territori garrotxí, en canvi, la cellera i la vall semblen haver coincidit per norma general; *IDEM*, "La proclamació de la pau i l'edificació dels cementiris. Sobre la difusió de les sagrares als bisbats de Barcelona i Girona (segles XI-XIII)". Dins FARÍAS ZURITA, Víctor, MARTÍ CASTELLÓ, Ramon i CATAFAU, Aymat, *Les sagrares a la Catalunya medieval*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Girona 2007, pp. 17-20 i 24; i MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, "Les celleres medievals de les terres de Girona". *QS*, n. 21 (2009), p. 118.

¹⁴⁷⁴ A l'entorn del concepte original de "petita ciutat" i el seu rol en tant que "lloc central" en la vida socioeconòmica de la societat medieval, vegeu sobretot HILTON, Rodney H., *English and French towns in a feudal society. A comparative study*. Cambridge University Press, Cambridge 1992, sobretot pp. 32-41. Més sobre aquest model i la seva aplicació al context català, a EPSTEIN, Stephen R., "Introduction. Town and Country in Europe, 1300-1800". Dins *IDEM* (ed.), *Town and Country in Europe, 1300-1800*. Cambridge University Press, Cambridge 2003, p. 2; FARÍAS ZURITA, Víctor, "Las vilas de la región catalana en los siglos XI-XIV. Propuestas para el estudio del hecho urbano medieval". Dins DÉBAX, Hélène (ed.), *Les sociétés méridionales à l'âge féodal (Espagne, Italie et Sud de la France, Xe-XIIIe siècles)*. *Hommage à Pierre Bonnassie*. Université de Toulouse-Le Mirail, Tolosa de Llenguadoc 1999, pp. 185-190, ; i FARÍAS ZURITA, Víctor, *El mas i la vila...*, pp. 346-348.

¹⁴⁷⁵ La creació de la baronia de Montcada provocà les protestes dels sectors dirigits de la ciutat de Girona, recolzats pel veguer reial, a més d'un conflicte amb els hereus dels Esquerrer. Tot plegat conduí al setge del castell de Cassà, que tingué lloc a les darreries de 1329. Sobre aquest afer, vegeu en especial PONS I GURI, Josep M., "La sentència sobre el castell de Lloret". *AIEG*, n. 26 (1982), p. 89, nota 7; i SALES I FAVÀ, Lluís, "El setge i l'ocupació...", pp. 59-77.

vescomtes sí podien disposar de drets sobre determinades possessions situades dins de l'espai ocupat pel districte del castell de Cassà.¹⁴⁷⁶

Pel que fa a les característiques físiques i naturals del vescomtat de Bas, aquestes no diferien gaire de les existents en els propis territoris interiors del vescomtat de Cabrera.¹⁴⁷⁷ És possible, per tant, que fins a l'obtenció del comtat d'Osona a mitjan segle XIV el potencial rendiment agrícola dels dominis vescomtals hagués estat més aviat modest, tot i que durant la dècada de 1350 la crisi ja estava afectant profundament l'estructura de poblament de la humida plana cerealícola de Vic.¹⁴⁷⁸

L'agricultura seguia reposant en el tradicional predomini del cereal, la vinya i l'olivera, que les exigències senyorials havien acabat per potenciar. En el cas del cereal, es destinaven camps a conrear-ne diversos tipus destinats al consum humà o animal, com ara el blat, l'ordi, la civada o el mill. En ocasions, les fonts presenten distincions entre blat (*bladum*) i forment (*frumentum*), sent considerat aquest últim blat de la millor qualitat¹⁴⁷⁹. Pel que fa a la vinya, el seu conreu estava ja molt difós en l'Alta Edat Mitjana fins i tot en zones muntanyoses, però la seva distribució era força desigual. Sovint resulta impossible saber del cert quan es parla d'un camp exclusivament dedicat a la vinya i quan d'un on aquesta acompanyava altres productes,¹⁴⁸⁰ excepte en aquells

¹⁴⁷⁶ En efecte, quan Bernat II de Cabrera renovés l'homenatge al bisbe de Girona a començaments de 1328, ho faria reconeixent que tenia en feu per ell, entre altres coses, una sèrie de drets delmers que es cobraven a masos, bordes i honors de la parròquia de Cassà. Aquests mateixos drets els havien rebut els seus avantpassats en compensació per haver venut a l'Almoïna del Pa de la Seu les dues parts del delme que tenien a Salt; ADG, Mitra, Notarials, c 5, n. 3, ff.130r-131r i 132rv (29 de febrer de 1328); i MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *El Llibre Verd del bisbe de Girona*, p. 358. Com observa Lluís Sales, l'intent de mediació de Bernat II en els conflictes d'Ot de Montcada amb els Esquerrer i amb la ciutat de Girona no només pot explicar-se pel temor que aquests afectessin els seus dominis territorials, sinó també pel desig de protegir els interessos que tenia a Cassà. Vegeu *IBIDEM*, p. 73, nota 78.

¹⁴⁷⁷ Des d'època carolíngia, el comtat de Besalú incloïa valls com les de Mieres, Santa Pau, Bas o Bianya, que vers l'any 1000 podrien haver coincidit amb les àrees de control parroquial; BOLÒS I MASCLANS, Jordi de, *El mas, el pagès i el senyor. Paisatge i societat en una parròquia de la Garrotxa a l'edat mitjana*. Curial, Barcelona 1995, pp. 70-71.

¹⁴⁷⁸ Vegeu sobretot PLADEVALL I FONT, Antoni, "La disminució de poblament a la Plana de Vich a mitjans del segle XIV". *Ausa*, vol. 4, n. 44 (1963), pp. 361-373; CUVILLIER, J.-Pierre, "Una societat en crisi: la sagrera, la parròquia i el castell de Taradell després de la Pesta Negra (1352-1365)". *Ausa*, vol. 6, ns. 66-67 (1970), pp. 223-241; i SERRA I CLOTA, Assumpta, "La crisi agrària del s. XIV a Osona". *Ausa*, vol. 14, n. 124 (1990), pp. 13-30.

¹⁴⁷⁹ Succeeix, per exemple, en l'enumeració dels quinze masos de les parròquies de Sant Martí d'Arenys i Sant Cebrià de Vallalta i les rendes que els seus tinents estarien obligats a pagar a Guillem de Riudeperes, sotsfeudatari de la torre "de Malpàs", al terme de Montpalau, a comptar del 12 de maig de 1327; ADM, Cabrera i Bas, r.3144, ll.10-ll.n.71, rt.979, fot. 536; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La torre "de Malpàs..."", p. 18.

¹⁴⁸⁰ SALRACH I MARÉS, Josep M., "La vinya i els viticultors a la Catalunya de l'Alta Edat Mitjana". Dins GIRALT I RAVENTÓS, Emili (coord.), *Vinyes i vins: Mil anys d'història. Actes*

casos on la menció a una *vinea* és explícita. Per exemple, en el d'un establiment atorgat pel vescomte Bernat II de Cabrera el 2 de març de 1330 a Arnau de Puig a la vinya anomenada "de Bac" (*vinea vocata "de Bacco"*), situada al terme del castell de Montsoriu, i en les proximitats de la qual també hi havia una extensa vinya (*vinea longa*).¹⁴⁸¹ La pressió senyorial podia arribar fins a la imposició del desvet del vi (*devito vini*), que obligava els habitants d'un lloc a no comprar altre vi que aquell que el senyor els vengués durant un determinat nombre de dies.¹⁴⁸² Una de les franqueses amb que el vescomte Guerau V de Cabrera pretenia atraure pobladors a la vila d'Hostalric el gener de 1243, consistia precisament en l'exempció del desvet.¹⁴⁸³ Per altra banda, la difusió de l'olivera venia avalada, com la vinya, per la seva facultat d'adaptar-se amb facilitat als sòls més difícils i eixuts.¹⁴⁸⁴ Com ja s'ha vist, al terme del castell de Montpalau l'olivera seria tan rellevant com per a que part de la seva producció es destinés al pagament d'un delme que el bisbe de Girona tenia infeudat al vescomte de Cabrera el maig de 1332.¹⁴⁸⁵ Però més al nord, l'olivera també gaudia d'impacte. D'aquí que quan el 23 de desembre de 1420 Pere Pixarrelles comprés a Joan de Soler, de la veïna parròquia de Sant Julià de Llor, una peça de terra a Santa Maria d'Anglès, aquesta inclogués oliveres (*olivariis*) entre les seves pertinences.¹⁴⁸⁶

Fora d'aquests conreus predominants, existien altres activitats que no convé menystenir, doncs no només servien per complementar la dieta, sinó que, encara que segurament en menor mesura, també contribuïen a satisfer les rendes senyorials. Seria el cas, per exemple, del conreu d'horta, indissociable del mas pel pes de la seva aportació al consum domèstic de verdures, hortalisses i llegums,¹⁴⁸⁷ i alhora present a les àrees periurbanes. L'any 1308, el cavaller Simó de Castellet afirmava tenir en feu *per vescomte tres horts en la orta de Ostarich*.¹⁴⁸⁸ O bé de la pesca, amb una importància

i Comunicacions del III Col·loqui d'Història Agrària sobre mil anys de producció, comerç i consum de vins i begudes alcohòliques als Països Catalans. Febrer del 1990, vol. 1. Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona 1993, pp. 141-142.

¹⁴⁸¹ ADM, Cabrera i Bas, r.4461, ll.29-ll.n.48, rt.997, fot. 628.

¹⁴⁸² SERRA I CLOTA, Assumpta, "El vi, la seva importància i la seva elaboració entre el s.XIII-XVI a la Catalunya Central". Dins GIRALT I RAVENTÓS, Emili (coord.), *op. cit.*, vol. 1, pp. 281-285.

¹⁴⁸³ MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els orígens del mercat...", doc. 2, p. 18.

¹⁴⁸⁴ FARÍAS ZURITA, Víctor, *La vila i el mas...*, p. 52.

¹⁴⁸⁵ ADM, Cabrera i Bas, r.3147, ll.10-ll.n.73, rt.979, fots. 549-552.

¹⁴⁸⁶ ADG Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 7862.

¹⁴⁸⁷ SERRA I CLOTA, Assumpta, "Entre una ramaderia senyorial i una ramaderia pagesa (segles X-XIII)". *EHA*, n. 14 (2000-2001), pp. 43-44.

¹⁴⁸⁸ ADM, Cabrera i Bas, r.2719, ll.5-ll.n.9, rt.974, fots. 582-583.

natural a la costa, però també als rius, els estanys, les basses o els recs.¹⁴⁸⁹ Els practicants de la pesca de xàvega (*peschar de axàvaga*), per exemple, tenien un gran filó en front del delta de la Tordera. El 13 de maig de 1401 el batlle del castell de Palafolls féu públiques una primera sèrie d'ordinacions a fi i efecte de regular aquest tipus de pesca a les platges del seu terme castral.¹⁴⁹⁰

El pes de la ramaderia en aquesta zona és més difícil de calibrar. La pagesia de mas disposava de bestiar, ja fos aquest *bestiar gros o menut*. Gallines i capons solien estar incloses en l'import dels censos. Un altre habitual era el porc. L'abril de 1213 els ocupants del mas Marquès, de la parròquia de Santa Eulàlia d'Hortsavinyà, havien de pagar un pernil del seu millor porc (*pernam .I. de meliori porco*) com a part d'un cens degut al priorat de Roca Rossa.¹⁴⁹¹ Al turó de Montsoriu, les restes animals analitzades per l'arqueozoologia evidencien el domini aclaparador de la gallina i del porc entre les espècies domèstiques durant tota l'Edat Mitjana, amb permís dels ovicaprins.¹⁴⁹² Tot i això, segurament la necessitat de destinar les terres disponibles al conreu influí en la tria d'espècies animals, el tamany de la cabanya ramadera i la reserva d'espais per a la pastura. En aquest sentit, no es donaria un ús exclusiu de terres per al farratge, sinó que s'aprofitarien entre altres les vessants muntanyoses, les terres incultes, les garrigues i els boscos. De forma molt esporàdica, les fonts al·ludeixen als camins de trànsit del bestiar, esmentats amb el nom de carrerades¹⁴⁹³ o bé de missaders o missers (*via missadera*)¹⁴⁹⁴

¹⁴⁸⁹ Després d'obtenir l'establiment d'una terra erma i d'una peça de terra al terme del castell d'Anglès, Vidal de Pixarrelles aconseguí del procurador general del vescomte Bernat Albertí, entre altres drets, el de pescar al rec del molí del Gual (12 de maig de 1387); ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 7797.

¹⁴⁹⁰ PONS I GURI, Josep M., "Ordinacions sobre pesca i venda de peix del 1401 al 1414". Dins *IDEM, Recull d'estudis...*, vol. 3, pp. 91-97 (edició revisada d'un article publicat el 1959).

¹⁴⁹¹ En cas que no n'hi hagués (*si mansum inhabitans porco careret*), es commutaria per un pagament de 12 diners (2 d'abril de 1213); *IDEM* (ed.), *El Cartoral...*, doc. 23, p. 76.

¹⁴⁹² No es tenen en compte aquí les espècies la caça de les quals hauria estat reservada precisament a l'estrat social al que pertanyien els vescomtes de Cabrera. Vegeu SAÑA SEGUÍ, Maria i CUETO RAPADO, Marian, "Adquisició, processament i consum dels animals entre els segles XII i XVI. Anàlisi arqueozoològica de les restes de fauna recuperades al castell de Montsoriu". Dins *Actes del Congrés Els Castells medievals a la Mediterrània Nord-Occidental. Celebrat a Arbúcies, els dies 5, 6 i 7 de març de 2003*. Museu Etnològic del Montseny, Arbúcies 2004, pp. 329-337; GARCIA PETIT, Lluís, "Les restes d'au del castell de Montsoriu i el consum d'ocells durant l'edat mitjana". Dins *IBIDEM*, p. 357; NOVELLA DALMAU, Violeta, *Estudi de les pautes d'accés...*; i NOVELLA DALMAU, Violeta, BLANCO-LAPAZ, Àngel i SAÑA SEGUÍ, María, "Producció ramadera i dieta al castell de Montsoriu entre els segles XII i XV". Dins PUIG I AMAT, Neus i VIADER I CROUS, Montse (eds.), *La vida quotidiana a l'Edat Mitjana. Actes del IV Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (20-21 de novembre de 2014, Hostalric)*. Ajuntament d'Hostalric, Hostalric 2015, pp. 115-126.

¹⁴⁹³ VILA VALENTÍ, Joan, "Una encuesta sobre la trashumancia en Cataluña". *Pirineos*, ns. 17-18 (1950), p. 417.

que conduïen d'una barraca a les pastures. Aquestes constituïrien, de fet, les zones de pastura d'hivern disponibles per l'activitat transhumant, incloent-hi segurament les zones baixes situades als marges de rius i aiguamolls, i això hauria impedit finalment la formació de grans ramats.¹⁴⁹⁵

Precisament el darrer tipus de pastures esmentat hauria estat freqüent a l'estany de Sils (*stagno de Sils*), la superfície del qual estava sotmesa a variacions depenent dels períodes d'inundació fins a un perímetre màxim de 18,6 kilòmetres.¹⁴⁹⁶ Ara bé, seriosos esforços anaren destinats a eixugar-ne terres per guanyar espai de conreu a partir del segle XIII. Era el cas del noval que l'octubre de 1206 Guerau de Quers, la seva germana Còsida i el seu fill Mateu, tenien l'obligació segons Pere, prior de Roca Rossa, de mantenir eixut el millor que poguessin (*eiciatis aquam de predicto campo sicut melius poteritis*) a la parròquia de Sant Llorenç de Maçanet. Les tasques de drenatge de l'estany prosseguïren durant els segles XIII i XIV, però tot apunta a que resultaren infructuoses, i l'estany de Sils no veuria la seva superfície inundada sensiblement reduïda fins després de l'exitosa dessecació de l'any 1851.¹⁴⁹⁷ Tot i això, l'estany de Sils, les fèrtils terres de la plana al·luvial de la Tordera o espais com ara la vall de Canet, amb un topònim que probablement feia referència als canyars de les zones més humides,¹⁴⁹⁸ proporcionaven camps de més alt rendiment que els d'altres indrets del domini, a més de les esmentades zones de pastura i de conreus industrials, com ara el del lli o el del cànem.¹⁴⁹⁹ La perspectiva de poder disposar de terres de conreu de millor productivitat, unida a la pressió demogràfica, haurien constituït raons de pes per interessar-se a invertir en complexes obres de drenatge com les escomeses a Sils.¹⁵⁰⁰

Aquest era, a grans trets, el paisatge que, modelat per la intervenció humana en el curs de les centúries, esdevingué la base territorial i econòmica de poder dels

¹⁴⁹⁴ PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 49, p. 118.

¹⁴⁹⁵ SERRA I CLOTA, Assumpta, "Entre una ramaderia...", pp. 45-46; FARÍAS ZURITA, Víctor, *El mas i la vila...*, pp. 40-42; i VILA VALENTÍ, Joan, *op. cit.*, p. 415.

¹⁴⁹⁶ MERCADAL I COROMINAS, Gabriel, *Notes històriques i geogràfiques de l'antic estany de Sils: límits, termes i hidrònims*. Ajuntament de Sils, Sils 2006, p. 17.

¹⁴⁹⁷ *IBIDEM*, p. 21.

¹⁴⁹⁸ PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús, *op. cit.*, p. 48.

¹⁴⁹⁹ Com el de l'esmentat arbust del roldor, del margalló, de la grana o de l'espart, el del lli i el del cànem eren també conreus destinats a la indústria tèxtil, tot i que, pel que fa en aquests darrers, fins als segles XVIII i XIX el material de base predominant seguiria sent la llana. Vegeu per exemple TORRAS I ELIAS, Jaume, "Estructura de la indústria pre-capitalista. La draperia". *Recerques*, n. 11 (1981), pp. 8-10; FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Emprius i béns comunals a l'Edat Mitjana", pp. 58-59; i FARÍAS ZURITA, Víctor, *El mas i la vila...*, p. 70.

¹⁵⁰⁰ BOLÒS I MASCLANS, Jordi, *Els orígens...*, p. 315.

vescomtes de Cabrera al tombant del segle XIII. Naturalment, instal·lacions com ara molins i fàbregues hi tenien reservat també un espai de privilegi, no només pel seu paper essencial en els processos productius del pa i els objectes de ferro, sinó sobretot pel seu caràcter de monopoli senyorial. En aquest sentit, són especialment importants les concentracions de molins a Riudarenes, el tram maresmenc de la Tordera i la riera de Pineda,¹⁵⁰¹ alhora que les fàbregues o fargues situades a les veïnes Sant Llorenç de Maçanet i Santa Maria de Vidreres,¹⁵⁰² o bé les ubicades a les parròquies de Santa Maria i Sant Pere de Palautordera.¹⁵⁰³ Així mateix, el pes de l'artesanía urbana, fruit de l'evolució des de les darrerries del segle XIII com ara Hostalric o Blanes, hauria augmentat durant la segona meitat de la centúria següent, sobretot pel que fa a la producció i el comerç de draps i d'anaps.¹⁵⁰⁴

No és segur que aquesta mena de productes sortissin del país per via marítima, tot i que no es pugui pas descartar. Els que sí sembla clar que ho haurien fet serien la llenya i el carbó dels boscos selvatans, a través de ports o carregadors de la costa del vescomtat de Cabrera com ara el de la vila de Blanes, que hauria estat amb diferència el més dinàmic. Ben entrat el segle XIV les embarcacions que entraven a Blanes o que en sortien circulaven per rutes marítimes que mantenien la vila selvatana connectada amb les veïnes Tossa de Mar i amb el port més dinàmic de la regió, el de Sant Feliu de Guíxols, a més de a Torroella de Montgrí, Roses i Cotlliure, i, passant pels carregadors maresmenecs, amb Barcelona. Fins i tot amb Mallorca, d'on de fet procedia almenys part de la pedra que es faria servir per aixecar el palau vescomtal a les darrerries d'aquella mateixa centúria.¹⁵⁰⁵ Mitjançant aquestes connexions els patrons que operaven a Blanes podien accedir a destinacions com ara València, Dénia, Aigues-Mortes o l'Alguer.¹⁵⁰⁶

¹⁵⁰¹ El març de 1229 els vescomtes de Cabrera posseïen diversos *molendina* a Riudarenes, parròquia on l'abadia de Sant Salvador de Breda i el priorat de Santa Maria de Roca Rossa també mostraren interès per controlar-ne casals; ADM, Cabrera i Bas, r.3406, ll.13-ll.n.1, rt.982, fots. 332-333; BOU I ILLA, Joan i VELLVEHÍ I ALTIMIRA, Jaume, "Molins medievals de l'Alt Maresme (segles XI-XVI)", pp. 149-165.

¹⁵⁰² ADM, Cabrera i Bas, r.4428, ll.29-ll.n.17, rt.997, fot. 487.

¹⁵⁰³ Sobre l'expansió de la fàbrega vallesana baixmedieval, vegeu FARÍAS ZURITA, Víctor, "Les ferreries al nord-est de la Catalunya Vella (segles XI-XIV). Una contribució a l'estudi d'una institució senyorial". Dins *L'obtenció del ferro pel procediment directe entre els segles IV i XIX. Actes del 6è Curs d'Arqueologia d'Andorra 2000, del 2 d'octubre al 5 d'octubre de 2000*. Ministeri de Cultura, Andorra 2001, pp. 35-62; i IDEM, *El mas i la vila...*, pp. 89-101.

¹⁵⁰⁴ MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'expansió medieval de Blanes...", pp. 22-25; i IDEM, "La vila d'Hostalric...", pp. 59-60.

¹⁵⁰⁵ ARAGÓ CABAÑAS, Antoni M., *op. cit.*, p. 187, nota 64.

¹⁵⁰⁶ La connexió amb el Grau de València solia tenir lloc a través de Sant Feliu de Guíxols; FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Navegació, ports i comerç a la mediterrània de la Baixa Edat

Com es veurà més endavant, és probable que la concessió del comtat de Modica a Bernat IV de Cabrera afavorís l'activitat al port de Blanes, per bé que la mesura en què ho féu sigui realment difícil de mesurar.

El comtat de Modica (*comitatus Mohac*) estava situat a l'extrem sud-est de l'illa de Sicília. Era part d'una regió geogràfica més àmplia, la vall de Noto (*valle de Noto*),¹⁵⁰⁷ caracteritzada per fèrtils sòls calcaris i un clima plujós. La seva façana marítima, comunament anomenada *Marina* (un topònim que guarda alguna cosa més que sospitoses similituds amb la denominació catalana "Marina de la Selva"), mantenia el perfil de la costa del Canal de Sicília, compost per platges amb tendència a la formació de dunes. Vers l'interior, en canvi, turons i valls compartien el paisatge natural de l'altiplà, marcat per una serralada, la dels Ibleus, on el pic més alt, el Monte Lauro, s'eleva fins a una altitud màxima de 986 metres sobre el nivell del mar.

La particular orografia del territori modicà obligava a reservar l'agricultura a valls rodejades de boscos, on era habitual la pastura de les porcades. Per aquesta raó, i a diferència de l'oest sicilià, la producció cerealícola del comtat de Modica, per bé que molt important, no podia discutir la preminència a l'activitat ramadera. Mentrestant, l'abundància de cursos fluvials propicià el manteniment d'una fructífera indústria del cànem, seguida de la del lli. L'hàbitat, preferentment allunyat de la costa, era fonamentalment dispers, un fet que es veia afavorit per les restriccions que el relleu solia imposar a l'expansió dels nuclis urbans.¹⁵⁰⁸ Els més rellevants i dinàmics, això és, Modica, Ragusa i Scicli, formaven un triangle desigual que avançava des del litoral vers l'interior de l'altiplà, on les poblacions d'origen castral com Chiaromonte semblen haver

Mitjana". Dins PÉREZ BALLESTER, José i PASCUAL, Guillermo (eds.), *Comercio, redistribución y fondeaderos. La navegación a vela en el Mediterráneo. Actas V Jornadas Internacionales de Arqueología Subacuática (Gandía, 8 a 10 de noviembre de 2006)*. Universitat de València, València 2007, pp. 126-131; i ZUCCHITELLO, Mario, *En mar i en terra. Una història de Tossa i la seva gent (1186-1835)*. Centre d'Estudis Tossencs, Tossa de Mar 2013.

¹⁵⁰⁷ La vall de Noto era, com la seva veïna septentrional de Démone i la de Mazara, a l'oest de l'illa, una de les tres grans divisions administratives i militars instaurades per la dominació musulmana a Sicília, acceptades pels conqueridors normands i existents encara al segle XIX, segons D'ALESSANDRO, Vincenzo, "Geografia amministrativa e potere sul territorio nella Sicilia tardomedievale (secoli XIII-XIV)". Dins CHITTOLINI, Giorgio i WILLOWEIT, Dietmar (eds.), *L'Organizzazione del territorio in Italia e Germania: secoli XIII-XIV*. Il Mulino, Bolònia 1994, pp. 395-444.

¹⁵⁰⁸ EPSTEIN, Stephan R., *An island for itself*, pp. 29-32; SIPIONE, Enzo, *Economia e società...*, pp. 33-55; MAURICI, Ferdinando, "Le fortificazioni costiere della Sicilia da Giustiniano a Filippo II"; i RUGGIERI, Silvia, "Le coste siciliane: appunti per una descrizione". Ambdós dins MAURICI, Ferdinando *et alii*, *Le torri nei paesaggi costieri siciliani (secoli XIII-XIX)*, vol. 1. Regione Siciliana, Palerm 2008, pp. 68 i 216, respectivament.

vorejat l'estancament.¹⁵⁰⁹ Ragusa i Scicli haurien centralitzat la producció de la indústria drapera regional, tot i que fins ben entrat el segle XV la llana ragusana fou considerada sempre una llana de baixa qualitat. La vila de Modica hauria destacat a mitjan de la mateixa centúria en l'explotació de les salines.¹⁵¹⁰ Per la seva banda, el carregador de Pozzallo adquiriria a partir de finals del segle XIV un rol en el control del comerç marítim del gra no assumit fins aleshores per cap altra població costanera situada a l'est del golf de Gela.

Evidentment, resulta impossible entrar a valorar el rendiment econòmic dels dominis vescomtals, tant a nivell intern com en relació a la resta de territoris que aleshores formaven part de la Corona d'Aragó, tret de la importància que les fonts puguin atribuir a un o a un altre recurs o producte, o bé de la institucionalització de fires com a ajuda a la integració dels mercats locals en circuits comercials més amplis. Aquest fet, que hom podria atribuir a la condemna dels qui han optat per treballar amb documentació elusiva al tractament estadístic, afecta també els càlculs demogràfics, tota vegada que les fonts a partir de les quals es poden dur a terme són recomptes fiscals, tardans i de tipus parcial i, a més, no existeix una fórmula única i universalment acceptada per traduir els focs en un nombre fiable d'habitants.¹⁵¹¹

No obstant això, la seva utilitat com a font demogràfica és inqüestionable. Segons el fogatjament de 1360, la població de les terres del vescomte de Cabrera quedava lleugerament per sobre del llindar dels 4.000 focs, xifra només superada pels comtats d'Empúries i d'Urgell. D'aquests focs, els dependents de la jurisdicció vescomtal en serien aproximadament el seixanta per cent.¹⁵¹² Per altra banda, cal tenir en compte no només que les xifres són posteriors a les primeres fuetades de la Pesta Negra, sinó que un nombre genys menyspreable de focs estava lligat a les terres inicialment incorporades sota la denominació de comtat d'Osona, les quals ja no tornarien a mans dels vescomtes després de les restitucions del darrer quart del segle XIV. Amb tot, la

¹⁵⁰⁹ CORRAO, Pietro, *Governare un regno*, p. 46; i SIPIONE, Enzo, *Economia e società...*, p. 13.

¹⁵¹⁰ EPSTEIN, Stephan R., *An island for itself*, p. 192, mapa 4.2 i p. 225, taula 4.4; i *IDEM*, *Libertad y crecimiento. El desarrollo de los estados y de los mercados en Europa, 1300-1750*. Publicacions de la Universitat de València, València 2009, pp. 183-185.

¹⁵¹¹ FELIU MONTFORT, Gaspar, "La demografia baixmedieval catalana", p. 42. També ORTI GOST, Pere, "Una primera aproximació als fogatges catalans de la dècada de 1360". *AEM*, n. 29 (1999), pp. 749-761.

¹⁵¹² IGLÉSIES I FORT, Josep, "El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV". *MRACAB*, vol. 34 (1962), pp. 355-356. Dades referenciades ja per SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 194.

quantitat restant seguia sent alta en comparació amb altres grans senyories com ara les dels vescomtes de Castellbò o de Rocabertí.¹⁵¹³ De fet, aquesta hauria d'augmentar considerablement amb la concessió del comtat de Modica. Així, tot i l'impacte de la Pesta Negra a Sicília, hom calcula que entre 1374 i 1376 tan sols els territoris de Modica, Ragusa i Scicli reunien poc menys de 1.600 focs.¹⁵¹⁴ Velles i noves xifres que evidencien, en definitiva, la pervivència d'un poderosos i sòlids fonaments demogràfics que sostenien l'activitat econòmica als dominis vescomtals, i sense els quals difícilment es podria explicar el creixent pes dels vescomtes de Cabrera en l'esfera política de la Corona d'Aragó.

5.2. La formació del vescomtat de Cabrera

Aquests eren, bàsicament, els trets que definien el paisatge físic i humà de cadascun dels espais controlats pels vescomtes de Cabrera entre el 1200 i el 1400. Ara bé, tornant al punt d'arrencada de la cronologia del nostre estudi, l'espai inicialment dominat fora de les terres del comtat d'Urgell correspondria als territoris senyorejats pels descendents d'Amat de Montsoriu. A mitjan segle XIII es pot dir que aquests dominis estaven ja reservats als qui tenien el títol de vescomte i vescomtessa de Cabrera. També en aquell moment sembla que la percepció del seu grau de cohesió havia motivat a la fi l'adopció d'un concepte territorial reconeixible als ulls dels vescomtes i dels seus contemporanis.

En el llindar de l'any 1200 els vescomtes de Cabrera disposaven alhora de propietats i de possessions en els medis urbà i rural. A la ciutat de Girona conservaven encara en feu dels reis d'Aragó el castell que hom anomenava "de Cabrera" (*castro Gerunde nominato "de Capraria"*).¹⁵¹⁵ Sembla que almenys en alguns comtats de la Catalunya Vella als vescomtes se'ls assignava la defensa d'una de les portes de la ciutat principal. En el cas de Girona, als seus vescomtes se'ls hauria encarregat la protecció i el control de l'accés sud a la ciutat, però no eren els únics, perquè també els vescomtes de Cardona tenien el control d'una de les entrades, en concret l'oriental.¹⁵¹⁶ Segui com es

¹⁵¹³ FELIU MONTFORT, Gaspar, "La demografia...", p. 38.

¹⁵¹⁴ Més d'un terç menys que els focs registrats pels mateixos tres districtes l'any 1277; vegeu BRESC, Henri, *Un monde méditerranéen*, vol. 1, p. 65; i EPSTEIN, Stephen R., *An island for itself*, p. 45, taula 2.1.

¹⁵¹⁵ ADM, Cabrera i Bas, r.4113, ll.21-ll.n.11, rt.990, fot. 432 (dijous 27 d'octubre de 1328).

¹⁵¹⁶ Es tractava de la de la torre Gironella. L'altre portal, l'anomenat "de Sobreportes", era l'accés pel nord i estava aleshores en mans dels Montcada; CANAL I ROQUET, Josep *et alii*, "Història urbana: la primera expansió meridional (segles XI i XII)". *AIEG*, n. 34 (1994), pp. 13-14.

vulgui, el cert és que a través del castell gironí de Cabrera, que s'hauria construït aprofitant torre i muralla d'època romana, els vescomtes de Girona, després de Cabrera, guardaven el portal de l'Onyar que donava a l'Areny i que, alhora, conduïa al principal eix viari del Call jueu. Als segles XII i XIII s'hi degué fer obra nova, mentre a redós seu s'hi aixecaven un forn i algunes cases. Ara bé, no hi ha dades per ara que impliquin directament els Cabrera en l'evolució d'aquell castell, ni tampoc en el creixement de la zona de l'Areny durant aquells segles. Si hi havia un espai per a la creació d'una àrea d'influència vescomtal a l'espai urbà i periurbà gironí, sens dubte era aquest, però la seva etapa d'expansió semblen haver-la monopolitzat els comtes de Barcelona, els bisbes de Girona i els abats de Sant Feliu i de Sant Martí Sacosta, i tot indica que els únics grans aristòcrates que d'alguna manera hi van intervenir varen ser, paradoxalment, els senyors dels altres dos portals.¹⁵¹⁷

Així doncs, en qualitat de descendents i de continuadors d'Amat de Montsoriu, els vescomtes de Girona i els successors de Cabrera disposaven pel cap baix d'un castell en l'accés sud a Girona, però a diferència dels vescomtes de Barcelona,¹⁵¹⁸ l'empremta del poder d'aquells a la ciutat durant l'Edat Mitjana Central és molt difícil de rastrejar. La seva senyoria sobre aquell castell, a més, es documenta de manera massa intermitent per poder-ne fer un seguiment efectiu. Fins i tot existeix la possibilitat que hagués estat alienat a les darreries del segle XIII. És el que es dedueix dels dos testaments del jurista gironí Berenguer de Terrades, tot suposant, és clar, que el castell que aquest hi esmentà fos precisament el castell que anomenaven "de Cabrera". Entre altres béns, Berenguer deixava al seu fill homònim les cases que tenia al carrer de les Ballesteries i *castrum*

¹⁵¹⁷ *IDEM*, "Excavacions arqueològiques en el solar de l'antic col·legi dels Maristes (Girona). *Cypsela*, n. 10 (1993), p. 203; *IDEM*, "Història urbana: la primera expansió...", pp. 18-29; *IDEM*, *Girona comtal i feudal (1000-1190)*. Ajuntament de Girona, Girona 1996, pp. 62-69, 76-77 i 80-81; *IDEM*, *La ciutat de Girona en la 1a meitat del segle XIV: la plenitud medieval*. Ajuntament de Girona, Girona 1998, p. 46; *IDEM*, *La Girona del s.XIII. L'embranchida de la burgesia (1190-1285)*. Ajuntament de Girona, Girona 2005, pp. 65-65 i 77; i *IDEM*, *Girona en el segle XIII (1190-1285). Cartografia i descripció de la ciutat medieval*. Ajuntament de Girona, Girona 2010, p. 37.

¹⁵¹⁸ Des de finals del segle X, els vescomtes de Barcelona rivalitzaven poderosament amb l'autoritat comtal a la mateixa ciutat de Barcelona. Consta que hi posseïen, entre d'altres el Castell Nou i el Castell Vell, i alguns equipaments com ara forns i tallers. Sembla que també percebien un terç dels impostos indirectes que gravaven els productes que arribaven a Barcelona per via marítima. Tanmateix, a partir de la segona meitat del segle XI el pes dels vescomtes de Barcelona a l'entorn urbà anà disminuint progressivament en benefici sobretot dels comtes. A l'entorn d'això vegeu especialment BONNASSIE, Pierre, *Catalunya mil anys enrera*, vol. 2, p. 87; BENSCH, Stephen P., *Barcelona i els seus dirigents*, pp. 55-56 i 118; i ORTI GOST, Pere, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*. CSIC, Barcelona 2000, pp. 463-466 i 618-620.

meum de Capraria. Si hom accepta la hipòtesi segons la qual s'hauria tractat del mateix edifici, encara hi hauria hagut prou temps per rescatar-lo abans Bernat II de Cabrera no prestés homenatge al rei Alfons IV el Benigne per aquest i altres castells l'octubre de 1328.¹⁵¹⁹ Sigui com es vulgui, el cert és que res no indica un intent dels vescomtes de Cabrera de fer més evident la seva presència a la ciutat de Girona, com tampoc ho indica dels seus antecessors. Amb el temps, el castell gironí "de Cabrera" passaria a ser conegut amb el nom de castell "de Requesens", per perdre la seva fesomia entre els segles XVI i XVII en favor de l'edifici que avui dia és la Casa o Palau dels Agullana.¹⁵²⁰

Mentre que a Barcelona el govern de la ciutat hauria estat en mans dels seus vescomtes fins a mitjan segle XI, a Girona, en canvi, no està massa clar quin hauria estat originàriament el paper reservat als seus propis vescomtes en el govern urbà.¹⁵²¹ D'entrada, sembla que els Cabrera mai no arribaren a tenir mai una posició prominent entre els senyors de la ciutat de Girona, i, en qualsevol cas, tot indica que, com a l'Areny, els vescomtes de Girona i els seus successors de Cabrera haurien restat al marge del govern de la ciutat. Probablement perquè la dinastia comtal de Barcelona hi hauria pogut evitar la consolidació del poder vescomtal. De manera que, malgrat mantinguessin durant un cert temps els drets feudals sobre el seu castell gironí, el medi rural seria sempre el més natural i el més propici per a la consolidació i l'expansió de la senyoria dels vescomtes de Cabrera, ja que allà seria on realment es podrien assegurar el domini sobre persones, terres i rendes.

¹⁵¹⁹ Ja que el segon testament de Berenguer de Terrades es posà per escrit el 28 d'abril de 1317. L'anterior fou redactat el 2 de desembre de 1297; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. núms. 3080 i 3082; i ADM, Cabrera i Bas, r.4113, ll.21-ll.n.11, rt.990, fot. 432. La hipòtesi de l'alienació no és agosarada si hom té en compte que Berenguer de Terrades i els seus parents havien anat acumulant un poderós patrimoni immoble a la ciutat de Girona amb els beneficis del mercat rendístic; GUILLERÉ, Christian, *Girona al segle XIV*, vol. 2. Ajuntament de Girona, Girona 1994, pp. 357-358.

¹⁵²⁰ El canvi de denominació a "castell de Requesens" es produeix de manera bastant confusa, sense que les causes d'aquesta estiguin avui dia prou clares. Pel que fa al següent canvi de denominació, aquest no admet dubtes: on s'aixecava el castell hi hauria ben entrat segle XVI un solar en el que la família gironina dels Agullana, que creixia en poder i prestigi des de les darreries del segle XV, es faria bastir una altra casa a poca distància de la que ja tenia al costat de la canònica de Sant Martí Sacosta. El 1583 se'ls concedí llicència per construir un pont que unís ambdós immobles. Així doncs, la Casa o Palau dels Agullana, que segons Martí de Riquer fou la residència més estable de la família avançada l'Edat Moderna, és en realitat el resultat de la fusió mitjançant un pont (al costat de les escales que pugen a Sant Martí i creant un arc per sobre de la Pujada de Sant Domènec) de dues Cases propietat de la mateixa família, la Vella i la Nova. A l'entorn de tot això, vegeu en especial NEGRE I PASTELL, Pelai, "Antigues cases senyoriales gironines". *AIEG* n. 24 (1978), pp. 29-37; *IDEM*, "La casa Agullana i el castell de Cabrera". *RG*, n. 102 (1983), pp. 1-3; i RIQUER I MORERA, Martí de, *Quinze generacions d'una família catalana*. Planeta, Barcelona 1979, pp. 128-255.

¹⁵²¹ ORTI GOST, Pere, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval*, pp. 102 i 450-467.

Tanmateix, els castells termenats i les altres demarcacions que la família tenia al comtat de Girona no semblen haver configurat una entitat definida fins ben entrat el segle XIII. En el seu interior, a més, el grau de control jurisdiccional podia no només variar molt d'un lloc a un altre, sinó fins i tot minimitzar-se segons quin fos el grau de fragmentació dels drets senyorials.¹⁵²² Aquest domini tenia precisament en el castell termenat el seu element ordenador del territori, però més enllà d'això les fonts no evidencien més que l'aglutinació d'una sèrie de castells, fossin alodials o de plena propietat, o bé posseïts en feu. D'aquí que quan el juny de 1197 Ponç III de Cabrera subinfeudés els castells de Brunyola i Argimon a Pere Ramon de Vilademany, fill de Timbor, no es fes menció a cap entitat territorial superior.¹⁵²³ Per contra, en l'esmentada cerimònia d'homenatge al Beninge, el vescomte Bernat II de Cabrera s'hi encomanà, a més de pel seu castell de Girona, pels de Cabrera, Blanes i Argimon, que *sunt in vicecomitatu Caprarie*.¹⁵²⁴

L'existència d'un vescomtat (*vicecomitatus*), és a dir, d'un espai conceptuat i entès com a tal, es detecta ja l'any 1223 en el segon testament de Guerau IV de Cabrera, en el que, entre d'altres disposicions, el vescomte deixava al seu fill Guerau el castell de Montsoriu, l'honor de Mediona i tot el seu vescomtat, indistintament anomenat *de Gerones* o *Caprarie*.¹⁵²⁵ Més tard, quan aquest últim dictés el seu propi testament el febrer de 1243, deixaria al seu fill homònim *toto vicecomitatu Caprarie*.¹⁵²⁶ L'assignació testamentària de Guerau IV als seus altres fills dels feus ribagorçans d'Estopinyà, Fals, Viacamp i Benavarri, pels que havia prestat homenatge ja a Pere II el Catòlic el juny de 1199,¹⁵²⁷ acabaria propiciant segurament que el vescomtat gironí esdevingués un domini territorialment més concentrat o, si més no, format per espais físicament colindants o propers. És probable, com ja ha estat apuntat abans, que l'escisió

¹⁵²² Un bon exempl d'aquesta fragmentació dels drets senyorials és el del domini directe dels masos, persones i terres de Riudellots de la Selva. Pels segles XIII i XIV, només a Riudellots, Elvis Mallorquí documenta fins a vint-i-set senyors diferents, encapçalats per l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona. Tot i això, les fonts impedeixen conèixer gairebé la meitat dels senyors directes de mas del terme parroquial; MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, "Una qüestió de toponímia: el domini senyorial del clergue Guillem Gaufred a Riudellots de la Selva l'any 1265". *QS*, n. 19 (2007), pp. 10-24 i doc. 5, pp. 52-58.

¹⁵²³ ADM, Cabrera i Bas, r.4102, ll.20-ll.n.112, rt.990, fot. 370; i ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 977 (7 de juny de 1197); GIRBAL I NADAL, Enrique C., *El castillo de Brunyola. Memoria històrica*. Paciano Torres, Girona 1885, p. 9.

¹⁵²⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.4113, ll.21-ll.n.11, rt.990, fot. 432.

¹⁵²⁵ MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", pp. 328-329.

¹⁵²⁶ ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 7595.

¹⁵²⁷ Juntament amb els de Mirta, Camarasa i Cubells; MIQUEL ROSELL, Francisco (ed.), *op. cit.*, vol. 1, doc. 416, pp. 436-439. Vegeu també MIRET I SANS, Joaquim, "Notes...", p. 329.

de les dues branques de la família, la que havia d'intentar controlar el comtat d'Urgell, i la pròpia que havia de seguir arrelant als antics dominis vescomtals, influís decisivament en la creació d'un espai senyorial amb caràcter propi definit pel terme de *vicecomitatus*. Ara bé, és difícil donar resposta a les preguntes de com i per què es produí el canvi en la percepció del territori dominat pels vescomtes de Cabrera. És evident que el terme no s'havia aplicat abans per designar els seus vells dominis.¹⁵²⁸ Però, a més la seva aparició es detecta en el marc d'un tipus documental molt concret, el testamentari, que és potser més que cap altre l'expressió de les voluntats personals, i en un moment històric en què Guerau IV de Cabrera necessitava reivindicar els seus drets i els del seu llinatge. Darrera del mot hi hauria la idea de reclamar, de recordar que aquella unitat dominical pertanyia a la seva nissaga. En aquest sentit, per tant, molt probablement calgui parlar d'una creació des de dalt del terme denominador de l'espai senyorial superior.¹⁵²⁹

De ben segur que els processos de reordenació de les administracions senyorials catalanes, cada vegada més extesos entre 1150 i 1200, haurien facilitat la tasca. Donat que el seu objectiu primordial passava per assegurar el poder jurisdiccional sobre l'espai dominat, els senyors hagueren de recórrer aviat a figures capaces d'endegar i de sostenir aquestes transformacions a nivell local: el batlle (*baiulus*), a qui s'assignava l'observança i l'aplicació dels drets jurisdiccionals en nom seu, sempre en el marc d'una demarcació pròpia, la batllia;¹⁵³⁰ i el notari públic (*notarius publicus*), en els primers temps segurament un eclesiàstic i posteriorment cada vegada més un laic, la tasca del qual permetia registrar i mantenir el control sobre els afers quotidians.¹⁵³¹ En el cas del

¹⁵²⁸ MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*, pp. 17-19. Que vindria, per altra banda, a confirmar l'afirmació de Débax segons la qual el vescomtat altmedieval pròpiament no aparegué al mateix temps que la figura vescomtal, sinó que va sorgir amb posterioritat a l'aparició de la mateixa.

¹⁵²⁹ Com suggereix Angelo Torre per a la correcta interpretació de l'acte de posar per escrit, de registrar les pràctiques socials, l'ús del mot no seria tant "l'espressione di una realtà, quanto piuttosto un momento di modificazione della realtà stessa"; TORRE, Angelo, "La produzione storica dei luoghi". *QST*, vol. 110, n. 2 (2002), pp. 451-452.

¹⁵³⁰ FONT RIUS, Josep M., *Orígenes del régimen municipal de Cataluña*. INEJ, Madrid 1946, p. 266; LALINDE ABADÍA, Jesús, *La jurisdicción real...*, p. 84; BONNASSIE, Pierre, *Catalunya mil anys enrera*, vol. 2, pp. 60-61; SABATÉ CURULL, Flocel, *El territori...*, pp. 234-238; i FARÍAS ZURITA, Víctor, "Sobre la reorganización del señorío rural y la figura del *baiulus* en la Catalunya del noreste de los siglos XII y XIII". *AEM*, n. 30:2 (2000), pp. 888-894.

¹⁵³¹ Vegeu a tall d'exemple: FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Notariat laic contra notariat eclesiàstic. Un episodi de la pugna entre ambdós a Girona (1374-1380)". *EHDAP*, n. 5 (1977), pp. 19-20; *IDEM*, "L'instrument notarial (segles XI-XV)". Dins *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català (Barcelona, nov. 1998)*. Fundació Noguera, Barcelona 1998, pp. 29-88; i SOLÉ I COT, Sebastià i VERDÉS PIJUAN, Pere, "L'aportació dels notaris a la societat catalana

batlle, la circumscripció que controlava acabà adaptant-se al teixit parroquial i la xarxa castral segons la zona i les seves necessitats administratives.

Als dominis vescomtals el batlle, com el veguer, seria una institució en funcionament ja amb anterioritat a 1197, com demostra l'exemple de Sils.¹⁵³² Pel que fa al notari públic, cal recordar que les primeres mostres autòctones procedeixen efectivament de l'entorn eclesiàstic, inclosa l'abadia de Sant Salvador de Breda, d'on, de fet, procedia Pere de Llagostera, que figura ja com a primer notari públic (i jutge) de tot el vescomtat de Cabrera l'any 1269.¹⁵³³ Tal com s'ha vist, el setembre d'aquell mateix any el vescomte Guerau VI incloïa en el dot de la seva filla Marquesa no només castells, valls i dominicatures, sinó *toto nostro vicecomitatu*.¹⁵³⁴ Les evidències posteriors assenyalen que els notaris públics d'Hostalric monopolitzarien la notaria pública de tot el vescomtat de Cabrera.¹⁵³⁵ En suma, la conjunció en un mateix any de la continuació en l'ús del mot *vicecomitatus*, així com les primeres aparicions dels seus propis notaris públics i jutges ordinaris, estaria assenyalant el desig dels vescomtes de perseverar en la implantació d'aquella idea.

Així doncs, a les acaballes del segle XIII els dominis del sector meridional del comtat de Girona que eren en mans dels vescomtes de Cabrera rebien el nom, precisament, de vescomtat de Cabrera. Aquells dominis començaven aleshores a ser entesos i administrats com una unitat que comptava amb unes primeres institucions considerades pròpiament vescomtals, i que, a més, acollia una petita ciutat fundada pels mateixos vescomtes destinada a articular el territori.

Ara bé, això no significa que es pugui parlar d'un espai unificat, sinó d'un encara en procés de construcció. Segons les *Constitucions* de 1358, aquest estava dividit i

en els camps del dret, la història, la literatura i la política". Dins *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català: Barcelona, 11, 12 i 13 de novembre de 1993*. Fundació Noguera, Barcelona 1994, pp. 15-130.

¹⁵³² La comanda del castell d'Argimon el juny d'aquell any a Pere Ramon de Vilademany afectava feus, honors *et baiulias eidem castri*, tret del mas Pere Galí, *qui olim fuit baiuli de Sils*; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*, p. 83.

¹⁵³³ El sacerdot Arnau, dit "de Planes", signà l'autoria de la comanda que Guerau VI de Cabrera féu a Bertran de Vilar del castell de Montsoriu el 21 d'octubre de 1256 en tant que *publici notario Sancti Salvatoris Bredensis*; ADM, Cabrera i Bas, r.3407, ll.13-ll.n.2, rt.982, fots. 336-337. Quant al primer notari públic i alhora jutge ordinari documentat al vescomtat de Cabrera, el 1269 signà de la manera següent: *Sig+num Petri de Locustaria, iudicis domini Geraudi de Capraria in vicecomitatu Caprarie et publico notario in eodem*; ADM, Cabrera i Bas, r.3398, ll.12-ll.n.87, rt.982, fots. 289-291. Vegeu per a tot això MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*, pp. 70-71 i taules 5-6.

¹⁵³⁴ ADM, Empúries, r.456, rt.231, fot. 87.

¹⁵³⁵ IDEM, "La vila d'Hostalric...", pp. 60-61; i IDEM, *El poder feudal*, p. 71.

organitzat majoritàriament en castells, però, per començar, la condició jurídica dels dominis dels vescomtes tampoc no era unitària. De bon principi, l'ampli terme del castell de Montsoriu hauria estat pràcticament l'únic espai considerat alou dels vescomtes, mentre la resta de dominis s'haurien posseït en feu dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó, i molts d'aquests feus no es transformarien en alocs vescomtals fins a la segona meitat del segle XIV (vegeu Figura 35 p. 677). Així mateix, algunes senyories estaven completament subinfeudades. Aquest era, per exemple, el cas del castell i la vila de Blanes, on, a més, els Cabrera no gaudien de la plena jurisdicció, ja que la civil i el mixt imperi eren competència dels Blanes. Tampoc no haurien disposat de plena jurisdicció al castell de Brunyola, tal com suggereix un acord assolit el novembre de 1302 entre el rei Jaume II i l'Almoina del Pa de la Seu de Girona, pel qual l'Almoina reconeixia després d'un litigi que la jurisdicció criminal i el mer imperi de Brunyola estaven en mans del monarca.¹⁵³⁶

Per últim, cal tenir en compte que dins d'aquells espais els drets senyoriais que proporcionaven rendes als senyors, en especial els que hom podia tenir sobre masos i terres, estaven també fragmentats. Malauradament, aquest no és un aspecte que es conegui amb molta precisió. Així i tot, és indubtable que els vescomtes de Cabrera no eren els únics senyors de masos i terres del seu vescomtat. Per altra banda, tampoc el castells i el seu districte eren l'única unitat administrativa bàsica als dominis dels Cabrera, encara que és evident que el patrimoni vescomtal s'havia anat engreixant a força de la incorporació de més i més castells. De fet, el terme castral compartia espai amb dues altres importants demarcacions eclesiàstica i laica, la parròquia i la batllia, amb les que mantenia lligams que permetien reforçar el control sobre béns, terres, persones i rendes.

Segons Elvis Mallorquí, per regla general l'àrea d'influència coberta pel districte d'un castell termenat al comtat de Girona abraçava la superfície territorial corresponent a més d'una parròquia, i, fins i tot en alguns casos, podia incloure també llocs situats sota control d'esglésies parròquials que no es trobaven nominalment en el mateix

¹⁵³⁶ ACA, Cancelleria Reial, r.200, f. 138r (26 de novembre de 1302). Finalment, a les darreries de la centúria l'infant Joan, el mestre racional Berenguer de Relat, Pere Savall i el batlle general Pere Sacosta, en nom de l'infant i del seu pare, vendrien a l'Almoina els seus drets jurisdiccionals a Brunyola i a certs masos, convertint aquella en la propietària de la plena jurisdicció al territori del castell de Brunyola; ACA, Cancelleria Reial, r.1699, ff. 105r-112v (1 de març de 1381). Dec aquesta informació al Dr. Pere Orti Gost.

territori del terme.¹⁵³⁷ Això suposava la formació de districtes de dimensions variables, des de la superfície de dues parròquies controlada pel castell d'Hostalric,¹⁵³⁸ a les més de cinc incloses en el terme depenent del castell de Montpalau (entre elles una *partida de la perròquia de Sanct Pere de Pineda*).¹⁵³⁹ Altres possessions situades fora dels límits comtals de Girona, com el castell osonenc de Cabrera, semblen haver respost a una tònica similar, doncs, si més no a mitjan segle XIV, el seu terme abarcava les parròquies de Sant Julià de Cabrera, Sant Llorenç Dosmunts, Santa Maria de Corcó, Sant Bartomeu Sa Guàrdia i part de Sant Martí Sescorts.¹⁵⁴⁰ En contrast amb aquests, els casos de coincidències entre els límits d'un terme castral i els d'una sola parròquia eren més aviat escassos. Per altra banda, tal i com es veurà més endavant, la reorganització de les demarcacions parroquials i d'altres factors probablement modificaren l'extensió d'alguns termes castrals.

Els límits establerts per aquests districtes oferien un espai idoni per a l'exercici de l'autoritat del batlle senyorial. La batllia, per tant, podia estar físicament centralitzada en el castell termenat, encara que no necessàriament.¹⁵⁴¹ Al vescomtat de Cabrera existien batllies que no depenien directament d'un castell, sinó que funcionaven en tant que circumscripcions independents o semi-independents. Vers el 1360 aquestes eren: la batllia de Sils, el batlle responsable de la qual controlava el sector d'una parròquia de Santa Maria de Sils que, tot i la seva proximitat al castell d'Argimon, *no és del terme*;¹⁵⁴² i la de Tordera, que comprenia dues parròquies, les de Sant Esteve de Tordera i Sant Miquel de Vallmanya, alienes a qualsevol terme castral però vinculades

¹⁵³⁷ MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Parròquia i societat rural...*, pp. 150-152. Un fenomen advertit anteriorment per HINOJOSA Y NAVEROS, Eduardo de, *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*. Victoriano Suárez, Madrid 1905 (facsimil; Urgoiti, Pamplona 2003, p. 89).

¹⁵³⁸ PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 24.

¹⁵³⁹ PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús, *op. cit.*, pp. 29-30.

¹⁵⁴⁰ PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 35. Suposadament, la parròquia de Santa Maria de Corcó hauria coincidit amb els límits del terme del castell de Barrès, però tot i l'encàrrec de reconstrucció que la vescomtessa Marquesa de Cabrera en féu a fra Ramon d'Empúries l'any 1315, és molt possible que cap mesura fos suficient per reactivar-lo després de la seva destrucció a començaments del segle XIV; SERRA I CLOTA, Assumpta, *La comunitat rural a la Catalunya medieval: Collsacabra (s. XIII-XVI)*. Eumo, Vic 1990, p. 190. Amb el temps, això significaria que els habitants de la parròquia de Santa Maria de Corcó passarien a dependre de la jurisdicció del batlle del castell de Cabrera.

¹⁵⁴¹ En termes generals, la batllia entesa com a demarcació administrativa no responia a una estructura fixa, podent correspondre per exemple al territori d'uns honors o d'una parròquia; FARÍAS ZURITA, Víctor, "Sobre la reorganización...", pp. 895-897.

¹⁵⁴² PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 26.

administrativament al castell d'Hostalric.¹⁵⁴³ Els seus batlles tenien sota responsabilitat seva terres especialment fèrtils que, en el cas concret de Sils havien format prèviament una *dominicatura* o àrea de gestió directa de l'oficialitat vescomtal.¹⁵⁴⁴

Però, a més, a l'interior de les circumscripcions castrals proliferaven reduïdes àrees de control senyorial presidides per modestes edificacions militars, en ocasions poc més que masos fortificats. Nascudes en molts casos a cavall dels segles XII i XIII, la llista de denominadors d'aquestes construccions és tan extensa com imprecisa a nivell descriptiu. Torres (*turre, fortitudine, forteda*), forces (*forcia, bastidera*),¹⁵⁴⁵ cases fortes (*domus*) o sales (*sala, stadium, stallium*) componen un vocabulari que, segons Mário Jorge Barroca, evidencia una manca de preocupació per la fidelitat de l'element físic principal en un model o models arquitectònics estandaritzats, tret potser de l'ús de merlets i matacans. Sense eludir la complexitat intrínseca del lèxic, Barroca posa l'accent sobre el fet que la difusió d'aquests edificis serví per sostenir la territorialització de nombroses i noves famílies aristocràtiques, que els possibilità obrir-se pas en el seu competitiu espectre social.¹⁵⁴⁶ De forma similar, alguns arqueòlegs han renunciat ja a l'intent d'establir un model únic de classificació de les diverses tipologies d'aquestes construccions, a canvi, però, d'enfatitzar el seu paper de símbol del rol que jugaven els integrants d'aquest sector aristocràtic a nivell local.¹⁵⁴⁷

Els espais creats a l'entorn d'aquests edificis garantien als seus senyors directes una sèrie d'exempcions d'obligacions personals a les que la resta d'habitants del terme

¹⁵⁴³ (...) *per tal com no a castell en les dites parròquies, són diputats e ordenats al terme del castell d'Estelric*; *IBIDEM*, p. 28. No obstant això, la parròquia de Vallmanya entraria finalment en l'esfera de la batllia de Montpalau, sent finalment agregada a Santa Eulàlia d'Hortsavinyà l'any 1423; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., "Creació i extinció de parròquies al bisbat de Girona". *AIEG*, n. 35 (1995), p. 412.

¹⁵⁴⁴ A les darreries del segle XII el sotsfeudatari d'Argimon rebé la tercera part dels acaptes *quos vicecomes faciet in ipsis dominicaturis de Sils et de Rivodarenis*, així com la tercera part de l'acapte del batlle del castell, en compensació per la retenció del mas Pere Guillem. Sobre les *dominicaturas*, vegeu sobretot BONNASSIE, Pierre, *Catalunya mil anys enrera*, vol. 2, p. 61 i VILAGINÉS I SEGURA, Jaume, "Senyors i pagesos: les relacions socials i la seva expressió en l'espai a Mollet davant la plena Edat Mitjana (segles XII-XIII)". Dins *IDEM*, *La gent i el paisatge*, pp. 124 i 126.

¹⁵⁴⁵ (...) *nobilis comes Impuriarum fecisset edificari quondam forciam seu bastidera infra parrochiam Sancti Martini d'Esparres*; ADM, Cabrera i Bas, r.5446, ll.43-ll.n.1, rt.1019, fot. 632 (22 d'octubre de 1294).

¹⁵⁴⁶ La seva difusió tingué lloc pràcticament arreu de l'Occident europeu entre els segles XII i XIII. Vegeu sobretot BARROCA, Mário J., "Torres, Casas-Torres ou Casas-Fortes. A Concepção do Espaço de Habitação da Pequena e Média Nobreza na Baixa Idade Média (Sécs. XII-XV)". *RHI*, vol. 19 (1998), pp. 40-41 i 56-67.

¹⁵⁴⁷ És el cas de Jean-Marie Pesez. Vegeu PESEZ, Jean-M., "Maison forte, manoir, bastide, tour, motte, enceinte, *moated-site*, *Wasserburg*, ou les ensembles en archéologie". Dins BUR, Michel (dir.), *La Maison forte au Moyen Âge*. CNRS, París 1986, pp. 331-339.

castral estaven subjectes, per bé que això no els lliurava, naturalment, de prestar jurament al senyor del castell termenat corresponent.¹⁵⁴⁸ Ara bé, cal distingir molt bé entre aquestes unitats menors, que Pons i Guri anomenà "cases aloeres", i les quadres (*quadra*), veritables demarcacions subtermenals vinculades a drets jurisdiccionals específics.¹⁵⁴⁹ Bona prova que encara a mitjan segle XIII alguns dels seus possessors no havien adquirit aquests drets era que els seus feudataris a la *domus* de Cànovas, al terme de Montpalau, i a la *turri et forcia* de Maçanet, estaven obligats a respondre a l'exigència vescomtal de l'*alberga*.¹⁵⁵⁰ Uns drets aquests que els feudataris manifestament cobejaven i que els senyors de castells procuraven retenir.

Íntimament lligats entre sí, els termes castrals, les parròquies i les batllies, a més de les cases aloeres (o, en el seu defecte, les quadres), configuraren a la llarga el perfil territorial del vescomtat de Cabrera. Garants del control administratiu a diversos nivells, i, en conseqüència, de la regularitat exactiva sobre els productes agraris i el comerç, així com dels ingressos de les corts jurisdiccionals, en la documentació dels segles baixmedievals no és gaire habitual trobar-ne definits els límits. Això dóna encara més rellevància al text de les *Constitucions dels castells* de 1358. Naturalment, els castells termenats que s'hi recullen no són exactament els mateixos que formaven part del vescomtat a mitjan segle XIII, però aquest problema és fàcilment subsanable si hom té clars quins eren i no eren els castells que aleshoren es trobaven en mans dels vescomtes de Cabrera. Una altra cosa molt diferent és que els límits de les demarcacions de 1358 es corresponguin exactament amb els anteriors. Inferir-los directament a partir d'aquestes no és recomanable, doncs es corre el risc de no advertir les modificacions que hagin pogut patir en el transcurs del temps. Ara bé, la documentació d'arxiu ofereix

¹⁵⁴⁸ PONS I GURI, Josep M., "Les cases aloeres i les quadres. El cas de la quadra de Campins". Dins *IDEM, Recull d'estudis...*, vol. 3, pp. 101-102.

¹⁵⁴⁹ A la frontera urgellenca, l'organització del districte d'un castell termenat a partir del primer quart del segle XI inclou també la seva subdivisió en quadres. A la resta del territori català, no obstant, el seu desplegament fou molt menys sistemàtic i la quadra esdevingué, allà on aparegué, un marc de disputa jurisdiccional; SABATÉ CURULL, Flocel, *El territori...*, pp. 94-104. A l'entorn de la distinció entre "casa aloera" i quadra, vegeu PONS I GURI, Josep M., "Les cases aloeres...", pp. 103-106.

¹⁵⁵⁰ El pagament de l'*alberga* de Cànovas corria a càrrec de Ponç de Cànovas, sotsfeudatari de Guillem de Blanes i Simó de Gironella, feudataris del vescomte Guerau VI de Cabrera per aquella *domus*; ADM, Cabrera i Bas, r.3307, ll.12-ll.n.1, rt.981, fot. 207 i PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús, *Dels privilegis...*, doc. 9, p. 18 (2 de febrer de 1260). Sobre l'*alberga*, i, en concret, la que els Cartellà havien de prestar als vescomtes a la força de Maçanet, vegeu *infra*, Capítol 6.

en ocasions un bon material en el que recolzar-se. En aquest sentit, el contrast entre aquesta i la documentació de 1358 permet sortejar aquest i altres obstacles.

Però millor veure-ho sobre el terreny. A mitjan segle XIII el vescomtat de Cabrera s'estava configurant a l'entorn d'un nucli territorial format pels castells termenats de Montsoriu i Hostalric. Situats ambdós al cor mateix dels dominis vescomtals, s'erigiren molt aviat en el seu eix administratiu tot i tenir un pes territorial molt dispar. El desequilibri en l'extensió de la seva àrea de control era especialment favorable al castell de Montsoriu, que havia estat una de les bases principals a partir de les que la nissaga vescomtal havia anat consolidant i ampliant el seu poder des dels inicis del segle XI. Passat l'equador del segle XII s'hi encetaren una sèrie de reformes, probablement esperonades pel creixement de les tensions entre Ponç III de Cabrera i el rei Alfons el Cast, que tindrien com a resultat una sensible ampliació del recinte castral durant la centúria següent.¹⁵⁵¹

El districte de Montsoriu assoliria el 1358 al voltant d'un terç de la superfície selvatana del vescomtat de Cabrera, però amb anterioritat en aquesta data sembla que els límits de les parròquies que abarcava el *terminus* de Montsoriu, repartides entre els bisbats de Girona i de Vic, es trobaven en procés de redefinició. Inicialment, el nucli parroquial del terme el formaven les tres grans parròquies de la vall d'Arbúcies, això és, Sant Quirze d'Arbúcies, nascuda al segle X, i les seves antigues sufragànies de Sant Pere Desplà i Santa Maria de Lliors,¹⁵⁵² a les que s'afegirien progressivament les noves

¹⁵⁵¹ Les grans reformes d'aquest període comprenen la divisió en dos de l'espai castral, amb un recinte sobirà presidit per l'antiga torre dels segles X-XI però dotat de nous murs i connectat mitjançant una nau gòtica amb el recinte jussà, dotat d'una capella romànica dedicada a Sant Pere i un pati d'armes closos rere nous murs. També d'aquest període ha de datar-se segurament la torre anomenada "de les Bruixes", situada sobre una elevació a poca distància del conjunt principal del castell de Montsoriu. Vegeu sobretot: FONT VALENTÍ, Gemma *et alii*, "Els sistemes d'aprofitament dels recursos hidràulics al castell de Montsoriu". *MM*, n. 13 (1998), pp. 177-192; *IDEM*, "El castell de Montsoriu a l'entorn de l'any 1000"; *IDEM*, "El castell de Montsoriu al segle XIII"; *IDEM*, "Les capelles del castell de Montsoriu". Dins *V Trobada d'Estudiosos del Montseny: Comunicacions presentades el dia 23 de novembre de 2000 a Aiguafreda*. Diputació de Barcelona, Barcelona 2002, pp. 123-126; *IDEM*, "Montsoriu als segles X-XII. La gènesi d'un castell medieval a la Catalunya Vella". *QS*, n. 13 (2001), pp. 25-32; *IDEM*, *El Castell de Montsoriu*, p. 50; *IDEM*, "El castell de Montsoriu (Arbúcies-Sant Feliu de Buixalleu, Selva). Arqueologia i història d'un gran castell feudal". Dins *Tribuna d'Arqueologia*, 2007. Generalitat de Catalunya, Barcelona 2008, pp. 249-273; *IDEM*, "Síntesi històrica del castell de Montsoriu". *MM*, n. 23 (2008), pp. 109-134; i FONT VALENTÍ, Gemma, MATEU I GASQUET, Joaquim i PUJADAS I MITJÀ, Sandra, "Interpretació poliorcètica de les reformes del segle XIV al castell de Montsoriu". *MM*, n. 24 (2009), pp. 119-133.

¹⁵⁵² PLADEVALL I FONT, Antoni, "El Montseny a l'època medieval. L'organització religiosa". *MM*, n. 8 (1993), p. 114; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., "Creació i extinció...", pp.

parròquies de Sant Llorenç de Gaserans, Sant Feliu de Buixalleu, Sant Martí de Riells, Santa Maria de Breda i Sant Salvador de Viabrea, així com les esglésies sufragànies de Sant Cristòfol de Cerdans i Sant Mateu de Joanet.¹⁵⁵³ Aquesta composició parroquial del territori del districte castral de Montsoriu és idèntica a la de fonts anteriors en uns pocs anys a la redacció del text de les *Constitucions dels castells*.¹⁵⁵⁴ Això significa excloure del terme les parròquies de Sant Vicenç de Gualba, Sant Esteve de Massanes, Sant Andreu de Ramió i Sant Gabriel de Grions,¹⁵⁵⁵ tenint en compte, a més, que els dos darrers casos no eren només fruit d'una tardana parroquialització, sinó que, pel que fa a Grions, l'església depenia directament de la parroquial d'Hostalric fins el 1340,¹⁵⁵⁶ i que, en qualsevol cas, abans d'aquell moment la seva parròquia quedava exclosa del districte de Montsoriu. Aquesta darrera demarcació coincidia amb una batllia que es coneixeria amb el nom de "batllia de n'Orri",¹⁵⁵⁷ i on, a més, s'hi erigia com a mínim una casa

407-408; i MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Parròquia i societat rural...*, p. 82, mapa 8, i pp. 96-97. Totes tres configuraven un *honor* que, juntament amb els delmes que es cobraven a les seves esglésies, pertanyien al patrimoni dels Montsoriu, castlans del castell com a mínim des de mitjan segle XIII; ADM, Cabrera i Bas, r.3398, ll.12-ll.n.87, rt.982, fots. 289 i 291 (18 de juliol de 1269) i r.3401, ll.12-ll.n.90, rt.982, fot. 303 (14 d'abril de 1290).

¹⁵⁵³ L'església de Cerdans seria sufragània de Sant Quirze d'Arbúcies fins el 1319, mentre la de Joanet ho seria de Sant Hilari Sacalm. Ambdues entraven dins els límits de la diòcesi de Vic, en contrast amb la resta d'esglésies parroquials i filials de la vall d'Arbúcies, pertanyents a la diòcesi de Girona, i moltes de les quals eren administrades des del segle XII pels monjos de Sant Salvador de Breda; PLADEVALL I FONT, Antoni, "El Montseny a l'època medieval. L'organització religiosa", pp. 114 i 116.

¹⁵⁵⁴ (...) *castri nostri de Montesurico cum eius terminis et parrochiarum de Gaserandis, de Brea et de Viabrea, de Riellis, de Bossalou, de Arbucis, de Lioribus, de Cerdanis, de Sancto Petro de Planis et de Iohanetes*; ADM, Cabrera i Bas, r.3523, ll.14-ll.n.36, rt.983, fot. 488 (5 de maig de 1347); (...) *lo castell de Muntsoriu ab les perròquies d[·Erbòcies] et de [Liós] et de Cerdans, de Sent Pere Dez Plà, de Bosseleu, de Riells, de Sent Salvador de Viabrea, et de Querans*; ADM, Cabrera i Bas, r.3339, ll.12-ll.n.31, rt.981, fots. 451 i 453 (dilluns 4 de juliol de 1350).

¹⁵⁵⁵ Que sí figuren en el text de 1358, com es pot comprovar seguidament: *Les paròquies del terme del dit castell són aquestes: primerament la peròquia de Gualba, Viabrea, Riells, Sancta Maria de Brea, Gasserans, Rimanyó, Massanés, Grions, Bassaleu, Joanet, Arbúcies, S. Pere de Plan, Sardans e Liors*; PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 24; i FONT VALENTÍ, Gemma *et alii*, *El Castell de Montsoriu*, p. 30. Sobre el cas particular de Gualba se'n parlarà més endavant.

¹⁵⁵⁶ MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., "Creació i extinció...", p. 410; i MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Parròquia i societat rural...*, pp. 165-166.

¹⁵⁵⁷ Des de la seva primera menció coneguda l'any 1183, la batllia de Montsoriu havia estat en mans de la nissaga dels Orri; FONT VALENTÍ, Gemma *et alii*, "Les senyories a l'entorn del castell de Montsoriu. El cas de la vall d'Arbúcies". Dins MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro *et alii* (eds.), *Les senyories a la Catalunya baixmedieval (ss.XIII-XV). Actes del I Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (13-14 de novembre de 2008, Hostalric)*. Ajuntament d'Hostalric, Hostalric 2009, pp. 76-77. Ara bé, aquesta batllia tardaria en rebre explícitament el nom "de n'Orri". Seria en una venda de pensions de censals morts al vescomtat de Cabrera feta pública el 14 de novembre de 1382, on un tal Guillem d'Església, de la cellera d'Arbúcies,

aloera, la de Busquets, situada a Sant Martí de Riells i dotada l'any 1243 d'un edifici vell (*stallium vetus de Buschetis*) i d'un altre de nou (*stalli novi*).¹⁵⁵⁸

Tot apunta a que mentre l'església de Grions seguí sent sufragània de Santa Maria d'Hostalric, la pròpia casa aloera de Grions continuà pertanyent al districte depenent del castell d'Hostalric.¹⁵⁵⁹ Situat al límit amb el sector sudoriental del terme de Montsoriu, i presidit per un edifici que encara no existia a començaments del segle XII¹⁵⁶⁰, el terme d'Hostalric englobava no només la parròquia de Santa Maria, sinó també la veïna de Sant Cebrià de Fogars, on es té constància que a l'entorn de 1190 hi havia encara una *domus*.¹⁵⁶¹ Ara bé, res no sembla indicar que la casa aloera de Fogars fos operativa avançat el segle XIII. De fet, no n'hi ha cap menció a les *Constitucions dels castells*. Per contra, els forts vincles existents entre el castell d'Hostalric i la casa aloera de Grions s'haurien mantingut fins i tot després de la creació del comtat d'Osona.¹⁵⁶² En aquella època, el terme del castell d'Hostalric havia experimentat ja retallades en la capacitat de control local dels seus batlles a l'interior de la seva pròpia circumscripció, com en el cas de l'alou meridional cedit al priorat de Santa Maria de Roca Rossa en el moment de la seva fundació a mitjan segle XII, i encara havia de patir la sotstracció del territori corresponent a la parròquia de Sant Gabriel de Grions en

actuaria com a procurador o síndic “*ab universitate hominum castris de Montesurico et termini de baiulie* «d'en Orri» (...)”.; ADM, Cabrera i Bas, r.5117, ll.33-ll.n.3, rt.1004, fot. 148.

¹⁵⁵⁸ ADM, Cabrera i Bas, r.3397, ll.12-ll.n.86, rt.984, fots. 284-285 (29 d'octubre de 1243); FONT VALENTÍ, Gemma *et alii*, "Les senyories a l'entorn del castell de Montsoriu", pp. 80-81.

¹⁵⁵⁹ Quan el 21 d'octubre de 1256 el vescomte Guerau VI de Cabrera comanà a Bertran de Vilar el castell de Montsoriu i el cavaller que el tenia alhora en comanda, li donà també en feu “*totum honorem de Griuns cum domo qui ibi est*”; ADM, Cabrera i Bas, r.3407, ll.13-ll.n.2, rt.982, fots. 336-337.

¹⁵⁶⁰ El febrer de 1106 Guerau II Ponç s'havia compromès davant del comte Ramon Berenguer III a no aixecar cap castell al turó d'Hostalric (*Iuro, iterum, quod in loco dicto Quota vel Ostal[urich non condirigam castrum neque condirigi faciam quandiu vixero*); MIQUEL ROSELL, Francisco (ed.), *op. cit.*, vol. 1, doc. 408, pp. 430-431; PONS I GURI, Josep M., "Hostalric, capital i arxiu...", p. 9. L'existència, però, d'un terme castral d'Hostalric (*terminio de castro Ostalrico*) en temps ja de la fundació de Roca Rossa, és a dir, trenta-nou anys després d'aquella promesa, permet concloure que la promesa del vescomte havia perdut vigència a mitjan segle XII; PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 1, p. 38.

¹⁵⁶¹ En mans de Pere “Gros” de Falgars, el qual la inclogué en la donació esponsalícia que féu a la seva muller Adalaida el 25 d'agost de 1191, es confirmà que aquesta *domum de Falgars* es tenia en feu dels vescomtes de Cabrera en una convinença signada el 9 d'agost de 1200; ADM, Cabrera i Bas, r.3549, ll.14-ll.n.62, rt.983, fots. 656-657 i r.3969, ll.19-ll.n.27, rt.989, fot. 292.

¹⁵⁶² Amb posterioritat a l'any 1250, l'entrega a un feudatari de la *domus* de Grions i els honors corresponents anava lligada també a la castlania del castell d'Hostalric. El 1358 se seguia afirmant que *Senyor de Grions és ne Castellà* d'Hostalric; ADM, Cabrera i Bas, r.3407, ll.13-ll.n.2, rt.982, fots. 336-337 (21 d'octubre de 1256); i PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 24.

benefici de Montsoriu. No obstant això, la ubicació del castell, situat al cim d'un puig que dominava l'antiga via romana que enfilava vers el Llenguadoc, atrauria l'interès dels vescomtes de Cabrera en fundar-hi una vila-mercat capaç de dinamitzar l'economia local. D'aquí que entre octubre de 1242 i gener de 1243 Guerau V s'esforcés a crear un marc de seguretats jurídiques que n'assegurés el creixement.¹⁵⁶³

Al voltant de l'eix Montsoriu-Hostalric es desplegaven la resta de demarcacions. Les més pròximes i antigues seguien una lleugera corva que anava del nord en direcció sudest, de l'interior vers la costa. Es tractava dels castells termenats d'Argimon, Torcafelló, Sant Iscle i Blanes, així com de les batllies de Sils i de Tordera. El primer dels castells esmentats, el d'Argimon, s'alçava sobre un dels cims de la serralada situada entre les rieres de Santa Coloma i d'Arbúcies. Tot apunta a que a mitjan segle XIII el seu terme cobria una superfície equivalent a les parròquies de Sant Martí de Riudarenes, Sant Martí de l'Esparra i Santa Maria de Vallcanera, a les que caldria afegir el lloc (i priorat) de Sant Pere de Cercada¹⁵⁶⁴ i la parròquia de Sant Andreu de Castanyet.¹⁵⁶⁵ Aquesta última havia nascut vers 950 com a sufragània de Santa Coloma de Farners,¹⁵⁶⁶ per la qual cosa no podria haver-se incorporat al terme d'Argimon fins a la seva conversió en parròquia independent, fet que s'hauria produït en una data inconcreta però segurament anterior a 1231.¹⁵⁶⁷ Al l'interior del districte d'Argimon existien com a

¹⁵⁶³ Mitjançant les ja conegudes obtenció del privilegi reial de celebració de mercat setmanal i carta de poblament, fonamentada en tota una sèrie de seguretats i d'exempcions fiscals; vegeu *supra*, Capítol 1.

¹⁵⁶⁴ PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, pp. 25-26; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., "Argimon: indret, castell i santuari. Dades inèdites". *QS*, n. 5 (1992), p. 35; i LLINÀS I POL, Joan, "Crisi i transformació dels castells a la Baixa Edat Mitjana", p. 55, nota 41. Sobre el priorat de canonges regulars de Cercada, vegeu per exemple CALZADA I OLIVERAS, Josep i DOMÈNECH DE CLIMENT, M. Carme, "Sant Pere Cercada". *RdG*, n. 74 (1976), pp. 30-36.

¹⁵⁶⁵ Per bé que no és segur que aquesta fos l'extensió del terme durant el segle XIII, val a dir que quan el 24 d'octubre de 1306 el rei Jaume II confirmà que els vescomtes de Cabrera havien reconegut tenir en feu per ell els castells de Cabrera, Girona, Blanes, Montpalau i Argimon, també féu memòria que *terminis castris de Argimon sunt: parroquie de Rivoarenarum, de Valcanera, de Castanieto e de Sesparrà, et locus de Sancto Petro de Sacercada*; ACA, Cancelleria Reial, r.203, ff. 203r-203v; ADM, Cabrera i Bas, r.5666, ll.50-ll.n.2, rt.1028, fots. 353-354; COROLEU INGLADA, Josep, *Algunos datos...*, p. 140.

¹⁵⁶⁶ MILLÁS VALLICROSA, José M. i RABASSA ARIGÓS, Francisco, *Historia de Santa Coloma de Farnés y su Comarca*. Junta del Milenario de Santa Coloma de Farnés, Santa Coloma de Farners 1951, p. 41.

¹⁵⁶⁷ El 27 d'octubre de 1231 Guerau V de Cabrera lloà l'entrega de 105 marcs d'argent que Beatriu, filla de Ramon i Beatriu de Medinyà, havia fet a Maimó, fill d'Edra. La quantitat procedia de tot el que, entre altres coses, es cobrava als honors que Ramon, germà de Beatriu, tenia a les parròquies de Sant Martí de Riudarenes, Sant Llorenç de Maçanet, Santa Maria de Sils *et Sancti Martini de Esparra*; ADM, Cabrera i Bas, r.3286, ll.11-ll.n.105, rt.981, fot. 85.

mínim una *forcia* i una *domus*. La *forcia* s'aixecava des de finals del segle XII en un lloc anomenat Roqueta o *Salvatium*, situat dins dels límits parroquials de Sant Martí de l'Esparra. El seu senyor directe es trobava sota control del castlà d'Argimon, tot i que a finals del segle XIII i avançada la centúria següent els primers provocarien més d'un conflicte armat amb els vescomtes de Cabrera.¹⁵⁶⁸ En canvi, la *domus* estava localitzada a Sant Andreu de Castanyet. A mitjan segle XIII era un dels feus que un tal Ponç Roig, espòs de Brunissenda, filla de Guillem i Guillema de Farners, havia rebut de mans del vescomte Guerau VI de Cabrera. L'agost de 1251 el mateix Ponç Roig assignà les rendes que hi percebia com a part de l'*augmentum* destinat a Brunissenda.¹⁵⁶⁹

El castell d'Argimon, la força de la Roqueta i la *domus* de Castanyet es mantindrien en peu durant el segle XIV,¹⁵⁷⁰ esdevenint fins i tot focus de guerres abans i durant la rebel·lió vescomtal de 1367-1368. Per contra, l'edificació del castell de Torcafelló no existiria ja en aquella època. Aixecat en el trànsit dels segles XI a XII al cim del turó de Sant Jordi, una elevació de 181 metres sobre el nivell del mar situada a l'actual municipi de Maçanet de La Selva, fou abandonada en algun moment del segle XIII. Enlloc seu, dos segles més tard hom aixecaria una capella dedicada a Sant Jordi.¹⁵⁷¹ No obstant això, la demarcació que presidia la seva estructura física va sobreviure a l'abandonament d'aquesta última. Comprenia els territoris ocupats per les parròquies de Sant Llorenç de Maçanet i Sant Pere de Martorell, i incloïa l'anomenada *domus* de Sant Llorenç, esmentada fugaçment en el segon quart del segle XIII,¹⁵⁷² així com una *turris* situada a Maçanet que, convertida en *forcia* a començaments de segle, es correspondria segurament amb la torre de Cartellà de mitjan segle XIV, que dominava

¹⁵⁶⁸ ADM, Cabrera i Bas, r.4276, ll.24-ll.n.15, rt.993, fot. 153 (13 de novembre de 1240); FORMIGA I BOSCH, Josep, "La Roqueta o la torre de l'Esparra", pp. 125-126.

¹⁵⁶⁹ *Augmentum* xifrat en 615 morabetins alfonsins d'or procedents de delmes i rendes de les parròquies de Sant Andreu de Castanyet, inclosos els honors depenents de la *domus* de Castanyet, Sant Martí de Riudarenes i Santa Coloma de Farners, a més de masos a Sant Feliu de Buixalleu i part del delme i altres percepcions a Brunyola; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 980.

¹⁵⁷⁰ PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 26.

¹⁵⁷¹ FOLCH IGLESIAS, Cristian *et alii*, *op. cit.*, pp. 37-47. Molt més tard, durant els decennis de 1850 i 1860, l'ermita de Sant Jordi s'incorporaria en una secció de la xarxa militar de telegrafia òptica a Catalunya. El centre de control d'aquesta secció era al castell d'Hostalric, i incloïa també Montsoriu; vegeu BUSCATÓ I SOMOZA, Lluís, "Exèrcit i control del territori. Hostalric i la telegrafia òptica a Catalunya". *QS*, n. 18 (2006), pp. 131-151.

¹⁵⁷² (...) *domum nostrum de Sancto Laurentio* (...); ADM, Cabrera i Bas, r.3406, ll.13-ll.n.1, rt.982, fots. 332-333 (1 de març de 1229).

el curs de la Torderola.¹⁵⁷³ Uns quants quilòmetres a l'est d'Argimon el castell de Sant Iscle, documentat ja a finals del segle XII, tenia el domini del territori corresponent a la parròquia de Santa Maria de Vidreres, on des d'abans de mitjan segle XIII s'aixecava una *domus*, la de Brugueres.¹⁵⁷⁴ L'estructura del castell de Sant Iscle hauria quedat molt malmesa degut als devastadors efectes del terretremol garrotxí de 1427-1428.¹⁵⁷⁵ Un tercer castell, el de Blanes, conegut pel que sembla en altre temps amb el nom de castell de "Forcadell", tenia també el seu terme limitat a la parròquia de Santa Maria de Blanes. No obstant això, no es pot obviar que la seva posició sobre el turó de Sant Joan (173 metres) permetia els seus senyors controlar la badia sencera des de la banda dreta del delta de la Tordera,¹⁵⁷⁶ i que, com en el cas d'Hostalric, la dimensió reduïda de la seva demarcació era compensat per l'existència d'un pròsper nucli urbà, nascut aquesta vegada a recer d'un port natural d'una activitat i d'una importància contrastades des d'època romana.¹⁵⁷⁷ De fet, és molt probable que existís ja una concentració de poblament vinculada al port tant per tradició com per condicions econòmiques. D'aquesta manera, l'esmentada carta de franqueses atorgada per Guillem de Blanes el febrer de 1260 amb el necessari vist-i-plau de Guerau VI de Cabrera, seria el primer d'una sèrie de privilegis destinats a promocionar i a enfortir una vila que gaudia ja d'una llarga i sòlida tradició marinera.¹⁵⁷⁸

Fora dels límits d'aquests castells termenats es trobaven les batllies de Sils i de Tordera. Com s'ha dit abans, els seus batlles tenien responsabilitats sobre els habitants de les parròquies de Santa Maria de Sils i de Sant Esteve de Tordera, respectivament.

¹⁵⁷³ El 7 de juliol de 1201 Guerau IV de Cabrera donava llicència a Arnau Guillem de Cartellà per afegir noves estructures defensives *a terra usque ad celum ibi ubi nunc est turre illa de Maçaneto*; ADM, Cabrera i Bas, r.3581, ll.14-ll.n.90, rt.984, fot. 250; i BC, Històric, perg. n. 5649, reg. 112; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal...*, p. 70; i MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Col·lecció diplomàtica dels Cartellà*, doc. 57, p. 127. És probable que la pervivència de la seva senyoria sobre la mateixa en propiciés la denominació de *torra de Carteyà* a mitjan segle XIV; PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, pp. 24-25. Sobre la nissaga de cavallers de Cartellà, vegeu en especial MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Col·lecció diplomàtica dels Cartellà*, pp. 25-57.

¹⁵⁷⁴ (...) *castro de Sancto Acisclo et dominio turre de Brugariis*; ADM, Cabrera i Bas, r.2914, ll.7-ll.n.21, rt.976, fot. 450 (9 de juny de 1263); PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, pp. 26-27.

¹⁵⁷⁵ LLINÀS I POL, Joan, "La capella romànica...", p. 110.

¹⁵⁷⁶ LLORENS I RAMS, Josep M. i MANZANO I VILAR, Susanna, "El castell de Sant Joan de Blanes". *QS*, n. 7 (1994), pp. 62-63.

¹⁵⁷⁷ Sobre els orígens i l'evolució de la colònia romana de *Blanda*, vegeu BURGUEÑO I VILLAREJO, Eugenio i VILÀ I BOTA, Maria del V., "«Blanda, parvum oppidum civium romanorum». Les restes romanes de Blanes". *Blanda*, n. 3 (2000), pp. 32-36.

¹⁵⁷⁸ Vegeu supra, Capítol 1.

Per bé que la documentació posa de relleu les constants relacions amb les batllies properes deponents dels centres castrals d'Argimon, Torcafelló i Hostalric, ambdós espais estaven encara subjectes als seus propis batlles i seguirien constituïnt demarcacions independents a nivell territorial en temps de les *Constitucions dels castells*, això és, a mitjan segle XIV, tot i que aleshores ja en el cas torderenc es fes notar el pes administratiu de la vila d'Hostalric.¹⁵⁷⁹

La resta d'espais que formaven part del vescomtat de Cabrera durant el segle XIII es trobaven en els límits septentrionals i meridionals, marcant l'extensió màxima del domini territorial per a bona part d'aquella centúria. En terres del bisbat de Vic es trobava l'antic castell de Cabrera, que havia proporcionat el *cognomen* de la família a mitjan segle XII. Suposadament, hauria compartit el seu extens terme amb el castell de Barrès, situat a la parròquia de Santa Maria de Corcó, però en aquella època l'edifici del castell de Barrès, i com aquest el de l'Avellana (a l'actual Roda de Ter), no estava operatiu a causa del seu mal estat. Les temptatives de reparar Barrès a començaments del segle XIV no semblen haver reeixit, ni tampoc les de l'Avellana. Tot apunta, per tant, a que el castell de Cabrera mantingué el control d'un districte que en temps passats depenia en part de Barrès. Mentrestant, les terres deponents del castell d'Avellana passarien a ser conegudes a mitjan segle XIV amb el nom de "territori de Roda" (*territorium de Roda*).¹⁵⁸⁰

Més al sud-est, en una zona per la que discorrien camins que connectaven les terres selvatanes amb les osonenques i garrotxines, el castell de Brunyola encapçalava un districte que hauria pogut integrar la superfície corresponent a les parròquies de Sant Dalmai i Sant Fruitós de Brunyola, Sant Martí Sapresa, Sant Martí de Salitja i Sant Andreu d'Estanyol, tot i que no hi ha proves que certifiquin que aquesta fos, efectivament, l'extensió real del terme.¹⁵⁸¹ Des de Brunyola, a més, hom tenia control també sobre els passos que comunicaven el lloc amb la vall d'Anglès (*valle de Anglesio*), des d'on el castell termenat d'Anglès dominava les superfícies parroquials de Santa Maria i Sant Amanç d'Anglès i el lloc de Trullars.¹⁵⁸²

¹⁵⁷⁹ PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, pp. 26 i 28.

¹⁵⁸⁰ (...) *infra territorium nostrum de Roda* (...); r.3824, ll.17-ll.n.34, rt.988, fot. 38 (13 de novembre de 1338).

¹⁵⁸¹ TEIXIDOR PALAU, Ricard, "Els orígens del castell de Brunyola". *QS*, n. 14 (2002), pp. 248-253; i *IDEM*, "Cases de Sant Dalmai i de la parròquia de Salitja. Dades històriques". *QS*, n. 20 (2008), p. 23.

¹⁵⁸² ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 937 (19 de juliol de 1282); i PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 28.

Finalment, a l'extrem sud del bisbat de Girona hi havia el castell de Montpalau. S'aixecava sobre un turó de 270 metres que li ofería el control dels espais compresos entre les valls interiors i la línia de costa maresmenca. Ocupava un territori equivalent al de les parròquies de Sant Martí d'Arenys, Sant Iscle i Sant Cebrià de Vallalta, Santa Eulàlia d'Hortsavinyà, Sant Miquel de Vallmanya, Santa Maria de Pineda, i, com s'ha vist abans, part també de la Sant Pere de Pineda.¹⁵⁸³ Havent estat abandonat l'edifici del castell molt probablement a les darreries del segle XIII, tot indica que hi hagué almenys dos intents de reconstruir-lo, l'un, quan Bernat II de Cabrera encara no era vescomte, i l'altre, mentre governà el seu fill el comte d'Osona. No sembla, no obstant, que cap d'aquestes dues temptatives de rehabilitació tingués cap mena d'èxit.¹⁵⁸⁴ Però en tot cas, encara que el castell hagués estat efectivament abandonat, el seu terme i la seva jurisdicció resistirien el pas del temps de manera molt similar a com ho feren els que depenien del castell de Torcafelló.

L'extensió del terme de Montpalau segurament influí en la seva subdivisió administrativa en dos sectors diferenciats, encapçalats cadascun pel seu propi batlle: un primer, el de les valls i la costa d'Arenys, de Vallalta i de Canet, tradicionalment sotmès a la senyoria dels senyors de Montclús¹⁵⁸⁵ i en mans de Ramon de Cabrera a partir de

¹⁵⁸³ L'altra meitat de la parròquia de Sant Pere de Pineda, altrament coneguda amb l'advocació de Sant Pere de Riu, quedava inclosa en el districte del castell veí de Palafolls. Pel que fa a Sant Miquel de Vallmanya, aquesta es trobava encara entre les parròquies del terme quan Arnau de Pontons vengué a Ramon de Cabrera un mas a Hortsavinyà i la seva castlania de Santa Maria i Sant Pere de Pineda per 2.200 sous. L'operació sembla haver-se tancat el 19 de maig de 1294; ADM, Cabrera i Bas, r.3138, ll.10-ll.n.65, rt.979, fot. 509; PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús, *op. cit.*, pp. 29-30. El text de *Les Constitucions dels castells* afirma, però, que el territori d'aquesta parròquia formava part de la batllia de Tordera a mitjan segle XIV; PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, pp. 29-30.

¹⁵⁸⁴ Atès l'estat d'inacabament de part del recinte baixmedieval; CATALÀ ROCA, Pere, BRASSÓ I VAQUÉS, Miquel i OLIVER, Josep M., "Montpalau". Dins CATALÀ ROCA, Pere *et alii*, *op. cit.*, vol. 1. Rafael Dalmau, Barcelona 1967, pp. 695-696; PLADEVALL I FONT, Antoni, "El Vallès i el Maresme". Dins DOMÈNEC I FARGAS, Josep M. (coord.), *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. 6. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1982, pp. 465-466; MIQUEL I VIVES, Marina i SOBIRANAS I FÀBREGAS, Carme, "Les intervencions al castell de Montpalau (Pineda de Mar)". Dins *L'arquitectura militar medieval. Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. Actes (del 13 al 30 d'octubre de 1999)*. Grup d'Història del Casal de Mataró, Mataró 2000, pp. 75-78; PONS I GURI, Josep M., "El castell de Montpalau", p. 527; i LLINÀS I POL, Joan, "Crisi i transformació...", p. 53. A l'entorn sobretot del primer intent de reconstrucció del castell: MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Un intent de refer el castell de Montpalau durant el primer quart del segle XIV". Comunicació presentada en el marc de la IX Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme. Canet de Mar, 11 d'abril de 2015, i pendent de publicació.

¹⁵⁸⁵ PONS I GURI, Josep M., "El castell de Montpalau...", pp. 520-526; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els senyors de la Marina de la Selva", p. 27.

1278;¹⁵⁸⁶ i un segon, que englobaria la resta del terme, i que en la dècada de 1330 s'associava a la batllia anomenada *de castlania*.¹⁵⁸⁷ Però, a més, a l'interior del territori d'aquell districte, a més de demarcacions de caràcter propi, com ara les esmentades valls, o el lloc mateix on s'aixecava el monestir de Sant Pau del Maresme, també hi havia diverses cases fortes. Aquestes últimes eren certament nombroses en relació als altres termes castrals del vescomtat de Cabrera. A la vall de Canet, per exemple, es documenta una *domus* en els darrers anys del segle XII. Poc després, l'any 1217, Ferrer de Canet, fill d'Arsenda, suggeria a Guillem Umbert, senyor del Montseny, que fes aixecar una força en un indret indeterminat de l'esmentada vall.¹⁵⁸⁸ En dècades molt posteriors adquiririen més renom altres cases fortes com ara la de Cànovas, situada als peus del turó de Montpalau i a poca distància a l'oest de la riera de Pineda,¹⁵⁸⁹ o bé la de Torrent.¹⁵⁹⁰ Però tal volta la més important sigui la *domus* de Menola. Situada pràcticament en el centre del triangle que formen les actuals poblacions costaneres de

¹⁵⁸⁶ El 18 de desembre de 1292 Ramon de Cabrera reconeixia deure *Raymundi Marrullo de Sancto Celedonio, baiulo nostro in castro de Montepalacio*, un préstec de 2.100 sous; ADM, Cabrera i Bas, r.3743, ll.16-ll.n.15, rt.986, fot. 583.

¹⁵⁸⁷ Aquesta altra batllia era en mans dels Dolcet de Santa Eulàlia d'Hortsavinyà. El 20 de setembre de 1282 els castlans Sança de Montpalau i el seu espòs Arnau de Pontons n'atorgaren els drets a Ramon Dolcet, i el 2 de juny de 1292, el comte Ponç Hug IV d'Empúries confirmava que aquests quedaven en mans d'Arnau Dolcet, fill de Ramon Dolcet. Guerau, fill d'Arnau Dolcet, els acabaria traspasant a Guillem de Riudeperes el 23 de juliol de 1331; ADM, Cabrera i Bas, r.3247, ll.11-ll.n.70, rt.980, fot. 485.

¹⁵⁸⁸ ADM, Cabrera i Bas, r.3180, ll.11-ll.n.23, rt.980, fot. 146 (11 de març de 1196) i r.3181, ll.11-ll.n.24, rt.980, fot. 150 (15 de juliol de 1217); MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els senyors de la Marina de la Selva", p. 31. Sembla que l'hereu actual de la *domus* seria el castell de Santa Florentina (Canet de Mar), que Antoni Pladevall titllà de "fantasiós"; PLADEVALL I FONT, Antoni, "La *domus* de Menola", p. 57. Hi ha un treball recent en curs de publicació que ha d'aprofundir, entre d'altres coses, en les obres que hom podria molt bé anomenar "de reinterpretació" (i no "de reconstrucció") dirigides a Santa Florentina entre 1882 i 1912 per Lluís Domènech i Montaner, a petició del seu oncle Ramon de Montaner, aleshores propietari de l'immoble: SÀIZ I XIQUÉS, Carles, "De la primitiva fortalesa medieval a l'actual Castell de Santa Florentina. Mil anys d'història a la Vall de Canet". Comunicació presentada en el marc de la IX Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme. Canet de Mar, 11 d'abril de 2015, pendent de publicació.

¹⁵⁸⁹ Infeudada entre d'altres a Guillem de Blanes a mitjan segle XIII, la *domus de Canovis* correspondria segurament a l'actual masia de Can Cànovas; ADM, Cabrera i Bas, r.3307, ll.12-ll.n.1, rt.981, fot. 207 (2 de febrer de 1260); PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús (ed.), *Inventari dels pergamins...*, doc. 9, p. 18. A l'entorn de la història d'aquesta masia maresmenca, vegeu BONET I GARÍ, Lluís, *Les masies del Maresme*. Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona 1983, pp. 17 i 323-330.

¹⁵⁹⁰ Tot i que se'n desconeix la ubicació exacta, se sap que la *domum de Torrente* es trobava a l'interior de la parròquia de Santa Maria de Pineda. El cavaller Arnau de Pontons l'exclougué, juntament amb quatre masos de Santa Eulàlia d'Hortsavinyà, de l'operació de venda de la seva castlania de Montpalau, *siti in parrochia Sancte Marie et Sancti Petri de Pineta*, el 19 de maig de 1294.

Calella i Pineda de Mar i el turó de Sant Jaume, dins dels límits parroquials de Santa Maria de Pineda, se'n tenen dades des d'una data tan reculada com 1177, moment en què els seus feudataris s'havien emparentat ja amb els seus homòlegs de la *domus* de Fogars i iniciaven també una sèrie de relacions econòmiques amb el priorat de Roca Rossa que s'intensificarien amb els anys.¹⁵⁹¹

Tots aquests espais conformaven l'estructura territorial interna del vescomtat de Cabrera, i així seguiria sent fins ben entrada la dècada de 1270. No obstant això, sobre la composició del vescomtat de Cabrera en aquesta primera època romanen encara molts interrogants. Per exemple, no queda clar a quin terme castral pertanyia el territori de la parròquia de Sant Esteve de Massanes. No es pot dir que es tracti precisament d'un problema menor, doncs la data de consagració de l'església es remunta als volts de l'any 995, però el primer districte en el que figura inclòs és el del castell de Montsoriu, i aquesta referència arriba tan tard com l'any 1358.¹⁵⁹² Per altra banda, tampoc no es pot donar cap seguretat a l'entorn dels límits termenals del castell de Brunyola.

Es tracta de dubtes que ara com ara no tenen resposta. Allò que està fora de dubte és que, en les proximitats del 1300, les demarcacions aquí descrites, fossin quines fossin la seva condició (castell termenat o batllia semi-independent) i la seva casuística particulars, formaven part d'un espai més ampli identificat amb el vescomtat de Cabrera (*vicecomitatus de Capraria*). Aquesta denominació, posada en boca no només dels vescomtes, sinó també dels seus subordinats,¹⁵⁹³ era producte d'un procés sotmès a maduració durant moltes dècades i endegat mitjançant la introducció progressiva de la paraula "vescomtat" en la documentació de mitjan segle XIII. Això suposà la paulatina consolidació dels vincles documentals establerts entre el descriptor de la senyoria (*vicecomitatus*) i el cognom de la família que la dominava (*de Capraria*) i, en

¹⁵⁹¹ Els únics vestigis que en resten són les runes de l'anomenada Torre de Santa Anna o de Manola, al municipi de Pineda de Mar, en el límit amb Calella; PLADEVALL I FONT, Antoni, "La *domus* de Menola", pp. 58-60 i 64-66; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els senyors de la Marina de la Selva", pp. 32-33.

¹⁵⁹² MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., "Creació i extinció...", p. 407.

¹⁵⁹³ A l'hora de reconèixer tenir en feu part dels delmes i alguns masos a Sant Llorenç de Maçanet, Santa Maria de Sils i Sant Esteve de Massanes el 13 de juliol de 1286, el cavaller Simó de Trilla aclaria que tot allò ho *teneo et debeo tenere pro vobis et vestris in vicecomitatus de Capraria*; ADM, Cabrera i Bas, r.3583, ll.14-ll.n.92, rt.984, fot. 265. Els seus senyors, el comte Ponç Hug IV d'Empúries i la vescomtessa Marquesa de Cabrera, concediren a Bernat de Cartellà el dret a convocar a host i cavalcada els habitants dels masos i bordes que tenia per ells a Sant Llorenç de Maçanet i en altres llocs situats *in toto termino et territorio dicti vicecomitatus Caprarie*; ADM, Cabrera i Bas, r.3585, ll.14-ll.n.94, rt.984, fot. 279 (11 de maig de 1293); MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Col·lecció diplomàtica dels Cartellà*, doc. 172, pp. 257-258.

conseqüència, el triomf de la tan buscada territorialització del títol vescomtal. Com es veurà tot seguit, l'espai senyorial conegut amb el nom de "vescomtat de Cabrera" distava molt de ser uniforme. No obstant això, el manteniment dels lligams tradicionals entre divisions territorials veïnes sota una mateixa senyoria, molts dels quals es remuntaven ja als segles XI i XII, haurien ajudat d'alguna manera a forjar una certa coherència territorial.¹⁵⁹⁴

La territorialització efectiva de la família significava que el títol aristocràtic i la senyoria sobre un espai físic passaven a identificar-se amb una mateixa persona, en aquest cas el vescomte o la vescomtessa de Cabrera, de la mateixa manera que el príncep ja no era només senyor dels seus súbdits, sinó també de la "terra" (*terra*) que habitaven i a la que estaven vinculats. D'aquí que l'octubre de 1246 els cavallers Ponç de Montsoriu i Pere de Malla poguessin presentar-se com a procuradors de *domini Geralli de Capraria, condam defuncti, et procuratores terre [eiusdem]*,¹⁵⁹⁵ això és, del vescomte Guerau de Cabrera i dels seus dominis, o bé que gairebé quaranta anys més tard Ponç Hug IV d'Empúries fes esment a la seva esposa Marquesa de *tota terra et iurediccionem vestra, que fuit nobilis viri Geraldi de Capraria, quondam patris vestri*.¹⁵⁹⁶

Com és obvi, el vescomtat de Cabrera no era en absolut l'únic cas. L'estiu de 1291, per exemple, hom podia parlar perfectament del *vicecomitatum et terram de Basso*, com si el vescomtat de Bas i el mot *terra* constituïssin mots intercanviables, associats sempre al titular de la senyoria. Avançada la centúria següent, el procurador dels habitants de Sant Andreu de Vallgorguina reconeixia a Bernat de Cabrera que, com a senyor de Montclús, els havia perdonat el pagament de la meitat dels terços i les penes que els corresponien a *vobis et terre vestre*.¹⁵⁹⁷

Però tornant de nou als aleshores dominis centrals dels vescomtes de Cabrera, es pot dir que a les darreries del segle XIII el vincle entre el títol i la senyoria aristocràtica territorial havia adquirit prou solidesa per a que, arribat el cas, habilités el senyor a reclamar ajuda per a la seva defensa.¹⁵⁹⁸ Naturalment, calien motius molt convincents

¹⁵⁹⁴ Vegeu sobre això GUERREAU-JALABERT, Anita, "El sistema de parentesco medieval", p. 103; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*, pp. 85.

¹⁵⁹⁵ ADM, Cabrera i Bas, r.3626, ll.15-ll.n.31, rt.984, fot. 550 (14 d'octubre de 1246).

¹⁵⁹⁶ ADM, Cabrera i Bas, r.3409, ll.13-ll.n.4, rt.982, fot. 345 (8 de setembre de 1284).

¹⁵⁹⁷ ADM, Cabrera i Bas, r.2826, ll.6-ll.n.2, rt.975, fot. 588 (8 de juny de 1291) i r.3522, ll.14-ll.n.36, rt.983, fot. 485 (15 de gener de 1342).

¹⁵⁹⁸ *IBIDEM*, pp. 108-111. Aquesta mateixa qüestió va moure Otto Brunner a reflexionar sobre l'origen de la cohesió territorial de les senyories que integraven l'actual Àustria a la Baixa Edat Mitjana. Per Brunner, abans de 1200 el *dominus* era senyor de terres, però sobretot d'homes. A partir d'aquell moment, el senyor tendia a governar allò que hom identificava amb la "terra", és

per fomentar entre els habitants de la senyoria una resposta positiva en aquest sentit. Les concessions acumulatives de franqueses, privilegis, llibertats o immunitats locals les haurien estimulat, definint així un marc espacial a l'interior del qual diverses comunitats humanes no només compartirien el fet d'estar sota dominació d'una mateixa família, sinó que alhora gaudirien de privilegis o de franqueses atorgats precisament per membres d'aquesta.¹⁵⁹⁹ En el fons, tot i que no es pot estar segur de quin percentatge de la població que vivia dins dels límits del vescomtat de Cabrera podria haver escapat a la dependència personal dels seus titulars en favor d'altres senyors, la realitat era que molts dels habitants del vescomtat compartien la seva submissió als vescomtes de Cabrera, així com determinats privilegis atorgats per aquells en un marc territorial ampli, divers, i, alhora, mitjanament cohesionat. Tenint en compte això, cobra sentit el fet que el 18 juliol de 1293 el comte Ponç Hug IV es reservés el dret a cridar a les armes els habitants

a dir, el conjunt espacial lligat al títol aristocràtic i els seus habitants, que estava vehiculat pel dret i que expressava el seu arrelament en la consideració que la seva defensa pagava la pena. En el cas austríac, aquest procés comença a manifestar-se en el decurs del segle XII, consolidant-se ja entrada la centúria següent. Amb el temps, el concepte evolucionà vers el de "país" (*Land*), gens anacrònic si es té en compte que ja apareixia als textos austríacs del segle XIII, però que cal procurar desvincular de les modernes idees de nació i d'Estat territorial; vegeu BRUNNER, Otto, *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1973, pp. 165-196 (hi ha traducció a l'italià de 1983).

En el cas del Principat de Catalunya, la "terra" ha estat des de sempre un concepte considerat associat al domini reial (*terram et dominacionem regis*). Potser la referència medieval que millor el sintetitzi sigui l'usatge *Princeps namque*, segons el qual el monarca tenia el dret de cridar *la sua terra* a les armes, és a dir, els seus súbdits, en cas d'invasió o d'amenaça d'invasió (*si quolibet casu obsessus fuerit, vel ipse idem suos inimicos obsessos tenuerit, uel audierit quemlibet regem uel principem contra se uenire ad debellandum, et terram suam ad succurrendum sibi monuerit*), el que afectava tots els seus súbdits, estiguessin o no sota la seva jurisdicció; BASTARDAS I PARERA, Joan (ed.), *op. cit.*, us. 64 (us. 68), pp. 102-103. Sobre aquest usatge i les seves implicacions a nivell fiscal i jurídic a la Baixa Edat Mitjana, vegeu sobretot SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, "La convocatoria del *usatge Princeps namque* en 1368 y sus repercusiones en la ciudad de Barcelona". *BQH*, n. 4 (2001), pp. 79-107; i PACHECO CABALLERO, Francisco L., "El *usatge Princeps namque*, las Cortes y los juristas". *Initium*, n. 10 (2005), pp. 225-246. Per contra, l'aplicació del concepte de la "terra" a senyories aristocràtiques, ja fossin laiques o eclesiàstiques, o ha estat negligida o bé reduïda a un mer localisme; vegeu per exemple els treballs, ja en el camp de la Història Moderna, de TORRES I SANS, Xavier, "Identitat i vocabulari: nació, terra i pàtria a la Catalunya dels Àustria". *Pedralbes*, n. 23:1 (2003), pp. 50-53; i *IDEM*, *Naciones sin nacionalismo*, pp. 89-104. Caldria anar més enllà i indagar en l'ús que aquest concepte tenia en l'entorn de les senyories aristocràtiques, tant laiques com eclesiàstiques. En aquest sentit, vegeu MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*, pp. 85 i 108-111.

¹⁵⁹⁹ Segons Morsel, això tindria l'avantatge de crear lligams amb comunitats locals basats en els beneficis que les diferenciaven de les comunitats veïnes, i que podien allunyar-los de la influència d'altres senyories; MORSEL, Joseph, *L'aristocratie médiévale...*, p. 177. Aquests privilegis diferien, de fet, d'una zona a una altra, i enfortien les senyories locals en detriment de les expectatives dels prínceps. A l'entorn d'aquesta idea, vegeu sobretot EPSTEIN, Stephen R., *Libertad y crecimiento...*, pp. 33-36.

de Blanes, tot i haver-los eximit de prestar-li els serveis d'host i cavalcada, *pro deffensionis terre vicecomitatus nostri de Capraria*.¹⁶⁰⁰ Idèntic escenari aquest en un dels que, segons els acords tancats entre Bernat II i els homes del terme de Montsoriu el maig 1347, permetia mantenir obertes durant els tres anys següents les opcions a la convocatòria de la milícia.¹⁶⁰¹ En ambdós casos, tant Ponç Hug IV com Bernat II podien reclamar aquests serveis excepcionals apel·lant a la defensa de la dipositària dels drets o privilegis dels qui es trobaven sota el seu control, que no era altra que la pròpia "terra" de la que eren senyors. Passat l'equador del segle XIII, la "terra" dels vescomtes de Cabrera i antics vescomtes de Girona era, fonamentalment, el vescomtat de Cabrera. No obstant això, aviat tingueren lloc diverses operacions econòmiques que havien de modificar de manera substancial el perfil dels seus dominis territorials.

5.3. Els primers grans canvis i les grans disputes jurisdiccionals

Les modificacions del darrer quart del segle XIII en el perfil territorial del vescomtat de Cabrera es van produir en els seus marges més septentrionals, on es trobaven de fet les demarcacions més allunyades del centre de poder vescomtal, això és, els districtes dels castells selvatans de Brunyola i d'Anglès. Ambdós estaven aleshores en mans de Ramon de Cabrera i d'Alamanda de Centelles, doncs eren l'herència paterna del primer, però, com ja s'ha vist, molt avançada la centúria aquests últims resolgueren alienar-ne els seus drets. Aquesta decisió, que depenia de l'autorització dels vescomtes de Cabrera (i de la de qualsevol altre senyor eminent amb drets en aquells dominis), havia de provocar a la llarga l'amputació d'una part del vell territori vescomtal.

Ramon i Alamanda van vendre el 10 de juny de 1279 a Berenguer de Gornal, ciutadà de Girona, els seus drets sobre el castell de Brunyola i la coromina de la Crosa, que es trobava a la parròquia de Sant Dalmai i es tenia en feu de l'església de Sant Feliu

¹⁶⁰⁰ ADM, Cabrera i Bas, r.4108, ll.21-ll.n.6, rt.990, fot. 407; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'expansió medieval...", p. 13.

¹⁶⁰¹ *Avengut fo entre lo senyor en Bernat de Cabrera e ls homes de Guaserans, de Viabrea, de Rie[ls], de Sent Ffeliu de Bossaleu, d'Erbúcies, de Iohanet, de Lioris, de Serdans et de Sent Pere des Plan, que d'aquests III anys primers vinents non sien tenguts de fer host ne cavalcade, sinó per execució de iustície ho per deffensiment de la terra (...)*; ADM, Cabrera i Bas, r.3404, ll.12-ll.n.93, rt.982, fot. 315 (28 de maig de 1347). Això està en la línia de la intensificació a partir del segle XIII de les crides a l'host a moltes senyories "com a forma de defensa col·lectiva i expressió de la solidaritat municipal o del suport al propi senyor"; vegeu SABATÉ CURULL, Flocel, "El poder reial entre el poder municipal i el poder baronial a la Catalunya del segle XIV". Dins *El poder real de la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*. XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Jaca, 20-25 de septiembre de 1993, vol. 2. Diputación General de Aragón, Saragossa 1996, p. 335.

de Girona. L'acord de venda, que es formalitzà per un preu total de 22.000 sous,¹⁶⁰² quedava sotmès a la possibilitat que els venedors poguessin recomprar Brunyola i la Crosa en un període no superior a dos anys a comptar de l'1 de novembre següent, a condició però que Berenguer Gornal rebés la mateixa quantitat o bé la suma de 5.000 sous en metàl·lic més el castell d'Anglès, valorat en 17.000 sous.¹⁶⁰³ Més o menys un any després, el 7 de juliol de 1280, Berenguer de Gornal en cedí els drets de compra al clergue i tresorer de la Seu de Girona Guillem Gaufred, fill de Gaufred Bonet de Besalú, per la mateixa quantitat de 22.000 sous,¹⁶⁰⁴ drets que Guillem Gaufred exercí finalment entre el 2 i el 3 d'agost de 1282. D'aquesta manera el tresorer de la Seu comprà a Ramon de Cabrera i el seu fill Bernat el castell de Brunyola i el seu terme, inclosos els feus concedits a Arnau de Vilademaný, Ponç Roig, Arnau de Salelles, al senyor de Vilablareix, i a d'altres senyors laics i eclesiàstics, a més de la coromina de la Crosa, tot plegat pel preu de 37.000 sous i prèvia autorització dels vescomtes Ponç Hug i Marquesa, i de Dalmau de Peratallada, abat de Sant Feliu de Girona. A més d'això, el 7 d'agost següent el castell d'Anglès i el seu terme foren inclosos en l'operació a canvi del pagament de 19.000 sous més.¹⁶⁰⁵

¹⁶⁰² La transacció, ratificada per Alamanda el 21 de juny següent, absolia també els homes que vivien al terme del castell de Brunyola de *molant neque molere teneantur in molendino nostro* d'Anglès, i es completava mitjançant una sèrie de clàusules amb data 15 de juny de 1279 que pretenien el següent: assegurar la validesa dels actes duts a terme per Berenguer de Gornal en el marc del terme castral de Brunyola i la coromina de la Crosa en cas que Ramon i Alamanda exercissin el dret de recompra; declarar que Bernat, fill dels venedors, ratificaria els termes de la compravenda una vegada hagués assolit la majoria d'edat; i nomenar procuradors en cas que fos necessària la venda del castell d'Anglès per rescatar el castell de Brunyola; ADG Pia Almoina, Pergamins, perg. n. 936, 819, 821 i 892; GIRBAL I NADAL, Enrique C., *op. cit.*, pp. 9-10 i doc. 3, p. 73; i TEIXIDOR PALAU, Ricard, "Els orígens...", pp. 253-255.

¹⁶⁰³ Segons clàusula del 15 de juny de 1279; ADG, Pia Almoina, Pergamins, perg. n. 900.

¹⁶⁰⁴ ADG, Pia Almoina, Pergamins, perg. n. 894. Sobre les activitats i les possessions de Guillem Gaufred, vegeu per exemple el plet que salvà el 1265 per la compra dels drets d'uns masos a Riudellots de la Selva a: MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, "Una qüestió de toponímia", pp. 24-35 i docs. 1-3, pp. 36-51.

¹⁶⁰⁵ Obtingudes les degudes autoritzacions de la venda de la mà del comte Ponç Hug IV d'Empúries i de la seva muller Marquesa, vescomtessa de Cabrera, el 29 i el 31 de juliol, respectivament, els primers set dies d'agost de 1282 certificaren el procés de venda. De fet, el 7 d'agost Ramon de Cabrera *et Bernardus, filius meus*, feren època al clergue Guillem Gaufred del pagament dels 37.000 sous corresponents al castell de Brunyola i la coromina de la Crosa, així com dels altres 19.000 sous del preu de compra del castell d'Anglès; ADG, Pia Almoina, Pergamins, perg. n. 937, 938, 895 i 896; GIRBAL I NADAL, Enrique C., *op. cit.*, pp. 10-11 i doc. 4, pp. 76-80; TEIXIDOR PALAU, Ricard, "Els orígens...", pp. 255-256; i MALLORQUÍ GARCIA, Elvis (ed.), *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Galligants*, vol. 2, doc. 406, pp. 578-579.

El castell d'Anglès i el seu territori foren recuperats per Ramon de Cabrera abans de 1290.¹⁶⁰⁶ Per contra, la renovació que el 6 d'octubre de 1289¹⁶⁰⁷ féu Bernat de Vilademany de l'homenatge que el seu pare Arnau devia a Guillem Gaufred pels seus feus del castell de Brunyola, juntament amb la desaparició de Brunyola de la llista de castells vescomtals de 1358, indica que l'opció de recompra no fou mai exercida en aquest cas. Una opció que, per altra banda, convertia en realitat tota la compravenda (des dels seus inicis amb el jurista Berenguer de Gornal fins al seu tancament amb el clergue Guillem Gaufred), en una operació creditícia a llarg termini. Es tractava d'una venda a carta de gràcia o retrovenda, que donava al venedor la possibilitat d'acollir-se a la clàusula de recompra pel mateix preu pel que havia traspasat l'objecte de la transacció, sempre i quan es respectessin els terminis estipulats en el contracte.¹⁶⁰⁸

Totes aquestes operacions havien anat precedides de la també coneguda compra que, l'any 1277, Ramon de Cabrera havia fet al seu nebot Riembau III de Montclús dels drets senyorials dels quals disposava aquest últim, però la seva execució topava amb la resistència de l'Orde de l'Hospital. Les tensions entre els senyors de Montclús i els hospitalers tenien el seu origen en la cessió testamentària que Guillem Umbert de Basella, senyor del Montseny (per tant, antecessor dels senyors i després barons de Montclús), havia fet el juliol de 1151 a l'orde de l'encara aleshores burg (*burgium*), més tard vila, de Sant Celoni, a més de tot l'honor que tenia al Montseny amb els castells de Ses Agudes i Miravalls (*et omnem suum honorem de Montesigno cum ipso castro de ipsis Acutis et cum ipso de Miravals*). Ja l'abril de 1157 havia estat necessària una

¹⁶⁰⁶ Només així s'explicaria que Ramon de Cabrera es presentés com a *dominus castri de Anglesio* a l'hora de prometre de nou el 16 de març de 1290 a Guillem Gaufred, *domino castri de Bruneola*, que els homes de Sant Amanç i de Sant Dalmai no tindrien d'aleshores ençà l'obligació d'anar a moldre al seu molí de destret d'Anglès, però que serien lliures de fer-ho sense veure's carregats amb cap mena de multa; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 946; i GIRBAL I NADAL, Enrique C., *op. cit.*, p. 12.

¹⁶⁰⁷ ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 822.

¹⁶⁰⁸ Els autors d'*Els Castells Catalans* ja ho van intuir. "Ens fa l'efecte", deien, "que la venda feta a Berenguer de Gornal enclou una operació de préstec ans que un veritable traspàs de poders"; CATALÀ I ROCA, Pere (ed.), *Els Castells Catalans*, vol. 3. Rafael Dalmau, Barcelona 1992, p. 373; i TEIXIDOR PALAU, Ricard, "Els orígens...", p. 253. De fet, Mercè Aventín defineix la venda de terres o de rendes a carta de gràcia o retrovenda com una operació que "equivalia a un crèdit a llarg termini o indefinit que el venedor (de renda o de terra) obtenia i podia amortitzar quan volia (i si volia) recomprant la renda o la terra". "El normal devia ser" que el venedor "es reservés el dret de recomprar la renda o terra venuda. Normalment aquesta reserva s'efectuava en document a part, diferent de l'escriptura de venda, i consistia en un pacte de retrovenda, dit també carta de gràcia (*instrumentum gratiae redimendi*), en el que a vegades es fixaven uns terminis (*postquam i antequam*) d'exercici del dret de retrovenda"; AVENTÍN I PUIG, Mercè, *La societat rural a Catalunya*, p. 289.

sentència de la cort comtal de Barcelona, per la que la milícia hospitalera obtenia els dominis alodials de Sant Celoni i del seu mercat, a més de la parròquia de Sant Martí de Pertegaç, mentre als successors de Guillem Umbert se'ls reconeixia la possessió de la resta de dominis que tenien al Montseny, però, això sí, en feu de l'Orde de l'Hospital.¹⁶⁰⁹

Com s'ha vist abans, la conflictivitat havia augmentat molt des dels temps de l'avi de Riembau, però amb aquest darrer els hospitalers consideraren que s'havien creuat tots els límits, de manera que quan es va conèixer l'acord de compravenda per Montclús, el prior d'aquells a Catalunya i castellà d'Amposta, fra Ramon de Ribelles, endegà ràpidament un procés judicial per tal de bloquejar-lo i aconseguir l'empara dels béns. Però quan va haver arribat la sentència arbitral, acceptada el 27 d'abril de 1278 per Ramon de Cabrera i per Alamanda de Centelles el dia següent, malgrat aparèixer-hi reconeguts els drets que l'Orde de l'Hospital tenia sobre la senyoria major dels dominis de Riembau, també s'hi reconegué la legalitat de la compravenda acordada entre aquest darrer i el seu oncle Ramon, i, per tant, la necessitat que la transacció seguís el seu curs.¹⁶¹⁰ L'11 d'abril de l'any següent, l'abat Guerau de Sant Cugat del Vallès confirmà a Ramon tots els feus (*omnia feuda*) que tenia en nom seu per la venda (*ratione donacionis vel vendicionis*) que li havia fet Riembau de Montclús el 1277. Es tractava, principalment, de la fàbrega de Sant Esteve de Palautordera, així com les rendes que recaptava Sança de Palau a la fàbrega de Santa Maria de Palautordera, les tasques que cobrava Pere de Palau, la *dominicatura* de Vallgorguina, i els delmes i altres aportacions que es collien a la parròquia de Sant Esteve d'Olzinelles. A l'hora de fer referència en aquests darrers, l'abat de Sant Cugat féu menció expressa a Ramon de Cabrera del fet que eren ingressos que *antecessores vestr[os] domin[is] de Montecluso accipere consueverunt*,¹⁶¹¹ establint així una continuïtat entre els antics i el nou senyor de Montclús.

¹⁶⁰⁹ A l'entorn d'això vegeu especialment: PONS I GURI, Josep M., "La successió de Guillem Umbert de Basella", pp. 39-41; *IDEM*, "Nous documents de la milícia hospitalària de Sant Celoni". Dins *IDEM, Recull d'estudis...*, vol. 3, pp. 439-457 (edició revisada d'un article publicat el 1964); i *IDEM*, "La comanda de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem...", pp. 288-293.

¹⁶¹⁰ Els arbitradors foren fra Pere de Balaguer, prior de l'Hospital a la ciutat de Barcelona, el cavaller d'Arnau de Sant Lleïr, i Pere de Noguera, canonge de la Seu de Barcelona. Entre altres coses, la sentència establia que els senyors de Montclús no tindrien drets ni a la vila ni al mercat de Sant Celoni, com tampoc els tindrien a la parròquia de Pertegaç, i que, efectivament, haurien de prestar homenatge al castellà d'Amposta per la tinença de les senyories del Montseny; *IBIDEM*, pp. 291-293.

¹⁶¹¹ ADM, Cabrera i Bas, r.3513, ll.14-ll.n.27, rt.983, fot. 449. Alguns d'aquests territoris, concretament els de Palautordera i Vallgorguina, estaven ja en mans del monestir de Sant Cugat

Pel que fa al vescomtat de Cabrera, l'èxit en l'adquisició dels dominis de Montclús per part de Ramon de Cabrera anà seguida de l'alienació de dos dels seus castells termenats de més antiguitat, i, a despit del mètode al que es recorregué per dur-la a terme, evidentment amb vistes a poder-los recuperar més endavant, el de Brunyola no seria mai rescatat. Possiblement això últim es degué a que, a diferència del castell d'Anglès, el de Brunyola es tenia en feu del rei, i a que, a més, els vescomtes no hi disposaven de la plena jurisdicció, com evidència l'acord de 1302 entre Jaume el Just i l'Almoïna del Pa. En tot cas, arribat aquest punt sembla bastant raonable plantejar-se el dubte a l'entorn de si la proximitat en el temps d'aquestes transaccions és indicativa d'una estreta relació entre ambdues operacions. Dit d'una altra manera: van respondre les vendes a carta de gràcia de Brunyola, de la coromina de la Crosa i d'Anglès a la necessitat de finançar l'adquisició del patrimoni dels Montclús, o bé, fins i tot, de sostenir la defensa dels drets de Ramon a al patrimoni adquirit al seu nebot? Són qüestions aquestes sobre les que paga la pena reflexionar, malgrat ara com ara no s'estigui en condicions de respondre-les.¹⁶¹²

Sigui com es vulgui, el cert és que, a la llarga, la compra de les possessions de Riembau III de Montclús suposà la incorporació gradual de nous territoris amb els que els vescomtes de Cabrera obtindrien alhora diversos graus de control sobre les vessants oriental i occidental de l'imponent massís del Montseny.¹⁶¹³ Això implicava el domini feudal sobre els districtes jurisdiccionals corresponents als abandonats castells de Ses

des de ben entrat el segle X; SALRACH I MARÉS, Josep M., "Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII". *AHAM*, n. 13 (1992), p. 140.

¹⁶¹² En tot cas, el cert és que mitjançant alienacions com aquestes es podia compensar la insuficiència dels ingressos ordinaris i extraordinaris a l'hora de fer front a certes despeses, com succeïa alhora en els territoris de jurisdicció reial. En aquells la pràctica habitual d'alienació patrimonial la constituïa també la venda a carta de gràcia o retrovenda. Vegeu FERRER I MALLOL, M. Teresa, "El patrimoni reial i la recuperació dels senyories jurisdiccionals en els Estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV". *AEM*, n. 7 (1970), p. 352.

¹⁶¹³ Diversos perquè no només s'hi combinaven propietats alodials i possessions en feu, sinó que a nivell local es reproduïen, cal insistir-hi, les condicions derivades de la fragmentació jurisdiccional. Al territori de Santa Maria de Palautordera consta que abans de desprendre-se'n durant la dècada de 1280, la canònica de Santa Maria de Solsona i l'abadia de Sant Pere de les Puel·les gaudien de la senyoria directa d'alguns masos. Alhora sembla que hi tindrien també certs drets l'abat i els monjos de Sant Cugat del Vallès, així com l'Almoïna dels Pobres de la Seu de Barcelona, que els estaria acumulant ja en bon nombre durant la primera meitat del segle XIV; ACB, Pia Almoïna, Pergamins, pergs. ns. 4-102-57 (29 de setembre de 1279), 4-102-10 (2 de desembre de 1280), 4-102-4 (6 de desembre de 1280), 4-102-37 (14 de març de 1287), 4-102-68 (8 de febrer de 1295), 4-102-43 (22 de gener de 1320) i 4-102-26 (22 d'abril de 1333).

Agudes i de Miravalls, que semblen haver-se fusionat en un de sol,¹⁶¹⁴ i que cobririen el 1277 un territori equivalent a les parròquies de Sant Julià del Montseny, Sant Esteve Sa Costa i Sant Cristòfol de Fogars, a més del lloc on havia nascut el monestir de Sant Marçal del Montseny.¹⁶¹⁵ Per la seva banda, el castell de Montclús, a més d'esdevenir també el referent físic central de la demarcació veïna de Ses Agudes i Miravalls, proporcionava al seu senyor el control d'un districte que englobava la superfície de les parròquies de Sant Martí de Mosqueroles, Santa Maria i Sant Esteve de Palautordera, Sant Esteve d'Olzinelles i Sant Joan de Campins, a més de la vall de Vallgorguina. Des de com a mínim el novembre de 1274 hi havia un batlle conjunt per a ambdós termes, amb seu a Montclús. La seva àrea d'influència afectava també, si més no nominalment, la parròquia de Sant Martí de Pertegaç, però com que això contravenia diverses clàusules de la sentència de 1278, és molt difícil que aquesta situació es perllongués una vegada els drets sobre els dominis de Montclús van ser transferits a Ramon de Cabrera. En efecte, la inclusió en la batllia del territori ocupat per la parròquia de Pertegaç s'entèn només en el marc del conflicte que havia enfrontat Riembau de Montclús amb la comanda de l'Hospital de Sant Celoni, i a l'entorn de 1290 aquella ja no apareixia vinculada als anteriors termes castrals.¹⁶¹⁶

¹⁶¹⁴ Per a més informació sobre aquests castells i el de Montclús, vegeu PLADEVALL I FONT, Antoni, "Les arrels històriques de Palautordera", pp. 56-58; i *IDEM*, "El Montseny a l'època medieval. Dominis i jurisdiccions", pp. 97-100.

¹⁶¹⁵ Sobre el priorat de Sant Marçal del Montseny i els seus dominis, vegeu per exemple PLADEVALL I FONT, Antoni, "Sant Marçal del Montseny"; PLADEVALL I FONT, Antoni i CATALÀ I ROCA, Francesc, *op. cit.*, pp. 44-48; i BENITO I MONCLÚS, Pere, "Violències feudals i diferenciació social pagesa. Els homes de Sant Marçal del Montseny a Vilassar i Argentona a la segona meitat del s. XII". *FMASM*, n. 37 (1990), pp. 15-27.

¹⁶¹⁶ A instàncies de Ramon de Cabrera, l'11 de novembre de 1274 Riembau de Montclús i la seva mare Gualda recompensaren pels serveis prestats un tal Ferrer de Framea, de Sant Martí de Riells, amb la batllia dels castells de Montclús i de Ses Agudes i Miravalls. Posteriorment, el 7 de març de 1282 Ferrer, fill de Ferrer de Framea, cedí els seus drets sobre tota la batllia a Espuri de Montclús. En ambdós casos, efectivament, la batllia sembla haver inclòs Sant Martí de Pertegaç en el seu àmbit d'influència; ADM, Cabrera i Bas, r.3511, ll.14-ll.n.25, rt.983, fot. 437 i r. 3154, ll.14-ll.n.28, rt.983, fot. 453. Uns quants anys més tard, el procurador de Ramon de Cabrera al castell de Montclús rebaixava una pena als rectors de parròquia, oposats a la seva intervenció en l'obra nova dels altars parroquials. Aquests eren els rectors de Sant Esteve i de Santa Maria de Palautordera, Sant Esteve d'Olzinelles, Sant Martí de Mosqueroles i Sant Joan de Campins; ADM, Cabrera i Bas, r.3516, ll.14-ll.n.30, rt.983, fot. 461 (1 de juny de 1295). Donada la manca d'altres referències a l'extensió dels respectius termes, hom pot optar fàcilment per reduir la superfície parroquial depenent de Ses Agudes i Miravalls a una restant-ne la corresponent al terme de Montclús més Campins, avançada la dècada de 1290, sobretot si es té en compte que el resultat no esdevé gaire diferent del que presenten les *Constitucions dels castells* -tret del cas específic de Montclús, afectat per canvis operats a l'inici de la dècada de 1350, i que inclouria ja Sant Joan de Campins des de la dècada de 1230; PLADEVALL I

Els dominis de Montclús, per altra banda, no s'integrarien encara dins dels límits del vescomtat de Cabrera, sinó que formarien una senyoria independent subjecta a Ramon de Cabrera i als seus hereus i successors, que en endavant serien senyors de Montclús (*dominus de Montecluso*). Més tard, en la dècada de 1340, esdevindria una baronia (*baronia de Montecluso*) vinculada personalment als vescomtes de Cabrera,¹⁶¹⁷ mentre que a partir del 1358 ja sembla formar part nominal del territori vescomtal.¹⁶¹⁸ Amb tota seguretat, aquest fet es deuria a les maniobres endegades per part de Ramon de Cabrera i d'Alamanda de Centelles a fi d'assegurar un patrimoni propi per als seus fills, els quals haurien aprofitat decididament la influència que Ramon pogués haver tingut sobre els seus nebots Marquesa i Riembau. Arribada l'hora de la transferència efectiva de l'herència de Guerau VI de Cabrera a la seva filla Marquesa, en virtut del matrimoni d'aquesta amb el comte d'Empúries, Ramon hauria aconseguit una senyoria pròpia a costa d'alienar possessions vescomtals, però que en el decurs del segle XIV entraria a formar part formal i efectivament del territori del vescomtat de Cabrera.

Gairebé al límit del canvi de centúria, per tant, una part del patrimoni dels vescomtes de Cabrera hauria estat venuda per tal de nodrir una part de la família d'una herència pròpia, vinculada però alhora estranya al vescomtat. Ara bé, les possessions vescomtals seguien creixent, i ja en els primers anys de la dècada de 1290 el castell de Palafolls apareixia entre els feus atorgats als vassalls, concretament al cavaller Guillem de Palafolls, emparentat amb els antics senyors del Montseny.¹⁶¹⁹ A canvi, no sempre fou possible assegurar el control jurisdiccional del territori vescomtal. En el cas del castell de Palafolls, la pugna per la plena jurisdicció es resolgué aleshores en favor dels senyors de Palafolls segons sentència arbitral emesa l'1 de juliol de 1290 per Guillem Galceran de Cartellà, senyor d'Hostoles, i fra Jaspert, abat de Sant Salvador de

FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, pp. 30-31; i *IDEM*, "El Montseny a l'època medieval. L'organització religiosa", p. 119.

¹⁶¹⁷ A començaments d'aquest decenni, per exemple, els habitants de la jurisdicció de Montclús anomenaven Bernat II de Cabrera *vicecomiti Caprarie et domino baronie de Montecluso*; ADM, Cabrera i Bas, r.3522, ll.14-ll.n.36, rt.983, fot. 485 (13 de gener de 1342).

¹⁶¹⁸ *IDEM*, *El Comtat d'Osona...*, pp. 30-31.

¹⁶¹⁹ (...) *vos et vestris tenetis et tenere debetis ad feudum pro nobis et successoribus nostris in dicto vicecomitatu Caprarie*; ADM, Cabrera i Bas, r.3074, ll.10-ll.n.3, rt.978, fots. 582 i 584 (1 de juliol de 1290). El districte del castell de Palafolls comprenia aleshores la parròquia de Sant Genís de Palafolls (abans Sant Genís de Vilelles) i l'altra part de la parròquia de Sant Pere de Pineda, inclosa la vall de Santa Susanna o "d'Alfatà", amb molt poques variacions segurament respecte del 1358; *IBIDEM*, p. 29.

Breda.¹⁶²⁰ Aquest fet bloquejà temporalment les aspiracions dels vescomtes de Cabrera a la plena jurisdicció d'un terme castral que els pertanyia i, en conseqüència, en reduí considerablement la capacitat d'actuació en el marc territorial de Palafolls.

Des dels orígens del sistema feudal, els senyors cobejaren constantment el major grau d'accés als drets jurisdiccional. En aquest sentit, les pretensions d'adquirir plenes competències jurisdiccional en el marc d'espais concrets desembocà en nombroses disputes. Però tot i els constants esforços de molts senyors per avançar en aquest sentit, fer-se amb la plena jurisdicció sobre un territori no era cosa fàcil. A més, el costum vigent a la Baixa Edat Mitjana determinava que les competències judicials d'un senyor es dividissin entre la jurisdicció civil, que permetia abordar assumptes, casos i delictes de petita o modesta entitat (com per exemple els relatius a tutories o curadories, herències, deutes o baralles sense danys corporals), i la jurisdicció criminal, que autoritzava a enfrontar-se als de major gravetat (com ara lesa majestat, homicidi o falsificació), i que podia alhora dividir-se en jurisdicció baixa, centrada bàsicament en els crims comesos pels lladres, i jurisdicció alta, dedicada als casos més greus. A la fi, les facultats d'aplicació pràctica d'aquests poders jurisdiccional depenien de l'atribució del mixt imperi (*mixtum imperium*) i del mer imperi (*merum imperium*), conceptes procedents del dret romà que estaven associats de manera directa a les jurisdiccions civil i criminal, respectivament.¹⁶²¹

Per tant, hom pot dir que la idiosincràsia del sistema jurisdiccional baixmedieval a la Corona d'Aragó afegia barreres a l'assumpció de la plena jurisdicció, més encara en un cas com el del vescomtat de Cabrera, dominat pels castells termenats. Inicialment, la reordenació administrativa que havia donat forma a les batllies hauria pogut fer sorgir entre els titulars de la senyoria serioses esperances de concentració d'atribucions,¹⁶²² però a l'hora de la veritat, aquest procés, en impulsar la compartimentació del territori en diversos espais jurisdiccional, hauria contribuït decisivament a la fragmentació dels drets sobre els mateixos i els seus pobladors. D'aquí que el vescomtat de Cabrera distés

¹⁶²⁰ ADM, Cabrera i Bas, r.3075, ll.10-ll.n.4, rt.978, fot. 588; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els senyors de la Marina de la Selva", p. 27.

¹⁶²¹ La definició clàssica posa de relleu que "la jurisdicció és el poder o legítima autoritat per a governar i posar en execució les lleis, declarant i aplicant el dret, mentre que l'imperi és la facultat d'usar la coacció i la coerció per fer respectar les lleis i complir les decisions de les autoritats". Vegeu sobretot COROLEU INGLADA, Josep i PELLA Y FORGAS, Josep, *Los fueros de Cataluña*. Luis Tasso, Barcelona 1878, p. 483; FONT RIUS, Josep M., "Mero y mixto imperio". Dins BLEIBERG, Germán (dir.), *Diccionario de Historia de España*, vol. 2. Madrid 1979, p. 1024; i FERRER I MALLOL, M. Teresa., "El patrimoni reial...", pp. 359-361.

¹⁶²² SABATÉ CURULL, Flocel, *El territori...*, p. 228.

molt de constituir una entitat homogènia en l'àmbit jurisdiccional. En moltes ocasions, els vescomtes de Cabrera haurien de veure com les seves competències jurisdiccionals es reduïen, i, fins i tot, acabaven escapant completament al seu domini per molt que una demarcació es trobés sota control d'un vassall seu, o bé, pitjor encara, sota el seu teòric domini directe.¹⁶²³

En el cas de Palafolls, els vescomtes de Cabrera reclamaven la plena i completa jurisdicció sobre el terme, però la sentència de juliol de 1290 els obligava a reconèixer que, tot i que gaudien del mer imperi, la resta de drets jurisdiccionals estaven en mans de Guillem de Palafolls.¹⁶²⁴ Tot i que no en coneixem tots els entrellats del cas, el més probable és que hi hagués ofensives des d'ambdues bandes per acaparar la plena jurisdicció del terme, donat que el 4 de desembre de 1321 la vescomtessa Marquesa de Cabrera, mitjançant el seu procurador Francesc Jaspert, notari públic de Verges, s'afanyà a recórrer la designació de Ramon de Gornal, jutge ordinari de la cúria de la ciutat de Girona, per resoldre qüestions relatives de nou al mer imperi del castell de Palafolls. Marquesa argumentà que Francesc Jaspert no només no era imparcial, sinó que a més, era un titella del veguer i dels jurats de la ciutat de Girona, que buscaven anar manifestament en contra dels seus interessos.¹⁶²⁵ Aquesta desconfiança envers les autoritats gironines, que, tal com s'ha vist abans, era mutua i aniria a més amb el pas dels anys, responia fora de l'espai intern de la ciutat a la tensió generada per l'enfrontament de dues lògiques anàlogues i alhora antagòniques de dominació de l'espai regional, dirigides des del poder aristocràtic i la municipalitat que exercia de centre de la seva pròpia vegueria¹⁶²⁶. Però en qualsevol cas, les disputes a l'entorn de l'atribució de l'exercici del mer imperi al terme de Palafolls no acabarien aquí. Pràcticament deu

¹⁶²³ La fragmentació de drets jurisdiccionals en el marc vescomtal motivà Pons i Guri a encunyar l'expressió "jurisdiccions compartides". Tot i que incideix encertadament en la distinció entre jurisdicció personal i territorial, no sembla que aquesta pugui reflectir del tot la situació real, donat que les atribucions jurisdiccionals no es compartien sinó que es repartien entre diversos senyors; PONS I GURI, Josep M., "Jurisdiccions compartides a la Catalunya baix-medieval". Dins *IDEM, Recull d'estudis...*, vol. 3, pp. 119-126.

¹⁶²⁴ (...) nos, Poncius Hugonis, Dei gracia comes Impuriarum, de Basso et de Capraria vicecomes, et domina Marchesia, per eandem comitissa Impuriarum et vicecomitissa Caprarie, uxor nostra, (...) recognoscimus vobis, Guilelmo de Palafollis, domino castri de Palafollis, et vestris, que nos nullum aliud ius nec aliquam aliam iurisdictionem habemus vel habere debemus in dicto castro de Palafollis vel eius terminis, nisi [tamen] modo merum imperium (...); ADM, Cabrera i Bas, r.3074, ll.10-ll.n.3, rt.978, fot. 584.

¹⁶²⁵ A tot això, Ramon de Gornal es defensà afirmant que la seva designació responia a instàncies no només dels jurats de Girona, sinó també, sorprenentment, de la mateixa vescomtessa; ADM, Cabrera i Bas, r.3082, ll.10-ll.n.11, rt.978, fot. 622.

¹⁶²⁶ SABATÉ CURULL, Flocel, "El poder reial entre el poder municipal...", pp. 335-341; i *IDEM, El territori...*, pp. 173-178.

anys més tard l'encara adolescent Berengarí de Palafolls reconeixia tenir en feu del vescomte no només el castell de Palafolls, sinó ara també el dret a la jurisdicció criminal, alta, i al mer imperi.¹⁶²⁷ No és creïble que aquesta situació resultés satisfactòria pels interessos vescomtals, i segurament això tindria una influència decisiva en l'empresonament de Guillem de Palafolls al castell de Montsoriu l'any 1362.

L'accés a la jurisdicció criminal i al mer imperi era prerrogativa dels senyors alodials.¹⁶²⁸ Des d'aquest punt de vista, la reclamació de la plena propietat, és a dir, de la conversió d'una possessió en feu en una propietat alodial, anava bastant més enllà de l'exempció d'una obligació de prestar homenatge per aquella possessió en particular, doncs contribuïa a reforçar considerablement les atribucions jurisdiccionals d'un senyor, i, des de la postura inversa, com succeïa amb Palafolls, permetia discutir els drets dels senyors eminents. Seria força interessant saber quina incidència tingué aquest aspecte en les relacions amb els bisbes de Girona, després sobretot que el 7 de febrer de 1299 Ponç Hug IV d'Empúries s'hi declarés vassall per 112 cavalleries i i tots els delmes dels que es beneficiava *in vicecomitatu de Capraria*.¹⁶²⁹ És prou clar, no obstant, que la tingué en els casos del castell de Cabrera i de l'honor de Roda, així com el del castell de Montpalau. Les intencions de la vescomtessa Marquesa eren clarament les d'obtenir-ne la plena propietat o alou, però seva insistència no aconseguí mai arrencar una resposta afirmativa del rei Jaume II excepte pel que fa a Montpalau. Avançat l'any 1324, el comportament distingit de Bernardí de Cabrera a la conquesta de Sardenya convencé finalment l'infant Alfons que existien motius suficients per satisfer les demandes de la vescomtessa sobre la propietat del castell costaner.¹⁶³⁰ Fou aleshores quan els vescomtes de Cabrera van saber que quedarien alliberats de prestar homenatge als reis d'Aragó i comtes de Barcelona pel castell i l'extens terme castral de Montpalau, on, a més, el 21

¹⁶²⁷ Tot i això, dos dies més tard Bernat II de Cabrera el cominà a reconèixer tots els feus que tenia en nom seu i que no havia encara declarat; ADM, Cabrera i Bas, r.3083, ll.10-ll.n.12, rt.978, fot. 626 (2 i 4 de gener de 1332).

¹⁶²⁸ CARCELLER BARRABEIG, Gerard, "L'exercici de la justícia senyorial a la Baixa Edat Mitjana: el cas de la baronia de Queralt". *Aplecs*, n. 15 (1997), p. 12.

¹⁶²⁹ ADG, Notularum, G-1, f.97v (7 de febrer de 1299); ADG, Mitra, Notarials, c 5, n. 3, ff.130r-131r i 132rv (29 de febrer i 13 de juny de 1328); i ADM, Cabrera i Bas, r.2720, ll.5-ll.10, rt.974, fot. 593 (13 de juny de 1328).

¹⁶³⁰ Segons l'infant, el 3 de setembre de 1320 el seu pare ja havia respost refusant les súpliques de Marquesa. No obstant això, el 3 de novembre de 1324, a Lleida estant, considerava que les circumstàncies havien canviat i prometia donar carta blanca a la concessió una vegada s'hagués produït el traspàs de Jaume II; ADM, Cabrera i Bas, r.3142, ll.10-ll.n.69, rt.979, fots. 524-526 i r.5656, ll.50-ll.n.2, rt.1028, fots. 276-281. Vegeu sobretot PONS I GURI, Josep M., "El castell de Montpalau...", p. 526 i doc. 2, pp. 531-532; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La Torre "de Malpàs"...", pp. 18-19; i *IDEM*, "Els senyors de la Marina de la Selva", pp. 33-34.

de juliol de 1327 Jaume II autoritzà a celebrar mercat el dimecres de cada setmana i fira anual, el que féu possible el naixement de la vila costanera de Calella.¹⁶³¹ La concessió efectiva de la plena propietat sobre Montpalau tindria lloc una mica més tard, l'estiu de 1328.¹⁶³² Mentrestant, el novembre d'aquell mateix any Bernat II de Cabrera seguiria pressionant la Corona *super exercicio meri et mixti imperii castri de Capraria et eius termini ac loci de Roda*.¹⁶³³

Tot i això, la concessió reial del dret a la plena propietat sobre el castell i el terme de Montpalau no garantia tampoc la immunitat davant de la fuga de quotes de poder jurisdiccional. Així, en virtut d'una sentència arbitral amb data 15 de juny de 1311, Guillem de Palafolls i el seu fill Bernat disposaven de drets jurisdiccional, concretament l'anomenada jurisdicció simple, sobre quatre masos de la porció de la parròquia de Sant Pere de Pineda que formava part del terme de Montpalau.¹⁶³⁴ L'atribució en aquest cas de la jurisdicció simple¹⁶³⁵ sobre uns masos concrets a un feudatari i la necessitat de sol·licitar un arbitratge al respecte, demostra fins a quin punt els drets jurisdiccional podien estar repartits del més alt al més baix nivell, fins i tot en termes castrals pels quals els seus senyors no devien sotmetre's a la cerimònia de vassallatge. Ocasionalment, la complicació del panorama jurisdiccional podia venir perfectament afavorida per la connivència, o, encara més, per la iniciativa dels teòrics mateixos aspirants a la seva homogeneïtzació, com succeí segurament després que el 10 de gener de 1278 Ramon de Cabrera es convertís en feudatari de l'Orde del Temple per la *domus* de Bedós,¹⁶³⁶ els deu masos que en depenien a la parròquia de Santa Maria de Vidreres, i uns altres vuit masos de Santa Maria de Sils.¹⁶³⁷

¹⁶³¹ ADM, Cabrera i Bas, r.3145, ll.10-ll.n.71, rt.979, fots. 539-540; PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús (eds.), *Dels privilegis...*, pp. 16-21; PONS I GURI, Josep M., "El mercat i la carta de poblament de Calella"; *IDEM*, "El castell de Montpalau...", p. 526 i doc. 3, pp. 532-533; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La Torre "de Malpàs"...", pp. 18-19; i *IDEM*, "Els senyors de la Marina de la Selva", pp. 33-34.

¹⁶³² ADM, Cabrera i Bas, r.5659, ll.50-ll.n.2, rt.1028, fots. 303-307 (26 de novembre de 1328).

¹⁶³³ ADM, Cabrera i Bas, r.3819, ll.17-ll.n.29, rt.988, fot. 13 (28 de novembre de 1328).

¹⁶³⁴ (...) *in predictis quatuor mansis superius nominatis quiquidem mansi sunt infra terminos dicti castri de Montis Palacii, habet dictus Guillemus de Palafollis et filius eius Bernardus simplicem iuredictionem et omnia ea que ad simplicem iuredictionem pertinent (...)*; PONS I GURI, Josep M., "Jurisdiccions compartides...", doc. 3, p. 131.

¹⁶³⁵ Es tractava de la mínima jurisdicció de tipus civil, vinculada per tant amb el dret al mixt imperi. Segons Ferrer i Mallol, "la mínima jurisdicció només donava dret a jutjar causes i executar sentències composables fins a un màxim de cinc sous; FERRER I MALLOL, M. Teresa, "El patrimoni reial...", pp. 360-361.

¹⁶³⁶ La *domus* o torre de Bedós es trobava entre Sils i Vidreres. Des de mitjan segle XII, i fins el segle XIV, fou el casal d'una família de cavallers precisament cognominats de Bedós;

Però per regla general, tal i com s'ha vist anteriorment en el cas de Palafolls, la fragmentació de les diverses atribucions jurisdiccionals sobre un mateix terme castral generava aversió entre els grans senyors, que procuraven acumular-ne el major nombre possible, o, si més no, les de més categoria. Succeïa a la vall de Gualba, que, tot i trobar-se dins dels límits del terme controlat pels senyors de Montsoriu, estava fins a tal punt sota el domini de Sant Cugat del Vallès que els seus monjos hi disposaven de la jurisdicció civil. Des de 1023, a més, una donació testamentària havia fet el monestir senyor de la vila de Gualba.¹⁶³⁸ La manca de control vescomtal sobre la situació jurisdiccional a la vall arribà a tals límits, que a començaments de 1342 Bernat II de Cabrera decidí enviar l'escrivà Pericó de Coll a demanar-los *en general que-m deyats si sots del vescomtat de Cabrera*.

La resposta dels habitants de Gualba demostrà que a mitjan segle XIV ni tan sols ells mateixos tenien clar com n'estava repartida la senyoria,¹⁶³⁹ i les *Constitucions dels castells* recullen ja controvèrsies centrades en si la vall havia de ser considerada pertanyent al terme de Montsoriu, idea a la qual el monestir de Sant Cugat s'oposava en base als seus antics drets. L'únic que semblava fora de discussió era que la jurisdicció civil de Gualba estava en mans dels monjos, i que, a més, el vescomte de Cabrera no tenia dret a reclamar-hi els serveis d'host i cavalcada.¹⁶⁴⁰ Més enllà d'alguns punts d'acord, la disputa sobre el control jurisdiccional, o, dit d'una altra manera, sobre com es repartien el poder l'aristocràcia laica i eclesiàstica a la vall de Gualba, hauria d'esperar també a resoldre's a les darreries d'aquella centúria. Però, en general, hom pot dir que els dominis territorials i jurisdiccionals dels vescomtes de Cabrera es dirigien aleshores lenta i progressivament devers la seva màxima expansió.

5.4. A l'avantsala de les grans concessions reials

En aquell moment és possible que, deixant de banda Brunyola, l'única pèrdua a curt o a mig termini hauria estat la del castell que els vescomtes de Cabrera posseïen a

FORMIGA I BOSCH, Josep, LOAISA I DALMAU, Esther i MOLLA I CALLÍS, Joan, *op. cit.*, pp. 69 i 72-78

¹⁶³⁷ ADM, Cabrera i Bas, r.3512, ll.14-ll.n.26, rt.983, fot. 445.

¹⁶³⁸ SALRACH I MARÉS, Josep M., "Formació, organització...", p. 144; i AVENTÍN I PUIG, Mercè i SALRACH I MARÉS, Josep M., "Documents d'història medieval de Gualba i del Baix Montseny". *MM*, n. 16 (2001), pp. 49-56.

¹⁶³⁹ *Sènyer, per sò con és contitisch entre lo senyor vescomte e lo peborde, lo qual no és declarat, no us hi podem clarament respondre*; ADM, Cabrera i Bas, r.3426, ll.13-ll.n.20, rt.982, fot. 452 (3 de febrer de 1342); MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*, p. 97.

¹⁶⁴⁰ PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 23.

la ciutat de Girona. Per bé que aquests encara disposaven de la tinença del feu sobre el castell durant els primers decennis del segle XIV, segons consta per l'homenatge que Bernat II de Cabrera prestà a Pere el Cerimoniós al Palau Reial de Barcelona el divendres 11 de juny de 1339,¹⁶⁴¹ a partir d'aleshores la foscor documental que rodeja aquella possessió es fa impossible de penetrar. Ni tan sols apareix esmentat a les *Constitucions dels castells*. Certament, se'n troba alguna menció alguns anys més tard, senyal que la denominació tradicional per la qual era conegut encara perdurava, però aquesta sembla més aviat aïllada.¹⁶⁴² Potser els vescomtes de Cabrera es van acabar desprenent del castell que tenien a la ciutat de Girona, sense que se sàpiga per ara si ho van fer reservant-se l'opció de recompra o si hi varen finalment renunciar.¹⁶⁴³

No obstant això, al marge del que succeïa amb el castell que tenien a la ciutat des dels temps en els quals eren encara vescomtes de Girona, al medi rural el patrimoni territorial dels vescomtes de Cabrera aniria ampliant-se poc a poc. La més important ampliació, com és ben sabut, tingué lloc a mitjan segle XIV a costa d'una part substancial de les superfícies de les vegueries reials de Besalú i de Vic. Força més desconeguts són els precedents, casos tots ells de complexitat diversa però claus per comprendre que els posteriors privilegis reials no es devien només als serveis prestats a la Corona. Les concessions que aquests contenien no partien de zero, doncs existia un bagatge previ d'intervencions de diferents representants de la família vescomtal en totes dues zones, això és, la garrotxina i l'osonenca.

D'aquestes ingerències, les més primerenques tingueren lloc en l'àmbit osonenc. Corresponien a la compra, la primavera del 1307, del castell de Voltregà,¹⁶⁴⁴ al qual

¹⁶⁴¹ L'homenatge de 1339 es féu *pro castris de Capraria, de Argimon et de Blandes, et pro castro Gerunde quod dicitur «de Capraria», que pro dicto domino rege tenet in feudum*; ADM, Cabrera i Bas, r.4115, ll.21-ll.n.13, rt.990, fot. 440.

¹⁶⁴² L'11 de gener de 1367 Berenguera, muller de Joan Homes, ciutadà de Perpinyà, destinà al manteniment d'una *lampadam* que havia de cremar de nit enfront de l'altar de Sant Domènec de l'església dels predicadors de Girona, els 10 sous que rebia anualment de Francesca, esposa d'en Ramon Sunyer, hereu de Guillem de Fornells, per la possessió d'un alberg. Aquest es trobava en les proximitats del *castrum vocatum "de Cabrera"*; ADG, Sant Feliu de Girona, Pergamins, perg. n. 1375.

¹⁶⁴³ Com de fet sembla que va passar amb el castell de Brunyola. Un altre assumpte és, suposant que se n'hagués alienat la possessió, que no es disposés de temps ni de recursos per rescatar el castell "de Cabrera" de la ciutat de Girona abans dels esdeveniments de 1364. En qualsevol cas, encara hi ha moltes llacunes a l'entorn de la història d'aquest castell, suposadament confiscat per la Batllia General de Catalunya després de 1471, que en el futur seria desitjable poder esclarir. Sobre els fets de 1471, presumptament produïts quan el castell es trobava encara sota tinença dels Cabrera, vegeu NEGRE I PASTELL, Pelai, "La Casa Agullana...", p. 1.

¹⁶⁴⁴ El 1351 el seu terme castral comprenia les parròquies de Sant Esteve de Vinyoles, Sant Hipòlit de Voltregà amb la sagrera originada a mitjan segle XI, Santa Cecília de Voltregà i Sant

s'afegiren la *domus* de Soler (ubicada a la parròquia de Sant Hipòlit de Voltregà), el mas Coma i els molins de Soler, situats a la riba del Ter; així com l'adquisició de la fortalesa de la Bastida, aixecada sobre el Puig Calvell, a Sant Pere de Falgars, juntament amb l'honor de Sau. Sibil·la de Saga vengué aquestes possessions, que tenia en feu de Guillema de Montcada, per satisfer així els acords econòmics relatius al futur casament entre la seva néta Isabel i Ramon Berenguer de Cabrera. Els compradors eren els mateixos pares del promès, Bernat de Cabrera, senyor de Montclús, i la seva esposa Leonor. El castell de Voltregà i les possessions vinculades foren adquirits per 17.000 sous, una quantitat que, segons la clàusula de retrovenda emesa el 20 de maig de 1307, en cas de ser retornada abans de la festivitat de Sant Joan de l'any següent implicaria la completa restitució a Sibil·la de Saga dels objectes de la venda.¹⁶⁴⁵ Per aquelles mateixes dates s'efectuà també la venda de la fortalesa de la Bastida i els drets sobre les parròquies del territori de Sau.¹⁶⁴⁶

La pràctica totalitat d'aquestes possessions tornaria d'alguna manera a mans de Sibil·la de Saga i la seva néta.¹⁶⁴⁷ Més tard, la primavera de 1343, el castell de Voltregà

Martí de Sobremunt; AEV, Cúria Fumada, r.364, ff.50v-51r; i SERRALLONGA I URQUIDI, Joan *et alii*, *Sant Hipòlit de Voltregà dins la història*. Ajuntament de Sant Hipòlit de Voltregà, Sant Hipòlit de Voltregà 1986, pp. 55-67. Era exactament la mateixa superfície que en 1358; PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 44.

¹⁶⁴⁵ Si finalment tenia lloc el casament del seu fill amb la filla de Sibil·la, l'abonament dels 17.000 sous seria innecessari, però si volent recuperar el castell, el mas, la *domus* i els molins s'havia superat el termini indicat i no es feia efectiu el pacte matrimonial contret, Sibil·la estaria obligada a entregar a Elionor un total de 30.000 sous; ADM, Cabrera i Bas, r.4065, ll.20-ll.n.68, rt.990, fot. 201. Consta que el darrer dia de maig de 1307, Bernat i Elionor de Cabrera havien abonat com a mínim a Sibil·la de Saga 13.660 sous, dels quals 10.960 eren només el preu de compra del castell i el terme de Voltregà; ADM, Cabrera i Bas, r.4064, ll.20-ll.n.67, rt.990, fot. 197 (20 de maig de 1307) i r.4066, ll.20-ll.n.70, rt.990, fot. 206. Per contra, la desaparició prematura de Ramon Berenguer provocà que Sibil·la de Saga s'hagués d'afanyar a recordar a la seva néta que a la seva mort caldria eixugar el deute de 30.000 sous contret amb Elionor d'Aguilar; ADM, Cabrera i Bas, r.3777, ll.16-ll.n.85, rt.987, fot. 74 (23 de febrer de 1312); i *IDEM*, *Sibil·la de Saga*, pp. 39-41.

¹⁶⁴⁶ ADM, Cabrera i Bas, r.2011, ll.2-ll.n.1, rt.971, fots. 228-229 (17 i 23 de maig de 1307). Sobre el *territorium* de Sau, hereu del districte de l'antic castell dit "*Corneli*" documentat a començaments del segle X, vegeu també *IDEM*, "El terme històric de Sau". *Ausa*, vol. 7, n. 74 (1973), pp. 108-111. El *territorium* de Sau el configurava una extensió equivalent a les parròquies de Sant Romà de Sau, Santa Maria de Vilanova, Sant Pere de Castanyadell, Sant Andreu de Bancells, Santa Maria de Mansolí i Sant Martí de Querós. També duia associats drets a masos de Sant Cristòfol de Tavertet i Sant Joan Ses Fargues; ADM, Cabrera i Bas, r.3786, ll.16-ll.n.94, rt.987, fot. 125 (27 de febrer de 1352).

¹⁶⁴⁷ Pels volts de 1312 el castell de Voltregà, la *domus* i els molins de Soler pertanyien a Bernat de Centelles. El 24 de maig d'aquell any, aquest reconeixia que Sibil·la i Isabel li havien abonat 20.000 sous, que corresponien aleshores al preu de la seva adquisició; ADM, Cabrera i Bas, r.2015, ll.2-ll.n.1, rt.971, fot. 232. En un principi, les excessives despeses que generava el concurs de Bernat de Sarrià en una nova expedició a Sicília l'any 1312 en ajut de Frederic III

i la *domus* i els molins de Soler entrarien a formar part del patrimoni d'Andreu Barrat, ciutadà de Vic, només per ser adquirides als marmessors de Barrat pel mestre racional Berenguer de Codinachs amb posterioritat probablement al juliol de 1349.¹⁶⁴⁸ Ara bé, poc després d'haver-les comprat, Codinachs en pactà una nova venda, aquesta vegada amb Bernat II de Cabrera.¹⁶⁴⁹ El lot es dividiria aleshores en dues parts i inclouria algunes addicions. Així, el 22 d'abril de 1351 el vescomte de Cabrera comprà el castell de Voltregà amb la quadra de Conanglell, situada a la parròquia de Sant Martí d'Ordeig; la senyoria sobre els homes afocats a trenta-dos masos del terme castral; i el delme que Berenguer de Codinachs percebia a la parròquia de Sant Martí de Sobremunt, estant per tot això obligat a abonar 33.000 sous.¹⁶⁵⁰ Adquirí també la *domus* de Soler, l'establiment que hi tenia Arnau de Puig, de Sant Hipòlit de Voltregà, i els molins de Soler, per un total de 12.000 sous.¹⁶⁵¹ Al dia següent, el mestre racional ja havia cobrat 20.000 sous del total a pagar per les dues operacions, quantitat que s'elevava fins als 45.000 sous.¹⁶⁵²

Sembla bastant evident que els protagonistes d'aquesta i similars cadenes de compravendes i recompres de patrimoni actuaven moguts per necessitats urgents de liquidesa a curt termini, però això no significa que certes adquisicions no es trobessin a l'agenda d'uns quants senyors. Els aristòcrates laics o eclesiàstics i ciutadans acomodats amb prou prestigi i una economia prou sòlida com per a guanyar la confiança de potencials creditors, podien estar perfectament amatents a l'aparició d'oportunitats d'aquests tipus, i així aprofitar la coincidència entre les necessitats financeres dels uns

motivaren poderoses alienacions patrimonials i dificultaren considerablement el rescat dels béns empenyorats; *IDEM, Sibil·la de Saga*, p. 40. Tot i això, a començaments de 1314 la Bastida fou també recuperada quan Elionor d'Aguilar l'empenyorà a Sibil·la i la seva néta, juntament amb el castell de Cabrera, per un muntant de 30.000 sous; ADM, Cabrera i Bas, r.3778, ll.16-ll.n.86, rt.987, fot. 78 (22 de febrer de 1314).

¹⁶⁴⁸ Per bé que Antoni Pladevall afirmava que Andreu Barrat havia adquirit aquell lot a Artau de Cabrera vers 1329, la seva venda tingué lloc realment el 21 de març de 1343 per un total de 16.000 sous; vegeu *IDEM, El Comtat d'Osona...*, p. 44, nota 47 i ADM, Cabrera i Bas, r.4076, ll.20-ll.n.85, rt.990, fot. 256. El testament d'Andreu Barrat fou redactat per Bernat Mateu, notari públic de Vic, el 3 de juliol de 1352; AEV, Notarials, Cúria Fumada, r.364, f.50r (22 d'abril de 1351). Els noms dels successius possessors dels drets sobre el castell de Voltregà posteriors a Sibil·la de Saga quedaren recollits en el mateix text de les *Constitucions dels castells: Lo castell de Voltregà (...) és compra que féu lo noble en Bernat de Cabrera d'en Berenguer de Cudinachs (...) n'Andreu Barrat, de qui lo dit castell era (...)*; *IDEM, El Comtat d'Osona...*, p. 43. Vegeu també SERRALLONGA I URQUIDI, Joan *et alii, op. cit.*, p. 64.

¹⁶⁴⁹ El 20 de gener de 1351, a Perpinyà estant, Pere el Cerimoniós prometé al vescomte Bernat II de Cabrera que el dispensaria de pagar-li el lluïsmo si s'avenia a comprar Voltregà i les possessions vinculades a Berenguer de Codinachs; ADM, Cabrera i Bas, r.4097, ll.20-ll.n.107, rt.990, fot. 350.

¹⁶⁵⁰ AEV, Notarials, Cúria Fumada, r.364, ff.50r-54v.

¹⁶⁵¹ AEV, Notarials, Cúria Fumada, r.364, ff.56r-59v.

¹⁶⁵² AEV, Notarials, Cúria Fumada, r.364, ff.60rv.

amb les seves ambicions i possibilitats econòmiques per ampliar el seu patrimoni. En aquest sentit, tampoc no es pot descartar que es produïssin fortes pressions a fi que aquestes coincidències es traduïssin en operacions comercials de gran calibre, tant si es tractava de compravendes a perpetuïtat com si eren a carta de gràcia. En ocasions, l'adquisició de noves senyories es podia finançar a través de les alienacions d'altres possessions. El castell d'Anglès seria sotmès a com a mínim tres operacions de venda i dues més de recompra entre desembre de 1339 i el setembre de 1355.¹⁶⁵³ Segurament això expliqui també per què a començaments de 1352, això és, menys d'un any després de la compra de Voltregà, Bernat II de Cabrera adquirí al noble aragonès Artal de Foces (o de Cabrera) els drets feudals que aquest tenia sobre el castell de Cabrera, la fortalesa de la Bastida, el territori de Sau, incloses les jurisdiccions civil i criminal, i, per últim, la vall d'Osor.¹⁶⁵⁴

De manera que ja aleshores els vescomtes de Cabrera s'haurien apoderat mitjançant operacions comercials dels drets feudals sobre uns territoris que, exceptuant alguns termes com ara el de Manlleu, els convertien en virtuals dominadors de bona part del curs del Ter, des dels marges septentrionals de la plana de Vic fins als accessos a la plana de la Selva, a més de donar-los amb la vall d'Osor el control d'un dels passos de les Guillerries.¹⁶⁵⁵ Per bé que no disposem de dades que permetin corroborar-ho quantitativament, és de suposar que el domini de bona part d'aquest tram de la conca del Ter, i amb ella el dels seus molins, hauria proporcionat als vescomtes una font formidable a partir de la qual augmentar els seus ingressos ordinaris. Però fins i tot així, els castells de Voltregà i de Cabrera, la *domus* i la *fortitudine* de Soler i de la Bastida, el *territorium* de Sau, i la vall d'Osor, esdevindrien adquisicions modestes en comparació amb el que estava per venir.

¹⁶⁵³ Consta que el 4 de desembre de 1339 *nobilis Bernardus, Dei gracia vicecomes Capprarie (...) vendidit venerabili Arnaldo de Blanis, militi quondam et suis, perpetuo dictum castrum de Anglesio cum omnibus suis iuribus et pertinenciis, precio decem mille quingentarum librarum Barchinone*; ADM, Cabrera i Bas, r.3436, ll.13-ll.n.30, rt.982, fot. 526 (11 de juliol de 1340). No està clar si el vescomte de Cabrera rescatà Anglès poc després o si Arnau de Blanes en traspassà els drets, però el cas és que el 1340 el castell havia estat venut a Pere de Puigpardines, donzell i fill de Ramon de Puigpardines, cavaller, i rescatat de nou per Bernat II de Cabrera a començaments de març de 1341; ADM, Cabrera i Bas, r.3435, ll.13-ll.n.29, rt.982, fot. 522 (8 de març de 1341).

¹⁶⁵⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.3785, ll.16-ll.n.93, rt.987, fot. 121 i r.3786, ll.16-ll.n.94, rt.987, fot. 125 (27 de febrer de 1352); AEV, Notarials, Cúria Fumada, r.364, ff.156v-158r (27 de febrer de 1352). El preu de venda de la vall d'Osor estava xifrat en 40.000 sous; ADM, Cabrera i Bas, r.3803, ll.17-ll.n.14, rt.987, fot. 458 (27 de febrer de 1352). *IDEM, El Comtat d'Osona...*, pp. 49-50, notes 58 i 59.

¹⁶⁵⁵ *IDEM, "La vall d'Osor dels anys 1316 al 1318". Ausa*, n. 4:41 (1962), p. 257.

Arribats en aquest punt, cal retrocedir de nou en el temps. Concretament, a la situació generada a la mort sense descendència legítima de Malgaulí d'Empúries el 1323. Com ja s'ha vist, vuit anys abans Malgaulí havia aconseguit arrencar del rei Jaume II la restitució del vescomtat de Bas i dels castells de Castellfollit, Mont-ros i Montagut. Els drets sobre aquestes possessions, que Ponç Hug V d'Empúries havia cedit el 1291 al seu germà Huguet, comte de Squillacce, a canvi del castell de Monells, havien quedat en mans de Jaume II després que l'oncle patern de Malgaulí hagués decidit posicionar-se en contra d'aquell quan esclatà el conflicte per Sicília amb l'infant Frederic. Malgaulí els recuperaria finalment,¹⁶⁵⁶ però la seva mort, que significà de fet la fi del domini de la seva nissaga i la del seu domini sobre el comtat d'Empúries, provocà que el patrimoni comtal emporità anés a parar de nou a mans de la Corona en detriment dels drets successoris de fra Ramon d'Empúries, darrer oncle patern de Malgaulí, a més de gran prior de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem. El desembre de 1323 havia estat descartat fins i tot per la universitat de Castelló d'Empúries en favor del seu parent Huguet de Cardona,¹⁶⁵⁷ qui dos anys després permutaria la seva herència amb l'infant Pere per una sèrie de senyories al regne de València.¹⁶⁵⁸ A començaments de 1326 el rei Jaume II es veié obligat a empenyorar el vescomtat de Bas i els esmentats castells, sent precisament fra Ramon l'escollit per adquirir-los per un muntant de 40.000 sous,¹⁶⁵⁹ però tot apunta a que les seves lluites armades amb el subveguer de Besalú per l'alta jurisdicció al terme de Castellfollit frustraren novament les pretensions de fra Ramon d'Empúries a part de l'herència del seu nebot. El següent mes d'abril del mateix

¹⁶⁵⁶ MONSALVATJE Y FOSSAS, Francisco, *El vizcondado...*, pp. 41-42; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 109-112 i 122-123; PAGÈS I PONS, Joan, *Les Preses i el monestir de Sant Benet de Bages*, vol. 2. Diputació de Girona, Olot 1984, pp. 50-51. El 27 de febrer de 1316 el bisbe de Girona en contrastà i ratificà la restitució a Malgaulí; ADG, Mitra, Notarials, c 5, núm 3, ff.40r-41r.

¹⁶⁵⁷ ADM, Empúries, r.103-1, rt.228, fot. 468 (21 de desembre de 1323).

¹⁶⁵⁸ Les possessions que el rei permutà amb Huguet de Cardona foren la baronia de Pego i les viles de Xalon i Laguart; MONSALVATJE Y FOSSAS, Francisco, *El vizcondado de Bas*. Juan Bonet, Olot 1893, pp. 45-46; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 114-115 i 138; PAGÈS I PONS, Joan, *Les Preses...*, vol. 2, p. 54.

¹⁶⁵⁹ Encara que no ha estat mai definida com a tal, està clar que la compra que fra Ramon d'Empúries féu el 17 de gener de 1326 fou feta a carta de gràcia, doncs s'entenia que "en el caso de no entrar en posesión de dichos feudos, el Rey venía obligado a entregar a frey Ramon la cantidad de 40.000 sueldos que confiesa haber recibido su tesorero Pedro Martí, suma por la cual se hacía esta concesión que debía durar hasta su total liquidación"; CAULA VEGAS, Francesc, *El vizcondado de Bas y la casa de Ampurias*. Aubert, Olot 1953, p. 40.

1326, la Corona la transferí a un tal Pere de Sant Feliu.¹⁶⁶⁰ Tot i això, d'alguna manera existiria un intent reial d'accontentar el prior, sobretot tenint en compte que la interrupció del procés de compra-venda signat el gener anterior obligava el venedor a retornar la totalitat de l'import rebut. Això hauria motivat la pervivència d'importants drets de fra Ramon sobre el vescomtat de Bas i els castells de Castellfollit, Montagut i Mont-ros, com a mínim fins que no li fos restituït l'esmentat deute.¹⁶⁶¹

Amb el temps, l'assumpte del vescomtat de Bas i els castells de Castellfollit, Montroig i Mont-ros esdevindria cada vegada més complex. Havent-se assabentat el rei Alfons IV el Benigne que existia un contracte d'abril de 1330 sense les seves degudes autorització i signatura, en virtut del qual Pere de Sant Feliu adquiriria part dels drets que fra Ramon d'Empúries encara conservava sobre el patrimoni esmentat, l'1 d'abril de 1331 pactà la seva donació al comte de Squilacce a canvi de 70.000 sous.¹⁶⁶² Forçat així a cedir-ne els seus drets a un tercer, Pere de Sant Feliu accedí a transferir-los a Huguet d'Empúries el 3 de juny de 1331 a condició, entre altres coses, que Monicó de Puigpardines el tingués en usdefruit en vida del prior fra Ramon.¹⁶⁶³ Monicó,

¹⁶⁶⁰ Tot i fer-se ressò del conflicte entre fra Ramon i la subvegueria per Castellfollit, Caula no detectà la presència documental de Pere de Sant Feliu fins a les il·legalitats de 1331, sobre les que es parlarà seguidament; *IBIDEM*, pp. 40-41.

¹⁶⁶¹ Per la majoria d'historiadors, aquest assumpte s'havia donat per tancat el juliol de 1331 en haver declarat fra Ramon el cobrament del deute de 40.000 sous; *IBIDEM*, pp. 41-42; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 123; i PAGÈS I PONS, Joan, *Les Preses...*, vol. 2, p. 64. Ara bé, sembla no només que aquesta quantitat va anar augmentant conforme passava el temps, sinó que entrada la dècada de 1330 fra Ramon d'Empúries encara no havia vist satisfet tot allò que la Corona li devia. Segons les dades aportades pel cavaller Ferrer de Canet i el jurista Pere Escrivà d'Hostalric el setembre de 1334, a fra Ramon d'Empúries li corresponien abans de 1332 *aquels ·V· mille · DCC· solidos que li romanien a pagar d-algun deute de ·L· mille solidos que·l· senyor rey en Iacme, de bona memòria, li devia sobre les postats de Bas*. Precisament, l'estiu de 1332 fra Ramon estimava que Jaume II li devia encara 5.770 sous, mentre que el seu parent Huguet d'Empúries havia abonat només la meitat d'un deute de 60.000 sous que havia contret amb ell; ADM, Cabrera i Bas, r.3768, ll.16-ll.n.76, rt.987, fot. 34 (4-10 de setembre de 1334) i r.2853, ll.6-ll.n.30, rt.976, fot. 51 (17 d'agost de 1332).

¹⁶⁶² MONSALVATJE Y FOSSAS, Francisco, *El vizcondado de Bas*, p. 47; CAULA VEGAS, Francisco, *El vizcondado de Bas...*, pp. 41-42; i PAGÈS I PONS, Joan, *Les Preses...*, vol. 2, p. 64.

¹⁶⁶³ Juntament amb aquests feus, Pere de Sant Feliu també traspassà al comte de Squilacce els seus drets sobre els castells de Castlar, Llaers, Milany i Beuda; CAULA VEGAS, Francesc, *El vizcondado de Bas...*, p. 41; PAGÈS I PONS, Joan, *La vila del Mallol, centre administratiu del vescomtat de Bas*. L'Ajuntament de la Vall de Bas, Olot 1982, p. 24. El lluïisme d'aquesta transferència ascendia a 60.000 sous, però les possessions objecte de la mateixa revertirien a Pere de Sant Feliu en cas que Huguet d'Empúries morís sense descendència legítima. No obstant això, aquest podria mantenir-hi els seus drets abonant-li un total de 400.000 sous; ADM, Cabrera i Bas, r.2846, ll.6-ll.n.23, rt.976, fots. 22-23 (31 de juliol de 1332).

esdevingut *usufructuarius vicecomitatus de Basso*,¹⁶⁶⁴ era cavaller i descendent directe dels senyors de la *domus* de Puigpardines, alhora veguers del vescomtat de Bas i de la parròquia de Sant Pere de Falgars.¹⁶⁶⁵ En canvi, no consta que Monicó de Puigpardines hagués estat també el titular del càrrec de veguer vescomtal, com sí ho havien estat els seus antecessors, per bé que en realitat la seva gairebé contínua associació documental amb fra Ramon d'Empúries l'hauria convertit *de facto* en l'oficial de més alta responsabilitat i confiança a ulls del prior dels hospitalers al vescomtat de Bas entre 1332 i 1333.¹⁶⁶⁶

Es tractava d'un cas que era alhora producte de noves alienacions de patrimoni recentment recuperat per la Corona, produïdes precisament en el marc d'un increment dels empenyoraments durant el temps en què Ferrer de Lillet ocupà el càrrec de Batlle General de Catalunya,¹⁶⁶⁷ i de l'acumulació d'interessos i de greuges de pretendents a la successió al vescomtat de Bas. En aquest sentit, la necessitat d'obtenir numerari impulsà la Corona a vendre el vescomtat de Bas i els castells de Castellfollit, Montagut i Montros el 1326, lot de possessions en el que convergien els drets de fra Ramon d'Empúries, Huguet de Cardona, Huguet d'Empúries i Pere de Sant Feliu, entre d'altres.

¹⁶⁶⁴ El 14 de maig de 1333 Monicó encara manifestava tenir *usum fructum dum vixerit nobilis et religiosus vir frater Raimundus de Empuriis* al vescomtat de Bas; ADM, Cabrera i Bas, r.3763, ll.16-ll.n.71, rt.986, fot. 663.

¹⁶⁶⁵ El 18 d'abril de 1277 el seu besavi Ramon de Puigpardines deixà en herència al seu fill de Berenguer la seva *domus*, situada a la parròquia de Santa Maria de Puigpardines, així com *vicariam totus vicecomitatus de Basso*; ADM, Cabrera i Bas, r.3989, ll.19-ll.n.54, rt.989, fot. 425. Tant la casa forta com el càrrec vicarial passarien a mans de Ramon, fill de Berenguer de Puigpardines i pare de Monicó, el 7 de novembre de 1323; ADM, Cabrera i Bas, r.2832, ll.6-ll.n.8, rt.975, fot. 612. Suposadament, un descendent seu hauria estat l'autor del *Sumari d'Espanya*, tal i com s'afirma a l'inici de l'obra: (...) *yo, Berenguer de Puigpardines, cavaller e natural del principat de Catalunya, nat en lo meu castell apellat de Puigpardines, sitiàt en lo vezcomdat de Bas, lo qual los meus edificaren en la primera conquesta del principat de Catalunya*; vegeu BERENGUER DE PUIGPARDINES, *op. cit.* (pp. 7, 10-13 i 35). Per a més informació a l'entorn dels Puigpardines, vegeu sobretot PAGÈS I PONS, Joan, *Els senyorijs alodials en el vescomtat de Bas a la baixa edat mitjana*, vol. 1. Ajuntament de la Vall d'en Bas, Girona 1987, pp. 43-58. Sobre els veguers de Bas, paga la pena llegir IDEM, *Les Preses...*, vol. 2, pp. 158-159.

¹⁶⁶⁶ Monicó de Puigpardines admetia que els drets a l'usdefruit li pervenien de fra Ramon d'Empúries; ADM, Cabrera i Bas, r.2859, ll.6-ll.n.36, rt.976, fot. 76 (20 de novembre de 1332). Vegeu també ADM, Cabrera i Bas, r.2851, ll.6-ll.n.28, rt.976, fot. 44 i r.2854, ll.6-ll.n.31, rt.976, fot. 56 (17 d'agost de 1332); i r.2858, ll.6-ll.n.35, rt.976, fot. 72 (27 d'octubre de 1332).

¹⁶⁶⁷ Segons Manuel Sánchez, Ferrer de Lillet protagonitzà un període de 1318 a 1339 marcat per "les alienacions del patrimoni, particularment importants en aquests anys"; SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, *El naixement de la fiscalitat d'Estat...*, p. 85. En aquest sentit, vegeu ORTI GOST, Pere, "Les alienacions del patrimoni reial i el finançament de la conquesta de Sardenya de 1323-1324". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa, MUTGÉ I VIVES, Josefina i SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (eds.), *op. cit.*, pp. 239-272.

El fet que el rei Alfons IV no aprofités més tard la compra fraudulenta de drets a fra Ramon per recuperar-los definitivament, significaria senzillament que li mancaven tant els recursos econòmics necessaris per escometre l'operació (una situació agreujada de ben segur pels deutes contrets amb fra Ramon), com la força per imposar-los arribat el cas. El compromís amb el comte de Squilacce signat el 1331 implicava beneficiar un antic adversari que, tot i que rehabilitat, seguia sent de mal fiar. Ara bé, això no eliminà els drets de fra Ramon d'Empúries ni evità futures reivindicacions. De fet, el traspàs a Huguet d'Empúries mantenia l'observança dels interessos del prior fra Ramon, cosa que acabà beneficiant també Monicó de Puigpardines en tant que successor d'una llarga sèrie de grans oficials vescomtals de Bas. El 31 de juliol de 1332 la situació experimentà un nou gir quan Huguet d'Empúries, que pel que sembla tornava a desafiar obertament l'autoritat reial¹⁶⁶⁸, féu efectiva una permuta del lot sencer pels castells de Cànoves i de Bell-lloc pactada amb Bernat II de Cabrera.¹⁶⁶⁹ El 14 d'agost següent Violant, esposa del comte de Squilacce, feia entrega al vescomte de Cabrera de les claus del castell del Mallol, considerat el centre administratiu del vescomtat de Bas.¹⁶⁷⁰ Seguidament, fra Ramon d'Empúries i Monicó de Puigpardines s'afanyaren a reconèixer la permuta, prometent que no vendrien ni alienarien parts del vescomtat de Bas ni tampoc dels castells de Castellfollit, Montagut i Mont-ros.¹⁶⁷¹ Bernat II de Cabrera començà gairebé immediatament a intitular-se vescomte de Cabrera i de Bas (*vicecomiti de Capraria et de Basso*),¹⁶⁷² cosa que permet descartar les teories segons les quals la

¹⁶⁶⁸ Huguet d'Empúries estava acusat de donar cobertura a l'autor de diversos assassinats a la subvegueria de Besalú i de la usurpació de la mateixa subvegueria. En conseqüència, Alfons IV envià tropes al vescomtat de Bas per obligar-lo a depositar la seva actitud. Mentre això durava, el comte de Squilacce havia perjudicat els drets dels abats de Sant Benet de Bages a les Preses fins a tal punt, que aquests es mostraren resolts a impedir que els habitants de la parròquia l'ajudessin militarment; CAULA VEGAS, Francisco, *El vizcondado de Bas...*, p. 44; i PAGÈS I PONS, Joan, *Les Preses...*, vol. 2, p. 65.

¹⁶⁶⁹ ADM, Cabrera i Bas, r.2846, ll.6-ll.n.23, rt.976, fots. 22-23. Santiago Sobrequés i mossèn Joan Pagès coneixien aquesta permuta a través de Francesc Caula, que la situava el 7 de novembre de l'any 1335, tal i com havia fet Monsalvatje a finals del segle XIX; MONSALVATJE Y FOSSAS, Francisco, *El vizcondado de Bas*, pp. 47-48; CAULA VEGAS, Francisco, *op. cit.*, p. 45; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 123; i PAGÈS I PONS, Joan, *Les Preses...*, vol. 2, p. 65. Finalment, però, la moneda de canvi utilitzada en aquella permuta correspongué a lo castell de Cànoves ab compliment de ·VI· mille solidos de renda, a més d'una pensió de violari de 1.000 sous; ADM, Cabrera i Bas, r.3768, ll.16-ll.n.76, rt.987, fot. 34 (4-10 de setembre de 1334).

¹⁶⁷⁰ ADM, Cabrera i Bas, r.2848, ll.6-ll.n.25, rt.976, fot. 32.

¹⁶⁷¹ ADM, Cabrera i Bas, r.2849, ll.6-ll.n.26, rt.976, fot. 36 (16 d'agost de 1332).

¹⁶⁷² ADM, Cabrera i Bas, r.2849, ll.6-ll.n.26, rt.976, fot. 36 (16 d'agost de 1332); r.2852, ll.6-ll.n.29, rt.976, fot. 48 (17 d'agost de 1332); r.2854, ll.6-ll.n.31, rt.976, fot. 56 (17 d'agost de

seva participació en aquest assumpte formaria en realitat part conscient d'una hàbil maniobra de la Corona per recuperar aquelles terres,¹⁶⁷³ i obliga en conseqüència a prendre's molt seriosament les seves més que probables pretensions a incorporar-les al seu patrimoni de forma definitiva.

No obstant això, la permuta comportà a Bernat II unes pesades càrregues financeres a les que cal afegir, a més, tota una sèrie de préstecs a retornar a Monicó de Puigpardines per raons diverses, entre elles l'adquisició mateixa dels drets sobre el vescomtat de Bas. Dos anys després, el vescomte de Cabrera encara no havia pogut abonar la totalitat d'un preu del lot¹⁶⁷⁴ que segons la taxació d'agost de 1332 s'elevava fins els 400.000 sous.¹⁶⁷⁵ Incapaç de fer front als costos de la permuta, les oportunitats de retenir el vescomtat de Bas se li anaren escolant progressivament de les mans. En una carta emesa el 29 de maig de 1333, el bisbe de Girona li assegurava que el rei Alfons IV, *en cas que vós no obtenguéssets lo vescomtat de Bas e-ls lochs que-l senyor rey domina per dret ho per iuy ho per composició, que el farà que no-y siats en res perden, ans encara vos farà gràcia.*¹⁶⁷⁶ Davant de promeses d'aquest tipus, és obvi que pels volts de 1333 Bernat II de Cabrera no podia tenir en absolut la certesa que els seus drets sobre el vescomtat de Bas i els castells de Castellfollit, Montagut i Mont-ros fossin respectats, encara més quan era ben sabut que Huguet d'Empúries i Violant, comtes de Squilacce, i els seus hereus, seguien tenint també drets sobre alguns llocs del vescomtat, i que Arnau d'Om, nou gran prior de l'Hospital a Catalunya, es disposava a reclamar per al seu orde els adquirits per fra Ramon d'Empúries.

1332); r.2858, ll.6-ll.n.35, rt.976, fot. 72 (27 d'octubre de 1332); r.3970, ll.19-ll.n.34, rt.989, fot. 324 (26 de novembre de 1332); i r.2844, ll.6-ll.n.21, rt.976, fot. 13 (19 de febrer de 1333).

¹⁶⁷³ Concretament, la sostinguda per SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 123.

¹⁶⁷⁴ Consta que el 1334 Bernat II de Cabrera havia abonat a fra Ramon d'Empúries 200.700 sous, el que incloïa els deutes que el rei Jaume II no havia pogut encara eixugar, però encara li mancaven per pagar 135.000 sous, a més de 80.000 dels 165.700 sous que l'agost de 1332 ja devia a Monicó de Puigpardines. Segons el vescomte de Cabrera, la Corona li devia 90.000 sous *que-ls hòmens seus li avien donats en cas que obtengués lo dit vescomtat*, per no parlar dels altres 100.000 suposadament promesos per l'infant Pere; ADM, Cabrera i Bas, r.3768, ll.16-ll.n.76, rt.987, fot. 34 (4-14 de setembre de 1334). Fa l'efecte, però, que Bernat II de Cabrera no estava encara capacitat per saldar aquella part dels seus deutes. El febrer de 1333 s'hauria vist obligat ja a vendre els seus drets sobre Castellfollit a Monicó de Puigpardines; ADM, Cabrera i Bas, r.2844, ll.6-ll.n.21, rt.976, fot. 13 (19 de febrer de 1333).

¹⁶⁷⁵ ADM, Cabrera i Bas, r.2845, ll.6-ll.n.22, rt.976, fot. 17.

¹⁶⁷⁶ Afegia també que si el vescomtat de Bas i els esmentats castells no podien passar a mans de Bernat II, el rei garantia *que no puyen en neguna manera venir a neguna altra persona ne-s puguen partir de la Corona Reial*; ADM, Cabrera i Bas, r.2861, ll.6-ll.n.38, rt.976, fot. 84. Document referenciat per CAULA VEGAS, Francesc, *El vizcondado de Bas...*, p. 44.

Obeís o no deliberadament en una estratagema ideada pel futur Pere el Cerimoniós, aleshores infant Pere de Ribagorça, qui actuava com a procurador general del seu pare Alfons el Benigne, la intervenció d'Arnau d'Om desembocà en una solució que havia de beneficiar principalment la Corona a canvi, però, de compensar d'alguna manera els perjudicats. Així doncs, mentre Arnau d'Om feia donació de les esmentades possessions a l'infant Pere, comte de Ribagorça, el 25 d'agost d'aquell mateix 1333 aquest prometia a Huguet, fill natural del comte de Squillacce, l'entrega de part dels drets i dels ingressos que percebia a Castelló d'en Bas.¹⁶⁷⁷ Al mateix temps, el vescomte de Cabrera es veia obligat a acceptar pacíficament l'empara ordenada pel monarca i executada per Gonçal Garcia i Ot de Montcada.¹⁶⁷⁸

Tal i com va advertir Sobrequés, hi ha prou evidències per parlar d'una maniobra de la Corona per recuperar el vescomtat de Bas amb la inestimable col·laboració d'un dels detenedors dels drets feudals sobre el mateix, per bé que en realitat aquest no era Bernat II de Cabrera sinó el gran prior de l'Orde de l'Hospital.¹⁶⁷⁹ Bona prova que la reintegració d'aquelles possessions al patrimoni reial es féu a desgrat del vescomte de Cabrera és que tan aviat com el 28 de setembre de 1333, Bernat II nomenà un procurador per tal d'exigir al rei que el conflicte es dirimís en un procés judicial que per força haurien d'instruir jutges catalans a l'ampara de les lleis del país. No fou l'únic, doncs justament el mateix dia, i en el que hom podria veure fins i tot una coordinació d'esforços entre damnificats, Huguet d'Empúries nomenà alhora el seu propi procurador i li assignà idèntics objectius.¹⁶⁸⁰ Per tal d'apaivagar els ànims, el rei Alfons IV prometé que estudiaria el cas amb els seus consellers, però tot i les seves repetides crides a l'ordre, el vescomte de Cabrera continuà pressionant tant com li fou possible, arribant a reclamar la intercessió del vicecanceller reial Arnau de Morera per obtenir una resolució favorable o que, com a mínim, li garantís una reparació econòmica. El setembre de 1334

¹⁶⁷⁷ ADM, Cabrera i Bas, r.3971, ll.19-ll.n.35, rt.989, fot. 328. Vegeu *IBIDEM*, p. 46. No era la primera vegada que això succeïa, doncs el 1321 Malgaulí d'Empúries ja li havia concedit aquest castell i el seu terme, però tan aviat com es reberen, aquestes possessions foren gairebé immediatament empenyorades; PAGÈS I PONS, Joan, *Les Preses...*, vol. 2, pp. 53-54.

¹⁶⁷⁸ Empara garantida gràcies en bona part a la mediació del bisbe de Girona, Gastó de Montcada, el qual precisament en la seva carta del maig anterior condicionava les promeses reials a que Bernat II signés els acords ja servats pel seu germà Ot de Montcada i per Gonçal Garcia; ADM, Cabrera i Bas, r.3768, ll.16-ll.n.76, rt.987, fot. 34 (4-14 de setembre de 1334); *IBIDEM*, p. 65.

¹⁶⁷⁹ SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 123.

¹⁶⁸⁰ I preferentment en el marc de la subvegueria corresponent, això és, la de Besalú; ADM, Cabrera i Bas, r.2863, ll.6-ll.n.40, rt.976, fot. 92 i r.3764, ll.16-ll.n.72, rt.986, fot. 667 (28 de setembre de 1333).

el cas encara no estava resolt, i mentrestant no hi hagués una solució s'establia *que-l senyor rey tengua a sa mà lo dit vezcomdat e Castell Follit e les altres coses desús dites*, i que *lo dit vezcomte no-s deu nomenar ne intitular vezcomte de Bas ne ús per sí ne per altre dins lo dit vezcomtat e lochs desús dits de iurdicció ne d'altres drets que li pertanguessen*.¹⁶⁸¹ Pràcticament un any més tard, el sobirà obligà de manera definitiva el vescomte Bernat II de Cabrera a fer-li entrega del vescomtat de Bas i els castells de Castellfollit, Montagut i Mont-ros, un fet que tingué lloc finalment el dia 7 d'agost de 1335.¹⁶⁸² Per tota compensació, el 29 de setembre següent rebé la promesa de l'infant Pere, aleshores a Daroca, que es reuniria personalment amb ell a la vila d'Hostalric per pagar-li un muntant de 127.700 sous.¹⁶⁸³

Amb la sotstracció reial d'agost de 1335 es generaren uns greuges la reparació dels quals justificaria en part la primera gran concessió reial de la dècada de 1350. No podem estar mai segurs de fins a quin punt Bernat II de Cabrera intentava, mitjançant la intitulació de vescomte de Bas, reclamar un parentiu que de fet existia entre ell i el difunt Malgaulí d'Empúries, ni si això constituí una de les motivacions que el mogué a negociar-ne la permuta amb el comte de Squilacce l'any 1332, encara que no es tracti de res improbable. Sigui com es vulgui, convé insistir en el fet que en aquest cas, com en el de les compravendes dels drets feudals sobre castells a Osona, s'havien sentat uns poderosos precedents en les relacions directes amb les senyories del vescomtat de Bas que tindrien importants conseqüències en els anys que estaven per venir.

Més enllà d'això, les diverses activitats dels vescomtes de Cabrera en el decurs d'aquest període els reportaren també la incorporació al seu patrimoni de feus extremadament allunyats dels seus dominis originaris, alhora que els asseguraven l'ampliació i la consolidació del seu control jurisdiccional en aquest darrer àmbit.

Es tractava, per una banda, de les possessions que Alfons XI de Castella concedí a Bernat II de Cabrera un cop acabat el setge d'Algesires per satisfer-ne les reivindicacions sobre l'herència dels senyors d'Aguilar. Les poblacions i els territoris depenents obtinguts d'aquesta manera a partir d'agost de 1344 comprenien inicialment la vila de Puebla de Alcocer (a l'actual província de Badajoz), rebatejada significativament

¹⁶⁸¹ ADM, Cabrera i Bas, r.3768, ll.16-ll.n.76, rt.987, fot. 34 (4-14 de setembre de 1334).

¹⁶⁸² ADM, Cabrera i Bas, r.2870, ll.6-ll.n.47, rt.976, fot. 121 i r.2871, ll.6-ll.n.48, rt.976, fot. 126 (7 d'agost de 1335). Aquesta és la data ressenyada per Francesc Caula, qui entenia però que Bernat II de Cabrera obtenia aleshores en feu el vescomtat de Bas i els castells de Castellfollit, Montagut i Mont-ros, procedint a la permuta de Cànoves i Bell-lloc el mes de novembre següent; vegeu CAULA VEGAS, Francesc, *El vizcondado de Bas...*, p. 45.

¹⁶⁸³ ADM, Cabrera i Bas, r.2872, ll.6-ll.n.49, rt.976, fot. 130 (29 de setembre de 1335).

amb el nom d'Aguilar; Herrera; i Alcocerejo, a les que un mes més tard se'ls havien afegit a terres manxegues la vila i el castell de Chillón i la veïna població d'Aznaharón (vegeu Figura 36, p. 678).

Els principals actius d'aquesta muntanyosa i àmplia senyoria, que havia estat fins aleshores en mans de la ciutat de Toledo, consistien en les deveses i en la ramaderia transhumant que les freqüentava¹⁶⁸⁴. Abans i durant l'octubre de 1344, el vescomte de Cabrera s'afanyà a atorgar cartes de franqueses als veïns de Puebla de Alcocer i d'Herrera.¹⁶⁸⁵ Però el control sobre aquests dominis estava destinat a durar més aviat poc. Efectivament, una vegada resolta la disputa per Aguilar en favor de la Corona de Castella el 1346, després del que Emilio Cabrera ha qualificat de "jugada mestra"¹⁶⁸⁶ que guarda no pocs paral·lelismes amb les maniobres d'Alfons el Benigne i de l'infant Pere de Ribagorça en relació a l'assumpte del vescomtat de Bas uns anys abans, el patrimoni vescomtal en aquelles terres quedà reduït a les possessions de Chillón i Aznaharón. No obstant això, el més probable és que l'interès per una tan allunyada i alhora reduïda senyoria anés decaient de forma progressiva, i si bé és cert que Bernat II de Cabrera la posseïa encara vers 1350, també ho és que això ja no era així quatre anys més tard.¹⁶⁸⁷ Es desconeix, en qualsevol cas, quins foren els procediments escollits per Bernat II de Cabrera a l'hora de desfer-se de les restes de les seves efímeres senyories castellanes, tot i que tenint en compte la política seguida per Alfons XI de Castella en assumptes d'aquest tipus, el més probable hauria estat una renúncia voluntària als drets fonamentada en la facultat reial de concedir i retirar terres a voluntat, i al darrera de la qual hi hauria la deguda obediència al monarca castellano-lleonès amb total independència de quines fossin les condicions del vassallatge.¹⁶⁸⁸

¹⁶⁸⁴ Fa l'efecte que les relacions dels seus habitants amb les autoritats de Toledo no eren gaire cordials. La pressió fiscal, unida a la distància respecte del centre de poder, hauria causat certa desafecció local; CABRERA MUÑOZ, Emilio, *El Condado de Belalcázar (1444-1518)*. Caja de Ahorros de Córdoba, Còrdova 1977, pp. 40-51; i *IDEM*, "Bernat de Cabrera, Alfonso Fernández Coronel...", pp. 349-354.

¹⁶⁸⁵ *IDEM*, *El Condado de Belalcázar*, pp. 45 i doc. 3, pp. 379-382; *IDEM*, "Bernat de Cabrera, Alfonso Fernández Coronel...", pp. 353-354; i *IDEM*, "La extinción de un linaje señorial...", pp. 166-173.

¹⁶⁸⁶ *IBIDEM*, p. 173.

¹⁶⁸⁷ En efecte, doncs Chillón i Aznaharón eren aleshores en mans de Juan Alfonso d'Alburquerque; *IDEM*, "Bernat de Cabrera, Alfonso Fernández Coronel...", p. 356.

¹⁶⁸⁸ Alfons XI de Castella respongué amb brutalitat als aristòcrates que desafiaren aquests principis. En vista de l'absència de conflicte és d'esperar, per tant, que en el seu cas Bernat II de Cabrera hagués cedit gairebé immediatament; vegeu GRASSOTTI, Hilda, *Las instituciones feudo-vasalláticas en León y Castilla*, vol. 2. CISAM, Spoleto 1969, pp. 1026-1056. Tanmateix, costa de creure, ateses les contribucions de Bernat II de Cabrera al manteniment de l'esforç de

Per una altra banda, persistien encara velles reclamacions dels vescomtes de Cabrera sobre la plena propietat i sobre els drets al mer i al mixt imperi al castell i al *territorium* de Roda, que comptaven amb la decidida oposició del veguer d'Osona i el Ripollès. Tot sembla indicar que Alfons IV pressionà el seu subordinat en favor de Bernat II de Cabrera, per bé que no és segur que això hagués posat fi al conflicte¹⁶⁸⁹. No obstant, aquestes no van constituir les úniques escomeses vescomtals en aquesta línia, ni tampoc les úniques que provocaren disputes amb els subjectes a la senyoria reial, doncs hi ha constància també d'altres l'objectiu primordial de les quals era obtenir les plenes propietat i jurisdicció dels castells de Blanes i d'Argimon.

La forma com es procedí en ambdós casos posa de manifest les intencions dels vescomtes de Cabrera i la seva predisposició a aprofitar qualsevol debilitat del poder reial. Els riscos que suposaven per a la Corona les accions dels unionistes als regnes d'Aragó i de València s'esvaïen en bona part gràcies a la intervenció de fidels com Bernat II i el seu fill Ponç IV de Cabrera, però alhora la seva contribució a la victòria sobre els rebels els situava en una posició favorable per arrencar noves concessions. No és gens d'estranyar que la donació de la plena propietat (*potestatem et ius feudale*) del castell i del terme d'Argimon tingués lloc mentre Pere el Cerimoniós es trobava a Morvedre el 25 de febrer de 1348, i que aquesta vingués motivada *pro serviciis primia compensando*.¹⁶⁹⁰ El receptor d'aquesta gràcia reial en nom de la família vescomtal, el jove Ponç IV, fou també responsable unes setmanes més tard de la compra a la Corona d'idèntics drets al castell, la vila i el terme de Blanes per un total de 20.000 sous, per bé que aquests podrien ser rescatats si es retornava la quantitat pagada en un termini no superior a cinc anys.¹⁶⁹¹ Immediatament, Ponç IV i el seu pare Bernat II van vendre'n per 10.000 sous al seu sotsfeudatari Guillem de Blanes tot el mer i mixt imperi, amb les jurisdiccions civils alta i baixa, en una operació subjecta a la possibilitat que aquests

guerra aragonès en la campanya d'Algesires, que la renúncia als drets sobre les senyories maternes no anés acompanyada de cap mena de compensació.

¹⁶⁸⁹ ADM, Cabrera i Bas, r.3821, ll.17-ll.n.31, rt.988, fot. 24 (3 de juliol de 1331).

¹⁶⁹⁰ ACA, Cancelleria Reial, r.886, ff.185rv; i ADM, Cabrera i Bas, i r.1980, ll.2-ll.n.1, rt.971, fot. 197 (25 de febrer de 1348).

¹⁶⁹¹ El contracte de venda a carta de gràcia i la clàusula de retrovenda foren signats a Morvedre el 24 de març de 1348. La quantitat abonada anà a parar a mans de l'escrivà reial Pere Desbosc, qui segons Pere el Cerimoniós l'hauria d'invertir *in solucione stipendiorum militum et equitum quos hic tenemus in servicio nostro*; ACA, Cancelleria Reial, r.991, ff. 152v i 159r; ADM, Cabrera i Bas, r.4120, ll.21-ll.n.18, rt.990, fot. 475 i r.4123, ll.21-ll.n.21, rt.990, fot. 488; ARAGÓ CABAÑAS, Antoni M., *op. cit.*, pp. 182-183; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'expansió medieval...", pp. 16-17. Agraïixo al Dr. Pere Orti Gost que m'hagi facilitat l'anterior referència procedent de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

drets retornessin als vescomtes de Cabrera en cas que Guillem de Blanes els abonés la mateixa quantitat en un termini de tres anys.¹⁶⁹² Amb tota probabilitat, la venda de part dels drets jurisdiccionals dels vescomtes de Cabrera al terme de Blanes al seu mateix sotsfeudatari estaria destinada a finançar en part la compra de la plena propietat. No obstant això, els vescomtes els recuperarien en retornar l'esmentada suma a Guillem de Blanes el 20 de febrer de 1352,¹⁶⁹³ assegurant-se amb això un altíssim grau de control directe sobre els habitants d'un lloc vital de la seva senyoria, això és, la vila de Blanes, que el desembre de 1349 havien rebut autorització per celebrar mercat els divendres de cada setmana i fira durant quinze dies a l'any a partir de cada 16 de juny.¹⁶⁹⁴

Segurament, les gràcies concedides per Pere el Cerimoniós *ad grata plurimum et accepta servicia (...)* prestatat *laudabiliter, utiliter atque prompte in magnum nostri regii status, honore et comodum*¹⁶⁹⁵ rendits per Bernat II i Ponç IV de Cabrera, amagaven una pressió constant per part d'aquests últims per tal que es satisfessin adientment els seus interessos, el que podria constituir una explicació més que raonable a per què el 5 d'octubre de 1348 al palau de l'Aljaferia de Saragossa, quan no havia passat encara ni un any de la signatura del contracte de compravenda de Blanes, el monarca decidí invalidar la clàusula de retrovenda i atorgar-los-en així a perpetuïtat la plena propietat. Pressions que el Cerimoniós admetia haver rebut quan l'1 d'octubre de 1350, a Perpinyà estant, consentí que els drets concedits sobre Blanes i Argimon romanguessin en mans de Bernardí, germà de l'aleshores difunt Ponç IV i hereu al vescomtat de Cabrera.¹⁶⁹⁶ Però aquestes concessions provocaren la previsible reacció del gran poder municipal de la regió, encarnat en la ciutat de Girona i hostil a les alienacions del patrimoni reial que poguessin perjudicar els seus interessos. La promesa

¹⁶⁹² Reservant-s'hi, però, *illam iuridiccionem ex qua sequi possit vel debant mors naturalis, et etiam potestatem dicti castri, et omne ius feudalís ac exercitum, hostem et cavalcatam*; ADM, Cabrera, r.4121, ll.21-ll.n.19, rt.990, fot. 479 i r.4122, ll.21-ll.n.20, rt.990, fot. 483 (24 de març de 1348); ARAGÓ CABANAS, Antoni M., *op. cit.*, pp. 183-184; i MARTINEZ GIRALT, Alejandro, "L'expansió medieval...", p. 17.

¹⁶⁹³ ADM, Cabrera i Bas, r.4126, ll.21-ll.n.24, rt.990, fot. 507; *IDEM*, "L'expansió medieval...", p. 17.

¹⁶⁹⁴ ACA, Cancelleria Reial, r.889, f.89rv; AMBL, calaix 3, carpeta 1, instrument 1; BATLLE GALLART, Carme, *Fires i mercats. Factors de dinamisme econòmic i centres de sociabilitat (segles XI a XV)*. Rafael Dalmau, Barcelona 2004, pp. 95-97; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'expansió medieval...", pp. 17-18.

¹⁶⁹⁵ ADM, Cabrera i Bas, r.4123, ll.21-ll.n.21, rt.990, fot. 487 (5 d'octubre de 1348); i *IBIDEM*, p. 17.

¹⁶⁹⁶ (...) *rationi congruebat vobis facere remuneracionem notabilem et condignam de loca notabilia vobis dare quit nobis per vos humiliter et pluries supplicatum (...)*; ADM, Cabrera i Bas, r.4124, ll.21-ll.n.22, rt.990, fot. 495.

reial de 1339, en la qual el Cerimoniós havia afirmat que no alienaria, enfranquiria ni donaria en part o en la seva totalitat el patrimoni que posseïa a la ciutat i al bisbat de Girona, li donava empara legal en aquest sentit. Per això mateix, el 14 d'abril de 1351 els jurats i nombrosos prohoms de la universitat es reuniren a l'alberg d'en Bernat de Sitjar, decidits a sol·licitar una audiència amb el rei en presència dels vescomtes de Cabrera, per tractar l'assumpte dels traspassos de les propietats de Blanes i d'Argimon.¹⁶⁹⁷ Quatre dies després els jurats gironins, convocats al claustre del convent de Sant Francesc, acceptaren la legalitat i la convenciència d'aquelles operacions, per bé que remarcant la vigència de les promeses reials.¹⁶⁹⁸

En suma, en començar la dècada de 1350 els vescomtes de Cabrera s'havien apoderat de plens drets alodials i jurisdiccionals sobre espais que anteriorment havien format part de la seva llista de feus pels que devien fidelitat als reis d'Aragó i comtes de Barcelona, superant fins i tot l'oposició dels prohoms gironins en un moment en què la capacitat d'intervenció del recentment creat ducat de Girona era encara molt limitada. Alhora, però, havien anat adquirint possessions i drets que, fos quina fos la seva durada en mans de la família, sentarien les bases per a la seva ulterior expansió dominical a terres del comtat d'Osona i el vescomtat de Bas.

5.5. Concessió del vescomtat de Bas i creació del comtat d'Osona

De les possessions anteriorment esmentades, el vescomtat de Bas sembla haver estat la més cobejada de totes. La sotstracció forçada de 1335 havia deixat profundes seqüeles que van tardar en ser reparades. No obstant això, poc abans que Pere el Cerimoniós es decidís a satisfer el greuge, el seu conseller Bernat II de Cabrera trobà una nova oportunitat d'obtenir compensacions. El fill homònim de fra Ramon d'Empúries, mort al monestir de Sant Quirze de Colera, era ja aleshores senyor del castell i del terme de Castelló d'en Bas i de la parròquia i el lloc de Sant Pere de Falgars,

¹⁶⁹⁷ Aquesta promesa de 1339 ratificava la feta pública per Jaume II el 14 d'abril de 1300, i conservada en el f.19v del *Llibre Verd* de Girona, en la qual s'assegurava als habitants de la ciutat que *amodo civitatem predictam Gerunde non dabimus, vendemus, permutabimus vel modo aliquo alienabimus quantum ad proprietatem ad imperpetuum alicui persone, extranee vel private*, incorporant-la seguidament al comtat de Barcelona *in privilegium speciale*; GUILLERÉ, Christian (ed.), *Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1533)*. Fundació Noguera, Lleida 2000, doc. 17, pp. 70; i SABATÉ CURULL, Flocel, *El territori...*, p. 333. Els prohoms de Girona afirmaven que el privilegi reial havia estat concedit el 31 de maig de 1339. Al *Llibre Verd* de Girona, en canvi, només se'n recull un amb data 30 de juny; vegeu ADM, Cabrera i Bas, r.4125, ll.21-ll.n.23, rt.990, fot. 500; GUILLERÉ, Christian (ed.), *op. cit.*, doc. 201, pp. 292-294.

¹⁶⁹⁸ ADM, Cabrera i Bas, r.4125, ll.21-ll.n.23, rt.990, fot. 503 (18 d'abril de 1351).

amb dret al mer i el mixt imperi i a les jurisdiccions civil i criminal. El jove Ramon d'Empúries els havia assignat com a dot de la seva esposa Alamanda, però trobant-se probablement enfrontat a dificultats econòmiques que amenaçaven de superar-lo, vengué aquest lot sencer el 16 de juliol de 1351 a Bernat II de Cabrera a canvi d'una quantitat en efectiu equivalent a la seva llegítima.¹⁶⁹⁹ Els vescomtes de Cabrera aconseguiren aleshores prendre novament posicions a l'interior d'un territori sobre el que havia arribat a planar l'ombra del seu domini durant un curt període de temps. L'obstinació exhibida en aquest cas no era gaire diferent d'aquella que els havia dut a aconseguir certes concessions reials sobre els drets a la plena propietat, com les ja conegudes per a Montpalau, Blanes o Argimon, per bé que aquesta vegada els esperaven privilegis especialment satisfactoris.

En efecte, el 8 de febrer de 1352 a la ciutat de València, el rei Pere el Cerimoniós retribuí els repetits serveis prestats per Bernat II de Cabrera mitjançant la concessió del vescomtat de Bas *in feudum*. Per tal de compensar aquesta alienació d'un territori important que pertanyia a l'aleshores recentment creat ducat de Girona, el monarca optà per agregar en aquest darrer la vila de Cervera.¹⁷⁰⁰ Ara bé, la presa de possessió d'aquests feus no tingué lloc fins molt temps després, i amb posterioritat en un nou privilegi reial emès el 16 de febrer de 1353, pel qual el vescomte de Cabrera estaria eximit en vida seva de prestar homenatge pel vescomtat de Bas, el castell de Cabrera i la vall d'Osor.¹⁷⁰¹ En efecte, les *Constitucions dels castells* recordaven que *en Bernat de*

¹⁶⁹⁹ (...) *recipio in solutum et satisfaccionem concurrentis peccunie quantitatis michi in et super bonis dicti domini patris mei, tam racione mea legitime (...)*; ADM, Cabrera i Bas, r.3977, ll.19-ll.n.41, rt.989, fot. 363 (25 d'agost de 1351). La documentació deixa ben clar que Ramon era fill de fra Ramon d'Empúries, per bé que tant Caula com Sobrequés afirmessin que Ramon i Huguet eren els noms dels fills naturals legitimats pels reis del comte de Squilacce i el prior fra Ramon, respectivament; CAULA VEGAS, Francesc, *El vizcondado de Bas...*, p. 40; i SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 115. Per altra banda, la xifra total a la que s'al·ludeix ens és desconeguda. La venda és mencionada a les *Constitucions dels castells*, on el redactor diu que *Lo Castell de Casteyó de Bas comprà en Bernat de Cabrera d'en Ramon d'Empúries*; PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 52. Aquest tal Ramon no era, per tant, el prior fra Ramon, sinó el seu fill. Sobre el procés sencer de compravenda, es troba disponible per a la seva consulta a: ADM, Cabrera i Bas, r.3976, ll.19-ll.n.40, rt.989, fots. 355 i 358 (16 de juliol de 1351), r.3977, ll.19-ll.n.41, rt.989, fot. 365 i r.3980, ll.19-ll.n.45, rt.989, fot. 381 (25 d'agost de 1351).

¹⁷⁰⁰ ADM, Cabrera i Bas, r.2877, ll.6-ll.n.56, rt.976, fot. 154 (1 de febrer de 1353); i r.2881, ll.6-ll.n.59, rt.976, fot. 180 (15 d'abril de 1353); MONSALVATJE Y FOSSAS, Francisco, *El vizcondado de Bas*, pp. 54-56; i SABATÉ CURULL, Flocel, *El territori...*, pp. 249-251.

¹⁷⁰¹ (...) *vobis graciose concedimus, que in toto tempore vite vestre de vicecomitatu de Basso, nec de castro de Capraria, nec de valle et termino d'Osor, que a nobis in feudum tenetis, potestatem vel non teneamur dare nobis vel primogenito aut heredibus et officialibus nostris, et*

*Cabrera a carta que de sa vida no sia tingut de dar postat del castell del Mayol ne de la Vagaria de Bas*¹⁷⁰². De manera que quan el procurador reial Jaume de Sant Feliu féu personalment entrega de les claus del castell del Mallol al vescomte de Cabrera el 15 d'abril de 1353,¹⁷⁰³ es cancel·là un deute contret en els temps en què el Cerimoniós era un jove procurador que actuava en nom del seu pare.

L'organització interna del vescomtat de Bas, incorporat per tant de forma efectiva al patrimoni dels vescomtes de Cabrera durant la primavera de 1353, diferia sensiblement de la que presentava el vescomtat de Cabrera, doncs tot apunta a que el terme castral no n'hauria constituït l'element ordenador principal. Sense l'agregat dels castells i termes septentrionals de Castellfollit, Montagut i Mont-ros, presents en la permuta de 1332 però absents ja en la concessió de 1353, i amb l'excepció de fortaliseses com ara l'esmentada *domus* de Puigpardines, les úniques estructures físiques que corresponien a la definició de castell al vescomtat de Bas eren el Mallol i Castelló d'en Bas. El Mallol estava situat al bell mig de la plana d'en Bas. Constituïa aleshores ja a mitjan segle XIV el centre administratiu i econòmic de la vegueria, sobretot després d'haver substituït Sant Esteve sa l'Ull o Salull com a seu del mercat regional, però res no indica que disposés d'un terme castral propi.¹⁷⁰⁴ Castelló d'en Bas, en canvi, controlava un terme que coincidia amb la superfície de la parròquia de Sant Pere de Falgars, per bé que no fa l'efecte que aquesta característica li hagués atorgat la preminència administrativa¹⁷⁰⁵ sobre un territori estructurat des d'antic¹⁷⁰⁶ a l'entorn

ipsorum imo sitis inde dum vixeritis liber, quietius et immunis; ADM, Cabrera i Bas, r.2878, ll.6-ll.n.57, rt.976, fot. 166.

¹⁷⁰² PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 51.

¹⁷⁰³ ADM, Cabrera i Bas, r.2880, ll.6-ll.n.58, rt.976, fot. 173; i r.2881, ll.6-ll.n.59, rt.976, fot. 181.

¹⁷⁰⁴ La primera referència a l'existència d'un *castrum* al Mallol correspon a l'any 1204. Hom tendeix a considerar, però, que el castell ja hauria estat edificat en el decurs del segle XII, precisament en una època en què el principal centre comercial de la senyoria era el nucli parroquial de Sant Esteve sa l'Ull, el qual canviaria més endavant el seu nom pel de Sant Esteve d'en Bas. A mitjan segle XIV, no obstant, la situació havia canviat en favor dels habitants de la pobla del Mallol; PAGÈS I PONS, Joan, *La vila del Mallol...*, pp. 21 i 27-41; *IDEM*, *Els senyories alodials...*, vol. 1, pp. 248-248; i MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., "Creació i extinció...", p. 444.

¹⁷⁰⁵ *En lo terme del dit castell de Castayó és la peròquia de Sanct Pere de Falgàs*; PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 52 i nota 61.

¹⁷⁰⁶ Jordi Bolòs suggereix una continuïtat entre l'ocupació tardorromana i les primeres esglésies carolíngies a tenor d'advocacions com Sant Pere, Santa Maria o Sant Esteve, el que en el cas de Bas hagués afectat les comunitats com les de sa l'Ull i les Preses. Els límits de les parròquies primerenques "coincidien, si fa no fa, amb les «valls» i «territoris» (tot i que, certament, en cadascun d'aquests territoris n'hi podia haver més d'una)"; vegeu BOLÒS I MASCLANS, Jordi, "Paisatge, organització del territori i població a la Garrotxa a l'Edat Mitjana". Dins *VI*

d'una plana encaixada entre estribacions muntanyoses, les valls de les quals permetien controlar els camins que a través del Collsacabra i d'Amer convergien sobre la plana d'Olot. Erigides en centres de les demarcacions parroquials, aquestes valls havien configurat un teixit administratiu on, tret dels drets puntuals dels castlans del Mallol sobre els habitants d'una o altra parròquia i el domini que els de Castelló tenien dels accessos meridionals a les planes, la unitat organitzativa bàsica del territori no era el terme castral sinó la parròquia. En aquest sentit, i exceptuant Sant Pere de Falgars, la vegueria de Bas la conformaven les parròquies següents: Sant Esteve sa l'Ull, Sant Romà de Joanetes, Sant Jaume de Puigpardines, Sant Pere les Preses, Sant Privat de Bas, Sant Joan dels Balbs, Santa Maria de la Pinya i Santa Maria de Riudaura.¹⁷⁰⁷

Com en el cas de les senyories originàries dels vescomtes de Cabrera, en l'aspecte jurisdiccional el vescomtat de Bas no constituïa tampoc un espai uniforme. A la parròquia de Sant Pere les Preses, per exemple, els drets estaven repartits entre els vescomtes i el monestir de Sant Benet del Bages fins a tal punt que *ay jutge e saig e carcellaria per andosos* i el vescomte *a a fer homenatge* a l'abat del monestir, com de fet consta que es féu a la tornada de Sardenya l'any 1354.¹⁷⁰⁸ No obstant això, les evidències documentals mostren que els mecanismes de control i funcionament jurisdiccional podrien haver diferit d'un vescomtat a l'altre. Així doncs, si al vescomtat de Cabrera el batlle n'era la garantia, al vescomtat de Bas aquesta figura hauria subsistit, per bé que cedint la gestió purament jurisdiccional a altres oficials, cosa que explicaria les tardanes mencions en unes batllies vescomtals que podrien no haver inclòs una sola

Assemblea d'estudis sobre el comtat de Besalú. Ponències i comunicacions. Amics de Besalú i el seu Comtat, Besalú 1988, pp. 196 i 198-199; i *IDEM*, "El territori i els seus límits. El poble, la parròquia i el castell a l'edat mitjana". Dins BOLÒS I MASCLANS, Jordi i BUSQUETA I RIU, Joan J. (eds.), *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, Arqueologia, Documentació*, vol. 1. Universitat de Lleida, Lleida 1997, pp. 63 i 65-66.

¹⁷⁰⁷ Aquesta distribució parroquial, a la que caldria potser afegir Sant Quintí de Bas a començaments del segle XV, patiria severs canvis a partir de l'Edat Moderna, esdevenint els Balbs una agregada de la Pinya al segle XVII, mentre entre mitjan segle XIX i començaments del XX es creaven noves parròquies a el Mallol i Hostalets d'en Bas; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., "Creació i extinció...", pp. 413, 415, 421, 431 i 441. Sobre l'organització interna del vescomtat de Bas a mitjan segle XIV, vegeu sobretot el text de les *Constitucions dels castells*; PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, pp. 50-52.

¹⁷⁰⁸ El 1358 era ben conegut que *la jurisdicció de la dita peròquia de ses Preses és tota alta e baxa, mig a mig, entre lo comte e lo procurador del abat de Sanct Benet de Bages*; *IDEM*, *El Comtat d'Osona...*, p. 51. Els drets que hi posseïa el monestir de Sant Benet de Bages es devien fonamentalment a la donació que Riquilda, parenta dels aleshores vescomtes d'Osona i esposa de Bernat Sal·la, senyor d'Osor i de Sant Hilari, féu de les Preses al naixent monestir l'any 960, això és, poc més de deu anys abans de la consagració de la seva església; vegeu PAGÈS I PONS, Joan, *Les Preses...*, vol. 1, pp. 57-63 i vol. 2, p. 73. També BOLÒS I MASCLANS, Jordi, "El territori i els seus límits...", p. 58.

parròquia sinó diverses.¹⁷⁰⁹ Així doncs, durant la segona meitat del segle XIV el nombre de batlles del vescomtat de Bas sembla haver-se limitat als tres que controlaven les batllies de Sant Privat, Sant Esteve sa l'Ull i Riudaura. Ara bé, tret de Joanetes, inclosa en el districte de sa l'Ull, i de les Preses, on el monestir de Sant Benet delegava el seu control en un batlle propi almenys des de mitjan segle XII,¹⁷¹⁰ hom ignora del tot com hauria afectat aquesta organització de les batllies a la resta de territoris del vescomtat.¹⁷¹¹

La concessió reial del vescomtat de Bas succeí per molt poc el temps la unió matrimonial entre els joves Bernat III de Cabrera i Margarida de Foix, que en teoria havia de proporcionar als vescomtes de Cabrera un dot consistent en la part alta de la ciutat de Vic, altrament anomenada "de Montcada" (*partis civitatis Vici q[ue] vocati solebat "de Montechateno"*),¹⁷¹² els castells de Tornamira, Orís¹⁷¹³ i Solterra,¹⁷¹⁴ tots ells situats al comtat d'Osona. A més, s'hi sumarien al Vallès la vila de Sabadell i la *domus* de Vilardell, i, al Penedès, Castellví de Rosanes. La incorporació d'aquest patrimoni hauria reforçat de manera considerable la posició dels vescomtes de Cabrera

¹⁷⁰⁹ Segons Flocel Sabaté, propi d'espais baronials com el comtat d'Empúries, el vescomtat de Castellbò i el mateix vescomtat de Bas, és el fet que "la batllia pot (...) mantenir-se en el sentit administratiu i de percepció de renda, restant la capacitat jurisdiccional en mans d'un oficial districtual"; SABATÉ CURULL, Flocel, *El territori...*, p. 236.

¹⁷¹⁰ Per regla general, el batlle monàstic de les Preses era alhora batlle de sac i jurisdiccional; PAGÈS I PONS, Joan, *Les Preses...*, vol. 1, pp. 171-182.

¹⁷¹¹ Aquestes tres batllies apareixen esmentades a continuació dels veguers de Bas en les preses de possessió del 15 d'abril de 1353 i l'11 de març de 1382 al castell del Mallol. Vegeu ADM, Cabrera i Bas, r.2880, ll.6-ll.n.58, rt.976, fot. 173; r.2881, ll.6-ll.n.59, rt.976, fot. 182; i r.2878, ll.6-ll.n.57, rt.976, fot. 166.

¹⁷¹² Denominació que corresponia a la senyoria sobre l'anomenada *partida sobirana* de la ciutat de Vic, que pel que sembla quedava al nord d'una línia que aniria des del Portal de Queralt fins al Portal de Manlleu. Estava en mans dels Montcada des del segle XI, època precisament de la que hom data el castell que posseïen al costat mateix del temple romà, i en la qual prengueren el relleu com a senescals dels descendents d'Amat Eldred d'Orís, esdevenint aviat feudataris episcopals. Les relacions amb els bisbes es van tancar sobretot a partir de l'assassinat de l'arquebisbe de Tarragona, però si més no els acords de 1224 asseguraren per als Montcada la part sobirana de la ciutat, deixant per als bisbes la *partida jussana*; JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard, "Evolució històrica de la urbanització de Vic". *Ausa*, vol. 6, ns. 60-61 (1968), pp. 41-43; *IDEM*, *Jurisdiccions i privilegis de la ciutat de Vich*. Patronat d'Estudis Ausonencs, Vic 1969, pp. 35-41; PLADEVALL I FONT, Antoni, "Els orígens de la família Montcada". *Ausa*, vol. 6, ns. 69-70 (1971), p. 309; JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard, *La ciutat de Vic i la seva història*. Curial, Barcelona 1980, pp. 65-76; i SHIDELER, John C., "Les tactiques polítiques des Montcada", pp. 329-342.

¹⁷¹³ El castell de Tornamira estava situat a l'actual municipi d'Oristà, entre Prats de Lluçanès i Santa Maria d'Oló. Per contra, Orís i la seva parròquia de Sant Genís estaven ubicats a la riba dreta del Ter, al nord-est de Torelló; PLADEVALL I FONT, Antoni *et alii*, *Orís*. Montblanc, Granollers 1972, pp. 1 i 5.

¹⁷¹⁴ Ubicat sobre la vessant nord de Sant Miquel de Solterra, punt més alt del massís de les Guillerries amb 1.202,8 metres d'altitud, dominava un espai situat al sud de la vall d'Osor.

al nord-oest de la plana de Vic i a les Guillerries, a més de proporcionar-los el control d'una part de la ciutat de Vic. En la pràctica, la fèrria tutoria de Constança de Luna sobre la seva filla Margarida aconseguiria bloquejar la transferència de la llegítima, fet que obligaria aquesta última a sol·licitar en favor seu no només la intervenció del seu oncle matern, el comte Lope de Luna, senyor de Sogorb, sinó també la del mateix Pere el Cerimoniós.

Davant d'aquest assumpte, el 27 de gener de 1352 el monarca encarregà la cura del procés a Roger de Rosanes, Pere Ferrer, de la casa de Bernat II de Cabrera, i Pere de Guàrdia, ciutadà de Barcelona.¹⁷¹⁵ Les principals tensions tenien lloc a l'entorn de la transferència de Sabadell, Castellví de Rosanes, i, per últim, els 260.000 sous que encara mancaven per abonar dels 370.000 que Constança de Luna havia assignat a la seva filla. En aquest punt, els interessos del germà de Margarida i flamant nou vescomte de Castellbò, Roger Bernat IV de Foix, funcionaven com un potent obstacle,¹⁷¹⁶ fins al punt que Margarida de Foix acabà reclamant un arbitratge que quedà en mans d'un tribunal en el que hi havia el seu *avunculus* Lope de Luna.

La sentència subsegüent, feta pública i signada per Pere el Cerimoniós el 15 de març de 1353 a la cambra reial del convent de Sant Francesc de Vilafranca del Penedès, obligava Roger Bernat IV a fer entrega a la seva germana Margarida de la part de la ciutat de Vic que hom anomenava "de Montcada", dels castells de Tornamira, Orís i Solterra, i de la *domus* vallesana de Vilardell, però, a canvi, l'exonerava d'haver de cedir també Sabadell i Castellví de Rosanes. Finalment, s'assumia la renúncia de Margarida als restants 260.000 sous emmascarant-la amb una venda, per la qual el vescomte de Castellbò cedia a la seva germana les possessions esmentades a canvi d'un pagament que coincidia precisament amb aquesta quantitat. Alhora, s'estipulà que en cas que Roger Bernat IV morís sense descendència legítima, el seu patrimoni quedaria en mans dels hereus de la seva germana.¹⁷¹⁷ Deu dies després que es fes pública, Margarida de Foix i Bernat III de Cabrera donaren la seva conformitat en aquesta sentència.¹⁷¹⁸

¹⁷¹⁵ ACA, Cancelleria Reial, r.893, ff.58r-59r.

¹⁷¹⁶ ADM, Cabrera i Bas, r.4225, ll.22-ll.n.51, rt.992, fot. 241; i r.4226, ll.22-ll.n.52, rt.992, fot. 244 (15 de març de 1353). També SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 248.

¹⁷¹⁷ L'ús en aquest procediment del mot *vendicione* no deixa cap espai al dubte; ADM, Cabrera i Bas, r.4225, ll.22-ll.n.51, rt.992, fot. 241; r.4226, ll.22-ll.n.52, rt.992, fot. 244 (15 de març de 1353); i r.4230, ll.22-ll.n.56, rt.992, fot. 257 (12 d'abril de 1353); i JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard, *La ciutat de Vic...*, pp. 98-99.

¹⁷¹⁸ ADM, Cabrera i Bas, r.4228, ll.22-ll.n.54, rt.992, fot. 250. Vegeu també *IDEM*, *Jurisdiccions...*, p. 41.

Uns anys més tard, el canvi en la titularitat de la senyoria d'aquella part de la ciutat de Vic coneguda antigament amb el nom "de Montcada" quedava reflectit en el nou costum d'anomenar-la "de Cabrera" (*partis ci[vita]tis Vicensis, olim «de Monteca[themo]», vero «de Cappraria» nuncupat[a]*).¹⁷¹⁹ Fins a quin punt el domini dels vescomtes de Cabrera de les jurisdiccions de la part sobirana de la ciutat de Vic afectà les relacions d'aquesta part amb aquella controlada per la Corona, sobretot pel que fa als drets sobre espais comuns com ara el mercat,¹⁷²⁰ és difícil saber-ho, per bé que segons Eduard Junyent la futura concentració en mans de Bernat III de Cabrera del control d'ambdues parts de la ciutat de Vic, així com la transformació d'aquesta última en el centre neuràlgic d'una senyoria territorial de recent creació, provocarien a curt termini un "capgirell (...) en les seves jurisdiccions i (...) rivalitats" que serien el gèrmèn de "les greus bandositats que perduraren a Vich durant més d'un segle".¹⁷²¹ Els posteriors privilegis reials, per altra banda, farien sortir a la llum els greus conflictes existents des de feia anys entre els vescomtes de Cabrera i els ciutadans de Vic. En qualsevol cas, la concentració de poders a l'espai urbà vigatà vingué donada, en bona mesura, per la pressió insistent exercida pel mateix Bernat III de Cabrera. Fruit precisament d'aquesta fou la promesa que Pere el Cerimoniós féu el 24 d'abril de 1355 a la ciutat de Càller, conforme en un termini de quatre mesos a comptar del primer dia del retorn als seus regnes, i en virtut dels serveis prestats pel seu pare Bernat II i per ell mateix a la campanya de Sardenya, atorgaria a Bernat III l'honor i el títol (*honorem et titulum*) de comte d'Osona.¹⁷²² Set mesos més tard, li assignà per un període de deu

¹⁷¹⁹ ADM, Cabrera i Bas, r.4232, ll.22-ll.n.58, rt.992, fot. 264 (8 de setembre de 1354). A les *Constitucions dels castells* es fa menció precisament a *la partida demunt de la dita ciutat, apellada de Cabrera qui solia ésser dita de Muncada*; PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 38.

¹⁷²⁰ És a dir, les jurisdiccions de la *partida* baixa o jussana, dominada pels bisbes de Vic fins que el setembre de l'any 1315 fou permutada amb la Corona, exceptuant el palau episcopal i les propietats que en depenien directament, per les rendes dels masos del terme castral de Gurb i de les viles de Santpedor, Manresa, Cervera i Caldes de Montbui. La divisió de la ciutat de Vic en dues parts, la sobirana i la jussana, es mantingué fins que la Corona aconseguí fer-se amb la totalitat dels drets l'any 1450; JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard, "Evolució històrica...", p. 41; i *IDEM, La ciutat de Vic...*, pp. 77 i 142-145. En l'entrega de les claus d'aquella part de la ciutat el 22 de setembre de 1315 es feia menció al costum que els bisbes tenien de percebre la lleuda i, alhora, al dret que els Montcada tenien sobre part del que es cobrava a la taula del mercat; ADM, Cabrera i Bas, r.4223, ll.22-ll.n.49, rt.992, fot. 235 (22-27 de setembre de 1315).

¹⁷²¹ *IDEM, Jurisdiccions...*, p. 41.

¹⁷²² MONSALVATJE Y FOSSAS, Francisco, *El vizcondado de Bas*, doc. 2, pp. 3-9; ADM, Cabrera i Bas, r.4236, ll.23-ll.n.4, rt.992, fot. 278; i JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard, *Jurisdiccions...*, p. 99.

anys un territori que ocupava una llegua rodona a l'entorn de la mateixa ciutat de Vic.¹⁷²³

Tots aquests esdeveniments estaven cridats a ampliar substancialment el poder territorial dels vescomtes de Cabrera, molt especialment el de Bernat III de Cabrera, les intencions del qual quedaren encara més de manifest en començar a intitular-se comte d'Osona abans fins i tot de la concessió pública del títol.¹⁷²⁴ Ara bé, aquesta es demoraria no només perquè el Cerimoniós tingués la vista molt posada en la rebel·lió de Sardenya, sinó perquè, probablement, el monarca mateix pretendria obrar amb calma i prudència tenint en compte, sobretot, la dificultat de garantir l'acceptació del procés de transferència de possessions pertanyents al ducat de Girona per part de les autoritats de les ciutats de Girona i de Vic, declaradament hostils a veure's afectades per les reduccions del patrimoni reial. Es tractava, en bona mesura, d'assegurar-se que aquesta no fos entesa com una alienació de les propietats de la Corona i, per tant, com una transgressió deliberada de la promesa reial de 1339 i dels termes en què s'havia erigit el mateix ducat de Girona.

Conscient segurament de les protestes que podria motivar l'assumpte, Bernat II de Cabrera reclamà a Pere el Cerimoniós que li donés garantia pública de la vigència de la clàusula annexa a la creació del ducat, segons la qual la promesa de no alienació, venda o traspàs del tot o part dels territoris que integrarien el ducat de Girona, així com el privilegi d'incorporació de les ciutats, els castells i les viles de Girona, Vic i Manresa al comtat de Barcelona, no exclouïen en cap cas la possibilitat d'una permuta entre l'infant Joan i aquell que encara era el seu tutor, sempre i quan aquesta es fes *donan·li per cambi maior o mellor cosa del dit ducat*. Bernat II demanava que això quedés ben explícit, ja que *enten que si·m fos lavors declarat que no·u hagre promès ni iurat, entenent que la dita promissió o entenció fora contra utilitat del dit senyor duch, la qual yo he iurada*.¹⁷²⁵ Com confirmant aquestes inquietuds, pocs dies després, el 28 de

¹⁷²³ El 20 de novembre de 1355. Li ho concedí “amb tota la jurisdicció, mer i mixt imperi, drets d'hosts i cavalcades i de judicis (...), amb ordre que el veguer reial d'Osona passés a residir a Moià”; *IBIDEM*, p. 99.

¹⁷²⁴ En efecte, a la fi de la procura en favor de Berenguer de Malla per la presa de possessió en nom seu dels castells de Gurb, Malla i Tona el 14 de febrer de 1356 signà en tant que *Bernardi, Dei gracia comitis Ausonie et vicecomitis Caprarie*, intitulació que també exhibiria tres mesos més tard en la possessió de la part reial de la ciutat de Vic; ADM, Cabrera i Bas, r.3945, ll.19-ll.n.9, rt.989, fot. 169 i r.4252, ll.23-ll.n.21, rt.992, fots. 341-342.

¹⁷²⁵ Aquesta petició, referida a una clàusula emesa al castell de Perpinyà el 21 de gener de 1351, fou presentada al rei d'Aragó i acceptada per aquest entre el 16 i el 17 de novembre de 1355; ADM, Cabrera i Bas, r.4234, ll.23-ll.n.2, rt.992, fot. 272.

novembre de 1355, els ciutadans de Vic Ramon des Carner, Pere Manyà i Pere Franch es personaren al castell de Perpinyà per suplicar a Pere el Cerimoniós que s'observessin les seguretats reials de no alienació de les terres del ducat de Girona i d'incorporació de les ciutats abans esmentades de Girona, Vic i Manresa al comtat de Barcelona.¹⁷²⁶

La complexitat d'aquesta situació motivà la creació d'una comissió de consellers i d'oficials reials que sembla haver estat en funcionament molt abans, en temps ja del procés sobre la legítima de Margarida de Foix. Formada pel cavaller Ponç d'Altarriba, el batlle general de Catalunya Pere Sacosta i el mestre racional Berenguer de Codinachs,¹⁷²⁷ aquesta comissió abogava per explotar la permuta o el concanvi com a via legal per complir amb les promeses fetes als Cabrera. Segons el mateix Pere el Cerimoniós va reconèixer a Bernat III l'11 de gener de 1355, la Corona devia encara al seu pare en retribució pels seus actes com a capità general de les armades reials a Sardenya un total de 27.404 florins d'or d'Aragó, dels que el febrer de l'any següent mancaven per pagar 22.325 florins, 4 sous i 5 diners de tern de Barcelona.¹⁷²⁸ Anteriorment, Bernat II de Cabrera hauria estat recompensat amb la concessió de la vila de l'Arboç, els castells d'Olèrdola i de Fontrubí i el dret a la jurisdicció civil a l'anomenat "Castell Vell" del Penedès, tot i que molt aviat, el 30 de desembre de 1353 a València, s'estipulà que les esmentades possessions esdevindrien objecte de bescanvi.

En principi, tot apunta a que els membres de la comissió eren partidaris de permutar aquestes possessions pels feus dels castells de Gurb, Tona i Malla,¹⁷²⁹ cosa que hauria beneficiat sensiblement els Cabrera en contenir així la dispersió territorial dels seus interessos senyorials. No obstant això, una vegada el Cerimoniós va haver promès l'erecció del comtat d'Osona, la lògica dictava que els esforços reials devien anar dirigits a orientar els pactes envers el domini vescomtal de la regió osonenca, sempre sota el paraigua legal de la dependència feudal del duc de Girona. La intenció

¹⁷²⁶ ADM, Cabrera i Bas, r.4233, ll.23-ll.n.1, rt.992, fot. 268. En aquest sentit, Flocel Sabaté subratlla que els gestos reials anaven dirigits a demostrar que la creació d'un espai com el ducat de Girona i les seves alteracions posteriors no responien a cap política deliberada d'alienació del patrimoni reial, sinó a una nova forma d'encarar-ne la gestió. Davant d'això, les municipalitats intentaren insistentment assegurar-se que no es violaven els privilegis reials anteriorment concedits. Vic, naturalment, es trobava entre elles; SABATÉ CURULL, Flocel, *El territori...*, pp. 249-250.

¹⁷²⁷ ADM, Cabrera i Bas, r.3948, ll.19-ll.n.12, rt.989, fot. 181 (10 d'octubre de 1359).

¹⁷²⁸ ADM, Cabrera i Bas, r.4249, ll.23-ll.n.8, rt.992, fot. 326 (23 de febrer de 1356). Segons Monsalvatje, una quantitat lleugerament per sobre dels 27.000 florins era allò que correspondria "á Bernardo como botín de guerra"; vegeu MONSALVATJE Y FOSSAS, Francisco, *El vizcondado de Bas*, p. 56.

¹⁷²⁹ ADM, Cabrera i Bas, r.3948, ll.19-ll.n.12, rt.989, fot. 181 (10 d'octubre de 1359).

inicial del monarca era satisfer el deute contret amb Bernat II mitjançant l'entrega de la vila de Vilafranca del Penedès, que vindria a afegir-se a la resta de feus penedesencs que el vescomte hauria rebut en un passat pròxim, però el gener de 1356 aquest projecte no s'havia posat encara en marxa.¹⁷³⁰ A partir d'aleshores, la influència sobre el rei dels integrants de la comissió i de l'infant Ramon Berenguer, comte d'Empúries, esdevingué decisiva en la concreció de les promeses d'abril de 1355.

Aquesta requerí finalment l'execució de tres passos consecutius en un període extremadament curt de temps. En un primer pas, la Corona pactà el febrer de 1356 amb els esposos Bernat III de Cabrera i Margarida de Foix la permuta del castell i del terme de Tornamira, és a dir, part de la llegítima que corresponia a Margarida, per una llegua rodona al voltant de la ciutat de Vic, o el que és el mateix, l'objecte principal de la promesa d'abril de l'any anterior. Ponç d'Altarriba, Pere Sacosta i Berenguer de Codinachs manifestaren aleshores que si es volia equiparar el pontencial rendístic de Tornamira, el lot a permutar havia d'incloure també els castells i termes de Gurb i de Tona, als quals aviat recomanarien afegir el de Malla,¹⁷³¹ i el dia 6 de febrer, finalment, el Cerimoniós ordenà el batlle general de Catalunya que en transferís els drets als vescomtes de Cabrera.¹⁷³² El següent pas consistí en l'establiment d'un nou acord amb l'infant Ramon Berenguer el 26 de febrer al Palau Reial de Barcelona, prèvia declaració d'intencions de l'infant (feta pública tres dies abans), segons el qual es concedirien als vescomtes de Cabrera la senyoria i els drets jurisdiccionals sobre la *partida* reial o jussana de la ciutat de Vic, a canvi de la renúncia a Vilafranca del Penedès i de la restitució de l'Arboç, Olèrdola, Fontrubí i el "Castellvell" del Penedès.¹⁷³³ L'encàrrec que Bernat III de Cabrera féu al cavaller Berenguer de Malla d'actuar com a procurador per rebre l'homenatge en nom seu dels homes dels castells de Gurb, Malla i Tona i de la part jussana de la ciutat de Vic, els dies 14 i 27 de febrer, respectivament, demostra que

¹⁷³⁰ ADM, Cabrera i Bas, r.4249, ll.23-ll.n.8, rt.992, fot. 325 (23 de febrer de 1356).

¹⁷³¹ ADM, Cabrera i Bas, r.3946, ll.19-ll.n.10, rt.989, fot. 173 (15 de febrer de 1356). Bona prova que la permuta es féu efectiva ben aviat és que quan el juliol de 1364 Margarida de Foix reclamà al Cerimoniós els drets que posseïa sobre el patrimoni comú del seu espòs i seu, ho féu per la ciutat de Vic, els castells d'Orís i Solterra i la *domus* de Vilardell, però no per Tornamira, castell que de fet ni tan sols apareix a les *Constitucions* de 1358; ADM, Cabrera i Bas, r.3890, ll.18-ll.n.42, rt.988, fot. 510 (24 de juliol de 1364). De fet, a les darreries de febrer de 1356 Tornamira figurava ja entre el patrimoni gestionat pel batlle general de Catalunya; ACA, Cancelleria Reial, r.898, ff.186v-187r (26 de febrer de 1356).

¹⁷³² ADM, Cabrera i Bas, r.3940, ll.19-ll.n.4, rt.989, fot. 147.

¹⁷³³ ADM, Cabrera i Bas, r.4249, ll.23-ll.n.8, rt.992, fots. 325-326 (23 de febrer de 1356) i r.4251, ll.23-ll.n.20, rt.992, fot. 337 (6 de maig de 1356); JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard, *Jurisdiccions...*, p. 41.

aquests pactes s'havien tancat de manera satisfactòria.¹⁷³⁴ Únicament calia donar el pas definitiu, fet que es produí quan el rei Pere el Cerimoniós concedí oficialment *in feudum* a Bernat III de Cabrera el comtat d'Osona l'1 de març de 1356.¹⁷³⁵

El conjunt de possessions formades per la llegítima de Margarida de Foix i el patrimoni permutat amb la Corona, units a les adquirides el 1351 al mestre racional Berenguer de Codinachs, conformà gairebé immediatament el nucli principal del comtat d'Osona. Originalment, aquesta nova senyoria abastava una part considerable de la superfície de l'actual plana de Vic, inclosa la mateixa ciutat, tot i que la previsió era que excedís aquests límits. En efecte, segons l'esmentada promesa reial d'abril de 1355 hauria de comprendre tota la part que Margarida de Foix posseïa a la ciutat de Vic, així com la totalitat d'allò que els vescomtes de Cabrera tinguessin o poguessin tenir als vescomtats de Cabrera i de Bas i a la resta de Catalunya, i, finalment, les terres contingudes en un radi d'una llegua (*leuca*) rodona, és a dir, uns quatre quilòmetres, al voltant de la ciutat de Vic.¹⁷³⁶ En aquest punt convé recordar que els comtes d'Osona tenien el control no sols de la part sobirana de la ciutat, sinó també de la part jussana o reial. Ara bé, aquesta no fou la única addició a l'espai inicialment concebut com el comtat d'Osona, doncs en la confirmació de la concessió emesa a Perpinyà el 19 de setembre de 1356, Pere el Cerimoniós sembla haver-hi incorporat la vila i el terme de Sant Celoni,¹⁷³⁷ i, dos anys més tard, encara hi afegiria el castell de Montnegre i la *domus* de Vilardell.¹⁷³⁸

En temps de les *Constitucions dels castells*, això és, en el decurs de l'any 1358, el comtat d'Osona (*comitatus Ausonie*) tenia definits ja els seus límits (vegeu Figures 37 i 38, pp. 679-680). L'espai administratiu que aleshores s'hi havia d'adaptar, la vegueria, tenia el seu punt central en el castell de Montsoriu, el que a curt termini acabaria provocant l'associació de la circumscripció a l'esmentat topònim castral (*vicaria de*

¹⁷³⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.4238, ll.23-ll.n.6, rt.992, fot. 285 (27 de febrer de 1356).

¹⁷³⁵ MONSALVATJE Y FOSSAS, Francisco, *El vizcondado de Bas*, p. 56.

¹⁷³⁶ (...) *una leuca termini quam in circuitu a qualibet dicte civitatis Vici parte limitabimus seu limitari faciemus latitudinis et longitudinis (...)*; ADM, Cabrera i Bas, r.4236, ll.23-ll.n.4, rt.992, fot. 278 (24 d'abril de 1355).

¹⁷³⁷ ADM, Cabrera i Bas, r.1404, ll.2-ll.n.1, rt.970, fot. 337. Evidentment, això anava en contra de la sentència arbitral de 1278 i en obvi detriment dels interessos de l'Orde de l'Hospital. No està clar quina fou la reacció dels hospitalers, i només se sap, que aleshores les relacions entre els Cabrera i la comanda de Sant Celoni eren "excel·lents"; PONS I GURI, Josep M., "La comanda de l'Hospital...", p. 293.

¹⁷³⁸ La inclusió de Montnegre i Vilardell es produí en una segona confirmació redactada el 6 d'octubre de 1358; ADM, Cabrera i Bas, r.4200, ll.22-ll.n.26, rt.991, fots. 473-482 (14 de gener de 1361).

Montesuricho). El nom d'aquesta demarcació confirma, de retruc, que aleshores hom considerava que els vescomtats de Cabrera i de Bas, la baronia de Montclús i la vall d'Osor formaven part del territori del comtat d'Osona i depenien del seu veguer, amb seu a Montsoriu,¹⁷³⁹ encara que en realitat es tractés de dominis amb característiques distintives.

La ciutat de Vic, que comptava des de feia temps amb un veguer i un batlle propis, les responsabilitats i facultats dels quals solien concentrar-se en una sola persona,¹⁷⁴⁰ constituïa el centre d'aquest nou espai senyorial. Però tot i tractar-se d'una creació reial de nova planta, els seus límits teòrics descansaven sobre un vell conjunt de castells que ja havia començat a generar una corona al voltant de Vic des del segle IX. La densitat d'edificacions d'aquest tipus o similars havia augmentat considerablement a l'entorn dels eixos fluvials del Ter i el Gurri en el decurs del segle X, i encara guanyaria en força als accessos meridionals de la plana durant tota la centúria següent.¹⁷⁴¹ Els feus que els vescomtes de Cabrera posseïen al Cabrerès des de la seva etapa de vescomtes de Girona (Cabrera, l'Avellana, Barrès) tenien el seu origen en aquest procés. En aquest sentit, l'erecció del comtat d'Osona a mitjan segle XIV hauria permès connectar les antigues i les noves possessions dels vescomtes de Cabrera, dotant així d'una major coherència geogràfica al conjunt dels seus dominis. Pel que fa als territoris estrictament osonencs, les permutes prèvies havien facilitat l'encerclament de Vic mitjançant l'obtenció de districtes que generalment escapaven en tot o en part al radi de la llegua rodona que quedava al voltant de la ciutat.

Gurb era un d'aquests termes. El seu castell, situat sobre un turó des del que es domina el sector de la plana osonenca al nord-oest de Vic, constitueix una de les referències més antigues de difusió de construccions castrals en temps de la repoblació altmedieval d'Osona.¹⁷⁴² Des del mateix edifici hom s'assegurava el control visual de bona part del seu terme, que comprenia les superfícies parroquials de Sant Andreu de Gurb, Sant Cristòfol de Vespella i Sant Esteve de Granollers, a més de Sant Julià

¹⁷³⁹ SABATÉ CURULL, Flocel, *El territori...*, p. 252; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*, pp. 63-64. El redactor de les *Constitucions* observava que *encara és enprés que en cartes ne en crides ne altres coses no's anome'n sino comtat d'Osona e vegaria de Monsoriu*; PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 23.

¹⁷⁴⁰ El 18 de gener de 1356 aquest càrrec doble era en mans del donzell osonenc Guillem de Malla; ADM, Cabrera i Bas, r.4242, ll.23-ll.n.11, rt.992, fot. 303.

¹⁷⁴¹ RIU I RIU, Manuel, "El paper dels «castra» en la redistribució de l'hàbitat al comtat d'Osona". *Ausa*, vol. 10, ns. 102-104 (1982), p. 407.

¹⁷⁴² L'existència d'aquest castell, avui dia en ruïnes, està documentada des de finals del segle IX; vegeu *IBIDEM*, pp. 402-403.

Sassorba i Sant Bartomeu del Grau¹⁷⁴³. Sobre un dels extrems del terme, en un indret situat entre el Gurri i la riba sud del Ter, s'alçava un altre castell, el de Vilagelans, evolucionat en el decurs del segle XI a partir d'una simple *turris* però amb una circumscripció pròpia reduïda i extremadament poc poblada.¹⁷⁴⁴ De Gurb i Vilagelans arrencaven els límits septentrionals del nou comtat, els quals reforçaven el control dels vescomtes de Cabrera sobre la riba esquerra del Ter, tot extenent-los a la riba oposada.

Així doncs, si set anys enrera s'havia donat inici en aquest procés amb l'adquisició de Voltregà, els termes castrals obtinguts recentment mercès a la concessió reial permetien aleshores encarar-ne la consolidació. Es tractava dels castells de Torelló, documentat per primer cop en la dècada de 880, i vinculat a la parròquia castral de Sant Feliu, així com a les veïnes sagreres de Sant Vicenç i Sant Pere de Torelló,¹⁷⁴⁵ i el de Manlleu, originari del segle XI i rellevat per una canònica agustiniana fundada l'any 1106, els dominis de la qual s'extenien a través de les parròquies de Santa Maria de Manlleu, Sant Esteve de Vila-setrú i Sant Julià de Vilamirosa.¹⁷⁴⁶ Els seus termes enllaçaven amb les possessions que els vescomtes mantenien al vell comtat d'Osona (al *territorium* de Roda i al castell de Cabrera), mentre al Collsacabra meridional s'hi afegien nous districtes, concretament els depenents de: el castell de Casserres, actiu almenys des del segle IX i substituït des d'inicis del segle XI pel priorat de Sant Pere de Casserres, que controlava els territoris corresponents a les parròquies de Sant Pere de

¹⁷⁴³ PLADEVALL I FONT, *El Comtat d'Osona...*, p. 40. Excepte la parròquia de Sant Bartomeu del Grau, la resta del districte sembla coincidir amb la superfície del terme municipal de Gurb. Actualment, Sant Esteve de Granollers correspon a la població de Granollers de la Plana. Vegeu també PONCE VIVES, Santi (coord.), *Gurb: un poble arrelat a la terra*. Ajuntament de Gurb, Gurb 2002, pp. 125-142.

¹⁷⁴⁴ PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 46; RIU I RIU, Manuel, "El paper dels...", p. 408; i PONCE VIVES, Santi (coord.), pp. 128-129.

¹⁷⁴⁵ L'església de Sant Vicenç de Torelló constituï el pol a partir del qual s'organitzà la sagrera documentada als segles XIV i XV. Pel que fa a la sagrera del veí lloc de Sant Pere de Torelló, hi ha prou evidències per sostenir que aquesta ja estava consolidada durant el segle XII; PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 45; PLADEVALL I FONT, Antoni *et alii*, *La vall de Torelló. Geografia i Història*. Celblau, Torelló 1979, pp. 52-56, 62, 68, 72 i 74-78; RIU I RIU, Manuel, "El paper dels...", p. 402; SUREDA BERNÁ, María J., "Las fuentes documentales sobre las iglesias de Santa Càndia d'Orpí y Sant Vicenç de Torelló". *Empúries*, ns. 45-46 (1983-1984), p. 266; i CASTELLANO I TRESSERRA, Anna, "L'evolució urbanística del barri vell de Sant Pere de Torelló segons la documentació històrica". *Ausa*, vol. 15, n. 130 (1993), pp. 201-202.

¹⁷⁴⁶ PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, pp. 44-45; IDEM, *La Canònica de Santa Maria de Manlleu*. Fundació Caixa Manlleu, Manlleu 2008, pp. 19-20 i 28-32; i RIU I RIU, Manuel, "El paper dels...", p. 407.

Casserres i de Sant Vicenç sa Riera;¹⁷⁴⁷ el castell de Sorerols (*Çerrerols*), bastit al segle XI per posar sota el seu control la vall situada just als seus peus, que coincidia amb la parròquia de Sant Miquel de Sorerols;¹⁷⁴⁸ la parròquia de Sant Cristòfol de Tavertet, que havia estat lligada antigament a un castell ubicat sobre un turó de 851 metres d'alçada situat a l'extrem sudoest dels cingles de Tavertet, i el terme de la qual encara mantenia la seva influència sobre els espais de la quadra de Bartomeu Sagorga¹⁷⁴⁹ i la vall de Sorerols; i, per últim, el castell de Savassona, documentat des de 921 i cap d'un districte del qual *és tant solament la perròquia de Sanct Pere de Savasona e alguna partida de la perròquia de Sanct Steve de Tavèrnoles*.¹⁷⁵⁰

Passats aquests districtes, la vall o territori de Sau, una de les senyories adquirides a Artal de Foces a començaments d'aquella dècada, exercia de frontissa entre els dominis que els novells comtes d'Osona tenien a cavall dels massissos del Collsacabra i les Guilleries, i donava continuïtat pel sud a l'encerclament de la ciutat de Vic arreu de l'exterior de la llegua rodona. Aquest fet afectava diversos castells termenats, començant pel més proper a Sau, el castell de la Meda, una antiga *forteda* aixecada segurament al segle X sobre el Puig Samedà (pocs quilòmetres al nord-est de Sant Llorenç del Munt), segregada del terme del castell de Sant Llorenç a la centúria següent, i responsable d'una àrea que comprenia les parròquies de Sant Julià de Vilatorrada *o de Bel-puig*, Sant Sadurní d'Osor (actualment d'Osormort) i Sant Feliu de Planeses.¹⁷⁵¹ Seguidament es trobava el castell del Brull. Conegut inicialment amb el nom de castell "de Sant Martí", havia estat possessió dels vescomtes de Cardona, que el posaren l'estiu de 1071 en comanda de Guillem Umbert de les Agudes. El seu terme, que comprenia el territori administrat pels rectors de Sant Martí del Brull, Santa Maria de Seva i Sant Cristòfol de la Castanya, controlava no només el camí que convergia cap a Palautordera desde la plana vigatana, sinó que donava també cobertura als accessos al

¹⁷⁴⁷ A mitjan segle XIV, l'existència d'un priorat monàstic enlloc de l'antic castell de *Careracs*, motivà que aquest passés a ser anomenat "lo castell de Sanct Pere de Casseres". Actualment, la seva ubicació i la del seu antic terme castral han vist el seu paisatge dràsticament modificat per l'existència del pantà de Sau; PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 48 i nota 54; RIU I RIU, Manuel, "El paper dels...", p. 404; i PLADEVALL I FONT, Antoni *et alii*, *Sant Pere de Casseres o la presència de Cluny a Catalunya*. Fundació Caixa Manlleu, Manlleu 2004, pp. 18 i 51-55.

¹⁷⁴⁸ *IDEM*, *El Comtat d'Osona...*, pp. 48-49 i nota 56.

¹⁷⁴⁹ La perròquia e terme de Tavertet; *IBIDEM*, pp. 48-49, notes 55 i 57.

¹⁷⁵⁰ *IBIDEM*, p. 48; i RIU I RIU, Manuel, "El paper dels...", p. 405.

¹⁷⁵¹ PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 46; i RIU I RIU, Manuel, "El paper dels..."; p. 408.

Montseny des del nord,¹⁷⁵² tasca a la que, per altra banda, donava suport des del sudoest la veïna quadra d'Aiguafreda.¹⁷⁵³

De nou remuntant en direcció nord, vers l'interior de la plana de Vic, la vigilància d'un dels trams del camí ral que anava de Vic a Barcelona, que havia començat a guanyar importància en el decurs del segle XIII, corria a càrrec dels senyors del castell de Tona. Construït probablement durant els primers anys del segle IX, el castell de Tona oferia als seus senyors el control de *la peròquia de Sanct Andreu de Tona e la peròquia de Sant Cugat de Gavadons*.¹⁷⁵⁴ Al seu interior s'erigien cases aloeres, els habitants de les quals encara es consideraven parroquians de Sant Andreu de Tona, tot i trobar-se en circumscripcions que ja aleshores havien evolucionat vers les quadres, i que cal identificar com les d'Aguilar, Güells i Vilageriu. Totes aquestes es trobaven situades en la franja meridional del terme, això és, en els límits amb Balenyà, i, alhora, van resistir el pas del temps a excepció de la de Vilageriu. Aquesta quadra no es pogué recuperar de la davallada demogràfica i fou abandonada en el trànsit dels segles XIV a XV.¹⁷⁵⁵

A l'exterior del terme castral de Tona, uns altres tres castells bastits en el decurs del segle X es repartien bona part de la franja de plana situada entre el Gurri i el Mèder. Eren els castells de Múnter, Malla i Sentfores.¹⁷⁵⁶ Tant el de Múnter com el de Malla, aixecat aquest últim a l'extrem occidental del turó del Clascar (644 metres), posseïen un terme que es corresponia amb una única parròquia, això és, les de Sant Esteve de Múnter i Sant Vicenç de Malla, respectivament.¹⁷⁵⁷ Ara bé, ni tan sols els seus districtes ocupaven la totalitat del territori assignat a cadascuna de les seves parròquies. La raó era que Sentfores englobava no només la parròquia original de Sant Martí de Sentfores, sinó també part de les veïnes de Múnter i Malla, a més de Sant Quirze de Muntanyola i

¹⁷⁵² PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 42; i *IDEM, El Brull. Un terme entre la Plana de Vic i el Montseny*. Diputació de Barcelona, Barcelona 1998, pp. 47-49 i 52.

¹⁷⁵³ (...) a lo comte en aquesta Quadre que és dins les limites del seu comtat; *IDEM, El Comtat d'Osona...*, p. 43.

¹⁷⁵⁴ *IBIDEM*, p. 41.

¹⁷⁵⁵ Aguilar (*Aquilaro*) i Güells (*Guadellos, Grael*), per exemple, estaven presidides per construccions de tipus castral que es remuntaven com a mínim a 1024 i 1086, respectivament; vegeu *IDEM, Tona. Mil cent anys d'història*. Ajuntament de Tona, Tona 1989, pp. 28-79 i 107-115. També *IDEM, El Comtat d'Osona...*, p. 46.

¹⁷⁵⁶ D'aquests tres, el castell de Malla era conegut aleshores amb el nom de castell de "l'Orsal". A partir de mitjan segle XI aquesta denominació canvià per la de "Malla"; RIU I RIU, Manuel, "El paper dels...", p. 405-407.

¹⁷⁵⁷ PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 41.

Santa Maria de Vic.¹⁷⁵⁸ A més, el terme de Sentfores ocupava també part de la parròquia de Santa Eulàlia de Riuprimer, que conformava el districte del castell de Torroella juntament amb la de Sant Cugat d'Alboquers.¹⁷⁵⁹ Inicialment una *turris* no termenada, controlava ja aquesta àrea del segle XII en endavant,¹⁷⁶⁰ assegurant així la presència de castells a ambdues ribes del Mèder. Un segle més tard, com a mínim, en aquest mateix espai havien aparegut, entre altres, les *domui* del Puig i de la Torre (Torreferrada).¹⁷⁶¹ Ambdues col·laboraven a nivell local en la gestió senyorial d'un districte que, en enllaçar a través dels seus límits septentrionals amb el del veí castell de Gurb, tancava finalment el perímetre traçat al voltant de la ciutat de Vic.

En el pla teòric, la incorporació de tots aquests districtes al comtat d'Osona oferiria als seus titulars el control gairebé total dels accessos a la plana de Vic. Però, a més d'aquests, existia un cert nombre de quadres i de parròquies que no depenien administrativament de cap castell en particular, sinó que es trobaven sota control directe del veguer de Montsoriu. Així succeïa, per exemple, amb les esmentades quadres d'Aguilar i de Güells, però també amb les parròquies de Santa Eugènia de Berga, Santa Maria de Vilalleons, Sant Martí de Riudeperes, Santa Maria de Folgueroles, Sant Vicenç d'Espinelles i de Sant Joan de Riuprimer, alhora quadra encapçalada per la *domus* de Montalegre.¹⁷⁶² La majoria d'aquestes quadres es trobava a l'interior del perímetre, el que significava que quedaven incloses en la llegua rodona que rodejava Vic. El fet que això fos així perjudicava fortament els Vilademany, senyors del castell de Taradell, doncs en segregant-se'n Santa Eugènia de Berga i Santa Maria de Vilalleons el seu terme es veia reduït pràcticament a la meitat de la seva extensió original.¹⁷⁶³ En un principi, el document de creació del comtat d'Osona incloïa el terme de Taradell,¹⁷⁶⁴ però, donat que aquest no apareix esmentat en el llistat de castells recollit al text de les

¹⁷⁵⁸ *IBIDEM*, p. 42.

¹⁷⁵⁹ *IBIDEM*, p. 43.

¹⁷⁶⁰ RIU I RIU, Manuel, "El paper dels...", p. 405.

¹⁷⁶¹ PLADEVALL I FONT, Antoni (dir.), *Santa Eulàlia de Riuprimer. La terra i la gent al llarg de la seva història*. Ajuntament de Santa Eulàlia de Riuprimer, Santa Eulàlia de Riuprimer 2005, pp. 29-32 i 40-43.

¹⁷⁶² *IDEM*, *El Comtat d'Osona...*, p. 47; i *IDEM* (dir.), *Santa Eulàlia...*, pp. 44-45.

¹⁷⁶³ Inicialment, les dues parròquies segregades formaven el terme de Taradell juntament amb Sant Genís de Taradell i Sant Martí de Viladrau; *IDEM*, "El castillo de Taradell y su primitivo término". *Ausa*, n. 2:21 (1955-1957), pp. 492-502; i *IDEM*, *Taradell. Passat i present d'un terme i vila d'Osona*, vol. 1. Ajuntament de Taradell, Taradell 1995, pp. 64 i 67. Segons les *Constitucions dels castells*, Santa Eugènia de Berga no és del terme del castell de Terradell, com tampoc no ho era Vilalleons; *IDEM*, *El Comtat d'Osona...*, p. 47.

¹⁷⁶⁴ MONSALVATJE Y FOSSAS, Francisco, *El vizcondado de Bas*, doc. 2, p. 5.

Constitucions dels castells, i que, a més, els límits d'aquesta nova senyoria estigueren exposats a constants modificacions entre 1356 i 1358, el més probable és que el que quedava de l'antic terme castral de Taradell hagués generat un buit en el domini territorial dels comtes d'Osona. En tot cas, i més enllà d'aquests dubtes, allò que interessa remarcar és que els senyors de Taradell no serien els únics damnificats per la nova configuració administrativa de la plana de Vic. De fet, les conseqüències derivades de l'erecció del comtat d'Osona generarien ben aviat no pocs conflictes.

Un dels més grans focus de tensions era la mateixa ciutat i parròquia de Vic. Les particularitats jurisdiccionals de cadascuna de les parts, la sobirana i la jussana, determinaven que drets consuetudinaris, com ara el de servei d'host i cavalcada, no estiguessin plenament a disposició dels titulars de la senyoria, sinó que es limitessin a una *cavalgada de loch on aquel dia que y irien poguesen a la dita ciutat tornar*.¹⁷⁶⁵ Però el que realment podia posar obstacles al govern dels comtes d'Osona sobre la ciutat era l'actitud bel·ligerant dels seus prohoms. Com s'ha vist abans, ja el mateix gener de 1356 Ramon des Carner, el jurista Guillem de Terrers i Pere Franch havien manifestat al porter reial Joan de Torres l'absoluta disconformitat dels membres de la universitat de Vic amb la designació de Bernat II de Cabrera com a administrador de la ciutat en nom del seu fill i de la seva jove,¹⁷⁶⁶ perquè tenien al vescomte i als de la seva família per enemics mortals (*inimici capitales*).¹⁷⁶⁷ La universitat es veié obligada a cedir, cosa que féu oficialment el 6 de maig de 1356 acatant el manament reial de jurar obediència al vescomte de Cabrera o als seus representants, així com el nomenament de procuradors a tal efecte.¹⁷⁶⁸ Per la seva banda, el bisbe Ramon de Vic mostrà inicialment la seva conformitat amb les disposicions reials.¹⁷⁶⁹ No obstant això, el febrer d'aquell mateix any envià Bernat d'Arenys, rector de l'església de Monistrol de Montserrat, a recordar Guillem de Malla, veguer i batlle vescomtal de Vic, que aquest estava obligat pels acords signats entre el rei Jaume el Just i el bisbe Berenguer de Vic a posar-se a disposició del monarca i no d'un altri, a no ser que el prelat li ho reclamés. L'advertència que Guillem de Malla féu al rector de les penes que podia cobrar-li per

¹⁷⁶⁵ PLADEVALL I FONT, Antoni, *El Comtat d'Osona...*, p. 38.

¹⁷⁶⁶ ADM, Cabrera i Bas, r.4242, ll.23-ll.n.11, rt.992, fot. 303 (18 de gener de 1356).

¹⁷⁶⁷ (...) *dictus nobilis Bernardus de Cappraria est inimicus capitalis, et omnis sui predecessores fuerunt inimici capitales dicte civitate* (...); ADM, Cabrera i Bas, r.4241, ll.23-ll.n.10, rt.992, fot. 299.

¹⁷⁶⁸ ADM, Cabrera i Bas, r.4251, ll.23-ll.n.20, rt.992, fot. 337.

¹⁷⁶⁹ ADM, Cabrera i Bas, r.4244, ll.23-ll.n.13, rt.992, fot. 309 (19 de gener de 1356).

injúries indica que el procurador episcopal actuà amb no poca vehemència,¹⁷⁷⁰ i suggereix que en aquell moment la perspectiva que el bisbe de Vic tenia d'aquest assumpte hauria experimentat un gir radical vers una creixent hostilitat.

D'altres, com ara el castell de Montnegre, havien estat entre les darreres possessions en ser afegides al comtat d'Osona. En un principi, la seva inclusió en l'espai del comtat a partir d'octubre de 1358 havia de proporcionar a Bernat III de Cabrera el complet control jurisdiccional sobre el seu terme, però aquestes aspiracions toparen amb els interessos del senyor del castell, Guerau de Gualba, que arribà a posar en qüestió el dret del vescomte de Cabrera i comte d'Osona a aixecar-hi forques. Finalment, la solució passà per un acord, signat el 21 de setembre de 1360, mitjançant el qual el comte d'Osona concedia en feu a Guerau de Gualba les seves atribucions jurisdiccionals al castell de Montnegre, reservant-s'hi el dret a imposar la pena de mort.¹⁷⁷¹

Aquestes tensions, i les solucions triades per tal d'apaivagar-les, deixaven al descobert els intents de tancar la falla oberta entre les aspiracions senyoriales d'apropiació total del poder jurisdiccional i la realitat, marcada per antics privilegis o els drets d'altres senyors amb una llarga tradició d'ingerència en una demarcació en particular. En el decurs dels pactes pel castell de Montnegre, Bernat III sostenia que el títol comtal li conferia el control jurisdiccional sobre la totalitat del comtat d'Osona, *et per consequens in castro predicto de Montenigro et eius terminis*.¹⁷⁷² Aquesta vegada, sembla que per fi les pretensions del dret al complet control jurisdiccional dels seus dominis al comtat d'Osona haurien tingut un cert grau d'èxit, per bé que la jurisdicció civil tendiria a quedar en mans de feudataris, com eren els casos dels castells de Manlleu, i, de nou finalment, de Blanes.¹⁷⁷³ En altres, en canvi, la possessió d'aquests drets era fortament discutida, com succeïa el 1358 amb el terme del castell del Brull, on el bisbe de Vic impedia l'aplicació efectiva del control a exercir-hi pels oficials dels vescomtes de Cabrera.¹⁷⁷⁴ Els casos d'aquest tipus semblen haver estat excepcionals. De

¹⁷⁷⁰ ADM, Cabrera i Bas, r.4246, ll.23-ll.n.15, rt.992, fot. 315 (13-15 de febrer de 1356).

¹⁷⁷¹ ADM, Cabrera i Bas, r.3789, ll.17-ll.n.1, rt.987, fot. 151.

¹⁷⁷² *Attendentes in quam nos, iure comitatus ut comes, merum et mixtum imperium et omnem iurediccionem altam et baxiam, civile[m] et criminalem, habere et habere debere intra limites comitatus nostri predicti Ausonie (...).*

¹⁷⁷³ ADM, Cabrera i Bas, r.4128, ll.21-ll.n.26, rt.990, fots. 516 i 518 (6 d'octubre de 1361); i *IBIDEM*, pp. 27 i 44.

¹⁷⁷⁴ El text de les *Constitucions dels castells* informa que *Lo Castell des Bruy és del bisbe de Vic, que lo comte no y a res, mas enperò entén y aver tota jurisdicció, salvant la çivil, però lo bisbe contrasta a açó e diu que és sua*. Tot i això, el comte d'Osona insistia *que és dins les limites del seu comtat*; *IBIDEM*, p. 42.

fet, malgrat les esmentades cessions de part dels drets jurisdiccionals i les exempcions de prestacions garantides a *alguns singulàs qui'n aien franquesa o privilegi ab carta*, tot indica que en temps del nou comtat d'Osona la concentració de poder jurisdiccional en mans dels seus titulars, que no la seva homogeneïtzació, es trobava en el seu punt àlgid. No obstant això, els ja coneguts esdeveniments polítics de començaments de la dècada de 1360 impedirien que aquesta situació es perllongués en el temps.

5.6. De la restitució parcial a les concessions sicilianes

Conseqüència directa de la sentència de 1364, la sotstracció del patrimoni dels vescomtes de Cabrera implicà el desmantellament del comtat d'Osona i el pas immediat dels seus antics components sota la dependència de l'aparell administratiu reial. D'aquests, Timbor de Fenollet i Margarida de Foix reclamaven la devolució dels castells i termes que formaven la baronia de Montclús; la vila d'Hostalric, els castells de Sant Iscle, Montpalau i Anglès, al vescomtat de Cabrera; i la part sobirana de la ciutat de Vic, els castells d'Orís i de Solterra, amb la *domus* de Vilardell. Aquests llocs, cal recordar-ho, corresponien a les seves donacions esponsalícies, a les que, lògicament, cap de les dues estava disposada a renunciar.¹⁷⁷⁵ Ara bé, Pere el Cerimoniós tenia altres plans per aquestes possessions. En el cas de la part sobirana de Vic, els síndics i consellers de la qual foren ràpidament eximits de qualsevol responsabilitat sobre les accions dels seus senyors,¹⁷⁷⁶ es pretenia retornar-la a Roger Bernat IV de Foix, juntament amb els altres enclavaments osonencs que havien estat dels Montcada i havien passat a mans de Margarida de Foix pel seu matrimoni amb Bernat III de Cabrera. Suposadament, el vescomte de Castellbò havia estat des de la seva joventut un lleial partidari del Cerimoniós.¹⁷⁷⁷ La seva hauria estat una elecció del tot lògica tenint en compte, a més, que inicialment Roger Bernat IV s'havia vist forçat a desprendre's precisament d'aquell lot per satisfer gairebé a contracor la pràctica totalitat del dot que aleshores li reclamava la seva germana. No sembla, per tant, que els seus recents intents d'intercessió haguessin disminuït la bona consideració en que el tenia el rei.¹⁷⁷⁸

¹⁷⁷⁵ ADM, Cabrera i Bas, r.3890, ll.18-ll.n.42, rt.988, fot. 510 (24 de juliol de 1364).

¹⁷⁷⁶ I ratificats els seus privilegis, el 23 de juliol de 1364; ACA, Cancelleria Reial, r.909, ff.161r-162r (segona numeració) Més tard, el 28 d'agost de 1366, el rei confirmà a petició dels seus síndics les llibertats dels habitants de la part jussana; ACA, Cancelleria Reial, r.910, ff.107v-111r.

¹⁷⁷⁷ Segons Sobrequés, "Roger Bernat IV fou molt addicte al rei Pere, el qual l'armà cavaller a Tarragona en 1360"; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 248.

¹⁷⁷⁸ Sobre això vegeu *supra*, Capítol 3.

Ara bé, la necessitat d'assegurar el control efectiu de la Corona de les terres dels vescomtes de Cabrera, així com la situació d'inestabilitat en què es trobaven en els anys immediatament posteriors al procés contra Bernat II i Bernat III, motivaren en un primer moment la integració d'aquelles senyories en els dominis del ducat de Girona. Després de l'entrada de l'infant Joan als territoris del comtat d'Osona amb l'objectiu d'assegurar-se'n la submissió, el 25 de setembre de 1366 Pere el Cerimoniós li féu donació del patrimoni confiscat als vescomtes de Cabrera i comtes d'Osona,¹⁷⁷⁹ el que significà, en paraules del mestre racional Berenguer de Codinachs, que *tota la terra que posehia lo dit comte és vuy a mà e a senyoria del dit senyor inffant*.¹⁷⁸⁰ Finalment, els acords als que el monarca havia arribat amb el vescomte de Castellbò no entrarien en vigor fins la tardor de 1366, quan la part sobirana de la ciutat de Vic, els castells i termes de Tornamira i Solterra i la *domus* de Vilardell, foren efectivament transferits a Roger Bernat IV de Foix.¹⁷⁸¹

Hom pressuposa que la durada d'aquesta concessió al vescomte de Castellbò fou bastant efímera, ja que, en teoria vers, 1367 les possessions que n'eren l'objecte haurien estat retornades a la seva germana Margarida.¹⁷⁸² Encara que això hagués estat així, és ben segur que el seu comportament durant la revolta del vescomtat de Cabrera hauria mogut el rei a convertir aquesta situació en reversible. Pel cap baix, està confirmat que a finals de 1365 Pere el Cerimoniós tenia intenció de retornar el castell de Montpalau a Margarida, a condició sempre que els seus prohoms es comprometessin a no donar assil al comte d'Osona, però, com ja s'ha dit, no se sap exactament quins foren els dominis restituïts en ella i a la seva sogra Timbor.¹⁷⁸³ I, en qualsevol cas, el febrer de 1367 els territoris que havien format part del comtat d'Osona quedarien sota responsabilitat de

¹⁷⁷⁹ ACA, Cancelleria Reial, r.1538, f.110rv; ADM, Cabrera i Bas, r.3004, ll.9-ll.n.4, rt.977, fots. 678-679; MONSALVATJE Y FOSSAS, Francisco, *El vizcondado de Bas*, doc. 3, pp. 10-12.

¹⁷⁸⁰ ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Llibres d'Albarans, r.645, ff.38r-39rv (13 de novembre de 1366).

¹⁷⁸¹ (...) *iuxtam capitulam ffectam firmatam inter nos ex parte una et nobilem et dilectum consiliarum nostrum Rogerium Bernardi, vicecomitem Castriboni, ex altera parte* (...); ACA, Cancelleria Reial, r.1077, f.181v (3 d'octubre de 1366).

¹⁷⁸² Tradicionalment, la transferència patrimonial a Roger Bernat IV de Foix ha estat situada en un any abans, el 1365; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 195 i 248; i JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard, *Jurisdictions...*, p. 41. En aquesta datació s'ha tingut molt en compte la restitució del patrimoni a Margarida de Foix, per bé que aquest darrer extrem encara no s'hagi pogut contrastar. En la present concessió no s'inclouïa Orís, però sí Tornamira, permutada el 1356 i aleshores en poder del cavaller Ramon de Peguera, *per venda a ell feta per part del senyor rey*; ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, r.1000, f.42r (*s.d.*, 1368).

¹⁷⁸³ (...) *nós vullam retre a-la comtessa d-Osona lo castell desús dit*; ACA, Cancelleria Reial, r.1078, f.23r (22 de desembre de 1365).

Pere Sacosta, batlle general de Catalunya. Aquest delegà l'administració del vescomtat de Bas i l'àrea osonenca en la figura del vigatà Pere Franch, que ja havia participat en les protestes dels ciutadans de Vic per l'erecció del comtat, mentre que ell mateix es reservava el control directe del vescomtat de Cabrera i dels seus termes.¹⁷⁸⁴ La posterior creació el 1368 d'un nou títol per a l'infant Martí, el de comte de Besalú, suposà la segregació del vescomtat de Bas del ducat de Girona i la seva inclusió dins dels límits del nou comtat de Besalú, per bé que a efectes pràctics sembla que això no hauria afectat la seva gestió, que seguiria recaient en oficials de la Corona.¹⁷⁸⁵

L'erecció del comtat de Besalú, *dins lo qual és lo vezcomtat de Bas e la dita vall*,¹⁷⁸⁶ acabà de certificar la fragmentació dels antics dominis dels vescomtes de Cabrera, repartits aleshores entre els nous espais senyorials generats pel ducat de Girona i pel comtat de Besalú. No obstant això, l'administració reial no liquidà el gruix de les unitats senyorials supervivents, sinó que en perpetuà l'existència. Certament, bona part dels feus que havien constituït el nucli del comtat d'Osona al voltant de la ciutat de Vic serien novament repartits. Alguns, com els castells i els termes de Tona, Torelló i Malla, passaren a considerar-se a partir de 1367 part component de la baronia de Montcada (*baronia de Muntcada*),¹⁷⁸⁷ que des d'aleshores remetria al conjunt de possessions catalanes que des del segle XIII havien estat en mans dels Montcada.¹⁷⁸⁸ Com s'ha dit abans, aquests llocs no es reincorporarien mai més als dominis dels vescomtes de Cabrera. En canvi, el vescomtat de Cabrera, la baronia de Montclús i el vescomtat de Bas mantindrien els seus límits originals i la seva personalitat durant tot el temps que estiguessin sota control de la Corona.

Quan Pere el Cerimoniós inicià el procés de rehabilitació de la memòria dels vescomtes Bernat II i Bernat III de Cabrera la qüestió principal no era retornar el patrimoni de la família al seu successor, sinó determinar quines parts, en quins terminis i sota quines condicions havien de ser restituïdes. En un primer moment, la promesa que el rei féu el 5 de febrer de 1372 incloïa el retorn no només del vescomtat de Cabrera amb els seus termes i castells, sinó els territoris a l'entorn de la ciutat de Vic, els castells

¹⁷⁸⁴ ACA, Reial Patrimoni, Batllia General de Catalunya, Cartes, r.853, ff.22rv (18 de febrer de 1367). En algun moment de l'any 1367, el mestre racional assegurava *que-l dit en Pere Franch reeb et administra les rendes del vezcomtat de Bas*; ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, r.998, f.90r.

¹⁷⁸⁵ SABATÉ CURULL, Flocel, *El territori...*, pp. 249-252.

¹⁷⁸⁶ ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, r.1000, ff.83rv (5 de juliol de 1368).

¹⁷⁸⁷ ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, r.998, f.35r (1367); r.1000, f.40r (1368); r.1001, f.45r (*s.d.*, 1369); r.1003, f.37v (1371-1372); r.1004, f.41v (1373-1374).

¹⁷⁸⁸ *IBIDEM*, p. 262.

de Torelló, Voltregà i Sentfores, les valls d'Osor i de Sau i el vescomtat de Bas.¹⁷⁸⁹ Aquesta promesa, que es basava en l'heretament de Bernat IV, venia condicionada per la prèvia cessió a Margarida de Foix i a Timbor de Fenollet dels castells osonencs de Voltregà i Torelló. Ara bé, a l'hora de signar el pacte definitiu, aquest exclouïa de la restitució el vescomtat de Bas i els dominis inicials del comtat d'Osona. A més, Bernat IV renunciaria a cobrar els 22.000 florins que el rei no va pagar mai al seu avi, i que de fet li havien estat promesos per la victòria contra els genovesos en aigües sardes.¹⁷⁹⁰ Conseqüentment, quan cinc dies més tard Pere el Cerimoniós ordenà a Bernat de So desplaçar-se als dominis vescomtals per procedir a traspassar-ne els drets de possessió, els únics espais de la senyoria que en realitat serien transferits es reduïrien als del vescomtat de Cabrera, el Cabrerès i la vall d'Osor.¹⁷⁹¹ Arribat el moment, la llegua a l'entorn de Vic *no és estada restituïda ab l'altra terra al noble en Bernat de Cabrera.*¹⁷⁹²

La resta de possessions, a excepció sempre de l'embrió del comtat d'Osona erigit l'any 1356, foren retornades de manera esglaonada. Així, el vescomtat de Bas i el castell del Mallol van ser restituïts en feu (*restituimus concedimus et tornamus in feudum*) a

¹⁷⁸⁹ En virtut de l'acord signat el posterior mes de desembre, el Cerimoniós informà la reina Elionor i d'altres fidels seus que *provideringimus restituenda eidem castrum de Montesoriuo et villam de Hostalricho, et totum vicecomitatum de Capraria cum honore de Roda et de Cabrares, et omnia alia loca et castra nominata et comprehensa in instrumento hereditamenti seu donacionis factorum per nobilem quondam Bernardum de Capraria, militem, nobili quondam Bernardo de Capraria, militi, comiti Ausonie, filio suo, patri dicti Bernardini, confecto in Aljafaria civitatis Cesaraugusta ·V^o· idus aprilis anno a Nativitate Domini ·M·CCC·L^o· per Jacobum Conesa, tunc scriptorem nunc prothonotarium nostrum; ACA, Cancelleria Reial, r.923, f.133r (22 de desembre de 1372).*

¹⁷⁹⁰ Més d'una dècada més tard, es faria memòria que *per vigor de la present convinència o trascació, romanguen envers lo senyor rey e los feus emtrostems los bene següents: lo comtat d'Osona, çò és, la ciutat de Vich amb la legua entorn e ab los castells e lochs que lo dit senyor donà en la erecció del comtat d'Osona. E encara lo castell de Sentffores e Castelló de Bas et tot lo vescomtat de Bas (...) E-n Bernardí de Cabrera hage a diffinir al senyor rey aquells ·XXII^m· florins, los quals se diu que eren deguts per lo senyor rey al noble mossèn Bernat de Cabrera, avi seu, per rahó del dret qui li pertanyia per capitania de la vençó de la batalla que hac ab los ienoveses en la mar (...); ADM, Cabrera i Bas, r.2896, ll.6-ll.n.70, rt.976, fots. 275-276 (14 de juny de 1386). Pel que fa en aquesta quantitat de 22.000 florins, cal segurament relacionar-la amb la darrera campanya de Sardenya en la que participà Bernat II de Cabrera, del botí de la qual precisament mancaven encara per pagar l'any 1355 una xifra lleugerament superior a l'aquí citada. El que voldria dir que ni tan sols en el moment àlgid del poder dels vescomtes de Cabrera se'ls pogué satisfer més que una ínfima part del botí promès.*

¹⁷⁹¹ ADM, Cabrera i Bas, r.5674, ll.50-ll.n.2, rt.1028, fots. 382-385 (22 de desembre de 1372).

¹⁷⁹² En paraules del mestre racional Berenguer de Codinachs. Entre 1373 i 1374, les seves senyories seguien estant administrades per Pere Franch com a subordinat del batlle general de Catalunya; ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, r.1004, f.10r.

Bernat IV de Cabrera per un privilegi reial emès a Saragossa el 5 de febrer de 1380,¹⁷⁹³ encara que les preses de possessió corresponents no es podrien fer efectives fins el març de l'any 1382.¹⁷⁹⁴ Probablement, la implicació de Bernat IV en els assumptes sards hauria provocat la demora en la transferència dels drets feudals sobre el vescomtat de Bas i les senyories vinculades, tot i que la seva actuació a Sardenya hauria constituït un pretext perfecte per activar els drets del vescomte a la restitució d'aquelles. A més, és possible també que el procés de redempció del comtat de Besalú que l'infant Martí havia iniciat l'any 1377 a fi i efecte d'assegurar la seva completa reintegració al ducat de Girona, i, per tant, al patrimoni de la Corona,¹⁷⁹⁵ hagués contribuït a retardar-la.

Sigui com es vulgui, el fet és que a començaments de la dècada de 1380 els vescomtats de Cabrera i de Bas, juntament amb altres termes i territoris, havien tornat a mans dels vescomtes de Cabrera després d'un llarg parèntesi de gairebé una dècada sota domini reial. Més enllà d'això, Bernat IV de Cabrera encara va poder arrencar del Cerimoniós el retorn als seus dominis dels termes i de les jurisdiccions dels castells de Montnegre i de Montclús l'estiu de 1386.¹⁷⁹⁶ Comptant també potser les del districte de Voltregà i la quadra de Conanglell, aquelles serien, però, les darreres restitucions confirmades de les terres que havien arribat a dominar l'avi i el pare de Bernat IV de Cabrera.¹⁷⁹⁷ De moment almenys, la llegua rodona que s'extenia al voltant de la ciutat de Vic, això és, l'ànima territorial del comtat d'Osona, havia deixat de ser a l'abast dels seus antics senyors.

En el decurs d'aquells últims anys, una vegada assegurat el retorn de les seves propietats i possessions, els vescomtes de Cabrera reiniciaren la persecució del ple control jurisdiccional dels termes sota el seu domini. En temps del comtat d'Osona, la concentració de drets a l'interior de les demarcacions vigitanes féu evident que el projecte era perfectament possible. Ara bé, el vescomtat de Cabrera, la baronia de Montclús i el vescomtat de Bas eren espais diferents, en els que amb tota seguretat les

¹⁷⁹³ ACA, Cancelleria Reial, r.936, f.63v; MONSALVATJE Y FOSSAS, Francesc, *El vizcondado de Bas*, p. 69 i doc. 5, p. 18.

¹⁷⁹⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.2891, ll.6-ll.n.69, rt.976, fots. 267, 269 i 271 (11 de març de 1382).

¹⁷⁹⁵ SABATÉ CURULL, Flocel, *El territori...*, p. 255.

¹⁷⁹⁶ ADM, Cabrera i Bas, r.2892, ll.6-ll.n.70, rt.976, fots. 275-276 (14 de juny de 1386); r.3970, ll.17-ll.n.2, rt.987, fots. 155-156 (15 de juny de 1386); i r.3791, ll.17-ll.n.3, rt.987, fot. 161 (4 de juliol de 1386).

¹⁷⁹⁷ Les restitucions dels castells de Sentfores, Torelló i Voltregà són molt difícils de confirmar. No és segur que els dos primers haguessin estat retornats encara l'any 1386. Pel que fa a Voltregà i la quadra de Conanglell, sí és possible que el retorn s'hagués produït abans, doncs suposadament ambdues possessions foren venudes al bisbe de Vic el 21 de gener de 1379 per un total de 60.000 sous; ADM, Cabrera i Bas, r.5335, ll.37-ll.n.2, rt.1008, fot. 606.

apel·lacions a la Corona permetrien posar límits encara a l'abús d'atribucions jurisdiccionals. Després de dos anys de litigi, la justícia reial fallà el 1386 a favor de l'abat de Sant Benet del Bages, que es queixava dels intents reiterats de Bernat IV de Cabrera de sotmetre els habitants de les Preses al control dels batlles del castell del Malloí.¹⁷⁹⁸ Altres tipus d'iniciatives, per bé que més costoses econòmicament parlant, podien resultar ser bastant més profitoses.

Els grans èxits en aquest sentit tingueren lloc en la façana marítima del vescomtat de Cabrera i en la banda occidental del Montseny. Al litoral, Bernat IV de Cabrera adquirí primer a Pere el Cerimoniós tots els drets sobre el castell i la Vilanova de Palafolls, i, a continuació, aquells que Ramon de Blanes, dit *Pericó*, tenia al districte del castell de Blanes, així com al veí terme de Palafolls i a les parròquies de Sant Esteve de Tordera, Sant Quirze d'Arbúcies i Sant Martí de Riudarenes. El 14 de setembre de 1382 Bernat IV pactà amb el monarca l'adquisició de Palafolls per 21.000 lliures;¹⁷⁹⁹ després, el 26 d'octubre següent féu el mateix amb Ramon de Blanes, a qui es comprometé a pagar unes altres 12.000 lliures.¹⁸⁰⁰ A l'interior vallesà, en canvi, hagueren de passar uns quants anys fins que el 1403, en un dels seus viatges de tornada de Sicília, l'aleshores comte de Modica comencés les negociacions per la compra dels drets de l'Orde de l'Hospital sobre la vila i el mercat de Sant Celoni i la parròquia de Pertegaç, a més dels seus drets a la baronia de Montclús. L'operació es tancà finalment el maig de 1405 per un total que devia estar entre els 34.000 i els 35.000 florins d'or d'Aragó¹⁸⁰¹ (vegeu Figura 39, p. 681).

En el cas de Palafolls, les circumstàncies que condugueren cadascuna de les parts a signar els respectius contractes de compravenda foren diverses, i algunes estan prou clares. Pere el Cerimoniós, que havia adquirit el 31 de març de 1381 tots els drets sobre Palafolls permutant-los amb l'esmentat fundador de la Vilanova de Palafolls, el seu conseller i uixer d'armes Guillem de Palafolls (vegeu Figura 41, p. 683), per la senyoria aragonesa d'Ariza (*Fariza*, a la conca del riu Jalón) i els drets sobre el peatge

¹⁷⁹⁸ PAGÈS I PONS, Joan, *Les Preses...*, vol. 2, p. 86.

¹⁷⁹⁹ L'acord se signà a la ciutat de València; ACA, Cancelleria Reial, r.1003, ff. 9r-15r i 27r-29r; ADM, Cabrera i Bas, r.3090, ll.10-ll.n.19, rt.979, fot. 26; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els senyors de la Marina de la Selva", p. 36.

¹⁸⁰⁰ ADM, Cabrera i Bas, r.4129, ll.21-ll.n.27, rt.990, fots. 538-541 (26 d'octubre de 1382-9, 10 i 12 de gener de 1383); MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els senyors de la Marina de la Selva", p. 37; VALERO MOLINA, Joan, "La font gòtica de Blanes", p. 196; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'expansió medieval...", p. 24.

¹⁸⁰¹ CARRERAS CANDI, Francesc, "Ordinacions urbanes...", p. 124; i PONS I GURI, Josep M., "La comanda de l'Hospital...", p. 294.

de Calataiud,¹⁸⁰² els vengué a Bernat IV perquè, segons ell mateix admetia, li era del tot urgent obtenir finançament per als seus projectes mediterranis més immediats;¹⁸⁰³ a més, el rei encara aleshores estava en deute amb ell, doncs, entre altres coses, no li havia restituit tot el patrimoni familiar. Ara bé, altres motius són més difícils d'esbrinar. Antoni Maria Aragó suposava que, pel que feia als Palafoxs, "la política integradora empresa pels Cabrera després de la restitució dels béns del Gran Privat -llevat del comtat d'Osona-", hauria suposat una pressió excessiva pels seus feudataris.¹⁸⁰⁴ Però aquesta teoria no només té l'inconvenient de reduir la "política integradora" dels vescomtes de Cabrera al període posterior a 1372-1373 (quan, a la vista dels antecedents, es fa evident l'existència d'un projecte que beuria de la inèrcia aristocràtica de depredació de parcel·les de poder), sinó que, a més, és probable que, tot i que aquella pressió pesés en la decisió de Guillem de Palafox de desprendre's dels feus familiars,

¹⁸⁰² Cal matisar que malgrat l'operació acabà en permuta, aquesta s'havia concebut d'entrada com una compravenda. El rei pretenia vendre a Guillem de Palafox la senyoria d'Ariza (que incloïa, a més de la mateixa vila d'Ariza, els llogarets de Bordalba, Embid, Alconchel, Monreal, Pozuel i Cabola Fuente) i el peatge de Calataiud, els rendiments del qual es creia que eren d'uns 2.500 sous jaquesos anuals, per un preu de 30.000 lliures. Com que difícilment Guillem podria reunir aquella quantitat, s'arribà en un acord pel qual a canvi d'aquells dominis i drets fiscals al regne d'Aragó, aquell entregaria els feus familiars de Palafox, que segons les estimacions tenia precisament un valor equivalent al d'aquests últims. En qualitat d'alienació a l'ús de patrimoni feta per motius financers, es tractava d'una venda a carta de gràcia. El monarca no exercí el seu dret de rescat perquè aviat aparegué un comprador per Palafox (precisament el vescomte Bernat IV de Cabrera) i Guillem i la seva família acabaren instal·lant-se definitivament a l'Aragó. Aviat canviarien el seu *cognomen* pel de Palafox. A l'entorn d'aquest afer, i de com donà origen a la nissaga aragonesa dels Palafox, vegeu sobretot: ARAGÓ CABAÑAS, Antoni M., *op. cit.*, p. 179; REDONDO VEINTEMILLAS, Guillermo i SARASA SÁNCHEZ, Esteban, "El señorío de Ariza de la familia Palafox y la sentencia de Celada (Alteraciones campesinas y triunfo señorial en el tránsito de la Edad Media a la Moderna)". *RHJZ*, n. 58 (1988), pp. 33-34; MORALES GÓMEZ, Juan J., "Tensiones antiseñoriales en la baronía de Ariza (1445)". *AREM*, n. 13 (1997), p. 160; VIÑOLAS I ALCORIA, Josep i TORRENT I PALAUDELMÀS, Joan, "Dels Palafoxs als Palafox, senyors d'Ariza". Dins *Tordera. Història d'un poble*, vol. 2. Cercle d'Història de Tordera, Tordera 2009, pp. 164-167; i ABELLA SAMITIER, Juan i LAFUENTE GÓMEZ, Mario, *op. cit.*, p. 147, nota 21.

¹⁸⁰³ En efecte, el Cerimoniós deia *habere necessitatem pecunie* per restaurar la posició aragonesa a Sardenya i per posar en marxa per fi el seu projecte d'expedició a Sicília; ACA, Cancelleria Reial, rs. 1001, f. 176v, i 1003, ff. 9r. Tot i això, Bernat IV pagaria per Palafox una quantitat inferior a la que demanava el sobirà l'any anterior, i, a més, les protestes de la mare de Guillem, Constança, perquè el seu fill no havia respectat les deixes que el seu difunt espòs Berenguer de Palafox havia estipulat per a la seva viduïtat i per a l'legítima dels seus altres fills, allargaria tot el procés de compravenda de Palafox fins el 8 juny de 1384, dia en el qual Constança finalment signà la cancel·lació del deute; ADM, Cabrera i Bas, r.30992, ll.10-ll.n.21, rt.979, fot. 57.

¹⁸⁰⁴ ARAGÓ CABAÑAS, Antoni M., *op. cit.*, p. 179. No es tracta, en qualsevol cas, de l'arribada d'un nou senyor, com s'ha volgut fer creure recentment, sinó de l'apropiació legal del senyor del castell i terme d'unes atribucions fins aleshores reservades al seu sotsfeudatari; VALERO MOLINA, Joan, "La font gòtica de Blanes", p. 196.

ho fes bastant menys que no pas la combinació de la insistència d'un Cerimoniós necessitat de crèdit i la perspectiva de poder començar de nou a l'Aragó.¹⁸⁰⁵ Com també hi hauria influït la seva pròpia situació econòmica, que podria haver estat tant poc òptima en aquells temps com ho era aleshores per a la majoria de famílies de les aristocràcies europees mitjana i de la baixa, i que tal volta fos l'estímul principal que va empènyer Ramon de Blanes a vendre.¹⁸⁰⁶ Aquests darrers tipus de condicionants, per

¹⁸⁰⁵ A llarg termini, però, s'acabarien generant greus tensions entre els Palafox i els habitants de la baronia d'Ariza; REDONDO VEINTEMILLAS, Guillermo i SARASA SÁNCHEZ, Esteban, *op. cit.*, pp. 33-50; i MORALES GÓMEZ, Juan J., *op. cit.*, pp. 159-166.

¹⁸⁰⁶ Aquesta possibilitat ha estat assenyalada anteriorment a MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els senyors de la Marina de la Selva", p. 37; i *IDEM*, *El poder feudal*, pp. 94-95. Amb independència del model que hom cregui idoni per explicar la crisi de la Baixa Edat Mitjana, la davallada dels ingressos senyorials, sostinguda inicialment per l'afirmació original de Marc Bloch segons la qual "es con una crisis de las rentas señoriales como termina la edad media y se inician los tiempos modernos", és sense cap mena de dubte "un hecho europeo", per bé que autors com Morsel considerin que aquesta no es deuria tant a l'impacte dels factors de la crisi com a la fragmentació de la renda senyorial, a la que caldria afegir la creixent pressió de l'impost; vegeu sobretot BLOCH, Marc, *La historia rural francesa: caracteres originales*. Crítica, Barcelona 1978, pp. 329-377; i MORSEL, Joseph, *L'aristocratie médiévale*, pp. 281-282. Segons Guy Bois, la crisi tardomedieval afectà seriosament les fonts d'ingressos senyorials, provocant així una dramàtica caiguda de rendes, monopolis i altres recursos fiscals. Manté que "cuando más se descende en la jerarquía del mundo señorial, más duro es el golpe". Inevitablement, aquells aristòcrates a qui el sistema dotava de menors fonts d'ingressos en temps de bonança, serien els primers a veure's colpejats per la crisi; BOIS, Guy, *La gran depresión medieval: siglos XIV-XV. El precedente de una crisis sistémica*. Publicacions de la Universitat de València, València 2009, pp. 130-132.

Arreu de l'Europa Occidental se'n troben moltes proves. A tall d'exemple, n'hi ha prou amb donar una ullada al mateix fenomen en els casos francès, anglès i alemany. A terres de la França actual, el mateix Bois constata la caiguda dels ingressos senyorials que vincula, principalment, a la impossibilitat de sostenir a llarg termini el tren de vida aristocràtic ("tenir leur rang") mitjançant un sistema de captació de rendes eminentment extensiu. Així doncs, quan els ingressos passaren de l'estancament al decreixement, s'inicià un procés que empobriria una bona part de l'aristocràcia del regne de França i que "s'est prolongée au-delà de la Renaissance"; BOIS, Guy, "Noblesse et crise des revenus seigneuriaux en France aux XIVe et XVe siècles". Dins CONTAMINE, Philippe (ed.), *La noblesse au Moyen Âge, XIe-XVe siècles. Essais à la mémoire de Robert Boutruche*. Presses Universitaires de France, París 1976, pp. 221-233. Per a Christopher Dyer, l'aristocràcia anglesa seguia mantenint la seva preminència social a la fi de l'Edat Mitjana, però des d'un punt de vista estrictament econòmic la seva situació havia experimentat fortes dificultats entre el 1300 i el 1440, provocades essencialment per un sistema basat en la renda de la terra, poc o gens obert a la innovació i caracteritzat per baixos rendiments. La davallada dels ingressos senyorials, tot i que "pronunciada, pero no catastrófica", provocaria tota una sèrie de reordenacions internes i de reduccions dràstiques en el número d'aristòcrates fins ben entrat el segle XV; DYER, Christopher, *Niveles de vida en la Baja Edad Media*. Crítica, Barcelona 1991, pp. 46-71. Finalment, en el cas dels principats de parla alemanya, Werner Rösener subratlla que a nivell general les condicions econòmiques de l'aristocràcia empitjoraren considerablement durant els segles XIV i XV, fet que causaria aviat estralls entre els sectors majoritaris de l'aristocràcia, obligats a mantenir el seu estatus amb ajuda d'uns ingressos alarmantment baixos o bé condemnats a perdre el seu patrimoni; RÖSENER, Werner, *Bauern im Mittelalter*. C.H. Beck, Múnich 1991, p. 262. Situacions aquestes són fàcilment extrapolables al context de la Península Ibèrica, com bé han demostrat

contra, haurien ofert als *barones* l'ocasió d'invertir, tot aprofitant el seu major grau de resistència a la caiguda dels ingressos senyoriais, i aquest hauria estat precisament el cas de Bernat IV de Cabrera. Per últim, quant a la venda de la comanda de Sant Celoni, els territoris de la qual a les darreries del segle XIV estaven, segons Pons i Guri, "pràcticament envoltats", sí és molt probable que la pressió exercida pel primer Cabrera comte de Modica n'hagués estat la causa principal.¹⁸⁰⁷

En qualsevol cas, allò que està clar és que un dels resultats més evidents de les tres operacions de compra fou, en definitiva, l'augment del grau de domini dels Cabrera a l'interior mateix del vescomtat de Cabrera i de la baronia de Montclús. Però, com era d'esperar, tant les accions pròpies de la "política integradora" vescomtal, com les restitucions de patrimoni en favor seu, acabarien reactivant conflictes jurisdiccionals de llarg recorregut. En el cas de la vall de Gualba, el paborde de Palautordera mantenia les reivindicacions del monestir de Sant Cugat del Vallès sobre la seva senyoria, queixant-se que el comte d'Osona havia insistit repetidament, i de nou aleshores el seu fill Bernat IV insistia, en reclamar dels seus habitants els serveis d'obra i d'host i cavalcada, així com en forçar l'acapte del blat per part del batlle de Montsoriu. Segons el paborde, els vescomtes de Cabrera tenien per costum invocar l'usatge *Princeps namque* per justificar els seus abusos.¹⁸⁰⁸ El novembre de 1375 s'acordà sotmetre el cas a l'arbitratge del jurista barceloní Jaume de Vallseca. La sentència, dictada l'11 d'octubre de 1378 en un hostal proper a l'església de Sant Just de Barcelona, concedia al monestir de Sant Cugat i al seu paborde de Palautordera la vall de Gualba en franc alou, el dret a percebre-hi censos, agrers, tasques i altres ingressos, i l'exercici del mixt imperi. Ara bé, amb aquest mateix arbitratge es dictaminava que *dicta vallis* de Gualba *est intra et infra terminos dicti castris de Montesurico*, deixant en mans dels vescomtes de Cabrera el mer imperi sobre la vall, i autoritzant el batlle de Montsoriu a collir anualment 25 quarteres de blat. Pel que fa a les crides a la milícia, es determinà que en cas que un estol de cinc o més

Antoni Furió i Carlos Laliena en el camp dels estudis valencians i aragonesos, respectivament; vegeu FURIÓ DIEGO, Antoni, "Senyors i senyories al País Valencià al final de l'Edat Mitjana". *RHM*, n. 8 (1997), pp. 109-151; i LALIENA CORBERA, Carlos, "Señoríos en una era de crisis. Los dominios de las casas de Luna e Híjar en la tierra de Belchite (Zaragoza), 1360-1450)". *RHM*, n. 8 (1997), pp. 175-215.

¹⁸⁰⁷ CARRERAS CANDI, Francesc, "Ordinacions urbanes...", p. 124-126; i PONS I GURI, Josep M., "La comanda de l'Hospital...", pp. 293-294.

¹⁸⁰⁸ Segons els diputats de les Corts reunides a Cervera l'any 1359, únicament el rei, i no un altre (*aliquis baro miles vel alius*) tenia dret a invocar el *Princeps namque*. Es pretenia evitar així temptatives aristocràtiques com les denunciades pel paborde de Palautordera en el cas de la vall de Gualba, de recórrer en aquest usatge per actuar *contra homines suos vel alios*; PACHECO CABALLERO, Francisco L., *op. cit.*, pp. 225-226.

galeres atacés algun dels ports del vescomtat de Cabrera, *de quada cassa un hom* prendria les armes tal i com farien *alii homines ipsius nobilis et de tota terra sua*, mentre que de produir-se una invasió terrestre del Principat, els habitants de Gualba durien el bestiar al Montseny i es refugiaren al castell de Montsoriu, des del qual contribuïrien a la defensa.

La sentència a l'entorn del repartiment dels drets senyorials a la vall de Gualba no va satisfer inicialment la comunitat de Sant Cugat, però a la fi el 21 d'octubre de 1388 aquesta comunicà la seva decisió d'acatar-la¹⁸⁰⁹ i posar així fi al conflicte. Tampoc no és gaire segur que aquesta resultés massa satisfactòria per les aspiracions de Bernat IV de Cabrera, per bé que el reconeixement del seu dret a l'exercici del mer imperi sobre Gualba el convertia *de iure* en el senyor laic amb més poder sobre la vall.

Per altra banda, la recuperació progressiva dels drets de la família oferia l'oportunitat de controlar de prop el comportament demogràfic i socioeconòmic de les diverses àrees sotmeses a la seva senyoria. De la mateixa manera que el camp, les àrees urbanes o semiurbanes no escaparen als estralls de la crisi baixmedieval. Sense poder calibrar la seva incidència en els índexs demogràfics, però suposant-la similar a la de la resta del Principat per a la mateixa època, hom pot imaginar la duresa de l'impacte. Considerant la guerra com a fenomen endèmic del segle XIV, no sorprèn que Blanes aparegués arrassada per estols genovesos pels volts com a mínim de 1362 i 1387.¹⁸¹⁰ Les defenses d'aquesta vila i les d'Hostalric estaven tant malmeses a finals d'aquella centúria que el 29 de gener de 1392 fou necessari que el rei Joan I concedís llicència a Bernat IV de Cabrera per recaptar sises o imposicions a fi i efecte de reconstruir-les i ampliar-les en la mesura convenient.¹⁸¹¹ Com a la resta del Principat, la majoria de centres de població dels territoris sotmesos a la senyoria dels vescomtes de Cabrera es

¹⁸⁰⁹ ADM, Cabrera i Bas, r.3427, ll.13-ll.n.21, rt.982, fots. 465-483; PONS I GURI, Josep M., "Jurisdiccions compartides...", doc. 5, pp. 138-142 (21 d'octubre de 1388).

¹⁸¹⁰ BC, Històric, perg. n. 446, reg. 11546 (13 de gener de 1362); AHG, Notarials, Blanes, r.386, ff.19r-20r (5 de gener de 1387); MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'expansió medieval...", pp. 21-22 i 27. Convé recordar, però, que l'amenaça genovesa es venia fent sentir de molt abans a les costes del vescomtat de Cabrera. A l'entorn d'això, vegeu per exemple MITJÀ SAGUÉ, Marina, "Barcelona y el problema sardo en el siglo XIV". Dins *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Ministerio de Asuntos Exteriores, Madrid 1959, pp. 447 i 450; MUTGÉ I VIVES, Josefina, "Alguns camins per apaivagar els conflictes per incidents de pirateria en el Mediterrani Occidental". *AEM*, n. 38:2 (2008), p. 906; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La torre "de Malpàs"...", p. 19; i *IDEM*, "Un intent de refer el castell de Montpalau...".

¹⁸¹¹ ADM, Cabrera i Bas, r.2729, ll.5-ll.n.19, rt.974, fots. 631-632; SANPERE I MIQUEL, Salvador, *El Castillo de Hostalrich*. Asociación Literaria de Gerona, Girona 1899, pp. 142-147.

veieren afectats d'una manera o altra pels efectes de la crisi.¹⁸¹² Amb tot, sembla que la majoria de nuclis més o menys urbanitzats, si més no els situats dins del vescomtat de Cabrera i la baronia de Montclús, resistiren el seu pas. Fins i tot hi hauria espai per a la creació de viles noves.

Bona prova de tot això és que, avançada la segona meitat del segle XIV, la vila d'Hostalric es mantenia sòlidament en la seva posició de centre administratiu i judicial del vescomtat de Cabrera. A partir de la sentència de 1378, els criminals de Gualba podien ser conduïts *ad locum Hostalrici*, on fins els volts del 1400 també era obligatori desplaçar-se personalment per fer testament davant notari.¹⁸¹³ Des dels punts de vista productiu i comercial, Hostalric hauria pogut esdevenir un important nus de la xarxa gironina de mercats de teixits, més per la seva ubicació estratègica que pel seu potencial demogràfic i productor tèxtil i d'anaps,¹⁸¹⁴ aspectes aquests en els que probablement es veuria superada per Blanes, que comptava amb l'atractiu d'un port natural i s'havia situat des de 1349 en el mapa de les fires catalanes baixmedievales.

En aquest sentit, la confirmació de les dates de celebració del mercat i de la fira de la vila i del port de Blanes el 26 de juny de 1380, i el seu posterior desplaçament als dijous de cada setmana i a quinze dies a comptar del 25 d'abril de cada any, respectivament, el 8 de juliol de 1383,¹⁸¹⁵ podrien estar manifestant la intenció de reflotar un costum perdut amb el pas dels anys, seguida d'una temptativa de buscar un calendari més propici per tal d'assegurar-ne la pervivència, sino fos perquè l'activitat a la vila i al port ja era aleshores prou important. Com ja s'ha dit abans, el port blanenc s'havia convertit pels volts de 1370 en un important punt de distribució de mercaderies i de transport, inclòs el d'esclaus, alhora que en un centre de control de la producció i del comerç del drap als termes de Blanes i Palafolls, cada vegada millor integrat en el

¹⁸¹² A la veïna comanda hospitalera de Sant Celoni, les despeses en obres de defensa s'havien disparat, obligant els habitants de la vila a vendre noves pensions de censal mort per tal de finançar-les, com reconeixien haver fet els seus síndics el 2 d'agost de 1371; PONS I GURI, Josep M., "La comanda de l'Hospital...", pp. 299-300.

¹⁸¹³ El 1398 Bernat IV de Cabrera cedí a les demandes dels prohoms de les universitats del vescomtat de Cabrera, segons els quals moltes persones morien sense fer testament perquè els era impossible desplaçar-s'hi. Vegeu PONS I GURI, Josep M., "Ordinacions i capítols del vescomtat de Cabrera. Bernat de Cabrera (1372-1423)". *RJC*, n. 42 (1936), p. 112; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La vila d'Hostalric...", pp. 60-61.

¹⁸¹⁴ *IBIDEM*, pp. 59-60 i 65.

¹⁸¹⁵ AMBL, Calaix 3, Carpeta 1, instruments 2-3; BATLLE I GALLART, Carme, *op. cit.*, p. 95; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'expansió medieval...", pp. 24-25.

circuit dels mercaders de la ciutat de Girona,¹⁸¹⁶ aleshores veritable capital del mercat del drap a les terres gironines durant la segona meitat del segle XIV.¹⁸¹⁷ Tot plegat duu a pensar que els privilegis de mercat i fira de 1380 i 1383 haurien suposat més aviat una mesura de recolzament a una puixant activitat econòmica, que no pas una de salvació.

De fet, Blanes sembla haver-se convertit finalment en el nucli urbà més dinàmic i pròsper de la senyoria. El seu cas hauria ajudat a invertir la tendència tradicional d'un major suport institucional a les poblacions de l'interior, en les que, malgrat potser no es pugui parlar d'estancament, sí és segur que no era possible seguir el ritme que marcava l'embranchida urbanística i econòmica del litoral. Certament, les celleres d'Anglès, Vidreres i Maçanet, així com la sagrera de Santa Maria de Palautordera, totes elles nascudes a cavall dels segles XIII i XIV i dotades de privilegi de mercat amb anterioritat a 1347, subsistien encara en la segona meitat del segle XIV.¹⁸¹⁸ En el cas de Maçanet, a més, aquesta fou elevada a la categoria de vila (*villa de Macianeto*) pels notaris dels primers anys del segle XV.¹⁸¹⁹ Tot i això, no deixa de ser significatiu que gairebé coincidint amb les primeres fases de restauració del poder dels vescomtes de Cabrera, el focus d'atenció estigués centrat en la costa, on el 27 de desembre de 1373, abans per tant de canviar els seus feus per la senyoria d'Ariza, Guillem de Palafolls i la seva esposa Gualda havien atorgat franqueses als pobladors de la Vilanova de Palafolls, vila en curs de formació situada en les proximitats del carregador de l'anomenada "Punta de Sant Genís", i que amb el temps passaria a ser coneguda amb el nom de Malgrat de Mar.¹⁸²⁰

¹⁸¹⁶ ARAGÓ CABAÑAS, Antoni M., *op. cit.*, pp. 186-187; FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Navegació, ports i comerç...", pp. 129-131; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'expansió medieval...", pp. 22-23.

¹⁸¹⁷ Sobre el paper central de la ciutat de Girona en el mercat del drap regional durant la segona meitat del segle XIV, vegeu sobretot GUILLERÉ, Christian, *Girona al segle XIV*, vol. 2, pp. 406-410. Per a una síntesi de l'economia drapera a les viles del nord-est català a la Baixa Edat Mitjana, vegeu FARÍAS ZURITA, Víctor, *El mas i la vila...*, pp. 306-311.

¹⁸¹⁸ BATLLE I GALLART, Carme, *Fires i mercats*, p. 65; MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, "Les celleres...", pp. 126, 128 i Taula 1, pp. 139-140; i FARÍAS ZURITA, Víctor, *El mas i la vila...*, p. 209.

¹⁸¹⁹ AHPB, Protocols, 124/38, ff.4r-5r (17 de juny de 1417).

¹⁸²⁰ PARAREDA I ROBERT, Fèlix, *La vila de Malgrat i sos contorns: apuntaments històrics*. R. Roig, Blanes 1915, pp. 31-34; FONT RIUS, José M., *Cartas de población...*, vol. 1, doc. 378, pp. 562-564; ARAGÓ CABAÑAS, Antoni M., *op. cit.*, p. 178; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els senyors de la Marina de la Selva", p. 36. Sembla que aquest no era el primer nucli de població promocionat pels senyors de Palafolls, doncs si s'han de creure les dades recollides per Fèlix Parareda, Berenguer de Palafolls i la seva esposa Constança haurien concedit ja l'any 1345 una carta de poblament als habitants de "la Vilanova i la platja de Savanell, que està entre Blanes i el riu Tordera"; PARAREDA I ROBERT, Fèlix, *op. cit.*, p. 31;

Cal indagar encara més en els processos locals d'ocupació de la costa a les darreries del segle XIV per saber fins a quin punt una fundació d'aquest tipus es tractava d'un cas excepcional, o bé era una més d'una nova fornada de poblacions costaneres com les nascudes a finals del segle XVI. Amb independència d'això, el creixent guany en importància de la façana marítima del vescomtat de Cabrera és un fet que està fora de dubte. La pervivència d'una fira com la de Calella, *la qual fira* el batlle general de Catalunya constata el maig de 1369 que *encara de any en any en lo dit loch se té*,¹⁸²¹ sumada a la de Blanes, contrasta amb l'existència d'una única fira a l'interior, que tenia lloc cada any des de 1321 a la cellera d'Anglès. Si s'accepta, a més, que la proliferació de fires i la seva supervivència en aquesta època no constitueix per si sola un símptoma de creixement econòmic, però per contra indica la persistència d'una demanda (siguin quines siguin les seves oscil·lacions), i alhora l'existència d'una resposta institucional que afavoriria una millor integració dels diferents mercats locals en cada regió econòmica,¹⁸²² sembla lògic concloure que la consolidació del perfil urbà i firal a la Marina de la Selva de finals del segle XIV es devia, en bona mesura, a una reordenació de la vida econòmica local sota la supervisió del vescomte de Cabrera.

D'altra banda, el pes creixent de la costa en els assumptes propis de la senyoria vescomtal es pot explicar també per la cada vegada major implicació de Bernat IV de Cabrera en benefici de la política ultramarina de la Corona des de la dècada de 1370. Certament, la relació de la família amb la mar no era nova, però sí ho era la seva regularitat. En aquest sentit, l'adquisició dels plens drets jurisdiccionals sobre Blanes i Palafolls a partir de 1382 hauria afavorit considerablement aquesta relació, i d'aquí que no sigui res sorprenent la promoció a la que Bernat IV de Cabrera sotmeté més tard la vila portuària de Blanes, on la notaria pública vilatana,¹⁸²³ diferenciada de la pròpia del

FONT RIUS, José M., *Cartas de población...*, vol. 1, doc. 377, p. 562; BATLLE I GALLART, Carme, *Fires i mercats*, p. 95. Difícilment es pot creure que aquella vilanova pogués arribar a consolidar-se, en vista de l'excessiva proximitat la platja de s'Abanell del port i la vila de Blanes. El fet que les franqueses de 1373 haguessin estat concedides per al benefici de persones instal·lades en una vilanova situada aquesta vegada al marge sud de la Tordera, confirmaria la curta vida que hom podia esperar de la fundació de s'Abanell.

¹⁸²¹ PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús (eds.), *op. cit.*, doc. 3, p. 47.

¹⁸²² Com sostenia Epstein; vegeu EPSTEIN, Stephan R., *Libertad y crecimiento...*, pp. 104-117. De fet, Catalunya no estava precisament orfa de renovacions i noves concessions de privilegis de celebració de fira anual en la segona meitat del segle XIV; vegeu BATLLE I GALLART, Carme, *Fires i mercats*, pp. 95-98.

¹⁸²³ La instal·lació d'aquesta notaria a la vila, que hom pot prendre com una resposta al creixent volum de negoci, estava en marxa amb la notaria d'Arnau de Puigferrer (1340-1364) i sembla haver cristal·litzat ja durant la notaria de Jaume de Puig (1387-1408); ADM, Cabrera i Bas, r.4116, ll.21-ll.n.14, rt.990, fot. 444 (13 de novembre de 1340); i r.3890, ll.18-ll.n.42, rt.998, fot.

castell, havia esdevingut ja permanent, i on, a més, es projectava aixecar un imponent palau. Estant aquest destinat a fer exhibició del poder renascut dels Cabrera, les obres de construcció del palau blanenc estarien en marxa des de com a mínim el març de 1388.¹⁸²⁴ L'obtenció per privilegi reial del comtat de Modica a Sicília l'estiu de 1392 augmentaria aquest poder i, de retruc, donaria encara més sentit al desplaçament del centre de gravetat del territori vescomtal, de l'interior cap al litoral.

A diferència del comtat d'Osona, el comtat de Modica no era cap creació reial, sinó una realitat senyorial preexistent, sorgida de la fusió amb el comtat de Ragusa vers 1290, consolidada i notablement compacta des del punt de vista territorial¹⁸²⁵ (vegeu Figura 40, p. 682). Els grans castells exercien de pols d'atracció d'un limitat poblament i mantenien sota control l'interior d'un altiplà fèrtil però allunyat de les condicions naturals que havien arribat a convertir Sicília en el graner de la Mediterrània. En canvi, les viles modicanes, en ple procés d'arrencada econòmica després de la crisi, especialment Scicli, estaven encarades envers el litoral, però el Canal de Sicília patia atacs piràtics amb força regularitat i els ports de la zona no semblen haver merescut l'atenció dels proangevins Chiaromonte. El territori que Bernat IV de Cabrera havia rebut en franc alou (*francum, liberum et proprium alodium*) era, per tant, un dels més poc desenvolupats de tota l'illa de Sicília. Situat a l'interior de la regió administrativa de la vall de Noto (*intus vallum Not[o]*), el juny de 1392 comprenia sis districtes, això és, Modica, Scicli, Chiaromonte, Ragusa, Scappafurno i Odogrillo (actualment al municipi d'Acate, a la conca del riu Dirillo), tres feus (*feudi*) castrals, els de Comiso, Cifali i Goma, i dos carregadors (*carricatoriis*) amb les seves respectives marines (*maritimis*), els de Camerina i Pozzallo.¹⁸²⁶

510 (24 de juliol de 1364); AHG, Notarials, Blanes, r.386 (1387-1408); MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'expansió medieval...", p. 25.

¹⁸²⁴ AHG, Notarials, Blanes, r.384, f.38v (8 de març de 1388); VALERO MOLINA, Joan, "La font gòtica DE BLANES", pp. 197-198; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'expansió medieval...", p. 27. L'impressionant estructura gòtica del palau vescomtal de Blanes es troba annexa a l'església de Santa Maria. Joan Valero, qui recentment n'ha documentat dues mènsules conservades al Museu de Mataró, considera provada la direcció de les obres per part de l'arquitecte català Arnau Bargués. Aquestes haurien finalitzat en la dècada de 1430. Vegeu CATALÀ I ROCA, Pere (dir.), *Els Castells Catalans*, vol. 3, p. 361; i, sobretot, VALERO MOLINA, Joan, "La font gòtica de Blanes", pp. 196 i 198, nota 8; i *IDEM*, "Dues mènsules del Museu de Mataró".

¹⁸²⁵ CORRAO, Pietro, *Governare un regno*, p. 46; SIPIONE, Enzo, *Economia e società...*, p. 12.

¹⁸²⁶ ADM, Cabrera i Bas, r.4326, ll.27-ll.n.8, rt.996, fot. 512 (20 de juny de 1392). Trasllat redactat l'any 1402, transcrit i traduït a l'italià per Luca Patria i publicat a VINDIGNI, Marcello, *op. cit.*, pp. 115-121.

La seva estructura interna era, pel cap baix, enigmàtica. Hom interpreta que les sis unitats principals corresponien a districtes, suposant que el trinomi *terra, castrum et locus* que precedeix cadascuna d'elles fes al·lusió a una entitat que, més tard, la documentació identificaria indistintament amb les expressions *terram* i *terram et castrum*, i que estaria definint un territori dependent directament d'un nucli castral o urbà. En aquest cas, per tant, *terram* no equivaldria al conjunt de la senyoria i els seus habitants, com sí ho seria la *terra Mohac* que els síndics modicans començaven a mencionar ja passat l'equador del segle XV.¹⁸²⁷ No està clar encara de quina manera funcionava l'escala administrativa, doncs les dades de que es disposa es remunten com a molt tard al segle XVI, i figures com la del *secreto*, dotades de pràcticament les mateixes atribucions que un castlà i situades en una escala superior al batlle,¹⁸²⁸ no estan documentades encara en els registres de principis del segle XV. Sí es pot intuir, en canvi, que a despit de l'obtenció de la plena propietat sobre els seus dominis, inclosos el cobrament de censos i les rendes sobre les salines (*salinarum*), Bernat IV no disposaria tampoc a Sicília d'un domini homogeni ni uniforme. Fins el setembre de 1400, per exemple, no obtindria el control sobre el districte de Giarratana (*terra Iarratan*), situat dins dels límits territorials del comtat i, tot i així, aliè a la senyoria comtal.¹⁸²⁹

Acostumada com s'ha vist a controlar el regne insular treient profit de la feblesa política dels descendents de Fredric III (sobretot en època dels quatre vicaris), i en bona part hostil a acceptar l'entronització d'un altre sobirà de la dinastia de Barcelona, l'aristocràcia comtal siciliana, en la seva majoria, havia obligat el duc de Montblanc a confiar certs territoris a alguns individus afins a la seva causa.¹⁸³⁰ Independentment dels càrrecs que li fossin assignats, en el cas de Bernat IV de Cabrera això significava que el seu concurs era necessari per assegurar el sector sudest de l'illa, i, de retruc, que li era possible beneficiar-se de la rebel·lió d'un aristòcrata nadiu en aquella zona de la vall de Noto, doncs aleshores se li obria la possibilitat d'incorporar el patrimoni d'aquell al

¹⁸²⁷ Segons D'Alessandro, a començaments del segle XIV s'anà imposant la territorialització de l'aristocràcia siciliana, que generà districtes (*terre*) vinculats als centres de poder senyorial. En aquells temps, el domini dels Chiaromonte sobre "l'intero altopiano ibleo" els conferia el control d'un bon nombre d'aquests districtes. Amb la conquesta aragonesa de 1392 la Corona encetà un nou procés d'ordenació administrativa. Enmarcat "all'interno dei tre Valli tradizionali" (Mazara, Démone i Noto) i completat poc després del 1400, sembla haver mantingut viu el vocabulari associat al districte; D'ALESSANDRO, Vincenzo, "Geografia amministrativa...". Pel que fa al concepte de *terra Mohac*, vegeu SIPIONE, Enzo, *Economia e società...*, pp. 15-16.

¹⁸²⁸ *IBIDEM*, pp. 87-91.

¹⁸²⁹ ADM, Cabrera i Bas, r.4328, ll.27-ll.n.10, rt.996, fot. 519 (14 de setembre de 1400).

¹⁸³⁰ Vegeu *supra*, Capítol 3.

comtat de Modica. Així succeí el 1398 amb Enrico Rosso, comte d'Aidone, a qui el rei Martí de Sicília sotstragué *terra et castro Montisrubey* (Monterosso, al nord de Chiaromonte i Giarratana), assignant-los temporalment a Bernat IV de Cabrera.¹⁸³¹ La reconciliació d'Enric Rosso amb Martí el Jove implicà el retorn de Monterosso al seu antic senyor. Com a compensació, el setembre de 1400 els reis de Sicília atorgaren al comte de Modica el castell de Militello, ubicat a la veïna regió administrativa de vall de Démone (*siti et possiti in valle Demine*), fora, per tant, dels límits del comtat modicà.¹⁸³² No obstant això, quan quinze anys més tard el rei Ferran I d'Antequera comunicués oficialment al comte de Modica la restitució dels seus dominis, aquests inclourien també els districtes de Chiaromonte i de Giarratana, així com el de Monterosso.¹⁸³³ Per tant, s'entèn que aquest últim hauria tornat d'alguna manera a integrar-se en el comtat, sense que sigui possible de moment precisar les causes per les quals aquells altres dominis s'hi van acabar incorporant.

La presència d'un magnat d'origen català al capdavant del *comitatus vocatus "de Mohac"*, esdevingut aviat un dels alts oficials reials i una figura de primer nivell en la política siciliana de començaments del segle XV, tingué certament conseqüències a llarg termini en l'actitud dels modicans. Com afirma Enzo Sipione, amb la concessió als vescomtes de Cabrera del comtat de Modica s'inicià un camí que havia de conduir inevitablement a la revolta modicana, culminada en la crema del palau comtal de Ragusa l'any 1447 i la denúncia contra els seus senyors interposada davant la cort reial de Sicília dos anys més tard pels mateixos síndics del comtat.¹⁸³⁴ Tot i això, i mentre no tinguessin lloc els greus enfrontaments desfermats a la mort de Martí l'Humà, la sòlida posició de Bernat IV de Cabrera permetria assegurar, en cas necessari, el control per part d'un en principi fidel aliat d'espais tradicionalment senyorejats per famílies que s'estaven revelant poc o gens afectes a la Corona. Més encara, Martí el Jove esperava d'aristòcrates com Bernat IV suport pel seu ambiciós programa de fortificació de la costa siciliana. El projecte, endegat l'any 1405, requeria la reconstrucció d'antigues *turres* i l'aixecament de noves en un total de trenta-nou, de les quals disset se situarien sobre la costa del Canal de Sicília, sent-ne catorze projectes nous. La complexitat de

¹⁸³¹ ADM, Cabrera i Bas, r.4327, ll.27-ll.n.9, rt.996, fot. 516 (1 de setembre de 1398).

¹⁸³² ADM, Cabrera i Bas, r.4329, ll.27-ll.n.11, rt.996, fot. 522 (16 de setembre de 1400).

¹⁸³³ A càrrec del govern de Giarratana hi havia un altre aristòcrata català, Galceran de Santa Pau, més tard comte de Butera, a qui el monarca recordava la seva obligació de retre homenatge al comte de Modica per la seva possessió; ADM, Cabrera i Bas, r.4330, ll.27-ll.n.12, rt.996, fot. 525 (1 de desembre de 1415).

¹⁸³⁴ *IBIDEM*, pp. 13-16.

l'empresa, i en especial les lògiques dificultats financeres, provocaren que a mitjan segle XV només tres d'aquestes torres haguessin estat modernitzades o aixecades.¹⁸³⁵

Ara bé, aquest programa es recolzava en part en l'existència d'edificacions a recer de les quals els carregadors desenvoluparien la seva activitat quotidiana. A l'interior d'aquests primava un transport marítim de cereals que alimentava el monopoli fiscal d'exportació controlat pels mestres portolans reials, l'anomenada *tratta*. Calculada en base a unitats de capacitat que en termes generals rondaven els 200 kilograms (*salme*), en força ocasions s'havia convertit en un recurs, principal o addicional, per recompensar aquells qui, com en el cas del vescomte Bernat IV de Cabrera, havien contribuït a la seva empresa militar.¹⁸³⁶ La llicència reial recollida en el privilegi de juny de 1392, autoritzava Bernat IV a extreure (*extrahere*) una *tratta* anual d'un màxim de 12.000 *salme* de forment, ordi o altres aliments dels seus carregadors.¹⁸³⁷ En aquest sentit, s'estaria estimulant el nou comte de Modica a potenciar l'activitat portuària i, de retruc, a contribuir al programa.

Efectivament, Bernat IV de Cabrera atorgà al carregador de Pozzallo (*Pugalli*) un paper clau en la gestió marítima del comtat i hi inicià la construcció, segurament entre 1392 i 1398, d'una torre massiva, l'anomenada avui dia "Torre Cabrera" de Pozzallo, amb funcions principalment residencials i d'emmagatzematge.¹⁸³⁸ Martí el Vell pretenia unir els carregadors del comtat de Modica, això és, Pozzallo i Camerina, en un de sol per a tota la senyoria.¹⁸³⁹ Ambdues constituïen les úniques grans sortides naturals al comerç d'una regió modicana que a començaments del segle XVI seguia

¹⁸³⁵ MAURICI, Ferdinando, *op. cit.*, pp. 71-76.

¹⁸³⁶ Sobre la *tratta* o *ius exiture*, vegeu D'ALESSANDRO, Vincenzo i GIARRIZZO, Giuseppe, *La Sicilia dal Vespro all'Unità d'Italia*. Dins GALASSO, Giuseppe (ed.), *Storia d'Italia*, vol. 16. UTET, Torí 1989, pp. 71-76. Sobre la relació entre carregadors i explotacions cerealícoles a Sicília a la Baixa Edat Mitjana, vegeu BRESC, Henri, *Un monde méditerranéen*, vol. 1, pp. 103-127.

¹⁸³⁷ ADM, Cabrera i Bas, r.4326, ll.27-ll.n.8, rt.996, fot. 512 (20 de juny de 1392); SIPIONE, Enzo, *Economia e società...*, p. 88; i VINDIGNI, Marcello, *op. cit.*, pp. 90-91.

¹⁸³⁸ MAURICI, Ferdinando *et alii*, *op. cit.*, vol. 3, p. 68. En opinió de Salvatore Scuto, la seva situació vora mar, els grans finestrals i les enormes sales palatines l'haurien convertit, més que en un enclau purament militar i de guaita, en una residència, en "un posto per stare"; vegeu SCUTO, Salvatore, "Dal restauro alla storia. Il castello di Pozzallo: da "steri" trecentesco a "torre costiera" cinquecentesca". Dins MAURICI, Ferdinando *et alii*, *op. cit.*, vol. 1, pp. 209-211. Poc abans, Marcello Vindigni, havia atribuït l'autoria de la torre i la seva decoració a Arnau Bargués, també responsable de les obres del palau vescomtal de Blanes, ampliant la durada de les obres a la primera dècada del segle XV; vegeu VINDIGNI, Marcello, *op. cit.*, pp. 95-100.

¹⁸³⁹ (...) *et carricatoria volumus uniri et agregari in unum corpus fieri cum comitatum predicto* (...); ADM, Cabrera i Bas, r.4326, ll.27-ll.n.8, rt.996, fot. 512 (20 de juny de 1392); i *IBIDEM*, p. 91.

confiant en la comunicació fluvial amb l'altiplà, i que patia tradicionalment els perjudicis que causaven el mal estat i el baix rendiment de les vies de connexió terrestre amb l'est de l'illa, especialment amb Catània.¹⁸⁴⁰ Eren, a més, els punts geogràfics a través dels quals era més factible refrescar les relacions marítimes existents entre Sicília i Malta.¹⁸⁴¹ Però plantejaven un gran repte al nou comte de Modica, el de reactivar-hi un tràfic marítim que en aquell moment sembla have estat més aviat escàs.

Tot i que no es disposa de dades per a Camerina, el fet que l'únic carregador promocionat pels Chiaromonte fos aquell protegit pel promontori de Montechiaro (al municipi actual de Palma de Montechiaro), fortificat abans o pels volts de 1355,¹⁸⁴² i situat bastant a l'oest del golf de Gela, indica que fins aleshores no s'havien emprès iniciatives institucionals destinades a dinamitzar aquell tram de costa. A partir de l'obtenció del comtat de Modica, Bernat IV de Cabrera i els seus oficials concentraren els seus esforços en convertir Pozzallo, carregador desprotegit on la circulació marítima sembla haver estat lleugerament superior a la registrada a Camerina, en el port únic que el futur rei Martí I d'Aragó volia per a la regió. Tot indica que el volum de mercaderies que transitaven pel carregador, inicialment modest, anà augmentant de forma molt limitada pels volts de 1400.¹⁸⁴³ Es desconeix encara si la revitalització de Pozzallo contribuí a donar un cert impuls a l'economia drapera del comtat de Modica, aprofitant el creixement en el nombre de mercaders catalans que havien començat a desafiar el monopoli genovès del drap als ports orientals de Sicília en el darrer quart del segle XIV. En tot cas, l'artesania tèxtil modicana no sembla haver assolit un cert grau de desenvolupament, per no parlar d'una relativa millora en la baixa qualitat dels seus teixits, fins ben entrada la centúria següent.¹⁸⁴⁴ L'activitat naval a Pozzallo no hauria experimentat tampoc un creixement notable a curt termini. No obstant això, segurament

¹⁸⁴⁰ SIPPONE, Enzo, *Economia e società...*, pp. 59-60.

¹⁸⁴¹ BRESC, Henri, *Un monde méditerranéen*, vol. 1, p. 327.

¹⁸⁴² MAURICI, Ferdinando, *op. cit.*, p. 68. La promoció de Montechiaro per part dels Chiaromonte responia, de fet, a l'atenció prestada per l'aristocràcia siciliana als beneficis derivats del control dels carregadors, una vegada el rei Frederic III de Sicília va haver-los bloquejat l'accés al govern de les grans ciutats insulars; vegeu D'ALESSANDRO, Vincenzo, "Geografia amministrativa...".

¹⁸⁴³ Reobert feia molt poc, entre les dècades de 1360 i 1370, Pozzallo representava en el segon quart del segle XV únicament l'1,15 % del volum total de tràfic marítim registrada als ports sicilians. Passada la meitat de la centúria, l'índex no havia arribat encara assolir el 1,50 %, segons es desprèn de les dades aportades per l'estudi de BRESC, Henri, *Un monde méditerranéen*, vol. 1, p. 320, taula 68, i p. 321.

¹⁸⁴⁴ A finals del segle XV, Comiso disposava ja dels seus propis molins bataners; EPSTEIN, Stephan R., *An island for itself*, pp. 92-95 i 192, mapa 4.2.

Bernat IV de Cabrera aprofitaria les directrius reials sobre les exportacions de gra sicilià per garantir-hi un cert trànsit, encara que només fos per procurar-se uns beneficis prescrits pel privilegi de juny de 1392.¹⁸⁴⁵

En definitiva, l'adquisició del comtat de Modica enfrontà la família dels vescomtes de Cabrera a la difícil tasca de gestionar no només les seves senyories originàries, sinó també una de nova ubicada al centre de la Mediterrània i on esdevenien forans encarregats de dominar un territori que fins feia poc era en mans d'una altra nissaga aristocràtica poderosa i recalcitrant. Aquest fet, que contribuï a accentuar encara més el caràcter itinerant de l'aristocràcia del seu temps, instaurà una connexió que permetria, encara que fos de forma eventual,¹⁸⁴⁶ que, per exemple, a començaments del segle XV un mercader blanenc pogués adquirir la totalitat d'un carregament de 150 quarteres de forment arribades directament de l'illa de Sicília.¹⁸⁴⁷ Una connexió aquesta que reforçaria el cada vegada major protagonisme de les emergents poblacions situades a la Marina de la Selva, afavoriria segurament el creixement de la façana marítima del comtat de Modica, i, en el futur faria possible, de retruc, el manteniment dels vincles, malgrat la seva llunyania (i davant la lògica i evident impossibilitat de cohesionar-los), entre els dominis catalans i sicilians senyorejats pels vescomtes de Cabrera.

Així doncs, la nissaga no només havia recuperat el seu prestigi, sinó engrandit de nou el seu patrimoni. En la memòria dels seus membres quedava encara, és clar, el record de la possessió del comtat d'Osona i el desig de veure'l restituït. Però per bé que sembla que el 22 de juny de 1421, a Messina, Alfons el Magnànim en reconegué el dret de restitució, i, fins i tot, arribà a fer una promesa en aquest sentit,¹⁸⁴⁸ tot indica que

¹⁸⁴⁵ El 3 de gener de 1398, Martí I l'Humà demanà el comte de Modica que li assegurés l'arribada a Barcelona de dues naus carregades de 2.701 *cafsis de forment*, que havien de sortir de Siracusa amb destí a Barcelona; ADM, Cabrera i Bas, r.3007, ll.9-ll.n.7, rt.978, fot. 17. És difícil no pensar que Bernat IV no les hauria fet aturar a Pozzallo a fi i efecte de procurar-se'n uns quantiosos rèdits econòmics.

¹⁸⁴⁶ La freqüència del trànsit marítim entre Sicília i Blanes sembla haver estat, *a priori*, considerablement baixa; vegeu BRESC, Henri, *Un monde méditerranéen*, vol. 1, p. 333, taula 71 C.

¹⁸⁴⁷ El mercader en qüestió, Guillem Arimbau, pagà segons el batlle de Blanes Pere Mollet, un total de 97 lliures i 10 sous el 13 de desembre de 1405, al preu de 13 sous per quartera, per un forment *quod Bern nobilis dominus Bernardus de Cappraria dudum trasmisit in hac villa de regno Sicilie*; AHG, Notarials, Blanes, r.7, f.7r.

¹⁸⁴⁸ Aparentment, el Magnànim hauria declarat a Bernat IV de Cabrera la seva intenció de retornar-li el comtat d'Osona amb la llegua rodona al voltant de la ciutat de Vic. El document inclou els trasllats de tres privilegis de l'any 1356 i un de l'any 1358. Ara bé, l'original no s'ha pogut trobar, i de la còpia que es conserva, que es degué redactar segurament al segle XIX, no

aquesta quedà en res. Tanmateix, no es pot negar que, arribat aquell punt, els vescomtes de Cabrera havien tornat a assolir una vegada més la dignitat comtal, fent així honor a la ben coneguda tendència aristocràtica a intentar acaparar el màxim poder possible.

Sent del tot coherents amb això darrer, els Cabrera havien lluitat, i seguirien lluitant, per tal de consolidar i d'ampliar els seus dominis territorials, alhora que per reforçar-ne tant la seva coherència interna com el grau de control jurisdiccional que tenien a l'interior de les mateixes. Així, en funció de les circumstàncies i del marge de maniobra del que disposessin, la persecució d'aquests objectius els reportaria, ja fos mitjançant operacions de compra o per concessió reial (que no eren en cap cas excloents), des d'un vescomtat propi, el de Cabrera, format principalment per un conjunt de castells termenats que havia estat fundat pels seus avantpassats en una època per a la que encara no es pot parlar de vescomtats, fins a un domini completament nou, el comtat de Modica, que pertanyia a uns entorns geogràfic, polític i cultural diferents, era de característiques també diferents, i que aviat es trobà en mans d'uns senyors forans. En l'endemig, també s'havien perdut drets sobre altres dominis, però, indubtablement, els vescomtes de Cabrera farien la seva entrada al segle XV com els nobles d'alt rang que eren. Un estatus, per altra banda, que no hagués estat possible assolir sense el suport dels agents al seu servei.

hi ha autoria ni cap dada que n'acrediti l'autenticitat; ADM, Cabrera i Bas, r.4261, ll.23-ll.n.30, rt.992, fots. 372-383.

Capítol 6

ELS CABRERA I L'EXERCICI DEL PODER SENYORIAL

El senyor feudal exercia personalment la seva autoritat i el seu poder a través dels seus agents. Per agents cal entendre aquí els individus que s'hi vinculaven bo i reconeixent-hi allò que Ignacio Atienza identifica alhora amb un "pater familias, señor y patrón",¹⁸⁴⁹ i que, per tant, es comprometien a obrar per ell. Segons la naturalesa dels lligams establerts i el que s'esperava d'ells, els agents podien pertànyer a l'entorn domèstic (*casa, domus*), a l'oficialitat governativa i administrativa (*cort, curia*), o bé a la resta dels que estaven disponibles.¹⁸⁵⁰ No és senzill distingir entre els dos primers grups, això és, entre "casa" i "cort", perquè en la documentació no s'estableix una frontera clara entre ambdós. A l'engròs, es pot definir la casa com el grup de persones al servei directe (molt sovint en règim de coresidència) d'un amo,¹⁸⁵¹ i la cort, la resta de l'aparell i del personal del govern i de l'administració senyorials.¹⁸⁵² D'entrada, el nucli d'aquest darrer el constituïria la casa, però quan els oficials de cort donessin el relleu al

¹⁸⁴⁹ ATIENZA HERNÁNDEZ, Ignacio, "Pater familias, señor y patrón: oeconomía, clientelismo y patronato en el Antiguo Régimen". Dins PASTOR DE TOGNERI, Reyna (comp.), *op. cit.*, p. 411-458. Atienza, molt influenciat per la tasca del medievalista austríac Otto Brunner, entèn que no n'hi ha prou amb pensar en termes de parentiu ni de vassallatge, sinó que cal anar més enllà, plantejant-se així les diverses modalitats en què s'establien les relacions a l'interior de l'anomenada "xarxa clientelar". És quelcom que ja s'està fent ja en l'àmbit castellà. En aquest sentit, resulta molt esclaridora la lectura d'ÁLVAREZ BORGE, Ignacio, "La nobleza castellana en la Edad Media: familia, patrimonio y poder". Dins IGLESIA DUARTE, José I. de la (coord.), *La familia en la Edad Media*, pp. 247-252; així com la del dossier sobre el tema publicat l'any 2010 a la revista *Hispania*, més en concret l'estudi introductor de JULAR-PÉREZ ALFARO, Cristina, "Nuevas cuestiones sobre el clientelismo medieval. Introducción"; i els treballs d'ÁLVAREZ BORGE, Ignacio, "Vasallos, oficiales, clientes y parientes. Sobre la jerarquía y las relaciones internobiliarias en la Castilla medieval (c. 1100-c. 1350). Una aproximación a partir de las fuentes documentales"; i FORONDA, François, "Patronazgo, relación de clientela y estructura clientelar. El testimonio del epílogo de la *Historia* de Don Álvaro de Luna"; tots ells a *Hispania*, vol. 70, n. 235 (2010), pp. 315-325, 359-390 i 431-460, respectivament. Pel que fa a Brunner, vegeu sobretot BRUNNER, Otto, "La «Casa Grande» y la «oeconómica» de la Vieja Europa." Dins IDEM, *Nuevos caminos de la historia social y constitucional*. Alfa, Buenos Aires 1976, pp. 88-90 (primera edició en alemany de 1956).

¹⁸⁵⁰ Aquesta distribució tripartita s'inspira en la idea de cercles concèntrics plantejada per Chris Given-Wilson per al cas reial anglès i per Jorge Sáiz Serrano per al d'Alfons el Magnànim, però no en replica exactament l'estructura; vegeu GIVEN-WILSON, Chris, *The Royal Household and the King's Affinity. Service, Politics and Finance in England 1360-1413*. Yale University Press, Nova York 1986, pp. 203-204; i SÁIZ SERRANO, Jorge, *Caballeros del rey*, pp. 87-88.

¹⁸⁵¹ "L'amo de la casa" d'Isidor de Sevilla: *Dominus per derivationem dictus, quod domui praesit*; ISIDOR DE SEVILLA, *Etimologías*, llibre 10 (edició bilingüe a cura de José Oroz Reta i de Manuel Marcos Casquero; vol. 1. Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid 1993, p. 812).

¹⁸⁵² LADERO QUESADA, Miguel A., "La Casa Real en la Baja Edad Media". *HID*, n. 25 (1998), p. 328.

seu personal en la gestió de les senyories, aquest quedaria restringit al de l'entorn més estret.¹⁸⁵³ Pel que fa al tercer grup, es tracta de la resta d'agents als quals el senyor podia recórrer. Inclou els fidels o vassalls, però també altres persones amb les que no era necessari establir acords formals que els obliguessin a servir en el marc de relacions jeràrquiques des dels punts de vista polític i social, com ara amics o aliats. Tot i haver-hi excepcions, el denominador comú per a la majoria d'aquests de parents, vassalls i clients solia ser un altre de polisèmic; en concret, el de *familiars*.¹⁸⁵⁴

Aquests *familiars* s'integraven en un entorn senyorial l'estructura i els mecanismes d'actuació del qual s'adaptaven a la realitat a mesura que aquesta canviava, passant així d'una gestió que Bisson ha qualificat d'improvisada i d'expoliativa, en una de més meditada i organitzada.¹⁸⁵⁵ A més, els canvis en la forma amb la que es presentava el poder comportarien, entre altres coses, l'aplicació o la millora del control i de la correcció de les seves tasques; l'obertura de vies de negociació amb les comunitats locals; i la incorporació d'alguns dels seus membres a la governació i a l'administració senyorial.

6.1. Els agents de l'entorn domèstic

Els agents de la *casa* o *domus* senyorial formaven part d'un cos de servei alhora jerarquitzat i especialitzat, en el que molts dels oficis (*officia*) o càrrecs que podien

¹⁸⁵³ *IBIDEM*, pp. 327-329; FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA MIRALLES, Álvaro, *op. cit.*, pp. 22-25; VALE, Malcolm G. A., *The Princely Court: Medieval Courts and Culture in North-West Europe, 1270-1380*. Oxford University Press, Oxford 2003, pp. 15-17; i SÁIZ SERRANO, "Accompagner et servir le prince. Structure et fonctionnement de la Maison royale d'Alphonse V d'Aragon". Dins BEAUCHAMP, Alexandra (dir.), *Les serviteurs du prince à la fin du Moyen Âge. Une approche quantitative*. Casa de Velázquez, Madrid 2013, p. 131. A l'entorn de la dificultat de distingir entre membres *de casa* i *de cort*, paga la pena llegir: BEAUCHAMP, Alexandra, "La composition de la *Casa* i *Cort* du roi d'Aragon. Normes et pratiques au début du règne de Pierre le Cérémonieux". *Erasmus*, n. 1 (2014), pp. 21-42.

¹⁸⁵⁴ Perquè, com es veurà, en ocasions fa l'efecte que *familia* designi purament l'entorn domèstic, mentre que en altres casos la *domus* sembla integrar tot el personal que aquí s'ha dividit en tres grups, sense distincions; LORING GARCÍA, Mª Isabel, *op. cit.*, pp. 25-27. També HERLIHY, David, *Medieval Households*. Harvard University Press, Cambridge 1985, pp. 2-3. Aquesta familiaritat solia ser "artificial" o "espiritual", en el sentit que no la generaven relacions de parentiu, sinó de fidelitat mutua. Vegeu GUERREAU-JALABERT, Anita, "Sur les structures de parenté dans l'Europe médiévale". *AESC*, vol. 36, n. 6 (1981), p. 1032; i GUERREAU-JALABERT, Anita, LE JAN, Régine i MORSEL, Joseph, "De l'histoire de la famille à l'anthropologie de la parenté". Dins SCHMITT, Jean-C. i OEXLE, Otto G. (dirs.), *Les tendances actuelles de l'histoire du Moyen âge en France et en Allemagne: actes des colloques de Sèvres (1997) et Göttingen (1998), organisés par le Centre National de la Recherche Scientifique et le Max-Planck-Institut für Geschichte*. Publications de la Sorbonne, Paris 2003, pp. 442-444.

¹⁸⁵⁵ BISSON, Thomas N., "Medieval Lordship". *Speculum*, vol. 70, n. 4 (1995), pp. 752-753.

arribar a ocupar estaven directament relacionats amb tasques molt ben definides. Malauradament, en els casos dels vescomtes de Cabrera i dels senyors de Montclús no hi ha prou dades per elaborar quelcom semblant a un organigrama, ni per relacionar els individus documentats amb responsabilitats determinades, tret d'algunes excepcions.

Això darrer es deu, fonamentalment, a la forta escassetat i a la irregularitat de les mencions documentals al personal domèstic; al fet que el terme denominador habitual, el d'home o dona *de domo* o *de la casa*, no sol facilitar precisament la identificació del càrrec, ni tampoc, en conseqüència, de les funcions que en teoria hauria desenvolupat aquell individu en el servei domèstic;¹⁸⁵⁶ i a que en ocasions es presenta els oficials de la *cort* amb l'etiqueta de domèstics, evidenciant així l'abans al·ludida manca de distinció a les fonts entre personal de la casa i de la cort. Val a dir també que en el cas dels Cabrera no hi ha res similar a les ordinacions reials de casa i cort,¹⁸⁵⁷ sigui perquè no se'n va redactar cap, sigui perquè no se n'ha conservat cap còpia o perquè aquesta encara espera ser localitzada.¹⁸⁵⁸ Per si tot això no fos poc, el coneixement que hom té de la

¹⁸⁵⁶ Repassant la nòmina de domèstics dels vescomtes de Cabrera presentada per Antoni Maria Aragó, resulta del tot evident que les fonts no li van permetre precisar-ne els càrrecs, ja que només pogué classificar-los com a "personal de la casa dels Cabrera"; ARAGÓ CABAÑAS, Antoni M., *op. cit.*, p. 186.

¹⁸⁵⁷ Es tracta de les ordinacions de *casa i cort* dels monarques de la Corona d'Aragó promulgades per Pere el Gran (1276-1277), Alfons el Liberal (1286, 1288, 1291), Jaume el Just (1308) i Pere el Cerimoniós (1344), sent la darrera una traducció i adaptació de les *Leges palatinae* de Jaume III de Mallorca (1337). Vegeu sobretot: CARRERAS CANDI, Francesc, "Redreç de la Reyal Casa: ordenaments de Pere "lo Gran" e Anfós "lo Lliberal" (segle XIII)". *BRABLB*, vol. 5, n. 35 (1910), pp. 97-108; DE URRÍES Y AZARA, Jordán, "Las ordinaciones de la corte aragonesa en los siglos XIII y XIV". *BRABLB*, vol. 7, n. 52 (1913), pp. 220-229; *IDEM*, "Las ordinaciones de la corte aragonesa en los siglos XIII y XIV (Continuación)". *BRABLB*, vol. 7, n. 53 (1914), pp. 284-292; JAUME III DE MALLORCA, *Leyes Palatinas* (edició i estudis a cura de Llorenç Pérez Martínez, Gabriel Llompert i Marcel Durliat; Marcel José J. de Olañeta, Palma de Mallorca 1991); PERE EL CERIMONIÓS, *Ordinacions de la Casa i Cort* (edició i estudi a cura de Francisco M. Gimeno Blay, Daniel Gozalbo i Josep Trenchs i Ódena; Publicacions de la Universitat de València, València 2009); VANLANDINGHAM, Marta, *Transforming the State. King, Court and Political Culture in the Realms of Aragon (1213-1387)*. Brill, Leiden 2002, apèndixs A-F, pp. 199-223; BEAUCHAMP, Alexandra, "Ordonnances et réformes de l'hôtel royal au début du règne de Pierre IV d'Aragon". *AEM*, n. 39:2 (2009), pp. 555-573; i *IDEM*, "La composition de la *Casa i Cort* du roi d'Aragon...", pp. 22 i 25-27.

¹⁸⁵⁸ En aquest sentit, no seria forassenyat pensar que un home com Bernat II de Cabrera, encarregat de la supervisió de l'entorn domèstic del duc de Girona en tant que educador seu (tasca que almenys el 1351 sembla que satisfesia el Cerimoniós), i autor més tard de les esmentades *Ordinacions sobre lo fet de la mar*, n'hagués elaborat o fet escriure alguna. Al cap i a la fi, el seu gust pels llibres (de temàtica de viatges, científics i morals) està ben documentat. Així, entre març i octubre de 1361 havia pagat per la redacció, la il·luminació i l'enquadernació de sis llibres en dos volums, a saber: els coneguts com a *Llibre de les Indias*, *Liber provinciarum magni imperatoris de Catay* de Marco Polo, *Llibre de les Mars* o *Compàs de la mar*, *Liber doctrine et sapientie*, *Libre de les armades* i el *Liber regiminis sanitatis* d'Arnau de

casa i cort aristocràtica a la Catalunya baixmedieval és tan pobre que per ara esdevé molt difícil establir comparacions.

Certament, hi ha una manca crònica d'estudis sobre la *casa i cort* nobiliària medieval als antics territoris de la Corona d'Aragó, en general, i a Catalunya, en particular. De fet, a Catalunya les obres més destacades en aquest sentit es remunten a la dècada de 1960 i no van més enllà dels entorns comtals carolingi i barceloní. En canvi, l'interès per aquest tema ha revifat recentment al País Valencià i a l'Aragó.¹⁸⁵⁹ Aquest panorama esdevé encara més dramàtic si hom el compara amb la important producció científica relativa a la casa i cort dels reis d'Aragó, que en part s'explica per unes majors abundància i qualitat de les fonts d'arxiu conservades, en especial de les de caràcter comptable,¹⁸⁶⁰ però també per la creixent influència forana dels darrers temps. De fet, hi

Vilanova; HERNANDO I DELGADO, Josep, *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV*, vol. 1. Fundació Noguera, Barcelona 1995, docs. 218-219 i 222-223, pp. 343-344 i 346-349. També CIFUENTES I COMAMALA, Lluís, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*. Universitat de Barcelona, Barcelona 2006, p. 40, Taula 1 i p. 262.

¹⁸⁵⁹ Vegeu sobretot: ABADAL I DE VINYALS, Ramon d', "La institució comtal carolíngia..."; i PLADEVALL I FONT, Antoni, "Els senescals dels comtes de Barcelona durant el segle XI". *AEM*, n. 3 (1966), p. 111-130; CÀRCEL ORTÍ, M. Milagros, "Casa, corte y cancillería del obispo de Valencia Hug de Llupià (1398-1427)". *AEM*, n. 28 (1998), pp. 635-659; SÁIZ SERRANO, Jorge, "Una clientela militar entre la Corona de Aragón y Castilla a fines del siglo XIV: caballeros de casa y vasallos de Alfons d'Aragó, conde de Denia y marqués de Villena". *EEM*, n. 29 (2006), pp. 97-134; i APARICI MARTÍ, Joaquín, "De domo dicti domini comitis. Aproximación a la corte señorial de don Federico de Aragón, conde de Luna (1420-1425)". *AREM*, n. 22 (2011), pp. 19-48. Pel que fa a la historiografia sobre la Corona de Castella, les aristocràcies laica i eclesiàstica també hi estan infrarepresentades. Vegeu per exemple: SANZ SANCHO, Iluminado, "Notas sobre la casa de los obispos de Córdoba en la Edad Media". *ETF*, n. 18 (2005), pp. 245-264; DIAGO HERNANDO, Máximo, "La proyección de las casas de la alta nobleza en las sociedades políticas regionales: el caso soriano a fines de la Edad Media". *AEM*, n. 39:2 (2009), pp. 843-876; ORTEGA CERVIGÓN, J. Ignacio, "Por seruiçios muchos e buenos que me ha fecho. Los criados de las casas nobiliarias conquenses en la Baja Edad Media". *AEM*, n. 39:2 (2009), pp. 703-721; i CAÑAS GÁLVEZ, Francisco de P., "La Casa y Corte del obispo abulense Sancho Blázquez Dávila: un modelo curial episcopal castellano a mediados del siglo XIV". *ETF*, n. 28 (2015), pp. 133-157.

¹⁸⁶⁰ De fet, aquesta producció ha augmentat de manera considerable en el decurs de la darrera dècada. Vegeu, sense pretensió d'exhaustivitat: PASCUAL MARTÍNEZ, Lope, "Los oficios en la corte de Jaime I". Dins *Jaime I y su época*, vol. 2, pp. 497-513; MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomás de, "Els funcionaris i l'administració reial a Catalunya (segles XIII-XIV)". *AHAM*, annex 1 (1983), p. 137-150; *IDEM*, *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*, 2 vols. Fundació Noguera, Barcelona 1987; CRUSELLES GÓMEZ, Enrique, *El maestro racional. Función política y desarrollo administrativo del oficio público en el siglo XV*. Alfons el Magnànim, València 1989; SÁNCHEZ CASABÓN, Ana I., "Los cargos de mayordomo, senescal y dapifer en el reinado de Alfonso II de Aragón". *AREM*, n. 8 (1989), pp. 599-610; TRENCHS I ÓDENA, *Casa, corte y cancillería de Pedro el Grande*; LALINDE ABADÍA, Jesús, *La jurisdicción...*; *IDEM*, "El "curia" o "cort: Una magistratura medieval mediterránea". *AEM*, n. 4 (1967), pp. 169-299; *IDEM*, "La administración del rey en Cataluña (s. XII-XVIII). Dins SERRANO DAURA, Josep (ed.), *El territori i les seves institucions històriques: Actes de les jornades d'estudi commemoratives del 650è aniversari de la*

ha hagut un augment progressiu de l'interès per aquesta línia de recerca a d'altres països de l'Europa Occidental en el decurs de les darreres dècades. Per regla general, es pot dir que els estudis sobre els entorns domèstics i cortesans dels prínceps de les darreries de l'Edat Mitjana i començaments de l'Edat Moderna són, amb diferència, els més nombrosos, detallats i innovadors.¹⁸⁶¹

incorporació definitiva del marge dret del riu Ebre a Catalunya. Ascó, 28-30 de novembre de 1997. Fundació Noguera, Barcelona 1999, p. 257-270; VANLANDINGHAM, Marta, *op. cit.*; BAIGES I JARDÍ, Ignasi, "Aportació a l'estudi de la gènesi documental del nomenament reial: els nomenaments d'oficials reials de Jaume II". *AHAM*, n. 25 (2003), pp. 631-653; SÁIZ SERRANO, Jorge, *Caballeros del rey*; NAVARRO ESPINACH, Germán, "Consejeros influyentes y personas de confianza en el entorno cortesano de los reyes de Aragón (siglos XIII-XV)". Dins SESMA MUÑOZ, J. Ángel (dir.), *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1458. La monarquía aragonesa y los reinos de la Corona.* Gobierno de Aragón, Saragossa 2009, pp. 129-179; BEAUCHAMP, Alexandra, "Ordonnances et réformes de l'hôtel royal..."; *IDEM*, "L'administration de l'hôtel d'un nourrisson"; NARBONA CÁRCELES, María, "*De casa de la senyora reyna. L'entourage domestique de Marie de Castille, épouse d'Alphonse le Magnanime (1416-1458)*". Dins BEAUCHAMP, Alexandra (dir.), *op. cit.*, pp. 151-167; i *IDEM*, "«*Que de vostres lettres nos vesitets*». La casa de María de Castilla (1416-1458) y la documentación epistolar como fuente para su estudio". *MCV*, n. 44:2 (2014), pp. 183-201; així com GAMERO IGEA, Germán, "El modelo administrativo de la Corte de Fernando el Católico. Cambios y permanencias en la gestión cortesana de la Corona de Aragón". *e-Spania*, [En línia], 20 | de febrer de 2015. En línia des del 13 de febrer de 2015. URL: <http://e-spania.revues.org/24234>. DOI: 10.400/e-spania.24234.

L'esforç investigador s'ha anat incrementant també en els camps d'estudis relacionats amb la Corona de Castella i el regne de Navarra. A banda dels esmentats estudis de Ladero Quesada i de Fernández de Córdoba, vegeu a tall d'exemple: PASCUAL MARTÍNEZ, Lope, "Aportación de la documentación murciana al estudio de los oficios de la cancillería y de la corte de Alfonso X el Sabio. Los oficios y los oficiales". *MMM*, n. 12 (1985), pp. 203-238; ORTEGA CERVIGÓN, J. Ignacio, "La funcionalidad política de la nobleza castellana: el oficio de Montero Mayor durante el siglo XV". *HID*, n. 30 (2003), pp. 399-428; CAÑAS GÁLVEZ, Francisco de P., "La Casa de Juan I de Castilla: aspectos domésticos y ámbitos privados de la realeza castellana a finales del siglo XIV (ca. 1370-1390)". *EEM*, n. 34 (2011), pp. 133-180; *IDEM*, *Burocracia y cancillería en la corte de Juan II de Castilla (1406-1454)*. Universidad de Salamanca, Salamanca 2012; MUÑOZ GÓMEZ, Víctor, "Una aproximación a la presencia castellana en el gobierno de la Corona de Aragón durante el reinado de Fernando I". Dins FALCÓN PÉREZ, M. Isabel (coord.), *op. cit.*, pp. 548-559; i NARBONA CÁRCELES, María, *La corte de Carlos III el Noble, rey de Navarra: espacio doméstico y escenario del poder, 1376-1415*. Eunsa, Pamplona 2006.

¹⁸⁶¹ El nou impuls que ha rebut aquesta línia de recerca a la resta de territoris ibèrics es deu sobretot a influències alemanes, franceses, britàniques i portugueses, en les que s'ha deixat sentir molt l'impacte de les tesis del sociòleg alemany Norbert Elias. A més dels ja citats estudis de Chris Given-Wilson i de Malcolm Vale, vegeu-ne la següent mostra, que no es restringeix a la reialesa: MERTES, Kate, *The English Noble Household*. Oxford University Press, Oxford 1988; PARAVICINI, Werner, "The Court of the Dukes of Burgundy. A Model for Europe?". Dins ASCH, Ronald G. i BIRKE, Adolf M. (eds.), *Princes, Patronage, and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age c.1450-1650*. Oxford University Press, Oxford 1991, pp. 69-102; COSTA GOMES, Rita, *The Making of a Court Society. Kings and Nobles in Late Medieval Portugal*. Cambridge University Press, Cambridge 2003 (edició portuguesa de 1995); *IDEM*, "Casa e ofícios da mesa: os convivas do rei e a estruturação da corte (séculos XIII a XVI)". Dins BUESCU, Ana I. i FELISMINO, David (coords.), *A Mesa dos Reis de Portugal. Ofícios, Consumos, Cerimónias e Representações (Séculos XIII-XVIII)*. Círculo de Leitores,

En aquest estat de coses, resulta molt temptador prendre com a referència el model reial, més encara quan en teoria la imitació aristocràtica d'aquest model hauria estat la norma fins a la fi de l'Antic Règim.¹⁸⁶² Ara bé, deixant de banda les qüestions dels marcs cronològic i territorial, caldria tenir en compte el fet que segurament no tots els aristòcrates podien permetre's tenir una casa i cort, sobretot degut a les despeses que comportava, i que, a més, les possibilitats de tenir-la, així com les seves dimensions en cas de ser així, variarien molt depenent tant dels recursos econòmics com de les necessitats reals de gestió senyorial. En aquest sentit, hom esperaria que la capacitat de tenir casa i cort hagués quedat restringida als sectors superiors i mitjans de l'aristocràcia, en especial a l'alta noblesa. Tanmateix, el fet que un nou representant de la baixa noblesa aragonesa com era Guillem de Palafox, senyor d'Ariza, tingués un home de la seva *casa* fent negocis a Blanes l'estiu de 1393,¹⁸⁶³ obliga a no desestimar ni tan sols els

Lisboa 2011, pp. 26-43; COSTA GOMES, Rita, "La cour de Bourgogne et la cour du Portugal au XVe siècle". Dins PARAVICINI, Werner (dir.), *La cour de Bourgogne et l'Europe. Le rayonnement et les limites d'un modèle culturel*. Jan Thorbecke, Ostfildern 2013, pp. 631-648; AUTRAND, Françoise, "«Monseigneur veut que ses gents deviennent riches»: les parvenus à l'Hôtel du duc de Berry". Dins CAROZZI, Claude i Huguette TAVIANI-CAROZZI (dirs.), *Hiérarchies et Services au Moyen Âge. Séminaire Sociétés, Idéologies et Croyances au Moyen Âge*. Publications de l'Université de Provence, Aix-en-Provence 2001, p. 11-29; MACÉ, Laurent, *op. cit.*; VALE, Malcolm G. A., "Ritual, Ceremony and the 'Civilising Process': The Role of the Court, c.1270-1400". Dins GUNN, Steven i JANSE, Antheun (eds.), *The Court as a Stage: England and the Low Countries in the Later Middle Ages*. Boydell & Brewer, Woodbridge 2006, pp. 13-27; BALOUZAT-LOUBET, Christelle, "La cour de Mahaut, comtesse d'Artois (1302-1329): un espace public?". Dins OFFENSTADT, Nicolas i BOUCHERON, Patrick (eds.), *L'espace public au Moyen Âge. Débats autour de Jürgen Habermas*. Presses Universitaires de France-Le Noeud Gordien, Paris 2011, pp. 149-158; CHILÀ, Roxane, "Les élites curiales au miroir du stéréotype". Dins COURRIER, Cyril i MÉNARD, Hélène, *Miroir des autres, reflet de soi: stéréotypes, politique et société dans le monde romain*, vol. 2. Michel Houdiard, Paris 2013, pp. 195-212; i RODRIGUES, Ana M. S. A., "La reine, la cour, la ville au Portugal médiéval". Dins COURBON, Léonard i MENJOT, Denis (eds.), *La cour et la ville dans l'Europe du Moyen Âge et des Temps Modernes*. Brepols, Turnhout 2015, pp. 77-90.

Hom pot trobar també bons estats de la qüestió, de menys a més actuals, a: ASCH, Ronald G., "Introduction. Court and Household from the Fifteenth to the Seventeenth Centuries". Dins ASCH, Ronald G. i BIRKE, Adolf M. (eds.), *op. cit.*, pp. 1-38; GARCÍA VERA, María J., "Los estudios sobre la corte y la «sociedad cortesana» a fines de la Edad Media. Un balance historiográfico". *Medievalismo*, n. 10 (2000), pp. 207-267; i BEAUCHAMP, Alexandra, "Introduction". Dins *IDEM* (dir.), *op. cit.*, pp. 1-6. Per altra banda, pel que fa a les teories d'Elias, vegeu especialment: ELIAS, Norbert, *La sociedad cortesana*. Fondo de Cultura Económica, Mèxic DF 1982.

¹⁸⁶² LALINDE ABADÍA, Jesús, *La jurisdicción...*, p. 238; LADERO QUESADA, Miguel A., "La Casa Real en la Baja Edad Media", p. 328; i ATIENZA HERNÁNDEZ, Ignacio, *op. cit.*, p. 435.

¹⁸⁶³ El 7 d'agost de 1393 Guillem Cortils i la seva esposa Sança, de la parròquia de Sant Genís de Palafolls, i el ferrer Guillem Bisbe blanenc i la seva muller Dolça, blanencs, van vendre per 20 lliures una pensió de censal mort de 28 sous i 8 diners a Pere de Rabinat, *de domo*

membres dels estrats suposadament més baixos d'un grup social, el nobiliari, que hauria estat molt més complex del que se sol creure.¹⁸⁶⁴ Potser el millor i més prudent per ara sigui acceptar l'afirmació de Bernard Guenée segons la qual els càrrecs haurien estat "gairebé sempre els mateixos",¹⁸⁶⁵ però que les estructures en les que s'inscrivien diferirien en funció sobretot de les possibilitats, de les necessitats i del concepte que els senyors tenien de la gestió.¹⁸⁶⁶

Les mateixes necessitats senyorials haurien motivat també l'existència simultània de més d'una casa, de manera que cada membre de la família en actiu hauria pogut disposar de la seva pròpia cèl·lula domèstica, per petita que fos. En les esmentades reclamacions que Margarida de Foix i la seva sogra Timbor de Fenollet feren el juliol de 1364 des de Pedralbes, la primera no s'estigué de recordar que el castell d'Anglès era *habitacione nostra et infantum ac familie nostre*.¹⁸⁶⁷ La comtessa d'Osona tenia, per tant, la seva pròpia cohort de *familiars*, terme que en aquest cas probablement calgui interpretar en el seu sentit més restrictiu, és a dir, en el d'entorn domèstic més estret. Semblantment, una vegada l'hereu s'emancipava també en tindria una d'exclusiva, tot i que és d'esperar que els progenitors o els tutors exercissin un cert control sobre el perfil dels individus que s'hi incorporaven, si més no el dels destinats a ocupar alts càrrecs, fins a l'ingrés d'aquell en la majoria d'edat.

Per bé que la comtessa d'Osona s'hagués trobat especialment còmoda al castell d'Anglès, com sembla ser el cas, és difícil de creure que no en sortís amb una certa regularitat, atès el patrimoni que el seu espòs li havia concedit en esponsalici,¹⁸⁶⁸ però,

honorabilis Guilelmi de Palafollis, militi, domini castris de Fariza; AHG, Notarials, Blanes, r.439, ff. 102rv.

¹⁸⁶⁴ Segons el fogatjament aragonès de 1405, Guillem era senyor de 239 focs, cosa que el convertia en el cavaller possessor de senyoria amb més focs sota el seu control, seguit de ben a prop per Juan Fernández de Heredia, sota el domini del qual se'n comptabilitzaren 229. El primer dels Palafox estava aleshores fora del que Juan Abella i Mario Lafuente consideren l'elit de la baixa noblesa del regne d'Aragó, composta per aquells que, a més de senyories, gaudien d'un càrrec a la *casa i cort* del monarca; vegeu ABELLA SAMITIER, Juan i LAFUENTE GÓMEZ, Mario, "La proyección parlamentaria...", pp. 144-145. També IDEM, "La baja nobleza aragonesa después del Compromiso de Caspe: movilidad social y estrategias políticas (1412-1436)". Dins FALCÓN PÉREZ, M. Isabel (coord.), *op. cit.*, pp. 434 i 436, nota 18.

¹⁸⁶⁵ GUENÉE, Bernard, *Occidente en los siglos XIV y XV*. Labor, Barcelona 1973, p. 128.

¹⁸⁶⁶ Especialment il·lustrativa en aquest sentit és la comparació que Rita Costa Gomes fa de les estructures i del funcionament de les *cases* reials portuguesa, anglesa, castellana, aragonesa, francesa i borgonyona durant la Baixa Edat Mitjana; vegeu COSTA GOMES, Rita, *The Making of a Court Society*, pp. 16-55.

¹⁸⁶⁷ ADM, Cabrera i Bas, r.3890, ll.18-ll.n.42, rot.988, fot. 510 (24 de juliol de 1364).

¹⁸⁶⁸ Sense tenir en compte la ja mencionada tendència dels Cabrera a cercar finançament alienant precisament el castell d'Anglès.

sobretot, la naturalesa itinerant dels grans senyors feudals. Donat que el poder s'exercia de manera personal, la presencialitat del *dominus* o de representants en lloc seu servia per refermar, redefinir, o bé definir les relacions de dominació segons hi hagués o no una necessitat real de canvis. De retruc, podia ajudar molt a cohesionar dominis extensos i dispersos, a més, com s'ha vist, d'esclarir dubtes de caire jurisdiccional. Encara que les fonts no sempre ho reflecteixin, en el decurs d'aquelles trobades amb el senyor o amb el seus agents se seguïen uns rituals i uns codis formals que, lluny de ser repeticions vàcues, servien per recordar o per establir qui, per què i sota quines condicions manava.¹⁸⁶⁹ Així doncs, la visita del senyor o dels seus agents era, sota la seva perspectiva, una forma d'expressar els seus drets sobre els seus dominis, a més, és clar, d'una bona oportunitat de familiaritzar-se amb la realitat que s'hi vivia i d'atendre afers que exigien la seva presència.¹⁸⁷⁰ La demanda d'ajudes econòmiques als habitants de les seves senyories, així com la possibilitat cada vegada més gran de veure's obligat a negociar-hi a fi d'obtenir-les, eren també bons motius per posar-se en moviment. Es tracta de fets ben contrastats pel cas dels reis de la Corona d'Aragó,¹⁸⁷¹ en els que una

¹⁸⁶⁹ En essència, el ritual simbolitza l'ordre de les coses. Alhora l'imposa, remet al seu origen i dóna forma a l'experiència dels qui el practiquen, segons BELL, Catherine, *Ritual. Perspectives and Dimensions*. Oxford University Press, Oxford-Nova York 1997, p. 21. En un context social tan jeràrquic com el feudal, a més, el ritual permetia reflectir simbòlicament les desigualtats i establir el marc comunicatiu en el que es desenvolupava el diàleg entre els senyors i els que d'una manera o altra hi estaven vinculats. Vegeu per exemple ALTHOFF, Gerd i WITTHÖFT, Christiane, "Les services symboliques entre dignité et contrainte". *AHS*, n. 58:6 (2003), pp. 1293-1318; així com els estudis d'Isabel Beceiro i de Concepción Quintanilla sobre els rituals de presa de possessió de senyories a la Corona de Castella, a: BECEIRO PITA, Isabel, "El escrito, la palabra y el gesto en las tomas de posesión señoriales". *SH*, n. 12 (1994), pp. 53-82; QUINTANILLA RASO, M. Concepción, "Propiedades y derechos en los señoríos nobiliarios cordobeses de la Baja Edad Media: nuevas interpretaciones". *HID*, n. 24 (1997), pp. 399-403; i *IDEM*, "El orden señorial y su representación simbólica: ritualidad y ceremonia en Castilla a fines de la Edad Media". *AEM*, n. 29 (1999), pp. 843-873.

¹⁸⁷⁰ Vegeu per exemple GARCÍA DE CORTÁZAR, José A., "El hombre medieval como «homo viator»: peregrinos i viajeros". Dins DE LA IGLESIA DUARTE, José I. (coord.), *IV Semana de Estudios Medievales: Nájera, 2 al 6 de agosto de 1993*. Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 1994, p. 19; i LAZZARINI, Isabella, "L'itinérance des Gonzague: contrôle du territoire et résidentialité princière (Mantoue, XIVe-XVe siècles)". Dins PARAVICINI-BAGLIANI, Agostino, PIBIRI, Eva i REYNARD, Denis (eds.), *L'itinérance des seigneurs (XIVe-XVe siècles). Actes du colloque international de Lausanne et Romainmôtier, [2001]*. Université de Lausanne, Lausana 2003, pp. 249-247; però, sobretot, el dossier monogràfic "L'itinérance des cours (fin XIe siècle-milieu XVe siècle): un modèle ibérique?", publicat l'any 2009 a *e-Spania*, començant per LAINÉ, Françoise, "Introduction". *e-Spania* [En línia], 8 | de desembre de 2009. En línia des del 20 de desembre de 2009. URL: <http://e-spania.revues.org/18558>; DOI: 10.4000/e-spania.18558.

¹⁸⁷¹ Bona mostra d'aquesta recerca de suport fiscal són els viatges empresos per l'infant Alfons abans de la primera campanya a Sardenya, això és, entre juny de 1321 i setembre de 1322. Vegeu sobretot: SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, "Las ciudades y villas de Cataluña en la

vegada més, els gestos i codis comunicatius determinarien el marc i les formes amb les quals les parts podien arribar a una entesa sense renunciar del tot als seus interessos. Més endavant es veuran els procediments pels quals els mateixos vescomtes de Cabrera exigirien, i, per estrany que pugui semblar (tenint en compte que no és el que d'entrada hom esperaria d'uns *barones*), negociarien, per bé que de manera progressiva i intentant pressionar per altres vies, les ajudes fiscals amb les *universitates* dels seus dominis. De moment n'hi haurà prou amb dir que la itinerància dels senyors feudals era un autèntic canal d'expressió i d'exercici del poder.

De nou la informació que proporcionen els documents és escassa; ho és fins a tal punt que resulta molt difícil seguir l'itinerari dels Cabrera, quelcom que, com és sabut, s'ha fet a bastament per als monarques aragonesos, però no per a uns membres de l'alta aristocràcia com eren els vescomtes de Cabrera.¹⁸⁷² El coneixement de la xarxa dels llocs on es podien hostatjar tampoc és massa alt. Així, hom pot imaginar que la seva itinerància es recolzaria pel cap baix en una combinació de residències pròpies, exigència de diversos drets d'allotjament, i acollida a les institucions eclesiàstiques de major categoria que havien afavorit.

Les residències pròpies serien bàsicament els castells, començant pel de Montsoriu, que els mateixos propietaris convertirien en castell-palau a mitjan segle XIV,¹⁸⁷³ i acabant amb els palaus costaners de Blanes i de Pozzallo. Més enllà d'això, les referències a d'altres allotjaments i a la seva tipologia concreta (per no parlar ja dels criteris de selecció i de preferència)¹⁸⁷⁴ es redueixen a l'alberg de Castelló d'Empúries

financiación de la conquista de Cerdeña (1321-1326)". Dins *IDEM, Pagar al rey en la Corona de Aragón durante el siglo XIV*. CSIC, Barcelona 2003, pp. 342-344 (article publicat originalment en italià el 1995); i GUILLERÉ, "Itinérance des princes et finances. L'exemple de la couronne d'Aragon au début du XIVe siècle". Dins PARAVICINI-BAGLIANI, Agostino, PIBIRI, Eva i REYNARD, Denis (eds.), *op. cit.*, pp. 327-350.

¹⁸⁷² Amb l'excepció potser del breu estudi sobre la cancelleria itinerant del comte de Prades i Ribagorça al segle XIV; ROMERO TALLAFIGO, Manuel, "Un libro del "Ius sigilli...". Gràcies sobretot a la relativització del retir bredenc del vescomte Bernat II de Cabrera per part d'Emilio Cabrera Muñoz, i tot aprofitant les poques dades disponibles, se n'ha pogut proposar un itinerari per al període en el que suposadament hauria tingut lloc, és a dir, el de 1342-1347; vegeu CABRERA MUÑOZ, Emilio, "Bernat de Cabrera, Alfonso Fernández Coronel...", p. 346; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'agitat retir...". També *supra*, Capítol 2.

¹⁸⁷³ El paper residencial d'aquest important castell és indubtable, i ve ratificat pel procés contra Bernat II de Cabrera i el seu fill, en el que es deia que *in quoquidem castro ipse nobilis suum tenet domicilium*; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 32, p. 39 i 34, p. 133. Però no es pot oblidar que seguia sense ser-ne l'única residència. De nou vegeu *supra*, Capítol 2.

¹⁸⁷⁴ Com ara els climàtics. A l'entorn dels criteris d'allotjament basats en ritmes estacionals, vegeu sobretot COSTA GOMES, Rita, "Les déplacements de la cour portugaise. Deux axiomes

on se sap que hi residí Marquesa de Cabrera abans no ho fes l'infant Pere d'Empúries el 1331,¹⁸⁷⁵ i en un altre alberg d'ubicació desconeguda on uns anys abans, concretament el 13 de maig de 1326, de nou Marquesa donà com a marmessora del seu fill Malgaulí la seva conformitat a la decisió d'entregar a l'infant Pere el vescomtat de Bas i els castells de Castellfolit i Montagut.¹⁸⁷⁶ No consta que paguessin per gaudir d'altres albergs, tot i la possibilitat, per exemple, que haguessin disposat de residència pròpia a la ciutat Barcelona, sobretot a partir del moment en el qual Bernat II de Cabrera començà a guanyar-se la confiança del Cerimoniós.¹⁸⁷⁷ Bastant més probable, però, és que l'acollida i l'àpat que aquest últim recordava haver rebut del jove Ponç IV de Cabrera a Hostalric l'any 1344 es fessin en una casa a la vila mateixa, sens dubte més pensada per oferir comoditat enmig d'un entorn urbà de serveis que no pas el castell del puig d'Hostalric.¹⁸⁷⁸

Respecte dels drets d'allotjament, caldria considerar com a mínim l'*alberga* i el que hom podria anomenar "l'estada". L'*alberga* era hereva d'un vell costum carolingi que obligava a allotjar i a alimentar a casa l'autoritat pública o els seus agents. No obstant això, sembla que en determinats casos l'obligació s'hauria limitat a l'oferiment d'un àpat; en tot cas, ja al segle XI hauria anat deixant pas en un cens fix en espècie.¹⁸⁷⁹

et quatre hypothèses pour une comparaison des monarchies ibériques". *e-Spania* [En línia], 8 | de desembre de 2009. En línia des del 18 de desembre de 2009. URL: <http://e-spania.revues.org/18853>; DOI: 10.4000/e-spania.18853, par. 24.

¹⁸⁷⁵ Si més no, s'hi hauria estat el desembre de 1322; GIRONELLA I GRANÉS, Josep M., "Les residències castellanones...", p. 254.

¹⁸⁷⁶ Però que hom pot preguntar-se si no hauria estat el mateix; ADM, Cabrera i Bas, r.2841, ll.6-ll.n.48, rt.975, fot. 656.

¹⁸⁷⁷ Malgrat l'aparent animadversió que s'haurien professat mutuament Bernat II de Cabrera i les autoritats de Barcelona, Girona i Vic. Fins i tot el donzell Ramon de Blanes, responsable de la venda dels drets sobre el castell de Blanes al nét d'aquell, tenia una casa o alberg a la ciutat de Barcelona. Precisament a la cambra d'aquest el 21 de gener de 1383 Ramon reconegué a Bernat IV que aquest li'n havia pagat el preu en la seva totalitat, junt amb altres deutes pendents (un total de 12.110 lliures, de les quals 12.000 eren el preu del patrimoni blanenc); ADM, Cabrera i Bas, r.4129, ll.21-ll.n.27, rt.990, fot. 547.

¹⁸⁷⁸ Vegeu *supra*, Capítol 2.

¹⁸⁷⁹ I en una minoria de casos, en moneda. Tot i això, encara als segles XII i XIII alguns homes de mas haurien estat obligats a seguir prestant l'antic servei d'allotjament al senyor o a certs enviats seus; HINOJOSA Y NAVEROS, Eduardo de, *op. cit.*, p. 198; TO FIGUERAS, Lluís, "Le mas catalan au XIIe siècle", pp. 162-164; i FARIAS ZURITA, Víctor, *El mas i la vila...*, pp. 119-121. Un altre dret d'allotjament similar al d'*alberga*, i amb el que Marina Mitjà suposava que "tindria uns lligams evidents", era el dret de *cena* a la Corona d'Aragó (anomenat també així a Navarra, però no a Castella, on l'equivalent seria el *yantar*), una regalia que prenia forma d'impost i que s'exigia una sola vegada a l'any per a despeses d'allotjament del sobirà; MITJÀ SAGUÉ, Marina, "La «cena de presència» a la Corona d'Aragó a mitjan segle XIV". Dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (comp), *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la*

A la documentació generada en el marc de les jurisdiccions dels vescomtes de Cabrera i dels senyors de Montclús d'ençà dels volts del 1200, l'exigència del dret d'alberga als homes i les dones de mas és poc habitual, i sovint ni tan sols s'hi aporten dades relatives al seu pagament.¹⁸⁸⁰ Ara bé, l'alberga també apareix en alguns reconeixements fets per *militēs*. Normalment es presenta en forma d'aportació econòmica,¹⁸⁸¹ però no sempre és el cas. Com s'ha vist en el capítol anterior, els Cartellà, cavallers de la força de Maçanet reconeixien estar-hi obligats. N'havien de donar una anualment (*dare annuatim*) als vescomtes de Cabrera des dels temps de Guerau V, però el lèxic documental és prou clar com per concloure que, almenys al principi, els vescomtes haurien conservat el dret primitiu d'hostatjar-se a la mateixa casa forta (*intus turri seu forcia*).¹⁸⁸² Molt similar hauria estat en aquest sentit l'estada, que el 17 d'agost de 1332 Monicó de Puigpardines reconeixia a Bernat II de Cabrera en qualitat de detenidor dels drets al vescomtat de Bas. En concret, li garantia que podia fer estada i instal·lar-se al castell del Mallol (*que vos habetis stacionem et habitacionem in castro de Malliolo*).¹⁸⁸³

Per últim, quant a l'altra gran alternativa, és a dir, l'allotjament en institucions religioses de prestigi, la ja esmentada predisposició d'aquestes a acollir els viatgers, en

Cataluña bajomedieval. CSIC, Barcelona 1993, pp. 277-279; i SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, *El naixement de la fiscalitat d'Estat...*, p. 76.

¹⁸⁸⁰ El dret d'alberga l'exigien encara els senyors de Montclús sobre els masos del districte de Brunyola i de la coromina de la Crosa abans de vendre aquestes propietats a l'aleshores tresorer de la Seu de Girona, l'agost de 1282; ADG, Pia Almoina, Pergamins, perg. n. 895. Al mas *d'en Paratge* de Sant Martí d'Arenys, un dels vint-i-vuit masos sobre els que Bernat II de Cabrera concedí el dret a host i cavalcada l'agost de 1338 a Ferrer de Canet, senyor de la casa de Canet, es pagava una alberga de 20 sous, quantitat aquesta darrera que pot comparar-se amb el que un pagès de mas de Santa Maria de Vidreres o de Sant Llorenç de Maçanet podia arribar a pagar vers 1270 als senyors de la *domus* de Maçanet en concepte d'alberga. El mas Sabater, per exemple, havia de pagar *·V· solidos de qualicumque monete currat per albergam*; ADM, Cabrera i Bas, r.3152, ll.10-ll.n.78, rt.979, fot. 586; MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Col·lecció diplomàtica dels Cartellà*, doc. 140, p. 215.

¹⁸⁸¹ A més d'aquella a la que tenien dret a la *domus* de Cànoves, l'any 1333 els vescomtes de Cabrera també n'havien de rebre mitja cada any (*singulis annis mediam albergam*) per les rendes que Guillem de Blanes cobrava a la parròquia de Sant Martí de Riudarenes. Cal suposar que, en efecte, tant en el cas de Cànoves com en el de Riudarenes, els vescomtes veuriem satisfets el seu dret a l'alberga o a la meitat d'aquesta a través d'un pagament, del que malauradament no se'n coneixen ni la modalitat ni tampoc la quantitat. Quant a la primera, vegeu *supra*, Capítol 5. Pel que fa a la segona: ADM, r.4114, ll.21-ll.n.12, rt.990, fot. 436 (22 de setembre de 1333).

¹⁸⁸² Bernat de Cartellà reconegué que Guerau V de Cabrera hi tenia dret el 17 de desembre de 1239. Després d'haver protestat el 27 d'agost de 1292 públicament a la notaria d'Hostalric perquè el lloctinent del veguer dels comtes d'Empúries li hagués reclamat que en donés fe, Bernat de Cartellà mantindria el seu compromís al respecte el 20 de febrer de 1294 davant dels mateixos Ponç Hug V d'Empúries i Marquesa de Cabrera; ADM, Cabrera i Bas, rs.3594, ll.14-ll.n.103, rt.984, fot. 322; 3584, ll.14-ll.n.93, rt.984, fot. 275; *IBIDEM*, p. 41, docs. 93 i 173, pp. 171-172 i 258-260; i BC, Històric, Pergamins, perg. n. 97, r. 15833.

¹⁸⁸³ ADM, Cabrera i Bas, r.2854, ll.6-ll.n.31, rt.976, fot. 56.

especial els benefactors o els seus descendents (als qui en certa manera es consideraven obligades),¹⁸⁸⁴ ajuda a explicar les estades dels monarques en monestirs i convents. Aquestes aturades, que convé no confondre amb enclaustraments, es detecten també en els casos de *barones* com ara els primers comtes d'Empúries de sang reial,¹⁸⁸⁵ però també d'altres com Bernat II de Cabrera, tant aficionat a les estades a Sant Salvador de Breda.

Considerant tot això, es pot plantejar la hipòtesi següent: que els Cabrera deixessin de dependre progressivament de l'exigència real de drets com l'alberga, preferint-ne la conversió en un cens si més no en el cas dels masos, per, tot i mantenir encara al segle XIV el dret a ser hostatjat als seus castells i a les cases fortes infeudades als seus cavallers,¹⁸⁸⁶ decantar-se per residències més confortables, més refinades i luxoses, i, per tant, que seguissin la tradició nobiliària de fer visibles rang i poder. Els albergs urbans podrien haver constituït una mena de solució de compromís en aquest sentit, però el que és segur és que, als ulls d'aquells, la millor manera de materialitzar el darrer dels propòsits que s'acaben d'esmentar seria aixecar veritables palaus. Tal volta això signifiqui que el projecte reeixit de convertir Montsoriu en un castell-palau a mitjan segle XIV hauria pogut marcar un autèntic punt d'inflexió en els hàbits i en les preferències d'allotjament dels Cabrera, que, en l'àmbit constructiu, dedicarien precisament la resta d'aquella mateixa centúria i part de la següent a fer bastir i a completar els seus propis palaus als ports de Blanes i de Pozzallo.¹⁸⁸⁷

¹⁸⁸⁴ Sobre això vegeu *supra*, Capítol 4.

¹⁸⁸⁵ Consta, per exemple, que el juny de 1326 l'infant Pere d'Empúries s'estava al convent de Sant Francesc de Castelló d'Empúries. Pel que fa al seu successor al comtat d'Empúries, l'infant Ramon Berenguer, se sap per una menció d'abril de 1361, com explica Josep Maria Gironella, que "tenia unes dependències habilitades" al convent de Sant Domènec de la mateixa vila; en concret, es parla d'una *cameram in qua prefatus dominus inffans solitus est iacere infra domos fratrum predicatorum*; GIRONELLA I GRANÉS, Josep M., "Les residències castellanines...", pp. 254-255.

¹⁸⁸⁶ És possible que Bernat III de Cabrera se seguís reservant l'*alberga* real a la força de Maçanet el maig de 1354, quan consta que Berenguer de Cartellà li'n reconegué el dret. Tot i això, el fet que només es conservi un breu regest d'arxiu sobre aquest reconeixement fa impossible saber si fou així o si bé ja s'havia commutat el servei d'allotjament per un pagament, com a Riudarenes; ADM, Cabrera i Bas, r.1548, ll.2-ll.n.1, rt.970, fots. 483-484.

¹⁸⁸⁷ Per exemple, les obres del palau blanenc, iniciades vers 1388, podrien no haver-se acabat segons Valero Molina fins molt avançada la dècada de 1430. Vegeu sobretot VALERO MOLINA, Joan, "La font gòtica de Blanes", p. 198, nota 8; i *IDEM*, "Dues mènsules del Museu de Mataró", pp. 22-31. L'impuls de projectes de construcció de determinats palaus als dominis dels vescomtes de Cabrera és, de fet, contemporani als intents dels comtes emporitans de fer-se aixecar-ne un a la seva vila de Castelló d'Empúries; GIRONELLA I GRANÉS, Josep M., "Les residències castellanines...", pp. 255-261.

Els Cabrera no s'haurien desplaçat tot sols a través de les seves senyories, sinó que ho haurien fet en companyia de personal de la seva casa. Es desconeix quina part d'aquest el seguia de manera permanent, així com quins domèstics s'allotjaven realment al mateix indret que ells.¹⁸⁸⁸ A més, les dimensions de la cèl·lula domèstica haurien variat molt depenent tant del nombre de vassalls, d'amics i de clients que s'hi poguessin sumar, com del seu temps de permanència en el marc d'unes reunions dels domèstics i dels cortesans en general que podien respondre a motius molt diversos, però que no haurien passat de ser circumstancials. També haurien estat circumstancials les sessions de consell convocades pel senyor, derivades de la invocació per part d'aquest últim de l'assessorament o consell (*consilium*) que, de la mateixa manera que l'ajuda militar (*auxilium*),¹⁸⁸⁹ tenia dret a exigir a parents, vassalls i altres persones de confiança.¹⁸⁹⁰ Sigui com es vulgui, el cert és que la tasca de garantir l'assistència i de satisfer les necessitats immediates del *dominus* allà on es trobés era, almenys en teoria, responsabilitat dels oficials de la casa. Perquè, en origen, el correcte funcionament del servei de la *domus* senyorial, la base del qual l'haurien formada representants dels altres sectors de la societat,¹⁸⁹¹ inclosos els esclaus,¹⁸⁹² depenia de la supervisió i del concurs

¹⁸⁸⁸ Per bé que se suposa que entre el servei domèstic la coresidència amb el senyor hauria estat la norma, segurament la pertinença a la *domus* no hauria obligat sempre a fer-ho. L'estatus dels domèstics, la seva edat, el seu estat civil i la seva disponibilitat (a més d'altres qüestions pràctiques a nivell logístic) haurien limitat molt el personal que residiria amb el *dominus* i el que l'acompanyaria en els seus desplaçaments. El 10 de febrer de 1394, per exemple, Miquel de Torres, domèstic de Bernat IV (de qui es parlarà més endavant), venia a una tal Caterina de Santa Maria de Blanes, una esclava tàrtara de dotze anys, anomenada també Caterina, pel preu de 47 lliures. Miquel era resident a la part de la parròquia de Sant Pere de Pineda que es trobava dins del terme del castell de Palafolls; AHG, Notarials, Blanes, r.439, f. 123v.

¹⁸⁸⁹ BLOCH, Marc, *La sociedad feudal*, pp. 233-236.

¹⁸⁹⁰ El caràcter d'aquests consells senyorial, en els que no s'emprava cap denominador específic, al contrari que en el cas reial (*consiliarius domini regis*), seguiria sent circumstancial tot i la probabilitat que algunes persones hi mantinguessin una presència superior a la resta, en especial en els moments de presa de decisions; MACÉ, Laurent, *op. cit.*, pp. 152-160; i NEVILLE, Cynthia J., *Native Lordship in Medieval Scotland. The Earldoms of Strathearn and Lennox, c.1140-1365*. Four Courts Press, Dublin 2005, p. 69. Per altra banda, no està gens clar tampoc quin criteri se seguia quan les opinions eren marcadament divergents. En les negociacions per les condicions econòmiques del seu contracte matrimonial amb Ramona de Montcada, el vescomte Guerau V de Cabrera digué comptar amb el consell i la voluntat (*consilio et voluntate*) de Berenguer de Queralt, Guerau de Castelló, Galceran de Cartellà i el seu veguer Bernat de Basella, o, si més no, amb un acord al que s'arribés per majoria (*maioris partis eorum*). Tot i això, les mencions a sessions d'aquest tipus són tan escasses i els processos tan opacs, que resulta del tot impossible dir a hores d'ara si aquella era o no la norma imperant. En tot cas, es pot considerar que la influència d'aquells consellers circumstancials vindria condicionada pel grau de fortalesa personal i d'independència de criteri dels vescomtes; ADM, Cabrera i Bas, r.2912, ll.7-ll.n.20, rt.976, fot. 446.

¹⁸⁹¹ A l'anomenada Europa preindustrial, era molt comú que les famílies urbanes i pageses possessin també els seus descendents sota la protecció, la cura i el manteniment dels senyors

d'oficials superiors i subalterns. Amb el temps, els alts càrrecs domèstics anirien adquirint un caràcter honorífic, de manera que malgrat en ocasions es mantinguessin encara algunes de les seves funcions originals, el més habitual és que en el cas dels oficials de major rang aquestes fossin més aviat complementàries, deixant-les sovint en mans dels oficials ordinaris (dits *comuns*) o d'altres oficials domèstics, i passant a ser-ne principals sobretot les de caire polític, militar i econòmic.

Val a dir, però, que a diferència del cas reial, a les *cases* dels Cabrera no es troben de moment referències a càrrecs majors i ordinaris relacionats amb un mateix ofici, com ara per exemple els majordoms majors i els ordinaris, o bé els cuiners majors o *sobrecochs* i cuiners comuns.¹⁸⁹³ En aquest sentit, es pot plantejar la possibilitat que els alts oficials domèstics dels vescomtes de Cabrera i els seus parents de Montclús haguessin delegat les seves funcions primigènies en lloctinents o substituïts nomenats

enviant-los a servir a la seva *casa*, que podrien abandonar en assolir l'edat legal per contraure matrimoni i aconseguir un cònjuge. Fins aleshores solien residir allà on s'estava el seu patró, encara que el matrimoni i l'allunyament físic no tenien per què comportar el trencament del vincle de servei. Es tractava d'una pràctica ben consolidada i socialment transversal. Depenent de la seva condició social i del seu gènere, se'ls assignava un o un altre tipus de servei. En aquest sentit, com diuen Danièle Alexandre-Bidon i Didier Lett, l'entorn domèstic senyorial constituiria per als joves el punt de trobada i d'aprenentatge conjunt de les distincions i de les normes que regien la societat, i això incloïa alhora els fills i les filles de famílies nobles i no nobles; HAJNAL, John, *op. cit.*, pp. 70-72 i 93-99; HERLIHY, David, *Medieval Households*, pp. 155-156; i ALEXANDRE-BIDON, Danièle i LETT, Didier, *op. cit.*, p. 189.

¹⁸⁹² Tant els musulmans com els cristians. En el moment de fer testament el 1306, Alamanda de Centelles tenia cinc esclaus que al text no figuren per la seva condició, sinó per la seva confessió. Hi havia tres conversos (*neophiti*) al cristianisme, Guillema, la seva filla Berenguera i un Berenguer, a més d'un cristià anomenat Ramon. L'altra filla de Guillema, *Moión*, seguia sent musulmana. Alamanda de Centelles disposà que a la seva mort Guillema fos alliberada amb una assignació de 15 sous *amore Dei*, però que la resta es venguessin al millor postor (*vendantur in "encants" plus oferenti*); ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fots. 255-256.

¹⁸⁹³ Pere el Cerimoniós dictaminà el 1344 que es nomenessin tres majordoms majors, territorials o *de la terra on Nós serem* (per al regne d'Aragó, per als regnes de València i de Mallorca, i per al principat de Catalunya), *e dos altres simples cavalles d'offici del majordom sien ennobleïts*. Pel que fa al servei de cuina, els *sobrecochs davant en son offici a cascu de la cuina mayor sien*, entre ells els *coyners majors o cochs*; PERE EL CERIMONIÓS, *Ordinacions de la Casa i Cort*, primera part, caps. 1, 10 i 11 (pp. 53 i 69-71). A la veïna Corona de Castella també hi havia majordoms de rang divers, i "lo habitual era" també "que el Mayordomo Mayor fuera oficio honorífico, tenido por algún alto noble que sólo lo ejercía en momentos de singular importancia", segons LADERO QUESADA, M. Ángel, "La Casa Real en la Baja Edad Media", p. 333. En el cas nobiliari català, en canvi, un parent tant proper als vescomtes de Cabrera com era el comte emporità Malgaulí manava en el seu testament l'agost de 1321 que a la seva mort que s'entreguessin 100 sous de Melguelh a cadascun dels seus rebosters, cuiners, i altres oficials que havien estat al seu servei domèstic: *cuilibet rebosterio et cocho, et cuilibet aliorum officialium domus nostre tempore obitus nostri, ·Centum· solidorum ·Malgurensium*; ADM, Cabrera i Bas, r.2968, ll.8-ll.n.16, rt.977, fot. 321; i Empúries, r.102, rt.228, fot. 465. Fa l'efecte que Malgaulí no es referia a rangs diferents dins de cada *officia*, sinó al total de persones que l'havien servit en aquells càrrecs.

especialment, però també en altres oficials de rang superior, i, fins i tot, en personal domèstic sense funció concreta aparent. Ara bé, de moment no es disposa prou dades per seguir aprofundint en aquest aspecte. Les úniques dignitats pròpiament domèstiques que les fonts fan possible distingir són les de majordom (*maiordomus*), cambrer (*camerarius*), dispenser (*dispensarius* o *dispensator*), ecònom (*iconomus* o *yconomus*) escrivà, cuiner i falconer (*falconerius*) (vegeu Taula 4, p. 634), als que caldria sumar el personal eclesiàstic i els tinents de castells, així com cavallers, donzells i escuders (*scutiferii*) i, en darrer terme, domèstics d'altres procedències socials, tots ells sense cap ocupació definida.

El majordom era, literalment, l'oficial major o superior de la *casa*, i, per tant, el rang més alt de la seva administració. A les seves *Ordinacions* de 1276, Pere el Gran havia deixat ben clar que en l'entorn dels reis aragonesos el majordom havia de ser *obeyt de ço que manara en Casa*.¹⁸⁹⁴ Tradicionalment, a la casa dels comtes de Barcelona les funcions del majordom les havia desenvolupat el senescal (*senescallus*, *dapifer*), que, a més, era la màxima autoritat militar, només superada pel comte. Des d'un bon començament, el càrrec de senescal coexistí amb el de majordom a l'entorn domèstic dels reis aragonesos de la dinastia de Barcelona, doncs amb l'excepció de les atribucions militars, el costum al regne d'Aragó, com també als de Lleó i de Castella, era que aquest darrer oficial assumís les mateixes funcions que al comtat de Barcelona corresponien al senescal, això és, la direcció de la casa.¹⁸⁹⁵ A partir però dels segles XIII-XIV, fins i tot a Catalunya el majordom acabaria substituïnt el senescal,¹⁸⁹⁶ que a

¹⁸⁹⁴ CARRERAS CANDI, Francesc, "Redreç de la Reyala Casa", doc. 1, p. 99. Semblantment, el Cerimoniós determinà que *los mayordòmens nostres (...) a tots nostres oficials seran majors*; PERE EL CERIMONIÓS, *Ordinacions de la Casa i Cort*, primera part, cap. 1 (p. 52).

¹⁸⁹⁵ Quant a les atribucions pròpies del majordom, vegeu sobretot TRENCHS I ÓDENA, Josep, *Casa, corte y cancellería...*, p. 63; i LADERO QUESADA, M. Àngel, "La Casa Real en la Baja Edad Media", pp. 334-336.

¹⁸⁹⁶ SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, pp. 78-79; PLADEVALL I FONT, Antoni, "Els senescals dels comtes de Barcelona", p. 115; MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomás de, "Els funcionaris i l'administració reial...", p. 146; SÁNCHEZ CASABÓN, Ana I., *op. cit.*, pp. 600-601; MACÉ, Laurent, *op. cit.*, p. 126; i SÁIZ SERRANO, Jorge, *Caballeros del rey*, pp. 91-92, nota 143. A l'entorn de l'origen no català de la figura del majordom, vegeu per exemple: SÁNCHEZ CASABÓN, Ana I., *op. cit.*, p. 600; LADERO QUESADA, M. Àngel, "La Casa Real en la Baja Edad Media", pp. 333-334; BECEIRO PITA, Isabel, "Criados, oficiales y clientelas señoriales en Castilla (siglos XI-XV)". *CHE*, n. 75 (1998-1999), p. 59-84; i ÁLVAREZ BORGE, Ignacio, "Vasallos, oficiales, clientes y parientes", pp. 362-365.

diferència de l'anterior no apareix en cap moment associat al servei domèstic dels Cabrera.¹⁸⁹⁷

En concret, s'hi documenten quatre majordoms. El primer és Pere de Muntanyà, ciutadà de Barcelona a qui Bernat II de Cabrera reconeixia el 21 de febrer 1336, en el moment de fer-li concessió del delme del roldor del terme de Montpalau, que durant molt de temps havia estat al seu servei ostentant aquell càrrec.¹⁸⁹⁸ Tenint en compte la identitat dels altres dos majordoms i les dates en les que apareixen, el més probable és que Pere de Muntanyà ho fos fins als volts de 1329, quan de fet la majordomia vescomtal ja era en mans de Francesc Ferrer. Aquest darrer, que figura exercint el càrrec entre els anys 1329 i 1333,¹⁸⁹⁹ hauria estat segurament el mateix clergue que Bernat I de Cabrera havia presentat al bisbe de Girona el 22 d'agost de 1320 per al

¹⁸⁹⁷ Es documenten majordoms d'altres senyors de l'alta i mitjana aristocràcies catalanes, com ara dos al servei del comte Ponç Hug V d'Empúries, Bernat Marquès (31 de desembre de 1294) i Pere Savarrès (18 de febrer de 1295); els respectius d'Ot i de Gastó de Montcada, això és, el noble Ponç de Palau (12 de febrer de 1341) i en Pere Sibil, fill d'Arnau Sibil, batlle de Caldes (16 de juliol de 1365 i 19-20 de gener de 1366); el *nobilis* Ramon de Riusec, *maior domus* de Gilabert de Cruïlles (25 de març de 1353); el d'Arnau de Mont-rodon, bisbe de Girona, anomenat Pere *Scolffi* (11 de juliol de 1340) o bé el "normalment" majordom de Ferrer d'Abella, bisbe de Barcelona (26 de setembre de 1338); GIRONELLA I GRANÉS, Josep M., *La mòlta de cereals i el batanatge de teixits al comtat d'Empúries i al vescomtat de Rocafortí. Finals del segle XIII i primera meitat del XIV*, vol. 2. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, Barcelona 2013, docs. 182 i 194, pp. 446 i 448; AHG, Notarials, Caldes i Llagostera, rs. 20, f. 70r; 71, f. 5r; i 70, ff. 398v, 400v i 402r; ADM, Cabrera i Bas, rs.4225, ll.22-ll.n.51, rt.992, fot. 241; i 3436, ll.13-ll.n.30, rt.982, fot. 526; PERARNAU I ESPELT, Josep, "Documents de tema inquisitorial del bisbe de Barcelona, fra Ferrer d'Abella (1334-1344)". *RCT*, vol. 5, n. 2 (1980), p. 447, nota 17.

¹⁸⁹⁸ ADM, Cabrera i Bas, r.3148, ll.10-ll.n.74, rt.979, fot. 563. La seva condició de ciutadà barceloní (*cives Barchinone*) queda palesa en la seva signatura com a testimoni al document que registra, el 18 d'agost de 1338, la concessió per part del vescomte Bernat II de Cabrera de recompenses per serveis prestats al cavaller Ferrer de Canet. En aquell moment, Pere de Muntanyà seguia sent home de la casa del vescomte (*de domo dicti nobilis vicecomitis*); ADM, Cabrera i Bas, r.3182, ll.11-ll.n.25, rt.980, fot. 154. Sobre l'activitat de Muntanyà al servei de Bernat II i la concessió a Ferrer de Canet es tornarà a parlar després.

¹⁸⁹⁹ Efectivament, el 17 de juliol de 1329 signava en qualitat de testimoni la retirada que Bernat II de Cabrera féu a en Maimonet, del port de Blanes, d'un dipòsit de 241 lliures, 18 sous i 4 diners. Abans del 18 febrer de 1332, dia en el qual es pregonà la decisió reial a la sinagoga major de Barcelona, demanà personalment a Simó de Floresta, porter del rei Alfons IV el Benigne, que s'informés als jueus de Girona a través dels secretaris de l'aljama jueva de Barcelona que, en contra del que aquells pretenien, la Corona no perdonaria els tributs dels que es volguessin desplaçar a Hostalric. Més tard, el 20 d'agost d'aquell mateix any rebria de Francesc de Molí, rector de l'església de Roda, i de Pere de Sala, clergue beneficiat a la capella de Santa Maria de Cabrera, entre d'altres, la promesa de collir i de pagar els 1.050 sous que corresponien al gruix de les rendes, els censos i els altres ingressos que es percebien al Cabrerès i a Sant Julià de Cabrera. Finalment, el 13 de setembre de 1333 donà fe de l'enviament a la cort reial per part de Bernat II de procuradors per protestar per la qüestió del vescomtat de Bas; ADM, Cabrera i Bas, rs. 2721, ll.5-ll.n.11, rt.974, fot. 597; 3335, ll.12-ll.n.27, rt.981, fot. 433; 3781, ll.16-ll.n.89, rt.987, fot. 90; i 2862, ll.6-ll.n.39, rt.976, fot. 88.

benefici de la capella del castell de Sant Iscle,¹⁹⁰⁰ i que hauria mort abans del 30 de setembre de 1340, quan el vescomte Bernat II proposà el candidat a la seva successió. Aquest, un *clergue en orden d-acòlit constituït* que responia al nom de Pere Domènec, obtingué l'autorització episcopal per ocupar el benefici de Sant Iscle el 8 de novembre de 1340.¹⁹⁰¹ Curiosament, el tercer majordom en aparèixer és un individu anomenat també Pere Domènec. Ho fa en el marc d'una àpoca del 22 d'octubre de 1341, per la qual el ferrer Pere Andreu i Guillem Marquès, carnisser de Caldes de Malavella, reconeixien que els havia abonat els 90 sous que el clergue Bernat Espinalp els devia per la compra de carn per al vescomte i la seva *familia*. El fet que en aquella mateixa carta de pagament es mencionés la condició clerical de l'aleshores majordom de Bernat II de Cabrera, que podria haver estat també domèstic del seu pare i marmessor seu,¹⁹⁰² significa segurament que no s'està al davant d'una simple coincidència, sinó que el majordom vescomtal Pere Domènec hauria estat també, com el seu probable antecessor en l'ofici, clergue beneficiat al castell de Sant Iscle.¹⁹⁰³ Finalment, el quart majordom documentat, un Miquel de Torres originari de la part de la parròquia de Sant Pere de Pineda que quedava dins del terme de Palafolls, servia com a tal Bernat IV de Cabrera el juny de 1385.¹⁹⁰⁴ De fet, Miquel de Torres seguiria servint el vescomte de Cabrera en anys posteriors, com ara quan el 1388 lliurava al batlle blanenc Pere Mollet les quantitats recollides mitjançant imposicions que calia destinar a les obres del palau

¹⁹⁰⁰ La presentació de Francesc Ferrer per a l'esmentat benefici la motivà la mort de l'anterior beneficiat, el clergue Bernat Gener. El nou veié confirmada l'assignació del benefici de Sant Iscle el 5 de setembre següent; ADG, Notularum, G-3, ff. 22r i 23v.

¹⁹⁰¹ ADG, Notularum, G-15, f. 40v.

¹⁹⁰² Vegeu *supra*, Capítol 2. Bernat I de Cabrera l'escollí marmessor juntament amb els *milites* Ferrer de Canet i Berenguer de Marata en el seu testament del 17 d'agost de 1333; ADM, Cabrera i Bas, r.3150, ll.10-ll.n.76, rt.979, fots. 577-578.

¹⁹⁰³ AHG, Notarials, Caldes i Llagostera, r.21, f. 102v. Ambdós havien coincidit ja l'any 1333, quan el 14 de maig Pere nomenà Francesc per rebre de mans de fra Galceran de Marata, paborde de Sant Salvador de Breda, l'autorització episcopal per a l'aixecament d'un altar al monestir dedicat a Sant Miquel, a petició expressa de Bernat I de Cabrera; ADM, Cabrera i Bas, r.3021, ll.9-ll.n.20, rt.978, fot. 104. Més difícil, però, és que Pere Domènec hagués estat el mateix home de la *casa* del bisbe de Girona que un any abans col·laborava en l'eixugament de deutes al costat de l'esmentat Francesc Ferrer (que, com aviat es veurà, ocupava un altre càrrec pocs mesos abans de la seva defunció), per bé que no és del tot descartable.

¹⁹⁰⁴ Segons un albarà esmentat per Nicolau de Rouregros, apotecari o *aspeçier de Blanes*, i signat de la mateixa mà de Bernat IV de Cabrera el 19 de juliol de 1385, en el qual s'havia deixat constància que el *maiordomus sive* "majordom" Miquel de Torres havia fet diverses compres a l'apotecari en concepte, segons el mateix vescomte, *de despesa de nostra casa*; AHG, Notarials, Blanes, r.387, f. 20r (25 de gener de 1403).

vescomtal,¹⁹⁰⁵ per bé que sempre sota la denominació genèrica d'home de la casa. No és descartable, tal com succeeix en altres casos, que mencions inespecífiques d'aquest tipus s'alternessin amb alguna referència en un ofici determinat; en aquest sentit, es pot plantejar la hipòtesi que almenys en els anys immediatament següents Miquel de Torres continués sent majordom de la *domus* del vescomte de Cabrera, malgrat no figurar detenint exactament aquell càrrec.¹⁹⁰⁶

Per la seva banda, el cambrer tenia cura de la persona del senyor i del seu servei de cambra, a més de la custòdia dels símbols de poder, i, en general, d'allò de més valor que aquell pogués tenir més a mà, com ara el segell, els vestits, el tresor i la documentació privada.¹⁹⁰⁷ Se l'ha de considerar, per tant, l'altre gran càrrec de l'entorn domèstic, així com el conseller més proper al senyor.¹⁹⁰⁸ Per als vescomtes de Cabrera es documenten dos *camerarii* i una *cameraria*. El primer és un tal Guillem Martí, que el 1338 testimoniava l'època feta per Bernat II de Cabrera a Ramon de Rovira, de la parròquia osonenca de Sant Joan de Fàbregues, dels 1.524 sous pels que li havia venut els drets a l'acapte del blat del *territorium* de Roda i al mas anomenat "de Coll", de la parròquia de Sant Pere de Roda.¹⁹⁰⁹ Possiblement es tractés del mateix Guillem Martí que el 1335 presentava, com a *correu del noble en Bernat, vescompte de Cabrera*, la protesta d'aquest darrer a Alfons el Benigne pel *gran dampnatge* que li suposava la intervenció reial en la successió al vescomtat de Bas.¹⁹¹⁰ Tres dècades més tard consta que un prohoms d'Hostalric anomenat Pere Siurana havia estat també cambrer d'un Cabrera, en concret del comte d'Osona.¹⁹¹¹ Segons Ènnec de Vallterra, bisbe de Girona,

¹⁹⁰⁵ Sol, lliurant-li el 8 de març les 163 lliures i els 3 sous que li havia d'haver entregat el 4 de febrer anterior, o bé en companyia del carnisser blanenc Pere Alis, amb qui li avançà un pagament de 50 florins que havia de fer-se a l'estiu; AHG, Notarials, Blanes, r.384, f. 38v.

¹⁹⁰⁶ Deixant de banda les esmentades referències documentals de 1385 (1403), 1388 i 1394, se'l localitza també a: AHG, Notarials, Blanes, rs. 386, ff. 102r-103v (27 de març de 1389); 439, ff. 16rv (11 d'abril de 1391); i 3, ff. 32r-34r (16 de març de 1393).

¹⁹⁰⁷ Sobre la cambra, vegeu *supra*, Capítol 4. A l'entorn de l'ofici de cambrer, vegeu LADERO QUESADA, M. Àngel, "La Casa Real en la Baja Edad Media", p. 336; i FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA MIRALLES, Álvaro, *op. cit.*, p. 25. En el medi monàrquic aragonès, el cambrer major solia rebre el nom de "camarlenc" (*camarlengus*). Segons el Cerimoniós, d'entrada l'objectiu del *camarlenc* era la *salut e conservació de la persona e estament nostres*, i tractant-se a més del superior dels cambrers ordinaris, li pertocava custodiar *lo sagell*; PERE EL CERIMONIÓS, *Ordinacions de la Casa i Cort*, segona part, cap. 29, pp. 88-93.

¹⁹⁰⁸ Segons Gonzalo Fernández de Oviedo; citat per LADERO QUESADA, Miguel A., "La Casa Real en la Baja Edad Media", p. 336.

¹⁹⁰⁹ ADM, Cabrera i Bas, r.3824, ll.17-ll.n.34, rt.988, fot 38 (13 de novembre de 1338).

¹⁹¹⁰ ADM, Cabrera i Bas, r.2869, ll.6-ll.n.46, rt.976, fot. 116 (3 i 10 de maig de 1335).

¹⁹¹¹ ACA, Cancelleria Reial, r.916, ff. 169r-173r (18 de novembre de 1368).

aquell mateix Pere Siurana, que l'any 1357 era batlle d'Hostalric,¹⁹¹² i un familiar seu anomenat Esteve, formaven part de la nòmina dels qui s'havien revoltat contra l'autoritat reial en suport del comte després que aquest hagués estat alliberat per Pere el Cruel.¹⁹¹³ Finalment, la menció en una *cameraria* al servei de la mare del comte d'Osona és de fet l'única en una dona exercint un càrrec d'alta responsabilitat en l'entorn domèstic d'una vescomtessa de Cabrera. Aquesta cambrera de Timbor de Fenollet, de nom Agnès, havia destinat a la baronia de Montcada un procurador a fer negocis en nom seu, que, de fet, l'estava representant a la cort del batlle de Caldes el 14 de març de 1369.¹⁹¹⁴

Per sota del majordom i del cambrer hi havia la resta d'oficials i de servidors de la *domus* vescomtal, dels que caldria destacar primer els relacionats amb la gestió econòmica. Aquests apareixen sota les denominacions (tal volta intercanviables) de dispensador i d'ecònom, que en tot cas remetien al control i a l'administració de les entrades i de les despeses, de la tresoreria senyorial, en definitiva,¹⁹¹⁵ i no pas al simple proveïment de béns de consum per al rebost o magatzem, en especial de productes alimentaris, com sovint li ha estat atribuït al dispenser.¹⁹¹⁶

¹⁹¹² El dilluns 7 d'agost de 1357, a la vila d'Hostalric, *Petrus Siurana, baiulus*, fou testimoni, al costat de Guillem Amat i de Bonanat de Coromina, rector de Santa Maria d'Hostalric, de la declaració que Bernat Folguer féu a Guillem de Blanes de ser home propi i soliu seu per la seva entrada al mas Folguer de Riudarenes, del qual el senyor de Blanes tenia el domini directe; ADM, Cabrera i Bas, r.3292, ll.11-ll.n.111, rt.981, fot. 111.

¹⁹¹³ I per això foren *a Pace et Treuga legitimis eiectos et excommunicatos*; ADG, Lletres, U-56, ff. 59rv i 225r (17 d'agost i 7 de desembre de 1367); U-57, f. 10v (29 de gener de 1368); i U-59, ff. 2v-3r (16 de febrer de 1369). Es desconeix del tot quin era el parentiu exacte que unia Pere i Esteve Siurana.

¹⁹¹⁴ Els cognoms d'Agnès i del seu procurador, un vidrerenc anomenat Guerau, són gairebé il·legibles; AHG, Notarials, Caldes i Llagostera, r.81, f. 16r.

¹⁹¹⁵ El Diccionari Català-Valencià-Balear (altrament Diccionari Alcover-Moll, Institut d'Estudis Catalans) defineix el dispenser com "el qui administra o distribueix els béns d'algú", i l'ecònom no eclesiàstic, com l'"encarregat de l'administració econòmica d'una comunitat, associació, etc". Les funcions administratives comunes al *dispensator* i a l'*iconomus* coincideixen també amb les del tresorer o *thesaurarius*, que segons els autors de l'esmentat diccionari és "qui guarda i administra el tresor d'un príncep, d'una casa, d'una comunitat, etc". Tresorer és precisament la denominació emprada per Sáiz Serrano i Beauchamp com a sinònim de dispenser; SÁIZ SERRANO, Jorge, *Caballeros del rey*, p. 145. Beauchamp, de fet, subratlla que a la *casa* del duc de Girona "la gestion financière générale des affaires ducales relève du *dispenser*. Percepteur et administrateur de tous les revenus et dépenses du duc, il fait office de trésorier général du duché et de l'hôtel de l'infant Jean"; BEAUCHAMP, Alexandra, "L'administration de l'hôtel d'un nourrisson", par. 10.

¹⁹¹⁶ Per bé que per força les seves competències haurien d'acabar on començaven les del reboster (*rebosterio*), donat que en aquest sentit ambdós haurien compartit àmbit d'actuació. Probablement la confusió es degui a que en la majoria de casos hom troba els administradors de la *casa* exercint de pagadors per tota mena d'articles que, en efecte, anaven a parar al rebost. Els resultats d'aquesta confusió són ben visibles a: TRENCHS I ÓDENA, Josep, *Casa, corte y*

Qui exercia el càrrec de *dispensator* l'any 1336 era el clergue Francesc Ferrer, abans majordom vescomtal.¹⁹¹⁷ No és possible dir si en algun moment arribà a compaginar el càrrec de dispenser amb el de majordom, per bé que les funcions d'ambdós oficis no tindrien per què haver estat excloents, com demostren les de l'ecònom i del majordom.¹⁹¹⁸ En qualsevol cas, sí és probable que Francesc Ferrer seguís servint el vescomte Bernat II de Cabrera en el càrrec de dispenser fins a la fi de la seva vida, atès que entre els mesos de juliol i agost de 1340 es dedicà a eixugar diversos deutes contrets pels vescomtes de Cabrera amb els diners ingressats de la més recent venda a carta de gràcia del castell d'Anglès,¹⁹¹⁹ malgrat no figurés exactament detentant aquell ofici, sinó només com a domèstic seu.¹⁹²⁰ Per la seva banda, l'únic ecònom dels vescomtes de Cabrera amb nom i cognoms és un tal Jaume Verdils, que el 22 d'abril de 1394 apareix comprant a Blanes al florentí Giacomo Cavalcanti la fusta, l'utilitatge, les veles, els remes, els claus i la barca de la nau de la que era patró, la "Santo Cristoforo", per un total de 110 lliures.¹⁹²¹

cancillería..., pp. 65-66 i 79; COSTA GOMES, Rita, *The Making of a Court Society*, pp. 22-24 i 35; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*, p. 53.

¹⁹¹⁷ ADM, Cabrera i Bas, r.3148, ll.10-ll.n.74, rt.979, fot. 563 (21 de febrer de 1336).

¹⁹¹⁸ El 10 d'agost de 1379 l'apotecari barceloní Bartomeu Querol reconeixia al donzell Ramon de Cartellà, collidor de les rendes de Bernat IV de Cabrera, el pagament a través del domèstic Guerau Vilar de les 47 lliures i els 8 diners que se li devien *ratione et occasione diversarum salsarum, sucari et confitorum et cere operate et aliarum [...] ypothecarie* que havia lliurat en el seu moment a l'*yeconomus sive maior domus ipsius nobilis*; BC, Històric, Pergamins, perg. n. 288, reg. 12720.

¹⁹¹⁹ Convé recordar que la venda es féu a les darrerries de 1339 pel preu de 10.500 lliures (210.000 sous); vegeu *supra*, Capítol 5. Gràcies als ingressos que proporcionà, consta per vint-i-sis cartes de pagament que Francesc Ferrer fou capaç de pagar almenys deutes per un total de 65 lliures, 19 sous i 3 diners (1.319 sous i 3 diners). Excepte un pollastrer de Barcelona anomenat Bernat d'Olzina (a qui pagà 63 sous), la immensa majoria dels qui li feren època eren habitants de la vila d'Hostalric o bé dels Masos Vells d'Hostalric. Entre aquests hi havia els carnisers Pere Pedrer (94 sous i 11 diners) i Arnau Pedrer (16 lliures, 11 sous i 8 diners), el sabater Bonanat Joan (10 sous i 6 diners), el picapedrer Guillem Pareda (13 sous), el fuster Ferrer Torres (40 sous) i un espaser, Guillem Torroella (15 sous). El també hostalriquenc Monet de Coll rebé aleshores 228 sous per despeses que la comtessa d'Empúries havia deixat a deure a la vila; ADM, Cabrera i Bas, r.3440, ll.13-ll.n.34, rt.982, fots. 544-546 (26 i 30 de juliol, i 1 i 4 d'agost de 1340).

¹⁹²⁰ Aquesta afirmació contradiu una de les que he fet recentment. Es tracta de la creença en que Francesc Ferrer ja no hauria estat dispenser l'estiu de 1340, que vaig inferir de la manca de menció explícita a les fonts. Vist amb perspectiva, sembla bastant evident que en aquell moment Francesc Ferrer continuava desenvolupant tasques pròpies d'un pagador, per la qual cosa l'afirmació anterior deixa de ser sostenible. Vegeu MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*, p. 53.

¹⁹²¹ *Iacobo Verdilis, iconomo nobilis viri domini Bernardi de Cabraria*; AHG, Notarials, Blanes, r.439, f. 134v.

Com ja s'ha vist, dels altres oficials de la casa dels Cabrera se n'han pogut documentar i també identificar alguns. Es tracta de tres escrivans, l'un al servei de Bernat II de Cabrera, l'altre al del seu fill, el comte d'Osona, i el tercer, al del nét Bernat IV; un falconer d'aquest darrer; i, per últim, un cuiner de Timbor de Prades.

Del primer escrivà, un tal Pere de Sentfores, només es coneix la seva presència com a testimoni al costat del cambrer Guillem Martí en l'esmentada venda de novembre de 1338 a Ramon de Rovira.¹⁹²² En canvi, del segon, mencionat per primera vegada al servei de la casa vescomtal el 6 d'octubre de 1361, hi ha disponible molta més informació. Es tracta de Jaume de Sant Feliu,¹⁹²³ probablement el mateix ciutadà de Vic que havia estat procurador reial al vescomtat de Bas i que ho seguiria sent dels Cabrera després de la presa de possessió de Bernat II,¹⁹²⁴ i potser fins i tot el mateix que després seria comprador (*emptor*) i tresorer del duc de Girona;¹⁹²⁵ seria, a més, l'autor de les *Constitucions dels Castells*. Antoni Rigau seria el tercer escrivà domèstic dels Cabrera, a més de secretari de la reina Blanca de Navarra, com s'ha dit abans.¹⁹²⁶ Pel que fa al falconer, es tracta de l'únic representant dels domèstics dedicats de manera específica a tasques relacionades amb l'activitat cinegètica, més en concret a la guarda i al manteniment de les aus de caça, com ara els diversos tipus de falcons i els astors o falcons perdiguers;¹⁹²⁷ se'l documenta l'1 de juliol de 1393 i respon al nom d'Antoni Corsà,¹⁹²⁸ probablement natural de la parròquia maresmenca de Sant Feliu de

¹⁹²² ADM, Cabrera i Bas, r.3824, ll.17-ll.n.34, rt.988, fot. 38.

¹⁹²³ (...) *Iacobus de Sancto Ffelice, scriptor de domo nobilis domini Bernardi de Capraria*; ADM, Cabrera i Bas, r.4128, ll.21-ll.n.26, rt.990, fots. 516 i 518.

¹⁹²⁴ ADM, Cabrera i Bas, rs.2880, ll.6-ll.n.58, rt.976, fot. 173; 3440, ll.13-ll.n.34, rt.982, fot. 559; i 4485, ll.29-ll.n.671 rt.998 fot. 95 (15 d'abril de 1353; 1 i 21 de setembre de 1355; i 5 de març de 1360).

¹⁹²⁵ ADM, Cabrera i Bas, r.3533, ll.14-ll.n.46, rt.983, fots. 532-533 (3 de gener de 1362); i BEAUCHAMP, Alexandra, "L'administration de l'hôtel d'un nourrisson", par. 14.

¹⁹²⁶ Vegeu *supra*, Capítol 3. De fet, seguiria desenvolupant ambdues funcions a la vila de Blanes el 6 de novembre de 1410; AHG, Notarials, Blanes, r.9, ff. 67r-68v.

¹⁹²⁷ La caça amb ocells rapinyaires, tot i aportar molt poc a la taula dels nobles en proporció amb la inversió i amb el temps que requeria l'entrenament de les aus, hauria estat una de les pràctiques cinegètiques més apreciades pels mateixos i reveladores del seu estatus. Sobre això, vegeu per exemple QUEROL SAN ABDON, Jordi, *El Llibre de Cetreria del vescomte de Rocabertí: edició i estudi d'un tractat de falconeria escrit a la Corona d'Aragó*. Treball de recerca de doctorat inèdit. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 2004; i NOVELLA DALMAU, Violeta, *Estudi de les pautes d'accés i consum...*, pp. 34-35. Tot indica que al mateix castell de Montsoriu s'haurien arribat a ensinistrar i aus de caça per a ús dels Cabrera; *IBIDEM*, pp. 127, 131 i 231; i *IDEM*, "Dieta d'origen animal al castell de Montsoriu".

¹⁹²⁸ AHG, Notarials, Blanes, r.3, ff. 69v-70r.

Cabrera.¹⁹²⁹ Finalment, el cuiner resulta ser un tal Pere Jalmar des Fonollar, a qui l'any 1394 consta que li corresponia un sou anual (*quolibet anno per solidata persone mee*) de 10 lliures per la seva feina com a *coch* de Timbor de Prades.¹⁹³⁰

En aquest personal caldria afegir també els altres homes d'Església que suposadament tenien cura dels afers religiosos, tot i que en la majoria dels casos se'n desconeixen les funcions reals. Hi destaquen un framenor, fra Ramon de Bas, que respondria personalment a les inquietuds espirituals de Ponç IV de Cabrera en qualitat de *confessor* seu,¹⁹³¹ i Joan Verdera, clergue resident a la vila de Blanes a qui es documenta el gener i el juliol de 1413 servint a la casa de Bernat Joan de Cabrera¹⁹³² (vegeu Taula 5, p. 634). Això darrer estaria indicant que l'aleshores hereu del comte de Modica hauria disposat ja del seu propi entorn domèstic sent encara menor d'edat, però estant probablement emancipat.

Amb alguna excepció com la de Bernat Escarit, tinent del castell de Montclús l'any 1352 (vegeu Taula 6, p. 634),¹⁹³³ els altres domèstics dels Cabrera susceptibles d'actuar en nom seu i de defensar així els seus interessos apareixen sense tenir assignats no ja un càrrec, sinó ni tan sols unes atribucions específiques en el marc de la casa senyorial. La concreció d'una dignitat de servei podria no haver estat considerada indispensable, doncs en principi hi hauria hagut prou amb la possibilitat d'adquirir prestigi, experiència i recompenses pel fet només de formar part del personal de servei de la casa d'un Cabrera, al que, a més, s'hi solien incorporar els propis deponents i servidors d'aquells nous domèstics que en tenien.¹⁹³⁴ Ara bé, no es pot subestimar tampoc la pressió exercida pels aristòcrates laics per progressar internament en l'oficialitat domèstica i obrir-se així vies de promoció social, política i militar, sobretot des del moment en el que fins i tot el servei domèstic a la cambra i a la taula del senyor havien començat a ser vistos com a prerrogatives dels individus dels rangs socials més

¹⁹²⁹ En efecte, un dels testimonis de la presa de possessió del castell de Palafolls per part de Timbor de Prades el 9 de maig de 1385 és un Antoni Corsà de Sant Feliu de Cabrera i *de familia dicti nobilis Bernardi de Capraria*; ADM, Cabrera i Bas, r.3101, ll.10-ll.n.30, rt.979, fot. 124.

¹⁹³⁰ Així justificava el 10 de setembre de 1394 el pagament d'11 lliures, 5 sous i 9 diners que li havia fet el collidor de les rendes vescomtals, Domènec Roig. Es desconeix, però, a què es devia la diferència d'1 lliura, 5 sous i 9 diners. Podria ser que es tractés d'un endarreriment; AHG, Notarials, Blanes, r.4, f. 127v.

¹⁹³¹ I que per això mateix rebria una deixa testamentària de 200 sous; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 258. Vegeu MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Sant Salvador de Breda", p. 140; i *IDEM*, *El poder feudal*, p. 54.

¹⁹³² AHG, Notarials, Blanes, r.391, f. 72v i 94r (segona numeració).

¹⁹³³ AHFF, Notarials, Montclús, r.342 bis, ff. 9v i 10r (27 d'agost de 1352).

¹⁹³⁴ SÁIZ SERRANO, Jorge, "Una clientela militar...", p. 106.

elevats.¹⁹³⁵ Per als patrons Cabrera, el manteniment o la retribució ocasional dels seus personals domèstic i cortesà els proporcionava un mitjà evident d'expressió del seu estatus i del seu poder, a més de grans beneficis socials i polítics. Com més gran en fos el nombre i com més alta la categoria social dels membres de la seva casa, majors serien el prestigi d'un senyor i el poder d'atracció que podia generar sobre famílies de dependents potencials.¹⁹³⁶ En el pla quotidià, per tant, i en el marc dels itineraris a l'interior dels seus propis dominis territorials, el seguici que pogués arrossegar el senyor seria el primer dels recordatoris de la seva posició en la jerarquia social.

Com la resta de grans cases senyoriales, les dels membres de la família Cabrera haurien disposat d'un bon nombre de cavallers, donzells i escuders, alguns dels quals podrien haver estat associats a certs oficis domèstics,¹⁹³⁷ però que en la seva majoria no apareixen relacionats amb cap activitat concreta, sinó únicament formant part de la *casa*. És de suposar que aquests proporcionarien al senyor una escorta armada permanent,¹⁹³⁸ i que, depenent sobretot de la seva posició en l'entramat domèstic i de la confiança que l'inspiressin, assumirien també diverses tasques de comandament en les operacions bèl·liques. És gairebé segur, de fet, que els cavallers i donzells als quals s'haguessin concedit alts càrrecs a l'entorn domèstic esdevindrien els comandants de major rang,¹⁹³⁹ o, en el seu defecte, ho serien aquells que n'haguessin rebut algun a la cort. Per sota d'ells hi hauria la resta dels considerats aptes per al combat, inclosos per tant els joves nobles aspirants a cavallers, és a dir, en procés de formació, i, en conseqüència, suposadament necessitats encara d'una disciplina i d'un respecte a les jerarquies que només els seria possible adquirir a través del servei domèstic,¹⁹⁴⁰ ja

¹⁹³⁵ Concretament des del segle XIII, segons ALTHOFF, Gerd i WITTHÖFT, Christiane, *op. cit.*, pp. 1309-1311.

¹⁹³⁶ *IBIDEM*, pp. 105-107.

¹⁹³⁷ Quan se n'especifica el càrrec, el més habitual és que els nobles laics de les *cases* dels monarques i dels grans aristòcrates de sang reial apareguin ostentant-ne un de servei a la cambra o a la taula del senyor; *IBIDEM*, pp. 102-105; i DURLIAT, Marcel, dins l'edició de JAUME III DE MALLORCA, *Leyes Palatinas*, p. 23. Val a dir, però, que no hi ha encara cap evidència documental que permeti aplicar aquest model als entorns domèstics dels vescomtes de Cabrera ni dels barons de Montclús.

¹⁹³⁸ Vegeu per exemple MORSEL, Joseph, "À quoi sert le service de l'État? Carrières, gains, attentes et discours dans l'aristocratie franconienne à la fin du Moyen Âge". Dins *Les serviteurs de l'État au Moyen Âge. Actes du XXIXe congrès de la SHMESP (Pau, 1998)*. Publications de la Sorbonne, París 1999, pp. 232-233; i SÁIZ SERRANO, Jorge, "Una clientela militar...", p. 102.

¹⁹³⁹ *IDEM*, *Caballeros del rey*, pp. 82-83.

¹⁹⁴⁰ El llenguatge del qual cal traduir no només en termes de prestigi, sinó també en termes de reproducció simbòlica de les relacions de poder; ALTHOFF, Gerd i WITTHÖFT, Christiane, *op. cit.*, p. 1311.

fossin aquests donzells o escuders.¹⁹⁴¹ Cavallers, donzells i escuders no estarien pas absents tampoc dels entorns domèstics de les senyores Cabrera quan aquells es trobessin segregats dels propis dels seus esposos, tot i que en aquests casos probablement constituïrien una minoria comparada amb la majoria de dames, donzelles i serventes al servei d'aquelles, o, fins i tot, amb homes d'Església o d'extracció urbana.

De fet, malgrat això últim, el cert és que dels tres *scutiferii* localitzats a l'entorn domèstic dels Cabrera, un servia Alamanda de Centelles l'any 1306, mentre un segon era de la casa de la vescomtessa Sança de Santaeugènia. El primer era un tal Bernat de Vinyoles, segurament de la mateixa família que posseïa la casa forta o mas fortificat de Vinyoles (Centelles)¹⁹⁴² i, per tant, home de la mateixa terra de procedència d'Alamanda. Pel que fa al segon, es tractava d'un tal Pere Roig que figurava com a *scutifer* de Sança el 5 d'octubre de 1314.¹⁹⁴³ Per contra, el tercer dels escuders documentats era un home de Bernat III de Cabrera, un tal Rodrigo Álvarez, probablement castellà, que era al seu servei quan aquell encara no era comte d'Osona.¹⁹⁴⁴

Els cavallers i els donzells de la casa documentats estaven, com l'esmentat Rodrigo, no al servei de vescomtesses de Cabrera o de senyores de Montclús, sinó al

¹⁹⁴¹ La precisió és necessària, perquè no tots els *scutiferii* tenien per què ser d'origen aristocràtic. En cas de no ser-ho, es tractaria aleshores de simples guerrers domèstics; SÁIZ SERRANO, Jorge, "Una clientela militar...", p. 105; IDEM, *Caballeros del rey*, pp. 250-258; i ÁLVAREZ BORGE, Ignacio, "Vasallos, oficiales, clientes y parientes", p. 368. Per altra banda, els donzells (*domicelli*) també podien, com els escuders, ser joves de famílies aristocràtiques a l'espera de ser adobats cavallers, però també s'anomenava així aquells nobles que encara eren fadrins, tal com succeïa amb Bernat IV de Cabrera abans del seu casament amb Timbor de Prades; vegeu *supra*, Capítol 3. Tanmateix, les seves esperances podien molt bé veure's frustrades, ja que per molt que fessin els mèrits suficients, l'accés a la cavalleria i el manteniment de l'estatus associat en ella requeria d'uns recursos tals que molt probablement la majoria mai no arribaria mai a assolir-lo; KEEN, Maurice H., *op. cit.*, p. 144.

¹⁹⁴² A les darreries del segle IX, Vinyoles era un dels vil·lars depenents de l'església de Santa Coloma, que dues centúries més tard acabaria integrada en la parròquia de Sant Martí de Centelles; PLADEVALL I FONT, Antoni, "San Martín de Centellas, San Miguel Sesperxes y San Pedro de Bertí". *Ausa*, vol. 2, n. 18 (1956), pp. 357-359.

¹⁹⁴³ ADG, Cúria, Pergamins, perg. n. 52. Potser fos el mateix Pere Roig que més tard seria donzell de la parròquia de Llagostera, i a la mort del qual els seus hereus vendrien a Bernat IV de Cabrera per un total de 60 lliures els censos i altres drets que percebia a Sant Esteve de Tordera i Sant Cebrià de Fogars; ADM, Cabrera i Bas, r.3560, ll.14-ll.n.73, rt.983, fot. 66 (26 de novembre de 1367).

¹⁹⁴⁴ Pere el Cerimoniós, a qui s'havia presentat en nom de Bernat III de Cabrera el 7 d'abril de 1349, deia de Rodrigo Álvarez que era *escuder del noble e amat nostre en Bernardí de Cabrera*; ACA, Cancelleria Reial, r.888, f. 178v. La participació de Bernat II de Cabrera al setge d'Algesires i l'encara recent concessió reial de la senyoria extremenya d'Aguilar ajudarien a explicar la presència d'un escuder originari de la Corona de Castella a la *casa* de Bernat III. Podria no haver estat l'únic.

dels seus marits. Ramon de Montcorb era un dels *militēs*. Senyor de la casa forta de Montcorb (Riudarenes),¹⁹⁴⁵ el 31 de maig de 1307 feia efectiu el pagament per Voltregà a Sibil·la de Saga en qualitat de domèstic de Bernat I de Cabrera.¹⁹⁴⁶ Per la seva banda, un altre Ramon, aquesta vegada de Mallorca, era un dels donzells. De la *domus* de Bernat IV de Cabrera, residia a la vila de Blanes amb la seva esposa Miquela, que abans havia estat casada amb un altre membre d'aquell mateix entorn domèstic, i que n'actuava de procuradora.¹⁹⁴⁷ Com solia ser habitual, Ramon de Mallorca s'hauria sumat a la *casa* de Bernat IV junt amb el seu propi personal de servei, entre el que a principis de 1412 hi havia un clergue originari de la diòcesi d'Elna anomenat Joan Verdera;¹⁹⁴⁸ de ben segur que es tractaria de l'esmentat eclesiàstic que l'any següent serviria a l'entorn domèstic del proper comte de Modica, Bernat Joan de Cabrera. Ara bé, els cavallers i els donzells al servei dels Cabrera estan molt millor representats als alts càrrecs de l'oficialitat de cort, com aviat es veurà.

¹⁹⁴⁵ La casa forta de Montcorb, esmentada per primera vegada l'any 1251, fou completament reformada a les darreries del segle XIX per la família d'hisendada dels Manresa, descendent de pagesos de Maçanet de la Selva, i més tard pels barcelonins Soler, propietaris de l'immoble el 1898; vegeu MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Parròquia i societat rural...*, taula 41, p. 461; i FORMIGA I BOSCH, Josep, "Els Manresa, hisendats de Riudarenes. Formació i desintegració d'un patrimoni (1550-1898)". *QS*, n. 25 (2013), pp. 69-89 i 85, nota 49. Sembla que Ramon de Montcorb, que la tenia en feu de Bernat de Vilademany, *non redebat aliqui tenere pro vicecomite Capprarie concessit*, sinó que era Bernat de Vilademany qui devia respondre'n per tenir-la en feu dels vescomtes de Cabrera, segons afirmà Ramon l'1 d'agost de 1308 a pregunta de Berenguer de Finestres, veguer de Ponç Hug V d'Empúries i de Marquesa de Cabrera; ADM, Cabrera i Bas, r.2719, ll.5-ll.9, rt.974, fots. 584-585. No està massa clar si fou aquest el mateix Ramon de Montcorb que era procurador de Guillem Esquerrer quan aquell gaudia encara de la jurisdicció civil al districte de Cassà, i que en seria marmessor vers 1322. És molt probable que el servei de Ramon a l'Esquerrer, fos ja el mateix Montcorb de la *casa* de Bernat I de Cabrera o un successor seu, derivés de la venda que Ramon Xammar féu a l'Esquerrer l'agost de 1317 d'un lot en el que hi havia la *forcia* de la Roqueta o de l'Esparra i allò que Xammar tenia infeudat a Ramon de Montcorb a Sant Martí de Riudarenes; *IDEM*, "La Roqueta o la torre de l'Esparra", pp. 127-128; i SALES I FAVÀ, Lluís, "El setge i l'ocupació...", p. 61, notes 25 i 28.

¹⁹⁴⁶ ADM, Cabrera i Bas, r.4066, ll.20-ll.n.70, rt.990, fot. 206.

¹⁹⁴⁷ En efecte, Miquela havia estat esposa d'un tal Joan Gomiç, també *de la casa* de Bernat IV de Cabrera, abans de ser-ho del donzell Ramon de Mallorca; AHG, Notarials, Blanes, r.439, ff. 16rv (11 d'abril de 1392). La mateixa Miquela apareix formalment des de gener de 1393 com a procuradora en els negocis de Ramon de Mallorca. El desembre de 1394, per exemple, apareixia rebent 50 sous dels 87 prestats a Bernat Munar, de Sant Llorenç de Maçanet, per a comprar els drets sobre una esclusa al rector de Santa Maria d'Hostalric. Anys més tard, el gener de 1412, cobrava de Ramon Moret, ferrer de la vila d'Hostalric, les 60 lliures corresponents al preu de l'hospici que li havia venut a l'esmentada vila; AHG, Notarials, Blanes, rs.439, f. 97r (2 de juliol de 1393) i f. 165v (26 de desembre de 1394); i 391, f. 11v (22 de gener de 1412).

¹⁹⁴⁸ Figurava com a testimoni a la venda de l'hospici d'Hostalric al ferrer Ramon Moret, però també ho feia el mes següent, quan el 12 de febrer de 1412 Miquela feia àpoca al prevere hostalriquenc Domènec Roig de la pensió de 57 lliures i 10 sous que se li devien anualment per la compra el 30 de novembre de 1410 d'un censal mort a les *universitates vicecomitatus Capprarie*; AHG, Notarials, Blanes, r.390, f. 47v.

De la resta de persones qualificades simplement com al servei de la casa, trentas en total, sovint és difícil de dir alguna cosa més que el seu nom (vegeu Taula 7, p. 635). Això afecta de manera especial el personal domèstic femení, que es troba escassament representat. Se sap de dues dones que havien servit a *la casa de* Timbor de Prades degut a les deixes testamentàries que aquesta última féu en favor d'ambdues el 1397, a saber: una tal Angelina, fillola seva (*filiole nostre*), a qui llegava 200 florins, i Elisenda, cosina germana d'una *domine* Ximena, potser de Seixà, és a dir, de la força de Seixà, al terme del castell de Sales (Sales de Llierca),¹⁹⁴⁹ i per a qui Timbor reservava uns altres 30 florins.¹⁹⁵⁰ Pel que fa al personal masculí, hom hi pot trobar ciutadans, vilatans i fins i tot pagesos de procedències ben diverses. Alguns d'aquests apareixen, com en els casos d'Angelina i d'Elisenda, beneficiant-se de deixes testamentàries de les autoritats a les que havien prestat servei. En aquest mateix sentit se suposava que un tal Domènec Tria, possiblement de la família pagesa dels Tria que, com es veurà més endavant, feia ja temps que monopolitzava la batllia de Sant Martí d'Arenys, havia de rebre 20 florins de la marmessoria de Timbor de Prades.¹⁹⁵¹

El gruix de domèstics sense càrrec aparent sol figurar actuant merament en qualitat de testimonis d'actes notariais, una presència documental que alterna amb activitats per compte propi com les desenvolupades pel blanenc Jaume Martorell, un testimoni habitual d'altres negocis que l'abril de 1392 adquiria a Sibil·la, esposa d'Arnau Oliver, les cases i els patis que aquesta tenia a la vila de Blanes, *in vico d'en Molet*, per un preu de 27 lliures,¹⁹⁵² o bé un enigmàtic Joan Negre *oriundus de Burgundia* que el 20 de març de 1387 constituïa el barceloní Gabriel Gener procurador seu per negociar el rescat de béns empenyorats.¹⁹⁵³ Tot i això, encara n'hi ha que apareixen prestant servei als seus senyors i patrons, per regla general en afers de matèria fiscal i financera. En són bons exemples individus com ara Bartomeu Cruquella, ciutadà de Girona, que a través

¹⁹⁴⁹ Si és que el cognom *de Xaxano* es pot identificar amb el de "de Seixà" i vincular-lo, per tant, amb la mateixa *forcia sive stadium* anomenada *Dez Vilar de Sexano*, que Huguet de Seixà, fill del difunt Ramon Estrader de Besalú, alhora que hereu testamentari dels també difunts Arnau Guillem de Seixà, cosí germà seu, i de Ponç de Cornellà i de la seva esposa Alamanda, vengué per 10.000 sous a Ramon Malarc, senyor del castell de Sales, el dia 8 d'abril de 1365; BC, Històric, Pergamins, perg. n. 470, reg. 5167. En tot cas, segurament no hauria tingut res a veure amb la nissaga empordanesa dels de Xesa, com he afirmat a MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*, p. 54.

¹⁹⁵⁰ ADM, Cabrera i Bas, r.2982, ll.8-ll.n.30, rt.977, fot. 411. D'Elisenda se n'ha parlat abans. Vegeu *supra*, Capítol 4.

¹⁹⁵¹ ADM, Cabrera i Bas, r.2982, ll.8-ll.n.30, rt.977, fot. 411.

¹⁹⁵² AHG, Notariais, Blanes, r.439, f. 15v (4 d'abril de 1392).

¹⁹⁵³ AHG, Notariais, Blanes, r.383, f. 77rv.

del bisbe de Girona havia entregat el març de 1341 a Francesc Ferrer de Ripoll, procurador de Pere de Puigpardines, 32.040 sous del preu del rescat del castell d'Anglès;¹⁹⁵⁴ o Jaume Vidal, convers de Bernat IV de Cabrera (*conversi familiaris nostri*), que des del 17 de desembre de 1391 estava habilitat per vendre pensions de censals en nom del vescomte per finançar la imminent expedició militar del duc de Montblanc al regne de Sicília.¹⁹⁵⁵

6.2. Els oficials de la cort

La resta de l'oficialitat senyorial es pot considerar externa a la pròpiament domèstica, per tant, de caràcter territorial i jurisdiccional, malgrat calgui insistir en el fet que a la documentació els límits entre casa i cort són molt difusos, o, si es vol, que l'adscripció de servei certifica l'estretesa de connexions entre l'una i l'altra. Així, sent ja procurador general (*procurator generalis*) de Bernat II de Cabrera, Francesc de Malla rebia simplement la denominació de *domesticus* seu en el marc de la seva col·laboració amb Bartomeu Cruquella en l'esmentat pagament de març de 1341 pel rescat del castell d'Anglès.¹⁹⁵⁶ En tot cas, serien segurament l'alt rang i les àmplies atribucions dels oficials de la categoria del procurador general els que contribuirien a fer en ocasions borrosos els límits entre casa i cort, per bé que part de les seves activitats les desenvolupessin fora de l'àmbit pròpiament domèstic.

L'aparició d'una oficialitat superior de cort i la seva institucionalització es deurien principalment a dues raons: la necessitat de millorar la perspectiva de la gestió dels dominis i dels recursos senyorials per sobre del control local exercit pels batlles; i el desig dels senyors d'adaptar el seu concepte d'exercici personal del poder al creixement de les exigències polítiques i militars fora d'unes senyories que, en casos com els dels vescomtes de Cabrera, augmentaven en dimensions i en dispersió. Això darrer es faria especialment evident quan a Bernat IV de Cabrera li fos concedit el comtat de Modica. A curt i a mig termini, les dificultats inherents al control de dues grans entitats senyorials tan allunyades l'una de l'altra (per bé que connectades a través

¹⁹⁵⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.3435, ll.13-ll.n.29, rt.982, fot. 522 (8 de març de 1341). Cruquella esdevindria més tard una de les víctimes mortals del primer brot de la Pesta Negra a la ciutat de Girona; GUILLERÉ, Christian, "La Peste Noire a Gérone (1348)". *AIEG*, n. 27 (1984), p. 160.

¹⁹⁵⁵ Activitat que seguia desenvolupant encara el 12 de gener de 1392, dia en el qual consta que col·laborà amb l'hostalriquenc Pere Barber en la venda d'una pensió de censal mort de 1.100 sous anuals a Caterina, esposa de Jaume Copí, mestre brodador de Barcelona; ADM, Cabrera i Bas, r.5121, ll.33-ll.n.3, rt.1004, fot. 157; i AHPB, Protocols, r.124/38, ff. 28v-29v.

¹⁹⁵⁶ ADM, Cabrera i Bas, r.3435, ll.13-ll.n.29, rt.982, fot. 522.

de les seves respectives façanes marítimes), unides a la continuïtat en l'obtenció de càrrecs d'importància en el govern del regne Sicília, convertirien els vescomtes de Cabrera en senyors cada vegada més absents a ulls dels seus súbdits no sols a les seves propietats i possessions catalanes, sinó també al mateix comtat de Modica, ja que les seves responsabilitats els mantindrien cada vegada més segrestats a la cort reial, forçant-los així a dependre més i més de figures com la de l'esmentat procurador general.¹⁹⁵⁷

Inicialment, però, abans no aparegués aquesta última figura les seves funcions les assumiria el veguer vescomtal. El veguer (*vicarius, vicarius*) les hauria desenvolupat en base al mateix principi de delegació, cosa que l'hauria habilitat per actuar de manera efectiva com a màxim representant executiu dels vescomtes de Cabrera en els àmbits polític, fiscal, judicial i militar.¹⁹⁵⁸ Hom pot dir que fins a mitjan segle XIV als dominis dels vescomtes de Cabrera, i qui sap si en general a les terres dels barons catalans, les funcions representatives i governatives superiors haurien estat en mans del veguer senyorial.

Inicialment, l'àmbit d'actuació dels anteriors veguers vescomtals eren totes les senyories que conformarien o conformaven el vescomtat de Cabrera, per bé que d'entrada la seva denominació no reflectia vincles territorials,¹⁹⁵⁹ ja que en origen l'alta oficialitat no ho eren per cap domini, sinó només pels seus senyors. Els homes que juraven els alts càrrecs de *cort* ho feien precisament per ells, prestant-los servei en el marc global dels seus dominis, sense que això suposés inicialment la creació de lligams amb un o un altre territori determinat. Així, per exemple, el 1225 s'era veguer del comte d'Urgell i vescomte de Cabrera (*vicarius domini Geraldus de Capraria, comitis de Urgello et vicecomitis de Capraria*),¹⁹⁶⁰ però no veguer del vescomtat de Cabrera. La denominació "veguer del vescomtat de Cabrera" apareixeria molt més tard, quan als comtes d'Empúries i vescomtes de Cabrera se'ls presentés la necessitat d'assegurar-se la seva representació permanent en un territori que no constituïa el centre dels seus dominis. La primera menció en aquest sentit duu data de 20 de febrer de 1294.¹⁹⁶¹ A

¹⁹⁵⁷ Com assenyalà molt bé Pons i Guri; vegeu PONS I GURI, Josep M., "Les jurisdiccions...", p. 162, nota 24.

¹⁹⁵⁸ Vegeu per exemple SABATÉ CURULL, Flocel, "El veguer a Catalunya. Anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV". *BSCEH*, n. 6 (1995), p. 149.

¹⁹⁵⁹ *IDEM*, *El territori...*, p. 240.

¹⁹⁶⁰ ADM, Cabrera i Bas, r.3552, ll.14-ll.n.65, rt.984, fot. 21.

¹⁹⁶¹ Precisament el dia que, com s'ha vist abans, Bernat de Cartellà reconeixia a *nobili domino Poncio Hugonis, Dei gratia comiti Impuriarum et vicecomiti Caprarie, et nobili domine Marchesie, per eandem comitisse Impuriarum et vicecomitisse Caprarie, uxori vestre*, que els devia el servei d'alberga en virtut de la còpia que els presentava del mateix reconeixement fet

partir per tant de les darreries del segle XIII, els veguers dels vescomtes de Cabrera ho serien també nominalment del vescomtat de Cabrera. L'alternativa consistiria aviat en parlar del veguer de Montsoriu,¹⁹⁶² una pràctica tan consolidada que tindria una influència decisiva, i ben visible, en la denominació de l'espai vicarial coincident amb el comtat d'Osona.

Entre els anys 1199 i 1333 s'identifiquen fins a tretze veguers dels vescomtes de Cabrera, a més de tres lloctinents (vegeu Taula 8, p. 635), tot i que el primer veguer vescomtal documentat és un xic anterior a la data de sortida. En efecte, Ramon Sant Just, *vicarii*, figurava entre els presents en la donació que Ponç III de Cabrera i la seva esposa Marquesa feren a Roca Rossa d'un molí de la parròquia de Sant Andreu de Ramió tan aviat com l'11 de juliol de 1187.¹⁹⁶³ També al servei en qualitat de veguer d'aquesta parella de vescomtes de Cabrera hauria estat Oller de Sant Celoni des de juny de 1196, i així seguiria actuant també sota l'autoritat del seu fill i successor Guerau IV almenys fins el setembre de 1202.¹⁹⁶⁴

A diferència del que succeïa al vescomtat de Bas, on cal recordar que la nissaga de cavallers cognominats de Puigpardines apareix monopolitzant el càrrec vicarial des de 1175 fos quin fos el titular de la dignitat vescomtal¹⁹⁶⁵ (vegeu Figura 43, p. 685), als dominis dels vescomtes de Cabrera no sembla haver-hi un sol llinatge capaç de perpetuar-se en la vegueria o en la sotsvegueria, malgrat en alguna ocasió es repetís

pel seu avantpassat homònim al vescomte Guerau V de Cabrera el 1239. Bernat s'adreçava també aleshores a *Berengario de Sauarresio, vicario in dicto vicecomitatu pro eisdem nobilibus*; ADM, Cabrera i Bas, r.3584, ll.14-ll.n.93, rt.984, fot. 275; MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Col·lecció diplomàtica dels Cartellà*, doc. 173, p. 259.

¹⁹⁶² El 15 d'agost de 1309, estant a Riudarenes, *Pons Hug, per la gràcia de Déu comte d'Empúries e vescomte de Cabrera*, ordenà al *amat nostre en Berenguer de Finestres, veguer de Montsoriu, o a son loctenent*, que es fes crida de prohibir que el dia de la festivitat del seu sant patró algú pogués oferir menjar a d'altres que no fossin els seus progenitors o els seus descendents, sota una amenaça de multa de 50 sous; ADM, Cabrera i Bas, r.3410, ll.13-ll.n.5, rt.982, fot. 350.

¹⁹⁶³ PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 160, p. 281.

¹⁹⁶⁴ ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 977; ADM, Cabrera i Bas, r.4102, ll.20-ll.n.112, rt.990, fot. 370 (7 de juny de 1196); *IBIDEM*, docs. 45 i 119, pp. 113 i 223 (juny de 1197); i BC, Històric, perg. n. 139, reg. 4064 (2 de setembre de 1202).

¹⁹⁶⁵ Abans de marxar aquell mateix any a Sardenya, Hug de Cervera, vescomte de Bas, vengué el càrrec a Ramon de Puigpardines i el seu fill Berenguer per 50 morabetins; CAULA, Francesc, *El règim senyorial a Olot. La Tradició Catalana*, Olot 1935, p. 41 (facsimil publicat per l'Ajuntament de Sant Joan Les Fonts i la Diputació de Girona, Sant Joan Les Fonts 1982). Els Puigpardines seguirien sent veguers del vescomtat de Bas quan els vescomtes de Cabrera esdevinguessin també senyors del vescomtat garrotxí, com s'ha vist ja a *supra*, Capítol 5. Vegeu també SOLÀ-MORALES, Josep M. de, "El matrimonio de Verntallat, su descendencia y su círculo familiar". *AIEG*, n. 22 (1974), p. 396; i *IDEM*, "Notícies sobre Francesc de Verntallat". *Medievalia*, n. 10 (1992), p. 407 i nota 22.

algun cognom. Tampoc no es detecta una gran continuïtat en l'ocupació de càrrecs, per bé que això podria deure's només als inevitables buits documentals, que afecten especialment a la segona meitat del segle XIII. Fora d'això, sí és segur que fins a mitjan segle XIV, si no tots ells, almenys la immensa majoria dels veguers dels vescomtes de Cabrera procedirien de famílies de cavallers¹⁹⁶⁶ d'origen predominantment selvatà, com ara Ponç de Montsoriu, veguer vescomtal com a mínim entre 1240 i 1241¹⁹⁶⁷ i més endavant un dels marmessors del vescomte Guerau V de Cabrera;¹⁹⁶⁸ o bé Berenguer de Marata, senyor de la torre de Marata (Maçanet de la Selva),¹⁹⁶⁹ que fou *vicarius* de Bernat II entre 1329¹⁹⁷⁰ i 1330¹⁹⁷¹ després d'haver-lo servit com a procurador quan aquest era encara senyor de Montclús¹⁹⁷²; més tard, ell també seria marmessor d'un Cabrera, en concret de Bernat I.¹⁹⁷³

Tot i això, no mancaven les excepcions. En aquest sentit és força notable la del veguer vescomtal Bernat de Bassella, que era originari de l'Alt Urgell, cosa lògica tenint en compte l'orientació i el projecte polítics dels vescomtes de Cabrera durant els primers decennis del segle XIII, i que constitueix, a més, el millor exemple de permanència en el càrrec vicarial.¹⁹⁷⁴ Però, indubtablement, també són notables els casos dels cavallers

¹⁹⁶⁶ En aquest aspecte la situació sí era similar a la dels veguers del vescomtat de Bas de la família de Puigpardines. Qui sap si també hauria estat el cas també dels veguers dels vescomtes de Rocabertí, entre els que almenys un era cavaller. Es tracta de Bernat de Forques, d'una família de *militēs* de Cantallops, que era veguer de Gausfred III de Rocabertí com a mínim entre desembre de 1293 i juliol de 1294; ADM, Empúries, r.603, rt.232, fots. 252-253. Gairebé mig segle després, el 9 de setembre de 1340, el veguer del vescomtat de Rocabertí era Dalmau de Puigpardines, probablement de la mateixa família que encara aleshores ostentava la dignitat vicarial al vescomtat de Bas. Vegeu GIRONELLA I GRANÉS, Josep M., *La mòlta de cereals i el batanatge de teixits...*, vol. 2, doc. 1633, p. 696.

¹⁹⁶⁷ PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 86, p. 175 (16 de febrer de 1240); i NONÓ I RIUS, Brígida, *op. cit.*, doc. 13, p. 49 (12 d'octubre de 1241).

¹⁹⁶⁸ ADM, Cabrera i Bas, r.3626, ll.15-ll.n.31, rt.984, fots. 550 i 552.

¹⁹⁶⁹ MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Parròquia i societat rural...*, taula 41, p. 460.

¹⁹⁷⁰ Fou precisament ell l'encarregat de prendre possessió del castell de Cassà el 27 de desembre de 1329 en nom de Bernat II de Cabrera de mans del batlle i procurador d'Ot de Montcada; SALES I FAVÀ, Lluís, "El setge i l'ocupació...", p. 56.

¹⁹⁷¹ ADM, Cabrera i Bas, rs.3146, ll.10-ll.n.72, rt.979, fot. 545 (4 d'octubre de 1330); 3762, ll.16-ll.n.70, rt.986, fot. 659 (14 de gener de 1332); 3412, ll.13-ll.n.7, rt.982, fot. 359 (8 d'abril de 1332); i 3483, ll.13-ll.n.72, rt.983, fot. 231 (19 de març de 1333).

¹⁹⁷² L'11 d'abril de 1326, per exemple, el *miles* Berenguer de Marata, en qualitat de *procurator nobili domini Bernardini de Capraria*, reconeixia a Bord de Bedoç, Ponç Ballester, Bernat d'Osona, [Ponç] Sàbet i Ferrer de Sitjar, de Santa Maria de Pineda, un deute de 300 sous per un préstec destinat a la inversió a les obres al castell de Montpalau, a retornar per la propera festa de Sant Miquel; ADM, Cabrera i Bas, r.3756, ll.16-ll.n.64, rt.986, fot. 635; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Un intent de refer el castell de Montpalau..."

¹⁹⁷³ Vegeu *supra*, Capítol 2.

¹⁹⁷⁴ Començant per l'acte de posar sota guarda vescomtal en nom de Guerau IV de Cabrera el dia 1 de juliol de 1220 Guillema i el seu fill Berenguer, habitants del mas Serra, a la parròquia

garrotxins i empordanès que serviren en qualitat de veguers del vescomtat de Cabrera o de veguers de Montsoriu.

L'entrada en escena dels veguers naturals de la regió garrotxina i del mateix comtat d'Empúries coincideix amb al període en què el vescomtat de Cabrera estigué incorporat al patrimoni dels comtes emporitans. Els garrotxins coneguts són Berenguer de Savarrès, precisament el primer en ser considerat veguer del vescomtat, que procedia d'una família afincada a l'*stadium* de Fontcoberta (Pla de l'Estany)¹⁹⁷⁵ i hauria exercit el càrrec com a mínim entre 1292 i 1294;¹⁹⁷⁶ i Arnau de Santromà, que en tant que *viccarius nobile domine Marchesie, Dei gratia comitisse Impuriarum et vicecomitisse Caprarie*, definí de la senyoria vescomtal el 1314 una tal Guillema, filla de Bernat de Fàbregues, de Sils, a canvi del pagament de 4 sous en concepte de remença.¹⁹⁷⁷ Quant a l'empordanès, es tractava d'un *miles* d'Ultramort anomenat Berenguer de Finestres, que el juliol de 1308 inicià una enquesta dels feudataris vescomtals com a *veguer del vescomtat de Cabrera*, posició que ocupava encara el setembre de 1310.¹⁹⁷⁸ No és descartable tampoc que almenys fins a la mort de Ponç Hug V d'Empúries l'any 1313, els veguers emporitans (vegeu Taula 9, p. 636) intervinguessin de manera més o menys ocasional en els afers del vescomtat de Cabrera, en especial en aquells concernents al repartiment de drets entre Ponç Hug i Marquesa, els seus descendents i la resta dels seus familiars respectius. De moment l'única prova en aquest sentit és la presència de

de Sant Esteve de Tordera, a canvi d'un cens anual de dos capons; ADM, Cabrera i Bas, r.3551, ll.14-ll.n.64, rt.984, fot. 17. Des d'aquell moment es documenta Bernat de Bassella servint Guerau IV i Guerau V de Cabrera en qualitat de veguer fins almenys octubre de 1231; ADM, Cabrera i Bas, r.3552, ll.14-ll.n.65, rt.984, fot. 21 (20 de desembre de 1225); PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 87, p. 175 (març de 1226); ADM, Cabrera i Bas, rs. 3422, ll.13-ll.n.16, rt.982, fots. 405-406 (19 de juliol de 1228); 2912, ll.7-ll.n.20 rt.976, fot. 446 (abans del 25 de desembre de 1228); i 3286, ll.11-ll.n.105, rt.981, fot. 85 (27 d'octubre de 1231).

¹⁹⁷⁵ GRAU MONTSERRAT, Manuel, "Los judíos y la nobleza en el antiguo Condado de Besalú (siglo XIV)". *APEHOC*, s. n. (1978: 1979), p. 96.

¹⁹⁷⁶ Documentant-se'n fins i tot un lloctinent per a 1292; BC, Històric, Pergamins, perg. n. 97, reg. 15833 (27 d'agost de 1292); ADM, Cabrera i Bas, rs.3585, ll.14-ll.n.94, rt.984, fot. 279 (11 de maig de 1293); i 3584, ll.14-ll.n.93, rt.984, fot. 275 (20 de febrer de 1294); i MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Col·lecció diplomàtica dels Cartellà*, docs. 93 i 173, pp. 171-172 i 258-260.

¹⁹⁷⁷ Per a que es pogués posar immediatament sota senyoria de l'Almoina del Pa de la Seu de Girona; ADG, Pia Almoina, Pergamins, perg. n. 6621 (12 de febrer de 1314).

¹⁹⁷⁸ ADM, Cabrera i Bas, r.2719, ll.5-ll.n.9, rt.974, fots. 581-588 (15 de juliol-30 de setembre de 1308); PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 176, p. 312; ADM, Cabrera i Bas, r.3410, ll.13-ll.n.5, rt.982, fot. 350 (15 d'agost de 1309); ADG, Sant Feliu de Girona, Pergamins, perg. n. 395 (27 de febrer de 1310); i ADM, Cabrera i Bas, r.4111, ll.21-ll.n.9, rt.990, fots. 420 i 422 (9 de setembre de 1310).

Guillem Seguí, *vicarius domini comes*, en els acords entre els cònjuges del mes d'abril de 1306 sobre el pagament dels 4.000 sous que el comte devia a Bernat I de Cabrera.¹⁹⁷⁹

Tanmateix, si els veguers dels comtes d'Empúries arribaren o no a intervenir en els assumptes del vescomtat de Cabrera, la situació segurament canviaria de nou des dels inicis de l'etapa de viduïtat de Marquesa de Cabrera. Així, tot i que el cavaller maresmenc Pere de Rabinat, a qui es localitza desenvolupant les funcions de veguer vescomtal el 1317,¹⁹⁸⁰ era o havia estat home de la casa de Malgaulí d'Empúries,¹⁹⁸¹ els següents en exercir l'autoritat vicarial dels que es coneix la identitat serien *milites* oriunds del vescomtat de Cabrera. Es tractava de Pere d'Hostalric, present sovint en els actes en els que prenién part els senyors del castell de Blanes,¹⁹⁸² que el desembre de 1327 rebia una carta del bisbe de Girona en la que se li manava la detenció del mestre David, jueu de la vila d'Hostalric acusat d'haver atacat en públic la fe catòlica,¹⁹⁸³ i de l'esmentat Berenguer de Marata, que com és evident gaudia de la plena confiança dels aleshores senyors de Montclús.

¹⁹⁷⁹ ADM, Cabrera i Bas, r.3159, ll.11-ll.n.4, rt.979, fot. 625. Guillem Seguí era un altre cavaller garrotxí. Pertanyia en una família arrelada, com els esmentats Seixà, al districte de Sales, i seria possiblement germà del també cavaller Arnau Seguí, un dels seus predecessors en el càrrec de veguer dels comtes d'Empúries. De fet, Arnau era ja veguer de Ponç Hug V d'Empúries el 17 d'agost de 1279 i ho seguiria sent encara el 19 de febrer de 1282. Molt més tard, el maig de 1322, la seva vídua Elisenda participaria en la fundació d'un benefici eclesiàstic a Sant Joan Baptista de Sales de Llierca; GIRONELLA I GRANÉS, Josep M., *La mòlta de cereals i el batanatge de teixits...*, vol. 2, docs. 57 i 73, pp. 424 i 427; i MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Parròquia i societat rural...*, taula 45, p. 477. Per la seva banda, Guillem Seguí fou home de confiança i veguer comtal de Ponç Hug i del seu fill Malgaulí, a més de marmessor d'ambdós; ADM, Empúries, r.96-1, rt.228, fots. 438-439 (4 de setembre de 1313); ADG, Cúria, Pergamins, perg. n. 49 (5 d'octubre i 25 de novembre de 1313); GIRONELLA I GRANÉS, Josep M., *Els molins i les salines...*, pp. 245; i *IDEM*, *La mòlta de cereals i el batanatge de teixits...*, vol. 2, doc. 808 i p. 552 (25 de gener de 1318); ADM, Cabrera i Bas, r.2968, ll.8-ll.n.16, rt.977, fot. 320; i Empúries, r.102, rt.228, fot. 464 (2 d'agost de 1321).

¹⁹⁸⁰ Resolent de fet en nom de la seva senyora Marquesa de Cabrera, comtessa d'Empúries, el conflicte amb Guillem de Palafolls sobre l'ús de l'aigua de la Tordera al molí de Cartellà, i en presència del comte Malgaulí; ADM, Cabrera i Bas, r.3081, ll.10-ll.n.10, rt.978, fot. 618 (24 de maig de 1317).

¹⁹⁸¹ Juntament amb l'esmentat veguer Guillem Seguí i Bernat de Vilademany; ADM, Cabrera i Bas, r.2830, ll.6-ll.n.6, rt.975, fot. 604 (22 de gener de 1316).

¹⁹⁸² Com aquell en el que Alamanda de Catllar, esposa de Guillem de Blanes, donà al seu fill Ramon de Blanes la seva part dels delmes, dels honors i dels drets que tenia a Sant Martí de Riudarenes, a Sant Quirze d'Arbúcies, Santa Maria de Lliors, Sant Pere Desplà i el mateix castell de Blanes, excepte els 5.000 sous del seu dot, que pretenia reservar per als germans de Ramon. Aquell 25 de setembre de 1303 *Petrus de Ostarlico* era un dels testimonis; ADM, Cabrera i Bas, r.3290, ll.11-ll.n.109, rt.981, fot. 103.

¹⁹⁸³ El bisbe s'adreçava directament al *venerabili Petro de Hostalricho, vicario vicecomitatus Caprarie*; ADG, Lletres, U-3, f. 32rv (22 o 23 de desembre de 1327); MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La vila d'Hostalric...", pp. 62-63.

Després de l'ocupació del càrrec per part de Berenguer de Marata, la figura del veguer vescomtal aniria sent relegada a un pla més aviat secundari. Tant és així que per un moment es pot fins i tot arribar a sospitar de la seva desaparició, suggerida de fet per a tots els espais aristocràtics.¹⁹⁸⁴ Certament, des de la dècada de 1340 les mencions directes als veguers del vescomtat de Cabrera són en aparença inexistents. Tanmateix, el fet que el 18 d'agost de 1358 s'exigís a Guillem de Blanes que jurés fidelitat i prestés homenatge al comte d'Osona, o, en el seu defecte, al veguer de Montsoriu, al lloctinent o sotsveguer d'aquest en nom seu, indica clarament que l'ofici i el dels seus subalterns seguien sent exercits¹⁹⁸⁵ (vegeu Taula 10, p. 636). Aquest és el cas del lloctinent del veguer, que als dominis de Bernat II de Cabrera responia la primavera de 1340 al nom de Joan Romeu; com també el d'un sotsveguer de la vegueria de Montsoriu, de nom Pere Cosí, documentat per al març de 1389. De manera que, si més no pel que fa als dominis dels vescomtes de Cabrera, no és possible afirmar que ja no existissin més veguers propis conforme avancés el segle XIV. El que sí es pot dir és que segurament les seves atribucions haurien canviat, i que l'espai sobre el qual haurien exercir el seu poder s'hauria limitat al del vescomtat. Potser les seves funcions haurien quedat restringides a les pròpies del veguer reial de la Baixa Edat Mitjana, que era essencialment un alt oficial encarregat de mantenir la pau en la demarcació que li havia estat assignada, i que, en virtut d'això mateix, es movia sobretot en els terrenys judicial i militar.¹⁹⁸⁶

El relleu del veguer en el primer pla de l'alta oficialitat vescomtal arribà de mans del procurador general, el recurs al qual s'havia assajat ja amb el jove Bernardí de Cabrera, que, com ja s'ha vist, havia desenvolupat les funcions pròpies d'un representant vescomtal en els dos darrers anys de vida de la comtessa d'Empúries¹⁹⁸⁷ (vegeu Taula

¹⁹⁸⁴ SOLER I JIMÉNEZ, Joan, *op. cit.*, pp. 27-28. Al vescomtat de Bas, per exemple, encara hi havia veguers baronials a començaments de l'Edat Moderna. Bartomeu Albert, alhora batlle de Sant Privat de Bas, Puigpardines i la Pinya, era el veguer del vescomtat de Bas l'any 1527; PONS I GURI, Josep M., "Les jurisdiccions...", pp. 166-167.

¹⁹⁸⁵ ADM, Cabrera i Bas, r.4127, ll.21-ll.n.25, rt.990, fot. 512. ADG, Lletres, U-7, f. 37v (29 d'abril i 5 de maig de 1340); i AHG, Notarials, Blanes, r.385, ff. 102r-103v (27 de març de 1389).

¹⁹⁸⁶ LALINDE ABADÍA, Jesús, *La jurisdicción...*, pp. 238-244; MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs de, "Els funcionaris...", p. 144; i SABATÉ CURULL, Flocel, "El veguer a Catalunya", p. 149.

¹⁹⁸⁷ Actuant-ne el *miles* Bernat de Mont-rodon, probablement parent del bisbe gironí Arnau de Mont-rodon, de *procuratore substituto* en nom de Marquesa de Cabrera per vendre el 29 de juliol de 1327 a Bernat de Bach, de Sant Llorenç Dosmunts, i a Pere de Fremerich, de Santa Maria de Corcó, les rendes, els censos, les agreres, els explets, l'acapte del blat i la meitat dels

11, p. 636). Les dates d'aparició del procurador general als dominis dels Cabrera són més o menys les mateixes que a d'altres grans espais baronials catalans, tot i que més tardanes que la seva introducció en l'estructura de l'administració reial.¹⁹⁸⁸ S'observa al comtat de Pallars, on Guillem Ramon de Cabdella exercia de procurador general del comte el desembre de 1318,¹⁹⁸⁹ però també al veí comtat d'Empúries, en el què Ramon d'Empúries ho era també els anys de 1328 i 1339.¹⁹⁹⁰ És probable que hi hagués alguns precedents en forma de procuradors especials, és a dir, designats per a dur a terme unes tasques o per a un període de temps concret, com podrien haver estat els casos de Pere de Camp-plà, clergue i jurista de Fogars de la Selva, que el 14 d'octubre de 1276 establí a perpetuïtat a Berenguer de Terrades la peixateria d'Hostalric,¹⁹⁹¹ i el del comte Malgaulí d'Empúries, procurador de la seva mare el maig de 1317.¹⁹⁹² Però almenys en els anys de Pere de Camp-plà, aquests procuradors haurien vist limitades les seves funcions no només pel caràcter temporal del seu ofici, sinó sobretot perquè aquestes haurien pogut interferir les pròpies dels veguers vescomtals. A la fi, però, les comeses primordials dels procuradors generals haurien estat les mateixes que les d'aquells últims, això és, "representar i endreçar", en paraules de Flocel Sabaté, "els interessos i la capacitat jurisdiccional del senyor"¹⁹⁹³ quan aquell estigués absent, o si es vol, tal com

drets i dels béns que la comtessa d'Empúries posseïa als termes de Cabrera i d'Avellana i al lloc de Roda; ADM, Cabrera i Bas, r.3780, ll.16-ll.n.88, rt.987, fot. 86.

¹⁹⁸⁸ Jaume I ja estava implantant aquesta figura a mitjan segle XIII a les seves primeres conquestes del regne de València. El procurador general es consolidà per sobre dels veguers com a representant i oficial superior del monarca als seus dominis, fins que al 1363 se'l substituï pel governador general. Tot i això, a la majoria dels dominis baronials el procurador general seguiria sent el major representant governatiu del senyor durant la resta de la Baixa Edat Mitjana i part de l'Edat Moderna. Vegeu CABEZUELO PLIEGO, J. Vicente, *Poder público y administración territorial en el reino de Valencia, 1239-1348. El oficio de la procuración*. Generalitat Valenciana, València 1998, p. 15-47; MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomás de, "Els funcionaris...", p. 144-145; i SABATÉ CURULL, Flocel, *El territori...*, p. 238-239.

¹⁹⁸⁹ (...) *honorabili Guillermi Raimundi de Captela, procuratori generali comitatus Palariensis nomine nobilis domini comitis Palariensis*; OSTOS SALCEDO, Pilar, "Los notarios...", doc. 11, pp. 168-169 (9 de desembre de 1318).

¹⁹⁹⁰ GIRONELLA I GRANÉS, Josep M., *Els molins i les salines...*, p. 131, nota 7; i *IDEM*, *La mòlta de cereals i el batanatge de teixits...*, vol. 2, docs. 1186 i 1607, pp. 618 i 691 (21 d'octubre de 1328, i 9 de febrer i 26 de juliol de 1339).

¹⁹⁹¹ ADM, Cabrera i Bas, r.3329, ll.12-ll.n.21, rt.981, fot. 397-399; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La vila d'Hostalric...", pp. 61-62.

¹⁹⁹² ADM, Cabrera i Bas, rs.3081, ll.10-ll.n.10, rt.978, fot. 618; i 3556, ll.14-ll.n.69, rt.984, fot. 46.

¹⁹⁹³ SABATÉ CURULL, Flocel, *El territori...*, p. 240. Vegeu també PONS I GURI, Josep M., "Les jurisdiccions...", p. 162.

es presentava al procurador general Guillem Samascorda el març de 1355, les pròpies d'un gestor dels negocis (*procurator et negotiorum gestor*) del seu senyor.¹⁹⁹⁴

Després de Bernardí de Cabrera s'esvaeixen les referències a la figura del procurador general fins al 1340. És possible que la conversió de Bernardí en vescomte de Cabrera anés acompanyada d'una concentració transitòria de les seves funcions en mans del majordom vescomtal, per bé que això no passi de ser una hipòtesi. Sigui com es vulgui, el cert és que des de mitjan segle XIV el procurador general esdevindria ja l'oficial de major rang a nivell de cort, fet aquest que probablement hauria mogut cavallers i donzells a intentar reproduir-hi el predomini social demostrat abans en l'ofici vicarial, i que explica la presència en la llista de procuradors generals dels Cabrera de *militēs* com ara el selvatà Guillem de Montcorb, potser fill o nebot d'aquell Ramon de Montcorb que havia servit a la *casa* de Bernat I de Cabrera,¹⁹⁹⁵ vell company d'armes de Bernat II a Algesires (on coincidí probablement amb l'antic veguer Pere d'Hostalric)¹⁹⁹⁶ i procurador general del seu fill Bernat III des de l'abril de 1352;¹⁹⁹⁷ l'abans templer i

¹⁹⁹⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.4480, ll.29-ll.n.63, rt.998, fot. 77 (17 de març de 1355). Una de les denominacions alternatives és la de *procurator et locumtenens generalis*, que es donava per exemple l'11 de març de 1400 l'ofici en el que Pere Barber substituïa el titular, Ramon de Reixach, en la reducció de les prestacions a Berenguer Amatller, mariner de la vila de Blanes, per l'establiment que tenia sobre una peça de terra situada al lloc anomenat "Calabona". En concret, passava de pagar a Bernat IV de Cabrera agreres, tasques i delmes dels explets més un cens anual de 12 diners, al delme més un cens de 2 sous; AHG, Notarials, Blanes, r.6, ff. 36v-37r (sense foliació). Ja al segle XVI els procuradors generals vescomtals serien anomenats cada vegada més procuradors i governadors generals, com succeïa amb Pere Lluís Casanova el setembre de 1549 o fra Jaume de Montcada el 1589; ADM, Cabrera i Bas, rs.3532, ll.14-ll.n.45, rt.983, fot. 525-528; 3533, ll.14-ll.n.46, rt.983, fots. 532-535 (7 i 10 de setembre de 1549); 3142, ll.10-ll.n.69, rt.979, fots. 524-526; i 5659, ll.50-ll.n.2, rt.1028, fots. 303-307 (6 de juliol de 1589). En opinió de Víctor Ferro, es tractava d'una pràctica abusiva; FERRO I POMÀ, Víctor, *El Dret públic català: les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Eumo, Vic 1987, p. 148.

¹⁹⁹⁵ A més segurament de parent de fra Galceran de Montcorb, que era monjo a Sant Salvador de Breda el 1320 i el 1327, i d'aquell altre Galceran de Montcorb que, sent vicari general del bisbe de Girona, havia concedit a la vescomtessa Timbor de Fenollet llicència per tenir altar portàtil l'agost de l'any 1348; ADG, Notarials, Mitra, Protocol de Pere de Capmany, c. 5, n. 3, f. 91v (21 d'octubre de 1320); Lletres, U-2bis, ff. 103v-104r (19 de març de 1327); i U-13, f. 21v (26 d'agost de 1348). MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., "El govern de la diòcesi i la bisbalia de Girona (1334-1362)". *EBE*, n. 12 (1993), pp. 89-90.

¹⁹⁹⁶ Vegeu *supra*, Capítol 2. El 1351 seguia servint Bernat II de Cabrera, en nom del qual a l'abril prengué possessió del castell de Voltregà, la quadra de Conanglell, la parròquia de Sant Miquel d'Ordeig i la casa de Soler amb els seus molins. Després en rebria encàrrec de fer efectiu el pagament a Ramon d'Empúries del preu dels drets que aquest i el seu pare fra Ramon d'Empúries tenien a Castelló d'en Bas (18.000 sous); AEV, Notarials, Cúria Fumada, r.364, ff. 66r-67r (23 d'abril de 1351); ADM, rs.3978, ll.19-ll.n.42, rt.989, fot. 369; i 3982, ll.19-ll.n.47, rt.989, fot. 389 (26 d'agost i 2 de setembre de 1351).

¹⁹⁹⁷ Com a tal seguiria servint el futur comte d'Osona fins el 1355. ADG, Sant Feliu de Girona, Pergamins, perg. n. 1223 (24 d'abril de 1352 i 17 de novembre de 1355); ADM, Cabrera i Bas,

més tard hospitaler fra Ramon de Vilademany, comanador de Sant Celoni;¹⁹⁹⁸ o Ramon de Reixach, *miles domiciliatus in vicecomitatus de Bas*,¹⁹⁹⁹ que accedí al càrrec el maig de 1398 i s'hi mantingué fins l'any 1402.²⁰⁰⁰ Tanmateix, tampoc en aquest cas hi hauria cap família capaç d'apropiar-se del càrrec; només l'osonenca dels Malla aconseguiria situar-hi dos representants seus els cavallers Francesc de Malla i Berenguer de Malla, dels que no obstant s'ignora el parentiu exacte.

La branca dels Malla a la qual pertanyia Francesc controlava la vegueria i la batllia de l'antiga part episcopal de la ciutat de Vic, és a dir, la jussana (vegeu Taula 16, p. 638, i Figura 44, p. 686). De fet, el seu pare Guillem de Malla n'havia estat el titular des de 1298, conservant-la quan passà a domini reial,²⁰⁰¹ i el mateix Francesc figura ocupant aquesta posició com a mínim entre 1334 i 1335.²⁰⁰² Ben aviat, com es veurà, aquella branca familiar obtindria també la part sobirana de Vic, l'anomenada de Montcada. De moment, però, Francesc de Malla es convertiria en procurador general de Bernat II de Cabrera des de com a mínim 1340, sent encara a dia d'avui primer procurador general dels Cabrera conegut després del mateix Bernat II en l'època anterior

r.3528, ll.14-ll.n.41, rt.983, fot. 509 (27 d'agost de 1354); i 3529, ll.14-ll.n.42, rt.983, fot. 513 (2 de juny de 1355).

¹⁹⁹⁸ Responsable per part dels Cabrera de la gestió personal de la permuta amb l'infant Ramon Berenguer que els reportaria els castells de Gurb, Malla i Tona l'any 1356, actuaria de nou en nom de l'aleshores ja comte d'Osona al vescomtat de Bas el 1358; vegeu *supra*, Capítol 5; ADM, Cabrera i Bas, r.4023, ll.20-ll.n.19, rt.989, fot. 587 (26 de juliol de 1358); PONS I GURI, Josep M., "La comanda de l'Hospital...", p. 293; i PLADEVALL I FONT, Antoni, "Fra Ramon de Vilademany i Roger de Vilademany", p. 150.

¹⁹⁹⁹ AHG, Notarials, Blanes, r.386, f. 34r (31 d'agost de 1402).

²⁰⁰⁰ AHG, Notarials, Blanes, rs.386, ff. 7v-14v, 19r (17 de maig de 1398 i 30 de maig de 1401); 6, ff. 28v, 36v-37r, 117r-118r i 145-147r (s. f.) (16 de febrer, 11 de març, 10 de juliol i 10 de setembre de 1400); ADG, Lletres, U-102, f. 25r (22 de maig de 1402). Consta que l'any 1409 Ramon era procurador de Bernat IV, però segurament especial i no general, càrrec que de ben segur que no exerciria ja durant les negociacions per l'adquisició de Sant Celoni i Pertegaç. En el decurs d'aquelles el comanador del Masdeu es queixà al gran prior de Catalunya de l'Orde de l'Hospital, fra Ferran de Siscar, dels retrets que li havien fet directament *Mossen R. de Rexach el lo procurador de Mossen Bernat e lo jutge al camí de Sant Celoni e de Hostalrich* per, segons ell, haver estat responsable d'encarir el preu del traspàs; CARRERAS CANDI, Francesc, "Ordinacions urbanes...", p. 125; i AHPB, Protocols, r.43/37, ff. 5r-6v i 11rv (15 de febrer i 22 d'abril de 1409).

²⁰⁰¹ ADM, Cabrera i Bas, r.4223, ll.22-ll.n.49, rt.992, fot. 235 (22-27 de setembre de 1315); JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard, "Intervencions reials en la constitució del Consell de Vic (1313-1450)". *EHM*, vol. 4 (1971), p. 61, nota 8. Guillem de Malla ja era mort a primers de desembre de 1325, quan el seu *filius et heres universalis* Francesc era encara menor d'edat. El tutor d'aquest seria el seu oncle Guerau de Gualba, ardiaca de Barcelona, germà de la seva mare Saura; BC, Històric, Pergamins, perg. n. 98, reg. 15850; i perg. n. 282, reg. 12588 (7 de desembre de 1325; i 27 de gener de 1327).

²⁰⁰² ADM, Cabrera i Bas, r.2856, ll.6-ll.n.33, rt.976, fot. 64 (13 de juliol de 1334); *IDEM*, "La tributació del mercat de Vich durant l'època feudal". *Ausa*, vol. 6, n. 32 (1960), p. 377.

als seus inicis com a vescomte, a més del primer en trobar-se documentat amb certa regularitat, mantenint-se en el càrrec com a mínim entre 1340 i 1347 al servei no només de Bernat II, sinó també de l'hereu d'aquest, Ponç IV de Cabrera.²⁰⁰³ Per la seva banda, Berenguer de Malla ostentà la titularitat del càrrec en el decurs d'una de les etapes més nefastes per a la família Cabrera. Perquè, tal com s'ha dit abans, era procurador general quan el comte d'Osona fou capturat a Miedes, ho seguia sent en el decurs del procés i en el moment de l'execució de Bernat II de Cabrera, i continuaria en el càrrec durant i després de la revolta al vescomtat de Cabrera, en la que de fet tindria un paper destacat.²⁰⁰⁴ La fidelitat exhibida al seu pare, a la seva mare i a la seva àvia degué pesar prou per a que el jove Bernat IV de Cabrera decidís mantenir-lo en la procuradoria general del vescomtat de Cabrera almenys fins el juny de 1377.²⁰⁰⁵

Ara bé, en aquella ocasió els nobles laics no haurien monopolitzat l'ofici ni tan sols durant l'etapa 1340-1372, en la que semblen haver superat en proporció als no nobles (encara que només lleugerament), i tot i l'aparent continuïtat establerta durant els primers anys de govern de Bernat IV, el procurador general que el 12 de novembre de

²⁰⁰³ AHFF, Notarials, Montclús, r.337, ff. 43r, 44rv, 46v-47r i 51v (8 de febrer, 6 de març, 22 i 31 de maig i 28 de novembre de 1340); ADM, Cabrera i Bas, rs.4472, ll.29-ll.n.57, rt.998, fot. 43; 3856, ll.18-ll.n.9, rt.988, fot. 367; 3855, ll.18-ll.n.8, rt.988, fot. 363; i 3857, ll.18-ll.n.10, rt.988, fot. 371; 3524, ll.14-ll.n.37, rt.983, fot. 492; 3861, ll.18-ll.n.14, rt.988, fot. 389; 3863, ll.18-ll.n.16, rt.988, fot. 397; 5107, ll.33-ll.n.3, rt.1004, fot. 123; 3866, ll.18-ll.n.18, rt.988, fot. 407; 3417, ll.13-ll.n.12, rt.982, fot. 387; i 3156, ll.11-ll.n.1, rt.979, fot. 607 (9 de gener de 1342; 15 de novembre de 1343; 26 de gener i 8 de desembre de 1344; 5 de maig, 30 i 31 d'agost, 12 de setembre, 7 d'octubre, 5 de novembre i 22 de desembre de 1346); i BC, Històric, Pergamins, perg. n. 55, reg. 273 (27 de juny de 1347).

²⁰⁰⁴ Seria ell precisament a qui Bernat III de Cabrera havia comanat que rebés en nom seu els juraments de fidelitat i els homenatges dels homes dels castells de Gurb i de Tona, a Osona, el 13 de febrer de 1356. A partir del 6 d'octubre 1361 es convertiria en el seu procurador general. Seria ratificat en el càrrec per Bernat II el novembre de 1362, any en el que també compraria per 7.000 lliures en nom de Bernat III els drets que Roger de Vilademany tenia al castell de Sentfores a un seu antecessor en el càrrec, i, en opinió d'Antoni Pladevall, pare de Roger, fra Ramon de Vilademany; vegeu *supra*, Capítols 2, 3 i 5; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, "Proceso contra Bernardo de Cabrera", vol. 32, p. 18; PLADEVALL I FONT, Antoni, "Fra Ramon de Vilademany i Roger de Vilademany", p. 150. No està tant clar, però, que fos el mateix Berenguer de Malla que havia estat també veguer de Girona el anys de 1353 i 1354, per bé que tampoc no es pot descartar aquesta possibilitat; ADM, Cabrera i Bas, r.3806, ll.17-ll.n.16, rt.987, fot. 474 (10 d'abril de 1353); SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, "Fiscalidad pontificia y finanzas reales en Cataluña a mediados del s. XIV: las décimas de 1349, 1351 y 1354". Dins *IDEM*, *Pagar al rey...* p. 162 (article publicat originalment el 1995), pp. 1277-1296); i BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "Les respostes de la baixa noblesa...", p. 3.

²⁰⁰⁵ L'1 de desembre de 1373 Berenguer de Malla entregà a Timbor de Fenollet, en qualitat de procurador general del seu nét, les 22 actes en pergami i les 4 cartes segellades relatives a la darrera compra del castell d'Anglès que li havia tramès Pere Serra, notari d'Hostalric. Més tard, el 2 de juny de 1377, fou advertit del risc d'excomunió per haver revocat l'empara episcopal sobre el delme de Vidreres; ADM, Cabrera i Bas, r.3446, ll.13-ll.n.41, rt.982, fot. 579; i ADG, Lletres, U-69, ff. 53r-54r.

1377 adquirís en nom seu els drets sobre els homes i les dones propis del mas Gombau de Riudellots de la Selva per un període de cinquanta anys (al preu de 45 lliures) a Jaume de Soler, paborde de l'Almoïna de la Seu de Girona, no seria ja Berenguer de Malla, sinó un tal Pere Serra²⁰⁰⁶ que podria haver estat coprocurador general el 3 d'agost de 1376.²⁰⁰⁷ Aquest últim, que devia procedir de la família dels Serra, juristes de Girona,²⁰⁰⁸ hauria acumulat en molt pocs anys càrrecs de notari públic a la seva mateixa ciutat d'origen,²⁰⁰⁹ així com a Vidreres i Hostalric,²⁰¹⁰ des d'on fins i tot arribaria a exercir de notari públic de tot el vescomtat de Cabrera.²⁰¹¹ Amb ell s'obria un període en el que eclesiàstics i veïns de nuclis urbans detenedors del càrrec de procurador general dels Cabrera assolirien la superioritat numèrica respecte dels individus pertanyents als sectors mitjans i baixos de l'aristocràcia laica, per bé que sense aconseguir tampoc imposar una distància significativa.²⁰¹² És ben cert que a la llista de procuradors generals hom pot trobar amb anterioritat a Bernat IV eclesiàstics com Guillem

²⁰⁰⁶ I que, pel cap baix, perllongaria el seu servei com a procurador general del vescomte de Cabrera fins el 1380; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 5284; ADM, Cabrera i Bas, rs.3600, ll.15-ll.n.5, rt.984, fot. 352 (2 de juny de 1377); 5335, ll.37-ll.n.2, rt.1008, fot. 606; i 2728, ll.5-ll.n.18, rt.974, fot. 627 (21 de gener i 29 de novembre de 1379); AHG, Notarials, Blanes, r.381, ff. 59v-60r, 77v, 80v (17 d'agost, 23 i 24 d'octubre de 1380).

²⁰⁰⁷ Donat que aquest és el càrrec amb el que se'l menciona aquell dia, en el que donà llicència en nom de Bernat IV de Cabrera a Bernat Pagès, de Sant Llorenç de Maçanet, per a canviar el curs d'un camí; PONS I GURI, Josep M., *Inventari dels pergamins...*, doc. 646, p. 181. Ara bé, tampoc no es pot descartar que Serra actués aleshores com a substitut de Berenguer de Malla.

²⁰⁰⁸ Amb interessos comercials a València durant aquella mateixa centúria; GUILLERÉ, Christian, *Girona al segle XIV*, vol. 2, p. 393.

²⁰⁰⁹ AHG, Caldes i Llagostera, rs.80, ff. 35rv (14 d'agost de 1368); i 81, ff. 100rv i 119rv (1 i 23 de juliol de 1369). Suposant, és clar, que es tractés del mateix notari gironí Pere Serra que el gener de 1373 redactà la confirmació que Bernat IV féu dels antics privilegis concedits als blanencs i els que ell mateix els atorgà; ADM, Cabrera i Bas, r.4833, ll.31-ll.n.3, rt.1001, fots. 532-534; PONS I GURI, Josep M. (ed.), *Llibre de la universitat...*, doc. 20, pp. 157-160; i *IDEM*, "Unes franqueses...", doc., pp. 268-270.

²⁰¹⁰ *IDEM*, *Inventari dels pergamins...*, doc. 591, pp. 167-168 (16 de febrer de 1370); ADM, Cabrera i Bas, r.3427, ll.13-ll.n.21, rt.982, fots. 465-483 (11 d'octubre de 1378); *IBIDEM*, doc. 727, p. 202 (30 de març de 1389).

²⁰¹¹ Consta com a tal de manera irregular. Ho fa el 19 de novembre de 1370, el 13 d'octubre de 1388, el 17 de març de 1422, el 13 i el 20 d'abril de 1423; AHG, Notarials, Sant Feliu de Guíxols, r.650, ff. 68rv; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 1646; i *IBIDEM*, docs. 912 i 915-917, pp. 250-252.

²⁰¹² I en tot cas, la superioritat que havien guanyat es començaria a perdre en el decurs del segle XV. Tot sembla indicar que conforme avancés aquella mateixa centúria el càrrec acabaria sent ocupat per, com afirmava Pons i Guri, "sempre un cavaller o un donzell". Pels anys que van de 1488 a 1527 es documenten fins a set procuradors generals, tots ells cavallers o donzells, incloent-hi el lleonès Fernando de Joara. Vegeu SOLÀ-MORALES, Josep M. de, "Los Procuradores Generales del Vizcondado de Bas". *Pyrene*, n. 59 (primera època, 1957), pp. 1652-1657; i *IDEM*, "Fernando de Joara y Timbor de Cabrera" *Pyrene*, n. 1 (segona època, 1962), pp. 23-29. Citat a: TORRENT I ORRI, Rafael, *op. cit.*, pp. 98-101; i PONS I GURI, Josep M., "Les jurisdiccions...", pp. 160-162.

Samascorda, clergue beneficiat al monestir de Sant Salvador de Breda²⁰¹³ que, malgrat haver estat l'any 1344 sospitós d'haver mantingut relacions sexuals amb la filla d'una breddenca,²⁰¹⁴ arribaria a ser procurador general de Bernat II entre 1355 i 1364,²⁰¹⁵ i el prevere Pere Monda, al servei de Timbor de Fenollet almenys des de 1365 i fins al 1369,²⁰¹⁶ o bé vilatans com el rellevant jurista hostalriquenc Pere de Santantoni, àlies Pere Escrivà,²⁰¹⁷ que fou notari públic d'Hostalric i de tot el vescomtat de Cabrera, jutge ordinari del mateix vescomtat, i, finalment, procurador general, i el substitut documentat del qual és ni més ni menys que l'esmentat majordom Pere de Muntanyà, ciutadà de Barcelona.²⁰¹⁸ Tot i això, cal insistir que no és fins a la procuradoria general de Pere

²⁰¹³ A prec de Jaspert de Jafre, abat de Sant Salvador de Breda, el 7 de juny de 1335 l'abat de Sant Feliu de Girona i vicari episcopal Hug de Cruïlles certificà la llicència episcopal que habilitava Guillem per ocupar el benefici que havia deixat vacant un altre Samascorda, de nom Berenguer; ADG, Notularum, G-10, ff. 52v-53r.

²⁰¹⁴ El bisbe gironí Arnau de Mont-rodon li comunicà que havia estat acusat de pecar *carnaliter cum quondam muliere Saurina vocata, filia de na Vivores, parrochie de Sancte Marie de Breda*; ADG, Lletres, U-7, f. 128r (11 de febrer de 1344).

²⁰¹⁵ Sent ja procurador general de Bernat II, Guillem Samascorda estigué present el 21 de setembre de 1360 a l'acord entre el comte d'Osona i Guerau de Gualba sobre els termes de la integració del castell de Montnegre al comtat d'Osona. Aleshores signà a l'acte en qualitat de *[presbyter] de domo dicti nobilis Bernardi de Capraria*; ADM, Cabrera i Bas, r. 3789, ll.17-ll.n.1, rt.987, fot. 151. A l'entorn de la seva tasca com a procurador general, vegeu: ADG, Lletres, U-36, ff. 120v-121r (12 de desembre de 1359); ADM, Cabrera i Bas, rs.4485, ll.29-ll.n.67, rt.998, fot. 95; 4486, ll.29-ll.n.68, rt.998, fot. 100 (5 de març i 27 d'agost de 1360); AHFF, Notarials, Montclús, r.344, ff. 5r, 6v-7r, 9r, 13r-15r, 17v-18r (24 i 27 d'agost, 1 de setembre, 7 i 26 d'octubre, 2, 7 i 14 de novembre, i 11 de desembre de 1360); ADM, Cabrera i Bas, rs.3484, ll.13-ll.n.73, rt.983, fot. 235; 3532, ll.14-ll.n.45, rt.983, fots. 525-528 (24 de juliol i 8 de novembre de 1361); i 3088, ll.10-ll.n.17, rt.979, fots. 13 i 15; i AEV, Notarials, Cúria Fumada, r.157/4 (8 d'abril de 1362).

²⁰¹⁶ (...) *venerabili et discreto Petro Munda, presbiter, procuratore generali nobilis domine Timbors, Dei gracia vicecomitissa Caprarie*; AHFF, Notarials, Montclús, r.344, ff. 105r, 110r-111r i 112r (8 de desembre de 1365; 22 de setembre de 1366; i 15 de febrer de 1367); PONS I GURI, Josep M., *Inventari dels pergamins...*, doc. 574, p. 163 (4 d'abril de 1368); i AHFF, Notarials, Montclús, r.344, ff. 138v-139v, 146v-147r i 155v-156r (4 de setembre de 1368; 28 i 30 d'abril de 1369; i 14 d'agost de 1369). Més endavant, el nét de la vescomtessa Timbor de Fenollet i nou vescomte de Cabrera confiaria a Pere Monda la lloctinença del procurador general Pere Serra; AHFF, Notarials, Montclús, r.370, f. 20r (21 d'abril de 1376).

²⁰¹⁷ En efecte, el 5 de 1339 consta que el benefactor d'un altar a la capella de la Trinitat i dels Sants Apòstols de l'Hospital de Pobres d'Hostalric era *Petrus de Sancto Anthonio, aliter vocatus Petrus Scriptoris, iurisperitus ville de Hostalrico*. Es tractava, a més, del procurador designat el juny de 1333 per Bernat II de Cabrera per negociar amb Alfons el Benigne el manteniment dels seus drets sobre el vescomtat de Bas i els castells de Castellfollit, Montagut i Mont-ros, a més de pare de Constança de Santantoni, l'entrada de la qual al monestir de Valldemaria provocaria, cal recordar-ho, l'excomunió de les integrants de la seva comunitat; ADG, Notularum, G-14, f. 59v; ADM, Cabrera i Bas, r.3768, ll.16-ll.n.76, rt.987, fot. 34 (4-10 i 14 de setembre de 1334); vegeu *supra*, Capítols 4 i 5.

²⁰¹⁸ Santantoni, o, si es vol, Escrivà, desenvolupà les funcions de jutge vescomtal entre com a mínim 1335 i 1342, passant l'any següent a ser procurador general, càrrec en el que sembla que servia quan li arribà la mort l'any 1346, possiblement a les darreries del mes d'agost o a

Serra que es comença a percebre el canvi de tendència en la procedència social dels individus.

És aleshores quan apareixen procuradors generals de la talla i el renom de Bernat Albertí, més que probable veí de Girona que hauria ocupat el càrrec durant la segona meitat del decenni de 1380,²⁰¹⁹ o dels vilatans Pere Barber d'Hostalric i Pere Julià, baster de Sant Celoni.²⁰²⁰ El cas de l'hostalriquenc Pere Barber és particularment destacable pel coneixement que es té d'un recorregut personal seu que el conduiria a la procuradoria general dels Cabrera. Era síndic municipal quan el 1387²⁰²¹ fou escollit

començaments de setembre. L'últim dels seus substituïts a la notaria pública d'Hostalric i de tot el vescomtat de Cabrera, Simó de Bossegalls, emetia documentació en nom seu encara el 14 de març, però el 12 de setembre de 1346 ja se'l sabia difunt. Precisament en aquesta darrera data el barceloní Pere de Muntanyà figurava exercint-ne de substituït en la procuradoria general; ADG, Sant Feliu de Cadins, Pergamins, perg. n. 137 (2 de novembre de 1341); ADM, Cabrera i Bas, rs.2870, ll.6-ll.n.47, rt.976, fot. 121; 4283, ll.24-ll.n.22, rt.993, fot. 174; 3856, ll.18-ll.n.9, rt.988, fot. 367; 3857, ll.18-ll.n.10, rt.988, fot. 371; 3858, ll.18-ll.n.11, rt.988, fot. 375; i 5107, ll.3-ll.n.3, rt.1004, fot. 123 (7 d'agost de 1335; 12 de juny de 1342; 15 de novembre de 1343; 8 de desembre de 1344; 14 de març i abans del 12 de setembre de 1346).

²⁰¹⁹ El 15 de maig de 1391 un ciutadà gironí de nom Bernat Albertí venia en nom del seu fill Joan Guerau Albertí, senyor de la casa forta de Sant Julià (Palafolls), els drets que aquest tenia al mas Moragues de Santa Maria de Pineda a Francesc Moragues; PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús (eds.), *Inventari dels Pergamins...*, doc. 266, p. 109. Sobre la seva permanència en el càrrec des de l'estiu de 1385, vegeu: ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 1646 (4 d'agost de 1385 i 13 d'octubre de 1388); PONS I GURI, Josep M., *Inventari dels pergamins...*, doc. 707, p. 197 (31 d'octubre, 2 i 21 de novembre de 1385); AHFF, Notarials, Montclús, r.357, ff. 17rv (s. d., posterior al 4 d'agost de 1385); ADM, Cabrera i Bas, r.3561, ll.14-ll.n.47, rt.984, fots. 70-72 (1 de maig de 1386); AHG, Notarials, Blanes, r.386, ff. 3v, 6r-13r, 19r-22v, 25v-29r (prim. num.), i 35v-38r, 70r-71r, 85v-86r, 87r-89v, 99r-101v, 115r-116v, 130v bis-131v bis, 134r i 137r (seg. num.) (16 de novembre de 1385; 5, 8-9 i 26 de gener, 24 de febrer, 17 i 26 de març, 12 i 22-29 d'abril, 4 de maig, i 27 i 31 de desembre de 1387); ADM, Cabrera i Bas, r.3897, ll.18-ll.n.49, rt.988, fot. 542 (29 de gener de 1387); ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 7797 (12 de maig de 1387); AHG, Notarials, Blanes, rs.383, ff.6r-10v (27 de desembre de 1387); i 384, ff. 11rv, 17v-18r, 42rv, 58rv, 63v-64v, 73r, 84v-85r i 117rv (29 de gener, 8 de febrer, 9 i 17 de març, 7 i 16 d'abril, 22 de maig, 11 de setembre i 10 d'octubre de 1388); ADG, Lletres, U-77, f. 20r (seg. num.) (20 de maig de 1388); i AHG, Notarials, Blanes, r.385, ff. 28v, 72v-73r (3 de març i 25 de maig de 1389).

²⁰²⁰ Aquest veí de Sant Celoni feia ja temps que servia el comte de Modica. El 25 de setembre de 1411 vengué en nom seu a un argenter de Barcelona en Giovanni *Maran*, esclau sard de vint-i-cinc anys propietat d'aquell, pel preu 30 lliures i 16 sous. Amb el casament del seu fill Antoni l'any 1413 amb Bartomeua Mollet, la seva família entroncava amb una de mercaders que des de feia dècades eren batlles de Blanes, però malauradament Antoni hauria mort ja el gener de l'any següent; AHPB, Protocols, r.43/11, f. 113; PONS I GURI, Josep M., *Inventari dels pergamins...*, docs. 865-866 i 868, pp. 238-239; ROURA I ROGER, Joaquim, *op. cit.*, pp. 76-77. Dos anys més tard ja era procurador general de Bernat IV de Cabrera; BC, Històric, Pergamins, perg. n. 70, reg. 676 (1 de setembre de 1415); AHFF, Notarials, Montclús, r.395, f. 93v i 104r (16 de setembre de 1415 i 1 de febrer de 1416); BC, Històric, Pergamins, perg. n. 69, reg. 505 (26 d'octubre de 1415); i AHG, Notarials, Blanes, rs.392, ff. 17v-19r, 24r, 28r-29v, 50v-51r, 83v-84r i 119r-120r (24 de gener, 3 i 10-11 de febrer, 23 d'abril, 26 d'agost i 23 de desembre de 1417); i 10, ff. 15r-16r, 88r-89v (15 de gener, 28 de juliol i 18 d'agost de 1418).

²⁰²¹ PONS I GURI, Josep M. (ed.), *Llibre de la universitat...*, doc. 14, p. 124.

clavari per recaptar l'impost del desè als dominis del Bernat IV de Cabrera, tasca que el tindria ocupat fins pràcticament 1390.²⁰²² Poc després esdevindria procurador de l'Hospital de Pobres d'Hostalric,²⁰²³ tornaria a ser síndic de la vila l'any 1398²⁰²⁴ alhora que actuava de procurador de l'abat de Breda,²⁰²⁵ i accediria amb el temps a la procuradoria general en qualitat de substitut del titular, aleshores encara Ramon de Reixach, a qui finalment rellevaria el 1402.²⁰²⁶ Pel que sembla, seria ell mateix titular del càrrec durant els onze anys següents.²⁰²⁷

²⁰²² Destinat a pagar i a redimir pensions de censals. Sobre això es parlarà més endavant. A l'entorn de l'època de Pere Barber com a receptor o collidor del desè: ADG, Pia Almoina, Pergamins, perg. n. 1631 (7 de setembre de 1387); AHPB, Protocols, r.43/36, ff. 1r-11v (3, 4, 9, 13, 16, 19, 20, 23, 24 de desembre de 1387; i 8, 13 i 27 de gener, 20 d'agost, 12-13, 24 i 26 de novembre, i 3, 8, 11, 15, 18 i 28 de desembre de 1388) i AHG, r.384, ff. 11rv, 58rv 63v-64v (29 de gener, 7 i 16 d'abril de 1388).

²⁰²³ AHG, Notarials, Blanes, r.439, f. 157r (14 d'octubre de 1394); MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La vila d'Hostalric...", p. 62. Des d'aquesta posició garantiria més tard el pagament de la pensió de censal mort de 12 lliures que calia pagar cada any per Tots Sants a Ramon Saclusa, batlle de Lloret i procurador del paborde de novembre de la Seu de Girona, com es desprèn de les èpoques que Saclusa en féu el 22 de novembre de 1403 i el 5 de novembre de 1405; AHG, Notarials, Blanes, rs.387, f. 107v; i 7, f. 2r.

²⁰²⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.5122, ll.34-ll.n.1, rt.1004, fots. 160-161 (14 de maig de 1398); *IBIDEM*, p. 65.

²⁰²⁵ Confirmant l'11 de juny de 1398 la venda que Ramon Sa Olivera, de Vallcanera, féu quatre anys enrera a Joan Ros de Sils una casa a la cellera de Sils per 80 sous, a canvi del lluíisme, que corresponia al monestir de Breda per ser-ne senyor directe; ACA, Monacals, Pergamins, perg. n. 28-19 (numeració provisional al dors).

²⁰²⁶ La llicència de substitució (*substitutione*) fou emesa pel comte de Modica el 10 de febrer de 1400; AHG, Notarials, Blanes, rs.6, ff. 32v, 36v-37r, 100v-106v, 117r-118r i 145r-147r (s. f.) (16 de febrer, 11 de març, 8 de juny, 10 de juliol i 10 de setembre de 1400); AHFF, Notarials, Montclús, rs.357, ff. 47v (30 d'agost de 1400); 380, ff. 49v-50r (19 de setembre de 1401); i 388, ff. 54r, 60v, 62v (21 de juny de 1400; 20 de gener i 28 de febrer de 1401).

²⁰²⁷ La procura que el convertí en procurador general s'emeté el 17 d'agost de 1402; AHG, Notarials, Blanes, rs.387, f. 14rv (9 de gener de 1403); i 388, f.28v (març de 1404). Les referències que testimonien la seva actuació a partir de d'aleshores són les següents: AHG, Notarials, Blanes, r.387, ff. 14rv, 19v-20r, 26rv, 27v-30v, 57rv, 103rv i 107v (9 i 25 de gener, 14 de febrer, 15 de març, 22 de juny i 22 de novembre de 1403); AHFF, Notarials, Montclús, r.357, ff. 53v, 55v, 58r, 60v-61r, 65r (9 d'abril de 1403; 4 d'agost de 1404; 10 d'agost de 1405; 9 d'agost de 1406); AHG, Notarials, Blanes, rs.388, ff. 28v-29r, 37v-38r, 73rv, 86v, 131r i 163r-164r (21 de febrer, 5 de juny, 20 de juliol, 2 de novembre i 18 de desembre de 1404); AHFF, Notarials, Montclús, r.388, ff. 103r, 122v, 125r, 134r, 138r i 178r (4 d'agost i 24 de setembre de 1404; 30 de març i 3 d'agost de 1405; 23 de juliol de 1407; i 21 de juny de 1409); BC, Històric, Pergamins, perg. n. 316, reg. 19115 (5 de desembre de 1404); AHG, Notarials, Blanes, rs.389, ff. 17v-19v, 39v-41r i 45r-46r (6 de febrer i 2 de maig, de 1405); 7, ff. 15v-16v, 42v, 53v-54r, 85v-89r, 107rv i 113r-115v (gener o febrer, 13 i 26 de febrer, 23 d'abril, 12 d'agost, 18 de novembre, i 2 i 8 de desembre de 1406); PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús (eds.), *Inventari dels Pergamins...*, docs. 322 i 339, pp. 128 i 134 (28 de novembre de 1406 i 26 de novembre de 1410); ADM, Cabrera i Bas, r.3486, ll.12-ll.n.2, rt.983, fots. 244-248 (20 de desembre de 1407); AHFF, Notarials, Montclús, r.380, ff. 69r-70r, 143r (27 de juny de 1407, 16 de maig de 1412); AHG, Notarials, Blanes, r.8, ff. 7rv, 38rv, 41r-43r, 44v-45r, 53r-59r, 70v-73r, 79rv, 81v-82r i 91r-92v (23 febrer de 1406?; i 9 i 18-19 de juliol, 2, 22 i 30

El cas de Pere Serra planteja una altra qüestió, a saber: la promoció senyorial de la coexistència i la col·laboració de dos procuradors generals reconeguts oficialment com a tals i no únicament les d'un titular i el seu auxiliar, lloctinent o substitut; o, en altres paraules, la possibilitat que l'*officium* de procurador general d'un mateix senyor pogués desdoblar-se o comanar-se a més de dos individus en moments o períodes determinats. Ja s'ha fet menció abans al fet que el mateix Serra pogués haver actuat de *coprocurator* de Berenguer de Malla a nivell general el 1367, una situació de la que hi hauria almenys un precedent: exercint el seu parent Francesc de Malla de procurador general de Bernat II de Cabrera el 15 de novembre de 1343, se li recordà la condició de *coprocuratori vestro dicti nobilis* del jurista Pere Escrivà, és a dir, de Pere de Santantoni.²⁰²⁸ Després sembla que Francesc de Malla hauria esdevingut procurador general de Ponç IV de Cabrera mentre Escrivà romania en el càrrec al servei personal de Bernat II, tot i que durant poc temps, doncs l'hostalriquenc moriria molt aviat.²⁰²⁹ El desig de facilitar la transició d'una gestió en una altra, quan no de voler assegurar-se una certa supervisió d'un hereu encara jove a través d'un home de confiança. Per altra banda, les necessitats gestores i governatives de cadascun d'uns senyors que podien ventar-se de ser-ho a causa del repartiment desigual de quotes de poder entre pares i fills, podrien explicar molt bé la coincidència en el temps de diversos procuradors generals pròpiament titulars del seu càrrec, tota vegada que aquest comportava al servei a la

d'agost, 6 de setembre, 11 d'octubre, 8 de novembre i 13 de desembre de 1408); AHFF, Notarials, Montclús, r.395, f. 1r, 19v, 29r, 41v-42r i 44v-45r (6 de gener de 1408; 12 de gener de 1411; 18 de gener de 1412; 9 de gener i 15 de maig de 1413); AHG, Notarials, Blanes, rs.9, ff. 15v-16r, 23rv, 35r, 47r-48r, 56r, 69v, 73r-76v, 82rv, 88v-89r, 111r-112r, 116rv, 121v-124r, 131r i 152v-156r (27 de febrer, 12 d'abril, 17 de juny, 16 d'octubre, i 12 i 27 de novembre de 1410; i 27 de febrer, 23 i 26 de març, 2 i 18 d'abril, 11 de maig, 22 de juliol, 24 de setembre i 22 d'octubre de 1411); 390, ff. 9v-11r 36v-37r, 51r, 55v-58r, 59v-60r, 61v-63v, 65rv, 66v-71v, 73v-74r, 76r-80v, 81v-83r, 95v-96v, 114r-115r (10 de febrer, 13 i 23 de juny de 1410; 1 de juny i 24 de desembre de 1411; i 27 d'abril, 23 de juny, 2 i 26 de juliol, 2 d'agost, 1 i 17 de setembre, i 24 de novembre de 1412); i 391, ff. 26v, 28r-31v, 37v-39r, 50v, 55v, 63v, 84r-86rv i 90r (seg. num.) (27 de març, 3, 5, 7 i 24 de juny, 2 de juliol, 20 i entre el 29 i el 31 d'agost, 30 d'octubre de 1412; i 7 de maig, 3 de juny i 5 de juliol de 1413).

²⁰²⁸ ADM, Cabrera i Bas, r.3856, ll.18-ll.n.9, rt.988, fot. 367.

²⁰²⁹ S'ignora en quin moment exacte Francesc de Malla passà a ser procurador personal de l'aleshores hereu dels vescomtes de Cabrera, però és probable que no ho fos encara l'estiu de 1345, quan era present a la vila de Chillón sota el nom de *Don Françés de Malla* quan Bernat II manà els habitants d'aquell lloc que *ayades por señor después de mis días* al seu fill Bernardí, futur comte d'Osona. Tal volta Bernat II mantingués un cert control sobre la gestió Ponç IV, qui sap si a través de Pere de Santantoni. En tot cas, la fi de la coprocuradoria general sota Bernat II de Cabrera i l'inici del servei directe de Francesc de Malla a Ponç IV hauria de situar-se durant l'any 1346, sens dubte abans del mes de setembre, quan Santantoni ja era mort. A l'entorn l'acte tingut lloc a Chillón el 12 d'agost de 1345, vegeu CABRERA MUÑOZ, Emilio, "Bernat de Cabrera, Alfonso Fernández Coronel...", doc. 4, p. 363.

persona del senyor en el general dels seus dominis i no en un espai concret. Això es palesà en el temps en què governà i visqué el comte d'Osona, el tercer procurador general conegut del qual, Berenguer de Malla, ocupà el càrrec en nom seu mentre el seu pare i la seva mare tenien els seus en el clergue Guillem Samascorda i en el prevere Pere Monda, respectivament.

Però tornant a la coprocuradoria general, aquesta podia tenir altres motius, des de la percepció que podria ser útil per alleugerir les càrregues derivades de les àmplies responsabilitats dels procuradors generals, fins al convenciment que calia reforçar el cos d'alta gestió, sobretot en moments de màxima exigència financera, d'incorporació de nous dominis al patrimoni, i de conflicte militar obert. La situació cada vegada més difícil en què començà a trobar-se Bernat IV de Cabrera passada la barrera del 1400 és un bon exemple d'això últim, i molt probablement permeti explicar no nomé per què un tal Guillem de Basella apareix com a coprocurador de Pere Barber el 13 de maig de 1411,²⁰³⁰ sinó molt especialment per quina raó Bernat de Cruïlles, senyor de Cruïlles, fou també coprocurador contemporani de Barber des de que fou habilitat per a la procuradoria general el 15 d'abril de 1413 al Castello Ursino de Catània, exercint Barber el càrrec almenys fins els primers dies de juliol.²⁰³¹ De fet, el 15 de maig d'aquell mateix any hi hauria alhora tres procuradors generals servint Bernat IV: dos a Catalunya, Pere Barber i Joan de Castellet, i un a Sicília, Bernat de Cruïlles.²⁰³² La posició política de Bernat IV era aleshores molt delicada, ja que havia de convèncer el d'Antequera que era un vassall útil i de fiar si volia capgirar algun dia la situació a la que l'havia conduït l'enfrontament amb la reina Blanca de Navarra i l'aragonès Sancho Ruiz de Lihori. En aquell context, la necessitat de Bernat IV de garantir-se la cohesió i el govern d'unes senyories repartides entre el Principat i el regne de Sicília, a més del manteniment del flux financer imprescindible per a recuperar-se, l'hauria conduït a confiar en més d'un procurador general al mateix temps. Tanmateix, Pere Barber ja havia esgotat els seus dies en el càrrec, i en qüestió de pocs mesos Joan de Castellet es trobaria, si més no a terres catalanes, exercint-ne les atribucions en solitari. Per alguna raó impossible d'esbrinar, sembla que ho faria en dues fases en part separades per l'acció gestora del

²⁰³⁰ Aquest Guillem de Basella és mencionat només per aquell dia malgrat la procura en favor seu fos emesa tan aviat com el 25 de setembre de 1405; AHG, Notarials, Blanes, r.9, f.88v.

²⁰³¹ AHFF, Notarials, Montclús, r.395, f. 48rv.

²⁰³² AHFF, Notarials, Montclús, r.395, f. 44v-45r.

celoní Pere Julià, fins que arribés el moment de Violant de Prades, convertida l'any 1423 en procuradora general del seu espòs Bernat Joan de Cabrera.²⁰³³

Aquests càrrecs superiors de *cort*, el de veguer, primer, i el de procurador general, després, es recolzaven no només en els seus esmentats auxiliars, els lloctinents o substituïts, sinó que almenys en teoria havien de rebre també suport i col·laborar amb altres alts oficials de la *cort* que disposaven dels seus propis lloctinents i que, des del seu àmbit concret d'especialització, seguien dotant d'agents i de recursos els seus senyors i patrons, contribuïnt d'aquesta manera a l'exercici del seu poder sobre el conjunt dels seus dominis. En aquests caldria afegir els alts oficials que constituïen els màxims representants de l'autoritat senyorial als espais comtals, vescomtals i baronials.

Una autèntica raresa en la documentació dels Cabrera abans de les dècades finals del segle XIV, l'agent fiscal superior seria, en les seves múltiples denominacions sovint combinades de clavari, collidor, llevador i distribuïdor de rendes, drets i emoluments dels vescomtes (*clavarius, collector, levator, receptor, distributor*),²⁰³⁴ el responsable màxim de supervisar, de garantir i de dur a terme els processos de recaptació i de distribució d'ingressos a tot el domini. Com hom tindrà ocasió de veure més endavant, les característiques i el propòsit d'aquest càrrec obligaven el seu detenedor a mantenir-se

²⁰³³ Fa l'efecte que Violant de Prades no exercí de procuradora general de Bernat Joan de manera permanent. La seva activitat en aquest sentit hauria estat bastant irregular i depenent, sobretot, de l'atenció que demanessin els vells dominis dels Cabrera. En aquests és principalment on hom pot veure Violant exercint la seva autoritat en nom del seu cònjuge (*coniux nobilis viri domini Bernardi Iohannis de Cappraria, procuratrix generalis iamdicti nobilis*) en diverses ocasions, començant pel 2 de desembre de 1423, quan havent mort Bernat IV de Cabrera, *socerum nostrum*, es personà a la Vilanova de Palafolls per ratificar els privilegis als seus veïns en virtut d'una procura emesa al castell sicilià de Caccamo el 23 d'octubre del mateix 1423 i subscrita per notari reial dos dies més tard. El 3 de desembre següent Violant confirmaria també en nom de Bernat Joan els privilegis dels habitants de Calella; ADM, Cabrera i Bas, rs.3104, ll.10-ll.n.33, rt.979, fot. 191; i 3273, ll.11-ll.n.93, rt.980, fots. 632-633; PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús (eds.), *Dels privilegis al règim...*, doc. 2, pp. 31-40.

²⁰³⁴ La variada terminologia associada al mateix càrrec es pot il·lustrar fàcilment. Vegeu l'exemple del prevere hostalriquenc Domènec Roig, de qui tot seguit es tornarà a parlar. Si el 14 de febrer de 1403 en Pere Trull, fill i hereu d'Arnau de Trull, senyor útil del mas Trull, de la parròquia de Sant Genís de Palafolls, li feia àpoca per un pagament de 550 lliures (que corresponia al preu de venda de la part de dos molins de la parròquia de Sant Genís que el mateix Trull tenia en indivís amb Bernat IV) tractant-lo de *collector et receptor omnium redditum et emolumentorum nobilis viri domini Bernardi de Cappraria*, el 15 de març següent el procurador general Pere Barber el qualificava de *clavarius sive receptor reddituum et emolumentorum et iurium* de Bernat IV. Uns quants anys més tard, el 10 de març de 1412, el mateix prevere entregava al donzell Ramon de Mallorca 656 lliures i 15 sous actuant com a *colector, receptor et distributor redditum et iurium nobilis viri domini Bernardi de Cappraria*; ADM, Cabrera i Bas, r.4491, ll.29-ll.n.73, rt.998, fot. 126; i AHG, Notarials, Blanes, rs.387, ff. 26r i 28v-29r; i 390, f. 48r.

en contacte constant amb altres alts càrrecs de gestió. Mentre els primers en aparèixer, dels que la meitat eren encara membres de la petita noblesa regional, i l'altra, vilatans d'Hostalric, solien estar destinats a la recaptació d'un tipus específic d'impost en el marc només del vescomtat de Cabrera (com succeí amb l'esmentat Pere Barber), la resta eren gent procedent del medi urbà, tant laica com eclesiàstica, que s'ocupava dels ingressos i de les rendes de caràcter general a tots els dominis Cabrera (vegeu Taula 12, p. 637). Per exemple, el cavaller Ramon de Blanes, i l'hostalriquenc Ferrer Nebot, de ben segur responsable també l'any 1319 de cobrar els qui tenien deutes pendents amb el seu avi homònim,²⁰³⁵ havien estat escollits per Ponç Hug V d'Empúries per recaptar el redelme dels esplets *in vicecomitatu de Capraria*. A causa d'això, el 12 de juliol de 1317 ells mateixos hagueren de retornar tot allò que havien recaptat a un total de seixanta-sis homes propis que es trobaven sota jurisdicció eclesiàstica.²⁰³⁶ Per la seva banda, com a clavari el clergue hostalriquenc Domènec Roig s'ocupava en general de tots els ingressos procedents de les rendes, els drets i els emoluments de *nobilis domini Bernardi de Capraria*,²⁰³⁷ sense distinció; el seu àmbit d'actuació i les seves atribucions serien també propis d'altres clavaris, collidors, llevadors, receptors i distribuïdors d'entrades i despeses, per exemple un altre prevere, el beneficiat a la parroquial de Santa Maria d'Hostalric en Pere Pasqual, germà del baster Francesc Pasqual, de la mateixa vila, a qui es documenta per primera vegada exercint aquestes funcions l'octubre de 1420,²⁰³⁸ o bé aquell rector de Blanes la identitat del qual suplantaria Roig i Jalpí per conferir autoritat al seu *Llibre dels feyts d'armes de*

²⁰³⁵ En concret, Ferrer Nebot rebé d'Almanda, vídua de Ramon de Marata, 500 sous que aquesta devia al seu avi pels draps (*ratione pannorum*) que aquella havia adquirit i rebut del seu avi, i que havien de servir tant per vestir el servei com per acondicionar les estances que ella i el seu espòs s'havien reservat a l'hospici d'en Serra; BC, Històric, Pergamins, perg. n. 150, reg. 12135 (15 de setembre de 1319). Possiblement s'estigui al davant d'un destacat membre del que seria una important família de comerciants hostalriquencs de començaments del segle XIV. Sobre aquest Nebot, vegeu MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La vila d'Hostalric...", p. 61.

²⁰³⁶ Repartits entre els dominis de la pabordia de Tordera de Sant Feliu de Girona, el clergue gironí Berenguer de Planells, el canonge i paborde de la Seu gironina Guillem de Cornellà, un clergue de Santa Maria de Girona anomenat Ramon de *Frou*, i Gilabert de Cruïlles, sagristà de Sant Feliu de Girona; ADG, Sant Feliu de Girona, Pergamins, perg. n. 494.

²⁰³⁷ AHG, Notarials, Blanes, r.439, f. 116r (28 de novembre de 1393).

²⁰³⁸ L'1 d'octubre de 1420 Francesc Despuig, batlle de Tordera, féu àpoca precisament al baster Francesc Pasqual per la tramesa a través del seu propi fill Antoni Despuig de 12 lliures d'una pensió de censal mort que el prevere Pere Pasqual, clavari de Bernat IV de Cabrera, devia satisfer anualment a Bonanat de Puigmarí, procurador de Pere de Puigmarí, degà a Cartagena; AHPB, Protocols, r.124/41 DS f. 30r bis (25 de novembre de 1420).

Catalunya, és a dir, Bernat Boades.²⁰³⁹ De manera similar, el mercader barceloní Nicolau Guerau i els també laics Guillem de Cànoves, de Santa Maria de Pineda, Pere Cuch, de Santa Maria d'Anglès, i Joan Puig, sabater de la vila de Maçanet, eren clavaris en nom de Bernat IV de Cabrera per a tots els seus dominis, amb control almenys d'entrada sobre ingressos i despeses genèrics.²⁰⁴⁰ De fet, tots ells arribarien a coincidir en el temps i a coordinar les seves accions en operacions relacionades amb el crèdit en qualitat de procuradors d'altres alts administradors, com quan l'1 de desembre de 1417 Serena, muller del ciutadà barceloní Galceran de Gualbes, féu àpoca a Guillem de Cànoves i al sabater Joan Puig, *actores* de Pere Cuch i d'un altre clavari originari d'Hostalric, el draper Pere March, pel pagament de 181 lliures, 14 sous i 7 diners corresponents a una pensió de censal mort venuda inicialment al barceloní Genís Almogàver. La pensió l'havia venuda Nicolau Guerau el 19 de febrer de 1414 juntament amb un mercader de Blanes anomenat Joan Asbert.²⁰⁴¹

El blanenc Joan Asbert era un home *de domo* de Bernat IV de Cabrera²⁰⁴² que sembla haver-se acostumat a compatibilitzar diverses funcions. Com a clavari es responsabilitzà de la recaptació del desè com a mínim entre 1393 i 1394, substituïnt segurament Pere Barber en aquesta tasca concreta,²⁰⁴³ així com de collir les imposicions de Blanes el 1404²⁰⁴⁴ i els ingressos genèrics al vescomtat de Cabrera almenys durant els dos anys següents.²⁰⁴⁵ Uns anys més tard exerciria també de distribuïdor de les

²⁰³⁹ Boades era collidor, receptor i distribuïdor de les rendes (*collector, receptori et distributori reddituum*) del comte de Modica quan el 18 de novembre de 1423 pagà 200 florins a Antoni Rabassa, domer de l'església de Sant Esteve de Tordera, per ordre del procurador general Joan de Castellet; AHG, Notarials, Blanes, r.396, ff. 32v-33r.

²⁰⁴⁰ L'1 de juliol de 1417 el pinetenc Guillem de Cànoves, *collector* de les rendes de Bernat IV de Cabrera, satisfèia 3 lliures i 5 diners d'una pensió anual de 6 lliures, 13 sous i 4 diners a Francesc Vilardell, candeler de Barcelona i procurador de Ricarda de Pruneres, priora del monestir de les penitenciaris de Barcelona; AHPB, Protocols, r.124/38, f. 30r.

²⁰⁴¹ ADM, Cabrera i Bas, r.5127, ll.34-ll.n.1, rt.1004, fot. 183; i AHPB, Protocols, r.124/38, ff. 46rv (1 de desembre de 1417).

²⁰⁴² Joan Asbert de Blanes, a qui indubtablement cal considerar la mateixa persona que els Joan Isbert i Joan Sbert individualitzats per Antoni Maria Aragó en la seva nòmina, és presentat en ocasions només com a domèstic de Bernat IV; ARAGÓ CABAÑAS, Antoni M., *op. cit.*, p. 186; AHG, Notarials, Blanes, r.385, ff. 52r, 150rv (17 d'abril, 26 de juliol i de 1389); PONS I GURI, Josep M. (ed.), *Llibre de la universitat...*, doc. 21, p. 168 (14 de novembre de 1390); AHG, Notarials, Blanes, r.439, ff. 11r i 36v (17 de març de 1391 i 23 d'agost de 1392); i ADM, Cabrera i Bas, r.5124, ll.34-ll.n.1, rt.1004, fot. 168 (28 de juliol de 1399).

²⁰⁴³ AHG, Notarials, Blanes, rs.3, ff. 63rv (26 de juny de 1393); i 4, ff. 17rv i 61r (17 de febrer, 1 de maig i 28 de juliol de 1394).

²⁰⁴⁴ AHG, Notarials, Blanes, r.388, f. 146r (22 de novembre de 1404).

²⁰⁴⁵ Rebut denominacions com la de *clavarius totius vicecomitatus Capprarie et baroniarum eiusdem*; AHG, Notarials, Blanes, r.7, ff. 5v-6r i 74v (2 de desembre de 1405; i 16 d'abril de 1406).

despeses de les obres del palau vescomtal de Blanes.²⁰⁴⁶ És evident que es tractava d'una persona que inspirava seguretat i confiança en els negocis i en el control fiscal; segurament per això Bernat IV i les universitats de les seves senyories al vescomtat de Cabrera li encarregaren més d'una vegada la venda i la lluçió de pensions de censal i violari en nom d'aquestes últimes,²⁰⁴⁷ i també per això mateix cavallers i donzells li confiarien la tasca d'ocupar-se de cobrar tot allò que hom els devia.²⁰⁴⁸ Però, sobretot, seria el motiu que hauria impulsat el comte de Modica a convertir-lo en oïdor de comptes de Bernat IV (*auditor compotorum, reddituum et emolumentorum*) durant els dos primers decennis del segle XV²⁰⁴⁹ (vegeu Taula 13, p. 637).

Ja s'ha vist amb anterioritat que el qualificatiu de domèstic no significava que un càrrec es trobés adscrit a l'àmbit estricte de la casa. Una vegada més, el cas de l'oïdor de comptes il·lustra molt bé la manca de distinció documental entre els que eren de *casa* i els que eren de *cort*, agreujada per la permeabilitat d'ambdues esferes i el grau d'interacció entre els grans oficials d'una i d'altra. Ara bé, allà on apareix esmentat com a *auditor*, el mercader Joan Asbert ho fa controlant els comptes dels oficials de *cort*, en especial els locals. Des d'aquest punt de vista, facilitava la tasca de supervisió del procurador general o del seu substitut, com segurament també la del procurador o regent de cada vescomtat o baronia. Perquè cal tenir en compte que a l'escala immediatament inferior en aquella en què operaven primer el veguer (del tipus anterior al de mitjan segle XIV en el marc baronial, s'entén) i després el *procurator generalis*, la dels grans espais dominicals amb una certa cohesió i identitat pròpies, hi havia també un agent senyorial capaç almenys en teoria de desenvolupar a nivell de tota la demarcació

²⁰⁴⁶ En tant que *distributor quantitatis* de les *operibus palatii vile de Blanis* el 21 de maig de 1410 rebia del mercader barceloní Nicolau Guerau en nom de Bernat IV 205 florins d'or d'Aragó per destinar a pagar els treballs i els salaris dels que hi feien obra; AHG, Notarials, Blanes, r.9, f. 61v.

²⁰⁴⁷ Per exemple, el 28 de juliol de 1399 Antònia, esposa de Guillem Banyes, mercader de la vila de Sant Feliu de Guíxols, cancel·là a Joan Asbert una pensió de censal mort que havia estat venuda al seu espòs a canvi del retorn íntegre del seu preu de venda (5.600 sous) i el pagament dels darrers nou mesos i catorze dies d'interessos (15 lliures, 15 sous i 7 diners); ADM, Cabrera i Bas, r.5124, ll.34-ll.n.1, rt.1004, fot. 168.

²⁰⁴⁸ Mentre l'any 1405 era procurador per pagar deutes en nom del donzell Galceran de Vilanova, senyor de la casa forta de Pineda, L'abril de 1413 era procurador per cobrar deutes de Bernat de Cruïlles, senyor de Calonge; AHG, Notarials, Blanes, rs.389, ff.14v, 30v i 96v (16 de gener, 15 de març i 15 d'octubre de 1405); i 393, f.35v (18 d'abril de 1413).

²⁰⁴⁹ AHG, Notarials, Blanes, rs.387, ff. 28v-29r (15 de març de 1403); 388, ff. 28v-29r i 163r-164r (21 de febrer i 18 de desembre de 1404); 389, ff. 17v-19v, 39v-41r i 45r-46r (6 de febrer i 2 de maig de 1405); 7, ff. 15v-16v i 86v-89r (gener o febrer i 12 d'agost de 1406); 8, ff. 91r-92v (11 d'octubre de 1408); 9, ff. 15v-16r i 88v-89r (27 de febrer de 1410 i 13 de maig de 1411); i 390, ff. 66v-71v i 96v (1 de juny de 1411 i 26 de juliol de 1412).

l'activitat governativa i de redreç que aquells duien a terme per a la totalitat dels dominis dels Cabrera.

Les dades en aquest sentit són en general bastant magres, quedant limitades als vescomtats de Cabrera i de Bas i a la baronia de Montclús. A més, val a dir que en proporció es detecten molts més procuradors o regents dominicals que no pas veguers senyoriais. Quant als primers (vegeu Taula 14, p. 637), se sap que els comtes d'Empúries ja disposaven d'un al vescomtat de Cabrera la primavera de 1282.²⁰⁵⁰ Ara bé, després d'aquesta menció és necessari esperar a l'any 1389 per trobar-ne una figura similar al mateix vescomtat, més en concret el regent en nom de l'encara vescomte Bernat IV (*regens vicecomitatum Capprarie pro nobili viro domino Bernardo de Cappraria*), que aleshores era el cavaller Pere de Planella.²⁰⁵¹ Es tractaria amb tota probabilitat del mateix senyor de la casa forta (després castell) de Molins que, havent estat uixer d'armes i camarlenc de l'infant Joan, hauria estat expulsat de la *casa* de l'infant el 1383 en contra de la pròpia voluntat d'aquest darrer, denunciat el 1387 i no admès a les Corts de 1389 precisament per això darrer.²⁰⁵² Atès que sol considerar que Bernat IV de Cabrera recolzava el marquès de Villena i el que aviat seria el seu sogre, el comte de Prades, en la demanda de canvis en l'entorn de Joan el Caçador i Violant de Bar,²⁰⁵³ el seu nomenament podria considerar-se com a mínim contradictori, però suposant que aquest hagués estat efectivament el cas, Planella podria no haver estat mal vist per Bernat, o bé l'opinió d'aquest últim envers ell podria haver canviat. És possible que deixés després el càrrec per ajudar el seu nou senyor contra el comte d'Armagnac i acompanyar-lo més tard tant en l'expedició contra Tunis de 1390 com en el primer viatge a Sicília, on de fet rebria importants concessions per la seva adhesió al projecte dels Martins.²⁰⁵⁴

Respecte de l'espai que després s'anomenaria la baronia de Montclús, consta que entre setembre de 1338 i gener de 1340 un tal Jaume de Puig n'era procurador o regent

²⁰⁵⁰ El 27 de maig de 1282 *Andreas de Salleto, procurator in vicecomitatu Capprarie* per Ponç Hug V d'Empúries i Marquesa de Cabrera, aprovà la tinença en indivís per Guillem Oliver d'Oliva i Ademar, fill de Pere de Font, hereu del mas Font, d'un camp al lloc Mortell (Sant Llorenç de Maçanet) lligat al mas de Berenguer Guiomar. A canvi, haurien de pagar un cens anual d'un parell de capons per Sant Miquel a l'esmentat Berenguer Guiomar; NONÓ I RIUS, Brígida, *op. cit.*, d. 11, p. 39.

²⁰⁵¹ AHG, Notarials, Blanes, r.385, ff. 8rv, 104v-105r, 150rv i 168rv-169r (febrer, primavera-estiu, 26 de juliol i 3 d'octubre de 1389); ARAGÓ CABAÑAS, Antoni M., *op. cit.*, p. 185.

²⁰⁵² FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Moià, carrer de Barcelona". *Modilianum*, n. 34 (2006), pp. 28-32.

²⁰⁵³ A l'entorn d'això vegeu *supra*, Capítol 3.

²⁰⁵⁴ *IBIDEM*, pp. 31-32.

en nom de Timbor de Fenollet, vescomtessa de Cabrera.²⁰⁵⁵ Finalment, pel que fa al vescomtat de Bas es coneix l'existència al capdavant de la gestió senyorial de tres procuradors, a saber: dos ciutadans de Vic, sent un d'ells probablement el tantes vegades esmentat jurista i escrivà de la casa de Bernat III de Cabrera en Jaume de Sant Feliu, i l'altre un tal Joan d'Oliveres; així com un eclesiàstic natural de Sant Feliu de Pallerols anomenat Francesc de Vilar, que hauria estat procurador vescomtal entre com a mínim els anys 1385 i 1402.²⁰⁵⁶ En aquest vescomtat, a més, els Puigpardines seguien estant associats a la institució vicarial, malgrat per al 1382 sols se'n documenti un en tant que lloctinent del veguer de Bas²⁰⁵⁷ (vegeu Taula 15, p. 637).

Els agents senyorials de cort de rang superior com els fins ara descrits podien, a més, sol·licitar suport dels seus parells en el camp jurídic, això és, els ja referits jutges ordinaris i notaris públics de cada domini. Tal com succeïa amb els primers, en origen els jutges de domini ho eren pel seu lligam amb el senyor del mateix, cosa que no es traduïa en cap vincle nominal amb el territori. S'explica així que Reverter consti únicament i exclusiva com a *iudex domini Geralli de Capraria* el 12 de gener de 1231,²⁰⁵⁸ i no en tant que jutge del vescomtat de Cabrera. La connexió entre càrrec i territori es va anar introduïnt de manera progressiva, però a partir de les darreries del segle XIII ja es pot poder parlar de jutges i de lloctinents de jutges de tot el vescomtat de Cabrera.²⁰⁵⁹ Conforme s'anessin sumant més dominis al patrimoni dels vescomtes de Cabrera creixeria també el nombre de jutges, ja que cada espai senyorial d'entitat, fos

²⁰⁵⁵ AHFF, Notarials, Montclús, r.337, ff. 33v-35r, 36v-37r, 38r i 39r (26 i 28 de setembre, 19-20 i 26 d'octubre de 1338; 6 de febrer, 15 de març, i 12 i 26 de juliol de 1339; i 31 de gener de 1340).

²⁰⁵⁶ D'aquest Francesc de Vilar es parlarà tot seguit. Sobre aquests procuradors dels vescomtes de Bas de la família Cabrera, vegeu PUIGVERT I GURT, Xavier, "Un cas d'exigència de cugúcia al vescomtat de Bas (s. XIV)". Dins *Miscel·lània en honor de Josep M. Marquès*, pp. 179-183.

²⁰⁵⁷ Antoni de Puigpardines jurà el càrrec el 11 de març de 1382 davant de Bernat IV de Cabrera, que acabava d'obtenir la devolució reial del vescomtat de Bas; ADM, Cabrera i Bas, r.2891, ll.6-ll.n.69, rt.976, fot. 267.

²⁰⁵⁸ Quan no simplement com a *iudex*; ADM, Cabrera i Bas, rs.3552, ll.14-ll.n.65, rt.984, fot. 21 (20 de desembre de 1225); i 4428, ll.29-ll.n.17, rt.997, fot. 487.

²⁰⁵⁹ El 1282 el jutge ordinari *in vicecomitatu Caprariae* era recolzat per un lloctinent, un tal Guillem Lloret, que fou precisament qui el 29 de desembre d'aquell mateix any validà el trasllat fet pel notari Pere de Santantoni de la convinença de juny de 1196 entre Ponç III de Cabrera i Pere Ramon de Vilademany pels castells de Brunyola i d'Argimon. Dos anys més tard era Pere de Camp-plà, *iudice ordinarii domini comitis in vicecomitatu de Capraria*, l'encarregat de donar el seu vist-i-plau en un altre trasllat redactat de nou per Pere de Santantoni, vicegerent del notari hostalriquenc Berenguer d'Om, en concret la carta de poblament d'Hostalric de 1243; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 977; ADM, Cabrera i Bas, rs.4102, ll.20-ll.n.112, rt.990, fot. 370; i r.3326, ll.12-ll.n.18, rt.981, fot. 377 (22 de juliol de 1284); MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els orígens del mercat...", doc. 2, pp. 18-19.

comtat, vescomtat o baronia, disposaria de la seva instància judicial superior, com es veu al mateix vescomtat de Cabrera (vegeu Taula 17, p. 638), a la baronia de Montclús (vegeu Taula 18, p. 638), i, fins i tot, al castell de Pals, que era senyoria personal de la vescomtessa Sança de Santaeugènia (vegeu Taula 19, p. 639). Tot indica que cadascun d'aquests espais hauria mantingut la seva autonomia judicial, sense que ni tan sols es documentin ingerències dels jutges dels comtes d'Empúries (vegeu Taula 20, p. 639) al vescomtat de Cabrera en vida de Marquesa de Cabrera.²⁰⁶⁰

Entre els jutges ordinaris de tota la jurisdicció del vescomtat de Cabrera i de la baronia de Montclús hi havia juristes de procedència diversa; naturalment, n'hi havia de selvatans, com ara Jaume Simon²⁰⁶¹ o Pere de Colomar,²⁰⁶² convilatans del notari, jutge i procurador general Pere de Santantoni, però també ciutadans gironins com Jaume d'Hospital, que alhora era escrivà,²⁰⁶³ i veïns d'altres viles properes com ara el celoní Bernat Quart.²⁰⁶⁴ Alguns semblen haver estat jutges ordinaris a Montclús abans de passar a ser-ho de tot el vescomtat de Cabrera. El mateix Bernat Quart era *iudex ordinarius* vescomtal el novembre de 1350, havent-ho estat de Montclús com a mínim entre 1336 i 1340,²⁰⁶⁵ mentre Jaume d'Hospital, que no consta com a jutge de tota la baronia més enllà del novembre de 1352, estava exercint ja de jutge vescomtal l'estiu de

²⁰⁶⁰ De fet, les poques intervencions conegudes del jutge comtal Guillem Domènec estaven circumscrites estrictament al comtat d'Empúries, per bé que no es pugui descartar res; ADM, Cabrera i Bas, r.3515, ll.14-ll.n.29, rt.983, fot. 457 (29 d'agost de 1288); Empúries, r.96-1, rt.228, fots. 438-439 (4 de setembre de 1313); i Cabrera i Bas, r.3968, ll.19-ll.n.32, rt.989, fot. 316 (13 de març de 1323).

²⁰⁶¹ AHG, Notarials, Blanes, r.439, ff. 125r i 157r (16 de febrer i 14 d'octubre de 1394).

²⁰⁶² L'11 de febrer de 1417, per exemple, Pere de Colomar, veí d'Hostalric, figurava com a testimoni de la reducció a 12 diners del cens anual que el ferrer blanenc Bernat Dalmau pagava per un tros de terra al terme de Blanes; el procurador general Pere Julià la hi aplicà perquè pretenia fer-s'hi instal·lar un colomar i plantar-hi una vinya. El jurista hostalriquenc actuaria com a testimoni en altres actes notariais abans i després d'aquella data, com ara el 3 de desembre de 1423, quan Bernat Joan de Cabrera ratificà els privilegis dels habitants de la pobla de Calella; AHG, Notarials, Blanes, rs.390, f. 5v (11 de desembre de 1411); i 392, ff. 28r-29v; i ADM, Cabrera i Bas, r.3273, ll.11-ll.n.93, rt.980, fots. 632-633.

²⁰⁶³ BC, Històric, Pergamins, perg. n. 357, reg. 15296 (8 de novembre de 1346); ADM, Cabrera i Bas, r.3156, ll.11-ll.n.1, rt.979, fot. 607 (22 de desembre de 1346).

²⁰⁶⁴ El 6 de juliol de 1338 se'l troba exercint de testimoni d'una nova concessió de privilegis als habitants de Calella per part de Bernat II de Cabrera, en qualitat alhora de jurista de Sant Celoni i jutge del terme de Montpalau; ADM, Cabrera i Bas, r.3273, ll.11-ll.n.93, rt.980, fot. 632; PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús (eds.), *Dels privilegis al règim...*, doc. 2.

²⁰⁶⁵ AHFF, Notarials, Montclús, r.337, ff. 2v, 3v, 8r, 17v, 18v, 26rv, 28v, 32v, 34v, 37r, 39r, 40v, 42r, 46v-47r, 49v i 52v (29 d'octubre de 1336; 16 de gener, 18 de febrer i 18 de novembre de 1337; 21 i 27 d'abril, 16 d'agost i [22 de setembre] de 1338; 15 de març, 26 de juliol, i 23 i 25 d'octubre de 1339; i 31 de gener, 31 de maig, 28 d'agost i 18 de desembre de 1340); així com ADM, Cabrera i Bas, r.4480, ll.29-ll.n.63, rt.998, fot. 74 (16 de novembre de 1350).

l'any següent.²⁰⁶⁶ Almenys al vescomtat de Cabrera les dades recollides suggereixen que en la segona meitat del segle XIV les llargues etapes de permanència en el càrrec, que caracteritzarien els jutges dominicals de les darreries del segle XIII i de la primera meitat de la centúria següent, haurien deixat de ser la norma imperant.²⁰⁶⁷ En efecte, amb posterioritat als períodes d'activitat judicial del clergue de Fogars (de la Selva) Pere de Camp-plà, que pel cap baix va mantenir la seva posició com a jutge de domini de 1284 a 1310,²⁰⁶⁸ i de Pere de Santantoni, àlies Pere Escrivà, que com s'ha vist ho féu almenys fins el 1342, el temps durant el qual un home de lleis hauria d'ocupar la que seria la màxima dignitat judicial al vescomtat de Cabrera s'aniria escurçant cada vegada més. Entre els decennis de 1380 i 1420, per contra, s'hauria anat tornant a una certa estabilitat. Així, tant Jaume Simon com Pere de Colomar s'haurien mantingut cadascun com a mínim deu anys en aquell càrrec.²⁰⁶⁹

²⁰⁶⁶ AHFF, Notarials, Montclús, rs.342 bis, ff. 1v-2v, 3v, 5r i 11r; i 337, f. 41v (21 i 28 de novembre i 19 de desembre de 1351; 26 de març, 7 de maig i 12 de novembre de 1352); ADM, Cabrera i Bas, rs.4480, ll.29-ll.n.63, rt.998, fot. 74; 3291, ll.11-ll.n.110, rt.981, fot. 107; i 3528, ll.14-ll.n.41, rt.983, fot. 509 (4 de juny de 1353; i 4 de març i 27 d'agost de 1354); i ADG, Lletres, U-26, ff. 1v-2r (12 de maig de 1355). Es desconeix si es tractava del mateix Jaume d'Hospital que, en qualitat de jutge ordinari de la vegueria de Montsoriu, havia validat l'any 1365 al procurador general Berenguer de Malla el contracte d'establiment emfitèutic del mas S'Oivera de Sant Martí de Riells signat amb Guerau Comí de Riells, pel que aquest pagà 10 sous i es comprometé a pagar censos, agreres i una gallina cada Nadal; ADM, Cabrera i Bas, r.3599, ll.15-ll.n.3, rt.984, fot. 346 (29 d'abril de 1365).

²⁰⁶⁷ Encara que la manca de dades pel període anterior al decenni de 1340 i les llacunes documentals dificulten les comparacions entre els casos del vescomtat de Cabrera i els de Montclús, la limitada durada de l'ocupació del càrrec per part dels jutges ordinaris de la baronia suggereix també l'entrada en una tendència similar. Bartomeu Sàbet i Guillem Calva, per exemple, l'haurien exercit entre 1358 i 1361, i 1364-1367, respectivament; ADM, Cabrera i Bas, rs.3511, ll.14-ll.n.25, rt.983, fot. 437; i 3514, ll.14-ll.n.28, rt.983, fot. 453; AHFF, Notarials, Montclús, r.344, f. 17v (14 de desembre de 1360); ADM, Cabrera i Bas, rs.3144, ll.10-ll.n.71, rt.979, fot. 536; 3247, ll.11-ll.n.70, rt.980, fot. 485; 3510, ll.14-ll.n.24, rt.983, fot. 431; i 3547, ll.14-ll.n.60, rt.983, fot. 646 (28 de juny de 1358; 1 de febrer de 1359; 23 de desembre de 1360; i 1 de març de 1361); AHFF, Notarials, Montclús, rs.344, ff. 94v-95v, 97r i 117v-118r (4 i 12 de novembre i 23 de desembre de 1364; 21 de gener de 1365; i 31 de maig de 1367).

²⁰⁶⁸ Incloent-hi la citada validació de la carta de poblament de la vila d'Hostalric; ADM, Cabrera i Bas, rs.3585, ll.14-ll.n.94, rt.984, fot. 279 (11 de maig de 1293); 3307, ll.12-ll.n.1, rt.981, fot. 207 (28 d'abril de 1305); i 4111, ll.21-ll.n.9, rt.990, fot. 420 (9 de setembre de 1310).

²⁰⁶⁹ En el cas de Colomar, després d'haver-lo assolit ja el 1373; PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ BLANCO, Jesús (eds.), *Inventari dels Pergamins...*, doc. 255, p. 105 (15 de febrer de 1389); ADM, Cabrera i Bas, rs.3892, ll.18-ll.n.44, rt.988, fot. 520; 3893, ll.18-ll.n.45, rt.988, fot. 524 (25 de juny de 1390); AHG, Notarials, Blanes, r.3, ff. 62r-63r i 69v-70r (26 de juny i 13 d'agost de 1393); AHFF, Notarials, Palafolls, r.555 bis, ff. 12v-14v (20 de juny de 1401); i ADM, Cabrera i Bas, r.4833, ll.31-ll.n.3, rt.1001, fots. 532-534 (22 de gener de 1373); AHG, Notarials, Blanes, rs.9, ff. 70rv (30 de gener de 1411); AHFF, Notarials, Montclús, r.380, ff. 69r-70r (16 de maig de 1412); AHPB, Protocols, r.124/38, ff. 2rv (14 de juny de 1417); i PONS I GURI, Josep M., *Inventari dels pergamins...*, doc. 911, p. 250 (29 de maig de 1422).

Quan, per la seva banda, la figura del notari públic dels vescomtes de Cabrera fes acte d'aparició, això és, ben entrada ja la segona meitat del segle XIII,²⁰⁷⁰ ho faria compatibilitzant funcions en una mateixa persona amb les de notari públic del monestir de Sant Salvador de Breda i de jutge vescomtal. Fins al següent canvi de segle la laica d'Hostalric no esdevingué la notaria pública de tot el vescomtat (vegeu Taula 21, p. 639).

L'escrivania pública de tot un domini i les locals funcionarien de la mateixa manera, amb un notari titular al capdavant amb capacitat per delegar les seves funcions en substituïts (*notarius publicus substitutus*) o escrivans jurats (*scribanus iuratus*),²⁰⁷¹ tot i que tenint en compte l'escala en la que es movien els seus membres, cal suposar que les escrivanies de domini haurien hagut de reunir per força un major nombre de substituïts. Si més no, aquest seria el cas de la notaria general del vescomtat de Cabrera en el seu primer mig segle d'existència, en el decurs de bona part del qual el primer titular conegut, el tantes esmentat Pere de Santantoni o Escrivà, havent estat ell mateix auxiliar del notari d'Hostalric Berenguer d'Om com a mínim des de 1282,²⁰⁷² tingué al

²⁰⁷⁰ Vegeu *supra*, Capítol 5.

²⁰⁷¹ Tot i que no aparèixer a la documentació, els aprenents de notari segurament també formarien part del personal auxiliar de les escrivanies públiques dels Cabrera, sense facultats però per signar documents; CARRERAS CANDI, Francesc, "Desenrotllament de la institució notarial a Catalunya en lo segle XIII". Dins *Congrés d'Historia de la Corona d'Aragó...*, vol. 2, p. 759.

²⁰⁷² Posició que ocuparia fins el 1298, quan assumís el càrrec de notari major d'Hostalric. A partir de la tardor-hivern del 1304 se'l veu exercint també de notari públic vescomtal, tasca a la que es dedicà personalment fins desembre de 1336, malgrat la seva activitat com a notari sembla haver disminuït cada cop més amb posterioritat al 1325; ACA, Monacals, Pergamins, perg. n. (numeració provisional al dors) 28 (6 de març de 1320); ADG, Pia Almoïna, Pergamins, pergs. ns. 977 i 6621; i Sant Feliu de Girona, Pergamins, perg. n. 494 (29 de desembre de 1282; i 12 de febrer de 1314; 12 de juliol de 1317); ADM, Cabrera i Bas, rs.3247, ll.11-ll.n.70, rt.980, fot. 485; 3326, ll.12-ll.n.18, rt.981, fot. 377; 3074, ll.10-ll.n.3, rt.978, fots. 582 i 584; 2826, ll.6-ll.n.2, rt.975, fot. 588; 3389, ll.12-ll.n.78, rt.982, fot. 208; 3077, ll.10-ll.n.6, rt.978, fot. 598; 4450, ll.29-ll.n.37, rt.997, fot. 576; 4449, ll.29-ll.n.37, rt.997, fot. 574; 3272, ll.11-ll.n.92, rt.980, fot. 628; 3589, ll.14-ll.n.98, rt.984, fot. 300; 3588, ll.14-ll.n.97, rt.984, fot. 296; 3078, ll.10-ll.n.7, rt.978, fot. 602; 2719, ll.5-ll.n.9, rt.974, fots. 583 i 587-588; 4111, ll.21-ll.n.9, rt.990, fot. 420; 3079, ll.10-ll.n.8, rt.978, fot. 606; 3517, ll.14-ll.n.31, rt.983, fot. 465; 4112, ll.21-ll.n.10, rt.990, fot. 426; 3633, ll.15-ll.n.38, rt.984, fot. 583; 3080, ll.10-ll.n.9, rt.978, fots. 610, 612 i 614; 3081, ll.10-ll.n.10, rt.978, fot. 618; 3556, ll.14-ll.n.69, rt.984, fot. 46; 3402, ll.12-ll.n.91, rt.982, fot. 307; 3518, ll.14-ll.n.32, rt.983, fot. 469; 3143, ll.10-ll.n.70, rt.979, fot. 531; 3334, ll.12-ll.n.26, rt.981, fots. 422-427; 3289, ll.11-ll.n.108, rt.981, fot. 99; 3557, ll.14-ll.n.70, rt.984, fot. 51; i 3148, ll.10-ll.n.74, rt.979, fot. 563 i 565 (20 de setembre de 1282; 22 de juliol de 1284; 1285; 1 de juliol de 1290; 5 de març i 4 de juny de 1291; 20 de febrer i 15 de juliol de 1292; 15 de maig de 1293; 29 de setembre de 1295; 17 de juny de 1296; 28 de maig i 28 de juny de 1297; 27 de setembre de 1305; 26 de juliol de 1308; 26 de maig i 9 de setembre de 1310; 24 de febrer i 11 de desembre de 1313; 15 de desembre de 1315; 17 de gener i 6 de novembre de 1316; 24 de maig de 1317; 15 de novembre de 1318; 29 de gener, 14 d'octubre i

seu servei almenys cinc substituïts a nivell de tot el vescomtat entre 1310 i 1346.²⁰⁷³ Alguns d'aquests eren naturals de Girona o bé acabarien treballant a l'escripcia pública d'aquella ciutat, com feren Arnau de Polls o Despolls i Simó de Bossegalls, que passaren d'exercir de substituïts de Pere de Santantoni a ser-ho del notari gironí Bernat de Taialà.²⁰⁷⁴ Santantoni intentaria traspasar la titularitat de la *tabellonia* pública d'Hostalric al seu fill i hereu Pericó, encara menor d'edat; tanmateix, encara que Pericó de Santantoni seria nominalment el cap de l'escripcia, estaria en realitat sota control del seu tutor Guillem Amat, mentre les funcions pròpiament notariales les exercirien en

28 de novembre de 1321; 9 de maig de 1325; 16 de juny de 1327; 27 de juny de 1331; 26 de febrer de 1333; i 21 de febrer i 17 de desembre de 1336); BC, Històric, Pergamins, perg. n. 97, reg. 15833 (27 d'agost de 1292); PONS I GURI, Josep M., *Inventari dels pergamins...*, docs. 114, 131, 162, 187, 189, 193, 203, 205, 208, 210, 222, 227-228, 233, 239, 245, 249-250, 254, 264, 266, 272, 275, 284, 287, 325, pp. 38, 42, 49-50, 56-58, 60-63, 66-67, 69-70, 72-74, 76-79, 82-83 i 93 (8 de desembre de 1282; 17 de febrer de 1288; octubre de 1300; 9 de maig de 1307; 2 d'abril i 11 de juny de 1308; 28 de juliol i 18 de novembre de 1309; 27 de gener i 29 de juny de 1310; 18 de desembre de 1313; 23 d'abril i 26 de novembre de 1314; 28 d'agost de 1315; 31 d'agost de 1316; 17 de gener, 26 d'abril i 2 de maig de 1318; 9 d'agost de 1319; 5 i 24 de novembre de 1320; 29 de setembre de 1321; 21 d'abril de 1322; 20 de gener de 1324; 11 de desembre de 1325; i 10 de setembre de 1335); i PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús (eds.), *Inventari dels Pergamins...*, doc. 29, p. 25 (18 d'octubre de 1298).

²⁰⁷³ Per bé que, com es veurà després, sembla com si els primers notaris substituïts i escrivans jurats de la notaria d'Hostalric haguessin trigat uns quants anys a assistir Pere de Santantoni en les funcions de notari vescomtal.

²⁰⁷⁴ Arnau de Polls serví a l'escripcia de tot el vescomtat de Cabrera en tant que substituït de Pere de Santantoni almenys entre 1334 i 1338, per després estar a les ordres de Taialà des dels volts de 1340 fins a la seva mort arran de la primera fuetada de la Pesta Negra; ADG, Notularum, G-10, f. 24, 52v-53r (28 de març i 7 de juny de 1335); PONS I GURI, Josep M., *Inventari dels pergamins...*, docs. 321-322, 329-330, 337 i 345, pp. 92, 94-96 i 98 (13 de gener de 1335; 28 d'abril i 5 de juliol de 1336; 12 d'agost de 1337; i 2 de maig de 1338); GUILLERÉ, Christian, "La Peste Noire à Gérone", p. 118, nota 112. Per la seva banda, Simó de Bossegalls ho fou entre 1340 i 1346, però a diferència del seu antecessor sobreviuria a l'epidèmia, esdevenint ja substituït del mateix Bernat de Taialà el setembre de 1350; ADG, Cadins, Pergamins, perg. n. 137; i Notularum, G-18, f. 120rv (2 de novembre de 1341, 27 d'abril de 1345); ADM, Cabrera i Bas, rs.3433, ll.13-ll.n.27, rt.982, fots. 510-511 i 513-514; 3435, ll.13-ll.n.29, rt.982, fot. 522; 5099, ll.33-ll.n.3, rt.1004, fot. 107; 3437, ll.13-ll.n.31, rt.982, fot. 530; 3439, ll.13-ll.n.33, rt.982, fots. 538-540; 3440, ll.13-ll.n.34, rt.982, fots. 544-546; 3336, ll.12-ll.n.28, rt.981, fot. 437; 3699, ll.16-ll.n.10, rt.986, fots. 200-210; 3426, ll.13-ll.n.20, rt.982, fot. 452; 2919, ll.7-ll.n.28, rt.976, fot. 521; 3154, ll.10-ll.n.80, rt.979, fot. 595; 3416, ll.13-ll.n.11, rt.982, fot. 383; i 3858, ll.18-ll.n.11, rt.988, fot. 375 (22 de febrer, 5 de març, 7, 12, 26 i 30 de juliol, 1 i 4 d'agost i 4 de desembre de 1340; 7 de juliol de 1341; 3 de febrer i 30 de desembre de 1342; 26 de maig de 1344; abril de 1345; i 14 de març de 1346); BC, Històric, Pergamins, perg. n. 307, reg. 20844 (17 de setembre de 1350); PONS I GURI, Josep M., *Inventari dels pergamins...*, docs. 197, 354 i 394, pp. 59, 101 i 111 (4 de maig de 1339; 17 d'abril de 1342; i 19 d'agost de 1343).

la pràctica homes com Gilabert de Malla, notari de Barcelona.²⁰⁷⁵ No consta que Pericó arribés a desenvolupar en aquella escrivania l'activitat que havia distingit el seu pare.

Si a la notaria pública del vescomtat de Cabrera sembla haver-hi hagut una barreja de juristes locals i de presència forana, en especial procedent de Girona, a la baronia veïna de Montclús la situació no sembla haver estat massa diferent (vegeu Taula 22, p. 639); les dades recollides no permeten dir el mateix de la resta d'escrivanies públiques de domini com Pals (vegeu Taula 23, p. 640), la vall d'Osor (vegeu Taula 24, p. 640), l'antiga part "de Montcada" de la ciutat de Vic (vegeu Taula 26, p. 641), i Sant Celoni i Sant Martí de Pertegaç (vegeu Taula 27, p. 641), però sí de la del vescomtat de Bas (vegeu Taula 25, p. 640). A Montclús, per exemple, destaquen no només els clergues de la nissaga torderenca dels Samascorda, dels que es parlarà més endavant, sinó també Bonanat Bonmacip, jurista de la vila de Sant Celoni, que fou substituït del notari Guillem d'Estrada entre 1335 i 1345,²⁰⁷⁶ i el seu fill Guillem Bonmacip,²⁰⁷⁷ que possiblement fos substituït del clergue Arnau Samascorda a Montclús almenys des de 1347, i, alhora, notari a Sant Celoni.²⁰⁷⁸ Pel que fa al vescomtat de Bas, on el costum

²⁰⁷⁵ ADM, Cabrera i Bas, r.4104, ll.21-ll.n.2, rt.990, fot. 385 (30 d'agost de 1340). El dia 5 de novembre de 1346 Gilabert signava de la manera següent: *Sig+num Guilberti de Medalia, notarii publici Hostalrici, substituti, auctoritate Poncii de Capraria et Guilelmo Amatii, tutore Pericone de Sancto Antonio, pupilli, publici notarii Hostalrici et vicecomitatus Caprarie*; ADM, Cabrera i Bas, r.3417, ll.13-ll.n.12, rt.982, fot. 387.

²⁰⁷⁶ ADM, Cabrera i Bas, rs.3520, ll.14-ll.n.34, rt.983, fot. 477; i 3522, ll.14-ll.n.36, rt.983, fot. 485 (19 de desembre de 1335; 8 i 9 de gener de 1342); AHFF, Notarials, Montclús, r.337, ff. 14r, 16v, 21v, 35r, 48v 51v-52v (3 de novembre i 31 de desembre de 1337; 24 de febrer, 30 d'agost i 28 de setembre de 1338; 28 de novembre i 18 de desembre de 1340; 8 de gener de 1341); *IBIDEM*, docs. 338, 363, 366 i 409, pp. 96-97, 103-104 i 115 (31 d'agost de 1337; 19 de juny i 18 de setembre de 1340; i 15 d'octubre de 1345).

²⁰⁷⁷ Certament, Guillem Bonmacip figura com a hereu universal de Bonanat Bonmacip el 4 gener de 1353, fent època a Sant Celoni estant a Eulàlia, vídua del seu convilatà Guillem Major, pel cobrament d'un deute de 15 lliures; *IBIDEM*, doc. 467, pp. 134-135. És possible que Bonanat li posés el nom del seu pare, tal volta el notari celoní Guillem Bonmacip que el 22 de gener de 1320 posava per escrit un acord d'establiment entre veïns de Santa Maria de Palautordera d'una peça de terra de la que era senyora l'Almoïna de la Seu de Barcelona; ACB, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 4-102-43.

²⁰⁷⁸ La primera menció explícita a Guillem Bonmacip com a *substitutus* del clergue Arnau Samascorda és de 1353, i encara que al text l'eclesiàstic apareix anomenat Guillem, el més probable és que o bé es tracti d'una confusió de l'escrivà, doncs l'aleshores titular de la notaria era Arnau i no Guillem Samascorda, o bé que Guillem Bonmacip fos substituït d'un altre delegat, en aquest cas segurament qui seria més endavant titular de l'escrivania baronial. Ara bé, consta per un llibre d'obligacions a la cort de Montclús que aquest últim ja n'era escrivà des de com a mínim febrer de 1347, mentre l'altre notari substituït d'Arnau Samascorda documentat, que respon al nom de Bernat de Ribalta, apareix sota aquesta denominació exacta el 20 de desembre de 1350, malgrat consta que estava al servei de l'escrivania almenys des de l'any anterior. En aquest estat de coses, es pot suggerir l'arrencada de la titularitat d'Arnau Samascorda pel cap baix a l'any 1347; ADM, Cabrera i Bas, r.3527, ll.14-ll.n.40, rt.983, fot. 505; AHFF, Notarials,

local feia que l'escrivania pública del Mallol, de la que es coneix notari des de 1246, fos considerada també la de tot el vescomtat de Bas,²⁰⁷⁹ al costat d'un fill de la parròquia de Sant Esteve Salull com el prevere Berenguer de Boïgues²⁰⁸⁰ hi hauria un altre garrotxí procedent, però, d'un mas de la vall d'Hostoles: l'esmentat procurador al vescomtat de Bernat IV de Cabrera Francesc de Vilar, rector entre d'altres de les esglésies de Santa Maria de Riudaura²⁰⁸¹ i de Sant Esteve d'Olot, substituït del notari públic Pere *Darbe*²⁰⁸² com a mínim des de 1357, i, finalment, el següent titular de l'escrivania vescomtal, funció aquesta última que, en efecte, compatibilitzaria amb la de procurador de domini en nom també del comte de Modica.²⁰⁸³ La informació per ara recollida sobre els notaris públics majors del vescomtat de Bas convida a pensar que aquests s'haurien acostumat a retenir els drets del càrrec durant llargs períodes de temps. Quan tingué lloc la concessió reial del vescomtat de Bas el 1353, per exemple, feia almenys setze anys que Berenguer de Boïgues era el seu notari general.²⁰⁸⁴ D'entrada, sembla que la tònica habitual en aquest sentit seria més aviat similar a la que hom pot observar a la baronia de Montclús i oposada a la imperant en el vescomtat de Cabrera, on a partir de mitjan segle XIV els titulars de l'escrivania major haurien, com en el cas dels jutges, escurçat cada vegada més el seu temps de permanència en el càrrec, amb ben poques excepcions. Aquesta tendència coincideix precisament amb els anys de la creació del comtat d'Osona i de la vegueria de Montsoriu.

En teoria, l'articulació d'aquests espais hauria comportat un nou procés de centralització dels afers judicials i administratius del comtat d'Osona, o, almenys, aquesta hauria estat la pretensió de Bernat III de Cabrera i dels seus consellers. Però a

Montclús, rs.354, f. 1r; 344, f. 90v (13 de febrer de 1347; i 30 de gener de 1353); *IBIDEM*, doc. 440, p. 125 (15 de desembre de 1349-24 de gener de 1350). Per altra banda, des de 1349 es veu a Guillem Bonmacip expedint documentació a la notaria pública de Sant Celoni i Sant Martí de Pertegaç; *IBIDEM*, docs. 437 i 439, pp. 124-125 (18 de setembre i 20 d'octubre de 1349).

²⁰⁷⁹ FUMANAL I PAGÈS, Miquel À., "Un segle i mig d'escrivans i notaris al vescomtat de Bas (ca. 1211-1356)". *EHDAP*, n. 31 (2013), pp. 13-17.

²⁰⁸⁰ *IBIDEM*, p. 26.

²⁰⁸¹ ADM, Cabrera i Bas, r.4023, ll.20-ll.n.19, rt.989, fot. 587 (26 de juliol de 1358).

²⁰⁸² Aquest Pere *Darbe* expedí el 18 de juliol de 1368 la procura que les universitats del vescomtat de Bas i dels monestirs de Santa Maria de Ripoll i Sant Benet de Bages, entre altres, feren en favor de Tortosa de Rec, senyor d'Estanyol, per afrontar la *proferta* feta al Cerimonió a les darreres Corts; ACA, Reial Patrimoni, Batllia General de Catalunya, Notarials, r.610, ff. 95r-96r.

²⁰⁸³ Vegeu sobretot BOADA I MASOLIVER, Miquel, "La institució notarial al vescomtat de Bas (s. XIII-XIV). Notes per a una recerca més amplia". *APEHOC*, n. 10 (1990), p. 117; PUIGVERT I GURT, Xavier, "Un cas d'exigència de cugúcia...", pp. 179-180; i FUMANAL I PAGÈS, Miquel À., *op. cit.*, pp. 26-27, nota 57.

²⁰⁸⁴ *IBIDEM*, p. 25.

l'hora de la veritat, els homes que serien jutges ordinaris de la vegueria de Montsoriu (*iudex ordinarius vicarie de Montesurico*) entre els anys 1359 i 1364, és a dir, Nicolau Estaper, Guillem de Serra i Guillem Sabadia, així com els seus col·legues de l'escrivania pública d'Hostalric (com a mínim cinc pel període 1357-1366²⁰⁸⁵), potser no tindrien mai l'oportunitat de fer efectiva la pretensió recentralitzadora del seu senyor. Tot apunta a que, pel cap baix, la baronia de Montclús hauria mantingut la seva autonomia judicial i notarial respecte de la vegueria de Montsoriu. A més, si en el cas dels notaris públics generals s'observa una dualitat fixa de titularitats de *tabellonies* públiques (Hostalric i tot el vescomtat de Cabrera; el Mallol i tot el vescomtat de Bas), en el dels jutges ordinaris generals no sembla haver-hi una necessitat de fixar dualitats o multiplicitats de tribunals concrets, podent-se fins i tot fer acaparar les titularitats pròpies de dos dominis. L'any 1364 Guillem Sabadia era alhora *iudex ordinarius* de la vegueria de Montsoriu i d'Hostalric;²⁰⁸⁶ per la seva banda, Pere de Colomer ho era de tot el vescomtat de Cabrera i de la vila i del terme de Blanes el gener de 1411, però almenys l'any següent, a més, seria també jutge ordinari de la baronia de Montclús.²⁰⁸⁷

La realitat de la cort senyorial era força complexa. I, de fet, quan es para atenció a l'àmbit local aviat es constata que la complexitat era precisament la norma als districtes de castell, a les viles, a les pobles i a les parròquies. Per exemple, els pocs castlans realment designats amb el terme *castlanus* apareixen en dates molt tardanes, en les que se suposa que des de feia temps els titulars de les castlanies haurien deixat de garantir al senyor el manteniment dels castells i una comitiva de combatents a cavall en cas de guerra per esdevenir autèntics rendistes de caire absentista, interessats únicament i exclusiva en beneficiar-se de les rendes d'aquelles mateixes castlanies.²⁰⁸⁸ En territori

²⁰⁸⁵ ADM, Cabrera i Bas, rs.4283, ll.24-ll.n.22, rt.993, fot. 174; 4103, ll.21-ll.n.1, rt.990, fot. 379; 4108, ll.21-ll.n.6, rt.990, fot. 407; 4112, ll.21-ll.n.10, rt.990, fot. 428 (19 de maig i 15 d'octubre de 1360); 3152, ll.10-ll.n.78, rt.979, fot. 586; 3182, ll.11-ll.n.25, rt.980, fot. 154; 3336, ll.12-ll.n.28, rt.981, fot. 437; i 4461, ll.29-ll.n.48, rt.997, fot. 628 (8 de febrer de 1361).

²⁰⁸⁶ ADM, Cabrera i Bas, r.3158, ll.11-ll.n.3, rt.979, fot. 619 (12 de juliol de 1364).

²⁰⁸⁷ AHG, Notarials, Blanes, r.9, f. 70rv (30 de gener de 1411); AHFF, Notarials, Montclús, r.380 (16 de maig de 1412).

²⁰⁸⁸ CARRERAS CANDI, Francesc, "La institució del «castlà» en Catalunya." *BRABLB*, vol. 1, n. 1 (1902), pp. 4-24; però, sobretot, SABATÉ CURULL, Flocel, "Les castlanies i la comissió reial de 1328". Dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (comp.), *op. cit.*, pp. 177-242; i SABATÉ CURULL, Flocel, "La tenencia de castillos en la Cataluña medieval". Dins CABEZUELO PLIEGO, J. Vicente (ed.), *Alcaidías y fortalezas en la España medieval*. Universidad de Alicante, Alcoy 2006, pp. 69-136. Això permet posar en context el declivi físic del castell de Montpalau a les darreries del segle XIII, que es veu acompanyat del de l'antiga família de castlans a partir de la mort de Ponç de Montpalau el 1230; PONS I GURI, Josep M., "El castell de Montpalau", p. 527, nota 29. Malgrat el risc que se la consideri fruit d'un

Cabrera aquestes castlanies es trobaven en mans de vassalls dels vescomtes o de sotsfeudataris que no necessàriament havien de ser també vassalls dels primers; de fet, molt sovint no ho eren (vegeu Taula 28, p. 641). Tal volta l'exemple més significatiu de castlà sigui el més tardà, no pas pel volum d'informació al respecte, sinó per la rellevància del castell del que era castlà i, sobretot, per la dada relativa al seu origen social: el dimecres 23 de juny de 1422, en el moment de fer l'apòca a Francesc Vives, veí de Sant Genís de Palafolls, pel cobrament de 40 lliures corresponent al preu de venda dels seus drets sobre una pensió de censal mort de 40 sous anuals, Bernat Moner, en altre temps castlà de Montsoriu, feia evident la seva condició de mercader de la vila de Blanes.²⁰⁸⁹

Per la seva banda, els batlles eren d'entrada agents fiscals que en ocasions podien disposar de competències legals, i, per tant, de cort, en el marc d'espais jurisdiccionals determinats. Així, una part dels batlles dels dominis dels de Cabrera la composaven els anomenats de sac o d'acapte (*baiulus de accapito*), que solien mers agents recaptadors, mentre l'altra part estava formada per batlles amb facultats jurisdiccionals, que per això mateix podien demanar assistència i consell dels jutges i dels notaris públics del terme.²⁰⁹⁰ Aquests batlles gestionaven a diferents nivells unes demarcacions que, cal recordar-ho, podien no dependre de cap castell termenat (com la de Sils al vescomtat de Cabrera), o que fins i tot s'adaptaven a espais nominalment inclosos en un districte castral concret, fonamentalment llocs i parròquies, que en la pràctica haurien estat administrats almenys d'entrada per un batlle local diferent al del terme. Durant un cert

nominalisme excessiu, s'ha estimat més convenient establir la distinció entre aquell que en la documentació figura com a *castlanus*, i on apareix exercint les atribucions pròpies del càrrec, i el qui simplement tenia drets feudals sobre la *castlania*. Òbviament, un cavaller amb més d'un castell al seu càrrec tendria a no ser-ne considerat un castlà, sinó a tenir-ne almenys un al seu servei. Quan el juny de 1196 Ponç III de Cabrera infeudà a Pere Ramon de Vilademany els castells de Brunyola i d'Argimon, per exemple, una de les condicions que posà el vescomte fou que *ipse castlanus que ipsi Petri Raimundi [mis]erit in prefato castro de Argemon* fos també home seu; més endavant, el novembre de 1240, l'acord entre Guerau V de Cabrera i Guillem Xatmar sobre la *forcia* que aquest s'estava construint a l'Esparra s'assolí suposant que Xatmar no l'utilitzaria mai per atacar Guerau V *nec militibus, nec hominibus vestris, nec castlanis castri de Argemon*; ADG, Pia Almoina, Pergamins, perg. n. 977; ADM, Cabrera i Bas, rs.4102, ll.20-ll.n.112, rt.990, fot. 370; i 4276, ll.24-ll.n.15, rt.993, fot. 153.

²⁰⁸⁹ La pensió l'havia comprada a Sança, vídua de Pere Pujolar, de la parròquia osonenca de Santa Maria de Viladrau, i al seu fill Guillem Pujolar, ambdós residents a Santa Maria de Breda, l'1 d'agost de 1422; AHG, Notarials, Blanes, r.396, ff. 19v-20r.

²⁰⁹⁰ Almenys des d'aquest punt de vista es pot dir que la presència d'un batlle jurisdiccional assenyalava el domini d'un senyor sobre l'espai territorial que cobria el terme del castell, amb independència de quina fos la seva quota nominal sobre la jurisdicció efectiva (alta i baixa, mer i mixt imperi) i de la fragmentació real dels drets dominicals.

temps, dins del mateix districte del castell de Montpalau els vescomtes de Cabrera exercien el seu poder de manera total o parcial a través de com a mínim quatre batlles: el jurisdiccional, el conegut com el de la *castlania* (segurament en origen depenent de manera directa del castlà), el de Sant Pere de Pineda, i el de la vall o parròquia de Sant Martí d'Arenys. Els territoris d'aquestes batllies eren sovint permeables als drets que els titulars de batllies veïnes exercien en nom d'un senyor comú. Des de les darreries del segle XIII, per exemple, el batlle de la castlania de Montpalau tenia drets a Sant Martí d'Arenys,²⁰⁹¹ malgrat aquesta vall tingués d'antic el seu propi batlle.

És clar que la proliferació de batlles a l'interior d'un domini no depenia només de la seva compartimentació interna en diferents espais sota una mateixa senyoria, sinó que calia afegir-hi la provocada per la pròpia fragmentació dels drets senyorials al seu interior. De manera que els batlles dels Cabrera havien de compartir espai i interactuar amb batlles d'altres senyors. Fins i tot en ocasions els acords sobre l'aprofitament dels recursos feien que un batlle ho fos en nom de dos senyors, per bé que a l'hora de la veritat les seves accions beneficiessin sobretot un mentre duressin els pactes. És el cas de Guillem Sunyer, que era el batlle reial a Caldes i Llagostera quan Jaume I cedí al vescomte Guerau VI de Cabrera les rendes de la batllia (vegeu Taula 30, p. 643), esdevenint per un temps *baiulus in Calidis et Lagosteria pro domino rege et Gerallo de Capraria*.²⁰⁹²

Esdevenir batlle era sovint un assumpte de llinatge. Il·lustratiu en aquest sentit és el fet ja esmentat que la batllia d'Arbúcies, és a dir, la pròpia del terme de Montsoriu, aparegui l'any 1382 sota la denominació de *termini et baiulie "d'en Orri"*, derivada del cognom propi d'una família, la dels Orri o Celorri, suposadament natural de la mateixa vall d'Arbúcies²⁰⁹³ i gairebé amb tota seguretat detenedora de la titularitat de la batllia almenys des de 1183.²⁰⁹⁴ En aquells dominis dels que es disposa de més dades, és a dir,

²⁰⁹¹ Pel cap baix des de setembre de l'any 1282; ADM, Cabrera i Bas, r.3247, ll.11-ll.n.70, rt.980, fot. 485.

²⁰⁹² ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 2638.

²⁰⁹³ A propòsit de l'antic *baiulus noster* Arnau d'Orri, Marquesa de Cabrera, comtessa d'Empúries, deia el 27 de febrer de 1310 que era de Sant Feliu de Buixalleu; ADG, Sant Feliu de Girona, Pergamins, perg. n. 395.

²⁰⁹⁴ Vegeu *supra*, Capítol 5. Tal volta Bernat d'Orri o Celorri sigui el batlle o un dels batlles d'Arbúcies amb més presència documental, des del novembre de 1350 fins el març de 1366; ADM, Cabrera i Bas, rs.4480, ll.29-ll.n.63, rt.998, fots. 74 i 77; 3784, ll.16-ll.n.92, rt.987, fot. 115; 3785, ll.16-ll.n.93, rt.987, fot. 121; 3786, ll.16-ll.n.94, rt.987, fot. 125; 3569, ll.14-ll.n.105, rt.984, fot. 331 (16 de novembre de 1350; 27 de febrer de 1352; 4 de juny de 1353; 17 de març de 1355; 11 de febrer de 1359); AEV, Notarials, Cúria Fumada, r.364, ff. 154r-156v (27 de febrer de 1352); AHFF, Notarials, Montclús, r.344, f. 109r (29 de març de 1366).

al vescomtat de Cabrera i a la baronia de Montclús (vegeu Taules 29 i 32, pp. 641 i 643), la repetició de cognoms dels batlles naturals sembla haver estat un fenomen bastant comú, i en determinats casos, com a Arbúcies, ratllava el monopoli. Així, mentre al terme d'Anglès la línia dels Saruïra sembla haver dominat el càrrec durant uns quants decennis del segle XIV,²⁰⁹⁵ a Sant Julià del Montseny tot indica que els Sauladell mantindrien també el control de la batllia al llarg de bona part d'aquella mateixa centúria.²⁰⁹⁶

En vista de l'extensió d'aquest darrer fenomen, no hi ha d'entrada raons suficients per pensar que a Pals, a la vall d'Osor, al vescomtat de Bas, al comtat d'Osona o a la vila de Sant Celoni la situació hagués pogut diferir massa (vegeu Taules 31, 33, 34, 35 i 36, pp. 643-645). Ara bé, el medi d'extracció social dels batlles ja és un altre assumpte, doncs encara que és probable que en origen si no tots, almenys sí una gran majoria de titulars de les batllies fossin pagesos de mas i de remença, com els ocupants del mas Tria, tinent de la *baiulia* d'Arenys,²⁰⁹⁷ a mesura que passés el temps els seus orígens socials anirien esdevenint més variables. Per a un fill de cavaller a la recerca de fortuna com l'osonenc Guillem de Riudeperes, les rendes de la batllia de la castlania de Montpalau deuriem ser prou atractives per prendre la decisió d'adquirir-ne els drets a

²⁰⁹⁵ Ja a principis d'aquella centúria un Saruïra, de nom Dalmau, era el titular de la batllia. El seguiria el seu fill Pere, que en seria també titular com a mínim fins el 1328. Molt més tard, l'any 1387, un altre Dalmau Saruïra tornava a estar en possessió de la batllia d'Anglès; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. ns. 1437 i 7797 (8 d'octubre de 1306; 5 de maig de 1328; i 12 de maig de 1387); ADM, Cabrera i Bas, r.3423, ll.13-ll.n.26, rt.982, fot. 504 (12 d'abril de 1325); i BC, Històric, Pergamins, perg. n. 463, reg. 17530 (20 de maig de 1387).

²⁰⁹⁶ Començant per Ramon Sauladell, que hauria estat batlle del Montseny com a mínim de l'agost de 1337 al desembre de 1340; AHFF, Notarials, Montclús, r.337, ff. 13v, 18r, 24v, 33r, 45v, 52r (14 d'agost i 22 de novembre de 1337; 15 de març i 22 de setembre de 1338; i 27 de març i 18 de desembre de 1340).

²⁰⁹⁷ El batlle Ramon de Tria, fill dels arenyencs Pere de Tria i Elisenda (que el maig de 1293 havia afegit al dot de 1.200 sous de la seva esposa Avinent Sala, filla de Guillem Sala d'Arenys, un *augmentum* de 600 sous), obtindria de Bernat I de Cabrera i de Leonor de Aguilar la redempció de la servitud de les seves filles Sança i Agnès per a que poguessin contreure matrimoni amb els seus promesos respectius. Sança l'obtingué gratuïtament el 1310 mercès als serveis que Ramon havia prestat als seus senyors. Per Agnès, en canvi, el seu pare hauria d'abonar cinc anys després un total de 80 sous en concepte de remença; BC, Històric, Pergamins, perg. n. 235, reg. 18004 (1 de maig de 1293); PONS I GURI, Josep M., *Inventari dels pergamins...*, docs. 206 i 235, pp. 61-62 i 69-70 (1 i 18 de gener de 1310; i 8 de novembre de 1315). Sembla que la família disposava encara de la tinença del mas i de la batllia al segle XVI; ROURA I ROGER, Joaquim, *op. cit.*, p. 77. Sens dubte es tractava d'una de pagesos benestants, com aquells altres que al segle XV esdevenien batlles al territori de la vall d'Aro; vegeu MARCÓ I MASFERRER, Xavier, "La diferenciació pagesa a la Catalunya baixmedieval: la revisió del cas de la vall d'Aro". *EHA*, n. 21 (2008), pp. 139-140.

l'hereu del batlle Arnau Dolcet l'any 1331.²⁰⁹⁸ Per la seva banda, el titular de la batllia jurisdiccional de la vila i del terme de Blanes el 1387 era un mercader anomenat Pere Mollet, mentre un dels seus successors, Joan Eimeric, pertanyia en una família dedicada al treball i al comerç de draps de llana;²⁰⁹⁹ i a la veïna jurisdicció de Palafolls, durant molts anys el càrrec estigué en mans de Guillem Desclopers, germà d'un dels notaris públics del terme, el jurista Antoni Desclopers.²¹⁰⁰

Dels subalterns dels batlles jurisdiccional, com ara el saig (*saio*), que en seria el representant i el braç executor de les resolucions,²¹⁰¹ el corredor públic (*curritor*), que podia intervenir en negocis o contractes, o el nunci o pregoner (*nuncius, precon*), que era l'encarregat de difondre els bans mitjançant crida pública, és molt més difícil determinar l'origen i la condició social (vegeu Taules 37, 38, 39 i 40, pp. 645-646). Cal imaginar, per exemple, que Pere de Soler, saig d'Hostalric en el moment de la concessió de privilegis que Marquesa féu als seus habitants l'any 1327, hauria estat veí de la vila. Al vescomtat de Bas, un dels dos saigs presents en el moment de la presa de possessió del domini per part dels Cabrera l'abril de 1353, que era alhora el pregoner que en feia la crida pública, això és, en Pere Sagallmarda, era veí del Mallol.²¹⁰² Per la seva banda, el pregoner Bernat Folguers, que desenvoluparia les funcions pròpies del seu càrrec al

²⁰⁹⁸ Vegeu *supra*, Capítol 5. Tot indica que en aquells anys Guillem de Riudeperes s'havia establert a la vila de Sant Celoni, d'on era la seva esposa Sança, filla del celoní Guerau de Vilatorr i de la barcelonina Maria Salària. El 21 de desembre de 1339 Guillem i Sança vendrien la totalitat de l'establiment que tenien sobre un molí a Pere Sala, de la parròquia de Sant Martí d'Arenys, a canvi de 17 lliures; BC, Històric, Pergamins, perg. n. 233, reg. 18521. A l'entorn de la trajectòria de la nissaga de cavallers de Riudeperes, originària d'Osona, i, amb el temps, instal·lada a la *domus* d'Olivet (Canovelles), així com la de les dones de la família Salària, que des del 1224 disposaven d'una casa al Maell del Mar de Barcelona, vegeu sobretot: CAMP I HERRERO, Joaquim i DANTÍ I RIU, Jaume, "El casal d'Olivet". *Lauro*, n. 7 (1994), pp. 25-34; PLADEVALL I FONT, Antoni, "Noves dades sobre el casal d'Olivet". *Ponències*, n. 2 (1997), pp. 89-97; ORTI GOST, Pere, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval*, pp. 127-129; i SENDRA BELTRAN, M. Pilar, "El capbreu d'Elisenda de Riudeperes (1278)". *AHAM*, ns. 23-24 (2002), pp. 167-193.

²⁰⁹⁹ AHG, Notarials, Blanes, rs.386, ff. 18v-19r; i 9, ff. 155r-156r (5 de gener de 1387; i 22 d'octubre de 1411); ROURA I ROGER, Joaquim, *op. cit.*, pp. 75-76.

²¹⁰⁰ Una germana d'ambdós, anomenada Caterina, estava casada amb Bernat Cerall, mercader de Barcelona; AHG, Notarials, Blanes, r.392, ff. 8r-9r (9 i 13 de gener de 1417). Un altre Desclopers, de nom Joan, era lloctinent del batlle Guillem l'any 1402; AHFF, Notarials, Palafolls, r.551, f. 60v (5 de març de 1402).

²¹⁰¹ HINOJOSA Y NAVEROS, Eduardo de, *op. cit.*, p. 108; FARÍAS ZURITA, Víctor, "Sobre la reorganización...", pp. 889 i 894-895; i *IDEM*, *El mas i la vila...*, p. 342. El 22 de desembre de 1360, per exemple, Pere de Canyelles, saig de Montclús, respongué a l'ordre del batlle (que actuava alhora a instàncies d'un veí de Sant Esteve Sacosta) emparant tots els béns de Ramon Abellar, de Sant Esteve de Palautordera; AHFF, Notarials, Montclús, r.344, f. 18r.

²¹⁰² ADM, Cabrera i Bas, rs.2876, ll.6-ll.n.55, rt.976, fot. 149; i 2881, ll.6-ll.n.59, rt.976, fot. 173 (27 de juliol de 1343; i 15 d'abril de 1353). L'altre saig era un tal Ramon Rigau. Segurament ambdós serien *saiones* locals del Mallol.

terme de Montclús durant tota la segona meitat del segle XIV, era natural de la parròquia de Santa Maria de Palautordera.²¹⁰³

A escales tant locals se seguïen reproduïnt fenòmens ja esmentats per a les més generals. Així, els clavaris i collidors locals eren seleccionats per recaptar impostos de tipus específic (vegeu Taules 41 i 42, pp. 646-647), com ara l'apotecari blanenc Nicolau de Rouregros, que a començaments del Quatre-cents s'encarregà de la recaptació de ribatges i d'imposicions;²¹⁰⁴ mentrestant, els jutges (vegeu Taula 43, p. 647) i els notaris públics (vegeu Taules 44, 45 i 46, pp. 647-650) semblen haver circulat per diversos tribunals i escrivanies, sense excloure'n les foranes, així com a compatibilitzar càrrecs de diversa naturalesa, fins el punt que l'acumulació de càrrecs en mans d'una sola persona hauria afavorit el recurs a les substitucions i les lloctinences. Per exemple, no hi ha en aparença cap evidència que demostrï que Ramon Marrahí, notari hostalriquenc de la casa de Bernat II que fou titular de l'escrivania pública de Montpalau durant deu anys a comptar des del 1347, arribés mai a exercir-hi la professió notarial. En lloc seu haurien actuat els substituïts Bernat Tarascó, Bernat de Cànoves i Jaume de Fogassot.²¹⁰⁵

²¹⁰³ El 16 de novembre de 1360, per exemple, Bernat Folguers pregonava el manament del batlle de Montclús pel qual s'ordenava tothom que es respectés el guiatge concedit a Pere Sala, ferrer de la vila de Sant Celoni i antic habitant de Santa Maria de Palautordera; AHFF, Notarials, Montclús, r.344, f. 15v. És possible que els Bernat Folguers que figuren amb el càrrec de saig a Montclús el 1376 i a Montnegre el 1386 siguin la mateixa persona que aquell longeu pregoner, malgrat no es pugui descartar tampoc que hom es trobi davant d'un cas d'homonímia.

²¹⁰⁴ El 1403 l'abans esmentat apotecari ja s'ocupava de la recaptació dels ribatges als termes de Blanes, de Palafolls i de Montpalau. L'any següent faria compatible aquesta mateixa tasca amb la col·lecta de les imposicions de Blanes, en la que també estava implicat el mercader Joan Asbert; AHG, Notarials, Blanes, rs.387, ff. 20r i 90v; i 388, f. 49rv (25 de gener i 11 de setembre de 1403; i 15 d'abril de 1404).

²¹⁰⁵ Mentrestant, Marrahí hauria trobat la manera d'adquirir una certa rellevància social. A començaments de 1359, estant ja molt avançat el compromís matrimonial amb Margarida, filla de Bernat i de Blanca de Plana, el seu procurador era Bernat Guich, fill d'una important família de mercaders del Mercadal de Girona que, entre altres coses, aportà jurats a la ciutat i participà del comerç amb València a través del port de Sant Feliu de Guíxols; ADM, Cabrera i Bas, r.3596, ll.14-ll.n.105, rt.984, fot. 333 (11 de febrer de 1359); GUILLERÉ, Christian, *Girona al segle XIV*, vol. 2, pp. 58, 297-298 i 393. A l'entorn de la titularitat de Marrahí a Montpalau, vegeu per exemple PONS I GURI, Josep M., *Inventari dels pergamins...*, docs. 430, 434-435, 438 i 441, pp. 122-125 (19 de desembre de 1348; 29 de març i 16 d'octubre de 1349; 4 de juny i 24 de setembre de 1350). És possible que Jaume de Fogassot, que hauria servit molt de temps com a escrivà jurat d'altres notaris, hagués estat titular de la *tabellonia* de Montpalau en els períodes de 1363-1367 i 1373-1402. Tot i això, és ben segur que fins el 1358 seria substituït de Marrahí i que, a partir d'aquell any, ho seria del notari Bernat Mola; *IBIDEM*, docs. 471, 477, 483, 507, 511, 513, 515, 521, 532-533, 539 i 543, pp. 136-137, 139, 145-147, 149, 152 i 154-155 (25 de maig i 23 de novembre de 1354; 14 de juny de 1355; 6 de setembre de 1357; 17 de març, 26 d'abril i 19 de juliol de 1358; 7 de gener de 1359; 1 de juny de 1360; 3 de gener i 24 de setembre de 1361).

6.3. Altres agents o suports

D'entrada, la resta de potencials agents i de suport amb els que els Cabrera podien comptar quedava fora dels quadres de les oficialitats domèstica i de cort, tot i que eventualment s'hi pogués acabar sumant. Sovint es tractava de vassalls, és a dir, aquells que havien fet promesa de ser fidels i lleials al seu senyor,²¹⁰⁶ de respondre a la seva crida sempre que els ho fos requerit, de servir-los, en definitiva, a canvi d'una retribució o compensació que en general prenia forma de feu; però també podien ser parents, amics o aliats, sense que, naturalment, cap d'aquestes opcions exclogués les altres, i sense que això exclogués tampoc la possibilitat que alguns familiars d'aquells haguessin prestat servei ocupant algun càrrec. En general, doncs, els senyors del llinatge de Cabrera tenien dret a reclamar el servei de virtualment qualsevol que es trobés sota la seva senyoria, a més d'altres persones amb les que mantinguessin vincles de parentiu, d'amistat o d'aliança.

Els parents constituïen sens dubte la font més fiable i més a mà, sempre i quan les relacions amb ells fossin bones i els interessos de les persones i els dels seus en el marc de la parentela coincidissin en algun punt.²¹⁰⁷ El recolzament que Marquesa, comtessa d'Empúries i vescomtessa de Cabrera, trobà en els seus cosins de Montclús (incloent-hi les promeses de l'infant Alfons fruit del destacat paper de l'aleshores jove Bernat II en la seva expedició a Sardenya, així com l'accés d'aquest últim a la procuradoria general de Marquesa), o les tasques militars desenvolupades per Jaspert de Castellet a Sardenya el 1353 sota comandament del seu oncle Bernat II de Cabrera,²¹⁰⁸ són només algunes de les molts mostres d'això que s'han vist en capítols anteriors. La parentela podia convertir-se, a més, en font d'ajuda financera. Les excel·lents relacions que Gilabert de Centelles, baró de Nules, antecessor del Centelles homònim que seria cunyat de Bernat IV de Cabrera, devia haver mantingut amb els seus parents del

²¹⁰⁶ El 22 de setembre de 1333 Guillem de Blanes, fill de Ramon de Blanes, prometia ser *fidelis et legalis* a Bernat II de Cabrera i als seus successors, *sicut bonus vassallus debet esse suo domino*, pels feus de Blanes, part del delme de Sant Quirze d'Arbúcies i rendes a Sant Martí de Riudarenes; ADM, Cabrera i Bas, r.4114, ll.21-ll.n.12, rt.990, fot. 436.

²¹⁰⁷ Malgrat això pugui semblar obvi, convé remarcar-ho de tant en tant per evitar així abusos en el recurs a l'argument de la solidaritat familiar. En aquest sentit, cal recordar que mentre que aparentment el comte Ponç I d'Urgell s'hauria ocupat d'obtenir el privilegi reial de celebració de mercat a Hostalric en nom del seu germà Guerau V de Cabrera, l'hereu d'aquest darrer sembla haver-se abstingut de recolzar els seus cosins paterns de la banda urgellenca en la següent lliga baronial contra Jaume I; vegeu *supra*, Capítol 1.

²¹⁰⁸ Abans d'obtenir la victòria sobre les tropes dels Arborea a Quartu, Bernat II deixaria Jaspert al capdavant de la guarnició de l'Alguer; vegeu ORSI LÁZARO, Mario, "Estrategia, operaciones y logística...", p. 939.

vescomtat de Cabrera, als que pel cap baix l'unia el fet de tenir un avantpassat comú en Alamanda, esposa de Ramon I de Cabrera, haurien tingut molt a veure amb el préstec de 48.000 sous que Gilabert concediria l'any 1355 a Bernat II i Bernat III de Cabrera.²¹⁰⁹ Aquest préstec estava destinat a la recompra del castell d'Anglès, que havia tornat a ser alienat.²¹¹⁰

En qualitat de feudataris o de sotsfeudataris seus, els vassalls dels Cabrera haurien estat durant molt de temps els més exigits en aquest aspecte, malgrat el caràcter personal dels acords feudovassallàtics facilités la inclusió de clàusules específiques sobre la impossibilitat de col·laborar en operacions bèl·liques que tinguessin per objectiu perjudicar altres persones amb les que un vassall mantingués altres vincles feudovassallàtics. Així, quan els Xatmar prestaven homenatge als vescomtes de Cabrera per la *forcia* de la Roqueta, aquests darrers havien d'acceptar que els seus vassalls no poguessin fer-los costat en una hipotètica guerra si aquesta significava haver d'enfrontar-se al rei d'Aragó o als Vilademany (vegeu Figura 46, p. 688);²¹¹¹ tot sembla indicar que aquesta mateixa clàusula s'aniria repetint fins que Ramon II Xatmar va decidir desprendre's de la Roqueta, que fou adquirida l'agost de 1317 pel també esmentat Guillem Escarrer, aleshores encara senyor de Cassà.²¹¹² En el moment de vendre els drets, Ramon II Xatmar era també senyor de diversos castells, entre ells dos de situats a l'actual comarca del Gironès, els de Tudela (Sant Gregori) i Medinyà (Sant Julià de Ramis), però, a més, ho era d'Argimon perquè, segons Pladevall, el llinatge Xatmar hauria arrencat del seu primer castlà conegut, un tal Tedmar Miró, fill de Miró

²¹⁰⁹ Cal suposar que les relacions amb l'aleshores baró de Nules haurien estat efectivament excel·lents, ja que, per una banda, això explicaria la menció als seus fills entre els que estaven en la línia de successió de Ponç IV de Cabrera, i, per altra banda, que hi hagués prou confiança per prestar una quantitat tan important, atès que la confiança, com avui en dia, devia ser un dels factors que més pesaven en la decisió de concedir o no un préstec (i més quan les quantitats eren tan altes). Sobre la posició que els fills de Gilabert ocupaven en el testament de Ponç IV, vegeu *supra*, Capítol 4.

²¹¹⁰ *Ad opus empicionis (...) de castro de Anglesio*, com reconeixien Bernat II i el seu fill en l'obligació per deutes redactada a Vic l'1 de setembre d'aquell mateix 1355; ADM, Cabrera i Bas, r.3440, ll.13-ll.n.34, rt.982, fot. 559. Vegeu també *supra*, Capítol 5.

²¹¹¹ En el moment de prestar homenatge per aquella mateixa *forcia* a Guerau V de Cabrera, el 13 de novembre de 1240 Guillem Xatmar es comprometé a ajudar-lo *cum quibus vos gerram habeatis*, exceptuant el monarca i Pere Ramon de Vilademany. Al seu torn, Ramon Xatmar, possiblement fill de Guillem Xatmar i hereu del seu difunt germà Arnau, renovà el compromís amb Ponç Hug V d'Empúries el 26 d'octubre de 1278 mantenint aquella condició, el que implicava no enfrontar-se ni a Pere el Gran ni tampoc a Arnau de Vilademany; ADM, Cabrera i Bas, r.4276, ll.24-ll.n.15, rt.993, fot. 153; CINGOLANI, Stefano M. (ed.), *Diplomatari de Pere el Gran*, doc. 140, pp. 279-280.

²¹¹² FORMIGA I BOSCH, Josep, "La Roqueta o torre de l'Esparra", p. 127.

de Castellterçol, que va fer testament el 21 de gener de 1111, i del nom del qual derivaria el *cognomen* familiar. Ben entrat el segle XIV, els drets que Ramon II tenia a Argimon passarien a mans de la seva besnéta Ermessenda, esposa de Pere de Milany²¹¹³ (vegeu Figura 45, p. 687).

L'espòs d'Ermessenda Xatmar seria segurament el mateix Pere de Milany al que Berenguer d'Abella rebé ordre del Cerimoniós de retirar els feus que tenia en nom seu l'abril de 1367 per haver tingut coneixement que donava *favor e sostenimet a-n Bernat de Cabrera*, comte d'Osona, i als altres vassalls d'aquest últim que s'havien revoltat contra l'autoritat reial.²¹¹⁴ Sent ja vídua, la seva mare Constança, senyora de Grions, vendria els seus drets a la *domus* o *turris* de Busquets a Bernat III de Cabrera el setembre de 1362 per 2.500 sous.²¹¹⁵ En qualitat de senyora de Grions, a més, Constança disposaria molt probablement de la castlania d'Hostalric, que sens dubte tindria en feu del comte d'Osona.²¹¹⁶ Per la seva banda, el seu difunt cònjuge, anomenat també Pere de Milany, hauria estat la persona a través de qui, en presència del cambrer Guillem Martí i de l'escrivà Pere de Sentfores, haurien arribat a mans de Bernat II de Cabrera els 1.524 sous que corresponien als drets a l'acapte del blat de Roda.²¹¹⁷ El cognom comú a tots aquests Milany (*Melanno, Mellan, Maloanno*) remet a un castell, situat en la serra homònima que es troba a cavall entre Osona i el Ripollès, del que els seus avantpassats devien ser castlans en els temps en què Bernat Isarn, fill d'un vescomte de Conflent i nebot de Sant Ermengol, bisbe d'Urgell, establia el seu domini sobre un Milany que havia d'heretar el seu fill Udaldard Bernat, futur vescomte de Besalú.²¹¹⁸ En vida d'aquest últim un tal Bertran Ponç de Milany fou escollit marmessor

²¹¹³ PLADEVALL I FONT, Antoni, "Noves dades sobre el castell i santuari d'Argimon". *QS*, n. 6 (1993), pp. 158-160.

²¹¹⁴ En relació a això darrer, el rei deia estar informat de *que dels Castells e forteses del noble en ·Pere· de Malany se ha fets e-s fan de nits farons o senyals als Castells de Monsoriu e d'Argimon*. D'aquí el seu manament a Berenguer d'Abella, enviat des de Saragossa el 13 d'abril de 1367, sobre el qual informà també el batlle general Pere Sacosta (a qui precisament devia part de la informació rebuda sobre les accions de Pere de Milany en el marc de la revolta del vescomtat de Cabrera); ACA, Cancelleria Reial, r.1217, f. 174v.

²¹¹⁵ Constança de Milany tenia infeudada la casa aloera de Busquets a Bernat de Montsoriu; ADM, Cabrera i Bas, r.3421, ll.13-ll.n.15, rt.982, fot. 399.

²¹¹⁶ Sobre això vegeu *supra*, Capítol 5.

²¹¹⁷ Vegeu *supra*.

²¹¹⁸ Segurament el vescomte Udaldard Bernat I de Besalú seria l'*Udaldardus de Melanno* que signava al final del document de la donació dels castells d'Anglesola i de Golmés que els comtes germans de Barcelona feren als esposos Berenguer Gombau i Sança el 26 de juny de 1078; BAIGES I JARDÍ, Ignasi J., FELIU MONTFORT, Gaspar i SALRACH I MARÉS, Josep M., (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, vol. 1. Fundació Noguera, Barcelona 2010, doc. 89, p. 275. A l'entorn de

pel clergue Bernat Joan, nebot del bisbe Oliba de Vic.²¹¹⁹ Anys més tard, l'abril de 1120, un altre Milany anomenat Ramon Ponç estaria entre els marmessors triats per la vescomtessa Ermessenda, vídua d'Udalard Bernat i tia de l'aleshores vescomte Udalard II de Besalú. Casat amb Arsenda, el 1122 Ramon Ponç era pare almenys d'uns Guillem Ramon, Dalmau i Pere, dels que descendrien tant els Milany abans esmentats com una branca dels Sales.²¹²⁰ És de suposar que el parentiu entre Bertran Ponç i Ramon Ponç de Milany fos molt pròxim, però ara com ara no és possible anar més enllà, com tampoc no sembla factible reconstruir una genealogia mínimament fiable de la seva nissaga, ja que no es disposa de prou informació.

En efecte, en el cas dels Milany manquen dades relatives als vincles de parentiu i noms amb els que completar els buits generacionals. En d'altres, els individus identificats, siguin pocs o molts, formen només una llista en la que ni tan sols la claredat en l'ordre successori d'una sola línia té per què estar necessàriament assegurada. No és possible, per exemple, ubicar en un arbre genealògic el gruix dels membres coneguts de la família de *militēs* (amb el temps donzells) d'Hostalric, d'entre els que en els dies de Marquesa i Ponç Hug V d'Empúries arribaria a sortir un veguer del vescomtat de Cabrera, precisament perquè no hi ha informació disponible sobre les relacions de parentiu de la majoria. Per exemple, el veguer Pere d'Hostalric era fill d'un altre Pere d'Hostalric i nebot d'un Bernat d'Hostalric,²¹²¹ però al marge d'això no es coneixen ni la identitat de la seva mare ni els vincles amb els antecessors i amb els successors (si és que en tingué), tret del fet que hauria estat d'alguna manera descendent d'un Arnau d'Hostalric que vivia ja l'any 1187.²¹²² Més o menys similars són els casos de moltes altres nissagues com ara les ja esmentades Montcorb i Seguí o la maresmenca dels Canet.²¹²³ El que tenen en comú amb les que avui en dia estan millor documentades,

l'ascendència vescomtal d'Udalard Bernat, vegeu només a tall d'exemple MIRET I SANS, Joaquim, "Los vescomtes de Cerdanya", pp. 137-147; SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago, *Els Barons...*, p. 60; i NEGRE I PASTELL, Pelai, "Els primers vescomtes de Rocabertí", p. 44.

²¹¹⁹ En el testament que el mateix clergue féu el 13 de gener de 1093; FERRER I GODOY, Joan (ed.), *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses (995-1273)*. Fundació Noguera, Barcelona 2009, doc. 43, p. 87.

²¹²⁰ De Sales de Llierca (Garrotxa). Un dels fills de Ramon Ponç i d'Arsenda seria Pere de Milany, que en el moment de fer testament el 8 de desembre de 1180 tenia dos fills del seu matrimoni amb Alda, *Raimundi de Malanno* i *Guilelmi de Sales*; *IBIDEM*, doc. 141, p. 213.

²¹²¹ ADM, Cabrera i Bas, r.3136, ll.10-ll.n.63, rt.979, fot. 498 (18 de febrer de 1272); ADG, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 892 (15 de juny de 1279).

²¹²² PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 160, p. 281.

²¹²³ Senyors de la *domus* de Canet (Canet de Mar), les restes de la qual estan integrades en l'actual castell de Santa Florentina, obra de Lluís Domènech i Muntaner. El seu representant més destacat, Ferrer de Canet, que acompanyà Bernat II de Cabrera a Algesires, fou marmessor

com poden ser les dels Cartellà o dels Satrilla,²¹²⁴ és el fet que la seva existència es remunta com a mínim a la segona meitat del segle XII, i que en molts casos l'arrelament territorial de la branca principal sembla estar bastant consolidat a mitjan segle XIII, en un procés que sens dubte guarda una estreta relació amb la proliferació de construccions del tipus casa forta o similars. I de la mateixa manera que succeïa en el marc de l'alta noblesa, en els seus segments socials s'intueix l'existència d'un dens i complex entramat de relacions de parentiu que, en part, hauria pogut servir per reforçar a nivell polític els vincles existents entre vassalls d'un mateix senyor.

Les fonts disponibles sols permeten captar alguns fragments d'aquest entramat. Potser el més il·lustratiu en aquest sentit sigui el que mostra les relacions establertes durant dècades entre membres de gairebé una desena de llinatges aristocràtics procedents de llocs tant de l'interior com de l'exterior dels territoris propis del vescomtat de Cabrera i de la baronia de Montclús, però units en la seva majoria per la seva condició de vassalls dels vescomtes de Cabrera. Les relacions interpersonals i interfamiliars s'establiren sobretot a través d'enllaços matrimonials i d'una col·laboració basada probablement en la proximitat del parentiu i en la confiança mutua.

La mostra en qüestió arrenca del matrimoni entre Agnès, filla de Guerau de Montsoriu, que el 1269 figura casada amb Ramon de Catllar. Una de les filles nascudes d'aquesta unió, Alamanda de Catllar, maridaria amb Guillem III de Blanes, senyor de Blanes,²¹²⁵ al seu torn, una néta d'aquests últims, Agnès de Blanes, germana per tant de Guillem IV de Blanes, que l'any 1351 seria majordom del duc de Girona,²¹²⁶ contrauria matrimoni amb Berenguer de Cartellà, i un fill d'ambdós, Ramon de Cartellà, esdevindria procurador general del seu cosí germà Ramon II de Blanes, casat amb

designat marmessor pel pare d'aquest últim; ADM, Cabrera i Bas, rs.35558, ll.14-ll.n.71, rt.984, fot. 57; i 3848, ll.18-ll.n.2, rt.988, fot. 337 (24 de desembre de 1338 i 4 de gener de 1341); ADG, Notularum, G-14, f. 107v (14 de març de 1340) i G-15, ff. 43rv-44r (4 de gener de 1341); MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els senyors de la Marina de la Selva", p. 34.

²¹²⁴ La documentació sobre els Cartellà selvatans del període entre 1106 i 1301 ha estat recentment estudiada per Elvis Mallorquí a: MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Col·lecció diplomàtica dels Cartellà*. També *IDEM, Parròquia i societat rural...*, fig. 25, p. 471. Pel que fa als Trilla, vegeu FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Llançà", pp. 220-222; així com MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M. i SERNA I COBA, Èrika, "La família Trilla i el sepulcre del cavaller Asbert, (†1334) de Vilanova de la Muga". *AIEE*, n. 32 (1999), pp. 113-125.

²¹²⁵ Aquesta és, aparentment, la correspondència moderna del cognom *de Castlario*, que en el passat he traduït per Castellar; vegeu MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els senyors de la Marina de la Selva", p. 29.

²¹²⁶ Ofici al que va afegir els de camarlenc i d'algutzir; BEAUCHAMP, Alexandra, "L'administration de l'hôtel d'un nourrisson", par. 2 i nota 4. La concessió d'aquests càrrecs cal emmarcar-la en el període en el qual Bernat II de Cabrera fou designat tutor de l'infant Joan.

Blanca de Palau. Vídua l'any 1363, Blanca era la mare del senyor de Blanes responsable de vendre el patrimoni de la seva família a Bernat IV de Cabrera el 1382, i també la d'una Graïda que seria esposa d'un veguer de Barcelona, el noble Antoni de Torrelles²¹²⁷ (vegeu Figura 48, p. 690).

De manera que entre els decennis de 1270 i 1410 s'havien anat establint vincles entre els més que probables descendents dels castlans de Montsoriu (vegeu Figura 47, p. 689), els Catllar o Descatllar (de Vilallonga de Ter, al Ripollès), la línia selvatana dels Blanes (que alhora donaria origen als Blanes empordanesos i valencians),²¹²⁸ els Cartellà de Maçanet de la Selva,²¹²⁹ els Palau, senyors de la *domus* homònima de Santa Maria de Palautordera,²¹³⁰ i els Torrelles, molt vinculats al servei a la Corona i aviat senyors del castell de la Roca del Vallès.²¹³¹ Però la mostra no acaba aquí: tornant enrera, hom pot veure com Alamanda de Catllar tenia almenys un germà, Ponç de Catllar, una filla del qual, anomenada Catalana, va casar amb Berenguer de Llançà, fill

²¹²⁷ ADM, Cabrera i Bas, rs.3401, ll.12-ll.n.90, rt.982, fot. 303 (14 d'abril de 1290); i 3290, ll.11-ll.n.109, rt.981, fot. 103 (25 de novembre de 1303); BC, Històric, Pergamins, pergs. ns. 150, reg. 12131; 160, reg. 12144; 496, reg. 22414; i 13, reg. 529 (20 d'octubre de 1309; 8 de maig de 1348; 31 d'agost de 1350; i 10 de març de 1407); MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Col·lecció diplomàtica dels Cartellà*, p. 39; i MORELLÓ BAGET, Jordi, "La crisi financera en una vila del Camp de Tarragona: Valls a principis del segle XV". Dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (ed.), *op. cit.*, p. 241.

²¹²⁸ La branca selvatana dels Blanes, la principal, estava establerta d'antic a la senyoria costanera del castell, de la vila i el port de Blanes. Per la seva banda, l'empordanesa hauria pogut sorgir del matrimoni d'Arnau, fill de Guillem II de Blanes i de la seva esposa Maria, amb una tal Brunissenda, que el maig de 1259 venien les tasques criminals de la Bisbal al bisbe de Girona per 500 sous melgoresos; d'ells haurien pogut descendir, per exemple, Ramon de Blanes, cavaller de la parròquia de Sant Feliu de Boada (Palau-Sator, al Baix Empordà), i el seu germà Arnau, *camerario monasterii Sancti Salvatoris de Breda*, a qui el bisbe gironí Arnau de Montrodon demanà el 15 de juliol de 1340 que complís el seu deure com a marmessor d'aquell; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., *El Cartoral de Rúbriques Vermelles de Pere de Rocabertí*, doc. 79, p. 331, nota 682; ADG, Lletres, U-7, f. 46v. En canvi, determinar a partir de qui, com i quan hi hagué Blanes establerts a València ja és més difícil. D'aquesta línia procediria el donzell Vidal de Blanes, que seria governador de la ciutat de València en temps de Ferran el d'Antequera; LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*. Publicacions de la Universitat de València, València 2005, p. 349.

²¹²⁹ Als que, segons Elvis Mallorquí, cal considerar la branca secundària de la família Cartellà; MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Col·lecció diplomàtica dels Cartellà*, p. 7. La principal seria segurament la que acabaria entroncant amb els senyors de la vall d'Hostoles i amb els vescomtes de Rocabertí a mitjan segle XIV.

²¹³⁰ I d'una altra casa molt propera, la de Campins. En morir Constança de Palau, hereva del patrimoni familiar, aquest revertí a Blanca, que de fet era germana de l'anterior. Blanca el transferiria a la seva filla Graïda en virtut del seu compromís matrimonial amb Antoni de Torrelles; ADM, Cabrera i Bas, rs.3484, ll.13-ll.n.73, rt.983, fot. 235 (24 de juliol de 1361); i 4129, ll.21-ll.n.27, rt.990, fots. 538-539 (26 d'octubre de 1382; i 9, 10 i 12 de gener de 1383).

²¹³¹ BC, Històric, Pergamins, perg. n. 403, reg. 20314 (30 d'octubre de 1423); CARRERAS CANDI, Francesc, *Lo castell de La Roca del Vallès*. L'Avenç, Barcelona 1895.

del *miles* Simó I Satrilla, tutor de Ponç Hug V d'Empúries, i germà de Simó II Satrilla. Mort ja l'any 1334, Simó II havia maridat amb Sança de Marata, germana de l'esmentat Berenguer de Cartellà, i, per això mateix, cunyada d'Agnès de Blanes. Així, de nou entre els decennis de 1270 i 1330 aquesta mateixa xarxa de parents s'expandiria i es reforçaria a través de la integració de representants de la nissaga dels Satrilla empordanesos (que serien vassalls dels Cabrera mentre aquests restessin vinculats al comtat d'Empúries), la dels Llançà, germana d'aquesta,²¹³² i la dels Marata selvatans, també germana de la línia secundària dels Cartellà²¹³³ (vegeu Figures 49 i 50, pp. 691-692).

Els vincles establerts des de les darreries del segle XIII entre diverses famílies de l'interior i de la façana marítima dels dominis dels Cabrera, a saber, els Bedós (Riudarenes), els Vilalba (Vilalba-Sasserra, al Vallès Oriental), els Pineda-Menola (Santa Maria de Pineda), els Blancaç (Sant Genís de Palafolls) i els Camós (Santa Maria de Pineda), als que caldria afegir les foranes dels Cruïlles de Caldes de Malavella i dels Mont-rodó, fan pensar en un entramat de similars característiques²¹³⁴ (vegeu Figures

²¹³² Els Satrilla seguirien servint els comtes d'Empúries quan la vella dinastia fou substituïda per una de sang reial. De fet, Asbert II Satrilla, fill precisament de Simó II i de Sança de Marata, era conseller de l'infant Pere d'Empúries el 1331, i seguiria al servei de l'infant Ramon Berenguer, mentre que Asbert III, fill del primer, seria governador de Càller i Gallura en nom dels reis d'Aragó. Per la seva banda, Berenguer de Llançà adoptaria el cognom de la seva mare Ermessenda, darrera descendent dels vells senyors de Llançà. La seva filla, anomenada com la seva àvia, és a dir, Ermessenda, va casar amb Bernat de Castellbisbal, d'alguna manera emparentat amb Saurina de Castellbisbal, esposa de Gausfred I de Palafolls. L'herència dels Llançà passaria aleshores al fill d'aquest mateix patrimoni, el que crearia nous conflictes amb Sant Pere de Rodes; GIRONELLA I GRANÉS, Josep M., *Els molins i les salines...*, pp. 97-98 i 289 (14 de febrer de 1331); ADM, Cabrera i Bas, r.4252, ll.23-ll.n.21, rt.992, fots. 341-342 (6 i 7 de maig de 1356); FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Llançà", pp. 221-222 i nota 30; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M. i SERNA I COBA, Èrika, *op. cit.*, p. 118. A l'entorn dels Satrilla i dels Llançà, de les seves relacions respectives amb els comtes d'Empúries i el monestir de Sant Pere de Rodes, així com d'Asbert II Satrilla, que participaria en la campanya d'Algesires al costat de Bernat II de Cabrera, vegeu *supra*, Capítols 1 i 2.

²¹³³ El pare de Sança era un tal Ramon de Castellet, que havia obtingut la senyoria de la torre de Marata de Maçanet de la Selva, i que arrel d'això passaria a ser conegut com a Ramon de Marata; MARQUÈS I CASANOVAS, Jaume, *Maçanet de la Selva*. Ajuntament de Maçanet de la Selva, Maçanet de la Selva 1983, p. 196. Els Marata selvatans compartien cognom amb una altra família de cavallers, probablement originària de Santa Coloma de Marata (les Franqueses del Vallès), i a la que gairebé segur que pertanyia el Berenguer de Marata que fou procurador i veguer de Bernat II de Cabrera, i, a més, marmessor del seu pare Bernat I.

²¹³⁴ Per bé la informació que es té sobre els membres i les relacions de parentiu d'aquestes famílies és sensiblement menor que en la mostra anterior. Així, si en el primer entramat els eixos principals depenen dels Catllar i dels Blanes selvatans, en la segona xarxa els referents de l'estructura són uns mal coneguts Blancaç i Cruïlles (de Caldes). Sembla bastant clar, però, que els Blancaç tenien ja presència en els afers del vescomtat de Cabrera des dels temps en els quals se'l començava a reconèixer com a tal, ja que el 9 d'octubre de 1197 ja es documenta un tal

51, 52, 53, 54, 55 i 56, pp. 693-698). Tanmateix, encara és molt aviat per poder prendre per representatives aquestes mostres, doncs el grau d'extensió de la trama, malgrat es pugui intuir, està per veure. En qualsevol cas, el que està clar és que aquestes i altres famílies formaven part d'un contingent de la mitjana i de la petita aristocràcia que proporcionava regularment vassalls (per tant, agents potencials) als senyors de rang superior (i pel que aquí interessa, als Cabrera)²¹³⁵ a canvi de la cessió de drets feudals, en especial sobre castells, cases fortes o delmes, i que, alhora, posava a disposició d'aquests unes parenteles que podien mobilitzar-se en cas necessari tot i que això significués recórrer a individus que no eren vassalls seus, o dels que, almenys per ara, no es té constància que ho fossin.²¹³⁶ Aquest últim podria haver estat el cas del cavaller Arnau de Blanes, que va comprar el castell d'Anglès a Bernat II de Cabrera per 10.500 lliures poc abans de la seva mort, produïda en algun moment entre el gener i el febrer de 1340; i també el del seu parent Vidal, abat de Sant Feliu de Girona, que el juliol d'aquell mateix any ja havia entregat una part del preu de compra al bisbe Arnau de Mont-rodon, a qui el vescomte de Cabrera havia demanat que s'ocupés del cobrament d'aquella quantitat.²¹³⁷ Al cap i a la fi, tot indica que ambdós, el laic Arnau i l'eclesiàstic Vidal, haurien procedit de la banda empordanesa dels Blanes.

Alhora, aquests darrers i molts altres exemples evidencien una vegada més el paper que homes i dones d'Església podien jugar com agents o col·laboradors de

Raimundi Blanchacii entre els signants de la ratificació d'una donació a la canònica de Roca Rossa, i també que seguien existint el 1378, any en el qual el donzell Galceran Blancaç era senyor de la *domus* de Sant Julià (Sant Genís de Palafolls); PONS I GURI, Josep M. (ed.), *El Cartoral...*, doc. 40, p. 106; PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús (eds.), *Inventari dels Pergamins...*, doc. 223, p. 94 (30 de juny de 1378). Quant als Cruïlles selvatans, aquests haurien arrelat a Caldes de Malavella a partir del casament de Ferrer de Cruïlles, dit el Menor, amb Agnès de Perella, senyora de la *domus* caldenca de Perella, que tindria lloc pels volts de 1265. Ferrer conservava possessions a les parròquies de Cruïlles i de Celrà, però més enllà d'això és francament difícil intentar establir cap lligam amb els seus probables parents de Cruïlles i Peratallada; BC, Històric, Pergamins, pergs. ns. 67, reg. 816; 119, reg. 399; i 119, reg. 418 (13 d'agost de 1260; i 16 de desembre de 1265).

²¹³⁵ A l'entorn d'això, i a l'entorn també de les problemàtiques inherents a l'estudi específic de l'anomenada baixa noblesa, segueix sent avui dia imprescindible la lectura de: PASTOR DE TOGNERI, Reyna *et alii*, "Baja nobleza: aproximación a la historiografía europea y propuestas para una investigación". *HSO*, n. 20 (1994), pp. 23-45.

²¹³⁶ Tal com es va suggerir a MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els senyors de la Marina de la Selva", pp. 28-31.

²¹³⁷ L'abat Vidal de Blanes, que seria un dels marmessors designats per Agnès de Blanes en el seu testament de 1350, havia entregat gairebé la meitat del total del preu acordat (97.500 sous o 4.875 lliures) actuant en nom dels esposos Alamanda i Francesc de Vallgornera (cognom que remet a l'actual municipi altempordanès de Peralada), tal volta perquè aquests hi estaven en deute o bé perquè en fossin creditors; ADM, Cabrera i Bas, r.3436, ll.13-ll.n.30, rt.982, fot. 526 (11 de juliol de 1340).

parents, amics, familiars espirituals i patrons. Així, dos abats més es trobaven entre els constituïts procuradors el 15 de juny de 1279 per Ramon I de Cabrera i Alamanda de Centelles per vendre el castell d'Anglès. Es tractava de Bernat, fill de Guillem II de Blanes, de l'abadia de Sant Salvador de Breda, i Pere de Puiggalí, de la de Sant Pere de Galligants.²¹³⁸ Com ja s'ha vist, els monestirs com aquests eren institucions que, pels seus vincles familiars i espirituals amb els fundadors i els altres benefactors, col·laboraven amb el poder laic, quan no n'exercien directament d'extensions eclesiàstiques a les seves àrees de dominació tradicional. De manera particular, el monestir de Breda seguiria facilitant suport de tot tipus a la nissaga vescomtal de Cabrera fins i tot quan aquella semblava mostrar més preferències pels ordes mendicants. El gener de 1332 el seu cambrer Ató de Torroella havia cooperat amb Francesc de Marata en el retorn d'un deute de 2.600 sous que Bernat II de Cabrera havia contret amb Pere de Santantoni. Per la seva banda, el monjo Guillem Terré aniria eixugant personalment els deutes de la marmessoria de Margarida de Foix almenys entre el 31 de desembre de 1387 i el 5 de març de l'any següent.²¹³⁹ La col·laboració s'estendria fins i tot al camp creditici: consta que amb anterioritat al febrer de 1313 Jaspert de Jafre, membre d'una família de la petita noblesa empordanesa i aleshores abat de Sant Salvador de Breda, havia prestat un total de 10.500 sous a Bernat I de Montclús i Leonor de Aguilar que serien finalment retornats a les darreries d'aquell mateix mes.²¹⁴⁰

²¹³⁸ MALLORQUÍ GARCIA, Elvis (ed.), *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Galligants*, vol. 2, doc. 388, p. 550.

²¹³⁹ ADM, Cabrera i Bas, r.3762, ll.16-ll.n.70, rt.986, fot. 659 (14 de gener de 1332); AHG, Notarials, Blanes, r.384, ff. 3v i 38r; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *El poder feudal*, p. 80.

²¹⁴⁰ 9.500 sous els havia facilitat a través de l'adquisició a carta de gràcia als senyors de Montclús dels drets sobre les rendes que aquells cobraven als seus dominis. La resta, mitjançant un préstec a curt termini o *mutuum* fet a Leonor; ADM, Cabrera i Bas, r.3517, ll.14-ll.n.31, rt.983, fot. 465 (24 de febrer de 1313). Uns anys abans, el Papa havia posat en mans de l'*abbas* Jaspert i dels seus monjos la gestió del priorat de Sant Marçal del Montseny, el que dona una idea de la reputació adquirida per Sant Salvador de Breda en temps d'aquell Jaspert de Jafre; ACA, Monacals, Pergamins, perg. n. C.302 (numeració provisional al dors) (9 de juliol de 1304); PLADEVALL I FONT, Antoni, "El Montseny a l'època medieval. L'organització religiosa", pp. 114 i 116; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Sant Salvador de Breda", pp. 140-141; i *IDEM*, *El poder feudal*, p. 80. Algunes de les activitats creditícies dels monestirs, en especial les de les congregacions femenines, solien tenir per objectiu l'adquisició de pensions (preferentment de violari) amb les que complementar els ingressos. A l'entorn d'això, que en el cas de les monges de Pedralbes incloïa la compra de pensions a universitats del mateix vescomtat de Cabrera, vegeu sobretot CASTELLANO I TRESSERRA, Anna, *Pedralbes a l'Edat Mitjana*, pp. 100-113. Pel que fa al préstec monàstic a patrons i benefactors, vegeu JORDAN, Erin L., *op. cit.*, p. 76.

Cal insistir, però, en que aquesta reserva d'agents, de col·laboradors i de suport en general als vescomtes de Cabrera i als seus parents més propers es caracteritzava en part per la seva transversalitat social, com succeïa també amb els personals domèstic i cortesà. Evidentment, això incloïa els prohoms de les universitats dels dominis dels Cabrera, que cada vegada anirien assumint més i més responsabilitats a petició dels seus senyors. Un vilatà d'Hostalric anomenat Pere Pedrer seria el procurador especial enviat el juliol de 1336 pel vescomte Bernat II a defensar els seus homes davant del veguer i de la ciutat de Girona en l'afer del mas Geronès de Riudellots.²¹⁴¹ Per la seva banda, les reclamacions que Timbor de Fenollet i Margarida de Foix feren al Cerimoniós des del monestir de Santa Maria de Pedralbes el 24 de juliol de 1364 foren trameses a través de l'escrivà blanenc Arnau de Puigferrer.²¹⁴² Però els agents no tenien necessàriament que pertànyer als territoris sota domini Cabrera, com prova el fet que el novembre de 1328 el representant del vescomte Bernat II en la causa pel dret al mar i mixt imperi al terme de Cabrera i al territori de Roda seria un tal Ferrer de Mas, de la ciutat de Vic;²¹⁴³ ni tan sols cristians, doncs el vescomte Bernat IV deixaria en mans de Jucef Ruven de Blanes, jueu d'Hostalric, la responsabilitat de dipositar en la taula de canvi corresponent el primer pagament per Palafolls el novembre de 1382 (11.000 lliures) i el primer per Blanes l'any següent (unes altres 5.110 lliures), a més de la majoria de pagaments de les pensions de censals adquirides pels creditors de les universitats del vescomtat de Cabrera almenys fins el 1388.²¹⁴⁴

6.4. Selecció, manteniment i correcció

En determinats casos els criteris de selecció d'agents i col·laboradors del *dominus* variaven segons les responsabilitats que se'ls assignava i els contextos en els que s'esperava que actuessin. A les fonts això podia expressar-se de manera genèrica a través de l'al·lusió a la idoneïtat de la persona escollida. Quan Ponç Hug V d'Empúries i Marquesa de Cabrera van aprovar el 29 d'octubre de 1304 el traspàs dels drets del difunt Arnau d'Oliva sobre el mas Oliva *cum baiulia de Macianeto* al seu hereu Guillem de Perera, van autoritzar també aquest últim a posar-hi algú que actués en nom seu en cas

²¹⁴¹ Vegeu *supra*, Capítol 2.

²¹⁴² ADM, Cabrera i Bas, r.3890, ll.18-ll.n.42, rt.988, fot. 510.

²¹⁴³ Vegeu *supra*, Capítol 5.

²¹⁴⁴ MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "La vila d'Hostalric...", p. 64; *IDEM*, *El poder feudal*, p. 81; i *IDEM*, "Bernat IV de Cabrera y la financiación de las compras de los castillos de Palafolls y Blanes (1382-ca.1400)", en premsa.

que l'herència, que de moment estaria en mans de la vídua d'Arnau per raó del seu esponsalici, li pervenís abans no assolís la majoria d'edat. Aquest substitut havia de ser idoni i fidel (*ydoneum et fidelem*).²¹⁴⁵ Uns anys més tard, el 9 de maig de 1325, el cosí germà de Marquesa, Bernat I de Cabrera, reconeixia les qualitats que feien Astruc Marc mereixedor de rebre la titularitat de l'escrivania pública de Montpalau (*ydoneum et sufficientem reputamus*).²¹⁴⁶

D'entrada, *ydoneum* sembla solament un més dels molts conceptes abstractes que, en opinió de Corrao, haurien pogut servir per encobrir l'arbitrarietat senyorial en la concessió de càrrecs.²¹⁴⁷ Tanmateix, fins i tot en la pràctica hi ha prou evidències de la intenció de trobar candidats el perfil dels quals s'ajustés a les tasques que havia de dur a terme, o, com resa el text de les *Ordinacions de la Casa i Cort* del Cerimoniós, que la persona fos *exercitada e apta*.²¹⁴⁸ En el cas dels batlles naturals potser hi hauria hagut prou amb que aquests es comprometessin a servir fidelment el seu senyor, cosa que en un principi els hauria hagut de garantir la transmissió hereditària dels drets sobre la batllia i la unitat d'explotació a la que aquella estava associada, és a dir, el mas, previ pagament dels drets d'entrada a l'establiment i del lluïsmes corresponents.²¹⁴⁹ Tot i això, en certs casos hi hauria hagut a judici dels senyors motius suficients per negar-ne el dret a fer efectiva la transferència, com succeí amb en Pere Jaubert, de Sant Esteve de Palautordera, a qui el 5 de març de 1423 el procurador general Joan de Castellet negà en nom de Bernat IV de Cabrera l'accés als béns del seu besoncle Francesc de Montclús i a la titularitat de la batllia de Montclús, perquè quan el comte de Modica *ha sabuda aquesta tresportació la ha contredita, e nós axí com a procurador seu la contredeïm axí com a dampnosa al dit senyor*.²¹⁵⁰

S'ignoren les causes per les quals Pere Jaubert va veure barrat el pas al càrrec de *baiulus* de Montclús, tot i que es pugui especular, per exemple, amb la possibilitat que Pere Jaubert hagués intentat eludir els pagaments preceptius o que simplement no els

²¹⁴⁵ ADM, Cabrera i Bas, r.3591, ll.14-ll.n.100, rt.984, fot. 310.

²¹⁴⁶ ADM, Cabrera i Bas, r.3143, ll.10-ll.n.70, rt.979, fot. 531.

²¹⁴⁷ CORRAO, Pietro, "Gli ufficiali nel regno di Sicilia del Quattrocento". *ASNSP*, n. 1 (sèrie quarta, 1997), p. 323.

²¹⁴⁸ PERE EL CERIMONIÓS, *Ordinacions de la Casa i Cort*, preàmbul (p. 51).

²¹⁴⁹ PONS I GURI, Josep M., "Entre l'emfiteusi i el feudalisme (Els reculls de drets gironins)". Dins *IDEM, Recull d'estudis...*, vol. 3, pp. 183-192; FARÍAS ZURITA, Víctor, "Sobre la reorganització...", pp. 901-902. De fet, la confirmació dels drets hereditaris de Guillem de Perera al mas Oliva i a la seva batllia no fou gratuïta. El cost total s'elevava a 1.500 sous, dels que 200 corresponien al lluïsmes. Vegeu *supra*.

²¹⁵⁰ A continuació, Joan de Castellet declarà que emparava els béns i la batllia de Francesc de Montclús; AHFF, Notarials, Montclús, r.395, f. 119v.

pogués afrontar, o bé fins i tot que el seu besoncle hagués tingut la pretensió de patrimonialitzar la batllia, fet aquest que, atesa l'escassa tendència a la repetició de cognoms en el cas del gruix de les llistes de batlles jurisdiccionals com els de Montclús, Bernat IV hauria pogut percebre com un clar perjudici als seus interessos. Tot això, és clar, amb independència que les seves aptituds l'haguessin fet o no idoni per al càrrec. Tampoc hi ha rastre d'això últim en la concessió que la vescomtessa Timbor de Fenollet féu de la sajonia i la corredoria de Sant Julià i Sant Marçal del Montseny a Bonanat de Cot el 31 de març de 1337, per la que aquest es va comprometre a pagar 25 sous en tres terminis a comptar de la propera Pasqua,²¹⁵¹ cas en el que a simple vista fa l'efecte que la idoneïtat la determinà la perspectiva de nous (tot i que modestos) ingressos.²¹⁵² No obstant això, del contrast entre aquest darrer exemple i l'anterior de Pere Jaubert es desprèn que altres factors aliens al merament econòmic haurien pogut entrar en joc, encara que el fet que no hagin deixat cap rastre documental fa que aquests escapin a qualsevol anàlisi.

Amb tot, fa l'efecte que els vescomtes de Cabrera i els seus parents de Montclús compregueren aviat que els era del tot necessari recórrer a determinat personal especialitzat, sobretot en dos camps tan propers entre si com eren el del dret i el de l'emissió de documents. En haver estat l'escriptura durant molt de temps sota quasi monopoli dels sectors eclesiàstics de la societat medieval, no és d'estranyar que a l'hora de sol·licitar que es generessin documents els Cabrera s'adrecessin justament a les institucions eclesiàstiques, entre els que ja es podien trobar jutges que no sols validaven documents, sinó que també els redactaven.²¹⁵³ Així, si el 1201 el jutge episcopal Berenguer d'Albucíà, ardiaca de la Selva, es limitava a validar el text (redactat per un monjo i diaca anomenat Arnau) de la llicència per aixecar una *forcia* a Maçanet atorgada per Guerau IV de Cabrera a Arnau Guillem de Cartellà,²¹⁵⁴ el 28 de gener de 1212 ell mateix era, en canvi, el responsable d'expedir el trasllat del testament de

²¹⁵¹ AHFF, Notarials, Montclús, r.337, ff. 10v-11r.

²¹⁵² De manera similar en allò que s'observa a CORRAO, Pietro, "Gli ufficiali...", p. 324.

²¹⁵³ FERRER I MALLOL, M. Teresa, "L'instrument notarial", pp. 30-40; SOLÉ I COT, Sebastià i VERDÉS PIJUAN, Pere, *op. cit.*, p. 21; i PONS I GURI, Josep M., "De l'escrient al notari i de la *Charta* a l'*Instrumentum*". Dins *IDEM, Recull d'estudis...*, vol. 4 p. 93 i nota 4 (article publicat originalment el 1993).

²¹⁵⁴ ADM, Cabrera i Bas, r.3581, ll.14-ll.n.90, rt.984, fot. 250; BC, Històric, Pergamins, perg. n. 112, reg. 5649; MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Col·lecció diplomàtica dels Cartellà*, doc. 57, p. 127.

Ramon de Vilademuls, que l'havia fet el 8 de maig de 1197.²¹⁵⁵ Aquell jutge i escrivà devia ser per força parent d'un altre ardiaca, en concret el Ramon d'Albucíà que figura entre els primers catalans coneguts que es van formar a l'Estudi de Bolonya, on s'estigué almenys en els anys de 1218 i 1221,²¹⁵⁶ i on curiosament també estudià el jurista Guillem Sasala. Segons Jaume I, Sasala l'ajudà a donar forma legal a l'estratègia amb la que fer valer els drets d'Aurembiaix, cosa que motivaria una pregunta desafiant del procurador de Guerau IV de Cabrera: —*Oiats, En Guillem: cuidats que per vostra pledesia que havets aduïta de Bolunya que el comte perda son comtat?*²¹⁵⁷

Tot i que convé no perdre de vista qui és qui fa parlar els personatges del *Llibre dels Feits*, la reacció del representant de Guerau IV podria estar expressant un temor genuí d'una part de la noblesa catalana a que els nous coneixements en dret, que s'estaven adquirint als estudis de Llombardia o a Montpeller, poguessin ser una amenaça real a l'ordenament jurídic sorgit dels primers segles del feudalisme.²¹⁵⁸ Ara bé, tant si això arribà a inquietar els Cabrera com si no, el cert és que aquests s'acabarien adaptant al nou panorama jurídic català, que, una vegada reintroduït el dret romà, no s'hauria començat a aclarir fins a partir del decenni de 1220, i que, a la fi, faria possible el naixement i la consolidació d'un notariat professional, és a dir, d'un conjunt d'individus habilitats per emetre documents amb total validesa legal.²¹⁵⁹ En un començament dependrien del personal de les notaries públiques foranes, en especial la de la ciutat de Girona,²¹⁶⁰ però ben aviat serien capaços d'instituir una *tabellonia* a

²¹⁵⁵ En previsió de la imminent unió de Vilademuls en una expedició de Pere el Catòlic, i en el que, entre altres coses, el mateix testador deixava a Berenguer d'Anglès *ipsa decima quam teneo per Poncium de Capraria*; ADG, Cadins, Pergamins, perg. n. 19.

²¹⁵⁶ MIRET I SANS, Joaquim, "Escolars catalans al estudi de Bolonia en la XIII^a centúria". *BRABLB*, vol. 8, n. 59 (1915), p. 141, nota 5; BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "Estudiants catalans a la universitat de Bolonya (segle XIII)". *AHAM*, ns. 23-24 (2002), pp. 126-128.

²¹⁵⁷ JAUME EL CONQUERIDOR, *op. cit.*, cap. 36. Sobre aquest episodi concret vegeu *supra*, Capítol 1.

²¹⁵⁸ En el que, segons Tomàs de Montagut, prevalia "la noció subjectiva del dret", que es recolzava en l'ús de la violència i en la legalització del costum, de la tradició, en la creença que "les pràctiques immemorials són una prova de la voluntat de Déu"; MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs de, "Pactar i transaccionar a Catalunya: l'usatge de Barcelona *Communie et convenientiae*". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa *et alii* (eds.), *Negociar en la Edat Media. Actas del Coloquio celebrado en Barcelona los días 14, 15 y 16 de octubre de 2004*. CSIC/ Casa de Velázquez/ Université de Paris-XII (Val de Marne), Barcelona 2005, p. 32.

²¹⁵⁹ SOLÉ I COT, Sebastià i VERDÉS PIJUAN, Pere, *op. cit.*, p. 18; FERRER I MALLOL, M. Teresa, "L'instrument notarial", pp. 40-41; PONS I GURI, Josep M., "El dret comú a Catalunya". Dins *IDEM*, *Reculls d'estudis...*, vol. 4, pp. 65-88 (part d'un article original de 1991).

²¹⁶⁰ Molts dels primers instruments notariais incorporats a l'arxiu privat dels Cabrera els van redactar homes de l'escribania pública de la ciutat de Girona, de la que fins el 1270 seria titular

l'encara jove vila d'Hostalric (en qualitat de senyors del lloc i de la jurisdicció),²¹⁶¹ així com de nomenar un oficial que fos notari públic per a la totalitat d'un domini, encara que en els primers temps aquest fos l'esmentat Pere de Llagostera, notari i alhora *iudex ordinarius* del monestir de Sant Salvador de Breda.²¹⁶²

A la fi, seria aquesta professionalització dels notaris i dels juristes en general el principal motiu pel qual per als vescomtes de Cabrera els únics candidats a jutge ordinari i a notari públic o substitut considerats idonis, i, per tant, garants en part d'una administració mínimament eficaç,²¹⁶³ haurien estat els especialistes en dret i en l'art notarial com ara el *batxeler en leys e deguan del Valès* Llorenç Cuch, a qui Timbor de Fenollet nomenà jutge ordinari de Montclús el 26 de febrer de 1368.²¹⁶⁴ Amb el temps, la presència de laics entre els juristes i escrivans públics que serviren als dominis dels Cabrera aniria en augment, tret potser dels de Vidreres i de Montclús, on hi hauria un bon nombre d'homes de condició clerical al capdavant de les notaries públiques. Durant els decennis de 1270 i 1280, per exemple, el *notarius* de Vidreres seria Guerau de Torrent, rector de l'altar de Sant Pau, a qui en ocasions substituïria Bernat Janer, capellà del castell de Sant Iscle, també notari de Montclús amb posterioritat segurament a Pere de Vic, domer de Sant Esteve de Palautordera que hauria pogut ser un dels primers

en Bernat de Vic, redactor de la carta de poblament d'Hostalric; ADG, Pia Almoïna, Pergamins, pergs. ns. 1059; 1150; 980; 2501; 1009; 3530; 813; 815; i 7612 (16 de juny de 1229; 12 d'agost de 1243; 21 d'agost de 1251; 28 de juliol de 1261; 1 d'agost de 1265; 20 de juny de 1267; 16 de maig de 1269; i 4 de novembre de 1270); ADM, Cabrera i Bas, rs.4428, ll.29-ll.n.17, rt.997, fot. 487; i 3286, ll.11-ll.n.105, rt.981, fot. 85 (12 de gener i 27 d'octubre de 1231); 3594, ll.14-ll.n.103, rt.984, fot. 322 (17 de desembre de 1239); 4276, ll.24-ll.n.15, rt.993, fot. 153 (13 de novembre de 1240); i 3326, ll.12-ll.n.18, rt.981, fot. 377; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els orígens del mercat...", doc. 1, p. 17 (2 de gener de 1243).

²¹⁶¹ PONS I GURI, Josep M., "De l'escrivent al notari...", p. 95.

²¹⁶² Que va ser rector de l'altar de Santa Maria de la mateixa abadia almenys l'any 1270. Vegeu *supra*, Capítol 5; i ADM, Empúries, rs.48-1, rt.228, fot. 224; 50, rt.228, fots. 233-235; i 456, rt.231, fot. 89 (24 de setembre i 6 de novembre de 1269); Cabrera i Bas, rs.1514, ll.2-ll.n.1, rt.970, fot. 448 (27 de juny de 1288); i 3289, ll.11-ll.n.108, rt.981, fots. 97 i 99 (30 d'abril de 1298). En realitat, no fa l'efecte que es tractés de cap raresa. El jutge que instruï el procés entre el 15 de maig i el 6 de juny de 1265 que enfrontava Gastó de Béarn amb el clergue de la Seu Guillem Gaufred pels seus drets a Riudellots no només ho era per part reial i per part de Gastó, sinó que també exercia de notari de Girona; es tractava de Bernat de Vic; MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, "Una qüestió de toponímia", p. 26.

²¹⁶³ Doncs eren del tipus de "mà d'obra qualificada" que, segons Alexander Murray, els governants del segle XII havien començat a valorar seriosament a l'hora de començar a construir veritables aparells administratius; vegeu MURRAY, Alexander, *Reason and Society in the Middle Ages*. Clarendon Press, Oxford 1978, p. 121.

²¹⁶⁴ AHFF, Notarials, Montclús, r.344, f. 123r.

notaris públics de Montclús ja sota senyoria Cabrera.²¹⁶⁵ En la segona meitat de la centúria següent, els titulars de la *tabellonia* de Montclús serien clergues beneficiats de l'altar de Sant Projecte de l'església parroquial de Santa Maria de Palautordera, malgrat alguns dels seus substituïts habituals fossin laics, com ara el probablement celoní Guillem Bonmacip.²¹⁶⁶

El domini del discurs i de les fórmules legals propis d'aquests homes d'Església i juristes laics els faria especialment aptes a l'hora de representar els senyors en diversos tipus de causes. D'aquí que molts rebessin procures especials, incloses les de substitució d'altres procuradors, que els atorgaven legalment poders per resoldre afers en nom dels seus representats en la manera en la que aquests últims havien disposat que ho fessin, com de fet era ja costum en l'àmbit mercantil.²¹⁶⁷ Els atorgaments de poders als procuradors o *actores* especials dels Cabrera no són massa nombrosos, però tampoc se'ls pot considerar una raresa, al contrari del que succeeix amb els que s'expedien en favor dels procuradors generals, dels que no és habitual trobar altra cosa que no siguin les referències indirectes al dia i al lloc en els que s'havia redactat la procura i a la mà que ho havia fet.²¹⁶⁸ De la repetició en diversos documents de les mateixes dades relatives a la procura que habilitava un *procurator generalis* a exercir les seves funcions, se'n pot inferir la validesa permanent fins al moment de la mort d'aquell o al de la revocació de poders o destitució per part del senyor. El dia 14 d'agost de 1369 arribava a la cort del batlle de Montclús una lletra de *La vescomptessa de Cabrera, sigillata cum cera nigra et sigillo dicte nobilis*, en la que la mateixa Timbor manifestava que *volem levar de-la nostra procuracion en ·Pere· Munda e en Bernat Xifren, rector de Montseny*, per la qual cosa ordenava al batlle que *façats manament a tots los pròmens que de quí avant no respone[n] de res de nostre dret e-n Pere Munda ne al-dit Xifren, e*

²¹⁶⁵ PONS I GURI, Josep M., *Inventari dels pergamins...*, docs. 105, 115, 117 i 124, pp. 36 i 38-40; ADM, Cabrera i Bas, r.3587, ll.14-ll.n.96, rt.984, fot. 292.

²¹⁶⁶ El segon registre de cort de Guillem Bonmacip (1360-1369) duu el títol següent: *·Liber Curie Castri de Montecluso et iurisdiccioni eiusdem, factus auctoritate Guillelmi Bonmacip, ·notarii· publici Castri de Montecluso et iurisdiccioni eiusdem pro venerabili Arnaldo Sa Mascorda, rectore altaris Sancti Proiecti [cleri]co in ecclesia Sancte Marie de Palacio Tordera, termini dicti Castri·*; AHFF, Notarials, Montclús, r.344, f. 1r. De fet, a l'escriuària de Montclús Bonmacip fou el substituït de tres clergues beneficiats a l'altar de Sant Projecte, això és, Arnau Samascorda, Guillem Samascorda i Francesc Safàbrega. El següent titular, Ferrer Miquel, també seria clergue beneficiat al dit altar. Vegeu per exemple AHFF, Notarials, Montclús, r.344, ff. 110v-111r (15 de febrer de 1367); i *IBIDEM*, doc. 703, p. 196.

²¹⁶⁷ FERRER I MALLOL, M. Teresa, "L'instrument notarial", pp. 65-66.

²¹⁶⁸ *IBIDEM*, p. 71.

*que hobeschan al nostra batla en tro altra hordonasion n·egam feta.*²¹⁶⁹ Tot i això, tot apunta a que no tots els procuradors generals ho haurien estat per una única procura. És probable que l'expedició de més d'una procura en nom seu es degués a causes com ara una etapa de coprocuració, o que, com també s'ha vist abans, l'ofici no s'exercís de forma permanent, tal com sembla demostrar l'exemple de Violant de Prades.²¹⁷⁰

Una vegada seleccionat i incorporat als diferents cercles de servei, el personal s'havia de mantenir i remunerar, quelcom que depenia de la condició social del servidor, del tipus de lligams que establís amb el seu senyor, i, en general, dels acords assolits entre ambdues parts. El vell costum dictava que almenys els parents i els domèstics en règim de coresidència, tant nobles com no nobles, havien de ser mantinguts pel senyor mentre es perllonguessin la seva estada i el seu servei de proximitat. D'aquí que en una data tan tardana com l'1 de 1410 el donzell Ramon de Mallorques rebés de mans del clavari Domènec Roig un pagament de 55 lliures, 3 sous i 7 diners, que era el cost del menjar, els vestits i la vaixela que Bernat IV de Cabrera havia adquirit per a la provisió durant deu mesos dels domèstics i dels animals (*familia et animalia*) del seu fill Bernat Joan i els germans d'aquest.²¹⁷¹ Per la seva banda, als *officiales* externs a l'entorn estrictament domèstic se'ls solia concedir fraccions dels ingressos dels seus àmbits i marcs d'actuació. La base retributiva dels batlles, per exemple, consistia en el redelme (*retrodecimum*), que equivalia més o menys a una desena part de les entrades de la batllia, a més del braçatge (*braciaticum*), que en suposava a l'entorn d'una altra setzena part, i a la que calia afegir alguns complements procedents dels drets i dels monopolis

²¹⁶⁹ *E per ço que magor fe hi donets escriven hi nostra nom de nostra mà.* La carta es redactà a Barcelona *sots nostra segell secret* el dia 9 d'aquell mes; AHFF, Notarials, Montclús, r.344, ff. 155v-156r.

²¹⁷⁰ Vint-i-tres anys després de la primera procura en favor seu, el seu espòs Bernat Joan de Cabrera li n'atorgà una altra a Modica el 6 de març de 1446, mitjançant la qual ella mateixa actuaria a Catalunya en qualitat de *procuratrix generalis*, quan no a través del seu substitut Antoni Ferrer, durant almenys els dos anys següents; PONS I GURI, Josep M., *Inventari dels pergamins...*, doc. 1017, p. 278 (27 d'octubre de 1447); BC, Històric, Pergamins, perg. n. 131, reg. 1124 (9 de maig de 1448).

²¹⁷¹ AHG, Notarials, Blanes, r.9, f. 16rv. O els 61 sous i 9 diners que la comtessa d'Osona havia gastat en sabates per a ella i els seus *familiars*, i que el monjo Guillem Terré, marmessor seu, havi pagat a Antoni Arench, sabater de la vila de Blanes, a qui encara se li devien el 5 de març de 1388; AHG, Notarials, Blanes, r.384, f. 38r.

jurisdiccionals.²¹⁷² Pel que fa als seus subalterns, així com als jutges ordinaris i als notaris públics, també ells tenien estipulades les seves fonts retributives.²¹⁷³

Aquestes i altres sostraccions als ingressos generals anaven acompanyades d'altres despeses, entre les que es trobaven uns salaris que podrien no haver quedat acotats ni molt menys a la retribució d'individus que d'entrada hom consideraria normal que en rebessin un periòdicament, com el cas de l'esmentat *coch* Pere Jalmar des Fonollar, sinó que podrien haver beneficiat de manera regular donzells, cavallers i escuders de la casa, fossin o no coresidents del senyor i ostentessin o no un càrrec específic. No sembla haver mostres d'això al Principat, a diferència del cas valencià, en el que sí n'hi ha evidències de les darreries del segle XIV a salaris i a altres formes remuneradores que podrien haver resultat bastant més profitoses als seus perceptors.²¹⁷⁴ Tot i això, consta que els nobles catalans que participaren en la guerra que entre 1296 i 1304 enfrontà les Corones d'Aragó i de Castella van avançar una part de les despeses generades pels seus propis seguicis militars.²¹⁷⁵ En el cas dels Cabrera, entre les ja de per si rares proves documentals en aquest sentit destaca una àpoca del 30 d'agost de 1348 per valor de 550 sous, pagats per Francesc de Malla, aleshores procurador general de Ponç IV de Cabrera, i amb els que se satisfecia el deute contret amb Bernat de Palau, fill d'un difunt *miles* vallesà homònim i tal volta oncle patern de Blanca de Palau, pel salari (*solido sive stipendio*) d'un cavall armat (*unius equitus armati*), això és, d'una unitat de cavalleria pesada²¹⁷⁶ que havia anat amb el seguici militar (*comitiva equitum et*

²¹⁷² De tot això calia descomptar els censos i altres serveis a pagar i prestar per l'establiment de la batllia; HINOJOSA Y NAVEROS, Eduardo de, *op. cit.*, p. 108; i FARÍAS ZURITA, Víctor, "Sobre la reorganización...", pp. 902-909.

²¹⁷³ PONS I GURI, Josep M., "Taxacions dels salaris de notaris i escrivans en jurisdiccions baronals de les terres gironines (Palafrugell, Bàscara, Caldes de Malavella, Llagostera, Cassà de La Selva i Vescomtat de Cabrera)". Dins *IDEM, Recull d'estudis...*, vol. 1. Fundació Noguera, Barcelona 1989, pp. 95-157.

²¹⁷⁴ Vegeu a tall d'exemple: NARBONA VIZCAÍNO, Rafael, "Violencias feudales en la ciudad de Valencia". *RHM*, n. 1 (1990), pp. 68-69; i SÁIZ SERRANO, Jorge, "Una clientela militar...", pp. 111-116.

²¹⁷⁵ FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Apéndice de bienes confiscados". Dins *IDEM, Entre la paz y la guerra*, pp. 163-167. En virtut dels *Usatges* i de les *Commemoracions* de Pere Albert, el rei d'Aragó no podia obligar els seus súbdits a prestar-li ajuda militar fora del territori català, sinó que els havia de convocar compromentent-se a pagar-los despeses, que en el cas de la petita aristocràcia podia suposar la totalitat, i en el de l'alta, almenys una part; *IDEM*, "La organización militar en Cataluña en la Edad Media". *RHMI*, n. 1 (extra, 2001), pp. 156-158 i 165-166.

²¹⁷⁶ La més bàsica, que hauria constatat d'"un caballero armado con armadura completa y caballo también armado y otras personas". El nombre d'acòlits i de cavalls seria variable; *IBIDEM*, p. 169. Vegeu també SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, "Guerra, avituallamiento del ejército y

peditum) del vescomte Bernat II de Cabrera al setge d'Algesires (*in obsidione de Alziczira*) i a altres parts de Castella.²¹⁷⁷ Naturalment, un sol exemple d'aquest tipus pot semblar molt poca cosa. Però, en realitat, el nombre exacte de combatents contractats per acompanyar Bernat II a Algesires (que probablement no fossin pocs) té una importància bastant relativa comparat amb el significat social i polític de la seva contractació i del tipus de remuneració que se'n derivava.

El mateix es pot dir d'aquelles remuneracions alternatives o extraordinàries concedides als agents, en especial els pertanyents als segments del grup aristocràtic, que no encaixen amb les formes habituals en el feudalisme clàssic, com ara pensions o rendes no infeudades. És el cas de les donacions que el vescomte Bernat II féu el 18 d'agost de 1338 al cavaller Ferrer de Canet en remuneració (*ad remunerandum*) pels serveis prestats, consistents, per una banda, en un pagament de 4.000 sous a cobrar com a màxim per la propera festivitat de Tots Sants, i, per una altra banda, en el dret a imposar bans (*bannum sive banna*) a la vall de Canet fins a 10 sous, a més d'una pensió anual de 1.000 sous.²¹⁷⁸ Perquè allò que evidencien aquestes ampliació de les fórmules

carestías en la Corona de Aragón: la provisión de cereal para la expedición granadina de Alfonso el Benigno (1329-1333)". *HID*, n. 20 (1993), pp. 526-527 i nota 13.

²¹⁷⁷ ADM, Cabrera i Bas, r.3861, ll.18-ll.n.14, rt.988, fot. 389; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "L'agitat retir...", p. 54. Aparentment, es desconeix encara si Bernat II i els homes que el van seguir a Algesires van ser compensats o no per les seves despeses en aquella expedició. Ni tan sols sembla haver constància de cap compromís en aquest aspecte adquirit pel Cerimoniós o per Alfons XI de Castella, que era de fet qui havia reclamat l'ajuda aragonesa. Pel que fa a Bernat de Palau, el text de l'època suggereix que contribuí a l'expedició, però que no s'hi sumà. És possible que no tingués l'edat adient o que no es trobés en condicions físiques òptimes per anar-hi, però també és possible que, per grat o per força, hagués decidit commutar el servei militar pel pagament dels costos d'un cavall armat, cosa que de retruc li hauria permès evitar que es posés en entredit la seva fidelitat al vescomte. És probable, a més, que Bernat de Palau hagués hagut d'entregar la totalitat o una part dels 550 sous abans de l'inici de la campanya. De fet, tot i que l'avançament dels primers pagaments (fraccionats en els mesos previs a la posada en marxa d'una expedició militar) és una pràctica documentada sobretot a les fonts reials, i malgrat que sembla que la seva normalització no hauria arribat fins el regnat del Magnànim, se sap, per exemple, que ja en la campanya sarda de 1354 la infanteria va percebre la primera paga abans no haguessin començat les operacions militars. Avançat aquell mateix segle, consta també que el comte de Dènia avançava salaris als membres de la seva clientela; SÁIZ SERRANO, Jorge, "Una clientela militar...", p. 107; *IDEM*, *Caballeros del rey*, pp. 67-70 i 325-326; i ORSI LÁZARO, Mario, "«Vagerosos e malendrins» y «ballesters bons e bé atreçats». Notas sobre la infantería de Pedro el Ceremonioso en una armada real a Cerdeña (1354)". Dins JIMÉNEZ ALCÁZAR, Juan F. *et alii* (eds.), *Actas IV Simposio Internacional de Jóvenes Medievalistas. Lorca 2008*. Universidad de Murcia/Ayuntamiento de Lorca/Real Academia Alfonso X el Sabio/Fundación Cajamurcia-Lorcatur, Murcia 2009, p. 195. Res no impedeix, doncs, que es tractés ja aleshores d'una pràctica habitual entre *barones* com ara els vescomtes de Cabrera i els seus vassalls de la mitjana i petita aristocràcia.

²¹⁷⁸ En aquest sentit, l'atorgant no s'estalvià d'explicitar que ambdues donacions tenien lloc *propter multa grata et accepta servicia que vos, venerabilis et devotus nostrer Fferrarius de*

retributives i diversificació dels tipus de lligams interpersonals (que òbviament condicionaven les anteriors), són uns canvis que, de fet, marquen l'evolució d'un feudalisme clàssic envers un de tardà, i molt similar a la versió d'aquell altre feudalisme que els historiadors anglesos anomenen "bastard" (*bastard feudalism*), que és fruit de la reinterpretació que n'ha fet Michael Hicks, i que Jorge Sáiz Serrano ha adaptat més recentment al context valencià.

Seguint les línies respectives marcades per aquests dos autors, per bé que donant preferència a la de Sáiz Serrano, es pot dir que s'està al davant d'una evolució del sistema feudal a nivell europeu (i no exclusivament anglès, com es pensava) que afecta sobretot la manera en què s'organitzen i es regulen les relacions de poder en el si del grup social aristocràtic, i en la que els acords i les fórmules retributives no responen en un sol model específic sinó a molts, inclòs el pacte feudovassallàtic (per tant, també el jurament de fidelitat i l'homenatge).²¹⁷⁹ En aquest nou marc, les clienteleles de les que es rodejarien els nobles, que malgrat tot seguirien sent fluctuants i socialment transversals, i continuarien articulades entorn de la *casa i cort* en diferents esferes administratives i de disponibilitat, permetrien els seus patrons no ja afrontar, sinó directament alimentar, el clima bèl·lic de les darreries de l'Edat Mitjana i els diversos conflictes que hi esclatarien, tant els de caràcter feudal²¹⁸⁰ com els de caràcter monàrquicoestatal. En aquest sentit potser podria considerar-se un fenomen aristocràtic complementari de

Caneto, miles, nobis pluries feci (...); ADM, Cabrera i Bas, rs.3151, ll.10-ll.n.77, rt.979, fot. 582; i 3182, ll.11-ll.n.25, rt.980, fot. 154; MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els senyors de la Marina de la Selva", p. 34. Per la seva part, en el seu testament del 14 de desembre de 1419, Bernat IV de Cabrera assignà *in remuneracione serviciorum per ips[um] nobis factorum* a Berenguer de Sant Esteve, donzell domiciliat a la vila de Besalú i domèstic seu, 1.000 florins d'or de Florència que havia de percebre *a dicto comittatu de Modica et redditibus eiusdem, et non super aliis bonis nostris*. Mort el comte de Modica, Berenguer de Sant Esteve s'afanyaria a reclamar la quantitat que el seu senyor havia disposat que li fos facilitada; ADM, Cabrera i Bas, r.2962, ll.8-ll.n.10, rt.977, fot. 265; BC, Històric, Pergamins, perg. n. 302, reg. 20710 (16 de maig de 1424).

²¹⁷⁹ El "feudalisme bastard" s'ha entès tradicionalment com una degeneració del feudalisme clàssic específica del cas anglès, basada en un tipus de contracte específic (la *indenture*) que hauria substituït el pacte feudovassallàtic, i generadora de la violència nobiliària pròpia de l'Anglaterra dels Tudor. Les darreres revisions el mostren més aviat com una evolució tardana del feudalisme de tall més clàssic i ajuden a treure-li l'etiqueta d'especificitat anglesa, per bé que la particularitat d'alguns instruments i mecanismes que s'hi despleguen és innegable. Sobre la versió de Hicks i la seva derivada de Sáiz Serrano, vegeu: HICKS, Michael, *Bastard Feudalism*. Routledge, Nova York 2013 (primera edició de 1995); i SÁIZ SERRANO, Jorge, "Una clientela militar...", pp. 100-101. Per una molt recent actualització del debat anglès a l'entorn de l'essència del feudalisme bastard, vegeu SPENCER, Andrew M., *Nobility and Kingship in Medieval England. The Earls and Edward I, 1272-1307*. Cambridge University Press, Cambridge 2014, pp. 100-109.

²¹⁸⁰ Vegeu *supra*, Capítol 2.

l'anomenada "renda feudal centralitzada", amb la que de fet sembla compartir elements. Aquesta oferiria als aristòcrates laics perspectives d'obtenir retribucions més o menys regulars i gràcies extraordinàries amb les que sobreposar-se, si més no en la teoria, a la caiguda general de les rendes senyorials, i que jugava també amb l'atracció natural que la guerra exercia en ells, donat que, entre altres coses, hi veien una autèntica via d'afirmació identitària.²¹⁸¹ Desafortunadament, fora de la interessant aproximació de Xavier Torres, que estableix clars vincles entre la violència desplegada per les faccions clientelars pròpies del feudalisme bastard anglès i el bandolerisme català de l'Edat Moderna,²¹⁸² a Catalunya aquesta via no ha estat encara explotada.

Tenint en compte les implicacions en matèria de conflictivitat d'un tipus de reordenament similar,²¹⁸³ que, cal insistir-hi, hauria afectat sobretot els sectors més alts de la jerarquia social, pot sobtar que el desembre de 1263 Arnau de Cabrera, feudatari del vescomte Guerau VI i sogre de Sibila de Saga, es comprometés a restituir tot allò que havia sostret injustament, i, pel que suggereix el lèxic documental, no sense contundència, *in toto termino castri de Capraria*.²¹⁸⁴ No es conserva cap crida prèvia a l'ordre per part del vescomte ni del seu veguer, però és gairebé segur que Arnau, veritablement penedit o no, deuria haver rebut alguna mena d'advertència motivada, al

²¹⁸¹ La "renda feudal centralitzada" seria la solució adoptada pels Estats monàrquics europeus davant la creixent necessitat de procurar-se d'uns mecanismes que els permetessin reclutar, equipar i mantenir les tropes amb les que poder fer front a la cronificació de la guerra (en especial la guerra a gran escala). Suposava la redistribució dels ingressos fiscals i financers entre els combatents potencials, incloent-hi els aristòcrates laics, cada vegada més predisposats al servei militar en les empreses dels sobirans. Vist tot això, les promeses i les recompenses atorgades per Pere el Cerimoniós a Bernat II de Cabrera i als seus fills Ponç IV i Bernat III cobren molt més sentit. Vegeu, sense pretensió d'exhaustivitat: SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, "«Questie» y subsidios en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIV: el subsidio para la cruzada granadina (1329-1334)". *CHEC*, n. 16 (1976), p. 44; SESMA MUÑOZ, J. Ángel, "Fiscalidad y poder. La fiscalidad centralizada como instrumento de poder en la Corona de Aragón (siglo XIV)". *ETF*, n. 1 (1989), pp. 451-452; SÁIZ SERRANO, Jorge, *Caballeros del rey*, p. 271; i GARCÍA FITZ, Francisco, "«Las guerras de cada día.» En la Castilla del siglo XIV". *EM*, n. 8 (2007), pp. 153-156.

²¹⁸² TORRES I SANS, Xavier, "Bandolerisme honorable i bandolerisme reprobable a la Catalunya dels segles XVI i XVII (els senyors nyerros de Vic)". *Pedralbes*, n. 13:2 (1993), p. 225; però, sobretot, *IDEM*, "Les bandositats de "nyerros" i "cadells": bandolerisme...".

²¹⁸³ Potser no sigui accessori recordar que a l'hora de referir-se als assaltants del mas Geronès suposadament liderats pel batlle Arnau d'Olzinelles, el 23 de juliol de 1336 el veguer de Girona emprà les paraules *clientum armatum ac turba vadunata*; vegeu *supra*, Capítol 2.

²¹⁸⁴ El sacerdot que redactà el document en qüestió reflectí el següent compromís d'Arnau: que ell i els homes del seu districte *sub fide et dominio (...) emendem et restituam omnes questas et indebitas exacciones et rapinas et iniurias et acaptas, et omnia alia que vel quas ego vel homines mei sive familie mee fecerunt sive hoc usque fecerunt indebite et iniuste*. Seguidament, obligava els seus béns i fins i tot posava a disposició del seu senyor *totum ipsum feudum quod pro vobis teneo*, per fer-li'n entrega *ad noticiam vestram*; ADM, Cabrera i Bas, r.3389, ll.12-ll.n.78, rt.982, fot. 208.

seu torn, per les lògiques queixes dels afectats. La presumta reacció del vescomte de Cabrera és la que s'espera d'un comte de Barcelona o rei d'Aragó, però difícilment d'un alt aristòcrata com aquell. De fet, hom la podria prendre pel reflex del caràcter i de la mentalitat particulars de Guerau VI, si no fos perquè tot indica, com es veurà més endavant, que les primeres senyals de la tendència a suavitzar les formes d'expressió i d'exercici del poder feudal s'han d'avançar al mateix segle XIII.²¹⁸⁵

Aquest cas és un dels primers als dominis dels Cabrera, si no el primer, en el que s'entreveu l'existència d'una acció correctora dels abusos comesos pels agents del senyor,²¹⁸⁶ tot i que, en realitat, les intervencions d'aquesta mena semblen ser posteriors a 1360. La queixa o el clam era el mitjà de detecció habitual de problemes (inclosos aquells no creats directament pels agents o col·laboradors²¹⁸⁷), tant si venia de dins com de fora dels propis dominis, tant si procedia dels afectats com si era resultat d'un avís d'altres agents senyorials, fins i tot d'un altre *dominus*.²¹⁸⁸ L'alternativa era l'enquesta, com ara les abans esmentades de 1308 (a càrrec del veguer del comte d'Empúries), la de

²¹⁸⁵ De manera molt semblant al cas anglès, pel que Christopher Dyer afirma que els senyors estarien donant freqüents mostres de cautela en aquest sentit: "lords in the thirteenth and fourteenth centuries often appear to have treated their tenants gingerly"; DYER, Christopher, "The Ineffectiveness of Lordship in England, 1200-1400". *PP*, s. n. (2007, suplement 2) p. 79. Vegeu també *IDEM*, *Niveles de vida...*, p. 46.

²¹⁸⁶ El que, de retruc, permet posar en dubte una generalització de Víctor Ferro segons la qual a l'Antic Règim "els barons de Catalunya [...] no responien principalment ni subsidiària de les faltes imputables a llurs oficials"; FERRO I POMÀ, Víctor, *op. cit.*, p. 144.

²¹⁸⁷ Normalment provocades pels inconvenients causats per determinades decisions dels senyors. Als dominis dels Cabrera la centralització administrativa seria sens dubte una font de problemes generada pels mateixos vescomtes. El 13 de juny de 1374, el bisbe de Girona demanaria Bernat IV de Cabrera que permetés els rectors de parròquies seguir redactant testaments i instruments matrimonials, i que no ho limités a la cúria vescomtal; ADG, Lletres, U-62, ff. 90v-91r. Més tard, el maig de 1398, els síndics del vescomtat es queixarien de les conseqüències del fet que *en alguns térmens, ballies e parròquies de vostra terra hon scrivà no ha, se haze posada pena que negú no gos fer testament sino en poder del scrivà de Hostalrich e d'altres llochs e, com lo dit scrivà ells no puguen haver, sdevense que molts e moltes persones moren intestats*. Seguidament, demanarien a Bernat IV que autoritzés aquells llocs a tenir escrivà o jurista, o, almenys, a recórrer al prevere parroquia, a la qual cosa donà conformitat; PONS I GURI, Josep M. (ed.), *Llibre de la universitat...*, doc. 13, p. 118.

²¹⁸⁸ El fet que la informació i les reclamacions procedissin d'un altre senyor hauria mogut a fer esforços per mantenir-hi unes correctes o cordials relacions, tot depenent, és clar, de l'estat d'aquestes últimes en aquell precís moment. El 6 de setembre de 1398 Bernat IV de Cabrera reaccionà als *prechs de mossèn en n-Ot de Montcada* manant Francesc de Bancells, batlle de Montclús, que renunciés a exigir la compareixença d'Antoni Savater de Sant Celoni, a qui pretenia bandejar per haver comès adulteri amb la filla de Ferrer Miquel, prevere de Montclús, i aixequés l'empara que pesava sobre els seus béns. La reacció de Bernat IV fou favorable al Montcada, tal com queda reflectit en la carta que ell mateix va adreçar al seu batlle; AHFF, Notarials, Montclús, r.388, f. 16rv.

la vall de Gualba de 1342.²¹⁸⁹ Però aquests tipus d'iniciatives, que estaven dirigides a comprovar quins drets senyoriais es podien exercir i quins se satisfien realment, ni semblen haver-se caracteritzat per la seva regularitat, ni molt menys haver estat plantejades com una mesura de detecció d'abusos, excepte pel que fa en allò que es pogués estar escamotejant als agents fiscals.²¹⁹⁰ Així que fos quin fos el seu grau de desenvolupament, durant molt de temps el bon funcionament de la maquinària de gestió senyorial dependria d'unes accions remeials i correctives que no seguien a cap procediment de control sistemàtic. Als dominis dels vescomtes de Cabrera no s'imposaria un veritable mecanisme de control regular, malgrat seguir sent de tipus correctiu i no preventiu (l'audició de comptes) fins a la segona meitat del segle XIV, encara que aquest podria no haver-se consolidat fins als primers decennis del següent.

Mentrestant, una de les escasses mesures preventives de les que haurien pogut disposar els senyors hauria consistit en posar molta cura en la tria del personal de servei i en afinar molt en la valoració de les seves qualitats i de la seva idoneïtat. Tanmateix, encara tindrien al seu abast almenys dos instruments de pressió sobre el seu aparell governatiu i de gestió, així com sobre els agents que en formaven part. En primer lloc, els oficials superiors, en particular el majordom i el veguer o el seu relleu (això és, el procurador general), ja que eren representants de la seva autoritat senyorial i estaven dotats de poders per supervisar i endreçar la gestió. I, en segon lloc, el potencial

²¹⁸⁹ Vegeu *supra* i Capítol 5.

²¹⁹⁰ Com és el cas dels capbreus. A l'entorn dels primers capbreus catalans, vegeu sobretot BISSON, Thomas N. (ed.), *Fiscal accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*, vol. 1. University of California Press, Berkeley 1984; i BENITO I MONCLÚS, Pere, "La renda de la terra als llocs del domini reial del Comtat de Barcelona: Notes al capbreu de 1151". Dins *El poder real en la Corona de Aragón. Actas del XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (1993. Jaca)*, vol. 4. Gobierno de Aragón, Saragossa 1996, p. 23-36; i FARIÁS ZURITA, Víctor, "Sobre la reorganización...", p. 898. En general, els procediments de les enquestes senyoriais són ben coneguts; vegeu BENITO I MONCLÚS, Pere, *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*. CSIC, Barcelona 2003, pp. 587-591. També alguns exemples en els àmbits reial i episcopal, a: SABATÉ CURULL, Flocel, "Les castlanies i la comissió reial de 1328", pp. 177-242; TELLIEZ, Romain, "Le contrôle des officiers en France à la fin du Moyen Âge: une priorité pour le pouvoir?". Dins FELLER, Laurent (ed.), *Contrôler les agents du pouvoir. Actes du Colloque organisé par l'Équipe d'accueil "Histoire Comparée des Pouvoirs" (EA 3350) à l'Université de Marne-la-Vallée. 30, 31 mai et 1er juin 2002*. Pulim, Limoges 2004, pp. 191-209; GUILLERÉ, Christian, "Criteris medievals per a l'estudi comarcal: el cas de la Selva a través de les enquestes episcopals". *QS*, n. 2 (1989), pp. 87-88; i MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *El Llibre Verd del bisbe de Girona*. Ja des d'un punt de vista més simbòlic, sobre la pregunta com instrument senyorial en l'exercici del poder, vegeu: ALGAZI, Gadi, "Lord Asks, Peasants Answer: Making Traditions in Late Medieval Village Assemblies". Dins SIDER, Gerald i SMITH, Gavin (eds.), *Between History and Histories: The Making of Silences and Commemorations*. University of Toronto Press, Toronto 1997, pp. 199-229.

dissuasori de les obligacions legals i morals derivades del compromís de servei, per altra banda extremadament difícil de mesurar, però que és obvi que no deuria haver tingut massa efecte sobre alguns oficials locals de Cabrera, dels que els prohoms de les universitats es van queixar el novembre de 1390 a Bernat IV. Segons aquests últims, *ha vagades si no acabalen en les dites coses o no guanyen a lur guisa, persaguxen los prohomens per bants e per penes.*²¹⁹¹

Les situacions d'aquesta mena perjudicaven força la salut de l'aparell gestor i governatiu senyorial, contribuïnt al deteriorament de la confiança envers les institucions senyorials i de la imatge, de la reputació mateixa del senyor, tal com reconeixien els teòrics del pensament polític, que ja des del segle XIII, però sobretot des del segle XIV, expressaven això molt sovint a través de l'anomenada "metàfora organicista", per la qual tota comunitat o institució passava a ser percebuda com un cos a semblança humana, en el que els membres i els òrgans corresponien en un individu (el governant, que n'era el cap) i en uns grups amb unes funcions polítiques i socials molt determinades. En el seu tractat de *Doctrina pueril*, Ramon Llull va deixar escrit que *malvats membres són destrucció del cors, e malvatz oficials e consellers són destrucció del cors, e malvatz oficials e consellers són destrucció de la senyoria e de la honor del príncep, e destrucció de senyoria e de honrament de príncep és destrucció de príncep, e destrucció de terra e de poble.*²¹⁹² En efecte, l'existència de mals o afectacions en el cos

²¹⁹¹ Vuit anys més tard, els prohoms del vescomtat es queixarien novament perquè *los saigs e carcellers demanen salaris inmoderats*, reclamant que *no gosen demanar ne haver sino segons que antigament és acostumat*; PONS I GURI, Josep M. (ed.), *Llibre de la universitat...*, docs. 13 i 21, pp. 120 i 163. En aquests casos, com en el sicilià estudiat per Corrao, la crítica a les accions i a la conducta de certs oficials podria estar amagant també un conflicte d'interessos entre faccions oposades; CORRAO, Pietro, "Gli ufficiali...", p. 324-325. Val a dir, però, que al vescomtat de Cabrera per ara no hi ha res que ho permeti demostrar.

²¹⁹² RAMON LLULL, *Doctrina pueril*, cap. 80, 6-7 (edició a cura de Gret Schib; Barcino, Barcelona 1972, p. 180). La metàfora (o analogia) organicista (o orgànica), en voga ja al segle XIII, és una manlleuta del pensament polític clàssic (aplicada inicialment a la comunitat dels cristians, que esdevenia així un "cos místic" en el que Crist era identificat amb el cap), que plantejava la idea de la comunitat política com un cos humà en el que cadascuna de les seves parts seria un agent destinat a dur a terme una funció específica. Entre els segles XIII i XIV estava molt vigent a les doctrines polítiques de la Corona d'Aragó, inclosa la representada per Eiximenis. El correcte funcionament del cos polític depenia aleshores de la bona salut i de la cooperació harmònica dels seus membres; per contra, tot defecte o mal funcionament de la senyoria s'interpretava, com feia Llull, com que *al cors ve malautia de sos membres*; *IBIDEM*, cap. 80, 8 (p. 180); també FRANCESC EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, cap. 1,4 (edició a cura del pare Daniel de Molins de Rei; Barcino, Barcelona 1927). Així doncs, s'havia de guarir el sistema de gestió i governatiu. Al seu regiment de prínceps dedicat al seu nebot Pere el Cerimoniós, escrit possiblement entre 1357 i 1358, l'infant Pere (que escrivia pensant en la figura reial en uns termes, això sí, aplicables en molts aspectes a qualsevol altre *dominus* feudal), afirmava que una de les funcions del príncep era precisament la guaridora: *proprium*

senyorial podia comprometre molt la posició del senyor si la seva voluntat o la seva capacitat de reacció quedaven en entredit, i si era així de ben segur que l'acceptació envers ell hauria disminuït proporcionalment. Però encara que la seva imatge pogués patir relativament poca erosió, les males pràctiques o la desídia dels seus servidors podien tenir greus efectes. Alguns, com els derivats dels abusos dels oficials dels Cabrera que llevaven el blat al terme de Montpalau el maig de 1398, que ho feien fins i tot *en temps que les gents no'n han*,²¹⁹³ són bastant evidents. D'altres poden no ser-ho tant. Ara bé, si, pel que sembla, el flux del crèdit privat a la Baixa Edat Mitjana depenia molt de la confiança que inspiressin les autoritats jurisdiccionals a nivell local, la ineficàcia o els abusos d'aquestes podrien dur els creditors a deixar de prestar en una zona determinada, amb els consegüents pèrdua de dinamisme econòmic de la zona i descens en el volum d'ingressos senyorials.²¹⁹⁴

Alguns senyors pertanyents a la família vescomtal de Cabrera semblen haver estat particularment sensibles en aquests i altres riscos de *destrucció de la senyoria e de la honor del princep*. Els protocols notariais conservats contenen força evidències de la seva implicació personal en el redreç de situacions molt diverses per a partir de la segona meitat del segle XIV, en les que ells mateixos requerien als seus agents i col·laboradors la modificació de la seva conducta i la reparació dels danys que aquesta hagués pogut ocasionar. Bernat II de Cabrera enviava des de Barcelona l'1 de setembre de 1360 una carta adreçada al procurador general Guillem Samascorda o als seus subalterns, en la que exposava el cas del blanquer barceloní Pere de Camprodon, que en

enim officium Regis est malorum hominum extirpare venenum; PERE D'ARAGÓ, *De vita, moribus et regimine principum*, cap. 3 (edició en línia a cura d'Alexandra Beauchamp; narpan.net, 2005; URL: <http://www.narpan.net/ben/indexderegimine.htm>). Sobre l'autor, el seu tractat i les influències que s'hi reflecteixen, vegeu BEAUCHAMP, Alexandra, "De l'action à l'écriture: le *De regimine principum* de l'infant Pierre d'Aragon (v. 1357-1358)". *AEM*, n. 35:1 (2005), pp. 233-270. A l'entorn de la metàfora orgànica, vegeu per exemple: GIERKE, Otto F. von, *Political Theories of the Middle Age*. The Lawbook Exchange, Union 2002 (traducció anglesa de 1913 de l'original en alemany, editat l'any 1881), pp. 22-30; KANTOROWICZ, Ernst H., *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*. Princeton University Press, Princeton 1957, p. 199-200 (hi ha traducció castellana, publicada per Akal el 2012); KRYNEN, Jacques, "Naturel, Essai sur l'argument de la Nature dans la pensée politique à la fin du Moyen Âge". *JS*, n. 2 (1982), pp. 173-174 i 178-180; BLACK, Antony, *op. cit.*, pp. 21-27; i LE GOFF, Jacques i TRUONG, Nicolas, *op. cit.*, pp. 129-144.

²¹⁹³ PONS I GURI, Josep M. (ed.), *Llibre de la universitat...*, doc. 13, p. 121.

²¹⁹⁴ Suposadament, l'atenció als diversos casos, la presa de decisions i l'eficàcia de les mateixes podien elevar o disminuir la confiança dels creditors en les corts locals, afavorint així o fent disminuir el flux creditici. Sobre aquesta visió, vegeu: BRIGGS, Chris, "Manor Court Procedures, Debt Litigation Levels, and Rural Credit Provision in England, c.1290-c.1380". *LHR*, n. 24:3 (2006), p. 540 i 553-554.

la seva *supplicació* deia haver pagat la quantitat que que l'anterior batlle de Montclús, Guillem Corretger, li havia demanat per poder-li retornar un esclau fugitiu anomenat Antoni, això és, 30 sous, però que una vegada l'havia pagada Corretger s'havia resistit a complir la seva part. Entenent que *açò sia cosa mal estant e de mal eximpli, e de gran dampnatge al dit suppliant*, Bernat II ordenava que s'esbrinés si Corretger havia retingut o no l'esclau i que, en qualsevol cas, Camprodon rebés la compensació pertinent, *totes excepcions, dilacions, diffuytes e malícies foregitades*. Cloïa la seva carta assegurant que, *en altra manera, nós provehirem sobre les dites coses en guisa que no passaran sens digna correcció o pena*.²¹⁹⁵ Més tard, el 2 de setembre de 1368 l'aleshores vídua de Bernat II, la vescomtessa Timbor de Fenollet, ordenà el batlle de Montclús que comprovés si, tal com havia sabut, un tal Casalet *ha stat masa pres, e que segons le ley la pena és major que lo crim*. En cas que això es demostrés cert, disposà que *dats lo a-menlevar*.²¹⁹⁶

Tanmateix, la majoria de les accions correctores, sobretot les dels procuradors generals, però també les dels batlles, semblen haver estat orientades a detectar i a combatre les irregularitats, a resoldre, en definitiva, situacions i problemes fent primar un principi com era el de profit o utilitat (*utilitas, commodum*), que des del punt de vista dels senyors devia ser del tot irrenunciable. Així, quan el gener de 1387 el procurador general Bernat Albertí rebaixà de 15 a 10 sous el cens que Eulàlia, muller de Bernat Comes i ocupant del mas que tenia al terme de Palafolls, pagava anualment, i l'enfranquí del servei d'obra, manifestà haver-ho fet perquè *utilis est dicti nobili domino* Bernat IV de Cabrera, ja que així evitava que Eulàlia i els seus fills abandonessin el mas, aquest deixés de ser explotat, i desaparegués, per tant, una de les fonts d'ingressos del seu senyor.²¹⁹⁷ Per la seva banda, Guillem Desclopers, batlle de Palafolls, es posà en contacte per carta el 17 de febrer de 1402 amb el seu homòleg blanenc perquè Joan de Linya, que era paraire de draps a la vila de Blanes i tenia els seus béns i *son domicili dins vostre batlia*, devia *lo arrendament de XXII· mesos* del molí draper de Palafolls, i no responia a cap dels seus requeriments. Però com que el drapaire pertanyia a la

²¹⁹⁵ AHFF, Notarials, Montclús, r.344, f. 6v-7r.

²¹⁹⁶ AHFF, Notarials, Montclús, r.344, f. 134rv.

²¹⁹⁷ Albertí considerava que si *ipsum mansum divinite rroneum et desabitatum dictus dominus perderet dicti mansi, homines et mulieres*, etc, així que la rebaixa era una solució realment profitosa per al seu senyor; AHG, Notarials, Blanes, r.386, ff. 35v-38r (26 de gener de 1387).

jurisdicció depenent del batlle de Blanes, Desclopers necessitava que aquest darrer pressionés per tal d'aconseguir que es paguessin les quantitats endarrerides.²¹⁹⁸

És molt possible que les intervencions com ara la revisió a la baixa de les contribucions fiscals dels ocupants d'un mas, per exemple el mateix de Bernat Comes, tinguin també una lectura moral, sobretot tenint en compte el sexe i l'edat de les persones que l'habitaven l'any 1387, i atesos els condicionaments que imposava el cristianisme (en tota la seva diversitat) de la societat catalana de la Baixa Edat Mitjana. La mateixa caritat cristiana a la que feia al·lusió pels volts de 1280 un aristòcrata com era el trobador Guillem de Cervera, que a l'inici dels seus *Verses proverbials* aconsellava els seus fills que *sobre tots amats Deu e vostres proïsmes si/ com vos mateix; cor greu porets fallir axi*.²¹⁹⁹ Al cap i a la fi, *utilitas* fiscal (per extensió, *utilitas* econòmica en general) i moral cristiana no eren (ni són) conceptes inconciliables, per bé que també la preocupació per conciliar-los respondria segurament a l'actitud dels que exhibien un comportament del tot utilitarista.²²⁰⁰ Però, en tot cas, allò segur és que, des del punt de vista de la gestió senyorial, la *utilitat* fiscal hauria estat el gran principi rector de l'actuació del procurador general Bernat Albertí, el que ve a certificar, si calia, l'interès i la preocupació de l'aristocràcia feudal per la renda,²²⁰¹ i, en general, pel profit econòmic, sense el qual l'estil de vida noble deixava de ser practicable, per bé que, de

²¹⁹⁸ Textualment, Desclopers demanaria el batlle de Blanes que *forsets o forsar façats que de present pach lo dit arrendament*, i que si Joan de Linya seguia sense col·laborar, que actués contra la seva persona i els seus béns; AHFF, Notarials, Palafolls, r.551, f. 59v.

²¹⁹⁹ GUILLEM DE CERVERA, *Proverbis*, vv. 27-28 (edició a cura de Gabriel Llarés i Quintana al *Cançoner dels comtes d'Urgell*, publicada per Joan Oliva a Vilanova i la Geltrú l'any 1906; facsímil amb estudi a cura d'Antoni M. Espadaler i Poch i d'Eloi Castelló i Gassol, editat per la Universitat de Lleida, Lleida 1999, p. 51).

²²⁰⁰ En opinió de John Sabapathy, no és cap anacronisme aplicar la distinció entre *utilitas* econòmica i moral a l'estudi de les pràctiques comptables de l'oficialitat al servei dels reis d'Anglaterra del segle XII en endavant, especialment si es té en compte que la proposta ciceroniana de fer compatibles ambdós elements, que aleshores estava sent reintroduïda, constituïa clarament una resposta moral a una distinció real; vegeu SABAPATHY, John, *Officers & Accountability in Medieval England, 1170-1300*. Oxford University Press, Oxford 2014, pp. 86-89. A l'entorn del lloc que la *utilitas* ocupa en el pensament ciceronià, vegeu VIVENZA, Gloria, "Roman Thought on Economics and Justice". Dins LOWRY, Todd S. i GORDON, Barry (eds.), *Ancient and Medieval Economic Ideas and Concepts of Social Justice*. Brill, Londres 1998, pp. 296-332. Finalment, pel que fa a la compatibilitat entre pensament cristià i vida econòmica, vegeu per exemple les següents reflexions sobre el marc urbà italià (molt vinculades al concepte del "bé comú", del que es parlarà de seguida): TODESCHINI, Giacomo "Mercato medievale e razionalità economica moderna". *RMR*, n. 7:2 (2006) [En línia] URL: http://www.dssg.unifi.it/_RM/rivista/saggi/Todeschini.htm; i MINEO, E. Igor, "Caritas e bene comune". *Storica*, n. 59 (2014), pp. 7-56.

²²⁰¹ Dins del conjunt genèric dels senyors feudals; FELIU MONTFORT, Gaspar, *La llarga nit feudal*, p. 131.

retruc, les mesures que s'apliquessin poguessin redundar d'alguna manera en benefici dels que es trobaven sota senyoria aristocràtica.

La introducció de mecanismes de supervisió i de posada al dia de la comptabilitat senyorial, és a dir, dels processos d'audició o d'auditoria de comptes (*computo audiendo*), aniria principalment en aquesta mateixa línia d'utilitarisme fiscal, tot i que, com ja s'ha avançat abans, aquests mecanismes no tenen en aparença presència en els volums notariais fins començada la segona meitat del segle XIV; i quan la comencen a tenir, és de manera massa espaiada. La primera audició detectada es remunta a un moment indeterminat de l'any 1364. En ella, Berenguer de Malla aprovava els comptes de Guillem de Tria, batlle d'Arenys.²²⁰² Les següents, que tingueren lloc l'abril de 1388, serviren per examinar els comptes de les batllies de Tordera i de Montpalau mentre en fossin els titulars respectius Guillem Riba i Jaume Salvador, aquest segon de Santa Maria de Pineda.²²⁰³ Malgrat conservar-se'n moltes menys del que seria desitjable, entre les més nombroses d'aquelles entrades que van generar les audicions de comptes en els llibres notariais blanencs, això és, entre les del primer quart del segle XV, hi ha una sèrie reduïda sobre una mateixa batllia, la de Palafolls. Consta de sis entrades en cinc llibres de cort, totes elles relatives a la gestió del *baiulus* Guillem Desclopers, que van de març de 1403 a juliol de 1412 i que, aparentment, cobreixen els exercicis fiscals compresos entre 1402 i 1412.²²⁰⁴

Mentre en els casos anteriors qui aprovava els comptes, declarava absolt l'oficial i en definia les responsabilitats derivades de la seva administració havien estat Berenguer de Malla o el mateix Bernat IV de Cabrera, a partir dels decennis següents el procediment hauria quedat en aparença en mans d'agents senyorials d'alt rang, implicant-hi el procurador general, que informava l'oficial en qüestió del resultat del mateix, al que havia de prestar-se obligatòriament sota compromís d'honestedat, que en ocasions el notari reflectia amb la fórmules com ara *bonum, verum, iustum, rectum*,

²²⁰² PONS I GURI, Josep M., *Inventari dels pergamins...*, doc. 554, p. 158.

²²⁰³ AHG, Notariais, Blanes, r.384, ff. 65r-66v.

²²⁰⁴ AHG, Notariais, Blanes, rs.387, ff. 28v-29r (15 de març de 1403); 388, ff. 28v-29r (21 de febrer de 1404); 389, ff. 17v-19r (6 de febrer de 1405); 7, ff. 85v-89r (12 d'agost de 1406); i 390, ff. 71v i 96v (1 de juny de 1411 i 26 de juliol de 1412). Les dates dels exercicis són aproximades perquè no sempre se les explicita ni se les detalla, i, a més, poden correspondre als de l'any o als dels dos anys anteriors. Aquest últim és, per exemple, el cas de Miquel de Torres, batlle de Montpalau del que s'aprovaren els comptes dels dos últims anys el 26 de juliol de 1412; AHG, Notariais, Blanes, r.390, f. 66v.

*finale et legale comptum et sinceram racionem.*²²⁰⁵ Suposant que no s'haguessin detectat indicis de frau o d'errors en la gestió, que les xifres fossin sòlides, declarava absolt el batlle. També hi participava el clavari general, que era el responsable de fer arribar al procurador general la quantitat que li hagués entregat el batlle, i, en conseqüència, havia de ratificar les xifres, i, segurament pels volts ja de 1400, un oïdor de comptes. El 15 de març de 1403, per exemple, el procurador general Pere Barber va absoldre l'esmentat Guillem Desclopers per l'entrega de 34 lliures, 5 sous, 8 diners i 1 òbol que corresponien al darrer exercici, un fet verificat per l'*auditor comptorum* Joan Asbert i el *clavarius* Domènec Roig, com quedà reflectit en el text.²²⁰⁶

Òbviament, aquests tipus de mecanismes podien fallar, o, simplement provocar que quedessin algunes quantitats a deure. És el cas de Guillem Sala d'Arenys, que segons Pere Barber havia deixat a deure 44 sous a Bernat IV dels temps en què el primer actuava *ut baiulum* d'Arenys com a tutor del titular de la batllia, i el segon, com a oïdor de comptes. Guillem Sala els acabaria pagant al ~~clavari~~ Domènec Roig el 5 de desembre de 1404.²²⁰⁷

6.5. Els dominis dels Cabrera sota control de la Corona

En el precís moment de juny de 1364 en el que Bernat II de Cabrera i el comte d'Osona van ser declarats contumaços per no haver comparegut cap de les vegades que els ho havia estat requerit, se'ls va bandejar i se n'ordenà l'empara dels béns,²²⁰⁸ es va posar en marxa el procediment pel qual els seus dominis passarien a formar part del patrimoni reial. Si fins aleshores el monarca s'havia situat en un segon pla en relació al procés, en la presa del control de les senyories dels Cabrera tornaria a tenir un paper

²²⁰⁵ AHG, Notarials, Blanes, rs.384, ff. 58rv, 65r-66v i 80v-81r (7, 17 i 20 d'abril de 1388); i r.385, f. 55rv (maig de 1388).

²²⁰⁶ *Et ego dictus Iohannes Sbert, auditor comptorum, reddituum, emolumentorum et iurium dicti Nobilis domini, confiteor dictum comptum audivisse et examinasse ut superius continetur. Et ego dictus Dominicus Rubey, clavarius sive receptor reddituum, emolumentorum et iurium dicti Nobilis domini, confiteor me habuisse et recepisse a vobis dicto Guillelmo Clopes dictas Triguinta quatuor libras, quinque solidos, octo denarios et obulum;* AHG, Notarials, Blanes, r.387, f. 29r. En canvi, en l'aprovació dels comptes presentats el 29 de gener de 1388 per Dalmau Sarovira, batlle d'Anglès, únicament el procurador general Bernat Albertí i el col·lector hostalriquenc Pere Barber donaren fe de la seva correcció; AHG, Notarials, Blanes, r.384, f.64r-64v (16 d'abril de 1388).

²²⁰⁷ L'aleshores *procurator generalis* de Bernat IV de Cabrera reconeixia a Guillem Sala que en *tempore quo ego eram auditor computorum, reddituum et iurium predicti nobilis viri (...) est verum quod vos habeatis refundere et tornare* els esmentats 44 sous al seu senyor; BC, Històric, Pergamins, perg. n. 316, reg. 19115.

²²⁰⁸ BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 32, p. 31 i vol. 34, pp. 123-125.

actiu, intervenint de manera directa en el seu ordenament. Així, el Cerimoniós procuraria ben aviat que les guardes de les fortificacions s'obtinguessin de manera negociada i pacífica, cosa que sembla haver-se aconseguit tot i la resistència oposada per Timbor de Fenollet i Margarida de Foix.²²⁰⁹ Després, amb posterioritat ja al nomenament d'un comissari per part de la reina Elionor el 26 de juny que es desplaçés als dominis de la família vescomtal de Cabrera, els llistés, els descrivís i els segrestés en nom de la Corona,²²¹⁰ designà el domèstic reial Romeu de Casanova *comissarius* seu al conjunt de senyories que havien estat de la família vescomtal de Cabrera. En un principi assumiria funcions més aviat polítiques, com ara la de garantir l'obediència al vescomtat de Bas al donzell Guillem Descarrigues, a qui el Cerimoniós promogué el 24 d'octubre següent al càrrec de *procuratore dicti vicecomitatus de Basso*.²²¹¹ Més endavant, però, Casanova es convertiria en el primer administrador reial de les senyories dels Cabrera, del que dependrien, a més, els ingressos de Timbor de Fenollet, la seva nora i els seus néts.²²¹² En l'endemig, el 6 de juliol del mateix 1364 el rei confirmaria a l'abat Ferrer de Sant Salvador de Breda i als seus *fratres* els privilegis concedits en el passat al seu monestir, posant-los, a més, sota les seves *speciali protezione, custodia, guidatico et comanda* i les del seu primogènit, malgrat la comunitat hagués participat al costat del procurador general Berenguer de Malla en defensa dels descendents dels fundadors de l'abadia.²²¹³

²²⁰⁹ El 30 de maig de 1364 Berenguer Sespujades i Bartomeu de Vilafranca, cavallers *in custodiendo castra et loca de Ostalricho et de Blanes*, i els seus *clientes* i auxiliars, reberen del Cerimoniós guiatge per crims i excessos i allongament de deutes a canvi dels serveis prestats (*in favorem servicii*) en les negociacions per l'entrega de propietats i possessions dels Cabrera; ACA, Cancelleria Reial, r. 909, f. 129r.

²²¹⁰ (...) *ipsa bona tam immobilia quam etiam semoventia describantur et mobilia etiam ac fonctus seu redditus immobilium sequestreretur*. Aquesta responsabilitat recaigué sobre el donzell Umbert de Bellestar; *IBIDEM*, vol. 32, pp. 38-41.

²²¹¹ ACA, Cancelleria Reial, r.970, ff. 197v-198r. Abans, concretament el 10 de juny anterior, el mateix Cerimoniós havia donat llicència a Guillem de Malla per traspasar els drets sobre les seves vegueria i batllia de Vic al seu fill Roger, que ja era major d'edat; ACA, Cancelleria Reial, r.910, ff. 139v-141v.

²²¹² Temps després, el batlle general Pere Sacosta demanaria en aquell altre home *de casa del Senyor Rey*, que aleshores era l'administrador general sortint d'aquells dominis, *que-m donásets lo compte de la administració que vós havíets tenguda del comdat de Osona e dels veçcomdats de Bas e de [...] Cabrera*. En no rebre'n resposta de cap tipus, el 28 d'agost de 1367 Sacosta repregué per carta Romeu de Casanova, acusant-lo del fet que *vós no-n curàs res fer avans vos en anàs a la cort*, i afegint que *se'n maraveyll molt, com bé us podets pensar, que del vostre compte ha d'exir lo compte que io he a ffer a la nobla veçcomtessa de Cabrera e als altres qui han assignacions en les rendes dels dits comdat e veçcomdats, qui a mí són comanades*; ACA, Reial Patrimoni, Batllia General, Cartes, r.853, f. 27v.

²²¹³ O precisament per això mateix? En aquest sentit, la confirmació de privilegis podria haver estat una forma de reforçar el control reial sobre els dominis dels Cabrera i alguns dels seus

Ara bé, en la mesura que es van arrencar compromisos, sobretot de la reina Elionor, i en la mesura també que, mentre no començaren a arribar notícies del probable retorn del comte d'Osona, es consentí que seguissin ocupant els seus càrrecs aquells oficials dels que no hi hagués sospita de lleialtat a Bernat III, el control reial sobre els dominis que havien estat d'aquest darrer no hauria passat de superficial. En aquest sentit, és molt probable que, almenys d'entrada, la permanència en els seus càrrecs d'anteriors servidors dels Cabrera hagués creat més d'un obstacle a l'administració règia. Més tard, l'ocupació efectiva per les tropes del duc de Girona significaria l'entrada en escena d'un altre poderós agent amb prou autoritat per intervenir a tots nivells. Aquest no era altre que el senescal reial Bernat de So, capità general en aquelles terres en nom de l'infant Joan i del Cerimoniós, que aviat hauria de fer front sobre el terreny a la revolta que esclataria al vescomtat de Cabrera. Això suposava no sols combatre els oficials que es demostrarien lleials a la causa del comte d'Osona sumant-se a l'aixecament, quan no liderant-lo, sinó també haver de fer-ho condicionat per diverses limitacions, com ara les imposades pels acords establerts amb Timbor de Fenollet, que concedien en aquesta última una certa autonomia en aquelles senyories que li havien estat obligades en esponsalici;²²¹⁴ però també les humanes, provocades sovint per l'existència d'exempcions ratificades pel seu mateix senyor. El 28 de maig de 1367, a Hostalric estant, Bernat de So es va veure forçat a enviar una carta al batlle de Montclús manant-li que s'abstingués de reclamar la participació en la campanya dels veïns de Vilardell, perquè aquests havien estat declarats *franchs de host e de cavalcada ab carta loade novellament per lo Senyor Rey*.²²¹⁵

aliats interns amb més poder i influència; ACA, Cancelleria Reial, r.909, ff. 149v-151r (seg. num.). El 4 d'agost de 1384 Ferrer faria permuta de la dignitat abacial de Sant Salvador de Breda amb Bernat, que ostentava la de Sant Miquel de Fluvià. Vint anys abans, gairebé s'arribà a les mans per les amenaces que rebé durant el seu intent d'intercedir en favor dels Cabrera; ADG, Notularum, G-62, ff. 19v-20r (16 d'agost de 1384); *IBIDEM*, pp. 11-30; i MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Sant Salvador de Breda", p. 141. Més endavant, la inseguretat provocada pel retorn del comte d'Osona i per l'esclat de la revolta al vescomtat de Cabrera hauria motivat dues noves confirmacions de vells i nous privilegis al monestir de Sant Salvador. La primera, a càrrec de l'infant Joan, acompanyat pel seu lloctinent, el senescal reial Bernat de So, l'1 de setembre de 1366; la segona, de la mà del Cerimoniós, el dia 8 de desembre de 1367; ADM, Cabrera i Bas, r.3422, ll.13-1.n.16, rt.982, fots. 404-407; *IBIDEM*, p. 138.

²²¹⁴ Bernat de So autoritzà la cancel·lació d'una manlleuta amb data 15 de febrer de 1367 abans no ho fes el procurador general de Timbor, Pere Monda, el 23 de març següent, en virtut dels *capitula inter dominum regem et dominam vicecomitissam Capprarie*; AHFF, Notarials, Montclús, 344, f. 112v.

²²¹⁵ AHFF, Notarials, Montclús, r.344, f. 117r.

Les dificultats que experimentaren la Corona en general, i Bernat de So en particular, en els seus intents de sotmetre els rebels a la seva autoritat, a les que cal afegir les que patiren el bisbe de Girona Íñigo de Valtierra i els seus agents a l'hora de mobilitzar la seva milícia o comúnia (*comunia*) contra l'aixecament,²²¹⁶ així com les característiques i la durada d'aquest últim, reforcen la sensació que el vescomtat de Cabrera ja era aleshores el producte (tot i que no homogeni) d'un llarg i profund procés cohesionador de senyoria i territori. Tanmateix, com també s'ha vist, res d'això va fer sortir els dominis de la família vescomtal de Cabrera de l'òrbita reial, i encara menys impedir-ne el desmembrament, doncs de fet el precipità.

En aquell nou estat de coses, l'actuació de Bernat de So tingué lloc quan el batlle general Pere Sacosta havia començat a adquirir el control centralitzat dels afers fiscals i financers de totes les propietats i possessions de Bernat II i Bernat III, inclòs el vescomtat de Cabrera, que havia assumit ja el març de 1366;²²¹⁷ això implicà que durant un temps els seus delegats haurien d'obeir Bernat de So en allò que aquest disposés, tal com el mateix Sacosta manava fer el 18 de febrer de 1367,²²¹⁸ per bé que aquesta interferència no hauria anat més enllà de la fi de la revolta al vescomtat de Cabrera.

Així doncs, en part *per rahó del ofici de la dita batllia general*, és a dir, en la seva qualitat d'oficial superior de l'administració del patrimoni reial (funció que aleshores exercia des de feia disset anys),²²¹⁹ Pere Sacosta seria l'encarregat de gestionar i de posar en ordre *les rendes e drets del comtat d'Osona e de la terra qui fo d'en Bernat*

²²¹⁶ Molts dels convocats *ad exercitus comuniarum (...)* contra castra de Argimonte et de Montsuricho, in quibus aliqui eiectus a Pace et Treugua se recolligerant s'excusaren de sumar-s'hi al·legant malaltia, discapacitat, edat avançada, absència... S'exposaven a l'excomunicació si es comprovava que mentien. En el cas d'un tal Joan Palangre, de la parròquia de Sant Miquel de Cruïlles, el bisbe Íñigo l'absolgué el 15 d'octubre de 1367 perquè, tal com havia adduït en la seva negativa a sumar-se a la comúnia, patia de la cama esquerra (*infirmi-tatem quam patitur in tibia sua sinistra*) i, a més, era major de seixanta anys (*excessit ·LX· annum*); ADG, Lletres, U-56, f. 244v. Tot i això, les dificultats a l'hora de convocar la comúnia episcopal no eren noves. Com a mínim, es remuntaven a 1301, tal com s'ha demostrat a: MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, *Parròquia i societat rural...*, pp. 779-795.

²²¹⁷ ACA, Reial Patrimoni, Batllia General, Notarials, r.610, ff. 101r-102r(bis). Naturalment, Sacosta ja havia prestat la seva col·laboració en els temps en els que aquells estaven sota l'administració de Romeu de Casanova. El 7 de gener de 1365 el monarca li ordenava signar l'empara sobre una meitat infeudada del delme de Sant Privat del Bas, que Casanova havia executat perquè el comprador dels drets delmers, el donzell Francesc Otger, havia pagat el terç i el lluïsmo a Bernat II de Cabrera, i per la informació que el rei tenia, això havia estat autoritzat ja pel mateix Sacosta; ACA, Reial Patrimoni, Batllia General, Cartes, r.852, ff. 56v-57r (16 de gener de 1365).

²²¹⁸ Així li ho comunicà en un dels seus lloctinents, el ciutadà de Vic Pere Franch; ACA, Patrimoni Reial, Batllia General, Cartes, r.853, ff. 22rv.

²²¹⁹ Sacosta ocuparia el càrrec fins el 1389; ORTI GOST, Pere, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval*, pp. 633-634.

de Cabrera,²²²⁰ el que incloïa autoritzar compravendes verificant-ne els drets al lluïsmes, com quan el 3 de maig de 1368 donà la seva conformitat a la venda del delme de Sant Privat d'en Bas. Elvira, hereva del difunt Pere de Puigpardines, senyor del castell de Greixenturri, i esposa de Gilabert de Cruïlles, senyor de Peratallada, l'havia venut al donzell Francesc Otger cinc anys enrera; el batlle general autoritzà la venda després d'haver comprovat a instàncies del Cerimoniós que el pagament dels lluïsmes havia estat l'adient.²²²¹ Les seves obligacions implicaven també deixar-se guiar per la *utilitas* (la del monarca, s'entèn) enfront de casos com ara el de Ramon Paganell dels Masos Vells d'Hostalric, a qui el 10 de setembre de l'any següent reduí a cens les servituds dels homes i dones del mas Paganell, que havia quedat rònec, a més de permetre-li fusionar aquesta explotació amb la del mas Martí, que havia comprat a Guillem Martí, notari de Barcelona, convertint ambdues explotacions en una de sola (*de dictis duobus mansis facere seu reducere ad unum mansum*).²²²²

Sent conseller del Cerimoniós, Bernat II de Cabrera s'hauria pogut beneficiar molt de la seva relació directa amb Sacosta, a qui sens dubte deuria més d'un favor. Així, sabedor que es tractava d'algú *a qui mossèn en Bernat sia molt tengut*, Guillem Samascorda reaccionà als precs del mateix Sacosta ordenant el 24 d'agost de 1360 a Guillem Safàbrega, batlle de Montclús, que pel que feia a *lo fet* de n'Església de Vilardell i de la dona d'aquest es fes enrera si l'havia arribat a bandejar, i que en endavant s'abstingués d'actuar en contra seva o de segrestar-ne els béns.²²²³ Però quatre anys més tard d'aquell *fet*, el batlle general apareix exercint les funcions de procurador

²²²⁰ ACA, Reial Patrimoni, Batllia General, Notarials, r.608, ff. 184rv (25 de juny de 1368).

²²²¹ El terç de la venda sumava 1.333 sous i 3 diners a repartir *entre lo Senyor Rey e lo noble en Bernat de Cabrera, ladonchs con la dita ve[n]da se féu vezcomte de Bas*, però l'aleshores vescomte renuncià a ingressar la seva part. El 7 de gener de 1365 el Cerimoniós havia disposat que això fos comprovat, i, de ser cert, que el batlle general signés *en la venda sens foriscapi*. Com és evident, haurien de passar alguns anys fins que fos possible determinar que, efectivament, *axí-s troba per informació qui-n fo reebuda, e per què reebé lo dit batlle general per l-altre maytat*; ACA, Patrimoni Reial, Mestre Racional, r.1000, ff. 76r-77r.

²²²² ACA, Patrimoni Reial, Batllia General, Notarials, r.610, ff. 122v-123v.

²²²³ Samascorda no entrava a descriure *lo fet* en si, del que no se n'han pogut recollir dades, però sens dubte devia tractar-se d'un afer prou rellevant com per a que el batlle general de Catalunya s'hagués molestat en sol·licitar la intercessió del procurador general de Bernat II de Cabrera (*io són stat pregat per en Pere Sa Costa, batle general*), i, encara més, per a que sota el lloc i la data Samascorda afegís el següent: *E cancelats-li totes scriptures qui fetes n-esten, e-n batle haiats ·I· hom qui encontinent vaye a Hostalrich e aport-me-n resposta en Barchinona sens ninguna còpia d-aquesta letra que-us tramet*; AHFF, Notarials, Montclús, r.344, f. 5r.

fiscal durant els inicis del procés obert contra Bernat II i el seu fill.²²²⁴ Les actes recullen com pressionava públicament la reina Elionor i el consell regi per tal d'arrencar-ne la declaració de contumàcia contra els acusats, així com el fet que el 16 de juny del mateix 1364 explicava a la reina que ell havia estat present a Almudévar, i que l'experiència que hi havia viscut el convencia de la culpabilitat de Bernat II de Cabrera.²²²⁵ Vist això, que Sacosta participés en la farsa pública que constituïa el procés no tindria en principi per què implicar que fos conscient que la defensa era impossible, si no fos perquè la presència del batlle general a Almudévar, la seva proximitat als monarques, i, sobretot, la seva insistència oberta en la contumàcia dels acusats, generen prou sospites sobre les seves intencions. En altres paraules, Pere Sacosta hauria pogut tenir algun interès especial en què almenys Bernat II de Cabrera fos declarat culpable i sentenciat.²²²⁶

Però tornant a l'època en la que Sacosta estigué directament al capdavant de l'administració de les senyories de la nissaga dels Cabrera, és de suposar que, amb la revolta encara en curs, es procuraria instal·lar allà on fos possible homes que poguessin constituir una garantia per a la Corona, tot i que en determinades institucions es podrien haver mantingut els càrrecs, de manera que no hi hauria hagut canvis massa dràstics entre jutges ordinaris i notaris públics, tant generals com locals. El 7 de gener de 1371, per exemple, Jaume de Fogassot seguia exercint de notari públic de l'escrivania pública de Montpalau, però en nom de l'infant Joan²²²⁷ (vegeu Taules 49, 55 i 56, p. 651). Per contra, pel vescomtat de Cabrera es nomenaria un lloctinent del batlle general, un tal Pere Amar, de la família dels Amar d'Hostalric, que almenys d'entrada compatibilitzaria el càrrec amb el de batlle de Montpalau (vegeu Taules 47 i 48, p. 651). Uns anys enrera el pare d'aquest, Guillem Amar (que devia ser el mateix notari tutor de Pericó de Santantoni), venia draps a crèdit al *miles* Berenguer de Cartellà.²²²⁸

²²²⁴ El 10 de juny de 1364 es presentava davant la reina Elionor i els reunits en el consell reial com a *bajulus Cathalonie generalis ac procurator fiscalis predicti domini Regis*; BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera*, vol. 32, p. 10.

²²²⁵ *IBIDEM*, vol. 32, pp. 10-41 i 34, pp. 123-130.

²²²⁶ Les raons poden haver estat moltes i gens excloents: la sensació que Bernat II hauria tret un benefici exagerat de la relació que haurien tingut; simples enveja i rancúnia; diferències en la manera de conduir les negociacions amb Castella; fins i tot un mer i fred oportunisme. Tampoc no es pot descartar que en la *guerra de barons* hagués simpatitzat amb la causa de l'infant Ramon Berenguer. A hores d'ara, però, no passen de ser especulacions.

²²²⁷ PONS I GURI, Josep M. i RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús (eds.), *Inventari dels Pergamins...*, doc. 205, p. 87.

²²²⁸ El 26 d'octubre de 1361 feia àpoca a Berenguer de Cartellà del pagament de 102 sous d'una pensió de violari a tres vides, *in quibus michi teneamini seu essetis obliguatus racione*

Pel que fa al nucli original del comtat d'Osona, al vescomtat de Bas, i, en general, *in terris quae sunt nobilis Bernardi de Capraria, olim comitis Ausonie, exepitis vicecomitatu Caprariae et castris de Muntclus, de Montepalacio, de Sancta Iscla et de Anglesio*, com s'ha vist, un altre lloctinent del batlle general, un vigatà anomenat Pere Franch, que, cal recordar-ho, s'havia oposat en el passat a la creació del comtat²²²⁹ (vegeu Taula 50, p. 651). Finalment, la disgregació del propi comtat d'Osona suposaria l'entrega al duc de Girona dels dominis i dels drets que tradicionalment no havien estat en mans dels Cabrera, redistribuint-ne alguns entre els lleials a la Corona, així com el restabliment de la vegueria d'Osona i de la part jussana de Vic, amb els consegüents nomenaments de batlles i de saigs (en paral·lel als que es produïen als vescomtats de Cabrera i de Bas), com ara el de Gurb l'any 1366, tot i que en el cas de la batllia de Torelló s'autoritzés l'any 1372 el relleu natural per part del fill del batlle anterior, quehi havia estat establert pel comte d'Osona el 1358²²³⁰ (vegeu Taules 51, 52 i 53, p. 651).

Enfrontat com estava a la gestió de l'extens patrimoni reial, el batlle general Pere Sacosta depenia més que mai de la delegació de les seves funcions en els seus represenants territorials i districtuals, dels que era supervisor. El gener de 1372 va saber que els homes de les universitats d'Hostalric i de Montpalau havien deixat de pagar les pensions de censal mort que havien venut a l'abadessa del monestir de Santa Maria de Valldemaria en temps del vescomte Ponç IV de Cabrera, de manera que Sacosta manà l'hostalriquenc Pere Amar que obrés *en tal manera que la dita abbadessa et lo dit convent haien compliment de tot com et quant degut los sia fins al present dia*.²²³¹ Però passats uns mesos, el batlle general descobrí que el lloctinent no havia complert les seves ordres. L'11 de març d'aquell mateix 1372 li adreçà una nova carta, en la qual li manifestava el seu disgust per la seva actitud, ja que *vos hagués menat que contra aquells qui pagar no volguessen faéssets plena execució, e vós açò fer no haïas volgut*, i a continuació el comminà a remeiar-ho tot advertint-li que *si en açò érets negligent, ço que no creu, certifich-vos que io levaria e hauria de vós e dels béns vostres la dita*

pannorum. I afegia que el cavaller encara li devia 146 sous i 9 diners; BC, Històric, Pergamins, perg. n. 150, reg. 12132.

²²²⁹ ACA, Patrimoni Reial, Batllia General, Cartes, r.853, ff. 22rv. També *supra*, Capítols 2 i 5.

²²³⁰ En favor de Pere de Campcasell, *oriundi parrochie de Olost*, i de Pere de Vinyes, fill de Pere de Vinyes, de la parròquia de Sant Feliu de Torelló; ACA, Cancelleria Reial, r.971, ff. 58r-59v (16 de gener de 1366); i Patrimoni Reial, Batllia General, Notarials, r.613, ff. 18v-21v (22 de juliol de 1358 i 26 de maig de 1372)

²²³¹ ACA, Patrimoni Reial, Batllia General, Cartes, r.855, f.11v-12r (foli solt) (21 de gener de 1372).

*pena.*²²³² Per altra banda, Sacosta, com és lògic, n'exigia periòdicament els comptes. Això queda prou clar als llibres de càrrec de la batllia general que estaven en mans del mestre racional; en ells consta, per exemple, que el 1367 *les rendes e drets de la ciutat de Vich e del comtat d'Osona administra per lo dit batlle general en Pere Franch, ciutadà de Vich, com a lochtinent seu, qui-n deu dar compte.*²²³³

Entre altres coses, el desenvolupament de la gestió reial i la pervivència d'una administració pròpiament vescomtal suposava que calia interactuar molt sovint amb els oficials de Timbor de Fenollet, el que podia derivar en obstacles, quan no directament el naixement de tensions. El 30 d'abril de 1369 arribà a mans de Pere Amar una lletra escrita a Barcelona dos dies abans. En ella, el batlle general li comunicava que Pere Monda, procurador general de la vescomtessa de Cabrera li havia retornat una altra missiva, en la que Amar manava al batlle i altres oficials de Montclús que amb execucions es complissin 1.300 sous per les pensions als ciutadans gironins Francesc Santmartí, l'hereu d'en Bernat Margarit, el jurista Guillem de Vinyoles i en Guillem Descastell, entre d'altres. Monda havia adduït que els homes de Montclús no hi estaven obligats, per la qual cosa el batlle general reclamà al seu lloctinent que s'informés bé de si ho estaven o no.²²³⁴ Ateses les maniobres de Timbor de Fenollet dirigides a aconseguir la fi del procés contra el seu fill, el més probable és que no s'estigui al davant de meres reaccions puntuals, sinó d'evidències de la pervivència de la voluntat de resistir-se a l'autoritat reial per altres vies.

De fet, la resposta que Bernat de Vilator, lloctinent del batlle de Montclús, donà a Pere Sacosta en relació al cas de Campins, apunta en aquesta última direcció. Vilator rebia el 3 de setembre de 1369 de mà de Pere de Torrent, batlle de Campins, una carta del mateix Sacosta, en la que aquest explicava que *per part dels hòmens de-la quadra de Campins és stat proposat devant mí-que vós destrenyets e forçats e de fet avets fet penyorar los dits hòmens a-pagar ço que-ls tany pagar per la falta dels hosts qui foren*

²²³² ACA, Patrimoni Reial, Batllia General, Cartes, r.855, f.35v. Dos dies després, Pere Sacosta tornà a escriure Pere Amar recriminant-li que hagués concedit en casos de «pobrea e affany» garanties que no s'actuaria contra els morosos, tot i que *io no vulla ne haia consentit que vós ne altra faça semblants gràcies ne atorgaments sinó io matex*; ACA, Patrimoni Reial, Batllia General, Cartes, r.855, f.35v-36r (13 de març de 1372). Tenint en compte que aquestes no foren les úniques cartes que el batlle general es veié obligat a escriure aquell març per redreçar els actes de Pere Amar o censurar-ne el que considerava passivitat, no és sorprenent que el seu to anés guanyant en vehemència.

²²³³ ACA, Patrimoni Reial, Mestre Racional, Batllia General, Llibres de càrrec i data, r.998, f. 9v.

²²³⁴ AHFF, Notarials, Montclús, r.344, f. 146v-147r.

*convocades a Cervera per lo Usatge Princeps Namque, ja que segons que a pagar per una èpocha que-ns an mostrada els an ia pagat ço que devien. En conseqüència, i com no-sia rehonable cosa pagar dues veguades ·I· mateyx deute, Sacosta manava el batlle o el seu lloctinent desistir en el seu intent d'obligar a pagar de nou els homes de Campins.*²²³⁵

Bernat de Vilatorrt replicà amb contundència el 7 de setembre següent, *meravellant-me per quina rahó vós de aço vos entrematets, car vós ben sabets que la dita madona la vescomptessa té e posehix per son dot ab tota iuredicció axí bé com los altres nobles de Cathalunya tenen e posehexen ço que an, i indicant-li clarament que els homes de Montclús no havien de respondre a vós sinó a-la dita madona la veçcomptessa, així com aquels qui són poblats dins lo terme del dit castel, en lo qual lo Senyor Rey no ha neguna appellació ne altra conexença segons costum de Cathalunya sinó en cases specials, dels quals aquests no és. Tancava la carta de la manera següent: per què de part mia vos prech, e de-la dita nobla madona la vescomtessa per iustícia vos requir, que de aço de qui avant vós no-us ne entrematats, per pus que la conexença per iustícia a vós no ve, si no a-la dita noble madona la veçcomtessa ho a-mi en nom d-aquella.*²²³⁶

En tot cas, ben aviat el batlle general i els seus oficials deixarien de gaudir d'atribucions generals sobre part dels dominis dels Cabrera tan aviat com el Cerimoniós n'inicià la restitució progressiva al seu hereu Bernat IV, començant pel vescomtat de Cabrera. El 2 de gener de 1373 Pere Sacosta informava Pere Franch que, degut a les primeres i més recents restitucions, en endavant la comissió de lloctinença que havia fet en favor seu quedava sense efecte. En aquell moment, Sacosta inclogué entre les restitucions el comtat d'Osona i la ciutat de Vic, però no el vescomtat de Bas.²²³⁷ Això podria voler dir que el batlle general s'havia confós, o bé fins i tot que no estava ben

²²³⁵ (...) *per ço de part del Senyor Rey vos requir que contra los [dits hòmens] per la dita rahó no anàrets, ans los retets e-ls tornats totes penyores (...) e aço no-mudets.* Pere Sacosta havia redactat la seva carta el 21 d'agost de 1369; AHFF, Notarials Montclús, r.344, ff. 156v-157r.

²²³⁶ Vilatorrt justificava la seva decisió de pressionar els homes de Campins de la manera següent: *devets saber que los dits hòmens no són penyorats per rahó de totes les faltes, mas per les messions que se-n són fetes per retardació de-les pagues de-les dites faltes, les quals messions totes han pagades los homes de Muntclús, et e an-aquelles no an volgut contribuir ne volen los homes de-la quadra de Campins, axí com han acostumat.* Afegia que *en la-qual paga an mesa alguna mastria, car an pagat per nombre de menys fochs que aquí no-n són, car més n-i-a que no són aquels que els an dit, lo-qual més an haüt a-pegar los homes poblats en lo terme de Muntclús, e per aquestes rahons e no per altres són stats penyorats per mi, dit Bernat de Vilatorrt, los dits homes de Campins;* AHFF, Notarials, Montclús, r.344, 158v-159r.

²²³⁷ ACA, Patrimoni Reial, Batllia General, Cartes, r.853, f. 91v.

informat dels canvis en el contingut dels pactes de restitució, que deixaven fora el comtat d'Osona i la ciutat de Vic, però mantenien el compromís de retorn del vescomtat de Bas, tot i que de manera esglaonada.²²³⁸ De moment, el patrimoni retornat al nou vescomte de Cabrera seria precisament aquell *vicecomitatus* que primer havia estat anomenat *de Geronès*, i, més tard, *Caprarie* o de Cabrera.

6.6. Els Cabrera i les comunitats

Entre els dominis de la nissaga vescomtal de Cabrera, precisament el vescomtat de Cabrera sembla ser l'observatori més idoni per a l'estudi de l'evolució de les formes d'expressió, de presentació i de percepció del poder senyorial, seguit de molt a prop per la baronia de Montclús, ja que al seu interior es perceben molt bé les senyals i els canvis en els processos de creació de consentiment i d'acceptació. Si el que pretenien era perpetuar el sistema del que eren dominadors, els feudals sens dubte havien de canviar d'estratègia, estimulants la idea d'una senyoria positiva que anés més enllà del pagament (coaccionat) a canvi de protecció. Guillem de Cervera deia als seus fills que un senyor benigne era font de respectabilitat, i, alhora, que per evitar decaure havia de seguir l'exemple diví i exhibir pietat.²²³⁹ D'aquí que amb posterioritat al reordenament social, econòmic i polític derivat de les primeres fases del feudalisme, en casos com el dels vescomtes de Cabrera la violència exercida sobre els habitants de les seves senyories anés progressivament en disminució (o almenys les mostres més flagrants de la mateixa), i que, per la seva banda, la tendència a crear consentiment, acceptació, legitimitat, en definitiva, seguís justament la progressió inversa. Per tal d'aconseguir-ho, caldria oferir o crear la il·lusió d'ofertament d'un servei, però mantenint en reserva una coerció i una violència inherents a l'aristòcrata medieval.

²²³⁸ Vegeu *supra*, Capítols 3 i 5.

²²³⁹ *Princeps benignes dona als feus gran dignitat, / humils baxa persona puxa ab benignitat. / A tot senyor conve pietats, per semblar / seyll don poders li ve, per temor de mermar;* GUILLEM DE CERVERA, *op. cit.*, vv. 847-850 (p. 109). En aquesta mateixa línia, l'infant Pere recomanava al Cerimoniós cercar un equilibri entre fortalesa i benignitat, entre disciplina i misericòrdia, perquè l'absència o la poca presència d'una de les dues esdevenia altament perjudicial (*multum destruitur, si una sine alia teneatur*); PERE D'ARAGÓ, *op. cit.*, cap. 3. El mateix infant sembla haver-se esforçat per, en perfecte coherència amb els seus ensenyaments, governar el comtat de Prades evitant guiar-se només pel propi profit i intentant vetllar així pel profit dels subjectes a la seva senyoria, tal com demostra el següent estudi pendent de publicació: JUNCOSA BONET, Eduard, "El govern del comtat de Prades en temps de l'infant Pere". Dins CONEJO DA PENA, Antoni (coord.), *op. cit.* Agraeixo al propi Dr. Eduard Juncosa el gest d'haver-me'n facilitat el text.

Ara bé, res d'això devia ser evident a l'entorn del 1200, moment en el que la situació als dominis dels vescomtes de Cabrera tampoc deuria diferir massa de la que es donaria aleshores en qualsevol altra senyoria feudal. Allà, el mas s'hauria consolidat també des de la segona meitat del segle XII com una unitat d'explotació familiar dotada de continuïtat en el temps (a través sobretot del compromís pagès de garantir-ne l'ocupació, així com la dels masos incorporats, el que volia dir sotmetre's als *mals usos*²²⁴⁰), i que oferia als vescomtes l'oportunitat d'augmentar notablement l'exigència fiscal sobre els seus tinents fins i tot en temps de crisis productives, alimentàries i demogràfiques.²²⁴¹

²²⁴⁰ Començant per la remença (*redimentia* o *redempcionem*), l'objectiu de la qual era assegurar al senyor la continuïtat de les explotacions. Vegeu unes interessants reflexions sobre mals usos i teoria de l'asserviment pagès a: TO FIGUERAS, Lluís, "Drets de justícia i masos: hipòtesi sobre els orígens de la pagesia de remença". *RHM*, n. 6 (1995), pp. 139-147.

²²⁴¹ Tot sembla indicar que aquesta crisi demogràfica s'hauria gestat en mortaldats provocades per un degoteig de caresties i de fams des del segle XI, a les que caldria afegir els desplaçaments de població a la recerca del paraigua de franqueses a les àrees de colonització de frontera. Sobre això vegeu especialment BENITO I MONCLÚS, Pere, "La formació de la gran tinença pagesa...", pp. 106-119; *IDEM*, *Senyoria de la terra i tinença pagesa...*, p. 649; *IDEM*, "Et hoc facimus propter necessitatem famis..." Possibilitats de les fonts documentals catalanes per a l'estudi de les crisis alimentàries dels segles X-XIII". *AHAM*, n. 25 (2003), pp. 39-62; i *IDEM*, "De la guerra de l'Empordà (1128) a la mortaldat de 1131: gènesi, extensió i extinció d'una fam. Per a una història de les crisis alimentàries a la Catalunya medieval". *AHAM*, n. 26 (2005), pp. 169-184.

No pot sobtar, per tant, trobar en la llista d'exaccions aparellades al patrimoni que Guerau V de Cabrera havia reservat a les darrerries de 1228 en concepte de *donatio propter nupcias* a la seva promesa Ramona de Montcada a les darrerries de 1228, quèsties, toltes, forces, (*questis, tollis et forciis*), així com mals usos com la cugúcia, l'exòrquia i la remença (*cucuciis et exorchiis et redempcionibus hominorum et feminarum*). Fent memòria, els termes compresos en la *donatio propter nupcias* que Guerau V reservava a Ramona eren els osonencs de Cabrera i d'Avellana, a més dels selvatans de Brunyola i de Sant Iscle). Les mateixes càrregues que pesaven sobre els homes i les dones d'aquells districtes ho feien sobre els de la *forciam et villam de Monte Nigro*, que els negociadors de la banda dels Montcada oferien com a garantia del dot de Ramona; ADM, Cabrera i Bas, r.2912, ll.7-ll.n.20, rt.976, fot. 446. Quant a les exaccions esmentades, l'exòrquia i la cugúcia eren mals usos que penalitzaven, l'una, la mort del pagès sense descendència directa amb un terç dels béns mobles del successor, i l'altra, l'adulteri comès per la dona; BONNASSIE, Pierre, *Catalunya mil anys enrera*, vol. 2. Per la seva banda, les toltes i les forces eren altres tipus d'exaccions arbitràries; llur denominació deriva, com observa Bisson, de verbs llatins com ara *tollere* ("treure", "llevar", "suprimir"), que sens dubte evoquen l'ús de la violència; BISSON, Thomas N., "La crisi de les franqueses catalanes (1150-1200)". Dins *IDEM*, *L'impuls de Catalunya*, ", p. 81 (treball publicat originalment en anglès el 1986). De la quèstia se'n parlarà després.

Totes aquestes i altres exaccions afectarien directament els ocupants dels masos d'aquells termes castrals a traspassar el 1228, en un temps i en un context polític i social en el que, de fet, els mals usos ja havien estat codificats; BONNASSIE, Pierre, "Sur la formation du féodalisme catalan et sa première expansion (jusqu'à 1150 environ)". *EG*, ns. 5-6 (1986), p. 15. Bonnassie es basava sobretot en les afirmacions al respecte de FREEDMAN, Paul H., "The Enserfment Process in Medieval Catalonia: Evidence from Ecclesiastical Sources". *Viator*, vol. 13 (1982), pp. 225-244; i BISSON, Thomas N., "La crisi de les franqueses catalanes", pp. 93-

Descartats els seus aparents lligams de parentiu amb els antecessors en el càrrec vescomtal gironí, o com a mínim fins que no apareguin dades que permetin corroborar-los, els orígens familiars d'Amat de Montsoriu esdevenen prou obscurs i la seva vinculació al castell tant evident (amb tot el que això darrer hauria implicat en el convuls context social de l'any 1000), que, tot i la seva proximitat als comtes de Barcelona, no hi ha massa motius per dubtar que Amat no fos també un altre "terrorista feudal" des del punt de vista pagès.²²⁴² Qui segur que encaixaria amb aquest perfil seria el seu gendre Guerau de Cabrera (*Geralló Caprariensi*). Com es recordarà, abans de casar amb l'hereva d'Amat, i a prec del bisbe Oliba de Vic, l'arquebisbe de Narbona l'amenaçà la interdicció si no retornava els béns usurpats a la diòcesi d'Osona.²²⁴³ Per altra banda, atès que els castells eren aleshores ja els focus principals de l'acció coercitiva feudal, no costa d'imaginar quin hauria estat el clima social en plena gènesi d'un domini l'estructura del qual, en bona mesura, girava a l'entorn del castell termenat.

En suma, les senyories dels vescomtes de Cabrera no haurien estat en absolut alienes a l'acceptació per part dels teòrics dipositaris de l'autoritat pública carolíngia a terres catalanes, de la incorporació a les càrregues fiscals considerades justes d'aquelles pròpiament arbitràries.²²⁴⁴ Per tant, els seus habitants haurien patit l'extensió en el

100. Vegeu també FREEDMAN, Paul H., "Servitud pagesa a la Catalunya medieval". *CHR*, n. 6 (2013), pp. 147-156.

²²⁴² O, si més no, per la pagesia sotmesa als seus adversaris. Perquè, com afirmava Bonnassie, en el trànsit del segle X a l'XI "les châteaux, enfin et surtout, deviennent l'arme absolue de l'aristocratie"; BONNASSIE, Pierre, "Sur la formation du féodalisme catalan...", p. 12. De fet, la datació que els arqueòlegs ofereixen pels estadis inicials de construcció de Montsoriu coincideix amb aquella mateixa cronologia. A l'entorn d'això darrer vegeu *supra*, Capítol 5.

²²⁴³ Guerau (*Geralló Caprariensi*) rebé l'advertència juntament amb altres aristòcrates com ara Bermon, vescomte d'Osona. En canvi, l'arquebisbe lliurà de l'amenaça la comtessa Ermessenda i el seu fill Berenguer Ramon, tot i que suposadament s'haurien apropiat també de manera indeguda de béns eclesiàstics; ORDEIG I MATA, Ramon (ed.), *op. cit.*, doc. 816. Aquest afer els situava a tots en la llarga nòmina de nobles laics dels segles X i XI enfrontats a l'Església pels drets relatius a persones, masos, terres i rendes; SABATÉ CURULL, Flocel, *La feudalización de la sociedad catalana*. Universidad de Granada, Granada 2007, pp. 48-72.

²²⁴⁴ Als dominis Cabrera no hi ha en aparença evidències d'aquesta mena de distincions entre exigències justes, és a dir, reconegudes com a costum, i marcadament injustes, noves per tant, a més d'arrencades mitjançant l'aplicació de diversos graus de coacció. Sí, hi ha, però, alguna menció a l'interior del més tard territori vescomtal de Cabrera, per bé que es tractava de propietats que no haurien estat sota jurisdicció dels vescomtes. El 22 de febrer de 1194 una dona anomenada Parieta i els seus set fills vengueren al prior de Roca Rossa la seva meitat del molí que anomenaven "de Rupit", la seva altra meitat del camp dit "Batllòria", pertanyent a la parròquia de Sant Llorenç de Maçanet, i, precisament a la mateixa parròquia, un mas al lloc anomenat "Trilla", amb tot allò que hi percebien, *aut iuste sive iniuste*. Ja molt abans, a les veïnes terres del Montseny, els drets que Guillem Umbert havia deixat al seu germà Riembau, i que segons la cúria comtal de Barcelona el prior de l'Hospital hauria de lloar a partir de 1157,

trànsit del segle XII al XIII, d'allò que Bisson considera el preu a pagar pel comte Ramon Berenguer IV de Barcelona i el seu nét el rei Pere el Catòlic a canvi de l'obtenció d'aliats, malgrat probablement no el paguessin del tot a desgrat.²²⁴⁵ Ara bé, a mesura que s'acostés el següent canvi de segle, si més no en alguns llocs la senyoria feudal hauria començat a mudar la seva imatge, distanciant-se lentament de la purament exactiva per anar acostant-se en una que oferia determinades contrapartides en aquells que hi estaven subjectes, o, si més no, que semblava oferir-les, creant així doncs una ficció de reciprocitat,²²⁴⁶ que, entre altres coses, es materialitzaria en la concessió de privilegis.

Aquells mateixos privilegis (*franchitates, libertates, privilegia, immunitates*), que haurien donat prou motius als seus beneficiaris per respondre amb les armes a la crida a la defensa de la *terra* (tret d'exempcions en aquest sentit, com ara la del servei d'host i cavalcada), i que haurien estat una de les raons de l'aixecament del vescomtat de Cabrera, funcionaven com una sèrie de drets específics i exclusius dels habitants d'un indret o d'una demarcació. Eren, per tant, font de desigualtats socials, econòmiques i polítiques,²²⁴⁷ i estaven en l'origen de la constitució d'uns règims municipals que, com el concedit per Marquesa de Cabrera als veïns de la vila d'Hostalric el 16 de juny de 1327, conferien personalitat jurídica a unes comunitats o *universitates* veïnals i les dotava d'instruments per organitzar de forma més eficaç les contribucions fiscals i militars.²²⁴⁸

incloïen *omnes fructus et malas exactiones*; PONS I GURI, Josep M., "La successió de Guillem Umbert de Basella", p. 21; i PONS I GURI, Josep M. (ed), *El Cartoral...*, doc. 44, p. 111.

²²⁴⁵ Ja aleshores els comtes de Barcelona i després reis d'Aragó exigien també exaccions percebudes pels afectats com injustes; BISSON, Thomas N., "La crisi de les franqueses catalanes". A l'entorn d'això vegeu per exemple SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, *El naixement de la fiscalitat d'Estat...*, p. 32.

²²⁴⁶ Parafrasejant Dyer, per a qui als segles XIII i XIV "lords clung to the fiction that they were participating in a reciprocal relationship with their tenants"; DYER, Christopher, "The Ineffectiveness of Lordship in England", pp. 79-80. No obstant això, hi hauria senyors que no tindrien cap inconvenient en basar l'exercici de la seva autoritat en la violència i en la por a la mateixa, i, per tant, no s'aturarien tampoc a analitzar el fet que la necessitat de recórrer reiteradament a l'ús de la força era una mostra evident de la ineficàcia del tipus de dominació pel que havien apostat. Algunes interessants reflexions a l'entorn d'aquesta mentalitat a: ALGAZI, Gadi, "Pruning Peasants: Private War and Maintaining the Lords' Peace in Late Medieval Germany". Dins COHEN, Esther i DE JONG, Mayke (eds.), *Medieval Transformations: Texts, Power and Gifts in Context*. Brill, Leiden 2000, pp. 245-274.

²²⁴⁷ EPSTEIN, Stephen R., *Libertad y crecimiento...*, p. 35.

²²⁴⁸ Vegeu BORDONE, Renato *et alii*, "Lo spazio politico locale in età medievale, moderna e contemporanea. Ricerche italiane e riferimenti europei". Dins BORDONE, Renato *et alii* (eds.), *Lo spazio politico locale in età medievale, moderna e contemporanea. Atti del convegno internazionale di studi (Alessandria, 26-27 novembre 2004)*. Dell'Orso, Alessandria 2007, pp. 25-26. Sobre veïnat, solidaritat entre els seus membres en matèria fiscal i militar, i orígens del règim municipal, vegeu a tall d'exemple: MORELLÓ BAGET, Jordi, "Veïnatge i exempció

Des d'aquests punts de vista, les exempcions i els privilegis en general no debilitaven precisament el sistema, sinó que ajudaven a sostenir-lo.²²⁴⁹

No és cap secret que la creació del consentiment mitjançant privilegis no era res estrany entre la noblesa feudal catalana de la Baixa Edat Mitjana. I pel que sembla, tampoc no era rara la negociació amb el senyor, de la que sorgirien paulatinament els drets que anirien forjant les identitats locals (i en la mesura en la que les unís la subjecció en un mateix senyor, les generals en un marc territorial més ampli) i les dotarien de personalitat jurídica. A propòsit d'uns altres alts nobles com els Cardona, Andreu Galera observa que les seves exigències arbitràries "es transmuten -en un procés de tal subtileza que costa molt de copsar i que presenta moltes semblances amb el reialenc-, en donatius oferts *ex gratia* per la universitat que comportaven per part d'aquest el reconeixement dels privilegis de la vila". Evidentment, això significava que en l'endemig haurien tingut lloc unes negociacions. En efecte, a canvi d'augmentar la demanda d'ajudes a inicis del segle XV, el comte Joan Ramon Folc I de Cardona es veuria obligat a respondre a cada vegada més peticions de ratificació i de concessió de nous privilegis.²²⁵⁰

El mateix succeïria a les senyories de la família vescomtal de Cabrera. Allà, determinades comunitats passarien d'estar del tot obligades a satisfer l'exigència (*ex debito*) d'una ajuda fiscal destinada a una despesa concreta, a quedar en disposició de negociar-ne la concessió (*ex gratia*), malgrat en realitat hi seguissin estant obligades.²²⁵¹ Aquest canvi és molt similar al que s'experimentà a les ciutats i a les viles de reialenc amb la quèstia (*questia*), una vella exacció arbitrària de significat vague que en la

fiscal a Valls: a propòsit de les franqueses atorgades al segle XIV i XV". *QV*, n. 36 (1999), p. 42; SABATÉ CURULL, Flocel, *El sometent a la Catalunya medieval*. Rafael Dalmau, Barcelona 2007, pp. 15-25; FONT RIUS, Josep M., *Orígenes del règimen municipal...*, pp. 295-296; ORTI GOST, Pere, SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel i TURULL I RUBINAT, Max, "La génesis de la fiscalidad municipal en Cataluña". *RHM*, n. 7 (1996), pp. 115-134; TURULL I RUBINAT, Max, "Nuevas hipótesis sobre los orígenes de los consejos municipales en Cataluña (siglos XII-XIII): algunas reflexiones". *AHDE*, n. 72 (2002), pp. 461-471; i TURULL I RUBINAT, Max i VERDÉS PIJUAN, Pere, "Gobierno municipal y fiscalidad en Cataluña durante la Baja Edad Media". *AHDE*, n. 76 (2006), pp. 507-530.

²²⁴⁹ FELLER, Laurent, *Paysans et seigneurs au Moyen Âge. VIIIe-XVe siècles*. Armand Colin, París 2007, pp. 206-218.

²²⁵⁰ GALERA I PEDROSA, Andreu, "Endeutament i fiscalitat senyorial...", p. 371.

²²⁵¹ Josep Maria Bringué posa l'accent sobre l'obligatorietat del donatiu, que al comtat de Pallars hauria minimitzat les contrapartides. En canvi, Albert Reixach, tot i coincidir en el primer punt, observa com a la baronia de Santa Pau l'obligatorietat no treu valor en unes negociacions en les que tindrien origen les institucions polítiques i fiscals veïnals; vegeu BRINGUÉ I PORTELLA, Josep M., "Redelme, quèstia i llibertats camperoles...", pp. 113-114; i REIXACH SALA, Albert, "A mercè dels creditors", pp. 148-151.

primera meitat del segle XIV havia evolucionat ja vers un donatiu negociat, recaptat per les mateixes comunitats a través d'un impost directe repartit de manera proporcional.²²⁵² Als dominis dels Cabrera no es desconeixia la quèstia, però no és fàcil saber quan s'està al davant d'una quèstia equiparada a un subsidi i quan es tracta d'una altra cosa; en aquest sentit, tot i que és possible que a les senyories dels Cabrera de les darreries del segle XIV la quèstia fos ja equivalent en un donatiu, aquest extrem està encara per demostrar.²²⁵³ Amb tot, fins al decenni de 1350 els termes d'ús més habitual per designar l'ajuda fiscal als Cabrera són els de servei (*servitium*) i subsidi (*subsidium*), i, ja entre finals del XIV i començaments del XV, el de donatiu (*donativum*).²²⁵⁴ Cal recordar, per exemple, que els blanencs van respondre a la petició que la comtessa vídua

²²⁵² A l'entorn dels orígens de la *questia* i de la seva conversió en ajuda subjecta a negociació en l'àmbit de reialenc, vegeu per exemple: BENITO I MONCLÚS, Pere, *Senyoria de la terra i tinença pagesa...*, p. 422; SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, "«Questie» y subsidios en Cataluña..."; *IDEM*, "Tributos negociados: las *questie*/subsidios de las villas catalanas en la primera mitad del siglo XIV". *AEM*, n. 38:1 (2008), pp. 65-99; i ORTI GOST, Pere, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval*, pp. 584-586. Pel que fa a la senyoria noble: BRINGUÉ I PORTELLA, Josep M., "Redelme, quèstia i llibertats camperoles...", p. 111; i GALERA I PEDROSA, Andreu, "Endeutament i fiscalitat senyorial...", p. 370. Per saber-ne més, es recomana consultar l'entrada corresponent, "Quèstia (Ar.)", al *Glosario Crítico de Fiscalidad Medieval*. URL: http://www.1minut.info/glosariofiscalidad.org/wp/?page_id=41.

²²⁵³ Es dóna el cas, a més, que en el decurs del segle XIII les ja de per si magres mencions documentals a la quèstia semblen entrar en regressió per aquest context, però sense desaparèixer mai del tot. El 10 d'octubre de 1286 Ramon I de Cabrera i el seu fill Bernat definiren al jurista Bernat Guillem de Pinells els drets que fins aleshores havien tingut sobre els tinents del mas de Pere Martí, de la parròquia de Santa Maria de Palautordera, als que en endavant es comprometien a no exigir prestacions de cap tipus, tret, això sí, de la crida a host i cavalcada: *Ita que, non habeamus inde aliquod acapte de blado vel de aliis, nec aliquam servitum vel servitium vel questiam, traginam vel opus castrum vel aliquod ad emprivium, excepto que habitantes in dicto manso teneantur exire ad sonum illius terre et nos et nostros sequi in osts et cavalcadas, sicut alii homines aloerii illius loci tenentur facere, et non aliter*; ACB, Pia Almoïna, Pergamins, perg. n. 4-102-42. El Bernat Guillem de Pinells que es beneficià d'aquesta definició era originari del mas Pinells, de la mateixa parròquia. Segons Carme Batlle, "va ser un personatge important al costat del rei Pere [el Gran] i posseïdor d'una gran fortuna"; consta, a més, que havia estudiat dret a Bolonya l'any 1267. Vegeu sobretot BATLLE I GALLART, *El "llibre del consell" de la ciutat de Barcelona, segle XIV: les eleccions municipals*. CSIC, Barcelona 2007, pp. 52-53. Més a l'entorn seu a: SALICRÚ I LLUCH, Roser, "Les primeres visites pastorals a les parròquies del castell de Mataró: Mataró i Llavaneres (1305-1310)". *AHAM*, ns. 11-12 (1991), p. 337, nota 49; i ZUCCHITELLO, Mario, *En mar i en terra*, p. 30. No és gaire segur que el seu sigui un cas en el que la quèstia constituís una ajuda de les variables característiques descrites més a dalt. Potser la situació fos diferent pels volts de 1387, quan els prohoms que s'havien reunit a Blanes van demanar a Bernat IV de Cabrera que de moment no els fes pagar ni *tayes ne questes*; PONS I GURI, Josep M. (ed.), *Llibre de la universitat...*, doc. 14, p. 125 (9 d'agost de 1387).

²²⁵⁴ Aques termes són visibles també entre les profertes a la monarquia per la primera expedició a Sardenya: SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, *El naixement de la fiscalitat d'Estat...*, pp. 92-95; i SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel i ORTI GOST, Pere, "Introducció". Dins *IDEM* (eds.), *op. cit.*, p. xii; i SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, "Las ciudades y villas de Cataluña...", p. 355.

d'Empúries féu a tot el vescomtat de Cabrera (*homines totius dicti vicecomitatus*) de 2.000 sous en concepte de subsidi per cobrir les despeses de l'estada de Jaume II i de Maria de Lusignan a Hostalric (*subsidium invitacionis*), i que per la seva contribució al dit servei (*servitium sive pars servitii*) el 15 de desembre de 1315 els ratificaria els privilegis.²²⁵⁵ Molt més tard, l'any 1418, les *universitates* vescomtals atorgarien al comte de Modica un donatiu per lluir pensions de censal.²²⁵⁶ En altres casos se seguiren procediments molt similars, però sense cap menció en un terme específic relacionat amb la contribució.

En aquest context, tenia lloc una trobada entre el senyor o els seus delegats i els representants de les comunitats que ocasionalment rebia el nom de *colloquium sive parlamentum*.²²⁵⁷ El diàleg seguia uns codis que, sent coneguts i compartits pels interlocutors d'ambdues bandes, assenyalaven amb total claredat quina era la posició de cadascú en les relacions de poder existents entre els que participaven en les negociacions. Quan el 14 de novembre de 1390 Bernat IV de Cabrera plantejà als prohoms la necessitat d'eixugar el deute acumulat per les compres de Blanes i Palafolls, els demanà que *ordonats per qual manera sarà pus profitós, exceptat que no us sofrerriem que faessets taya*, i ells li van respondre, en qualitat de *prohoms de vostra terra e vassaylls: Senyor, si us plaurà nos n'aurem nostron acort e, com vendrà demà, tornar-vos-n'em resposta*. Com és evident, els llenguatges respectius del dominant i dels dominats reproduïen de forma pública les esmentades relacions de poder i de desigualtat, des de l'afermament, per una banda, i des del reconeixement, per l'altra,²²⁵⁸ però més enllà d'això no impedièni el procés de negociació ni l'entesa.

De parlaments tant tardans com aquest de novembre de 1390 resultava una documentació en la que, a la manera de les reunions a Corts, podien quedar registrats els capítols del donatiu. Cadascun dels capítols incloïa les peticions o demandes dels representants de les comunitats, seguides de la resposta del senyor o del seu procurador (el general o un de designat *ad hoc*) en lloc seu. En aquella mateixa ocasió, per

²²⁵⁵ Vegeu *supra*, Capítol 1.

²²⁵⁶ En l'època de 19 lliures i 2 sous d'una pensió de 47 lliures, 3 sous i 7 diners anuals feta per Guillem Estrader, donzell de Besalú, a Pere March, draper de la vila d'Hostalric i clavari, amb data 2 d'agost de 1418, es féu constar que el pagament havia estat possible pel *donativum quod dicte universitates dicto nobili graciose fecerunt pro luendo et solvendo censualia et pensiones eorum*; AHG, Notarials, Blanes, r.10, f. 82v.

²²⁵⁷ PONS I GURI, Josep M. (ed.), *Llibre de la universitat...*, doc. 21, p. 161.

²²⁵⁸ De fet, quan es tornaren a reunir el dia següent, els prohoms van obrir la llista de demandes amb el to següent: *Molt alt senyor: Denant vostra senyoria posen los prohoms de vostra terra e vassaylls que, an ans de totes coses, que us plàcia que de present...*; *IBIDEM*, doc. 21, p. 163.

exemple, els prohoms demanaren a Bernat IV que els saigs no ingressessin més d'allò que establia el costum, i que no poguessin actuar sinó segons els mateixos usos, rebent per resposta un *plau al dit senyor*.²²⁵⁹ Ara bé, les negociacions documentades al detall són per ara l'excepció a la norma; així i tot, a partir de començaments del segle XIV apareixen diversos casos en els que es dona fe, encara que sigui mínimament, de l'existència d'un procés que desembocaria en alguna mena d'acord.

La majoria inclou una menció explícita al fet que l'ajuda fiscal, fossin quins fossin la seva tipologia i els mecanismes endegats per poder-la fer efectiva, havia estat concedida graciosa i voluntàriament per les comunitats, tal com feren constar els homes del terme de Montpalau quan, el 17 de 1358, van designar procuradors per vendre censals i violaris amb els que reunir el més ràpidament possible els 4.000 sous que havien concedit (*graciose dedimus et concessimus*) al comte d'Osona, a canvi, això sí, de no treballar en l'obra del castell de Montpalau.²²⁶⁰ De nou Bernat IV de Cabrera reconegué el 6 de gener de 1409 el caràcter voluntari d'uns serveis atorgats (*gratuitorum servitorum*) pels veïns de Montclús, procedint seguidament a definir-los les penes civils.²²⁶¹ En algun cas fins i tot s'atribuïa als representants de les comunitats un llenguatge que ratllava la imposició. Així, el 19 de desembre de 1350 els homes de la *universitas* de la vila d'Hostalric deixaren ben clar que no consentirien (*non consentient*) que els 25.000 sous que havien promès a Bernat III de Cabrera es destinessin per a res més que no fos lluir pensions de censals i violaris ja venudes.²²⁶² En tot cas, sembla que, pel cap baix, la gestió del donatiu s'hauria deixat a discreció de les universitats, que, a més, podrien escollir o participar en la tria dels seus administradors.²²⁶³

²²⁵⁹ *Item que plàcia al dit senyor que saig no gos pendra peatge inmoderat, ni mudar stiel de presons, ans les haze a tenir la on és acostumat e non'n gos pendra major salari que en temps antich no fèhia e que, tota vagada que sia raquest per qualche persona que li faça instància, la li age a fer per lo peatge acostumat e no li'n gos més pendra; IBIDEM, doc. 21, p. 165.* A l'entorn d'aquest mateix procediment en el context de les reunions de Corts, vegeu sobretot SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel i ORTI GOST, Pere, *op. cit.*, pp. vi-ix.

²²⁶⁰ PONS I GURI, Josep M., "El castell de Montpalau", doc. 4, p. 534.

²²⁶¹ AHFF, Notarials, Montclús, r.357, f. 70r.

²²⁶² ADM, Cabrera i Bas, r.3878, ll.18-ll.n.30, rt.988, fot. 461.

²²⁶³ De manera molt similar, per tant, al que succeïa a les universitats del reialenc; FURIÓ DIEGO, Antoni, "Deuda pública e intereses privados. Finanzas y fiscalidad municipales en la Corona de Aragón". *EM*, n. 2 (1999), pp. 37-38. A l'entorn del mercat que bevia de la gestió municipal de l'impost del subsidi, vegeu per exemple BENITO I MONCLÚS, Pere, "Los beneficiarios del impuesto en la Corona de Aragón. Élités urbanas y rurales". Dins BOURIN, Monique, MENANT, François i TO FIGUERAS, Lluís (eds.), *Dynamiques du monde rural dans la conjoncture de 1300. Échanges, prélèvements et consommation en Méditerranée Occidentales*. École française de Rome, Roma 2014, pp. 646-649.

Des del punt de vista senyorial queda clar que aquesta política de reciprocitat o de ficció de reciprocitat, desigual però sovint negociada,²²⁶⁴ tenia la seva *utilitas*. El vescomte Bernat II de Cabrera ho va palesar quan, confirmant les franqueses de que gaudien els habitants de la vila i del port de Blanes el juliol de 1338, manifestà la seva esperança que les franqueses, immunitats, llibertats o privilegis no sols fossin un estímul per a vells i nous pobladors de les viles i petites ciutats, sinó també que motivessin concessions gracioses i voluntàries de noves ajudes fiscals: *unde cum vos dicta universitas, gratis et bono amore, aliquod servitium nobis modo faciatis, propter hoc volumus predictas libertates et franchitates in suo robore duraturas.*²²⁶⁵

A les darreries del segle XIV, Bernat IV de Cabrera apuntalà aquest nou model d'exercici de la senyoria mitjançant la invocació al bé comú i a la defensa de la *cosa pública*, una altra manlleuta que Tomàs d'Aquino havia pres del pensament aristotèlic i de la idea romana de *res o utilitas publica*, i a la que havia donat un vernís cristià per fer-lo aplicable. Per Francesc Eiximenis, la *cosa publica es alguna comunitat de gens ajustades, e vivents sos una mateixa ley e senyoria, e costums, sis vol aytal ajustament sia regne, o ciutat, o vila, o castell, o qualsevol semblant comunitat que no sia una cosa sola.*²²⁶⁶ Per Walter Ullmann, avui en dia caldria interpretar-la com la preocupació pel benestar general,²²⁶⁷ tot i que, evidentment, la idea d'aquest benestar públic depenia molt de la perspectiva de cadascú i de cada grup, per la qual cosa és realment difícil que no servís sovint mers objectius utilitaristes, tal com sospita Suzanne Cawsey en relació amb l'ús que en feien els monarques aragonesos.²²⁶⁸ Per la seva banda, els membres i els

²²⁶⁴ Tot i que no es tracta del mateix tipus de reunió, alguns dels raonaments i algunes de les conclusions que Algazi extreu a propòsit dels diàlegs entre dominants i dominats als principats de parla alemana dels segles XV i XVI (basant-se en part en la teoria maussiana del do-contra do), són perfectament aplicables als *parlaments* entre els vescomtes de Cabrera i els seus súbdits. Vegeu sobretot ALGAZI, Gadi, "Lords Ask, Peasants Answer"; i *IDEM*, "Feigned Reciprocities: Lords, Peasants, and the Afterlife of Medieval Social Strategies". Dins ALGAZI, Gadi, GROEBNER, Valentin i JUSSEN, Bernhard (eds.), *Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurations of Exchange*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2003, pp. 99-127.

²²⁶⁵ ADM, Cabrera i Bas, r.4833, ll.31-ll.n.3, rt.1001, fot. 533; PONS I GURI, Josep M. (ed.), *Llibre de la universitat...*, doc. 20, p. 159; i *IDEM*, "Unes franqueses...", doc., p. 269 (14 de juliol de 1338).

²²⁶⁶ FRANCESC EIXIMENIS, *op. cit.*, cap. 1,1.

²²⁶⁷ Vegeu per exemple: ULLMANN, Walter, *Historia del pensamiento político en la Edad Media*. Ariel, Barcelona 1999, pp. 108, 160-165 i 172-177; BLACK, Antony, *op. cit.*, 36-42; i MINEO, E. Igor, "Cose in comune e bene comune. L'ideologia della comunità in Italia nel tardo medioevo". Dins GAMBERINI, Andrea, GENET, Jean-P i ZORZI, Andrea. *The Languages of Political Society. Western Europe, 14th-17th Centuries*. Viella, Roma 2011, pp. 39-67.

²²⁶⁸ CAWSEY, Suzanne F., *Reialesa i propaganda. L'eloqüència reial i la Corona d'Aragó, c. 1200-1450*. Publicacions de la Universitat de València, València 2008, p. 144.

representants de les *universitates* invocarien el bé de la *cosa pública* o bé comú per intentar limitar les càrregues fiscals i financeres, i, també, millorar les condicions dels acords que les establien.²²⁶⁹

En l'àmbit dels Cabrera, el to més pròpiament utilitarista, l'emprat als contractes i a les llicències, per exemple,²²⁷⁰ s'alternava amb el del discurs públic, on les decisions no només havien de ser *utilis* o profitoses per als senyors, sinó també per a la *terra* entesa com la suma dels seus habitants. D'aquesta manera, el 22 de novembre de 1390 Bernat IV podia adreçar-se als prohoms de les seves universitats i dir-los que, per eixugar un deute creixent, calia pensar molt bé *en qual manera sarà pus profitós a la terra*.²²⁷¹ I, més tard, el 12 de maig de 1398, el mateix Bernat IV replicà a la proposta dels prohoms del vescomtat de Cabrera de donar llibertat als amics o altres afins dels hereus menors d'edat per escollir curadors i tutors, *no poria ne pot atorgar lo present capítol, ne fer observar aquell, si donchs no volia fer contra forma de dret comú, de que leugerament se poria seguir mala provisió als dits pubills e, per consegüent, dampnatge a la cosa pública*.²²⁷²

Tanmateix, res d'això no elimina en cap cas la possibilitat que es donessin temptatives senyorials d'imposar per altres vies allò que no s'havia aconseguit mitjançant la negociació.²²⁷³ La percepció que les condicions que havien acceptat en públic no els eren tan favorables com haurien desitjat, quan no la simple malfiança de la promesa donada pels dominats, haurien pogut estar al darrera de les ordres senyorials donades als oficials, i pregonades sota forma de bans, d'evitar que ningú no abandonés

²²⁶⁹ Vegeu pels casos de les ciutats i viles catalanes i italianes, sense pretensió d'exhaustivitat: VERDÉS PIJUAN, Pere, "«Atès que la utilitat de la universitat deu precehir lo singular»: discurso fiscal e identidad política en Cervera durante el s. XV". *Hispania*, vol. 71, n. 238 (2011), pp. 409-436; *IDEM*, "Car les talles són difícils de fer e pijors de exigir. A propósito del discurso fiscal en las ciudades catalanas durante la época bajomedieval". *SH*, n. 30 (2012), pp. 129-153; MINEO, E. Igor, "Cose in comune e bene comune"; i *IDEM*, "Caritas e bene comune".

²²⁷⁰ Quan el mateix Bernat IV de Cabrera, reconeixent que li era més profitós (*melius est nobis*) autoritzar-ho a fer-ho, atorgà llicència l'abril de 1388 a Antoni Cases, sabater de Sant Celoni, per traslladar-se a Hostalric amb tots els seus béns mobles. El declarà franc entre altres coses de talles, quèsties, préstecs, peites i subsidis; AHG, Notarials, Blanes, r.384, ff. 58v-59r (12 d'abril de 1388).

²²⁷¹ PONS I GURI, Josep M. (ed.), *Llibre de la universitat...*, doc. 21, p. 163.

²²⁷² *IBIDEM*, doc. 13, p. 119. El pare Villanueva deia haver vist a Sant Salvador de Breda una còpia d'un *Regiment de prínceps* o de la *cosa pública* en un còdex del segle XV; VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario...*, vol. 14, p. 208. És possible que el contingut del text, conservat d'abans, hagués arribat a mans o a oïdes de Bernat IV de Cabrera. També és possible que el comte de Modica assimilés el concepte pels seus contactes amb l'entorn monàrquic.

²²⁷³ Perquè aquesta podia estancar-se o fracassar; SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, "Tributos negociados", p. 74.

celleres ni sàgreres fins que no s'hi haguessin escollit els encarregats de llevar l'impost o bé aquest hagués estat collit. Succeí per exemple el 2 de gener de 1386, dia en què es féu públic que els homes de la sàgrera de Santa Maria de Palautordera no en podrien sortir *tro haien dat recapte que haien d[ar]* per comprar una *bombarda*.²²⁷⁴

Evidenment, els vescomtes de Cabrera o els seus oficials en nom seu, seguien reservant-se el recurs a la coerció, al maltracte, i a la violència física per quan estimessin més oportú el seu ús. De fet, ni les pràctiques ni el llenguatge associats a la coerció feudal havien desaparegut precisament. El gener de 1364 Bernat Calvet, clergue de la torre de Cartellà i procurador del donzell Ramon de Cartellà, acusà els oficials del comte d'Osona davant la pròpia cúria d'Hostalric de pressionar els homes del seu representat (*fatigare, molestare*) per fer-los treballar en les obres de les fortificacions i dels murs d'Hostalric *contra iustitiam, et iniuste et in preiudicium et gravamen dicti venerabilis Raymundi de Cartiliano et hominum predictorum eiusdem, et contra eorum libertates et franchitates*.²²⁷⁵ Uns anys abans, en el marc del fogatjament de 1360, hi hagué un "conflicte" entre el bisbat de Vic i "el batlle de Manlleu, que demanava els diners als focs d'església".²²⁷⁶ Però es tractava de pressions exercides en el marc de jurisdiccions sobre les que es desitjava intervenir tot i no tenir-hi drets, o bé sobre les que hi havia algun malentès, i, en aquest sentit, probablement no interferissin de manera directa (o almenys no sempre) en el diàleg amb les comunitats que sí pertanyien al territori i a la jurisdicció dels Cabrera. En canvi, les mateixes universitats del vescomtat de Cabrera demanarien de nou el novembre 1390 a Bernat IV que fes contribuir a l'impost els homes del monestir de Sant Pau del Maresme, cosa que significava forçar-los, temptant així la ira episcopal.²²⁷⁷

Peticions com aquesta última revelen una crida a la solidaritat interveïnal en matèria fiscal que no es corresponia ni amb la realitat jurisdiccional (els homes del monestir no ho eren del vescomte), ni amb l'actitud habitual a dins de cada universitat, on solia prevaldre la guarda dels seus costums i privilegis, i on difícilment es veia amb

²²⁷⁴ S'havia estipulat que *per cascum* d'ells es recaptarien 20 sous; AHFF, Notarials, Montclús, r.185 (verd), f. 4v.

²²⁷⁵ BC, Històric, Pergamins, perg. n. 176, reg. 12686 (17 de gener de 1364); MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Un intent de refer el castell de Montpalau...".

²²⁷⁶ GINEBRA I MOLINS, Rafel, "Els focs de jurisdicció eclesiàstica i el procés de recaptació del fogatge a Osona el 1360". *Ausa*, vol. 22, n. 155 (2005), p. 98. De fet, com ja s'ha vist, la creació del comtat d'Osona creà nombrosos problemes jurisdiccional.

²²⁷⁷ (...) *suppliquem a la vostra senyoria (...) que façe contribuir los homens del monastir de Sent Pol*. No se sap si el vescomte ho intentà o no, però sí consta que en el moment estigué conforme amb la idea. PONS I GURI, Josep M. (ed.), *Llibre de la universitat...*, doc. 21, p. 164.

bons ulls les intervencions foranes.²²⁷⁸ Sí es corresponia, en canvi, amb una percepció més àmplia de l'espai que no pas el districte, amb el sentiment de pertànyer-hi, i que reflectia l'existència d'una idea identitària de pertinença no només al terme local de la jurisdicció, que era el marc de referència bàsic de les relacions humanes,²²⁷⁹ sinó al conjunt de demarcacions que formaven una senyoria territorial més o menys compacta sota domini d'uns mateixos senyors: els vescomtes de Cabrera.

Per bé que segurament aquesta solidaritat i aquests llaços identitaris tindrien els seus orígens en una etapa en la que la senyoria feudal encara havia de trobar la manera adient d'avançar vers la creació de consentiment, sembla bastant evident que el seu desenvolupament no tingué lloc al marge de les polítiques senyorials, sinó que, de fet, aquestes l'afavoriren. En aquest sentit, la selecció primer d'agents de l'oficialitat d'homes que haurien pogut gaudir d'un cert respecte a nivell local, i la creació d'espais d'exempció fiscal, de franqueses i llibertats, sovint vinculats a la promoció de centres urbans de petit tamany acarats a l'artesania, al comerç i als serveis, després, haurien tingut molt a veure amb l'emergència de sòlids grups d'interlocutors entre dominats i poder senyorial. En la mesura en què creixien les seves necessitats fiscals i financeres, els senyors, i els Cabrera en particular, haurien d'ampliar l'acceptació alimentant la sensació de reciprocitat. I en la mesura també en què creixien les seves necessitats administratives, se'ls faria indispensable integrar saba nova procedent dels sectors no nobles dels seus propis dominis. La convergència d'interessos entre els membres de la nissaga vescomtal de Cabrera i els sotmesos a la seva senyoria, que hi veurien una font de privilegis i d'oportunitats de prosperar mitjançant el servei, legitimaria, en definitiva, un poder que, malgrat això, mai perdria la seva vessant més coercitiva.

Així doncs, als dominis de la família dels vescomtes de Cabrera l'exercici del poder senyorial depenia de nombrosos actors, agents i col·laboradors, dels que s'esperaven fidelitat i un servei d'acord a les funcions que prèviament els havien estat assignades, estiguessin o no associades en un càrrec concret. Depenent de les necessitats

²²⁷⁸ El 5 de maig de 1399 Guillem Desclopers, batlle de Palafolls, manà pregonar la prohibició d'arrabassar i de boscar sense llicència al districte sota amenaça de pena de 10 lliures. Això tingué lloc després que set individus, *tots ells del terme*, es queixessin a Desclopers del fet que alguns anapers i bosquers de la veïna batllia de Tordera i d'altres llocs treballaven als boscos i muntanyes del terme, ja que *ells han memòria de XXX e XL anys que no han vist que anapers hi boschassen, que ans en temps d-en Palafolls, quondam, nostra senyor del dit terme, ho hoyren molt (...) que negú no-y gosave boschar ne arrabassar*. En definitiva, que *en lo terme de Palaffolls no és costuma*; AHFF, Notarials, Palafolls, r.551, f. 1v.

²²⁷⁹ A l'interior de la senyoria mateixa, s'entèn; TORRE, Angelo, *op. cit.*, pp. 453-454.

dels Cabrera, aquests quedarien enquadrats en els àmbits de gestió de la casa o de la cort, o bé romandrien a l'espera de ser cridats. Amb el pas del temps, les estructures administratives canviarien i s'ampliarien des del nucli domèstic cap a enfora, fornint-se, a més, de personal cada vegada més especialitzat sempre segons les necessitats.

Òbviamment, aquesta maquinària requeria d'un control difícil d'aplicar més enllà de mesures reactives de tipus correctiu, correguessin aquestes a càrrec del *dominus* mateix o d'un representant seu. Amb tota probabilitat seria aquesta la major debilitat, i, per tant, una de les raons de la ineficàcia d'una senyoria²²⁸⁰ que, d'entrada, estava pensada per fer respectar l'autoritat d'un seu o d'uns seus detenedors, preeminents tots ells en l'àmbit social, i, alhora, per garantir en aquests detenedors unes fonts d'ingressos que els havien de permetre mantenir el gènere i el tren de vida que hom considerava propis de la seva condició social. Però si aquesta era la vessant ineficaç de la senyoria des del punt de vista estrictament econòmic i rendístic, no es pot dir en canvi que ho fos en el pla social i polític, ja que l'atenció als greuges i l'intent almenys de reparar-los reforçarien la seva legitimitat en un context, això és, el que arrencava de la segona meitat del segle XIII, en el que el règim feudal, o, si més no, part dels que precisament se'n beneficiaven com a senyors, evolucionaria a la recerca de fórmules de foment del consentiment i de l'acceptació que, de fet, farien possible que sobrevisqués i es perpetués més enllà de la fi de l'Edat Mitjana.

²²⁸⁰ Com suggereix l'estudi de Dyer pel cas d'Anglaterra, en el que es parla obertament de debilitat i d'ineficàcia del règim senyorial; DYER, Christopher, "The Ineffectiveness of Lordship in England", pp. 71-86.

CONCLUSIONS

A punt de cloure aquest treball, convé refrescar-ne l'objectiu últim, això és, l'intent de millorar el coneixement que hom té del passat medieval dels vescomtes de Cabrera. Aquesta és sens dubte una de les nissagues més destacades de l'alta noblesa catalana medieval, i, malgrat tot, una de les pitjor conegudes d'un grup social, l'aristocràtic o nobiliari, que està al seu torn més lluny de comprendre's del que d'entrada podria semblar. Tal com passa sovint amb altres temes i àmbits d'estudi, en general succeeix que de la noblesa medieval, i de la catalana en particular, es dona molt per sabut, quan en molts punts no s'ha arribat ni a passar de la superfície. Fa no massa, per exemple, Josep Maria Salrach advertia que "en sabem molt poc de l'administració dels patrimonis territorials i les senyories, sobretot de la noblesa i els ciutadans, i de les estratègies seguides per superar les crisis i consolidar-se".²²⁸¹

En l'intent d'assolir l'esmentat objectiu s'ha procedit a l'estudi d'una documentació de procedència diversa en la que, cal insistir-hi, han primat les restes de l'antic arxiu dels Cabrera i els registres elaborats a les notaries de les seves pròpies senyories. La seva anàlisi i el seu contrast amb fonts arxivístiques i cronístiques d'origen sobretot eclesiàstic i reial, han anat dirigits a tornar sobre allò que suposadament ja se sabia, a ratificar-ho, completar-ho o reinterpretar-ho, i a cobrir els buits sempre que ha estat possible. En aquest sentit, s'ha procurat posar el focus també sobre els membres menys coneguts de la família, com ara els vescomtes Guerau V i Ramona de Montcada, o bé la també vescomtessa, senyora de Pals, i mare d'una comtessa consort d'Empúries, Sança de Santaeugènia.

Com és natural, els resultats de la recerca no van tant lluny com un voldria, perquè ja d'entrada aquests estan condicionats tant per les limitacions temporals i logístiques que la mateixa recerca imposa, com les que fixen les fonts disponibles. Lògicament, la manera d'abordar el tema escollit també hi ha influït notablement. Així, l'estudi d'una família de l'alta noblesa catalana medieval com és la vescomtal de Cabrera a través de l'anàlisi prosopogràfica, de la formació identitària, i de l'evolució del domini senyorial i de la seva gestió en un arc cronològic tan ampli com és el que va de 1199 a 1423, impedeix entrar al detall en tots i cadascun dels esdeveniments en els que els

²²⁸¹ SALRACH I MARÉS, Josep M., "La senyoria al camp català medieval: visió de conjunt i noves perspectives". Dins MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, PUIG I AMAT, Neus i VIADER I CROUS, Montse (eds.), *op. cit.*, p. 16.

Cabrera tingueren participació d'una manera o una altra. Tanmateix, l'aproximació al tema d'estudi des d'aquests tres eixos, i combinant alhora múltiples perspectives, ha permès i ha de seguir permetent oferir respostes a vells i nous interrogants, a més de mantenir d'altres oberts i d'obrir-ne de nous de cara al futur. Per altra banda, l'amplitud del període estudiat, per al que precisament l'antic arxiu dels Cabrera presenta una major densitat i varietat documental, no genera tantes problemes com en principi es podria pensar.

L'avantatge principal de seleccionar una etapa tan àmplia i tan rica des del punt de vista històric continua sent la possibilitat de percebre continuïtats i canvis en el temps, quelcom necessari si el que es vol és estudiar processos com ara els de creació i de presentació de la identitat familiar, o bé els de formació del domini i de l'expressió del poder feudal, que en cap cas són elements estàtics, sinó que es desenvolupen molt lentament, d'una manera molt similar a com Braudel concebia els canvis estructurals en el marc de la llarga durada.²²⁸²

En els seus inicis, la present tesi doctoral havia d'incloure també un capítol introductori en el que es tractessin a fons els fets anteriors a 1199. Se'l va concebre com una avantsala lleugera de l'estudi diacrònic del període principal, però va acabar assolint tals dimensions que se n'hagué de descartar la seva incorporació en bloc. Tot i això, una part important del seu contingut s'ha pogut aprofitar, sobretot, per la creació de la introducció (concretament, pel resum de la història de la família) i dels capítol primer (l'època de Ponç III de Cabrera i de Marquesa d'Urgell), quart (els orígens, els subprocessos de formació i les vies d'expressió de la identitat familiar), cinquè (la creació del vescomtat de Cabrera) i sisè (l'evolució en l'exercici del poder feudal). Amb això s'ha intentat sobretot evitar restringir la perspectiva al període d'anàlisi i ressaltar les continuïtats i les discontinuïtats entre aquest i l'anterior, sense per altra banda córrer el risc de desviar l'atenció del primer.

Ara bé, la possibilitat d'abordar una cronologia àmplia comporta també altres riscos metodològics en els que s'ha procurat no caure. Així, salvant el fet que en ocasions s'hagi optat per avançar alguns esdeveniments per afavorir el ritme narratiu, o que s'hagi pogut caure presoner del propi llenguatge, com d'altra banda era previsible, s'ha intentat ser coherent amb la idea que no és recomanable abusar de la mirada

²²⁸² BRAUDEL, Fernand, "Histoire et Sciences Sociales: La longue durée". *AESC*, vol. 13, n. 4 (1958), pp. 727-735.

retrospectiva.²²⁸³ Per tant, per molt que aquesta pogués ser útil des d'un punt de vista explicatiu, ha estat convenient analitzar els projectes i les accions dels Cabrera des del context mateix en què es van planejar i executar, prescindint d'aquesta manera d'un avantatge que ells no tenien. Una altra cosa diferent són aquelles conseqüències que no són immediates, els efectes de les quals es perceben molt millor quan s'adopten perspectives de mitja i de llarga durada.

Seguint aquesta línia, en el decurs de la cronologia d'estudi l'únic gran projecte de llarga durada en el que és segur que es van concentrar els grans esforços dels Cabrera és el de tota família que pretèn seguir formant part de les elits socials d'un país: conservar el poder i el patrimoni dels avantpassats, incrementant-los si és possible, i obtenir una descendència legítima a la que traspasar aquell llegat, per a que, després, aquesta pugui reproduir el cicle en la següent generació.

1. La família vescomtal de Cabrera entre 1199 i 1423

Com s'ha vist, el projecte familiar tingué continuïtat des dels temps d'Amat de Montsoriu i la seva filla Ermessenda fins al segle XVI. En el període estudiat, aquest passà de l'orientació urgellenca a la concentració d'esforços per part d'una branca de la parentela a terres gironines, amb posterioritat a la divisió de l'herència d'un Guerau IV de Cabrera que, tot i no tenir més drets a la successió d'Ermengol VIII que la seva rival Aurembiaix, també és evident que en tenia, i que, en virtut dels acords assolits, estava legitimat per defensar-los. Els interessos de Jaume el Conqueridor en l'afer d'Urgell ja són, però, una altra cosa. Distanciant-se però progressivament dels seus cosins occidentals, els vescomtes de Cabrera descendents de Guerau IV anirien abandonant la confrontació amb els monarques, a la que no tornarien fins als darrers anys de vida de Ponç Hug V d'Empúries. A la vora de l'extinció biològica, que ja havia afectat el que quedava de la vella família dels comtes d'Empúries, la comtessa Marquesa posà l'herència paterna en mans dels seus cosins de la línia familiar més propera que havia conservat la identitat i la continuïtat, els senyors de Montclús, el que culminà en l'accés del segon Bernat al títol vescomtal de Cabrera. Tot i les crisis (en especial la que s'obrí amb la captura de Bernat III a Miedes i la decapitació del seu pare), es pot dir que amb Bernat II i els seus hereus i successors, és a dir, el vescomte Ponç IV, el comte d'Osona

²²⁸³ Una reflexió a l'entorn dels seus riscos, a: GIDDENS, Anthony, *La constitución de la sociedad. Bases para la teoría de la estructuración*. Amorrortu, Buenos Aires 1995, pp. 198-199.

i el primer comte de Modica de sang Cabrera, la nissaga incrementà notablement el seu poder i el seu patrimoni a base de servir el Cerimoniós i els seus successors en el tron (inclòs el d'Antequera una vegada convocat el *Princeps Namque* contra Jaume II d'Urgell). El casament de Bernat IV amb Cecília d'Urgell semblaria una picada d'ullet al passat del llinatge, si no fos perquè tot sembla indicar que responia en una política deliberada dels Trastámara de "repartir", com a protectors, però també, sens dubte, com a vencedors sobre el Dissortat, les germanes i les filles d'aquest darrer entre els fidels (o probables fidels) a la Corona.

En termes generacionals, per tant, s'observen continuïtats i ruptures amb el passat més proper del llinatge en un lapse de tres generacions a comptar de la de Guerau IV de Cabrera, que establí les línies comtal d'Urgell (de durada breu) i la vescomtal de Cabrera (de durada llarga). Les següents tres generacions vindrien marcades per l'obtenció de nous títols comtals, l'un a la Catalunya Central, i l'altre, al regne de Sicília, deguts ambdós a la gràcia reial. Als extrems, la línia urgellenca no duraria més de tres generacions si hom s'atura en Ermengol X, i quatre si ho fa en Teresa d'Entença; la privativa de Montclús, tres entre Ramon I i Bernat II de Cabrera.

Així, si el vescomte Guerau IV heretà de la seva mare Marquesa els drets al comtat d'Urgell, i del seu pare, la política de confrontació de les seves darreres dècades de vida, evidenciant així la dificultat per a la Corona d'imposar-se sobre un baró del seu nivell i de les seves aspiracions, el seu fill Guerau V, fundador de la vila d'Hostalric, sembla haver optat per una línia més conciliadora, casant fins i tot amb una Montcada, però sense afegir-se a les campanyes de conquesta de Mallorca o de València. El següent vescomte de Cabrera, Guerau VI, entraria segurament en l'òrbita de relacions directes amb els comtes d'Empúries gràcies en bona mesura a la influència de la tutoria de Bernat de Santaugènia, que li donaria la seva filla Sança en matrimoni. En el seu cas, les concessions reials de l'administració de la veïna batllia de Caldes i Llagostera apunten a un pagament per mantenir-se apartat de les lluites urgellenques.

Malgrat aquest evident allunyament del comtat d'Urgell, durant molt de temps es mantindria el tradicional "esguard cap a Castella" al que ha fet referència Salrach. La mateixa mare de Bernat II de Cabrera era castellana (per bé que el seu llinatge tingués orígens portuguesos). La tendència es mantindria amb l'almirall Fadrique II Enríquez, tot i que, òbviament, la titular del comtat de Modica i dels vescomtats de Cabrera i Bas no estaria ja en disposició de decidir. Les seves possessions, que caldria recuperar de nou després de la Guerra Civil Catalana, estaven repartides entre Catalunya i Sicília,

perquè justament entre els segles XIII i XV havien desplaçat gradualment els seus interessos de Ponent a la Mediterrània Central. Tot i això, aquest desplaçament s'ha de considerar producte d'uns impulsos que no formarien part d'un projecte coherent més enllà de les aspiracions pròpies dels nobles medievals. Com a resultat d'aquests impulsos, els Cabrera consolidaren la seva posició preeminent dins del segment dels barons catalans, i incrementaren el seu patrimoni, fins i tot passant per crisis del calibre de la de Bernat II i Bernat III de Cabrera, de la que la família aconseguiria recuperar-se.

Situacions com ara les de Bernat II de Cabrera i el comte d'Osona plantegen preguntes sobre la memòria creada a l'entorn d'aquests personatges a partir, gairebé exclusivament, de l'òptica i del relat reial i sobre la manera en què aquesta pot arribar a desdibuixar la realitat. Però també sobre la naturalesa i els riscos del servei a la Corona. En el cas de Guerau IV, per exemple, plantegen la necessitat de procedir a una revisió d'una perspectiva no reivindicativa ni de neteja de la seva figura, no d'una apologia, sinó prenent distància d'uns i d'altres, incloent-hi el relat dels cronistes de la dinastia de Barcelona, i, sobretot, d'aquell del Conqueridor, que no és precisament un de neutral ni de desapassionat.²²⁸⁴

De fet, l'experiència dels Cabrera evidencia que la perspectiva reial és susceptible de ser tan deformadora dels fets com pot ser-ho la dels vescomtes mateixos, que, ambicions i caràcters individuals a banda, tot sembla indicar que es rebel·laven contra determinats monarques que entenien que els perjudiquen, i no contra la monarquia com a institució. En la lluita per enfortir l'autoritat reial hi ha casos en els que l'actitud dels sobirans es presenta no menys depredadora o carronyaire que la que podia exhibir qualsevol altre senyor feudal. Els esdeveniments al comtat d'Urgell així ho demostren, en especial amb l'aparent suport d'Alfons el Cast a Ponç III de Cabrera en cas d'un enfrontament amb un encara novell Ermengol VIII; amb la política de Pere el Catòlic i de Jaume el Conqueridor envers l'afer d'Aurembaix; i, finalment, amb l'aprofitament per part del mateix Conqueridor de la inestabilitat al comtat en temps dels successors de Ponç I d'Urgell. Com s'ha vist, les tropes d'Alfons el Cast castigaren durament els dominis dels Cabrera, les de Pere el Catòlic arribaren a perjudicar els interessos eclesiàstics, i, a jutjar per la personalitat del Conqueridor, és difícil que les terres d'aquells que havien decidit desafiar-lo no en patissin greument les conseqüències. En aquest sentit, almenys en el primer cas les tàctiques dels combatents

²²⁸⁴ SMITH, Damian J., "James I and God: Legitimacy, Protection and Consolation in the *Llibre dels fets*". *IT*, n. 1 (2007), pp. 105-119.

del bàndol reial no haurien diferit massa de les del clàssic "terrorista feudal", perquè el seu objectiu sembla haver estat atacar l'economia productiva de l'enemic, el que òbviament incloïa atacar els qui estaven sota la seva senyoria.²²⁸⁵

Per altra banda, des de l'observatori Cabrera fa l'efecte que la periodització establerta per Sobrequés es compleixi. En efecte, en el moment en què als comtats catalans les grans lligues nobiliàries assolien el seu punt àlgid, és a dir, durant el decenni de 1270 i fins a la derrota de Balaguer, la família vescomtal de Cabrera estava ja distanciada del conflicte urgellenc i s'acostava lentament a la Corona, a la que en el futur els seus membres prestarien diversos serveis. Ara bé, en el supòsit que la rebel·lió del comte Jaume el Dissortat hagués mobilitzat una part important de l'aristocràcia catalana (cosa que està per veure), caldria situar la darrera gran lliga aristocràcia en les dues primeres dècades del segle XV i no pas en el darrer quart del XIII. Per si això no fos poc, caldria veure com van condicionar realment l'escenari polític les grans bandositats nobiliàries de les darreries de l'Edat Mitjana, començant potser per la *guerra de barons* de 1357-1358, malgrat en principi no significuessin un desafiament directe a la Corona, ja que al cap i a la fi pertorbaven una pau de la que, almenys en teoria, els monarques eren garants últims.

2. Perpetuació biològica i expressió identitària

A mig termini, unes poques generacions semblen haver marcat les etapes individuals i els esdeveniments en els que es prenia part, podent generar continuïtats o ruptures. Obrien i tancaven cicles de mitja durada, en el decurs dels quals es consolidava un costum o s'inaugurava una o una altra tendència, sense que els seus successors, és clar, tinguessin garantia que aquells haguessin de durar.

La família vescomtal de Cabrera construí la seva identitat d'aquesta manera, donant peu a una sèrie de subprocessos, començant per un de patrimonialització del càrrec vescomtal que es consolidaria en la tercera generació, la del vescomte Ponç I de Girona, amb qui, de fet, la família arrelaria també a Àger. Aleshores encara no es podia parlar d'un vescomtat com a tal, perquè el càrrec vescomtal no estava vinculat en un espai propi diferent del comtat de pertinença. Al segle XI faria falta temps per a que el patrimoni familiar i l'antic càrrec, convertit en un títol en propietat que es pogués

²²⁸⁵ Vegeu SETTIA, Aldo, *Rapine, assedi, battaglie. La guerra nel Medioevo*. Laterza, Bari 2004, p. 4; GARCÍA FITZ, Francisco, "Ejército y guerra en la Edad Media hispánica". Dins *Aproximación a la historia militar de España*, vol. 1. Ministerio de Defensa, Madrid 2006, pp. 115-116; i GARCÍA FITZ, Francisco, "*Las guerras de cada día*", p. 168.

transmetre als hereus, quedessin lligats de manera inequívoca. De moment, però, Amat de Montsoriu i els seus descendents ja havien aconseguit, a diferència dels seus predecessors, patrimonialitzar el càrrec vescomtal. Posteriorment, la família seguiria perpetuant-se en el temps i en la seva posició, però sumant-se a partir de la centúria següent a la moda aristocràtica del cognom i de la restricció de l'estoc antroponímic masculí per als hereus, el que implicà un canvi en la intitulació, de vescomtes de Girona a vescomtes de Cabrera. Alhora, arrelà definitivament un espai territorial concret que aviat esdevindria un vescomtat, i escollí la simbologia heràldica que l'hauria de caracteritzar i de fer reconeixible a ulls de tothom.

La manera en la qual es van establir les relacions de parentiu amb altres famílies de l'esfera aristocràtica, i la forma també en què es procedia en terrenys com ara l'educació dels joves o el repartiment de patrimoni entre hereus (en vida o amb posterioritat a la defunció), parents i persones que havien entrat suposadament en la recta final de les seves vides, demostren tota una sèrie de preocupacions relacionades precisament amb el manteniment o amb l'engrandiment de la posició (d'aquí la tendència a maridar amb cònjuges de similar posició social o de superior), així com amb la consolidació d'aliances polítiques amb famílies de rang inferior. Fins a la Baixa Edat Mitjana, almenys, no sembla que els fills il·legítims tinguessin accés reconegut a l'herència. En el seu cas, els bastards de Bernat IV de Cabrera tindrien alguna possibilitat, i uns pocs fins i tot serien legitimats.

La memòria del llinatge no sembla haver-se remuntat a cap època heroica fins avançat el segle XV. Encara així, les primeres referències a ancestres mítics de la família vescomtal de Cabrera no haurien estat anteriors a la centúria següent. La memòria pràctica simplement no sembla haver reculat més enllà del nom del besavi, i assolir aquest límit ja hauria estat una raresa, o, almenys, això és el que es desprèn de les fonts documentals. Sigui com es vulgui, fos quin fos l'abast memorístic de la família, el que és segur és que les dones n'haurien estat les màximes responsables. Dels seus testaments emana, sobretot, un interès per la sociabilitat entre parents que, de retruc, permet visualitzar un entramat de relacions de parentiu que sobrepassa del tot qualsevol model estructural que s'hi pretengui aplicar.

Els testaments són, en general, una font de primer ordre per conèixer les preferències religioses dels membres de la família i per descobrir uns cultes privats, reservats, molt difícils de rastrejar. En aquest sentit, per exemple, la capella del castell de Sant Iscle hauria pogut tenir una importància molt especial per a la família, o, si més

no, per a uns quants dels seus integrants. Per altra banda, proporcionen dades sobre les modes espirituals a les que es van sumar els Cabrera, com ara les deixes als ordes mendicants, que fins i tot desplaçarien la tradicional preferència pels benedictins de Breda a l'hora de triar indret de sepultura, o bé l'interès, ja al segle XIV, per fundar institucions assistencials. Tanmateix, els canvis de tendència en l'afavoriment i en el patronatge de determinats tipus d'institucions religioses, tant les pròpiament eclesiàstiques com les laiques, no poden amagar una clara continuïtat en les relacions entre els vescomtes de Cabrera i l'abadia de Sant Salvador de Breda, de la que els seus mateixos avantpassats n'havien estat els fundadors. Per altra banda, les relacions amb aquesta mena d'establiments no tenien per què limitar-se a les purament espirituals. De fet, certs monjos bredencs, lluny d'isolar-se, i alguns clergues vinculats a l'abadia, es distingirien de manera particular per col·laborar amb els seus patrons en l'exercici del poder a les seves senyories.

3. Creació i gestió del domini i exercici del poder senyorial

El poder dels senyors de la família vescomtal de Cabrera era personal, i per això mateix requeria especialment d'agents, de servidors, i també d'altres suports. En la pràctica, el poder senyorial s'exercia a través d'un aparell governatiu basat en estructures de *casa i cort*, que a títol explicatiu hom pot dividir en un servei domèstic amb atribucions polítiques o administratives generals i en una oficialitat que s'adaptava als espais concrets; tot i això, en la realitat documental la separació entre ambdues esferes segueix sent difusa. Aquest aparell, al que caldria afegir en general tots aquells que estaven compromesos a servir al senyor quan els ho fos requerit, o bé que eren candidats a comprometre-s'hi, des de parents i cavallers feudataris fins a habitants de ciutats com Girona o Barcelona, aniria guanyant en volum i en complexitat conforme s'ampliés el patrimoni i augmentessin les necessitats financeres inherents a l'estil de vida i als projectes d'aquells aristòcrates.

A nivell superior de cort, per exemple, es consolidaren uns càrrecs representatius amb capacitat d'actuació sobre tots els dominis senyorials. D'entrada es tractava d'oficials superiors vinculats nominalment a la persona del senyor, que només amb el temps esdevindrien, encara que per sota d'alts oficials domèstics com ara el majordom, els més alts representants senyorials al conjunt dels seus dominis. Aquest seria el cas dels veguers o *vicarii* dels vescomtes de Cabrera, que a mitjan segle XIV deixarien pas als procuradors generals. D'entrada, la creació i l'assignació d'aquests càrrecs

constituïria una resposta a la minva de la capacitat del *dominus* d'exercir el control personal i directe, alhora producte de l'increment de les seves activitats externes i de la distància física entre dominis.

La tendència a l'adaptació féu, per exemple, que a mesura que es modifiquessin els seus dominis i se n'incorporessin de nous es recorreria al nomenament de procuradors específics per a tot un espai senyorial, que haurien actuat, com qualsevol altre oficial subaltern, sota supervisió dels procuradors generals. En altres casos, en moments determinats es podria recórrer al servei de més d'un procurador general.

Fins i tot si en termes de gestió l'aparell senyorial dels Cabrera se seguia guiant al segle XV pels mateixos principis correctors o remeials que Bisson identifica per al segle XII, i si, en aquest sentit per tant, ni tan sols pels volts del 1400 sembla haver arribat al punt d'avançar-se als esdeveniments tret d'alguns casos molt concrets, la realitat és que amb el pas del temps aquell demostraria una capacitat d'adaptació gens menyspreable. Almenys pel segle XIV hi ha prou indicis sobre l'interès dels Cabrera per assegurar-se que determinats càrrecs els ocupaven especialistes, gent amb reputació d'estar ben preparada per desenvolupar certes funcions. És el cas dels jutges ordinaris i dels notaris públics, des del nivell general al local. Això significava, a més, haver de donar entrada a l'oficialitat vescomtal a persones de procedència tant no noble com no eclesiàstica. En molts casos, es tractaria de membres de les comunitats dels mateixos dominis dels Cabrera.

La possibilitat d'accedir a l'oficialitat vescomtal hauria estat, però, un pas endavant per a les elits no només pageses d'unes comunitats que poc a poc anaven veient com es redefinien les relacions amb els seus senyors. Aquests començarien a apostar per la creació d'una ficció de reciprocitat, on la pressió coercitiva i l'exigència anirien disminuint en favor de la negociació i de la concessió de contrapartides (privilegis o exempcions) a peticions d'ajuda fiscal. La coerció no desapareixeria mai, menys encara tenint en compte que el recurs a la violència era connatural als aristòcrates feudals, incloent-hi els vescomtes de Cabrera i els seus parents de Montclús, però sí que podria anar-se reduint fins arribar a assolir un cert equilibri que hom pot qualificar de paternalista.²²⁸⁶

²²⁸⁶ Com ha fet Concepción Quintanilla per al cas castellà. Vegeu QUINTANILLA RASO, M. Concepción, "El estado señorial nobiliario como espacio de poder en la Castilla bajomedieval". Dins DE LA IGLESIA DUARTE, J. Ignacio i MARTÍN RODRÍGUEZ, José-L. (coords.), *Los espacios de poder en la España medieval: XII Semana de Estudios Medievales. Nájera, del 30 de julio al 3 de agosto de 2001*. Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 2002, pp. 292-314.

El cas dels vescomtes de Cardona sembla estar indicant la possibilitat que aquests canvis en les formes mitjançant les quals es presentava el poder senyorial s'haguessin començat a produir ja a les darreries del segle XIII. Pels seus homòlegs de Cabrera hi ha alguns indicis que suggereixen una evolució similar, per bé que les evidències no són contundents fins a passats els primers decennis del segle XIV. En aquells temps, la simple obediència a exigències percebudes des d'antic com arbitràries ja no hauria estat possible, sobretot davant l'acumulació de demandes senyorials en un context de crisi a molts nivells, però, en especial, allà on la població n'havia estat enfranquida, cosa que en ocasions es devia precisament a les ajudes fiscals concedides anteriorment. De fet, les franqueses obligaven alhora els senyors a negociar i permetien fer-ho a les seves gents, que així podien arrencar la confirmació d'antic privilegis o la concessió de nous, alimentant així el circuit del subsidi negociat.

En el pla discursiu, la manifestació d'una preocupació més o menys genuïna, més o menys ficcional, per la *utilitas* de vassalls i súbdits i no únicament la pròpia, i, de manera tardana, en general pel bé de la *cosa pública*, hauria permès als senyors reforçar el consentiment amb el que comptaven o creien comptar. En aquest mateix sentit, el llenguatge revela, de manera molt similar a la no contradicció entre l'evolució vers una mena de feudalisme bastard i els canvis en la forma en què el poder feudal es presentava davant dels no nobles, que, tot i les aparences, no hi havia cap incompatibilitat entre els interessos aristocràtics i els econòmics, com tampoc la hi hauria entre els econòmics i la moral cristiana. Pels nobles feudals com els vescomtes de Cabrera hauria l'*utilitas* econòmica hauria estat una qüestió més que rellevant, doncs les seves empreses generaven nombroses despeses que els ingressos rendístics per sí sols no podien satisfer. A més, en una societat com la seva, en la que el poder i la preeminència social s'expressaven de manera visual (cosa que afectava la seva vestimenta i la del seu servei²²⁸⁷), i en la que s'entenia que un senyor havia de ser generós amb els seus fidels, els nobles havien d'estar molt atents a les seves fonts de recursos fiscals i financers. Alhora, el pensament religiós imperant, que determinava que fins i tot els més

²²⁸⁷ Això és quelcom força clar a la Baixa Edat Mitjana, sobretot a partir de l'emissió d'unes ordinacions sumptuàries amb les que es pretenia evitar que la varietat i el luxe vestimenta poguessin atenuar les distincions socials; AYMERICH BASSOLS, Montse, *L'art de la indumentària a la Catalunya del segle XIV*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona, Barcelona 2011, pp. 43-49 i 399-520; IDEM, "Les riques vestidures de la reina Elionor de Sicília (1325-1375)". *SVMMA*, n. 5 (2015), p. 26. Sobre el panorama anterior en aquestes regulacions, vegeu LACHAUD, Frederique, "Dress and Social Status in England before the Sumptuary Laws". Dins COSS, Peter R. i KEEN, Maurice H., *op. cit.*, pp. 105-125.

transgressors poguessin acabar sentint la necessitat de salvar l'ànima, no hauria impedit, com s'ha vist, que centres d'espiritualitat suposadament aïllats del món es convertissin en creditors.²²⁸⁸

D'aquí els privilegis atorgats o confirmats (entre ells la concessió d'un règim municipal propi com el que la comtessa d'Empúries concediria als veïns d'Hostalric) en concepte de contrapartides d'ajudes fiscals i financeres. Factors com ara aquest mateix, com la preocupació o l'aparença d'interès per la correcció dels abusos dels oficials, o bé com el marge de negociació sobre ajudes fiscals, haurien ajudat, així doncs, a legitimar el poder del senyor, que seria vist com a benefactor i font de llibertats. Això hauria contribuït a unir els subjectes a la seva senyoria, que haurien trobat així motius suficients per respondre positivament a la crida a defensar la *terra* quan els senyors l'emetessin, i que s'haurien vist amb possibilitats de participar de l'administració senyorial, i, en conseqüència, dels beneficis que allò comportava. El període de control reial és una bona mostra de l'estadi en què es trobaven les relacions entre senyor i dominats al vescomtat de Cabrera avançat el segle XIV. Així, no només l'aparell gestor trigaria en estar a disposició del batlle general de Catalunya, sinó que, a més, coexistiria amb part de l'oficialitat dels Cabrera, en especial la que governava i administrava la baronia de Montclús en nom de Timbor de Fenollet, que hauria oferit no poques resistències a l'actuació dels oficials reials.

Fins aquí els resultats de la recerca. Com s'ha pogut veure, s'ha procurat estudiar la família dels vescomtes de Cabrera entre 1199 i 1423 des d'una perspectiva més aviat global. En aquest sentit s'ha assolit una de les fites marcades en finalitzar el treball de recerca, malgrat alguns àmbits, com per exemple el cultural, no disposin d'un apartat propi en el marc d'aquesta tesi doctoral, i encara que no s'hagi pogut aprofundir en molts aspectes tant com hauria estat desitjable.

És el cas de la història siciliana dels Cabrera, que a Catalunya segueix sent una gran desconeguda. Per altra banda, seria interessant poder valorar els rendiments de les senyories, rastrejant i resseguint, per exemple, els comptes revisats pels oïdors. Fins i tot es podrien intentar quantificar les intervencions i valorar-ne la qualitat des dels punts de vista de la correcció fiscal i de la correcció d'abusos per part dels agents senyoriais. I

²²⁸⁸ O que ho fessin també institucions caritatives i assistencials, com ara els hospitals. Sobre això, vegeu per exemple TELLO HERNÁNDEZ, Esther, *Aportación al estudio de las cofradías medievales y sus devociones en el reino de Aragón*. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 2013, pp. 143-185.

també, naturalment, seguir l'evolució de les formes d'expressió de la identitat familiar i de l'exercici del seu poder.

Hi ha molts aspectes que valdria la pena tractar en el futur. Si serà possible o no, és, com eren les esperances successòries dels Cabrera, una incògnita.

ANNEX 1

TAULES

Taula 2 - Evolució onomàstica de la successió ²²⁸⁹			
	En línia cognatícia	En línia agnàtica	
Vescomtes de Girona <i>ca.</i> 1018-1145		Amat	
	Ermessenda	Guerau	
			Ponç I Guerau
			Guerau II Ponç
			Ponç II Guerau
		Guerau III	
Vescomtes de Cabrera <i>ca.</i> 1145-1423		Ponç III	
		Guerau IV	
		Guerau V	
		Guerau VI	
	Marquesa		
			Bernat II
			Ponç IV
			Bernat III
			Bernat IV

Taula 3 - Donacions matrimonials ²²⁹⁰					
Any	Esposa	Espòs	Dot	Donació de l'espòs	Garanties
1228	Ramona de Montcada	Guerau V de Cabrera	2.000 morabetins	-	<i>Forcia</i> i vila de Montnegre (d)
1263	Alamanda de Centelles	Ramon de Cabrera	2.220 morabetins	2.220 morabetins	Castells de Sant Iscle, Brunyola i Anglès (e)
1269	Marquesa de Cabrera	Ponç Hug V d'Empúries	60.000 sous de Melguelh	60.000 sous?	Tot el vescomtat de Cabrera (d) Castell i vila de Castelló d'Empúries i castell de Quermañó (e)

²²⁸⁹ La Taula 2 mostra només els noms dels individus, homes i dones, que se succeïren entre 1018 i 1423 en qualitat de vescomtes de Girona, primer, i de Cabrera, després. Per aquesta raó no s'hi inclouen ni Arbert Amat, ni Ferrer Guerau i Bernat Guerau, germans de Ponç II Guerau, ni tampoc el comte Ponç I d'Urgell, fill de Guerau IV de Cabrera.

²²⁹⁰ (d) Obligacions en garantia del dot. (e) Obligacions en garantia de la donació de l'espòs. Totes les quantitats aquí detallades són en moneda de Barcelona, tret que s'indiqui el contrari.

ca.1326	Timbor de Fenollet	Bernat II de Cabrera	-	-	Rendes de Montclús, Miravalls i Ses Agudes (e)
ca.1341	Beatriu de Cardona	Ponç IV de Cabrera	100.000 sous	-	-
1350	Margarida de Foix	Bernat III de Cabrera	100.000 sous	100.000 sous?	Castells de Roda, Cabrera, Savassona, Montpalau, Sant Iscle, i castell i vila d'Hostalric (e)
1385	Timbor de Prades	Bernat IV de Cabrera	20.000 florins (220.000 sous)	10.000 florins (110.000 sous)	Castell de Palafolls (e)
1420	Cecília d'Urgell	Bernat IV de Cabrera	23.000 florins (253.000 sous) i 100 lliures d'Agramunt	10.000 florins (110.000 sous)	-

Taula 4 - Oficials domèstics dels vescomtes de Cabrera i barons de Montclús²²⁹¹

Càrrec	Període	Nom	Senyor
Majordom	Abans de 1328	Pere de Muntanyà	BII
Majordom	1328-1333	Francesc Ferrer	BII
Majordom	1341	Pere Domènec	BII
Majordom	1385	Miquel de Torres	BIV
Cambrer	1338	Guillem Martí	BII
Cambrer	ca.1368	Pere Siurana	BIII
Cambraera	1369	Agnès	TF
Dispenser	1336	Francesc Ferrer	BII
Ecònom	1394	Jaume Verdils	BIV
Escrivà	1338	Pere de Sentfores	BII
Escrivà	1361	Jaume de Sant Feliu	BIII
Escrivà	1409-1410	Antoni Rigau	BIV
Falconer	1393	Antoni Corsà	BIV
Cuiner	1394	Pere Jalmar des Fonollar	TP

Taula 5 - Religiosos de la casa

Període	Nom	Senyor
1314	Guillem Martí, clergue	SÇ
1347	Bartomeu Estrany, clergue	BII
1349	Fra Ramon de Bas, franciscà i confessor	PIV
1387	Joan Vilar, prevere	BIV
1394	Berenguer d'Armadans, prevere	BIV
1413	Joan Verdera, clergue blanenc	BJ

Taula 6 - Tinents de castells de la casa

Període	Nom	Senyor
1352	Bernat Escarit	BII

²²⁹¹ Abreviatures de les Taules 4, 5, 6, 7, 8, 9 i 11 (columna de la dreta):

AL = Alamanda de Centelles; BI = Bernat I; BII = Bernat II; BIII = Bernat III; BIV = Bernat IV; BJ = Bernat Joan; GIV = Guerau IV; GV = Guerau V; GVI = Guerau VI; MF = Margarida de Foix; ML = Malgaulí; MQ = Marquesa; PIV = Ponç IV; PH = Ponç Hug V d'Empúries; TF = Timbor de Fenollet; TP = Timbor de Prades; SÇ = Sança de Santaeugènia.

Taula 7 - Domèstics sense càrrec conegut		
Període	Nom	Senyor
1313	Ramon Jover de Pals	SÇ
1313	Arbert de Vallmanya	SÇ
1314	Pere d'Estanyol	SÇ
1314	Arnau Vivó	SÇ
1314	Berenguer Sabater	SÇ
1314	Berenguer Batlle	SÇ
1314	Bernat Sastre	SÇ
1338	Ferrer de Mont-rodon, ciutadà de Barcelona	BII
1341	Bartomeu Cruquella, ciutadà de Girona	BII
1347	Joan Romeu	PIV
1347	Berenguer de Vilar	BII
1347	Ramon Marrahí	BII
1358	Guillem de Vilardell	BII
1373	Ponç de <i>Souhies</i>	TF
1379	Guerau Vilar	BIV
1385, 1387-1388, 1392	Jaume Martorell	BIV
1387	Bernat Castelló	BIV
1387	Bernat Moragues	BIV
1387	Joan Negre, de Borgonya	BIV
1391, 1417-1419	Jaume Vidal, convers	BIV
Abans de 1392	Joan Gomiç	BIV
1392	Berenguer [Esguach]	BIV
1392	En Barnux	BIV
1392	Antoni Jalpí	BIV
1392	Jean de Béarn	BIV
Abans de 1397	Elisenda, cosina germana de Ximena de Seixà	TP
	Domènec Tria	TP
	Angelina	TP
1413	Esteve <i>Ditsach</i>	BIV
1414	Ramon Gurb, de Santa Coloma de Farners	BIV
1417	Jaume Busalles	BIV
1423	Joan Bosch	BIV
1419	Francesc Terrades	BIV
1419	Martí de Villena	BIV

Taula 8 - Veguers dels vescomtes de Cabrera fins a mitjan segle XIV		
Període	Nom	Senyor
1199-1202	Oller de Sant Celoni	GIV
1220-1228, 1232	Bernat de Bassella	GIV, GV
1229	Arnau d'Orri	GV
1240-1241	Ponç de Montsoriu Lloctinent 1241 Pere de Torrent	GV
1292-1294	Berenguer de Savarrès Lloctinent 1292 Bernat Feliu	MQ, PH
1294	Guillem d'Estanyol	MQ, PH
1298	Bernat de Vilar	MQ, PH

1308-1310	Berenguer de Finestres Lloctinent 1310 Bernat de Solà	MQ, PH
1314	Arnau de Santromà	MQ, PH
1317	Pere de Rabinat	MQ, PH
1325	Lloctinent Ferrer Nebot, d'Hostalric	MQ
1327	Pere d'Hostalric	MQ, PH
1329-1333	Berenguer de Marata	BII

Taula 9 - Veguers del comtat d'Empúries, 1278-1313

Període	Nom	Senyor
1279, 1282	Arnau Seguí	PH
1288, 1298, 1301	Bernat de Palau	PH
1306-1309, 1313-1318	Guillem Seguí	PH, ML

Taula 10 - Veguers de Montsoriu a partir de mitjan segle XIV

Període	Nom
1340	Lloctinent Joan Romeu
1389	Lloctinent Pere Cosí

Taula 11 - Procuradors generals o lloctinents dels Cabrera

Període	Nom	Senyor
1327-1328	Bernardí de Cabrera Substitut 1328, abril Bernat de Mont-rodon	MQ
1340-1347	Francesc de Malla	BII, PIV
1343-1346	Pere de Santantoni, àlies Pere Escrivà Substitut 1346 Pere de Muntanyà	BII
1352-1355	Guillem de Montcorb	BII
1355-1364	Guillem Samascorda Substitut 1358 Bernat de Torrent	BII, BIII
1356-1359	Fra Ramon de Vilademany	BIII
1359-1361	Jaume Burgès	BIII
1361-1377	Berenguer de Malla	BIII, MF BIV
1365-1369	Pere Monda	TF
1376-1380	Pere Serra Substitut 1376 Pere Monda	MF, BIV
1385-1389	Bernat Albertí	BIV
1390-1396	Francesc Baucells, d'Hostalric	BIV
1398-1402	Ramon de Reixach	BIV

	Substitut 1400-1402 Pere Barber d'Hostalric	BIV
1402-1413	Pere Barber d'Hostalric	BIV
1405, 1411	Guillem de Basella	BIV
1413	Bernat de Cruïlles	BIV
1413-1416, 1418-1423	Joan de Castellet	BIV
1415-1418	Pere Julià de Sant Celoni	BIV
1423 [-1426]	Violant de Prades	BJ

Taula 12 - Clavaris, collidors, llevadors i recaptadors als dominis

Recaptació	Període	Nom
Redelmes al vescomtat de Cabrera	Abans de 1313	Ramon de Blanes, cavaller
		Ferrer Nebot d'Hostalric
Desè al vescomtat de Cabrera	1387- <i>ca.</i> 1390	Pere Barber d'Hostalric
	1393-1394	Joan Asbert de Blanes
Ingressos genèrics a tota la terra	1379	Ramon de Cartellà, donzell
	1392-1413	Domènec Roig, prevere d'Hostalric
	1414	Nicolau Guerau, mercader de Barcelona
	1416-1420	Guillem de Cànoves, de Santa Maria de Pineda
	1417-1419	Pere Cuch d'Anglès
	1418-1420	Pere March d'Hostalric
	1418-1423	Joan Puig de Maçanet
	1420-1423	Pere Pasqual, prevere d'Hostalric
		Narcís Jalmar de Tordera
1423	Bernat Boades, rector de Blanes	
Ingressos genèrics al vescomtat de Cabrera	1405-1406	Joan Asbert de Blanes

Taula 13 - Oïdors de comptes per a tot el domini

Període	Nom
Abans de 1403?	Pere Barber d'Hostalric
1403-1412	Joan Asbert de Blanes

Taula 14 - Procuradors i regents de dominis

Domini	Període	Nom
General	1383	Guillem Vengut, jurista
Vescomtat de Cabrera	1282	Andreu de Sallent
	1389	Pere de Planella, regent
Baronia de Montclús	1338-1340	Jaume de Puig
Vescomtat de Bas	1355 i abans de 1360	Jaume de Sant Feliu, ciutadà de Vic
	1382	Joan d'Oliveres, ciutadà de Vic
	1385-1402	Francesc de Vilar

Taula 15 - Veguers del vescomtat de Bas

Període	Nom
1353	Berengarí de Puigpardines Lloctinent

	Bernat d'Olzina
1382	Lloctinent Antoni de Verntallat, àlies de Puigpardines

Taula 16 - Veguers i batlles de la ciutat de Vic

Part	Anys	Nom
Jussana o de Montcada	1353-1364	Guillem de Malla
Sobirana o reial	1356-1364	Guillem de Malla

Taula 17 - Judges ordinaris dels vescomtes i del vescomtat de Cabrera²²⁹²

Període	Nom
1225, 1231	Reverter
1267-1269	Pere de Llagostera, rector
1282	Lloctinent Guillem Lloret
1284-1310	Pere de Camp-plà
ca.1310-1311	Lloctinent Guerau Calvet
1335-1342	Pere de Santantoni, àlies Pere Escrivà
1333	Lloctinent [Bernat] de Puigverd
1350	Bernat Quart
1353-1355	Jaume d'Hospital
1359-1360	Nicolau Estaper
1360-1361	Guillem de Serra
1362-1364	Guillem Sabadia
1365	Jaume d'Hospital
1373, 1411-1422	Pere de Colomar
1382-1387	Guillem Vengut
1389-1409	Jaume Simon
1409	[Mercer] Desmas

Taula 18 - Judges ordinaris de la baronia de Montclús

Període	Nom
1336-1340	Bernat Quart
1351-1352	Jaume d'Hospital
1358-1361	Bartomeu Sàbet
1378-1379	Llorenç de Vilalba
1364-1367	Guillem Calva
1368-1369	Llorenç Cuch
1397	Jaume Simon
1412, 1423	Pere de Colomar

²²⁹² A partir de la Taula 17, totes les cel·les en gris més clar indiquen els oficials que en la documentació apareixen associats a tota la vegueria de Montsoriu. Les files amb vores intermitents inclouen dades extretes d'estudis i inventaris que no s'han pogut contrastar.

Taula 19 - Jutges ordinaris de la senyora de Pals	
Període	Nom
1313	Arnau de Verges

Taula 20 - Jutges ordinaris dels comtes d'Empúries	
Període	Nom
1275	Castelló Sardina
1288, 1314, 1323	Guillem Domènec

Taula 21 - Notaris públics de tot el vescomtat de Cabrera	
Període	Nom
1269-1298	Pere de Llagostera, rector i jutge
1304-1346	Pere de Santantoni Substituts o lloctinents 1310 Berenguer Bomper 1327-1334 Pere Pintor 1334-1338 Arnau de Polls 1342-1346 Simó de Bossegalls 1342-1346 Pericó de Coll
1346-1357, gener	Pericó de Santantoni, menor d'edat Tutor Guillem Amar Substituts o lloctinents 1346-1350 Gilabert de Malla 1352-1357, gener Guillem Llobet 1355 Arnau Safàbrega
1357, setembre-1360	Guillem de Pas Substituts o lloctinents 1358 Guillem Guerau 1360 Joan de Fontcuberta
1361, agost	Guillem Sagarra
1361, oct.-1364	Joan de Fontcuberta
1365	Guillem Guerau
1366	Joan d'Oliveres
1376	Pere Vives
1376-1378	Narcís Vives
1379-1387	Pere d'Om
1370, 1388 i 1422, març-1423	Pere Serra
1383, 1390-1401	Guillem Banyuls
1402-1404	Miquel de Casanoves
1418-1421	Bartomeu Gracià
1422, gener	Pere Roig

Taula 22 - Notaris públics de la baronia de Montclús	
Període	Nom
1288	Bernat Janer, capellà de Sant Iscle de Vidreres
1290-1306	Pere d'Angelats, prevere
1320	Bartomeu d'Hostalric
1323	Bonanat de Riba Substituts o lloctinents Bartomeu d'Hostalric

1334-1345	Guillem d'Estrada Substituts o lloctinents 1335-1345 Bonanat Bonmacip
1347?-1362	Arnau Samascorda, clergue Substituts o lloctinents 1347-1361 Guillem Bonmacip 1349-1356 Bernat de Ribalta
1362-1367?	Guillem Samascorda, clergue Substituts o lloctinents Guillem Bonmacip
1367-1380?	Francesc Safàbrega, clergue Substituts o lloctinents 1367-1368 Guillem Bonmacip 1379-1383 Bernat Xifré, prevere
1379-1423 [-1430?]	Ferrer Miquel, clergue

Taula 23 - Notaris públics de la senyoria de Pals

Període	Nom
1275-1294	Guillem Trencavell, clergue
1310	Bernat Vivet Substituts o lloctinents Castelló Amargant
1311-1314	Pere Cònsol Substituts o lloctinents Bernat de Planes

Taula 24 - Notaris públics de tota la vall d'Osor

Període	Nom
1406	Pere Sasala

Taula 25 - Notaris públics de tot el vescomtat de Bas

Període	Nom
1353-1362	Berenguer de Boïgues Substituts o lloctinents 1353?-1359? Guillem de Socarrats? 1362 Guillem de Bas
1365-1377	Pere <i>Darbe</i> Substituts o lloctinents 1357-1370? Francesc de Vilar
1382	Pere de Coromina Substituts o lloctinents Joan Brugada
1385-1402	Francesc de Vilar Substituts o lloctinents 1390-1402 Francesc Guerau 1397-1402 Joan Guerau

Taula 26 - Notaris públics de l'antiga part de Montcada de la ciutat de Vic	
Període	Nom
1356-1362	Francesc de Vila Substituts o lloctinents 1356 Bernat Mateu? 1356-1362 Francesc de Cuspineda

Taula 27 - Notaris públics de Sant Celoni i Sant Martí de Pertegaç	
Període	Nom
1405	Pere Baster
1407	[Antoni d'Esvern]
1410-1413	Antoni Cosí
1414-1422	Pere Alarich

Taula 28 - Castlans dels vescomtes de Cabrera		
Terme	Període	Nom
Montsoriu	1308	Pere Batlle
	1405	Guillem de Foravila
	Abans de 1423	Bernat Moner
Blanes	1400, 1403	Guillem Sala
	1404-1408	Francesc Sala
Montpalau	Abans de 1230	Ponç de Montpalau

Taula 29 - Batlles al vescomtat de Cabrera		
Batllia	Període	Nom
Arbúcies/ d'en Orri - Montsoriu	1279-abans de 1310	Arnau d'Orri
	1316	Arnau d'Orri
	1350-1366	Bernat d'Orri
	1387-1388	Lloctinents o regents Pere Verdaguer Bernat Desplà
Acapte	1405	Joan d'Orri
	1332-1347	Arnau de Puig
	1403-1405	Ponç de Puig
Casa de Busquets (Acapte)	1388, 1403-1405	Bernat Padró
Hostalric	1357	Pere Siurana
	1398, 1405	Esteve Siurana
	1415	Lloctinent o regent Bernat Comas
Santa Maria de Breda	1233	Berenguer de Bosc
Tordera	1228-1233	Vidal de Falgars
	1367-1368	Arnau Sarovira
	Fins a 1388	Guillem Riba
	1405	Francesc de Puig
Blanes	1280	Guillem Galbà
	1304	Guillem de Juià
	1379-1381	Pere Sala
	1387-1405	Pere Mollet

	1388	Pere Tapiola
	1403	Lloctinent o regent Lluís Surell
	1406, 1408	Vicenç Mollet
	1408, oct.-1423	Jaume Sala
	1411-1413	Joan Eimeric
	1412	Pere Llorenç
	1412-1414	Lloctinent o regent Jaume Sala
	1414-1418	Jaume Sala
	1422	Antoni [Manresa]
	1422-1423	Miquel de Rocasalva
Sils (mas de Pere Guillem)	1279	Berenguer d'Olzinelles
	1314	Alarc d'Olzinelles
	1316	Lloctinent o regent Joan de Riera
	1330, 1336	Arnau d'Olzinelles
	1383	Guillem Valentí
	1388	Vidal Guitart Lloctinent o regent Arnau Jalmar
Riudarenes	1279	Berenguer d'Olzinelles
	1308	Bernat Xifré
	1298	Alarc de Busquets
	1388, 1415	Romeu/Ramon de Busquets
	1380	Antoni Rovira
	1388	Guillem Riba
	1402-1420	Francesc Despuig Lloctinent o regent 1405 Joan Poch
Montpalau	1292	Ramon Marrull de St. Celoni
	1335	Lloctinent o regent Bord de Bedós
	1361	Guillem de Cànoves
	1383	Antoni Surell
	Fins a 1387o 1388	Jaume Salvador
	1388	Andreu Castelló
	1389	Berenguer Morell
	1402-1415	Lloctinent o regent Miquel de Torres
Sant Pere de Pineda Sant Martí d'Arenys	1385	Bernat Joan Ponç
	Abans de 1310	Ramon de Tria
	1342-1345	Pere de Tria
	1361, 1373	Guillem de Tria
	1404	Guillem de Tria, àlies Pericó Tutor Guillem Sala
	Abans de 1414	Guillem de Tria
	1414	

		Lloctinent o regent Pere Puig
De la castlania	1262	Ramon Dolcet
	1282	Ramon Dolcet
	1292	Arnau Dolcet
	1331, 1340	Guillem de Riudeperes
Vidreres	1200, 1202	Guillem Ministrell
	1237	Berenguer de Torrent
	1265	Lloctinent o regent Berenguer Joan
	1302	Ramon de Vallmanya
	1320, 1349-1350	Guerau de Torrent
	1330	Ramon de Vallmanya
	1405, 1415	Lloctinent o regent Bernat Serra, àlies Oliva
Maçanet - Mas Oliva	Abans de 1304	Arnau d'Oliva
	1304	Guillem de Perera
	1330-abans de 1359	Guillem d'Oliva
	1398	Lloctinent o regent Antoni Joan
	1405, 1415	Guillem d'Oliva
Anglès	1306	Dalmau Saruïra
	1325-1328	Pere Saruïra
	1387-1388, 1396	Dalmau Saruïra
	1405	Lloctinent o regent Francesc Serra
Brunyola	1276	Guillem de Serra
Palafolls	1387-1388, 1394-1417	Guillem Desclopers Lloctinents o regent 1402 Joan Desclopers
	1388	Bernat Jutglar
Cabrerès	1320	Arnau de Carboneres
	1332	Bernat de Carboneres
Roda	1320	Ramon de Puig

Taula 30 - Batlles a Caldes i Llagostera

Període	Nom
1265	Guillem Sunyer

Taula 31 - Batlles a Pals

Període	Nom
1275	Pere Martí
1314	Bernat de Crosa

Taula 32 - Batlles a la baronia de Montclús

Batllia (terme, parròquia o mas)	Període	Nom
Montclús	1320	Francesc de Montclús

	1337-1353	Lloctinent o regent Pere d'Illa
	1339-1340	Lloctinent o regent Jaume Martorell
	1340-1346	Guerau de Montclús Lloctinent o regent 1340 Guillem Bernat
	1357	Guillem Corretger
	1360	Guillem Safàbrega
	1360	Bernat Safàbrega
	1361-1362	Lloctinent o regent Bernat Safàbrega
	1364-1366	Lloctinent o regent Guillem Requart
	1365, des.; 1366	Guillem Requart
	1367	Pere Molar Lloctinent o regent Pere Sauladell
	1368	Pere Barata
	1369	Bernat Despujol Lloctinent o regent Bernat de Vilatorç
	1369-1390	Francesc de Montclús
	1378-1379	Lloctinent o regent Pere d'Illa
	1397-1399, 1401	Lloctinent o regent Pere de Carreres
	1400, 1411-1423	Lloctinent o regent Joan Bou
	1405	Francesc Rossell
Montseny (Sant Julià)	1337-1340	Ramon Sauladell
	1362-1369	Pere Sauladell
	1384?	Ramon Sauladell
Montnegre	1386	Francesc de Montclús
Campins (quadra)	1369	Pere de Torrent
Vilardell (quadra)	1361	Guillem d'Església

Taula 33 - Batlles a la vall d'Osor

Període	Nom
1353	Arnau de Sau
1387	Bernat de Vilademany, àlies de Mata
1405	Lloctinent o regent Joan Sabadia

Taula 34 - Batlles al vescomtat de Bas		
Batllia	Període	Nom
Santa Maria de Ridaura	1353	Regent Bernat Sunyol
	1382	Ponç Tomàs
Sant Privat d'En Bas	1353, 1382	Guillem Buní Tutor i regent Berenguer de Pinya
Sant Esteve Salull i Joanetes	1353, 1382	Ramon de Toron

Taula 35 - Batlles al comtat d'Osona i la part sobirana de Vic		
Batllia	Període	Nom
Malla	1356	Bord Siurana
Torelló	1358	Pere de Vinyes

Taula 36 - Batlles a la vila de Sant Celoni i a Sant Martí de Pertegaç		
Batllia	Període	Nom
Sant Celoni	1415, 1417	Bernat Vallmanya

Taula 37 - Saigs, pregoners i corredors públics al vescomtat de Cabrera		
Batllia	Període	Nom
Arbúcies	1353	Arnau Viader
Hostalric	1327	Pere de Soler
	1340	Pere Ferrer
	1383	Guillem Amar
Blanes	1381	Guillem Puig
	1387	Alfons de Camps
	1394	Pere Palou
	1412	Arnau Roger
Montpalau	1335	Bernat Gilabert
	1361	Guillem Soler
	1361	Pere Saurina
Palafolls	1387	Miquel Prat
	1400	Guillem Estanyol
	1402	Guillem Boixador
Vilanova de Sau	1352	Pregoners i corredors Guillem de Fàbrega

Taula 38 - Saigs, pregoners i corredors públics a la baronia de Montclús		
Batllia	Període	Nom
Montclús	1337-1340	Pere Destechs
		Pregoners i corredors 1337-1340 Jaume Castelló 1338-1340 Guillem Castelló
	1340	Pere de Cases
	1341	Pregoners i corredors

		Pere Andreu
	1346	Guillem Moros
	1351-1357	Arnau Carbonell
	1360	Bernat de Mataró
	1360-1366	Pere de Canyelles Pregoners i corredors 1360-1405 Bernat Folguers
	1369	Francesc Gener
	1369	Bernat Martorell
	1376	Bernat Folguers
	1378	Pere Sarovira
	1378-1379	Pere d'Illa
	1382, 1385	Pere Guerau
	1401, 1413, 1417	Antoni Soler, saig, pregoner i corredor
	1409	Pregoners i corredors Pere de Màrgens
	1411	Jaume Franch
	1423	Pregoners i corredors Francesc Joan
Montseny	Abans de 1337	Ramon d'Olladell
	1337	Bonanat Cot
	1384?	Pere Joan
Montnegre	1386	Bernat Folguers

Taula 39 - Saigs, pregoners i corredors públics al vescomtat de Bas

Període	Nom
1353	Ramon Richau o Rigau
	Pere Sagallmarda, saig, pregoner i corredor
1382	Pregoners i corredors Ramon Richau o Rigau

Taula 40 - Saigs, pregoners i corredors públics al comtat d'Osona i part de Vic

Batllia	Període	Nom
Malla	1356	Arnau Andreu

Taula 41 - Clavaris locals al vescomtat de Cabrera

Recaptació	Període	Nom
Ingressos a Montpalau	1346	Bernat Flequer
Ingressos genèrics a Blanes i Palafolls	1387-1389	Pere Mollet
Imposicions a Blanes	1388	Bernat Jalpí
	1394	Pere Pagès, eixornador
		Mateu Fradera, mestre ajustador
1404	Nicolau de Rouregros, apotecari	
	Joan Asbert, mercader	
Ribatges a Blanes, Palafolls i Montpalau	1403-1404	Nicolau de Rouregros, apotecari

Taula 42 - Clavaris locals a la baronia de Montclús		
Recaptació	Període	Nom
Talles a Montclús	1338	Bonamic de Noguera
		Bernat Sala de Pinells
		Bernat de Torrent
		Guillem de Piera
		Pere de Vila
		Pere Lavina
		Pere Joan de Vilaseca
		Pere Ferrer
	Pere de Bancells	
	1368	Joan de Vilaseca

Taula 43 - Judges locals al vescomtat de Cabrera		
Termes, Batllies	Període	Nom
Hostalric	1350	Bernat Quart
Blanes	1342	Pere Pelegrí
	1363	Guillem Sabadia
	1411-1417	Pere de Colomar
Montpalau	1338	Bernat Quart
	1399, 1404	Jaume Simon
Sant Cebrià i Sant Iscle de Vallalta	1350	Bernat Quart
Vidreres	1361	Guillem de Serra
Palafolls	1387	Bernat Quart
	1389, 1401	Jaume Simon

Taula 44 - Notaris públics locals al vescomtat de Cabrera		
Batllia	Període	Nom
Montsoriu	1347	Guillem d'Església
Hostalric	1262	Ferrer Bonhom, prevere
	1272	Guillem Ahemar, prevere
	1276-1298	Berenguer d'Om Substitut 1282-1298 Pere de Santantoni, àlies Pere Escrivà
	1295	Pere de Camp-plà
	1298-1346	Pere de Santantoni, àlies Pere Escrivà Substituts 1301 Pere Prat 1303, 1333 Pere Pintor 1308 Arnau de Polls 1339-1346 Simó de Bossegalls 1342-1346 Pericó de Coll
	1346-1357, gener	Pericó de Santantoni, menor d'edat Tutor Guillem Amar Substituts 1346-1350 Gilabert de Malla 1352-1357 Guillem Llobet 1355 Arnau Safàbrega 1356 Arnau d'Església

	1357, setembre-1360	Guillem de Pas Substituts 1358 Guillem Guerau 1360 Joan de Fontcuberta	
	1361, agost	Guillem Sagarra	
	1361, oct.-1364	Joan de Fontcuberta	
	1365- <i>ca.</i> 1366	Guillem Guerau	
	1366	Joan d'Oliveres	
	1372-1389	Pere Serra	
	1376	Pere Vives	
	1376-1379	Narcís Vives	
	1379-1387	Pere d'Om Substitut 1379 Nicolau d'Om	
	1383, 1388, 1390-1401	Guillem Banyuls	
	1402-1404	Miquel de Casanoves	
	1409	Pere de Colomar	
	1418-1421	Bartomeu Gracià	
	1422, gener	Pere Roig	
	1422, març-1423	Pere Serra	
Blanes	1280	Ferrer	
	1312	Berenguer Tosell	
	1330	Pere de Torres (primer per Guillem de Blanes)	
	1340, 1346, 1354-1355, 1362, 1364	Arnau de Puigferrer	
	1342, 1346	Guillem Calabuig	
	1344-1381	Guillem de Pas Substitut 1380 Antoni de Rouregròs	
	1358	Guillem Guerau	
	1373-1374	Jaume de Fogassot	
	1374-1405	Jaume de Puig Substitut 1394 Bartomeu Sabater	
	1379	Joan de Fontcuberta	
	1382	Galceran Gil	
	1387	Bernat Pinyol	
	1387	Joan Ferriol	
	1387-1388	Asbert Cardona	
	1392-1393	Pere Joan	
	1393	Pau Gonçalvo	
	1405-1411	Joan Verdaguer	
	1411-1423 [-1438?]	Joan Manresa	
	Montpalau	1275-1303	Guillem Ahemar, prevere
		1287	Ramon Ahemar, prevere
1305		Pere d'Angelats, prevere	
1308-1323		Pere Flequer	
1325		Astruc Marc	
1326-1343		Pere Flequer Substituts 1331-1340 Guillem Sabater 1327-1343 Bernat de Coromines	
1343, 1346-1348		Bernat de Coromines	

	1345	Pere de Coromines
	1345	Pere Prats Substitut Jaume de Fogassot
	1347-1357	Ramon Marrahí Substituts 1347-1350 Bernat Tarascó 1349-1351 Bernat de Cànoves 1353-1357 Jaume de Fogassot
	1348-1349	Bernat Flequer
	1358-1362	Bernat Mola Substituts 1358-1361 Jaume de Fogassot 1361-1362 Guillem Guerau
	1363-1367, 1373-1400	Jaume de Fogassot
	1369-1370	Joan Mola Substitut Jaume de Fogassot
	1400, 1406	Joan Tufarer
	1401-1402	Jaume de Fogassot
	1400-1411	Bartomeu Gracià
	1411-1412	Ramon Ferran
	1414-1422	Francesc de Costa
Vidreres	1271	Berenguer Oliver
	1283	Guerau, capellà
	1289	Guillem de Santpau
	1296	Bernat, clergue
	1313	Berenguer Mateu Substitut Jaume de Brugueroles
	1314-1338	Berenguer Rafard
	1347, juliol	Pere Ripoll Substitut Guillem Segarra
	1347, desembre; 1350	Berenguer de Costa Substitut Guillem Segarra
	1368	Pere Serra
	1381	Galceran Gil
	1390	Jaume Masella Substitut Joan Restill
	1421	Miquel Gotay
Sant Iscle de Vidreres	1289	Bernat Gener
Anglès	1277	Arnau, clergue
	1292	Arnau de Puig, clergue
	1301, 1306-1307, 1310, 1322, 1325, 1328	Dalmau d'Anglesol, clergue
	1325	Pere Roïra o Rovira
	1348	Ramon de Solà Substitut Bernat Tufarer

	1407	Bernat Bruns Substitut Bernat Tufarer
	1420-1421	Domènec Roig Substitut Ramon Tufarer
Cabrerès (Sant Julià)	1306	Guillem de <i>Pedra</i> , rector
Palafolls	1283	Bernat Borrell, sacerdot
	1289-1322	Ferrer de Banyut, hebdomadari de Sant Pere de Pineda
	1323	Bernat Estornell, regent
	1325-1354 Substituts	Bernat Estornell Substituts 1326-1343 Ferrer de Perera
	1355-1359	Pere Estornell Substituts 1355-1359 Arnau de Puigferrer 1362 Guillem de Pas
	1358-1385	Guillem de Pas
	1366	Francesc Nuger, domer
	1386-1395	Jaume de Puig
	1396	Joan Cortils
	1396-1398	Joan Rossell
	1399-1415	Joan Verdaguer
	1401, 1415-1418, 1423	Antoni Desclopers (el 1423 per Bernat Joan)
	1414	Joan Manresa

Taula 45 - Notaris públics locals a la senyoria d'Aguilar (Castella)

Vila	Període	Nom
Puebla de Alcocer	1344	Pedro González
		Domingo López
		Juan López
Chillón	Abans de 1344?	Arnal Pérez
	1344-1345	Domingo Fernández
	1344	Ruy Fernández

Taula 46 - Notaris públics locals al vescomtat de Bas

Demarcació	Període	Nom
Vall de Ridaura	1352-1364	Francesc de Vilar

Taula 47 - Lloctinents del batlle general de Catalunya als dominis Cabrera

Dominis	Període	Nom
Comtat d'Osona i Vic	Des de 1367-1369	Pere Franch, ciutadà de Vic
Vescomtat de Cabrera	1369-1372	Pere Amar Lloctinent 1372 Pere Rossell

Taula 48 - Oficials reials superiors a la vegueria i a la batllia de la part jussana de la ciutat de Vic		
Càrrec	Període	Nom
Veguer i batlle	1364	Roger de Malla
	1366	Pere Otger, ciutadà de Barcelona
Jutge	1366	Francesc Vidal, jurista de Barcelona

Taula 49 - Notaris públics reials a tot el vescomtat de Cabrera	
Període	Nom
1367	Guillem Guerau

Taula 50 - Tinent de castell als dominis Cabrera sota domini reial		
Termes	Període	Nom
Montclús	1368	Pere Guau, de Sant Pere de Vilamajor

Taula 51 - Batlles reials al comtat d'Osona		
Batllia	Període	Nom
Gurb	1366	Pere de Campillosell
Torelló	1372	Antoni de Vinyes

Taula 52 - Batlles reials al vescomtat de Cabrera		
Batllia	Període	Nom
Tordera	1367	Pere Serra
	1367-1368	Arnau Sarovira
Montpalau Sant Martí d'Arenys	1371	Pere Amar
	1364-1372	Guillem de Tria

Taula 53 - Saigs reials al vescomtat de Cabrera		
Batllia	Període	Nom
Blanes	1367	Guillem Sabater

Taula 54 - Jutges locals reials al vescomtat de Cabrera		
Termes	Període	Nom
Montpalau	1372	Guillem Sabadia

Taula 55 - Notaris públics locals reials al vescomtat de Cabrera		
Terme	Període	Nom
Hostalric	1365-1372	Guillem Guerau Substituts 1369-1370 Pere Serra
Montpalau	1370-1372	Pere Desprat Substitut Jaume de Fogassot

Taula 56 - Notaris públics locals reials al vescomtat de Bas		
Demarcació	Període	Nom
Vall de Ridaura	1364-1372	Francesc de Vilar

ANNEX 2

FIGURES

LLEGENDA (GENEALOGIES)

-----	Incert
-----	Il·legítim
oo	Matrimoni
=	Amistançament
(1) (2) (3)	Ordre d'esposes i d'amants/filiació materna
(*) (**)	Fills d'una mateixa amant
Nom en negreta	Successor/successora
(993/1018)	Distinció entre primera aparició i obtenció de títol
†	Mort

Figura 1 - De vescomtes de Girona a vescomtes de Cabrera

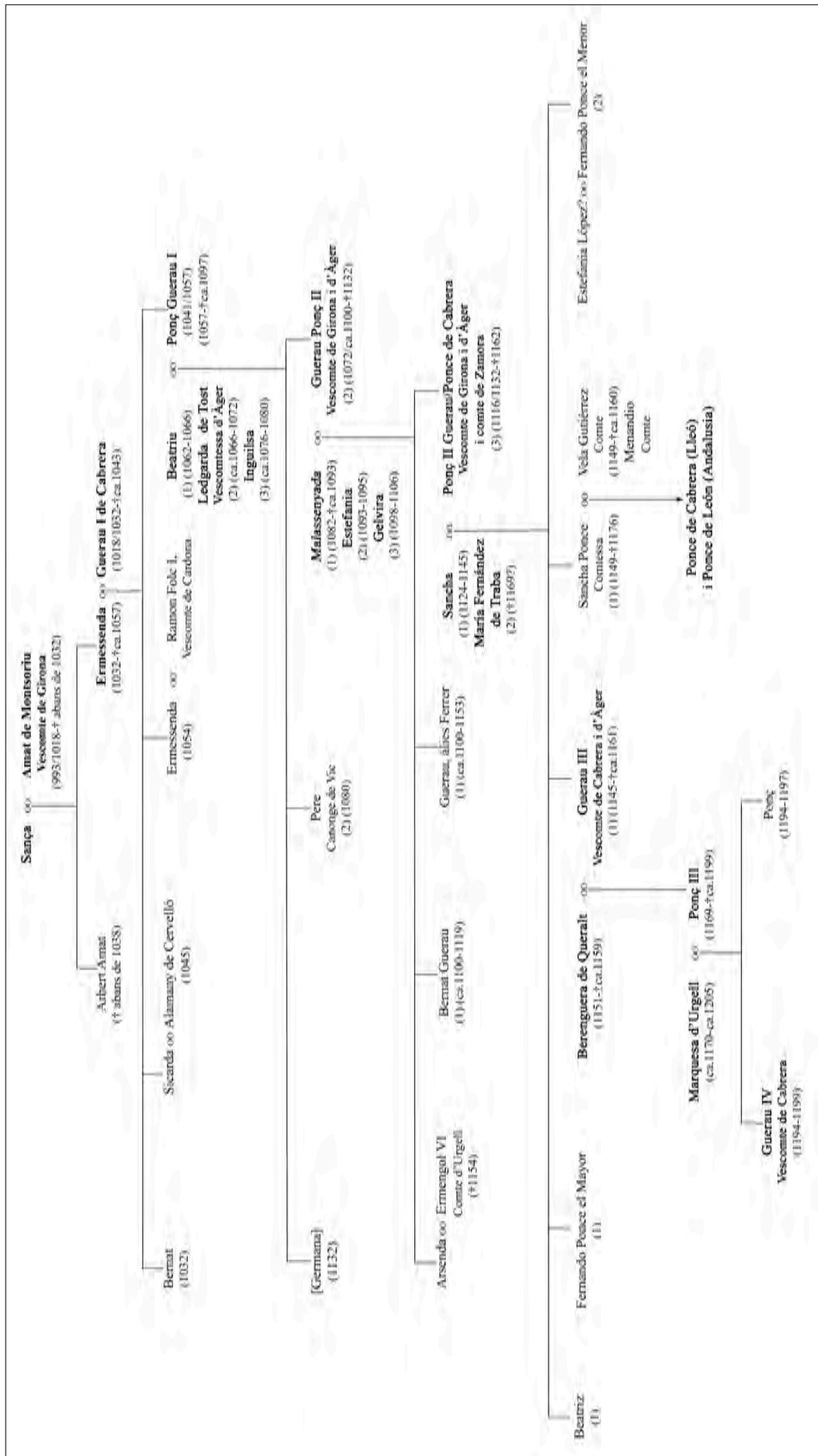
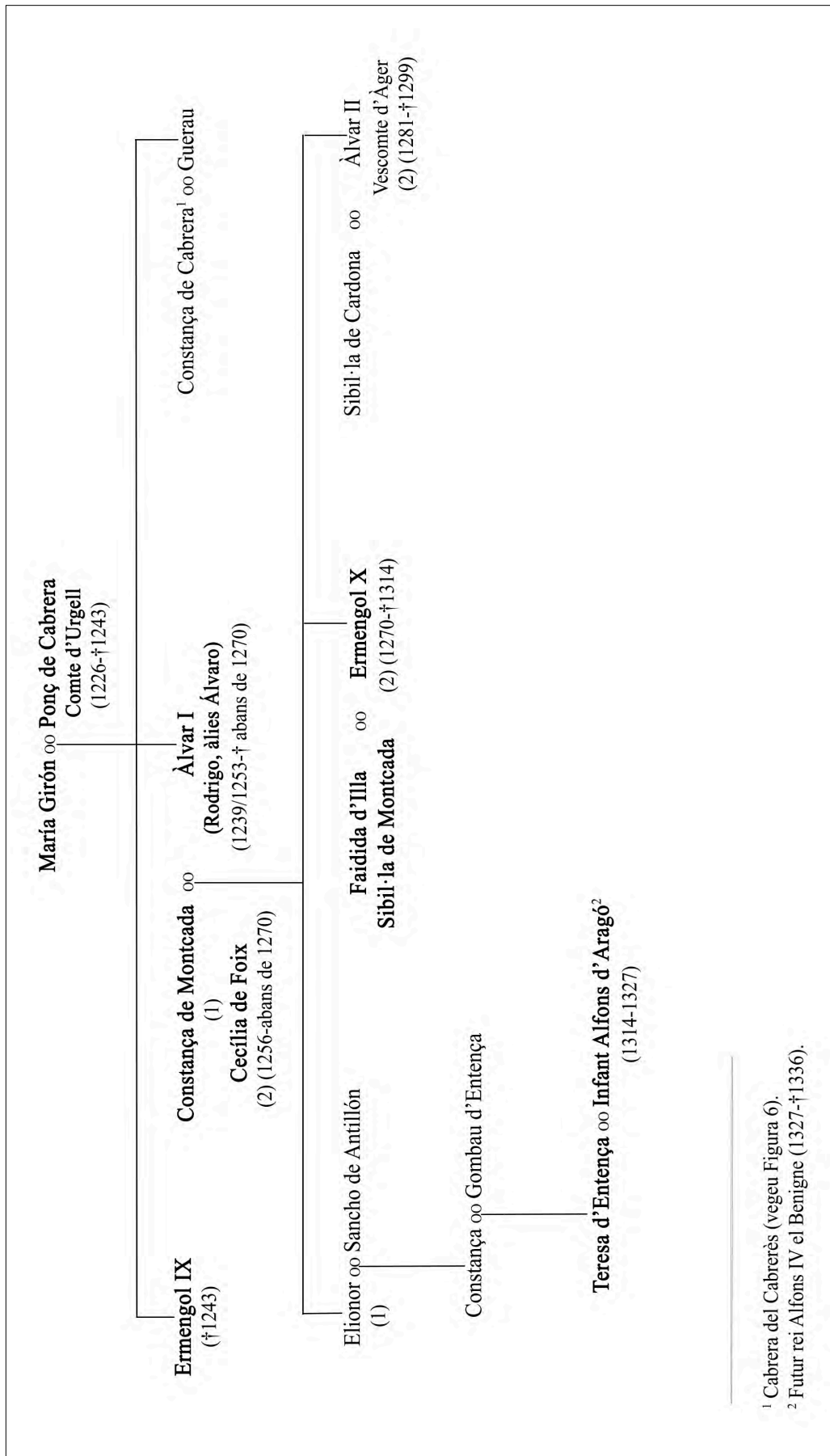

Figura 4 - Els comtes d'Urgell del llinatge de Cabrera

¹ Cabrera del Cabrerès (vegeu Figura 6).

² Futur rei Alfons IV el Benigne (1327-†1336).

Figura 5 - La successió d'Ermengol VIII d'Urgell

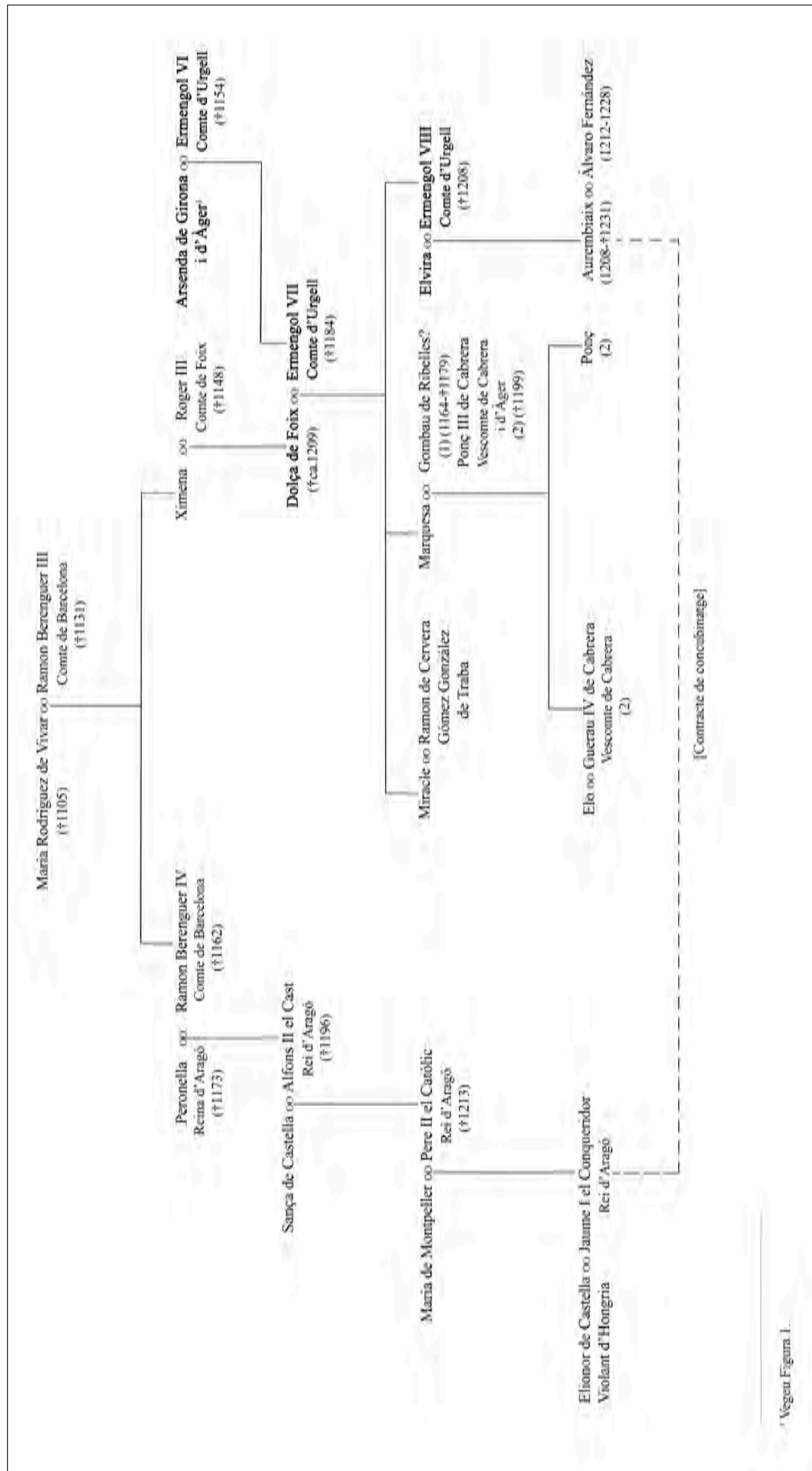
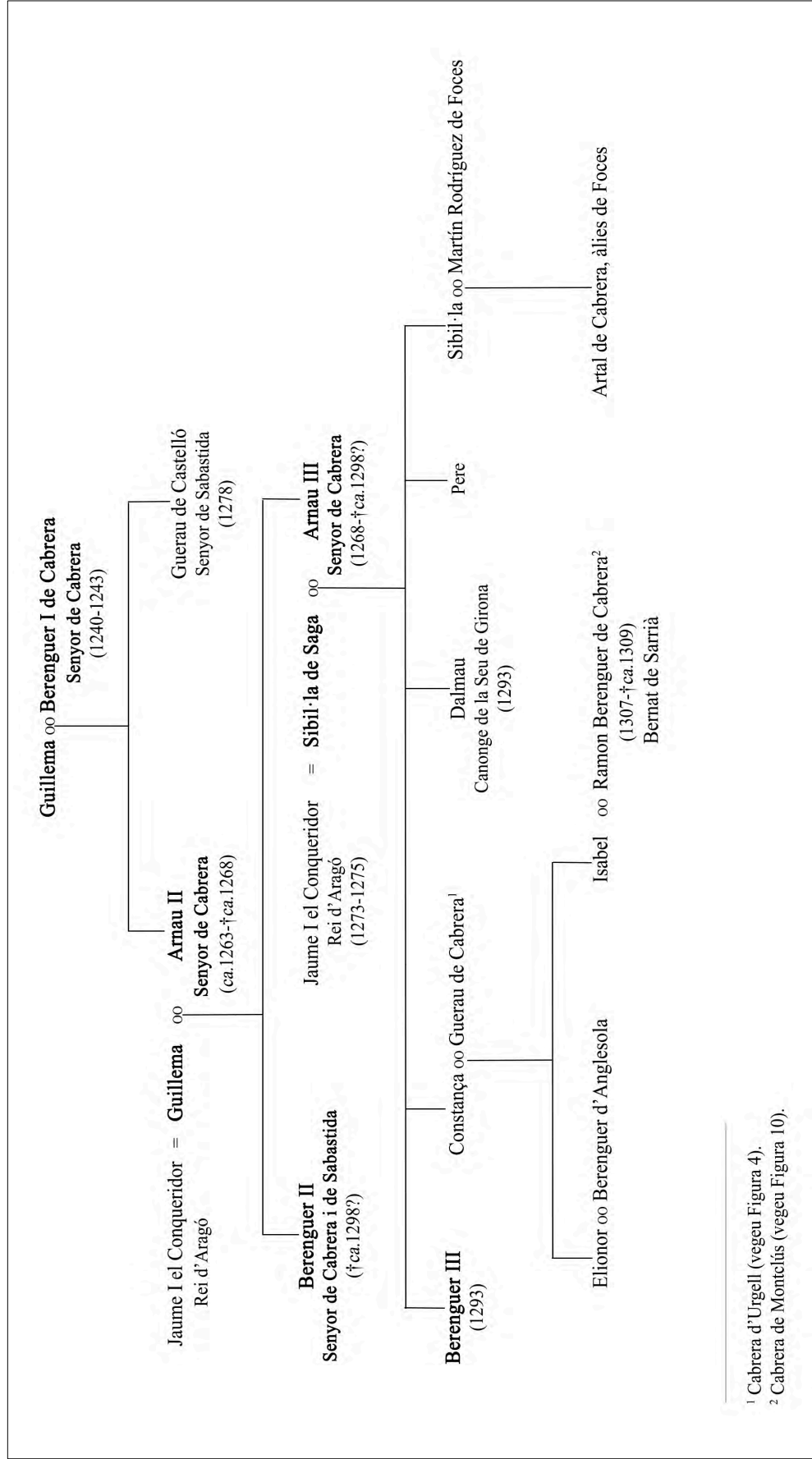

Figura 6 - Els Cabrera del Cabrerès

¹ Cabrera d'Urgell (vegeu Figura 4).

² Cabrera de Montclús (vegeu Figura 10).

Figura 7 - Els Santaeugènia de Torroella de Montgrí

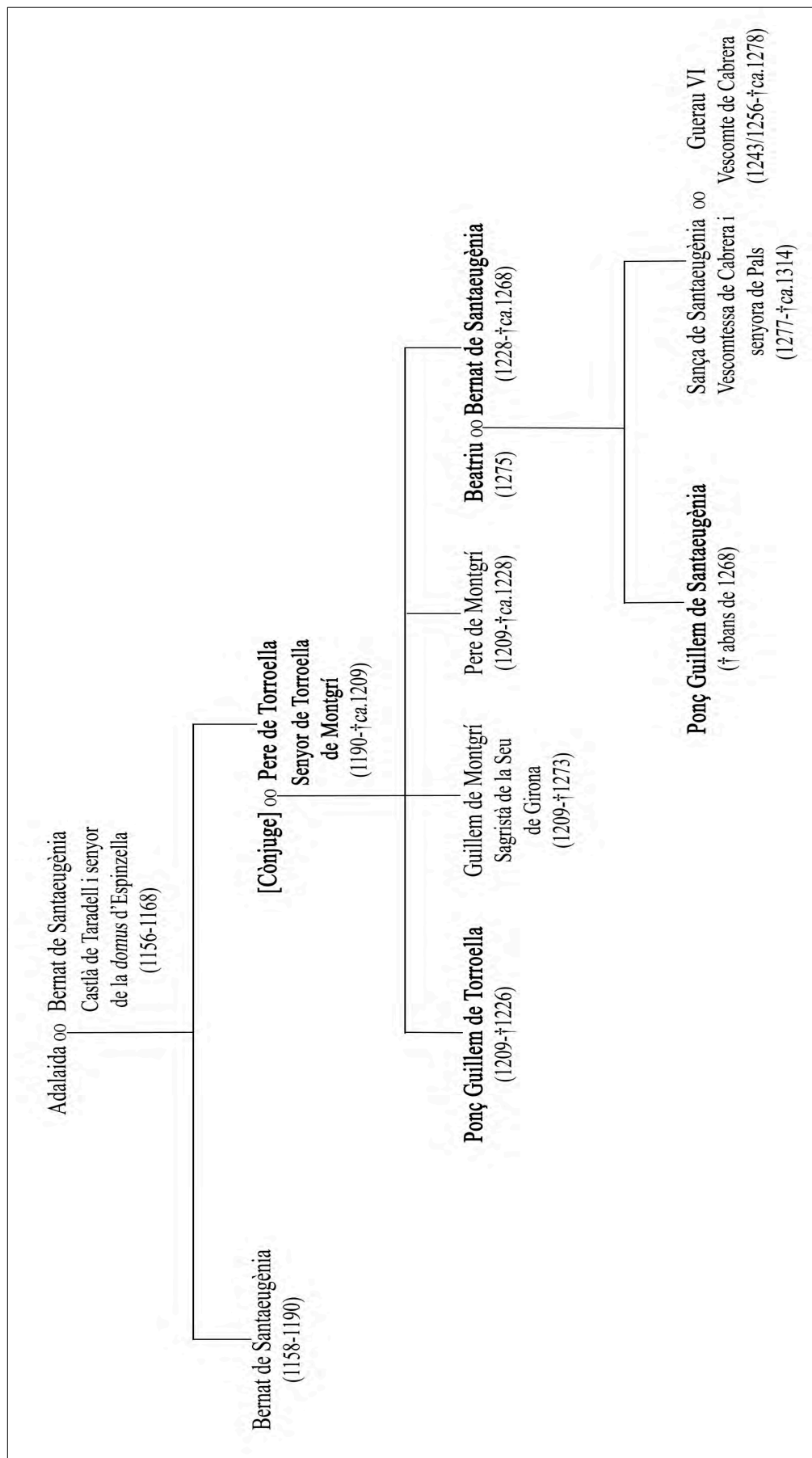

Figura 8 - Fi de la vella dinastia comtal d'Empúries

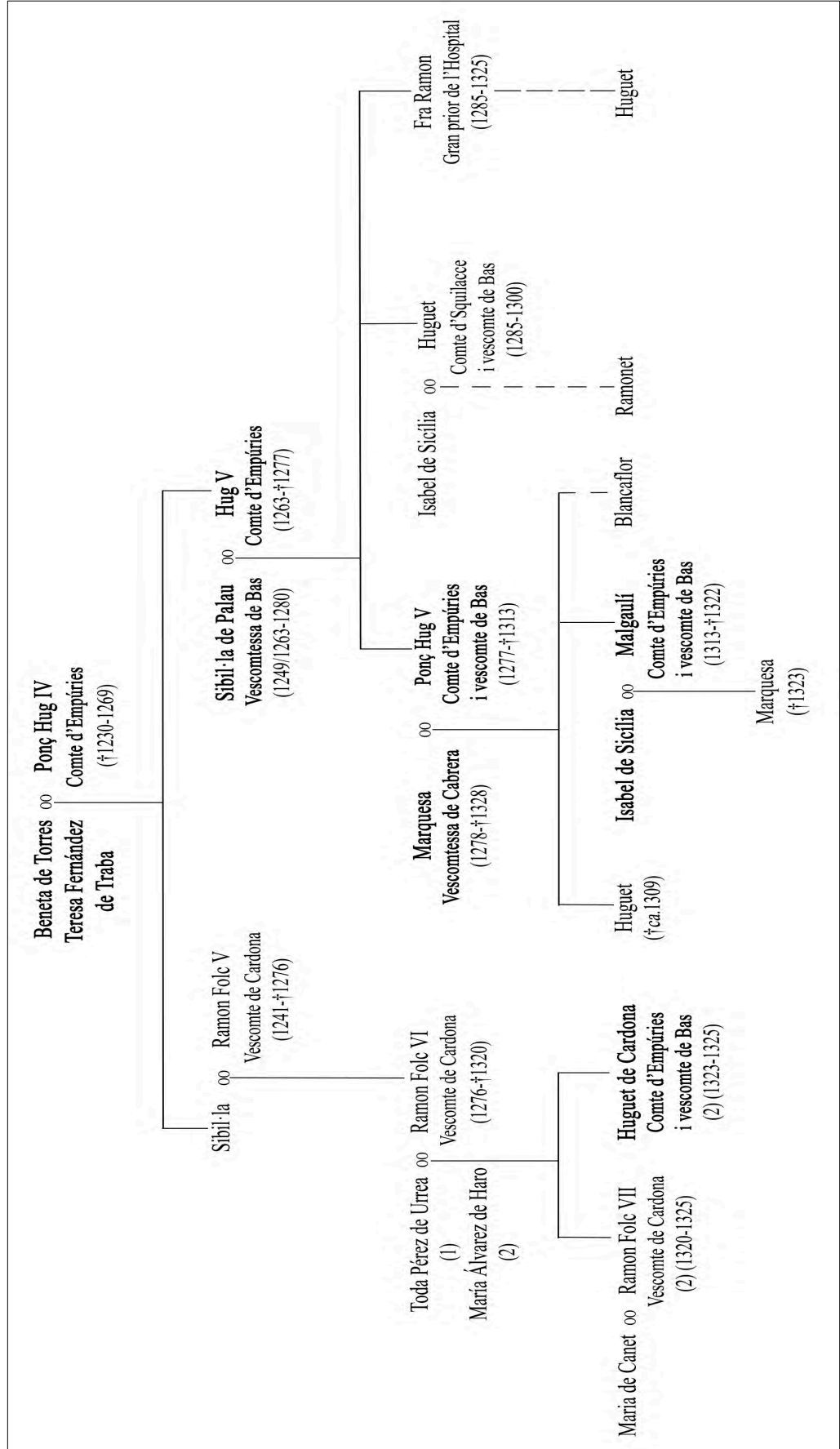
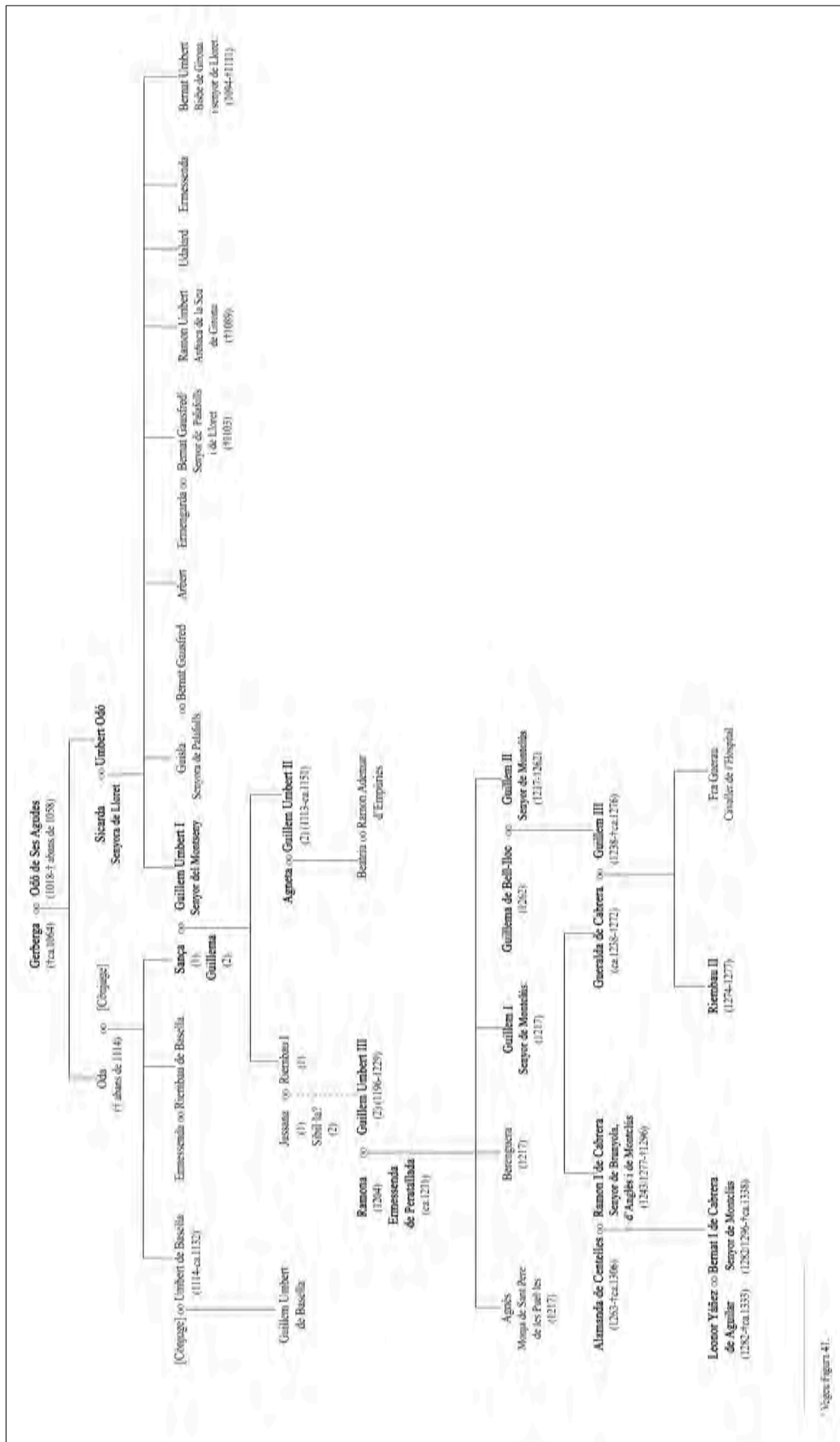

Figura 9 - Dels senyors del Montseny als senyors de Montclús

¹ Vegeu figura 41.

Figura 10 - Els Cabrera senyors de Montclús

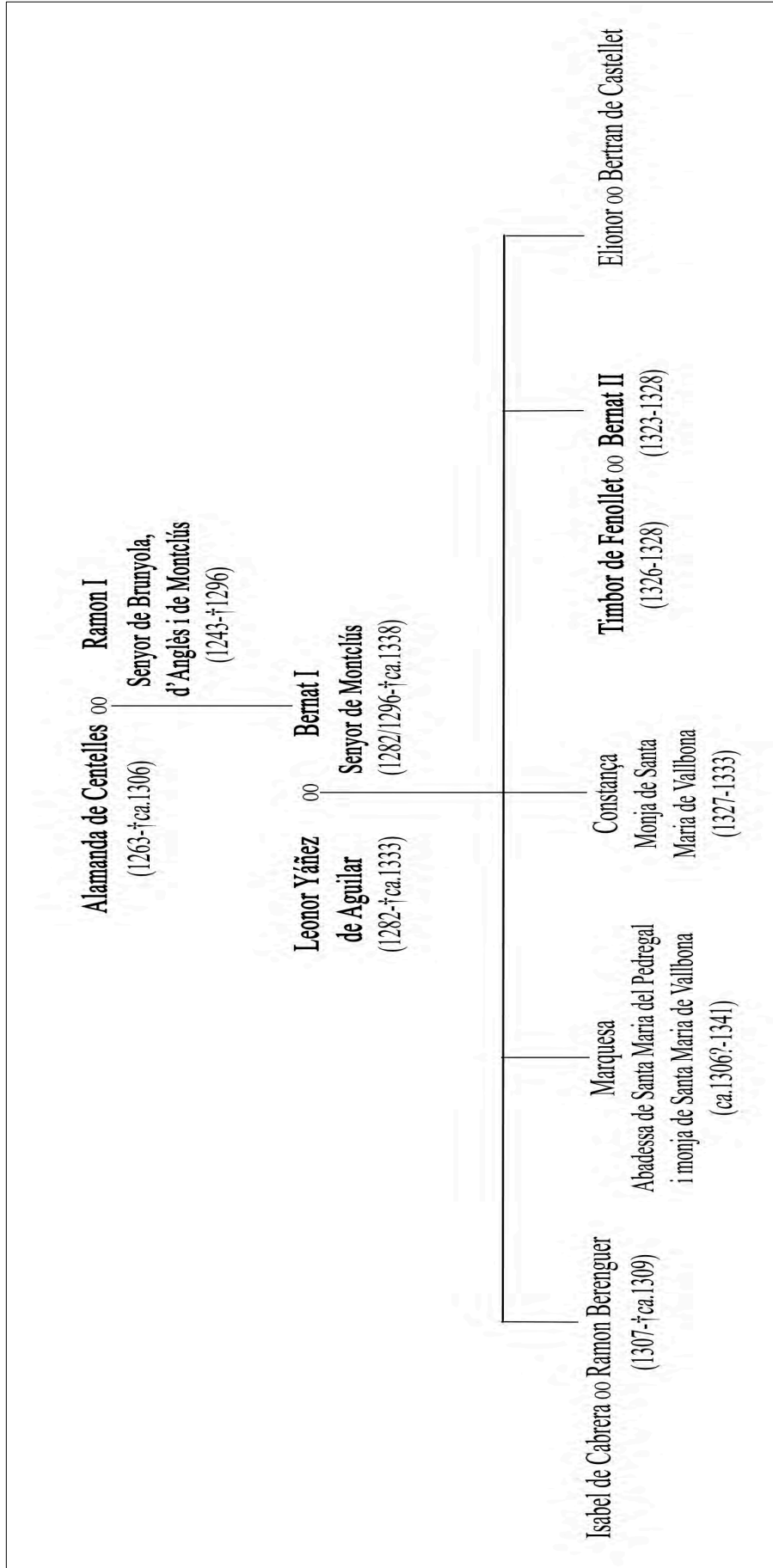

Figura 11 - Orígens i successió dels Yáñez de Aguilar

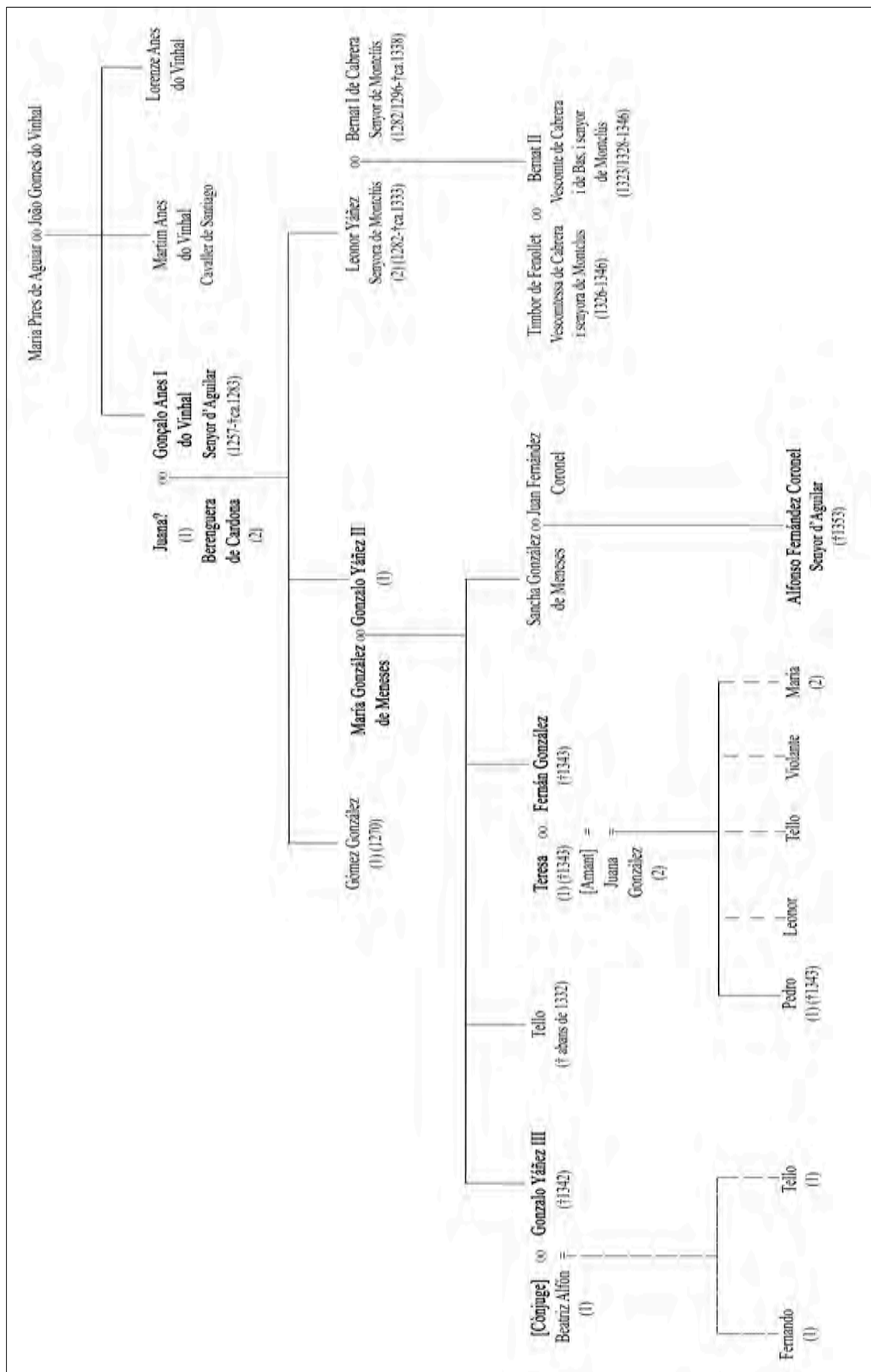
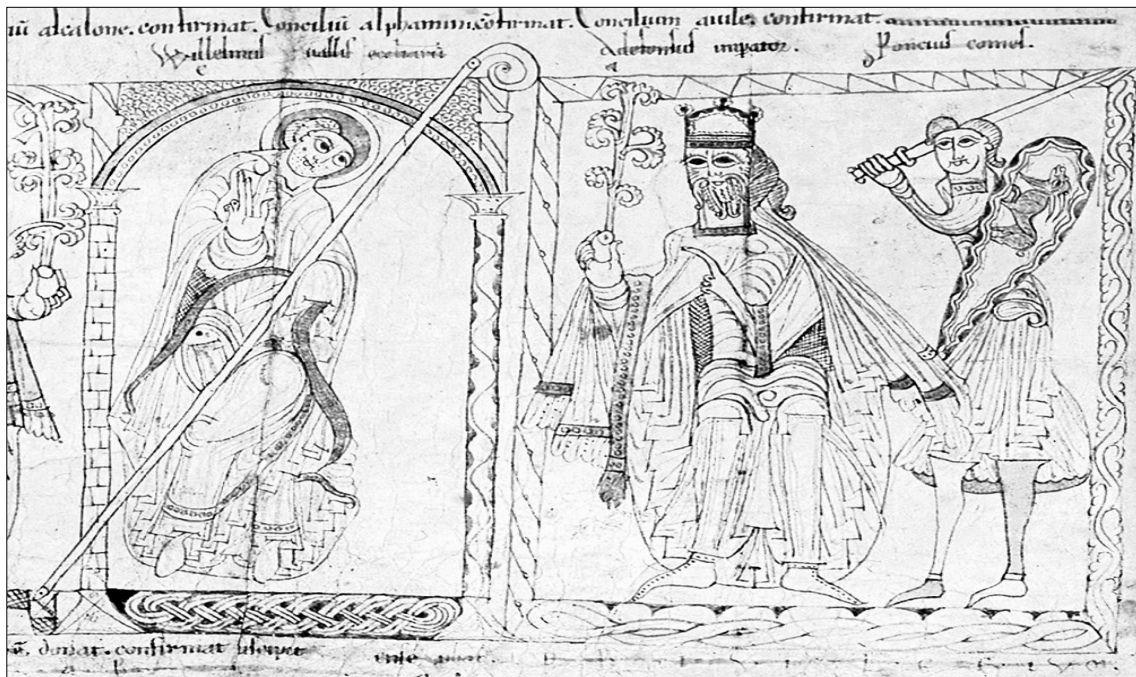

Figura 12 - Armes del comte Ponç II Guerau o *Ponce de Cabrera*

Detall de la miniatura de la part inferior del *Privilegium Imperatoris* que ratificava la concessió reial d'unes terres a l'abat Guillermo de San Martín de Valdeiglesias, on es pot veure com sobre l'escut del personatge de la dreta, identificat com el *Poncius comes*, es representa el símbol de la cabra (30 de novembre de 1148); THSA, B. 16.

Figura 13 - Segell de Guerau IV de Cabrera (1)

Revers del segell de Guerau IV de Cabrera, on es representa l'emblema de la família vescomtal (1223); AHCB, Municipals, Museu Militar de Montjuïc, 1962-864. Reproduït a SAGARRA I DE CISCAR, Ferran de, *Sigillografia catalana*.

Figura 14 - Segell de Ramon de Cabrera

L'emblema familiar dels Cabrera al revers del segell de Ramon de Cabrera (segle XIII); SAGARRA I DE CISCAR, Ferran de, *Sigillografia catalana*.

Figura 15 - L'emblema dels Cabrera al sepulcre de Leonor Yáñez

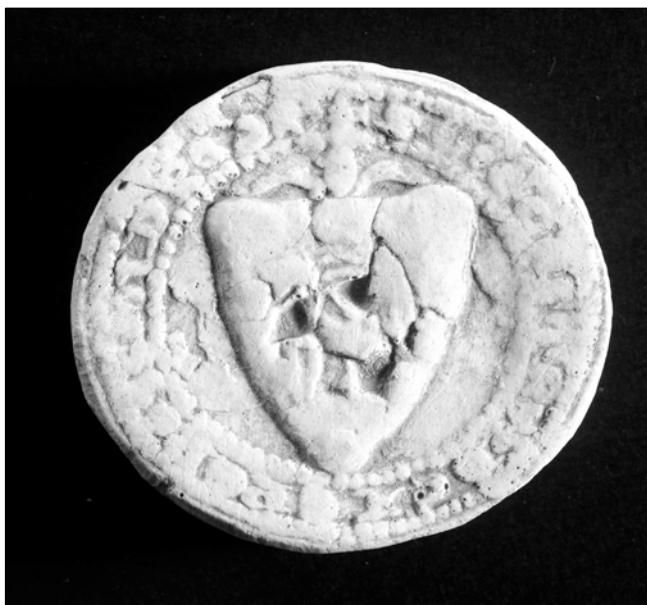
Detall del sepulcre de Leonor Yáñez de Aguilar, conservat al claustre de la catedral de Girona (segle XIV). Foto: Alejandro Martínez Giralt, amb permís del Dr. Marc Sureda.

Figura 16 - Revers de segell de Bernat II de Cabrera (1)

Cabra al revers d'un segell de Bernat II de Cabrera (mitjan segle XIV); BC, Col·lecció Sagarra, 2013.

Figura 17 - Revers de segell de Bernat II de Cabrera (2)

Cabra inscrita a l'escut, del revers d'un segell de Bernat II de Cabrera (1332); AHCB, Col·lecció Domènech i Roura, D80. Reproduïda a SAGARRA I DE CISCAR, Ferran de, *Sigillografia catalana*.

Figura 18 - Heràldica de Bernat Joan de Cabrera (1)

Segell de Bernat Joan de Cabrera, en què apareix representat l'escut acompanyat d'elm i cimera (segle XV); BC, Col·lecció Sagarra, 2016. Reproduït a SAGARRA I DE CISCAR, Ferran de, *Sigillografia catalana*.

Figura 19 - Heràldica de Bernat Joan de Cabrera (2)

La simbologia heràldica de Bernat Joan de Cabrera és també present a la font gòtica de Blanes, inclosos l'elm i la cimera (mitjan segle XV). Foto: Alejandro Martínez Giralt.

Figura 20 - Possible heràldica de Marquesa de Cabrera, comtessa d'Empúries

Coberta triangular de sepulcre atribuïda a Marquesa, comtessa d'Empúries i vescomtessa de Cabrera, situada al pati de l'antic segon convent de dominics de Castelló d'Empúries (segle XIV). Foto: Alejandro Martínez Giralt.

Figura 21 - Segell de Sança de Santaeugènia

Anvers del segell de la vescomtessa Sança de Santaeugènia, en el qual es representa una figura femenina eqüestre (segle XIV); SAGARRA I DE CISCAR, Ferran de, *Sigillografia catalana*.

Figura 22 - Heràldica de Violant de Prades

Revers del segell de Violant de Prades. S'hi observa la partició amb el *signum* de la família de l'espòs (Cabrera) i el del pare (Prades) (1434); AHCB, Col·lecció Domènech i Roura, D81.

Figura 23 - Heràldica de Timbor de Prades (1)

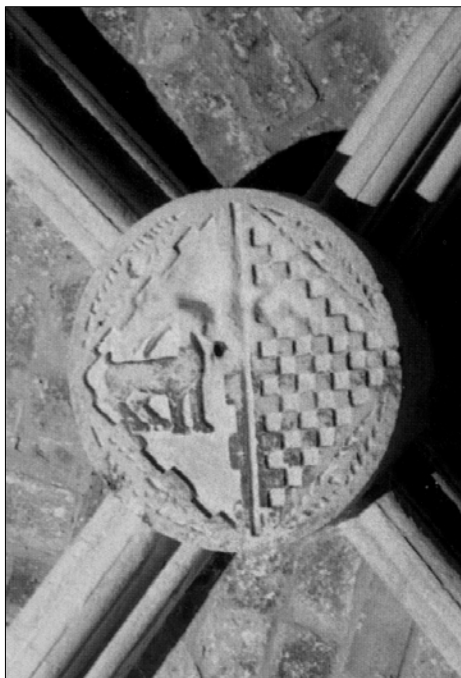
Medalló de clau de volta procedent del palau vescomtal de Blanes amb l'heràldica pròpia de Timbor de Prades (segle XIV). Foto cortesia d'Aitor Roger.

Figura 24 - Heràldica de Timbor de Prades (2)

Escut amb l'heràldica de Timbor de Prades a l'arcòsoli de l'antiga capella de Santa Clara de la catedral de Barcelona (segle XV). Foto cortesia de Joan Valero Molina. Reproduïda a VALERO MOLINA, Joan, "Sança Ximenis de Cabrera...".

Figura 25 - Heràldica de Cecília d'Urgell

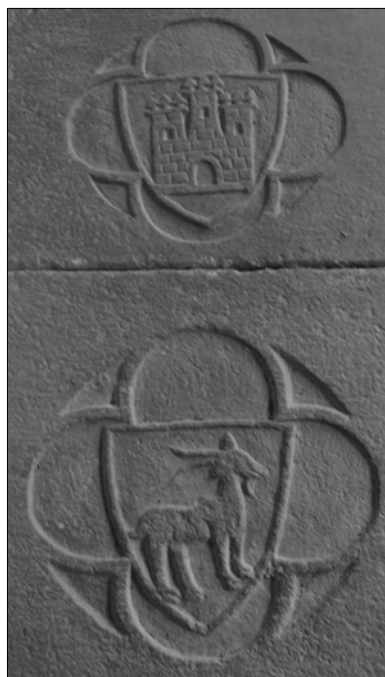
Medalló de clau de volta de la torre-palau de Pozzallo, a Sicília. S'hi pot distingir la partició amb les armes dels Cabrera i dels comtes d'Urgell (segle XV). Foto cortesia de Marcello Vindigni. Reproduïda a VINDIGNI, Marcello, *op. cit.*

Figura 26 - Heràldica de Sança Ximenis de Cabrera

Escut de la paret lateral de l'antiga capella de Santa Clara de la Seu de Barcelona, corresponent al de Sança Ximenis, filla de Bernat IV de Cabrera i de Timbor de Prades, amb les armes de l'espòs a l'esquerra i les del pare, a la dreta. Foto cortesia de Joan Valero Molina. Reproduïda a VALERO MOLINA, Joan, "Sança Ximenis de Cabrera...".

Figura 27 - Heràldica familiar de Clara de Castellet, monja de Pedralbes

Armes dels Castellet i dels Cabrera sota la làpida sepulcral de Clara de Castellet, situada a l'ala sud del claustre del monestir de Pedralbes; Museu-Monestir de Pedralbes, MHCB-MMP 148.370 i 148.371. Foto: Alejandro Martínez Giralt, amb permís de la Dra. Anna Castellano.

Figura 28 - El segell de Guerau IV de Cabrera (2)

Anvers del segell de Guerau IV de Cabrera, amb figura eqüestre portant els escacs propis de l'heràldica dels comtes d'Urgell (1223); AHCB, Municipals, Museu Militar de Montjuïc, 1962-863. Reproduït a SAGARRA I DE CISCAR, Ferran de, *Sigillografia catalana*.

Figura 29 - Heràldica del comte Ponç I d'Urgell (1)

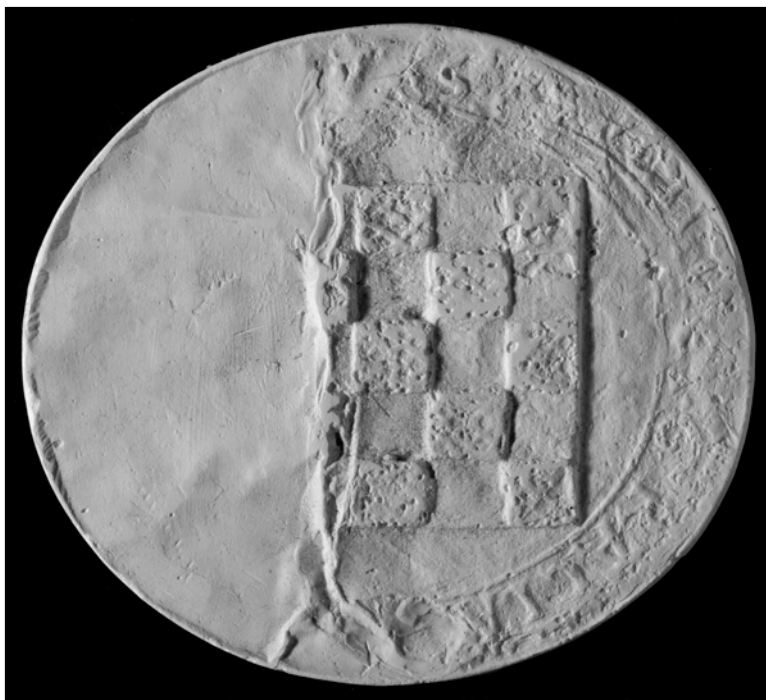
Anvers de segell de Ponç I d'Urgell. Compareu-lo amb l'anvers del segell del seu pare, el vescomte Guerau IV (segle XIII); SAGARRA I DE CISCAR, Ferran de, *Sigillografia catalana*.

Figura 30 - Heràldica del comte Ponç I d'Urgell (2)

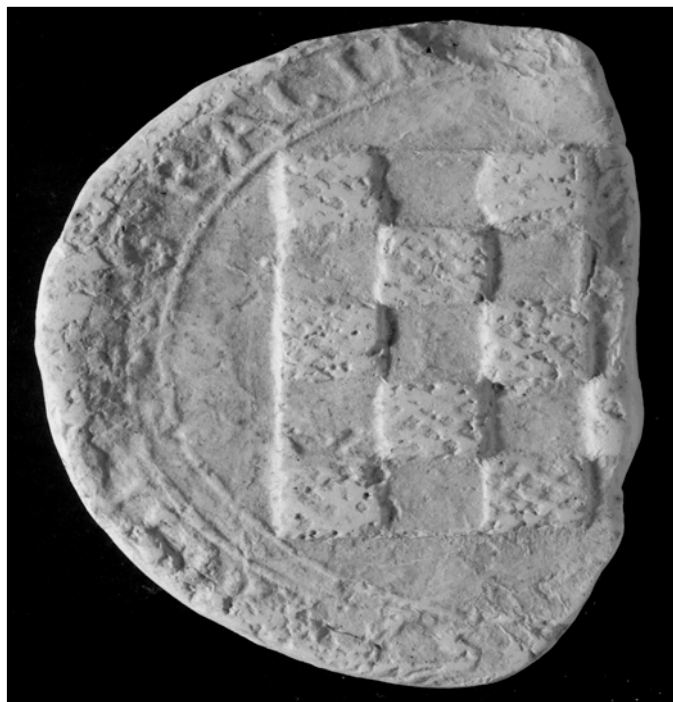
Armes d'Urgell al revers del segell del comte Ponç I (segle XIII); BC, Col·lecció Sagarra, 283/1 (2). Reproduïdes a SAGARRA I DE CISCAR, Ferran de, *Sigillografia catalana*.

Figura 31 - Heràldica del comte Ponç I d'Urgell (3)

Armes d'Urgell al segell del comte Ponç I (segle XIII); BC, Col·lecció Sagarra, 283/2. Reproduïdes a SAGARRA I DE CISCAR, Ferran de, *Sigillografia catalana*.

Figura 32 - Heràldica del comte Ponç I d'Urgell (4)

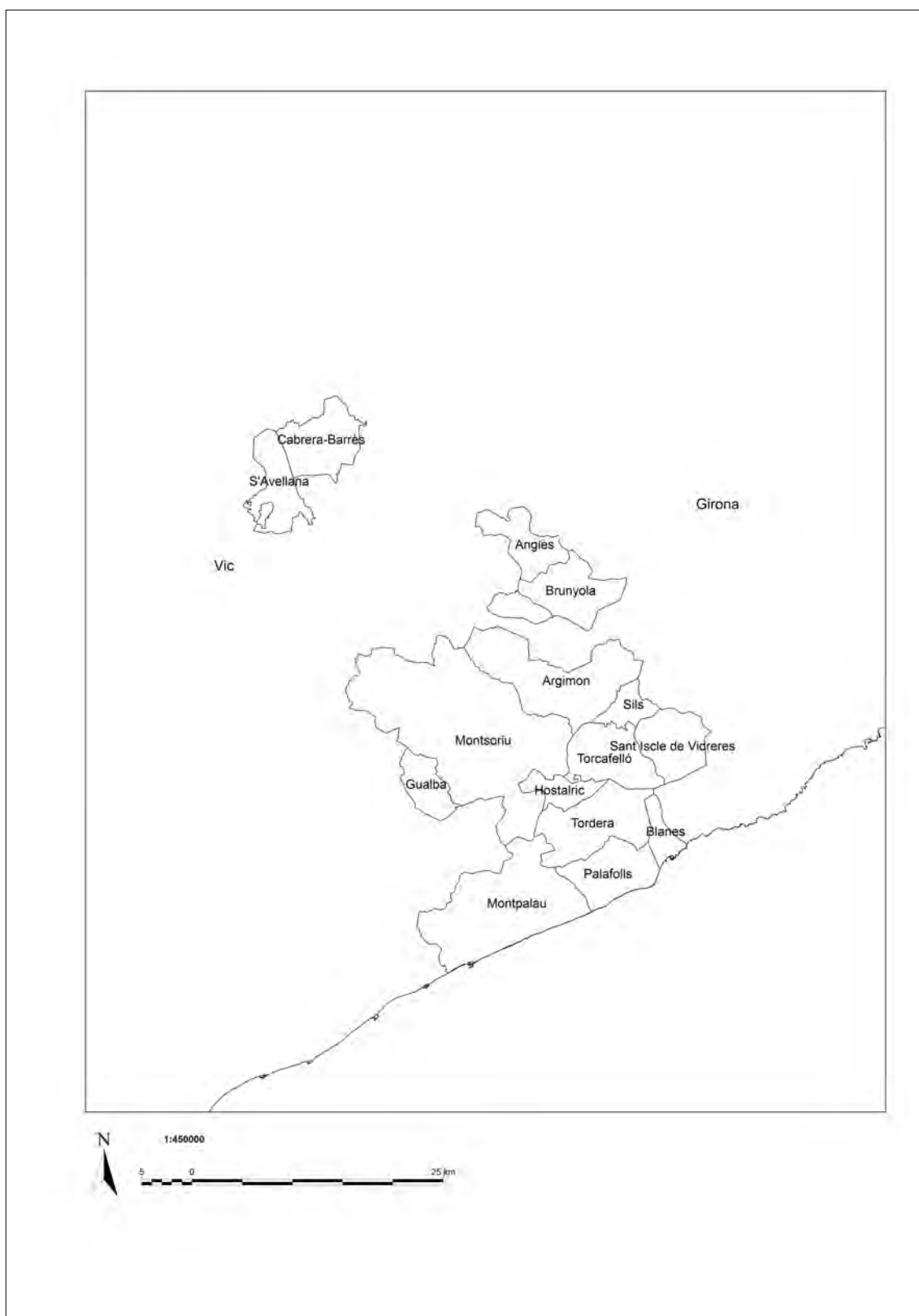
Armes d'Urgell al segell del comte Ponç I (segle XIII); BC, Col·lecció Sagarra, variant 283/2.

Figura 33 - Heràldica de Bernat IV de Cabrera

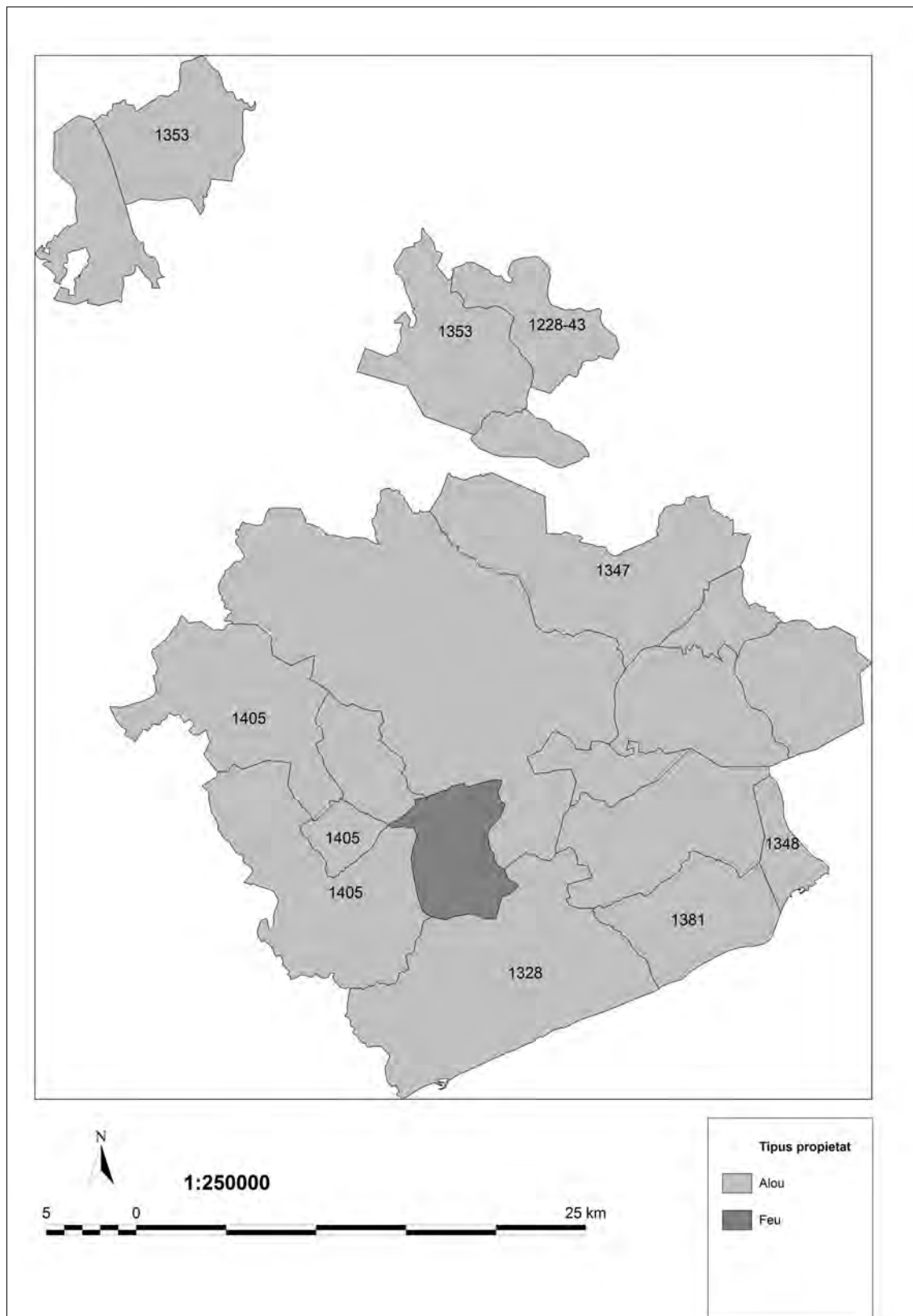
Escut quarterat amb les armes paternes (Cabrera) i maternes (Castellbò) al segell de Bernat IV de Cabrera (segles XIV-XV); SAGARRA I DE CISCAR, Ferran de, *Sigillografia catalana*.

Figura 34 - Mapa del vescomtat de Cabrera entre 1199 i 1276

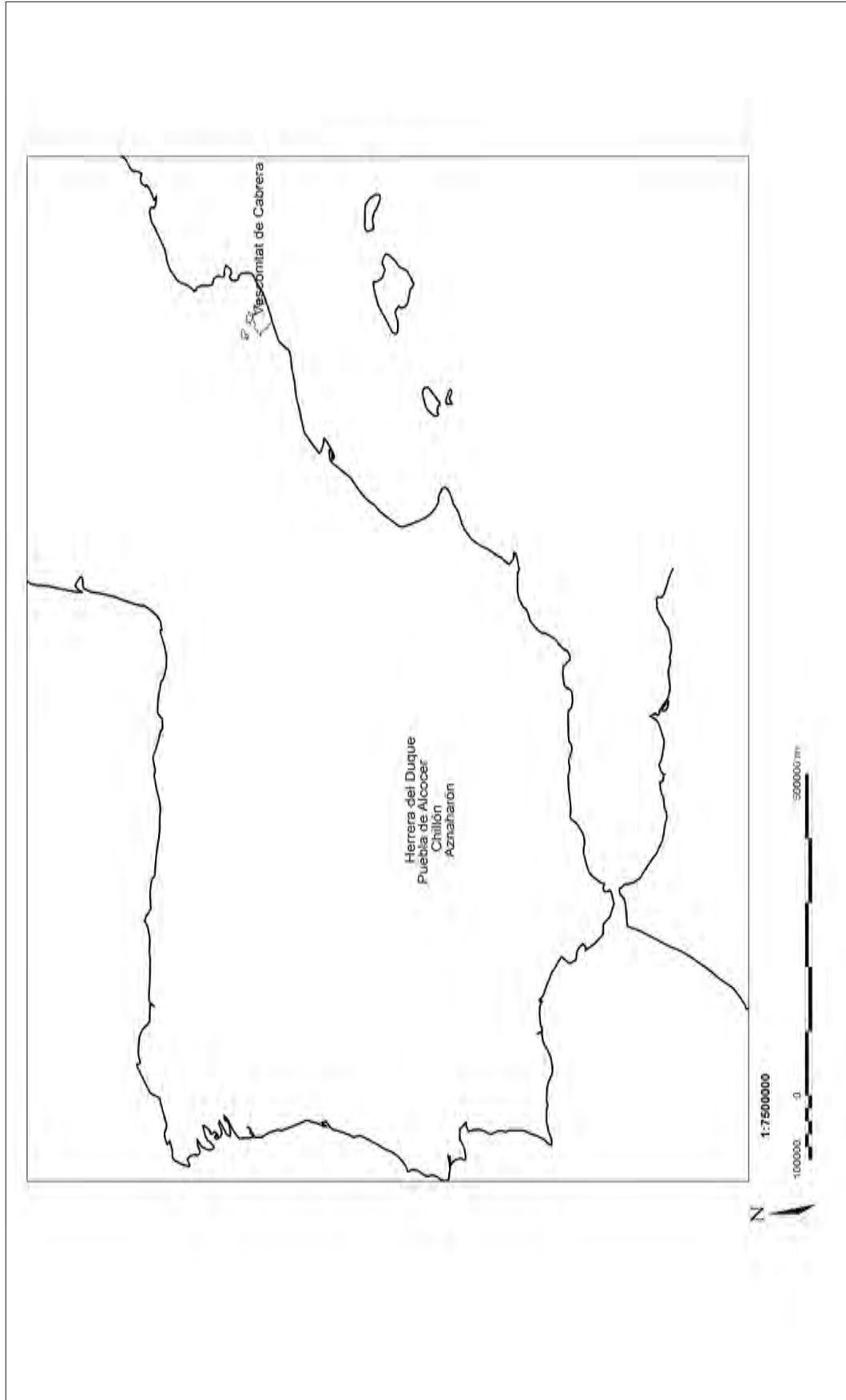
Autor: Pere Orti Gost.

Figura 35 - Mapa de l'evolució de la condició jurídica dels dominis al vescomtat de Cabrera fins l'any 1405

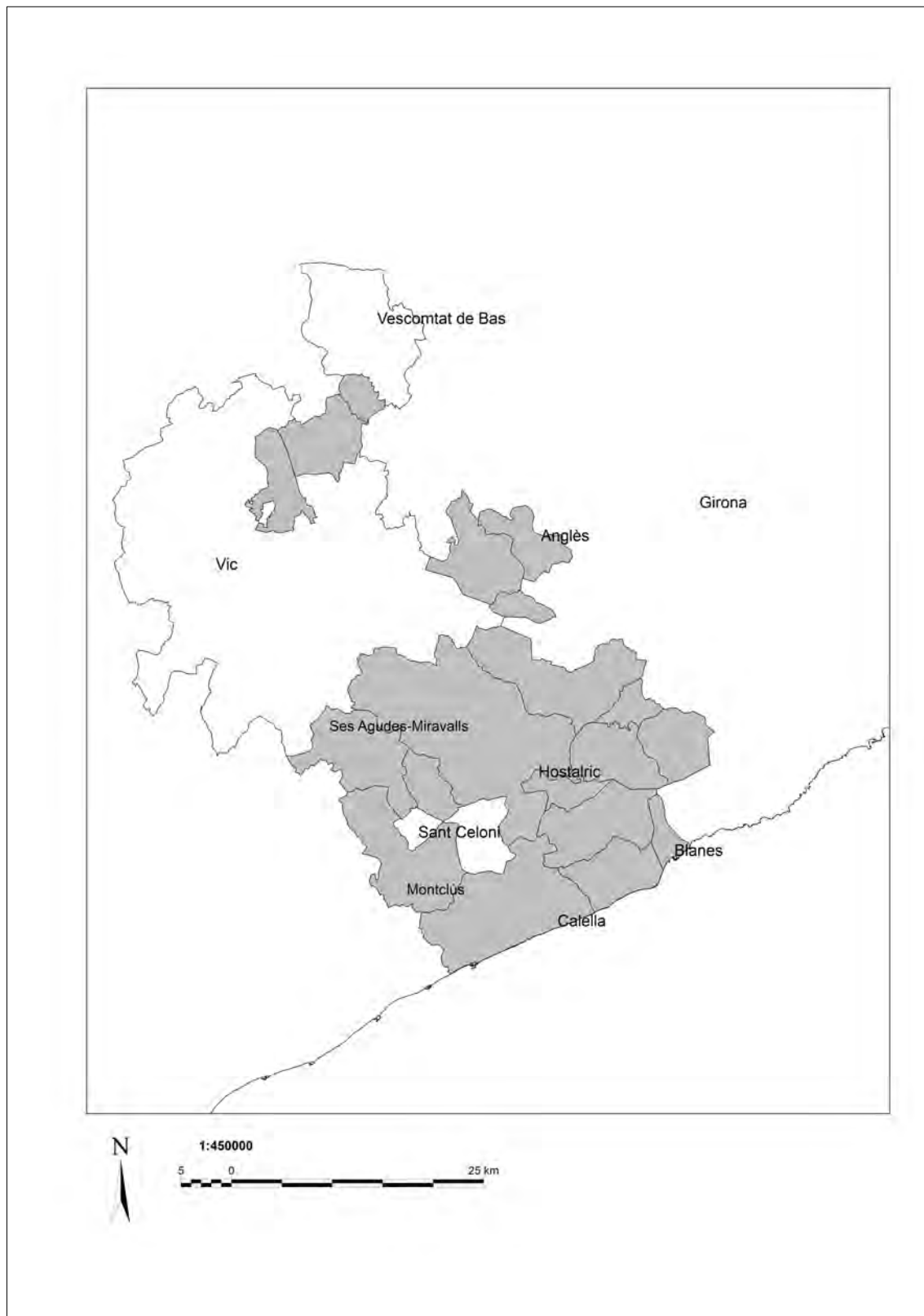
Autor: Pere Orti Gast.

Figura 36 - Mapa de situació de la senyoria extremenya d'Aguilar

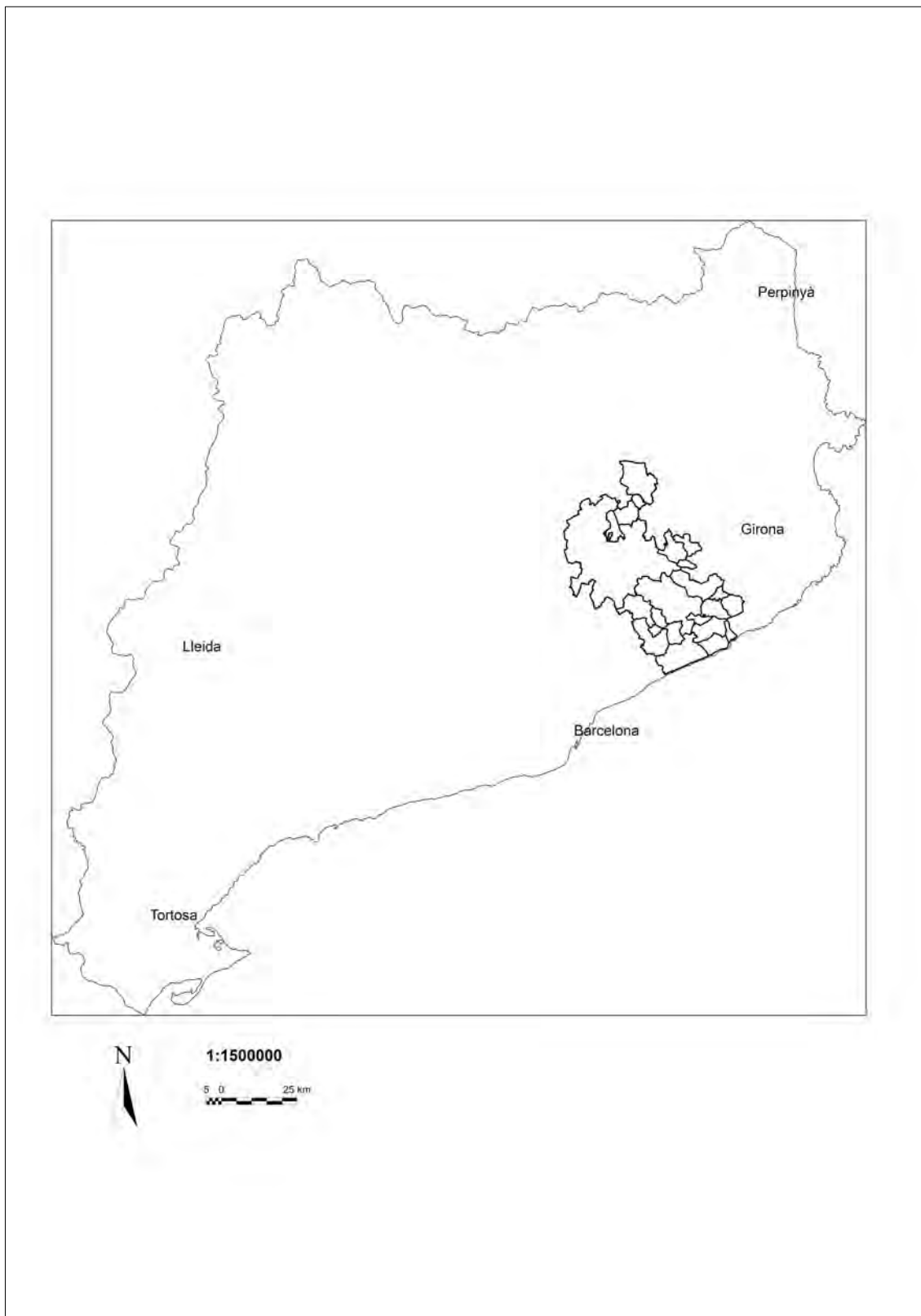
Autor: Pere Orti Gost

Figura 37 - Mapa dels dominis catalans dels Cabrera en temps de les *Constitucions dels castells* (1358)

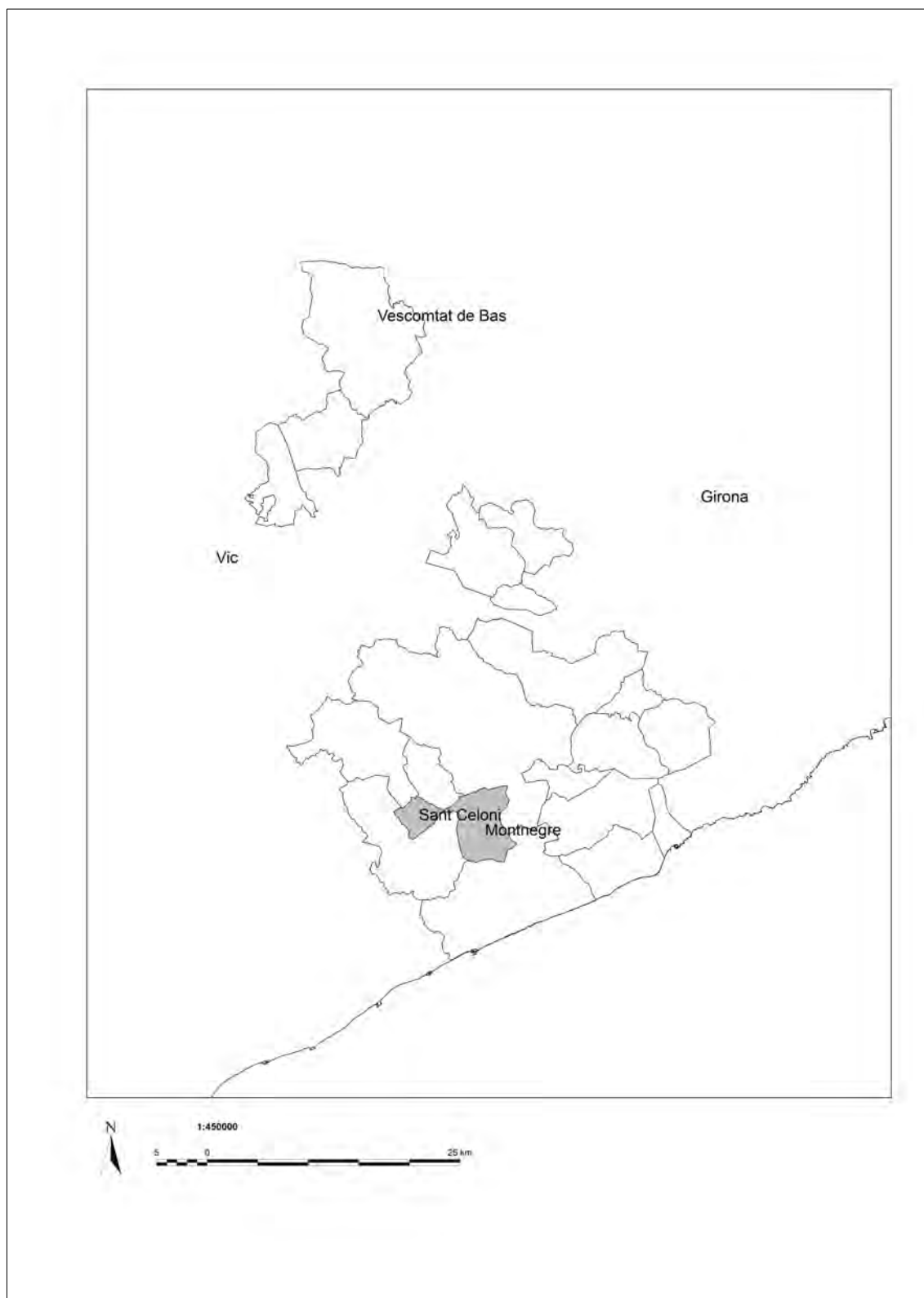
Autor: Pere Orti Gost.

Figura 38 - Mapa de situació dels dominis catalans dels Cabrera en temps de les *Constitucions dels castells* (1358)

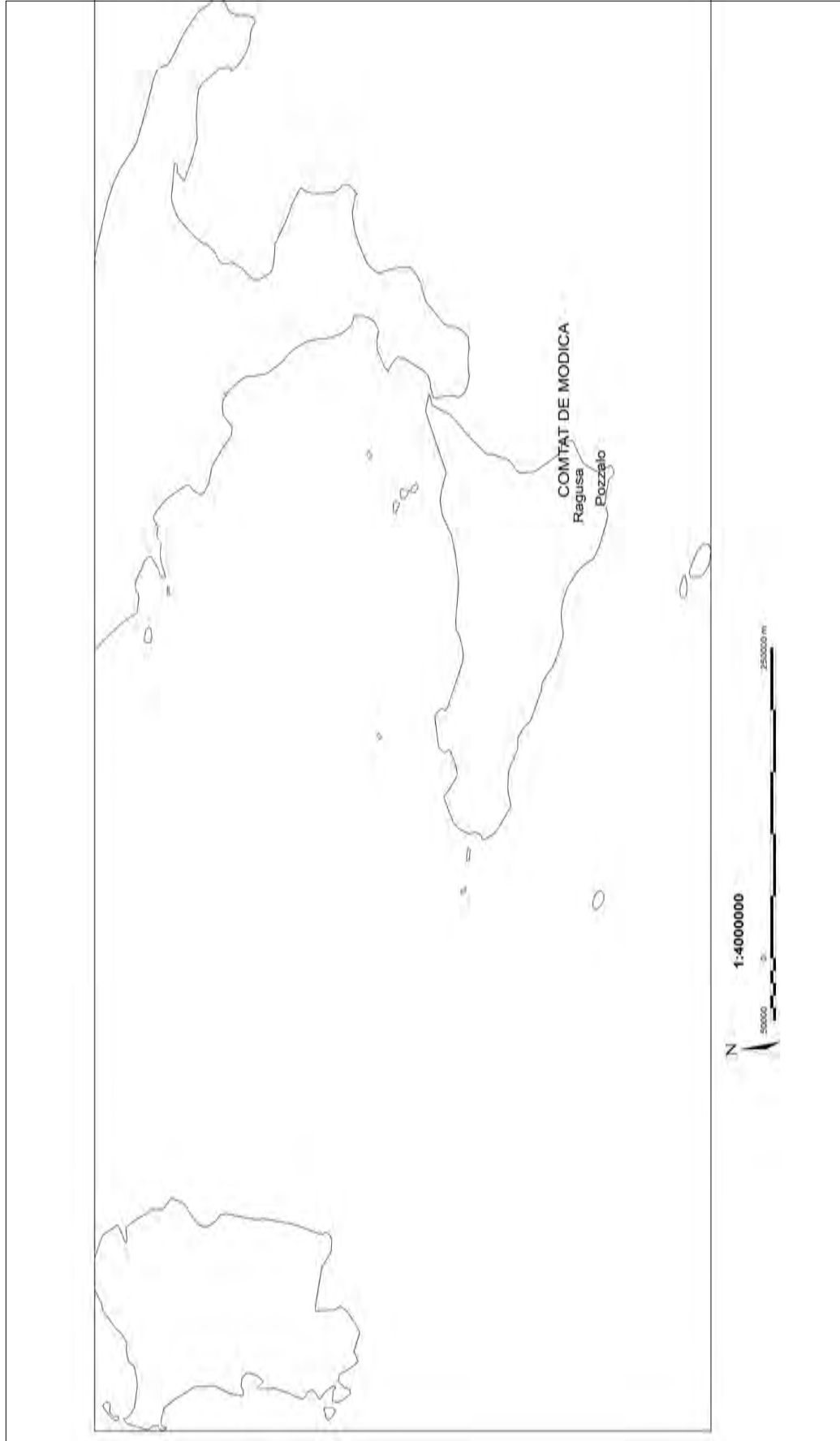
Autor: Pere Orti Gost.

Figura 39 - Mapa dels dominis catalans dels Cabrera a la mort de Bernat IV l'any 1423

Les demarcacions en gris corresponen als dominis incorporats després de les restitucions de 1372-1382. Autor: Pere Orti Gost.

Figura 40 - Mapa de situació del comtat sicilià de Modica

Autor: Pere Orti Gost.

Figura 41 - Dels senyors de Palafoolls als Palafox d'Ariza

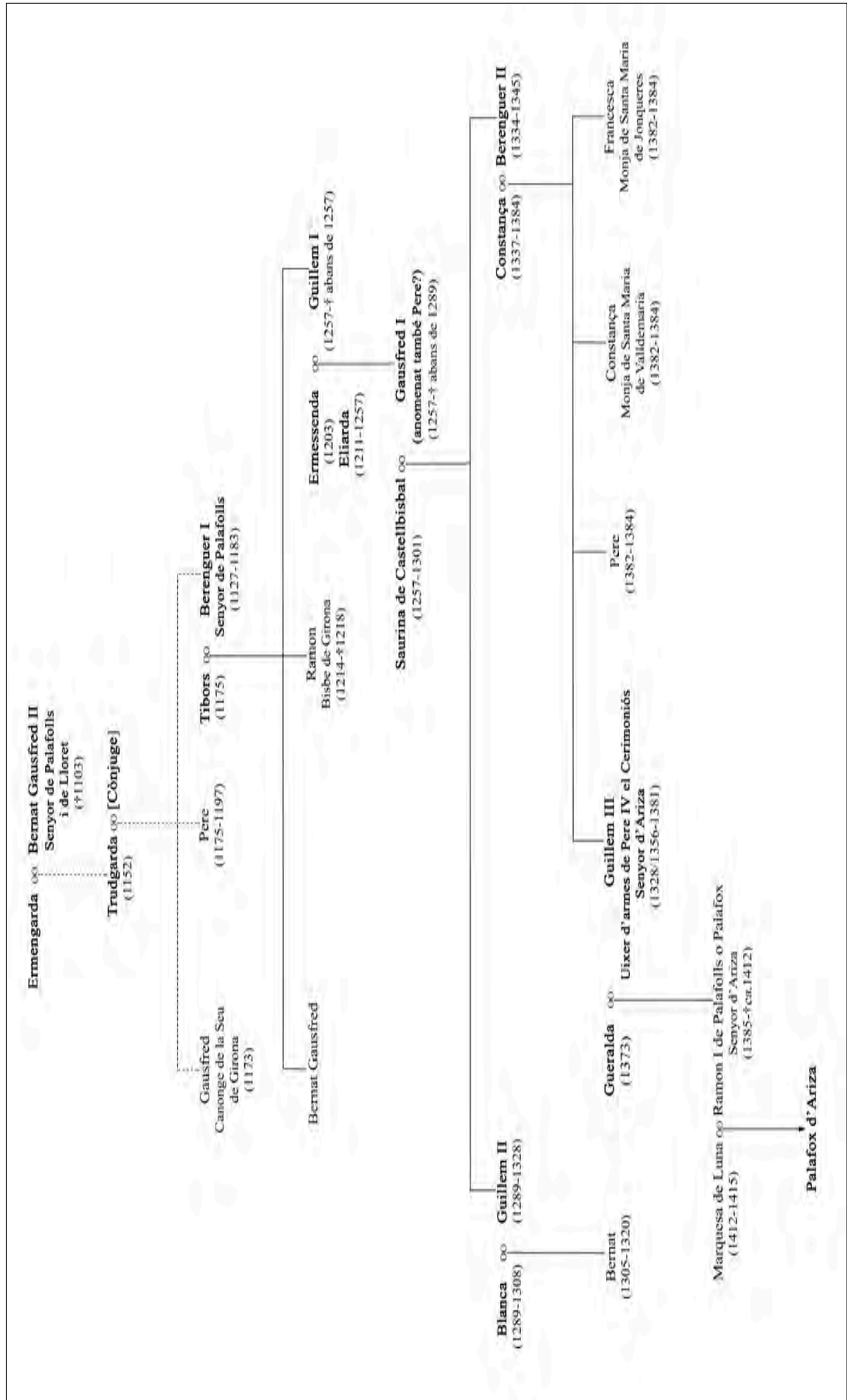

Figura 43 - Els Puigpardines, veguers del vescomtat de Bas

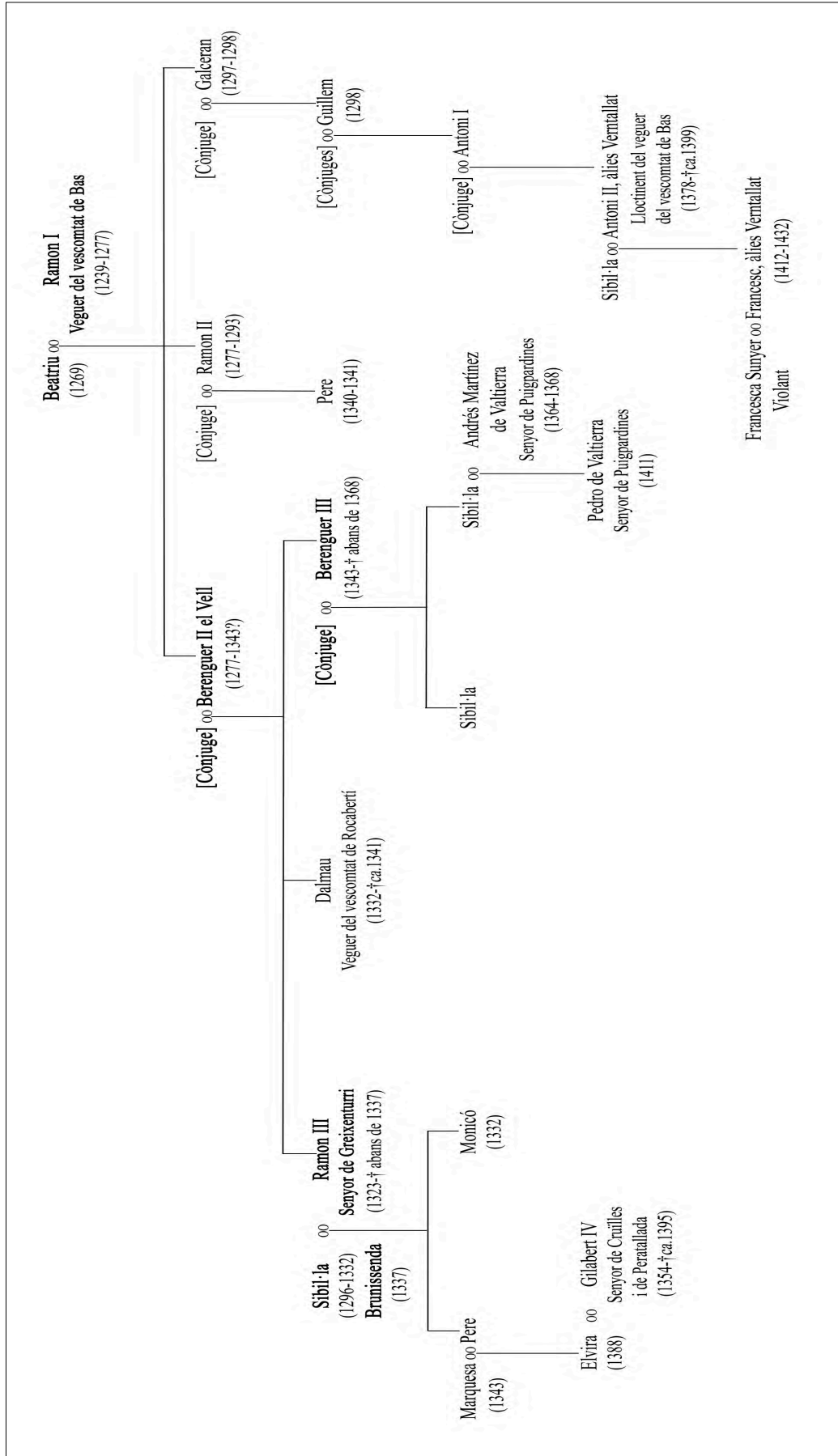

Figura 44 - Els Malla, veguers i batlles de Vic

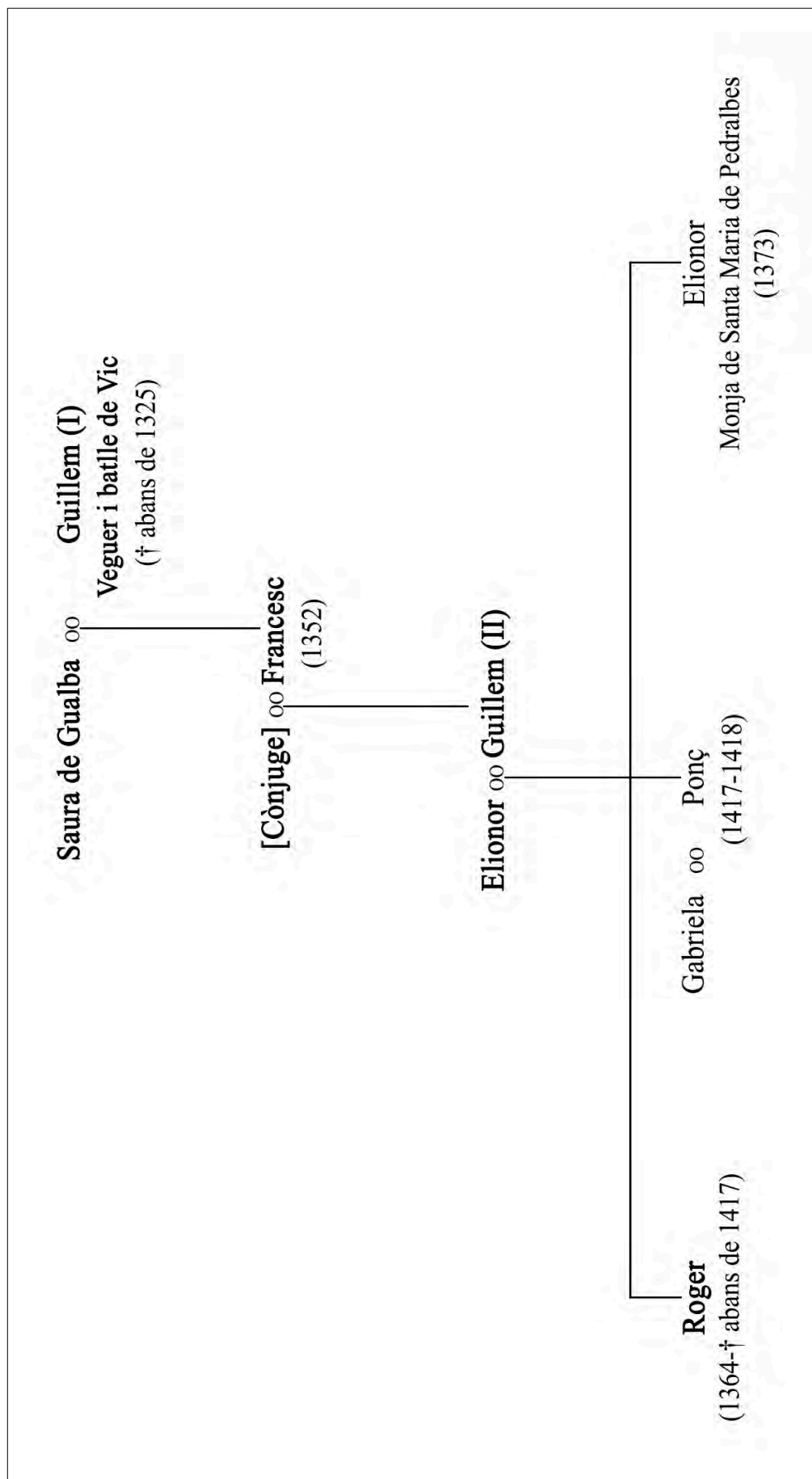

Figura 45 - Els Xatmar, feudataris de la força de la Roqueta

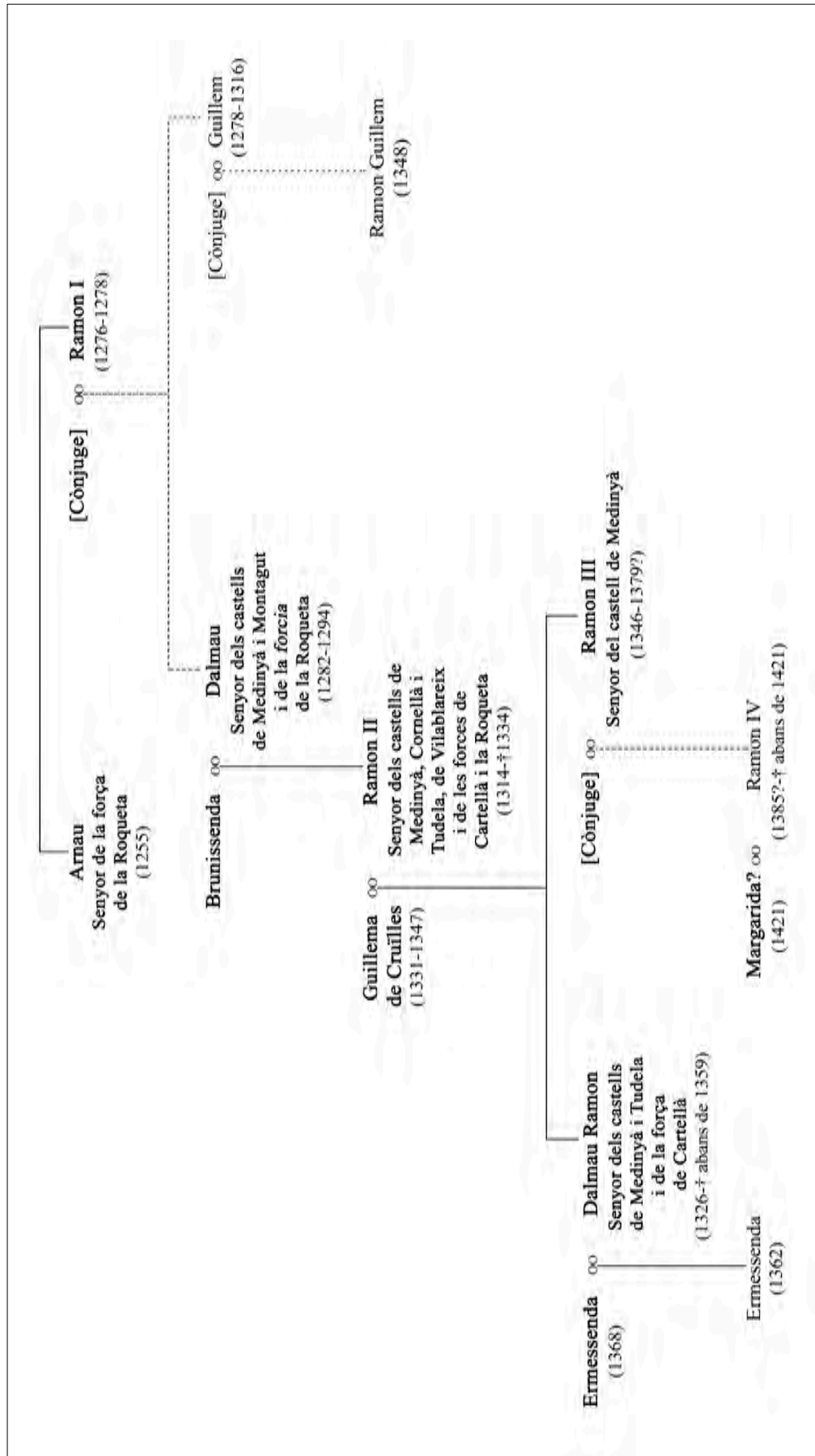

Figura 46 - Els Vilademany a Argimón

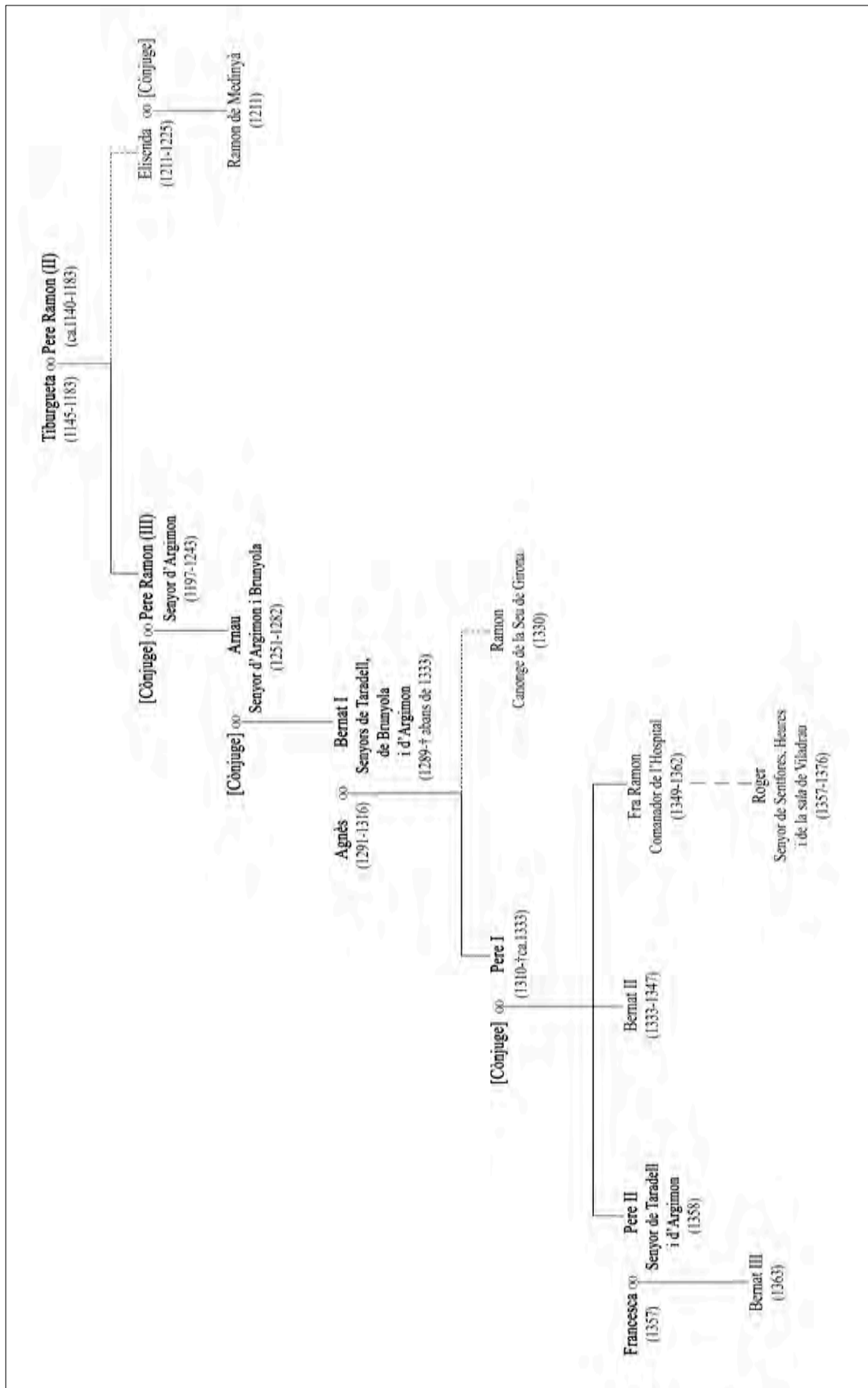
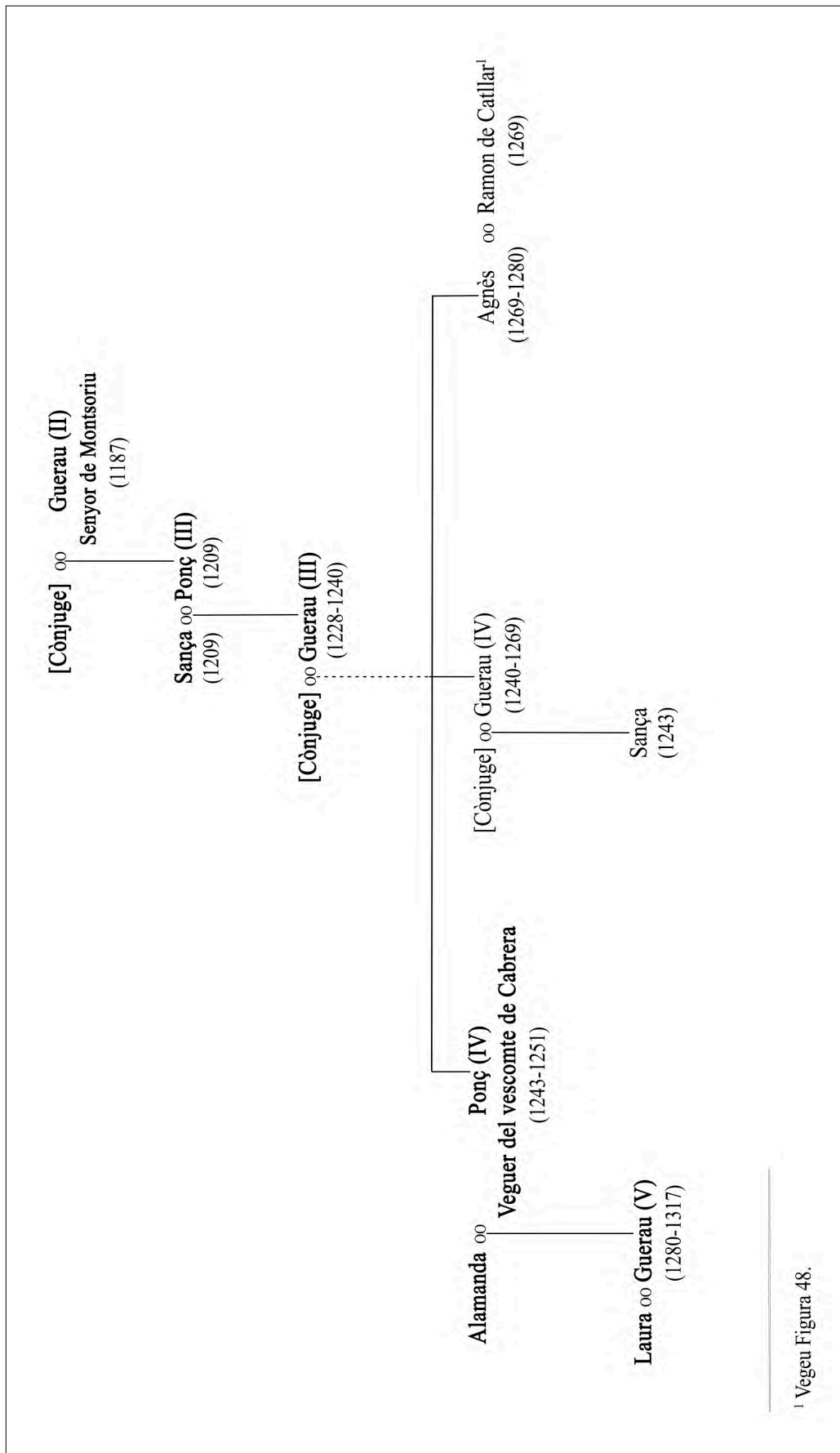

Figura 47 - Els Montsoriu

¹ Vegeu Figura 48.

Figura 48 - Les connexions a l'entorn dels Catllar

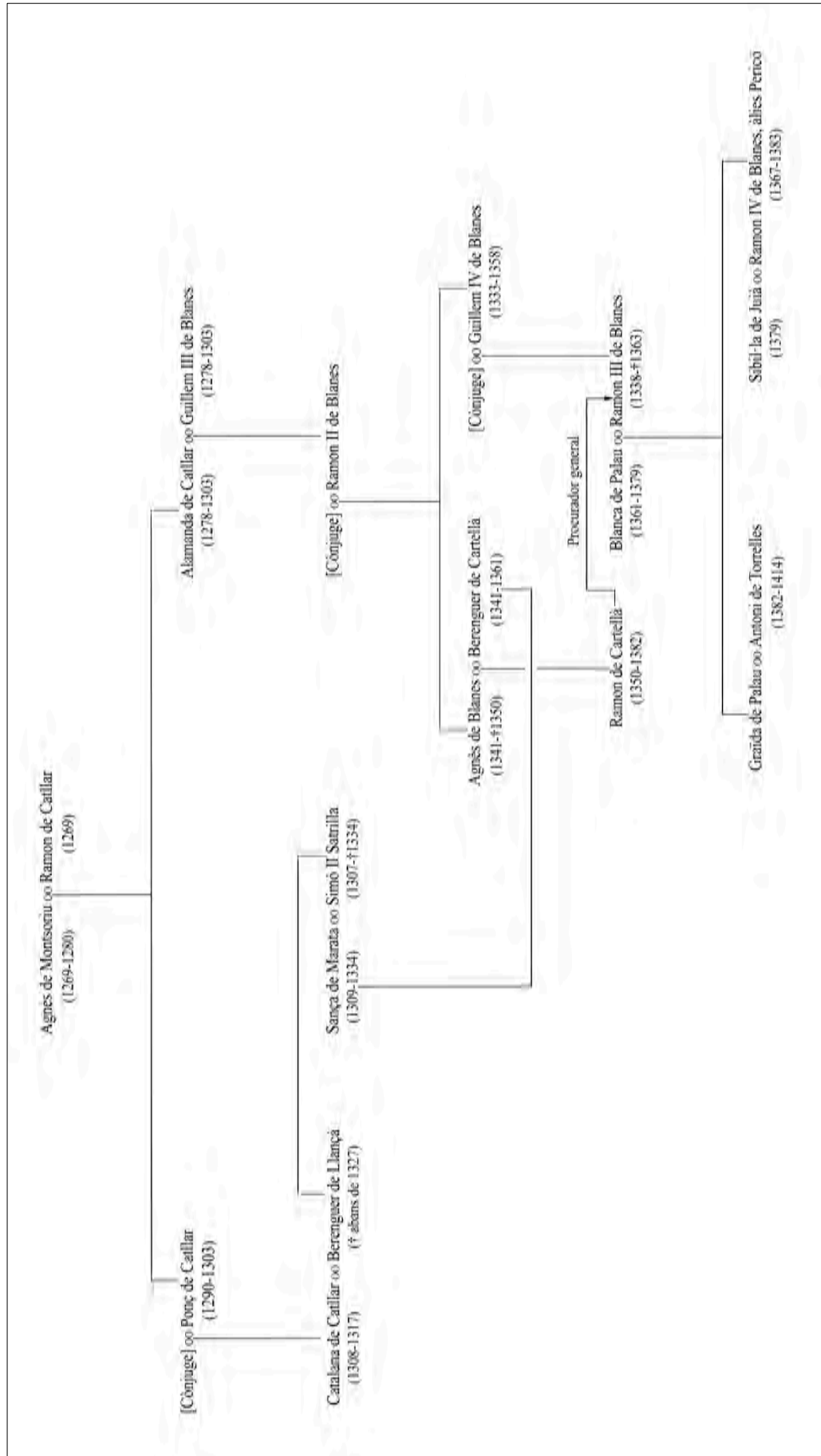
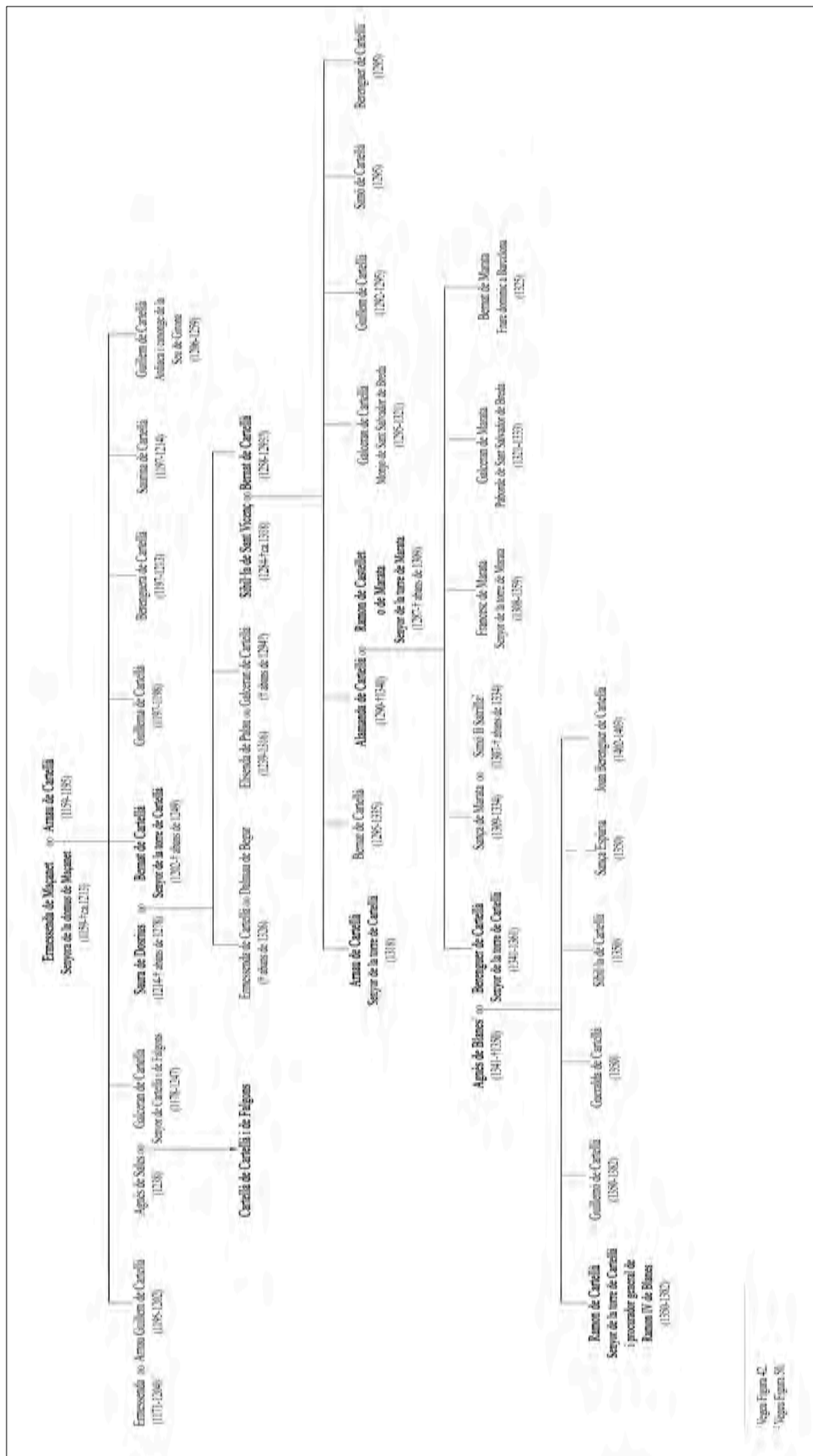

Figura 49 - Els Cartellà i els Marata de Maçanet de la Selva

Agnes i Ferran de
Agnes i Ferran de

Figura 50 - Els Satriella i els Llançà

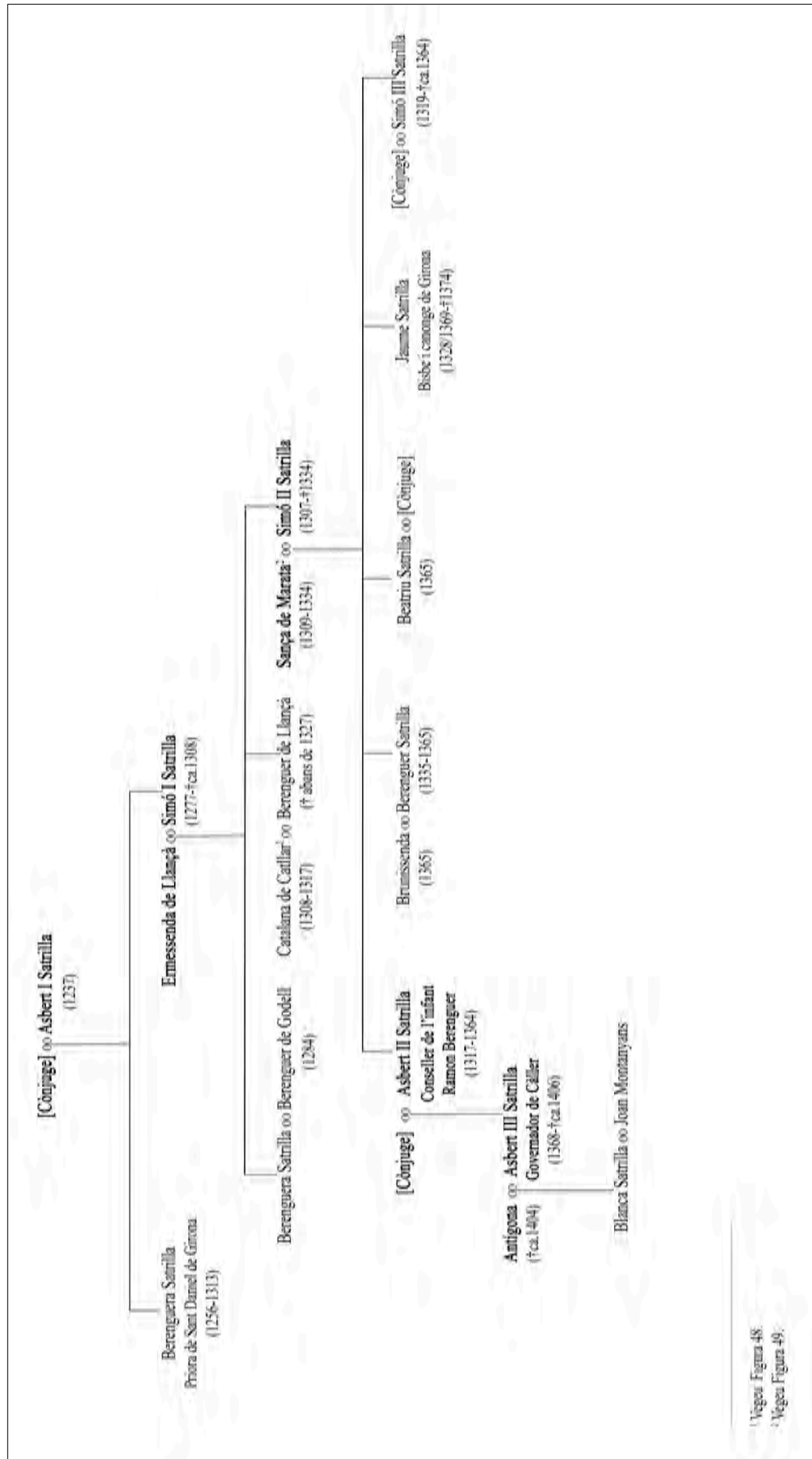
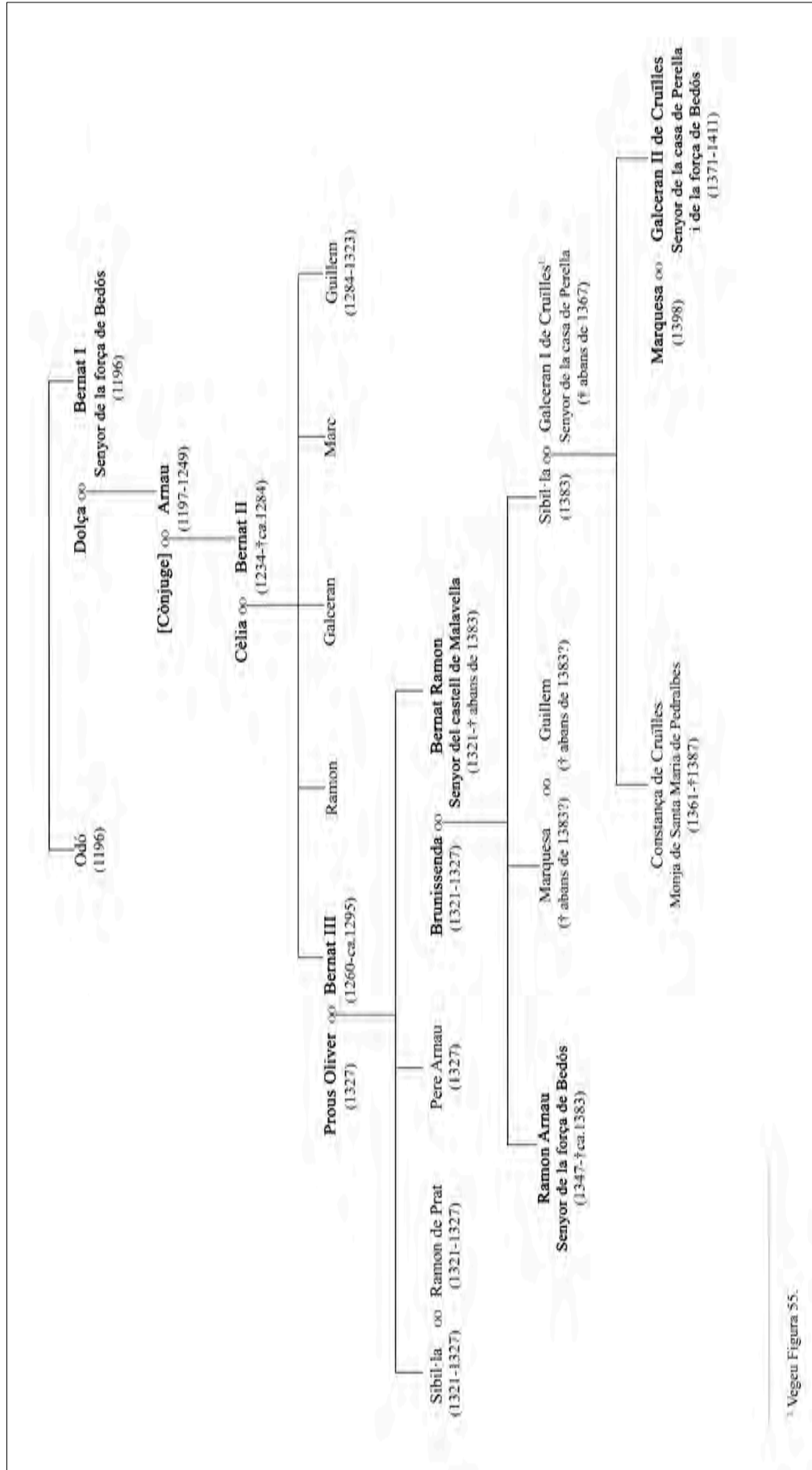

Figura 51 - Els Bedós

¹ Vegeu Figura 55.

Figura 53 - Els Blancaç

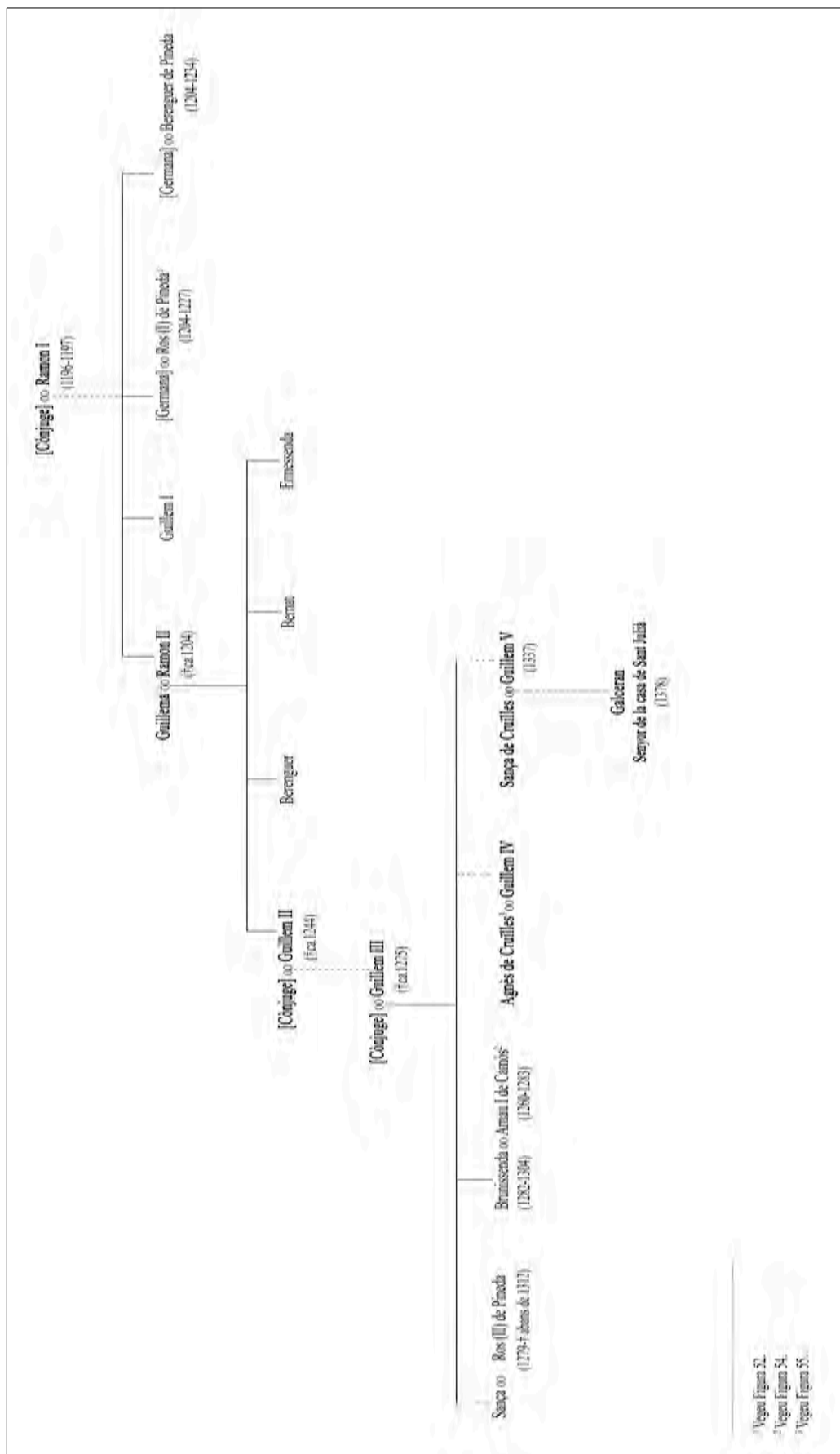
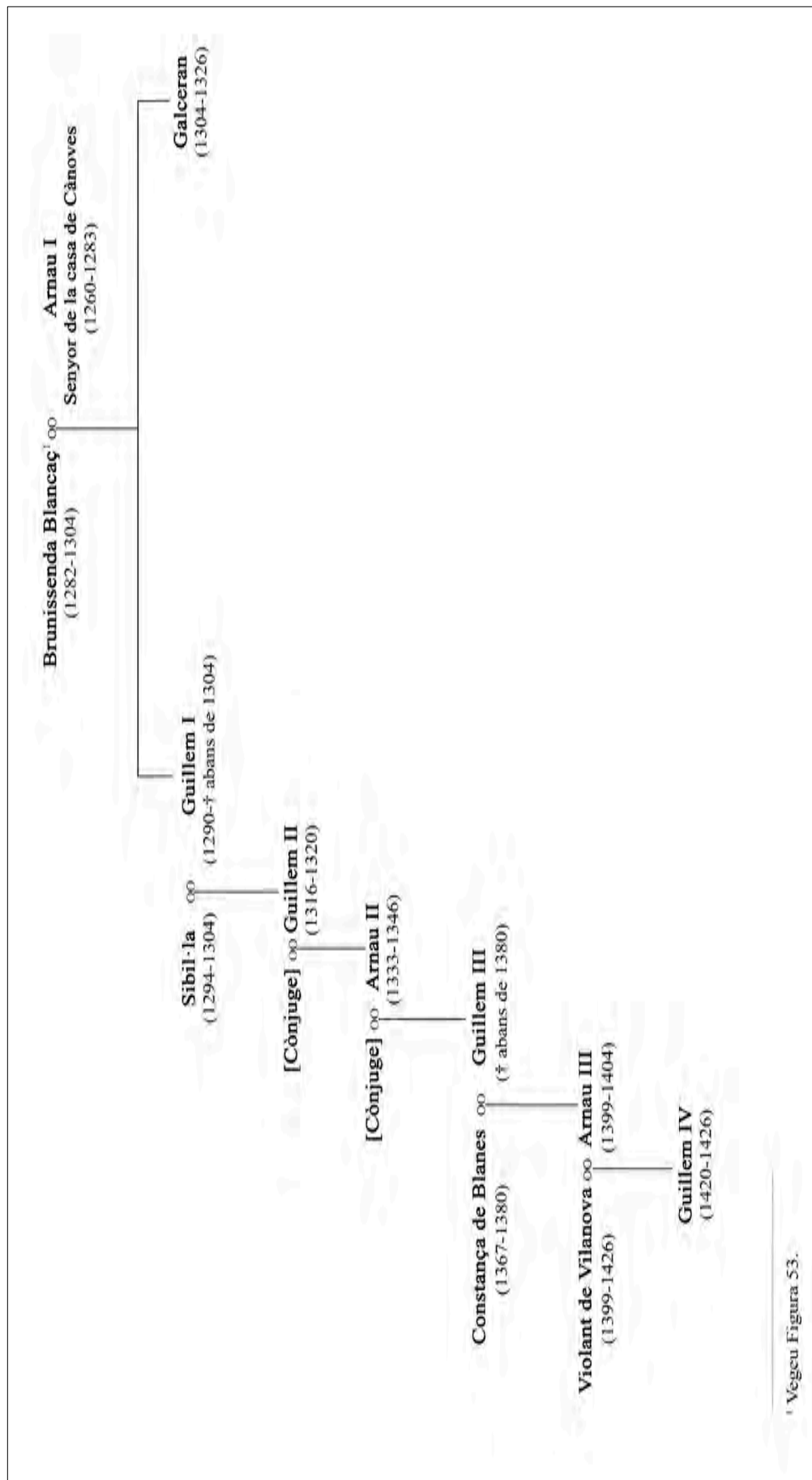
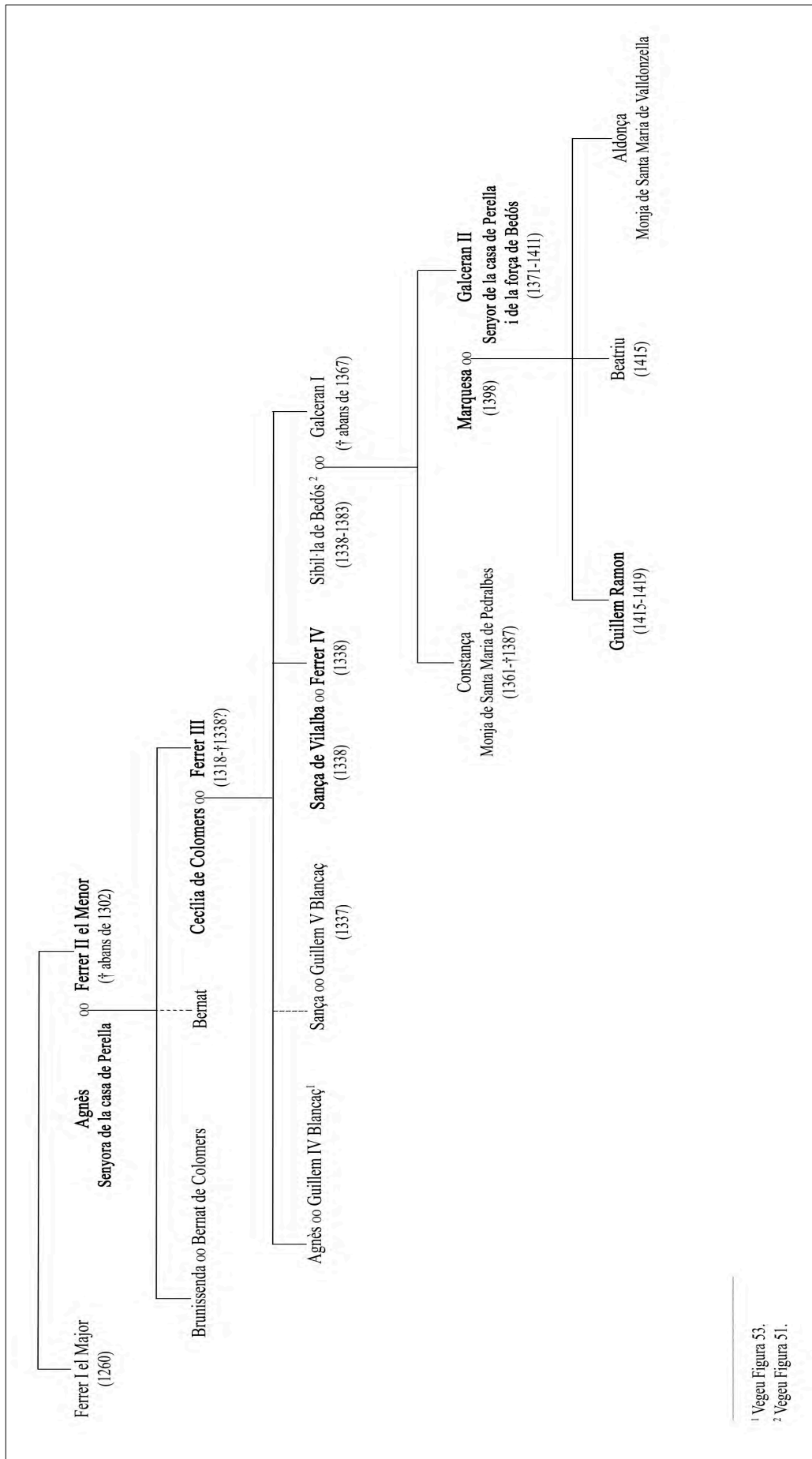

Figura 54 - Els Camós de Santa Maria de Pineda

¹ Vegeu Figura 53.

Figura 55 - Els Cruïlles de Caldes de Malavella

¹ Vegeu Figura 53.

² Vegeu Figura 51.

BIBLIOGRAFIA

Novel·la històrica

- FALCONES DE SIERRA, Idefonso, *L'església del mar*. Rosa dels Vents, Barcelona 2006.
- MESTRE I GODES, Jesús, *El poder i la dignitat. Relat sobre les vides encreuades de Pere III i Bernat de Cabrera*. Edicions 62, Barcelona 2005.
- SALVADÓ I MIRAS, Albert, *Jaume I el Conqueridor: El punyal del sarraí*. Columna, Barcelona 2001.

Diccionaris i obres de consulta general

- BASSOLS DE CLIMENT, Mariano *et alii*, *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, vol. 1. Universitat de Barcelona, Barcelona 1986.
- BLEIBERG, Germán (dir.), *Diccionario de Historia de España*, vol. 2. Madrid 1979.
- BOLÒS I MASCLANS, Jordi i HURTADO MENDOZA, Víctor, *Atles del Comtat d'Osona (798-993)*. Rafael Dalmau, Barcelona 2001.
- Atles del Comtat de Girona (785-993)*. Rafael Dalmau, Barcelona 2003.
- BONNASSIE, Pierre, *Vocabulario básico de la Historia Medieval*. Crítica, Barcelona 1983.
- CARRERAS CANDI, Francesc (dir.), *Geografia General de Catalunya*, vol. 2. Albert Martín, Barcelona 1913 (facsimil de 1980).
- CATALÀ ROCA, Pere (dir.), *Els Castells Catalans*, vols. 1, 3, 4 i 6:1. Rafael Dalmau, Barcelona 1967, 1973, 1979 i 1993.
- Diccionari Biogràfic*, vol. 1. Albertí, Barcelona 1966.
- DOMÈNEC I FARGAS, Josep M. (coord.), *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. 6. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1982.
- DU CANGE, Charles du Fresne, senyor, *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, vol. 1. Louis Favre, Niort 1887.
- FERRER-VIVES, Francesc d'A., *Armorial de les Abadesses de Santa Maria de Vallbona*. Lloret, Badalona 1977.
- GARCÍA CARAFFA, Alberto i Arturo, *Diccionario Heráldico y Genealógico de Apellidos Españoles y Americanos*, vol. 18. Antonio Marzo, Madrid 1925.
- El Solar Catalán, Valenciano y Balear*, vol. 1. Librería Internacional Churruca, San Sebastián 1968.
- Glosario Crítico de Fiscalidad Medieval*.
URL: http://www.1minut.info/glosariofiscalidad.org/wp/?page_id=41.
- GRAMUNT I SUBIELA, Josep, *Els llinatges catalans a Sicília*. Successors de Torres i Virgili, Tarragona 1931.
- Los linajes catalanes en Cerdeña*. Stemmata, Barcelona 1958.
- Guía de Zaragoza ó sea breve noticia de las antigüedades, establecimientos y edificios que contiene. Precedida de una ligera reseña histórica*. Vicente Andrés, Saragossa 1860.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (dir.), *Historia de España*, vol. 14. Espasa-Calpe, Madrid 1966.
- NIERMEYER, Jan F., *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. Brill, Leiden 1976.

- PLADEVALL I FONT, Antoni (dir.), *Catalunya Romànica*, vol. 5. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1991.
- SAGARRA I DE CISCAR, Ferran de, *Sigillografia catalana, inventari, descripció i estudi dels segells de Catalunya*, vols. 1 i 2. Henrich i Cia., Barcelona 1915 i 1922.
- SIMON I TARRÉS, Antoni (dir.), *Diccionari d'historigrafia catalana*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 2003.

Catàlegs i inventaris

- CASES I LOSCOS, Lluïsa, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (segles XIII-XV)*, vol. 1. Fundació Noguera, Barcelona 2001.
- GRAU I PUJOL, Josep M. T., *Catàleg del fons notarial del districte de Santa Coloma de Farners*. Fundació Noguera, Barcelona 1996.
- PONS I GURI, Josep M.,
Inventari dels pergamins de l'Arxiu Històric Municipal de Calella. Fundació Noguera, Barcelona 1990.
 —Amb PALOU I MIQUEL, Hug, *Catàleg de l'Arxiu Històric Notarial d'Arenys de Mar*. Fundació Noguera, Barcelona 1992.

Fonts cronístiques, genealògiques, documentals i literàries

- ABADAL I DE VINYALS, Ramon d', *Catalunya Carolíngia*, vol. 3. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1955.
- AGOSTINO INVEGES, *La Cartagine Siciliana*. Giuseppe Bisagni, Palerm 1651.
- ALFONSO MARTÍNEZ DE TOLEDO, *Arcipreste de Talavera o Corbacho* (edició a cura de Michael Gerli; Cátedra, Madrid 1979).
- ALTISENT I ALTISENT, Agustí (ed.), *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, vol. 1. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1993.
- ALVIRA CABRER, Martín, *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196-1213). Documentos, Testimonios y Memoria Histórica*, vol. 2. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Zaragoza 2010.
- ANDREU BOSCH, *Summari, índex, o epítome dels admirables, y nobilíssims títols de honor de Cathalunya, Rosselló, y Cerdanya*. Pere Lacavalleria, Perpinyà 1628.
- ANDREU I DAUFÍ, Jordi, CANELA I FARRÉ, Josep, i SERRA I TORRENT, M. Àngels (eds.), *El llibre de comptes com a font per a l'estudi d'un casal noble de mitjan segle XV. Primer llibre memorial començat per la senyora dona Saxa Ximenis de Fox e de Cabrera e de Navalles*. Fundació Noguera, Barcelona 1992.
- ANTONIO MIRA DE AMESCUA, *La próspera fortuna de Don Bernardo de Cabrera* (edició a cura d'Antonio Serrano Agulló; dins Agustín de la Granja (coord.), *Antonio Mira de Amescua. Teatro Completo*, vol. 3. Universidad de Granada, Granada 2003).
 —*La adversa fortuna de Don Bernardo de Cabrera* (edició a cura d'Antonio Serrano Agulló; dins Agustín de la Granja (coord.), *Antonio Mira de Amescua. Teatro Completo*, vol. 3. Universidad de Granada, Granada 2003).
- AVALLE ARCE, Juan B., *Cancionero del Almirante Don Fadrique Enríquez*. Quaderns Crema, Barcelona 1994.

- BAIGES I JARDÍ, Ignasi J., FELIU MONTFORT, Gaspar i SALRACH I MARÉS, Josep M., (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, vol. 1. Fundació Noguera, Barcelona 2010.
- BASTARDAS I PARERA, Joan (ed.), *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*. Fundació Noguera, Barcelona 1984.
- BERENGUER DE PUIGPARDINES, *Sumari d'Espanya* (edició a cura de Joan Iborra Gastaldo; Universitat de València, València 2000).
- BERNAT BOADES, *Libre de feyts d'armes de Catalunya* (edició a cura de Miquel Coll i Alentorn; vol. 4, Barcino, Barcelona 1948).
- BERNAT DESCLOT, *Llibre del rei En Pere* (edició a cura de Ferran Soldevila; *Les Quatre Grans Cròniques*. Selecta, Barcelona 1971).
- BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "Per a un diplomatarí d'Ermengol VII: els ordes militars al Comtat d'Urgell". *Ilerda*, n. 45 (1984), pp. 147-174.
- BOFARULL Y MASCARÓ, Pròsper de (dir.), *Procesos de las antiguas Cortes y Parlamentos de Cataluña, Aragón y Valencia*. Dins *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vol. 2. José Eusebio Montfort, Barcelona 1847.
- BOFARULL Y SARTORIO, Manuel de, *Proceso contra Bernardo de Cabrera. Mandado formar por el rey don Pedro IV*. Dins *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vols. 32-34. José Eusebio Montfort, Barcelona 1867-1868.
- Proceso contra el último conde de Urgel y su familia*. Dins *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vols. 35 i 36. Imprenta del Archivo, Barcelona 1868.
- CAPMANY, Antoni de, *Ordenanzas de las armadas navales de la Corona de Aragón aprobadas por el Rey D. Pedro IV. Año de MCCCLIV*. Imprenta Real, Madrid 1787.
- CARRERAS CANDI, Francesc, "Redreç de la Reyal Casa: ordenaments de Pere "lo Gran" e Anfós "lo Lliberal" (segle XIII)". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 5, n. 35 (1909), pp. 97-108.
- "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya (Continuació). Ordinacions de Sant Celoni (1370); Fullola (Any 1385)". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 12, n. 86 (1925), pp. 121-153.
- CHESÉ LAPEÑA, Ramon (ed.), *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger fins 1198*, vol. 2. Fundació Noguera, Barcelona 2011.
- CINGOLANI, Stefano M. (ed.), *Diplomatari de Pere el Gran: 1. Cartes i Pergamins (1258-1285)*. Fundació Noguera, Barcelona 2011.
- Les Gesta Comitum Barchinonensium (versió primitiva), la Brevis Historia i altres textos de Ripoll*. Publicacions de la Universitat de València, València 2012.
- CORBERA, Esteve de, *Cataluña Illustrada. Contiene su descripción en comun, y particular, con las Poblaciones, Dominios, y Successos, desde el principio del Mundo hasta que por el valor de su Nobleza fue libre de la Opresion sarracena*. Antonio Gramignani, Nàpols 1678.
- COROLEU INGLADA, Josep i PELLA Y FORGAS, Josep, *Los fueros de Cataluña*. Luis Tasso, Barcelona 1878.

- Cortes de los antiguos principados de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña, publicadas por la Real Academia de la Historia*, vols. 3-4, 7, 9-10 i 13. Viuda e Hijos de Manuel Tello, Madrid 1900-1901, 1903, 1905-1906 i 1909.
- Crónicas anónimas de Sahagún* (edició a cura d'Antonio Ubieto Arteta; Anubar, Saragossa 1987).
- Crónica de Don Alfonso el Onceno* (edició a cura de Cayetano Rosell; *Crónicas de los Reyes de Castilla. Desde Don Alfonso el Sabio hasta los Católicos Don Fernando y Doña Isabel*, vol. 1, Atlas, Madrid 1953).
- Crònica General de Pere III el Cerimoniós. Dita comunament Crònica de Sant Joan de la Penya* (edició a cura d'Amadeu-J Soberanas Lleó; Alpha, Barcelona 1961).
- Chronica Adefonsi Imperatoris* (edició a cura de Luis Sánchez Belda; Diana, Madrid 1950).
- DIEGO MONFAR Y SORS, *Historia de los Condes de Urgel*. Dins *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vols. 9 i 10. José Eusebio Monfort, Barcelona 1853 (edició a cura de Pròsper de Bofarull).
- DE URRÍES Y AZARA, Jordán, "Las ordinaciones de la corte aragonesa en los siglos XIII y XIV". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 7, n. 52 (1913), pp. 220-229.
- "Las ordinaciones de la corte aragonesa en los siglos XIII y XIV (Continuación)". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 7, n. 53 (1914), pp. 284-292.
- DOM JUAN MANUEL, *Libro enfenido* (edició a cura de José Manuel Blecua; *Obras completas*, vol. 1. Gredos, Madrid 1981-1983).
- ESTEVE BARELLAS, *Centuria o Historia de los famosos hechos del Gran Conde de Barcelona don Bernardo Barcino, y de don Zinofre su hijo, y otros caualleros de la Prouincia de Cathaluña*. Sebastián de Cormellas, Barcelona 1600.
- FELIU MONTFORT, Gaspar i SALRACH I MARÉS, Josep M. (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, vol. 1. Fundació Noguera, Barcelona 1999.
- FERRER I GODOY, Joan (ed.), *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses (995-1273)*. Fundació Noguera, Barcelona 2009.
- FONT RIUS, Josep M. (ed.), *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. 1. CSIC, Barcelona 1969.
- Amb MUNDÓ, Anscari M. (dirs.), *Catalunya Carolíngia*, vol. 6:2. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2006.
- FRANCESC CALÇA, *De Catalonia*. Jaume Cendrath, Barcelona 1588.
- FRANCESC EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública* (edició a cura del pare Daniel de Molins de Rei; Barcino, Barcelona 1927).
- FRANCESCO MAUROLICO, *Sicanicarum rerum compendium*. Petruccio Spira, Messina 1562.
- GALERA I PEDROSA, Andreu (ed.), *Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)*. Fundació Noguera, Barcelona 1998.
- GARCÍA DE QUEVEDO, J. Heriberto, *Don Bernardo de Cabrera. Drama trágico en cuatro actos*. Viuda de D. R. J. Domínguez, Madrid 1850.
- GARCÍA FERNÁNDEZ, Manuel, *Regesto documental andaluz de Alfonso XI (1312-1350)*. Publicaciones de la Universidad de Sevilla, Sevilla 1990.

- GERVAIS DE TILBURY, *Le livre des merveilles. Divertissement pour un Empereur (Troisième partie)* (traducció i comentaris a càrrec de d'Anne Duchesne; Les Belles Lettres, París 1992).
- Gestes dels Comtes de Barcelona i Reis d'Aragó* (edició a cura d'Stefano M. Cingolani; Publicacions de la Universitat de València, València 2008).
- GIL ROMAN, Xavier, *Diplomatario de Ermesèn, condesa de Barcelona, Girona y Osona (c.991-1 de marzo de 1058)*. Tesi doctoral inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 2004.
- GONZALO FERNÁNDEZ DE OVIEDO, *Batallas y quinquagenas* (edició a cura de Juan Bautista Avalor-Arce; Diputación de Salamanca, Salamanca 1989).
- GONZALVO I BOU, Gener (ed.), *Les Constitucions de Pau i Treva: segles XI-XII*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1994.
- GREGORIO, Rosario i CARUSO, baró Giovanni B. (eds.), *Bibliotheca scriptorum qui res in Sicilia gestas sub Aragonum imperio retulere*. Impremta Reial, Palerm 1791-1792.
- GUBERN, Ramon (ed.), *Epistolari de Pere III el Cerimoniós*, vol. 1. Barcino, Barcelona 1955.
- GUILLEM DE CERVERA, *Proverbis* (edició a cura de Gabriel Llarés i Quintana al *Cançoner dels comtes d'Urgell*, publicada per Joan Oliva a Vilanova i la Geltrú l'any 1906; facsímil amb estudi a cura d'Antoni M. Espadaler i Poch i d'Eloi Castelló i Gassol, editat per la Universitat de Lleida, Lleida 1999).
- GUILLERÉ, Christian (ed.), *Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1533)*. Fundació Noguera, Lleida 2000.
- HUICI MIRANDA, Ambrosio i CABANES PECOURT, María D., *Documentos de Jaime I de Aragón*, vol. 1. Diputación de Valencia, València 1976.
- ISIDOR DE SEVILLA, *Etimologías* (edició bilingüe a cura de José Oroz Reta i de Manuel Marcos Casquero; Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid 1993).
- JAIME BLEDA, *Corónica de los moros de España*. Felipe Mey, València 1618.
- JAUME EL CONQUERIDOR, *Crònica o Llibre dels Feits* (edició a cura de Ferran Soldevila; *Les Quatre Grans Cròniques*. Selecta, Barcelona 1971).
- JAUME III DE MALLORCA, *Leyes Palatinas* (edició i estudis a cura de Llorenç Pérez Martínez, Gabriel Llompert i Marcel Durliat; Marcel. José J. de Olañeta, Palma de Mallorca 1991).
- JEAN FROISSART, *Chroniques* (edició a cura del baró Joseph B. M. C. Kervyn de Lettenhove, originalment publicada entre 1867 i 1877; vol. 7. Biblio, Osnabrück 1967).
- JERÓNIMO ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, (edició a cura d'Ángel Canellas López; vols. 1, 3, 4 i 5. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1967, 1972-1974).
- JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard, *Diplomatari de la Catedral de Vic: segles IX-X*, en 5 fascicles. Patronat d'Estudis Osonencs, Vic 1980-1996.
- La fi del comte d'Urgell* (edició a cura de Xavier de Salas Bosch; Barcino, Barcelona 1931).
- Llibre dels reis* (edició a cura d'Stefano M. Cingolani; Publicacions de la Universitat de València, València 2008).
- LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos (ed.), *Epistolari de Ferran I d'Antequera amb els infants d'Aragó i la reina Elionor (1413-1416)*. Universitat de València, València 2004.

- LORENZO VALLA, *Gesta Ferdinandi Regis Aragonum* (edició a cura d'Ottavio Besomi; Antenore, Pàdua 1973).
- MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, (ed.), *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Galligants (911-1300)*, vols. 1 i 2. Fundació Noguera, Barcelona 2013.
—*Col·lecció diplomàtica dels Cartellà, cavallers de Maçanet de la Selva (1106-1301)*. Fundació Noguera, Barcelona 2014.
- MARIANO M. RIBERA, *Genealogía de la nobilísima familia de Cervellón*. Pablo Campins, Barcelona 1733.
- MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M. (ed.), *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, vol. 2. Fundació Noguera, Barcelona 1993.
—"Les actes de consagració de les esglésies d'Arbúcies, Vallcanera i Martorell (s. X)". *Quaderns de la Selva*, n. 7 (1994), pp. 151-156.
—*Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*. Fundació Noguera, Barcelona 1997.
—*Lletres del bisbe de Girona: segle XIV*, vol. 1. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2007.
—*Una història de la diòcesi de Girona (ca. 300-2000)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2007.
—*El Cartoral de Rúbriques Vermelles de Pere de Rocabertí, bisbe de Girona (1318-1324)*. Fundació Noguera, Barcelona 2009 (edició pòstuma a cura de Jaume de Puig i Oliver i d'Albert Serrat i Torrent).
- MARTÍ CASTELLÓ, Ramon (ed.), *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona*. Fundació Noguera, Barcelona 1997.
- MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, "Els orígens del mercat i de la vila nova d'Hostalric (1242-1243)". *Acta Hostalrici*, n. 1 (2008), pp. 5-19.
- MATEU I LLOPIS, Felip, "La iconografia y la heràldica de los condes de Urgel en la sigilografía y la numismática". *Ilerda*, n. 29 (1966-1968), pp. 27-61.
- MIQUEL ROSELL, Francisco (ed.), *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, vol. 1. CSIC, Barcelona 1945.
- NARCÍS DE CAMÓS, *Jardín de Maria, plantado en el Principado de Cataluña*. Josep Bró, Girona 1772.
- NARCÍS FELIU DE LA PENYA, *Anales de Cataluña y epílogo breve de los progresos, y famosos hechos de la nación catalana*, vol. 1. Josep Llopis, Barcelona 1709.
- NONÓ I RIUS, Brígida, *Mil anys d'història escrita: Maçanet de la Selva*. Taller d'Història de Maçanet, Maçanet de la Selva 2001.
-Amb GIRONELLA I DELGÀ, Anna, "La presència d'una dama al claustre. Estudi i edició del testament i la inscripció funerària d'Elionor de Cabrera". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, n. 14 (2004), pp. 457-470.
- NÚÑEZ BESPALOVA, Marina, "Origen del linaje de la Cerda y de las casas y mayorazgos que de ella proceden: BNE: MS. 3454". *Revista de Literatura Medieval*, n. 20 (2008), pp. 7-27.
- ORDEIG I MATA, Ramon (ed.), *Diplomatari de la catedral de Vic (Segle XI)*, fasc. 1. Patronat d'Estudis Osonencs, Vic 2000.
- OSTOS SALCEDO, Pilar, "Documentación del vizcondado de Vilamur en el Archivo Ducal de Medinaceli (1126-1301). Estudio diplomático y edición". *Historia, Instituciones y Documentos*, n. 8 (1981), pp. 267-384.

- PAGÈS, Amédée, "Deux versions catalanes inédites du *De cura et modo rei familiaris gubernandae*, de Bernard Silvestre". *Estudis Universitaris Catalans*, vol. 18 (1933), pp. 236-250.
- PERDO LÓPEZ DE AYALA, *Crónica del Rey Don Pedro Primero* (edició a cura de José-L. Martín Martín; *Pero López de Ayala. Crónicas*, Planeta, Barcelona 1991).
—*Crónica del Rey Don Enrique, segundo de Castilla* (edició a cura de José-L. Martín Martín; *Pero López de Ayala. Crónicas*, Planeta, Barcelona 1991).
- PERARNAU I ESPELT, Josep, "Documents de tema inquisitorial del bisbe de Barcelona, fra Ferrer d'Abella (1334-1344)". *Revista Catalana de Teologia*, vol. 5, n. 2 (1980), pp. 443-478.
- PERE D'ARAGÓ, *De vita, moribus et regimine principum* (edició en línia a cura d'Alexandra Beauchamp; narpan.net, 2005. URL: <http://www.narpan.net/ben/indexderegimine.htm>).
- PERE COSTA, *Nobiliario Catalán*, vol. 2. Còpia manuscrita del segle XVIII.
- PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica* (edició a cura de Ferran Soldevila; *Les Quatre Grans Cròniques*. Selecta, Barcelona 1971).
—*Ordinacions de la Casa i Cort* (edició i estudi a cura de Francisco M. Gimeno Blay, Daniel Gozalbo i Josep Trenchs i Ódena; Publicacions de la Universitat de València, València 2009).
- PERE MIQUEL CARBONELL, *Cròniques d'Espanya* (edició a cura d'Agustí Alcoberro i Pericay; vol. 1, Barcino, Barcelona 1997).
- PERE TOMIC, *Històries e Conquestes del Realme d'Aragó e Principat de Catalunya* (edició a cura de Joan Iborra Gastaldo; Afers, Catarroja, 2009).
- PLADEVALL I FONT, Antoni, *El comtat d'Osona a mig segle XIV. Origen i extensió del comtat d'Osona creat pel rei Pere III a favor de Bernat III de Cabrera -el I.^r de març de 1356-*. Subiranas, Barcelona 1972.
- PONS I GURI, Josep M., "Producció de dret paccionat al vescomtat de Cabrera. Capítols dels anys 1387, 1398, 1415 i 1488". Dins PONS I GURI, Josep M., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 4. Fundació Noguera, Barcelona 2006, pp. 255-276 (edició revisada d'un article publicat el 1934).
—"Ordinacions i capítols del vescomtat de Cabrera. Bernat de Cabrera (1372-1423)". *Revista Jurídica de Catalunya*, vol. 42 (1936), pp. 111-117.
—"Ordinacions sobre pesca i venda de peix del 1401 al 1414". Dins PONS I GURI, Josep M., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 3. Fundació Noguera, Barcelona 1989, pp. 91-97 (edició revisada d'un article publicat el 1959).
—"Document del vescomte Seniofred de Girona sobre Lloret (any 1002)". *Circular del Archivo Histórico y Museo Fidel Fita*, n. 12 (1962), pp. 2-19.
—"Un cartoral de la milícia hospitalària". Dins PONS I GURI, Josep M., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 3. Fundació Noguera, Barcelona 1989, pp. 413-436 (article editat originalment el 1962).
—"Un fogatjament desconegut de l'any 1358". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, n. 30 (1963-1964), pp. 323-498.
—"Nous documents de la milícia hospitalària de Sant Celoni". Dins PONS I GURI, Josep M., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 3. Fundació Noguera, Barcelona 1989, pp. 439-457 (edició revisada d'un article publicat el 1964).

- Llibre de la universitat de la vila de Blanes*. Ajuntament de Blanes, Blanes 1969.
- "Constitucions conciliars tarraconenses (1229-1330)". Dins PONS I GURI, Josep M., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 2. Fundació Noguera, Barcelona 1989, pp. 223-387 (article publicat originalment el 1974).
- "Taxacions dels salaris de notaris i escrivans en jurisdiccions baronals de les terres gironines (Palafrugell, Bàscara, Caldes de Malavella, Llagostera, Cassà de La Selva i Vescomtat de Cabrera)". Dins PONS I GURI, Josep M., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 1. Fundació Noguera, Barcelona 1989, pp. 95-157.
- "El mercat de Calella i la carta de poblament de Calella". Dins PONS I GURI, Josep M., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 3. Fundació Noguera, Barcelona 1989, pp. 145-162 (article editat originalment el 1981).
- "Dotalies d'esglésies selvatanes del bisbat de Girona al segle XI". Dins PONS I GURI, Josep M., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 2. Fundació Noguera, Barcelona 1989, pp. 459-576.
- "Les jurisdiccions dels vescomtats de Cabrera i Bas, de l'any 1527". *Revista de Dret Històric Català*, n. 1 (2001), pp. 155-224.
- "Actes possessoris de les jurisdiccions dels vescomtats de Cabrera i de Bas. Federique Enríquez de Cabrera, any 1527. Gastó de Montcada i Gralla, any 1594". Dins PONS I GURI, Josep M., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 4. Fundació Noguera, Barcelona 2006, pp. 277-315.
- "Unes franqueses per a la vila i el port de Blanes". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, n. 26 (2005), pp. 263-270.
- (ed.), *El Cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*. Fundació Noguera, Barcelona 1984.
- Amb RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús (eds.), *Dels privilegis al règim municipal de Calella*. Ajuntament de Calella, Calella 1988.
- RAMON LLULL, *Doctrina pueril* (edició a cura de Gret Schib; Barcino, Barcelona 1972).
- RAMON MUNTANER, *Crònica* (edició a cura de Ferran Soldevila; *Les Quatre Grans Cròniques*. Selecta, Barcelona 1971).
- RIQUER I MORERA, Martí de, *Les poesies del trobador Guillem de Berguedà*. Quaderns Crema, Barcelona 1996.
- Los Trovadores. Historia literaria y textos*, vol. 3. Ariel, Barcelona 1999.
- RIUS SERRA, José (ed.), *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, vols. 1 i 2. CSIC, Barcelona 1945-1946.
- RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed.), *Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó. Textos en llengua catalana (1291-1420)*, vol. 2. Universitat de València, València 2013.
- ROMERO TALLAFIGO, Manuel, "Ordenanzas para la explotación de la plata en el condado de Prades y baronía de Entenza (Años 1343-1352)". *Historia, Instituciones y Documentos*, n. 6 (1979), pp. 325-340.
- "Un libro del "Ius sigilli" de la cancillería itinerante del conde de las Montañas de Prades y Ribagorza. (1342-1345)". *Historia, Instituciones y Documentos*, n. 19 (1992), pp. 413-432.
- ROSSELLÓ VAQUER, Ramon (ed.), *Procés contra Ponç Hug comte d'Empúries per pecat de sodomia*. Lleonard Muntaner, Palma de Mallorca 2003.

- ROVIRA I ERMENGOL, Josep (ed.), *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*. Barcino, Barcelona 1933.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (ed.), *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, vol. 2. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2000 (edició facsímil d'una original publicada entre 1908 i 1921).
- RUIZ-DOMÈNEC, José-E., *Quan els vescomtes de Barcelona eren. Història, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII*. Fundació Noguera, Barcelona 2006.
- SÁNCHEZ CASABÓN, Ana I. (ed.), *Alfonso II Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza. Documentos (1162-1196)*. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1995.
- SARDINA, Patrizia (ed.), *Registri di Lettere e atti (1395-1410)*. Dins *Acta Curie Felicis Urbis Panormi*, vols. 11 i 12. Palerm 1995 i 1996.
- STARRABBA, baró Raffaele (ed.), *Lettere e documenti relativi al vicariato della Regina Bianca in Sicilia (1411-1412)*. Società Siciliana per la Storia Patria, Palerm 1887.
- TAVERNER I D'ARDENA, bisbe Josep de, *Tratado histórico de los vizcondes de Rosellón* (editat per Salvador Sanpere i Miquel a *Revista de Ciencias Históricas*, vol. 1, 1880).
—*História de los condes de Ampurias y Peralada* (editat per Salvador Sanpere i Miquel a *Revista de Ciencias Históricas*, vols. 2-4, 1886).
- TOMMASO FAZZELLO, *Le Due Decche dell'Historia di Sicilia*. Domenico e Giovanni Battista Guerra, Venècia 1574.
- TRÉTON, Rodrigue (ed.), *Diplomatari del Masdeú*, vols. 1 i 5. Fundació Noguera, Barcelona 2010.
- UDINA ABELLÓ, Antoni (ed.), *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. De Guifré Borrell a Joan II*. Fundació Noguera, Barcelona 2001.
- VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario á las iglesias de España*, vols. 9, 13-14, 19. Real Academia de la Historia, Madrid 1850-1851.
—*Memorias cronológicas de los condes de Urgel* (edició a cura d'Eduardo Corredera Gutiérrez; Ajuntament de Balaguer, Balaguer 1976).

Estudis

- ABADAL I DE VINYALS, Ramon d', *Els primers comtes catalans*. La Magrana, Barcelona 2011 (primera edició de 1958).
—"Balari y Jovany y sus «Orígenes Históricos de Cataluña»". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 29 (1961-1962), pp. 3-15.
—"La institució comtal carolíngia en la pre-Catalunya del segle IX". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 1 (1964), pp. 29-75.
—*Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*. Edicions 62, Barcelona 1972.
- ABELLA SAMITIER, Juan i LAFUENTE GÓMEZ, Mario, "La proyección parlamentaria de la baja nobleza aragonesa en el reinado de Martín I (1396-1410)". *Medievalismo*, n. 21 (2011), pp. 139-159.
—"La baja nobleza aragonesa después del Compromiso de Caspe: movilidad social y estrategias políticas (1412-1436)". Dins FALCÓN PÉREZ, M. Isabel

- (coord.), *El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*. Obra Social de Ibercaja, Zaragoza 2013, pp. 432-442.
- AGUSTÍ I FARJAS, Bibiana *et alii*, "Un intento de identificación de personajes a partir de los sepulcros condales de Castelló d'Empúries (Alt Empordá, Catalunya)". Dins CAÑELLAS TROBAT, Antonio (ed.), *Nuevas perspectivas del diagnóstico diferencial en paleopatología. Actas del VII Congreso Nacional de Paleopatología (Mahón-Menorca, 02 al 05 de Octubre de 2003)*. Universitat de les Illes Balears. Museu de Menorca, Maó 2005, pp. 353-360.
- AILES, Adrian, "Heraldry in Medieval England: Symbols of Politics and Propaganda". Dins COSS, Peter R. i KEEN, Maurice H. (eds.), *Heraldry, Pageantry and Social Display in Medieval England*. Boydell Press, Woodbridge 2008, pp. 83-104.
- ALBACETE I GASCÓN, Antoni i GÜELL I BARÓ, Margarida, *El Reial Monestir de Santa Maria de Valldonzella (1147-1922). Història i art en un centre d'espiritualitat cistercenca*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2013.
- ALBERTÍ I ORIOL, Jordi, *Santa Maria de Valldemaria, 1146-1580*. Taller d'Història de Maçanet de la Selva/ Gregal, Maçanet de la Selva 2014.
- ALCOY PEDRÓS, Rosa, *Joan Mates, pintor del gòtic internacional*. Ausa, Barcelona 1998.
- ALCOBERRO I PERICAY, Agustí, *L'exili austriacista (1713-1747)*, vol. 1. Fundació Noguera, Barcelona 2002.
- ALGAZI, Gadi, "Lord Asks, Peasants Answer: Making Traditions in Late Medieval Village Assemblies". Dins SIDER, Gerald i SMITH, Gavin (eds.), *Between History and Histories: The Making of Silences and Commemorations*. University of Toronto Press, Toronto 1997, pp. 199-229.
- "Pruning Peasants: Private War and Maintaining the Lords' Peace in Late Medieval Germany". Dins COHEN, Esther i DE JONG, Mayke (eds.), *Medieval Transformations: Texts, Power and Gifts in Context*. Brill, Leiden 2000, pp. 245-274.
- "Feigned Reciprocities: Lords, Peasants, and the Afterlife of Medieval Social Strategies". Dins ALGAZI, Gadi, GROEBNER, Valentin i JUSSEN, Bernhard (eds.), *Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurations of Exchange*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2003, pp. 99-127.
- ALEXANDRE-BIDON, Danièle, "Grandeur et renaissance du sentiment de l'enfance au Moyen Âge". *Histoire de l'éducation*, n. 50 (1991), pp. 39-63.
- *La mort au Moyen Âge, XIIIe-XVIe siècle*. Hachette, París 2008 (primera edició de 1998).
- Amb LETT, Didier, *Les enfants au Moyen Âge. Ve-XVe siècle*. Hachette, París 1997.
- ALFONSO ANTÓN, Isabel, "Morueruela revisitada: viejos documentos, nuevos interrogantes". Dins LARRÉN IZQUIERDO, Hortensia (coord.), *Morueruela. Un monasterio en la historia del Císter*. Junta de Castilla y León, Valladolid 2008, pp. 57-77.
- "Morueruela en época cisterciense". Dins LARRÉN IZQUIERDO, Hortensia (coord.), *Morueruela. Un monasterio en la historia del Císter*. Junta de Castilla y León, Valladolid 2008, pp. 119-141.

- ALLMAND, Christopher, *La Guerra de los Cien Años: Inglaterra y Francia en guerra, c.1300-1400*. Crítica, Barcelona 1989.
- ALTHOFF, Gerd i WITTHÖFT, Christiane, "Les services symboliques entre dignité et contrainte". *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, n. 58:6 (2003), pp. 1293-1318.
- ALTISENT I ALTISENT, Agustí, "À propos de l'expédition d'Alphonse le Chaste à Toulouse en 1175". *Annales du Midi*, vol. 79, n. 84 (1968), pp. 429-436.
-*Història de Poblet*. Abadia de Poblet, Poblet 1974.
- ÁLVAREZ BORGE, Ignacio, "La nobleza castellana en la Edad Media: familia, patrimonio y poder". Dins DE LA IGLESIA DUARTE, José I. de la (coord.), *La familia en la Edad Media. XI Semana de Estudios Medievales. Nájera 2000*. Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 2001, pp. 221-252.
— "Vasallos, oficiales, clientes y parientes. Sobre la jerarquía y las relaciones internobiliarias en la Castilla medieval (c. 1100-c. 1350). Una aproximación a partir de las fuentes documentales". *Hispania. Revista Española de Historia*, vol. 70, n. 235 (2010), pp. 359-390.
- ÁLVAREZ MÁRQUEZ, M. Carmen, "El señorío de los Odena a través de la documentación existente en el Archivo Ducal de Medinaceli (año 990-fines del siglo XII)". *Historia, Instituciones y Documentos*, n. 5 (1978), pp. 11-112.
- AMICH I RAURICH, Narcís M., *Les terres del nord-est de Catalunya a les fonts escrites d'època tardoantiga (segles IV-VII). Les seus episcopals de Girona i Empúries i el culte a Sant Feliu de Girona a l'antiguitat tardana*. Institut d'Estudis Gironins, Girona 2006.
- ANDRADE CERNADAS, José M., "Los testamentos como reflejo de los cambios de actitud ante la muerte en la Galicia del siglo XIV". *Semata. Ciencias Sociais e Humanidades*, vol. 17 (2005), pp. 97-114.
— "Una aproximación a la historia de la vejez en la Galicia medieval: algunas fuentes y sus posibilidades de información". *Semata. Ciencias Sociais e Humanidades*, vol. 18 (2006), pp. 229-246.
- ANHEIM, Étienne i PONCET, Olivier, "Fabrique des archives, fabrique de l'histoire". *Revue de Synthèse*, n. 125 (2004), pp. 1-14.
- ANTÓN PELAYO, Javier, "La historiografía del segle de les llums (de Maians a Capmany)". Dins BALCELLS I GONZÁLEZ, Albert (coord.), *Història de la historiografia catalana. Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 23, 24 i 25 d'octubre de 2003*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2004, pp. 117-140.
— "La Il·lustració a Catalunya". *Catalan Historical Review*, n. 6 (2013), pp. 169-177.
- APARICI MARTÍ, Joaquín, "De domo dicti domini comitis. Aproximación a la corte señorial de don Federico de Aragón, conde de Luna (1420-1425)." *Aragón en la Edad Media*, n. 22 (2011), pp. 19-48.
- ARAGÓ CABAÑAS, Antoni M., "Els castells de Blanes i Palafolls i el vescomtat de Cabrera, el segle XIV". *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, n. 22 (1974), pp. 177-190.
- ARIAS GUILLÉN, Fernando, *Guerra y fortalecimiento del poder regio en Castilla. El reinado de Alfonso XI (1312-1350)*. CSIC, Madrid 2012.
- ARIÈS, Philippe, *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*. Seuil, París 1973 (edició original de 1960).

- Historia de la muerte en Occidente. Desde la Edad Media hasta nuestros días*. Acantilado, Barcelona 2000.
- ARNALL I JOAN, M. Josepa *et alii*, *De scriptis notariorum (s.XI-XV)*. Universitat de Barcelona, Barcelona 1989.
- ASCH, Ronald G., "Introduction. Court and Household from the Fifteenth to the Seventeenth Centuries". Dins ASCH, Ronald G. i BIRKE, Adolf M. (eds.), *Princes, Patronage, and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age c.1450-1650*. Oxford University Press, Oxford 1991, pp. 1-38.
- ATIENZA HERNÁNDEZ, Ignacio, "Pater familias, señor y patrón: oeconomía, clientelismo y patronato en el Antiguo Régimen". Dins PASTOR DE TOGNERI, Reyna (comp.), *Relaciones de poder, de producción y de parentesco en la Edad Media y Moderna*. Madrid, 1990, pp. 411-458.
- AURELL I CARDONA, Jaume, "La función social de la memoria". Dins ALVIRA, Rafael, GHIRETTI, Héctor i HERRERO, Montserrat (eds.), *La experiencia social del tiempo*. Eunsa, Pamplona 2006, pp. 149-170.
- "Memoria dinástica y mitos fundadores: la construcción social del pasado en la Edad Media". Dins DACOSTA, Arsenio, PRIETO LASA, J. Ramón y DÍAZ DE DURANA, J. Ramón (eds.), *La conciencia de los antepasados. La construcción de la memoria de la nobleza en la Baja Edad Media*. Marcial Pons, Madrid 2014, pp. 303-334.
- AURELL I CARDONA, Martí, "Jalons pour une enquête sur les strategies matrimoniales des comtes catalans (IXe-XIe s.)". Dins *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, vol. 1. Barcelona 1991, pp. 281-364.
- "Du nouveau sur les comtesses catalanes (IXe-XIIe siècle)". *Annales du Midi*, vol. 109, n. 219 (1997), pp. 357-380.
- *Les noces del comte. Matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*. Omega, Barcelona 1998 (primera edició en francès de 1995).
- "La parenté en l'an mil". *Cahiers de Civilisation Médiévale*, vol. 43, n. 170 (2000), pp. 125-142.
- "El casament de Bernat III de Besalú: lluita fratricida i annexió territorial entorn del 1111". *Quaderns de les Assemblees d'Estudis*, n. 1 (2014), pp. 183-192.
- AUTRAND, Françoise, "Naissance illégitime et services de l'État: les enfants naturels dans le milieu de la robe parisien XIVe-XVe siècle". *Revue Historique*, n. 542 (1982), pp. 289-303.
- "«Monseigneur veut que ses gents deviennent riches»: les parvenus à l'Hôtel du duc de Berry". Dins CAROZZI, Claude i Huguette TAVIANI-CAROZZI (dirs.), *Hiérarchies et Services au Moyen Âge. Séminaire Sociétés, Idéologies et Croyances au Moyen Âge*. Publications de l'Université de Provence, Aix-en-Provence 2001, p. 11-29.
- AVALLE ARCE, Juan B., "Rasguño de un humanista entreverado: el Almirante Don Fadrique Enríquez". Dins LÓPEZ GRIGERA, Luisa i REDONDO, Augustin, *Homenaje a Eugenio Asensio*. Gredos, Madrid 1988, pp. 67-77.
- AVENTÍN I PUIG, Mercè, *La societat rural a Catalunya en temps feudals. Vallès oriental, segles XIII-XVI*. Columna, Barcelona 1996.
- "La familia ante la muerte: el culto a la memoria". Dins DE LA IGLESIA DUARTE, J. Ignacio (coord.), *La familia en la Edad Media. XI Semana de*

- Estudios Medievales. Nájera 2000*. Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 2001, pp. 387-412.
- Amb SALRACH I MARÉS, Josep M., "Documents d'història medieval de Gualba i del Baix Montseny". *Monografies del Montseny*, n. 16 (2001), pp. 49-56.
- AYMERICH BASSOLS, Montse, *L'art de la indumentària a la Catalunya del segle XIV*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona, Barcelona 2011.
- "Les riques vestidures de la reina Elionor de Sicília (1325-1375)". *SVMMA. Revista de Cultures Medievales*, n. 5 (2015), pp. 24-50.
- AZCÁRATE AGUILAR-AMAT, Pilar, "Carlos II de Navarra y los avatares de la política hispánica: La etapa de no beligerancia (1349-1361)". *Príncipe de Viana*, n. 193 (1991), pp. 107-138.
- AZNAR VALLEJO, Eduardo, "Navegación atlántica y orígenes del Estado Moderno. El papel del almirantazgo". Dins MALPICA CUELLO, Antonio (ed.), *Navegación marítima del Mediterráneo al Atlántico*. Universidad de Granada, Granada 2001, pp. 59-95.
- "La organización de la flota real de Castilla en el siglo XV". Dins GONZÁLEZ JIMÉNEZ, Manuel (coord.), *La Península Ibérica entre el Mediterráneo y el Atlántico. Siglos XIII-XV*. Sociedad Española de Estudios Medievales, Cadis 2006, pp. 335-336.
- "Las rentas del Almirantazgo castellano. Entre la ley y la costumbre". *En la España Medieval*, n. 37 (2014), pp. 131-163.
- BAGUÉ I GARRIGA, Enric *et alii*, *Els primers comtes-reis*. Vicens-Vives, Barcelona 1991.
- BAIGES I JARDÍ, Ignasi, "Aportació a l'estudi de la gènesi documental del nomenament reial: els nomenaments d'oficials reials de Jaume II". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, n. 25 (2003), pp. 631-653.
- BALAGUER, Víctor, *Historia de Cataluña*, vol. 5. Manuel Tello, Madrid 1886.
- BALARI I JOVANY, Josep, *Orígenes històrics de Catalunya*. Hijos de Jaime Jepús, Barcelona 1899.
- BALCELLS I GONZÁLEZ, Albert, *Antoni Rubió i Lluch, historiador i primer president de l'Institut d'Estudis Catalans*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2008.
- BALLETTO, Laura, "Fra Genovesi e Catalani nel Vicino Oriente nel secolo XV". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa (dir.), *Els Catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana: Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-arqueològica: Barcelona, 16 i 17 de novembre de 2000*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2003, pp. 167-190.
- BALOUZAT-LOUBET, Christelle, "La cour de Mahaut, comtesse d'Artois (1302-1329): un espace public?". Dins OFFENSTADT, Nicolas i BOUCHERON, Patrick (eds.), *L'espace public au Moyen Âge. Débats autour de Jürgen Habermas*. Presses Universitaires de France/ Le Noeud Gordien, París 2011, pp. 149-158.
- BARAUT I OBIOLS, Cebrià, "L'evolució política de la senyoria d'Andorra des dels orígens fins als Pariatges (segles IX-XIII)". *Urgellia: Anuari d'estudis històrics dels antics comtats de Cerdanya, Urgell i Pallars, d'Andorra i la Vall d'Aran*, vol. 11 (1992-1993), pp. 260-274.

- BARBER, Malcolm, *The New Knighthood: A History of the Order of the Temple*. Cambridge University Press, Nova York 2012 (primera edició de 1994).
- BARÓ I QUERALT, Xavier, "La presència del llegat grec en la Catalunya Moderna: Francesc de Montcada i l'*Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*". *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, n. 18:1 (1998), pp. 475-482.
- "Concepció i funció social de la història segons Esteve de Corbera (1563-1633?) i Francesc de Montcada (1586-1635)". *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, n. 23:2 (2003), pp. 491-506.
- *La historiografia catalana en el segle del Barroc (1585-1709)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2009.
- BARROCA, Mário J., "Torres, Casas-Torres ou Casas-Fortes. A Conceção do Espaço de Habitação da Pequena e Média Nobreza na Baixa Idade Média (Sécs. XII-XV)". *Revista de História das Ideias*, vol. 19 (1998), pp. 39-104.
- *Epigrafia medieval portuguesa (862-1422)*, vol. 1. Fundação Calouste Gulbenkian-Fundação para a Ciência e a Tecnologia, Oporto 2000.
- BARTLETT, Robert, *La formación de Europa. Conquista, civilización y cambio cultural, 950-1350*. Publicacions de la Universitat de València, València 2003.
- BARTON, Simon, "Two Catalan magnates in the courts of the kings of León-Castile: the careers of Ponce de Cabrera and Ponce de Minerva re-examined". *Journal of Medieval History*, vol. 18 (1992)", pp. 233-266.
- *The aristocracy in twelfth-century León and Castile*. Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- BASTARDAS I PARERA, Joan, "Sobre la problemàtica dels Usatges de Barcelona." Discurs en l'acte de recepció pública de Joan Bastardas i Parera a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Barcelona, 10 de març de 1977.
- BATLLE, Mar, *Patriotisme i modernitat a La fi del comte d'Urgell. Una aproximació a les fonts de l'obra, l'anònim autor i l'historiador Jaume Ramon Vila*. Curial, Barcelona 1999.
- BATLLE I GALLART, Carme, *Fires i mercats. Factors de dinamisme econòmic i centres de sociabilitat (segles XI a XV)*. Rafael Dalmau, Barcelona 2004.
- *El "llibre del consell" de la ciutat de Barcelona, segle XIV: les eleccions municipals*. CSIC, Barcelona 2007.
- BAUCELLS I REIG, Josep, "La successió dels comtes de Pallars en els Dos-cents". Dins *Jaime I y su época: X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. 3. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1979, pp. 21-36.
- BAUDON DE MONY, Charles, "Origines historiques de la question d'Andorre". *Bibliothèque de l'École des Chartes*, vol. 46, n. 1 (1885), pp. 95-107.
- *Relations politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIV siècle*, vol. 2. Alphonse Picard et fils, Paris 1896.
- BEAUCHAMP, Alexandra, "De l'action à l'écriture: le *De regimine principum* de l'infant Pierre d'Aragon (v. 1357-1358)". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 35:1 (2005), pp. 233-270.
- "Les lieutenants généraux des rois d'Aragon de la fin du Moyen Âge: médiateurs de la parole du prince ou voix de la royauté?". *Cahiers d'Études Hispaniques Médiévales*, n. 31 (2008), pp. 45-64.

- “Régence et continuité de l’oeuvre royale: un testament et des codicilles inédits (1354) de Pierre IV d’Aragon”. *Mélanges de la Casa de Velázquez*, n. 38:1 (2008), pp. 201-218.
- “Ordonnances et réformes de l’hôtel royal au début du règne de Pierre IV d’Aragon”. *Anuario de Estudios Medievales*, n. 39:2 (2009), pp. 555-573.
- “Introduction”. Dins BEAUCHAMP, Alexandra (dir.), *Les serviteurs du prince à la fin du Moyen Âge. Une approche quantitative*. Casa de Velázquez, Madrid 2013, pp. 1-6.
- “La composition de la *Casa i Cort* du roi d’Aragon. Normes et pratiques au début du règne de Pierre le Cérémonieux”. *Erasmus: revista de historia bajomedieval y moderna*, n. 1 (2014), pp. 21-42.
- “L’administration de l’hôtel d’un nourrisson, l’infant Jean d’Aragon (né le 27 décembre 1350)”. *e-Spania* [En línia], 20 | de febrer de 2015. En línia des del 28 de febrer de 2015. URL: <http://e-spania.revues.org/24364>; DOI: 10.4000/e-spania.24364.
- BECCARIA, Giuseppe, *La regina Bianca in Sicilia. Prospetto critico*. Palerm 1887.
- BECK, Patrice, "Anthroponymie et parenté". Dins BOURIN, Monique *et alii*, *L’anthroponymie, document de l’histoire sociale des mondes méditerranéens médiévaux. Actes du colloque international (Rome, 6-8 octobre 1994)*. École française de Rome, Roma 1996, pp. 366-372.
- BECEIRO PITA, Isabel, "El escrito, la palabra y el gesto en las tomas de posesión señoriales". *Studia Historica. Historia Medieval*, n. 12 (1994), pp. 53-82.
- BECEIRO PITA, Isabel, "Criados, oficiales y clientelas señoriales en Castilla (siglos XI-XV)". *Cuadernos de Historia de España*, n. 75 (1998-1999), p. 59-84.
- “La valoración del saber entre las elites”. Dins SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis (coord.), *El Marqués de Santillana, 1398-1458: los albores de la España Moderna*, vol. 1. Nerea, Hondarribia 2001, pp. 109-132.
- “La memoria y el discurso de la nobleza en los relatos genealógicos castellanos (1370-1540)”. Dins DACOSTA, Arsenio, PRIETO LASA, J. Ramón i DÍAZ DE DURANA, J. Ramón (eds.), *La conciencia de los antepasados. La construcción de la memoria de la nobleza en la Baja Edad Media*. Marcial Pons, Madrid 2014, pp. 119-143.
- BEDOS-REZAK, Brigitte M., "Women, Seals, and Power in Medieval France, 1150-1350". Dins ERLER, Mary i KOWALESKI, Marianne (eds.), *Women and Power in the Middle Ages*. University of Georgia Press, Athens 1988, pp. 61-82.
- “A Sign and a Concept”. *The American Historical Review*, vol. 105, n. 5 (2000), pp. 1489-1533.
- “L’au-delà du soi. Métamorphoses sigillaires en Europe médiévale”. *Cahiers de Civilisation Médiévale*, vol. 49, n. 196 (2006), pp. 337-358.
- When Ego Was Imago. Signs of Identity in the Middle Ages*. Brill, Leiden-Boston 2011.
- BELL, Catherine, *Ritual. Perspectives and Dimensions*. Oxford University Press, Oxford-Nova York 1997.
- BENET I CLARÀ, Albert, "Hug de Gurb, un vigatà iniciador de la família Cervelló (996-1027)". *Ausa*, vol. 10, n. 101 (1982), pp. 1-12.

- "L'origen de les famílies Cervelló, Castellvell i Castellet". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, n. 4 (1983), pp. 67-86.
- BENITO I MONCLÚS, Pere, "Violències feudals i diferenciació social pagesa. Els homes de Sant Marçal del Montseny a Vilassar i Argentona a la segona meitat del s. XII". *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, n. 37 (1990), pp. 15-27.
- "Els homes de Sant Pol del veïnat del Sant Crist. Gènesi, evolució de l'hàbitat i estructures dominicals d'un antic veïnat de Vilassar". *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, n. 41 (1991), pp. 17-24.
- "La renda de la terra als llocs del domini reial del Comtat de Barcelona: Notes al capbreu de 1151". Dins *El poder real en la Corona de Aragó. Actas del XV Congreso de Historia de la Corona de Aragó (1993. Jaca)*, vol. 4. Gobierno de Aragó, Saragossa 1996, p. 23-36.
- "Poder i societat al Maresme medieval: els Sant Vicenç (1022-1271)". Dins *L'arquitectura militar medieval. Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme*. Grup d'Història del Casal de Mataró, Mataró 2000, pp. 25-35.
- "La formació de la gran tinença pagesa i la gènesi del mas com a estructura senyorial (segles XII-XIII)". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa *et alii* (eds.), *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVII)*. CSIC, Barcelona 2001, pp. 103-124.
- "'Et hoc facimus propter necessitatem famis...' Possibilitats de les fonts documentals catalanes per a l'estudi de les crisis alimentàries dels segles X-XIII". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, n. 25 (2003), pp. 39-62.
- *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*. CSIC, Barcelona 2003.
- "De la guerra de l'Empordà (1128) a la mortaldat de 1131: gènesi, extensió i extinció d'una fam. Per a una història de les crisis alimentàries a la Catalunya medieval". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, n. 26 (2005), pp. 169-184.
- "Los beneficiarios del impuesto en la Corona de Aragón. Élités urbanas y rurales". Dins BOURIN, Monique, MENANT, François i TO FIGUERAS, Lluís (eds.), *Dynamiques du monde rural dans la conjoncture de 1300. Échanges, prélèvements et consommation en Méditerranée Occidentales*. École française de Rome, Roma 2014, pp. 646-649.
- BENSCH, Stephen P., "Three Peaces of Empúries (1189-1220)". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 26 (1996), pp. 583-603.
- *Barcelona i els seus dirigents 1096-1291*. Proa, Barcelona 2000.
- "Lordship and coinage in Empuries, ca. 1080-ca. 1140". Dins BERKHOFER III, Robert F., COOPER, Alan i KOSTO, Adam, *The Experience of Power in Medieval Europe, 950-1350*. Ashgate, Aldershot 2005, pp. 73-92.
- "La séparation des comtés d'Empúries et du Roussillon". *Annales du Midi*, vol. 118, n. 255 (2006), pp. 405-410.
- "Jaume I i Hug IV d'Empúries". *Mot so Razo*, n. 7 (2008), pp. 7-12.
- "A baronial *aljama*: The Jews of Empúries in the thirteenth century". *Jewish History*, n. 22 (2008), pp. 19-51.
- "Nobility and regional identity in medieval Catalonia: the case of Empúries". Ponència presentada en el marc de l'11è Seminari d'Història Medieval. Curs 2014-15. Universitat de Girona, Girona, 9 de gener de 2015.

- BERGA I ROSSELL, Ramon, "El monestir de Santa Maria del Pedregal de monges cistercenques. Aproximació documental a la seva història". Dins *Els monestirs cistercencs de la Vall del Corb*. Grup de Recerques de les Terres de Ponent-Generalitat de Catalunya, Tàrrrega 1989, pp. 55-85.
- BERTRAN I ROIGÉ, Prim, "Donacions de la comtessa Dolça d'Urgell als ordes religiosos (1184-1210)". *Analecta Sacra Tarraconensia*, ns. 49-50 (1976-1977), pp. 41-50.
- "Dolça, comtessa d'Urgell, i els orígens del monestir de les franqueses". *Urgellia: Anuari d'estudis històrics dels antics comtats de Cerdanya, Urgell i Pallars, d'Andorra i la Vall d'Aran*, vol. 1 (1978), pp. 291-300.
- "Alfons el Benigne, comte d'Urgell". Dins *Dia de la seu vella, 1986: commemoració del 650 aniversari de la mort d'Alfons el Benigne*. Amics de la Seu Vella de Lleida, Lleida 1989, pp. 35-41.
- "La historiografia del comtat d'Urgell". Dins BERTRAN I ROIGÉ, Prim *et alii*, *El Comtat d'Urgell*. Universitat de Lleida, Lleida 1995, pp. 11-16.
- "La dinastía condal de Urgel, desde los orígenes hasta su unión a la Corona". Ponència presentada a la seu del Real Cuerpo de la Nobleza de Cataluña, Barcelona, 8 d'abril de 1997.
- "La nobleza catalana y la guerra de Cerdeña. La expedición de 1354". *Hidalguía: la revista de genealogía, nobleza y armas*, n. 271 (1998), pp. 737-754.
- "Estudiants catalans a la universitat de Bolonya (segle XIII)". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, ns. 23-24 (2002), pp. 123-143.
- "Les respostes de la baixa noblesa al reclam de Pere el Cerimoniós per anar a Sardenya (1354)". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa, MUTGÉ VIVES, Josefina i SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (eds.), *La Corona catalanoaragonesa i el seu entorn mediterrani a la Baixa Edat Mitjana*. CSIC, Barcelona 2005, pp. 1-22.
- BISSON, Thomas N., "La pau organitzada a la França meridional i a Catalunya (vers 1140-1233)". Dins BISSON, Thomas N., *L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis*. Eumo, Vic 2002, pp. 101-128 (article publicat originalment en anglès el 1977).
- "L'arrencada de Catalunya: identitat, poder i ideologia en una societat del segle XII". Dins BISSON, Thomas N., *L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis*. Eumo, Vic 2002, pp. 15-44 (article publicat originalment en francès el 1984).
- "Prelude to Power: Kingship and Constitution in the Realms of Aragon, 1175-1250". Dins BURNS, Robert I. (ed.), *The Worlds of Alfonso the Learned and James the Conqueror. Intellect and Force in the Middle Ages*. Princeton University Press, Princeton 1985, pp. 23-40.
- "La crisi de les franqueses catalanes (1150-1200)". Dins BISSON, Thomas N., *L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis*. Eumo, Vic 2002, pp. 75-100 (treball publicat originalment en anglès el 1986).
- "The feudal domain of Pallars Jussà (c. 1157): a record of obligations and custom". *Medievalia. Revista d'Estudis Medievals*, n. 7 (1987), pp. 73-84.
- *Història de la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana*. Barcelona, Crítica 1988.

- "The war of the two Arnauts: a Memorial of the Broken Peace in Cerdanya (1188)". Dins *Miscel·lània en homenatge al pare Agustí Altisent*. Diputació de Tarragona, Tarragona 1991, pp. 95-108.
- "Medieval Lordship". *Speculum*, vol. 70, n. 4 (1995), pp. 743-759.
- "Poder escrit i successió al comtat d'Urgell (1188-1210)". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, ns. 20-21 (1999), pp. 187-201.
- *The Crisis of the Twelfth Century. Power, Lordship and Origins of European Government*. Princeton University Press, Princeton 2009.
- BIZZOCCHI, Roberto, "La culture généalogique dans l'Italie du seizième siècle". *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, vol. 46, n. 4 (1991), pp. 789-805.
- *Généalogies fabuleuses: inventer et faire croire dans l'Europe moderne*. Rue d'Ulm, Paris 2010.
- BLACK, Antony, *El pensamiento político en Europa, 1250-1450*. Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- BLANCH, Josep, *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana de Tarragona*, vol. 1. Diputació Provincial de Tarragona, Tarragona 1985.
- BLOCH, Marc, "Sur le passé de la noblesse française; quelques jalons de recherches". *Annales d'histoire économique et sociale*, n. 40 (1936), pp. 368-375.
- *La sociedad feudal*. Akal, Madrid 2002, pp. 306-312 (primera edició francesa de 1939-1940).
- *La historia rural francesa: caracteres originales*. Crítica, Barcelona 1978.
- BLOCH, Raymond H., *Etymologies and Genealogies. A Literary Anthropology of the French Middle Ages*. The University of Chicago Press, Chicago 1983.
- BOADA I MASOLIVER, Miquel, "La institució notarial al vescomtat de Bas (s. XIII-XIV). Notes per a una recerca més amplia". *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, n. 10 (1990), pp. 107-130.
- BOFARULL I BROCÀ, Antoni de, *Historia crítica (civil) y eclesiástica de Cataluña*, vol. 5. Juan Aleu y Fugarull, Barcelona 1877.
- BOHIGAS, Pere, "Els Rubió i els llibres, una dinastia d'homes de lletres". Dins BOHIGAS, Pere, *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1982, pp. 408-437.
- BOIS, Guy, "Noblesse et crise des revenus seigneuriaux en France aux XIVe et XVe siècles". Dins CONTAMINE, Philippe (ed.), *La noblesse au Moyen Âge, XIe-XVe siècles. Essais à la mémoire de Robert Boutruche*. Presses Universitaires de France, Paris 1976, pp. 220-233.
- *La gran depresión medieval: siglos XIV-XV. El precedente de una crisis sistémica*. Publicacions de la Universitat de València, València 2009.
- BOISSELLIER, Stéphane, "Introduction à un programme de recherches sur la territorialité: essai de réflexion globale et éléments d'analyse". Dins BOISSELLIER, Stéphane (ed.), *De l'espace aux territoires. La territorialité des processus sociaux et culturels au Moyen Âge. Actes de la table-ronde des 8-9 juin 2006, CESC (Poitiers)*. Brepols, Turnhout 2010, pp. 5-85.
- BOIX POCIELLO, Jordi, "Torres derrocades en la frontera del Montsec". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, n. 25 (2003), pp. 1019-1043.
- BOLÒS I MASCLANS, Jordi, "Paisatge, organització del territori i població a la Garrotxa a l'Edat Mitjana". Dins *VI Assemblea d'estudis sobre el comtat de Besalú. Ponències i comunicacions*. Amics de Besalú i el seu Comtat, Besalú 1988, pp. 195-204.

- El mas, el pagès i el senyor. Paisatge i societat en una parròquia de la Garrotxa a l'edat mitjana*. Curial, Barcelona 1995.
- "El territori i els seus límits. El poble, la parròquia i el castell a l'edat mitjana". Dins BOLÒS I MASCLANS, Jordi i BUSQUETA I RIU, Joan J. (eds.), *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, Arqueologia, Documentació*, vol. 1. Universitat de Lleida, Lleida 1997, pp. 41-82.
- "El naixement d'un nou paisatge: Catalunya als segles IX-XII". Dins BARCELÓ PERELLÓ, Miquel *et alii* (eds.), *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*. Publicacions de la Universitat de València, València 2003, pp. 133-152.
- Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.
- BONET DONATO, Maria, "Las órdenes militares en la expansión feudal de la Corona de Aragón". *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, n. 17 (2011), pp. 245-302.
- BONET I GARÍ, Lluís, *Les masies del Maresme*. Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona 1983.
- BONNASSIE, Pierre, *Catalunya mil anys enrera. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya de mitjan segle X al final del segle XI*, vols 1 i 2. Edicions 62, Barcelona 1979 (primera edició francesa de 1976).
- "Du Rhône à la Galice: genèse et modalités du régime féodal". Dins *Structures féodales et féodalisme dans l'Occident Méditerranéen (Xe-XIIIe siècles). Bilan et perspectives de recherches (École Française de Rome, 10-13 octobre 1978)*. CNRS, París 1980, pp. 17-55.
- "Sur la formation du féodalisme catalan et sa première expansion (jusqu'à 1150 environ)". *Estudi General*, ns. 5-6 (1986), pp. 7-26.
- BORDONE, Renato *et alii* (eds.), *Lo spazio politico locale in età medievale, moderna e contemporanea. Atti del convegno internazionale di studi (Alessandria, 26-27 novembre 2004)*. Dell'Orso, Alessandria 2007, pp. 9-47.
- BORRELL I SABATER, Miquel *et alii*, *Deu llegües de pols i roderes: el camí ral de Girona a Tordera*. Centre d'Estudis Selvatans, Santa Coloma de Farners 2005.
- BOSCOLO, Alberto, *La politica italiana di Fernando I di Aragona*. Università di Cagliari, Cagliari 1954.
- La politica italiana di Martino il Vecchio re d'Aragona*. CEDAM, Pàdua 1962.
- Martí el Jove a Sardenya*. Rafael Dalmau, Barcelona 1962.
- La reina Sibil·la de Fortià*. Rafael Dalmau, Barcelona 1971.
- BOSL, Karl, *Modelli di società medievale*. Il Mulino, Bologna 1979 (edició original en alemany de 1966).
- BOTET I SISÓ, Joaquim, "Sello de D Ramon de Cabrera". *Revista de Gerona*, n. 12 (1888), pp. 202-205.
- Condado de Gerona. Los condes beneficiarios*. Paciano Torres, Girona 1890.
- "Sepulcro de Eleonor de Cabrera". *Revista de Gerona*, n. 14 (1890), pp. 225-230.
- "Notes sobre vescomtes de Gerona". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 5, n. 35 (1909), pp. 108-114.

- "Sobre uns sepulcres de la família comtal d'Empuries". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 8, n. 61 (1916), pp. 265-288.
- BOU I ILLA, Joan i VELLVEHÍ I ALTIMIRA, Jaume, "Molins medievals de l'Alt Maresme (segles XI-XVI)". Dins *II Jornades d'Història i Arqueologia del Maresme. L'organització de l'espai i els models de poblament*. Grup d'Història del Casal de Mataró, Mataró 2003, pp. 149-166.
- *Del romànic al gòtic. El monestir de Santa Maria de Roca Rossa. Tordera - El Maresme*. Grup d'Història del Casal de Mataró, Mataró 2010.
- BOUCHARD, Constance B., "Family structure and family consciousness among the aristocracy in the ninth to eleventh centuries". *Francia*, n. 14 (1986), pp. 639-658.
- *Sword, Miter and Cloister. Nobility and the Church in Burgundy, 980-1198*. Cornell University Press, Ithaca 1987.
- *Strong of Body, Brave and Noble*. *Chivalry and Society in Medieval France*. Cornell University Press, Ithaca 1998.
- BOUTET, Dominique, "Bâtardise et sexualité dans l'image littéraire de la royauté (XIIe-XIIIe siècle)". Dins *Femmes, mariage, lignages: XIIe-XIVe siècles. Mélanges offerts à Georges Duby*. De Boeck/ Wesmael, Brussel·les 1992, pp. 55-68.
- BRAUDEL, Fernand, "Histoire et Sciences Sociales: La longue durée". *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, vol. 13, n. 4 (1958), pp. 727-735.
- BRESC, Henri, "Società e politica in Sicilia nei secoli XIV e XV". *Archivio Storico per la Sicilia Orientale*, vol. 70, ns. 2-3 (1974), pp. 267-304.
- *Un monde méditerranéen: Économie et société en Sicile 1300-1450*, vol. 2. École française de Rome, Roma 1986.
- "L'«empresa de la correge» et la conquête de la Sicile". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 23 (1993), pp. 197-220.
- "Un royaume pour Martin, duc de Montblanc". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa (ed.), *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'Interregne i el Compromís de Casp*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2015, pp. 303-328.
- BRIGGS, Chris, "Manor Court Procedures, Debt Litigation Levels, and Rural Credit Provision in England, c.1290-c.1380". *Law and History Review*, n. 24:3 (2006), pp. 1-24.
- BRINGUÉ I PORTELLA, Josep M., "Redelme, qüestia i llibertats camperoles al comtat de Pallars (segles XIV-XV)". *Collegats. Anuari del Centre d'Estudis del Pallars*, n. 6 (1992-1993), pp. 99-124.
- "Comunitats, senyors i societat rural al Pallars Sobirà (segles XV-XVII)". *Mélanges de la Casa de Velázquez*, n. 29:2 (1993), pp. 135-151.
- BROCÀ, Guillem M. de, *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil, y Exposición de las Instituciones del Derecho civil del mismo territorio en relación con el Código Civil de España y la Jurisprudencia*, vol. 1. Hereus de Juan Gili, Barcelona 1918.
- BRODMAN, James W., *Charity & Welfare. Hospitals and the Poor in Medieval Catalonia*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998.
- BROOKE, Christopher N. L., *The Medieval Idea of Marriage*. Oxford University Press, Oxford 1991.

- BROUSSE, Charles-E., "La vicomté de Castellnou (Essai Historique)". *Études Roussillonaises. Revue d'Histoire et d'Archéologie Méditerranéennes*, vol. 4, ns. 1-2 (1954-1955), pp. 116-131.
- BRUNDAGE, James A., *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*. The University of Chicago Press, Chicago 1987.
- BRUNNER, Otto, "La «Casa Grande» y la «oeconómica» de la Vieja Europa." Dins BRUNNER, Otto, *Nuevos caminos de la historia social y constitucional*. Alfa, Buenos Aires 1976, pp. 87-123 (primera edició en alemany de 1956).
—*Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1973 (hi ha traducció italiana de 1983).
- BUENO DOMÍNGUEZ, María L., *El monasterio de Santa María de Moreruela de 1143 a 1300*. Caja de Ahorros Provincial de Zamora, Zamora 1975.
- BURGUEÑO I VILLAREJO, Eugenio i VILÀ I BOTA, Maria del V., "«Blanda, parvum oppidum civium romanorum». Les restes romanes de Blanes". *Blanda*, n. 3 (2000), pp. 32-36.
- BURGUIÈRE, André, "Les rapports entre générations: un problème pour l'historien". *Communications*, vol. 59, n. 1 (1994), pp. 15-27.
- BUSCATÓ I SOMOZA, Lluís, "Exèrcit i control del territori. Hostalric i la telegrafia òptica a Catalunya". *Quaderns de la Selva*, n. 18 (2006), pp. 131-151.
- CABEZUELO PLIEGO, J. Vicente, *Poder público y administración territorial en el reino de Valencia, 1239-1348. El oficio de la procuración*. Generalitat Valenciana, València 1998.
—"Diplomacia y guerra en el Mediterráneo medieval. La liga véneto-aragonesa contra Génova de 1351". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 36:1 (2006), pp. 253-294.
- CABRÉ OLLÉ, Míriam, MARTÍ CASTELLA, Sadurní i NAVÀS I FARRÉ, Marina, "Geografia i història de la poesia occitanocatalana del segle XIV". Dins ALBERNI JORDÀ, Anna, BADIA PÀMIES, Lola i CABRÉ OLLÉ, Lluís G. M. (eds.), *Translatar i transferir. La transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*. Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, Santa Coloma de Queralt 2009, pp. 349-376.
- CABRERA MUÑOZ, Emilio, *El Condado de Belalcázar (1444-1518)*. Caja de Ahorros de Córdoba, Còrdova 1977.
—"Bernat de Cabrera, Alfonso Fernández Coronel y la cuestión del señorío de Aguilar". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 19 (1989), pp. 345-367.
—"La revuelta de Alfonso Fernández Coronel y su contexto histórico". Dins REGLERO DE LA FUENTE, Carlos M. (coord.), *Poder y sociedad en la Baja Edad Media hispánica. Estudios en homenaje al profesor Luis Vicente Díaz Martín*, vol. 1. Universidad de Valladolid, Valladolid 2002, pp. 59-80.
—"La señorialización de Andalucía en el siglo XIII y los orígenes de la primera casa de Aguilar". *Historia, Instituciones y Documentos*, n. 31 (2004), pp. 69-96.
—"La extinción de un linaje señorial en el siglo XIV: la primitiva casa de Aguilar". *Meridies*, n. 7 (2005), pp. 139-200.
- CALDERÓN MEDINA, Inés, "El impulso nobiliario a la expansión del Císter en el reino de León. La parentela de Ponce de Cabrera en los monasterios de Santa

- María de Moreruela y San Esteban de Nogales". *Medievalismo*, n. 18 (2008), pp. 341-374.
- Cum magnatibus regni mei. *La nobleza y la monarquía leonesas durante los reinados de Fernando II y Alfonso IX (1157-1230)*. CSIC, Madrid 2011.
- CALDERÓN ORTEGA, José M., *El almirantazgo de Castilla, historia de una institución conflictiva: 1250-1560*. Universidad de Alcalá de Henares, Alcalá de Henares 2003.
- CALLEJA-PUERTA, Miguel, "Memoria escrita de la aristocracia en monasterios hispanos de la edad románica". Dins GARCÍA DE CORTÁZAR, J. Ángel i RUIZ DE AGUIRRE, Ramón T. (coords.), *Monasterios y nobles en la España del románico: entre la devoción y la estrategia*. Fundación Santa María la Real, Aguilar de Campoo 2014, pp. 205-229.
- CALZADA I OLIVERAS, Josep i DOMÈNECH DE CLIMENT, M. Carme, "Sant Pere Cercada". *Revista de Gerona*, n. 74 (1976), pp. 30-36.
- CAMMAROSANO, Paolo, *Nobili e re. L'Italia politica dell'alto medioevo*. Laterza, Roma-Bari 1999.
- CAMP I HERRERO, Joaquim i DANTÍ I RIU, Jaume, "El casal d'Olivet". *Lauro: revista del Museu de Granollers*, n. 7 (1994), pp. 25-34.
- CANAL I ROQUET, Josep *et alii*, "Excavacions arqueològiques en el solar de l'antic col·legi dels Maristes (Girona)". *Cypsela*, n. 10 (1993), pp. 201-208.
- "Història urbana: la primera expansió meridional (segles XI i XII)". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, n. 34 (1994), pp. 13-30.
- Girona comtal i feudal (1000-1190)*. Ajuntament de Girona, Girona 1996.
- La ciutat de Girona en la 1a meitat del segle XIV: la plenitud medieval*. Ajuntament de Girona, Girona 1998.
- La Girona del s.XIII. L'embranchida de la burgesia (1190-1285)*. Ajuntament de Girona, Girona 2005.
- Girona en el segle XIII (1190-1285). Cartografia i descripció de la ciutat medieval*. Ajuntament de Girona, Girona 2010.
- CANCILA, Orazio, *Castelbuono medievale e i Ventimiglia*. Mediterranea, Palermo 2010.
- CAÑAS GÁLVEZ, Francisco de P., "La Casa de Juan I de Castilla: aspectos domésticos y ámbitos privados de la realeza castellana a finales del siglo XIV (ca. 1370-1390)". *En la España Medieval*, n. 34 (2011), pp. 133-180.
- Burocracia y cancillería en la corte de Juan II de Castilla (1406-1454)*. Universidad de Salamanca, Salamanca 2012.
- "La Casa y Corte del obispo abulense Sancho Blázquez Dávila: un modelo curial episcopal castellano a mediados del siglo XIV". *Espacio, Tiempo y Forma. Serie III. Historia Medieval*, n. 28 (2015), pp. 133-157.
- CÁRCEL ORTÍ, M. Milagros, "Casa, corte y cancillería del obispo de Valencia Hug de Lluçà (1398-1427)". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 28 (1998), pp. 635-659.
- CARCELLER BARRABEIG, Gerard, "L'exercici de la justícia senyorial a la Baixa Edat Mitjana: el cas de la baronia de Queralt". *Aplecs de Treballs*, n. 15 (1997), pp. 5-16.
- CARDINI, Franco, *Alle radici della cavalleria medievale*. La Nuova Italia, Florència 1982.

- CAROCCI, Sandro, "Presentazione". Dins CAROCCI, Sandro (ed.), *La nobiltà romana nel medioevo*. École française de Rome, Roma 2006, pp. 1-4.
- CARON, M.-Therèse, "Mariage et mesalliance: la difficulté d'être femme dans la société nobiliaire française à la fin du moyen âge". Dins ROUCHE, Michel i HEUCLIN, Jean (eds.), *La femme au moyen-âge*. Ville de Maubeuge, Maubeuge 1990, pp. 315-322.
- CARRERAS CANDI, Francesc, *Los castells de Montserrat. Ensaig crítich històrich*. La Renaixensa, Barcelona 1890.
- Lo castell de La Roca del Vallès*. L'Avenç, Barcelona 1895.
- "La institució del «castlà» en Catalunya." *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 1, n. 1 (1902), pp. 4-24.
- "Caciquisme polítich en lo segle XIII (Continuació)". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol.3, n. 18 (1905), pp. 63-79.
- "Caciquisme polítich en lo segle XIII (Continuació)". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 3, n. 19 (1905), pp. 134-143.
- "Caciquisme polítich en lo segle XIII (Continuació)". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 3, n. 20 (1905), pp. 174-185.
- "Caciquisme polítich en lo segle XIII (Continuació)". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 3, n. 23 (1906), pp. 413-435.
- "Rebelió de la noblesa catalana contra Jaume I en 1259". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 6, n. 47 (1912), pp. 361-374.
- "Rebelió de la noblesa catalana contra Jaume I en 1259 (Acabament)". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 6, n. 48 (1912), pp. 502-540.
- "Desenrotllament de la institució notarial a Catalunya en lo segle XIII". Dins *Congrés d'Historia de la Corona d'Aragó dedicat al Rey en Jaume I y a la seua época*, vol. 2. Francisco Altés, Barcelona 1913, pp. 751-789.
- "Dos mujeres célebres de la Casa de Urgell (Siglo XV). I". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 14, n. 102 (1929), pp. 2-14.
- "Dos mujeres célebres de la casa de Urgell (Siglo XV). II". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 14, n. 104 (1929), pp. 194-201.
- "Dos mujeres célebres de la casa de Urgell (Siglo XV). III". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 14, n. 105 (1930), pp. 238-244.
- "Dos mujeres célebres de la casa de Urgell (Siglo XV) (Conclusión)". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 14, ns. 107-108 (1930), pp. 325-343.
- CARRIAZO RUBIO, Juan L., *La memoria del linaje. Los Ponce de León y sus antepasados a fines de la Edad Media*. Universidad de Sevilla, Sevilla 2002.
- CARROVÉ I VIOLA, Domènec, *Jaume d'Urgell el Dissortat*. Romeu, Balaguer 1968.
- CASAUS BALLESTER, M. José, "Acumulación de posesiones y títulos nobiliarios de la Casa de Híjar (Teruel) siglos XIII-XVIII". *Anales de la Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía*, n. 8:1 (2004), pp. 213-250.
- "Los Pedro Fernández de Híjar y el espíritu cruzado entre los siglos XIII y XIV". *Aragón en la Edad Media*, n. 20 (2008), pp. 187-202.

- CASTELLANO I TRESSERRA, Anna, "L'evolució urbanística del barri vell de Sant Pere de Torelló segons la documentació històrica". *Ausa*, vol. 15 n. 130 (1993), pp. 199-224.
- Pedralbes a l'Edat Mitjana. Història d'un monestir femení*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1998.
- "La reina Elisenda de Montcada i el monestir de Pedralbes. Un model de promoció espiritual femenina al segle XIV". Dins GARÍ DE AGUILERA, Blanca (ed.), *Redes femeninas de promoción espiritual en los Reinos Peninsulares (s. XIII-XVI)*. Viella, Roma 2013, pp. 109-130.
- CASTILLO CÁCERES, Fernando, "Análisis de una batalla: Nájera 1367". *Cuadernos de Historia de España*, n. 77 (1991), pp. 107-146.
- CASULA, Cesare, *La Sardenya catalano-aragonesa: perfil històric*. Rafael Dalmau, Barcelona 1985.
- CAULA VEGAS, Francesc, *El vizcondado de Bas y la casa de Ampurias*. Aubert, Olot 1953.
- CAWSEY, Suzanne F., *Reialesa i propaganda. L'eloqüència reial i la Corona d'Aragó, c. 1200-1450*. Publicacions de la Universitat de València, València 2008.
- CHÍA, Julián de, *Bandos y bandoleros en Gerona: apuntes históricos desde el siglo XIV hasta mediados del XVII*, vols. 1 i 2. Paciano Torres, Girona 1888.
- El Ducado y Principado de Gerona. Apuntes Históricos*. Vicente Dorca, Girona 1888.
- CHIFFOLEAU, Jacques, *La comptabilité de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Age (vers 1320-vers 1480)*. École française de Rome, Roma 1980.
- CHILÀ, Roxane, "Les élites curiales au miroir du stéréotype". Dins COURRIER, Cyril i MÉNARD, Hélène, *Miroir des autres, reflet de soi: stéréotypes, politique et société dans le monde romain*, vol. 2. Michel Houdiard, París 2013, pp. 195-212.
- CIFUENTES I COMAMALA, Lluís, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*. Universitat de Barcelona, Barcelona 2006.
- CINGOLANI, Stefano M., "The *sirventes-ensenhamen* of Guerau de Cabrera: A Proposal for a New Interpretation". *Journal of Hispanic Research*, vol. 1, n. 2 (1993), pp. 191-201.
- La memòria dels reis. Les quatre grans cròniques i la historiografia catalana, des del segle X fins al XIV*. Base, Barcelona 2007.
- "El comte Ponç Hug V i la croada francesa de 1285". *Mot so Razo*, n. 8 (2009), pp. 27-40.
- "Encara sobre Ponç Hug V i el rei Pere II". *Mot so Razo*, n. 9 (2010), pp. 39-46.
- CLANCHY, Michael T., *From memory to written record: England 1066-1307*. Edward Arnold, Londres 1979.
- CLARAMUNT RODRÍGUEZ, Salvador, "La nobleza en Cataluña durante el reinado de Jaime I". Dins SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord.), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I (1213-1276)*. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Zaragoza 2009, pp. 219-230.
- CLASSEN, Albrecht, "Old Age in the Middle Ages and the Renaissance: Also an Introduction". Dins CLASSEN, Albrecht (ed.), *Old Age in the Middle Ages and*

- the Renaissance. Interdisciplinary Approaches to a Neglected Topic*. Walter de Gruyter, Berlín 2007, pp. 1-84.
- CLAVERIE, Pierre-V., "La part d'ombre du vicomte d'Évol, Joan de So (1344-1347)". *Annales du Midi*, vol. 126, n. 285 (2014), pp. 29-39.
- COLESANTI, Gemma T., *Una mujer de negocios catalana en la Sicilia del siglo XV: Caterina Llull i Sabastida. Estudio y edición de su libro maestro, 1472-1479*. CSIC, Barcelona 2008.
- COLL I ALENTORN, Miquel, *La llegenda de Guillem Ramon de Montcada*. Aymà, Barcelona 1947.
- "La llegenda d'Otger Cataló i els nou barons", *Estudis Romànics*, vol. 1 (1947-1948), pp. 1-47.
- "El problema de l'autenticitat del «Libre de feyts d'armes de Catalunya»". Dins BERNAT BOADES, *Libre de feyts d'armes de Catalunya* (edició a cura de Miquel Coll i Alentorn; vol. 4, Barcino, Barcelona 1948, pp. 11-89).
- "Les genealogies en la nostra historiografia". Dins COLL I ALENTORN, Miquel, *Historiografia*. Curial, Barcelona 1991, pp. 300-303.
- COLL I CASTANYER, Jaume, *Breda històrica i actual*. Montblanc, Barcelona 1971.
- "Els vescomtes de Girona". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, n. 30 (1988-1989), pp. 39-98.
- COMA I SOLEY, Vicenç, *Santa María de Blanes. Palacio de los Vizcondes de Cabrera. Jaime Ferrer de Blanes*. Balmes, Barcelona 1941.
- *¿Quién escribió el «Llibre dels feyts d'armes de Catalunya»?.* Proa, Blanes, 1948.
- *Autenticidad de la crónica de Bernardo Boades*, Proa, Blanes, 1949.
- *Jaime Ferrer de Blanes y el descubrimiento de América. Fr. Roig Jalpí, víctima de los errores de unos eruditos. El cronista Bernat Boades y la filología*. A. Ortega, Barcelona, 1952.
- *Los vizcondes de Cabrera. Monografía histórica. Condes soberanos de Urgel, condes de Mòdica y Osona, vizcondes de Gerona, Bas, Ager y Montsoriu*. Balmes, Blanes 1968.
- COMAS VIA, Mireia, *Les dones soles a la Baixa Edat Mitjana: una lectura sobre la viduïtat*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona, Barcelona 2012.
- CONSTANT, André, "Châteaux et peuplement dans le massif des Albères et ses marges du IXe siècle au début du XIe siècle". *Annales du Midi*, vol. 109, ns. 219-220 (1997), pp. 443-466.
- "Entre Elne et Gérone: essor des chapitres et stratégies vicomtales (IXe-XIe siècle)". Dins DÉBAX, Hélène (ed.), *Vicomtes et vicomtés dans l'Occident médiéval*. Presses Universitaires du Mirail, Tolosa de Llenguadoc 2008, pp. 169-187.
- CONTAMINE, Philippe, "Les compagnies d'aventure en France pendant la Guerre des Cent Ans". *Mélanges de l'École Française de Rome*, n. 87 (1975), pp. 369-379.
- *La Guerra de los Cien Años*. Oikos-Tau, Barcelona 1989.
- CÓRDOBA DE LA LLAVE, Ricardo *et alii*, "Violencia y adulterio en la Andalucía bajomedieval". Dins *Actas del III Coloquio de Historia Medieval Andaluza. La sociedad medieval andaluza: grupos no privilegiados*. Diputación Provincial de Jaén, Jaén 1984, pp. 263-278.
- COROLEU INGLADA, Josep, *Algunos datos para la historia de Hostalrich*. Girona 1880.

- "Proyecto de matrimonio entre un príncipe de Castilla hijo de Pedro el Cruel y una infanta de Aragón hija de Pedro el Ceremonioso". *La España Regional*, vol. 4 (1888), pp. 437-442.
- CORRAO, Pietro, "Dal re separato al re assente. Il potere regio nel regno di Sicilia nel '300 e nel '400". Dins FALCÓN PÉREZ, M. Isabel (coord.), *Congreso de Historia de la Corona de Aragón (15°. 1993. Jaca): El poder real en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*, vol. 3. Diputación General de Aragón, Zaragoza 1996, pp. 65-78.
- "Gli ufficiali nel regno di Sicilia del Quattrocento". *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, n. 1 (sèrie quarta, 1997), pp. 313-334.
- *Governare un regno. Potere, società e istituzioni in Sicilia fra Trecento e Quattrocento*. Liguori, Nàpols 1997.
- "L'aristocrazia militare del primo Trecento: fra dominio e politica". *Archivio Storico Siciliano*, vol. 23 (1997), pp. 98-102.
- "Amministrazione ed equilibri politici nel Regno di Sicilia (1416-1443)". Dins D'AGOSTINO, Guido i BUFFARDI, Giulia (eds.), *La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso il Magnanimo. I modelli politico-istituzionali. La circolazione degli uomini, delle idee, delle merci. Gli influssi sulla società e sul costume. Atti del XVI Congresso Internazionale di Storia della Corona d'Aragona. Napoli-Caserta-Ischia, 18-24 settembre 1997*, vol. 1. Paparo, Nàpols 2000, pp. 179-198.
- CORREDERA GUTIÉRREZ, Eduardo, *Noticia de los condes de Urgel*. Instituto de Estudios Ilerdenses, Lleida 1973.
- CORTADELLAS I VALLÈS, Anna, *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó (segles XIII-XVI)*. Curial, Barcelona 2001.
- COSTA, Antonina, "Vicende di un cavaliere aragonese in Sicilia, Sancio Ruiz de Lihori, visconte di Gagliano". *Medioevo. Saggi e Rassegne*, n. 21 (1996), pp. 67-105.
- COSTA I FERNÁNDEZ, Lluís, "El patrimoni català dels Medinaceli, més a l'abast". *Quaderns de la Selva*, n. 12 (2000), pp. 139-157.
- COSTA GOMES, Rita, *The Making of a Court Society. Kings and Nobles in Late Medieval Portugal*. Cambridge University Press, Cambridge 2003 (edició portuguesa de 1995).
- "Les déplacements de la cour portugaise. Deux axiomes et quatre hypothèses pour une comparaison des monarchies ibériques". *e-Spania* [En línia], 8 | de desembre de 2009. En línia des del 18 de desembre de 2009. URL: <http://e-spania.revues.org/18853>; DOI: 10.4000/e-spania.18853.
- "Casa e ofícios da mesa: os convivas do rei e a estruturação da corte (séculos XIII a XVI)". Dins BUESCU, Ana I. i FELISMINO, David (coords.), *A Mesa dos Reis de Portugal. Ofícios, Consumos, Cerimónias e Representações (Séculos XIII-XVIII)*. Círculo de Leitores, Lisboa 2011, pp. 26-43.
- "La cour de Bourgogne et la cour du Portugal au XVe siècle". Dins PARAVICINI, Werner (dir.), *La cour de Bourgogne et l'Europe. Le rayonnement et les limites d'un modèle culturel*. Jan Thorbecke, Ostfilden 2013, pp. 631-648.
- COSTA I PARETAS, M. Mercè, *La Casa de Xèrica i la seva política en relació amb la monarquia de la Corona d'Aragó (segles XIII-XIV)*. Fundació Noguera, Barcelona 1998.

- COSTAFREDA PUIGPINÓS, Virgínia, "Elionor d'Urgell, filla del comte Jaume el Dissortat, i la seva trajectòria al regne de Nàpols". *Urtx: Revista Cultural de l'Urgell*, n. 16 (2003), pp. 55-73.
- "Cecília d'Urgell, germana de Jaume el Dissortat, darrera representant d'aquesta família comtal a Catalunya". *Urtx: Revista Cultural de l'Urgell*, n. 25 (2011), pp. 277-303.
- COURCELLES, Dominique de, "Le *Libre de les dones* de Francesc Eiximenis: la femme et la paix en Catalogne au 14e siècle". *e-Spania* [En línia], 20 | de febrer de 2015. En línia des del 13 de febrer de 2015. URL: <http://e-spania.revues.org/24294>; DOI: 10.4000/e-spania.24294.
- COURTEAULT, Henri, "La fuite et les aventures de Pierre de Craon en Espagne, d'après des documents inédits des archives d'Aragon". *Bibliothèque de l'École des Chartes*, vol. 52, n. 1 (1891), pp. 431-448.
- CROUCH, David, *The Image of Aristocracy in Britain, 1000-1300*. Routledge, Londres 1993.
- *The Birth of Nobility. Constructing Aristocracy in England and France 900-1300*. Pearson, Harlow 2005.
- "The Historian, Lineage and Heraldry 1050-1250". Dins COSS, Peter i KEEN, Maurice H. (eds.), *Heraldry, Pageantry and Social Display in Medieval England*. Boydell Press, Woodbridge 2008, pp. 17-37.
- CRUSELLES GÓMEZ, Enrique, *El maestro racional. Función política y desarrollo administrativo del oficio público en el siglo XV*. Alfons el Magnànim, València 1989.
- CUADRADA MAJÓ, Coral, "Política italiana de Alfonso V de Aragón (1420-1442)". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, ns. 7-8 (1986-1987), pp. 269-309.
- CUVILLIER, J.-Pierre, "Una societat en crisi: la sagrera, la parròquia i el castell de Taradell després de la Pesta Negra (1352-1365)". *Ausa*, vol. 6, ns. 66-67 (1970), pp. 223-241.
- "Noblesse sicilienne et noblesse aragonaise en 1392-1408. Collusions et rivalités de deux groupes de privilégiés d'après Registres Tractatum (n° 2104 et 2324) de l'Archivio de la Corona de Aragón". *Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen-Age, Temps Modernes*, vol. 85, n. 2 (1973), pp. 381-420.
- D'ARIENZO, Luisa, "La lotta contro gli Arborea in Sardegna. La spedizione di Martino il Giovane (1408-1409) e la fine del Giudicato". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa (ed.), *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'Interregne i el Compromís de Casp*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2015, pp. 329-381.
- D'ALESSANDRO, Vincenzo, *Politica e società nella Sicilia aragonese*. Manfredi, Palerm 1963.
- "Sulle assemblee parlamentari della Sicilia medievale". *Archivio Storico per la Sicilia Orientale*, vol. 80, n. 1 (1984), pp. 5-17.
- "Geografia amministrativa e potere sul territorio nella Sicilia tardomedievale (secoli XIII-XIV)". Dins CHITTOLINI, Giorgio i WILLOWEIT, Dietmar (eds.), *L'Organizzazione del territorio in Italia e Germania: secoli XIII-XIV*. Il Mulino, Bolònia 1994, pp. 395-444.
- Amb GIARRIZZO, Giuseppe, *La Sicilia dal Vespro all'Unità d'Italia*. Dins GALASSO, Giuseppe (ed.), *Storia d'Italia*, vol. 16. UTET, Torí 1989.

- et alii*, "Famiglie medioevali siculo-catalane". *Medioevo. Saggi e Rassegne*, n. 4 (1978), pp. 105-133.
- DALLI, Charles, "The Marquisate of Malta". Dins GRIMA, J. F., *60th Anniversary of the Malta Historical Society. A commemoration*. Malta Historical Society, Valletta 2010, pp. 103-116.
- DANVILA Y COLLADO, Francisco, *Na Carroça de Vilaragut. Estudio biográfico*. Fortanet, Madrid 1888.
- DAVID, Henrique, "Os portugueses nos livros de «Repartimiento» da Andaluzia (Século XIII)". *Revista da Faculdade de Letras: História*, vol. 3 (1986), pp. 51-75.
- Amb PIZARRO, José A. P. de Sotto Mayor, "Nobres portugueses em Leão e Castela (Século XIII)". *Revista de História do Centro de História da Universidade do Porto*, vol. 7 (1987), pp. 135-150.
- DE DIOS, Salustiano, *Gracia, merced y patronazgo real: la Cámara de Castilla entre 1474 y 1530*. Centro de Estudios Constitucionales, Madrid 1993.
- DÉBAX, Hélène, "Des vice-comtes aux vicomtes, des vicomtes aux vicomtés. Introduction". Dins DÉBAX, Hélène (ed.), *Vicomtes et vicomtés dans l'Occident médiéval*. Presses Universitaires du Mirail, Tolosa de Llenguadoc 2008, pp. 7-20.
- "Le lien d'homme à homme au féminin. Femmes et féodalité en Languedoc et en Catalogne aux XIe-XIIe siècles". *Études Roussillonnaises*, n. 25 (2013), pp. 71-82.
- DEIBEL, Ulla, *La Reyna Elionor de Sicilia*. Casa Provincial de Caritat, Barcelona 1927.
- DELUMEAU, Jean, *El miedo en Occidente (Siglos XIV-XVIII). Una ciudad sitiada*. Taurus, Madrid 1978.
- DEVIC, Claude i VAISSETE, Joseph, *Histoire générale de Languedoc. Avec des notes et les pièces justificatives*, vol. 1. Édouard Privat, Tolosa de Llenguadoc 1872.
- DÍAZ DE DURANA ORTIZ DE URBINA, José R., "Las luchas de bandos: ligas nobiliarias y enfrentamientos banderizos en el nordeste de la Corona de Castilla". Dins DE LA IGLESIA DUARTE, J. Ignacio (coord.), *Conflictos sociales, políticos e intelectuales en la España de los siglos XIV y XV: XIV Semana de Estudios Medievales, Nájera, del 4 al 8 de agosto de 2003*. Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 2004, pp. 81-111.
- DI BLASI, Giovanni E., *Storia Cronologica dei Vicerè Luogotenenti e Presidenti del Regno di Sicilia*. Oreste, Palerm 1842.
- DI MATTEO, Salvo, *Storia della Sicilia. Dalla Preistoria ai nostri giorni*. Arbor, Palermo 2006.
- DIAGO HERNANDO, Máximo, "La proyección de las casas de la alta nobleza en las sociedades políticas regionales: el caso soriano a fines de la Edad Media". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 39:2 (2009), pp. 843-876.
- "El factor religioso en la actividad política y social de los linajes de la alta nobleza en la región soriana a fines de la Edad Media". *Hispania Sacra*, vol. 63, n. 127 (2011), pp. 7-39.
- DÍAZ MARTÍN, Luis V., "El preludio de la guerra civil: la traición nobiliaria en Castilla". Dins RUCQUOI, Adeline (dir.), *Genèse médiévale de l'Espagne moderne. Du refus a la revolte: les resistances (1250-1516)*. Publications de la faculté des lettres, arts et sciences humaines de Nice, Niça 1991, pp. 115-130.

- Pedro I el Cruel (1350-1369)*. Trea, Gijón 2007.
- DOMÈNECH I MONTANER, Lluís, *La Iniquitat de Casp i la fi del comtat d'Urgell: Estudi historico-polític*. Llibreria Verdaguer, Barcelona 1931.
- DOMINGO RÚBIAS, Dolores, *A la recerca d'Aurembiaix d'Urgell*. Universitat de Lleida, Lleida 2007.
- DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio, *Las clases privilegiadas en el Antiguo Régimen*. Istmo, Madrid 1973.
- DONAT PÉREZ, Lúdia *et alii*, "Usos i abusos del concepte de mas: el cas de la regió de Girona (segles XIII-XIV)". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa *et alii* (eds.), *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVII)*. CSIC, Barcelona 2001, pp. 125-158.
- DUBY, Georges, "Une enquête à poursuivre: la noblesse dans la France médiévale". *Revue Historique*, n. 226 (1961), pp. 1-22.
- "Estructuras de parentesco y nobleza en la Francia del Norte en los siglos XI y XII". Dins DUBY, Georges, *Hombres y estructuras de la Edad Media*. Siglo XXI, Madrid 1977, pp. 162-183 (article publicat originalment en francès el 1967).
- "Observaciones sobre la literatura genealógica en Francia en los siglos XI y XII". Dins DUBY, Georges, *Hombres y estructuras de la Edad Media*. Siglo XXI, Madrid 1977, pp. 184-197 (article publicat originalment en francès el 1967).
- "Structures familiales dans le Moyen Âge Occidental". Dins *XIIIe Congrès International des Sciences Historiques. Moscou, 16-23 Août 1970*. Nauka, Moscou 1970, pp. 152-161.
- "La diffusion du titre chevaleresque sur le versant méditerranéen de la Chrétienté latine". Dins CONTAMINE, Philippe (ed.), *La Noblesse au Moyen Âge: XIe-XVe siècle. Essais à la mémoire de Robert Boutruche*. Presses Universitaires de France, Paris 1976, pp. 49-62.
- "Le mariage dans la société du Haut Moyen Âge". Dins *Il matrimonio nella società altomedievale. Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo XXIV, 22-28 aprile 1976*, vol. 1. CISAM, Spoleto 1977, pp. 15-39.
- "La vida privada en las familias aristocráticas de la Francia feudal". Dins ARIÈS, Philippe i DUBY, Georges (dirs.), *Historia de la vida privada*, vol. 3. Taurus, Madrid 1992 (primera edició francesa de 1985), pp. 67-88.
- "El matrimonio en la sociedad de la Alta Edad Media". Dins DUBY, Georges, *El amor en la Edad Media y otros ensayos*. Alianza, Madrid 1990, pp. 13-31.
- "La mort du seigneur. France du Nord. XII siècle". Dins DUBY, Georges *et alii*, *La idea y el sentimiento de la muerte en la historia y en el arte de la Edad Media (II)*. Ciclo de conferencias celebrado del 15 al 19 de abril de 1991. Universidade de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela 1992, pp. 9-15.
- *El caballero, la mujer y el cura*. Taurus, Madrid 1999.
- DUNBABIN, Jean, "What's in a name? Philip, King of France". *Speculum*, vol. 68, n. 4 (1993), pp. 949-968.
- DURÁN I CAÑAMERAS, Fèlix, *Margarida de Prades*. Porcar, Barcelona 1956.
- DURAND, Robert, "Surnoms et structures de la famille". Dins BOURIN, Monique *et alii*, *L'anthroponymie, document de l'histoire sociale des mondes*

- méditerranéens médiévaux. Actes du colloque international (Rome, 6-8 octobre 1994)*. École française de Rome, Roma 1996, pp. 413-420.
- DYER, Christopher, *Niveles de vida en la Baja Edad Media*. Crítica, Barcelona 1991.
 —"The Ineffectiveness of Lordship in England, 1200-1400". *Past & Present*, s. n. (2007, suplement 2), pp. 69-86.
- EARENFIGHT, Theresa, "Preface: Partners in Politics". Dins EARENFIGHT, Theresa (ed.), *Queenship and Political Power in Medieval and Early Modern Spain*. Ashgate, Aldershot 2005, pp. xiii-xxviii.
 —"Absent Kings: Queens as Political Partners in the Medieval Crown of Aragon". Dins EARENFIGHT, Theresa (ed.), *Queenship and Political Power in Medieval and Early Modern Spain*. Ashgate, Aldershot 2005, pp. 33-51.
 —*The king's other body: María of Castile and the Crown of Aragon*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2010.
 —"Royal Finances in the Reign of María of Castile, Queen-Lieutenant of the Crown of Aragon, 1432-1453". Dins EARENFIGHT, Theresa (ed.), *Women and Wealth in Late Medieval Europe*. Palgrave Macmillan, Nova York 2010, pp. 229-244.
- ECHVARRÍA ARSUAGA, Ana, *Catalina de Lancaster: reina regente de Castilla (1372-1418)*. Nerea, Hondarribia 2002.
- ECKHARDT, Caroline D., "Woman as Mediator in the Middle English Romances". Dins CAMPBELL, Josie P., *Popular Culture in the Middle Ages*. Bowling Green University Popular Press, 1986, pp. 63-76.
- EDWARDS, John, *La España de los Reyes Católicos (1474-1520)*. Crítica, Barcelona 2001.
- ELIAS, Norbert, *La sociedad cortesana*. Fondo de Cultura Económica, Mèxic DF 1982.
- ELÍAS DE TEJADA Y SPÍNOLA, Francisco, *Historia del pensamiento político catalán*, vol. 1. Montejurra, Sevilla 1963.
- ENSENYAT I PUJOL, Gabriel, *La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó (1347-1349)*, vol. 1. Moll, Palma de Mallorca 1997.
- EPSTEIN, Stephan R., *An island for itself. Economic development and social change in late medieval Sicily*. Cambridge University Press, Cambridge 1992.
 —"Introduction. Town and Country in Europe, 1300-1800". Dins EPSTEIN, Stephan R. (ed.), *Town and Country in Europe, 1300-1800*. Cambridge University Press, Cambridge 2003, pp. 1-29.
 —*Libertad y crecimiento. El desarrollo de los estados y de los mercados en Europa, 1300-1750*. Publicacions de la Universitat de València, València 2009.
- ESCALONA MONGE, Julio, "Los nobles contra su rey. Argumentos y motivaciones de la insubordinación nobiliaria de 1272-1273". *Cahiers de linguistique et de civilisation hispaniques médiévales*, vol. 25, n. 1 (2002), pp. 131-162.
- ESCANDELL I DARANAS, Josep M., "Guillem de Montgrí, sagristà major de Girona i arquebisbe de Tarragona (s. XII-XIII) i la conquesta d'Eivissa". Dins *Miscel·lània en honor de Josep M. Marquès*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2010, pp. 119-129.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca, "Els comtes d'Urgell i el seu panteó dinàstic". Dins BERTRAN I ROIGÉ, Prim *et alii*, *El Comtat d'Urgell*. Universitat de Lleida, Lleida 1995, pp. 149-183.

- Amb ESCOLÀ I PONS, Marc, "Avinganya i els Montcada: la transformació d'una casa trinitària en panteó familiar". *D'Art: Revista del Departament d'Història de l'Art*, n. 13 (1987), pp. 147-182.
- ESTEPA DÍEZ, Carlos, "Rebelión y rey legítimo en las luchas entre Pedro I y Enrique II". *Annexes des Cahiers de linguistique et de civilisation hispaniques médiévales*, vol. 16, n. 1 (2004), pp. 43-61.
- ESTOW, Clara, *Pedro the Cruel of Castile: 1350-1369*. Brill, Leiden 1995.
- FARÍAS ZURITA, Víctor, "Las vilas de la región catalana en los siglos XI-XIV. Propuestas para el estudio del hecho urbano medieval". Dins DÉBAX, Hélène (ed.), *Les sociétés méridionales à l'âge féodal (Espagne, Italie et Sud de la France, Xe-XIIIe siècles)*. *Hommage à Pierre Bonnassie*. Université de Toulouse-Le Mirail, Tolosa de Llenguadoc 1999, pp. 185-190.
- "Sobre la reorganización del señorío rural y la figura del *baiulus* en la Catalunya del noreste de los siglos XII y XIII". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 30:2 (2000), pp. 887-916.
- "El medio natural en una sociedad señorializada. Composición, explotación y apropiación del *incultum* en la Cataluña del noreste (siglos X-XIII)". Dins CLEMENTE RAMOS, Julián (ed.), *El medio natural en la España medieval*. *Actas del I Congreso sobre ecohistoria e Historia medieval*. Universidad de Extremadura, Cáceres 2001, pp. 277-299.
- "Les ferreries al nord-est de la Catalunya Vella (segles XI-XIV). Una contribució a l'estudi d'una institució senyorial". Dins *L'obtenció del ferro pel procediment directe entre els segles IV i XIX*. *Actes del 6è Curs d'Arqueologia d'Andorra 2000, del 2 d'octubre al 5 d'octubre de 2000*. Ministeri de Cultura, Andorra 2001, pp. 35-62.
- "La proclamació de la pau i l'edificació dels cementiris. Sobre la difusió de les sagreres als bisbats de Barcelona i Girona (segles XI-XIII)". Dins FARÍAS ZURITA, Víctor, MARTÍ CASTELLÓ, Ramon i CATAFAU, Aymat, *Les sagreres a la Catalunya medieval*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Girona 2007, pp. 13-83.
- El mas i la vila a la Catalunya medieval. Els fonaments d'una societat senyorialitzada (segles XI-XIV)*. Publicacions de la Universitat de València, València 2009.
- FASOLI, Gina, "Giovanni di Peñafiel e l'unione della Sicilia all'Aragona". Dins BOSCOLO, Alberto *et alii*, *Fernando el Católico e Italia*. Institución "Fernando el Católico", Saragossa 1954, pp. 81-102.
- FELIP SEMPERE, Vicent, "Els Centelles, senyors de Nules, Rebollet i Oliva". *Cabdells*, n. 4 (2004), pp. 37-46.
- FELIU MONTFORT, Gaspar, "La demografia baixmedieval catalana, estat de la qüestió i propostes de futur". *Revista d'Història Medieval*, n. 10 (1999), pp. 13-44.
- La llarga nit feudal. Mil anys de pugna entre senyors i pagesos*. Publicacions de la Universitat de València, València 2010.
- FELLER, Laurent, *Paysans et seigneurs au Moyen Âge. VIIIe-XVe siècles*. Armand Colin, París 2007.
- FERNÁNDEZ DE CÓRDOVA MIRALLES, Álvaro, *La corte de Isabel I: ritos y ceremonias de una reina (1474-1504)*. Dykinson, Madrid 2002.

- FERNÁNDEZ TRABAL, Josep, "Els arxius familiars i patrimonials. Problemàtica, caracterització i metodologia". *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, n. 4 (1991), pp. 95-114.
- "Introducció. Notes per a una història de la noblesa a Catalunya". Dins *IDEM* (dir.), *Història dels Llupià (1088-1771) i dels seus llinatges incorporats: Icard, Roger i Vallseca*. Trabucaire, Canet-en-Roussillon 2007, pp. 9-20.
- FERNÁNDEZ-XESTA Y VÁZQUEZ, Ernesto, "De cuándo y dónde nació el uso de la Cabra como signo distintivo en el linaje de los vizcondes de Cabrera". *Hidalguía*, n. 193 (1985), pp. 801-825.
- "Apuntes para un estudio posterior acerca de la evolución histórica y distintos avatares por los que ha atravesado el escudo de armas del linaje de los vizcondes de Cabrera". *Hidalguía: la revista de genealogía, nobleza y armas*, n. 193 (1985), pp. 291-325.
- "Dos sellos del linaje de Cabrera en el siglo XIII: El sello de Doña Sancha, Vizcondesa de Cabrera 1299. El sello de Don Fernando Fernández 1222". Dins *Actas del Primer Coloquio de Sigilografía. Madrid, 2 al 4 de abril de 1987*. Dirección de los Archivos Estatales, Madrid 1990, pp. 329-342.
- "«El motín de la trucha» y sus consecuencias sobre don Ponce Giraldo de Cabrera, «Príncipe de Zamora»". Dins *Primer Congreso de Historia de Zamora*, vol. 3. Instituto de Estudios Zamoranos, Zamora 1991, pp. 261-283.
- *Un magnate catalán en la corte de Alfonso VII. Comes Poncius de Cabreira, Princeps Çemore*. Prensa y Ediciones Iberoamericanas, Madrid 1991.
- "Relaciones familiares entre el Condado de Urgell y Castilla y León". Discurs de recepció pública a la Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía, Madrid, 28 de juny de 2001.
- FERRER-CHIVITE, Manuel, "El Almirante Fadrique Enríquez y las versiones de su «Perque»". Dins GARCÍA MARTÍN, Manuel (coord.), *Estado actual de los estudios sobre el Siglo de Oro: actas del II Congreso Internacional de Hispanistas del Siglo de Oro*, vol. 1. Universidad de Salamanca, Salamanca 1993, pp. 365-374.
- FERRER I MALLOL, M. Teresa, "Documenti catalani sulla spedizione franco-genovese in Berberia". *Miscellanea di Studi Storici*, n. 1 (1969), pp. 213-261.
- "El patrimoni reial i la recuperació dels senyorijs jurisdiccionals en els Estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 7 (1970), pp. 351-491.
- "Llançà, senyoriu del monestir de Sant Pere de Rodes, en els segles XIV-XV". Dins *II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català (Sant Joan de les Abadesses, 1970)*, vol. 2. Editorial, Poblet 1974, pp. 213-241.
- "Notariat laic contra notariat eclesiàstic. Un episodi de la pugna entre ambdós a Girona (1374-1380)". *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, vol. 5 (1977), pp. 19-34.
- "La conquesta de Sardenya i la guerra de cors mediterrani". Dins CARBONELL, Jordi i MANCONI, Francesco, *Els catalans a Sardenya*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1984, pp. 35-40.
- "Causes i antecedents de la Guerra dels Dos Peres". *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, n. 63:4 (1987), pp. 452-460.
- *La frontera amb l'Islam en el segle XIV. Cristians i sarraïns al País Valencià*. CSIC, Barcelona 1989.

- "Boscos i deveses a la Corona catalanoaragonesa (segles XIV-XV)". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 20 (1990), pp. 485-539.
- "La guerra con Castilla de 1296-1304. La conquista del reino de Murcia por Jaime II". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa, *Entre la paz y la guerra. La Corona catalano-aragonesa y Castilla en la Baja Edad Media*. CSIC, Barcelona 2005, pp. 27-253.
- "La frontera meridional valenciana durante la guerra con Castilla de 1356-1369". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa, *Entre la paz y la guerra. La Corona catalano-aragonesa y Castilla en la Baja Edad Media*. CSIC, Barcelona 2005.
- "Noves dades per a la biografia de Ramon de Perellós, autor del Viatge al Purgatori de Sant Patrici". Dins *Miscel·lània en honor del doctor Casimir Martí*. Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona 1994, pp. 215-230.
- "Activitats polítiques i militars de Ramon de Perellós (autor del «Viatge al Purgatori de Sant Patrici», durant el regnat de Joan I)". Dins *Medioevo Hispano. Estudios in memoriam del Prof. Derek W. Lomax*. Sociedad Española de Estudios Medievales, Madrid 1995, pp. 159-173.
- "Emprius i béns comunals a l'Edat Mitjana". Dins BUSQUETA I RIU, Joan J. i VICEDO, Enric (eds.), *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes Agraris, organització social i poder local als Països Catalans (Primeres Jornades, Alguaire, 30 març-1 abril 1995)*. Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida 1996, pp. 33-65.
- "L'instrument notarial (segles XI-XV)". Dins *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català (Barcelona, nov. 1998)*. Fundació Noguera, Barcelona 1998, pp. 29-88.
- "La organización militar en Cataluña en la Edad Media". *Revista de Historia Militar*, n. 1 (extra, 2001), pp. 119-222.
- *Joaquim Miret i Sans. Semblança biogràfica. Conferència pronunciada davant el Ple per M. TERESA FERRER I MALLOL el dia 17 de juny de 2002*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2003.
- "I genovesi visti dai catalani nel Medioevo. Da amici a nemici". Dins GALLINARI, Luciano (ed.), *Genova. Una "porta" del Mediterraneo*, vol. 1. Consiglio Nazionale delle Ricerche, Gènova 2005, pp. 137-174.
- "Curso y piratería entre Mediterráneo y Atlántico en la Baja Edad Media". Dins *La Península ibérica entre el Mediterráneo y el Atlántico. Siglos XIII-XV. V Jornadas Hispano-Portuguesas de Historia Medieval (Cádiz 1-4 abril 2003)*. Diputación de Cádiz/ Sociedad Española de Estudios Medievales, Sevilla-Cádiz 2006, pp. 255-322.
- "Moià, carrer de Barcelona". *Modilianum: revista d'estudis del Moianès*, n. 34 (2006), pp. 28-32.
- "Navegació, ports i comerç a la mediterrània de la Baixa Edat Mitjana". Dins PÉREZ BALLESTER, José i PASCUAL, Guillermo (eds.), *Comercio, redistribución y fondeaderos. La navegación a vela en el Mediterráneo. Actas V Jornadas Internacionales de Arqueología Subacuática (Gandía, 8 a 10 de noviembre de 2006)*. Universitat de València, València 2007, pp. 113-166.
- "Una família de navegants: els Marquet". Dins BATLLE I GALLART, Carme et alii, *El "Llibre del Consell" de la ciutat de Barcelona, s. XIV: les eleccions municipals*. CSIC, Barcelona 2007, pp. 135-267.

- FERRO I POMÀ, Víctor, *El Dret públic català: les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Eumo, Vic 1987.
- FIRNHABER-BAKER, Justine, "Seigneurial War and Royal Power in Later Medieval Southern France". *Past and Present*, n. 208 (2010), pp. 37-76
 —"Techniques of seigneurial war in the fourteenth century". *Journal of Medieval History*, n. 36 (2010), pp. 90-103.
- FITÉ I LLEVOT, Francesc, *Reculls d'història de la vall d'Àger*, vol. 1. Centre d'Estudis de la Vall d'Àger, Àger 1985.
 —Amb GONZÁLEZ I MONTARDIT, Eduard, *Arnau Mir de Tost: un senyor de frontera al segle XI*. Universitat de Lleida, Lleida 2010.
- FLECKENSTEIN, Josef, *La caballería y el mundo caballeresco*. Siglo XXI, Madrid 2006.
- FLETCHER, Richard A., *El Cid*. Nerea, Madrid 1989.
- FLORI, Jean, *Caballeros y caballería en la Edad Media*. Paidós, Barcelona 2001.
- FLUVIÀ I ESCORSA, Armand de, "Los vizcondes de Girona, después llamados de Cabrera". Dins *Estudios genealógicos, heráldicos y nobiliarios en honor de Vicente de Cadenas y Vicent con motivo del XXV aniversario de la Revista Hidalguía*, vol. 2. Hidalguía, Madrid 1978, pp. 441-445.
 —*Els primitius comtats i vescomtats de Catalunya. Cronologia de comtes i vescomtes*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1989.
 —"Prolegómenos para una historia de la nobleza catalana". *Hidalguía: la revista de genealogía, nobleza y armas*, n. 228 (1991), pp. 657-686.
 —"La promoció de la genealogia, l'heràldica i la nobiliària dins la història en general". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, n. 15 (2004), pp. 61-66.
- FODALE, Salvatore, "Blanca de Navarra y el gobierno de Sicilia". *Príncipe de Viana*, n. 217 (1999), pp. 311-322.
- FOLCH IGLESIAS, Cristian *et alii*, "Torcafelló. La descoberta arqueològica d'un castell del vescomtat de Cabrera". *Quaderns de la Selva*, n. 13 (2001), pp. 37-47.
- FONDEVILLA, Fernando, "La nobleza catalanoaragonesa capitaneada por Ferrán Sánchez de Castro en 1274". Dins *Congrés d'Historia de la Corona d'Aragó dedicat al Rey en Jaume I y a la seua época*, vol. 2. Francisco Altés, Barcelona 1913, pp. 1061-1168.
- FONT, Ramon, *Episcopologio ampuritano, precedido de una reseña histórica y arqueológica de Ampurias*. Tomás Carreras, Girona 1897.
- FONT RIUS, Josep M., *Orígenes del régimen municipal de Cataluña*. INEJ, Madrid 1946.
- FONT VALENTÍ, Gemma *et alii*, "Els sistemes d'aprofitament dels recursos hidràulics al castell de Montsoriu". *Monografies del Montseny*, n. 13 (1998), pp. 177-192.
 —"El castell de Montsoriu a l'entorn de l'any mil". Dins OLLICH I CASTANYER, Imma (coord.), *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del I mil·leni*. Vic-Ripoll, 10-13 de novembre de 1999. Eumo, Vic 1999, pp. 399-408.
 —"El castell de Montsoriu al segle XIII". *Lauro: revista del Museu de Granollers*, n. 20 (2001), pp. 7-11.
 —"Montsoriu als segles X-XII. La gènesi d'un castell medieval a la Catalunya Vella". *Quaderns de la Selva*, n. 13 (2001), pp. 25-32.

- "Les capelles del castell de Montsoriu". Dins *V Trobada d'Estudiosos del Montseny: Comunicacions presentades el dia 23 de novembre de 2000 a Aiguafreda*. Diputació de Barcelona, Barcelona 2002, pp. 123-126.
- *El Castell de Montsoriu*. Consell Comarcal de La Selva, Arbúcies 2003.
- "El castell de Montsoriu (Arbúcies-Sant Feliu de Buixalleu, Selva). Arqueologia i història d'un gran castell feudal". Dins *Tribuna d'Arqueologia, 2007*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 2008, pp. 249-273.
- "Síntesi històrica del castell de Montsoriu". *Monografies del Montseny*, n. 23 (2008), pp. 109-134.
- "Les senyories a l'entorn del castell de Montsoriu. El cas de la vall d'Arbúcies". Dins MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro *et alii* (eds.), *Les senyories a la Catalunya baixmedieval (ss.XIII-XV). Actes del I Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (13-14 de novembre de 2008, Hostalric)*. Ajuntament d'Hostalric, Hostalric 2009, pp. 72-86.
- Amb ILLA CORBERA, Joan, "L'explotació forestal a Arbúcies per la construcció de galeres (s. XVI i XVII)". *Monografies del Montseny*, n. 26 (2011), pp. 73-89.
- Amb MATEU I GASQUET, Joaquim i PUJADAS I MITJÀ, Sandra, "Interpretació poliòrquica de les reformes del segle XIV al castell de Montsoriu". *Monografies del Montseny*, n. 24 (2009), pp. 119-133.
- FOREY, Alan J., *The Templars in the Corona de Aragón*. Oxford University Press, Londres 1973.
- FORMIGA I BOSCH, Josep, "La Roqueta o torre de l'Esparra, una construcció medieval al llarg dels segles". *Quaderns de la Selva*, n. 11 (1999), pp. 125-160.
- "Les propietats dels vescomtes de Cabrera a Vidreres". *Quaderns de la Selva*, n. 12 (2000), pp. 37-50.
- "Els senyors directes eclesiàstics de Vidreres". *Quaderns de la Selva*, n. 14 (2002), pp. 133-148.
- "Els Manresa, hisendats de Riudarenes. Formació i desintegració d'un patrimoni (1550-1898)". *Quaderns de la Selva*, n. 25 (2013), pp. 67-91.
- Amb LOAISA I DALMAU, Esther i MOLLA I CALLÍS, Joan, "Els cavallers de Bedós i les seves possessions a Caldes de Malavella, Calonge, Sils i Vidreres (s. XII-XIV)". *Quaderns de la Selva*, n. 24 (2012), pp. 67-96.
- FORONDA, François, "Patronazgo, relación de clientela y estructura clientelar. El testimonio del epílogo de la *Historia* de Don Álvaro de Luna". *Hispania. Revista Española de Historia*, vol. 70, n. 235 (2010), pp. 431-460.
- *El espanto y el miedo. Golpismo, emociones políticas y constitucionalismo en la Edad Media*. Dykinson, Madrid 2013.
- FOWLER, Kenneth, "L'emploi des mercenaires par les pouvoirs ibériques et l'intervention militaire anglaise en Espagne (vers 1361-vers 1379)". Dins RUCQUOI, Adeline (coord.), *Realidad e imágenes del poder. España a fines de la Edad Media*. Ámbito, Valladolid 1988, pp. 23-56.
- *Medieval mercenaries*, vol. 1. Blackwell, Oxford 2001.
- "Great Companies, Condottieri and Stipendiary Soldiers. Foreign Mercenaries in the Service of the State: France, Italy and Spain in the Fourteenth Century". Dins *XXXI Semana de Estudios Medievales de Estella, 18 a 22 de julio de 2004. Guerra y diplomacia en la Europa Occidental 1280-*

1480. Gobierno de Navarra/ Institución Príncipe de Viana, Pamplona 2005, pp. 141-162.
- FRANK, István, "Pons de la Guardia, troubadour catalan du XIIe siècle". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, vol. 22 (1949), pp. 229-327.
- FREEDMAN, Paul H., "The Enserfment Process in Medieval Catalonia: Evidence from Ecclesiastical Sources". *Viator. Medieval and Renaissance Studies*, vol. 13 (1982), pp. 225-244.
- "Un document del comte Oliba abans de la seva entrada en religió". *Ausa*, vol. 21, n. 151 (2003), pp. 23-28.
- "Servitud pagesa a la Catalunya medieval". *Catalan Historical Review*, n. 6 (2013), pp. 147-156.
- FUMANAL I PAGÈS, Miquel À., "Un segle i mig d'escrivans i notaris al vescomtat de Bas (ca. 1211-1356)". *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, n. 31 (2013), pp. 7-34.
- FURIÓ DIEGO, Antoni, "Senyors i senyories al País Valencià al final de l'Edat Mitjana". *Revista d'Història Medieval*, n. 8 (1997), pp. 109-151.
- GALBREATH, Donald L., *Manuel du blason*. Spes, Lausana 1977.
- GALERA I PEDROSA, Andreu, "Endeutament i fiscalitat senyorial a la Catalunya del segle XV: el cas del comtat de Cardona (anys 1419-1433)". Dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (coord.), *Fiscalidad real y finanzas urbanas en la Cataluña medieval*. CSIC, Barcelona 1999, pp. 378-391.
- "Endeutament censal, pressió fiscal i alçaments populars (el cas del comtat i la vall de Lord a mitjan segle XV)". Dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (coord.), *La deuda pública en la Cataluña bajomedieval*. CSIC, Barcelona 2009, pp. 309-331.
- GALLINARI, Luciano, "Guglielmo III di Narbona, ultimo sovrano di Arborea, e la Guerra dei Cent' Anni". *Medioevo. Saggi e Rassegne*, n. 18 (1993), pp. 91-121.
- "Amerigo di Narbona, ultimo sovrano di Arborea?". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 29 (1999), pp. 315-334.
- GAMERO IGEA, Germán, "El modelo administrativo de la Corte de Fernando el Católico. Cambios y permanencias en la gestión cortesana de la Corona de Aragón". *e-Spania*, [En línia], 20 | de febrer de 2015. En línia des del 13 de febrer de 2015. URL: <http://e-spania.revues.org/24234>; DOI: 10.400/e-spania.24234.
- GARCIA, Charles, "Une allégorie politique ambivalente. La chèvre et la dynastie des Cabrera dans le Léon du XIIe siècle". *Cahiers d'Études Hispaniques Médiévales*, vol. 25, n. 1 (2002), pp. 363-383.
- "Pouvoir royal et violence sociale dans le royaume de Léon au XIIe siècle". *Cahiers d'Études Hispaniques Médiévales*, vol. 28, n. 1 (2005), pp. 281-306.
- GARCÍA CÁRCEL, Ricardo, "La memoria del Compromiso de Caspe". Dins FALCÓN PÉREZ, M. Isabel (coord.), *El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*. Obra Social de Ibercaja, Zaragoza 2013, pp. 84-93.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, José A., "El hombre medieval como «homo viator»: peregrinos i viajeros". Dins DE LA IGLESIA DUARTE, José I. (coord.), *IV Semana de Estudios Medievales: Nájera, 2 al 6 de agosto de 1993*. Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 1994, pp. 11-30.

- GARCÍA FERNÁNDEZ, Manuel, "La defensa de la frontera de Granada en el reinado de Alfonso XI de Castilla, 1312-1350". Dins SEGURA GRAIÑO, Cristina, *Relaciones exteriores del reino de Granada. IV Coloquio de Historia Medieval Andaluza*. Instituto de Estudios Almerienses, Almería 1988, pp. 37-54.
- GARCÍA FITZ, Francisco, Ejército y guerra en la Edad Media hispánica". Dins *Aproximación a la historia militar de España*, vol. 1. Ministerio de Defensa, Madrid 2006, pp. 99-123.
- "‘Las guerras de cada día.’ En la Castilla del siglo XIV". *Edad Media. Revista de Historia*, n. 8 (2007), pp. 145-181.
- GARCÍA HERRERO, M. del Carmen, "Elementos para una historia de la infancia y de la juventud a finales de la Edad Media". Dins DE LA IGLESIA DUARTE, J. Ignacio (coord.), *La vida cotidiana en la Edad Media. VIII Semana de Estudios Medievales. Nájera, del 4 al 8 de agosto de 1997*. Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 1998, pp. 223-252.
- "La educación de los nobles en la obra de don Juan Manuel". Dins DE LA IGLESIA DUARTE, J. Ignacio (Coord.), *La familia en la Edad Media. XI Semana de Estudios Medievales. Nájera 2000*. Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 2001, pp. 39-92.
- "Las etapas de la vida". *Medievalismo*, ns. 13-14 (2004), pp. 29-48.
- GARCIA PETIT, Lluís, "Les restes d'au del castell de Montsoriu i el consum d'ocells durant l'edat mitjana". Dins *Actes del Congrés Els Castells medievals a la Mediterrània Nord-Occidental. Celebrat a Arbúcies, els dies 5, 6 i 7 de març de 2003*. Museu Etnològic del Montseny, Arbúcies 2004, pp. 353-362.
- GARCÍA VERA, María J., "Los estudios sobre la corte y la «sociedad cortesana» a fines de la Edad Media. Un balance historiográfico". *Medievalismo*, n. 10 (2000), pp. 207-267.
- GARÍ, Marina, MASDÉU, Raimon, i URBINA, Manuela, "Jaume Caresmar. L'home i la seva obra". *Manuscripts: revista d'història moderna*, n. 10 (1992), pp. 331-371.
- GARÍ DE AGUILERA, Blanca, "El matrimonio de Guillerma de Castellvell". *Medievalia. Revista d'Estudis Medievals*, n. 4 (1983), pp. 39-49.
- *El linaje de los Castellvell en los siglos XI y XII*. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 1985.
- "«Haec sunt rancuras...». Análisis de una querimonia catalana del siglo XI". Dins *Homenaje al profesor Juan Torres Fontes*, vol. 1. Universidad de Murcia, Murcia 1987, pp. 605-612.
- *El Señorío de Ventalló. Historia de las familias Requesens, Caramany y Perramón, que lo poseyeron*. Casa Perramón, Ventalló 1989.
- "La resolución de conflictos en la Cataluña del siglo XI. Apuntes para una relectura de los inventarios de "agravios" feudales". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, n. 25 (2003-2004), pp. 63-72.
- "Introducción". Dins GARÍ DE AGUILERA, Blanca (ed.), *Redes femeninas de promoción espiritual en los Reinos Peninsulares (s. XIII-XVI)*. Viella, Roma 2013, pp. 7-19.
- GAROFALO, Francesco, *Bernardí*. Fondazione Teatro Italiano Carlo Terron, Milà 2012.
- GASCÓN CHOPO, Carles, "Els darrers vescomtes de Cerdanya i el casal de Castellbò". *Quaderns d'Estudis Andorrans*, n. 9 (2012), pp. 53-77.

- GASSIOT PINTORI, Sílvia i SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, "La Cort General de Barcelona (1340) y la contribución catalana a la guerra del Estrecho". Dins *Les Corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Història Institucional*, 28, 29 i 30 d'abril de 1988. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1991, pp. 222-240.
- GENET, J.-Philippe, "Le problème du pouvoir dans le Moyen Âge Latin". Dins SABATÉ CURULL, Flocel i FARRÉ I VILADRICH, Joan (coords.), *El poder a l'Edat Mitjana. Reunió científica VIII Curs d'Estiu Comtat d'Urgell (Balaguer, 9, 10 i 11 de juliol de 2003)*. Pagès, Lleida 2004, pp. 21-42.
- GÉNICOT, Léopold, *Les Généalogies*. Brepols, Turnhout 1975.
- GERBET, Marie-C., *Las noblezas españolas en la Edad Media. Siglos XI-XV*. Alianza, Madrid 1997.
- GENÍS I MAS, Daniel, "Les profecies de l'infant Pere d'Aragó (1305-1381): El comtat d'Empúries en l'inici del joaquinisme a Catalunya". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, n. 35 (2002), pp. 119-140.
- GIDDENS, Anthony, *La constitución de la sociedad. Bases para la teoría de la estructuración*. Amorrortu, Buenos Aires 1995.
- GIERKE, Otto F. von, *Political Theories of the Middle Age*. The Lawbook Exchange, Union 2002 (traducció anglesa de 1913 de l'original en alemany, editat l'any 1881).
- GIMÉNEZ SOLER, Andrés, "Don Jaime de Aragón, último conde de Urgel". Dins *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 7. Barcelona 1901.
- GINEBRA I MOLINS, Rafel, "Els focs de jurisdicció eclesiàstica i el procés de recaptació del fogatge a Osona el 1360". *Ausa*, vol. 22, n. 155 (2005), pp. 93-136.
- GIRBAL I NADAL, Enrique C., *El castillo de Brunyola. Memoria histórica*. Paciano Torres, Girona 1885.
- GIRONA LLAGOSTERA, Daniel, *L'Extinció del Casal de Barcelona e capvespre de la nació catalana*. L'Avenç, Barcelona 1910.
—*Itinerari del rey en Martí (1396-1410)*. Henric y C^a., Barcelona 1916.
- GIRONELLA I GRANÉS, Josep M., *Els molins i les salines de Castelló d'Empúries al segle XIV. La mòlta de cereals, el batanatge de teixits i l'obtenció de sal en una vila catalana baixmedieval*. Fundació Noguera, Barcelona 2010.
—"Les residències castellanines dels comtes d'Empúries al segle XIV". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, n. 42 (2011), pp. 251-262.
—*La mòlta de cereals i el batanatge de teixits al comtat d'Empúries i al vescomtat de Rocabertí. Finals del segle XIII i primera meitat del XIV*, vol. 2. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, Barcelona 2013.
—*Els molins empordanesos baixmedievals. Propietat, explotació i fiscalitat*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Girona 2014.
- GIUNTA, Francesco, *Aragonesi e catalani nel Mediterraneo*, vol. 1. U. Manfredi, Palermo 1973.
- GIVEN-WILSON, Chris, *The Royal Household and the King's Affinity. Service, Politics and Finance in England 1360-1413*. Yale University Press, Nova York 1986.
—Amb CURTEIS, Alice, *The royal bastards of medieval England*. Routledge, Londres 1988.
- GODELIER, Maurice, *Lo ideal y lo material. Pensamiento, economías, sociedades*. Taurus, Madrid 1989 (primera edició francesa de 1984).

- GÓMEZ-CENTURIÓN JIMÉNEZ, Carlos, "Al cuidado del cuerpo del Rey: Los sumilleres de corps en el siglo XVIII". *Cuadernos de Historia Moderna*, s. n. (2003, annex 2), pp. 199-239.
- GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, *Las uniones aragonesas y las Cortes del reino (1283-1301)*, vol. 1. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1975.
- GONZÁLEZ GONZÁLEZ, Julio, *El reino de Castilla en la época de Alfonso VIII*, vol. 1. CSIC, Madrid 1960.
- GONZÁLEZ ZALACAIN, Roberto J., "Las relaciones entre hermanos en la legislación de alcance territorial de la Castilla bajomedieval: de la protección al conflicto". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 43:2 (2013), pp. 649-676.
- GONZALVO I BOU, Gener, "El comtat d'Urgell i la Pau i Treva". Dins BERTRAN I ROIGÉ, Prim *et alii*, *El Comtat d'Urgell*. Universitat de Lleida, Lleida 1995, pp. 71-88.
 — *Poblet, panteó reial*. Rafael Dalmau, Barcelona 2001.
 — *Història del panteó dels comtes d'Urgell*. Universitat de Lleida, Lleida 2007.
- GOODY, Jack, *La evolución de la familia y el matrimonio en Europa*. Publicacions de la Universitat de València, València 2009 (primera edició anglesa de 1983).
- GORDI SERRAT, Josep *et alii*, "Aproximació a l'evolució del paisatge vegetal a les comarques de La Selva i del Vallès". *Estudi General*, n. 13 (1993), pp. 61-79.
- GRAÑA CID, M. del Mar, *Religiosas y ciudades. La espiritualidad femenina en la construcción sociopolítica urbana bajomedieval (Córdoba, siglos XIII-XVI)*. Asociación Hispánica de Estudios Franciscanos, Córdoba 2010.
 — "Reinas, infantas i damas de corte en el origen de las monjas mendicantes castellanas (c. 1222-1316). Matronazgo espiritual y movimiento religioso femenino". Dins GARÍ DE AGUILERA, Blanca (ed.), *Redes femeninas de promoción espiritual en los Reinos Peninsulares (s. XIII-XVI)*. Viella, Roma 2013, pp. 21-43.
- GRASSOTTI, Hilda, *Las instituciones feudo-vasalláticas en León y Castilla*, vol. 2. CISAM, Spoleto 1969.
- GRAU MONTSERRAT, Manuel, "Los judíos y la nobleza en el antiguo Condado de Besalú (siglo XIV)". *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, s. n. (1978: 1979), pp. 51-120.
- GUENÉE, Bernard, *Occidente en los siglos XIV y XV*. Labor, Barcelona 1973.
 — "Les généalogies entre l'histoire et la politique: la fierté d'être Capétien, en France, au Moyen Âge". *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, vol. 33, n. 3 (1978), pp. 450-477.
- GUERREAU, Alain, *El feudalismo. Un horizonte teórico*. Crítica, Barcelona 1984.
- GUERREAU-JALABERT, Anita, "Sur les structures de parenté dans l'Europe médiévale". *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, vol. 36, n. 6 (1981), pp. 1028-1049.
 — "La Parenté dans l'Europe médiévale et moderne: à propos d'une synthèse récente". *L'Homme*, vol. 29, n. 110 (1989), pp. 69-93.
 — "El sistema de parentesco medieval: sus formas (real/espiritual) y su dependencia con respecto a la organización del espacio". Dins PASTOR DE TOGNERI, Reyna (comp.), *Relaciones de poder, de producción y de parentesco en la Edad Media y Moderna*. CSIC, Madrid 1990, pp. 85-106.

- Amb LE JAN, Régine i MORSEL, Joseph, "De l'histoire de la famille à l'anthropologie de la parenté". Dins SCHMITT, Jean-C. i OEXLE, Otto G. (dirs.), *Les tendances actuelles de l'histoire du Moyen âge en France et en Allemagne: actes des colloques de Sèvres (1997) et Göttingen (1998), organisés par le Centre National de la Recherche Scientifique et le Max-Planck-Institut für Geschichte*. Publications de la Sorbonne, Paris 2003, pp. 433-446.
- GUGLIELMI, Nilda, "La viuda tutora (Italia del centro y del norte. Siglos XIII-XV)". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 18 (1988), pp. 157-171.
- "La «tornata» de la mujer viuda (Italia del centro y del norte, siglos XIII-XV)". Dins *Homenaje a Ferran Valls y Taberner*. Universidad de Málaga, Málaga 1989, pp. 463-494.
- GUILHIERMOZ, Paul E., *Essai sur l'origine de la noblesse en France au Moyen Âge*. Picard, Paris 1902.
- GUILLERÉ, Christian, "La Peste Noire a Gérone (1348)". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, n. 27 (1984), pp. 87-161.
- "Criteris medievals per a l'estudi comarcal: el cas de la Selva a través de les enquestes episcopals". *Quaderns de la Selva*, n. 2 (1989), pp. 85-102.
- "Girona al segle XIV", vol. 2. Ajuntament de Girona, Girona 1994.
- "Itinérance des princes et finances. L'exemple de la couronne d'Aragon au début du XIVe siècle". Dins PARAVICINI-BAGLIANI, Agostino, PIBIRI, Eva i REYNARD, Denis (eds.), *L'itinérance des seigneurs (XIVe-XVe siècles). Actes du colloque international de Lausanne et Romainmôtier, [2001]*. Université de Lausanne, Lausana 2003, pp. 327-350.
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, "L'alta noblesa catalana en la conquesta de València". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 26:2 (1996), pp. 647-685.
- "El Císter català: una mirada de conjunt". Dins GARCIA-OLIVER, Ferran (ed.), *El Císter, ideals i realitat d'un orde monàstic. Actes del Simposi Internacional sobre el Císter. Valldigna (1298-1998)*. Universitat de València-CEIC "Alfons el Vell", València 2001, pp. 125-143.
- GUTIÉRREZ DE VELASCO, Antonio, "Los ingleses en España (siglo XIV)". *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. 4 (1950), pp. 220-224.
- HABLOT, Laurent, "Le lignage brisé: les armoiries comme signe des conflits familiaux au Moyen Age". Dins AURELL I CARDONA, Martí (dir.), *La parenté déchirée: luttres intrafamiliales au Moyen Âge*. Brepols, Turnhout 2010, pp. 401-410.
- "Entre pratique militaire et symbolique du pouvoir, l'écu armorié au XIIe siècle". Dins METELO DE SEIXAS, Miguel i LURDES ROSA, Maria de (dirs.), *Estudos de Heráldica Medieval*. Instituto de Estudos Medievais/Centro de Estudos Genealógicos e Heráldicos/Caminhos Romanos, Lisboa 2012, pp. 143-165.
- "Aux origines de la dextre héraldique. Écu armorié et latéralisation au Moyen Age". *Cahiers de Civilisation Médiévale*, vol. 56, n. 223 (2013), pp. 281-294.
- HAJNAL, John, "Two Kinds of Preindustrial Household Formation System". *Population and Development Review*, vol. 8, n. 3 (1982), pp. 449-494.
- HANAWALT, Barbara A., *Growing up in medieval London: the experience of childhood in history*. Oxford University Press, Nova York 1993.

- "Narratives of Nurturing Culture: Parents and Neighbors in Medieval England". *Essays in Medieval Studies* [En línia], n. 12 (1995). En línia des de 2002. URL: <http://www.illinoismedieval.org/ems/VOL12/hanawalt.html>.
- "Medievalists and the Study of Childhood". *Speculum*, vol. 77, n. 2 (2002), pp. 440-460.
- HARSGOR, Mickhaël, "L'essor des bâtards nobles au XVe siècle". *Revue Historique*, n. 253 (1975), pp. 319-354.
- HAUF I VALLS, Albert G., "Les cròniques catalanes medievals. Notes entorn a la seva intencionalitat". Dins BALCELLS I GONZÁLEZ, Albert (coord.), *Història de la historiografia catalana. Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 23, 24 i 25 d'octubre de 2003*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2004, pp. 39-75.
- HERLIHY, David, *Medieval Households*. Harvard University Press, Cambridge 1985.
- "Medieval Children". Dins HERLIHY, David, *Women, Family and Society in Medieval Europe. Historical Essays, 1978-1991*. Berghahn Books, Providence 1995, pp. 215-243.
- HERNÁNDEZ CARDONA, F. Xavier, *Història Militar de Catalunya*, vol. 2. Rafael Dalmau, Barcelona 2004.
- HERNANDO I DELGADO, Josep, *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV*, vol. 1. Fundació Noguera, Barcelona 1995.
- HEUSCH, Carlos, "La pluma al servicio del linaje". *e-Spania* [En línia], 11 | de juny de 2011. En línia des del 25 de maig de 2011.
URL: <http://e-spania.revues.org/20313>; DOI: 10.4000/e-spania.20313.
- HICKS, Michael, "Heirs and non-heirs. Perceptions and realities amongst the English nobility, c. 1300-1500". Dins LACHAUD, Frédérique i PENMAN, Michael (dirs.), *Making and breaking the rules: succession in medieval Europe, c. 1000-1600*. Brepols, Turnhout 2006, pp. 191-200.
- HIGOUNET, Charles, "Comté e Maison du Comminges entre France et Aragon au Moyen Age". *Bulletin Hispanique*, vol. 49, n. 3 (1947), pp. 311-331.
- HICKS, Michael, *Bastard Feudalism*. Routledge, Nova York 2013 (primera edició de 1995).
- HILL, George F., *A History of Cyprus*, vol. 2. Cambridge University Press, Cambridge 2010 (primera edició de 1948).
- HILLGARTH, Jocelyn N., *El problema d'un imperi mediterrani català, 1229-1327*. Moll, Palma de Mallorca 1984.
- HILTMANN, Torsten, "Potentialities and Limitations of Medieval Armorial as Historical Source. The Representation of Hierarchy and Princely Rank in Late Medieval Collections of Arms in France and Germany". Dins HUTHWELKER, Thorsten, PELTZER, Jörg i WEMHÖNER, Maximilian (eds.), *Princely Rank in Late Medieval Europe. Trodden Paths and Promising Avenues*. Jan Thorbecke, Ostfildern 2011, pp. 157-198.
- HILTON, Rodney H., *English and French towns in a feudal society. A comparative study*. Cambridge University Press, Cambridge 1992.
- HINOJOSA Y NAVEROS, Eduardo de, *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*. Victoriano Suárez, Madrid 1905 (facsimil; Urgoiti, Pamplona 2003).
- HOMET, Raquel, *Los viejos y la vejez en la Edad Media: sociedad e imaginario*. Pontificia Universidad Católica Argentina, Rosario 1997.

- HURTADO CUEVAS, Víctor, *Els Mitjavila: una família de mercaders de la Barcelona del segle XIV*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2005.
- IGLÉSIES I FORT, Josep, "El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV". *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, vol. 34, n. 11 (1962), pp. 249-356.
- IOGNA-PRAT, Dominique, "Le «baptême» du schéma des trois ordres fonctionnels. L'apport de l'école d'Auxerre dans la seconde moitié du IXe siècle". *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, vol. 41, n. 1 (1986), pp. 101-126.
 — *La Maison Dieu. Une histoire monumentale de l'Église au Moyen Âge (v. 800-v. 1200)*. Seuil, París 2006.
 — "La «substance» de l'Église (XIIe-XVe siècle)". *Butletin du Centre d'Études Médiévales d'Auxerre* [En línia], n. 7 (*hors-série*, 2013). En línia des del 29 de juliol de 2013. URL: <http://cem.revues.org/13145-tocto2n8>.
- JAMROZIAK, Emilia, "Making and Breaking the Bonds: Yorkshire Cistercians and their Neighbours". Dins KINDER, Terry (ed.), *Perspectives for an Architecture of Solitude: Essays on Cistercians, Art and Architecture in Honour of Peter Fergusson*. Brepols, Turnhout 2004, pp. 199-206.
 — "Spaces of Lay-Religious Interaction in Cistercian Houses of Northern Europe". *Parergon*, vol. 27, n. 2 (2010), pp. 37-58.
 — Amb BURTON, Janet, "Introduction". Dins JAMROZIAK, Emilia i BURTON, Janet (eds.), *Religious and Laity in Western Europe, 1000-1400: Interaction, Negotiation, and Power*. Brepols, Turnhout 2006, pp. 1-8.
- JASPERT, Nikolas, "La reforma agustiniana: un movimiento europeo entre «piedad popular» y «política eclesiástica»". Dins *XXXII Semana de Estudios Medievales de Estella, 18 a 22 de julio de 2005. La reforma gregoriana y su proyección en la cristiandad occidental. Siglos XI-XII*. Gobierno de Navarra/ Institución Príncipe de Viana, Pamplona 2006, pp. 375-420
- JORDAN, Erin L., *Women, Power, and Religious Patronage in the Middle Ages*. Palgrave MacMillan, Nova York 2006.
- JULAR-PÉREZ ALFARO, Cristina, "Nuevas cuestiones sobre el clientelismo medieval. Introducción". *Hispania. Revista Española de Historia*, vol. 70, n. 235 (2010), pp. 315-325.
- JULIÀ VIÑAMATA, J.-Ramón, "Defensa y avituallamiento de los castillos del Rosellón y la Cerdaña en la segunda mitad del siglo XIV". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, n. 9 (1988), pp. 289-291.
- JUNCOSA BONET, Eduard, "La estrategia de Jaime II para consolidar el poder regio: la creación del Condado de Prades". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, n. 29 (2008), pp. 327-343.
 — "El govern del comtat de Prades en temps de l'infant Pere". Dins CONEJO DA PENA, Antoni (coord.), *L'infant Pere d'Aragó i d'Anjou: "molt graciós e savi senyor"*. Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant/Cosetània, Valls, en premsa.
- JUNYENT I SOBIRÀ, Eduard, "La tributació del mercat de Vich durant l'època feudal". *Ausa*, vol. 6, n. 32 (1960), pp. 377-380.
 — "Evolució històrica de la urbanització de Vic". *Ausa*, vol. 6, ns. 60-61 (1968), pp. 41-52.

- Jurisdiccions i privilegis de la ciutat de Vich*. Patronat d'Estudis Ausonencs, Vic 1969.
- "Intervencions reials en la constitució del Consell de Vic (1313-1450)". *Estudis d'Història Medieval*, vol. 4 (1971), pp. 59-68.
- La ciutat de Vic i la seva història*. Curial, Barcelona 1980.
- KAGAY, Donald J., "The "Treasons" of Bernat de Cabrera: Government, Law and the Individual in the Late-Medieval Crown of Aragon". *Mediaevistik: Internationale Zeitschrift für interdisziplinäre Mittelalterforschung*, n. 13 (2000)", pp. 39-54.
- "Poetry in the Dock: The Court Culture of Joan I on Trial (1396-1398)". *Journal of the Georgia Association of Historians*, n. 22 (2001), pp. 48-99.
- "The Theory and practice of just war in the Late-Medieval Crown of Aragon". *The Catholic Historical Review*, vol. 91, n. 4 (2005), pp. 591-610.
- "The Defense of the Crown of Aragon during the War of the Two Pedros (1356-1366)". *The Journal of Military History*, n. 71 (2007), pp. 11-33.
- KANTOROWICZ, Ernst H., *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*. Princeton University Press, Princeton 1957 (hi ha traducció castellana, publicada per Akal el 2012).
- KASMINSKY, Howard, "The noble feud in the Later Middle Ages". *Past & Present*, n. 177 (2002), pp. 55-83.
- KEATS-ROHAN, Katharine S. B., "Introduction". Dins IDEM (ed.), *Prosopography approaches and applications: a handbook*. University of Oxford, Oxford 2007, pp. 18-24.
- KEEN, Maurice H., *Chivalry*. Yale University Press, New Haven 1984.
- KEHR, Paul F., *El Papat i el principat de Catalunya fins a la unió amb Aragó*. Fundació Patxot, Barcelona 1931.
- KERR, Julie, *Monastic Hospitality. The Benedictines in England, c.1070-c.1250*. The Boydell Press, Woodbridge 2007.
- KLAPISCH-ZUBER, Christiane, *La maison et le nom. Stratégies et rituels dans l'Italie de la Renaissance*. École des Hautes Études en Sciences Sociales, París 1990.
- L'Ombre des ancêtres. Essai sur l'imaginaire médiéval de la parenté*. Arthème Fayard, París 2000.
- KLEINE, Marina, "Sancho Pérez y la cámara del rey en el reinado de Alfonso X". *Alcanate. Revista de Estudios Alfonsíes*, n. 7 (2010-2011), pp. 329-357.
- KOSTO, Adam J., *Making Agreements in Medieval Catalonia. Power, Order and the Written World, 1000-1200*. Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- KRUS, Luís, "Una variante peninsular del mito de Melusina: el origen de los Haro en el *Livro de Linhagens* del conde de Barcelos". Dins DACOSTA, Arsenio, PRIETO LASA, J. Ramón y DÍAZ DE DURANA, J. Ramón (eds.), *La conciencia de los antepasados. La construcción de la memoria de la nobleza en la Baja Edad Media*. Marcial Pons, Madrid 2014, pp. 17-42 (traducció castellana d'un original portuguès publicat primerament l'any 1985).
- KRYNEN, Jacques, "Naturel, Essai sur l'argument de la Nature dans la pensée politique à la fin du Moyen Âge". *Journal des savants*, n. 2 (1982), pp. 169-190.
- LACHAUD, Frederique, "Dress and Social Status in England before the Sumptuary Laws". Dins COSS, Peter R. i KEEN, Maurice H. (eds.), *Heraldry, Pageantry and Social Display in Medieval England*. Boydell Press, Woodbridge 2008, pp. 105-125.

- LADERO QUESADA, Miguel Á., "La Casa Real en la Baja Edad Media". *Historia, Instituciones y Documentos*, n. 25 (1998), pp. 327-350.
- La España de los Reyes Católicos*. Alianza, Madrid 2014 (primera edición de 1999).
- "Portugueses en la frontera de Granada". *En la España Medieval*, n. 23 (2000), pp. 67-100.
- "La guerra del Estrecho". Dins *XXXI Semana de Estudios Medievales de Estella, 18 a 22 de julio de 2004. Guerra y diplomacia en la Europa Occidental 1280-1480*. Gobierno de Navarra/ Institución Príncipe de Viana, Pamplona 2005, pp. 225-294.
- "Los Trastámara, de Castilla a la Corona de Aragón". Dins FALCÓN PÉREZ, M. Isabel (coord.), *El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*. Obra Social de Ibercaja, Zaragoza 2013, pp. 128-146.
- LAFUENTE GÓMEZ, Mario, *La guerra de los Dos Pedros en Aragón (1356-1366). Impacto y trascendencia de un conflicto bajomedieval*, vol. 1. Tesis doctoral. Universidad de Zaragoza, Saragossa 2009.
- "Rebeldía, traición y *lesa maiestas* en Aragón durante la guerra de los Dos Pedros (1356-1366)". *e-Spania* [En línea], 14 | de diciembre de 2012. En línea desde el 16 de enero de 2013. URL: <http://e-spania.revues.org/21989>; DOI: 10.4000/e-spania.21989.
- Amb SIMÓN BALLESTEROS, Santiago, "El proceso contra el infante Fernando de Aragón, acusado de lesa majestad, en 1363". *e-Humanista/IVITRA*, n. 7 (2015), pp. 151-192.
- LAINÉ, Françoise, "Introduction". *e-Spania* [En línea], 8 | de diciembre de 2009. En línea desde el 20 de diciembre de 2009. URL: <http://e-spania.revues.org/18558>; DOI: 10.4000/e-spania.18558.
- LALIENA CORBERA, Carlos, "Señoríos en una era de crisis. Los dominios de las casas de Luna e Híjar en la tierra de Belchite (Zaragoza), 1360-1450". *Revista d'Història Medieval*, n. 8 (1997), pp. 175-216.
- LALINDE ABADÍA, Jesús, *La dote y sus privilegios en el derecho catalán (según el orden de la Compilación vigente)*. Anábasis, Barcelona 1962.
- Capitulaciones y donaciones matrimoniales en el derecho catalán*. Revista Jurídica de Cataluña, Barcelona 1965.
- La jurisdicción real inferior en Cataluña ("Corts, veguers, batlles")*. Ajuntament de Barcelona, Barcelona 1966.
- "El "curia" o "cort: Una magistratura medieval mediterránea)". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 4 (1967), pp. 169-299.
- "La administración del rey en Cataluña (s. XII-XVIII)". Dins SERRANO DAURA, Josep (ed.), *El territori i les seves institucions històriques: Actes de les jornades d'estudi commemoratives del 650è aniversari de la incorporació definitiva del marge dret del riu Ebre a Catalunya. Ascó, 28-30 de novembre de 1997*. Fundació Noguera, Barcelona 1999, p. 257-270.
- LASLETT, Peter, "Characteristics of the Western Family Considered over Time". *Journal of Family History*, vol. 2, n. 2 (1977), pp. 89-115.
- LAURANSON-ROSAZ, Christian, "Douaire et sponsalium durant le haut Moyen Age". Dins PARISSÉ, Michel (ed.), *Veuves et veuvage dans le haut Moyen Age*.

- Table ronde organisée à Göttingen par la Mission Historique Française en Allemagne*. Picard, Paris 1993, pp. 99-105.
- LAUWERS, Michel, "Expérience béguinale et récite hagiographique [À propos de la "Vita Mariae Oigniencensis" de Jacques de Vitry (vers 1215)]". *Journal des savants*, n. 1 (1989), pp. 61-103.
- La mémoire des ancêtres, le souci des morts. Morts, rites et société au Moyen Âge (diocèse de Liege, XIe-XIIIe siècles)*. Beauchesne, Paris 1997.
- "La prière comme fonction sociale dans l'Occident médiéval (Ve-XIIIe siècle)". Dins COTTIER, Jean-F. (ed.), *La prière en latin de l'Antiquité au XVIe siècle. Formes, évolutions, significations*. Brepols, Turnhout 2006, pp. 209-227.
- LÁZARO DE LA ESCOSURA, Pilar, "El condado de Prades: contribución al estudio de sus documentos". *Historia, Instituciones y Documentos*, n. 3 (1976), pp. 349-396.
- LAZZARINI, Isabella, "L'itinérance des Gonzague: contrôle du territoire et résidentialité princière (Mantoue, XIVe-XVe siècles)". Dins PARAVICINI-BAGLIANI, Agostino, PIBIRI, Eva i REYNARD, Denis (eds.), *L'itinérance des seigneurs (XIVe-XVe siècles)*. Actes du colloque international de Lausanne et Romainmôtier, [2001]. Université de Lausanne, Lausana 2003, pp. 249-247.
- LE GOFF, Jacques, *El nacimiento del Purgatorio*. Taurus, Madrid 1981.
- Amb TRUONG, Nicolas, *Una historia del cuerpo en la Edad Media*. Paidós, Barcelona 2005.
- LE JAN, Régine, *Famille et pouvoir dans le monde franc: VIIe-Xe siècle: essai d'anthropologie sociale*. Publications de la Sorbonne, Paris 1995.
- "Continuity and Change in the Tenth-Century Nobility". Dins DUGGAN, Anne J., *Nobles and Nobility in Medieval Europe. Concepts, Origins, Transformations*. Boydell Press, Woodbridge 2000, pp. 53-68.
- LE JAN-HENNEBICQUE, Régine, "Aux origines du douaire médiéval (VIe-Xe siècles)". Dins PARISSE, Michel (ed.), *Veuves et veuvage dans le haut Moyen Âge. Table ronde organisée à Göttingen par la Mission Historique Française en Allemagne*. Picard, Paris 1993, pp. 107-121.
- LECOY DE LA MARCHE, Albert, *Les relations politiques de la France avec le royaume de Majorca (Iles Baléares, Roussillon, Montpellier, etc.)*, vol. 2. Ernest Leroux, Paris 1892.
- LELEU, Laurence, "Frères et soeurs ennemis dans la Germanie du Xe siècle". *Médiévales*, n. 54 (2008), pp. 35-52.
- LEÓN SANZ, Virginia, "Los españoles austriacistas exiliados y las medidas de Carlos VI (1713-1725)". *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, n. 10 (1991), pp. 165-176.
- Amb SÁNCHEZ BELÉN, Juan A., "Confiscación de bienes y represión borbónica en la Corona de Castilla a comienzos del siglo XVIII". *Cuadernos de Historia Moderna*, n. 21 (1998), pp. 125-175.
- LEROY, Béatrice, *Historia del reino de Navarra*. Swan, Madrid 1986.
- Amb RAMÍREZ VAQUERO, Eloísa, *Carlos III el Noble*. Mintzoa, Pamplona 1991.
- LETT, Didier, "L'enfance: Ætas infirma, Ætas infima". *Médiévales*, n. 7:15 (1988), pp. 85-95.
- Famille et parenté dans l'Occident médiéval. V^e-XVe siècle*. Hachette, Paris 2000.

- LÉVI-STRAUSS, Claude, *Las estructuras elementales del parentesco*. Paidós, Barcelona 2009 (primera edició francesa de 1949).
- LINAGE CONDE, Antonio, "Tipología de vida monástica en las órdenes militares". *Yermo*, n. 12 (1974), pp. 79-106.
- LITTLE, Lester K. i ROSENWEIN, Barbara H., "Parte II. Introducción". Dins LITTLE, Lester K. i ROSENWEIN, Barbara H. (eds.), *La Edad Media a debate*. Akal, Madrid 2003, pp. 179-189.
- LLACH I PALMADA, Emma i PUIG I AMAT, Neus, "L'arxiu del Vescomtat de Cabrera i Bas, Comtat d'Osona i de Mòdica". *Quaderns de la Selva*, n. 17 (2005), pp. 189-206.
- LLADONOSA PUJOL, Josep, *El monasterio de Santa María de Vallbona (Lérida)*. Imprenta-Escuela Provincial, Lleida 1973.
—*Arnau Mir de Tost*. Rafael Dalmau, Barcelona 1974.
- LLINÀS I POL, Joan, "La capella romànica del castell de Sant Iscle (Vidreres)". *Quaderns de la Selva*, n. 18 (2006), pp. 101-114.
—"Crisi i transformació dels castells a la Baixa Edat Mitjana. L'exemple del vescomtat de Cabrera i les senyories veïnes". Dins MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, PUIG I AMAT, Neus i VIADER I CROUS, Montserrat (eds.), *Les senyories a la Catalunya baixmedieval (ss.XIII-XV)*. Actes del I Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (13-14 de novembre de 2008, Hostalric). Ajuntament d'Hostalric, Hostalric 2009, pp. 45-59.
—*et alii*, *La capella del castell de Sant Iscle de Vidreres*. Ajuntament de Vidreres, Vidreres 2007.
- LLOBET I PORTELLA, Josep M., "Algunes notícies sobre dos monestirs cistercencs: el Pedregal i Vallbona de les Monges (1354-1757)". Dins *Els monestirs cistercencs de la Vall del Corb*. Grup de Recerques de les Terres de Ponent-Generalitat de Catalunya, Tàrraga 1989, pp. 17-35.
- LLORENS I RAMIS, Josep M. *et alii*, *Estudi del poblament al segle XI a Sant Feliu de Buixalleu, Arbúcies, Breda i Riells*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1982.
—Amb MANZANO I VILAR, Susanna, "El castell de Sant Joan de Blanes". *Quaderns de la Selva*, n. 7 (1994), pp. 61-78.
- LLUCH BRAMON, Rosa, *Els Remences: la senyoria de l'Almoïna de Girona als segles XIV i XV*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Girona 2005.
- LO FORTE SCIRPO, Maria R., *C'era una volta una regina... Due donne per un regno: Maria d'Aragona e Bianca di Navarra*. Liguori, Nàpols 2003.
- LÓPEZ BELTRÁN, M. Teresa, "Cabalgadas en el mar de Alborán en tiempos de los Reyes Católicos". *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos. Sección Árabe-Islam*, vol. 50 (2001), pp. 169-186.
- LÓPEZ DE COCA CASTAÑER, J. Enrique, "Fernando Álvarez de Toledo, capitán de la frontera de Jaén (1434-1437)". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 33:2 (2003), pp. 643-666.
- LÓPEZ FERNÁNDEZ, Manuel, "Medina de las Torres y Martín Anes do Vinhal. Un repoblador portugués en tierras de Extremadura". *Revista de Estudios Extremeños*, vol. 58, n. 2 (2002), pp. 517-537.
—"Algunas precisiones sobre la aplicación del Tratado de Madrid de 1339, entre Aragón y Castilla". *Espacio, Tiempo y Forma. Serie III. Historia Medieval*, n. 21 (2008), pp. 185-208.

- LÓPEZ MUÑOZ, Tomás, Tomás, "Toledo, señora de Puebla de Alcocer (su relación entre 1377 y 1432)". *Revista de Estudios Extremeños*, vol. 61, n. 2 (2005), pp. 605-636.
- LÓPEZ PÉREZ, María, *La Corona de Aragón y el Magreb en el siglo XIV (1331-1410)*. CSIC, Barcelona 1995.
- LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia (1416-1446)*. Publicacions de la Universitat de València, València 2005.
- LORING GARCÍA, M. Isabel, "Sistemas de parentesco y estructuras familiares en la Edad Media". Dins DE LA IGLESIA DUARTE, J. Ignacio (coord.), *La familia en la Edad Media. XI Semana de Estudios Medievales. Nájera 2000*. Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 2001, pp. 19-25.
- LUTTRELL, Anthony T., "La casa de Catalunya-Aragó i Malta: 1282-1412". *Estudis d'Història Medieval*, vol. 1 (1969), pp. 17-30.
 —"Approaches to Medieval Malta". Dins LUTTRELL, Anthony T. (ed.), *Medieval Malta. Studies on Malta before the Knights*. The British School at Rome, Londres 1975, pp. 35-46.
 —"Las órdenes militares de San Juan de Jerusalén y del Temple". Dins AYALA MARTÍNEZ, Carlos de i NOVOA PORTELA, Feliciano (eds.), *Las órdenes militares en la Europa medieval*. Lunweg, Barcelona 2005, pp. 45-76.
- LYON, Jonathan R., "The Withdrawal of Aged Noblemen into Monastic Communities: Interpreting the Sources from Twelfth-Century Germany". Dins CLASSEN, Albrecht (ed.), *Old Age in the Middle Ages and the Renaissance. Interdisciplinary Approaches to a Neglected Topic*. Walter de Gruyter, Berlín 2007, pp. 143-169.
- MACÉ, Laurent, *Les comtes de Toulouse et leur entourage. Rivalités, alliances et jeux de pouvoir, XIIe-XIIIe siècles*. Privat, Tolosa de Llenguadoc 2003.
- MADURELL MARIMÓN, Josep M., "La reina Violante de Bar y el pleito sucesorio de la Corona de Aragón". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 19 (1946), pp. 205-224.
 —"La Crónica de la Casa de Blanes de Fray Juan Gaspar Roig y Jalpí". *Analecta Sacra Tarraconensia*, n. 25 (1952), pp. 375-392.
 —*Miscel·lània de notes històriques del monestir de Valldonzella*. Germandat de Valldonzella, Barcelona 1976.
- MAGNANI SOARES-CHRISTEN, Eliana, *Monastères et aristocratie en Provence milieu X^e-début XIIe siècle*. Lit, Münster 1999.
 —"Donner soi-même, donner autrui. Conversion d'adultes et oblation d'enfants en Provence (fin Xe-XIIe siècles)". *Signum*, vol. 11, n. 1 (2010), pp. 131-154.
- MALLORQUÍ GARCIA, Elvis, "Una qüestió de toponímia: el domini senyorial del clergue Guillem Gaufred a Riudellots de la Selva l'any 1265". *Quaderns de la Selva*, n. 19 (2007), pp. 7-60.
 —"El delme en les economies senyorials de la Baixa Edat Mitjana. El bisbat de Girona a través del *Llibre Verd* (1362)". Dins MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, PUIG I AMAT, Neus i VIADER I CROUS, Montserrat (eds.), *Les senyories a la Catalunya baixmedieval (ss.XIII-XV). Actes del I Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (13-14 de novembre de 2008, Hostalric)*. Ajuntament d'Hostalric, Hostalric 2009, pp. 26-32.
 —"Les celleres medievals de les terres de Girona". *Quaderns de la Selva*, n. 21 (2009), pp. 117-148.

- El Llibre Verd del Bisbe de Girona (1362-1371): el delme i l'estructura feudal de la Diòcesi de Girona al segle XIV*. Diputació de Girona, Girona 2011.
- Parròquia i societat rural al Bisbat de Girona, segles XIII i XIV*. Fundació Noguera, Barcelona 2011.
- Amb SIERRA VALENTÍ, Eduard, "La imposició de la clausura al monestir de Sant Daniel de Girona, 1300-1370". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, n. 52 (2011), pp. 253-288.
- MARCÓ I MASFERRER, Xavier, "La diferenciació pagesa a la Catalunya baixmedieval: la revisió del cas de la vall d'Aro". *Estudis d'Història Agrària*, n. 21 (2008), pp. 125-152.
- MARQUÈS I CASANOVAS, Jaume, "El Sepulcro de D.ª Leonor de Cabrera en la Seo de Gerona". *Revista de Gerona*, n. 12 (1960), pp. 19-25.
- "La Pia Almoina del Pa de la Seu de Girona". *Revista de Girona*, n. 81 (1977), pp. 325-331.
- "La Pia Almoina del Pa de la Seu de Girona II". *Revista de Girona*, n. 82 (1978), pp. 13-21.
- "La catedral frustrada de Castelló d'Empúries". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, n. 13 (1978), pp. 95-102.
- Maçanet de la Selva*. Ajuntament de Maçanet de la Selva, Maçanet de la Selva 1983.
- MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., "Argimon: indret, castell i santuari. Dades inèdites". *Quaderns de la Selva*, n. 5 (1992), pp. 31-42.
- "El govern de la diòcesi i la bisbalia de Girona (1334-1362)". *Estudis del Baix Empordà*, n. 12 (1993), pp. 85-105.
- "Creació i extinció de parròquies al bisbat de Girona". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, n. 35 (1995), pp. 405-446.
- Ermites i santuaris de la diòcesi de Girona*. Diputació de Girona, Girona 2000.
- Inscripcions i sepultures de la Catedral de Girona*. Diputació de Girona, Girona 2009.
- Amb SERNA I COBA, Èrika, "La família Trilla i el sepulcre del cavaller Asbert, (†1334) de Vilanova de la Muga". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, n. 32 (1999), pp. 113-125.
- MARRONE, Antonino, *Repertorio della feudalità siciliana (1282-1390)*. Mediterranea, Palerm 2006.
- MARTÍ ARAU, Albert, "Endeutament censal i crisi financera en una vila senyorial: Castelló d'Empúries (1381-1393)". Dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (coord.), *La deuda pública en la Cataluña bajomedieval*. CSIC, Barcelona 2009, pp. 153-218.
- "Governar el deute en temps de crisi: Castelló d'Empúries (1386-1421)". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 40:1 (2010), pp. 129-179.
- MARTÍN RODRÍGUEZ José-L., "El conde Armengol VII de Urgel en el reino de León". Dins SABATÉ CURULL, Flocel i FARRÉ I VILADRICH, Joan (coords.), *El Comtat d'Urgell a la Península Ibèrica. Reunión Científica II Curs d'Estiu Comtat d'Urgell (Balaguer, 7, 8 i 9 de juliol de 1997)*. Pagès, Lleida 2002, pp. 15-31.
- MARTÍNEZ DÍEZ, Gonzalo, *Alfonso VIII, rey de Castilla y Toledo (1158-1214)*. Trea, Gijón 2007.

- MARTÍNEZ FERRANDO, J.-Ernest, *La tràgica història dels reis de Mallorca*. Aedos, Barcelona 1960.
- et alii*, *Els descendents de Pere el Gran*. Vicens Vives, Barcelona 1961.
- MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, *Els vescomtes de Cabrera (1199-1423)*. *Proposta d'estudi d'un llinatge nobiliari català de la Baixa Edat Mitjana*. Treball de recerca de doctorat inèdit. Universitat de Girona, Girona 2007.
- "L'agitat retir monàstic del vescomte Bernat II de Cabrera". *Quaderns de la Selva*, n. 20 (2008), pp. 43-59.
- "La torre "de Malpàs" o el passat medieval de la Torre dels Encantats". *Salobre. Butlletí del Centre d'Estudis Josep Baralt*, n. 19 (2009), pp. 18-20.
- "Els senyors de la Marina de la Selva (ss. XIII-XIV)". *Singladures: Revista d'història i patrimoni cultural de Vilassar de Mar i el Maresme*, n. 26 (2009), pp. 23-41.
- "A violent voyage home. The Count Bernat of Osona and the revolt of the viscounty of Cabrera (1367-1368)". Comunicació presentada en el marc de l'International Medieval Congress. Leeds, 12-15 de juliol de 2010.
- "L'expansió medieval de Blanes sota el domini dels vescomtes de Cabrera (Segles XIII-XV)". *Opuscles de l'Arxiu*, n. 1 (2010), pp. 5-32.
- "Sant Salvador de Breda: un obscur cas de vincles entre llinatges aristocràtics i institucions monàstiques a la Baixa Edat Mitjana". Dins *IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. Els monestirs medievals. Actes. Del 10 al 24 de novembre de 2007*. Grup d'Història del Casal de Mataró, Mataró 2010, pp. 134-143.
- "Els nobles i la noblesa vistos per Santiago Sobrequés". Ponència presentada en el marc de la Jornada-Seminari d'Història Santiago Sobrequés. Universitat de Girona, Girona, 14 d'octubre de 2011.
- "La vila d'Hostalric i els seus habitants al segle XIV: estructura socioprofessional i govern de la vila". Dins PUIG I AMAT, Neus i VIADER I CROUS, Montserrat (eds.), *Ciutats, viles, sagreres. Els nuclis urbans a la Baixa Edat Mitjana (segles XIII-XV)*. *Actes del II Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (18-19 de novembre de 2010, Hostalric)*. Ajuntament d'Hostalric, Hostalric 2011, pp. 57-66.
- "El poder feudal, els seus agents i el territori. El vescomtat de Cabrera (1199-1423)". Centre d'Estudis Selvatans, Santa Coloma de Farners 2012.
- "Família i llinatge nobles a la Catalunya baixmedieval: el cas dels vescomtes de Cabrera (1199-1423)". Dins PUIG I AMAT, Neus i VIADER I CROUS, Montserrat (eds.), *Família a la baixa edat mitjana (s. XIII-XV)*. *Actes del III Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (15-16 de novembre de 2012, Hostalric)*. Ajuntament d'Hostalric, Hostalric 2013, pp. 9-28.
- "Bernat IV de Cabrera frente a la cuestión sucesoria de la Corona de Aragón". Dins FALCÓN PÉREZ, M. Isabel (coord.), *El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*. Ibercaja, Saragossa 2013, pp. 503-513.
- "L'hospital de pobres d'Hostalric. Un cas de patronatge aristocràtic d'institucions assistencials al segle XIV". Comunicació presentada en el marc dels Abrils de l'Hospital 2014: Seminari d'Estudis de Doctorat i Màster: Pràctiques i institucions d'assistència a l'Edat Mitjana i Moderna. Universitat de Barcelona, 25 d'abril de 2014.

- "Royal councilors at war. The struggle between Bernat II de Cabrera and Infant Ramon Berenguer d'Empúries during the War of the Two Peters". Comunicació presentada en el marc de la Kings & Queens Conference 3: Entourage. Winchester, 11-13 de juliol de 2014.
- "Marquesa, una Cabrera al comtat d'Empúries". *Mot so Razo*, n. 13 (2014), pp. 35-46.
- "Néixer i créixer en una família noble medieval. Els joves Cabrera". Dins PUIG I AMAT, Neus i VIADER I CROUS, Montse (eds.), *La vida quotidiana a l'Edat Mitjana. Actes del IV Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (20-21 de novembre de 2014, Hostalric)*. Ajuntament d'Hostalric, Hostalric 2015, pp. 89-99.
- "Un intent de refer el castell de Montpalau durant el primer quart del segle XIV". Comunicació presentada en el marc de la IX Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme. Canet de Mar, 11 d'abril de 2015, pendent de publicació.
- "La percepción de la nobleza como grupo social durante la Baja Edad Media (reflexiones en clave catalana)", en premsa.
- "Bernat IV de Cabrera y la financiación de las compras de los castillos de Palafolls y Blanes (1382-ca.1400)", en premsa.
- MARTÍNEZ SOPENA, Pascual, *El señorío de Medina de Ríoseco bajo el Almirante Alfonso Enríquez (1389-1430)*. Universidad de Valladolid, Valladolid 1977.
- "L'anthroponymie de l'Espagne chrétienne entre le IXe et le XIIe siècle". Dins BOURIN, Monique et alii, *L'anthroponymie, document de l'histoire sociale des mondes méditerranéens médiévaux. Actes du colloque international (Rome, 6-8 octobre 1994)*. École française de Rome, Roma 1996, pp. 63-85.
- "La aristocracia hispánica. Castilla y León (siglos X-XIII)". *Butlletín du Centre d'Études Médiévales d'Auxerre* [En línia], n. 2 (hors-série, 2008). En línia des del 22 de gener de 2009. URL: <http://cem.revues.org/index10052.html>. DOI: 10.4000/cem.10052.
- MARUGAN VALLVÉ, Carmen M., "El ejército de la Corona de Aragón en la expedición contra Almería de Jaime II". *Medievalismo*, n. 19 (2009), p. 199-242.
- MAS, Josep, *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, vol. 9. Barcelona 1914.
- MASIÀ DE ROS, Àngels, *El Dissortat comte d'Urgell*. Rafael Dalmau, Barcelona 1960.
- *Relación castellano-aragonesa desde Jaime II a Pedro el Ceremonioso*, vols. 1 i 2. CSIC, Barcelona 1994.
- MASSÓ TORRENT, Jaume, "Historiografía de Catalunya en català durant l'època nacional". *Revue Hispanique*, n. 15 (1906), pp. 486-613.
- MATTOSO, José, "A nobreza medieval portuguesa no contexto peninsular". *Revista da Faculdade de Letras: História*, vol. 8 (1991), pp. 1019-1044.
- MAUREL, Christian, "Un artifice contre l'extinction des familles? La substitution de nom et d'armes a Marseille (fin XIVe siècle-fin XVIe siècle)". *Médiévales*, vol. 9, n. 19 (1990), pp. 29-35.
- "Construction généalogique et développement de l'État moderne: la généalogie des Bailleul". *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, vol. 46, n. 4 (1991), pp. 807-825.

- MAURICI, Ferdinando, "Le fortificazioni costiere della Sicilia da Giustiniano a Filippo II". Dins MAURICI, Ferdinando *et alii*, *Le torri nei paesaggi costieri siciliani (secoli XIII-XIX)*, vol. 1. Regione Siciliana, Palerm 2008, pp. 51-119.
- MAUSS, Marcel, *Ensayo sobre el don: forma y función del intercambio en las sociedades arcaicas*. Katz, Madrid i Buenos Aires, 2009 (primera edició en francès de 1925).
- MAZO KARRAS, Ruth, *From Boys to Men: Formations of Masculinity in Late Medieval Europe*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2003.
- MCNAMARA, Jo A. i WEMPLE, Suzanne, "The Power of Women Through the Family in Medieval Europe, 500-1100". Dins ERLER, Mary i KOWALESKI, Marianne (eds.), *Women and Power in the Middle Ages*. University of Georgia Press, Athens 1988, pp. 83-101.
- MELONI, Giuseppe, *Genova e Aragona all'epoca di Pietro il Cerimonioso*, vols. 1 i 3. CEDAM, Pàdua 1971 i 1982.
- MELONI, M. Giuseppina, "Alfonso il Magnanimo e la Corsica. Attività militare, politica e diplomatica tra il 1416 e il 1422". Dins D'AGOSTINO, Guido i BUFFARDI, Giulia (eds.), *La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso il Magnanimo. I modelli politico-istituzionali. La circolazione degli uomini, delle idee, delle merci. Gli influssi sulla società e sul costume. Atti del XVI Congresso Internazionale di Storia della Corona d'Aragona. Napoli-Caserta-Ischia, 18-24 settembre 1997*, vol. 1. Paparo, Nàpols 2000, pp. 483-513.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón, *La España del Cid*, vol. 2. Plutarco, Madrid 1929.
- MENÉNDEZ PIDAL DE NAVASCUÉS, Faustino, *Heráldica medieval española*, vol. 1. Instituto Salazar y Castro, Madrid 1982.
- MENJOT, Denis, "La «fabrique» des territoires: quelques remarques conclusives sur les processus sociaux de territorialisation". Dins BOISSELLIER, Stéphane (ed.), *De l'espace aux territoires. La territorialité des processus sociaux et culturels au Moyen Âge. Actes de la table-ronde des 8-9 juin 2006, CESC (Poitiers)*. Brepols, Turnhout 2010, pp. 295-309.
- MERCADAL I COROMINAS, Gabriel, *Notes històriques i geogràfiques de l'antic estany de Sils: límits, termes i hidrònims*. Ajuntament de Sils, Sils 2006.
- MÉRIL-BELLINI DELLE STELLE, Anne-L., "Faire connaissance avec une mulier religiosa dans les Pays-Bas méridionaux du XIIIe siècle". *Butlletí del Centre d'Études Médiévales d'Auxerre* [En línia], n. 18:1 (*hors-série*, 2014). En línia des del 17 de juny de 2014. URL: <http://cem.revues.org/13383>.
- MERTES, Kate, *The English Noble Household*. Oxford University Press, Oxford 1988.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel, *De los trovadores en España*. Joaquín Verdaguier, Barcelona 1861.
- MILLÁS VALLICROSA, José M. i RABASSA ARIGÓS, Francisco, *Historia de Santa Coloma de Farnés y su Comarca*. Junta del Milenario de Santa Coloma de Farnés, Santa Coloma de Farnés 1951.
- MINEO, E. Igor, "Di alcuni usi della nobiltà medievale". *Storica*, ns. 20-21 (2001), pp. 9-58.
- Nobiltà di stato. Famiglie e identità aristocratiche nel tardo medioevo. La Sicilia*. Donzelli, Roma 2001.
- "Cose in comune e bene comune. L'ideologia della comunità in Italia nel tardo medioevo". Dins GAMBERINI, Andrea, GENET, Jean-P i ZORZI,

- Andrea. *The Languages of Political Society. Western Europe, 14th-17th Centuries*. Viella, Roma 2011, pp. 39-67.
- "States, orders and social distinction". Dins GAMBERINI, Andrea i LAZZARINI, Isabella (eds.), *The Italian Renaissance State*. Cambridge University Press, Cambridge 2012, pp. 323-344.
- "Caritas e bene comune". *Storica*, n. 59 (2014), pp. 7-56.
- MIQUEL I VIVES, Marina i SOBIRANAS I FÀBREGAS, Carme, "Les intervencions al castell de Montpalau (Pineda de Mar)". Dins *L'arquitectura militar medieval. Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. Actes (del 13 al 30 d'octubre de 1999)*. Grup d'Història del Casal de Mataró, Mataró 2000, pp. 75-78.
- MIRALLES JORI, Eulàlia, "La *Corónica Universal del Principado de Cataluña* de Jeroni Pujades, una obra interpolada?". *Llengua i Literatura*, n. 13 (2002), pp. 223-272.
- MIRET I SANS, Joaquim, *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó. Con datos inéditos de los condes de Áger*. La Catalana, Barcelona 1900 (facsimil; Garsineu, Tremp 2006).
- "Los vescomtes de Cerdanya, Conflent y Bergadà". *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 8 (1901), pp. 117-175.
- "La princesa griega Láscaris, condesa de Pallars en Cataluña". *Revue Hispanique*, n. 10 (1903), pp. 455-470.
- "Itinerario del rey Alfonso I de Cataluña, II en Aragón. III (de 1186 á 1196)". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 2, n. 16 (1904), pp. 437-474.
- "Négociations de Pierre IV de Aragon avec la cour de France: 1366-1367". *Revue Hispanique*, n. 13 (1905), pp. 76-135.
- "Itinerario del rey Pedro I de Cataluña, II de Aragón". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 3, n. 22 (1906), pp. 365-387.
- *Sempre han tingut bec les oques*. Adesiara, Barcelona 2012 (edició original de 1905-1906).
- "Viatges de l'infant en Pere, fill de Jaume I, en els anys 1268 y 1269". *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, n. 18 (1908), pp. 171-185.
- "Notes biogràfiques d'en Pere Salvatge y Fr. Romeu Sa Bruguera ab mostres de la Bíblia catalana rimada de la XIIIa centuria". Dins *Congrés d'Historia de la Corona d'Aragó dedicat al rey en Jaume I y a la seua época*, vol. 1. Francisco Altés, Barcelona 1909, pp. 147-171.
- *Les cases de templers i hospitalers en Catalunya. Aplech de noves y documents històrichs*. Casa Provincial de Caritat, Barcelona 1910.
- "Les «Memorias cronológicas de los Condes de Urgel» per Don Jaime Villanueva". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 5, n. 39 (1910), pp. 415-427.
- "Notes per la biografia del trovador Guerau de Cabrera". *Estudis Universitaris Catalans*, vol. 4 (1910), pp. 299-331.
- "Escolars catalans al estudi de Bolonia en la XIII^a centúria". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 8, n. 59 (1915), pp. 137-155.

- MITJÀ SAGUÉ, Marina, "Barcelona y el problema sardo en el siglo XIV". Dins *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Ministerio de Asuntos Exteriores, Madrid 1959, pp. 447-459.
- "La «cena de presència» a la Corona d'Aragó a mitjan segle XIV". Dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (comp), *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*. CSIC, Barcelona 1993, pp. 277-334.
- MITRE FERNÁNDEZ, Emilio, "Castilla ante la Guerra de los Cien Años: actividad militar y diplomática de los orígenes del conflicto al fin de las grandes treguas (c. 1340-c. 1415)". Dins *XXXI Semana de Estudios Medievales de Estella, 18 a 22 de julio de 2004. Guerra y diplomacia en la Europa Occidental 1280-1480*. Gobierno de Navarra/ Institución Príncipe de Viana, Pamplona 2005, pp. 199-236.
- MOLAS RIBALTA, Pere, "El marquès d'Aitona a la Guerra de Successió". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, n. 11 (2000), pp. 51-59.
- "Noblesa absentista i retòrica catalana". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, n. 12 (2001), pp. 27-41.
- *L'alta noblesa catalana a l'Edat Moderna*. Eumo, Vic 2004.
- MOLLAT, Michel, *Les pauvres au Moyen Âge. Étude sociale*. Hachette, París 1978.
- MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs de, "Els funcionaris i l'administració reial a Catalunya (segles XIII-XIV)". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, annex 1 (1983), p. 137-150.
- *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*, 2 vols. Fundació Noguera, Barcelona 1987.
- "Pactar i transaccionar a Catalunya: l'usatge de Barcelona *Communie et convenientiae*". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa et alii (eds.), *Negociar en la Edad Media. Actas del Coloquio celebrado en Barcelona los días 14, 15 y 16 de octubre de 2004*. CSIC/ Casa de Velázquez/ Université de Paris-XII (Val de Marne), Barcelona 2005, pp. 29-43.
- "La constitució política de la Corona d'Aragó". Dins FALCÓN PÉREZ, M. Isabel (coord.), *El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*. Obra Social de Ibercaja, Zaragoza 2013, pp. 104-116.
- MONTOJO MONTOJO, Vicente, "Fondos documentales nobiliarios e investigación sobre familias". Dins CHACÓN JIMÉNEZ, Francisco i HERNÁNDEZ FRANCO, Juan (eds.), *Espacios sociales, universos familiares. La familia en la historiografía española*. Universidad de Murcia, Murcia 2007, pp. 293-315.
- MONTSALVATJE I FOSSAS, Francesc, *El vizcondado de Bas*. Juan Bonet, Olot 1893.
- *Los monasterios de la diócesis gerundense*. Juan Bonet, Olot 1904.
- *Los condes de Ampurias vindicados*. Ramón Bonet, Olot 1917.
- MONSALVO ANTÓN, José M., "Poder político y aparatos de estado en la Castilla bajomedieval. Consideraciones sobre su problemática". *Studia Historica. Historia Medieval*, n. 4 (1986), pp. 100-167.
- MONSON, Don A., "The troubadours at play: irony, parody, and burlesque". Dins GAUNT, Simon i KAY, Sarah (eds.), *The Troubadours: An Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge 1999, pp. 197-211.
- MOR, Carlo G., "En torno a la formación del texto de los «Usatici Barchinonae»". *Anuario de Historia del Derecho Español*, n. 27-28 (1957-1958), pp. 413-459.

- MORALES GÓMEZ, Juan J., "Tensiones antiseñoriales en la baronía de Ariza (1445)". *Aragón en la Edad Media*, n. 13 (1997), pp. 159-166.
- MORELLI, Serena, "Corona, aristocrazia ed elites a Napoli nel XIII secolo". Ponència presentada en el marc del Seminari d'Història Medieval. Girona, 7 de maig de 2010.
- MORELLÓ BAGET, Jordi, "La crisi financera en una vila del Camp de Tarragona: Valls a principis del segle XV". Dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (ed.), *Fiscalidad real y finanzas urbanas en la Cataluña medieval*. CSIC, Barcelona 1999, pp. 219-254.
- "Veïnatge i exempció fiscal a Valls: a propòsit de les franqueses atorgades al segle XIV i XV". *Quaderns de Vilaniu*, n. 36 (1999), pp. 41-75.
- "Les universitats de la baronia de la Llacuna a la llum d'una concòrdia amb llurs creditors de l'any 1397". *Recull (Associació Cultural Baixa Segarra)*, n. 10 (2007), pp. 105-118.
- *Municipis sota la senyoria dels creditors de censals: la gestió del deute públic a la baronia de la Llacuna (segle XV)*. Fundació Noguera, Barcelona 2008.
- MORSEL, Joseph, "À quoi sert le service de l'État? Carrières, gains, attentes et discours dans l'aristocratie franconienne à la fin du Moyen Âge". Dins *Les serviteurs de l'État au Moyen Âge. Actes du XXIXe congrès de la SHMESP (Pau, 1998)*. Publications de la Sorbonne, París 1999, pp. 229-247.
- *L'aristocratie médiévale. La domination sociale en Occident (V^e-XVe siècle)*. Armand Colin, París 2004.
- "Du texte aux archives: le problème de la source". *Butlletín du Centre d'Études Médiévales d'Auxerre* [En línia], n. 2 (*hors série*, 2008). En línia des del 28 de febrer de 2009. URL: <http://cem.revues.org/index4132.html>.
- MOSCATI, Ruggero, *Per una storia della Sicilia nell'età dei Martini (appunti e documenti: 1396-1408)*. Università degli Studi di Messina, Messina 1954.
- MOXÓ Y MONTOLIU, Francisco de, "Cartas reales de Alfonso XI a Pedro IV en el Archivo de la Corona de Aragón". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 18 (1988), pp. 275-288.
- *Estudios sobre las relaciones entre Aragón y Castilla (ss.XIII-XV)*. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1997.
- MOXÓ Y ORTIZ DE VILLAJOS, Salvador de, "De la nobleza vieja a la nobleza nueva. La transformación nobiliaria castellana en la Baja Edad Media". *Cuadernos de Historia. Anexos de la revista Hispania*, vol. 3 (1969), pp. 1-210.
- "La nobleza castellana en el siglo XIV". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 7 (1970-1971), pp. 493-511.
- MUNITA LOINAZ, J. Antonio, "Intereses político-estratégicos de Carlos II en Álava y Guipúzcoa: el tratado de Libourne (1366)". Dins *La formación de Álava: 650 aniversario del Pacto de Arriaga (1332-1982)*, vol. 1. Diputación Foral de Álava, Vitoria 1982, pp. 763-776.
- MUÑOZ FERNÁNDEZ, Ángela, "La mediación femenina como forma de acción política. Tiempos, contextos y transformaciones de un rol político (Castilla, siglos XIV-XV)". *e-Spania*, [En línia], 20 | de febrer de 2015. En línia des del 13 de febrer de 2015. URL: <http://e-spania.revues.org/24146>; DOI: 10.4000/e-spania.24146.

- MUÑOZ GÓMEZ, Víctor, "Las bases de poder de un príncipe real castellano en la Baja Edad Media: el infante Fernando de Antequera en el reinado de Enrique III (1396-1406)". Dins ARÍZAGA BOLUMBURU, Beatriz *et alii* (eds.), *Mundos medievales: espacios, sociedades y poder. Homenaje al profesor José Ángel García de Cortázar y Ruiz de Aguirre*, vol. 2. Universidad de Cantabria, Santander 2012, pp. 1647-1662.
- "Una aproximación a la presencia castellana en el gobierno de la Corona de Aragón durante el reinado de Fernando I". Dins FALCÓN PÉREZ, M. Isabel (coord.), *El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y Constitucionalismo en la Corona de Aragón*. Ibercaja, Saragossa 2013, pp. 548-559.
- "La candidatura al trono del infante Fernando de Antequera y la intervención castellana en la Corona de Aragón durante el Interregno". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa (ed.), *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'Interregne i el Compromís de Casp*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2015, pp. 867-896.
- MURRAY, Alexander, *Reason and Society in the Middle Ages*. Clarendon Press, Oxford 1978.
- MUTGÉ I VIVES, Josefina, "Alguns camins per apaivagar els conflictes per incidents de pirateria en el Mediterrani Occidental". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 38:2 (2008), pp. 901-919.
- "Els reials: la descendència il·legítima de Martí el Jove; la descendència de Joan I; la descendència de Pere el Cerimoniós; la descendència d'Alfons el Benigne; la descendència de Jaume II". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa (ed.), *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'Interregne i el Compromís de Casp*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2015, pp. 717-731.
- NADAL I FARRERAS, Joaquim, "Joaquim Botet i Sisó (Girona, 1846-1917)". *Revista de Gerona*, ns. 75-77 (1976), pp. 197-201.
- NARBONA CÁRCELES, María, *La corte de Carlos III el Noble, rey de Navarra: espacio doméstico y escenario del poder, 1376-1415*. Eunsa, Pamplona 2006.
- "Noblas donas. Las mujeres nobles en la casa de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)". *STVDIVM. Revista de Humanidades*, n. 15 (2009), pp. 89-113.
- "De casa de la senyora reyna. L'entourage domestique de Marie de Castille, épouse d'Alphonse le Magnanime (1416-1458)". Dins BEAUCHAMP, Alexandra (dir.), *Les serviteurs du prince à la fin du Moyen Âge. Une approche quantitative*. Casa de Velázquez, Madrid 2013, pp. 151-167.
- "«Que de vostres letres nos vesitets». La casa de María de Castilla (1416-1458) y la documentación epistolar como fuente para su estudio". *Mélanges de la Casa de Velázquez*, n. 44:2 (2014), pp. 183-201.
- NARBONA VIZCAÍNO, Rafael, "Los Rabassa, un linaje patricio de Valencia medieval". *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, n. 7 (1988-1989), pp. 111-136.
- "Violencias feudales en la ciudad de Valencia". *Revista d'Història Medieval*, n. 1 (1990), pp. 59-86.
- "El trienio negro: Valencia, 1389-1391. Turbulencias coetáneas al asalto de la judería". *En la España Medieval*, n. 35 (2012), pp. 177-210.

- NASSIET, Michel, "Nom et blason. Un discours de la filiation et de l'alliance (XIVe-XVIIIe siècle)". *L'Homme*, vol. 34, n. 129 (1994), pp. 5-30.
- "Parenté et successions dynastiques aux XIVe et XVe siècles". *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, vol. 50, n. 3 (1995), pp. 621-644.
- "La monographie familiale à la fin du Moyen Âge: quelques problématiques d'histoire de la parenté". Dins AURELL I CARDONA, Martí (ed.), *La médiéviste et la monographie familiale: sources, méthodes et problématiques*. Brepols, Turnhout 2004, pp. 67-80.
- NAVARRO ESPINACH, Germán, "Consejeros influyentes y personas de confianza en el entorno cortesano de los reyes de Aragón (siglos XIII-XV)". Dins SESMA MUÑOZ, J. Ángel (dir.), *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1458. La monarquía aragonesa y los reinos de la Corona*. Gobierno de Aragón, Saragossa 2009, pp. 129-179.
- NEGRE I PASTELL, Pelai, "La villa de Torroella de Montgrí y sus primitivos señores". *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, n. 4 (1949), pp. 78-128.
- *Divisiones territoriales y jerarquía nobiliaria en las comarcas gerundenses en la época medieval*. Aubert, Olot 1955.
- "Torroellenses ilustres. Poncio Guillermo de Torroella, Guillermo de Montgrí y Bernardo de Santa Eugenia". *Libro de Fiesta Mayor de Torroella de Montgrí*, s. n. (1958).
- "Documentos relacionados con Mallorca, otorgados por personalidades de tierras gerundenses". *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, n. 18 (1966), pp. 213-260.
- "Els primers vescomtes de Rocabertí". *Anales del Instituto de Estudios Ampurdaneses*, n. 7 (1968-1969), pp. 21-66.
- "Antigues cases senyoriales gironines". *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, n. 24 (1978), pp. 29-37.
- "La casa Agullana i el castell de Cabrera". *Revista de Girona*, n. 102 (1983), pp. 1-3.
- NEVILLE, Cynthia J., *Native Lordship in Medieval Scotland. The Earldoms of Strathearn and Lennox, c.1140-1365*. Four Courts Press, Dublin 2005.
- NICHOLSON, Helen, *Los Templarios: una nueva historia*. Crítica, Barcelona 2006 (primera edició de 2001).
- NICOLÁS SÁNCHEZ, Andrés J., "El Armorial Catalán de Steve Tamborino". *Emblemata: Revista aragonesa de emblemática*, n. 10 (2004), pp. 169-214.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís, "Clarícies per la història dels vescomtes de Girona-Cabrera". *Anuari Heràldic*, n. 1 (1917), pp. 99-107.
- NICOUD, Marilyn, "Expérience de la maladie et échange épistolaire. Les derniers moments de Bianca Maria Visconti (mai-octobre 1468)". *Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen-Age*, vol. 112, n. 1 (2000), pp. 311-458.
- NIETO-ISABEL, Delfi-I., "«Qui spiritus ambo sunt unum». La red de espiritualidad beguina del Languedoc a inicios del siglo XIV". Dins GARÍ DE AGUILERA, Blanca (ed.), *Redes femeninas de promoción espiritual en los Reinos Peninsulares (s. XIII-XVI)*. Viella, Roma 2013, pp. 147-168.
- NIETO SORIA, J. Manuel, "La nobleza y el «poderío real absoluto» en la Castilla del siglo XV". *Cahiers de linguistique et de civilisation hispaniques médiévales*, vol. 25, n. 1 (2002), pp. 237-254.

- NOGUÉ FONT, Joan, "Paisatge, identitat i territori". Dins *Actes del Congrés: El Paisatge, element vertebrador de la identitat empordanesa*, vol. 2. Institut d'Estudis Empordanesos, Figueres 2007, pp. 721-728.
- NOVELLA DALMAU, Violeta, *Estudi de les pautes d'accés i consum dels recursos animals a partir de l'arqueozoologia. L'exemple del castell de Montsoriu*. Tesi doctoral inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona, Cerdanyola del Vallès 2014.
- Amb BLANCO-LAPAZ, Àngel i SAÑA SEGUÍ, María, "Producció ramadera i dieta al castell de Montsoriu entre els segles XII i XV". Dins PUIG I AMAT, Neus i VIADER I CROUS, Montse (eds.), *La vida quotidiana a l'Edat Mitjana. Actes del IV Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (20-21 de novembre de 2014, Hostalric)*. Ajuntament d'Hostalric, Hostalric 2015, pp. 115-126.
- OBIOLS BOU, Montserrat, *El monacat femení en la Catalunya medieval: Santa Maria de Valldaura (1241-1399)*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona, Barcelona 2006.
- OLIVA PRAT, Miguel, "El monasterio de San Daniel". *Revista de Gerona*, n. 7 (1959), p. 77.
- OLIVERA SERRANO, César, "La Península bajo los primeros Trastámara (1350-1406)". *eHumanista: Journal of Iberian Studies*, vol. 10 (2008), pp. 1-30.
- OLIVERES DE PICÓ, Elisabeth, *El rei sense reialme (Jaume IV de Mallorca)*. Rafael Dalmau, Barcelona 1965.
- ORME, Nicholas, *From Childhood to Chivalry. The Education of the English Kings and aristocracy 1066-1530*. Methuen, Londres-Nova York 1984.
- ORSI LÁZARO, Mario, "Les dotacions dels vaixells de l'armada de 1354: motivacions, context social i costos humans". *Drassana*, n. 15 (2007), pp. 54-73.
- "Estrategia, operaciones y logística en un conflicto mediterráneo. La revuelta del juez de Arborea y la "armada e viatge" de Pedro el Ceremonioso a Cerdeña (1353-1354)". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 38:2 (2008), pp. 921-968.
- "«Vagerosos e malendrins» y «ballesters bons e bé atreçats». Notas sobre la infantería de Pedro el Ceremonioso en una armada real a Cerdeña (1354)". Dins JIMÉNEZ ALCÁZAR, Juan F. *et alii* (eds.), *Actas IV Simposio Internacional de Jóvenes Medievalistas. Lorca 2008*. Universidad de Murcia/Ayuntamiento de Lorca/Real Academia Alfonso X el Sabio/Fundación Cajamurcia-Lorcatour, Múrcia 2009, pp. 187-202.
- "Palabras de paz, planes de guerra. La diplomacia del juez de Arborea y la revuelta contra Pedro el Ceremonioso (1353)". *eHumanista/IVITRA*, n. 7 (2015), pp. 93-115.
- ORTEGA CERVIGÓN, J. Ignacio, "La funcionalidad política de la nobleza castellana: el oficio de Montero Mayor durante el siglo XV". *Historia, Instituciones y Documentos*, n. 30 (2003), pp. 399-428.
- "Por seruiçios muchos e buenos que me ha fecho. Los criados de las casas nobiliarias conquenses en la Baja Edad Media". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 39:2 (2009), pp. 703-721.
- ORTI GOST, Pere, "Una primera aproximació als fogatges catalans de la dècada de 1360". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 29 (1999), pp. 749-761.

- Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*. CSIC, Barcelona 2000.
- "La primera articulació del Estado feudal en Catalunya a través de un impuesto: el bovaje (ss. XII-XIII)". *Hispania. Revista Española de Historia*, vol. 61, n. 209 (2001), pp. 968-978.
- "Les alienacions del patrimoni reial i el finançament de la conquesta de Sardenya de 1323-1324". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa, MUTGÉ I VIVES, Josefina i SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (eds.), *La Corona catalanoaragonesa i el seu entorn mediterrani a la Baixa Edat Mitjana*. CSIC, Barcelona 2005, pp. 239-272.
- Amb SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel i TURULL I RUBINAT, Max, "La génesis de la fiscalidad municipal en Catalunya". *Revista d'Història Medieval*, n. 7 (1996), pp. 115-134.
- OSCHEMA, Klaus, "The Cruel End of the Favourite. Clandestine Death and Public Retaliation at Late Medieval Courts in Europe". Dins SPIEB, Karl-H. i WARNTJES, Immo (eds.), *Death at Court*. Harrassowitz, Wiesbaden 2012, pp. 171-195.
- OSTOS SALCEDO, Pilar, "Los notarios de los documentos de los condes de Pallars". *Historia, Instituciones y Documentos*, n. 13 (1986), pp. 111-175.
- "Roger de Comenge, Conde de Pallars, en el Archivo Ducal de Medinaceli (1229-1256)". *Espacio, Tiempo y Forma. Serie III. Historia Medieval*, n. 2 (1989), pp. 233-252.
- "Notas sobre diplomática señorial catalana". *Historia, Instituciones y Documentos*, n. 20 (1993), pp. 293-296.
- OTERO PIÑEYRO MASEDA, Pablo S. i GARCÍA-FERNÁNDEZ, Miguel, "Los testamentos como fuente para la historia social de la nobleza. Un ejemplo metodológico: tres mandas de los Valladares del siglo XV". *Cuadernos de Estudios Gallegos*, n. 126 (2013), pp. 138-146.
- OTIS-COUR, Leah, *Historia de la pareja en la Edad Media. Placer y amor*. Siglo Veintiuno, Madrid 2000.
- PACHECO CABALLERO, Francisco L., "El usatge *Princeps namque*, las Cortes y los juristas". *Initium: Revista Catalana d'història del dret*, n. 10 (2005), pp. 225-246.
- PAGAROLAS I SABATÉ, Laureà (coord.), *Els fons de protocols de Catalunya. Estat actual i proposta de sistematització*. Associació d'Arxivers de Catalunya, Girona 2005.
- PAGÈS, Amédée, *La Poésie française en Catalogne du XIIIe a la fin du XVe*. Privat, Toulouse 1936.
- (ed.), *Chronique catalane de Pierre IV d'Aragon III de Catalogne dit le Cérémonieux ou del Punyalet*. Privat, Toulouse 1941.
- PAGÈS I PONS, Joan, *La vila del Mallol, centre administratiu del vescomtat de Bas*. L'Ajuntament de la Vall de Bas, Olot 1982.
- Les Preses i el monestir de Sant Benet de Bages*, vol. 2. Diputació de Girona, Olot 1984.
- Els senyorijs alodials en el vescomtat de Bas a la baixa edat mitjana*, vol. 1. Ajuntament de la Vall d'en Bas, Girona 1987.

- PALOU I MIQUEL, Hug, "La regulació de la navegació comercial per mar en temps de guerra. L'ordinació de Pere III de 1356". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 29 (1999), pp. 775-801.
- "Organització de l'espai i formes de poblament a l'Alt Maresme a l'Edat Mitjana". Dins *L'organització de l'espai i models de poblament. II Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. Actes (del 20 d'octubre al 17 de novembre de 2001)*. Grup d'Història del Casal de Mataró, Mataró 2003, pp. 41-59.
- "Bibliografia de Josep Maria Pons i Guri". *Revista de Dret Històric Català*, n. 7 (2007), pp. 39-80.
- PARAREDA I ROBERT, Fèlix, *La vila de Malgrat i sos contorns: apuntaments històrics*. R. Roig, Blanes 1915.
- PARAVICINI, Werner, "The Court of the Dukes of Burgundy. A Model for Europe?". Dins ASCH, Ronald G. i BIRKE, Adolf M. (eds.), *Princes, Patronage, and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age c.1450-1650*. Oxford University Press, Oxford 1991, pp. 69-102.
- PARDO DE GUEVARA, Eduardo, "¿Hacia una nueva ciencia genealógica? Reflexiones para una renovación en sus métodos y objetivos". *Medievalismo*, n. 2:2 (1992), pp. 171-18.
- PARDO PASTOR, Jordi, "La Monarquía Autoritaria y la Literatura Doctrinal en la Castilla de los siglos XIV y XV". *Revista Internacional d'Humanitats* [En línia], n. 4 (2001). En línia des del 6 de març de 2004. URL: <http://www.hottopos.com/rih4/jordi.htm>.
- PASCUAL MARTÍNEZ, Lope, "Los oficios en la corte de Jaime I". Dins *Jaime I y su época: X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. 2. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1979, pp. 497-513.
- "Aportación de la documentación murciana al estudio de los oficios de la cancillería y de la corte de Alfonso X el Sabio. Los oficios y los oficiales". *Miscelánea Medieval Murciana*, n. 12 (1985), pp. 203-238.
- PASTOR DE TOGNERI, Reyna *et alii*, "Baja nobleza: aproximación a la historiografía europea y propuestas para una investigación". *Historia Social*, n. 20 (1994), pp. 23-45.
- PASTOUREAU, Michel, *Les armoiries*, Brepols, Turnhout 1976.
- *Traité d'héraldique*. Picard, París 1979.
- *Les sceaux*. Brepols, Turnhout 1981.
- "Stratégies héraldiques et changements d'armoiries chez les magnats florentins du XIVe siècle". *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, vol. 43, n. 5 (1988), pp. 1241-1256.
- *Una historia simbólica de la Edad Media occidental*. Katz, Buenos Aires 2006.
- PATERSON, Linda M., "L'enfant dans la littérature occitane avant 1230". *Cahiers de Civilisation Médiévale*, vol. 32, n. 127 (1989), pp. 233-245.
- PAU RUBIÉS, Joan i SALRACH I MARÉS, Josep M., "Entorn de la mentalitat i la ideologia del bloc de poder feudal a través de la historiografia medieval fins a les quatre grans cròniques." *EG*, ns. 5-6 (1986), pp. 476-510.
- PAUL, Nicholas L., "Crusade, memory and regional politics in twelfth-century Amboise". *Journal of Medieval History*, n. 31 (2005), pp. 127-141.

- "A Warlord's Wisdom: Literacy and Propaganda at the Time of the First Crusade". *Speculum*, vol. 85 (2010), pp. 534-566.
- PAULÍ MELÉNDEZ, Antoni, *Santa Maria de Valldonzella*. Barcelona 1972.
- PAVÓN BENITO, Julia i GARCÍA DE LA BORBOLLA, Ángeles, "El "séquito" navarro de la infanta Doña Blanca en Sicilia (1402-1413)". Dins D'AGOSTINO, Guido i BUFFARDI, Giulia (eds.), *La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso il Magnanimo. I modelli politico-istituzionali. La circolazione degli uomini, delle idee, delle merci. Gli influssi sulla società e sul costume. Atti del XVI Congresso Internazionale di Storia della Corona d'Aragona. Napoli-Caserta-Ischia, 18-24 settembre 1997*, vol. 1 Paparo, Nàpols 2000, pp. 799-822.
- *Morir en la Edad Media. La muerte en la Navarra medieval*. Universitat de València, València 2007, pp. 118-127.
- PELLA I FORGAS, José, *Historia del Ampurdán*. Tasso y Serra, Barcelona 1883.
- PERARNAU I ESPELT, Josep, "Noves dades sobre beguins de Girona". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, n. 25:1 (1979), pp. 237-248.
- PEREA RODRÍGUEZ, Óscar, "Un epigrama a la muerte de Fernando el Católico (1516): ¿obra del almirante Fadrique Enríquez?". *eHumanista: Journal of Iberian Studies*, vol. 5 (2005), pp. 126-141.
- PÉREZ, Mariel, "El control de lo sagrado como instrumento de poder: los monasterios particulares de la aristocracia altomedieval leonesa". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 42:2 (2012), pp. 799-822.
- PÉREZ DE TUDELA VELASCO, M. Isabel, "Ancianidad, viudedad... El hombre medieval en su edad postrera". Dins DE LA IGLESIA DUARTE, J. Ignacio (coord.), *La familia en la Edad Media. XI Semana de Estudios Medievales. Nájera 2000*. Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 2001, pp. 285-316.
- PERI, Illuminato, *Restaurazione e pacifico stato in Sicilia, 1377-1501*. Laterza, Roma 1988.
- PESEZ, Jean-M., "Maison forte, manoir, bastide, tour, motte, enceinte, moated-site, Wasserburg, ou les ensembles en archéologie". Dins BUR, Michel (dir.), *La Maison forte au Moyen Âge*. CNRS, París 1986, pp. 331-339.
- PIQUER I JOVER, Josep-J., "L'expansió monàstica femenina a Catalunya durant els segles XII i XIII (Anàlisi del fenomen dins el context de la història de l'espiritualitat)". *Analecta Sacra Tarraconensia*, n. 45:1 (1972), pp. 3-27.
- *Abaciologi de Vallbona (1153-1977)*. Fundació Roger de Belfort, Santes Creus 1978.
- PIROT, François, "Recherches sur les connaissances littéraires des troubadours occitans et catalans des XIIe et XIIIe siècles. Les "sirventes-ensenhamens" de Guerau de Cabrera, Guiraut de Calanson et Bertrand de Paris". *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 14 (1972), pp. 7-649.
- PIZARRO, José A. P. de Sotto Mayor, "De e para Portugal. A circulação dos nobres na Hispânia medieval (Séculos XII a XV)". *AEM*, n. 40:2 (2010), pp. 889-924.
- PLADEVALL I FONT, Antoni, "San Martín de Centellas, San Miguel Sesperxes y San Pedro de Bertí". *Ausa*, vol. 2, n. 18 (1956), pp. 357-372.
- "El castillo de Taradell y su primitivo término". *Ausa*, vol. 2, n. 21 (1957), pp. 492-501.
- "Sant Marçal del Montseny. Antiguo monasterio y parroquia del obispado de Vich". *Ausa*, vol. 4, n. 35 (1961), pp. 9-25.

- "La disminució de poblament a la Plana de Vich a mitjans del segle XIV". *Ausa*, vol. 4, n. 44 (1963), pp. 361-373.
- "Els senescals dels comtes de Barcelona durant el segle XI". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 3 (1966), p. 111-130.
- "Els orígens de la família Montcada". *Ausa*, vol. 6, ns. 69-70 (1971), pp. 308-319.
- "El terme històric de Sau". *Ausa*, vol. 7, n. 74 (1973), pp. 108-116.
- Sibil·la de Saga: perfil biogràfic de la darrera amiga de Jaume I*. Subirana, Barcelona 1973.
- "Les arrels històriques de Palautordera". *Monografies del Montseny*, n. 2 (1987), pp. 45-70.
- Tona. Mil cent anys d'història*. Ajuntament de Tona, Tona 1989.
- "El Montseny a l'època medieval. Dominis i jurisdiccions". *Revista de Girona*, n. 141 (1990), pp. 71-77.
- "El Montseny a l'època medieval. L'organització religiosa". *Monografies del Montseny*, n. 8 (1993), pp. 101-124.
- "Noves dades sobre el castell i santuari d'Argimon". *Quaderns de la Selva*, n. 6 (1993), pp. 156-162.
- Taradell. Passat i present d'un terme i vila d'Osona*, vol. 1. Ajuntament de Taradell, Taradell 1995.
- "Noves dades sobre el casal d'Olivet". *Ponències*, n. 2 (1997), pp. 89-97.
- El Brull. Un terme entre la Plana de Vic i el Montseny*. Diputació de Barcelona, Barcelona 1998.
- "La *domus* de Menola, a Pineda de Mar". *Quaderns de la Selva*, n. 13 (2001), pp. 57-66.
- La Canònica de Santa Maria de Manlleu*. Fundació Caixa Manlleu, Manlleu 2008.
- "Fra Ramon de Vilademany i Roger de Vilademany: dos nobles afincats al Montseny". *Monografies del Montseny*, n. 25 (2010), pp. 145-154.
- Amb CATALÀ I ROCA, Francesc, *Els monestirs catalans*. Destino, Barcelona 1978.
- et alii*, *Orís*. Montblanc, Granollers 1972.
- et alii*, *La vall de Torelló. Geografia i Història*. Celblau, Torelló 1979.
- et alii*, *Sant Pere de Casserres o la presència de Cluny a Catalunya*. Fundació Caixa Manlleu, Manlleu 2004.
- (dir.), *Santa Eulàlia de Riuprimer. La terra i la gent al llarg de la seva història*. Ajuntament de Santa Eulàlia de Riuprimer, Santa Eulàlia de Riuprimer 2005.
- PONCE VIVES, Santi (coord.), *Gurb: un poble arrelat a la terra*. Ajuntament de Gurb, Gurb 2002.
- PONS I GURI, Josep M., "Roig y Jalpí y el Prior de Meyá". *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, n. 14 (1960), pp. 39-81.
- "Les cases aloeres i les quadres. (El cas de la quadra de Campins)". Dins PONS I GURI, Josep M., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 3. Fundació Noguera, Barcelona 1989, pp. 99-115 (edició revisada d'un article publicat el 1961).
- "La successió de Guillem Umbert de Basella". *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, n. 22 (1974), pp. 153-175.

- "La sentència sobre el castell de Lloret". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, n. 26 (1982), pp. 87-108.
- "Entre l'emfiteusi i el feudalisme (Els reculls de drets gironins)". Dins PONS I GURI, Josep M., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 3. Fundació Noguera, Barcelona 1989, pp. 183-196 (edició revisada d'un article publicat el 1986).
- "Jurisdiccions compartides a la Catalunya baix-medieval". Dins PONS I GURI, Josep M., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 3. Fundació Noguera, Barcelona 1989, pp. 117-143.
- "El dret comú a Catalunya". Dins PONS I GURI, Josep M., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 4. Fundació Noguera, Barcelona 2006, pp. 65-88 (part d'un article original de 1991).
- "Sicardis, senyora de Montseny i de Lloret". *Medievalia. Revista d'Estudis Medievals*, n. 10 (1992), pp. 351-361.
- "De l'escrivent al notari i de la *Charta* a l'*Instrumentum*". Dins PONS I GURI, Josep M., *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. 4. Fundació Noguera, Barcelona 2006, pp. 89-108 (article publicat originalment el 1993).
- "La comanda de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem a Sant Celoni". Dins *Actes de les Primeres Jornades sobre els Ordes Religioso-militars als Països Catalans (segles XII-XIX) (Montblanc 8-10 de novembre de 1985)*. Diputació de Tarragona, Tarragona 1994, pp. 288-301.
- *Quan nasqué, s'emancipà i s'organitzà una vila. Arenys de mar, 1574-1720*. Pagès, Lleida 1999.
- "Hostalric, capital i arxiu del Vescomtat de Cabrera". *Quaderns de la Selva*, n. 14 (2002), pp. 7-20.
- "El castell de Montpalau. Pervivència de la jurisdicció d'un castell abandonat". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, n. 25 (2002-2003), pp. 519-539.
- Amb RODRÍGUEZ-BLANCO, Jesús, *Els noms de lloc a l'Alt Maresme dels segles IX-XII. Antics termes de Montpalau, Palafolls i Tordera*. El Set-Ciències, Arenys de Mar 2000.
- PONSICH, Claire, "L'honneur en XIVE siècle de la vicomtesse d'Illa i de Canet, et d'une noble dame valencienne, deux favorites de la duchesse de Gérone, puis de la reine d'Aragon". *Études Roussillonnaises. Revue d'Histoire et d'Archéologie Méditerranéennes*, vol. 20 (2003), pp. 75-87.
- "Un témoignage de la Culture en Cerdagne, la correspondance de Violant de Bar (1380-1431)". *Études Roussillonnaises. Revue d'Histoire et d'Archéologie Méditerranéennes*, vol. 21 (2005), pp. 147-193.
- "De la parole d'apaisement au reproche. Un glissement rhétorique du conseil ou l'engagement politique d'une reine d'Aragon?". *Cahiers de Linguistique Hispanique Médiévale*, n. 31 (2008), pp. 81-118.
- PONSICH, Pierre, "Aperçu historique sur la seigneurie et la vicomté de Canet". *Études Roussillonnaises. Revue d'Histoire et d'Archéologie Méditerranéennes*, vol. 11 (1992), pp. 39-54.
- PONT, Maria, "L'esponsalici dins la pràctica matrimonial catalana al s. XII". *Medievalia. Revista d'Estudis Medievals*, n. 4 (1983), pp. 51-62.
- POU Y MARTÍ, fra José M., *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*. Colegio "Cardenal Cisneros", Madrid 1991.

- PRAT DE LA RIBA I SARRÀ, Enric, "La noblesa catalana". *La Veu de Catalunya. Setmanari Popular*, n. 23 (6 de juny de 1897), pp. 185-186.
- PUIGVERT I GURT, Xavier, "La introducció del delme a la Marca d'Hispania". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, n. 13 (1992), pp. 117-125.
— "Un cas d'exigència de cugúcia al vescomtat de Bas (s. XIV)". Dins *Miscel·lània en honor de Josep M. Marquès*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2010, pp. 179-183.
- PUIGVERT I SOLÀ, Joaquim M., "Pedagogia de la festa al segle XVIII a través de la Consueta parroquial de Riudellots de la Selva (1763)". *Quaderns de la Selva*, n. 1 (1984), pp. 161-178.
— *Església, territori i sociabilitat (s. XVII-XIX)*. Eumo, Vic 2001.
- QUEROL SAN ABDON, Jordi, *El Llibre de Cetreria del vescomte de Rocaberti: edició i estudi d'un tractat de falconeria escrit a la Corona d'Aragó*. Treball de recerca de doctorat inèdit. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 2004.
- QUINTANILLA RASO, M. Concepción, "Propiedades y derechos en los señoríos nobiliarios cordobeses de la Baja Edad Media: nuevas interpretaciones". *Historia, Instituciones y Documentos*, n. 24 (1997), pp. 399-403.
— "El orden señorial y su representación simbólica: ritualidad y ceremonia en Castilla a fines de la Edad Media". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 29 (1999), pp. 843-873.
— "El estado señorial nobiliario como espacio de poder en la Castilla bajomedieval". Dins DE LA IGLESIA DUARTE, J. Ignacio i MARTÍN RODRÍGUEZ, José-L. (coords.), *Los espacios de poder en la España medieval: XII Semana de Estudios Medievales. Nájera, del 30 de julio al 3 de agosto de 2001*. Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 2002, pp. 245-314.
— "El engrandecimiento nobiliario en la Corona de Castilla: las claves del proceso a finales de la Edad Media". Dins QUINTANILLA RASO, M. Concepción (coord.), *Títulos, grandes del reino y grandeza en la sociedad política: sus fundamentos en la Castilla medieval*. Sílex, Madrid 2006, pp. 17-100.
— "La nobleza señorial en el reinado de Alfonso X. Constitución y representación". *Alcanate. Revista de Estudios Alfonsíes*, n. 9 (2014-2015), pp. 137-175.
- RAMÍREZ VAQUERO, Eloísa, "El retorno a Navarra de la reina de Sicilia en 1415". *Príncipe de Viana*, n. 246 (2009), pp. 128-144.
- RAVINA MARTÍN, Manuel, "Documentos de Pallars en el Archivo Ducal de Medinaceli". Dins *Miscelánea de estudios dedicados al profesor Antonio Marín Ocete*, vol. 2. Universidad de Granada/Caja de Ahorros y Monte Piedad de Granada, Granada 1974, pp. 911-920.
- REDONDO VEINTEMILLAS, Guillermo i SARASA SÁNCHEZ, Esteban, "El señorío de Ariza de la familia Palafox y la sentencia de Celada (Alteraciones campesinas y triunfo señorial en el tránsito de la Edad Media a la Moderna)". *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, n. 58 (1988), pp. 31-50.
- REGLÀ I CAMPISTOL, Joan, *Introducció a la història de la Corona d'Aragó (Dels orígens a la Nova Planta)*. Moll, Palma de Mallorca 1969.
- REILLY, Bernard F., *The Kingdom of León-Castilla under Queen Urraca, 1109-1126*. Princeton University Press, Princeton 1982.

- The Kingdom of León-Castilla under King Alfonso VII 1126-1157*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998.
- REIXACH SALA, Albert, "A mercè dels creditors: l'endeutament dels senyors de Santa Pau amb ciutadans de Girona a la primera meitat del segle XIV". *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, n. 23 (2012), pp. 133-156.
- RIERA I PAIRÓ, Albert i PUIG I GRIESSENBERGER, Anna M., "Emplaçament de l'orde de dominics en l'ambient urbà baixmedieval de Castelló d'Empúries. El primer convent". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, n. 34 (1994), pp. 377-393.
- RIERA I SANS, Jaume, *El Archivo de la Corona de Aragón*. Ministerio de Cultura, Madrid 1999.
- "Jaume Villanueva i el comtat d'Urgell". Dins SABATÉ CURULL, Flocel i FARRÉ, Joan (coords.), *Els grans espais baronials a l'edat mitjana. Desenvolupament socioeconòmic*. Pagès, Lleida 2002, pp. 61-81.
- RIQUER I MORERA, Martí de, "Examen lingüístico del «Libre de feyts d'armes de Catalunya»". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, n. 21 (1948), pp. 247-274.
- Quinze generacions d'una família catalana*. Planeta, Barcelona 1979.
- Heràldica catalana des de l'any 1150 al 1550*, en 2 vols. Quaderns Crema, Barcelona 1983.
- RIQUER I PERMANYER, Borja de, "La «defenestració» política d'en Pella i Forgas, o sobre la pretesa «honradesa» electoral de La Lliga". *Revista de Girona*, n. 97 (1981), pp. 248-250.
- RIU I RIU, Manuel, "El paper dels «castra» en la redistribució de l'hàbitat al comtat d'Osona". *Ausa*, vol. 10, ns. 102-104 (1982), pp. 401-409.
- "El papel de las Cortes catalanas en la política de los primeros años de reinado de Alfonso el Magnánimo (1416-1423)". Dins D'AGOSTINO, Guido i BUFFARDI, Giulia (eds.), *La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso il Magnanimo. I modelli politico-istituzionali. La circolazione degli uomini, delle idee, delle merci. Gli influssi sulla società e sul costume. Atti del XVI Congresso Internazionale di Storia della Corona d'Aragona. Napoli-Caserta-Ischia, 18-24 settembre 1997*, vol. 1. Paparo, Nàpols 2000, pp. 657-672.
- RIVERA GARRETAS, M. Milagros, "Normativa y litigios en torno a la dote durante la época de Jaime II". Dins *Las mujeres en las ciudades medievales. Actas de las III Jornadas de Investigación Interdisciplinaria*. Universidad Autónoma de Madrid, Madrid 1984, pp. 19-25.
- ROBLES MONTESINOS, Javier, "Guillema de Montcada, senyora de Terrassa (1300-1303), *que nunc locum habet in Terracia a domino regi ad violarium*". *Terme*, n. 23 (2008), pp. 63-82.
- ROCA I TRIAS, M. Encarna, *Natura i contingut de la llegítima en el dret civil català*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1975.
- RODRIGUES, Ana M. S. A., "For the Honor of Her Lineage and Body: The Dowers and Dowries of Some Late Medieval Queens of Portugal". *e-Journal of Portuguese History*, vol. 5, n. 1 (2007) [En línia]. URL: https://www.brown.edu/Departments/Portuguese_Brazilian_Studies/ejph/html/issue9/html/rodrigues_main.html.

- "La reine, la cour, la ville au Portugal médiéval". Dins COURBON, Léonard i MENJOT, Denis (eds.), *La cour et la ville dans l'Europe du Moyen Âge et des Temps Modernes*. Brepols, Turnhout 2015, pp. 77-90.
- RODRÍGUEZ-BERNAL, Francesc, "L'origen del llinatge dels Claramunt i les seves relacions amb el monestir de Sant Cugat del Vallès des de finals del segle X fins a finals del segle XI". Dins SANS I TRAVÉ, Josep M. i ROCA I RODRÍGUEZ, Encarna (coords.), *XLII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos: Sant Cugat del Vallès, 23, 24 i 25 d'octubre de 1998*. Arxiu Nacional de Catalunya, Sant Cugat del Vallès 2000, pp. 452-459.
- *Els vescomtes de Cardona al segle XII. Una història a través dels seus testaments*. Universitat de Lleida, Lleida 2009.
- "La frontera meridional catalana en el siglo XI: un espacio vizcondal". Dins MARTOS QUESADA, Juan i BUENO SÁNCHEZ, Marisa (eds.), *Fronteras en discusión. La Península Ibérica en el siglo XII*. Almudayna, Madrid 2012, pp. 53-73.
- "Noblesa i poder al monestir de Santa Maria del Pedregal a l'Edat Mitjana". *Urtx: Revista Cultural de l'Urgell*, n. 29 (2015), pp. 42-55.
- ROIG SIMÓN, Marisa, "L'arxiu dels comtes d'Empúries: un origen mil·lenari". *Revista de Girona*, n. 227 (2004), pp. 70-72.
- ROMERO TALLAFIGO, Manuel, "El señorío catalán de los Entenza a la luz de la documentación existente en el Archivo Ducal de Medinaceli (Sevilla). Años 1173-1324". *Historia, Instituciones y Documentos*, n. 4 (1977), pp. 515-582.
- *La Cancillería de los condes de Prades y Ribagorza (1341-1414)*. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1990.
- RÖSENER, Werner, *Bauern im Mittelalter*. C.H. Beck, Múnich 1991.
- ROSENTHAL, Joel T., *Old Age in Late Medieval England*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1996.
- ROURA I ROGER, Joaquim, "Blanes al segle XVII: homes bons, fidels, lleials i obedients vassalls". *Blanda*, n. 15 (2012), pp. 71-93.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni, *Història Nacional de Catalunya*, vol. 6. Pàtria, Barcelona 1931.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi, *Història de la literatura catalana*, vol. 2. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1985.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni, *Estudi sobre la elaboració de la Crònica de Pere'l Cerimoniós*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1910.
- "La escuela histórica catalana". Dins *Discursos leídos en la Real Academia de las Buenas Letras de Barcelona en la recepción pública del Dr. D. Cosme Parpal y Marqués el día 13 de abril de 1913*. Casa Provincial de Caridad, Barcelona 1913.
- RUBIO VELA, Agustín i RODRIGO LIZONDO, Mateu, "Els beguins de València en el segle XIV. La seua casa-hospital i els seus llibres". *Estudis en memòria del professor Manuel Sanchis Guarner*, vol. 1. Ajuntament de València-Publicacions de la Universitat de València, València 1984, pp. 327-341.
- RUGGIERI, Silvia, "Le coste siciliane: appunti per una descrizione". Dins MAURICI, Ferdinando et alii, *Le torri nei paesaggi costieri siciliani (secoli XIII-XIX)*, vol. 1. Regione Siciliana, Palerm 2008, pp. 213-233.
- RUIZ-DOMÈNEC, José-E., "Système de parenté et théorie de l'alliance dans la société catalane (env.1000-env.1240)". *Revue Historique*, n. 262:2 (1979), pp. 305-326.

- "Estrategias matrimoniales y sistemas de alianza entre Castilla y Cataluña en el siglo XII". *Hispania. Revista Española de Historia*, vol. 40, n. 145 (1980), pp. 271-284.
- "Sistema de parentesco y teoría de la alianza en la sociedad catalana (c. 1000-c. 1240)". Dins FIRPO, Arturo R. (ed.), *Amor, familia, sexualidad*. Argot, Barcelona 1984, pp. 113-140.
- "Los recuerdos familiares de Lambert de Watrelos: tres generaciones de hombres en una genealogía feudal". *Medievalia. Revista d'Estudis Medievals*, n. 5 (1984), pp. 51-69.
- *La memoria de los feudales*. Argot, Barcelona 1984.
- *L'estructura feudal. Sistema de parentiu i teoria de l'aliança en la societat catalana (c.980-c.1220)*. Del Mall, Barcelona 1985.
- RUIZ GÓMEZ, Vicenç, "La cúpula del poder institucional laic al *castrum Terracie* (segles X-XI)". *Terme*, n. 15 (2000), pp. 30-37.
- RUNCIMAN, Steven, *Vísperas sicilianas. Una historia del mundo mediterráneo a finales del siglo XIII*. Alianza, Madrid 1979.
- RUSSELL, Peter E., *The English Intervention in Spain and Portugal in the time of Edward III and Richard II*. Clarendon Press, Oxford 1955.
- RYDER, Alan, *Alfonso el Magnánimo, rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1396-1458)*. Alfons el Magnànim, València 1992.
- SABAPATHY, John, *Officers & Accountability in Medieval England, 1170-1300*. Oxford University Press, Oxford 2014.
- SABATÉ CURULL, Flocel, "Les castlanies i la comissió reial de 1328". Dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (comp.), *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*. CSIC, Barcelona 1993, pp. 177-242.
- "Organització territorial i administrativa del comtat d'Urgell". Dins BERTRAN I ROIGÉ, Prim *et alii*, *El Comtat d'Urgell*. Universitat de Lleida, Lleida 1995, pp. 17-70.
- "El veguer a Catalunya. Anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, n. 6 (1995), pp. 147-159.
- "El poder reial entre el poder municipal i el poder baronial a la Catalunya del segle XIV". Dins *El poder real de la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*. XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Jaca, 20-25 de septiembre de 1993, vol. 2. Diputación General de Aragón, Saragossa 1996, pp. 327-342.
- *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*. Fundació Salvador Vives Casajuana/Rafael Dalmau, Barcelona 1997.
- "La tenencia de castillos en la Cataluña medieval". Dins CABEZUELO PLIEGO, J. Vicente (ed.), *Alcaidías y fortalezas en la España medieval*. Universidad de Alicante, Alcoy 2006, pp. 69-136.
- *El sometent a la Catalunya medieval*. Rafael Dalmau, Barcelona 2007.
- *La feudalización de la sociedad catalana*. Universidad de Granada, Granada 2007.
- "Estamentos, soberanía y modelo político en la Cataluña bajomedieval". *Aragón en la Edad Media*, n. 21 (2009), pp. 245-278.
- "La Catalunya dels segles X-XII i la definició historiogràfica del feudalisme". *Catalan Historical Review*, n. 3 (2010), pp. 163-184.

- SAGUER I HOM, Enric, "La *Acción Social* en casa. Gestión patrimonial de un dirigente sindical (Pelayo Negre Pastell, 1924-1936)". Dins ROBLEDO HERNÁNDEZ, Ricardo i LÓPEZ GARCÍA, Santiago M. (coords.), *¿Interés particular, bienestar público? Grandes patrimonios y reformas agrarias*. Universidad de Zaragoza, Saragossa 2007, pp. 281-303.
- Amb TÉBAR HURTADO, Javier, "Pelai Negre: Un hisendat gironí i la qüestió agrària (1921-1939)". *Revista de Girona*, n. 144 (1991), pp. 67-71.
- SÀIZ I XIQUÉS, Carles, "De la primitiva fortalesa medieval a l'actual Castell de Santa Florentina. Mil anys d'història a la Vall de Canet". Comunicació presentada en el marc de la IX Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme. Canet de Mar, 11 d'abril de 2015, pendent de publicació.
- SÁIZ SERRANO, Jorge, "La caballería de Alfonso el Magnánimo en la expedición mediterránea de 1432: reclutamiento y estructura de tropas en la Corona de Aragón". *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, n. extra 1 (1996), pp. 23-64.
- Guerra y nobleza en la Corona de Aragón. La caballería en los ejércitos del rey (siglos XIV-XV)*. Tesi doctoral. Universitat de València, València 2003.
- "Una clientela militar entre la Corona de Aragón y Castilla a fines del siglo XIV: caballeros de casa y vasallos de Alfons d'Aragó, conde de Denia y marqués de Villena". *En la España Medieval*, n. 29 (2006), pp. 97-134.
- Caballeros del rey. Nobleza y guerra en el reinado de Alfonso el Magnánimo*. Publicacions de la Universitat de València, València 2008.
- "Accompagner et servir le prince. Structure et fonctionnement de la Maison royale d'Alphonse V d'Aragon". Dins BEAUCHAMP, Alexandra (dir.), *Les serviteurs du prince à la fin du Moyen Âge. Une approche quantitative*. Casa de Velázquez, Madrid 2013, pp. 131-149.
- SALAZAR Y ACHA, Jaime de, "Orígenes históricos de un gran linaje". Dins GARCÍA PINACHO, M. del Pilar (ed.), *Los Álvarez de Toledo. Nobleza viva*. Junta de Castilla y León, Valladolid 1998, pp. 21-52.
- SALES I FAVÀ, Lluís, "El setge i l'ocupació del castell de Cassà de la Selva (1329): un conflicte jurisdiccional entre senyories provocat per les alienacions del patrimoni reial". *Quaderns de la Selva*, n. 22 (2010), pp. 55-77.
- "Los libros de la corte del baile: fuente para el estudio de las élites urbanas y sus actividades financieras en el noreste catalán (s. XIV-XV)". Dins COLLANTES DE TERÁN SÁNCHEZ, Antonio (ed.), *Fuentes para el estudio del negocio fiscal y financiero en los reinos hispánicos (siglos XIV-XVI)*. Instituto de Estudios Fiscales, Madrid 2010, pp. 249-265.
- "Suing in a local jurisdiccional court in late medieval Catalonia. The case of Caldes de Malavella (1328-1369)". *Continuity and Change*, n. 29:1 (2014), pp. 49-81.
- SALICRÚ I LLUCH, Roser, "Les primeres visites pastorals a les parròquies del castell de Mataró: Mataró i Llavaneres (1305-1310)". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, ns. 11-12 (1991), pp. 325-344.
- "Les demandes de la coronació de Ferran d'Antequera i d'Elionor d'Alburquerque al principat de Catalunya: una primera aproximació". Dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (ed.), *Fiscalidad real y finanzas urbanas en la Cataluña medieval*. CSIC, Barcelona 1999, pp. 77-119.

- SALRACH I MARÉS, Josep M., "Els Montcada entre 1000 i 1230. Una nova recerca". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, ns. 7-8 (1986-1987), pp. 133-140.
- "Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, n. 13 (1992), pp. 127-173.
- "La vinya i els viticultors a la Catalunya de l'Alta Edat Mitjana". Dins GIRALT I RAVENTÓS, Emili (coord.), *Vinyes i vins: Mil anys d'història. Actes i Comunicacions del III Col·loqui d'Història Agrària sobre mil anys de producció, comerç i consum de vins i begudes alcohòliques als Països Catalans. Febrer del 1990*, vol. 1. Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona 1993, pp. 117-145.
- "Bases materials de l'estat a l'època carolíngia. L'exemple dels comtats catalans". PLÁCIDO SUÁREZ, Domingo *et alii*, *Iles. Jornades de Debat. El poder de l'Estat: evolució, força o raó*. Centre de Lectura, Reus 1993, pp. 49-96.
- "Mas prefeudal i mas feudal". Dins BOLÒS I MASCLANS, Jordi i BUSQUETA I RIU, Joan (eds.), *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, Arqueologia, Documentació*, vol. 1. Pagès, Lleida 1997, pp. 13-40.
- "Orígens i transformacions de la senyoria a Catalunya (segles IX-XIII)". *Revista d'Història Medieval*, n. 8 (1997), pp. 25-56.
- "Disputes i compromisos entre l'església de Girona i la noblesa: notes d'unes difícils relacions (segles XI i XII)". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 29 (1999), pp. 927-958.
- *Entre Roma i el Renaixement. Història i textos de l'Occident Medieval*. Eumo, Vic 2002.
- "«De l'esperit a la matèria»: catalans en terra castellana a l'Alta Edat Mitjana". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, n. 26 (2005), pp. 81-100.
- "Jaume I: una valoració del regnat". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, n. 19 (2008), pp. 87-100.
- "La senyoria al camp català medieval: visió de conjunt i noves perspectives". Dins MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, PUIG I AMAT, Neus i VIADER I CROUS, Montse (eds.), *Les senyories a la Catalunya baixmedieval (ss.XIII-XV). Actes del I Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (13-14 de novembre de 2008, Hostalric)*. Ajuntament d'Hostalric, Hostalric 2009, pp. 9-22.
- "Santiago Sobrequés i la història social del poder: entre el present de l'historiador i el present medieval". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, n. 22 (2011), pp. 283-298.
- SANAHÜJA I VALLVERDÚ, Pere, *Historia de la villa de Áger*. Seráfica, Barcelona 1961.
- *Història de la ciutat de Balaguer*. Pagès, Lleida 2000.
- SÁNCHEZ CASABÓN, Ana I., "Los cargos de mayordomo, senescal y dapifer en el reinado de Alfonso II de Aragón". *Aragón en la Edad Media*, n. 8 (1989), pp. 599-610.
- SÁNCHEZ GONZÁLEZ, Antonio, *Documentación de la Casa de Medinaceli: El Archivo General de los Duques de Segorbe y Cardona*. Dirección de Archivos Estatales, Madrid 1990.

- "Baronías de los Moncada en los reinos de la Corona de Aragón: fondos documentales para su estudio". *Aragón en la Edad Media*, n. 20 (2008), pp. 737-755.
- SÁNCHEZ MARCOS, Fernando, "Historiografía e instituciones políticas en la Cataluña del siglo XVII. El caso de la *Cataluña Ilustrada* de Esteve de Corbera". *Pedralbes: revista d'història moderna*, n. 13 (1993), pp. 547-556.
- SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, "«Questie» y subsidios en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIV: el subsidio para la cruzada granadina (1329-1334)". *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, n. 16 (1976), pp. 11-54.
- "Guerra, avituallamiento del ejército y carestías en la Corona de Aragón: la provisión de cereal para la expedición granadina de Alfonso el Benigno (1329-1333)". *Historia, Instituciones y Documentos*, n. 20 (1993), pp. 523-549.
- "Fiscalidad pontificia y finanzas reales en Cataluña a mediados del s. XIV: las décimas de 1349, 1351 y 1354". Dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, *Pagar al rey en la Corona de Aragón durante el siglo XIV*. CSIC, Barcelona 2003, pp. 143-170 (article publicat originalment el 1995).
- "Las ciudades y villas de Cataluña en la financiación de la conquista de Cerdeña (1321-1326)". Dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, *Pagar al rey en la Corona de Aragón durante el siglo XIV*. CSIC, Barcelona 2003, pp. 341-378 (article publicat originalment en italià el 1995).
- *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*. Eumo, Vic 1995.
- "La convocatoria del *usatge Princeps namque* en 1368 y sus repercusiones en la ciudad de Barcelona". *Barcelona Quaderns d'Història*, n. 4 (2001), pp. 79-107.
- "La presión fiscal en un año difícil: Cataluña, a mediados de 1374-mediados de 1375". *Mayurqa: revista del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts*, n. 27 (2001), pp. 25-45.
- "Tributos negociados: las *questie*/subsidios de las villas catalanas en la primera mitad del siglo XIV". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 38:1 (2008), pp. 65-99.
- Amb ORTI GOST, Pere, "Introducció". Dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel i ORTI GOST, Pere (eds.), *Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya: els capítols del donatiu (1288-1384)*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1997, pp. i-xliv.
- SANPERE I MIQUEL, Salvador, *El Castillo de Hostalrich*. Asociación Literaria de Gerona, Girona 1899.
- SANS I TRAVÉ, Josep M., "Precedents, fundació i primers anys del monestir de Vallbona (1154-1185)". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 29 (1999), pp. 959-1003.
- "Els ordes militars a Catalunya". *Catalan Historical Review*, n. 4 (2011), pp. 201-225.
- SANTORO, Daniela, "Il tesoro recuperato. L'inventario dei beni delle regine di Sicilia confiscati a Manfredi Alagona nel 1393". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 37:1 (2007), pp. 71-106.
- SANTOS I HERMOSA, Gemma, "El paper de les comunicacions al Maresme Medieval". *L'organització de l'espai i models de poblament. II Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. Actes (del 20 d'octubre al 17*

- de novembre de 2001). Grup d'Història del Casal de Mataró, Mataró 2003, pp. 71-82.
- SANZ SANCHO, Iluminado, "Notas sobre la casa de los obispos de Córdoba en la Edad Media". *Espacio, Tiempo y Forma. Serie III. Historia Medieval*, n. 18 (2005), pp. 245-264.
- SAÑA SEGUÍ, Maria i CUETO RAPADO, Marian, "Adquisició, processament i consum dels animals entre els segles XII i XVI. Anàlisi arqueozoològica de les restes de fauna recuperades al castell de Montsoriu". Dins *Actes del Congrés Els Castells medievals a la Mediterrània Nord-Occidental. Celebrat a Arbúcies, els dies 5, 6 i 7 de març de 2003*. Museu Etnològic del Montseny, Arbúcies 2004, pp. 327-340.
- SARASA SÁNCHEZ, Esteban, *Sociedad y conflictos sociales en Aragón, siglos XIII-XV: estructuras de poder y conflictos de clase*. Siglo XXI, Madrid 1981.
— "El Compromiso de Casp. El hecho histórico". Dins FALCÓN PÉREZ, M. Isabel (coord.), *El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*. Obra Social de Ibercaja, Zaragoza 2013, pp. 117-127.
- SARDINA, Patrizia, *Palermo e i Chiaromonte: splendore e tramonto di una signoria. Potere nobiliare, ceti dirigenti e società tra XIV e XV secolo*. Salvatore Sciascia, Caltanissetta 2003.
— *Il labirinto della memoria. Clan familiari, potere regio e amministrazione cittadina ad Agrigento tra Duecento e Quattrocento*. Salvatore Sciascia, Caltanissetta-Roma 2011.
- SAROBÈ I HUESCA, Ramon i SOBREQÜÉS I CALLICÓ, Jaume, *Hug Roger III. Epistolari de guerra i exili del darrer comte de Pallars (1451-1500)*. Base, Barcelona 2008.
- SCARLATA, Marina, "Una famiglia de la nobiltà siciliana nello spazio urbano e nel territorio tra XIII e XIV secolo". *Quaderni Medievali*, n. 11 (1981), pp. 67-83.
- SCHMID, Karl, "Zur Problematik von Familie, Sippe and Geschlecht, Haus und Dynastie beim mittelalterlichen Adel". *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, n. 105 (1957), pp. 1-62.
— "Heirat, Familienfolge, Geschlechterbewusstsein". Dins *Il matrimonio nella società altomedievale. Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo XXIV. 22-28 aprile 1976*, vol. 1. CISAM, Spoleto 1977, pp. 103-138.
— "The structure of the nobility in the earlier middle ages". Dins REUTER, Timothy (ed.), *The medieval nobility. Studies on the ruling classes of France and Germany from the sixth to the twelfth century*. North-Holland, Amsterdam 1979, pp. 37-60.
- SCHNERB, Bernard, *Jean Sans Peur: le prince meurtrier*. Payot, París 2005.
- SCUTO, Salvatore, "Dal restauro alla storia. Il castello di Pozzallo: da "steri" trecentesco a "torre costiera" cinquecentesca". Dins MAURICI, Ferdinando *et alii*, *Le torri nei paesaggi costieri siciliani (secoli XIII-XIX)*, vol. 1. Regione Siciliana, Palerm 2008, pp. 207-211.
- SEARS, Elizabeth, *The Ages of Man. Medieval Interpretations of the Life Cycle*. Princeton University Press, Princeton 1986.
- SEGURA GRAÍÑO, Cristina, "Las mujeres y la sucesión a la Corona en Castilla en la Baja Edad Media". *En la España Medieval*, n. 12 (1989), pp. 205-214.

- SENDRA BELTRAN, M. Pilar, "El capbreu d'Elisenda de Riudeperes (1278)". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, ns. 23-24 (2002), pp. 167-193.
- SERRA I CLOTA, Assumpta, "La crisi agrària del s. XIV a Osona". *Ausa*, vol. 14, n. 124 (1990), pp. 13-30.
- La comunitat rural a la Catalunya medieval: Collsacabra (s. XIII-XVI)*. Eumo, Vic 1990.
- "El vi, la seva importància i la seva elaboració entre el s.XIII-XVI a la Catalunya Central". Dins GIRALT I RAVENTÓS, Emili (coord.), *Vinyes i vins: Mil anys d'història. Actes i Comunicacions del III Col·loqui d'Història Agrària sobre mil anys de producció, comerç i consum de vins i begudes alcohòliques als Països Catalans. Febrer del 1990*, vol. 2. Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona 1993, pp. 281-298.
- "Entre una ramaderia senyorial i una ramaderia pagesa (segles X-XIII)". *Estudis d'Història Agrària*, n. 14 (2000-2001), pp. 41-62.
- SERRA I PUIG, Eva, "Una aproximació a la historiografia catalana: els antecedents". *Revista de Catalunya*, n. 26 (1989), pp. 29-46.
- "Els Països Catalans a l'època dels Àustries". Dins *La cultura catalana del Renaixement a la Il·lustració. Cicle de conferències fet al CIC de Terrassa, curs 1981-1982*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1997, pp. 17-26.
- SERRA I VILARÓ, Joan, "Don Jaume lo Conqueridor y en Guerau de Cabrera". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 4, n. 29 (1908), pp. 303-305.
- Baronies de Pinós i Mataplana: investigació als seus arxius*, en 3 vols. Biblioteca Balmes, Barcelona 1930-1950.
- "Los señores de Portell, patria de san Ramón, descendientes de los vizcondes de Cardona". *Analecta Sacra Tarraconensia*, n. 30:1 (1957), pp. 97-152.
- SERRALLONGA I URQUIDI, Joan *et alii*, *Sant Hipòlit de Voltregà dins la història*. Ajuntament de Sant Hipòlit de Voltregà, Sant Hipòlit de Voltregà 1986.
- SERRANO AGULLÓ, Antonio, *Teatro e historia en Mira de Amescua: Don Bernardo de Cabrera*. Reichenberger, Kassel 2006.
- "Dos notas sobre comedias de validos en Mira de Amescua". Dins DE LA GRANJA, Agustín i MARTÍNEZ BERBEL, J. Antonio (eds.), *Mira de Amescua en candelero: actas del Congreso Internacional sobre Mira de Amescua y el Teatro Español del Siglo XVII (Granada, 27-30 octubre 1994)*, vol. 1. Universidad de Granada, Granada 1996, pp. 533-543.
- "Para recuperar a Mira de Amescua". *Cuadernos de Teatro Clásico*, n. 11 (1999), pp. 127-138.
- SERRANO COLL, Marta, "Iconografía de género: los sellos de las reinas de Aragón en la Edad Media (siglos XII-XVI)". *Emblemata: Revista aragonesa de emblemática*, n. 12 (2006), pp. 15-52.
- "Influencias artísticas europeas en la cancillería de la Corona de Aragón: algunos ejemplos de sigilografía". Dins COSMEN ALONSO, Concepción *et alii* (coords.), *El intercambio artístico entre los reinos hispanos y las cortes europeas en la baja edad media*. Universidad de León, León 2009, pp. 295-304.
- SESMA MUÑOZ, J. Ángel, "Fiscalidad y poder. La fiscalidad centralizada como instrumento de poder en la Corona de Aragón (siglo XIV)". *Espacio, Tiempo y Forma. Serie III. Historia Medieval*, n. 1 (1989), pp. 447-464.

- "La nobleza bajomedieval y la formación del Estado moderno en la Corona de Aragón". Dins *La nobleza peninsular en la Edad Media. VI Congreso de Estudios Medievales*. Fundación Sánchez-Albornoz, Ávila 1999, pp. 343-430.
- "El ducado/principado de Gerona y la monarquía aragonesa bajomedieval". *Aragón en la Edad Media*, n. 2 (1999), pp. 1507-1518.
- SETTIA, Aldo, *Rapine, assedi, battaglie. La guerra nel Medioevo*. Laterza, Bari 2004.
- SHAHAR, Shulamith, *Childhood in the Middle Ages*. Routledge, Londres 1990.
- *Growing old in the Middle Ages: "winter clothes us in shadow and pain"*. Routledge, Londres-Nova York 1997.
- SHIDELER, John C., "Les tactiques politiques des Montcada, seigneurs de Vic du début du XIIIe siècle". *Ausa*, vol. 9, n. 99 (1981), pp. 329-342.
- *Els Montcada: una família de nobles catalans a l'Edat Mitjana (1000-1230)*. Edicions 62, Barcelona 1987.
- SILLERAS-FERNÁNDEZ, Núria, "Queenship en la Corona de Aragón en la Baja Edad Media: estudio y propuesta terminológica". *La Corónica*, n. 32:1 (2003), pp. 119-133.
- "Reginalitat als regnes hispànics medievals: concepte historiogràfic per a una realitat històrica". *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, n. 50 (2005-2006), pp. 121-142.
- "Money Isn't Everything: Concubinage, Class, and the Rise and Fall of Sibil·la de Fortià, Queen of Aragon (1377-1387)". Dins EARENFIGHT, Theresa (ed.), *Women and Wealth in Late Medieval Europe*. Palgrave Macmillan, Nova York 2010, pp. 67-88.
- *María de Luna. Poder, piedad y patronazgo de una reina bajomedieval*. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 2012.
- "Dues reines per a un rei: Maria de Luna i Margarida de Prades, les mullers de Martí I l'Humà (c.1396-1410)". Dins FERRER I MALLOL, M. Teresa (ed.), *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'Interregne i el Compromís de Casp*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2015, pp. 681-698.
- SIMÓ RODRÍGUEZ, M. Isabel, "Aportación a la documentación condal catalana". Dins *Miscelánea de estudios dedicados al profesor Antonio Marín Ocete*, vol. 2. Universidad de Granada/Caja de Ahorros y Monte Piedad de Granada, Granada 1974, pp. 1011-1036.
- "Un conflicto entre Ponce Hugo IV, conde de Ampurias, y los venecianos". *Historia, Instituciones y Documentos*, n. 4 (1977), pp. 583-596.
- SIMONS, Walter, "The Lives of the Beghards". Dins RUBIN, Miri (ed.), *Medieval Christianity in Practice*. Princeton University Press, Princeton 2009, pp. 238-245.
- "New Forms of Religious Life in Medieval Western Europe". Dins HOLLYWOOD, Amy i BECKMAN, Patricia Z. (eds.), *The Cambridge Companion to Christian Mysticism*. Cambridge University Press, New York 2012, pp. 80-113.
- SIPIONE, Enzo, "I Caprera dalle viscontea di Catalogna a la contea di Modica". *Archivio Storico Siracusano*, n. 2 (1972-1973), pp. 109-175.
- *Il regno di Sicilia sotto la dinastia aragonese [I successori di Federico II (1337-1412)]*. Giannotta, Catania 1980.

- "La contea di Modica sotto i Chiaromonte". *Archivio Storico Siciliano*, vol. 6 (1980), pp. 113-130.
- "Gli ultimi conti di Modica di casa Caprera". *Archivio Storico per la Sicilia Orientale*, vol. 78, ns. 1-3 (1982), pp. 21-55.
- *Economia e società nella contea di Modica (secoli XV-XVI)*. Intilla, Messina 2001 (edició pòstuma a cura de Clara Biondi d'un manuscrit original del mateix Sipione).
- SITGES, Juan B., *La muerte de D. Bernardo de Cabrera, consejero del rey D. Pedro IV de Aragón (1364)*. Sucesores de Rivadeneyra, Madrid 1911.
- SMITH, Damian J., *Innocent III and the Crown of Aragón: The Limits of Papal Authority*. Ashgate, Aldershot 2004.
- "James I and God: Legitimacy, Protection and Consolation in the *Llibre dels fets*". *Imago Temporis. Medium Aevum*, n. 1 (2007), pp. 105-119.
- SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, *La alta nobleza del norte en la Guerra Civil Catalana de 1462-1472*. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 1966 (primera edició de 1952).
- "El linaje de los Requesens". *Revista de Gerona*, n. 1 (1955), pp. 9-14.
- *Jofre VIII de Rocabertí, señor de Peralada, y el ocaso de la Edad Media en el alto Ampurdán*. Palacio de Peralada, Barcelona 1955.
- "Una il·lustre família banyolina: els Samasó." *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, s. n. (1956), pp. 29-44.
- *Els Barons de Catalunya*. Base, Barcelona 2011 (primera edició de 1957).
- "Documentos relativos a la familia Margarit. Ensayo de reconstrucción del árbol genealógico del «Cardenal gerundense»." *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, n. 12 (1958), pp. 245-299.
- *Altres barons de Catalunya i el Compromís de Casp*. Rafael Dalmau, Barcelona 1968.
- "El pretès «Parlament de Peralada» i la cavalleria del bisbat de Girona en l'interregne de 1410-1412". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 6 (1969), pp. 253-343.
- "La petita noblesa catalana i l'interregne de 1410-1412". *Estudis d'Història Medieval*, vol. 3 (1970), pp. 94-104.
- "La nobleza catalana en el siglo XIV". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 7 (1970-1971), pp. 513-532.
- *Els grans comtes de Barcelona*. Vicens-Vives, Barcelona 1970.
- *El Compromís de Casp i la noblesa catalana*. Curial, Barcelona 1973.
- SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume, "La Peste Negra en la Península Ibérica". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 7 (1970-1971), pp. 67-102.
- SOLÀ, Fortià, *Nostra Senyora de Cabrera (monografia històrica)*. Ibérica, Barcelona 1915.
- SOLÀ-MORALES DE ROSSELLÓ, Josep M., "Iconografía local de la Baja Edad Media: (Continuación)". *Pyrene*, n. 46 (primera època, 1954), pp. 1252-1258.
- "Los Procuradores Generales del Vizcondado de Bas". *Pyrene*, n. 59 (primera època, 1957), pp. 1650-1658.
- "Fernando de Joara y Timbor de Cabrera" *Pyrene*, n. 1 (segona època, 1962), pp. 23-29.
- "El matrimonio de Verntallat, su descendencia y su círculo familiar". *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, n. 22 (1974), pp. 395-425.

- "Notícies sobre Francesc de Verntallat". *Medievalia. Revista d'Estudis Medievals*, n. 10 (1992), pp. 403-412.
- SOLARINO, Raffaele, *La Contea di Modica*, vol. 2. Piccitto e Antoci, Ragusa 1905.
- SOLDEVILA, Ferran, *Els Primers temps de Jaume I*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1968.
- *Jaume I. Pere el Gran*. Vicens-Vives, Barcelona 1985.
- *Història de Catalunya*, vols. 1 i 2. Alpha, Barcelona 1962 (edició revisada de l'original de 1934-1935).
- SOLÉ I COT, Sebastià i VERDÉS PIJUAN, Pere, "L'aportació dels notaris a la societat catalana en els camps del dret, la història, la literatura i la política". Dins *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català: Barcelona, 11, 12 i 13 de novembre de 1993*. Fundació Noguera, Barcelona 1994, pp. 15-130.
- SOLER I JIMÉNEZ, Joan, *La formació de la pobla de Santa Pau a redós del castell dels barons (1248-1331)*. Fundació Noguera, Barcelona 2008.
- SPENCER, Andrew M., *Nobility and Kingship in Medieval England. The Earls and Edward I, 1272-1307*. Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- SPIEGEL, Gabrielle M., "Genealogy: Form and Function in Medieval Historical Narrative". *History and Theory*, n. 22:1 (1983), pp. 43-53.
- STÖBER, Karen, "Bequests and Burials: Changing Attitudes of The Laity as Patrons of English and Welsh Monasteries". Dins JAMROZIAK, Emilia i BURTON, Janet (eds.), *Religious and Laity in Western Europe, 1000-1400: Interaction, Negotiation, and Power*. Brepols, Turnhout 2006, pp. 131-146.
- *Late Medieval Monasteries and their Patrons: England and Wales, c.1300-1540*. The Boydell Press, Woodbridge 2007.
- SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis, *El canceller Pedro López de Ayala y su tiempo (1332-1404)*. Diputación Foral de Álava, Vitoria 1962.
- SUREDA BERNÁ, María J., "Las fuentes documentales sobre las iglesias de Santa Cándia d'Orpí y Sant Vicenç de Torelló". *Empúries: revista de món clàssic i antiguitat tardana*, ns. 45-46 (1983-1984), pp. 264-268.
- TASIS I MARCA, Rafael, *Vida del rei En Pere III*. Aedos, Barcelona 1961 (primera edició de 1954).
- *Pere el Cerimoniós i els seus fills*. Vicens Vives, Barcelona 1994 (primera edició de 1957).
- *Joan I. El rei caçador i músic*. Aedos, Barcelona 1959.
- *Les unions de nobles i el rei del Punyaleu*. Rafael Dalmau, Barcelona 1960.
- TEIXIDOR PALAU, Ricard, "Els orígens del castell de Brunyola". *Quaderns de la Selva*, n. 14 (2002), pp. 248-253.
- Cases de Sant Dalmai i de la parròquia de Salitja. Dades històriques". *Quaderns de la Selva*, n. 20 (2008), pp. 21-42.
- TELLIEZ, Romain, "Le contrôle des officiers en France à la fin du Moyen Âge: une priorité pour le pouvoir?". Dins FELLER, Laurent (ed.), *Contrôler les agents du pouvoir. Actes du Colloque organisé par l'Équipe d'accueil "Histoire Comparée des Pouvoirs" (EA 3350) à l'Université de Marne-la-Vallée. 30, 31 mai et 1er juin 2002*. Pulim, Limoges 2004, pp. 191-209.
- TELLO HERNÁNDEZ, Esther, *Aportación al estudio de las cofradías medievales y sus devociones en el reino de Aragón*. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 2013.

- TO FIGUERAS, Lluís, "Le mas catalan du XIIe siècle: genèse et évolution d'une structure d'encadrement et d'asservissement de la paysannerie". *Cahiers de Civilisation Médiévale*, vol. 36, n. 142 (1993), pp. 151-177.
- "Antroponimia de los condados catalanes (Barcelona, Girona y Osona, siglos X-XIII)". Dins MARTÍNEZ SOPENA, Pascual (coord.), *Antroponimia y sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX a XIII*. Universidad de Valladolid, Valladolid 1995, pp. 371-394.
- "Drets de justícia i masos: hipòtesi sobre els orígens de la pagesia de remença". *Revista d'Història Medieval*, n. 6 (1995), pp. 139-147.
- "Anthroponymie et pratiques successorales. À propos de la Catalogne, X-XII siècle". Dins BOURIN, Monique *et alii*, *L'anthroponymie, document de l'histoire sociale des mondes méditerranéens médiévaux. Actes du colloque international (Rome, 6-8 octobre 1994)*. École française de Rome, Roma 1996, pp. 421-433.
- *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1997.
- TODESCHINI, Giacomo "Mercato medievale e razionalità economica moderna". *Reti Medievali Rivista* [En línia], n. 7:2 (2006). URL: http://www.dssg.unifi.it/_RM/rivista/saggi/Todeschini.htm.
- TORRAS I ELIAS, Jaume, "Estructura de la indústria pre-capitalista. La draperia". *Recerques: història, economia, cultura*, n. 11 (1981), pp. 7-28.
- TORRE, Angelo, "La produzione storica dei luoghi". *Quaderni Storici*, vol. 110, n. 2 (2002), pp. 443-475.
- TORRENT I ORRI, Rafael, "Jaume Ferrer de Blanes, els comtes de Mòdica i la descoberta del Nou Món (Continuació)". *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, n. 24 (1978), pp. 96-106.
- TORRES FONTES, Juan, "La regencia de Don Fernando de Antequera". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 1 (1964), pp. 375-429.
- TORRES I SANS, Xavier, "Bandolerisme honorable i bandolerisme reprobable a la Catalunya dels segles XVI i XVII (els senyors nyerros de Vic)". *Pedralbes: revista d'història moderna*, n. 13:2 (1993), pp. 223-234.
- "Les bandositats de «nyerros» i «cadells»: bandolerisme català o «feudalisme bastard»?". *Pedralbes: revista d'història moderna*, n. 18:1 (1998), pp. 227-242.
- "Identitat i vocabulari: nació, terra i pàtria a la Catalunya dels Àustria". *Pedralbes: revista d'història moderna*, n. 23:1 (2003), pp. 41-58.
- *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*. Publicacions de la Universitat de València, València 2008.
- TOUBERT, Pierre, *Europa en su primer crecimiento. De Carlomagno al Año Mil*. Publicacions de la Universitat de València, València 2006.
- TRASELLI, Carmelo, "Il protonotaro di Martino, duca di Montblanc". *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, vol. 63, n. 2 (1957), pp. 467-502.
- TRENCHS I ÓDENA, Josep, "Documentos pontificios sobre la peste negra en la diócesis de Gerona". *Cuadernos de Trabajos de la Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma*, n. 14 (1980), pp. 183-230.
- "La comitiva de Alfonso XI: notas para su estudio". *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, n. 30 (1980), pp. 11-19.

- Casa, corte y cancillería de Pedro el Grande (1276-1285)*. Bulzoni, Roma 1991.
- TUCOO-CHALA, Pierre, "Principautés et frontières.- Le cas du Béarn". *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public*, vol. 4, n. 4 (1973), pp. 117-126.
- Gaston Fébus: Un grand prince d'Occident au XIVe siècle*. Marrimpouey Jeune, Pau 1976.
- TURULL I RUBINAT, Max, "Respostes de nobles i cavallers de la vegueria de Cervera per a la campanya de Sardenya de 1354-1355". *Miscel·lània Cerverina*, n. 12 (1998), pp. 131-134.
- "Nuevas hipótesis sobre los orígenes de los consejos municipales en Cataluña (siglos XII-XIII): algunas reflexiones". *Anuario de Historia del Derecho Español*, n. 72 (2002), pp. 461-471.
- Amb VERDÉS PIJUAN, Pere, "Gobierno municipal y fiscalidad en Cataluña durante la Baja Edad Media". *Anuario de Historia del Derecho Español*, n. 76 (2006), pp. 507-530.
- TUTEN, Belle S., "Fashion and Benefaction in Twelfth-Century Western France". Dins JAMROZIAK, Emilia i BURTON, Janet (eds.), *Religious and Laity in Western Europe, 1000-1400: Interaction, Negotiation, and Power*. Brepols, Turnhout 2006, pp. 41-62.
- UBERTI, Pier F. degli, "L'utilizzo di nuove fonti di carattere genealogico per una più completa storia di famiglia". Dins RICCI, Stefania i SIMONELLI, Fabio (eds.), *L'Identità genealogica e araldica. Fonti, metodologie, interdisciplinarietà, prospettive. Atti del XXIII Congresso internazionale di scienze genealogica e araldica. Torino, Archivio di Stato, 21-26 settembre 1998*, vol. 1. Ministero per i beni e le attività culturali, Roma 2000, pp. 257-283.
- UDINA ABELLÓ, Antoni M., *La successió testada a la Catalunya altomedieval*. Fundació Noguera, Barcelona 1984.
- UDINA MARTORELL, Frederic i UDINA ABELLÓ, Antoni, "Consideracions a l'entorn del nucli original dels *Usatici Barchinonae*". Dins *La formació i expansió del feudalisme català. Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal*. Col·legi Universitari de Girona, Girona 1985-1986, pp. 87-104.
- ULLMANN, Walter, *Principios de gobierno y política en la Edad Media*. Alianza, Madrid 1985.
- Historia del pensamiento político en la Edad Media*. Ariel, Barcelona 1999.
- UTRILLA UTRILLA, Juan F., "La nobleza aragonesa y el Estado en el siglo XIII: composición, jerarquización y comportamientos políticos". Dins SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord.), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I (1213-1276)*. Institución "Fernando el Católico"-CSIC, Saragossa 2009, pp. 204-211.
- VAJAY, Szabolcs de, "L'interdisciplinariété: le contexte interdisciplinaire de généalogie et d'héraldique en tant que sciences sociales". Dins RICCI, Stefania i SIMONELLI, Fabio (eds.), *L'Identità genealogica e araldica. Fonti, metodologie, interdisciplinarietà, prospettive. Atti del XXIII Congresso internazionale di scienze genealogica e araldica. Torino, Archivio di Stato, 21-26 settembre 1998*, vol. 2. Ministero per i beni e le attività culturali, Roma 2000, pp. 821-826.

- VALDALISO CASANOVA, Covadonga, "El episodio de la rebelión de Juan de la Cerda en la Crónica de Don Pedro del Canciller Ayala y en el Romancero Castellano". Dins *Actas do Colóquio-Literatura e História: para uma prática interdisciplinar. Lisboa, 14 e 15 de Novembro de 2002*. Universidade Aberta de Lisboa, Lisboa 2003, pp. 115-125.
- "Privanza y privados en el reino de Pedro I de Castilla". *Historia, Instituciones y Documentos*, n. 34 (2007), pp. 293-305.
- *Historiografía y legitimación dinástica. Análisis de la Crónica de Pedro I de Castilla*. Universidad de Valladolid, Valladolid 2010.
- "La obra cronística de Pedro López de Ayala y la sucesión monárquica en la Corona de Castilla". *Edad Media. Revista de Historia*, n. 12 (2011), pp. 193-211.
- "El control de los petristas: Integración y segregación en los inicios del reinado de Enrique de Trastámara". *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, n. 18 (2012), pp. 39-66.
- "El exilio político de los petristas en Portugal (1369-1373)". *Erasmus: revista de historia bajomedieval y moderna*, n. 1 (2014), pp. 152-168.
- VALDEÓN BARUQUE, Julio, *Enrique II de Castilla: la guerra civil y la consolidación del régimen (1366-1371)*. Universidad de Valladolid, Valladolid 1966.
- *Los conflictos sociales en el reino de Castilla en los siglos XIV y XV*. Siglo XXI, Madrid 1975.
- "La incidencia de la Guerra de los Cien Años en la península ibérica." Dins *Pere el Cerimoniós i la seva època*. CSIC, Barcelona 1989, pp. 47-57.
- "La propaganda ideológica, arma de combate de Enrique de Trastámara (1366-1369)". *Historia, Instituciones y Documentos*, n. 19 (1992), pp. 459-468.
- VALE, Malcolm G. A., *The Princely Court: Medieval Courts and Culture in North-West Europe, 1270-1380*. Oxford University Press, Oxford 2003.
- "Ritual, Ceremony and the 'Civilising Process': The Role of the Court, c.1270-1400". Dins GUNN, Steven i JANSE, Antheun (eds.), *The Court as a Stage: England and the Low Countries in the Later Middle Ages*. Boydell & Brewer, Woodbridge 2006, pp. 13-27.
- VALERO MOLINA, Joan, "Sança Ximenis de Cabrera i la capella de Santa Clara i Santa Caterina de la catedral de Barcelona". *Locvs Amoenvs*, n. 8 (2005-2006), pp. 47-66.
- "La font gòtica de Blanes". *Quaderns de la Selva*, n. 21 (2009), pp. 195-216.
- "Dues mènsules del Museu de Mataró, procedents del Palau dels Cabrera a Blanes. Reflexions sobre l'escultura en els tallers d'Arnau Bargués". *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, n. 96 (2010), pp. 22-34.
- "El llinatge dels Cabrera i la promoció artística a la Catalunya baixmedieval". Ponència presentada en el marc del Cicle "El gòtic a l'abast". Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 23 de gener de 2012.
- VALLS I TABERNER, Ferran, "Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça". *Estudis Universitaris Catalans*, vol. 9 (1915-1916), pp. 1-101.
- "El sentit alemany de la llegenda d'Otger Cataló". *Sonderabdruck aus den Spanischen Forschungen der Görresgesellschaft*, vol. 2 (1930), pp. 397-399.
- "La primera dinastia vescomtal de Cardona". *Estudis Universitaris Catalans*, vol. 16 (1931), pp. 112-136.

- Amb SOLDEVILA, Ferran, *Història de Catalunya*. Abadia de Montserrat, Barcelona 2002 (edició original de 1922).
- VAN HOUTS, Elisabeth, *Memory and Gender in Medieval Europe, 900-1200*. Macmillan, Londres 1999.
- VAN STEENSEL, Arie, "Kinship, Property, and Identity: Noble Family Strategies in Late-Medieval Zeeland". *Journal of Family History*, vol. 37, n. 3 (2012), pp. 247-269.
- VANLANDINGHAM, Marta, *Transforming the State. King, Court and Political Culture in the Realms of Aragon (1213-1387)*. Brill, Leiden 2002.
- VASCONCELOS E SOUSA, Bernardo, "Linhagem e identidade social na nobreza medieval portuguesa (séculos XIII-XIV)". *Hispania. Revista Española de Historia*, vol. 67, n. 227 (2007), pp. 889-896.
- VAUCHEZ, André, *La espiritualidad del Occidente medieval (siglos VIII-XII)*. Cátedra, Madrid 1985.
—*Les laïcs au Moyen Âge. Pratiques et expériences religieuses*. Les éditions du Cerf, París 1987.
- VAUGHAN, Richard, *John the Fearless. The growth of Burgundian Power*. Boydell, Londres 1979.
- VELA I AULESA, Carles, *Especiers i candelers a Barcelona a la Baixa Edat Mitjana. Testaments, família i sociabilitat*, vol. 1. Fundació Noguera, Barcelona 2007.
- VENDRELL DE MILLÀS, Francesca i MASIÀ DE ROS, Àngels, *Jaume el Dissortat, darrer comte d'Urgell*. Aedos, Barcelona 1956.
- VENTURA, Leontina, "Testamentària nobiliàrquica (séc. XIII). Morte e sobrevivência da linhagem". *Revista de História das Ideias*, vol. 19 (1998), pp. 137-156.
- VENTURA I SUBIRATS, Jordi, "El catarismo en Catalunya". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 28 (1959-1960), pp. 75-168.
—*Alfons el Cast. El primer comte-rei*. Aedos, Barcelona 1961.
- VERBOVEN, Koenraad, CARLIER, Myriam i DUMOLYN, Jan, "A Short Manual to the Art of Prosopography". Dins KEATS-ROHAN, Katharine S. B. (ed.), *op. cit.*, pp. 35-69.
- VERDÉS PIJUAN, Pere, "«Atès que la utilitat de la universitat deu precehir lo singular»: discurso fiscal e identidad política en Cervera durante el s. XV". *Hispania. Revista Española de Historia*, vol. 71, n. 238 (2011), pp. 409-436.
—"Car les talles són difícils de fer e pijors de exigir. A propòsit del discurso fiscal en las ciudades catalanas durante la época bajomedieval". *Studia Historica. Historia Medieval*, n. 30 (2012), pp. 129-153.
- VERDON, Laure, "Les femmes et l'exercice de la *potestas* en Provence (XIIe-XIIIe siècles). Transgression des rôles ou perméabilité des sphères de compétences". *Études Roussillonnaises. Revue d'Histoire et d'Archéologie Méditerranéennes*, vol. 25 (2013), pp. 83-88.
- VERGÉS PONS, Oliver, "Els Lavansa. Història d'un llinatge urgellenc dels segles XI-XII". *Interpontes. Estudis de l'Alt Urgell*, n. 2 (2013), pp. 65-89.
—"Quan els vescomtes d'Urgell eren: orígens, història i territorialització del llinatge dels Castellbò". *Interpontes. Estudis de l'Alt Urgell*, n. 3 (2014), pp. 49-71.
- VICENS VIVES, Jaume, *Notícia de Catalunya*. Edicions 62, Barcelona 1995 (primera edició de 1954).

- Els Trastàmars (segle XV)*. Vicens Vives, Barcelona 1969 (primera edició de 1956).
- VILA VALENTÍ, Joan, "Una encuesta sobre la trashumancia en Cataluña". *Pirineos*, ns. 17-18 (1950), pp. 405-445.
- VILAGINÉS I SEGURA, Jaume, "Huguet de Bigues, un bandoler feudal". Dins VILAGINÉS I SEGURA, Jaume, *La gent i el paisatge. Estudis sobre el Vallès medieval*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2006, pp. 87-97 (article publicat originalment el 1993).
- "Senyors i pagesos: les relacions socials i la seva expressió en l'espai a Mollet davant la plena Edat Mitjana (segles XII-XIII)". Dins VILAGINÉS I SEGURA, Jaume, *La gent i el paisatge. Estudis sobre el Vallès medieval*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2006, pp. 117-130 (article publicat originalment el 1997).
- VILLARROEL GONZÁLEZ, Óscar, "Servir al rey en las ligas nobiliarias: los eclesiásticos en las confederaciones políticas". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 36:2 (2006), pp. 751-781.
- "Imponer el miedo en la política bajomedieval castellana". *En la España Medieval*, n. 36 (2013), pp. 61-78.
- VINATEA SERRANO, Eduardo, "Maurice Godelier. Elogio y defensa de la antropología". *Papers. Revista de Sociologia*, vol. 97, n. 1 (2012), pp. 225-247.
- VINDIGNI, Marcello, *I Cabrera conti di Modica tra Catalogna e Sicilia 1392-1480*. Torí-Pozzallo 2008.
- VINYOLES I VIDAL, Teresa M., "La condició social de les dones a la Catalunya de la Baixa Edat Mitjana". *Perspectiva Social*, n. 26 (1988), pp. 21-32.
- "Unes cartes de dones del segle XV, notes sobre la crisi feudal". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, n. 25 (2003), pp. 445-460.
- *Història de les dones a la Catalunya medieval*. Eumo, Vic 2005.
- "Encuentros con una dama del siglo XV: Sança Ximenis de Cabrera". Dins GARÍ DE AGUILERA, Blanca (coord.), *Vidas de mujeres del Renacimiento*. Universitat de Barcelona, Barcelona 2008, pp. 87-102.
- VIÑA BRITO, Ana del C., "Don Pedro Girón y los orígenes del señorío de Osuna". *Historia, Instituciones y Documentos*, n. 17 (1990), pp. 267-285.
- VIÑOLAS I ALCORIA, Josep i TORRENT I PALAUDELMÀS, Joan, "Dels Palafoxs als Palafox, senyors d'Ariza". Dins *Tordera. Història d'un poble*, vol. 2. Cercle d'Història de Tordera, Tordera 2009, pp. 164-167.
- VIRGILI COLET, Antoni, "Acerca del Quinto Templario: La Orden del Temple y los condes de Barcelona en la conquista de al-Andalus". *Anuario de Estudios Medievales*, n. 27:2 (1997), pp. 775-802.
- VIVANCO, Laura, *Death in Fifteenth-Century Castile: Ideologies of the Elites*. Boydell and Brewer, Woodbridge 2004.
- VIVENZA, Gloria, "Roman Thought on Economics and Justice". Dins LOWRY, Todd S. i GORDON, Barry (eds.), *Ancient and Medieval Economic Ideas and Concepts of Social Justice*. Brill, Londres 1998, pp. 296-332.
- VONDRA, Sylvain, "Aproximació a la indumentària militar aristocràtica a partir de l'escultura funerària dels segles XIII i XIV a les comarques gironines". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, n. 50 (2009), pp. 53-67.
- WARLOP, Ernest, *The Flemish Nobility before 1300*, vol. 1. G. Desmet-Huysman, Kortrijk 1975.

- WEBER, Max, *Economía y sociedad. Esbozo de sociología comprensiva*, vol. 1. Fondo de Cultura Económica de México, Mèxic D.F. 1979 (primera edició en alemany de 1921-1922).
- WEBSTER, Jill R., "Col·lecció de documents del convent de Sant Francesc de Girona (1224-1399)". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, n. 28 (1985), pp. 157-189.
—*Els franciscans catalans a l'edat mitjana. Els primers menorets i menoretas a la Corona d'Aragó*. Pagès, Lleida 2000.
—"La importancia de las aristócratas y la burguesía adinerada en la fundación y desarrollo de los monasterios de la orden de Santa Clara: Valencia, Játiva y Gandía". Dins GARÍ DE AGUILERA, Blanca (ed.), *Redes femeninas de promoción espiritual en los Reinos Peninsulares (s. XIII-XVI)*. Viella, Roma 2013, pp. 91-108.
- WERNER, Karl F., "Liens de parenté et noms de personne. Un problème historique et méthodologique". Dins DUBY, Georges i LE GOFF, Jacques (dirs.), *Famille et parenté dans l'Occident médiéval. Actes du Colloque de Paris (1974)*. École française de Rome, Roma 1977, p. 13-18.
—"Les femmes, le pouvoir et la transmission du pouvoir". Dins ROUCHE, Michel i HEUCLIN, Jean (eds.), *La femme au moyen-âge*. Ville de Maubeuge, Maubeuge 1990, pp. 365-377.
—*Naissance de la noblesse. L'essor des élites politiques en Europe*. Arthème Fayard, París 1998.
- WOODACRE, Elena, "Blanca, Queen of Sicily and Queen of Navarre: Connecting the Pyrenees and the Mediterranean via an Aragonese Alliance". Dins WOODACRE, Elena (ed.), *Queenship in the Mediterranean. Negotiating the Role of the Queen in the Medieval and Early Modern Eras*. Palgrave Macmillan, Nova York 2013, pp. 207-227.
- WORCESTER, Thomas, "In the Face of Death: Jean Delumeau on Late-Medieval Fears and Hopes". Dins DUBRUCK, Edelgard E. i GUSICK, Barbara I. (eds.), *Death and Dying in the Middle Ages*. Peter Lang, Nova York 1999, 157-174.
- XURIGUERA I PARRAMONA, Joan B., *Margarida de Montferrat, comtessa d'Urgell*. Rafael Dalmau, Barcelona 1977.
—*La darrera branca dels comtes d'Urgell (1314-1413)*. Editorial 7 1/2, Barcelona 1981.
- ZARAGOZA PASCUAL, Ernesto, "Los monasterios de canónigos regulares de San Agustín en Cataluña". *Revista agustiniana*, vol. 37, n. 113 (1996), pp. 661-721.
- ZIMMERMANN, Michel, "Les débuts de la «révolution anthroponymique» en Catalogne (X-XII siècles)". Dins MARTÍNEZ SOPENA, Pascual (coord.), *Antroponimia y sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX a XIII*. Universidad de Valladolid, Valladolid 1995, pp. 351-370.
—"La représentation de la noblesse dans la version primitive des *Usatges* de Barcelone (milieu du XIIe siècle)". *Cahiers de linguistique et de civilisation hispaniques médiévales*, n. 25:1 (2002), pp. 13-37.
—"La première mort de Guifred de Cerdagne (8 novembre 1035)". *Études Roussillonnaises. Revue d'Histoire et d'Archéologie Méditerranéennes*, vol. 22 (2006), pp. 63-77.
- ZUCCHITELLO, Mario, *En mar i en terra. Una història de Tossa i la seva gent (1186-1835)*. Centre d'Estudis Tossencs, Tossa de Mar 2013.

